شەرەفنامە

مێژووی ماڵە میرانی کوردستان

میر شەرەفخانی بەدلیسی

وەرگێڕانی

مامۆستا هەژار

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین
سەرنووسەر: بەدران ئەحمەد حەبیب

ناسنامە

ناوی کتێب: شەرەفنامە
نووسەر: میرشەرەفخانی بدلیسی
وەرگێڕ: مامۆستا هەژار
نووسیار: ماجد مەردۆخ ڕۆحانی
بڵاوکراوەی: ئاراس- ژمارە: ٤١٠
پیتچنین و ڕازاندنەوە: ئاری عەبدی
هەڵەگری: ئەفشین بەهاریزەر، ئاراز عەبدی
ڕووبەرگ: حەمیدڕەزا زەری
نووسینی ڕووبەرگ: سەعید غەفووری
سەرپەرشتی چاپ: شوان ماجد
چاپی سێهەم: ٢٠٠٦

ناونیشان: گەڕەکی خانزاد، هەولێر، کوردستان

ناوەرۆك

سەردێڕ | **لاپەڕە**

شەرەفنامە ١

ڕووپەڕی یەکەم:

فەرمانڕەوایانی دینەوەر و شارەزوور (٥ بەند)

ڕووپەڕی دووەم: (٥ بەند)

ڕووپەڕی سێهەم: (٣ بەش ، ٢٥ بەند)

بەشی یەکەم: (٩ بەند)

ڕووپەڕی چوارەم: (٤ بڕ)

کۆتایی

دەسپێك

ئەم کتێبە سێهەم چاپی وەرگێڕاوەی مێژووی لـە مێژینـەی کـوردان (*شـەرەفنامە*) بـە قەڵـەمی سەنگین و ڕەنگینی مامۆستا هەژارە؛ کە بە شێوازێکی تـازە و بـەم چـەندە ئـاڵوگۆڕەوە، پێـشکەشی خوێنەران دەکرێ:

١- خاڵبەندی[1]: ڕاستە لە ماوەی ئەم دە- دوازدە ساڵەدا، چاپەمەنی بە زمانی کوردی شوکور زۆر گەشەی کردووە و پەرەی ساندووە؛ بەڵام بە داخەوە هێشتا لە باری خاڵبەندیەوە، کتێـب و نووسراوەی کوردی زۆر لاوازە. بە دەگمەن کتێبێکی وا دەستت بگرێ لەم بارەوە کارێکی لە سەر کرابێ و بۆ باشتر و زووتر تێگەیشتنی خوێنەر، حەولێکی دەگەڵ درابێ.

تاقمێك لە خاڵ (.) بەو لاوە، هیچ نیشانەیەك دانانێن؛ بەم بۆنەوەیـە دەبیـنین بـڕێ جـاران تاقـە ڕستەیەك دوو- سێ مانا هەڵدەگرێ و جاروبارەش مانای مەبەست بە هـیچ جـۆرێ خـۆ نانوێنـێ و بـە تەواوی سەر لە خوێنەر دەشێوێنێ.

دەستەیەکیش بە ئیشتیا و بە بێ یاسا بۆی دادەنێن! دەی جا وەرە و خوێنەری هەژار سەر دەرکـە چی نووسراوە و واتە و مەبەست لە کام شوێن حەشاردراوە؟

تۆ بڵێی ئەم کتێبە بایەخدارەش بەم بۆنەوە بێ تا ئەوڕۆکە - وەکوو شیاوە- نەناسراوە؟

لەم چاپەدا کتێبەکەمان لەسەرڕا پیت چنیوە و بە شێوەیەکی جەوجۆرتر و جوانتر دەرمانهێنیوە.

بۆ خاڵبەنـدیش تا ئەو ڕادە پێم کراوە و لێم زانیوە، نیـشانەکانی { . و ، و ؛ و : و ... و - و - - و « » و ( ) و [ ] و ! و ؟ و / و ٭ }م لە جێگای خۆیان داناوە؛ بەو هیوایە خوێنـەری هێـژا، ساناتر بڕواتە سەر مانای ورد و زمانی ڕازاوە و وێژەی تایبەتی وەرگێڕاوەکە و باقی بەرهەمەکانی ئـەم کتێبەوە.

٢- شەرەفخان لە ساڵی ١٠٠٥ی کۆچی مانگیدا مێژووەکەی دوایی هێناوە. کەوابوو دیـارە لـە

١- ئەم وشە بەرامبەری «نقطه گذاری» فارسی و « الترقیم» عەرەبی و «Punctuation» ئینگلیسی دانراوە.

بەشی ئەمیرانی ئەردەڵانی، تا سەرەتای سەردەمی هەڵۆخانی ئەمر باس دەکا و نیتر بەولاوەتر ناچێ.

مامۆستا مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی - لە پەراویزی وەرگێڕاوە عەرەبییەکەی *شەرەفنامەی بەدلیسی*دا- درێژەی بەم باسە داوە و بە کورتی تا بڕانەوەی ئەمارەتیانی هێناوە. مامۆستا هەژاریش هەر لە پەراوێزدا، ئەو بەشەی کردۆتە کوردی و داناوە.

دەوری بیست ساڵێك لەوە دوا، مامۆستا پێنج مێژووی تایبەتی بە بەرە و هۆزی ئەردەڵانی هانی و مێژووەکەی مەستوورە خانمی کردە بناغەی کارەکە و ئەوانی خوسرەوبەگی ئەردەڵانی و سمایلی مەلا محەممەدو ئایەتوڵڵا مەردۆخ و مەلاشەریفی قازی و مەلا جەمیلی - یەك بە یەك- بەرامبەر کرد و هێنایە سەر زمانی کوردی و ئەوی وردەکاری بێ لێ دەکار کرد و کردیە کتێبێکی سەربەخۆ؛ بە ناوی: *مێژووی ئەردەڵان*.

ئاشکرایە ئێستاکە لە سەرینەی ئەم کتێبەدا، ئەو پەراوێزە لاوازە و جێگای پێشووی ناگرێتەوە. کەوا بوو لەم چاپەدا دەسمان لێ هەڵگرت.

٣- لە کۆتایی دوو چاپی پێشووی *شەرەفنامەی* بەکوردی -وەکوو پاشگر- «*فەرهەنگیلەی شەرەفنامە*» و دوو نامیلکەی: «*بە سەر چلی ژیننامەی هەژاری وەرگێڕ*» و «*لە شوێن چوونێك*» -کە لەمەڕ ناوچەی بارزان و ئەمر بارزانی نووسراوە- داندرابوو. ئەورۆ، کە کتێبخانەی کورد خاوەنی هەنبانە بۆرینە و چێشتی مجێور و دەیان کتێب و پەرتووکی تایبەت بەو پیاوە گەورەیە، ئەم سێ وتارە -وەك دیارە- چاوکەن لە چاوی ڕووباری و گەرەکن لە حاندی شاری. بەم بۆنەوە ئەو سێ بەشەشمان لەم چاپەدا نەهێنا.

***

لە بەرامبەر کردنەوە و پێداچوونەوەی ئەم وەرگێڕاوە دەگەڵ مێژووە فارسییەکەی شەرەفخاندا، چەند خاڵێکم بەرچاو کەوت کە بە کورتی ئەمانەیە:

١- سەردێڕەکان -بە تایبەت لە ڕووپەڕی سێهەم بەو لاوە- ئاڵۆزابوون و یەکیان نەدەگرتەوە. لە پێڕستەکەشدا ئەم ناتەباییە زەق دیار بوو. زیاد لەوە، لە چەند شوێنێك - تاك و تەرا- سووکە هەڵەی وەك ژمارەی منداڵان و ساڵەکان و جێگۆڕکێ کردنی شوێنی ڕووداوەکان، ڕوویان دابوو. لەم چاپەدا ئەوانە چوونەتەوە سەر دەقی خۆیان.

١- *مێژووی ئەردەڵان* سێ جاران -لە هەولێر و لە تاران- لە چاپ دراوە.

٢- وەك دەزانین، مامۆستا هەژار قەت بڕوای بە وەرگێڕانی ڕستە بە ڕستە نەبووە و لە هەموو بابەتەکانیدا، بەرگی بێگەردی زمانی پاراوی خۆی، دەبەر مانا و مەبەستی وەرگێڕاوەکانی کردووە. جا دیارە لەم شێوە وەرگێڕانەدا، گرینگ کاکڵی مانایە و توێکڵ زۆر بایەخی نیە. لەم کارەشدا بەو بۆنەوە، برێ جاران وادیارە خەریکبێ لە ماکی فارسیەکە نەختێ دوورکەوێتەوە؛ بەڵام کە دەگاتە ئاکام، پوختەی مانا پڕ بە پڕی خۆی دێتەوە. جا کە وابوو، ئەگەر کەسێ ویستی ئەم پاچڤە کوردیە دێڕ بە دێڕ و ڕستە بە ڕستە لەگەڵ فارسیەکەیدا بەرامبەردانێ، شوێن بۆ قامك لە سەر دانان فراوانە؛ بەڵام ئەگەر پوختەی مانامان مەبەست بێ، بێشك کارێکی بێقسەیە.

٣- میرشەرەفخان لە ئاخر و ئۆخری چەرخی دەیەمی کۆچیدا مێـژووی *شەرەفنامەی* نووسیوە. ڕاستە دەورانی سەفەوی سەردەمی گزیوونی وێژە و زمان و فەرهەنگی فارسیە؛ بەڵام ئەو میرە زانایە بۆ خۆی نووسەرێکی توانا و وێژەوانێکی هەلکەوتە و کتێبەکەی باشترین وێنەی پەخشانی فارسی ئەو سەردەمانەیە. لەو لاشەوە، هەموو شاعیرانی گەورە و ناسراوی فارس، وەك: حافیز، سەعدی، مەولەوی، فیردەوسی، خاقانی، نیزامی و عەتتار و سەنایی، پێشتر لە چەرخی ئەو ژیاون و هەموو شیعر و بەرهەمێکیان لە کتێبخانەی شەرەفخان، شوێنی تایبەتی خۆی بووە. سەرانسەری *شەرەفنامە* بە شیعری بەرز و زۆر جوانی ئەو کەڵە شاعیرانە ڕازاوەتەوە. مامۆستا نەك خۆی لەم بەشە نەبواردووە و چاوی لە وەرگێڕانیان نەقووچاندووە، یەکبەیەکی ئەو شیعرانەی - هەر لە سەر کێشی خۆی - کردوونەتە کوردی و بەڕاستی یەکجار جوانیشی خولقاندوون.

بۆ وێنە لە باسی شەڕی میرسەیفەددینی سۆران و حوسێن بەگی کوردی داسنی — نۆکەری چاو لە دەستی سوڵتان سولەیمانخانی خوێنمژ - کە میری سۆران بە مەردی و نەبەردی، جار لە دووی جار دوژمنانی ڕادەماڵێ و نیشتمانی لە تورکان و بەردەستانیان دەسڕێتەوە، سوڵتانی بێفەڕ و قوشقی، ڕك و قینی دڵی پیسی، بەسەر حوسێن بەگی داماودا ئەڕژێنێ و فەرمان ئەدا بە هەزار ئەشکەنجە و ئازار، لەکۆڵ دنیای ئەکەنەوە. شەرەفخان بۆ ئەوە ئەم دەرسەمان لەبیر نەچێتەوە و نەبینە نۆکەری دوژمنی بێگانە و دڵخۆش بە خۆفرۆشی نەبین، ئەم سێ بەیتە فارسیەمان بۆ دێنێتەوە کە دەڵێ:

کسی کو با کسی بد ساز گردد — بدو روزی همان بد باز گردد
به چشم خویش دیدم بر گذرگاه — که زد بر جان موری مرغکی راه
هنوز از صید منقارش نپرداخت — که مرغی دیگر آمد کار او ساخت

مامۆستا هەژار -کە قسەکەی زۆر بەدڵە و تەواو قسەی دڵی خۆیە- بەکوردی ئاوەهای دەخەملێنێتەوە:

کەسێ هاوکاری زۆرداران بوو پیشەی | دەسی زۆردار بە بیور دای لە ڕیشەی
کە تـاژی ڕاوی پێ نەکراو شـەکەت بوو | لە لای ڕاوکەر لەژێر داردا سەکەت بوو
کەوێك هاوخوێنی خۆی بێنێتە سەر داو | نەدوورە خیـوی، خۆی لێنێ بە شۆرباو

زیاد لەمەش لە چەند شوێنان کە باری قسەکەی خۆش دیوە، خۆی شیعری - بـۆ شـادە - لـێ زیـاد کردووە. وەك لەوێ کە قسەی حەسەنبەگ ناوێکی گەورەی هۆزی عیتاق دەکا - کە پیاوێکی پـارە زۆر و نانەخۆر بووە و بە چکووسی و پیسی ناوی ژیانی حێق کردووە- ئەم سێ بەیتەی بۆ داناوە:

کـێ زۆر چـنـۆك و پـیـسـە، بە ڕژدی بیـبـەزێـنـە
زێـڕی باخنە قولینچکان، وەك مشـکی سەر خـەزێنە
ئـەو ڕۆژی دەچیە بـن گڵ، هەزار گـرێ لە سەر دڵ
مشـکان لە مێشـکی وشـکت بازیـاز و گەزگەزێنە
کۆت کردەوە بە بێ‌هـۆ، ویستت نەخـۆی دە بیخۆ!
ئـەو بـازە سـڵێـمەزێـنـە، ئـەو گـازە دڵتـەزێـنـە

بە کورتی، ئەو *شـەرەفنامە* میرشـەرەفـخان نووسـیویەتی، مێـژوویێکی یـەکجار بـەنرخی لـە مێژینەیە؛ بە زمانێکی پوخت و پاراو. بەڵام ئەوی مامۆستا هـەژار -بـا بڵـەین- وەریگێـڕاوە، پـێش هەموو شتێ شاکارێکی زمان و وێژەوانیە؛ تژی لە وشە و ڕستەی ڕەسەن و جوانی کوردی.

بەو هیوایە کە ئەم کتێبە هێژایە باشتر لـە پێشوو بناسـرێ و زووتـر جێگـای یـەکجار بـەرز و تایبەتی خۆی لە کتێبخانەی کوردیدا بگرێتەوە، چاپی سێهەمی بە خوێنەرانی هێژا پێشکەش ئەکەین.

دوایـین قـسە، دروودی بـێ بڕانەوەیـە بـۆ گیـانی پـاکی ئـەو دوو زانـا دڵـسۆزەی گەلەکـەمان: شەرەفـخانی بدلیسی و مامۆستا هەژار.

ماجد مەردۆخ ڕۆحانی

سنە، خەرمانانی ١٣٨٤ (٢٠٠٥.ز)

پێشەکی وەرگێڕ

من و شەرەفنامە

منداڵێك بووم؛ تەمەنم لە چاردە بەهاری تێنەپەڕاندبوو؛ لە خوێندەواریشدا هێز و پێزێکی تەواوم نەستاندبوو؛ کە بۆ یەکەمجار -لە سەر دەلاقەی دیوەخانی قەرەنیاغای مامەش- کتێبێکم بەرچاو کەوت، بە درشتی لە پشتی نووسرابوو: *شەرەفنامە*. چەند پەڕێکم لێ هەڵدایەوە و ئەودیو ئەمدیوم کرد، هەر ئەوەندەی تێگەیشتم کە تاریخە و ئیتر چیترم بۆ نەبرایەوە سەر یەك.

ساڵ هاتن و ساڵ چوون. دەماودەم لەو و لەمم دەبیستەوە کە شەرەفخان لە سەر فلان ڕووداو ئاوای فەرمووە و *شەرەفنامە* وای باسی فیسارەکەسی کردووە. تازە زانیم ئەو *شەرەفنامەی* کە من هیچم لێ نەزانیبوو، مێژووی کورد و کوردستانە و کوردێکی گەلپەروەر و خاوەن هونەر بە فارسی نووسیویە و وەریش گەڕاوەتەوە سەر زۆر زمانان و دوو جاریش لە لایەن دوو کوردی زانا و دڵسۆزەوە کراوە بە عارەبی. واتا ئەو مێژووە هێژایەی کوردە، هەر بە زوانی کوردی نەوێ، بە هەموو زمانێك دەست دەکەوێ!

گێژی گێژاو

هەرەمە و جەنگەی بەهاری ساڵی هەزار و نۆسەد و شێست و نۆ -کە نزیکەی نۆ ساڵ بە سەر شۆڕشە مەزن و پیرۆزەکەی کوردستاندا لە عیراق ڕادەبرد و پاڵەوانی نەتەوەی کورد و ڕۆڵەی هەرە دڵسۆزی کوردستان (مەلا مستەفای بارزانی) سەرکردایەتی دەکرد و پێتی بە پێتی دوژمن‌سووتێنی نەیار ڕەتێنی، ڕۆژ بە ڕۆژ و کات بەکات لە هەڵکشان و تیشك داندا بوو- منی هەژاریش بۆ یەکەمجار لە ژیانمدا، بەختم هێنابووی و دەژێر سێبەری باڵی ئەو قارەمانە پێ و قەدەم پیرۆزە خزابووم و لە ڕیزی پێشمەرگەی کوردستاندا ڕێگە درابووم و بەو ڕێگەدانە سەرفراز کرابووم و بە پێی وزە و توانای هەژارانەی خۆم، لە ڕێگەی نێزگەی شۆڕش و چاپەمەنیەکانی خەباتی کوردستانەوە، دەستەچیلەی خۆم وەبەر دەدا و دەستەوارەی هەژارانەم دەخستە سەر ئەو بڵێسە بە ودمە و بە دەست و داوێن باوەشێنم دەکرد.

ڕۆژێك لە ڕۆژەکانی مانگی بانەمەڕدا، لە جەنگە و گەرمەی جەنگ و شەڕدا، لە لانزارێکەوە، لە بەر پەسارێکەوە، لە لێرەوارێکەوە، پاڵم دابوو بە کۆتەدارێکەوە و لە ناقارێکەوە لە دیمەنی پڕ مێرگ و چیمەنی نەخشین و ڕەنگینی کوردستانی خەمگینم دەڕوانی! چی ببینم؟

شینکەی دەشت و دەر و گۆ و گیای کەژ و چیا، لە بەرێك و شینە دووکەڵی بۆمبای ناپاڵمی دوژمنانی کوردستان لە سەرێکەوە، لە هەر دەرێکەوە لێك هاڵاًبوون. هاڵاوی سووتمانی بۆمبارانی بەدکاران، لە هەر سات و کاتێکدا هەزاران و هەزاران پەلك و لاسکی شلك و ناسکی تورت و خاوی چنوور و بەرەزا و مەندێ و بێزا و هەڵاڵە و بەیبوون و خاوی بە دیمەن لاو و بە بۆن و بەرامە خۆشی هەڵدەپرووزاند. چرۆچاوی ساوا و تازە لە خەم ڕەخساو و ژن و پیاو و کیژ و لاوی شۆخ و شەنگی کوردی هەڵدەکرووزاند. کۆڵیت و کۆختەی وەرزێران و جووتێران، بە وێران کراوی و کەس تێدا نەماوی و مووچە و کێڵگەی کێڵدراو و داچێنراوی برسی و ڕووت و هەژاران، بە تێکدراوی و لێکدراوی و لانەی هەڵومشاوی مەل و باڵداران -لە بن بنچك و لە سەر داران- بە شپرێوی و شێواوی، دەگەڵ پۆل پۆلی لۆرك و خەشخاش و مێلاقە و سوێسنی گۆل گۆل داوەستاوی ڕاوەستاو لە باپەناو باگردا، بەدەم گڕی ئاگری کوردستان داگرەوە -لە دوورەوە- هەروا سوور دەچوونەوە و بەرەو توونی نەمان و نەبوون

سەرنـخوون دەبوونەوە.

لەو دیـمەنە بە سامانە، بە دەم ڕامان و دامانەوە وا تاسا بووم، بە گێژ و وڕی وەنەوزم دەدا و لە خەفەتان خەونووچـکە دەبیــردمەوە؛ بـەڵام هـەر زۆر زوو تـینی ئـاگری بـێ ئامـان و نالـە و زالـەی لەشبەزامانی کورد و گرمەی بۆمبا و زرمەی گوللەی داگیـرکەرانی کوردستان، وشیاریان دەکردمـەوە و خاوی و خەویان لە بیـر دەبردمەوە و دەرگای هەراوی خەیاڵاتـم بەڕوودا دەکرایەوەو هەر ئەوەندەم بۆ دەمایەوە لە بەر خۆمەوە پیش بـخۆمەوە و پێسیـر دادڕم و چاوی کز و سـیس و فرمێـسکاویم بـەرەو عاســمانی پڕ لە فڕۆکە و دووکەڵاوی هەڵبـڕم و بە قوڵپی گریانەوە لە ژێر لێوانەوە بە وتەیەکی هەناسە ساردانەوە بڵێم: خوایا دەبەر بەشت مرم؛ تاکەی هەڵی دەگری؟ ئێمە بۆچـی دەبـێ هـەروا چـارەڕەش و کلۆڵ بیـن و خۆشیەك بۆ کورد لە ئارادا نەبێ و کوردستانی نیشتمانـمان هەر پێخوستی بێگانە بـێ و بۆ خۆشـمان -کە خاوەن ماڵیــن و گەلێکی تەمەن شەش هەزار ساڵیــن- لە ژێر چـەکمەی زۆردارانـدا بناڵیــن و ئاوا ژیانتاڵ بیـن و ئاوارەی چیا و چۆڵ و شـیو و دۆڵ و شـکێر و ئەشـکەوت و بـن بـەرد و نزاران بیـن و دوچاری ژان و ئێش و کوێ و کەسـەر و دەرد و ئازاران بیـن و هێمان پێمان ڕەوا نەبیـــنن و بیانی بێ بەزەیی بیانوومان پێبگرن و خانوومان پێ دەست لـێ هـەڵگرن و بـە بـن بـەرد و شـاخ و هەردان بساچێنن؟ کەچی بیانەوێ لە وەندیشمان بکەن و لەوەندەشـمان دەربـەڕێنن و ئـەو تـۆزە دار و دەوەنەشـمان لە چنگ دەرێنن!

بەرەو ئەماو

هەروا بە دەم وردە خەیاڵات و نزامەوە بـەرەو ڕۆژگـاری کـەونارا و لـە مێژینـەم گەڕامـەوە و ڕوو بـە بناوانی ماڵەباوانی پاڵەوانانی ئەم کوردستانە پێدا چووم و پێ هەڵاچوومەوە، تا تووشی هەوارگەی چۆڵ و کۆنە ئاورگی بێ تیـن و پڕ لە خۆڵەمێشی بادینان هاتـم و لەگەڵ کوڕەکوڕەی کوڕماژانـدا ڕوویـەڕوو بوومەوە و بە تاسەوە ماچ و مووچێکمان کرد و پێکەوە سەرێکمان لە کاولگەی بارەگـای ئەردەشـێری شوانکارە دا و بە لارەملی کڕنۆشێکمان برد.

لەو گەڕان و سووڕانەوەدا تووشم هات بە تووشی دەبدەبە و شکۆی کەیانەکانەوە. گـەلێك خـاوەن

تەخت و بەختی وەك کاوس و کاقوباد و کاخوسرەوم هاتنە بەر چاو، کە تانـجی خونکاری لە سەر سەر و لە سەر تەختی سەروەری، بە دڵنیایی پاڵیان بە پاڵپشتی گەوهەربەنـدەوە دابـوو. لـە بـەر بارەگـای ئەوانەدا ڕوستەمی کوردی مازندەرانی بۆ بەرەو پێدانی زەند و پازەند و ئەوێستا -وەك چیای ئـەلبورز- هەڵوێستابوو؛ مەچەك و زەندی هەڵکراوی و چاکی مەردانەی بەلادا کـراوی، زراوی پـۆڵای ئاودراویـان دەبرد و دڵی بەردیان دەکردە ئاو. کەللەی دێوی سەربزێوی بە لاتیلاگی سەریەوە نابوو، گیو و گـۆدەرز و بێژەن و برزو، دەوریان لێ دابوو. بە نیازی ئـازادی بەخـشی، ببـووە ئەخـشی سـەر پـشتی ڕەخـشی بەناوبانگ و بانگی لە دوژمنانی نیشتمانی دەکرد: ئەگەر مەردن خۆ دەرخەن با خوێنتان بـخۆمەوە.

بارامی چوپینەی سەرکردەم بە سەر کردەوە؛ کەللەی لە کەللەی خوسرەو پەروێزی سواری شەودێز دەدا و دەیـخـستە ناو هەمێزی سەرداری ڕۆمەوە.

تەیسەفوونی ساسانیم بە ناوەدانی هاتە بەر چـاو و هێنـدێك چـاوم پێـدا گێـڕا و لـەوێڕا بـەر و بوخچەی نیوەخاڵیم لە کۆڵی خەیاڵم شەتەك دا و دیسان بەرەو پێشوم پێ هەڵـچوومەوە و ڕووبـەڕووی هەگباتانی پاتەختی کوردەکانی ماد بوومەوە و لەوێوە لە تەك لاوانی کوردی پاڵـەوان و تیـرئەنداز و نێزەباز و چاپك سوار و بەکاردا، لەرێوە چوینە سەر ئەینەوا و تەواو کەوتـمە ناو تەپ و تۆزی هـەرا و کێشەی دوو هۆزی گەورەی ماد و بانیپاڵەوە و لە پاڵەوە دنەی کوڕە کوردانـم دەدا: کوڕیـــنە! نەکـەن بیدۆڕێنن.

من کە لەو خەیاڵاتەمدا تەمی خەمم لێ ڕەویبوو، لە خۆشـی ئـەو ڕابـردووە پـڕ لـە شـانازییە، هەموو کوێ و کەسەرم لە بیـر چووبوونەوە؛ لەپڕ و نەکاوێك کوڵـنگی گیانی فەرهادی کـەڵوڕ -زۆر بـە تاو و گوڕ- لە چیای بێستوونەوە دەنگی دایەوە و گوێچکەی دڵی خەیاڵاویـمی پێ زرینگایەوە. گرمژن و خرمژنی بەردی بەردەستی فەرهادی مەرد ڕاییەڕاندم و تێگەیاندم کە: خەیاڵ پڵاو دادێـك نـادا؛ نـان ئەو نانە ئەمڕۆ لە خوانە. بەرەو خۆتی ئێستا بگەڕێوە بزانە چیت بەسـەر هـاتووە و ئێـستا بـەرت بـە کوێوەیە؟

ڕاستی ڕووداو

ڕاست بە سەر شۆپی ڕاستی ڕووداودا، بەرەو دوا گەڕامەوە. لووزەوی هەوەڵین دەستەسوارانی داگیرکەرانی کوردستان، تۆغریان لێ بڕیمەوە و بەرپەرچیان دامەوە. زۆر بە سەرسامیەوە دەمڕوانی کە چۆن بە برووسکەی شیریان و بارانی تیریان، سووڵاوی خوێنی گەشمان لە لەشمان هەڵنیشت و بە سێڵاوی زۆرداری و گزیکاری، بزیسك و تروسکەی مان و ژیانی ئەم کوردە بێ زیانە -وەك پەنگر و پێتی کوانووەکەی- هەتاهەتایە کوژایەوە و تازە ببڕای نەگەشایەوە! دەستە دەستە کیژە کوردی گەردن زەردی ڕووسوور و مەستەچاوم بە بەرچاودا تێپەڕین کە لە پاش کوژرانی برا و باویان، ڕاویان کردبوون و گرابوون و بەدیل برابوون؛ زنجیر لە مل کراو و بە زنجیرە تێك خراو، لە شار و بازاڕاندا بە دەست کڕیار و فرۆشیارانەوە دەستاودەستیان دەکرد.

هەر تەڕمیەکی ملهوڕ و مەندەبۆر و خاوەن زێڕ و زۆر بوایە، کیژۆڵەی کوردی چاوشین و قژزێڕینی هەڵبژاردەی بە دیاردە هەڵدێنا و بۆ خۆی دەبردن.

بە بارستایی چیا بەرزەکانمان جەندەکی لاوانی خوێنگەرمی کوردی سەربەرز و ئازا بوو کە بە تاوانی ئەوینی سەربەستی و لە سەر هەستی نیشتمانپەرستی، پەل پەل کرابوون و وەسەر یەك نرابوون لە گیشە درابوون.

هەر لە بناوانی دەجلە و [illegible] دواوانەکەی [illegible] هەمووی بەرزەندك و نەسرینی گەش و ئاڵی بێوەژنی بابان وێران و بێماڵ و حاڵی پیاوانەماوی زگەسووتاوی کوڕکوژراوی کیژفرۆشراو، ڕەنگابوون و سوور هەڵگەڕابوون. هەر پەلکە گوڵاڵەیەکی تورت و ئاڵی ئەو هەموو لاپاڵ و نواڵانە، بەڵگەی کاڵ و مناڵانی کوردی لە خوێندا گەوزیوی خۆشی لە ژیان نەدیو بوون.

چەند سوڵتان و شاهەنشای ئێران و توووران بە فیزەوە خۆیان لە بەر چاوم ڕانا، کە لە خۆڵی لەشی و خوێنی گەشی کوڕەکوردان خشتیان پێژاوە و دامودەزگای زۆرداری و بەدکاری خۆیان پێ داناوە. کوردیان بە کورد بە کوشت داوە و ئەوی لە بەر مردن بە بەرماو ماوە، بە بێ سڵ کردن دەمیان تێناوە و توونیایەتیان بە خوێنمان شکاوە و ورگیان بە گۆشت و پێشەمان هەڵمساوە.

نوقمی بیری ئەو بیرە پڕ لە ناسۆرانە بووم و ژیانی پڕ ژانی ڕابردووم و لێکدانەوە و بەراوەردی

بەرپیوار و نادیاری ڕۆژگاری داهاتووم لێ ببوونە تارمایی و وەك شریتێکی سینەمایی، بە بەر لێلایی چاوی تەڕ و سوورمدا ڕادەبرد و هەنیسك و هەناسەی بە تەوژم و پڕ لە تاسە، ملیان بە ملی یەکەوە نابوو؛ بەربینگیان لێ گرتبووم و پەلپیان پێ گرتبووم و بۆ سەرکەوتن و دەرکەوتن ملەیان دەکرد و لەز و پەلەیان بوو.

کوڵ و زووخاو

بیر لەو ڕابردووە پرکوێرەوەریە و کوێندەبەریە، زۆر بەدەرد و ژان بوو. خوێن بە فیڕۆ چوون و تۆڵە نەستاندنەوەش زۆر لە سەر دڵ گران بوو؛ بەڵام ناسۆری هەرەگەورە و جەرگبڕ، بێ سەر و شوێن چوونەکەمان بوو. هەیاران! چەند داخێکی گەرم و داغە، لەو هەموو ڕۆژگارە پڕ لە ئازارەدا کە کوردی زۆرلێکراوی تێدا ژیاوە و بە شوێن ئەو هەموو پەت پەتێنەدا کە بە سەریان هێناوە، نووسەرێکی وامان لێ پەیدا نەبووە کە دەماری کوردایەتی ببزوێ و تەزوێکی کوردە ناموسی بە لەشدا بێ و لە سەر بەسەرهاتی ئەو گەلە کلۆڵەی خۆی شتێك بخاتە سەر کاغەز و لە مەڕ باب و باپیرە لێقەوماوەکانیەوە کەمێك بنووسێ و دەمێك بدوێ. هەبووە و نەبووە، تەنیا و تەنیا شەرەفخانێك لە دەور و زەمانێکا هەڵکەوتووە و وێکەوتووە و لێرە و لەوێ چی لە نووسراوی دوژمن و بێگانان چاو پێکەوتووە و چی -بە پەرژ و بلاوی- لە پیرەپیاوی سەردەمی خۆی و لە چیرۆکوانی دیوەخانی بیستووە، تێکی خستوون و ڕێکی خستوون و بە پێی توانا و بەش بە حاڵی خۆی هیچ درێغی نەکردووە. با نیوە و نیوەچڵیش بووبێ، بناخە و هیمێکی تونەی دڵپەسندی بۆ داڕشتووین و کەلەپوورێکی باش و لەباری لەو بارەوە بۆ بە جێ هێشتووین. بەڵام هەزار حەیف و مخابن! ئەوەی ئەویش پێی ڕەوا دیوین و بۆی نووسیوین، بە زمانێکە کە هاوزمانەکانی تێناگەن. بریا بە کوردی بوایە! خۆزیا کوردیش تێی بگەیشتایە! کاشکی وابوایە! چەند خۆش دەبوو ئەگەر ئاوا نەبوایە!

چپەی دنەدان

کەچی لە پڕ هەستم کرد وەك پەری هومێدەواری بمدوێنێ و بە گوێما بسرکێنێ کە: بەسیەتی! ئاخ و داخ و خۆزیا و بریا ماڵی کەسی ئاوەدان نەکردۆتەوە. پیاوی پیاو دەبێ بە هەوای شاقەلی کەوای خۆی تێکەوێ و لە ڕێی پێك هێنانی ئاوات و نیاز و ئارەزوویدا، هەرگیز تەسرەوێ و بە دڵ پتەوی چاکی مەردانەی بکا بە لادا و بە زەبری مەچەك و باهۆی لێ بڕان، ملی دێوەلووکەی ناهومێدی بادا و گێژەلووکەی دەستەوستانی و بێ دەرەتانی لە بەرخۆ ڕادا و کۆسپ و لەمپەر و بەرگر و بەرهەڵستان لە سەر ڕێگە لادا. *شەرەفنامە* ئەگەر بە فارسی نووسراوە و دەستی کوردانی پێ ناگا و خزم و هۆزە هەژارەکەتی تێناگا، تۆ کە فارسی و کوردی بە ئەندازەی خۆت دەزانی و دەتوانی -بە پێی توانا- کارێك بکەی و بۆ ئەو دەردە چارێك بدۆزیەوە، هەستە و کەمەری کۆشش و ماندوو بوون ببەستە و هەتا ماوی و لە بەر چاوی و ماوەت هەیە، دەست بەکار بە و خۆت لەو خەمەشت ڕزگار کە و بیکە بە کوردی. با ئەگەر مردی لە بیر بیریش بچیەوە؛ با ئەو کارەی کە دەیکەی -لە مەڕ مێژووەوە- کەس بە هیچی نەگرێ؛ با لە لای نووسەرانی دوارۆژی کوردەوە نرخێکی پێ نەدرێ؛ با پەیوین و نووسینەکانت کاڵ و کرچیش بن؛ با توێڵ و هێلی دێڕ و پیتەکانیشت هەڵقرچاو و بێ‌تەمود و پڕ لە لۆچ و چرچیش بن؛ هەر ئەوەندە بۆ تۆ زۆرە کە کوردیەکەی ئەمڕۆ دەخەیە سەر کاغەز و بەشێك لە زوانە جوان و شیرینەکەت لە پارێزی دز و چەتەی داگیرکەر دەپارێزی و هەر چۆنێك بێت، لە سووچێکەوە کەلێنێکی پێ پڕ دەبێتەوە و هەرگیز بە یەکجاری ناپووچێتەوە.

لەوانەیە نووسەرانی باشی کوردی لەمەولاش -کە ئەم نووسراوەی تۆیان دێتە بەر چاو- بزەیان بە نەخوێندەواری و کۆڵەواری تۆ بێتێ و بەزەیان بە نەداری و هەژاری ئاسەواری کوردەواریدا بێتەوە و لە سۆنگەی تۆوە ئیشتیای نووسینیان بکرێتەوە و بۆ ئەوە دەربخەن کە دەتوانن زۆر لە تۆ چاکتر ئەو ئەرکە پێك بێنن، شان بدەنەبەر و سەرویەرێکی وا بە نووسین و ئاخافتنمان بدەن کە بە شانازیەوە خۆ بنوێنن و لە باتی ئەم گوشەمیەت مەیرە و لۆرك بخەنە سەر خوان و لە جیاتی ئەم چەند مۆرە خوار و بۆرە، کۆشك و تەلاری جوان و لەبار و سپی‌کار، هەڵخەنەوە.

تۆ سەر پلی تەشیەکە خۆش کە، ئەوسا ڕیس و کر و نەخشی ڕەنگین و بەوێنە، با لە سەر

دەستڕەنگیـن و شیـرینکاران بێ. تۆ بەو کاڵەو پێتاوە بە بەن داپێچراوەت، ڕچـەیەك بـشکێنە، ڕاوی پڵنگ و شکاری شێران، کاری چاپلەسواران بێ. خوای گەورە فەرموویە: لە توانا بەدەر ناخەیـنە سـەر کەس. پێشیـنیانی کوردیش گوتوویانە: سـەوزە گوتی لە دار کەوتـمە خـوار دوو مەنـم کـەم کـرد! پرسیان: تۆ خۆت نیو مەن نابی، ئەو دوو مەنەت لە کوێ هێنا؟ وتی: کاکی خۆم هەر کەس بـە مـەنی خۆی.

لە هیچی نەبوو

مرخی خۆم لێ خۆش کرد و بڕیارم دا کە لە سەر بۆرپای خۆزیا و بریا لاچم و بەرانبەر بە وزە و توانـای خۆم، دەگۆ ئەو کارە دژوارە ڕاچم؛ بەڵام «ئاسـمان دوور و زەوی سەخت!» منی پێشمەرگەی هـەڵوەدای چیا و چۆڵ و بێ دەرەتان و کلۆڵ، هەر چوار لام لێ تەنراوە و ڕێگـەی شـار و بازێڕانـم لـێ بەربەسـت کراوە، *شەرەفنامە* لە کوێ بێنم و وەیـخوێنم و وەریگێڕم و کام کتێب وەك سەرچاوە بدەمـە بەرچـاو و بۆ بەراوردکردنی ڕاست و خواران، لە کام نوسخە و کام نووسراو بنهێرم؟ بە گێژ و وڕی و بە دڵپـڕی بـە دەوری خۆما خولـم دەخوارد و ڕامدەسپارد. تەنانەت ڕێونگ و ڕێبواریشم هەڵنـەدەبواردن؛ بـەربینگم پێ دەگرتن و وەبەر پرسیارانـم دەدان؛ تا لە پڕێکا خوای گەورە «کڵاوی بۆ بەڕووکرد» و مـنی دەگـەڵ کاك ساڵح مەحـموودی بارزانیدا ڕوویەڕوو کرد. ئەو برا بەنرخ و هێژایە لەو چۆڵ و دەشتە، لێم بوو بـە فریشتە و *شەرەفنامەی* فارسی و عەرەبیەکانی مـحەمەدعەلی عەونی و مەلا جـەمیل ڕۆژبـەیانی بـۆ هێنام و بەو دیارییە نایابەی، لەو کۆسپە ڕزگاری کردم و لەو دەردە گرانەش چاری کـردم. مـنیش بـێ سێ و دوو کردن لێی وەخۆ کەوتـم و لە پێداچوونەوەی *شەرەفنامەدا*، بـە سـەر شـتی هێنـدە سـەیر و سەمەرە و سەرسووڕێنـەردا کەوتـم، کە هەرگیز بە بیـری بیـریشمدا ڕانەبردبوون.

دوژمنان و ڕەسەنـمان

سەعدی شیـرازی دەڵێ: کابرایەك لە خەودا شەیتانی زۆر بە جوانی دیت. لێی پرسی: تۆ لـە ڕووکـاری گەرماوان وێنەت بـە تاکـە چـاوێکە و شـاخ و کلکیـشت لـێ ڕواوە. نێـستا ئـەو شـۆخ و شـەنگی و

نازداریەت لە کوێ هێناوە؟! لە وەراما پێی گوت: من فریشتەم و فریشتەش هەموویان جوانن؛ بەڵام، بنووسە کە لە دەست دوژمنان دایە؛ هەر چاکە ئەوەندەشیان پێوە هێشتووم! کوردیش دەڵێن: پیاو کەسێکی بدزێ، خەونی گولیەی پێوە دەبینێ.

ئێمەی کورد بۆ خۆمان مێژووی خۆمان نەنووسیوە. زانا و مێژوونووسە کوردەکانیش هەر بە بەژن و باڵای داگیرکەرانی کوردستانیان هەڵگوتووە و هەرگیز چاویان خۆیانی نەدیوە. بێگانە داگیرکەرەکانیش چاویان دە خواردنمان بڕیوە و خەونی ناخۆش و پیسیان پێوە دیوین. ئەگەر جار و بارەیەك -بۆ بەرژەوەندی خۆیان- تاك و تەرا لێرە و لەوێ، بە دەگمەن یادیان کردووین، بە جوێن و نەفرینەوە بۆمان هاتوون و فڕیان پێدا داوین و هەر بە جارێك بەربادیان کردووین.

کۆمەڵێك کوردی بازرگانی هۆزی «باجن» لە لای بۆتانەوە چوونەتە تایف و لە سەر دەستی پێغەمبەر موسوڵمان بوون. لەو ڕۆژەوە «باجن» کراون بە جنی نوسەیبین و هەموو نەتەوەی کورد لە سایەی ئەو نۆ موسوڵمانانەوە- لەو تیرە جنۆکانەن کە سەربۆشیان لە سەر لادراوە!

سولەیمان شای جوولەکان، بە دێو و درنجاندا کەنیزەکی بۆ بە دیاری هاتوون. لە ڕێگەدا ئەو داوێن پیسە نەگریسانە، دەستیان دەگەڵ تێکەڵ کردوون و زگیان پەنەماندوون و بێژوویان تێدا گۆڕاوە و سڵەمان لەو کەنیزە بێ شەرمانە تۆراوە؛ ئەگەرچی عیبسری زەمانیش بووە بە عارەبی فەرموویە: «اکردوهن فی الجبال» واتا: بەرهەڵدای کێوانیان کەن یا کوردیان لێ بکەوێتەوە. ئیتر بەو پێودانە، هەرچی کوردە و ڕۆڵەی کوردستانە، زۆڵە و لە دێوانە و لەوساوە هەڵوەدای کێوانە!

ڕۆژێك کوردی کوڕی مەوڕدین و چەلێك جوجەڵەی سەعسەعەین و هەڵێك -بە هەوا- هەوازنین و تاوێك باوکمان موزیقای بەچکە بارانیە و دەمێك لە هێلکەی ڕەبیعەی بەکرەوە سەرمان دەرێناوە و چاخێك مامانی مناڵەکانی موزەڕ، ناوکی بڕیوین و سەردەمێك ژنەکەی دەواری نزارنشین، فرچکی پێ مژیوین. تەنانەت بوێژ و زانایەکی عەرەب لە مەڕ مێژووی کوردەوە سوێندی خۆی کردۆتە بەڵگە و فەرموویە:

به خوا سوێندم کورد نە فارسن بێچوولەی عەمری کوڕی حارسن

مامۆستا فیردەوسی خاوەنی *شانامە* -خوا خێری بنووسێ- گوایە بەزەی پێماندا هاتۆتەوە، لە

ناو کەڵپ و پەنجەی زەهاکی خوێنمژ و ناپاکی دەرهێناوین و بەرەو چیا ڕاوی ناوین و لە سایەی سەری ئەو چیا ڕژد و هەڵەموتانەوە ماوین و بە بێترس حاواوینەوە. کەچی -لە پڕ و نەکاو- باو دەخوا و با دەداتەوە سەرمان و بە سەر و پۆتڕاکماندا دێتە خوار و گەزارەمان لێ دەکێشێ و کارێکمان پێ دەکا با بە دەواری شڕی نەکردووە. بە بێ ئەوە میوانمان بووبێ و کەسمان لێ بناسێ، بە خانوویەلاسی خوانەناسی بێقەڕ و بەگەڕمان ناو دەبا!

ئەبوو موسلیمی خوراسانی زۆر بە هاسانی هەموو ئیمپەراتۆریەتی ئیسلامی ئەوسای، بە زۆری باسك و باهۆی پتەوی خۆی لە چنگ بەرەی ئەمەوی دەرێناوە و وەك هێلکەی پاکراوی خوێ لە سەر، لە بەردەمی عەبباسیانی داناوە و دەستەونەزەر لە بەردەستیان ڕاوەستاوە؛ کەچی لە پاداشی ئەو پیاوەتیەدا، بە گزی و دزی کوژراوە و ئەبوودولامەی شاعیری دەرباری مەنسووری لێ هاندراوە کە لە دوای کوژرانی فڕی باوێتێ و پێی بڵێ: «باوك و باپیرە کوردەکانیشت وەك خۆت غەددار و بێ ئەمەگ بوون».

گەمەی لە هەمووان خۆشتر ئەمەیە: ئوعوزخانی تورکستانی، بوغدوزناوی کوردستانی ناردە لای پێغەمبەر. بوغدوز ئەوەندە ناشیرین و ڕەزاگران بوو پێغەمبەر بێزی لە چروچاوی هەڵقرچاوی هەستا و لە داخانی تووك و نەفرینی لە هەموو کوردی سەر زەمین کرد!

ئاخر با بڕوانین ئەو نووسەرە ساویلکانەی لە دوژمنایەتی کوردان و بۆ دراوی گیرفانیان، ئەو چیرۆکەیان هەڵبەستووە و ئەم بوختانە گەورەیان بە پێغەمبەر کردووە و دەناو ڕوویەڕی مێژوویان ئاخنیوە، ئەوەندەیان بە مێشك و دڵا تێنەپەڕیوە کە ئەو هەویرە چەند ئاو هەڵدەگرێ و لێکیان نەداوەتەوە کە گوناهێکی چەند گەورە ملیان دەگرێ و چۆن لە بەری دەردەچن؟ نەیانزانیوە کە پێغەمبەری خوا دەیزانی بنیادەمی دزێویش دەسکاری خوایە و ئەگەر کرێك لەبار و ڕێك نەهات، لە کرگارەوەیە؟ لە لایەکیتریشەوە ئەگەر خوانەخواستە باوەڕ بەو درۆیە بکەین، وای لێدێتەوە ئەگەر ئەو بوغدوزە کوردە بەدبەختە، لاوێکی لووس و پووس و لەبار و بەرچاو و چاونەرم و بێ شەرم بوایە، دەبوایە بە کۆڵێك نزای باشەوە بگەڕێتەوە کوردستان! حاشا کە پێغەمبەری خوا ناکاری وا نالەباری بووبێ و ئەم درۆ پووچ و بەربادە لە دەمی ئەوانە زیادە کە بۆ لاکی مرداری دنیا، ڕێکیان خستووە.

هەر خۆم بە خۆم کرد

زۆر سەیر و سەمەرەیە ئەو هەموو هۆزان و زۆرزانە کوردانە -کە بە درێژایی مێژووی ئیسلامەتی هاتوون و ڕابردوون و بە عارەبی و تورکی و فارسی ئەو هەموو کتێبانەیان نووسیون و لە سەر یەکیان هەڵچنیون و نامەخانەی دنیایان لێ ئاخنیون و ناوبانگیان سەرزەوی تەنیوەتەوە و ئێستاش زۆریان لە بیر نەچوونەوە و شوێنەواریان کوێر نەبوونەوە، پیاوانی وەك ئیبنوئەسیرەکان و کوڕی خەلەکان و ئەبولفیدا و هەزار ئەوەندەی وەك ئەوانسان لێ هەڵکەوتووە -هەرگیز لە بەرامبەر ئەو هەموو درۆ و دەلەسە و بوختان و پێدا هەڵخوڕشانەدا، گنجیان نەپەڕیوەتە توێڵ و تۆزکاڵێکیش شلوێ و لێڵ نەبوون و دەمیان بووە بە تەڵەی تەقیو و خوستیان لە خۆ بڕیوە و ببڕای ببڕای لە ڕووی دژمان بێژ و فرهاوێژان هەڵنەگەڕاونەوە و جارێك لە جاران بە دەمیان دا نەداونەوە. لە ناو ئەو هەموو بلیمەت و هەڵکەوتووانەدا یەکێکیان بە خۆیدا ڕانەپەڕمیوە و لە وەرامی ئەو نەزانانەدا نەیفەرمووە: بابە ئێوە هیچ نەبێ وەرن و ئاوێنەیەك بێنن و دە سەر و سەکوتی ئێمە و ئەرح و دیداری خۆتان ڕامێنن، تا بۆتان دەرکەوێ ئاخۆ کاممان لە کاممان لاو و بەدەوتر و ڕێك و لەبارترین و کێهەمان لە کێهەمان بۆر و دزیوتر و خێچ و خوارترین؟! کەی خودا بەرداره ئەم برا کوردە بێچارە و بێ تین و هاودینەتان لە تیرەی بنیادەم هەڵداوێژن و بنە و بنەچەکەی بە جنۆکە و خێو و درنج و دێوان دەسپێرن؟!

مێژوونووسانی کورد تاریخی داگیرکەرانیان نووسیوە و لە مەڕ خۆیانەوە متەقیان لە خۆ بڕیوە. کوردێك و بێگانەیێکیش -کە ئەوەی لەوانەوە دیووە- گوتوویە: بێ دەنگی نیشانەی پێ ڕازی بوونە و ئەگەر هیچ پاکانەی خۆیان ناکەن دیارە هەرچی دەربارەیان نووسراوە، بە ڕاستی دەزانن و ئەوانیش لە خەڵکیتری باشتر تێ دەگەن.

کۆلکەمەلای کەمزان و بەستەزمانی کوردانیش ئەو فەرمایشتە جوانەیان لە ناو کتێبی پەرزەردی پێوازیدا خوێندۆتەوە و هەر چونکە ناوی کتێبە، ناشێ درۆی تێدابێ. لە گوێ شاگردانی زستان لە مزگەوتان دەسەر و مێشکی کوردی نەخوێندەوار و ساویلکەیان پەستاوتووە و هێندەیان بۆ دووپاتە و هەزارپاتە کردوونەوە کە خۆیان لە بیر خۆیان بردوونەوە و بێزیان لە ڕەسەنیان و قێزیان لە نەتەوەکەیان هاتۆتەوە.

مامۆستای بە نرخ و هێژا مامۆستا شێخ عومەر وەجدی، کاتێ لە جامع‌الازهری قاهیرە مامۆستای ڕەواقی کوردەکان بوو (پاییزی ساڵی ۱۹۵۸) -لە ڕێگەی چوونە مۆسکۆدا- چوومە دیدەنی و لە ناو گەرمەی وتووێژی کوردانەمان ئاخێکی هەڵکێشا و فەرمووی: «هەژارا دەردی گەلی کورد دوو سەرمیە؛ ئێمە دەربارەی خۆمان هیچمان نەنووسیوە؛ دوژمنان لە هەموو بارێکەوە هەموو شتی پێداویستی خۆیان نووسیوە. شتیش کە نووسرا و بەرگی تێگیرا و بوو بە کتێب، ئەگەر هەزار درۆی ئاشکراشی تێدا بێ تازە دەبێ بە ڕاست و هەر گوتت: لەلا دەڵێن بچین کتێبت بۆ بێنین؟ ئیتر قسەت پێ نامێنێ و قسەی دوور لە کتێب لە لای کەس خۆ نانوێنێ.»

جا هەر ئەم ئاهۆیە بۆتە هۆ کە زۆربەی زۆری ئەو کوردانەی بوونە خاوەن زۆر و بە پایە و مایە گەیشتوون، خۆیان لە دایك و بابە جنۆکە و دێوەکەیان دزیوەتەوە و شان و شەپیلکیان لە هاوڕەسەنی کوردی ڕەمەکی و بۆرەپیاگ تەکاندووە و تەکیونەوە و تەکیان داوە بە تەکی عارەبی بنیچە پاك و خانەدان و جوان چاك و بە هەزار درۆ و دەهۆ، سەرەتای کەوناراپان بە یەکێك لەوانەوە لکاندووە.

خالتی هۆزێکی لە مێژینەی کوردن و زۆربەیان ئێستاش یەزیدین. میری بۆتان- کە بە شوورەیی زانیوە سەر بە وان بێ- فەرموویە: ئەوەی خالیدی کوڕی وەلیدم. بە داخەوە نەشیزانیوە کە خالیدی کوڕی وەلید هیچ زار و زیچی لێ نەکەوتوونەوە!

هەرکێ هەباس ناوێکی لە تیرەیدا گومان بردبێ -بە بێ ئەوە لێکی دابێتەوە کە دنیا چ باسە- خۆی کردووە بە عەباسی و ئەوەی لە پێشوودا بزنەوان بووە و مەزنایەتی دەست کەوتووە، فەرموویە ئێمە لە مەڕوانیەکانین!

ئەو نەخۆشی و خۆ لێ‌گۆڕان و خۆگۆڕینە، ئەوەندە گران و هەموانی بوو، تەنانەت جاروبارە هۆزە ڕەمەکیەکانیشی وەبەر خۆی داوە و نەشیانوێراوە لاسای بەگزادە و گەورەماڵەکان بکەنەوە؛ هەوڵیان داوە تا سەنگی خۆیان لەو کۆنە عارەبانە بدۆزنەوە و بە باپیر و باوەپیارەی خۆیانی بقۆزنەوە. وەك هۆزی سوێدیەکان؛ کە گوایە باپیرەگەورەی خوالێخۆشبوویان کۆیلەیەکی ڕەشی مەدینەنشین بووە!

لە سەرتاسەری *شەرەفنامە* بڕوانی -جگە لە شەرەفخان و دوو سێ بنەماڵەی خزمیان نەبێ- کە

خۆیان داوەتە پاڵ ساسانی و بەرمەکیان- هەموو میرە کوردێك، عارەبێکی بە ئارەزووی خۆی هەڵبژاردووە و ڕەگەز و بنیچەی خۆی پێ هەڵپەساردووە. جا ئەگەر باپیرە لە درۆ تاشراوەکەی، کۆنەمیر و گزیریش نەبووبێ، هیچ نەبێ دەرزەکەر و گۆشەگیرێك هەر بووە.

ئەمەگ ناسی

وەك دەیزانن لەو ساوە کە ئیسلامەتی لە ناو کورداندا بۆتە باو و بڵاو بۆتەوە و زۆر و زەبەندە نووسەر و زانای بەرز و بەرێزمان لێ پەیدا بوون، گەلێك نووسراوەی لەمەڕ وێژە و مێژووی گەلانیان نووسیوە؛ بەڵام هەرگیز یەك لەوانە گەل و هۆزەکەی خۆی بەسەر نەکردۆتەوە و خزم و کەسی خۆی لە بیر نەبووە و دەمی بۆ دەنگ و باس و ڕووداوی کورد و کوردستان نەچووە. کەچی زیاد لە هەمان و سەرەڕای هەموو دەمان، لە چەرخی یازدەهەمی کۆچیدا دوو کەسمان لێ هەڵکەوتوون کە بەزەییان بە گەلە لێقەوماوەکەی خۆیاندا هاتۆتەوە و نان و لان و باوەشی گەرمی کوردانیان لە بیر خۆ نەبردۆتەوە؛ بە نووسین و هاوار و دادێك، کوردیان یاد کردۆتەوە. ئەو دوو کەسەش شەرەفخان و ئەحمەدی خانی بوون. سەیر و سەمەرەش ئەوەیە لە پاش ئەو دوو دڵسۆزانە، دیسان ئەو دەرگانە داخراوەتەوە و نزیکەی چوارسەد ساڵ بە کڵێودراوی ماوەتەوە. جاڵجاڵۆکە لە دەوری تەنیوە و بە شەداری ژەنگی هانیوە و جارێك حاجی کۆیە هاوارێکی بۆ کردووە و کەس ئاوڕی وێ نەداوە و کە ئەویش مردووە، کەسیتر تا ئەم دواییانە بە لایەوە نەچووە. لەم دواییانەشدا حوسێن حوزنی و ئەمین زەکی بۆیان ڕەخسیوە و هەر یەکە بە پێی توانا تێکۆشیوە کە ئاسەواری لە ناو چوومان کۆکاتەوە؛ دەنا کەسیتر دە خۆی ڕانەدیوە سەری لێ بداتەوە و سەرەوبەرەی پێ بداتەوە.

گەلۆ! لەو ڕۆژگارەدا چۆن بووە بە تایبەتی ئەو دوو کەسە -زیاد لە هەموو کوردێك- کوردایەتیان بزوتووە؟ دەربارەی خانی لە بەرکوڵەکەی مەم و زینە موکوریانیەکەمدا بیر و بڕوای خۆم لەو بارەوە خستۆتە ڕوو. شەرەفخانیش -کە هەر لە ڕۆژی هاتنە دنیایەوە، بەژەکی زانست فرچك دراوە و بە لاوی لە ماڵی شای ئێراندا پەروەردە کراوە و شان بە شانی شازادان پێی خوێندراوە و وەك ئەوان ڕاهێنراوە- هەموو هونەرێکی دەورە داوە و بەژێهاتی و لەباری بار هاتووە.

وەك خۆشی بۆمان دەگێڕێتەوە: لە باس و خواسی ڕابردووان و لــە هونــەری مێژووناسیـــندا، زۆر سەرکەوتووە و ئەوەندە هۆگری ئەو بابەتە خوێندەوارییە بووە کە هەموو کـات و سـاتی تـەنیایی خـۆی دەگەڵ بەسەرهاتی ڕابردوواندا ڕابردووە و ویستوویە لە تاریخ نووسیـن و مێژوو ناسیـندا، جێگەیـەکی بەرز داگیـرکا و ناوێك دەرکا. لە هەر دەرکێکی داوە و لێی نۆڕیوە، دیتوویـە لــە پــێش ئـەودا چـەند کەسێکی زۆر کارامەی تێ خزیوە و هیچ مەودایەکی وای بەدی نەکردووە کـە هـەر خـۆی تاکەسـواری مەیدانەکە بێ و بە ئارەزوو ئەسپی هونەری تێدا تاودا. تا لەپڕ و نەکاودا فریـشتەی بـەختی ئـاوڕێکی بەخێری لێ داوەتەوە و گەلە ئازا و ئەبەز و مەرد و ڕەندەکەی خۆی وەبیـر هێناوەتەوە. ئەوسا دیتوویە دەتوانێ بە تیـرێك چەند نیشانە بپێکێ:

١- مێژووی کوردستان کەس دەستی بۆ نەبردووە؛ ئەگەر ئـەو بیـــنووسێ، دەسـتی خـۆی پـێش خستووە و لەو کارەدا بە داهێنەرێك ناو دەر دەکا.

٢- ناوی ناودارانی کورد لە ناو ئەچێ؛ وێڕای ئەوانیش نـاوی بـاب و باپیـــرانی -کـە میـــرانی بتلیسن- بە زیـــندوویی بــمێننەوە و کـوڕانی دواڕۆژیـش باسـی شـان و شـکۆی ئـەو گـەورە ماڵـە بـخوێننەوە.

٣- بۆ خۆی -هەر وەك لە ژیاندا میـر و خوونکارە- بەو کارە لە دواڕۆژیشدا بە پایەداری لە ناو کوردەواریدا دەمێنێ و لە سەر ڕووپەڕی ڕەنگیـنی نووسراوەکەیەوە بـە سـەربەرزی دەنـوێنێ و کـوردە ڕۆشنبیـرەکانی دوای خۆی لە هونەر و کردەوەی خۆی تێ دەگەیەنێ و هەرگیز کەمایەسی ناهێنێ.

چونکە تێر و تەسەلیش بووە، ئارەزووی نەکردووە لە باتی نووسیـنەکەی بەخششێکی لە دیـوانی تورکانەوە پێ بگا. هەر ویستوویە کوردەکەی خۆی و نووسەری هاوچەرخی لـە هونەرمەندیەکـەی تـێ بگا و ئیتـر چاوی لە چیتـر نەبووە؛ دەستی داوەتێ و لە ڕاستیشا دادی داوە و هەر چۆنێك خۆی نیازی لێ گرتووە، وای هێناوەتەوە. مێژووی کوردی نووسیوە و مردووی بۆ زیـــندوو کردویـــنەوە و کـارێکی وای کردووە کە تازە نەمریــنەوە. سوپاس بۆ میـرشەرەفخانی گـەورە کـە گـەرای ژیانـەوەی لـە نـاو توێیەکانی پەڕی *شەرەفنامە*دا بۆ هەڵگرتیـن و ئێستا وا خەریکیـن سەر هەڵدەیـنەوە و ببووژیـنەوە و بە ئاشکرا و بە شانازی ئەو میـرە ژیر و سەرفرازە یاد کەیـنەوە و هـەتا دنیادنیایـە لـە بیـرخۆمانی

نەبیینەوە. هەتا هەتایە ئەم گەلی کوردە -ئەگەر دەوڵەمەند و ئەگەر هەژاریەتی- هەر ملکەچ و منەتبار و سوپاسگوزاریەتی.

شەرەفنامە ئازانامەیە

ئەگەر تۆزێك بە زیتی لە ناوناخن و دێڕ و پیتە بە پیتەکانی *شەرەفنامە* ورد ببینەوە و ژیرانە لێی بکۆڵینەوە، سەرەڕای ڕووداوەکانی -کە زۆر دڵگر و لە بەرچاون- ئەوی زۆرتر سەرنجی پیاو ڕادەکێشێ، ئازایەتی بێ وێنەی ئەم گەلی کوردەیە. سەرلەبەری *شەرەفنامە* بپشکنە، لە هیچ لایەکەوە کوردێکی قزە و ترسەنۆکت نایەتە بەرچاو و هەمووی هەر پیاوی چاونەترساو و دوژمنترسێن و گەڕناسی بێوێنەیە!

هەرکەس بە چاوێکی بێ لایەن، لە دەراوێکی ڕووناکەوە سەیری شەربەوڕوودی ئەم گەلی کوردە بکا، هیچ گومانی نامێنێ کە لەو ساوە باوەدەم و دایکەوا لە بەهەشتەوە دەرکراون و بەرەو دنیا ڕاونراون و لە سەرزەوی دامەزراون و خانە و لانەیان پێکەوە ناوە و نەوە و نەوەچڕکیان لێ پاشەکەوت بووە، هەرگیز لە گەلی کوردیان ئازا و بەجەرگتر لێ نەکەوتۆتەوە. زۆر لە مێژوونووسان لایان وایە کە واتای وشەی کورد ئازایە و دراوسێکانمان -کە ئاسیوییانیین و زانیوییانە چەند ئازا و بەجەرگ ڕسکاوین- ئەو ناوەیان لێ ناوین. تەنانەت زۆر لەو زانایانەی مانایان لە قورعان لێداوەتەوە، باوەڕیان وایە ئەگەر خوای مەزن بە ئیسلامانی فەرمووە: دەنێردرێنە سەر نەتەوەیێکی زۆر ئازا و بەهێز؛ نیازی کوردە و کەسی تر نیە و لە کورد پێوە کەس ڕێی ناکەوێ خوا پەسنی ئازایەتی بدات.

لە ڕاستیدا ئەم ناوی کورد و نەترسانە -کە هەر زۆر لە مێژینەوە بوونەتە ناواڵ دوانە- ئازناوێکە پڕ بە پێست و کاڵا ڕێکی باڵایە و داییرەی جیهان تا وێستا نەبەرد و مەردی وەك گەلی کوردی نەدیوە و بە دەورویەری بیریشیدا تێ نەپەڕیوە.

ئەوانەی کە خۆیان زۆر دە خۆیان ڕانابینن و لە ئاوێنەی خۆیاندا سەیری گەلی کورد دەکەن و گوێز لە هەمبانەی خۆیانەوە دەژمێرن و لایان وایە -لە ئازایەتیدا- کوردیش خۆیان ئاساییە و شتێکی نائاسایی تێدا نییە، با بێن و لەگەڵ منا ئاوڕ لە ڕۆژگاری نزیك بە خۆیان بدەنەوە و مێژووی پڕ لە

شانازی کورد لەم سەد ساڵەی دواییدا بێننە بەرچاو و بە دڵ لێکی دەنەوە و بەسەری کەنەوە و بڕوانن و بزانن ئەم نەتەوە دڵ پتەوە، چیە و چۆنە و چی کردووە و کردەوەی هەتا کوێ چووە؟ هەروا لە رابردوویێکی زۆر نزیکدا -کە یان خۆمان لە بیرمانە یا خۆ باب و کاڵ و نەنك و باپیرانمان دیویانە، ئان لە بەیت و سەرگوزشتە و چیرۆکاندا بیستوومانە- ئەم کوردە ئازا و پیاوە- لەسەر ئەو هەموو بێکەسی و لێك بلاوی خۆشی را- لە مەیدانی نەترسانا، چەندی هونەر نواندووە و چەند لەشکری بەزاندووە و چۆن دوژمنی بزداندووە.

ئەگەر پیاو بۆ خۆی کورد نەبێ یان دەماری کورد باش نەناسێ، لە باسی ئازایەتی ئەم گەلەدا سەری دەماسێ و لای وایە بەشێکن لە چیرۆك و ئەفسانە و شتی وا ڕووی نەداوە.

دوازدە سوارەی مەریوان، باپیرئاغا و هەمزاغای مەنگوڕ، شێخ عوبەیدوللای نەهری، سمایلاغای سمکۆ، قەدەمخێری بەختیاری، هۆزی بچووکی سوێسنی، بەگزادەی بانە، جافرسان، کۆمەڵی ژێ کافی مەهاباد -کە دەگۆ دەوڵەتی ئێرانی دەوڵەمەند و لە مێژینە ڕاچوون- چیان بەسەر هێناوە؟ شێخ سەعیدی پیران، پاڵەوانانی ئاگری داغ و چیای ساسۆن، تەنانەت هێزی کەم دەستی هەمەوەند -کە دژی ئیمپراتۆری عوسمانی ڕاپەڕیون- چۆن پەت پەتێنێکیان بەو دەوڵەتە زەبەلاحە کردووە و چەندیان خوێن و ماڵ تێ چووە تا بەردەست کراون؟

شێخ مەحموودی حەفید بەو لەشکرە کەم و ڕووت و نەدارمیەوە -کە هەر یەکەی لە دێیەکەوە و هەرچەکەی لە جێیەکەوە پێکەوە نابوو- وەهای تەنگە بە ئینگلیس و پادشایەتی عیراقی دەستندەخۆری ئینگلیس هەڵچنی کە زۆربەی لەشکری عیراق و ئینگلیس و سیك و گورگەی لێ دەنگ دراو، هەموو چەکی تازەبابەتی ئەو ڕۆژەی لێ دەکار کرا، هێشتا ئەگەر کوردی بێهۆش و نیشتمانفرۆش نەبوونایە، بۆیان چارە نەدەکرا و پێی نەدەچاران.

زۆر جاری وا هەبوو هەر تاك و تەرای کورد، لە چنگ پەل هاوێژی داگیرکەران و دەست درێژی زۆرداران، وەتەنگ هاتووە و کێردی گەیشتۆتە ئێسکان و لە ناچاری خۆی لە سەر خۆی وەدەنگ هاتووە و دەستی لە خۆی شوشتووە و ڕێگەی چیای داگرتووە و دەگۆ دەوڵەتێك ڕاچووە و کاری وای لە دەست هاتووە کە بە لەشکرێکی بێگانە ناکرێ. خەلیل خۆشەوی، عەلیکی بەتێ، شێخ عەتا، حەمەتاڵی بانە، خولەپیزە و هەزارانی دیکەی وا، کە ناویانگیان هەر ماون و بە پاڵەوانی گەل ناسراون

و هەموومان لە چیرۆکەکانی گوێ ئاگردانی زستاندا، زۆر لەو ئاکەسوارانەی مەیدانمان بۆ باس کراوە و بە ئاسەوە لە گۆشەی دڵ و مێشکماندا جێمان بۆ کردوونەوە و لە بیر خۆمان نەبردوونەوە.

ئەمیرنیزامی گەرووسی کاربەدەستێکی ئێران بووە و لە کوردستان بووە. لە نامەیەکدا بۆ گەورەتر لە خۆی نووسیوە، دەڵێ: «هەمزاغای مەنگوڕ و دوو برازای -کە بۆ ئازایەتی لە دنیادا وێنەیان نەبووە- بە دەستی سەربازەکانی ئێران کوژران». هەر کەسیش تۆزێ شارەزای ئەو ڕووداوە بێ باش دەزانێ کە دەوڵەتی ئێران لە شەڕدا پێیان نەوێراوە و بە بەڵێنی درۆ و بە سوێند و پەیمانی نامەردانە فریو دراون و بانگهێشتن کراون و لە ناو خێوەتدا لە ئەکاو بەر گوللە دراون.

ئیحسان نووری پاشا لە نووسراوە فارسیەکەی خۆیدا بۆمان دەگێڕێتەوە، دەڵێ: «لە شۆڕشەکەی ئاگری داغ دا، تورکان هەر کوردێکیان بە دیل بگرتایە سەریان دەبڕی و لە گوێ پرد و دەم ڕێگایان بەسەر داریانەوە دەکرد تا کوردەکانی پێ چاوترسێن بکەن. شۆڕشگێڕانی ئاگری داغ -هەر دەستەیەك نۆرەی دەرچوون و دەگژ ڕاچوونی تورکانی دەهات- بەر لە هەموو کارێك ڕیشی خۆیان لووس دەتاشی و سمێڵیان قیت با دەدا و تاوێکی باش بە خۆدا دەهاتن؛ دەیانگوت: ئەگەر کیژە کورد سەری براومان بە سەر دارانەوە ببینن، با جوان و لەبار و بەرچاو بین و حەزمان لێ بکەن و بێزمان لێ نەکەن».

جا دەشزانین کە ئەستێرە هەر هێندە بە دیمەن و جوانن تا خۆرەتاو خۆی دەردەخا؛ هەر ئازایەتیەکی لە درێژایی مێژووی کەون و نوێدا، مرۆ لە خۆی نیشان داوە، هەمبەر بە مێرخاسی و گەڕناسی بارزانیان، چڵەکایەکە لە ڕاست چیایەك و تنۆکە ئاوێکە لە حاند دەریایەك. بڕوام وایە ئەگەر ئازایەتی و نەترسان لە بیچم و تەرزی پیاوێکدا بهاتایەتە سەر دنیایە، تووشی هەر بارزانییەك بوایە، بە سەرکزی کڕنۆشی بۆ دەکرد و بە لارەملی سوژدەی بۆ دەبرد.

هەر لەم سێ یەکە چەرخەی بیستەمەدا و لەم ڕۆژگارە دژوار و حەستەمەدا -کە بە سەر کوردا تێپەڕیوە- هەزاران مەردی وا نەبەرد لەو هۆزە سەربەرز و پیرۆزە ڕەخسیوە کە ناوی پاڵەوانانی ئەفسانەییشی لە ناو سیایی ناوی بەکاران سڕیوەتەوە. ئەم هۆزە کەم ژمارە و باوەڕدارە، زۆر جاران لە سەر کورد و کوردستانی نیشتمانیان دەگژ لەشکری زۆری زۆرداران ڕاچوون و بە ڕژانی خوێنی پاکی خۆیان، ئابڕووی ڕژاوی گەلی کوردیان کڕیوەتەوە و بە مەچەك و باهۆی لێ بوردن و باوەڕ بەخۆیی، دەست و زەندی گەلێك لە زۆردارانیان لە بندا بڕیوەتەوە. هەتا دنیا دنیایە و هەتا کوردستان کوردی

تێدایە، ناوی شێخ عەبدوسەلام و شێخ ئەحمەدی بارزانی لە سەر تەتەڵەی ڕێزنامەی مێژخاسان و گەڕناسانی هەرە سەربەرزی دنیادا بە پیتی زێڕین و بە زێڕی و بەرزی جێگەی بۆ دیاری دەکرێ و بە ڕەنێو هێنی سەبەرزانی بارزان ناویان دەبرێ.

پێشینە گوتوویانە: شاگردی هونەرمەند نیشانەی هونەرمەندی مامۆستایە. ئەو شێخانەی بارزان کە ئەو فێرگە ئابڕوومەندەیان بۆ هونەرمەندی دامەزراندووە، شاگردی وەك مستەفا بارزانیان پەروەراندووە و پێگەیاندووە؛ کە سەرەتای کوردایەتی و ئازایەتی چۆن دەست پێ دەکرێ و ئەو ڕێگە پڕ پێچە چۆن ڕێی تێ دەبرێ و ئامانجی پاك و ئاکاری چاك چەندی دەرد و چەوسان و بەجەرگی و نەبەزین گەرەکە و چقاس پشوو لە سەر خۆیی و شەکەتی پێ دەوێ تا سەر دەگرێ و سەر دەکەوێ.

وابزانم تەنیا ناوی مستەفا بارزانی بەس بێ بۆ بەڵگەی ئازایەتی کورد. وەك مەولانای ڕۆمی فەرموویە:

بەڵگەیە بۆ ڕۆژی ڕوون تیشکی هەتاو   بۆ پەسندی گوڵ بەسە بۆنی گوڵاو

بێ گومان بە هاتنە ناوی ناوی بارزانی، باوەڕی هەموو دوو دڵ و گومانداریکیش -لە سەر ئازایەتی بێ وێنەی کورد- دەگاتە سەر چلەپۆپەی بێ گومانی و هەموو دڵخورتیەك لەم بارەوە لە ناو دڵان بار دەکا.

ئەوانەی ئەمڕۆ لە سەر دنیا دەژین و ئەوانەش کە لە دوارۆژدا دەخرێنە ناو مەیدانی ژیانەوە، کێمان دەست دەکەوێ کە ئەم ناوەی بەر گوێ نەکەوتبێ یان نەکەوێ و ئەو پیاوە نەناسێ و بە چیرۆکی ئەو ئازا پایەبەرزە ئاشنا نەبێ؟

نیشتمانی کورد- بە بێ هیچ ماندوو بوون و وەستان، هەوڵیان داوە و خوێنیان ڕژاوە و کۆڵیان نەداوە و کۆڵەی دوژمنیان کوتاوە؛ تا بە زەبری باوەڕی بەهێز و دڵی پتەویان، دڵ و دەزگای کوردستانخوازان لەرزی و درزی برد و کوڕانی ئێستا و چینەکانی دوارۆژ کە دێن و مێژووی شۆڕشە خوێناویەکانی بارزانی دەخوێننەوە و بە وردی شی دەکەنەوە و بە لێزانی شێو و وەردی دەدەنەوە و بە زیرەکی دەگەڵ ڕووداوەکانی شۆڕشەکانی دیکەی دنیادا بەراوەردی دەکەنەوە، چۆن هەبووە و چۆن ڕووی داوە، وای تێدەگەن. بە تایبەتی کە دەربارەی شۆڕشە مەزنەکەی نێوان ساڵانی ١٩٦١-١٩٧٠ دەدوێن؛

که ده ساڵی ڕەبەق بارزانی و پێشمەرگەکانی کوردستان -بۆ ئازادی ئاوازەی ئەبەردی و زەبر و زەنگی ئەم گەلە جەنگاوەرە بە باوەڕە، لە ناو چاڵی فەرامۆشیەوە -بە مژدەی ڕزگاری و خۆشییەوە- سەری هەڵدایەوە و دەنگی زەنگی پێشەنگی کاروانی خۆڕانانی پاڵەوانانی کورد، لە درێژایی و پانایی ئەم زەمینە خڕ و پان و بەرینەدا زرینگایەوە و لە ناو هەموو دڵ و مێشکێکدا دەنگی دایەوە؛ ئیتر کەی گومان و سۆ دەمێنێ و کێ هەیە باوەڕ بەوە نەهێنێ کە ئەم گەلی کوردە، ئەگەر وەك گەلانی ئازاد و سەربەستی دیکە هەر لە سەرەتاوە خاوەنی خاکی خۆی بوایە و بە ڕاشکاوی و بە بێ لەمپەر و بەرگر بەخۆدا بهاتایە، هیچ هێزێك لە دنیادا دەگەڵی دەرنەدەبرد و هیچ خاوەن زۆر و خوونکارێك باشاری نەدەکرد.

بە بیری کێدا دەهات لە ڕۆژ و ڕۆژگارێدا کە کوردستانی نیشتمانی کورد لە شەش لایانەوە لە لایەن داگیرکەرانەوە چوارمێخە کێشرابێ و زۆردارانی خاوەن زۆر و کوردخۆر چۆکیان لە سەرسنگی دادابێ و زمانی هاوار و ناڵەشی بەسترا بێ و کڕکڕەی هەناسە دانیشیان لێ گرێ دابێ، مەلا مستەفا ناوێك پیاوێکی هەژار و بێچەك و جبەخانە و بێ خانە و لانە، لەو مەڵبەندە بچووك و بەردەڵانەی کوردستانەوە -کە ناوی مەڵبەندی بارزانە- بە بێپەروا لە ڕووی داگیرکەرانی کوردستان هەڵگەڕێتەوە و ڕاپەڕێ و بەشێکی زۆر کەم و باوەڕ زۆر، لە کوردی هەژار و ڕووت و برسی و بێدەرەتانی ڕەگەڵ کەوێ و بە کۆنەقەسەڵی و سێ تیرە ژەنگاوی و چەفت و شینکەی ڕاوی و خەنجەری ڕوزە و تیخەڵەی بڕشاویەوە، دەگژ دەوڵەتێك ڕابچن کە خاوەنی زێڕ و زۆری زۆر و سوپای ڕێك و پێك و تازەبابەت و لەبار و پڕ چەك و تەیار و خاوەنی تانك و زرێپۆش و فڕۆکەی بۆمباهاوێژ و خێوی سەتان تۆپی پێنج بە پێنج و لوولەدرێژ و چیادابێژ بێ و تەنیا سنگی ڕووتی لاوی خوێنگەرمی نیشتمانپەرستی کورد، قەڵخانی گوللە و بارووت بێ و برسی و تینوو -لە ئەشکەوت و بن بەرد و سەر هەردانەوە- مەردانە هێرش بێنێ و سەرەڕای لەشکری بێگانەش، چەند جار ئەوەندەی خۆی، کوردی ناموسفرۆش و بێهۆش، پێشی لێ گرتبێ و خۆی بە داگیرکەری وڵات، بەکرێ دابێ و کوردی هاوخوێنی خۆی بۆ بکوژێ؛ کەچی ئەم هەموو ئەیارە بشکێنێ و بیانڕەتێنێ و لە ئەنجامدا سەر بە دوژمنی ڕەگەزپەرست و دۆستانی دوژمنانی بچەمێنێ و واز نەهێنێ تا خەڵکی هەموو دنیا مافی ڕەوا بۆ گەلی کورد دەسەلمێنێ.

ئێمە لێرەدا زۆر بە سەرچڵی، باسی تۆزێك لە ئازایەتی بارزانی و پێشمەرگەکانی کوردستانمان -تەنیا بۆ نموونەیەك لە ئازایەتی کورد- هێنایەوە؛ تا بۆمان دەرکەوێ کە هەرچی لەمەو بەر لە مەڕ ئازایەتی کوردەوە گوتراوە و نووسراوە، هێشتا زۆر ناتەواوە و کەمێکە لە زۆر و شەمێکە لە چاوخۆر. ئەگینا بارزانی و شۆڕشەکانی، پێویستیان بە زۆر شۆڕشنامەی زۆر گەورە هەیە و لە توانادا نیە لە پێشەکیەکی وادا سەروبەری لێك دەینەوە و گەوبەگەوی ئەو زرێ پڕگرێ و پتەوە، بە وردی لە بەر یەك هەڵوەشێنێن و بە وەستایی لێکی دەینەوە و تێکی خەینەوە. ئەگەر مەرگ مەودا بدا، لەمەولا منیش -وەك زۆرکەسی‌تر- ئەوەندی بۆم بلوێ لە کتێبێکی سەربەخۆدا لێیەوە دەدوێم.

ئەو ئازایە چۆن تێچووە

هەر دڵێکی لە سووچێکەوە کەمووسکەیەك تررووسکەی کوردایەتی وێ کەوتبێ، بیر لەو مەتەڵۆکە دەکاتەوە و بە بیری خۆی لێکی دەداتەوە و دیارە ئەو پرسیارە، بە سەر زۆر دەم و زارانەوەیە و مالّم حەقە، پرسێکی زۆریش بەڕێ و جێیە: هۆی دوا کەوتن و سەرنەکەوتنمان چیە؟ یان کێیە؟

وەك من بە بیری خۆم بۆی چووم، کوردەکە هەر وەك لە هەموو کەس ئازاتر و بێ باکترە، لە هەموو کەسیش ڕاست و دڵپاکترە و هەتا بڵێی خۆش باوەڕ و بێ‌گەڕ و گزییە. جا ئەم ڕەوشتە پەسندانەی لێ بوون بە سندان و لە سەر دڵی خڕبوون و گەستوویانە و بەستوویانە و خستوویانە!

ئایینی پاك و بێ گەردی ئیسلامەتی -کە لە سەرەتاوە پەیدا بووە- تیشکی برایەتی و یەکسانی، وە چیاکانی کوردستانیش کەوتووە. تاریکایی ئاگرپەرستی لە سەر ڕەواندوین و چاکان و پاکانی ئیسلامی پێشوو تێیان گەیاندووین کە موسوڵمان هەموو پێکەوە بران و ڕەش و بۆر و سپی و مۆر و زەرد و کەوەیەك لە ئارادا نیە و هەموو ڕەگەز و تیرە و هۆز و نەتەوەیەك -لە بەرانبەر بارەگای خودای بەرزا- یەکجۆرن و یەکتەرزن. نەژادپەرستی ستەمکارانە، کاری بەدکارانە و هەوێنی بێ‌ئاکاری و پەستیە. کەس لە کەس زلتر نیە. هەموو موسوڵمانێك -خاوەنی هەر ڕەنگێك و خێوی هەر زمانێك بێ- لە بەربەرۆچکەی خۆرەتاوی ئیسلامەتی‌دا، بە سانایی دەحاوێتەوە و هیچ بێ‌هێز و پێزنێك، هەرگیز لە بۆتەی دەستەڵاتداراندا ناتاوێتەوە. پلەی لە پێشی و گەورەیی، بە ئەندازەی ئاکاری

باش و له خواترسانه.

کوردیش -که چوونه‌ته ژێر سێبه‌ری ئالآی پیرۆزی ئه‌م ئایینه پاکه‌وه- دیتوویانه وه‌ك بیستوویانه وایه و موسوڵمان هه‌مووی پێکه‌وه برایه و هه‌موو بۆ یه‌کتر پشت و په‌نان و ئه‌گه‌ر جاران که‌مێکی بێ که‌س بوون -وا له سایه‌ی ئایینی تازه‌وه- بوونه‌ته زۆر و که‌س زۆریان لێ ناکا. ئایین و ڕه‌وشتی نوێیان به لاوه زۆر له ڕێوشوێنی پێشینی پڕئازاری ناگرپه‌رستیه‌که، له‌بار و چاکتر بووه و له سایه‌ی ئه‌و فه‌رمانه ئاسمانیه‌دا- که قورئانه- ماوه‌یه‌کی زۆر باش حه‌ساونه‌وه. به‌لآم هه‌زار داخ و مخابن! که ئه‌م جه‌ژنه پیرۆزه زۆری نه‌خایاندووه و له‌شکری خه‌م و په‌ژاره دووباره سه‌ری لێ داونه‌وه و به سه‌ربه‌ستی نه‌مارنه‌وه. ده‌سه‌لآتداره ڕاست و دروسته‌کانی ئیسلام، به‌رمبه‌ره له ئاسۆی ژیان ئاوابوون و که ئه‌وان چوون، خوونکار و زۆرداری به ناو موسوڵمان و به هه‌ناو دووره‌وێژدان -وه‌ك گورگی که‌پمه‌نه‌ك به شان- خۆیان ناو ناوه شوان و له فه‌رمانه‌کانی خوا هه‌رچی بۆیان نه‌لواوه، پاش گوێیان داوه و ده‌ستیان کردووه به ڕه‌گه‌زپه‌رستی و ملیان ناوه له نه‌ته‌وه هه‌لآواردن و بێ‌هێز خواردن.

له‌و نێچیر هه‌ڵبژاردنه‌دا، کاتێ کوردیان به دیارده هه‌ڵناوه و ده که‌ژ و چیای ڕژد و هه‌ڵه‌مووتی کوردستانیان هه‌ڵڕوانیوه و گه‌لی کوردیشیان زۆر له خۆیان به ئازاتر ناسیوه، هه‌رگیز ده خۆیان ڕانه‌دیوه ڕووبه‌ڕوو به شیری ڕووته‌وه هه‌ڵمان که‌نێ و په‌لامارمان بده‌ن و به‌رده‌سمان بکه‌ن. زانای زۆر وریا و گزیزانیان، بیریان لێکردۆته‌وه و زانیویانه ئه‌و به‌ڕووداره گرێداره، به‌وان هه‌ڵناکه‌نێ و ئه‌گه‌ر ده‌سکی بیور و هۆره و پوازی له‌خۆ، بۆ نه‌تاشن و له ناو خۆیدا کرمی پێ هه‌ڵنه‌هێنن، زۆریان پێ ناشکێ و شکاندنی زۆر دژواره. ئه‌گه‌ر ده‌کرێ کارێکی واپکه‌ن هه‌ر کورده‌که کورده‌که‌یان بۆ بکاته پارووچه‌وره و بیخاته ده‌میانه‌وه. ڕاوی که‌و به که‌و بکه‌ن و هه‌ر که‌وێکی له داو که‌وت بیخۆن و ئه‌گه‌ر که‌وگره‌که‌ش له ڕاو که‌وت، هاسان ده‌خورێ. جا بۆ ئه‌و مه‌به‌سته هه‌ستان به ناوی برایه‌تی و هاوئایینی و هاوسایه‌تیه‌وه، خۆیان ده ناو هه‌ڵکێشاوین و بێ هه‌ست و خه‌شپه چوونه‌ته بن کڵێشه‌مانه‌وه و چنگوڕکیان خستۆته ڕیشمانه‌وه. مه‌لای بێ نان و پیری نه‌زانیان به زێڕ و زێو کڕیوه و ده‌ستی گه‌لی به‌سته‌زمانیان پێ بڕیوه؛ مێشك و دڵیان وا له پڕوپووچ ئاخنیوین هه‌ر به جارێك تاساوین و ته‌زیوین و بێگانه‌ش له بن سێبه‌ری مێزه‌ر و پرچ و ڕیشی خۆمانه‌وه داوی ڕاویان بۆ ته‌نیوین و ته‌پکه و فاقه‌یان بۆ ناوینه‌وه؛ هیچ به خۆمان نه‌زانیوه تا تێکه‌وتووین و پێوه بووین و له فڕه و په‌له‌قاژه که‌وتووین.

بە زمانی لووس و بزەی ژەهراوی و سوێند و پەیمانی درۆزنانە، فریویان داوین و ئێمەش -کە ڕاست و دڵپاك ڕسکاوین- باوەڕمان کردووە و گوتومانە: برای هاونایین دڵسۆزمانە و وەك خۆمانە و هەرچی بوومانە خستوومانەتە بەردەمی برای میوان و بۆ خۆمان بە برسیایەتی سەرمان ناوەتەوە. برای دەسبڕیش -لە باتی چاکە- لە بن دوو گردی فێڵبازیەوە، وازی بە ناوەزمان کردووە و مرخی لە دڵ و مێشکمان خۆش کردووە و لە بیری نەتەوایەتی و گەلپەرستی دایتەکاندوین و تەکانی پێداوین، تا لە ڕاستەڕێی ژیانی کلاکردووین و بە دەردێکی بردووین کەس نەزانێ ماوین یان مردوین. ئەوسا هەر بە هالاوی دەمی گەرمی، وا کولاوین و تولاوینەوە، کە تۆزکاڵێکیش بە چێڕی نەماوینەوە و هەر بە لێوان خوراوین.

چارەنووس

بە درێژایی هەزار و ئەوەندە ساڵە، زۆربەی هەرەزۆری کورد، وا تێ گەیەنراوە کە هەرچی بە سەری دێ، هەر ڕۆژی بەرێ لە چارەی نووسراوە و کۆشش و ماندوو بوونی بێ بەهرەیە و زۆر دەمێکە هەموو شت بڕاوەتەوە و هەرگیز مانای ئەو فەرمانەی خوای بۆ لێ نەدراوەتەوە کە فەرموویە: بە تێکۆشان نەبێ، مرۆ هیچی دەسگیر نابێ.

بە گەڵی گەرم سارد بووینەوە

منداڵی کورد هەر لە ڕۆژی چاوکردنیەوە بە دوویشکی حەوگری و ماری سەرپان و ئاگری بێتامانی دوای نەمانی فرچك دەگرێ و ڕێگەی هەموو خۆشی و شادی و ئاواتی دنیای لێ بەربەست دەکرێ و بێچارە چاری خۆی هەر لەوەندەدا بەدی دەکا، پرچ و ڕیش بەرداتەوە و هانا بۆ پیری بێ پیر بەرێ و بگری و بکڕوزێتەوە و ئەرکی ژیانی لە بیر بچێتەوە. هەموو تەمەنی هەر ئامۆژگاری دەکرێ کە پیاو دەبێ بە بەشی بێبەشی ڕازی بێ و ڕووت و نەداری سەر دنیا لەولا دەوڵەمەندە و نەخۆشی و لەش بەباری بەهرەی خودایە و دەرمان و بژیشك چیان لە دەس نایە و چاری دەرد و ژان، لە نوشتەی مەلا و خاکی سەر گۆڕی چاك و پیرانەوەیە و هەرچی دم دە دمی مەلا بنێ، هاواری دین و دنیایەتی و هەر

کەس نەچووبێتە ژێر سایەی پیـرێکەوە، شەیتان ڕێبەر و کوێخایەتی.

بە هەزار و نەوەندە بەند و باوی بن شڕ و بڵاو، بڕستیان لێ بڕیوین و بە هـەودای داهـۆ، چـاویان دادووریوین و بە دڵنیایی شیشاونە گیانـمان و هەرچـی هەسـت و نـستمانە، بـە خرویـری ڕایانـداوە و تەنانەت هونەر و ڕەسەن و میـژووی پـڕ لـە شانازیـشمان لێـدزراوە و بـە ڕووت و قـووتی کەوتووینـە دەشتەوە و بە پاڵەپەستۆ خزاندوویانینە چیاوە و ئەوسا تیرمان پێ پێکەنیون و گوتویانە: ئێـوەی بـرای موسوڵمانـمان ڕووت و بێبژیون! وەرن -بە خێری ئیمـانی خۆمـان- بـەخێوتان کەیـن! لـە سـەرمانە پیاوانە و موسوڵمانانە بە سەرتان کەیـنەوە؛ ئەوەی لە خۆتانـمانەوە پێگەیـشتووە، هـەزار یـەکێکتان دەدەمیـنەوە؛ با لە برسان نەمرن. بەڵام دەبێ ئێوەش نەمەگتان لە چاودابێ و بە کـاری ئێمـە بـچارێن. پیاوی ناچاریش هەموو شتێکی بۆ ڕەوایە. کەوایە لە ڕێی نان و ژیاندا کوشتـن و خۆ بەکوشت دانـیش ڕێ تێدەچێ. داگیـرکەرانی کوردستان بـە درێـژایی مێـژوو کوردیـان خـستۆتە پـێش خۆیـان و بەگـژ دوژمنیاندا کردووە. هەر کوردێکی لە تاوی گیانی خـۆی لەوانـە هەڵگەڕابێتـەوە کـوردی هاوڕەگـەزی خۆیان ناردۆتە سەر و لاساریان پێ لە سەر ڕێگە لابردووە.

کورد کە خاوەنی ماڵی خۆی نەبووە، بـە دەسـندەخۆری و نـەمر و نـەژی، بـەخێو کـراوە و واش تێگەیەنراوە کە خـزم و کـەس دادی پیـاو نـادەن و دەر و دراوسـێ، نەتـەوی و نەویـستـن و دەسـتی هەنگوینـاوی بـخەیە زاری خزمانەوە، دەیگەزن و دار و بەردی دەور و بەرت پێت دوژمنە. هەر خەلیفە و پاتشای موسوڵمان -کە ئەویش کـورد نیـە- لـە ڕۆژی تەنگانـەدا جێگـەی هانـا و هاوارانـە و لـە قیامەتیشا فریاڕەس هەر خۆیـەتی. ئـەو هـەزار و سـەدان سـاڵە، ئـاوا گـۆش کـراوین و هاوکـاری و کوردەناموسیمان لەبیـر براوە و بیـر و بڕوای نەتەوەخوازی و کەلکی کۆمەڵایەتی و بـەهرەی دەسـتی گەلـمان لێ وەلا نراوە و تەنانەت زمانە زکماکەکەی خۆشـمان لە بەرچاو خراوە و بـە شـات و شـووتی درۆنەخشینان، ڕەچەڵاك و بنیچە و نەژادەکەی بووشـمانە، لە بەرمان بێزراوە و سەروبەری هەموو کـار و کردەوەیەك -کە هەر لە مێژینەوە فێرمان کـراوە و بۆمـان بـە کەلـەپوور ماوەتـەوە- هـەموو هـەر ئەوەیە: ئەم لا دەکەیـن، ئەولا دەکەیـن، بە بلوێری داگیـرکەر سەما دەکەیـن!

خۆشەویستی نیشتمان و خزمایەتی و هاوخوێنی خۆمان لە دەست داوە و کەسـمان نازانیـن چ

بووین و چۆن بووین و چیمان به سەرهات و چۆن چووین؟ لـه هـەموو ڕەوتانـدا بـه ڕەوتێـك فێربـــن؛ ئەویش سوێسکەییە. لە مێژووی خۆمان هەر ئەوەندە دەزانیـن کە بابەڵبابـمان نۆکەر و دەسـندەخۆری بێگانەی داگیـرکەر بووە و هەتا مـردووە پـارووی بـە خـوێنی هـاوخوێنی خـۆی تـەڕکردووە و ڕەگـی خۆناسیـن و سەربەخۆیی تێدا مردووە و هەستی بە سووکایەتی نەکردووە.

پیاوی سووك دەردی سووکی ناکێشێ   زامـــی ئـەنـــدامی مردوو نائێشێ

کەسی واشـمان نەبووە چش لە بەرماوی بێگانە بکا و هەلپەرستی بە گەلپەرستی بگۆڕێتـەوە و دەنگ هەڵبێنێ و لەو خەوە بێبـڕانەوەیەمان ڕاپەڕێنێ و تۆزێکمان لە دەردی خۆمان تێبگەیەنێ.

خوێندەوارمان -کە شادەمارمانن- لـە فێرگـەی داگیـــرکەراندا زمـان و ئـەدەبیاتی بێگانـەیان پێخوێندراوە و ڕەسەنی و پێکەوتوویی و پایەبەرزی خۆیان و نزمی گەلانی ژێردەستەیان فێر کـردوون و زمان و دڵ و دەست و قەڵەمیان بۆ خۆشەویستی ئاغا و خێزان و خزمی ڕاهێنـدراوە و دادراوە و ئـەوا پێیان سپێراوە، نەخوێندەواره ساویلکه و بەستەزمانەکەیان بۆ بەردەست و بێهەست بکـەن و ئـەو لـە گۆشتە براشتەکەمان بنەوێ و ئەمانیش ئێسکە هەلکڕوزاوێك و تیکە بەرماوێکیان بەر بکەوێ.

ماکی ئاسۆر

ئەگەر میـرشەرەفـخان و سەیدای خانی، تاوانی یەك نـەگرتن و لێـك دووریـــمان دەخەنـە سـەر ملـی ملهوڕی و لاساری و دەمار نەستووریـمان -دەبێ لێم ببوورن- بـە بـڕوای دڵـی مـن، پـەروەردەکرانی هەزار ساڵەمان دەو چاڵەی خستوویـن و ئەوەی پێ کردوویـن کە کردوویـە و چاوبەستـــن و گزیکـاری بەدکار و نالەباران بەو دەردەی بردوویـن.

ئەوەنـــدەی چـــڕی و دڕی شـــاخ و داخ و چـــیا و کـــەژە ڕژد و دژوارەکانـــمان و زنۆری و خـــوڕی ڕووبارەکانـمان، بوونەتە لەمپەر و بەرگری پێك گەیشتــن و تێك گەیشـتنمان، سـەد ئەوەنـدە و بگـرە سەدهەزار ئەوەندە، بەندوباوی پڕ لە تەفرە و ژەهراوی برایانی دەمگەرم و دەسبڕ و ناشنایانی بە دیـمەن جوان و بنشڕ، ئەو پەندەیان پێداویـن و لەو بەند و داوەدا شەتەك دراویـن و تا ئێستاش هەر بە دیلـی و هەژاری و خاکەساری ماویـنەوە.

گاوا، مامۆستاکەی سولتان مراد دەیفەرموو: «کورد ئەوەندەی هەیە —لە وتەی شادە و ئیماندا نەبێ- یەکتریان نەگرتووە!» نابێ ئەشیزانیبێ کە خەتی خوار دەبن سەری گای پیر دایە و ئەنگوستی سولتان و کلکی باب و باپیرانی سولتانیشی تێدابووە. ئەو سولتان سەلیمەی گوتویە: «مێش، کێشەیان دەناو کەوێ، پیاو دەتوانێ تێر بخەوێ!» دەیزانی کەولی خەز و کیسە لیرەی هەلمساو، مامۆستا مەلا ئیدریسی بۆ تاو دەکا و لێی دەپاڕێتەوە کە ترکێك بکە بە میری میرانی کوردستان؛ ئەوسا کوردەکان قزلباشانت بۆ لە کوردستان دەردەکەن! رەنگە مەلا لەو کاتەدا کە فلوریەکانی خستبێتە ناو گیرفانی/کەولە خەزەکەوە، فەرمووبێتی: «بەرێکی من شیرین بار بێ، با بەشی کورد ژەهری مار بێ!»

ئەو مەلا ئیکتریکەی دە هەمتو کوردی هاوچەرخی بە پیاوێکی پیرۆز و پایەبەرزیان زانیوە، ئەگەر بە شیری کۆیلەیی پەروەردە نەکراباو هەروا تۆزکاڵێك دەماری کوردایەتی تێدابا، کوردەکانی تێدەگەیاند کە ئێوە عەجەم لە کوردستان دەردەکەن؛ مەبنە نۆکەر و نانخۆری عوسمانی و وەرن خاوەنی نیشتمانی خۆمان بین. ئەگەر خان بۆ خان و بەگ بۆ بەگ سەر ناچەمێنێ، با من کەیخودا و ریش سپیتان بم و بە کارتان رابگەم؛ مامۆستایەکی بەناوبانگی کوردستان، لە دەرکەوانێکی تورك و بێگانە باشترە! بەلام وای نەکردووە تا بزانین دەیانکرد یان هەر گرنەیان لە تورکی دەرکەوان دەگرت؟!

چیرۆکی سەیر و سەمەرە وا لای کەریمخانی زەندە؛ ئەو پادشا زل و بەدەستەلاتەی ئێران، لای وابووە چونکە کوردە، رێی ناکەوێ ناوی شایەتی پێوە بێ! بە خۆی گوتووە: وکیل‌الرعایا (دەمراستی مسکینان)!

مەلای خەتێ، هەمەکارەی میری رەواندز بووە و لە لای سەرووی خونکاری کوردستان رۆنیشتووە؛ بەلام نانی میر نانێکی خۆمالیە و بە دەمی مەلا خۆش نایە؛ ئەو فێری جیرەی خانەدانی بێگانەیە. بە فتوایەك دەولەتێکی کوردی سەربەخۆی سەربەرۆژێر کرد و تا خۆی نەکردەوە بە نانخۆری داگیرکەر، ئۆقرەی نەگرت!

. هیچ دوور نەرۆین، هەر لە رۆژگاری خۆماندا و لە نیوەی دووهەمی چەرخی بیستەم دا، گەلێك

خوێندەواری بە ناو کورد و کوردیزمان، لە قەوارەی کوردستانی نیشتمانیان بوونە پواز و بۆ نەمانی کوردەکانی ئازادیخواز و بۆ سڕینەوەی ناوی پیرۆزی کوردستان، بە دڵ و بە گیان تێدەکۆشان!

بە چاوی خۆمان دیمان، لە جەنگەی شۆڕشە خوێناویەکەی بارزانیدا، کە هەزاران لاوی کوردی هەژار و نەخوێندەوار و دەربەدەر -گیان لە سەر دەست و دەست لە سەر خەنجەر- دە گۆ داگیرکەری ڕەگەزپەرەست و بێ بەزەیی ڕا دەچوون، ئەو خوێندەوارانەمان لە پێش لەشکری دوژمنانەوە چەك بە شانەوە دەهاتن و گوندی کوردستانی نیشتمانیان دەسووتاند و کوردیان دەکوشت و جوتێر و وەرزێری بێچارەیان دەڕووتاندەوە و ماڵی کوردیان تالان دەکرد و منالی ساوایان دەخستە سەر گڕی ئاگری سوور و لە دوورەوە فڕۆکەی دوژمنیان شارەزا دەکرد کە چۆن بۆمبامان بە سەردا ببارێنن و چۆن هەست و نستمان بتارێنن... بۆچی؟ چونکە ئەو خێزانەی ئەوانی لە ناودا پەروەردە بووە، نەیانزانیوە جگە لە ژێردەستی و بێگانەپەرستی، ڕەوشتێك هەیە! لە فێرگەش هەر ئەو بەند و بالۆرە فێر بوون. ئەگەر لەم لاولاش، لە مەڕ ئازادی و سەربەستی گەلەوە چپەیەکیان وە بەر دڵ و گوێ کەوتووە، تەواو جێگەی خۆی نەکردۆتەوە و هێندەی ڕەگ دانەکوتاوە کە تازە هەڵنەکێشرێتەوە. لە سەرەتای شۆڕشی گەورەی کوردستاندا -کە لایان وابوو سەیرانێکە دەکرێت و قەیرانێکە بە چەند ڕۆژێك بە سەر دەچێت- هاتنە ناوەوە کە ناو دەرکەن و پلاو بخۆن؛ بەڵام کاتێ زانیان ڕێگای ئەم پیاوەتیە هەڵەمووت و دژوارە و زۆر حەستەم و پڕ ئازارە، گورج کەوتنەوە سەر هەوای تەلار و ژیانی ناوشار و وەك پیرێژنەکە، بە دەردی پار چوون و دایانەوە سەر شۆپ و ڕێکی باب و باپیران؛ کە ژیانی نۆکەری و دوور لە دەردیسەریە. لە کوردەواری خۆمان دەڵێن: «خویەکی بگری بە شیری، بەری نادەی بە پیری».

من بە بڕوای خۆم ئەم ئاهۆی بە نۆکەری فێربوونەمان و ئەم خۆ بە کەم زانینەمان، ماکی هەموو دەرد و بەڵایەکمانە. هەرگا بیری زۆریەی کورد بگاتە ئەو قۆناغە کە بڕوای وابێ ئەویش وەك خەڵکیتر وایە و مافی ژیانی پێ ڕەوایە و ئەندە لە مەندە کەمتر نیە و کۆیلەیی کردن شەرم و شوورەییە، هەرگیز نە خاینی خوێندەوار و نە جاشی نەخوێندەوارمان لێ پەیدا دەبێ و نەش وەك مەلای خەتێ، لە خەت دەردەچێ.

جارێك حەمەداغا ناوێکی موکوریانی، بە نۆکەرێکی پیر و زورهانی خۆی دەڵێ: ڕیشت سپییە

و پێم شەرمە لە پاشخانە بەرماوی من بخۆی؛ لە دیوەخان دانیشە با لەگەڵ منا سینیت بۆ بێنن. مام خدری نۆکەر دەڵێ: ئاغا شازدە تەمنەکە ڕۆنت پێشکەش دەکەم ژیانی چەند ساڵم مەگۆڕە. دەنا ناچارم بار دەکەم و دەچم لە پاشخانەی ئاغایەکی دیکە دەژیم. تازە بە سەری پیری دەستم پێ لە بەرماو خواردن هەڵناگیرێ!

وای دەزانم ئەم چیرۆکە، چیرۆکی هەموو کوردێکە. تا بیری نۆکەری و بەرماو خواردن نەگۆڕێ، نابێتە دیوەخاننشین و تا دەشیگۆڕێ، زۆر کارێکی چەتوونە. هەر کە گۆڕیشی ژیانی بەرەو باشی دەگۆڕێ. مامۆستای نەمرمان جەنابی مەلای کۆیە زانیوویە دەڵێ چی کە فەرموویە:

ئەوی ڕێگای لە کوردەکان گۆڕی   لەعنەتی خوای لە ئەلحەد و گۆڕی

شەرەفنامە هونەرنامەیە

ئەو کەسانەی شارەزای ئەدەبی فارسی کۆن و نوێن و دەیخوێننەوە و لێی دەدوێن، بۆیان دەردەکەوێ کە ئەدەبیاتی فارسی لە ئێراندا، لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایەتی سەفەویەکاندا -کە میرشەرەفخانی تێدا ژیاوە- ڕەنگێکی تایبەتی بە خۆیەوە گرتووە و بەرگێکی زۆر فش و فۆڵ و ناقۆڵای دەبەر خۆی کردووە. وشە و ڕستی ناپێویستی ڕەق و تەقی دەروێشانە و ناوناخن و شرە بزگوری بێکارە و ناهەمواری تێ خزاوە. فارسەکان خۆیان ئەو ڕۆژگارە بە قەیرانی کەنەفتی ئەدەبەکەیان دەژمێرن و لایان وایە لەو ماوەیەدا لە گەشە کردن وەستاوە و بگرە سیسیش هەڵگەڕاوە. ئەگەر ئەو نووسراوە فارسیانەی لەو چاخەدا نووسراون، دەگەڵ فارسیەکەی *شەرەفنامە*دا، لە بەر یەکیان ڕاگرین، گومان نامێنێ کە شەرەفخان سەرتۆپی هەموو نووسەرانی فارسی زمانی ئەو زەمانە بووە و بۆ کەرەستەی *شەرەفنامە*کەی، هێناویە پوختەی فارسی ئەوسای گوڵبژێر کردووە و چەپکی سەرسەوەتەی ئەدەبیاتی فارسی ئەو سەردەمەی نیشانی خەڵکی دنیا داوە. وەك گوتیشمان، ویستوویە لە مێژوونووسینیشدا کارێك بکا کە گرۆ لە هەموو مێژوونووسێکی هاوچەرخی بباتەوە و کەس دەخۆی ڕانەبینێ، دەمەلاسکەی بکاتەوە. واتا بە تیرێك، دوو نیشانەی هەنگاوتووە: مێژووی کوردی کۆ کردۆتەوە و لینگە مرواریەکی نایابیشی لە ئەدەبی فارسیدا هۆنیوەتەوە.

ئەم شیرینکاریەی ئەو شاسوارە خونکارە، منی هەژاری دنەدا کە لە وەرگێڕانی نووسراوە بەدەنگ و ناوەکەیدا، بەردێك بگرمە دوو چێشکەوە:

ڕووداوی مێژوویی -وەك لە شەرەفنامەدا هەیە- بە زمانی کوردی بگێڕمەوە. هەولیش بدەم بە پێی توانا، ئەدەبی ئەمڕۆی کوردی تێدا جێ کەمەوە. جا ئەگەر ئەشم پێکا، بۆ هەژارێکی وەك من هەر مایەی شانازییە؛ خۆ هیچ نەبێ، باڵە کلۆیەکم بە دیاری هێناوە.

عەزیزم ئەهلی میسرێ بوون بە کڕیارت بە گیان و دڵ
کەچی کوردی، لەشی وەك داوەمووی دێنێتە بازاڕت

چۆنم وەرگێڕاوە

وەرگێڕانی *خەیامم* بە دەستەوە بوو؛ مامۆستایەکی پایەبەرز لێی پرسیم: فلانە وشەی فارسیت چۆن بە کوردی جێ کردۆتەوە؟ گوتم: ئەزیەتی! من نیازم وا نیە فارسی فێری کورد بکەم، تەنیا و تەنیا بیر و بڕوای خەییام بۆ کورد دەگێڕمەوە. لە وەرگێڕانی *شەرەفنامە*شدا، هەر ئەو ڕچەیەم ڕەچاو کردووە. پوختەی ڕووداوە مێژووییەکەم بە کوردی بۆ کورد گێڕاوەتەوە. لەو جێیانەشدا کە شەرەفخان -بۆ سەرێت خۆش کردنی بەندەکان و ڕازاندنەوەی کۆڕی شەڕ و پێداهەلگوتنی میر و مەزنەکان- ئەدیبانە بە فارسی دەستی خۆی وەشاندووە و خۆی ڕاناوە، من لە جیاتی ئەوە، کوردانە ملم لێ ناوە و ئەوەندەی شیرم بڕیویە، شنگلم لەخۆ داوە، کوردییەکی ئەدەبی، یان ئەدەبێکی کوردی بخەمە بەرچاوی هاوزمانانم. هەڵبەستە فارسی و عەرەبی و تورکیەکانیشم کردوون بە شێعری کوردی و زۆربەی زۆریشیانم هەر لە سەر کێشی پێشوو هۆندوونەوە و هەر لە بیچمی خۆیاندا هەڵم خستوونەوە.

تۆزە بژارێك

خوێندەواری ژیر و خوێن شیرین! دنیای ئێستامان نیوەی دووهەمی چەرخی بیستەمە و بنیادەم لە سەرپشتی مانگ، پالی داوەتەوە و بای بالی دەدا کە ئەستێرەکانی کاکێشانیش بخاتە ژێر باڵ و بیانکاتە لانە و ماڵ و بەهرەیان لێ وەرگرێ. زۆر دەمێکە جن و دێو و دێوەزمە و خێو -لە بەر

تیشکی کارەبا- بە شەوارە کەوتوون و لە دنیا ئاوارە بوون. کێوی قـافیش -کـە قـەفقازە- ئەوەنـدەی کارگەری سۆڤیاتی تێ خزاوە، جێگەی لاپرسەنانی ئەفسانەی کۆنی لێ نەماوە. چوار چەرخ لەمەوبـەر زۆر کەس لای وابووە کە ئەو جۆرە نادیاریانە دەس بـەکار و دەسـەڵاتدارن؛ بـەڵام ئـەمڕۆ باسـی ئـەو پیـرەهەڤۆك و شەوە و ناڵانە، گاڵتەجاڕی منداڵ و کـوڕ و کاڵانـە و کـەس بـە ڕیـەیان نـاپێوێ و کـەس لەمەڕیان ناخێوێ.

لەوەتا زانستی تازە بابەت وەکار کەوتووە، تووك و نزای دەروێش و پیـریش لـە کـار کـەوتووە و بەرپیوار و نادیاری لە ئارادا نەماوە و هەرچی هەیە، هەیە و لە بەرچـاوە و چـاونوقاندن و پرتـەپرت و وڕتاندن سەر لە زانا ناشێوێنێ.

میـرشەرەفـخان کە ئەو ڕۆژە بە دەس پاکی دەسـتی بـۆ بـردوون و دەسـکاری نـەکردوون و وەك بیستوویە گێڕاویەتەوە -دیارە هیچ بە دڵیشی نەبوون؛ بەڵکەشم ئەوەیـە تـا لـەو مەبەسـتانەوە دواوە، پینەی «خوا بۆ خۆی دەیزانێ»ی پێوە ناوە— هەر خۆشی لە پێشەکیە بە نرخ و خۆشەکەیدا دنەی داوین و لێشمان پاڕاوەتەوە کە هەڵەی بۆ هەڵگرینەوە. ناچار بە هاواریەوە چووم و هێندێك جنۆکە و منۆکـە و بوغدوزی خوێنتاڵ و شتی لە ئاوەز بە دوورم لێ دوور خستەوە و کێشامنە ناو پێشەکیەکەی خۆمەوە و لە هەتیتەم داون. بە هومێدم گیانی پاکی ئەو میـرە نازدارە لەو بژارە هەژارانەیەم گـەش و شـابێ و لێم نەڕەنـجابێ.

خۆم زۆر بە بەختەوەر دەزانـم کە هەرچەندی لە دەستم هاتووە درێغم نەکردووە و هەر ئەوەندەشـم لەدەستهاتووە. هەرکەسیش هەر چەندی بۆی دەلوێ بیکا، کارمان زۆر دەچێتە پێش.

لەم کارەمدا سەرکەوتووم، یان بەسەر سەردا کەوتووم، ئەوە خۆم نایزانـم؛ خوێـندەواری ژیر و بـە بیـر دەیزانن. هەر هێندەم لە دەست دێ لە بەریان بپاڕێمەوە کە بە چاوێکی بێلایەن و بە هێمنی، بـە وردی لە کردەوەکەم بڕوانن. بەڵام دیسـان دوویاتەی دەکەمەوە کـە زۆر وشـەی کـوردیم خـستۆتە سـەر کاغەز؛ ئیتـر کاکڵ و بەهرەی‌تریان هەبێ یان نەبێ، خۆم بە کردە پەشیمان نازانـم.

عبدالرحمن «هەژار»

بێخۆڵان- چۆمان (١٩٧٠/٧/٢٠)

پاکنووسکردنی ئەم پێشەکیەی سەرەوە سەعات چواری بەیانی ڕۆژی سێشەممە ١٩٧٢/٤/٥ دوایی هات.

پێزانین

فەرموودەیە کە دەڵێ: چاکەی خەڵکت لە چاودا نەبێ، چاکەی خوداشت لە بیر نابێ. بۆ بەرهەم هاتنی ئەم *شەرەفنامە* کوردیە چاکەی زۆر کەسم لە سەرە کە لە سەر خۆمی بە پێویست دەزانم سوپاسیان بکەم.

زۆر سوپاس بۆ باوکی هەژارانی کورد (کاک مستەفا بارزانی) کە ئەگەر سایەی پیرۆزی ئەوم بە سەرەوە نەبا، هەرگیز نەمدەتوانی خزمەت بە زمانەکەم بکەم و هەلی نووسینم بۆ نەدەڕەخسا.

سوپاس بۆ مامۆستایان: محەممەدعەلی عەونی و یەحیا خەشاب و یەڤگینافاسیلیڤا کە بە پێشەکیە بە نرخەکانیان بەهرەیان بە مێژووی کورد گەیاندووە؛ منیش لە وەرگێڕانی *شەرەفنامە*دا زۆرم سوود لێ وەرگرتوون.

سوپاس بۆ مەلاجەمیل بەندی ڕۆژبەیانی کە بۆ *شەرەفنامە* عەرەبیەکەی خۆی، زۆر بە وردی لە نووسراوەکانی حوسێن حوزنی و ئەمین‌زەکی بەگ و گەلێك کتێبی‌تریش ورد بۆتەوە و گوڵبژێری کردوون و هەرچی *شەرەفنامە*ی پێ تەواو دەبێ کردونیە ناواخنی نووسراوەکەی و بەو کارەی ڕێگەی دووری بۆ نزیك کردوومەوە و ئەگەر ئەو نەبا، من نەمدەتوانی ئەو کارە گرانە بکەم.

سوپاس بۆ شاعیری گەورەی کورد کاك هێمن مهابادی کە زۆر بە پشوودرێژی سەرلەبەری نووسراوەکەی پشکنی و زۆری هەڵە و پەڵە بۆ هەڵگرتمەوە و بە ئامۆژگاری زانایانەی گەلێکی بەهرە پێگەیاندم.

سوپاس بۆ مامۆستایان مەسعوود محەممەد و عەلائەدین سەجادی و دکتۆر کەمال مەزهەر کە لە سۆنگەی هەڵسەنگاندنیدا خۆیان بە خوێندنەوەی ماندوو کرد و بیروڕای خۆیان لەسەر دەربڕی.

سوپاس بۆ چیرۆکنووسی بەنرخی کورد کاك محەممەد مەولوود(مەم) کە بۆ دۆزینەوە و بردنەوە سەر یەکی بنەماڵەی میرانی سۆران، زۆری خۆ ماندوو کرد و سوپاس بۆ مامۆستا نوورەدین بەهائەدین ئەندامی دادگای تەمیزی عیراق کە لەوبارەوە درێغی‌نەکرد و بە شارەزایی ڕێنموونی کردین.

سوپاس بۆ هونەرمەندی بێوێنەی کورد، کاك بەدیع باباجان کە بۆ کلیشە و وێنە بەنرخەکانی ئەوپەڕی ئەرکی خستە سەرشان؛ خوا بە گەلی کوردی بێڵێ.

سوپاس بۆ کۆڕی زانیاری کورد، کە لە سەر ئەرکی خۆی چاپی کرد.

هەژار

ئەوانەی کە زۆریان خۆ بە مێژووی کوردەوە ماندوو کردووە و بۆ شەرەفنامە کوردیەکە بەهرەیان پێ گەیاندووم:

مێژوونووسی کورد، حوسێن حوزنی موکوریانی

لە سەیدەکانی بنچکە و شقزیفە کە دوو گوندن دەکەونە نزیك بۆکان. ساڵی ١٣١١ی کۆچی لە شاری ساباڵغ (مەهاباد) لە گەڕەکی حاجی حەسەنیان هاتۆتە دنیاوە.

لە تەمەنی لاویدا ئاوارەی وڵاتان بووە. هەموو کوردستانی بەردەستی ئێران و عوسمانی ئەوسا گەڕاوە و بە مۆرهەڵکەنی بەرێ چووە. ساڵی ١٩١٥ لە حەلەب چاپخانەیێکی گچکەی پێکەوە ناوە، بۆ بڵاوکردنەوەی ئەدەب و مێژووی کوردی تەرخان کردووە.

شێخ عومەر وەجدی مامۆستای ڕەواقی ئەکراد لە ئەزهەر بۆ مامۆستا گیو موکوریانی نووسیوە، دەڵێ: لە محەمەدعەلی عەونیم بیستووە گوتویە: «چاپخانەی حوزنیم لە حەلەب دیتووە کە ئەدەب و مێژووی کوردی پێ چاپ دەکرد. خەیاڵم بووە بچمە سوێرەك و سەر لە خزمان بدەم، بەڵام حوزنی ئەوەندەی کار تێکردم وازم لە سەفەر هێنا و گەڕامەوە میسر و بڕیارم دا منیش چاو لەو پیاوە بکەم و -بە پێی توانا- خۆم بۆ خزمەتی مێژووی کورد تەرخان بکەم.»

حوزنی ساڵی ١٩٢٥ هاتۆتە ڕەواندز و چاپخانەی زاری کرمانجی دامەزراندووە. ساڵی ١٩٤٣ لە ڕەواندز دوور خراوەتەوە و تا مردووە لە بەغدا ژیاوە.

هێندێك لەو کتێبانەی کە حوزنی لە سەر مێژووی کوردی نووسیون ئەمانەن: *مێرگەی دڵان، خونچەی بەهارستان، پێشکەوتن، ئاوڕێکی پاشەوە، میرانی سۆران، کوردستانی موکوریان، ناودارانی کورد، بە کورتی هەڵکەوتی دنیریکی، لاپەڕەیەك لە دنیریکی کوردستانی موکوری، ناودارانی کورد،* گەلێکی تریشی نووسیون و بڵاو نەکراونەوە. هەروەها لە سەر ڕووپەڕی گەلێك گۆڤار و ڕۆژنامە و بە گەلێك نامیلکەی هێژا، خزمەتی زۆری بە ئەدەب و مێژووی کورد کردووە.

حوزنی لە ٢٠ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٤٧دا لە شاری بەغدا مردووە و تەرمەکەی ڕاگوێزراوەتە هەولێر و ئێستا گۆڕی ئەو پێشمەرگە دڵسۆزە لە شاری مێژوویی هەولێرە.

١- ئەو زانیارییەم لە مامۆستا گیوموکوریانی -دایك برای حوزنی موکوریانی- وەرگرتووە. هەژار

مێژووناسی کورد، ئەمین زەکی بەگ

ساڵی ١٨٨٠.ز لە شاری سلێمانی لە گەڕەکی گۆیژە هاتۆتە دنیاوە. بە زمانی فارسی و عەرەبی و تورکی خوێندوویە و لە فێرگەی ئەرکانی حەربی تورکیا دەرچووە و بووە بە ئەفسەر. گەلێك کاروباری دیوانی تورکیا و عیراقی بە دەستەوە بووە و زۆر جاران وەزیر و نوێنەر بووە.

خولاسەی تاریخی کورد و کوردستانی لە دوو بەرگدا نووسیوە. بەرگی یەکەم ساڵی ١٩٣١ چاپ کراوە و ساڵی ١٩٦١ لە چاپ دراوەتەوە، بەرگی دووهەم ساڵی ١٩٣٧ چاپ کراوە. *مشاهیرالاکرادی* نووسیوە، *تاریخی سلێمانی و فەرمانڕەوایانی* -کە ساڵی ١٩٣٩ چاپ کراوە- بەرهەمی قەڵەمی ئەوە.

ساڵی ١٩٤٨ لە ٩ی تەموزدا لە شاری بەغدا مردووە و تەرمەکەی براوەتەوە شاری سلێمانی و لە گۆڕستانی گردی سەیوان نێژراوە.

زانای دڵسۆزی کورد، محەمەدعەلی عەونی

ساڵی ١٨٩٧.ز لە کوردستانی بەردەستی تورکیا، لە شاری سویرەك، لیوای دیاربەکر هاتۆتە دنیاوە. پلەی یەکەم و دووهەمی خوێندنی لە تورکیا تەواو کردووە و بۆ فێر بوونی زانستی ئاینی و عەرەبی هاتۆتە میسر و لە قاهیرە، لە ئەزهەر خوێندوویە و کارنامەی بەرزی ساندووە.

زمانی فارسی و فەرانسیشی زۆر باش زانیوە. دەگەڵ ماڵە بەدرخانیەکاندا لە دامەزراندنی کۆمەڵی خۆیبووندا بەشدار بووە. لەبەر کوردایەتی کردنی، تورك نەیانهێشتووە بگەڕێتەوە نیشتمانی خۆی و هەر لە میسر ماوەتەوە و لە دیوانی شاهیدا بە وەرگێڕی زمانە ڕۆژهەڵاتیەکان دامەزراوە.

*شەرەفنامە*ی فارسی لە چاپ داوەتەوە و پێشەکی و پەراوێزی زۆر هێژای لە سەر نووسیوە. هەروەها *شەرەفنامە*ی کردۆتە عەرەبی و لە پاش مەرگی ئەو -ساڵی ١٩٥٨- وەزارەتی تەربیەی میسر لە چاپی داوە.

مەسەلەی کورد (القضیة الکردیة)ی بلەچ شێرکۆ- عەرەبییەکەی- ئەونووسیویە. خولاسەی *تاریخی کورد و کوردستان* و *تاریخی دوەل و ئەماراتی کوردی* مامۆستا ئەمین زەکی بەگی کردوون بە عەرەبی و بە پەراوێزی زۆر بایەخداری ڕازاندوونەوە. جزمی دووهەمی مشاهیرالاکرادی ئەمین زەکی بەگی لە چاپ داوەتەوە. گەلێك نووسراوی زۆر بە نرخی لە سەر کورد و کوردستان هەیە کە تا ئێستا بڵاو نەکراونەوە.

ساڵی ١٩٥٢ لە ١١ی تەموزدا مردووە و لە قاهیرە، لە تەکیەی شێخ مغاوری لە جەبەل مەقتەم، لە نزیك گۆڕی «عمر ابن الفارض» نێژراوە.

١- ژینامەی محەمەدعەلی عەونیم لە مامۆستا نەجمەدین عەونی - برای- وەرگرتووە. هەژار

مێژووزانی هێژا، مەلا جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی

ساڵی ١٩١٢ لە گوندی قورقان لە وڵاتی کەرکووك هاتۆتە دنیاوە. لە مەدرەسەی ئاشینی خوێندووە. لە کوردی و تورکی و عەرەبی و فارسیدا زۆر شارەزایە و بە هەر چوار زمانان زۆر نووسەری چاکە. *شەرەفنامەی بدلیسی* کردۆتە عەرەبی و گەلێك پەراوێزی جوان و بە کەلکی لێ ناوە و ساڵی ١٩٥٣ لە بەغدا چاپ کراوە.

هەر وەها *تاریخی سلێمانی و فەرمانڕەوایانی* - کە مامۆستا ئەمین زەکی بە کوردی نووسیوە- مەلاجەمیل کردوویەتە عەرەبی و ساڵی ١٩٥١ چاپ کراوە. گەلێك نووسراویتریشی لە زۆر بابەتەوە هەیە و بڵاو نەکراونەوە.

هومێد وایە ئەو زانا هێژایە زۆرتر خزمەت بە زمان و ئەدەبیاتی ئەتەوە بێکەسەکەی خۆی بکا و لەو ڕێگەیەدا ماندوو بوون و وەستان نەزانێ.

١- ژینامەی مامۆستا ڕۆژبەیانیم لە دوکتور عارف خەزنەدارەوە پێگەیشت. هەژار بە داخەوە لە سەرەتای ساڵی ٢٠٠٢ی زایینی، لە شاری بەغدا، بە شێوەیەکی دڕندانە، چرای ژیانی بە دەستی بەعسیەکان کوژایەوە. ماجد

بیروبڕوای ئەو زانایانەی *شەرەفنامە* کوردیەکەیان بەر لە چاپ دیوە و هەڵیان‌سەنگاندووە و نرخیان بڕیوە:

بڕوای کاک مەسعوود محەمەد

١٠/٦/٩٥٧

کتێبی *شەرەفنامە* وەرگێڕانی مامۆستا هەژار لە فارسیەوە بۆ کوردی، بە چاوی ڕەخنە گرتن لە زۆر شوێننانیم خوێندەوە. فەرمانێك كە خرابووە ئەستۆم ئەوە بوو: لە باری ئەدەبی و داڕشتنی عبارەتەکانیەوە سەرنج بدەم. دووری و نیزیکی وەرگێڕانەکە لەگەڵ ئەسڵی فارسی چەندە و چۆنە؟ شتێك نیە من لێم کۆڵیبێتەوە چونکە بەراوەردیم لەمەیانی هەردووکیان نەکردووە تا تێ بگەم و ڕاگەمینم. لە باری ئەدەبیەوە ئەوەی بۆ من ڕوون بووە لە هەموو ئەو شوێننانەی کە وەك نموونەی سەرتاپای کتێبەکە خوێندومنەوە ئەمە بوو: کە وا مامۆستا هەژار چەشنێك نوسینی لە کار هێناوە ئەوەی تەکەللوفە تێیدا نیە؛ هەر دەڵێی قسەی ئادەمیزادێکە بە لووس و لێکی و بێقورت و گرێ

داستانێك دەگێڕێتەوە و دڵ و مێشکی خوێنەر بۆ خۆی نەکێشێ. مەبەسم هەڵدان و پێدا هەڵگوتن نیە؛ بەڵکو ڕاستی ئەوەی خوێندومەتەوە دەگێڕمەوە.

یەك لە نرخە زلەکانی دیکەی نووسینەکە ئەمەیە کە وا نمونەیێکی ئەوتۆ دەخاتە پێش چاوی خوێنەری کورد، ئاشنا بێ بە هەموو شوێن و مەڵبەندەکانی کوردستان و لە «ئیقلیمیەتی تەسك» خۆی ڕزگار کردبێ.

ئەوەندەی لەو کتێبەم هاتە پێش چاو و بە سەرنجی تەواوەوە دەمخوێندەوە؛ لە یەك جێگادا ئەمدی ئەفەس کورتی وەیا بڕینی بێدەسەڵاتانە وەیا هەڵاتن لە مانای مەبەس یا هەر کەم و کوڕیەك لەوانەی دەبن بە هۆی دالەنگاندنی بەرهەمی ئەدەبی و هونەری. ئەگەر لە گوێرەی گرنگی و درێژی کتێبەکە درێژە بدەم بەم ڕەخنەیەم، ماوەیێکی زۆر و ماندوو بوونێکی بێسنوورم پێ دەوێ. بۆیە بە کورتی و سادەگی ئەڵێم ئەم شێوە نووسینەی مامۆستا هەژار داهاتێکی تازە و نرخدار دەخاتە کۆڕی ئەدەبی و هونەری کوردییەوە.

مەسعوود محەمەد

١٩٧١/٦/١٥

مامۆستا مەسعوود محەمەد کوڕی جەنابی مەلا (مەلامحەمەدی کۆیە) و یادگاری هەرە بەنرخی خانەدانی جەلیزادەیە. ساڵی ١٩١٩ لە شاری کۆیە هاتۆتە دنیاوە. لای باوکی خوێندوویە و لە مەکتەبی دەوڵەتیش لە حقووق دەرچووە. لە کار و فەرمانی میریدا نایب و وەزیر بووە و ئەندامی تەرخانی «مجلس الخدمە»ش بووە.

ئێستا ئەندامی تەرخانی «کۆڕی زانیاری کورد»ە و خزمەت بە وێژە و زمانی کوردی دەکا. چاکترین کتێبێ کە لە سەر حاجی قادری کۆیی نووسرابێ ئەو نووسیویە و دوو پاژی گەورەیە و لە سەر ئەرکی کۆڕی زانیاری کورد لە بەغدا لە چاپ دراوە.

١- مامۆستا مەسعوود محەمەد ساڵی ٢٠٠٢ی زایینی، لە سلێمانی کۆچی دوایی کردووە و لە کۆیە نێژراوە. ماجد

شەرەفنامە

شەرەفنامە کە کتێبێکی مێژووی کوردە و شەرەفخانی بدلیسی بە ناوی خۆیەوە لە ١٠٠٥ی کۆچیدا بە زمانی فارسی دایناوە، ئەم کتێبە بەرانبەر بە مێژووی کورد نرخێکی گەورەی هەیە. ناڵێم مێژووی ڕەچەڵەك و بناغە بەڵکو ئەڵێم مێژووی ئەمارەت و عەشرەت و بەرە و تیرەی کورد؛ لەم ڕووەوە وەکو چۆن یەکەم کتێبە لە ڕاستیشدا هەر یەکەمە.

ئەم کتێبە لە لایەن گەلێ کەسەوە وەرگێڕاوەتە سەر غەیری زمانی فارسی؛ بە تایبەتی عەرەبی وەکو مامۆستا جەمیل بەندی و مامۆستا محەممەدعەلی عەونی و هەروەها بووە بە سەرچاوەیەکی زۆر بەرز لە مێژووی کورددا لە لایەن ئەو کەسانەوە کە باسیان لە کوردەوە کردووە؛ ئەو کەسانەش ڕۆژهەڵاتی ناسەکان بووبن یا غەیری ئەوان.

مایەوە سەر زمانی کوردی. کتێبەکە مێژووی کوردە؛ کەچی زمانی کوردی لەو مێژووەی خۆی بێبەش بووە! ئەم جارە و لەم ڕۆژەدا ئەو کتێبە کە تا ئێستە هەر بە فارسی قسەی لێوە ئەکرا لە لایەن مامۆستا عەبدولڕەحمان هەژارەوە خرایە سەر ئەو زمانە کە مێژووەکە هی ئەوە. واتە ئەو هێنای خستیە سەر زمانی کوردی. لەم ڕووەوە من چاوم پێ کەوت: لەگەڵ «نص»ە فارسیەکەدا بەراووردم کرد. لە ئەنجاما وام بۆ دەرکەوت ئەگەر کوردیەکە وەرگێڕاوی فارسیەکە نەبوایە، ئەمتوانی بڵێم داڕشتن و بەپێزی ئەم، گەلێ بەهێزترە لە فارسیەکە؛ چونکە جگە لەوە کە بە تەواوی ئەو مەعنا و مەفهومانە کە لە ئەسڵە فارسیەکەدا هەن عبارەتە کوردیەکە هەمووی داوە بە دەستەوە، هێزوپێزێکی ئەدەبیشی بەرانبەر بە ئەسڵی زمانە کوردیەکە هاتۆتە ناوەوە. هاتۆتە ناوەوە بە مەرجێ کە شکڵی مەعنا فارسیەکە هیچ تێك ئەچووبێ لە باری ڕێگای وەرگێڕانەوە. ئەم کتێبە ڕێگای وەرگێڕانی مەعنای گرتووە نەوەك تەرجەمەی حەرفی؛ بەڵکو لە هەموو لایەکدا -چ لە هۆنراوەکاندا و چ لە پەخشانەکاندا- بە تەواوی حەقی خۆی داوەتێ. کەوابوو بە لای منەوە ڕاستە ئەم وەرگێڕانی *شەرەفنامە*ی فارسیە بە کوردی وەرگێڕانێکە پڕ بە پێستی و هیچ کەم و کوڕیەکی تێدا نابینم، بەڵکو ئەتوانم بڵێم کتێبخانەی کوردی بەم کتێبی *شەرەفنامە* کوردیە سامانێکی زۆری دەست ئەکەوێ.

عەلائەدین سەجادی

١٩٧١/٦/١٠

ساڵی ١٩١٥ هاتۆتە دنیاوە. لە مەلایەتی خوێندووە و گەلێك نووسراوی هێژای بە کوردی بڵاو کردۆتەوە. لە مێژوودا، شۆڕشەکانی کورد و مێژووی ئەدەبی کوردی نووسیوە و کتێبە ئەدەبیەکانی تری وەك ڕشتەی مرواری و گەشت لە کوردستان و گەلێکی تریان زۆر بەناوبانگن. ئێستا لە کۆڕی زانیاری کورد، ئەندامی کارایە و خزمەت بە وێژەی کورد دەکا.

١- مامۆستا عەلائەدین سەجادی ساڵی ١٩٨٤ی زایینی، لە شاری بەغدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێش نێژراوە. ماجد

بەرهەمی لێکۆڵینەوەی مامۆستا هێمن مەهابادی

هەژار و شەرەفنامە

تەرەســـالی وام نــەدیبوو. هــەوری رەش و چــڵکن بەربینــگی عاســمانیان بەرنــەدەدا. تــەم لــە ســەران نەدەرەوی و باران هەڵی نەدەبرینــگاند. رۆژ نەبوو چەند رەهێڵەی توند نەهێنێ و شەو نەبوو چەند رێژنـەی بـە خورەم نەبارێ. شریخ و هۆڕی هەوران نەدەپساوە و بـە بێ نێوبڕ، بریسکەی دەدان. لەنگێزە و باسریشک و قوڕ و چلپاو و جلێتاو، برستیان لە کەڵ دەبڕی. کەویە بەفر و ڕونو هەرەسیان دەهێنا. زەوی دەجسمی و ڕێویان جمگەیان دەدا.

لەو بەهارە تەڕ و تووشـەدا و لـەو رۆژە گـرژ و مۆنانەدا، لە بناری کێوە سەربەرزەکانی کوردستان، لە بنکەیەکی پێشمەرگە، تووشی یەك هاتینەوە.

من و هەژار لە منداڵیەوە هاواڵ بووین؛ وێکڕا پەروەزە و گەورە بووین. هـەرەتی لاوەتیمان پێکەوە لە ناو چواردیواری قوڕماوی و پڕ لە جۆلاتەمەی حوجرەی کۆنە مزگەوتاندا ڕابواردبوو. ئێستاش وا بە سەری پیری، پاش بیست و نەوەندە ساڵ لێك دووری و هەڵبـڕان و تامـەزرۆیی، یەکترمان دەدیتەوە. نەهاتی و لێقەومان هەردووکمانی کەنەفت و کەلەلا و پیر و زۆرهان کردبوو. ئەو ئەستوور ببوو من لاواز؛ ئەو لە بەر ورگ و گەد و گیپالی پشووی لێ برابوو، من لەبەر کزی و بێهێزی هەر لاکەی سەرم دەهات. دیسان سەرمان گەیشتەوە یەك و بووینەوە یەك ماڵ: ماڵی چی؟ دوو لێفەی شڕ و پەتوڕ، سەر و سەرینی پەڕبڵاو و هەڵوەشاو، هەر یەکە تەختە شکاوێك و بە هەردووکمان چرایەك و چادانێك و دوو پیاڵەی ڕووکێش و ناوخۆرەوەیەکی گڵینە و ناوێ بێنە و دەستان بشۆ.

ژوورەکەمان بە وشکە بەرد داندرابوو. دیوارەکانی خوار و خێچ بوون؛ لە هەموو لایەکەوە زگیان

دابوو. هیچ دیوێکی سواغ نەکرابوو؛ باگیرەوەی نەبوو. ناڵودارەکانی کەرواوی بوون و چەکەرەیان دەرکردبوو. هەڵاشەکەی داچۆڕابوو؛ بۆساردێکی پیسی لێدەهات. هێندە تەنگ و تەسك بوو بە چیرەچیر جێمان دەبۆوە. هێندە تاریك بوو بە نیوەڕۆ چرای دەویست. هێندە نەوی بوو تێیدا هەڵنەدەهاتینەوە.

قسەی خۆمان بێ زۆریش تێروپڕ نەبووین؛ دەگەڵ پێشمەرگە جوان و جحێڵەکان لە سەر خوانێك کۆ دەبووینەوە و ژەمەنانمان یەك بوو. زێدە پارووی چەور و نەرمی پیری چلێس و گردەنشینمان بۆ دیاری نەکرابوو. گوزەرانمان پێکەوە مێخۆش بوو؛ ترش و شیرن تێکەڵاو بوو. یادی ڕۆژانی ڕابردوومان دەکردەوە و دوارۆژمان بەراورد دەکرد. ئەوەندەمان خۆشی و ناخۆشی بە سەر دڵ و مێشکدا تێدەپەڕی کە وەك دەروێشەکانی چیرۆکی کۆن دەگریاین و پێدەکەنین. گریانمان بە پێکەنین سواغ دەدا. یاخود بڵێین زۆر زۆر پێ دەکەنین و قاقا دەگریاین. شەوگار شەق دەبوو، لە بێداری بێزار دەبووم باوێشك دەمیان گەزێك پێ دادەچەقاندم بە وەنەوز و وردەوێژینگانەوە دە بیرەخەو ڕادەچووم و دە لێفە شڕەکەم دەخزام و دەمەویست سەرخەوێك بشکێنم و شەکەتی و کفتیم نەمێنێ؛ ئەو تازە وەخۆ دەکەوت، چوارمێردەکی لە سەر تەختە بێبەختەکەی بە پانەوە دادەنیشت؛ کاغەز و قەڵەمی لە سەر گۆشی دادەنا؛ کەوڵە تیسکنەکەی بە خۆی دادەدا و ملی خوار و سەری زل و شان و کەوڵی کە سێبەریان دەخستە سەر دیوار، ئەو شەولەبان و غوولی بیابانەی وە بیر دێنامەوە کە دایکم بە ساوایی لێی ترساندبووم.

دیارە من لێم نەدەپرسی چ دەکەی. ئەویش نەیدەگوت چ دەکەم؛ بەڵام دەمدی *شەرەفنامە*ی فارسی و عەرەبی لە دەوری خۆی دادەنان و لە بەر یەکی ڕادەنان و بە تێڕامان چاوەکانی بن چاویلکەی بازبازێنیان بە سەردا دەکردن هەر لە بن لێوانیشەوە پرتە و بۆڵەی دەهات و ورتەورتی بوو. جار لە دوای جاریش جیرەی قەڵەمە بۆری دەهات. بەوەدا دەمزانی خەریکی وەرگێڕانی *شەرەفنامە*یە؛ کە وەختی خۆی بە فارسی لە سەر مێژووی کورد نووسراوە و بە چەند زمانێکیش تەرجومە کراوە؛ بەڵام وادیارە هیچ کوردێك بە پێویستی نەزانیوە -یان دەخۆی ڕانەدیوە- بیکاتە کوردی؛ چونکە:

*شەرەفنامە*ی فارسی یان بڵێین فارسی *شەرەفنامە* زۆر سەخت و گرانە و ئەمڕۆ لە ناو فارسیزمانیشدا هەموو خوێندەوارێك تێی ناگا. بۆ ئەوە ئەم ڕاستیە ڕوون کەینەوە دەبێ تۆزێك بەرەو

پاش وەگەڕێن و سووکە ئاوڕێك لە ئێرانی زەمانی سەفەوی بدەینەوە.

سەفەویەکان زۆڵەکوردی تازەتورکی لە ڕێ دەرچووی دووڕەگ بوون و بە ملهوڕی و گەلۆزی دەژیان. لە ژێر پەردەی ئایین و بە ناوی وسێن و هەباسەوە شەڕیان بە خەڵك دەفرۆشت و لە کوشتار و تاڵان و بڕۆ بەولاوە نەیاندەزانی دنیا چ باسە. گوللە تۆپێکیان بە سەد کتێبی باش نەدەگۆڕیەوە. هونەری جوان و شێعری پڕ مانا و ڕەوان، لە لای ئەوان شیر و مەتاڵ و تیروکەوان بوو. ئەگەر کاریان بکەوتبا نووسینیش نووسەرێکی وایان دەویست کە بە پارەوە بەرماوێك و چنگە دراوێك کلکەسووتەیان لە بەر بکا و کێچیان بۆ بکاتە گا و بە کەر بڵێ شێر و کوێر بە چاوتیژ دانێ و دز و بێویژدانان بە خدری زیندە قەڵەمداد بکا. نووسەری هونەرمەند و کارامە و بڕوابەخۆ شەرمیان لە خۆیان دەکرد و پێیان زۆر شوورەیی بوو ئاوڕوویان بە ئاوەڕۆ داکەن و ویژدان بە گیرفان بفرۆشن؛ بە ناچاری خزینە گۆشە و کەنارانەوە و هەڵوەدای شاران بوون و هێندێك لە هیند سەری هەڵدایەوە و گەلێکیش بێ ئاوونیشان توایەوە. خوێڕی و تۆڕیش -کە ببوونە گۆشتی سەرچەپەر- بە بلوێری خاوەن زێڕ و زۆران کەوتنە سەما و سەر و گوێلاکی ئەدەبی فارسیان لە بەر پێدا پلیشاوە و خەمی لێ شێوا و لەبەر یەك هەڵوەشا و ڕەتێنرا و ئسکۆی برد و ئەگەر سەفەوی گۆڕیان گوم نەبوویا، لە مردن نەدەگەڕایەوە؛ لە پاش ئەوانیش هەتا درەنگ هەر خۆی بە سەر پێوە نەگرتەوە.

شەرەفخان لەو ڕۆژگارە ئەنگوست لە چاوەدا چاوی کردۆتەوە و لە ناو تەپ و تۆز و گێژەڵووکەی سەفەویدا بەخۆدا هاتووە. لە ماڵی شادا ئەو فارسیە دزێو و بن شڕەی پێ خوێندراوە؛ بەڵام ئەو کابرا بلیمەت و هەڵکەوتووە -زۆر بە دەخۆڕادیوی- باسکی لێ هەڵماڵیوە و لەو گێژاوە خۆی پەڕاندۆتەوە و هێناویە ئەدەبیاتە بێزەلەتەکەی ئەو ڕۆژەی بە با کردووە و لە کەوی داوە و بەردبژێری کردووە و بە دانستە سپی کردووە و توێکڵی فڕێ داوە و کاکڵێکی پاك و خاوێن و تێرگۆشتی لێ هەڵبژاردووە و لە سەر پەڕی *شەرەفنامەی* داناوە و بە نموونەی ڕەوانی و جوانی پێشکەش بە فارسیدۆستانی ئەو زەمانەی کردووە؛ بەڵام لە ڕاستیدا ئەو کاکڵە جوان و بەرچاوەش چونکە بەری داری ئەو دێمەکاریە هێندە ڕەق و چیڕە ددان دەشکێنێ. جا من هەر چەند دەمزانی هەژار فارسی دەزانێ و زۆر باشیشی دەزانێ، بەڵام لە دڵی خۆمدا پێم وانەبوو دەتوانێ ئەو گابەردە لە سەر شان دانێ و لەو کەل و بەندەنە پڕژد و کووڕە سەرکەوێ.

وەرگێڕانی ئەو کتێبە ڕەق و زلە، پشووی درێژ و جیکلدانەی گوشاد و لە کار نەوەستان و ڕەنجی فەرهای دەوێ؛ پیاوی دەوێ بە درێژایی ساڵ و مانگ، سێسەرەی لە سەر هەڵنەگرێ و هەتا ئەو کەلاوە هەراوە لە هەموو لاوە سەرنەگرێ، کاری بە کاری کەس نەدابێ. هەزاری وا شل و شەوێق و پەرژ و بڵاو، لە لایەکەوە بە بنکە ڕابگا، لە لایەکەوە دەستەچیلەی گڕی شۆڕش بۆ ئێزگە کۆ بکاتەوە و لە لایەکی‌تریشەوە کەرەستەی ڕۆژنامە و شەونامە ئامادە بکا؛ سەرەڕای هەموانیش وەرگێڕانی *شەرەفنامە*ی شەرەف‌خانیش سەربار بێ و ئەویش ڕاپەڕێنێ؟ هەیهوو! چی بە سەر چیەوە؟ بڕوام وابوو هەوایەکە لە کەللەی داوە و کرمێکە لە سەریدا دەجووڵێتەوە و هەر سەرێکە و لێی وەڕەز دەبێ و وازی لێ دێنێ.

بەهار پیر بوو. باران وەستانەوە. هەور ڕەوین. تاو خۆی نواند. تەم و مژ بوونە هالاو و دەگەڵ بەفری پار چوونەوە. گز و گومبەت گەرما شالاوی هێنا و جڕوجانەوەر ژیانەوە و دوژمنانی کوردستانیش دەگەڵ تینی گەرما بووژانەوە؛ وەك ژەنگە سوورە هارووژان و دە سەروچاوی نیشتمانپەروەرانی کورد هالان. ڕۆژانە لە بەر گڕی فڕۆکە و گرمە و زرمەی بۆمبا و تەق و تۆق و شەوانە لە بەر هاشەهاشی ماران -کە بە درزی دیوار و کون و کەلێنی باندا، بۆ ڕاوی مشك و نانی وشك سەریان بە ژوورەکەماندا دەکرد- ئۆقرەمان لێ هەڵگیرا و سانەوەمان لێ تۆرا و لە هێلانەکەی تەرەبوو. بەر لەوەی بزانم *شەرەفنامە*ی کوردی سەری بە کوێ گەیشت، چاری ناچار لێك هەڵبڕاین و هەر یەکە بۆ لایەك بازرە بووین و وێڕای کەودەری دەگەڵ بەفران هەڵدەکشاین.

ساڵ پایزێکی درنگ بوو. سیخوار لە بەر پەساران هەڵی نابوو. ئاور خۆشەویست ببوو. لە دەوری ئاورگی پڕ لە پۆلوی داربەڕوو، دیسان ژیانی دوو برالە دەقی جارانی گرتەوە.

ئێمەی وا سوێر قسە، هێشتا لە چەنەچەنی چاك و خۆشی ئەوەستا بووین و هەژدەر- هەژدەر قسەمان لە دەم دەردەپەڕی، هەستا و لە سەر لاقەوە لە کۆنە تەوراتێك ئەوی و خستیە ئامێزمەوە و گوتی: دەها بیخوێنەوە؛ بەڵان گەردنت ئازا نەبێ ئەگەر بە چاوی دوژمن سەیری نەکەی و ئۆبالم بە ملت ئەگەر هەر ڕەخنەیەکت بە بیردا دێ، چاوی لێ بپۆشی و پێم نەڵێی. ئەگەر دۆستی بمگریەنە و ناموێ قانەقدیم دەی. ئەگەر چرووك و پووکت وە بەرچاو بێ و دەنگ نەکەی، تووك لە منداڵت نەیە. منیش بە بێ فوو لە دۆ کردن، خۆم دانا و هەزارنامەی کوردیم زۆر بە وردی خوێندەوە و دەگەڵ

ماکەکەیدا لە بەر یەکم ڕانان و چۆنــم هاتە بەرچاو ناوای دەگێڕمەوە:

پیاو هەق بڵێ، دەربارەی مێژووی کورد هەرچی شەرەفخان بە دڵ نیازی لێگرتووە و دەســتی بــۆ بردووە و خستوویەتە سەر کاغەز، نووك و بەدی هەر لە سیــر هەتا پیوازی زۆر بە دەسپاکی ڕاگوێزراو، و بەرگە عەجەمیەکەی لی داڕناوە و جوان و قازاخ شۆراوە و جل و بەرگی زۆر نایــابی کــوردی دە بــەر کراوە و بە خشڵ و زێڕ و ســڵە و پیلە و خرینگە و تۆییەی کوردانە ڕازاوەتەوە و ئەگەر دەبیینی هەزار قورعان دەخۆی کە ئەو کتێبە هەرگیز بە بۆرەخزمایەتیش نەچۆتەوە سەر فارسی و هەر زکماك کوردیە و بە کوردی ڕسکاوە.

هەر کەس بزانێ تەرجەمە کردن دەبێ چۆن بێ، تێدەگا کە هەژار ئەو کوردیــە چــۆن فێــر بــووە؛ بەڵام بۆ من کە لە گەپ و گەمەی سەر سەرانگوێلکانەوە دەگەڵی گەڕاوم و دەزانــم چــۆن ژیــاوە و لــە کوێ ژیاوە لە چەند سەرچاوەی هەڵیــنجاوە، هیچ شتێکی سەمەرە نیە و بە لای منەوە باری خۆیەتی. بە بڕوای هەموو کوردیزانێکی لە ڕاستی نزیك و لە شەڕەگەرەك بە دوور، تەنانەت بە بــڕوای زۆربــەی ڕۆژهەڵاتناسانی ڕۆژاوایش، لە ناو زاراوەی سۆرانیدا شێوەی موکوریان لە هــەمووان پــاك و ڕەوانتــر ماوە و شەوراوێژی دەمی بێگانەی زۆر کەمتــر تێخزاوە. لە نــاو موکوریانیــشدا ناوچــەی بۆکــان لــەو بارەوە سەرتۆپە. هەژار موکوریانیە و سەر بە ناوچەی بۆکانە و منداڵی ئەو نــاوە هێــشتا ســەریان لــە هێلکە نەجوولاوەتەوە لە کوردیدا بلبلن و زمانیان هەتا بڵێی ڕەوانە. بابی هــەژار زانــا و کوردپەرســت بوو؛ هەموو کوردستان گەڕابوو؛ کرمانــجی و سۆرانی زۆر باش دەزانی و لە ئەدەبی کوردی و فارسی و عەرەبی و تورکیدا دەستێکی باڵای هەبوون. هەژار لە سەر کۆشی ئەو بابــە زمــانی گرتــووە و قــسەی خۆش فێر بووە و دڵ و مێشکی بە شێعر و چیــرۆکی کوردی ڕاهــاتووە. لــە دێ گــەورە بــووە. دەگــەڵ منداڵان بەو کوردیە بێگەرد و ساکارە دواوە. دەگەڵ کیژۆڵاندا لەوبەر لەویــەری چــیاوە باللۆرەیــان بــۆ یەکتــر هەڵداوە. شەڕەجنێو و فڕێنك دادان و تەوس و پلار و توانــجی پیــرێژنانی بیستووە. شەوانە بــە لایەلایەی دایکە کوردی موکوریانی دە خەو ڕاچــووە؛ بــەیانی بــە وریــنگەوریــــنگی دڵتــەزێنی کیــژە کوردی مەشکەژێن وە ئاگا هاتووە. لــە مزگــەوتی لادێ، بــەیت و لاوك و حــەیران و گــەلۆ و شــەو و نیوەشەو و درکانە و ئازیزە و پایزە و سوارۆ، گوێچکەیان ئاوداوە. بە مێرمنداڵی لە خانــەقای شــێخی بورهانی خوێندووە؛ کە دەتگوت کەشتی نووحە و هەموو توخم و تۆرێکی لێ کۆ ببۆوە. هــەر شــێوە و

زاراوەیەکت بویستایە دە بەردەستدا بوو. لە پەرێز و خێزۆکی پیران و زانایانی وەك: سەید ڕەشید و سەیفی قازی و شێخ محەمەد و مامۆستای فەوزی، دەسکەندی کردووە و گوڵی هەڵگرتوونەوە. کە پێش‌گەیشتووە، دۆست و هاونشینی شاعیران و نووسەران و کوردیزانانی وەك: مەلا مارف و خالەمین و قزڵجی و حەقیقی و جەوهەری و کاکە ڕەحمانی موهتەدی بووە کە لەو باو خۆشتر بوون و هەر یەکەیان لە ئەدەبی کوردەواریدا دەریایەك بوون. لە بەر دەست و لە ژێر چاوەدێری پێشەوا قازی محەمەدی ئەدیبپەروەردا فێری ڕۆژنامەنووسی بووە و شێعری بە کۆماری کوردستان و شۆڕشەکەی هەڵگوتووە و نازناوی شاعیری میللی پێ دراوە. لە ژیانی ئاوارەییشدا بە دەردی خۆی گوتەنی: بە شەقی زەمانە فێری شێوە لێك جیاوازەکانی کرمانجی کراوە. لە ژیانی پێشمەرگەییدا شارەزای شارەزوور و شارباژێر و گەرمیان و بیتوێن و هەولێر و کۆ و خۆشناو و سوورچی و باڵەکایەتی و ناودەشت و کەلێك شوێنی‌تریش بووە و هەر پیرێکی کوردیزان و زیندووی دەست کەوتووە، زۆر بە وردی دۆزیویە و هەرچی لە دەمیانەوە دەرچووە، قۆزیویەتەوە و ئەو هەموەی کۆ کردۆتەوە و بە کاوەخۆ لە بێژنگی داون و بنژیلی جودا کردۆتەوە و ساغ و پتەوی هەڵبژاردووە و بە مێشك و دڵی خۆی سپاردووە. ئیدی بۆ سەیرە کە هەژار کوردیزانێکی هەڵبژاردە بێ؟

هەژار بۆ ئەوەی ئەو کرە لە بار و سفتەی خۆی، شێوەی موکوریانی کردۆتە تەخت و بۆ نەخش و وێنەکانی وشەی ڕەنگین و خۆرەنگ و جوانی، هەموو زاراوەکانی تێوەداوە و تا بۆی کراوە خۆی لە ڕایەڵ و پۆی وشەی نامۆ و بێگانە و کوردی داتاشراوی ناقۆڵا و نارەسەنی تازە پێداکەوتوو پاراستووە.

سەیر لەوە دایە دەڵێی شەرەفخان و هەژار لێکیان گێڕاوەتەوە. لە ڕۆژگارێکدا کە هەژار *شەرەفنامەی* کردووە بە کوردی، زمان و ئەدەبی کوردی لە بەر بێ سەرە و بەرەیی و بەرەڵڵایی خەریکە بە مەرەدی زمان و ئەدەبی فارسی زەمانی سەفەوی بچێ. لە سایەی نەزانانی خۆپەسندەوە ئاڵۆزی و شێواویەکی زۆری تێ کەوتووە و مەترسیەکی گەورە هەڕەشەی لێدەکا.

بێ‌گومان هەژاریش هەستی بەو مەترسییە کردووە و لام وایە مەبەستی هەرە گەورەی لە وەرگێڕانی *شەرەفنامە* بووژاندنەوەی زمانی کوردی بووە و دەیەوێ لە مردنی بپارێزێ. جا چونکە مەیدانێکی فرت و فروان و پان و بەرینیشی بۆ هەڵکەوتووە، توانیویە بە کەیفی خۆی قەڵەمی تێدا باژوێ و خزمەتێکی هێژا بە زمان و ئەدەبی کوردی بکا. هیچ بە دووریشی نازانم کە هێندێك لەو

کەسانەی چەند ساڵە دەگەڵ ئەو خەم لێ شێوانەی زمانەکەدا ڕاهاتوون، نووسینی هەزاریان بە دڵ نەبێ. ئەوانەی لە دەباغخانەدا کار دەکەن بە بۆنی گوڵاو دەپشمن و سەرەگێژە دەگرن و تا فێر دەبن ماوەیەکی دەوێ.

من لەو بڕوایە دام کە *شەرەفنامە*ی هەژار دەبێ بکرێتە بەردی بناغە بۆ کوردی ئەدەبی و زمانی یەکگرتوومان. هیوادارم هەموو کوردێکی کوردیخواز و دڵسۆز کەڵکی لێ وەرگرێ. هەژاریش هەر بەومندەوە نەوەستێ و درێژە بە خزمەت کردنی زمانەکەمان بدا و درێغی نەکا؟

هێمن

١٩٧١

من لەو بڕوایە دام کە شەرەفنامەی هەژار دەبێ بکرێتە بەردی بناغە بۆ کوردی ئەدەبی و زمانی یەکگرتوومان. هیوادارم هەموو کوردێکی کوردیخواز و دڵسۆز کەڵکی لێ وەرگرن، هەژاریش هەر بەوەندەوە نەوەستێ و درێژە بە خزمەت کردنی زمانەکەمان بدا و درێغی نەکا

هێمن

هێمن موکریانی - ١٩٧١ [illegible]

[illegible]

شاعیری بەناوبانگی کورد محمد امین شیخ الاسلامی (هێمن) ساڵی ١٩٢٢ لە گوندی لاچین نزیك بە شاری مەهاباد لە مەڵبەندی موکوریان هاتۆتە دنیاوە. لە کۆمەڵی «ژ.ك»دا ئەندامێکی بەکار بووە و لە لایەن کۆماری کوردستانەوە نازناوی «شاعیری میللی» پێدراوە. شاعیرێکی بێ هاوتا و کوردی زانێکی کەم وێنەیە. شێعر و نووسینی یەکجار زۆرە؛ بەڵام کەمی بڵاو کراوەتەوە.[1]

١- مامۆستا هێمن نەورۆزە مانگی ساڵی ١٣٦٥ی کۆچی-هەتاوی (١٩٨٦.ز) لە ورمێ کۆچی دوایی کردووە و لە زیارەتانی بداغ سوڵتانی مەهاباد نێژراوە. ماجد

بیروڕای دوکتۆر کەمال مەزهەر

له سه‌ر داوای ماموستا هه‌ژار
خۆی گه‌لێک له ده‌ستنووسی شه‌ره‌ف
نامه که کردوویه‌تی به کوردی له گه‌ڵ چاپی
ڕووسی و عه‌ره‌بی ئه‌و کتێبه‌دا به‌راورد
کرد.. له ئه‌نجامدا ده‌رکه‌وت که ته‌رجه‌مه‌که
زۆر ڕێک و پێکه و ئه‌مینه و له هیچ شوێنێکدا
جیاوازیم به‌رچاو نه‌که‌وت.

لەسەر داوای مامۆستا هەژار- خۆی- گەلێك لە دەستنووسی شەرەفنامە کە -کردوویەتی بە کوردی- لەگەڵ چاپی ڕووسی و عەرەبی ئەو کتێبەدا بەراوردم کرد. لە ئەنجامدا دەرکەوت کە تەرجەمەکە زۆر ڕێك و پێك و ئەمینە و لە هیچ شوێنێکدا جیاوازیم بەرچاو نەکەوت.

کەمال مەزهەر

١٩٧١/٦/١٤

دوکتۆر کەمال مەزهەر، ساڵی ١٩٣٦ز لە شاری سلێمانی هاتۆتە دنیاو دوا پلەی خوێندنی لە یەکیەتی سۆڤیەتی تەواو کردووە و کارنامەی دوکتۆری لە تاریخی کورددا وەرگرتووە. ئەندامی کارای کۆڕی زانیاری کوردە و سکرتێری گشتی کۆڕیشە.

پێشەکیە عەرەبیەکەی محەممەدعەلی عەونی بە سەر شەرەفنامە فارسیەکەی چاپی میسرەوە

ڕێ خۆشکردنێك

ئەوانەی ویژدان بکەنە ڕێشاندەر و بە وردی لە ڕابردووی گەلی کورد بکۆڵنەوە، زۆر باش تێدەگەن کە ئەو گەلە لە هەموو ڕۆژگارێکا - پێش ئیسلام و دوای ئیسلامیش- مێژووی پڕە لە شانازی و لە ئاکاری چاك و مەردانەدا، دەستی هەرە باڵای هەبووە.

لە پتەو کردنی بناغەی ئیسلامەتی و بەرز کردنەوەی کۆشکی ڕۆشنبیری عەرەبدا بەبێ درێغی کردن- بەشداری کردووە. لە هەر دەرێکەوە و لە هەر سەرێکەوە بۆ هەر هونەرێکی ناو ئیسلامەتی بگەڕێی، دەستی بە کاری کوردی تێدا کەوتۆتە کار و پڕی کردووە لە نەخش و نیگاری هەمە جۆرە. بەڵام مێژوونووسانی ئەم ڕۆژهەڵاتە هەر لە سەرەتاوە و بە تایبەتی لە سەدەکانی ئەم دواییەدا بیری گەلپەرستی خۆیان کردۆتە ڕووگە و هەر ئەدیبێك سەر بە کام ڕەگەز بوویێ هەر بە یاری خۆی هەڵکوتووە و هەرگیز بە پێویستیان نەزانیوە ئاوڕ لە هاودین و هاوسا کوردەکەیان بدەنەوە و هاوارێکیان بۆ بکەن.

پیر و زانا ژیر و هۆزانەکانی کوردانیش گەلێك کتێب و نووسراویان بە عەرەبی و فارسی و تورکی و فەرەنسی و ئەنگلیسیش نووسیوە و بە خەڵکیان هەڵکوتووە و هەرگیز بە بیریاندا تێنەپەڕیوە کە بیر لە خۆیان و لە زمانەکەی خۆیان بکەنەوە و ئاوڕێك لە ڕەگەز و هۆزی خۆیان بدەنەوە. ئیتر لە سۆنگەی ئەو کەمتەرخەمیەدا، هەرچی کورد بۆ ئیسلامی کرد و هەر شانازیەکی لە مێژوودا گومانی دەبرد، لە بیر کورد و بێگانەش چوونەوە و زمانی شیرین و ڕەوانی کوردیش لە زۆربەی شارەگەورەکانی کوردستان وەك مووسڵ و دیاربەکر و سنە و ماردین ڕووی لە کزی و کەنەفتی ناوەڕ زمانی بێگانەیان بە جۆرێك تێ خزاوە ئەگەر ڕێبوارێکی نەشارەزا و ناوشیار سەریان لێ بدا، وا ئەزانێ ئەو شارانە فریان بە سەر کوردستانەوە نەماوە. دەگەڵ ئەوەشا کە زۆربەی هەرەزۆری دانیشتوانی ئەو شارە گەورانە خوێن و زمان و ڕێ و شوێنیان کوردانەی پاکە، بەڵام وای لێهاتووە وەختە زمانی عەرەبی و تورکی و فارسی زمانەکەیان لێ داپۆشێ.

له زۆر جێگه هەر به دەشتەکی و ڕەوەندان دەڵێن کورد و شارستانیەکان به کورد نازانن!

جا من که ئەوانەم دەدیت دڵم کورکاندی که به شوێن جوغرافیا و مێژووی کـورد و کوردسـتاندا هەڵوەدا بـم و کەل و قوژبنی کتێبخانەکانی قاهیـره و ئاستانه بپشکنم و ئەو دەستنووسانەی لـه سـەر کوردەوە دەدوێن و تۆزی هەڵنەدانەوەیان لێ نیشتووە، بیانتەکێنم و بیانبزوێنم و بیاننوێنم.

ڕۆژێك که بۆ ئەو مەبەسته دەمڕوانیه *کشف الظنون*، ناوی هێندێك تاریـخانـم هاته بەرچاو؛ وەك *مفرج الکروب فـي اخبـار بنـي ایـوب و تاریـخی شـەرەفخـانی بدلیسی و الروضتیـن فـي اخبـار الدولتیـن(النوریة و الایوبیة) و سیـرة الصّلاحیة* و چەند کتێبێکی تریش که لەو مەبەستانه دواون و له سەدەکانی ناوەڕاستدا به عەرەبی و فارسی نووسراون.

له پاشان ئاشنایەکم پێی گوتـم: *شەرەفنامه* سالی ۱۸٦۰.ز واتا ۷۰ ساڵ لەمەوبەر لـه ڕووسیا به فارسی چاپ کراوە و کراوەته فەڕانسیش و لەو ساوە له ناو ڕۆژهەڵاتناساندا وه بەرەو کەوتووە و هەر کەس خۆی به تاریخ و جوغرافیای ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستەوە خەریك بکـا، زۆری پێویـستی بـەو کتێبـه هەیه؛ چونکه *شەرەفنامه* هەر چەند تاریـخی کوردە، بەلام بۆتـه فەرهـەنگێکی گـەورەی مێـژوویی و جوغرافـی بۆ ئەو دوو مـەڵبەنده که گەلێك ڕووداوی گرینـگی به خۆیەوە دیوە. وەك: لێشاوی تەتار و تورکمـانی وێرانکـار و ڕووخـانی دەور و دوکـانی عەبباسـیان و سـەرهەڵدانی گـەلێك دەوڵەتۆکـه و وردەپاشـایان کـه لـه بـن بـاڵی تـەتار و سەلـجووقیانەوە دەرکـەوتبوون وەك ئـاققۆیـونلووەکان و قەرەقۆیـنلووەکان.

هـاوینی سـاڵی ۱۹۲۲ ڕێـم کەوتـه حەلـەب و دەگـەڵ دۆسـتێکی زانـا و کوردپەرسـتمدا لـەو مەبەستانەوە دەدوایـن؛ *شەرەفنامه*م وه بیـرهاتەوە و پێم گوت: دەڵێن له ڕووسیه چاپ کراوە. کەچـی ئەویش مزگێنی پێدام که نوسخەیەکی دەسـنووس لـه حەلـەب هەیـه و لـه کتێبخانـەی مەدرەسـەی عوسـمانی دایه. ئیتـر به بێ خۆگرتن چووم کتێبەکەم خوازتەوە و دەستم کرد به نووسیـنەوەی بەشـه زۆرەکەی که باسی کورد و کوردستان دەکا و بەشـه کەمەکەشـم بـەجێ هێـشت کـه دانـەر لـه سـەر عوسـمانیان و پادشایانی ئێرانەوە نووسیویه و ناوی کۆتایی لێناوە.

بۆم دەرکەوت که *شەرەفنامه* لەو کتێبه بێهاوتا و هەرە باشانەیه که لـه سـەرەتای ئیـسلامەوە دەربارەی کورد و دەوڵەت و میـر و مەزنەکانیانەوە نووسراوە و تا ساڵی ۱۰۰۵ی کۆچی هێناوە.

ئاخر و ئۆخری ساڵ بوو کە گەڕامەوە بۆ میسر؛ مامۆستای زانا شێخ فەرەجوڵڵا زەکی کوردیم تێگەیاند کە چیم بە دیاری هێناوە. چونکە دەشمزانی ئەو پیاوە چاکە لە چاپ کردنی کتێبە بەنرخەکان زۆر خێرایە، ڕووم لێنا کە *شەرەفنامە*ش بە چاپ بگەیەنێ.

لە وەراما درکاندی کە خۆشی زۆر لە مێژە خەریکی ئەو کارەیە و نوسخە چاپکراوەکەی ڕووسیە و دەسنووسێکی سورەییا (ثریا) بەدرخانیشی پەیدا کردووە و نیازی وایە لە چاپی بدا؛ ئیتر بە هەموو لایەك لێی وەخۆ کەوتین.

پێداچوونەوە و لە بەر یەك ڕانان

ئەو سێ نوسخەیەمان لە بەردەستا بوو. مامۆستای زاناش جەنابی شێخ محیەدین سەبری کوردی[1] -کە زۆری سەر لە فارسی دەردەچێ و لە ئەدەبیاتی کەون و تازەیدا زۆر شارەزایە- پیاوانە هاتە یاریدەمان و ملمان نا لە بەراوورد کردن و لە بەر یەك ڕانانی هەر سێك نوسخە و ئەگەر زیادیەکمان لە دەستنوسەکاندا دەست نەکەوت ئەمانخستە سەر چاپکراوەکەی ڕووسیا. شێخ فەرەج زەکی جگە لەوە کە چاپکردنی کردبووە ئەرکی خۆی، ڕاست کردنەوەی هەڵەی چاپخانەشی وەستۆ گرت. منیش چونکە شارەزاییم لە جوغرافیای مێژوویی ئاسیای تورکیا و بە تایبەتی ولایاتە شەرقیەکەیدا هەبوون کارم ئەوە بوو ناوەکان بەرەمەوە سەر یەك و ئەگەر هەڵەیەکی تێدابێ ڕاسیان کەمەوە.

ساڵێکی ڕەبەق بەو ئاوایە بە پێداچوونەوە و لە بەر یەك ڕانان و لێکۆڵینەوە و پشکنینەوە خەریك بووین. هەموو سەری حەوتووان لە ماڵی شێخ فەرەجوڵڵا کۆ دەبووینەوە و هەرکەسە کردەوەی خۆی ڕادەنا.

نوسخە چاپکراوەکەی ڕووسیەمان دانا بە ماك. هەر چی لە دەسنووسەکاندا زیادی بوو، لاشمان وابوو زۆر پێویستە هەبێ، خستمانە ناو ناوەرۆکەوە و ئەوی زۆریش گرینگ نەبوون لە کەنارەدا جێمان کردنەوە و ڕاشمانگەیاند کە ئەو نوسخانە لە کوێدا جیاوازییان هەیە.

شەرەفخان لە پێشەکیەکەدا ناڵێ باسی گەڵباخی دەکەم، بەڵام کە ئێمە لە دەستنوسەکاندا چاومان پێ کەوت، وامان بە باش زانی ڕەگەڵی خەین و چاپی کەین.

١- باوکی زکریا محی‌الدینە! کە دەستی ڕاستی جمال عبدالناصر بووە. هەژار

ئەمەگداری

کورد هەمیشە دەبێ چاکەی مسیۆ ف. فیلیانوف، زرنوفی لە چاو دابێ و ئەو ڕۆژهەڵاتناسە پیاوچاکە لە بیر نەکا کە بۆ یەکەمجار لە ساڵی ١٨٦٠ز دا *شەرەفنامەی* چاپ کردووە و لە ڕۆژاوا بڵاوی کردۆتەوە. خوالێخۆشبووی ئەمر پێشەکیەکی زۆر هێژای بە فەرانسی لە سەر *شەرەفنامە* نووسیوە.

ئێمەش بە ناوی ئەمەگداریەوە وەریدەگێڕین و تەنیا ئەوە نەبێ کە بەسەرهاتی شەرەفخانی دووبارە گێڕاوەتەوەو لە کۆتایی کتێبەکەدا هەیە، هەرچی نووسیویە دەیخەینە بەرچاوی خوێنەواران؛ تا هەموو کەس بیزانێ کە ئەو زانا پایەبەرزە و ڕۆژهەڵاتناسانی ڕۆژاوایی هاوکاری، بۆ پەیدا کردنی نوسخەکانی دەسنووسی *شەرەفنامە* چەندیان هەوڵ داوە و چەند پاتەختی خۆرهەڵات و خۆرنشینیان پشکنیوە و لە ڕێگەی زیندوو کردنەوەیدا چەندیان دەرد و ئازار دیوە.

بە ئاواتەوەم زانا و نووسەرە وریا و دریاکانی ڕۆژهەڵاتیش تێبگەن، کە زیندوو کردنەوەی ئاسەواری باب و باپیری هاونیشتمانە کوردەکانم بەهرەی زۆری هەیە؛ بە تایبەتی ڕوو ئەکەمە ئەندامانی کۆمەڵی «یانەی سەرکەوتن» لە بەغدا، کە شنگڵێك لە خۆ بدەن و بۆ پاراستنی ئاسەواری گەلی کوردی چارەڕەش کۆششتێك بکەن.

زۆر بە داخەوە تاوێستا زانا و نووسەرەکانی کورد لە ئاخافتن و نامەنووسی و کتێب داناندا زمانی زگماکی خۆیان وەلا ناوە و زمانی ئەو گەلانەیان بە دەمەوە گرتووە کە تەنانەت مافی ژیانیش بە گەلە کلۆڵەکەی ئەوان ڕەوا نابینن!

خۆزی چاپ کردنی ئەم کتێبە گیانی کوردایەتی لەو کوردە زلانەدا زیندوو بکردایەتەوە و دنەی دابان کە *شەرەفنامە* بکەن بە کوردی و بیشیخەنە سەر ئەو زمانانە کە ڕۆشنبیرانی کورد لێی تێدەگەن.

ئارەزوومە کۆمەڵی بەڕێزی ناوبراو ئەو پێشەکیە فەرانسیە بکەنە ناوێنەی تێکۆشان و بە هەموو توانا هەوڵ بدەن ئەدەبیاتی کورد زیندوو کەنەوە و زمانەکە لە ناو خوێندەواراندا پەرە پێ بدەن و لە گفتوگۆ و نووسین و چاپەمەنیەکانیاندا هەر زمانی کوردی دەکار بێنن. خەبات بکەن کە زاراوە لێك جیاوازەکانی باکوور و باشوور و ڕۆژاوا تا لوڕستان بگەیەننەوە یەك و ئەو دەسنووسانەی کە لە سەر

کـورد و کوردسـتانەوە دەدوێـن و لـە ڕۆژهـەڵات و خۆرنـشیندا خزیوونەتـە گۆشـەی بـێکەسـییەوە، بیاندۆزنەوە و تۆزیان بتەکێنن و بەهرەیان لێ هەڵگرێنن.

ئێمەش بەش بە حاڵی خۆمان ئەگەر بزانیـن زانایانی کوردی عەرەبیزان و عەرەبـەکانی دۆسـتی کورد یاریدەیەکمان دەدەن، ئامادەین ئەم کتێبە نایابە بکەینە عەرەبی تا فارسینـەزانیش بـزانن چـی تێدایە.

خۆ ئەگەر ئەندامانی بەرێزی «یانەی سەرکەوتن» خۆیان بیانەوێ بیکەن بە عەرەبی ئێمە کە لـە پێداچوونەوە و لەبەریەك ڕانان و دۆزینەوەی ناوی ڕاستی جوغرافـی و تاریـخیدا ئەزموونـمان هەیـە و لە کلێ دەرهاتووین، ئامادەیـن بە پێی توانا هەموو جۆرە کۆمەگێکی زانستی و ئـەدەبی بـەو برایانـە بکەیـن.

داخم ناچێ: ناوی سەدوحەفتاوسێ کتێبمان لە میـرسورەییا بەدرخانەوە بۆ هاتبوو کـە لـە سـەر کورد و کوردستانەوە دواون و جێگە و ساڵی چاپکردنیشیان دیاری کرابوو؛ هـەروەها دوو پێرستیـشمان ساز کردبوو؛ لە دوامیـن کاتا نەمانتوانی بیخەینە پاڵ ئەم چاپە فارسیەوە.

زۆر سوپاسی میـرسورەییا بەدرخان ئەکەین و هەر وەها چاکەی جەلادەت بەدرخانی براشیمان لە سەرە کە هاوینی ساڵی ١٩٢٦ بۆ ماوەیەك یاریدەی دایـن.[1]

محەممەدعەلی عەونی

١- شەرەفنامە بە فارسی، ساڵی ١٩٣٠ز لە میسر لە چاپ دراوەتەوە. هەژار

پێشەکی زێرنۆف، کەساڵی ١٨٦٠.ز لە سەر یەکەم چاپی *شەرەفنامە* —بە فەڕانسە- نووسیوە

شەرەفنامە کتێبێکە هەر لە ڕۆژکارانی کەوناراوە تا ساڵی هەزار و پێنجی کۆچی دەربارەی هۆز و بنەماڵەکانی کورد دەدوێ. دانەرەکەی شەرەفخان کوڕی شەمسەدین میری وڵاتی بدلیسە. بدلیس - لەگەڵ بچووکیشیدا- لە هەموو مەزنشینەکانی کوردستان گرینگتر و لەرووترە.

«لێرەدا باسی ژیانی شەرەفخان و باب و باپیرانی دەکا. جا چونکە نیمە لە دوایدا هەر نەمنووسین لامان داوە. م.ع»

بەڵام زۆر دژوارە بزانین کەی دەستی پێ کردووە؟ ئەگەر لە پێشەکیەکەی ورد بینەوە وا دەرئەکەوێ زۆر لە مێژساڵ بووە بە ئاواتی نووسینەوە بووە. چونکە زۆری سەر لە تاریخ دەرچووە و لێش بڕاوە تاریخێك بنووسێ کەسیتر ڕێی تێ نەبردبێ و کاری تێدا نەکردبێ؛ بەڵام لە بەر کار و فرمانی زۆری خۆی بۆی نەکراوە ئەو ئاواتە پێك بێنێ. لە دوایدا کە تووشی نارامی و سانەوە بووە، تاریخی گەلی کوردی خۆی بە سەر ڕووپەڕەوە چەسپاندووە. منیش و مسیو ولکو لامان وایە دوای ئەوە سوڵتان مراد شەرەفی هێناوەتەوە سەر جێگەی باب و باپیرانی، ئەوسا نووسینی کتێبەکە دەستی پێ کراوە. کەرستەی *شەرەفنامە*ی لە بەڵگەی هەمە جۆرەی ڕۆژهەڵاتی و لە گێڕانەوەی دەماودەمی پیرانی باوەڕپێکراو و لە بیرەوەری خۆیەوە پێك هێناوە.

نرخی زانستی ئەم مێژووە کوردیە جێگەی گومان و کێشە نیە. دەگەڵ ئەوەشا کە سێسەد ساڵی بە سەرا تێپەڕیوە، هێمان لە ڕۆژهەڵاتدا کارێکی دیکەی وا نەکراوە کە بە سەنگی *شەرەفنامە* بێتەوە.

لە ڕاستیدا جگە لە *شەرەفنامە*، دەربارەی کوردان چەند بزگوڕ و تێتۆڵێك لێر و لەوێ و چەند پارچەیەکی کەم نەبێ -کە کەوتۆتە ناو کتێبانەوە- چیترمان دەس ناکەوێ؛ ئەم چەند پارچانەش با زۆریش بن، بەڵام شتێکی وا نادەنە دەست کە پیاو وەدەنگ نەهێنێ و بەوانە ناگەینە دامەزرانی تاریخێك بۆ گەلی کورد؛ کە گەلێك لکی لێ دەبنەوە و هەر لکەی مێژووی سەربەخۆی خۆی هەیە.

شەرەف جگە لەو ڕووداوانەی لە تاریخی عەرەب و فارس و تورکەوە کۆی کردۆتەوە، بەشێکی زۆری لە بەسەرهاتی تازە و گرینگی وا خستۆتە سەر کە زۆر بە کارن؛ هۆزەکانی بە ڕێکی و تەکوزی

بردۆتەوە سەر یەك و بەو کارەی واڵایەکی زۆری لە تاریخی گەلانی ئاسیادا پڕ کردۆتەوە و لێرەدا زۆری چاکە کردووە.

لە مەڕ جوغرافیا و سروشتی گەلان و چلۆنایەتیان، زانیویە کامی چاك و پاکە، هەڵیبژاردووە و لە تاریخەکەیدا جێی کردۆتەوە و بەوە نرخی ئەدەبی نووسراوەکەی زۆر باڵا بردووە.

ئەو ڕەخنانەی دەتوانین لە شەرەفی بگرین دوانی سەرەکین:

یەکیان ڕێ و شوێنی کتێب دانانە و ئەوی تر تەرزی داڕشتنیەتی.

هەرچی ڕووداوی مێژوویی کوردە، دەبوایە بکرایە بە دوو بەشەوە و بەشێکیان زۆر لەوی تر جیاواز بوایە:

ئەو لایەنە کە زۆر سەرنج ڕادەکێشێ ئەو مەبەستانەیە کە لە پێشدا نەنووسراون و لە کوردانەوە مێژووی ڕابردوانی بیستووە و هێندێکیشی بۆ خۆی بە چاو دیتوویە. کتێبەکە لەو بارەوە سەرچاوەیەکە هەرگیز لێڵ نابێ و وشکاوی دانایە. بەڵام ئەوانەی لە کتێبیتریەوە وەرگرتووە لە گێڕانەوەی ڕووداوەکاندا زۆری هۆش نەداوەتێ و خۆی لە هەڵە نەپارازتووە.

هێندێك جاران گێڕانەوەی ڕووداوەکانی لێ ئاڵۆزاوە و ناوی بە هەڵەی نووسیون و تووشی بێسەرە و بەرەبێ واهاتووە کە ناکرێ دڵمان ناوی لێ بخوازەوە. لە مەڕ تەرزی نووسینەکەشی ئەگەر ئەو شێعرە زۆرانە و ئەو چەند وشە هەڵمساو و گرانە کەمانە نەبێ -کە ڕۆژهەڵاتیەکان حەزی لێ دەکەن و بە لای ئێمەشەوە باش نییە- بە گشتی نووسینەکەی ڕەوان و هاسانە؛ چەند ڕووداوێکی لە ڕاستی بە دووریشی تێدا بەرچاو دەکەوێ.

لە چاپ کردنا نیشانەی پرسیارم (؟) لە سەر ئەو وشانە دانا کە لێیان دوو دڵ بووم. لە دوای کتێبەکەوە بە درێژی لەوانەوە دەدوێم و دەیکەم بە نووسراوی خۆم!

دەگەڵ ئەوەشا نابێ ڕەخنەکانم بە گرینگ بگیرێن، چونکە نەك هەر شەرەفخان، بگرە هەموو نووسەرانی ڕۆژهەڵات، گوێ بەوە نادەن کە دەبێ پیاو لە لێکۆڵینەوەی زانیاریدا باش ورد بێتەوە. ڕۆژهەڵاتیەکان زۆربەیان لە ڕووی بیرەوەری خۆیانەوە تاریخ دەنووسنەوە و لایان وایە وا باشترە.

تەرزی نووسینەکەش دەکرێ بۆ پیاوێکی وەك شەرەفخان چاوپۆشی لێ بکرێ؛ چونکە زۆربەی ژیانی لە فەرمانی دیوان و لە هەرا و شەڕ و شۆڕدا بەخت کردووە.

له وڵاتی ڕۆژهەڵاتا *شەرەفنامە* زۆر کەم بڵاو بۆتەوە. هۆیەکەشی زۆر هاسانە: گەلی کورد لە ئاسیادا دەورێکی گرینگی نەبووە و تاریخەکەشی بۆ خەڵکی ڕۆژهەڵات زۆر بەکار نەهاتووە. دیسان سەرەڕای ئەوەش لە فەرهەنگی هونەر و کتێباندا -کە حاجی خەلیفەی کاتب چەلەبی نووسیویە- ناوی *شەرەفنامە* جێگەیەکی باشی بۆ تەرخان کراوە. (بڕوانە: *کشف الظنون*، چاپی فلورجل، ژمارە: ٢١٣٥-٢١٤٤).

ئەو نووسەرە گەورەی کتێبی *جیهان نومای* لە جوغرافیادا نووسیوە، هەروەها زەینەلعابدین، کە کتێبی *ریاض السیاحتی* داناوە، هەردووکیان دەربارەی کوردان زۆر شتیان لە *شەرەفنامە* وەرگرتووە. دوو جاریش لە ئاسیادا *شەرەفنامە* کراوەتە تورکی؛ یەکیان سامی ناوێك بۆ میرێکی کوردی وەرگێڕاوە؛ کە ناوی مستەفا بەگ بووە. (بڕوانە: مۆرلی. پێرستی دەستنووسە عەرەبی و فارسیە مێژوویەکان؛ کە لە کتێبخانەی کۆمەڵی ئاسیایی پادشایی بریتانیاو ئیرلەندە).

حاجی خەلیفە بە ناوی *تاریخی شەرەفخانی بدلیسی* ناوی بردووە. لە ئەوروپادا بۆ یەکەم جار دێربلو باسی لێوە کردووە و لە دوو وتاردا لە سەر کتێبخانە ڕۆژهەڵاتیەکەیەوە لێی دواوە: جارێك «*تاریخی شەرەفخانی بدلیسی*» پێ دەڵێ و جارێك بە« *تاریخی کوردان*»ی ناو دەبا. (بڕوانە: مایسترخت). هەر دوك وتاریشی بێ زیاد و کەم لە فەرهەنگەکەی حاجی خەلیفەوە وەرگێڕاون و وا دیارە سێر جان مالکۆلم لە پێش هەموو ئەورووپاییەکدا نوسخەی *شەرەفنامە*ی وەگیر کەوتووە. ئەویش مەزنی هۆزی مەحێزی کورد داویەتێ، لە سەری نووسیوە: کوردین کوڕونیك هی فۆن شەرەف ئەو نوسخەیە لای مەکۆی ئاسیایی پادشایی بریتانیای مەزن و ئیرلەندەیە (بڕوانە: پێرست). زۆریش سەیرە کە تاریخی فەرمانڕەوایی ئەردەڵانیشی لە دواوە ڕەگەڵ خراوە کە لە ساڵی ١٢٢٥ی کۆچی(١٨١٠زایینی)دا نووسراوە. (بڕوانە: کەتەلۆگی مۆرلی و ماریلو).

مالکۆلم لە تاریخە فارسیەکەیدا کە ساڵی ١٨١٥ بڵاوی کردۆتەوە، زۆر جار باسی *شەرەفنامە* دەکا و تەنانەت چەند کورتە ڕووداوێکیشی لێ نەگێڕێتەوە؛ بەڵام زۆر بە گرینگی نەگرتووە و بە درێژی

له ناوەرۆكی نەدواوە.[1]

تـا سـالّی ١٨٢٦ ئـەورووپا نرخـی *شـەرەفنامەی* نـەزانیبوو؛ چـونكە سەرنـجی رۆشنبیـرانی رانەكێشابوو. من لێرەدا دە خۆ رادەبینم ئەم راستیە بـخەمە روو كە لە سایەی زانایانی رووسەوە ئـەو دیاریە هێژایە پێشكەش بە زانست كراوە (بڕوانە: دورن. مەكۆی ئاسیایی. بەشی دووهەم).

مسیۆ فراش یەكەم كەسێك بووە كە لە سالّی ١٨٢٦دا بانگاوازی بۆ ئەو تاریـخە كوردیە كـرد و كورتە لێكۆڵینەوە و شیكردنەوەیەكی لە سەر نووسی و لە كۆتاییدا بە ئاواتی خواست كە ئەم تاریـخە گرینگە ئاسیاییە تەرجەمە بكرێت. دەڵێ: «وەرگێرانی ئەو ئاسەوارە بە نرخـە دەبێتـە پەنـجەرەیەك، تاریـخی ئاسیامان بۆ رۆشن دەكاتەوە.»

هەر لە هەمان سالّدا مسیۆ ولكو یادداشتێكی لە سـەر مێـژووی فـارس بـلاو كـردەوە و نـاوی *شەرەفنامە*شی لە سەر نووسی و برێكیشی باسی شەرەفـخان كرد (رۆژنامەی ئاسیا، بەشـی ٨، سالّی ١٨٢٦ رووپەڕ ٢٩١، ٢٩٨).

دوای ئەوەش بە ماوەیەك مسیۆ شارموا - كـە لـە سـان پتـرسبورگ مامۆسـتای زمانـەكانی رۆژهەلآت بوو- لە سەر ئامۆژگاری مسیۆ فـراش فرایهیـن دەسـتیدا بە تەرجەمـە كردنـی *شـەرەفنامە* (بڕوانـە: فـراش ژیـانی شـێخ سەفـی ئـەردەویلی). ئەگـەر ئەخۆشـی رێگـەی لـێ نەبەسـتایە، ئـەو رۆژهەلآتناسە هێژایە كردەوەیەكی وای دەخستە روو كە سەرنـجی زانایان رابكێشێ.

لەم رۆژانەی دواییدا كە لە سایەی تێكۆشانی زانایان و دنیاگەڕانەوە لێكۆڵینەوە لە زمان و تاریخ و جوغرافیای كوردستان زۆر لە برەو دایە، *شەرەفنامە* بـۆ ئـەو مەبەسـتە تایبەتیانـە زۆر بەكەڵكـە و ئەوانەی بەهرەی لێ دەبینن رۆژ بە رۆژ روو لە زیادین.

١- ئەو نووسەرە ئینگلیسیە بە شەرەفنامە دەڵێ: مێژووی كوردان" بە دانـەریش دەڵـێ: شـەرەفەدین. نـاوی مێـژووی كوردان لە ئەورووپا و ئاسیا بە سەر كتێبەكەدا براوە. مسیۆ ریخ [لە رووپەڕ ١٢ی چاپەكەی میـردا وا نووسراوە. بەڵام رەنگە: ریچ بێ. هەژار] كە پاش مالكۆلم بە دە ساڵ هاتۆتە كوردستان هەر وای ناو دەبا.

«بڕوانە *باسی مانەوەی لە كوردستان و دیـمەنی نەینەوای كۆن*، چاپی لەندەن، سالّی ١٨٣٦.ز، بەشی هـەوەڵ، رووپـەڕ ١٠٩، ٢٤٧، ٣٠٢ و ٣٨٠».

ناتوانیـن بڵێیـن ناوی شەرەفەدین هەڵەیە؛ چونكە شەرەفـخان هەر خۆی بە شەرەف باس كردووە. هەموو شەرەف ناوێك دینێكی دەگەڵە. مۆرلی لە پێڕستی مالكۆلـمدا هەر دەڵێ: شەرەفەدین و لە پێڕستی سانپترسبۆرگیشدا هەر وایە.

مسیۆ کاترمر لە تاریـخی *مغول و فارس*، چاپی پاریس، ڕووپەڕ ٣١٩-٣٢٩، چەند پارچـەیەکی لە *شەرەفنامە* خوازتۆتەوە. ئەگەر لە پێڕستی *دەستنووسەکانی ڕۆژهەڵات*، لە کتێبخانەی قەیـسەر لـە سانپێترسبۆرگ، هی ساڵی ١٨٥٢، ڕووپەر ٢٩٥ بڕوانی، وتارێکی سەربەخۆ بۆ ئەم تاریـخە تـەرخان کراوە. دوکتۆر هاینریش ئالفرێد بارب[1] لە ئاکـادێمی زانـستی پادشـاهی ڤیـەن بەشـی فەلـسەفـی - مێژوویی[2] -کە دەربارەی فەلسەفەی تاریـخەوەی نووسـیوە و باسـی تورکیـا و فـارس ئـەکا- لـە دوو وتاراندا پوختەی *شەرەفنامەی* سەر لە بـەر جێکردۆتـەوە و لێیـەوە دواوە. هـەر وەهـا ئـەو نووسـەرە وتارێکی سێهەمی لە سەر پێنج بنەماڵەی کورد نووسیوە کە دەتوانیـن بڵێیـن بەشـی یەکـەمی پـێ تەواو کردووە.

مسیۆ مورلیش لە پێڕستی *شەرەفنامەدا*، ناوی ئەو هۆز و مەزنانەی بە هەڵە نووسراون لـە بـەر دوو تەرجەمە تورکیەکەوە کە لە مووزەی بریتانیادان ڕاستی کردوونەوە.

مسیۆ لیـرسن لە باسـی کوردانـدا کورتـە وتـارێکی لـە سـەر تاریـخی کـورد هەیـە و چـەند ڕووداوێکی سەیر ئەگێڕێتەوە کە لە *شەرەفنامەی* وەرگرتووە؛ کـە لـە دوایـیدا مـسیۆ کۆتیـك ڕاسـتی ئەوەی گوت و نووسراوەکەی بڵاو کردەوە تا بەتاڵیی پرکاتەوە و پێداویستێك پێك بێنێ.

بیسرم لێ کردەوە، تێگەیشتم چاپ کردنی *شەرەفنامە* جگە لەوە کـە بـەهرەی فـرەی هەیـە، بـۆ زانستی مێژوویی دەربارەی کورد زۆر زۆر پێویستە. بڕیارم دا نوسخە فارسیەکە بـە تەرجەمـەوە بـڵاو بکەمەوە و چەند کەنارە و لێدوانی فەلسەفـی و مێژوویی و جوغرافیش بـخەمە سەر ئەو بەشـەی کـە من دەری دەخەم و جگە لە کۆتاییەکە سەرلەبەری *شەرەفنامەکە* دەبێ و ئەمەش کە من چاپی دەکـەم بۆ مێژووی کورد زۆر گرینگە؛ چونکە باسی هەر هۆزەی بە جیا تێدایە و بە باسـی بەسـەرهاتی دانـەر دوایی پێ دەهێنم و کۆتاییـەکەش دەکەوێتە سەر بەرگی دووهەم. جا وا من لە چەند وشـەیەکدا ڕوونـی ئەکەمەوە کە بۆ بڵاو کردنەوەی ماکە فارسیەکە چم کردووە:

---

[1]- HEINRICH ALFRED BARB

[2]- Sitzungseerichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Phil-Hist. Klasse. Wien ١٨٥٣.

لە چوار دەستنووسم ڕوانیوە:

١- دەستنووسی کتێبخانەی قەیسەر لە سانپیترسبۆرگ، کە ساڵی ١٠٠٧ کۆچی، پاش دانانی کتێبەکە، بە دوو ساڵ نووسراوەتەوە و دانەریشی چاوی پێدا خشاندووە.[1]

٢- دەستنووسی مسیۆ خانیکۆف: ئەم زانا ڕۆژهەڵاتناسە ساڵی ١٨٥٤ لە فارس کۆنسوڵی گشتی ڕووسیە بووە. ئەو نوسخەی لە دیلمەکان- لای سلماس- کڕیوە. دوو دەستنووسی دیکەشی لە کتێبخانەی یەحیاخان، خانی فەرمانڕەوای ئازەربایجان وەرگرتووە" لە بەر یەکی ڕاگرتوون و هینەکەی خۆی لە بەر چا کردوون.

مسیۆ خانیکۆف -کە هەموو کەس دەزانێ لە ڕێگەی زانستدا چەند پیاوە- هەتا لە چاپ کردن بووەوە، دەستنووسەکەی خۆی لە لا دانام.

دەستنووسی خانیکۆف نۆزدەی مانگی شابانی ساڵی ١٢٥٢ی کۆچی (١٨٣٧.ز)، کابرایەك بە ناوی مەحموودڕەزا کوڕی سابر عەلی کەربەلایی بە فەرمانی ڕەوشەن ئەفەندی لە گوندی دیلمەکان، لە بەر دەستنوسێکی شەرفەخانەوە نووسیویەتەوە؛ کە مێژووی دەگەڕێتەوە سەر ساڵی ١٠٠٧ کۆچی و لە کۆتاییدا ناوای نووسیوە: «دانەری هەژار و نووسەری بێکارە و چاو لە بەزەیی خوای گەورە، شەرەف کوڕی شەمسەدین ڕۆژەکی کیسرایی، لە کۆتایی مانگی موحەرەمی ساڵی ١٠٠٧ کۆچی پێغەمبەر - درودی خوای لە سەر- لە شاری بدلیسیێ خوا لە بەڵایانی بپارێزێ، لە نووسینەوە و ڕاست کردنەوە و بژار کردنی بووەوە. بە یاریدە و کۆمەکی خوای بەخشندە، کزترین کۆیلە و لە بەرد و دار بێکارتر محەمەدڕەزا کوڕی کەربەلایی سابر عەلی، لە گوندی دیلمەکان لە ڕۆژی سێشەمە نزیك چێشتەنگاو، ١٩ی مانگی شابانی بەرێز، نووسینەوەی ئەو کتێبەی تەواو کرد.»

لە دەستنووسەکەدا زۆر جار جێ مۆری ڕەوشەن ئەفەندی دەبینرێ. مۆرەکەشی بە فارسی لێی هەڵکەندراوە: تجلی‌الله ناگاه آید اما بر دل آگاه آید (خوا لە پڕ خۆی دەر دەخا بەڵام دڵی وشیاری گەرەکە) لە ناوەڕاستیشا ناوی ڕەوشەن و ساڵی ١٢٥١ بەرچاو دەکەوێ.

١- ئەم گتە ڕاستە؛ لە برانەوەی دەستنووسەکەدا نووسراوە: لە برانەوەی مانگی شەشەکانی ساڵی هەزار و حەوتی کۆچی پێغەمبەر درودی خوای لە سەر، لە شاری بدلیسیێ خوا لە گزی شەیتانی بپارێزێ، بە دەستی دانەری کتێب، خوا هەر پایەدار و باڵادەستی بکا، ڕاست کردنەوە، بژاری ئەم کتێبە کۆتایی هات.

دەستنووسی خانیکۆف ٢٥٠پەڕەیەوهەمووی کەسێك نووسیویەتەوەوزۆرپەوانەوەتێرپشی لێلەنزیکن.

٣- دەستنووسی مووزەی ئاسیا، زانکۆی قەیسەر لە سان پترسبۆرگ، ژمارە ٧٥٦، لە سەر شوێنی پێشووی رۆسۆ. ئەو دەستنووسە ٦٠٥ پەڕەیە و خەتەکەی ناخۆشە؛ بەڵام باش دەخوێندرێتەوە. بە دیاری بۆ مسیۆ رۆسۆ هاتووە. کابرای خاوەنی لە رووپەڕی یەکەما نووسیویە: «لە باداخانی حاکمی ساوجبلاغەوە، نزیك گۆلی وان» بەڵام نە تاریخی نووسینەوەی لە سەرە و نە ناوی نووسەر. هەر دەستنووسەکەش چوار خەتی لە دواوە نەماوە. ئەم نوسخەی رۆسۆیە دراوە بە مسیۆ ولکو. ئەویش وتارەکەی لە سەر نووسیوە و لە رۆژنامەی ئاسیاییدا بڵاوی کردۆتەوە.

٤- دەستنووسی مووزەی ئاسیا، ژمارە ٥٧٦ کە بارۆن بود لە فارسەوە هێناویە و تەنیا سەد لاپەڕەیە و بە: «کە ایوان کیوان با وجود علومکان» کە لە پێشەکیە فارسیەکەدایە دەست پێ دەکا و بە: «سبحان بگ و سلطان احمد بگ» -کە باسی سوێدیەکانە- دەبڕێتەوە.

دەستنووسەکە بە خەتێکی زۆر جوانە و دیارە کۆنە و ئاگاداریشی لێ نەکراوە. لە سەرەتا و پرانەوەشدا چەند نووسراوێکی لە بابەت خوا و دینەوە وەسەر خراوە. بەندێکی زۆر تازەشی لە سەر مێژووی ئەردەڵان لە دواوە رەگەڵ خراوە و پێکەوە دە بەرگ گیراوە. دوو کەمایەسی زل لەو دەستنووسەدا هەیە. یەکیان بە رستی «محمدی خانالشهیر» دەست پێ دەکا؛ تا دەگاتە ئەم وشانە: «و شایسته رفعت آن کس است». «بروانە یەکەم چاپی *شەرەفنامە*، رووپەڕ ١٢٩-١٥٩ بەشی یەکەم». دووهەم: بە دوو وشەی «آثار شجاعتش» دەست پێ ئەکا؛ تا دەگاتە: «و پنج پسر داشت». «بروانە چاپە فارسیەکەی رووسیە، بەشی یەکەم، رووپەڕ ١٨٩-١٩٧». شتیتریشی تێدا ئەدۆزرێتەوە و پەڕەکانیش هەموو لە جێگەی خۆیان نین.

بەڵای منەوە لەو چوار دەستنووسانە هەر دوانیان تەواون: نوسخەی مسیۆ خانیکۆف و نوسخەی ئاسیا، ژمارە ٥٧٦؛ کەچی ئەوانیش بەو پێیە کە شەرەفخان لە پێشەکیەکەدا هێناویە، هەر دووکیان چوار بەندیان کەمە کە باسی زەرزا و ئەستونی و داسنی و تەرزایە. من دەڵێم دەبێ دانەر خۆی باسی نەکردبن. نیتر یان چی لەوانەوە نەزانیوە، یان زەمانە ماوەی نەداوە، وازی لێ هێناون. ناوەکانی نووسیون بۆ ئەوە لە هەلێکی باشتردا بگەرێتەوە سەریان و ئەو هەلەش نەرەخساوە کە بۆیان بابداتەوە. ئەم بیرە لە هەموو شتێك پتری رێ تێ دەچێ؛ چونکە شەرەفخان بە گشتی گوێی بەوە

ئەداوە بە ناوەکانی پێشەکیەکەیدا بێتەوە یەك لە دوای یەك بە سەریان کاتەوە.

ئەو ڕێك و پێکیەی کە ئێستا تیا دەبینرێ بۆیمیە کە مـن خـۆم پێڕسـتەکەم تـەکووز و لـەبار کردووە. دەسنووسەکەی مووزەی ئاسیا ژمارە ٥٧٦ لـە بەشـی دووهـەمی (ڕووپـەڕی سـێهەم)دا کـە دەبوایـە لـە نێوان فـەرمانڕەوایانی ماهیدەشت و بانـەدا باسـی تـەرزا بکـا تـەرزاش لـە هـەموو دەسنووسەکانی کەوتووە؛ بەڵام لێدوانێکی سەربەخۆی دەربارەی گـەڵباخی تێدایـە. «بڕوانـە نوسـخەی سێرجان مالکۆلم پێڕستی مۆرلی ڕووپەڕ ١٤٩».

ئەو بار سووڕان و ئاڵ و گۆڕانە منی هێناوەتە سەر ئەو بیـرە کە دانەر خۆی دەستێکی تێـداوە و بۆی تەواو نەکراوە؛ بەڵام هەر بۆ خۆم وا بیـر دەکەمەوە. پیاو تەواو دڵـی ئـاو ناخواتـەوە تـا گـەلێك نوسخەی دەسنووسی *شەرەفنامەی* دەس نەکەون.

من کە هەر چوار نوسخەم بەرچاو کەوتووە، ناچارم هەر چی لەو چوارانەدا لێك جیاوازن لـە داوی بەشی دووهەمی کتێبەکەدا بیانـخەمە بەر چـاوان و لـەوە بـەولاوەش ئـەو وتارانـەی دەربـارەی ئـەو دەسنووسانەوە دەنووسرێن، نرخی هەموانیان دیاری دەکا.

بۆ لە بەر ڕانان و لە چاپ دانی ئەو کتێبە، دەسنووسـەکەی کتێبخانـەی قەیـسەرم بـەلاوە پـێ باشتـر بوو؛ چونکە شەرەفخان بە دەستی خۆی چاکی کردووە. کارگێڕی کتێبخانەکە -پیاو هەق بڵێ- زۆر بە ڕووی خۆشەوە ڕێگەی دام، کەڵك لەو دەسنووسە وەرگرم. جـا چـونکە ڕێ و شـوێنی کتێبخانـە وابوو، نەدەبوایە کتێبی لێ دەرکەوێتە دەر، ناچار بـووم هـەر لەوێـدا دەگـەڵ نوسـخە دەسنووسـەکەی خانیکۆفـدا لـە بـەر یـەکیان ڕاگـرم و گەلاڵـەی چاپەکەشـم هـەر لـە بەرانبـەر ئـەودا ڕادەنـا. هـەر کەموکوڕیەکیش کە لە نوسخەکەی کتێبخانەدا هەبوون لە بەر ئەوەکەی خانیکۆف چـاکم کـرد. ئیتـر گومانـم نەما کە کتێبەکەی من زۆر لە دەسنووسـەکەی ناو مووزەی ئاسـیا باشتـر دەرچـوو. خـۆ بـە تایبەتی کە سەر لە بەر دوو جارانیشی پێدا چوومەوە. جا داوەمە چاپ بکـرێ. مـەگیـن چـۆنەکاییش ووبێ دەنا هیچ دەسکاریشم لە خۆمەوە تێدا نەکردووە.[1]

ئەگەر جاروبارە -ئەویش زۆر کەم- بە تاڵاییەکەم پڕ کردۆتەوە، بۆم ڕوانیوەتە نووسـراوی ئەوانـەی

١- لێرەدا بە چەند دێڕێك باسی تەرزی نووسیـن و دروشـمی سەر پێتەکانی کتێبە فارسـیەکە دەکـا. جـا چـونکە لـە کوردیەکەدا کارمان پێ نامێنێ، ناچار بووم دەرمهاویشت. هەژار

شەرەفخان خۆی بەهرەی لە کتێبیان وەرگرتووە. وەك: ئیبنو خەلـەکان و عەبـدورڕەزاق و هـی‌تـریش. چونکە من -وەك گوتـم- ڕاست کردنەوەی هەڵە و بەڵگە لە سەر هێنانەوەیان هەڵدەگرم بۆ دوایە و بـە دوور و درێژی لە سەری دەڕۆم.

بەر لەوە لەو پێشەکیەم ببمەوە کە ویستم خوێندەواران بـزانن بـۆ چـاپ و بـڵاو کردنـەوەی چـۆن شێوەیەکم ڕەچاو کردووە، بە پێویستم زانی بۆ شارەزا کردن، ناوی ئەو *شەرەفنامە* دەستنووسانە بنووسم کە وەك من ئەیزانـم لە ئەورووپا دەس دەکەون.

جگە لە چوار نوسخەی کـە مـن کتێبەکـەم لـە بـەر چـاپ کـردووە و لـە ڕووسـیە هـەن، سـێ دەستنووسیش لە ئەمسا لای دوکتۆر بارب هەیە. سێرجان مالکۆلم لە لەندەن نوسـخەیەکی هەیـە کـە ئێستا لە پاڵ کۆما کتێبی کۆمەڵی ئاسایی پادشایی بریتانیا و ئیـرلەندە دایـە. «بڕوانـە کەتـەلۆگی مۆرلی ڕووپەڕ ٥١». لە پاریس دەستنووسێك هەیە و بەشێکە لە کۆمەڵە کتێبێـك، بـە خـەتێکی زۆر جوانیش نووسراوەتەوە. «بڕوانە: ولکۆ وتارەکانی ڕۆژنامەی *ئەزمانك* ساڵی ١٨٢٦، بەشی ٨، ڕووپـەڕ ٢٩١، وتاری تاریـخی مغول و فارس، کاترمر، ڕووپەڕ ٣٠١».

لێم ڕوونە لە مووزەی بریتانیاشدا نوسخەی مستـرریچ هەیە -کە لە کوردستان دەستی کەوتووە- چونکە هەموو دەستنووسەکانی دران بەو مووزەیە. «بڕوانە چیـرۆکی مانـەوەی ڕیـچ لـە کوردسـتاندا، بەشی یەکەم، ڕووپەڕ ٢٤٧ و کەنارەی بارب ڕووپەڕ ٥».

هەر وەك باسیشمان کرد، دو تەرجەمەی ترکی لە *شەرەفنامە* هان لە مووزەی بریتانیادا. مـسیۆ ڕیۆ کورتە باسێکی لە سەر نووسیون. «بڕوانە کەتەلۆگی موڕلی-١٤٥ و کەنارە ژمارە ٣».

ڤ. ڤێلیامینۆڤ زێرنۆڤ

سان پترسبۆرگ، مانگی یەکەم، ساڵی ١٨٦٠ میلادی

لێدوانێك بە دانستە

دەربارەی کورد و کوردستان

کوردستان یان کوردەواری، وڵاتێکی گەورە و هەراو و بەرینە و بەشی هەرە زۆری وەبەر تورکیە کەوتووە. بەشێکی زۆر گەورەشی خراوەتە سەر ئێران و هێندێکیشی لای ژووروی عیراقی لێ پێك هاتووە و هەر بە ناوی دانیشتووەکانیەوە ناو دەبرێ کە هەموو کوردن.

تورکان بۆ مەبەستی سیاسی خۆیان ناوی کوردستانیان لە جوغرافیا و دەفتەری دیواندا سڕیوەتەوە. ئەو وڵاتەی لە تورکیا ناوی کوردستان بووە و هەروەها ئەستانی کوردستانی ئێرانی ئێستا، هەموو شار و مەڵبەندەکانی کوردنشین ناگرێتەوە و سنوورەکانی نەتەوایەتی کوردستان داناگرن.

دیاری کردنی سنوورەکانی نەتەوایەتی کوردستانی گەورە زۆر دژوارە کە بە وردی دیاری بکرێن. چونکە:

١- هەر زۆر لە زووەوە لە لایەن دەسەڵاتدارانەوە ژمارەیەکی یەکجار زۆر لە تورکمان و فارس و عەرەب کۆچیان پێ کراوە و دە کوردستان خزێنراوە و تێکەڵاو بە کورد کراون.

٢- زۆر کورد لە کوردستان ئاوارە بوون و دەگەڵ بێگانەی دراوسێدا ڕەگەزیان لێك هاڵاوە.

٣- دەوڵەتە ئیسلامە گەورەکان، زۆریان ناڵ و گۆڕی ئیداری و سیاسی کردووە و کوردیان لێك هەڵاواردووە و شوێنەوار و سنووری نەتەوایەتی گەلانیان دەسکاری کردووە.

٤- هۆی هەرە گرینگیش ئەوەیە خوێندەواری کورد هەستی نەتەوایەتی خۆیان بەرانبەر بە ڕێ و شوێنی تازەی زانیاری پەروەردە نەکردووە و لە نووسین و بڵاوکردنەوەی بیر و باوەڕدا زمانی خۆیان دە کار نەهێناوە و بەو هۆیەوە زمانی نیشتمانیان وەختە لە شارە گەورەکاندا لە ناو بچێ و زمانی کوردی هەر لە چیا و چۆڵان ماوە و خەڵکی گوندان و کۆچەران هێشتوویانەتەوە.

هەر چۆنێك بێت، ئێمە دەتوانین لە ڕووی ئەو مەڵبەندانەوە کە زۆربەی کورد لەواندا بە زمانی کوردی داخێون، سنووری نەتەوایەتی مێژوویی کوردستان نیشان بدەین؛ ئیتر بە کوردی دەنووسن یان نا، کارمان بەوە نیە.

کوردستان لە شیمالەوە دەگاتە چیای ئارارات؛ کە ئەو چیایە لەمپەرێکی جوغرافی و سیاسی نێوان ئێران و رووس و تورکیە و سنووری نیشتمانی رەگەزایەتی کورد و فارس و ئەرمەنە. لە جنووبەوە دەگاتە جەبەل حەمرین؛ کە لە نێوان عێراقی عەرەب (بەغدا و بەسرە) و عێراقی کورد یان کوردستانی عێراق (ولایەتی مووسڵی پێشوو) دایە.

رۆژهەڵاتەکەی لەو سەری لورستانەوە دەست پێدەکا و رۆژاوای دەگاتە ولایەتی مەلاتیە لە تورکیا.

بەو پێیە هەموو ویلایاتی شەرقی تورکیای ئاسیا- جگە لە ویلایاتی تەرابزون و بەشێك لە ویلایەتی ئەرزەرۆم- کوردە و لە ناو سنووری کوردستاندا هەڵکەوتووە. هەروەها بەشی جنووبی ئێستای ولایەتی تەورێز و هەموو ئەیالەتی کوردستان و لورستان لە ئێران دەکەونە سەر کوردستانی مەزنەوە.

زۆربەی هەرە زۆری خەڵکی شارەکان و دانیشتووی چیاکان و رەوەندەکانی ناو ئەو سنوورە پانە، بە خوێن و زمان و رێ و شوێن کوردن. زمانی تورکی و فارسی و عارەبی کە لە شارە گەورەکانی کوردستاندا دەبیسرێن، فیتی ئێران و تورکیە و عێراقە کە کوردستانیان بە سەردا دابەش کراوە.

سنووری کوردستان

پوختەی سنووری کوردستان ئاوایە:

لە شیمالەوە: کۆماری ئەرمەنستانی بەردەستی رووس.

لە رۆژهەڵاتەوە: ئازەربایجانی ئێران و عێراقی عەجەم و مەڵبەندی فارس.

لە جەنووبەوە: خۆزستانی ئێران و عێراقی عەرەب و چۆلی شام (لیوای دێرزۆر)

لە خۆرنشینەوە: چەمی فورات و برێك لە ویلایاتی شەرقی لە ئەنادۆڵ.

زەوی و هەوای کوردستان

لە هەموو لایەکەوە چیای زۆر سەربەرز دەوری کوردستانیان داوە، تەنیا لە بەشە جەنووبیەکەی نەبێ کە

زۆری بانو هەن و کانیاوی بە تەوژمی تێدان و دەشت و مەزرای زۆریشی هەیە کە بە ئاوی چەم و کانیاوەکان پاراو دەبن. بەشی جەنوبی و جەنوبی شەرقی -کە چەمی دەجلە و فورات و ڕووبارەکانی زێی گەورە و چووك و چەمی خاپوریان پێدا ڕادەبڕێ- لە هەموو شوێنەکانیتری کوردستان بە پیت و ڕێژەوترن.

چیای هەرە بەرزی کوردستان لەوبەری شیمالەوە هەڵکەوتووە؛ بریەتی لە لێری چڕ و بەهرەدەر و شیو و دۆڵی زۆر بە پیت و سوودی لە دەورەیە و بە هاوین و بە زستان هەر ئاوەدانە و پڕ لە شار و گوندە. کێوەکانی نێوانی ئێران و تورکیا ڕووت و قاقڕ و کراڵن. نە لێڕەوارە و نە لەوەڕە و لە بەردی ڕەقی ناگرپڕێن پێك هاتوون و کەڵپە و گڕەبەردی وا پشتی گرتوون کە لە وزەی هیچ لەشکرێکدا نیە لێیانەوە ئاوا بێ. زۆربەی چۆماوەکان وەك فورات و هەردوك لکی و دەجلە و زۆر لە ڕووبارەکانی لەو کێوە ڕژد و سەختانەوە سەرچاوە هەڵدەگرن. ئەم چەمانە هەموو بەرەو جەنووب ڕادەخوشێن. جگە لە چەمی قەتور کە لکی چەمی کوڕە و دەرژێتە ناو دەریای قەزوێنەوە.

گەلێك ڕووبار و جۆباری تریشی هەن؛ هێندێکیان دەرژێنە دەریاچەی وانەوە و برێکیان ڕوو دەکەنە گۆلی ورمێ؛ کە لە وڵاتی عەجەمە و دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی گۆلی وانەوە.

کوردی هەندەران

ئێمە لە سنووری کوردستان دواین و گوتمان ئەو مەڵبەندە پان و هەراوەیە کە زۆربەی خەڵکەکەی کوردن؛ بەڵام گەلێك هۆز و تیرەی کوردیتریش لە دەرەوەی کوردستان دەژین. بۆ نموونە لە شیمالی سووریە لە نێوان ئەسکەندەروونە و حەڵەبدا لە ناوەڕۆکی دەشتی خەسیب، کوردێکی یەکجار زۆر هەیە کە ژمارەیان نزیك بە سەد هەزار کەسە. لە ڕۆژهەڵاتی حەڵەبیش چەند گوندێکی یەکپارچە کورد هەیە.

لە زۆر جێگەی ئاناداۆڵیش لە دەشتەکانی قوونیە و بانوی سیواس و جورم و دەشتی ئەدەنە گەلێك هۆزی کوردی تێدایە.

لە ویلایاتی جەنووبی قەفقازیش کورد هەر یەکجار زۆرە و ئاگاداران بە نیو میلیۆنیان دادەنێن.

زۆربەی زۆری هۆزەکانی لای خوراسان و سەجستان لە ڕۆژهەڵاتی ئێران، کوردی تەواو عەیارن و تەنانەت ئەفغانستان و بەلووچستانیش زۆر و زۆربە کوردی ڕەوەندیان تێدایە.

ژمارەی کورد

لە مەڕ ژمارەی سەرجەمی کورد بە تایبەتی دانیشتوانی کوردستان، زۆر قسەی تێك پەڕیو و لێك دوور و دژی یەکتر هەن! چونکە ئەو دەوڵەتانەی کە دەستیان بە سەر کوردستاندا گرتووە تاوێستا هەرگیز سەرژمارێەکی بە ڕاست و دروستیان لە کوردستاندا نەکردووە و تا توانیویانە کەمیان نیشان داوە. بۆ نموونە خوالێخۆشبوو شەمسەدین سامی ئەرناوتی لە قاموس‌الاعلامی تورکیەکەیدا فەرموویە «ژمارەی کورد نزیکەی دوو میلیۆن و نیوە.»

«دائرةالمعارف اسلامی» بە زمانی فەڕەنسی دەنووسێ: ژمارەی هەموو کوردان لە پێش جەنگی ساڵی ١٩١٤دا سێ ملیۆن بووە.

گومان لەوەدا نیە چەندەی زەوێ لە عاسمانەوە دوورە ئەو فەرمایشانەش ئەوەندە لە ڕاستیەوە دوورن! چونکە دنیاگەڕان و ئەوانەی لەولاوە هاتوون و لە سەر کورد و کوردستانیان نووسیوە، کاتێ دیتویانە خەڵکی شارە گەورەکانی کوردستان زمانی تورکی و فارسی و عەرەبی ڕەگەڵ کوردی دەخەن، وایان زانیوە کورد نین و داگیرکەرانی کوردستانیش میوانە بێگانەکەیان بە ئارەزووی خۆیان تێگەیاندووە کە چۆنمان لە سەر بنووسێ و تا ئێستاش دەستیان لەم گەندەڵ فێڵانە هەر بەرنەداوە.

بیانی نەشارەزا وایانزانیوە کە تەنیا هەر خەڵکی ناو چیا و گوندی و ڕەوەندەکان کوردن و چیترا ئیتر شارستان و بەندەرنشینەکانی کوردیان نەهاتۆتە بەر چاو -کە ئەوانە کەلەپووری سێ مەدەنییەتی گەشەداری ڕۆژهەڵاتی کەونارای ئاشووری و میدی و کەیانیان بۆ ماوەتەوە و هیمی هەرە گرینگی دواڕۆژی کوردن- ژمارەی کوردیان کەم نووسیوە و سنوور و کەوشەنی کوردستانیان بە ئارەزووی خۆیان هەڵقرچاندووە؛ بەڵام هەرچی گوتوویانە و دەیڵێن دەگەڵ ڕووداوی ڕاستی تاریخی و زانستی ڕەسەن ناسین و بەڵگەیتری نەتەوایەتیدا عاسمان و ڕێسمانن.

بەڵگە لە مێژینە و کەوناراکانی کوردی و لێکۆڵینەوەی وردی مێژوویی و پێداگەڕان و لێڕوانینی

ئەو کوردستانە بەرفرەوانە کە لە ئەنقەرەوە تا خوراسانی داگرتووە و گەلی کوردی تێدا دەژی، بۆمان دەردەخا کە ژمارەمان بە لوڕی لوڕستان و کەلوڕی کرماشان و هەمەدانەوە هیچ نەبێ خۆ لە شەش ملیۆن دەدا. ئەگەر ئەو لاپڕەسەن و بیانیانەی کوردستانیش بە زیادەوە دانێین، هەر ملیۆنێك دەبن. بەو پێیە ژمارەی کوردەکانی کوردستان و هەندەران بە لانی کەمەوە لە حەوت ملیۆنی نزیك دەکاتەوە. ئەمەش سیاییەکەیەتی:

١٥٠٠٠٠٠	لە ئێران
٢٥٠٠٠٠	لە ڕووسیە
٤٥٠٠٠٠٠	لە هەموو تورکیە
٥٠٠٠٠٠	لە عێراق
٢٥٠٠٠٠	لە هەموو سوریە
٧٠٠٠٠٠٠	هەمووی حەوت ملیۆن[1]

ڕەگەز و زمان

زانایان دەربارەی ڕەگەزی کورد پێك نەهاتوون؛ هەر وەك بۆ هەموو شتێکیتری سەر بە گەلی کوردیش یەکتریان نەگرتووە! هێندێك لە ڕەسەنناسان لایان وایە کورد لە هۆزە ئاریەکانەوە کەوتۆتەوەو هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە لە کاردۆکیا (وان و بدلیس) دانیشتووە و بۆ پارازتنی ئازادی و سەربەخۆیی خۆی -کە داخواز و پیشەی هەمیشەی ئەو گەلە چیانشینە بووە- پالی بەو کەژە سەرکەشانەوە داوە؛ کە بە سەر ئاشورستانی کەونیدا ڕوانیوە.

بەلگەی بە هێز بۆ ئەم مەبەستە نووسراوەکەی [illegible] مێژووزانی پێشینی یۆنانە کە باسی پاشەکشە کردنی دەهەزار شەڕکەری یۆنانی دەکا کە ساڵی ٤٠١ پێش عیسا لە ئێرانەوە بەرەو شیمال هاتوون و ڕوویان کردۆتە لای دەریای ڕەش و لە ڕێگەی نێوان چیاکانی ڕەواندز تا دەگاتە دەرسیم و ئەرزنجان بە ناو گەلێکی زۆر ئازا و نەترسا تێپەڕیون کە ناویان کاردۆخ بووە. بێگومان کاردۆخ

١ - ئەم ژمارەیانە ئەگەڕێتەوە بۆ ٦٥ ساڵ پێش. ئەوی ئێستا تا ڕادەیەك ڕۆشنە، ژمارەی کوردی عێراقە: دەوری پێنج ملیۆن. ماجد

کورده و یۆنانی گۆڕیویانە. بەو پێیە وا بوو بە نزیکەی سێ هەزار ساڵ گەلی کورد لەو نیشتمانەدا دەژی و ڕەوشت و ناکاری ئەو کۆنە باپیرانەی بۆ ماوەتەوە.

هێندێکیتر لە زانایان لایان وایە کورد تەنیا هەر ئەو کوردۆکیانە نەبوون، لەوانیش و لە یۆنانیش لە مێژینەترن؛ چونکە لێکۆڵینەوەی زانستی تازە بابەت دەریخستووە کە لە سەرەتای تاریخەوە لەو چیا بەرزانەدا کە بە سەر ئاشوور و میدیایاندا دەڕوانێ، کەلێك بە ناوی گۆتۆ تیاندا ژیاوە و گۆتۆش بە مانا پاڵەوان و شەڕکەرە. ئاشووریەکان کۆتۆیان بە کاردۆ یان کاردۆ گوتووە. استرابوون جوغرافیزانی پێشووش هەر ئەو ناوەی دەگەڵ باسی کارداسیدا هێناوە. ئەگەر وەك گومانی لێ دەکرێ کاردۆکی تووڕانیش بووبێ، هەر لە سەرەتای تاریخەوە تێکەڵاوی ئاریەکانی دەوروبەری بووە و بووە بە لکێك لەو ئاریە هەرە کۆنارایانەی کە ئاسەواری شارستانیەتیان زۆر لە ئاسەواری شارستانیەتی ڕۆژئاوای ئاسیایی وەك شارستانیەتی ئاشوری و حەیسی و سۆزی و عیلامی و بابلی پێتر بووە.

گۆتۆ

وا دەردەکەوێ لە ڕۆژگاری دەسەڵاتی ئاشووراندا جۆرە سەربەستیەکی سیاسی پێکەوە نابێ؛ بەڵام لە پاش تێکچوونی نەینەوا، دەگەڵ میدیەکاندا بوونە یەك. ئەو میدیانەی باپیرانی ئەو کوردە شەڕکەر و ئازایە بوون و دەستیان گەیشتۆتە جەنووبیش و فارس و خۆزستانیان دەست بە سەر ڕاگرتووە. چونکە ئەو شارستانیەتەی لە کرماشان و هەمەداندا هەبووە، تەواو لەو شارستانیەتە دەکا کە گۆتۆ لە شیمالدا لە کاردۆکیای دامەزراندووە و هەر وەك شارستانیەتەکەی میدیا و ئاشوریانیش دەچێ.

ئاسەواری کۆنارا وا نیشان دەدا کە وشەی گۆدەرز واتا گەورەی گۆتۆ. هۆزی کەلهوڕ خۆیان بە تۆرەمەی ئەو گۆدەرزە دەزانن. هەروەها گۆرانیش (کوردی عیراق و ئێران) لایان وایە بە ڕەسەن دەچنەوە سەر گۆدەرزی کوڕی گیو کە گیویش کوڕێکی هەبووە ناوی ڕەحام بووە و بەهەمەنی کەیانی ناردوویە ئورشەلیمی پێ وێران کردووە و جوولەکەی بە دیل گرتوون و ئەو ڕەحامەیە کە عەرەبان بە بەختونەسری ناو دەبەن. ئەو ڕەحامە دوایی لە سەر تەختی پادشایی ڕۆنیشتووە و ئەوە و نەتەوە

دەسەڵاتدارەکانی بە گۆران ناوبانگیان ڕۆیشتووە. لە نزیك قەسری شیرینەوە لە سەر هێندێك بەردی بێستوون هەڵکەندراوە:گیوی کوڕی گۆدەرز ڕاستەوە هەمبووە.«بڕوانە گۆڤاری کۆمەڵی ئاسیایی۹-۱۱٤.»

جا بە هەرتك باران دا، گەلی کورد بە هەر چوار لکیەوە (کرمانج و گۆران و لوڕ و کەڵوڕ) لەم گەلە ئاریە هەرە لە مێژینانەیە کە شارستانیەتی زۆر گەشەداریان لە بانوی ئێران و دەوروبەری دامەزراندووە و بە سەر هەموو هۆزە هاونەژادە ئاریەکانی پێشووی خۆیاندا زاڵ بوون. پاتەختیان ئەکباتانی لای کرماشان بووە و لە سەرچاوەی دەجلە و فوراتەوە تا خەلیجی فارس کەوتۆتە ژێر قەڵەمڕەویان. لە سەرانسەری ئەو ئیمپەراتۆریەدا زمانی کوردی زمانی کشتی بووە و ناوی پەهلەوی لێنراوە کە واتا زمانی پاڵەوانان و ئەمەش هەر مانای گۆتۆ و کاردۆ دەگرێتەوە. کوردی شانامەش هەر بە مانا ئازایە و چونکە بە درێژایی مێژوو لە هەموو کەس ئازاتر و گیانبازتر بوون ئەمو ناوەیان بە سەردا براوە.

زمانی پەهلەوی ماکەی ئەم کوردەیەی ئێستایە کە بوەتە زاراوەی کرمانجی و گۆرانی و لوڕی و کەڵوڕی. لوڕیش لەوانی‌تر لە پەهلەوی نزیکترە؛ چونکە لوڕ کەمتر تێکەڵی کلدان و ئاشۆران بوون. کەڵوڕی و ئەوجار گۆرانی و لە پاشان کرمانجی زۆریان ئاشۆری و کلدانی تێکەڵ بووە؛ چونکە هاوسای یەکتر بوون.

بۆ ڕوون کردنەوەی ئەم مەبەستە دژوارە، پوختەی نووسراوەی خاوەنی جوغرافیای *مەلتەبرون* دەخەینە بەرچاو، کە نزیکەی سەدەیەك لە مەوبەر لە سەر وشەی «ئێران، یەران» وەك شەرقی دەیلێین و «ئێریانە، ئاریانە» وەك ڕۆژاواییەکان ئەیدرکێنن، دەڕوا و باسی گۆڕانی زمانی خاوەن شارستانیەتەکانی گەورە دەکا.

دەڵێ: پێشینەکان ئاری و ئەسقوسی(تەتەر) و توووران و ئێرانیشیان لێك هەڵداواردا؛ کە لە دیوارەکانی ئیستەخر ناوی ئاریانە نووسراوە. یۆنانەکانیش هەر ئەومیان دەگوت؛ ئەڵبەت هێندێك لە زاناکانی یۆنان تەنیا بە ڕۆژهەڵاتی ئێران واتا بە خوراسان و ئەفغانیان دەگوت وڵاتی ئاریانە. بەڵام باوکی تاریخ -کە هیرۆدۆتە- لە سەر ئەوە سوورە کە ڕۆژهەڵات و خۆرنشینی ئێران هەمووی

مەڵبەندی ئاریانەیە و خەڵکی میدیاش بێگومان ئارین.

کۆنترین زمانی ئاریانە زەند و پەهلەوانە. زەند یان زەندئاویستا، زمانی پیرۆزی مەجووسان بووە و زمانی ئایینی کەونی ئێرانیانە و دەگەڵ زمانی سانسکریتیدا -کە زمانی پیرۆزی هیندۆکانە- خزمایەتی هەیە و زۆر وشەی ئەو دوو زمانە لە ڕیشەدا یەکتر دەگرنەوە.

زمانی پەهلەوی واتا زمانی پاڵەوان و شەڕکەران، خۆیا دەکا لە عیراقی عەجەم و میدیای گەورە و پەرت(فارس)دا زۆر بە بەرەو بوویێ و لە کۆشک و دیوانی پادشایانی بنیچەی سیرۆس (کوورش)دا، هەر زمانی پەهلەوی دە کار هێنراوە.

ئەگەرچی پەهلەوی گەلێك وشەی کلدان و ئاشۆرانیشی تێخزاوە، بەڵام هەر لە زووەوە کتێبی ئایینی مەجووسان لە زەندەوە کراوە بە پەهلەوی.

نووسینی دەورەی ساسانیانیش بە زمانی پەهلەوی هەر ماوەتەوە. ئەمەش بەڵگەیە کە لە زەمانی ساسانیانیشدا هەر زمانی دیوان بووە. بەڵام لە نێوانی ساڵانی ٢١١.ز تا ٦٣٢.ز وا دیارە خۆیان لە زمانی پەهلەوی ئەبان کردووە و لە بەرەویان خستووە. لەو ساوە ڕوویان کردۆتە چیاکانی پارس و بە فەرمانی پادشا زمانی فارسی کراوە بە جێنشینی زەندە و پەهلەوی؛ چونکە لە هەردوکیان هاسان و ڕەوانتر بووە.

کاتێ کە عەرەب لە سەدەی حەوتەمدا دەستیان بەسەر ئێراندا گرت و دەوڵەتی فارسیان لەناو برد، زمانە فارسیەکەش لە بەرەو کەوت و ئەو وچانە تا ساڵانی ٩٧٧.ز خایاند. تا دەیلەمیەکان لێ بڕان کە زمانی کۆنی خۆیان تازە کەنەوە و بەرەو بە زمانی نەتەوایەتی بدەنەوە؛ فارسیەکەیان هەڵبژارد؛ کە لە خۆیان نزیکتر و لە کۆنەکان هاسانتر بوو. بەڵام فارسیش زۆر گۆڕابوو؛ گەلێك وشەی عەرەبی تێخزابوو. بوێژان و نووسەران تێکەوتن لە زەند و لە پەهلەوی (کوردی کەون) و لە فارسیە تێکەڵاوەکەیان، زاراوەیێکی هاسان و دەوڵەمەند و ڕەوانیان پێکەوە نا و ناویان نا فارسی تازە؛ کە ئێستا لە وڵاتی عەجەمدا باوە. فارسیە کەونەکەش لە سایەی شانامەی فیردەوسی و لە سۆنگەی کتێبی ئایینی ئاگرپەرستان مایەوە و لە ناو نەچوو. «بڕوانە: وتاری پەنجا و پێنجەم لە سەر ئاسیاوە، تەرجەمە عەرەبیەکەی ملتبرون، ڕووپەڕ ١٢١».

له پوختەی ئەم باسانەوە بۆمان دەردەکەویٚ کە گەلی کورد یەکێکە لە گەلانی ئێرانی هەرە کەونو شارستانیەتیەکی زۆر گەشەداری لە بانوی ئێرانی مەزندا دامەزراندووە و هەر لە «سەند»ەوە رۆژهەڵاتی بە دەستەوە بووە و بەرەو خۆرنشینیش هاتووە و تا دەجلە و فوراتی داگرتووە. زمانە کوردیەکەشی -کە پەهلەوی (زمانی پاڵەوانان) بووە- لە هەموو ئیمپەراتۆریەتی پێشووی ئێراندا (ئەوەی ئەسکەندەری مەکدونی تێکی داوە) زمانی هەمووانی بووە. لە پاشان کە وردە پاشا هاتوونەتە سەرکار و لە مێژووی فارس بە رۆژگاری ئەشکانیان ناو دەبریٚ، ئەوانیش سەرێك لە سەر سەرداری هەموو ئێران دەست و پەنجەیان لێك نەرم کردووە و دەگۆ یەکتر ڕاچوون؛ تا لە ئەنجامدا پادشای مەڵبەندی فارس (شیراز) هەموو وردە پاشاکانی دەردەست کردووە و ئیمپەراتۆریەتی دووهەمی لە ئێراندا دامەزراندووە و ناوی ناوە ساسانی. وشەی فارس لەو ساوە دەگەڵ ئێراندا شان بە شان هاتووە و بە هەموو ئێرانی کەون و نوێیان وتووە و بەو بۆنەوە بە ئیمپەراتۆریە کوردی و پەهلەویەکەشیان هەر گوتووە فارسی.

گەلی فارس لەگەڵ ئەوەشا کە لە شارستانیەت و دەسەڵاتداریدا زۆر خاوەن ڕەگە، بەڵام لە چاو گەلی کوردی برای، تازەکارە و کورد زۆر لە مێژترەوە شارستانیەتی یەکەمی لە ئێراندا دامەزراندووە.

ئەو نووسراوانەی بۆ ئەم پێشەکیە و بۆ کەنارە و لێدوان دەربارەی *شەرەفنامە*وە لێم ڕوانیوون ئەمانەن.

١- مسالك الابصار ٢- التعريف بالمصطلح الشريف ٣- صبح الاعشى ٤- معجم البلدان

٥- مراصد الاطلاع ٦- قاموس الاعلام التركى ٧- ئەنسا کلوپیدیای ئینگلیس ٨- دائرةالمعارفی اسلامی بە فەرانسی و چەند کتێبێکی تاریخی و جوغرافی تورکی و فارسی دیکەش و هێندێکیش یادداشت و گەڕانی کوردانەی خۆماڵی.

محەممەدعەلی عەونی

وەرگێری تورکی و فارسی لە دیوانی خاوەن شکۆ: پادشای میسر

کورد و کوردستان[1]

بەشی یەکەم: ڕەگەزی کورد

(١)

نووسەرانی موسوڵمانی پێشوو، لە سەر ڕەگەزی کوردان پێك نەهاتوون؛ هێندێك دەڵێن لە عەرەبانن و تەنانەت لەمەشدا یەکدەنگ نیـن! دەستەیەك بنەچەکەیان بە ڕەبیعەی کوڕی وائلی دادەنێن. کۆمەڵێك دەیاندەنە پاڵ موزەری کوڕی نزار و گوایە نەتەوەی کوردی کوڕی سوردی ڕۆڵەی سەعسەعەن و لە هۆزی هەوازنن. بڕێکیشیان فەرموویانە وەچەی ڕەبیعە و موزەرن. بەڵام تێکڕا لایان وایە هەر لە مێژووی زۆر دوورەوە، بە هۆی زۆر شەڕ و شۆڕەوە - کە لە نێوان کوردەکان و عەرەبی بەرەی غەسساندا ڕووی داوە- یا خود بە شوێن چایەران و لەوەڕ و پووش و پاوانان، هەڵوەدای بیابانان بوون و لە ناو چیا گیرساونەوە و ئەو لە گەل تەرەبوونەیان و تێکەڵ بوونیان بە نامۆیان، بۆتە مایەی لەبیرچوونی زمانە عارەبیەکەیان و خۆشیان زۆر بە زل دەزانن بۆیە فێری عەجەمی بوون.

مێژوونووسی موسوڵمانی وەهاش هەبووە کوردی کردۆتە تۆرەمەی جند و شەیتان و گوتوویە: «شەیتانێك لەو شەیتانانەی کە بە جەسەد بەناویانگە و کۆیلەی ماڵی سولەیمان بوو، لە سولەیمان هەڵگەڕاوە و دەری کرد و پەلاماری کەنیزە حیزەکانی دا و جندۆکەی تێدا گورانـدن و کاتێ خودا سولەیمانی سەر خستەوە، فەرمووی: ئەو داوێن تەڕانە ناوارەی شاخ و کێوان کەن. کوردی ئێستا لەو

١- مامۆستا محەمەدعەلی عەونی شەرەفنامەی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی و لە ساڵی ١٩٥٨.ز لە سەر ئەرکی وەزارەتی پەروەردە و فێرکردنی میسر لە چاپ دراوە و لە لایەن مێژوونووسی میسری مامۆستا یەحیا خەشابەوە ئەم پێشەکیەی بۆ نووسراوە.

کیژانە کەوتوونەوە پیژی شەیتانی ئاژاوەن.»

(٢)

خاوەنەکەی *شەرەفنامە* -کە لە سەدەی یازدەی کۆچیدا کتێبەکەی خۆی نووسیوە- وتەی هێندێك نووسەرانی ڕاگوێزتووە کە ڕەگەزی گەلی کوردیان بە خەڵکی ئێران زانیوە و گوتوویانە: «کورد ئێرانین؛ بۆ مژی پاریزی خۆیان لە چنگ زەحاکی مار بە شان، داویانەتە کەژ و ڕازان و ڕەوەزیان کردۆتە زێد و زار و ژیچیان خستۆتەوە و ناوی کوردیان لێ نراوە و کە زۆر بوون و لە کۆ جێیان نەبۆتەوە، بەرەو پێدەشتان خزیون.[٢] خۆشی لای وایە وشەی کورد واتا ئازا. بۆ بەڵگەی ئەو ئازایەتیەش ناوی ڕوستەمی کوڕی زاڵ و بارام چوبینە و فەرهادی دڵدادەی شیرین و خێرەدین پاشای وەزیری نورخانی عوسمانی دێنێ. بدلیسی میرانی جزیر دەباتەوە سەر خالیدی کوڕی وەلید و خانەدانی بدلیسیانیش بە نەوەی کیسرا دادەنێ.

(٣)

مینۆرسکی لە لای وایە کورد گەلێکی ئێرانیە و لە وڵاتانی فارس و قەوقاز و تورکیا و عیراق نیشتەجێن. زمان و مێژووشیان دەگەڵ گەلانی بانی ئێراندا لێك جیاواز نابێتەوە و ئەگەر بیچم و دیمەنیشیان لە یەك نەکا گرینگ نیە.

زۆر وێدەچێ ڕەگەزی کورد، لە ئاڵی ڕۆژهەڵاتەوە (خۆرنشینی ئێران)، بەرەو ڕۆژئاوا (کوردستانی ناوەندی) کۆچابن و بەر لەوانیش گەلانی‌تر لەو خۆرنشینەدا ژیابن و بە ناوی کاردۆ ناسرابن و دەگەڵ کوردە ئێرانیەکان لێك درابن.

سیرژدانجن لە خوێندنەوەی ئاسەواری ئاشووریاندا ناوی «کار-دا-کا»ی دیتووە و لای وایە

١- *مروج‌الذهب للمسعودی*، بەرگی ١، ڕووپەڕ ٣٠٧ و ٣٠٨، چاپی میسر، بەحیا خەشاب.
بە پێی فەرمایشتی مەسعوودی، کورد بەر و پشت ئەتلەسن! هەژار

٢- مینۆرسکی لە *دائرةالمعارفی ئیسلامیدا* دەڵێ: «هەموو ساڵێك لە ئێران لە ڕۆژی ٣١ اغطوسدا بۆ بیرەوەری نەمانی زەحاك جێژنێك دەگێڕێ کە «جێژنی کورد»ی پێ دەڵێن.

مەڵبەندێك بووە دراوسێی گەلی سۆ بووە. درایڤەر دەڵێ: سۆ جەنوویی گۆلی وانە. شەرەفخـان دەڵـێ: قەڵای سۆ لە نزیك شاری بدلیسە و لە پاش ئەوەش بە هەزار ساڵ تگلات پلیسر هێـرش دەباتـە سـەر گەلی کورتی لە چیای نازۆ. درایڤەر نازۆ بە حەزۆی ئێستا (ساسۆن) دەزانێ. بـەڵام «کـورتی»یـەکـە تەواو دیار نیە! هیـرۆدۆت لە سەدەی پێنجی پێش میلاد ئەو ناوە نابا؛ بـەڵام گوتوویـە: «مەڵبەنـدی سێزدە لـە ئیمپـەراتۆری ئـەکمینی خراوەتـە سـەر ئەرمەنـستان و نـاوی بوختەبوخـە. کـە هێنـدێك ڕۆژهەڵاتناسان لایان وایە بوختان، بوهتانە.

گەزنفۆن ٤٠١-٤٠٠ بەر لە میلاد ناوی گەلی کـوردۆك دێـنێ کـە لـە خـاوەری (کنتـریتس، بوختان) دەژی. هەر ئەم ناوە زۆر جاری دیش لەو شوێنانەی کەوتوونـە لای ڕۆژئـاوای دەجلـە و چـیای جودی، دەبیـرێ و مێژووناسان بە کوردۆئیـنیان ناسیوە. ئارامیەکان ئەو ناوچەیان ناو لێناوە حـەوزی کاردۆ شاری جزیری ئێستاشیان گازارتای کاردۆ پێ وتووە.

شاری جزیر لە پێشوودا ئەرمەنیەکان ناوی کوردوزیان لـێ نـابوو؛ عـەرەب کردیـان بـە بقـردی. یاقووت لە زمان ئیبنوئەسیـرەوە پێمـان دەڵـێ: بـەقردا پـاژی جزیـری ئیبنوعومـەرە. دوای ئیـسلام بقرداشیان ئەهێشتووە و لە کتێبە عەرەبیەکاندا جزیرەی ئیبنوعومەر (بووهتان) نووسراوە. مینۆرسکی لەو سەر باسە دەڕوا و دەڵێ: «کاردشۆی (نیشتمانی لە مێژینـەی گـەلی کـاردۆ) نیـشتمانی ئێـستای کوردە و دەبێ ئەوەش بسەلـمێنیـن کە وشەی کاردشۆی هەر کوردە و لە سەرەتای چـەرخی بیـستەمی ئێستاوە هەموو کەس لەو باوەڕەیە. کورد و خەلدیش هەر یەك ناون.

ریسك دەڵێ: «ناوی خەلـدی و کـورد و کوردیـای لێـك جیـا نیـن.» دەربـارەی زمانەکەشـیان توژینەوەی پسپۆڕانی زۆر بە وردی خوێندۆتەوە و دەڵێ: «کورد بۆتە نـاو بـۆ گـەلێکی ڕەگـەز ئێرانـی دوتۆوە؛ یان گەلێکە کە هاوسای ئێرانیان بووە؛ کە عەرەب هاتوونە ئێـران، بیـانی دەگـەڵ ئێرانیانـدا تێکەڵ بوون و حوکماتیشیان لە سەر کردوون.»

(٤)

سیدنی سـمیت لە بارەی زمان و مێژووەوە پێشەکیەکی هێژای هەیە تیا دەڵێ: «لە مەڕ زمـانی کوردەوە لە ڕۆژگاری تازەدا بیـری زانایان گۆڕاوە و بە ڕیشاژۆی زمـانی فارسـی نـازانن و لایـان وایـە

زمانێکی سەربەخۆیە و کەونارایە و گۆڕانی بە سەردا هاتووە و ناسك و ڕەوانتر بووە و کوردی لەو فارسیەش کۆنترە کە شوێنەواری دارایە.[1] زمانی کورد شەشسەد ساڵ بەر لە میلادیش هەر زمانێکی سەربەخۆ و خۆژی بووە و لەو چاخەوە کە میدیەکان هاتوونە وڵاتی میدی و ئێرانی هاتوونە ئێران، گەلی کوردیش لە کوردستان دامەزراوە».

سیدنی سمیس -کە پسپۆڕی زمانە کەوناراکانە- لە لای وایە کوردی و فارسی لێك جیان و فڕیان بە یەکەوە نیە و لاشی وایە کە پاش ساڵی ٦٥٠ی پێش میلاد، کورد هاتوونە کوردستان و بەڵگەشی ئەو ئاسەوارەی ئاشوورییانە کە بەر لەوە ناوی کوردیان تێدا نیە.

(٥)

سافراستیان لە دائرةالمعارفی بریتانی بەرگی ساڵی ١٩٤٤دا دەڵێ: «بەر لە ئیسلام هیچ وەختێ کورد سەری بۆ کەس نەچەماندووە و لە دەورانی ئەکمینیدا تەواو بوونە شاری نەژاد و ئەوسا وەکو ستارییەکان شەڕکەریان بۆ دەوڵەت دەنارد و پارێزگاری ئاگردانی زەردەشتیانیش هەر خۆیان بوون.

(٦)

ئەمین زەکی بۆ ئەو باسە دوورتر دەڕوا و دەڵێ: «کوردستان یەکەم نیشتمانی دووەم بنچینەی مرۆڤە و گەلان بە هۆی کارەسات و ڕووداوی کۆن لەوێوە ئاوارە بوون و لە هەندەران نیشتەجێ بوون. هەر لە سەرەتای مێژوودا چیای زاگرۆس نیشتمانی گەلەکانی لولو و گۆتی و خالدی (کالدی) و سوبارو (هوری) بووە. لە باشووری ڕۆژهەڵاتی ئەو مەڵبەندەش عیلام ژیاون. جگە لە گەلی عیلامی، ئەو گەلانە بنەچەکەی هەمە کەونی گەلی کوردن».

لەمەڕ «میدی» چەرخی نۆهەمی پێش میلاد ئەو لای وایە: «میدیەکان هیند و ئەورووپیین و لە وڵاتی «باختەریانە»ی ڕۆژهەڵاتی دەریای قەوقازڕا بەرەو ڕۆژاوی باکووری بانوی ئێران واتا: وڵاتی میدیا بزوتوون و ئەمە زۆر ڕاستە کە دەڵێن: میدی ئەو هۆزە کوردانەن لە ڕۆژهەڵاتی وڵاتی ئاشوورییەکاندا نیشتەجێن. میدی بە ڕەگەز ئارین و زمانیان لە زمانەکانی هیند و ئەورووپی بەشێکە و هەر زمانی کوردی کۆنەیان ئەو بنچینەی ئەمە بووە و هەر وەك گەلی پەرتی و فارس کە تێکەڵ بوون، پەرتی پەرت و بڵاو بوونە، میدیەکانیش کە کەوتوونە ناو فارسەوە بە ممرەدی ئەوان چوونە».

1- Early Histry of Assyria.

ئەمیـن زەکی پلارێ دە سیدنی سـمیسی دەگرێ کـە گوتوویـە: «بـەر لـە سـاڵی ٦٥٠ی پـێش میلاد، ناوی کوردان لە شوێنەواری ناشوورییان دیـاری نیـە.» بەڵگـەی توێژینـەوەی «هـۆل» کـە لـە مێژووی ڕۆژهەڵاتی نزیکدا درکاندوویە: «سێهەم خونکاری ئاشووری کە ئاداد(نیـراری) بـووە، ٨١٢ی پێش میلاد پەلاماری هۆزەکانی کوردی لای باکووری داوە». بەوەدا باش دەردەکەوێ کە گـەلی کـورد لە ٦٥٠یەکە زۆر کۆنتـرە».

پاشان دەڵێ: «خوا کوردەکان قەوقازی بن و لە پاش کۆچ و کۆچـباری زۆر لـە چـەرخی نۆیـەم و هەشتەمی پێش میلادا بووبنە ئاری –وەك هێندێك خاوەرناس دەڵێن- خوا هەر ئاری حەسڵ بـووبن و ڕاست هیند و ئەورووپایی بن- وەك زۆر مێژوونووس دەینووسـن -ئـەوی بێگومـان سـۆیە بیـروبڕوای ئەوانەیە کە ڕەگەز و ڕەسەنی کورد زۆر بە کەونارا دەزانن و لایان وایە زۆر بـە ڕەگـە. دەگـەڵ هێنـان پێویستمان بە زۆر بەڵگەی‌تریش هەیە کە بۆمانی روون کەنەوە. دەگەڵ ئـەوەش مـن لام وایـە ئـەوەی دەڵێن کوردان لە چـەرخی حەوتـەمی بـەر لـە مـیلاد هاتوونـە کوردسـتانەوە، بـە سەرچـوون و تێـی نەگەیون.».

جا بۆ بەڵگەی ئەم داوایەش ئاوا دەڵێ: «ئەو نـاوە لێـك جیایانـەی کـە لـە گـەلی کـورد نـراون نایگەیێنێ کە چەند گەلی جیاواز بووبن. ئاڵوگۆڕی باری ژیان پێشچوون و گەشەکردنی ناو گۆڕانی بـە شوێندا دێ. بەڵگەش قسەی سپایزەرە کە گوتوویە: گۆڕانی ناو و ناتۆرە لە ناو هەموو گەلان زۆرە؛ بـۆ نـموونە: کاسی وەرگەڕا بۆ: کاسای، کۆسـی، کاشـشو، کۆشـی و هـەروەها لولـو کردیانـە: لولویـوم، لوللومی و نوللو.»

ئەو ناوی لە کورد نراون و هێندێك بە ڕواڵەت لێك جیان، ڕۆژهەڵاتناس لایان وایە لـە بنـچینەدا هەر یەك ناون. جا یان بە هەموو کورد گوتراون یان ناوی تیـرە و هۆزانن کە کوردیان لێ پێکهـاتووە و ئێستاش هەر هۆزەی سەربەخۆ ناوێکی تایبەتی هەیە. لە ڕۆژگاری کەونارادا ناوی کـورد بـەم چەشـنە بووگە:

لای سۆمەریەکان: گۆتی، جۆتی، جوودی.

لای ئاشووریەکان: گۆتی، کوتی، کورتی، کارتی، کاردۆ، کاردآکا، کاردان، کارکتان، کارداك.

لای ئێرانیەکان: کورتیوی، سیـرتی، کوردراها.

لای ڕۆمانی و یۆنانی: کاردوسۆی، کاردخۆی، کاردۆك، کەردۆکی، کەردۆخی.

لای ئەرمەنان: کوردۆئیـــن، کورچیخ، کورتیخ، کەرخی، کورخی.

لای عەرەبان: کوردی، کاردۆی، باقاردا، کارتاویە، جوردی، جودی.»

ئەمیـن زەکی لە بڕانەوەی باسەکەیدا، خۆی لای وایە کە دەربارەی سەرچـاوەی ڕەگـەزی کـوردان بەڵگەی وا دەست نەکەوتووە کە تەواو لێی پشت ئەستوور بیـن.

بەشی دووهەم

کوردستان لە سەرەتای ئیسلامەوە هەتا جەنگی یەکەمی جیهانی

(١)

هەر لەو ساوە کە عەرەبان خاکی فارس و ڕۆمانیان گرت، مێـژووی کـوردیش لـەوە دەرچـوو مێـژووی کەونی بۆ بڕوانی و بۆ زەمانەکەی کەونارا بپشکنی. هەر لە سایەی کتێبی مێژووی ئیسلامی، مێـژووی کوردیش شی کراوە و ڕوون و ڕەوان باسی کراوە!

کوردان زۆر شانازی دەکەن کە هەواڵێکی پێغەمبەر ناوی گابانی کورد بووە. کـوڕی گابـان -کـە مەیـموون ئەبوویەسیر[1] بووە- لە لای کورد زۆر خۆشەویستە. گابان وەك سەلـمان فارسی -کە فـارس خۆی پێ ڕادەنێن- زۆر لە پێغەمبەر نزیك و فـەرموودەکانی لەبـەر بـوون. لـە چـەرخەکانی سـەرەتای دەوڵەتی خاوەری ئیسلام، نێوی کورد لە زۆر شوێناندا دێتـە بـەر چـاو. سـالی ٢٢٤.ك[2] (٨٣٩.ز) بـە سەرکردەیی سـەرداریان جەعفـەری کـوڕی فـەهرجس لـە لای مووسـڵ شۆڕشـێکیان دژی موعتەسـم عەبباسی هەڵگیـرساند و والی مووسڵیان وە دەر نا و خەلیفە چاری ناچـار بـوو لەشـکرێکی یـەکجار زۆری بە سەرکردەیی ئیتاخ ناو نادرە سەریان و جەعفەر کوژرا و کوردەکان قەڵاچـو کـران و سـاف لـە سافیش تاڵان کران.

سـالی ٢٥٢.ك (٨٦٦.ز) کە مُساوِر دەگژ والی مووسڵ ڕاچوو، کورد هاوکـاری مـساور بـوون. شۆڕشی زەنج و سەففاری -کە دژی بەغدا دەجەنگیـــن- کـورد یاریـدەی شۆڕشـیان کـرد. یـەعقووبی لەیسی سەففاری لە پاداشتی ئازایەتی، ئەهوازی دا بـە مـــحەممەد کـوڕی عوبەیـدوڵڵا کـوڕی هـەزار مەرد؛ بەڵام مـحەممەد دەیەویست هەر بۆ خۆی هەمەکارە بێ. ئەبووهەیـجا کوڕحەمەدان تـازە ببـووە والی مووسڵ، هاواریان بۆ هێنا و گوتیـان: مـــحەممەد کـوڕی بـیلال و کوردەکـانی هـەزەبانی دەوری ئەینەوایان داوە و هەر کوردەکان پێنج هەزارن. ئەبووهەیـجا لە مەعرووبە -کە لە سەر چۆمی خـازرە- چووە جەستەیان و لە شەڕدا لەبەر کورد شکا و هاتەوە مووسڵ و دووبارە خۆی بۆ شەڕ سـاز کـردەوە؛

١- کورد و کوردستانی ئەمیـن زەکی کە ئەویش لە تەفسیـری *ڕوح المعانی* ئالوسی ڕاگوێزتووە.یەحیا خەشاب

٢- ئیبنوئەسیـر، ڕووداوەکانی سالی ٢٢٤.

بە لەشکرێکی زۆرەوە چووە سەریان. محەممەد کموتە تەنگانە و داوای شەڕ وێستانی کرد و بەڵێنی دا کوڕەکانی خۆی دە گرۆ دانێ و خۆیشی بدا بە دەستەوە. کە چوو کوڕانی بنێرێ، کوردەکانی خۆی تێگەیاند کە بچنە ئازربایجان و خۆ ڕزگار کەن. ئەبووهەیجا کە تێگەیشت محەممەد فریوی داوە، خۆی گەیاندێ و دەوری گرتن. دەورە درا و کە زانیان دەرەتان نەما، هاتنە بەر داڵدەی دوژمن و ئەبووهەیجاش عافووی کردن و منداڵ و ماڵی کوردانی -کە بردبوون- وێی دانەوە. لە پاشان کوردی حەمیدی و کوردەکانی چیای داسن هاتنە پەنای ئەبووهەیجا و شەڕ و ئاژاوە داکوژا.[1]

وەك ئیبن مسکویە ٣٣٧.ك (٩٤٣.ز) دەڵێ: حوسێن حەمەدانی هێرشی کردە سەر ئازربایجان و دەگەڵ مەرزنی هۆزی کوردی هەزمبانی پەیمانی دۆستایەتی بەست و مەڵبەندی سەڵماسیشی گرت.

وەکو *تاریخی بەیهەقی* و چەند مێژوونووسی دیش دەڵێن: غەزنەویەکان بەشی زۆری لەشکرەکەیان هەر کورد بوون. لە ڕاستیشدا کورد هەمیشە بە ئازا و بوێر و شەڕکەر بە ناوبانگ بوون.

بدلیسی هەتا تاریخی ١٠٠٥ باسی بنەماڵەی کوردان دەکا.

(٢)

بەشی ڕۆژئاوای مەڵبەندی ناو چیا (اقلیم الجبال) بە کوردستان ناو براوە.[2] مستوفی دەڵێ: لە دەوری نیوەی سەدەی شەشی کۆچی، سوڵتان سەنجەری سەلجووقی ٥١١.ك (٥٥٥.ز) ئەو ناو چیایەی لە کرماشان جیا کردەوە و ناوی کوردستانی لێ نا و سولەیمانشای برازای خۆی لە سەر دانا. باج و پیتاکی کوردستان ئەو ڕۆژگارە دوو ملیۆن دیناری زێڕ بوو.[3]

*«مروج و الذهب»*ی مەسعوودی، ٣٣٢.ك (٩٤٣.ز) ناوی چەند هۆزی کورد دێنێ:

شاهجان: لە لای دینەوەر و هەمەدان.

ماجوردان: لە کەنگاوەر.

١- لوستەرانگ، *بلدان الخلافە الشرقیە*، تەرجەمەی بشیر فرنسیس و گورگیس عواد، ل ١٨.

٢- مینۆرسکی، *دائرة المعارف الاسلامیة*، *خلاصە تاریخ کوردستان* ٣٧٤، ٣٧٥. *بلدان الخلافة الشرقیة*، ٢١٦، ٢١٧. پەحیا خەشاب

٣- هەر ئەو سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٧-٢٢٨.

هەزەبانی و برات: لە ئازەربایـجان.

شادنـجان، لازیا، مادنـجان، مازدەنكان، باریسان، جەلالی، جەبارقی، جـاوانی[1]، موسـتەكانی: ئەوانە لە ناو چیا دەژیـن.

دەبابلا: لە شام دەژین

كوردە مەسیحیەكانیش وەك تیـرەی یەعقوبیی (جورقان) لە لای مووسڵ و چیای جـودین. هـەر مەسعوودی لـە كتـێبی *التنبیە والارشـاد*، ڕووپـەڕ ٨٨-٩١دا هـۆزی بازنـجانی كـورد نـاو دەبـا. ئیستەخری (٣٤٠/٩١٥) لە لاپەڕە ١١٥ی كتێبەكەیدا ناوی ئەو هۆزانە دێـنێ: ناشـاویرا، بوزیكـان، كیكان. دەڵێ: لە لای مەرعیش دەژیـن. لـە لاپـەڕەی ٢٨٢شـدا هێنـدێك مەڵبەنـدی كوردنـشیـن ناونووس دەكا؛ وەكو: فارس، سەجستان، خوراسـان (گوندێكە لای ئەسـەداباد) ئیسفەهان -جگـە لـەوە كە باژێرێكی گەورەیە و بە شاری كوردان ناسراوە[2]- ناوی تیـرەیەكی كوردی سەر بە هۆزی بازنـجانە.

نیاز لە ناو چیا: الـجبال، ماهی كوفە و ماهی بەسرە و ماسەبەدان (ماسەبەدان) و هەمـەدان و شارەزوور و دەور و بەری داراباد و سەمەغان و زیـمكان و ئازربایـجان و ئەرمەنـستان بووە و لە دویـن یان توین -كە پێشوو ناوی دبیلێ بووە و لە سەر چەمی ڕس هەڵكەوتووە- كوردان خانووی بـە بـەرد و خـشتی كاڵیـان لـێ سـاز داوە. مەقدەسـی دەڵـێ: «كوردەكـانی سـەر چـەمی ڕس بەشـی زۆریـەیان مەسـیحیـن». هەروەها ئەرانیش كوردە و یـەك لـە دەروازەی بەرزەعـە بـە دەروازەی كـورد دەناسـرا. مـسكویە دەڵێ: «حاكمی ئەران سـاڵی ٣٣٢ك (١٠٤٢ز) -كە ڕووس پەلاماریان دابـوو- هیـمـدادی لـە كوردەكان خواست.»

بیلقان و باب الابواب (دەربەند) و جزیرە و شام و سغوور (سەرحەددان) كوردیان لێیە.

ئیستەخری باسی پێنج مەڵبەندی كوردنشیـن دەكا كە لە فارس دان[3] و هەر كۆمەڵە كوردێك لەو

١- بۆ باسی جاوانی بڕوانە *نامیلكەی دكتۆر مستەفا جەواد: «جابان، القبیلة المنسیة الكردیة»* كە مامۆسـتا هـەژار كردوویەتە كوردی بە ناوی *«هۆزی لەبیركراوی گاوان»* و كۆڕی زانیاری كورد لە سـاڵی ١٩٧١.ز لەچاپی داون. ماجد

٢- *الیعقوبی*، ل ٢٧٥ ئیستەخری، ل ١٢٥. یەحیا خەشاب

٣- ئەو شوێنانەی كە كوردی لێ بوون «ڕەم»یان پێ دەگوتن. *دائرة المعارف اسلامی*، وتاری مینۆرسكی، *مفاتیح العلوم* خوارزمی، بەندی حەوتەم. یەحیا خەشاب

مەڵبەندانە پاتەخت و سەرداری خۆیان هەیە و پیتاکی خۆی دەدەنێ و ئەویش دەیانپارێزێ. ئەو پێنج مەڵبەندەش بریتیــن لە:

١- جیلویە: لە نێوان ئیسفەهان و خۆزستاندا.

٢- لەوەلیجان: لە نێوان شیــراز و خەلیجی فارسدا.

٣- دیوان: لە ناوچەی سابوور (شاپوور).

٤- کاریان: لە لای کرمان.

٥- شەهریار: لە لای ئیسفەهانە و بازنــجانیشی پێ دەڵێن؛ لە بەر ئەو هۆزە کــوردەی کــە بــەو ناوەن و هێندێکیان ڕاگوێزراونە ئیسفەهان.

لە پاشان هەر ئیستەخری باسی سیوسێ تیــرەی کورد دەکا کە لە فارس دان و ناوی ئەوانەی لــە *دیوانی صدقاتدا* دەرێناوە؛ ئەوانیش ئەمانەن:

کرمــانی، ڕامــانی، مودەســەر، مــحەمەد بــن بەشــر و بقیلـی. مەقدەسـی دەڵـێ: ثعلبی، بوندامەهری، مــحەمەد بــن ئیــسحاق، ســەباهی، ئیــسحاقی، ئــەدورکانی، شــەهراکی، تــەهمادانی، زەبادی، شەهرەوی، بونــدادەکی، خوســرەوی، زەنــجی، ســەفەری، شــەهیاری، میهرکــی، مویــارکی، ئیشتامەهری، شاهونی، فوراتی، سەلــمونی، سیــری، ئازادختی، بەرازدوختی، موتەللەبی، مــەمالی، شاهکانی، کجتی، جەلیلی.

ئەو هۆزانە هەموویان کۆچەر و دەوارنشیــن بوون و ژمارەیان پێنج سەدهەزار خێزان بوو. جگــە لەوانەش ئیستەخری لە کوردەکانی ناو فارس ناوی هۆزی لوڕیش دێنێ. ابن البلخــی ٥٠٠ك (١١٠٧ز) دەڵێ: «کابرایەك بە ناوی عەلەك لەو کوردانە ببووە ئیسلام؛ ئێستاش وەچەی لە وڵاتی فارسدا مــاون؛ بەڵام کوردەکانی دیکە کە لــە وڵاتــی فــارس دەژیــان، لــە کەوشــەنی ئیــسفەهان بــوون و عــضدالدولە ڕایگوێزتوون». ابن البلخی[1] بە تایبەتی لە مەڕ کــوردی شــوانکارەوە دەدوێ و دەڵــێ: «هێزێکــی زۆر گەورە بوون و لە دەورانی بویەهیەکان بەناوبانگ بوون.»

ڕامانی -کەوا ئیستەخری باسیان دەکا- لکی هۆزی شوانکارە بــوون. *شــەرەفنامە* هــیچ باســی

١- *فارسنامە*، ل ١٦٨.

شوانکاره ناکا! ئەمە بۆمانی دەردەخا کوردەکانی ناوچەی فارس دەگەڵ کوردی کوردستان (شول، لـور) لێك جیاوازن. بەڵام زۆزان (هاوینەوار) -کە بـە گـشتی بـە کوردسـتانیان گوتـووە- هێـشتا زۆر ڕوون نەبۆتەوە.

یاقووت لە معجم دا[1] دەڵێ: «زۆزان وڵاتێکی جوانە و لە نێوانی چیاکانی ئەرمەنستان و ئەخلات و ئازربایـجان و دیاربەکر و مووسڵ هەڵکەوتووە. دانیشتووەکانی ئەرمەنن و کەلێك هـۆزە کوردیـشی لێن.

یاقووت لە زمان ئەسیـرەوە ڕایگوێزتووە: «زۆزان مەڵبەندێ هەراوە و لە ڕۆژهەڵاتی دەجلەوە تـا جزیرەی عومەرە و سنوورەکەی لە دوو ڕۆژەرێی مووسڵەوە دەس پێدەکا و ئەخلاتیش وە بەر خۆ دەدا و لە سەڵماسی ئازربایـجان کۆتایی دێت؛ هەمووش بـە دەسـت کوردەکـانی بەشـنەوییە و بەختیەوەیـە. قەڵای برقە و قەڵای بەشیـر لە دەست بەشنەویەکاندایە و قەڵاکانی جورزەقیـل و ئاتیـل و عـەللوس و بازی سوور، هی بەختیانە و جورزەقیل پایتەختیانە و جێ و ڕێـی هـەرە سـەختیانە. قـەڵای ئـەلقی و ئەروەخ و باخۆخە و بەرخۆ و کینکور و نێروە و خەوشەب هی خاوەنەکانی مووسڵن.

قلقشندی لە *صبح‌الاعشی*[2]دا دەڵێ: *مسالك الابصار*[3] دەڵـێ: «ئەگەرچی کـورد زۆر ڕەگـەزیان کەوتوونە ناو، بەڵام ڕەسەنێ سەربەخۆن و هاوسای عیراق و عەرەبن و زۆر نەچوونەتە ناو فارس. کـورد لە شام و یەمەنیش هەن و لە زۆر شوێنی‌تریش دەژیـن و ئاپۆرەیـان زۆر لـە دەوروی خـاکی عەجـەم و عیراقە». لە مەڕ وڵاتی کێواتیش ئاوا دەڵێ: «نیاز لە کێوات ئەو کەژانەن کە لەمپـەرن. هۆزەکانیـان هەرچی باشم ئەناسیبێ ناوم ئەبرد و لەوانیشدا ناوی پادشا و ئەمیـرەکانـم باس کردوون. لـە چـیاکانی هەمەدان ڕا دەست پێدەکەن و بە شارەزوور و هەولێردا دێنە دەوروبەری مووسڵ و لـە جزیـرە دێنـە سەر دەجلە و ئەو بەر دەجلەی بەرەو فورات گوێ نادەینێ -چونکە لامان گرنگ نیە- نێتـر جگـە لـە کوردەکانی جزیرە و کوردی گوندەکانی ماردین چیتـر نیە.»[4]

١- *معجم‌البلدان*، ب ٤، ل ٤١٥، چاپی میسر.

٢- *صبح‌الاعشی*، پاژی ٤، ل ٣٧٣-٣٧٩. یەحیا خەشاب

٣- هی «فضل‌الله العمري»یە. یەحیا خەشاب

٤- ئەم ئەخشەکێشانەی «قلقشندی» دەڵێ بۆ تێلگراف کردن نووسراوە! هەژار

قلقشندی ٨١٤ك (١٤١١ز) هۆزەکانی لور و شول و شوانکارەش ناو دەبا و دەڵێ: «لورِ دوو تیرەن: لوری گەورە و لوری پچووك؛ یەکجار زۆرن و زۆریشیان بڵاو بوونەوە و پادشا و میری خۆیان هەیە و بەشی زۆریان لە وڵاتی میسر و شامێن و شامیەکانیشیان زۆرترن و زۆریش ئازا و گفت ڕاست و شایی بەخۆن. هۆزی شول وەکو شوانکارەن، لە ناوەزدا بەرانبەرن و دەست و دڵئاوا و بەخشندەن و پەنادەری هەژاران و بەخێوکەری ڕێبوارانن؛ بەڵام بە گژ یەکدا دەچن و پەیمان هەڵدەوەشێننەوە و خوێنی یەکتری دەڕێژن. شوانکارەکان لە لورەکان ڕەوشت پاکتر و چاکترن و خاوەنی گفتی خۆیانن و خودان باوەر و ئیمانن.»

خێوی *مسالك الابصار* دەربارەی «اقلیم‌الجبال» دەڵێ: «کەوشەنەکەی سەر زنجیرەی کێوەکانی هەمەدان و شارەزوورە و لە کن شورە قەڵاکانی کافرەکانی وڵاتی تکفور دوایی دێت. تکفور مەملەکەتی سیسە و ئەو شوێنەشە کە سەربەوێ لە دەستماڵی لاون دایە.»

ئەوسا باسی بیست شوێن دەکا کە هەر شوێنەی هۆزە کوردێکی لێ هەیە:

١- ماهیدەشت: لە کێواتی هەمەدان و شارەزوورە و کوردی گۆرانی لێ دەژین.

٢- دەرەتەنگ: ئەویش هەر هی گۆرانانە و میری سەربەخۆیان هەیە و هەر دوو لا لەو گۆرانانە پێنج هەزار پیاوێکیان هەیە.

٣- داتسرك و نەهاوەندیش تا دێتە نزیك شارەزوور، جێگەی هۆزی کەلالییە و بە کۆمەڵی شێر ناسراون؛ هەزار شەڕکەرێکیان هەیە و دەستیان لە سەر کوردەکانی هاوساش دەڕوا.

٤- لە نزیك هۆزی گەلالی و لە کێوەکانی هەمەدان کوردی زەنکلی[1] نیشتەجێن.

٥- دەوروبەری شارەزووری، زێدی دوو هۆزە کوردانە کە ناویان لوسە و بابریسە؛ لە پاش هەراکەی بەغدایە لەوێ دەرچوون و ڕوویان کردە میسر و شام و هۆزی «خولە» یان «خولسە» هاتۆتە مەڵبەندەکەیان و ئەوان کوردی ڕەسەنیش نین.

٦- شوێنێك لە دۆڕ شارەزوور و شنۆی ئازەربایجانە، هۆزی سیولی لێ دەژین.

٧- ئالیشتر[1] هۆزی قرتاوی (کرتاوی) لەوێن و چەند جێی دیشیان لە وڵاتی هەولێرێ هەیە.

١- محەممەدعەلی عەونی لای وایە: زەنگنەیە و تێلەچووە. یەحیا خەشاب

٨- ناوچەی کرکار، هۆزی حسنانی (خۆشناو)ی لێیە و ئەو هۆزەش بوونە سێ تیرە: عیسا شەهابەدینی، تلی و جاکی.

٩- دەربەندی (قرابلی)، جێگەی هۆزی قرباوییە؛ پاسانەی دەربەندیان هەیە و خێوی دەربەند دۆستی سوڵتانی میسرە.

١٠- کرخینی و دقوق الناقە[1]، نێوان کەرکوك و تاوغە. بە فەرموودەی مینۆرسکی شوێنی هۆزی تیرکارینە.

١١- ناو دوو چیای سەر بە هەولێر، ئەو کوردەی لێن کە دۆست و ئاشنای میسر بوون و تەتەریشیان ئەرەنجاندن.

١٢- مازنجان، بیروە، نجمە، ناوچەی سوران: مازنجانی -کە سەر بە هۆزی حەمیدین- لەو ناوە دان.

١٣- ناوچەی سوران، شەقڵاوە و خەفتیان ئەبوو عەلی (خەفتیانی چووك) بە دەشت دەربەندیشەوە -کە لەو بەینەن- هۆزی سۆرانی تێدایە.[3]

١٤- ملازکرد و ڕستاق[4] شوێنی هۆزی زرزارییە[5] و دەڵێن عەجەم بوون، بوونە کورد.

١٥- جۆڵەمێرگ، جۆڵەمێرگی لێ نیشتەجێن. دەڵێن عەرەب بوون بوونە کورد؛ پادشاکەیان لە لای کوردان زۆر بە ڕێزە و باج دەستێنێ و پێی دەڵێن خێوی جۆڵەمێرگ.

١٦- مەرگەوەڕ: کوردەکانی وێ دەگەڵ کوردی جۆڵەمێرگی هاوپەیمانن.

١٧- کوار لای ڕۆژاوای جۆڵەمێرگە و هاوکەوشەنن و ئەو کوردانەی لەوێ دەژین هەر بە کواری ناو دەبرێن.

١- بلدان الخلافە الشرقیە: ل ٢٢٨-٢٢٩. یەحیا خەشاب

٢- بلدان الخلافە الشرقیە: ل ٢٢٨-٢٢٩. یەحیا خەشاب

٣- شەقڵاوە، هەودیان، وێدەچێ دەربەندەکە گەلیعەلیبەگ و دەشتەکەشی دەشتی حەریر بێ. هەژار

٤- مەلازگرد، ڕۆست.

٥- لە ساڵلسدا دەڵێ: زرزاری بە زمانی عەجەمی بێچوە گورگە. *خلاصة التاریخ الکرد*، ل ٣٨٥، پەراوێزی عەلی عەونی.

۱۸- ناوچەی دینار: کوردی دیناری لیّ دەژین.

۱۹- عیمادیه و قەلاّی هرور جیّگەی کوردی هەکاریە.

۲۰- قمرانیه و کەهف داوود، مەلّبەندی هۆزی تنبکی و بستیکییە.[1] دیسان هەر خیّوی *مسالك* باسی بوختی و سندی و ڕاسنی و دونبولّی دەکا و دەلّیّ دونبولّیەکان خەلّك پیّیان دەلّیّن زازا (ظاظا) و بە خۆ دەلّیّن دملی (دونبولّی).

خاوەنی کتیّبی *التثقیف* ناوی بیست و پیّنج مەلّبەند و هۆزی کوردانی نووسیوە کە ڕۆژی خۆی لە دەفتەری دیوانی میسری ڕاگویزتوون.[2]

مینۆرسکی لە وتاریّك کە دەربارەی کوردەکانی لای ڕۆژهەلاّتی ئیّرانیّ نووسیویەتی، دەری دەخا کە لە مەلّبەندی قەرەباغ لە قەفقازیّ، بیست و چوار هۆزە کورد هەیە و دوو هۆزی گـل و زەنگەنـەش لە خوراسانیّدا دەژیان و هۆزی جیگان لە گورجستان نیشتەجیّ بوون.

ابن خلدون لە میّژووەکەی خۆیدا دەلّیّ: «دوو هۆزی کورد لە ولاّتی جزایر دەژین، ناویان لاویـن و بادینە.»

(۳)

شەرەفنامەی بدلیسی ۱۰۰۵.ك (۱۵۹٦.ز) وای ڕاگەیاندووە کە کورد لـە بـاری کۆمـەلاّیـەتی و زاراوەوە دەبنە چوار بەش: کرمانج و لوڕ و کەلـهوڕ و گۆران. دەشلّیّ سـنووری کوردسـتان بـە خـەتیّ ڕاست لە سەر خەلیجی فارسەوە تا برانەوەی مەلاتیا و مەرعەش دەچیّ. ئـالی بـاکووری ئـەم خەتـە ولاّتانی فارس و عیراقی عەجـەم و ئازربایـجان و ئەرمەنـستانی گـچکە و ئەرمەنـستانی گەورەیـە. باشووریش عیراقی عەرەب و ناوچەکانی موسـلّ و دیاربەکرە.

پادشایان و میـرانی ئازای کوردستان بە ناوی هۆزیان ناسراون. وەك: هەکاری و سۆری و بابانی و ئەردەلاّن. هیّندیّکیشیان ناویان وتڕای شار و قەلاّکانیان هاتوون. وەك: میـرانی، حەسـەنکیّف و بدلیس و جزیر و حەزۆ و ئەگیل و هیتـریش.

۱- دائرة المعارف الاسلامیة مینۆرسکی. یەحیا خەشاب

۲- *خلاصه تاریخ کرد و کردستان*، ل ۳۸۰.

نەخشەی کوردستان لە زەمانی شەرەفخاندا

(٤)

فەرمانڕەواکانی کوردان، لە لای بدلیسی چوار دەستەن:

١- سەربەخۆکان کە مێژوونووس ناویان بە پادشا نوسیون.

٢- ئەوەی تەواو سەربەست نەبوون، بەڵام دراویان لە سکە داوە و لە خودبە ناویان وەخوێندوون.

٣- فەرمانڕەوای کوردستانێ.

٤- فەرمانڕەوایانی بدلیس.

دەستەی یەکەم:

دەوڵەتەکانی مەروانی، حەسنەوی، لوڕی مەزن، فضلوی، لوڕی بچووك، ئەیوبیەکان؛ کە پادشای میسر و شامێ بوون. دەڵێ شادی کوڕی مەڕوان باپیری سەلاحەدینی کوردی ڕەوەندی دوین بوو لە سەر شەڕی سەلیبیانیش زۆر داوە.

دەستەی دووەم:

ڕەسەنی ئەردەڵانیەکان دەباتەوە سەر ئەحمەدی کوڕی مەڕوان و لە بابە ئەردەڵان دەدوێ و دەڵێ زۆر لە ناو گۆرانان ژیاوە و لە پاشان شارەزووری گرت و ناوی یەکێ لە شاهانی ساسانیشی لە خۆ ناوە. حەمدوڵلا مستەوفی خێوی *تاریخ گزیدە* دەڵێ: «هەمیشە کورد حوکمی شارەزووریان دەکرد؛ زۆرانبازی زۆرداران بوو. کێ لە گشتان زۆردارتر با، شارەزووری بۆ خۆی دەبرد.»

ئەردەڵانی لە ناو عوسمانی و سەفەوی دابەش ببوون. شەرەفخان لە کتێبەکەیدا بۆ سەفەویان هەر ناوی قزلباش دەڵێ[1]. سورخابی ئەوەی ئەردەڵان ببووە دۆستی شاتۆماسبی سەفەوی (٩٣٠-١٥٢٤/٩٨٤-١٥٧٦) و بە تکای ئەو لە براکەی خۆش بوو؛ کە دژی ئەو ببووە دۆستی سوڵتان سولەیمان قانونی (٩٢٦-١٥١٩/٩٧٤-٢٠-١٥٦٦). ئەردەڵان ببووە مەیدانی شەڕ و هەرای نێوان ئێرانی و عوسمانی. تا لە ئەنجامدا هەڵۆخان چووە ژێر ئاڵای سوڵتان مرادی عوسمانی و دەگەڵ

١- قزلباش پاشماوەی ئەو دیلانە بوون کە تەیموورلەنگ بە شێخ حەیدەری ئەسپاردن؛ بۆ ئەوەی بناسرێنەوە کڵاوی سووریان لە سەر بوو. لە دوارۆژدا قزلباشی تورك و فارس بوونە سوپای هەرە بەهێزی سەفەوی.

قزلباشانیشدا تێکی نەدا و ئابەم چەشنە خۆ پارێزیە، تا ساڵی ١٠٠٥ك (١٥٩٦ز) -کە شەرەفخان لە *شەرەفنامە* بۆتەوە- ئەو هەر فەرمانڕەوا بووە.

لە باسی هەکاریانیشدا ئێژێ فەرمانێکم بە خەتی ئیگوری دیوە. چەنگیزیەکان بۆ هەکاریانیان نووسیوە و ناوچەکەیان بۆ پشتاوپشت بەو بنەماڵە بەخشیوە؛ کەچی هەرگیز تەمی تورك و گەڕی فارس لەو ناوچەدا نەڕەویوە.

دەستەی سێهەم:

لە پاش میرانی هەکاری، باسی فەرمانڕەوایانی کوردستان (چەمشکەزەك) دەکا کە مەزنەکانی مجەنکورد و پەرتك و سوقمان لەوانن. لە مەڕ میرانی مەرداسی و ئەگیل و پالە و چەرموگ و ساسۆن و خێزان و مەکس و ئیسپایرد و کلیس دەدوێ. سوێدیانیش دەباتەوە سەر بەرمەکیان.

دەستەی چوارەم:

باسی ژیننامە و ڕابردووی میرەکانی بدلیس دەکا کە خانەدانەکەی خۆتی و هەمیشەش لەو کتێبەیدا دەری دەخا کە بێ خوێندنن و بێ فێرگە، هیچ گەلێك بە ئاوات ناگا. بۆ ئەمیووییان بە شانازی باسی ئەو فێرگانە دەکا کە لە پاشیان بەجێماوە. کاتێ باسی بدلیس دەکا لە بەر خوێنەری ڕادەنێ کە باپیری فێرگە و تەکیەی بنیات ناوە و بۆ خۆی پێنج فێرگەی ساز داوە و هەموویانی ساڵی ٩٩٩ك (٩١-١٥٩٠ز) سەرگرتووە و دڵێ هەموو پڕ لە فەقێ و مەلای چاکن و ناوی مەلاکانیش دێنێ.

باسی خوسرەو پاشای تورکیش دەکا کە چاکەی دەگەڵ کردووە و لە پاش چل و نەوەندە ساڵ دەربەدەری، هێناویەتەوە ناو ئیسلام!

ناوی قەڵای ئەخلات دەبا کە شاتۆماسب ڕووخاندی و سولتان سولەیمان لە باتی چاکردنەوەی خراپتری بە سەر هێنا!

ڕەمەنی خۆی دەباتەوە سەر کیسرایان و ژیننامەی خۆشی نووسیووە کە لە ماڵی شاتۆماسب پەروەریوە و لە دەورانی شائیسماعیل دەمڕاستی کوردەکان بووە و خەڵك ئێرەی پێ بردووە و شایان لێ دردۆنگ کردووە و هەڵیداشتۆتە نەخچەوان و سولتان موراد هێناویەتەوە بدلیس و لە شەڕی تفلیس و

گورجیان، شەڕکەری عوسمانی بووە و لە پاداشتی ئازایەتی، شاری موشیان پێ بەخشیوە و لە ساڵی ١٠٠٥دا کوڕی لە جێی خۆی داناوە.

کە ئایینی کورد باس دەکا دەڵێ: کەمیان یەزیدین و زۆربەی زۆریان شافعیین و لە خوێندن زۆر زیرەکن و مەلای زۆر زانایان هەیە؛ بەڵام بێ ناو و ناوبانگن!

بدلیسی دەڵێ: چونکە کورد نەهاتوونە ژێر فەرمانی تاکە فەرمانداریکەوە بۆیە لە یەکتر نامۆن و خوێنی یەکتری دەڕێژن و گوێ نادەنە هێمنایەتی و ڕێکوپێکی و لە سەر زۆر کەم، زوو هەڵدەچن![1]

ئەمیین زەکیش هەر لای وایە چونکە کورد نابن بە یەك و تێکڕا دژی تورك و فارس ناخەبتن، داگیرکەرانی کوردستان دەرفەتی خۆیان لێ هێنان و دەوڵەتۆکە سەربەخۆکانیان کەم کەمە لێ تێکدان و هەر بە کورد کوردیان کوشتووە.[2]

کورد بە ئازا بەناوبانگن: «ئەگەر تووڕە بن لە شێر توندترن؛ ئەگەر ڕاپەڕن لە برووسکە سووك ترن»[3] بۆ ڕێزگرتن، ناو لە کورد نراوە «قوڕەیشی عەجەم»[4].

١- نووسەر زۆری ناوەرۆکی شەرەفنامە خستۆتە ئەم پێشەکیەوە؛ ناچار بووم هەڵیبژێرم.

٢- *خلاصە تاریخ کوردستان*، ل ١٤٩.

٣- *صبح‌الاعشی*، ب ٤، ل ٣٧٩.

٤- *شفاء والعلیل*، ل ٣. بڕوانە کتێبی تنسر، یحیی‌الخشاب، ل ٥٢.

بەشی سێهەم

کورد لەم ڕۆژگارەدا

(١)

بڕوایێکی و نێوانخۆشی شەرەفخان و سوڵتان مرادی سێهەمیــن، تــا ماوەیــەك کــورد و تــورکی بــە نارخەیانی ڕاگرتن؛ بەڵام کورد -پاش وچانێکی کەم- وە کار کەوتن، کە ژێردەستەی تورکان نەبن و بۆ خۆیان سەربەخۆ بژین. نێوانیان دەگەڵ ئێران و هاوسا فەلەکانیان خۆش کرد و بەدرخان بەگی بۆتانی - کە سەرەك هۆزی ڕۆندز و هەکاری بوو- ساڵی ١٨٣٢.ز لە ڕۆژگاری سوڵتان مەحــموودی دووهەمــدا، دژی تورکیا ڕاپەڕی و شۆڕشەکەی هەتا ساڵی ١٨٧٤ -کە ڕۆژگاری دەسەڵاتی سوڵتان عەبدولعەزیزخان بوو- دانەمرکا و لە ئەنــجامدا تورك گەلێك وڵاتی کوردیان بەرخۆ دا و والی تورکیان لە ســەر دانــان. دوایەش سوڵتان عەبدولــحەمید بۆ ئەوەی کورد و فەلەکان لە یەکتــر بکا بە دوژمن، ســاڵی ١٨٩٠.ز تیپی سوارەی حەمیدیەی لە سوارەی کوردان پێك هێنا و کردنیە قوڵەچــۆماغ و هــەر کــەس لــە ڕووی یاسای تورکان وەرگەڕایەوە، بەو کوردانە تەنبێ دەکرا و لە ئەنــجامدا هەر سوارەی حەمیدیــەی کــورد بوونە هۆی بەدبەختی کورد و کۆسپی ڕێگــەی ســەربەخۆیی کوردســتان بــوون و ئەرمەنیــشیان کــردە دوژمنی خوێنی کورد.

کە عەبدولــحەمید لە ١٩٠٩.ز دەرکرا، تیپی سوارەی کوردەکانیش لە نــاوبرا. لــەوەدوا کــوردی ڕۆشنبیــر کەوتنە دنەدانی کوردان کە بۆ ئازادی بکۆشن. دروشــمی ئەوســای تورکیــا -کــە ئــازادی و برایەتی و یەکسانی هەموو گەلانی ژێــر بەیــداغی عوســـمانی بــوو- دەرفــەتی دا بــە کوردەکــان کــە بریکاریان بە هەر دوو کۆڕی نوێنەران وەدەنگ بێن و داوای مافــی کوردان بکەن.[١]

جگە لەمەش لە ئاستانە و بەغدا و مووسڵ و تەنانەت لە قاهیــرەشدا کۆمەڵە کورد و گۆڤاریــان بۆ داوای ماف وەکار کەوتن؛ بەڵام تورکان زۆر بە توندی لێیان دان و خپیان کردن. هێندێك لە کۆمەڵی کوردان کە لەم چەرخی بیستەمەدا لە ئاستانەدا پێك هاتوون ئەمانە بوون:

١- کۆمەڵی عەزمی قەوی.

١- ئەنسکلوپیدی بریتانی، کوردستان.

٢- کۆمەڵی تەعالی و تەرەققی کورد.

٣- کۆمەڵی خوێندەواری کورد. ئەم کۆمەڵە فێرگەیێکی بۆ کوردی خوێنەن کردەوە و منالی کورد لە قۆناغی بەراییدا لێیان دەخوێند؛ بەڵام حوکمی ئیتحاد و تەرەققی نویێ کە نیازی وابوو کەلانی ژێردەستەی بکاتە تورك، کۆمەڵەکەی هەڵوەشاند و فێرگەکەشی لێداخستن!

٤- لە ١٩١٠ کۆمەڵی هێڤی دامەزرا و تا ساڵی ١٩١٤ هەر مایەوە و دوای شەڕیش هەڵیدایەوە؛ بەڵام کاتێ ئەتاتورك هاتە سەر کار، لە کار کەوت.

٥- کۆمەڵی ئیستقلالی کورد. کۆمەڵی «تشکیلات اجتماعی» بۆ کوردستان، لکی ئیستقلالی کورد بوو.

٦- کۆمەڵی میللەتی کورد.

بەوەدا باش دەر دەکەوێ کە کوردەکان زۆر تامەزرۆی ژیانی ئازاد و سەربەخۆن. لە دوای ئەوەی کەمالیەکان حوکمی تەواویان گرتە دەست، ئەو کۆمەڵانە هەڵوەشان. بەڵام ئەو دەرد و ئازارەی کورد لە تورکیا تووشی بوون، رێگەی ئەبەست کە کوردەکان لە هەندەران لە رێی زمان و ژیواری کەونارایان چالاکانە خۆ بنوێنن و خەبات بکەن. لە دەرەوە کۆمەڵ یەکیان گرت و داوایان کرد کە ئەوانیش وەك گەلێکی خاوەنی مێژووی کەونارا و خێوی داب و رێوشوێنی نەتەوەیی، رێز بگیرێن و لە خەڵکی‌تر هەڵناوێرێن. کۆمەڵی خۆبوون (ئیستقلال) لە دەری تورکیا پێك هات و هەموو کوردستانی داگرت و کورد بە گشتی پەسندیان کرد. لە بەغدایەش یانەی سەرکەوتن دامەزرا.

گۆڤارەکان، ئەوانەی کە زۆر گرینگ بوون:

١- *کوردستان*، لە تورکیادا دەردەچوو. پاشان لە پێش شەڕی گەورە گوێزرایەوە بۆ قاهیرە و بە کوردی و تورکی دەردەچوو؛ نیو مانگیش بوو.

٢- *کوردستان* لە ورمێ بوو؛ مژدەدەرە مەسیحیەکان دەریان دەکرد.

٣- *رۆژی کورد* ساڵی ١٩١٢ کۆمەڵی هێڤی دەری خست. لە ژمارەی یەك و دوویدا، وێنەی دوو قارەمانی کورد: سەلاحەدینی ئەییوبی و کەریمخان زەند -کە کوردەکان بە میری زۆر بە هێزیانی حساو دەکەن و لە ساڵی ١٧٥٠.ز را تا ١٧٩٤ شای ئێران بووە- چاپ کرابوو.

٤- لە پاشان هەر ئەو گۆڤارە بەرگ و ناوی پێشووی گۆڕا و کرابوو بە *هەتاوی کورد*.

٥- *ژیان*، دوای کۆتایی شەڕی گەورە، لە میسر و لە ئەستەنبوڵ و لە کوردستانیش دەر دەچوو.

٦- پێشکەوتن، لە شاری سولەیمانی بوو.

٧- *بانگی کوردستان*، زوانی حاڵی حکوومەتی شێخ مەحموود بوو؛ حەوتانەش بوو.

٨- *بانگی حەق*.

٩- *ئومێدی ئیستقلال*.

١٠- *ژیانەوە*، حەوتانە بوو. هەتا ساڵی ١٩٣١ هەر دەر دەچوو.[١]

(٢)

کوردستان بە هەموو مانا و لەو بارەوە کە جێی کوردە، لە مابەینی سێ دەوڵەتی ئێران و عێراق و تورکیادا بەش کراوە.

کوردی ئێران بە تایبەتی لە کرماشان و کوردستان (ئەستانێکە بەو ناوەوە) و بەشی باشووری ئازربایجان و کێواتی لای ورمێ و خۆی و داوێنەکانی باشووری ئاراراتیدا نیشتەجێن. چەند کۆمەڵە کوردی دیکەش لە خوراسان و فارس و بروجرد (لورستان) هەیە.

لە تورکیا کورد لە نێوان تورك و ئێراندا هەڵکەوتوون و لە دەوری زێباری وان دراوسێی مەسیحیەکانن. لە لای سەرەوی چەمی دەجلە و فوراتەوە، کورد لە باکووری ئەوخەتەی کە فیشخابور (نزیك جزیر) دەگەڵ سومەیسات لێك دەدا؛ کە کەوتۆتە باکووری بریجیکەوە. لە ڕۆژئاوای فوراتیش هەن. لە بەدلیس و ئەرزنجان و دیاربەکر و ئەرزەڕۆمێ و دامێنەکانی ڕۆژئاوای ئاراراتێ، هەرە زۆرن. بەرانبەر بە سەرژماری ساڵی ١٩٣٩ کوردی عێراق نیوملیۆنن و لە سولەیمانی نیشتەجێن و زۆربەی دانیشتووانی هەولێر و کەرکووکێ کوردن.[٢]

مینۆرسکی لە *دائرة المعارف اسلامی*دا دەڵێ کوردی ئێران نزیکەی پێنجسەد هەزارن. ئەویش لە ڕووی ئەو ژمارەی هەڵگرتووە کە ڕووسیا ساڵی ١٩٢٥ بۆ کوردی تورکیای دانا و دەڵێ کوردان لە

١- *خلاصة التاریخ کرد و کردستان*، ل ٣٧٠ و دوای وی. یەحیا خەشاب

٢- *ئینسکلۆپیدی بریتانی*، کوردستان. یەحیا خەشاب

تورکیا دەگەنە ملیۆن و نیوێك؛ و دەشڵێ تورکان پێیان وایە کۆنی کوردەکانی (کۆچەر؟) تێکڕا نۆتوشەش هەزارە. بەڵام کوردەکانی عیراق (لیوای مووسڵ) بە پێی سەرژمارەی ساڵی ۱۹۲۳-۲٤ دەگاتە چوارسەد و نەوەت و چوار هەزار و حەوت کەس. سەت و هەشتا و نۆ هەزاریان لە ئەستانی سولەیمانیـن و زۆربەی خەڵکی هەولێریشن چونکە سەدوحەفتاهەزار و شەشسەت و پەنجای لێیە. لە کەرکووکیش زۆربەی دانیشتوانی کوردن. جیا لەوەش لە قەوقازیای سەر بە ڕووسیاش لە ناوچەی یەریوان و قارس، کورد هەیە و ساڵی ۱۹۱۰ سەت و بیست و پێنج هەزار بوون؛ بیست و پێنج هەزاریان یەزیدی بوون. لە سووریا قونسولی ڕووس کوردی وڵاتی حەڵەبی بە سەتو بیست و پێنج هەزار داناوە. گۆڤار *العالم الاسلامی کوردی* لای دیکەی سووریا بە بیست هەزار کەس دادەنێ! لە شاری دەمشق و حەڵەب گەڕەکی کوردەکان هەیە. هێندێك لە نووسەری تازە بۆ ژمارەی کورد وا دەڵێن:

لە تورکیادا چوار ملیۆن واتا چواریەکی دانیشتوان.

لە ئێران سێ ملیۆن و نیو واتا بیست و سێ لە سەتی.

لە عیراقێدا ملیۆنێك واتا لە سەتا بیست و هەشت.

لە سووریا دوو سەت و پەنجا هەزار کورد.

لە ڕووسیا دەگەنە سەد و شێست هەزار.[۱]

(۳)

مووسڵ لە نێوان ئینگلیز و تورکیا

زۆربەی زۆری دانیشتوانی ئەو لیوایە کوردەکانن. تورك و ئینگلیز لە جەنگەی شەڕی گەورەدا و لە پاشانیش لە سەر وێ، مشت و مڕیان بوو. ئینگلیز زۆر بە چاوچنۆکی بۆ نەوتی مووسڵی دەڕوانی.

ئاگربەسی مۆدروس

بیست و پێنجی سپتامبری ۱۹۱۸ ئینگلیسان کەرکووکیان گرت و هێزەکانیان گەییە دوازدەمیلی

۱- ساڵی ۱۹۱۰، ۱۲٥هەزار، ٦۳ ساڵ ۲٥ هەزاری زیاد کردووە؛ ڕەنگە لە سەرمان، زە و و زوو نەکەن! هەژار بڕوانە بۆ پەراوێزی لاپەڕەی هەشتاویەك.

مووسڵ. ڕۆژی سی مانگ، تورك و ئینگلیز لە سەر ئاگربەس پێك هاتن.

مادەکانی ٧ و ١٦ی پەیمانی ئاگربەسەکە بەم جۆرەیە:

مادەی ٧: لە هەر شوێنێك هەر مەترسییەك ڕوو بکاتە هاوپەیمانان، دەتوانن ئەو شوێنە بگرن!

مادەی ١٦: مۆڵگەکانی سوپای تورك و حیجاز و عەسیر و یەمەن و سووریا (میزوپۆتامیا): بین‌النهرین - هەرچەندی هەن- دەدرێنە دەست نزیکترین سەرلەشکری هاوپەیمانان.

ئەوسا بە پێی ئەو دوو مادە، لە دووەمی نوامبری ئەو ساڵەدا، ئینگلیز سێر ولیام مارشاڵی ناردە سەر مووسڵ کە بیگرێ.

سەرکردەی لەشکری تورکان (ئیحسان پاشا) لە سەر مانای وشەی (میزوپۆتامیا) کردیە کێشە و دەیگوت مووسڵی ناگرێتەوە. کە پرسی بە ئاستانە کرد، ڕایان سپارد کە شار چۆڵ کا و بیدا بە سوپای ئینگلیز و فەرمانبەرانی ڕەشاییش -بە ناوی سەر بە عوسمانی- کاروباری خۆیان بکەن.

هەشتی مانگی نوامبرێ، ئینگلیز هاتنە ناو مووسڵەوە و ئاڵای خۆیان لێ هەڵکرد و ئاڵای تورکانیان لێ داگرت. پاشان ئینگلیز هەموو وڵاتەکەی گرت و سەرکردەی لەشکری ئینگلیز، شێخ مەحموودی گەورەی کوردی لە سەر سولەیمانی دانا و کردیە نوێنەری دەسەڵاتی سوپای خۆی.

ئینگلیز پیلانی دانابوو کە لە نێوان مووسڵ و کەلیجی فارسدا دەوڵەتێکی عەرەب پێك بێ. واتا عیراقی ئیستاکێ لە ژێر دەستی ئینگلیز دابێ و ناوێکی واشی لێ بنێ کە نەڵێن موستەعمەرەیە و وەکی دیش موستەعمەرە بێ. ئینتدابی بۆ دۆزیەوە! تا بەم جۆرە ویلایەتێك و پارچەیەك لە دەوڵەتی عوسمانی ژێرکەوتووی بێ هێز، دابڕا و بڕیار درا کوڕێکی شەریف حوسێنی -کە پێشوو والی مەکیە بوو- بکەنە پادشای ئەو پاژە.

وەزارەتی هیند لە لەندەن ناردیە لای حاکم عەسکەری ئینگلیز کە لە خەڵکی وڵاتەکە پرسیار بکا ئاخۆ دەوڵەتی عەرەبی تازە ئیجاد پەسەند دەکەن؟ ئەمیری عەرەبیان دەوێ؟ کێیان بۆ ئەمیر گەرەکە؟[1]

ئەفسەرە ڕاسپێراوەکە لە ئەنجامدا وەرامی پرسیارەکانی وا دایەوە:

١- *مشكلةالموصل*، ل ١٢٧. یەحیا خەشاب

١- هەموو خەڵکەکە حەز دەکەن ئینگلیز چاوەدێریان بکا تا بۆ خۆیان یەکجاری لە خەم دەرەخسن!

٢- مەسیحیەکان- کلدانیش و کاتۆلیکیش- ڕاستەوخۆ ئینگلیسیان دەوێ.

٣- کوردی یەزیدی سنجاری نایانەوێ فەرماندەریان موسوڵمان بێ.

٤- کوردەکانیش -کە نیوەی خەڵکی ناوچەکەن- حوکماتی عەرەبیان ناوێ.

(٤)

لە ڕووسیا شۆڕشی باڵشەویك ڕوویدا. هێزی ڕووس لەم ڕۆژهەڵاتی ناونجیە خۆی کێشاوە و لە مەیداندا هەر ئینگلیس و فەرانسی مان. کلیمەنسۆی سەرەکوەزیری فەرانسە خەونی بەو ڕۆژەوە دەدیت کە ڕۆژهەڵاتی عەرەبی وەگیر فەرانسا بکەوێ و ئاواتی کۆنیان بێتە دی. سەرەکوەزیری ئینگلیسان (لوید جورج) ساڵی ١٩١٦ لە گفتوگۆی سایکس پیکۆ ملی دابوو کە مووسڵ بۆ فەرانسە بێ و نیازی وابوو کە فەرانسیان بکاتە هێزێکی لەمپەر لە نێوان ڕووس و ئینگلیسدا. بەڵام کە ڕووس کشانەوە، ئینگلیس پەشیمان بوونەوە و داوایان کرد کە مووسڵ پشکی خۆیان بێ و ئەستاندیشیان! سەرۆکوەزیری فەرانسە لە پاش دۆڕاندنی مووسڵ، تازە بە برینی خۆی زانی و درەنگ تێگەیشت کە مووسڵ نرخی چەندە و چەندی بەهرە و پیت پێوەیە.

وتووێژ دەربارەی نەوت دەست پێکرا. کلیمەنسۆ پێك هاتنەکەی سان ڕیمۆی پەسەند کرد و ڕۆژی بیستی یەنایری ساڵی ١٩٢٠ خۆی لە حکوومەت کێشاوە. بەڵام لە دوایی کە ئینگلیس بەشێکیان لە نەوتی مووسڵ بۆ فەرانسە نیشان کرد، پێك هاتنامەکە لە بیستی ئاپریلی ١٩٢٠ ئیمزا کرا و ڕۆژی پاشین بڕیار درا وڵاتی سووریا و لوبنان قەڵەمڕەوی فەرانسە بێ و بریتانیش لە عێراق و فەلەستیندا دەستیان بڕوا. (*بڕوانامەی کۆمەڵی گەلان*، بەرگەی ٤، مادەی ٢٢).

پەیمانی سیڤر

ئەم پەیمانە لە دەی ئابی ١٩٢٠دا بەسترا و شاهەنشاهی عوسمانییانی هەڵوەشاند و پەیمانی سانریمۆی چەسپاند و سەرپەرستی «انتداب» وڵاتانی لە عوسمانی دابڕاوی کردە یاسا. لە سۆنگەی ئەو پەیمانەوە کەوشەنی تورك و عیراقیش دیاری کرا. واتا میزۆپۆتامیا ناوچەی مووسڵیشی گرتەوە.

مادەی ٦٢ و ٦٤ لەو پەیمانە کە دەربارەی مافی کورد دەدوا، ڕای دەگەیاند کە کورد گەلێکن سەربەخۆ و نە تورکن و نە عەرەبن و مافیان هەیە لە نیشتمانی خۆیاندا سەربەست بژین. ناوەرۆکی ئەو دوو مادەیە بەم جۆرەن:

مادەی ٦٢: لە ڕۆژی وەکار خستنی پەیمانەوە هەتا شەش مانگ، سێ ئەندام سەر بە سێ دەوڵەتی فەرانسان و بریتانیا و ئیتالیا لە ئەستەمبوڵ کۆ دەبنەوە و ئەو لیژنەیە حوکمی زاتی بۆ کوردستان دیاری دەکا و کوردستانیش ئەو شوێنەیە کە لە نێوان ڕۆژهەڵاتی فوراتی لای سنووری باشووری ئەرمەنستان و باکووری کەوشەنەکانی تورکیا و سووریا و عیراقە و کوردیان تێدا نیشتەجێیە.

مادەی ٦٤: ئەگەر لەو وڵاتانەدا کە لە مادەی ٦٢دا دەست نیشان کراون، تا ماوەی ساڵێك لە دەرچوونی ئەو پەیمانەوە ڕوو بکاتە کۆڕی کۆمەڵی گەلان و دەری بخا کە زۆربەی زۆری دانیشتووانی ئەو ناوچانە دەیانەوێ لە تورکیا جیا ببنەوە و ئەگەر کۆمەڵی گەلانیش لای وابوو کە ئەو کوردانە شیاوی ئەو سەربەخۆ بوونەن و ئەگەر کۆمەڵی گەلان ڕایسپارد کە ئەو مافەیان بدرێتێ، وا تورکیا لە ئێستاوە بەڵێن دەدا ئەو سپاردەیە پێك بێنێ و لەو ناوچانە واز لە هەموو مافێکی خۆی بێنێ. ئەم وازهێنانەشی لە ناو بەینی هاوپەیمانانی سەرەکی و تورکیا، وتوویژی لە سەر دەکرێ و پێك دێن.

جا ئەگەر لە وەختی خۆیدا تورك ئەو کارەی ئەنجام دا، ئەوسا هێزی هاوپەیمانە سەرەکیەکان بە شتێکی ڕەوای دەزانن کە ئەم دەوڵەتە کوردە سەربەخۆیە، کوردەکانی نیشتەجێ مەڵبەندی مووسڵ ڕەگەڵ خۆی خا (ئەگەر خۆیان ئاواتیان بێ). واتا: ئینگلیس لەو ناوەدا پارووی هەرەچەوری ڕفاند و سێ چێشکەی بە بەردێك پێکا:

١- گەلە کەمایەتیەکانی تورکیا و عەرەبستانی سەر بە تورکی ئاگادار کرد کە هەر کامێك

ئاواتی بێ لە ئاغای هەڵگەڕێتەوە، پەنا و پارێزگاری هەیە.

٢- ئەگەر عیراق نافەرمانی ئینگلیس بکا، زۆر هاسانە ناوچەی مووسڵی لێ دابڕێت کە بەپیتترین شوێنێکە لە عیراقدا.

٣- گوێی تورکیای لە شەڕ دڕاو باش ئاو بدا کە بە تەمای مووسڵ نەبێ و تازە بە هی خۆی نەزانێ.

(٥)

بڕوانامەی نیشتمانی

هاوپەیمانان مستەفاکەماڵ پاشایان کردە گش پشکن (مفتش عام) لە سەر ئەو هێزە چەکدارەی لە سیواس و ئەرزەڕۆم بوون، کە ئەهێڵێ لە خەت دەرچن. هەروەها حوکمی عوسمانیش کردبوویە والی ئەرزەڕۆم.

شەڕی گەورە کۆتایی هات. ئیمپەراتۆری تورکیا کوت کوت کرا. خاوەر و خۆرنشینەکەی لە بن چەکمەی بریتانیا و فەرانسە و ئیتالیادا پێخوست کرا. یۆنانی لە ئیزمیردا بوون. چەندین دوڕگە لە تورکیا درابووە یۆنانیەکان و ئیتالیا. هەروا لێژنەی سوێندخوران بوو بەرەو ئەستەمبوڵ دەهاتن و پاتەختی ئیمپەراتۆری لە داگیرکەر جمەی دەهات. یەك داوای تاوانی دەکرد؛ یەك وامی کۆنی لێ دەویست. هەرکەسە بۆ خۆی دەکێشا و لە بەر یەکیان دەکێشاوە. مستەفا کەماڵ کە دەیدی زێدی لە دەست نەیاراندا دەناڵێنێ و دوژمنان دەمیان تێناوە، زۆری لە لا شوورەیی بوو کە ژێردەستی بێگانە بێ. لە ئەستەمبوڵ هەڵگەڕاوە و زۆر بە توندی بە گژ هاوپەیمانانەندا چوو!

١١ی یۆلیوی ١٩١٩ مستەفاکەماڵی یاخی، ئەرکی میری لێدارنا و نیشتمانپەرستی تورکی لە دەوری خۆی کۆ کردەوە. ڕۆژی ٢٧ی تەمووز لە ئەرزەڕۆم حیزبی وەتەنی نوێ ئیجاد، یەکەم کۆنگرەی پێك هێنا و ڕۆژی ١٣ی سپتامبەری ١٩١٩ش کۆنگرەیەکی دی بەسترا و بڕوانامەی نیشتمانی پەسند کرا. مادەی یەکەم لە بڕوانامەکە دەڵێ:

ئەگەر چارەمان ناچار بوو ئەو پارچانەی کە زۆرینەی دانیشتوەکانی عەرەبن و دە پێشدا سەر بە

تورکیا بوون و له کاتی ئاگربەسەکەی ۳۰ ئۆکتۆبری ۱۹۱۸دا کەوتبوونە بەردەستی دوژمن، با بە ئازادی دەنگ بدەن و چارەنووسی خۆیان دیار کەن. بەڵام ئەو پارچەکانیتر -خوا کەوتبنە بەر خەتی ئاگربەسەوە، یان سەر خەت بن - کە زۆربەی زۆریان عوسمانی و مووسوڵمانن و لە دین و رەگەز و دۆز و ئامانج و ئاکاردا یەکن و لە مافی نەتەوایەتی و دابی کۆمەڵایەتیدا لێک نزیکن و رێزی یەکتریان لەبەرە و بە تەواوی تێکەڵاون- بە هیچ جۆرێك لە نیشتمان دانابڕێن و بۆ هیچ هۆیەکی قانوونی یان مەنتیقی گوێ شل ناکەین.

دانەری کتێبی مووسڵ لای وایە بەشی دووهەمی ئەم مادە بۆ دوو شت بوو:

۱- ناوچەی کلیکیا کە لە سەر پێك هاتنەکەی تورك و فەرانسە لە ۲۰ی ئۆکتۆبری ۱۹۲۱دا دراوە بە تورکیا.

۲- ناوچەی مووسڵ کە ئینگلیز خۆی لێ ساز دابوو لە دەست تورکانی دەرێنێ.

ئەو دەمەی کە هاوپەیمانان تورکیایان پەلپەل دەکرد، کۆمەڵەی مستەفا کەماڵ هەڵوەشانی پارلەمان و ئاڵوگۆڕی وەزیران و هەڵبژاردنی نوێی دەخواست.

لە ۲۸ جینوەری ۱۹۲۰دا مەجلیسی تازە کۆ بۆوە و قۆڵی لە سەر بروانامەی حیزب کێشا. بەو بۆنەوە ئینگلیس ئاستانەی گرت و پەرلەمانەکەی هەڵوەشاند. مستەفا کەماڵ ئەمجارە کۆڕی نیشتمانی گەورەی لە ئەنقەرە کۆ کردەوە و رۆژی ۲۳ی ئاپریلی ۱۹۲۰ کۆڕ بریاری پێك هێنانی بروانامەکەی راگەیاند.

(٦)

وەحیدەدین ئاخر سوڵتانی عوسمانی ئامادە بوو هەرچی ئینگلیس و فەرانسە دەیانەوێ بۆیان بکا. مستەفا کەماڵ وانەبوو. ملی بۆ پەیمانی سێڤر نەدا و دەگەڵ رووسیا رێك کەوت و ١٦ی مارسی ۱۹۲۱ پەیمانی دۆستایەتیان بەست. ئیتالیاشی تاق کردەوە و بە دانی چەند سەرپشکی (امتیاز)، ئازالیای لێ وەرگرتەوە. دەگەڵ فەرانسەش رێك کەوتن کە لە ئۆکتۆبری ۱۹۲۱دا کلیکیای بۆ بەجێ بێڵن. واشی کرد کە هاوپەیمانان لە ۱۰ی ئابی ۱۹۲۱ رایانگەیاند شەڕی نێوان تورك و یۆنان بەستەیە بەو دوو دەوڵەتە.

لە سەرەتاکانی ساڵی ۱۹۲۲دا ئەنقەرە نوێنەری ناردن کە بۆ ئاشتی و نێوان خۆشبوون دەگەڵ

ئینگلیس وتووێژ کەن. وەزیرانی هەندەرانی بریتانیا و فەڕانسە و ئیتالیاش لە پاریس کۆ بوونەوە کە لە کێشەی تورك و یۆنان بکۆڵنەوە و لەو دەسکاریەش ورد ببنەوە کە تورکیا داوای دەکرد لە پەیمانی سێڤر بکرێ.

۹ی سپتامبەری ۱۹۲۲ مستەفا کەماڵ لەشکری یۆنانی لە ئەزمیر دەرکرد. لوید جورج کە هەوڵی دەدا هاوپەیمان و بالکانیەکان لە دژی تورك هان بدا، چی بۆ نەکرا، پوانکاریە گوتی فەڕانسە بە گژ تورکیادا ناچێ.

ئەم ڕووداوانە بوونە هۆ کە لە ۱۱ی ئۆکتۆبری ۱۹۲۲دا ئاگربەسی مۆدانیا بێتە گۆڕێ و هەر لەوێش مستەفا کەماڵ لە زمانی نیشتمانیەکان وای ڕاگەیاند:

۱- بروانامەی نیشتمانی بۆ تورکیا مافی هەرە بەرە ژێرە.

۲- هەر هەردێکمان لە دەست چووە گەرەکە بیسێنینەوە.

۳- پرس بە خەڵکی تەراقیای ڕۆژاوایی ئەشێ بکرێ.

٤- سەرێشکیەکان (امتیازات) گەرەکە هەڵوەشێنەوە.

۵- دانیش بەوەدا بنەرێ کە تورکیا خێوی هەموو زەمینەکانی خۆیەتی. بەمەدا وا دەردەکەوت کە تورکیا ڕازی نابێ هیچ زەمینێ لێ جوێ وەکەن.

ڕۆژی ۱٦ی نوامبەری ۱۹۲۲ سوڵتان محەممەد وەحیدەدین وە دەر نرا و مستەفا کەماڵ هاتە سەر حوکم و هاوپەیمانان پێی ڕازی بوون و لەوەشدا زۆریان قازانج کرد. چونکە نەمانی خەلافەتی ئیسلام هەر وەك بۆ مستەفا کەماڵ باش بوو بۆ هاوپەیمانان باشتر بوو.

(۷)

کۆنگرەی لۆزان

لەو کۆنگرە لە سەر مووسڵ، بوو بە هەرای عیسمەت ئینۆنو و لۆرد کرزن. عیسمەت دەیگوت: کوردی مووسڵ تورکی موسوڵمانن! بەڵگەشی ئەوە دێناوە چەند نوێنەریان لە پارلەمانی تورکیان! لۆرد کرزن ڕەخنەی لە هەڵبژاردنەکە دەگرت و دەیگوت: دەوڵەت بۆ خۆی ناوی داون و لەو کوردانە شی وا

هەیە لە گفتوگۆ بەشدار نابێ؛ چونکو لە تورکی تێ ناگا.

هەر چۆنێك بوو لە ٢٤ی تەمووزی ١٩٢٣دا پەیمانی لوزان بەسترا و شەڕ بە یەکجاری کۆتا بوو. هەر کێشەی نێوان دانانی عیراق و تورکیا مابوو کە ئایا مەڵبەندی مووسڵ عیراقە، یان بەشی تورکیا دەبێ؟ بڕیار وابوو ئەگەر خۆبەخۆ پێك نەیەن، کۆمەڵەی گەلان دەمڕاست بێ و کێشەکە ببڕێنێتەوە.

دەربارەی مافی کوردانیش پەیمانی سێڤر هەڵقرچا و لە پەیمانی نوێ لوزاندا باسی ئیستقلال هەر نەما و تەنیا کرا بە بەزمیی هاوپەیمانان بەرانبەر بەو کەم هێزانەی کە لە بەردەستی تورکان دان. مادەی ٣٨ و ٣٩ی پەیمانی لوزان ئاوایە.

٣٨: تورکیا دەستەبەر دەبێ کە گیان و ژیان و ئازادی دانیشتووانی وڵاتەکەی بپارێزێ و گوێ نەداتە شوێنی زان و ڕەچەڵاك و جۆری زمان و ئاینیان.

٣٩: تورك یاسای وا دانانێ کە بازرگانی ئازاد و ئایینداری و یەکترگرتنی سیاسی و نووسین و دوان بە زمانی زگماك بەربەست کا.

(٨)

کۆنگرەی قوستەنتەنییە

ئەو کۆنگرە ١٩ی مارسی ١٩٢٤ دەربارەی مووسڵ گیرابوو. فەتحی بەگ نوێنەری تورك و سەرۆکی پارلەمان گوتی: هاونیشتمانانی ئێمە بە چاوێك تەماشا دەکرێن! ئێمە بۆ ڕەگەز و ئایین هیچ جیاوازیەك دانانێین! کورد و تورك -کە هاونیشتمانی یەکدین- نایانەوێ بۆ خاتری چەند هەزار ناشۆڕی، نیشتمانیان پارچە بکرێ. کوردەکانی ناوچەی مووسڵ نوێنەریان لە کۆڕدا هەیە! قسەی پێشووی عیسمەت ئینۆنۆی جونەوە! نوێنەری بریتانیا (پرسی کۆکس) پرسی ئەو نوێنەرە کوردانە کێن؟ تورکەکە ڕیزی لێ گرتن: نایب زادە نوری ئەفەندی، سولەیمان فەهمی ئەفەندی، محەمەد نوری ئەفەندی، ئەفتچی زادە، نازم بەگ، فەتاح بەگ.

کابرای ئینگلیس بە ژینامەی ئەو کوردانەدا هاتە خوارێ کە کێن و چن. گوتی: نوری ئەفەندی

نایبزادە لاتیکی ماڵی نایبە و دەستی بابی خۆی بریوە؛ گویا دەچێ لە تورکیا کاسبی بکا. لەوەتا بابی زانیویە کە بۆتە نوێنەر لە لاتان، کوڕی خۆی خوێڕی کردووە. سولەیمان ئەفەندی لە مووسڵ باج ئەستێن بوو؛ داواوی بە ملدا هات و هەڵات و لە پارلەمانی ئێوەدا خۆی حەشار دا. نووری ئەفەندی فەرمانبەرێکی عێراق بوو؛ لە بێ ئاکاریان دەرکرا و خرایە بەر چاوەدێری و هەڵات! نازمبەگ ئەفتچیزادە لە پارلەمانی عوسمانی نوێنەری ناوچەی کەرکوک بوو؛ لە عێراقیش لە کۆڕی دامەزرێنەرانی بوو بە ئەندام. ساڵی ١٩٢١ کردیان بە کارگێڕی حیللە، نەیویست؛ ویستی کارگێڕی کەرکوک بێ، بۆیان نەکرد. لەو ڕقانە دژی عێراق دەجوولاوە و عێراق نیازی وابوو بیگرێ؛ هەڵات و لە سولەیمانییەوە چووە تورکیا.

فەتاحبەگیش -کە ژن برای شێخ مەحموودە- لە ئەستەمبوڵ کاری شێخ مەحموودی دەکا کە دەیەوێ ئێوەڕاستی داردەست بگرێ و هیچ لایەکی نەڕەنجێنێ!

پاشان گوتی: نوێنەرایەتی ئەو کوردانە لە پارلەمانی تورکیدا، پێچەوانەی پەیماننامەکەی لۆزانە. مەرج ئەوەیە کە هیچ لایەک کارێک نەکا باری کەوشەنی پێ بگۆڕێ. مووسڵ ئێستا سەر بە حوکماتی عێراقە و بوونی وان لە پارلەمانی تورکیادا ڕەوا نیە.

کۆنگرەی قوستەنتینیە سەری نەگرت و کار کەوتە کۆمەڵی گەلان و لێژنەیەک دەست نیشان کرا کە لەو کێشەیە وەکۆڵێ. قسەکە هاتە سەر ئەوە کە ئایا کورد لە ڕەگەزدا تورکن یان ئێرانین، یان عەرەبن؟! لێژنە لە ١٦ی ئەیلولی ١٩٢٥دا کردەنامەی خۆی پێشکەش کرد کە بەو جۆرە بوو:

«ئەگەر قازانجی خەلکەکە لە بەر چاوبێ؛ بە لای لێژنەوە وا باشە مەڵبەندی مووسڵ بەش بکرێ. بەڵگەی گرینگ بە تایبەتی لە سەر ئابووری و جوغرافی و ئارەزووی دانیشتوانەوە وا دەردەخەن کە هەر هەردێك لە باشووری خەتی بروکسل دا هەیە، هی عێراق بێ؛ بە دوو مەرج:

١- ئەم هەردانە بیست و پێنج ساڵ لە ژێر انتداب بمێنن.

٢- چاکە دەگەڵ کوردان بکرێ؛ فەرمانبەریان لە دادگا و فێرگە هەبن و لەو شوێنانەش زمانی کوردی ڕەسمی بێ.

بەڵام ئەگەر مەرجی یەکەمین پێك نەیە، مەترسی سیاسی هەیە و چونکە تورکیا لە باری سیاسی و هێمنایەتیەوە لە عێراق حاڵی باشترە، لێژنە لەو باوەڕەدایە مووسڵ بدرێ بە تورکیا. خۆ

ئەگەر مەرجی دووهەمیش پێك نەهێنرێ، ئەوا زۆربەی ئەو کوردانە حوکمی تورکیان لە هیـن عـەرەب پێ باشتـرە.

هەر چۆنێك بێ عیـراق دەبێ دیالەی هەر بۆ بـمێنێ؛ چونکە لە هەرێ ئاودێرییەوە زۆری پێویـستی پێ هەیە.

(٩)

شۆڕشی شێخ سەعید

هەر لەو سەروبەندانەدا کە تورکیا تێی گیـرابوو، شۆڕشێکی کورد هەڵگرسا. هێنـدێك نووسـەر لایـان وایە بۆیە ڕوویدا مستەفا کەماڵ بڕیاری کۆنگرەی لۆزانی بە هـیـچ گـرت و هـەر لـە سـاڵی ١٩٢٤ەوە زمانی کوردی یاساغ کرد و کوردەکانی لە جێی خۆیان دەگوازتەوە. کوردەکان بە سەرکردەیی کۆلۆنێـل (خالیدبەگ)ی سەرکۆماری هۆزی جبران، بۆ بەربەرەکانێ تورکان خۆیـان سـاز کـرد و زۆر ئەفـسەر و ڕۆشنبیـری کورد بۆ خەبات کۆ بوونەوە. بڕیاردرا ڕۆژی ٢٦ی مارسی ١٩٢٥ ئەو شۆڕشـە دەسـت پـێ بکرێ؛ بەڵام ڕێکەوت وای هێنا کە بەر لە ڕۆژی دانراو تەقە قەوما. هێندێك پیاوی شێخ سەعید -کە سەرۆکی تەریقەی نەقشەبەندی بوو- دەگەڵ پەلێك عەسکەری تـورك بـە شـەڕ هـاتن؛ سـوپای تـورك شۆڕشەکەی لە ناو برد و شێخ سەعید و هاوکارەکانی گرتن و تێکڕا دانی بە مەحکەمە.

مەحکەمەی ئیستقلال ڕۆژی ٢٧مایۆ فەرمانی خنکانی شێخ و دوکتـۆر فوئـاد و چـل و شـەش شۆڕشگێڕی ڕاگەیاند و مانگی ئابی ساڵی ١٩٢٥ لە دار دران. سەرۆکی مەحکەمە گوتی ئەوانەی ئەم شۆڕشەیان کرد مافـی نەتەوایەتیان دەویست. دوای ئەوە زۆر گەورەی کـوردان لـە بۆتـان و ساسـۆن و بایەزیدێ ڕاگوێزران و ناردیاننە شوێنی ناسازگار لە کەناراوی ئانادۆل. بەڵام ئێستاش کورد و تورك لەم ڕێی ئەو سەربەخۆییەدا وێك دەکەون!

هۆیەکانی ئەو شۆڕشە لای مینۆرسکی ئەمانەن:

١- کۆماری تورکیا دینی لە دەوڵەت جیا کردەوە.

٢- ژیانەوەی نەتەوایەتی کورد و ئاواتی سەربەخۆ بوونیان.

٣- پیلانی میرێکی عوسمانی کە لە حەڵەب دەژیا.

٤- فروفێڵی ئینگلیزەکان.

هێندێك ڕۆژنامەیٔ تورکیاش نووسیان کە فەرمانبەرانی تورك لە دیاریەکر چەند نامەو کومپانیاکانی ئینگلیسیان وە دەست کەوتووە کە بۆ وەزارەتی جەنگی کوردستان نووسراون. ئینگلیسەر لە پاش ئەو شۆڕشە -لە کۆڕی کۆمەڵی گەلان- گلەی لە تورکیا دەکرد کە مەسیحیان ئازار دەدا و گویٔ نادات پەیماننامەی سیڤر و لۆزان.

تورکیش بەربەرچیان دەدان و گازنیان لە ئینگلیز دەکرد کە گەرمان تێدەهاڵێنیٔ و نیازی وایە ئاواتی داگیرکەرانەی بە سەرمەدا بسەپێنیٔ و دەشیان گوت کە هەر ئینگلیس دنەی شێخ مەحموودیٔ دەدەن کوردی مووسڵیان لیٔ هان دا، دژی تورکیا ڕاپەرن.[١]

سەرەنجام کۆمەڵی گەلان ١٦ی دیسامبری ١٩٢٥ خەتی بروکسلی پەسەند کرد و مووسڵ وە سەر عیراق خرا و دوو مەرجیشی بۆ داندرا:

١- ٢٥ ساڵ عیراق لە ژێر «انتداب» (سەرپەرشتی ئینگلیز)دا بیٔ.

٢- حکومەتی بریتانی بەڵێن بە کۆمەڵی گەلان بدات کە بەرژەوەندی کوردەکان دەپارێزیٔ!

عیراق بەو هەردووك مەرجە ڕازی بوو. هێندێك ئازادیخوازی عیراق لە ٢٥ ساڵ «انتداب» دڵخۆش نەبوون؛ ئینگلیز هەڕەشەی لیٔ کردن کە مووسڵ دەدا بە تورکان.

٥ی ژووییەی ١٩٢٦ پەیماننامەی نێوان عیراق و ئینگلیس و تورك بەسترا و تورك دانیان بەوە دانا کە مووسڵ سەر بە عیراق بیٔ و تۆزێك خەتی بروکسل دەسکاری بکریٔ و هەتا ٢٥ ساڵێش دەیەکی داهاتی ئەو کۆمپانیانەی عیراق بۆ تورك بیٔ:

١- شێخ مەحموود سەرۆکێکی کورد بوو لە پاش شۆڕشی شێخ سەعید لە تورکیاوە ڕای کرد و هاتە عیراق بۆ لای ئینگلیز و لە سەر شاری سولەیمانی کردیان بە وەکیلی خۆیان.

مامۆستا یەحیا خەشاب، لە ڕووپەڕ ٣٠ پێشەکیەکەیدا دەڵیٔ: ساڵی ١٩١٨ سولەیمانی درا بە شێخ مەحموود؛ لە ڕووپەڕ ٣٩دا دەڵیٔ: ساڵی ١٩٢٤ کرزۆن گوتی: فەتاحبەگ، شێخ مەحموود ناردوویەتە ئەستەمبوڵ؛ لە ڕووپەڕ ٤٢دا دەڵیٔ: پاش شۆڕشی شێخ سەعید -کە ساڵی ١٩٢٥ بووە- شێخ مەحموود لە تورکیاوە ڕای کردووە. دەبوایە ئەوەندەی لە بیر بوایە کە ئەم هەڵە زلانەی بە بارێکدا پینە بکردایە؛ چونکە بە کەس داناپۆشرێن. هەژار

١- کۆمپانیای نەوتی تورکی بە پێی مادەی ١٠ی ئیمتیازی ١٤ی مایوی ١٩٢٥.

٢- کۆمپانیا، یان کەسانێك بەهرە لە نەوت دەستێنن بە پێ مادەی ٦ی ئیمتیازەکە.

٣- لقوپۆپی کۆمپانیاکانی نەوت، بە پێی مادەی سی و سێهەمی ئیمتیازە گۆڕینەکە.

(١٠)

کورد و بریتانیا

لە دووهەمی مارسی ساڵی ١٩٢٦دا لە مەڕ مافی کوردانەوە ئینگلیس کردەنامەی «انتدابی» دا بە کۆمەڵی گەلان و تیا دەڵێ: «کوردێکی زۆر لە وەزارەتەکانی دارایی و ناوەخۆ و داد و لە مەڵبەندە کوردنشین و مەڵبەندەکانیتری عیراق دامەزراون و دەست بەکارن؛ لە حکومەتی ناوەندیشدا بەشیان هەیە لە ٢٠ ئەندامی سەنایە دوویان کوردن؛ لە ٨٨ نوێنەری پارلەمانیش ١٤ کوردن؛ دوو وەزیری کوردیش هەیە؛ لە ناو سوپا و پۆلیسیشدا کورد مشەیە. مەڵبەندە کوردنشینەکان ٢٥ فێرگەی لێ هەیە؛ پێنجیان لەوان هی فەلانن و لە شازدە فێرگەی بیستەکەش دەرسی کوردی دەخوێندرێ؛ زۆربەی مامۆستاکان کوردن. مامۆستای کورد لە زۆر فێرگەی نەکوردیش هەن.»

جگە لەوەش ئینگلیز کارێکی وایان کرد کە ناوەرۆکی دەفتەر و نامەی ڕەسمی بە کوردی بن.

بەر لە شەڕێ، زمانی کوردی بێ‌پاو بوو؛ ئێستاکێنێ کە کوردی نووسی بۆتە باو، لە پیاوەتی فەرمانبەرانی ئینگلیسە! تا وێستا لە لیوای مووسڵ کوردی خوێندن پەیدا نەبووە. بەڵام لە ناوچەی هەولێر و سولەیمانی وا خەریکە پەرە دەگرێ.

جیا لە ئینگلیس کاربەدەستانی عەرەبیش لە عیراقدا هەوڵیان دەدا کەمایەتی کورد لە لایان گەشە بکا و زمانەکەی دە کار بێنێ و فەرمان و خوێندنی هەبێ. تەنانەت حاکمانی عەرەب کوردیان بۆ ئەوە هان دەدا کە لە ناو دەوڵەتەکەدا ئەوانیش دەوڵەتۆکە بن.

سەرەك وەزیرانی عیراق لە ٢١ی جینوەری ١٩٢٦ لە وتارێکیدا ڕایگەیاند: «لە سەر دەوڵەتی عیراقە کە ماف بدا بە کوردان و فەرمانبەریان لە خۆیان بێ و زمانی کوردیش ڕەسمی بێ.

ئەم وتارە بۆ هەموو وەزارەتێك چوو کە گشت پەیڕەوی لێ بکەن.»

له ئاهەنگێك كه بۆ ئیمزای پەیمانی تازه گیرابوو، مەلیك فەیسەڵ له مەڕ كوردانەوه گوتی: «یەك له ئەركی عیراقی ڕاست، دنەدانی برای كوردی عیراقیەتی كه ڕەگەزی بپارێزێ و بێتە ژێر ئاڵای عیراقی».

هەر لەو جێیەش مەندوب سامی بریتانی له وتاری خۆیدا گوتی: «ئەركی گرینگی سەرشانی حكومەتی عیراقه وا كارێك بكا كه كوردەكان دڵسارد نەبن و شانازی به كوردایەتی خۆیان بكەن. بێگومانیشم كه عیراق ئەم سیاسەته بەرنادا».

كەوابوو ئەوه ئینگلیز و حاكمانی عیراقی بوون كه بڕیاریاندا كورد له ناو عیراقیدا پێناس و زمانی خۆیان بێ، بەرانبەر بەو باره نوێیه. نایف بەگ[1] - كه سەرەك هۆزێكی كورد بوو- به پەنجا هەزار كەسەوه له توركیا باری كرد و هاته عیراق.

ئازادی پێناس و زمان -كه عیراق به كوردی بەخشی- ئازادیخوازی كوردەكانی توركیاشی وا وەكار خست كه باركەن و بێنه عیراق.

ئەگەر بیری دامەزرانی دەوڵەتی سەربەخۆی كوردی، دایه سیس بوون، سەبووری كوردان بەوە بوو كه لەم دەوڵەته عەرەبه، ڕەگەز و زوانیان بێ ترسه و مافی ڕەوای نەتەوەیی خۆیان هەیه. بەڵام ئینگلیز كه ئیستقلالی كوردی باس دەكرد یان له توركانی دادەبڕین، هەر بۆیه بوو كه مووسڵ له تورك ببڕێ و دەگەڵ ئەوەش كه زۆربەی دانیشتووەكانی عەرەب نین، بیخاته سەر عیراقەوه. مووسڵیشی بۆ نەوتەكەی بوو. سیاسەتی بریتانی له مەڕ تورك و كورد و كەمایەتیەكانی دیكه و بۆ هەموو شۆڕێنێكی عیراق بناعەی له سەر نەوت بوو.

كۆمپانیاكانی نەوت له كێشه و هەرای مووسڵدا زۆر چالاك بوون. له ساڵانی ١٩١٨-١٩٢٠دا سێر ئارنۆڵد ویلسون بریكاری مەندوبی سامی عیراق بوو. كاتێ كەوشەنی نێوان توركیا و عیراق دیاری كرا، ئەو دەگەڵ سەركردایەتی هاوپەیمانان دەس به كار بوو. ساڵی ١٩٢٦ كه ئینگلیس بوون به خاوەنی نەوتی مووسڵ، سێر ئارنۆڵد بوو به كارگێڕی گشتی نەوتی ئێرانی و ئینگلیسی، لەو شوێنانەی كه نەوتی ئێران و عیراقی لێیه.

١- نیازی نایفی پاشایه كه سەرۆكی هۆزی كۆچەر بووا ماڵی هاتبووه سووریا. پەنجا هەزارەكەش خۆی نیه. هەژار

ساڵی ۱۹۳۲ که عیراق چووه کۆمەڵی گەلانەوە، نوێنەری عـیراق رایگەیانـد کـه مافـی کـورد پارێزراوە. بەڵام چونکە گوێ نەدرابووە مەڵبەندە کوردنشینەکان، ساڵی ۱۹۳۳ شێخ ئەحـمەد بارزانی، بەرزنـجی، شۆڕشی کرد و بە کۆششی کابتـن فیولیـت سـاڵی ۱۹۳٤ دامرکێنـرا و سـەرانی شـۆڕش هێنرانە کەرکووك و سولەیـمانیە و تا ساڵی ۱۹٤۳ لەوێ مان.

ساڵی ۱۹٤۳ مەلامستەفا بارزانی برای شێخ ئەحـمەد بارزانی -کە حکوومەت بۆی دانـابوو لـە شاری سولەیـمانی بێ- لە گرتووخانەی خۆی هەڵات و پەنای بە هۆزی بارزان برد و لەو کارەشدا شـێخ لەتیف بەرزنـجی کوڕی شێخ مەحـموود یاریدەی داوە.

لەو دەمەشدا ئازربایـجانی ئێران لەشکری رووسی بۆ چووبوو. رووس کوردیان دڵخۆش دەکـرد و سەرۆك هۆزە کوردەکانیان بە دەسـتەڵاتدار هێشتەوە. ئەو چاکەی رووس دەگەڵ کـوردی ئێرانیـان کـرد، کوردی دیکەش بیستیانەوە و لەو سۆنگەوە شێخ لەتیف چووە ئازربایـجان و رووس زۆر باشیان بە خێر هێنا. رووس نیازیان بوو بۆ کورد و ئازربایـجان دوو دەوڵەتی یان سەربەخۆ یـان یەکـدیگرا درووسـت بکەن. شێخ لەتیف لە ئازربایـجان گۆڤارێکی مانگانەی چل رووپەری بە ناوی *نیشتمان* دەردەخست.[1]

هێزی پۆلیسی عیراقێ چوونە سەر مەلامستەفا و بە شەڕ دەرۆستی نەهاتن. ئەم جار سـوپای دە گۆ راچوو. ئەویش بە شەڕ پێی ئەوەستا. نووری سەعیدی سەرەك وەزیر -کە گۆیا ئەویش هەر کوردە- وای پێ باش بوو مافـی کوردان دابیـن بکا و ئـەو شۆڕشـە دامـرکێنێ و یەکیـەتی عـیراق بـسەپێنێ. زەعیمێکی کوردی کردە وەزیر دەوڵەت کە ناوی مەجید مستەفا ماجد بوو؛ بەوی سپارد کـە وتووێـژ دەگەڵ مەلامستەفا بکا. نووری سەعید مەرجی مەلامستەفای قبوڵ کـرد کـە چـەك لـە بارزانیـەکان نەستێنێ و مافـی کوردیش لە مەڕ باری کۆمەڵایەتی و ئابووری و رۆشنبیـریەوە چیـن، بیـدا؛ بـەڵام پەرلەمانی عیراق دژی ئەو پێك هاتنە وێستا و نووری سەعید بە ناچاری خۆی لـە وەزارەت کێـشاوە و پاچەچی هاتە شوێنەکەی و بەڵێنی نووری سەعیدی بە هیچ نەگرت.

مەلامستەفا شۆڕشێکی زۆر توندوتیژی هەڵگیـرساند. ساڵی ۱۹٤٥ هێرشێکی گەورەی سـوپای

۱- شێخ لەتیف مانگی ۱۱ی ۱۹٤۳ چۆتە سەردەشت؛ پـاش حـەوت مـانگ هاتۆتـەوە عیـراق. گۆڤـاری *نیشتمان* ئورگانی کۆمەڵی ژ.ك بوو، لە مەهاباد بە نهێنی دەردەچوو. یەکەم ژمارەی مانگی پووشپەڕی ۱۳۲۲ی هەتاوی، واتـا حزیران - تەمووزی ۱۹٤۳ دەرچووە. هەژار

عیـراق چووه سەر کوردان و شۆڕشەکەی لە ناو بردن. ٧ی ئابی ئەویّ ساڵیّ مەلامستەفا چووە ئێران و زۆر لە چەکداری هێزەکەش دەگەڵی چوون. عیـراق داوای لە ئێران کـرد کـە بـارزانی بداتـەوە. ئێـران گوتی: ئەمن دەستم پێی ڕاناگا؛ چونکە لە بەردەستی ڕووسە. کە داوای لە ڕووسیا کرد گوتی: ناتوانـم بیگرم چونکە لە عەرزی ئێرانە!

ڕاستیشت دەویّ، کوردستان هەمیشە بۆ کاربەدەسـت و حاکمـانی ئێـران بەڵایـە. لـە ڕۆژگـاری ناسرەدینشا بەم لاوە، پیاوی دەوڵەت لـە لای کـوردان زۆر خوێنتـاڵن. فەرمانبـەرانی حکومـەت لـە جیاتی وەی دڵی کوردان بە خۆ خۆش کەن هەر لە خۆیان دردۆنگ دەکەن.

پاش هاتنی ڕووس بۆ ئێران و پاڵ پێوەنانی ڕەزاشا، ڕووس لیّ بڕان دەوڵەتێك لە ئازربایـجان بـە سەرۆکی جەعفەر پیشەوەری دامەزرێنن. پیشەوەری بە هاریکاری کوردەکان بە شەڕ دە گـژ هێزەکـانی حکومەتی تاران چوو؛ گفتیشی بە کوردەکان دا کە لە ناو ئازربایـجاندا دەوڵەتێکی سـەربەخۆیان بـۆ پێك بێنیّ. ساڵی ١٩٤٦ کە جەعفەر بە ئاوات گەیشت؛ کورد داوای بەشی خۆیان کرد[illegible] کورد بە سەرۆکایەتی قازی مـحەمەد پێك هات و پاتەختیشی مەهاباد (سابلاخ) بوو. کە ڕووس لـە ئێـران دەرکەوتن، وڵاتی ئازربایـجان دیسان دراوە بە تاران و حوکمی جەعفەر پیشەوەری و قـازی مـحەمەد لە بەین چوون. هێزەکانی مەلامستەفا بارزانیش حکومەتی ئێران یەك لە دوو ڕێگەی بۆ دانـان: یـان چەك دانێن و لە ئێران بن، یان مەلامستەفا و سەد کورد بە پەنابەر بـمێننەوە و ئەوانیتـر بگەڕێنـەوە بۆ عیـراق. ئەگەر بەو مەرجانەش نەکەن، ئێران هەموانیان دەردەکا.

لە ئەپریلی ١٩٤٧دا مەلامـستەفا هاتەوە عیـراق و خۆی تەسلیم کرد.[1]

١- وا دیارە مامۆستا یەحیا خەشاب ئەم باسـەی تـەواو دە بـنج و بنـاوان نـەکردووە و لـە نێـوان شـێخ ئەحـمەد و مەلامستەفادا لێی ئاڵۆزاوە. ڕاستیەکەی ئەمەیە: دوای ئەوە کە بارزانی و دەوڵەتی ئێران پێك نەهاتن، لەشکری ئێرانی گەلێك لە هێزە کوردەکانی بەردەستی خۆشیان وە پێش خۆ دا و هاتنە سەر بارزانیـان. لـە دەشـتی شـنۆ و نەغـەدەدا دەگەڵ بارزانیان دە گژ یەك ڕاچوون و گەلێك شەڕی خوێناوی لە نێواندا ڕوویدا. گەلێك زیان بە گیان و ماڵی لەشکریانی ئێران و کوردەکانی هاوکاریان گەیشت. زستانی زۆر سەخت بوو؛ بەفری زۆر و برسایەتی برستی لە بارزانیـان بـڕی. بـە تایبەتی پیـر و ژن و منداڵی وردە، زۆر پەرێشان و بیّ سەروبەرە ببوون. بارزانی بە دەم شەڕەوە خۆیان گەیاندە سنووری عیـراق، بۆ ئەوە کە ماڵ و منـداڵ و پەککەوتـەی بارزانیـەکان لـە بـەین نەچـن. شـێخ ئەحـمەدی بـارزانی و چـەند کەسێك لە شەڕکەران دەگەڵ ئەو خێزان و ماڵانەدا خۆیان تەسلیمی حکومەتی عیـراق کرد. حکومـەتی عیـراق←

ساڵی ١٩٥٥ ڕەفێق حیلمی -کە لە کوردە ڕۆشنبیرەکانی عیراقە- گوتی: «کورد مافی ئەوەیان هەیە دەوڵەتی سەربەخۆیان بێ.»

گومان نیە ئینگلیز کە باسی ئازادی کوردیان دەکرد، بۆیە بوو ئەوتیان دەس کەوێ. ڕووسیش بۆیە کوردیان دەویست کە بگەنە نەوتی ئازربایجان. کە وابوو شۆڕشی ساڵی ١٩٤٥ی بارزانی و

← شێخ ئەحمەد و چەند کەسێکی لە خزمانی، لە بەسرا زیندانی کرد.

ماڵ و منداڵ و وردەی بارزانیانیش خرانە ناو زنجەوە و ئەمەر ئەڕێ دەژیان و زۆر بە شەرزەیی ڕایان دەبوارد. ماوەیەکی زۆر هەر وا مانەوە تا لە ئەنجاما ڕێگەیان دان بچنەوە وڵاتی بارزان. بەڵام مەلامستەفا و پێنجسەد کەس لە پیاوانی بەکار و بەگوردی بارزانی خۆیان تەسلیم نەکرد و لە ٤٧/٤/٢٨ هاتنەوە لە سنووری عیراق چەند شەڕێکیان دەگەڵ عیراق کرد و لە ١٩٤٧/٥/١٨ سنووری عێراقیان بەجێهێشت و بە ڕێگەی تورکیادا گەڕانەوە و لە چەند جێیەکدا دەگەڵ تورکان تووشی یەك هاتن و بە شەڕ خۆیان ڕزگار کردن. هاتنەوە ناو کوردستانی ئێران و دەیانەویست بەرەو ڕووسیا بچن. ئێرانیەکان لە هەموو جێگە و شوێنێکدا لەشکریان لە سەر ڕێگە دانابوون کە شایەد پێشیان پێ بگرن و وانەکەن مەلامستەفا بگاتە ڕووسیا. بارزانی لەو ڕێگە دوور و پڕ لە مەترسیەدا -کە زۆر کەس سەری لێ سوڕ ماوە- گەلێك جار تووشی لەشکری ئێران هاتن و شەڕی زۆر خوێناویان لە نێواندا قەوما و بە ئازایەتی خۆیان ڕزگار کرد و توانیان لە چۆمی ئاراز بپەڕنەوە. لە ئازربایجانی سۆڤیێتی بوونە پەناهەندەی دەوڵەتی ڕووس. لە پاش ماوەیەك لە ئازربایجانیان ڕاگوێزتن و بردیاننە ئۆزبەکستان. مەلامستەفا لە ئوزبەکستانەوە چووە مۆسکۆ. هەر لە ساڵی ٩٤٧ ڕا تا ساڵی ١٩٥٨ مەلامستەفا و هەواڵانی بارزانی لە ڕووسیا ژیان و لە پاش شۆڕشی ١٤ی تەمووزی عێراق، هاتنەوە بۆ نیشتمانی خۆیان.

ساڵی ١٩٦١ پارتی دیموکراتی کوردستان -کە بە سەرۆکایەتی بارزانی بوو- لە سەر داوای مافی ئەتەوایەتی گەلی کورد، دەگەڵ عەبدولکەریم قاسمدا نێوانی زۆر خۆش نەبوو؛ کەوتبووە گلە و گازندە کردن. لە ١١ی ئابی ساڵی ١٩٦١دا عەبدولکەریم قاسم لەشکری ناردە سەر کوردستان و شەڕی هەڵگیرساند. هەر لە ١٦ی ئەم مانگەشدا لە خوت و خاڵڵ فڕۆکەی ناردنە سەر بارزان و بۆمبارانی کرد.

لە بەرانبەر ئەم دەستدرێژیەدا مەلامستەفا -لە سەر ئەمر و فەرمانی شێخ ئەحمەد- بۆ مافی ڕەوای پارێزگاری لە زوڵم و زۆریێ ڕاپەڕی و بە گژ سوپای عێراقدا هاتەوە. ئەو شۆڕشە هەتا ١١ی ئازاری ساڵی ١٩٧٠دەوامی کرد و لەو ساوە دەگەڵ حکوومەتی بەعسی پێك هات کە حوکمی زاتی (ئۆتۆنۆمی) بدەن بە کوردستان. ئیتر دوایی بەو شەڕ و کوشتارە هێنا. ئێستا کە ساڵ ١٩٧٢ە، کوردەکان چاوەنۆڕی وەن حکوومەتی عێراق بەڵێنەکانی پێك بێنێ و حوکمی زاتی بدا بە کورد و جارێکیتر شەڕ و خوێن ڕژتن نەبینن. هەژار

شیاوی باسە: ئێستا کە من ئەو پەراوێزە چاپ دەکەم و وەختیش ١٢ی مانگی نۆی ساڵی ١٩٧٣یە لە قەمیرانی حوکمی زاتی لە کوردستانی عێراقدا ٦ مانگ ماوە. بە هۆمێدم کوردی هەژار ئەم ئاواتەیان بێتە جێ و حوکمی زاتیان بۆ بچەسپێ؛ پەنا بە خوا. هەژار

شۆڕشی قازی محەممەدیش ئەگەرچی بۆ سەربەخۆیی کوردستان بوون، ئەو هێمە توندەیان نەبوو کە دەوڵەتی لە سەر گێڕ بێ. هەرگا ئەو هێمە قایمە بۆ کوردەکانیش هەڵکەوێ، ئەو ئاواتەی کە بە سەرچڵی لێی دواین بۆیان پێك دێ. حەزم دەکرد مامۆستا محەممەدعەلی عەونی- کە *شەرەفنامە*ی بە عەرەبی وەرگێڕاوە و بەو کردەوەی ڕۆشنبیری ئیسلامەتی بە تێکڕایی و ڕۆشنبیری کوردەکانی بە تایبەتی دەوڵەمەند کرد- ئێستا لە سەر دنیا بوایە و بەری ماندوو بوونی زۆری بە چاپکراوی بدیایە. خوای لێ خۆش بێ و بچێتە بەهەشت.

زۆر سوپاس بۆ شێخ عومەر وەجدی، شێخی ڕەواقی کوردان لە ئەزهەر کە زۆری خۆ بۆ چاپ کردنی ئەم کتێبە ماندوو کرد و پێڕستیشی بۆ درووست کرد.

یەحیا خەشاب

ئاپریل ١٩٥٨

شەرەفنامە لە کوردناسیی سۆڤێتدا

دوکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد

هیچ خوێندەوارێکی کورد و هیچ ڕۆژهەڵاتناسێك نیە ناوی *شەرەفنامە* و شەرەفخانی بدلیسی نەبیستبێ کە تا ئێستە بە گەلێك زمان و بە دەها جار کورت و درێژ دەربارەیان نووسراوە. هەموو ڕۆژهەڵاتناسی سۆڤێت بە گشتی و کوردناسیان بە تایبەتی، بایەخێکی دیار و شایانیان بە هەر دوو بەرگەکەی *شەرەفنامە* و دانەری داوە. ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆژهەڵاتناسانی سۆڤیەت لە نووسینەکانیاندا نەك تەنیا دەربارەی کوردستان، بەڵکو دەربارەی زۆر لایەنی تری ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیش کەلکیان لە *شەرەفنامە* وەرگرتووە. لە ساڵەکانی ۳۰دا داوا لە کاربەدەستی ئەکادیمیای سۆڤێتی ڕۆژهەڵات و کوردناس: ف.ب. ڕاستۆپچین[1] کرا ئەم سەرچاوە کۆنە بگۆڕێتەوە سەر زمانی ڕووسی؛ بەڵام مردنی لە ناکاوی بووە کۆسپ لە بەردەمی جێبەجێ کردنی ئەم کارە پێویستەدا.

بایەخ پێدانی ڕۆژهەڵاتناسی سۆڤێت بە *شەرەفنامە* لە دەساڵی ڕابردوودا گەیشتە بەرزترین پلەی. لە سەرەتای ساڵەکانی شەستەوە، کاربەدەستی زانستی بەشی کوردی دەزگای ڕۆژهەڵاتناسی ئەکادیمیای زانستی سۆڤێت، لقی لینینگراد (یەڤگینا ڤاسیلێڤا) دەستی کرد بە گۆڕینی ئەم سەرچاوە کۆنە لە زمانی فارسیەوە بۆ سەر زمانی ڕووسی. ساڵی ۱۹٦۷ بەرگی یەکەمی بە ڕووسی لە

١- ڕۆژهەڵاتناسی سۆڤێتی ف.ب.ڕاستۆپچین، لە ساڵەکانی ۳۰دا چەند باسێکی بە نرخی دەربارەی کورد بڵاو کردەوە. ڕاستۆپچین یەکەم زانایە لە جیهاندا کە یەکەم بیبلیۆگرافیای لە سەر کورد داناوە و کاتی خۆی لە ژێر ناوی بیبلیۆگرافیا لە بارەی کێشەی کوردەوە، لە گۆڤاری *ڕۆژهەڵاتی شۆڕشگێڕ*دا بڵاوی کردۆتەوە. «بڕوانە: *ڕۆژهەڵاتی شۆڕشگێڕ* بە زمانی ڕووسی، ژمارە ۳-٤، ساڵی ۱۹۳۳، ل ۲۹۲-۳۲٦ و ژمارە ٥ی هەمان ساڵ، ل ۱٥۹-۷۳.» یەکێك لە وتارە بە نرخەکانی ڕاستۆپچین «سەرنج لە بارەی کوردەوە»یە کە لە ژمارە ۱۳-۱٤ی ساڵی ۱۹۳۲ی گۆڤاری دەنگ و *باسی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست*دا بڵاوی کردۆتەوە. گۆڤاری ناوبراو، ل۷۲-۹۳. بۆ لێکۆڵینەوە لە ژمارەیەك ڕووی گرنگی ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی کورد تەرخان کراوە. ڕاستۆپچین لە سەرەتای ئەم وتارەیدا هێرشێکی زۆر توندی کردۆتە سەر ئەو مێژوونووسە دوورنەبینانەی لە خۆڕا خەباتی گەلی کوردیان لەکەدار کردووە. لە هەمان کاتدا ڕاستۆپچین زۆر توند ڕەخنەشی لەو ڕۆژهەڵاتناسە سۆڤێتیانەش گرتووە کە نەزانانە -لە ژێر پەردەی مارکسیەتدا- لەگەڵ کۆنەپەرستیان بە هەموو جووڵانەوەیەکی کوردەوە لکاندووە.

ژێر چاپدا دەرچوو . بەر لەوەش بە چەند مانگێك کاربەدەستی زانستی دەزگای گەلانی ڕۆژهەڵاتی نزیك و ناوەڕاستی ئەکادیمیای زانستی ئازەربایجانی سۆڤیێتی (م.شەمسی) سەبارەت بەو نامەیەی تەرخانی کردبوو بۆ لێکۆڵینەوە لە *شەرەفنامە*، بە ناوی *شەرەفنامەی شەرەفخانی بەدلیسی وەك سەرچاوەی مێژووی گەلی کورد*ەوە[2]؛ کە بەرهەمی کاری بێوچانی چەند ساڵێکی بوو نازناوی دوکتۆری پێدرا.

ئەم دوو شارەزایە بە شێوەیەکی زانیاری قووڵ، نرخی *شەرەفنامە* و گەلێك ڕووی نەزانراوی خۆی و دانەرەکەیان بۆ یەکەم جار بە جۆرێکی ڕێکوپێك خستۆتە بەردەمی ڕۆژهەڵاتناسانی وڵاتەکەیان و دەرەوە؛ کە وا بزانم کورتە باسێکیان لە پێشەکی یەکەم چاپی کوردی *شەرەفنامە*دا کارێکی لەجێ و پێویستە.

بەرگی یەکەمی *شەرەفنامە* بە ڕووسی، ٦١٩ لاپەڕەیە،[3] کە تەنها ٤١٢ لاپەڕەی بریتیە لە وەرگێڕانی نووسینەکەی شەرەفخان؛ ئەوی تری بریتیە لە پێشەکی و پاشکۆ و کورتە باسێکی کتێبەکە بە ئینگلیزی؛ کە لە لایەن ئافرەتی زانای سوڤیێتی (ی. ڤاسیلیێڤا)وە ئامادە کراون.

ی. ڤاسیلیێڤا لە پەنجا و پێنج لاپەڕەی پێشەکیەکەیدا وەستایانە *شەرەفنامە*ی هەڵسەنگاندووە و نرخی زانستی دیاری کردووە و گەلێك زانیاری نوێی لەم بارەیەوە بڵاو کردۆتەوە کە زۆربەی هەرە زۆریان لای خوێندەواری کورد نەزانراو بوون. لەم پێشەکیەدا زانای سۆڤیێتی بە درێژی باسی مێژووی لێکۆڵینەوەی *شەرەفنامە* و دەستنووسە کۆنەکانی و ئەو کتێبخانانەی ئێستە تیایاندا هەڵگیراون و گەلێك باسی تری لەم بابەتەوە تۆمار کردووە.

وەك ڤاسیلیێڤا نووسیویتی، هێربێلۆ بە زمانی فەرەنسی ساڵی ١٧٧٦ لە لاپەڕەی ٨٣٦ و ٨٤١ی کتێبەکەیدا (کتێبخانەی ڕۆژهەڵات یا فەرهەنگی گشتی) بۆ یەکەم جار باسی *شەرەفنامە*ی بە جیهانی

١- ڤاسیلیێڤا دەمێکە دەستی بە گێڕینی بەرگی دووهەمی *شەرەفنامە* کردووە کە نیاز وایە ئەویش لەم چەندانەدا بخرێتە ژێر چاپەوە.

٢- ئەم نامەیە بە زمانی ئازەری نووسراوە و کورتەکەی بە ڕووسی چاپ کراوە.

٣- هەزار و سێسەد دانە لە بەرگی یەکەمی *شەرەفنامە* بە ڕووسی بە شێوەیەکی جوان و بەرچاو، چاپ کراوە و دەمێکە لە بازاڕاندا نەماوە.

زانیاری ڕۆژئاوا گەیاندووە[1]. هێرپێلۆ لە ڕێگەی یەکێك لە نووسراوەکانی گەڕۆکی بەناوبانگی تورکی سەدەی حەڤدەهەم (کاتب چەلەبی)یەوە بە *شەرەفنامە*ی زانیوە «بڕوانە ل ١٤ی پێشەکیەکەی ی.ڤاسیلیێڤا». دوای ئەوە یەکەم ئەورووپایی کە دەستنووسی *شەرەفنامە*ی دەستکەوتووە جۆن مالکۆلم[2] بووە کە تەنانەت لە ڕووی زانستیشەوە کەڵکی لێ وەرگرتووە؛ بەوەدا کە لە بەرگی دووهەمی[3] دەربارەی مێژووی ئێران چەند جارێك شتی لە *شەرەفنامە* وەرگرتووە؛ بەڵام بێ ئەوەی ناوی کتێبەکە یا دانەری بێنێت. بێگومان بەکارهێنانی *شەرەفنامە* وەك سەرچاوە -لەو کاتەدا لە لایەن شارەزایەکی وەك مالکۆلمەوە- بەڵگەیەکی مێژووییە بۆ نرخی بەرز و بایەخی بێسنووری *شەرەفنامە*. دوای جۆن مالکۆلم، بە بیست ساڵێك مێژوونووسی فەرانسی (کاترمێر) لە زۆر شوێنی ئەو کتێبەیدا کە ساڵی ١٨٣٦ لە پاریس لە ژێر ناوی *مێژووی مەغوولەکانی ئێران*دا بڵاوی کردۆتەوە کەڵکی لە *شەرەفنامە* وەرگرتووە.

ڤاسیلیێڤا بە درێژی باسی شوێنی *شەرەفنامە*ی لە ڕۆژهەڵاتناسی ڕووسدا کردووە. خ.د.فرین یەکەمین زانای ڕووس بووە کە ساڵی ١٨٢٦ لە یەکێك لە ڕۆژنامەکانی پیتەربورگدا باسی *شەرەفنامە*ی وەك سەرچاوەیەکی مێژوویی یەکجار گرنگ کردووە[4]. لە پاشی سێ ساڵ دووبارە فرین لە

١- بە پێی ئەو زانیاریانەی لە بیبلیۆگرافیاکەی ژاکە موسەیلیاندا بڵاو کراوەتەوە، هێرپێلۆ لە پێنج شوێنی کتێبەکەیدا ل ٨٤١، ٨٣٦، ٨٠٧، ٧٠٦، ٣١٧، باسی کورد و *شەرەفنامە*ی کردووە: (ژ.س موسەیلیان، بیبلوگرافیای کوردناسی بە زمانی ڕووسی مۆسکۆ، ١٩٦٣، ل٥٥).

٢- جۆن مالکۆلم ١٧٦٩.ل (١٨٣٣.ز) کاربەدەستێکی دیپلۆماسی بەریتانی ناسراوە؛ ماوەیەکی زۆر لە هیندوستان و ئێران کاری کردووە و شارەزاییەکی زۆری دەربارەی وڵات و گەلەکانی ڕۆژهەڵات هەبووە و گەلێك نووسراوی بە نرخی لە پاشماوە بەجێهێشتووە و کاتێك کە لە ئێران بووە، ژمارەیەکی زۆر سەرچاوە و دەستنووسی کۆنی دەستکەوتووە کە یەکێکیان *شەرەفنامە* بووە.

٣- J. Malcolm, The History of Persia From The Most Early Period to the present time, vol.٢ london, ١٨١٥ pp. ٢٠٧-٢٠٨.

٤- پرۆفیسۆر قەناتی کوردۆ لە یەکێك لە وتارەکانی ئەم دواییەیدا باسی ئەوەی کردووە کەوا یەکەم کەسێ کە بە درێژی ساڵی ١٨٢٦ دەربارەی *شەرەفنامە*ی نووسیوە، م.ڤۆلکۆڤ بووە. بە پێی ئەم وتارەی مامۆستا کوردۆ جگە لە فرێن ژمارەیەکی تریش لە ڕۆژهەڵاتناسەکانی ڕووسیا هەر لەو کاتەدا داوای بڵاو کردنەوە و گۆڕینی *شەرەفنامە*یان کردووە

یەکێك لە نووسینەکانیدا باسی *شەرەفنامەی* کردۆتەوە و داوای کردووە بە زووترین کات فارسیەکەی بڵاو بکرێتەوە و بگۆردرێتە سەر زمانێکی ئەورووپایی.

زانا و کاربەدەستی ئەکادیمیا، ڤلیامینۆف زێرنۆف ئەرکی بڵاوکردنەوەی *شەرەفنامەی* بە فارسی گرتە ئەستۆی خۆی و توانی ساڵی ١٨٦٠ بەرگی یەکەمی بە پێشەکیەکی بیست لاپەڕەیی بە نرخەوە بە زمانی فەرانسی بڵاو بکاتەوە[2]. دوابەدوای ئەوە، بە دوو ساڵ بەرگی دووهەمیشی لەگەڵ پێشەکیەکی فەرانسی حەوت لاپەرەییدا بڵاو کردەوە[3]. جێبەجێ کردنی ئەم کارە ئەوەندە پایەی زانستی ڤێلیامینۆف زێرنۆڤی -لە ڕۆژهەڵاتناسی ڕووسیدا- بەرز کردەوە کە نازناوی ئەکادێمی پێ درا. بەشێکی یەکجار پڕ کەڵك و گرینگی پێشەکیەکەی ڤاسیلیێڤا بۆ باسی دەستنووسەکانی *شەرەفنامە* تەرخان کراوە کە ژمارەیان -وەك دەڵێت- یەکجار زۆرە. ژمارەی تۆمارکراوی *شەرەفنامە* تەنها لە کتێبخانە ناسراوەکانی جیهاندا دەگاتە ٢٢ دانە (ل ١٧). ئەمەش بێگومان بەڵگەیەکی ترە بۆ گرنگی *شەرەفنامە* کە وا دیارە زانایان هەر لە زووەوە بایەخێکی زۆریان پێداوە و ژمارەیەکی زۆریان لە سەر

(بڕوانە: ك.ك.کوردۆییف، کوردناسی، کتێبی موزەخانەی ئاسیایی لقی لینینگرادی دەزگای ڕۆژهەڵاتناسی ئەکادیمیای زانستی یەکیەتی سۆڤیەت، مۆسکۆ، ١٩٧٢، ل٣٨٦-٣٨٧).

١- ڤلیامینۆف زێرنۆف (ڤیلادیمیر ڤیلادیمیروڤیچ) ١٨٣٠.ك (١٩٠٤.ز) یەکێکە لە ڕۆژهەڵاتناسە ناسراوەکانی ڕووسیا کە شارەزاییەکی تەواوی لە مێژوو، ئارکیۆلۆژیا و زماندا هەبووە و گەلێك زمانی دەزانی و ساڵی ١٨٦١ بە ئەندامی ئەکادیمیا هەڵبژێردرا. بەشی زۆری بەرهەمەکانی ڤیلیامینۆف زێرنۆف بۆ لێکۆڵینەوەی مێژوو و زمانی گەلە ڕۆژهەڵاتیەکانی ڕووسیا تەرخان کراون. لە بەر ئەوەی یەکێك لەو زمانانەی زێرنۆف بە ڕەوانی دەیزانیـن فارسی بوو، بڵاوکردنەوەی *شەرەفنامەی* پێ سپێردرا.

٢- لە لاپەڕەی یەکەمی بەرگی یەکەمدا بە زمانی فارسی نووسراوە: «جلد اول از کتاب شرفنامە تألیف شرفخان بن شمس‌الدین بدلیسی کە بە اهتمام اقل عباد ولادیمیر ملقب بە ولیامینوف زیرنوف در محروسە بطربورغ در دارالطباع اکادیمیە امپراطوریة سنە ١٨٦٠ عیسوی مطابق سنە ١٢٧٦ هجری مطبوع گردید».

٣- لە لاپەڕەی یەکەمی بەرگی دووهەمدا بە زمانی فارسی نووسراوە: «جلد دوێم از کتاب *شرفنامە* تألیف شرفخان بن‌شمس‌الدین بدلیسی کە بە اهتمام اقل عباد ولادیمیر ملقب بە ولیامینوف زرنوف در محرووسە بطربورغ در دارالطباع اکادیمیە امپراطوریة سنە ١٨٦٢ عیسوی مطابق سنە ١٢٧٨ هجری مطبوع گردید».

نووسیوەتەوە[1]. بە پێی ئەو زانیاریانەی ڤاسیلێڤا کۆی کردوونەتەوە، کۆنترین و بەنرخترین و ڕاستترین دەستنووسی زانراوی *شەرەفنامە* ئەو ژمارەیە کە بە دەستخەتی خودی شەرەفخان لە ژێر ناوی *شەرەفنامەی تاریخی کوردستاندا* نووسراوەتەوە و ئێستە لە کتێبخانەی بۆدلیان لە ئاکسفۆرد هەڵگیراوە. ئەم دەستنووسەی *شەرەفنامە* کەوتۆتە ٢٤٦ پەڕەوە و بە ٢٠ وێنەی نایاب ڕازێنراوەتەوە و لە کۆتایی زولحەججەی ساڵی ١٠٠٥.ك (١٣ی ئابی ١٥٩٧.ز)دا، شەرەفخان لە نووسینەوەی بۆتەوە. واتە ئەمە یەکەم ژمارەی نووسراوەی *شەرەفنامەیە*؛ چونکە شەرەفخان لە مانگی ئابی ساڵی ١٥٩٧.ز لە نووسینەوەی بەرگی یەکەمی کتێبەکەی و لە مایسی ١٥٩٩.ز شدا لە نووسینەوەی بەرگی دووهەمی بۆتەوە.

دووهەم ژمارەی بە نرخی دەستنووسی *شەرەفنامە*، ئەو ژمارەیە کە لە کتێبخانەی گشتی لنینگراد پارێزراوە. مێژووی نووسینەوەی ئەم دەستنووسەی شەرەفنامە، ساڵی ١٥٩٨ە و شەرەفخان خۆی سەیری کردۆتەوە و مۆری خۆی لەسەر داناوە. بەڵام ئەوەی تا ڕادەیەك لە نرخی کەم کردۆتەوە، ئەوەیە کە چەند شوێنێکی کەمی نەماوە[2].

دەستنووسێکی‌تری کۆنی *شەرەفنامە* کە ساڵی ١٦٠٦ لە شاری کلس لە لایەن حەسەنی کوڕی نوورەدینەوە لە بەر یەکەم ژمارەی *شەرەفنامە* بە بێ دەستکاری لە ٣٢٧ پەڕەدا نووسراوەتەوە، لە کتێبخانەی بۆدلیان هەڵگیراوە. جگە لەمانە ڤاسیلێڤا باسی ژمارەیەکی‌تر لە دەستنووسە کۆنەکانی *شەرەفنامە* دەکات کە لە مووزەخانەی بەریتانی و کتێبخانەی ئەستەمبوڵ و هەندێك شوێنی‌تردا پارێزراون (ل١٧-٢٠).

تا ئێستە *شەرەفنامە* چەند جارێك لە زمانی فارسیەوە گۆڕدراوەتە سەر چەند زمانێکی‌تر. وەك ڤاسیلێڤا دەیگێڕێتەوە: کۆنترین گۆڕینی *شەرەفنامە* ئەو دوو گۆڕینەن کە بۆ سەر زمانی تورکی -بە

١- زۆر لەوانەیە تا ئێستەش ژمارەیەکی زۆر لە دەستنووسە کۆنەکانی *شەرەفنامە* لە کوردستان وە یا لە هەندێك لە وڵاتەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا هەبن.

٢- ئەم دەستنووسەی *شەرەفنامە* یەکێك بووە لە دەستکەوتە بە نرخەکانی لەشکری ڕووس لە کاتی شەڕی ڕووس و فارسدا لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمدا (١٨٢٦- ١٨٢٨.ز) کە لە ئەردەبیلەوە لەگەڵ کتێبخانەی سەفەوێکاندا گواستوویانەتەوە پیتەرزبورگ.

جیا- کروان؛ یەکێکیان کورت کراوەی *شەرەفنامە*یە و نەوێترییان هەموویەتی و تا ئێستە دوو دەستنووسی یەکەمیان و دەستنووسێکی دووهەمیان دۆزراونەوە؛ بەڵام هیچکامێکیان بڵاو نەکراونەتەوە. کورت کراوەکەی *شەرەفنامە* لە لایەن محەممەدبەگی ئەحمەدبەگی میرزا ناوەوە ساڵی ١٠٧٨ی کۆچی (١٦٦٧-١٦٦٨ز) تەرجەمە کراوە و نەوێترییشیان لە ساڵەکانی هەشتای سەدەی حەڤدەهەمدا، لە لایەن سامی ناوێکەوە کراوە (ل٢٠-٢١).

دوای ئەوە بە دەوروبەری دووسەد ساڵێک، بەرگی یەکەمی *شەرەفنامە* لە لایەن یەکێك لە رۆشنبیرە هەرە زرنگەکانی سەدەی نۆزدەهەمی کوردستان (مەلا مەحموودی بایەزیدی)[1]یەوە بۆ یەکەم جار کراوە بە کوردی. مەلا مەحموود ئەم کارەی ساڵی (١٨٥٨-١٨٥٩) بە هاندانی کوردناسی بەناوبانگی رووسی «ئەلێکسەندەر ژابا»وە[2] کردووە و دەستنووسەکەی ئێستە لە کتێبخانەی گشتی لینینگراد هەڵگیراوە. هەر لەو دەوروبەرەشدا، لە ڤیەنا *شەرەفنامە* لە لایەن *ف.ا.بارب*ەوە کراوە بە ئەڵمانی و بەرە-بەرە لە نێوان ساڵانی ١٨٥٣ و ١٨٥٩دا لەگەڵ پێشەکییەکی وەرگێڕدا، بڵاو

١- مەلامەحموودی بایەزیدی زانایەکی پایەبڵندی کوردە کە لە کۆتایی سەدەی هەژدەدا لە دایك بووە. بایەزیدی جگە لە زمانی زگماکی خۆی، لە زمان و ئەدەبی عەرەبی و تورکی و فارسیدا دەستێکی باڵای هەبووە؛ شارەزایەکی گەورەی قورئان بووە و بۆ ماوەیەکی درێژ نەك تەنها لە بایەزیدا، بەڵکو لە هەموو کوردستاندا مەلایەکی کەم هاوتا بووە. مەلا مەحموود ژمارەیەکی زۆر بەرهەمی ئەدەبی و زمانەوانی کۆمەڵایەتی لە دوای خۆی بەجێ هێشتووە کە لە رووی زانستییەوە نرخێکی زۆر گەورەیان هەیە. م.ب.رۆدینکۆ لەم رووەوە نووسیویێتی دەڵێت: گەلی کورد لە پاراستنی گەلێك رووداوی بە نرخی ژیانی، زۆر قەرزداری مەحموودی بایەزیدییە. ئەگەر هەوڵ و تەقەلای مەحموودی بایەزیدی و ژابا نەبوایە ژمارەیەك لە سەرچاوە گرینگەکانی ئەدەبی کوردی سەدەکانی ناوەند تا ئەمڕۆش بە نەزانراوی دەمانەوە. «بڕوانەوە: ملا محمودی بایزیدی، *عادت و رسوماتنامه اکرادیه*، چاپی رووسی. گۆڕین و لێکۆڵینەوەی م.ب.رۆدینکۆ مۆسکۆ، ١٩٦٣، ل ٤. دەربارەی ژیان و کارەکانی مەلا مەحموودی بایەزیدی، بڕوانە پێشەکی ئەم سەرچاوەیە».

٢- ئەلێکسەندەر ژابا کاتی خۆی قونسولی رووس بووە؛ لە نزیکەوە کورد و کوردستانی ناسیوە و گەلێك نووسینی بایەخداری لە بارەیانەوە بەجێ هێشتووە؛ وەك *جامعیی رسالیان و حکایتان بزمانی کورمانجی* کە بریتییە لە ژمارەیەکی زۆر پەند و چیرۆکی فۆلکلۆری کە کۆی کردوونەتەوە و کردوونی بە فەرەنسی و ساڵی ١٨٦٠ لە پیتەربورگ لە چاپی داون. ژابا هاوڕێیەکی نزیکی مەلا مەحموودی بایەزیدی بووە و بە یارمەتی ئەو توانیویەتی گەلێك دەستنووسی بە نرخ پەیدا بکات و لە گەلێك رووی زمان و ژیانی رۆشنبیری گەلی بکۆڵێتەوە. نووسینەکانی ژابا و ئەو سەرچاوە دەستنووسانەی لە بارەی کوردەوە کۆی کردوونەتەوە لە کتێبخانەی گشتی لینینگراد هەڵگیراون.

کراوەتەوە. دوای ئەوە بە ماوەیەك کارێکی زانستی یەکجار گەورە بە نیسبەت *شەرەفنامە*وە کرا کە بووە هۆی پێناساندنی تەواوی ئەم سەرچاوە کۆنە، لە جیهانی زانستی ڕۆژئاوادا. ئەوە بوو پرۆفیسۆر ف.ب.شارموا -کە ئەو کاتە وەك زانای هەرە فارسیزان لە ئەورووپا حیساب دەکرا- توانی لە نێوان (١٨٦٨- ١٨٧٥)دا تەرجەمەی فەرانسی هەر دوو بەرگەکەی *شەرەفنامە* لە پیتەرزبورگ بڵاو بکاتەوە؛ کە بریتی بوو لە بەرهەمی ٣٠ ساڵ کاری بێ وچانی. شارموا چاپەکەی ڤیلیامینۆف زیرنۆفی بۆ تەرجەمەکەی کردبووە بنچینە و کەڵکیشی لە دوو دەستنووسی کۆنی *شەرەفنامە* وەرگرتبوو.

ئەم چاپە فەرانسیەی *شەرەفنامە* کەوتۆتە چواربەرگی سەربەخۆوە: بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ساڵی ١٨٦٨ و بەشی دووەمی بەرگی یەکەمی ساڵی ١٨٧٣ و بەشی دووەمی بەرگی دووەمی ساڵی ١٨٧٥ لە چاپ دراون (ل٢١،٥٤٩).

شارموا لە تەرجەمەکەیدا پەیڕەوی مەرجە زانیاریەکانی گۆڕینی کردووە. بیری خۆی و ئەو ڕاست و ڕوون کردنەوانەی بە پێویستی زانیون، لە پەراوێزی کتێبەکەدا بڵاوی کردوونەوە. جگە لەوەش پێشەکیەکی بۆ نووسیوە کە تێیدا باسی *شەرەفنامە* و هەندێك ڕووی ژیانی کورد و جوغرافیای کوردستانی کردووە. ڤاسیلیێڤا لەگەڵ ئەوەشدا کە چەند ڕەخنەیەکی لە پێشەکیەکەی ف.ب.شارموا گرتووە، دڵن بەوەدا دەنێت کە تەرجەمەکەی تا ئەمڕۆش نرخی زانستی خۆی لە دەست نەداوە (ل٢٣).

دوابەدوای ئەم زانیاریە بەنرخە کەم زانراوانە، ڤاسیلیێڤا دەکەوێتە هەڵسەنگاندنی *شەرەفنامە* و بیری خۆی -وەك ڕۆژهەڵاتناسێك- دەربارەی سەنگ و بایەخی دەردەبڕێت و دەڵێت: نرخی زانیاری ئەم سەرچاوەیە ئەوەندە زۆرە کە پێویستی بە پیاهەڵدان نیە. هیچ نەبێت بە یارمەتی *شەرەفنامە* دەتوانرێت جێگەی گرنگی ون بووی گەلی کورد لە مێژووی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا دیاری بکرێت (ل٣٧)؛ ئەمەش بێگومان لە نرخاندن نایەت؛ چونکە: گەلی کورد، هەر وەك چۆن ڕۆژهەڵاتناسی هەرە بەناوبانگی ڕووسیا و سۆڤێت (ئۆربێلی[1])

١- ئارکیۆلۆژ و مێژوونووسی بەناوبانگی سۆڤێتی، یوسف ئەبگارەڤیچ ئۆربیلی ١٨٨٧.ك (١٩٦١.ز)، یەکێکە لەو زانا پایەبڵندانەی بە قووڵی لە زمان و مێژووی گەلی کورد و باری ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی تێگەیشتووە و خزمەتێکی زۆری کوردناسی کردووە و لە پێگەیاندنی ژمارەیەك لە زانا کوردەکانی سۆڤێت دەستێکی زۆر باڵای هەبووە.

دەڵێت: «کارێکی یەکجار گەورەی کردۆتە سەر ڕۆشنبیری ڕۆژهەڵات و ئەم گەلە زۆر لە ڕۆڵەکانی خۆی لە ژێر ناوی فارس و تورک و عەرەب و ئەرمەندا لە دەست داوە. بەوەی ناویان وەك شاعیر و مۆسیقار و جەنگاوەری ئەمر، مێژووی چەند میللەتێك دەرازێننەوە و ئەمەش کارێکی وەهای کردووە لە زانستی ئەورووپا و ڕووسدا وەها باو بێت کە گوایە کورد نەك تەنها ناتوانێت شتێکی نوێ لە ژیانی ڕۆشنبیریدا بێنێتە کایەوە، بەڵکو توانای ئەوەشی نیە تەنانەت لە بێگانەشەوە هیچ فێر بێت». بەڵام وەك ڤاسیلیڤا دەڵێت بە یارمەتی *شەرەفنامە* دەتوانرێت ئەم کەلێنە گەورەیە لە مێژووی گەلانی ڕۆژهەڵاتدا پڕ بکرێتەوە و شوێنی ڕاستەقینەی نەتەوەی کوردی تێدا دیاری بکرێت.

یەکێك لەو ئەنجامە گرنگانەی کە زانای سۆڤێتی (ژ.ڤاسیلیڤا) لە بارەی ناوەڕۆکی *شەرەفنامە*وە پێی گەیشتووە بریتیە لە دەست نیشان کردنی ڕاستی ئەوەی کەوا ئەم سەرچاوە مێژوویییە ڕەسەنە، باریدەی کوردناسان دەدات کە بە شێوەیەکی قووڵتر لە زۆر ڕووی ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی ئەمرۆی کورد تێبگەن (ل ٦٧). ئەم بیرەی ڤاسیلیڤا زۆر ڕاست و درووستە؛ چونکە *شەرەفنامە* گەلێك ڕووی گرنگی خەباتی سەختی نەتەوەی کوردی لە سەدەکانی ڕابوردوودا تۆمار کردووە کە لای مێژوونووسی خۆ و بێگانە نەزانراوبوون و تەنانەت تا ئەمڕۆش بە تەواوەتی نەزانراون و ئەمەش هۆیەکی گەورەی تێنەگەیشتنی جووڵانەوەی ئازادیخوازی نەتەوایەتی گەلی کوردە لە لایەن بێگانەوە.

ڤاسیلیڤا پتر لە سەدوبیست لاپەڕەی بە ئینگلیزی لە کۆتایی کتێبەکەی، بۆ تێبینی و ڕوون کردنەوە و هەڵە ڕاست کردنەوە و بەراورد کردن و سەرچاوە و مەڵبەند و کورتە باسێك لە بارەی *شەرەفنامە*وە، نووسیوە و هەموو ئەمانەوە بێگومان ئەوندەیتر نرخی زانیاری کارەکەیان بەرز کردۆتەوە. شایەنی باسە ڕۆژهەڵاتناسی سۆڤێت هەر زوو بایەخی بەم کارەی ڤاسیلیڤا دا و بە دەستکەوتێکی دیاری کوردناسی لە قەڵەم دا.[1]

١- بڕوانە: گۆڤاری *گەلانی ئاسیا و ئەفریقا* (بە زمانی ڕووسی) ژمارە ٦،ساڵی ١٩٦٨، ل ٢٠١، ٢٠٢. ئەم گۆڤارە دانی بەوە داناوە کە تەرجەمەکەی ڤاسیلیڤا لە هەموو ڕوویەکەوە تەواو و بێگەردە، و ئەمەی بە دەستکەوتێکی گرنگی ڕۆژهەڵاتناسی سۆڤێت داناوە.

زانای نازەریش دوکتۆر محەمەدی شەمسی -جگە لە نامەی دوکتۆریەکەی- زنجیرەیەك وتاری زانستی لە بارەی شەرەفخان و *شەرەفنامە*وە بڵاو کردۆتەوە؛ وەك: *مێژوونووسی کوردی بەناوبانگ شەرەفخان بەلیسی*[1] و *باسی ڕاپەڕینەکانی سەدەی شازدەهەمینی هۆزە کوردەکان لە شەرەفنامەدا*[2]. دوکتۆر شەمسی لە نامەی دوکتۆرێکەیدا بە درێژی باسی ژیان و بەسەرهاتی شەرەفخان و باری ژیانی سیاسی و کۆمەڵایەتی کوردستان لە سەدەی شازدەدا دەکا و لە ناوەرۆکی *شەرەفنامە* دەدوێ. بۆ ڕوون کردنەوەی ئەم باسانە ژمارەیەکی زۆر سەرچاوەی کۆنی وەك *نزهةالقلوب*ی *حمدالله القزوینی* و بەرهەمی ژمارەیەك مێژوونووسی سەردەمی شەرەفخانی بەکار هێناوە؛ وەك قازی ئەحمەدی غەففاری.

دوکتۆر شەمسیش - هەر وەك ڤاسیلیڤا- بە درێژی باسی گرنگی *شەرەفنامە*ی کردووە و دەڵێت کەوا مێژوونووسەکانی دوای شەرەفخان بۆ وێنە کاتب چەلەبی و ئەولیا چەلەبی و گەلێکی‌تر، لە بەرهەمەکانیاندا لە سەرچاوەیەك زیاتر *شەرەفنامە*یان بە کار هێناوە. هەروەها ئەو هەڵەیەشی ڕاست کردۆتەوە کە هەندێك مێژوونووس لەو بارەیەوە کردوویانە؛ کە گوایە شەرەفخان کتێبەکەی بە هاندانی شای ئێران داناوە[3]. لە ڕاستیدا شەرەفخان لەو کاتەدا کە *شەرەفنامە*ی داناوە، زۆر لە سوڵتانی عوسمانییەوە نزیك بووە و بە پێی قسەکانی دوکتۆر شەمسی، عوسمانییەکان تەنانەت یارمەتیشیان داوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، ئەمەش زۆر گرنگە کە لە ناوەرۆکی *شەرەفنامە*دا -تا ڕادەیەکی یەکجار زۆر- هەست بە بێلایەنی و لانەدان دەکرێت؛ بۆ وێنە شەرەفخان بە یەك جۆر بە شان و باهۆی شاتوهماسب و سوڵتان موورادی سێهەمیدا هەڵداوە و خۆی لەوە کەمڕ کردووە کە ئەو جووتە شێر و تیریان لە یەك دەسوو. جگە لەمە شەرەفخان لە سەرەتای کتێبەکەیدا بە شێوەیەکی ئاشکرا و

١- بڕوانە گۆڤاری *هەواڵەکانی کۆڕی زانیاری ئازەربایجانی سۆڤێت* (بە زمانی ڕووسی و ئازەری) ژمارە ١، ساڵی ١٩٦٧، ل ٦٧-٧٢.

٢- هەمان گۆڤار، ژمارە ١، ساڵی ١٩٦٨، ل ٤٠-٤٦.

٣- بۆ وێنە بڕوانە: شاکر خصباك، *الکرد و المسألة الکردیة*، بغداد، ١٩٥٩، ل ١٥. بە بیری دوکتۆر شاکر خصباك گوایە شەرەفخان *شەرەفنامە*ی بە هاندانی شاعەباسی دووەم داناوە؛ لە کاتێکدا کە شەرەفخان هاوژینی شاعەباسی یەکەم بوو!

سەرنجڕاکێشەر بەم جۆرەی لای خوارەوە باسی ئەو هۆیەی کردووە کە بۆ دانانی *شەرەفنامە* پاڵی پێوە ناوە؛ دەڵێ: چونکە مێژوونووسان تا ئێستا هیچیان لە بارەی کورد و کوردستانەوە نەنووسیوە، من ویستم بە پێی توانا لەو بارەوە کتێبێك بنووسم و ناوی لێ بنێم *شەرەفنامە*؛ هەموو ئاواتیشم هەر ئەوەیە کە خانەدانە گەورەکانی کوردستان ناویان گوم نەبێت. کەواتە بەر لە هەموو شتێك و پتر لە هەموو هۆیەك، گیان و هەستی کوردایەتی شەرەفخانیان جووڵاندووە و بەڵگەی ئەمەش هەر لە ناو *شەرەفنامە* جارەهای جار بەرچاو دەکەوێت. بۆ وێنە لە سەراپای *شەرەفنامە*دا هەست بەوە دەکرێت کەوا خاوەنەکەی بە ئاشکرا یا لە ژێر لێوەوە و لە ژێر پەردەی هەڵدان بە شان‌وباهۆی سوڵتانەکاندا دەڵێت: «کوردستان وڵاتێکە بە کەس داگیر ناکرێت و سەر بۆ کەس شۆڕ ناکات».

سەرەڕای هەموو ئەمانە، شەرەفخانی بدلیسی یەکەم کەسە کە هەوڵی داوە بە شێوەیەکی ڕاست و بێ‌پێچ و پەنا، دەستکاری سنووری کوردستان دیاری بکات. بەر لە شەرەفخان و بە تایبەتی لە سەردەمی سەلجووقییەکانەوە، کوردستان بەو مەڵبەندانە دەوترا کە کەوتبوونە نێوان ئازەربایجان و لوڕستان و ڕۆژئاوای زنجیرە شاخەکانی زاگرۆسەوە؛ بەڵام لە *شەرەفنامە*دا سنووری کوردستان لە مەلاتییەوە دەست پێ دەکات و لە سەر ڕۆخەکانی خەلیج کۆتایی دێت[1]. یەکێك لە ڕووە گرنگەکانی کارە زانستییەکەی دوکتۆر شەمسی لە بارەی *شەرەفنامە*وە ئەوەیە کەوا بە یارمەتی ئەم سەرچاوەیە و لە بەر ڕۆشنایی ڕێبازێکی زانیاری ڕاست، توانیویەتی چەند لایەکی پڕ پێچ و پەنا و کەم زانراوی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری و چەند ناوچەیەکی کوردستان لە کۆتایی سەدەکانی ناوەندیدا دیاری بکات. زانیارییەکانی ناو *شەرەفنامە* وا دەردەخەن کەوا بناغەی ژیانی ئابووری میرنشینی بدلیس لە سەدەکانی ناوەندا، لە سەر جۆرێ خاوەن مولکێتی پچووك دامەزرابوو. چەوساندنەوەی جووتیاریش قاڵبی تایبەتی خۆی وەرگرتبوو؛ بەوەی لە سنووری تەنها بەرهەم هێنانیدا نەمابوو؛ بەڵکو جووتیار دەبوو جگە لەوەش پارێزگاری بەرژەوەندە سیاسییەکانی سەرۆکەکانی بکات؛ بە بەشدار بوون لە هەموو شەڕەکانی ئاغایدا؛ کە هەندێکیان بریتی بوون لە شەڕی دەربەگایەتی نێوان سەرۆکە کوردەکان. بۆ دواجار لە کوردناسی سۆڤێتدا، مامۆستا قەناتی کوردۆ (کوردۆییڤ) لەو وتارەیدا کە لە ژێر ناوی

١- لە ڕاستیدا هەموو ئەمانە نیشانەی ئەوەن کەوا لە سەدەی شازدەدا- سەرەتای دروست بوونی هەستی نەتەوایەتی- ئەم تایبەتییە لە ناو سەردارە کوردەکاندا لە ئارادا بووە.

کوردناسی ساڵی ١٩٧٢ بڵاوی کردۆتەوە[١]، باسی *شەرەفنامە*ی کردووە. بە تایبەتی دەستنووسە کۆنەکانی کە لە ئارشیفەکانی لینینگراد پارێزراون. وەك قەناتی کوردۆ باسی دەکات، م.ڤۆلکۆڤ یەکەم کەس بووە کە بە درێژی لە ساڵەکانی بیستی سەدەی نۆزدەدا -لە چەند لاپەڕەیەکدا- وەسفی ئەو دەستنووسانەی کردووە و خ.دفرێنیش یەکەم کەس بووە کە هەر لەو دەورو بەرەدا لە وتارەکانی خۆیدا باسی گرنگی پێوستی بڵاو کردنەوە و گۆڕینی *شەرەفنامە*ی کردووە[٢]. دوای ئەوە مامۆستا قەناتی کوردۆ دێتە سەر باسی مێژووی لێکۆڵینەوەی *شەرەفنامە* لە لایەن ڕۆژهەڵاتناسەکانی ڕووسیا و سۆڤێتەوە؛ وەك لە سەرەوە باسمان لێ کرد.[٣]

بەم جۆرە وەك دەبینن *شەرەفنامە* شوێنی شایانی خۆی لە کوردناسی سۆڤێتدا کردۆتەوە و ئەو ڕاستیانەش کە لە سەرەوە باسمان کردن، وا بزانم تا ڕادەیەك یارمەتی دیاری کردنی نرخی زۆری ئەم چاپە کوردیەی *شەرەفنامە* دەدەن.

بێگومان مامۆستا هەژار بەم کارە گرنگ و بایەخدارەی کەلەبەرێکی گەورەی لە کتێبخانەی کوردیدا پڕکردەوە و کۆڕی زانیاری کوردیش بە بڵاوکردنەوەی ئەرکێکی گرنگی سەرشانی بەجێ هێنا.

١- بڕوانە پەراوێزی ژمارە ٨.

٢- ك.ك.کوردۆییێڤ، سەرچاوەی ناوبراو، ل ٣٨٦-٣٨٧.

٣- ئەم بەشە لە ژێر چاپدا بوو کە نووسەر، کتێبێکی بە زمانی ئازەری لە دوکتۆر م.شەمسی، بەم ناوەوە وەرگرت: *شەرەفنامەی شەرەفخانی بدلیسی وەك سەرچاوەی مێژووی گەلی کورد*. بەم جۆرە نامەی دوکتۆریەکەی د.شەمسیش وەك کتێب بڵاو بووە و ئەمەش بێگومان بۆ کوردناسی سۆڤێت دەستکەوتێکی نوێیە. کتێبەکەی دوکتۆر شەمسی سەد و چل و چوار لاپەڕەیە و ١٧٠٠ دانەی لێ چاپ کراوە و دانەری کەلکی لە ١٣٤ سەرچاوەی هەمەجۆر وەرگرتووە؛ کە ناوەکانیان لە کۆتایی کتێبەکەدا تۆمار کراون.

شەرەفنامە

مێژووی ماڵە میرانی کوردستان

میر شەرەفخانی بدلیسی

وەرگێڕانی

مامۆستا هەژار

سەرەتا

بە ناوی خودای دەهندە و دلۆڤان

سەرەتای وتارم بە سوپاسی ئەو خودایە دەست پێ دەکا، کە پەسندی ئەو لە دڵی رووناکەوە وەك رۆژی بە کیرێۆ، زەوی و عاسمان دەتەنێتەوە. ئەو خاوەن شکۆیەی کە هەموو پایەبەرز و سەربلندێك لە سەر و ژێر رێسمەی دەرگانەی ئەودا، بە لارەملی و سەرکزی سەر دەنێتەوە.

شیرینکارێکە، دەفرێکی گلینی بۆ داڵدەو پەسیوی گیانی نادەم، لە قوڕ و لیتە هەڵخستۆتەوە و بە تینی تیشکی بەزەیی خۆی، وشکی کردۆتەوە و بە چاو پێداخشاندنێك، وەهای مشت و ماڵ داوە و ئەومندەی رێز لێناوە کە شیاوی کۆڕی بارەگای پڕ شکۆی خۆی بێ و لە بەرە ژووروتر لە نزیلەی تەختی یەزدانیدا جێگەی بۆ کردەوە و بە شانازیەوە رایناوە.

دەس رەنگینێکە، لە خاکی رەشی نمناك، سکمیەکی وای دارشتووە کە بە هەزاران هەزار بە بار و بە خەڵوار مرواری و گەوهەر -لە بازاڕی دوڕناساندا- بە قولەقاپەی رِاناگەن و دەسکی لە دوو ناکەن.

باڵا دەستێکە، ئەو پادشاو خان و بەگلەر و سەردار و سەروەرانەی کە بە لووتبەرزی و فیز و شانازیەوە لە سەر ژێردەستان خۆ رادەنێن و تیز بەم و بەو دەکەن، لە بەرانبەر هێز و دەسەڵاتی ئەودا رووت و نابووت و کەساس و بێتەنوان. ئەو گەدا و بێتەوایانەی کە چاوی چاکەیان لە دەستی بەخشندەی خودای تاکە و دەستی نیازیان تەنیا بەرەو بارەگای شکۆداری ئەو بەرز دەکەنەوە و بەس و لەو پێوە کاریان بە کەس نەماوە، ئەگەرچی لە رواڵەت و لە دیمەندا بێپایە و مایە و بێسەرە و بەر و شپرزە و پەرێشانن، بەڵام لە راستیدا پادشای سەربەرز و دڵخۆش، هەر ئەوانن.

هەر خۆیەتی هێندێکیان بۆ ماوەیەك بەرز دەکاتەوە و بە سەر کۆمەڵێکیاندا زاڵ دەکا و بۆ ئەزموون و بەڵگە لێ دەرخستن، پەتیان بۆ شل دەکا و سەردەمێك خۆیان لێ دەبوێرێ و لە ئەنجام و ناکامدا پێمێری گیانکێشانیان بۆ دەنێرێ و لە گۆڕی ژیانیان وە دەر دەنێ و گۆڕی جیهانیان لێ هەڵدەوەژێرێ و بە گۆڕی تەنگەبەر و گۆڕیچەی سەنگەسەر و تاریکیان دەسپێرێ و لە ڕۆژی پرسینەوەدا پاك و پووکیان لێك هەڵداوێرێ و لە بەردەمی دادگای بەرزی خۆیدا بێ‌زوودەروایی و بێ‌کەمایەسی چاکە و خراپەکانیان بۆ دەژمێرێ؛ ساغ و پتەویان دەکاتە ئەمامی بەهەشت و دەغەڵ و گەندەڵیان بە بەرکڵی دۆزەخەوە هەڵدەپەسێرێ.

کارنەخشینێکە، هەر لە تاکە جووتێکی نێر و مێوە، گەلێك تیرە و هۆزی جۆربەجۆر و سپی و سوور و زەرد و بۆر و ڕەش و گەندمی لە بنەچەکە و ڕەگەزی ئادەمی هەڵخستۆتەوە؛ بۆ ئەوە کە خۆی و خۆیان بناسن. هەر کەسە -بە پێی پێداویستی ژیان- فێری شتێك کراوە و چەشنە زانستێکی وەپاڵ نراوە و ئەرکی فەرمانێکی شایانی پێ سپێراوە تا کاروباری ژیان لە هەموو سەرێکەوە ڕێك بێتەوە و بەند و شیرازەی ژیاننامەی مرۆڤایەتی لە بەر یەك هەڵنەوەشێ و لێك نەبێتەوە و ئەم داەودەزگا گەورە و گرانە و ئەو خانەدانە پڕخێزان و ئاوەدانە، ئاورگی پڕ پەرەنگی دانەمرکێتەوە. دڵ و دەروونی کیژ و کوڕی لە تین و گڕی ئەوین پڕکردووە و بە تیشکی تاسەی پێك گەیینی داگرساندووە. دەردی ژانی لە ژن -بە هەزار ڕەنگی دڵڕفێن- ڕەنگاندووە و شەکەتی و ماندووبوونی بێ‌بڕانەوەی، بە پیاو سەلماندووە. هەر بۆیە کە پێت و بڵێسەی کوانووی ئەم ژیانە لە سەر ڕووی ئەم جیهانەدا هەر بگەشێتەوە و هەرگیز نەکوژێتەوە.

هەر لە خۆت جوانە گەورەیی کردن   گەردن کەچی تۆن ژیان و مردن

ئەوی کردن و بەرزی لە تۆیە   ژیان لە تۆیە بە تان و پۆیە

پەسنی پێغەمبەر

درووود و ئافەرینێك کە هەرگیز لە بنە نەیە و سەرووبنی دیار نەبێ، بۆ دیداری پاکی ئەو پێغەمبەرە دیاری بێ کە فەرموویەتی: پێغەمبەر بووم و هێشتا بابەدەم لە ناو ئاو و لیتەدا دەتلایەوە. ئەو

پێغەمبەرەی کە خودای بانی سەر دواندوویە و دەبارەی ئەو گوتوویە: تۆمان هەر بۆیە نارد و ئەسپاردەمان بە تۆ ئەسپارد، کە ببیە مایەی سەروەری و بەختەوەری و نموونەی دادگەری بۆ هەموو ئافەریدەیەك.

پێغەمبەرێ کە بە میوانی بۆ سەر خوانی دیوەخانی یەزدانی مەزن لە سەرووی نۆ نهۆمی عاسمانان بان کرا. بە درێژایی ڕێبازی -بۆ بەخێر هێنان و پێشوازی- هەر نۆ گومبەزی تەرز و بەرزی بۆ ڕازایەوە و چراخان کرا. فریشتەکەی بەهەشتەکەی خودا -کە بوڕاقی ناو نراوە- دیمەنی ئەسپی باڵداری پێدراوە، بۆ گەشتی دەشت و چۆڵی بێ تۆز و خاك و خۆڵی بەرەو خێوەتی شین، بە زین کراوی لە سەرزەوین ئامادەکرا و فەرمانی بزووتنی پێدرا. چاپوك سواری نازدار -بە تەیاری و چەلەنگی- مامزە و ئاوزەنگی لێ بزاوت و بە حاستەم تەڕادی هەنگاوت. ئەسپی باڵداری خۆش ڕەوتی وەخۆ کەوت و لە بای شەماڵ ڕەوانتر و زۆر لە خەیاڵ تیژباڵتر، نێوانی دەمێوان و بە خۆشبەزی و گوڕ و تاوی، ئەوس و پلاری دەهەڕەتی چاو دەگرت. چوارناڵەی گاڵمێکی وای دەکرد، ڕێی لە گەڕانی مانگ و خۆر دەبڕیەوە و بە پەلکەی یاڵ و بژان، دەنکە فرمێسکی قەتیسماوی لە چاوی ئەستێران دەسڕیەوە. ئەوەندەچالاك و بەکار بوو کە جوبرایلی جڵەودار، دەگەڵی دەرنەبرد و سەرەودەری دەرنەکرد و بینی تەنگ و پشووی سوار ببوو؛ لە نیوەی ڕێدا بەجێما و لە سوێی ئەو نیوە و نیوەچڵیە، هەر ئاخ و داخی پێما.

لە شەوڕۆیی خۆشت کە جبرەیل بە جێما   ورەی بیری پێشەوبڕەی تۆ بە کێ ما؟

فریشتە شۆخ و شەنگ و قۆزەکەی بەر ڕکێفی خۆشەویستی خودا -لە فەڕ و پیتی سوارە بە ودم و پیرۆزەکەی- جارلەجار مەست و سەرخۆشتر و سەر و دڵخۆشتر و خۆشبەز و باوخۆشتر دەبوو. لە گەرمەی هاتوچۆ و ڕەبازیدا، شانازی بە خۆی دەکرد و دەهاتە بیری کە دار پیر دەبێ و جارێك بازی بە سەرەوە دەنیشێ؛ با دار کرمۆڵ و دەغەزدار بێ و با باز نازی لێ بشێوێ. پیرۆزەش ئەگەر بەختەوەر با، سێبەری سەی منی بە سەر خۆیەوە دەدیت کە سێبەری خۆشەویستی خودام بە سەرەوەیە. شۆڕەسواری میوان لە بەر دەروازەی خانەدانی خانەخوێی مەزنی خۆی، زەنگۆی بە تاڵ کرد و بەرەو ماڵ و بە سەر باڵی پەریەکانی پاسەوانە تایبەتیەکانی بارەگای یەزدانیدا -کە ببووە

پایەنـدازی- وردەهـەنگاوی هەڵـدێنا تـا گەیـشتە جێگـەی دیـاری کـراوی کـە ژێکـەوانێك و بگـرە کەمتـریش، لە بینایی چاوان و داهێنەری گیانلەبەر و بێگیانـان نزیـك کەوتـەوە. ئـەو جێگـەی لـەو دیدارەدا بەو درا -هەتا دنیا دنیایە- کەس ڕێی تێ ناکەوێ؛ تەنانەت کەس ڕێی ناکەوێ خەونیش بـەو پایە و شکۆیەوە ببینێ.

لـــە بـــەر ئـــەو کران عاســـمان و زەوی   لە بەر ئەو تەمی کـــفـــر و چەوتی ڕەوی
زەوی کـــاتـــێ زانـــی پلەی ڕێزی خـــۆی   کە پێغەمبەری گرتـــە هـــامـــێـزی خۆی
بـــڵـــنـــد پـــایـــەتر بوو لە هەر سەروەرێ   بە گەورەییەکـەی خوا مەگیـن پەی بەرێ
هەتا چەرخ و خـــولـــیـــە زەمیـــن و زەمان   بە قەد پەلکی داران و ڕەمـلـــی چـەمان
بە قەد بەفر و باران، گیا و ئـــاو و خـــاك   دروود بـــێ لـــە دیـداری ئەو گیانی پاك

پەسنی سوڵتان

هەروەها لە پاش سوپاسی خودا و پێهەڵگوتنی پێغەمبەری مەزن، دەمەوێ سوپـاسـی پادشـای خۆشـم بکەم. ئەو پادشایەی کە گومبەزە شینەکەی کاکێشانی عاســمان -بەو هـەمـوو دووری و بەرزییـەوە و بەو هەمـوو ڕێکی و تەرزییەوە- کەمتـرین خـەمڵ و خشڵی سـەردەرانەکەیەتی. خونکـاری سـەیوانی چوارەم -کە ناوی خۆرە و بەخشینی تیشك و تیـرێژی هەوڕەنگ نەخشینی بێبڕانەوەیـە و هـەتا بلێـی زۆرە- لە ڕیزی بێڕێزترینی دەرکەوانان و پاسەوانانەکەیەتی. پوخت و پـاراوی هەڵبـژێراوی ڕەچـەڵەکی شاگەورەکانە؛ نەتەوەی پاکی بنەماڵەی خانەدانە هەرە سایەچەورەکانە. داڵدەو پەنا و پەسیوی کیسراپە و بۆ قەیسەران جێگەی هومێد و هانایە. پادشایانی چیـن‌وماچیـن دەکەونـە دەسـت و پایـەوە؛ کـاری سوڵتانان ماچ کردنی لاشیپانە و سەردەرانەی دەرگایەتی. سوننی مەزهەبان دەپارێزێ و لە گومڕا بوون و گوناهیان دڵی دەبێزێ. هەر چیەك بدرکێنێ، کەس لە گفتی دەرناچێ. بە ڕاستەوچۆیەدا هـەر زۆردار و تاوانبـاران دادەپاچـێ. هـەژاری و خـەمباری لـە ئـارادا نەهێـشتووە و سـێبەری شـاباڵی بـەزەیی و بەخشندەیی، بە هەموو کەلوکولێنێك گەیشتووە. سەرۆکی دین و دنیایە و بەختەوەری هەر دوو لایـە. خاوەنی دوو دەریا و دوو بەژانە؛ کۆیلە و مفردی مەکە و مەدینانە. دووەمیـن ئەسکەندەری شـاخدارە

و سێهەمیـن عومەری لە خواترس و پارێزگارە. لە سایەی ئەوڕا، دنیا زۆر هێدی و هێمن و ئارام و بێ دەردوژانە. باوکی بێکەس و بێچاران سوڵتان مـحەممەدخانە[1]؛ خوا ڕاوەسـتاوی کـاو دەس دەبـن بـاڵی گرێ...

چۆن پـێت هـەڵبـڵێم ڕۆژی تیـشکدەر؟	خـۆزگە بەو کەسەی سایەی تۆی لە سەر
خوا بـە هـۆی تـۆوە شادی بۆ ناردین	ئێـمەی خۆش دەوێ بە تۆی ئەسپـاردین

پەسنی مێژوو

لە لای ئەوانەی کە زۆر زرینگ و ژیرن و وردەکارن و دوور ئەبینن و بـە ڕاوییـرن، زۆر ئاشـکرایە کـە هەموو نووسەرێکی لە زەبر و هەموو زانایەکی زۆرزان و دەمڕاست و هەموو ئاگادارێك لە بەسـەرهاتی ڕابردووان، لای وایە مێژوو پڕیە لە ئامۆژگاری بە سوود و تۆی لـە ڕێـشاندانی بـە کـەڵك و بەهرەیـە. بەسەرهاتی ڕابردووانـمان بیـر دەخاتەوە و دووری کەونارامان لێ نزیـك دەکاتـەوە و خـۆ بـە تایبـەتی ئەگەر ئەو سەربەورد و ڕووداوانەش، دەم و ڕاوێژ خۆشـان بیگێڕنـەوە و میـرزا چـاکی دەسـتوقەڵـەم ڕەنگیـن، ڕووپەڕی کتێبـانی پـێ بنەخـشێنن، دەربـارەی ئـەم تـەرزە دیرۆکانەیـە مـحەممەد کـوڕی خواندشاکوڕی مەحـموود کە بە میـرخواند بەناوبانگە و خـاوەنی تاریـخی «*روضة‌الصفا*»یـە، لـە پێشەکی کتێبە هێژا و بە نرخەکەیـدا دەڵـێ: خوێنندنـەوەی مێـژوو لـە دەسـەرانەوە بـەهرە بـە پیـاو دەگەیەنێ:

١- زانستە بۆ مرۆ.

٢- ئاگاداری و خوێنندنەوە، ئاودەنگی و خەمرەوێنە.

٣- ڕێگەی دوور بۆ پیاو نزیك دەکاتەوە و کۆسپ و دژواریش لە ڕێ لا دەدا.

٤- ڕاست و درۆ لێك هەڵدەوێرێ و ناڕەوا لە ناو ڕەوا دەبژێرێ.

٥- فەڕی هەڵسەنگاندن و بەراورد کردن تێدایە. زانایان گوتوویانە: ئەزموون پیـاوان زانـا دەکـا؛

١- مـحەممەدخانی سێهەم، کوڕی سوڵتان مرادی سێهەم و سێزدەهەمیـن سوڵتانی عوسـمانیە. لە سـاڵی ١٠٠٣وە تـا ١٠١٢ پادشایەتی کردووە.

تاقی کردنەویان بە لکێك لە دەلکی زانست زانیوە. پیاو بە میژوو خوێندنەوە، زۆر فێری لێکدانـەوە و توژیـنەوە و ئەزموون دەبێ.

٦- مێژووزان کەمتـر کاری بە پرسیاری لای ئەم و ئەو دەبێ؛ چونکە مەبەستەکە لە بەر دەسـتە و بۆی دەروانێ و خۆی دەیزانێ.

٧- گەورەپیاوان کە دەگەڵ کاری گران و دژواردا ڕووبەڕوو دەبن، بە خوێندنـەوەی مێـژوو کـوڵی دڵیان دادەمرکێ و ئارامی ڕوویان تێ دەکا.

٨- مێژووناسیـن ژیری و وریایی بۆ پیاو زیاد دەکا و ئاراستەی ڕاوێژ و بیـری ڕاستی دەکا.

٩- ئاگادار لە مێژوو هەمیشە پشوو درێژ و لەسەرخۆیە.

١٠- سەرداران و زۆرداران لە بەسەرهاتی ڕابردووانەوە، باڵادەستی و دەسەڵاتی خودای مـەزنیان دێتەوە بیـر و بە هێزوگوڕی خۆیان بادی هەوا نابن و بـە ملـهوڕی و لاسـاری لـە ڕێ لانـادەن و بـاش تێدەگەن کە نە خۆشی هەتا سەرە و نە ناخۆشی. هەر سەبارەت بەم مەبەستەشە کـە پادشـای هـەموو پادشایان لە قورئانی پیـرۆزدا فەرموویەتی: «بە ڕاستی لە چیـرۆکیاندا، پەند هەبوو بۆ خاوەن دڵان.»

من و ئەم کتێبە

من کە نووسەری ئەم ڕووپەرانەم و ناوم شەرەف کوڕی شەمسەدینە و چاوم لە بەزەیی خودایە و هومێدەوارم کە ئاریکارم بێ و لەم دنیایەدا سەرفراز بم و لە کێشەی ئەو دنیاش ڕزگارم بێ، لە هەرەتی جوانی و هەرەمەی بەهاری ژیانمدا، لە دوای ئەوە کە دەستی ڕاست و چەپی خۆم ناسی و لە خوێندەواریدا هێزوپێزم پەیدا کرد و هەزارە و دوولایی زانستیە ڕواڵەتی و نهێنیەکانم یەك لا کردەوە و هەرچی بۆ دنیا و دینم پێویست بوو، لە هەر شتەی زۆر شتم زانی و بە سەر ڕاستی و کارامەیی کەوتمە سەر کاروباری دیوانی؛ لەو سەروبەندەدا هەتا لافاوی وەرەزی ڕووی تێدەکردم، بە خوێندنەوەی چیرۆکان و دیرۆکان بەرم دەگرت. هەرچەند جارێ تەم وەڕێ پەژارە و کەسەرم بە سەردا دەهات، بە سروەی بیرەوەری ڕووداوی ڕابردووان دەرم دەکرد. هەر چەندی کزە و سۆزەی ساردوسڕی ناهومێدی نیازی وابوایە بە لامدا تێپەڕێ، بە پێداچوونەوەی سەرگوروشتەی میرومەزنەکانی پێشوو، خۆم سەرگەرم دەکرد؛ تا وام لێهات لەو هونەرە جوانەدا بوومە بژاردە و لە لێدوانیەوە بوومە دەم و پل ڕەوانێکی وەها کە دنەی دام و هێنامیە سەر ئەو بڕوا و بیرە کە -بە پێی توانا- منیش چەند گەوێك بخەمە ئەو زنجیرەوە.

ئەوسا مرخی خۆم وا لێ خۆش کردبوو کە لەم زانستە بە مایە و هێژا و پڕ بەهایەدا نووسراوێکی ئەوەندە بە نرخ و سەربەخۆ بخەمە ڕوو کە هەرگیز بەر لە من دەستی مێژوونووسانی پێش خۆمی پێ ڕانەگەیشتبێ و ئەوەی من دەیخەمە بەر چاو، کەسیتر وەك خۆمی تێنەگەیشتبێ. بەڵام بە هۆی کۆسپی دژوار و ڕووداوی نالەبار و لارگەڕانی ڕۆژگاری ناهەموار، ئەو ئاواتەم هەر بە ئاوات مایەوە و بووکی ناوپەردووی نیازم، تارای لە سەر هەڵنەدرایەوە. لە هەموو لاوە هەر بای پێچەوانە بوو، کەڵەکی ئارەزووی بە پاشدا دەگێڕاوە و لە هەموو سووچێکەوە هەر گێژەڵووکەی ئاژاوە بوو، سەری لە ئاسمان دەساوی و سەری لە زانا دەشێواند.

دنــیا وەکوو پرچی یار پەشێو بوو　　دیــمەن هەمــوو لا درنج و دێو بوو
ئــاژاوە جیهانــی وا تــەنیبــوو　　خۆشــی شــڕ و هێمــنی گمنیبــوو
بــاو باوی شەڕ و گەڕ و گــزی بــوو　　پــیس جێگر و ئــابــڕوو خــزیبوو

حەشاماتی بەستەزمان لە بیابانی سەرگەردانیدا بە سەرلێشێواوی مابوونەوە؛ دێوەزمــەی دەرد و نازار دوولینگانەی کوێ و کەسەری بە سەردا بەردابوونەوە. لــەو ڕۆژگــارە وەیــشوومە و تاڵــەدا کــەس دەهاواری کەس نەدەهات و لە تووك و نزا و ئاه و ناڵە بەو لاوە، هیچیان لــە دەس نــەدەهات. چــاوی سوور و تەڕیان دەبڕیە عاســمان و دەستی کەمهێز و سستیان بــە لــەرزۆکی پــان دەکــردەوە و لــە بــەر خودای خۆیان دەپاڕانەوە: خوایە! تۆ کارسازی بێــچارانی و فریاڕەسی بــێدەرەتــانی. هــەڵگرتنی ئــەم بارەگرانەی ئەم زۆریە زۆرە لە وزە و توانای ئێمە بــەدەرە. تــۆش هەڵێنــەگری و دەفریامــان وەرە و بــە دەستی توانای خۆت ئەو ئەرکە ملشکێنە و ئەو ڕەنــجە دڵتەزێنە و ئەو داخ و دەردە بێڕێنەیەمان لــە بەر بڕەوێنە و لە سەرمان لابەرە.

تیشکی بەزەی خودای تاك و پاك بزووت و سروەی خۆشی و شادی هەنگووت و تــاریکی زۆرداری و هەوری چلکنی نالەباری وەها تەرت و توونا بوو کە ئاداری بە سەر پاداریەوە نەما.

ئــەم پادشــادادگەر و هەژارپــەروەرەمان بــۆ پەیــدا بــوو؛ کــە لــە ودمــی هــاتنی، بــرینی دڵان گۆشتەزونیان هێناوە و بە هەتوانی دڵدانەوەی ئەو، ساڕێژ بوونەوە. لە ژێر سایەی شاباڵی ئەو پیــرۆزە پیــرۆزەدا، دڵخورتی و نیگەرانی لە بیــر هەمــوو کەس چوونەوە و ناگردانی دڵتەپێ و سەرگەردانی بــە جارێك کوێر بوونەوە و هەژار و نەدار و بیمار و دەردەداری ئەوسا، هەموویان تێر و تەسەل و پۆشــتە و ساغ و بە دەماغ -بە دڵی خۆش و چاوی ڕوونەوە- ژیان بەڕێوە دەبەن. کوندەبوومەی وەیشوومە فــڕین و قەلەڕەشکەی بێفەڕ لە قڕین کەوت. باوی تووتی شەکرشکێن هاتەوە؛ کە بە گفت و لفتی شیــرینی خۆی شەکر ببارێنێ و خوێنتاڵی بتارێنێ. بولبول بــەرگی کەساســی لــە بــەر خــۆ داڕنیــوە و پــەردەی بێدەنگی دادڕیوە و زۆر بە ڕاشکاوی بەرانبەر بە گوڵی دڵخــوازی خــۆی دەنــوێنێ و بــۆی دەخــوێنێ و دەچریکێنێ.

جا چونکە ئەوانەی لە بازاڕی وتاردا گەوهەرفرۆش و دوڕناسن و ئەو مێژووناسانەی کە تووتی ناو

شەکەرستانی چیرۆك و دەنگ و باسن، تا وێستا ڕێگەی خۆیان نەخستۆتە ناو کوردستانەوە و باس‌وخواسی گەڕناسان و سەرناسانی کوردیان بە سەردەمی بنووسدا ڕانەبردووە و ئەو مێژووە پڕ لە شانازی و خۆشەی -کە لە چێژ و بەرامەدا بەرەوبەری هەنگوین و گەزۆشە- بە داخەوە لەوانەوە نەدیاری بووە و کەوتۆتە بەر پیوار و بە هیچ ئاوایەك دەست و دەمیان لێ نزیك نەکردووە، منی بێ‌تین و توان و بێ‌دەست و زوان، کەوتمە سەر ئەو خەیاڵە کە بە ئەندازەی وزە و توانای خۆم -ئەوەندەی بۆم لوا- لە باس‌وخواسی گەورە پیاوان و خاوەن ناوان و سەرداران و خونکارانی کورد و کوردستان کۆ بکەمەوە و ئەوەی لە پیاوە پیرە ژیرەکانی ڕاست و بێ‌درۆوە بیستوومە، بینووسمەوە و ناوی لێ بنێم: ***شەرەفنامە***. هەموو نیاز و ئاواتیشم هەر ئەمەیە کە خانەدانە گەورەکانی کوردستان ناویان لە ناو ناوان بمێنێ و لە ناو نەچن.

لە زانایانی پیاوچاك و دڵپاك و بەوەج دەپاڕێمەوە کەوا زۆر بە وردی لە نووسینەکەم ورد ببنەوە و ئەگەر پەشێویەکیان بەرچاو کەوت، بە شێوەیەکی مەردانە بەراوردی بکەن. خۆ ئەگەر هەڵە و لە بیرچوونێکم لە سەر دەدۆزنەوە، هەر بە گاڵتە پێکردن و تیز و تەشەر لێم نەقۆزنەوە؛ پیاوەتیم دەگەڵ بکەن و بە پارچەیەکی چاکتر و بە بزگوڕێکی تازەتر و پاکتر، بۆم پینە بکەن.

بترسە ڕۆژێ ئەتۆش تەربیی، مەڵێ سۆنەم	هەڵەم بپۆشە، ئەچی گیف بیی لە سەرکۆنەم
بڵاوە بیری مرۆ، هەر خودایە بێ هەڵەیە	پەڵەی هەڵە هەموو لا دەگرێ، کێیە بێ پەڵەیە؟

پێشدەستییەک

یەکلاکردنەوەی بنچ و بناوانی کورد و ڕوون کردنەوەی باری ژیان و چۆنیەتی ئاکاریان بە درێژایی مێژوو.

ڕووپەڕی یەکەم

دەنگ و باسی ئەو فەرمانڕەوا کوردانەیە کە لە کوردستاندا ئاڵای سەربەخۆیەتیان هەڵکردووە و مێژوونوسان لە ڕیزی پادشاییان نووسیون؛ ئەویش لە پێنج بەنداندا دێن:

بەندی یەکەم: فەرمانڕەوایانی دیاربەکر و جزیر.

بەندی دووەم: فەرمانڕەوایانی دینەوەر و شارەزوور؛ کە بە حەسنەوییە بەناوبانگن.

بەندی سێیەم: فەرمانڕەوایانی فەزلەوییە؛ کە بە لوڕی گەورە ناسراون.

بەندی چوارەم: فەرمانڕەوایانی لوڕی بچووک.

بەندی پێنجەم: پادشایانی میسر و شام؛ کە بە بنەماڵەی ئەیووبی ناوبراون.

ڕووپەڕی دووەم

باسی بەسەرهاتی ئەو گەورە پیاوانەیە کە هەرچەندەباوی سەربەخۆبوونی تەواویشیان بۆ نەڕەخساوە و خۆیان بە پادشاناو نەناوە، بەڵام لە سەربەستی و ئازادیدا گەیشتوونە ڕادەیەک کە هێندێک لەوانە تەنانەت سکەشیان بە ناوی خۆیانەوە لێداوە و خودبەی هەینیش لە سەر بەرزەکی مزگەوتان بە ناوی ئەوانەوە خوێندراوەتەوە. لە پێنج بەندیشدا دەربارەی ئەوانەوە داخێوین:

بەندی یەکەم: فەرمانڕەوایانی ئاردەلان.

بەندی دووەم: فەرمانڕەوایانی هەکاری کە شەنبۆشیان پێ دەڵێن.[1]

بەندی سێهەم: فەرمانڕەوایانی ئامێدی[2] کە بە بادینان بەناوبانگن.[3]

بەندی چوارەم: فەرمانڕەوایانی جزیر کە بەختی (بەختیە)شیان پێ دەڵێن. ئەویش سێ لکی لێ دەبێتەوە:

لکی یەکەم: فەرمانڕەوایانی جزیر.

لکی دووەم: فەرمانڕەوایانی گۆرکێل.

لکی سێهەم: فەرمانڕەوایانی فەنیك.

بەندی پێنجەم: فەرمانڕەوایانی حەسەن کیف کە بە ملکان (مەلەکان) ناسراون.

ڕووپەڕی سێهەم

فەرمانڕەوایان و کاربەدەستانی‌تر لە کوردستاندا؛ کە دەکرێن بە سێ بەشەوە. بەشی یەکەمیان لە نۆ بەنداندا لێ دەدوێـن:

بەندی یەکەم: فەرمانڕەوایانی چەمشکەزەك. ئەوانیش بە سێ دەستە دابەش دەکرێن:

دەستەی یەکەم: فەرمانڕەوایانی مـجەنکورد[4].

دەستەی دووەم: فەرمانڕەوایانی پەرتك[5].

دەستەی سێهەم: فەرمانڕەوایانی سوقمان.

١- ناوچەیەکە سەر بە جۆڵەمێرگە لە وڵاتی وان و نزیکی بۆتان و چال و ئالبان. لکێکی زێی گەورە لەوێوە هەڵـدەقوڵێ و دەڕژێتە ناو دەجلەوە. کولر و شەمدینان و مەحموودی و بێت شەباب لە سەر هەکارین. عەونی

٢- ئامێدی (عیمادیە)، بنیاتی عیمادەدین زەنگیە. ئەبولسعوودی ئامێدی -کە بە «مفتی‌الثقلین» بەناوبانگ بووە- خەڵکی ئەوێ بووە. عەونی

٣- پەیڕەوانی زەردەشت بیهدینان بوون؛ بەم دینەکەش گوترلوە (دینی بهی) واتا: ئاییـن باشان و ئایینی باشی. بادینان ڕەنگە بیهدینان بێ. هەژار

٤- شارێکە لە نێوان ئەرزەڕۆم و قارس. عەونی

٥- لە دوازدەکیلۆمیتـری باکووری خەرپووت لە سەر زێی فورات هەڵکەوتووە. عەونی

بەندی دووەم: باسی فەرمانڕەوایانی مەرداسی دەکا و ئەویش سێ لکی لێ دەبنەوە:

لکی یەکەم: فەرمانڕەوایانی ئەگیل[1].

لکی دووەم: فەرمانڕەوایانی پالەو[2].

لکی سێهەم: فەرمانڕەوایانی چەرموگ[3].

بەندی سێهەم: فەرمانڕەوایانی ساسۆن[4] (حەزۆ).

بەندی چوارەم: فەرمانڕەوایانی خێزان کە ئەویش دەبنە سێ دەستە:

دەستەی یەکەم: فەرمانڕەوایانی خێزان[5].

دەستەی دووەم: فەرمانڕەوایانی مەکس[6].

دەستەی سێهەم: فەرمانڕەوایانی ئەسبایرد (ئەسپاروت)[7].

بەندی پێنجەم: فەرمانڕەوایانی کلیس (کلز، کیلس)[8].

بەندی شەشەم: فەرمانڕەوایانی شیروان[9]؛ کە ئەویش سێ‌لکن:

لکی یەکەم: فەرمانڕەوایانی کفرا.[10]

لکی دووەم: فەرمانڕەوایانی ئێرون (ئەروە).[11]

١- شارێکە لە مەڵبەندی ئەرغەنی سی و دوو کیلۆمیتر لە دیاربەکرەوە دوورە. عەونی

٢- شارێکە ٩٥ کیلۆمیتر لە دیاربەکرەوە دوورە.

٣- یان چەرمك، لە ٥٠ کیلۆمیتری باکووری دیاربەکرە. گراوی زۆر لێ هەن و خەڵك دەیچنن. عەونی

٤- لە وڵاتی بدلیسە و نزیك بە شاری مووشە. چیای ساسۆن دەکەوێتە خۆرنشینی و ٢٦٠٠ میتر بەرزە. عەونی

٥- شارێکە سەر بە دیاربەکرەو لە ئەسعەرد (سعرت) نزیکە و داری شابەڕووی زۆرە. عەونی

٦- شارێکە ٩٩ کیلۆمیتر لە وان دوورە. عەونی

٧- ناوچەیەکە سەر بە بدلیس. لە نەخشەی عوسمانیدا سپاروت نووسراوە. عەونی

٨- شارێکە ٥٠کیلۆمیتر لە حەلەب دوورە. یاقووت دەڵێ: کلز گوندێکە لەلای أعزاز و أعزاز شارێکی گەورەیە.
عەونی

٩- شارێکە لە لای بدلیس. عەونی

١٠- لە ناوچەی ئەسعەردە و سەر بە بدلیسە. هۆزی مەحمەدیان و ئەستووروکان لەوێن. عەونی

١١- لە ئەتڵەسی عوسمانیدا «ئەروە»یە؛ شارۆکێکە لە باکووری ڕۆژهەڵاتی ئەسعەردەوە. عەونی
مستەرپیچ دەڵێ: لە ئیرنەوە بۆ کفرا سێ سەعاتە ڕێیە. جەمیل

لکی سێهەم: فەرمانڕەوایانی کرنی (کرتی، کورتی).[1]

بەندی حەوتەم: فەرمانڕەوایانی زەرقی[2]؛ ئەویش چوار دەستەن:

دەستەی یەکەم: فەرمانڕەوایانی دەرزینی.[3]

دەستەی دووەم: فەرمانڕەوایانی گردکان.[4]

دەستەی سێهەم: فەرمانڕەوایانی عیتاق (ئاتاق).[5]

دەستەی چوارەم: فەرمانڕەوایانی تەرجیل.[6]

بەندی هەشتەم: فەرمانڕەوایانی سوێدی.

بەندی نۆیەم: فەرمانڕەوایانی سولەیـمانی؛ ئەویش دوو لکی لێ دەبێتەوە:

لکی یەکەم: فەرمانڕەوایانی قولب و باتـمان.[7]

لکی دووەم: فەرمانڕەوایانی میافارقیـن.[8]

بەشی دووەم لە ڕووپەڕی سێهەم. بە دوازدەبەند کۆتایی دێت:

بەندی یەکەم: فەرمانڕەوایانی سوهران (سۆران).

بەندی دووەم: فەرمانڕەوایانی بابان.

بەندی سێهەم: فەرمانڕەوایانی موکری.

بەندی چوارەم: فەرمانڕەوایانی برادۆست[9]؛ ئەویش دوو دەستەن:

١- دووسەعاتە ڕێیە بۆ خێزان و چوارسەعاتە بۆ شیـروان و زۆر چڕ و سەختە؛ هۆزی چنگنی عەمبەرلووی لێ دەژین.

٢- ناوچەیەك و گوندێك بەو ناوە لە لای ئەسعرد هەیە؛ هۆزەکانی زەرقـی و عـەزمانکی و هوێـدی و ژەنگانـە لـەوێ دەژین. عەونی

٣- لە ئەسـعردەوە چوار سەعاتە ڕێیە. عەونی

٤- کەوتۆتە نێوان دیاربەکر و میافارقیـن. جەمیل

٥- ناوچەیەکە سەر بە دیاربەکر. عەونی

٦- ناوی گوندێکە لە لای دیاربەکر. جەمیل

٧- مەڵبەندێکە سەر بە بدلیس و دەکەوێتە لای باشووری کنج.

٨- ٧٠ کیلۆمیتـر لە دیاربەکر دوورە و قەڵایەکی کەونارا و بەناوبانگی هەیە و بنکەی قەزای سلوانە.

٩- ناوچەیەکە سەر بە لیوای هەولێر.

دەستەی یەکەم: فەرمانڕەوایانی وەشنی (ئەشنە، شنۆ).[1]

دەستەی دووەم: فەرمانڕوایانی سۆما.

بەندی پێنجەم: فەرمانڕەوایانی مەحموودی.[2]

بەندی شەشەم: فەرمانڕەوایانی دونبولی.[3]

بەندی حەوتەم: فەرمانڕەوایانی زەرزا.

بەندی هەشتەم: فەرمانڕەوایانی ئەستۆنی (ئەستوانی).[4]

بەندی نۆیەم: فەرمانڕەوایانی تاسنی (داسنی).[5]

بەندی دەیەم: فەرمانڕەوایانی کەلهور[6]؛ ئەویش سێ لکی لێ پەیدا دەبێ:

لکی یەکەم: فەرمانڕەوایانی پلنگان (پالەنگان)

لکی دووەم: فەرمانڕەوایانی دەرەتەنگ.[7]

لکی سێیەم: فەرمانڕەوایانی ماهیدەشت.[8]

بەندی یازدەمیــن: فەرمانڕەوایانی بانە.

١- شنۆ شارێکە لە ئازربایــجانی کوردستان؛ سێ زانای بەناوبانگی حەدیس بە ناوی ئەشنایی و ئەشنەهی و ئەشــنانی و زۆر مەلای بە ناوی نوشنەوی، لەو شارە هەڵکەوتوون. عەونیەلی کوڕی شێخ حامیدی نوشنەوی یەك لەوانەیە. جەمیل

٢- مەڵبەندی هۆزی مەحموودی لە سەر سنووری ئێستای تورکیا و ئێرانە و ٩٠ کیلۆمیتــری لای ڕۆژهــەڵاتی وانــە. عەونی

٣- کتێبی الــمسالك دەڵێ: دونبوڵی لە پێشدا لە چیاکانی مەقلوب و موختاردا ژیان و ڕاونراون و پەڕیدەی ئازربایــجان بوون و لەوێ مەزنایەتیەکی سەربەخۆیان دامەزراندووە. جەمیل

٤- گوندێك بەو ناوە لە ناوچەی ئەهری، لە کوردستانی داگیــرکراوی تورکیادا هەیە. جەمیل

٥- *معجم البلدان* دەڵێ: لە باکووری مووسڵ لە لای خۆرنشینی دەجلەوە، چیایەکی مەزن هەیە؛ گەلێکی کورد لێ هــەن و بەداسنی دەناسرێن، ئەمڕۆ بەو داسنیانە دەڵێن یەزیدی. تەوفیق وەهبی دەڵێ: داسنی لە وشەی دنیفەسنەوە هــاتووە. جەمیل

٦- کەلهوڕ (کەلوڕ) ئەو مەڵبەندەیە کە کەوتۆتە نێوان حلوانی کۆن و کرماشان، تا دەگاتە کەوشەنی سنە (سەنەندەج). هێندێك لە کەلوڕان لەو مەڵبەندەوە پەرەوازە بوون. جەمیل

٧- نزیکی زەهاوە و لە دەم دەربەندێکەوەیە؛ چەمی ئەلوەند لەوێوە دەڕژێتە دەشتەوە؛ پاتەختیشی ڕێژاوە. جەمیل

٨- قەڵایەك و شارێکی لە مێژینەیە و لە خانەقینەوە نزیکە. عەونی

بەندی دوازدەمیــن: فەرمانڕەوایانی تەرزا.

بەشی سێهەم لە ڕووپەڕی سێهەم:

فەرمانڕەوایانی ئەو کوردانەی کە لە ئێرانن و گۆرانیان پێ دەڵێــن؛ ئەویش چوار دەستەن:

دەستەی یەکەم: فەرمانڕەوایانی سیامەنسوور.[1]

دەستەی دووەم: فەرمانڕەوایانی چەکنی.[2]

دەستەی سێهەم: فەرمانڕەوایانی زەنگنە.[3]

دەستەی چوارەم: فەرمانڕەوایانی پازۆکی.[4]

ڕووپەڕی چوارەم

فەرمانڕەوایانی بدلیس[5] کە دەبنە باب و باپیــری نووسەری ئەم ڕووپەڕانە. ئەویش بە سەرەتایەك و چوارێڕ و کۆتاییەك، کۆتایی پێ دەهێنرێ.

سەرەتا کە باسی شاری بدلیس دەکا؛ کێ دروســتی کــردووە و هــۆی ئــاوەدان کردنــەوەی شــار و قەلاکەی چبووە و چۆن بووە؟

١- لە ڕۆژگاری سەفەویدا هۆزێکی زۆر ئازا و بە هێز بوون. لە پاشان لەبەریەك هەڵوەشان و بە کوردستان و ئێراندا بڵاو بوونەوە؛ هێندێکیشیان پەڕیوەی ئەفغانستان بوون. خەلکی گوندی سیامەنسوور لە ناوچەی قەرەحەسەن لە کوردستانی عێراق، لەو هۆزەن. جەمیل

٢- یان چەنگنی.لەزەمانی سەفەویداهۆزێکی زۆرخاوەن زۆرو زۆردار بوو؛ هەجەم تێکیداون و ئێستا پەرژوبلاون و ئەوی لەوانە مان کۆچەر و ڕەوەندن و لە نێوان مەراغە و سولەیمانیدا گەرمێن و کوێستان دەکەن. جەمیل
گوندێك لە ناوچەی شاربازێڕی لای سولەیمانی بە ناوی چنگنیان هەیە. هەژار

٣- هۆزێکی کوردە. لە ڕۆژگاری سەفەویدا ئەمیــرنشینی خــۆی دامەزرانــد و ماوەیــەکیش مایــەوە؛ لــە پاشــان هــەر دەوڵەتی ئێران لە ناوی بردووە و بلاوی کردووە. ئێستاش هێندێکیان لە لای کرند لە ئێران و هێندێکیــشیان لــە لیــوای کەرکووك لە عێراق نیشتەجێن. جەمیل

٤- هۆزێکی کوردە. لە ڕۆژگاری سەفەویدا ناوی دەرکردووە و میــرنشینی خۆی دامەزراندوە؛ لە پاشــان لــە بــەر یــەك هەڵوەشاوە و ئێستاش هێندێکیان لە لای تاران و هێندێکیان لە باشووری ئێرانن. جەمیل

٥- مەڵبەندێکی گەورەیە و شارێکیشە لە کوردستانی بــاکووری و کەوتۆتــە ڕۆژاوای گــۆلی وانــەوە. مــووش و گــنج و ئەسعرد سەر بە بەدلیسن. عەونی

بڕی یەکەم: دەربارەی هۆزی ڕوزکی (ڕۆژەکی)ە؛ کە بۆچی ئەم ناوەیان بە سەردا براوە.

بڕی دووەم: فەرمانڕەوایانی بدلیس بە ڕەسەن دەچنەوە سەر کێ و چۆن کەوتوونەتە ئەو وڵاتەوە؟

بڕی سێهەم: دەبارەی ئەو فەرمانڕەوایانەی بدلیسە کە پادشاگەورەکانی ڕابردوو زۆریان بەڕێز گرتوون و دۆستایەتی و چاکەیان دەگەڵ کردوون؛ ئەویش دەکرێ بە چوار بەش.

بەشی یەکەم: مەلیك ئەشرەف.

بەشی دووەم: حاجی شەرەف کوڕی زیائەدین.

بەشی سێهەم: ئەمیرشەمسەدین کوڕی حاجی شەرەف.

بەشی چوارەم: ئەمیرئیبراهیم کوڕی ئەمیرحاجی محەمەد.

بڕی چوارەم: ئەو هۆیانەی کە لە سۆنگەیانەوە فەرمانڕەوایی بدلیسیان لە دەست داوە. ئەویش چوار هۆی هەبووە:

هۆی یەکەم: کێشەی نێوان میرشەرەف و میرئیبراهیم.

هۆی دووەم: دامەزرانی میرشەرەف لە جێگەی میرئیبراهیم و بوونی بە فەرمانڕەوای بدلیس.

هۆی سێهەم: باس لەوە دەکا کە چۆن میرشەرەف قەلای بدلیسی لە قزلباشان ساندەوە.

هۆی چوارەم: بەسەرهاتی میرشەمسەدین کوڕی میرشەرەف.

کۆتایی: باس‌وخواسی ئەم بەستەزمان و باڵشکاوەیە؛ هەر لە ڕۆژی هاتنە سەر دنیاوە تا ئەمڕۆ کە بەرانبەر بە مێژووی ساڵی هەزار و پێنجی کۆچیە.

ئەوسا کتێبەکەم بە چیرۆکی بەسەرهاتی پادشایانی بەرز و بەڕێزی خانەدانی عوسمانی و پادشایانی ئێران و توووران و زۆربەی خونکارانی دیکەش لە دنیادا -کە هاوچەرخی ئەوانە بوون- دەبڕێمەوە.

لێکۆڵینەوەیەک

دەربارەی ڕەگەزی کورد و چۆنیەتی ژیانیان

لە سەر ڕەگەزی کوردەوە زۆر باس و خواسی جۆربەجۆر نووسراوە؛ بۆ نموونە: هێندێك لایان وایە لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی زەهاك (ضحاك)ی ماراندا[1]، کە پێنجەمین پادشای پێشدادیان بووە و لە جێگەی جەمشید لە سەر تەختی ئێران و تووران ڕۆنیشتووە و دەستی بە سەر بەشی زۆری جیهاندا ڕۆیشتووە، ئەو زەهاکە ئەوەندەبەدفەڕ و جووت قۆشە و نەعاملاو و نەگونجاو و ناهەموار و ناهەنجار بوو کە کۆمەڵێك لە مێژوونووسان لایان وایە زەهاك، شەددادە. زانایەکی پێتۆڵ و ژیر و بەبیر، دەربارەی زەهاك دەڵێ:

کە جەمشید ڕۆیی بەرەو گۆڕەشار	بە زۆر هاتە جێی ئەژدەهاکی گەمار
جیهان کەوتە بەر دەستی وا بێ فەڕێ	وەکوو بێتە بەر چنگی ورچێ، سەرێ
دڵ و دەست و ڕوو ڕەش، دژ و نالەبار	دز و دەسبڕ و شێت و پەتیار و هار
هەموو کەس لە دەستی بە گازندەبوو	بە وێرانە فێر بوو وەکوو کوندەبوو

سەرباری ئەوەش کە ئەوەندەگزیکەر و بە گەڕ و لاسار و نارەسەن و ناپەسند بوو، وەك دەڵێن: دوو ڕەگ وەکوو دوو مار لە سەر شانیەوە هەستابوون کە لە ڕۆژگاری ئێستادا بژیشکان بەو نەخۆشینە دەڵێن شێرپەنجە.

ئەو نەخۆشی شادەماری سەرشانە، زۆر بە ژان و بێتامان بوو. گەلێکیان بژیشك و لوقمان لێ کۆ کردەوە و زۆریان داوودەرمان و تۆزوهەتوان بۆ دەکار هێنا، هیچیان پێ دەگەڵ نەکرا و تاوتوێی ئازار دانەمرکا و ڕۆژبەڕۆژ و سات بە سات لە باریك و بنێسی دەدا و ئاهێکی پێ نەهێشتبوو؛ تا ڕۆژێك شەیتان خۆی گۆڕی و لە بیچم و تەرزی بژیشکدا هاتە لای زەهاك و پێی گوت: چاری ماری سەر

---

[1]- یەك لە پادشایانی «حەمیەری»یە و کوڕی عاد، کوڕی عیملاق، کوڕی حام، کوڕی نووحە. عەونی

شانت، هەر مێشکی لاوانە. ئەگەر بێتوو هەموو ڕۆژێ بە مێشکی تازە و گەرماوگەرم بیانهەنووی، ئیتر هەر یەکاویەکە و بە ئامان و زامان چاکت دەکاتەوە و وەك گوێزی ئازات لێ دێتەوە. بە هەڵکەوت ژانی سەرشانی زەهاك ئەو دەرمانەی پێ دەکەوت و هەتا مێشکی تازەی سەری تازەلاوانیان تێ هەڵدەسوو، بۆ ماوەیەکی باش ئۆقرەی پێدەهات و خرپ، خەوی لێدەکەوت. ئیتر وەك بوێژەکە دەڵێ:

وشتر نەبەسی بوو بارگرانی وا زەنگۆڵەشی خرا ملانی

لەو ڕۆژەوە هەموو ڕۆژێك دوو لاوی بێتاوان و بەسەزوانیان سەرژێ دەکرد و مێشکیان بۆ چاری ئازاری زەهاك دەبرد. دەڵێن ئەو کابرایەی کە ئەرکی سەر برینی لاوانی پێ سپێراوە، پیاوێکی دڵنەرم و خاوەن بەزەیی و بە ئاکار بووە. لەو کارە زۆر پەرێشان و خەمبار و ئەو ئەرکەی بە لاوە فرە دژوار بووە. گەلێکی لە سەر دڵ گران دەهات و زۆری لێ تووڕە بوو؛ بەڵام کەمی دەست دەڕۆیشت. هەر ئەوەندەی لە دەس دەهات کە هەموو ڕۆژێك لاوێکی لە دوو لاوەکە پاشقل دەدا و خۆی لە سەر بڕینی دەبوارد و مێشکە مەڕێکی دەگەڵ سەری لاوە سەربڕاوەکەدا لێك دەدا و بۆ پادشای دەنارد. ئەو کەسەی دەشیدزیەوە، بە دزیەوە ڕزگاری دەکرد و مەرجی بۆ دادەنا کە لە ئاوەدانیدا نەمێنێ و ڕوو بکاتە شاخ و کێوان. لەو تاك تاك و کەم کەمە کۆمەڵێکی زۆر و لە هەموو ڕەنگ و جۆر و لە شێوەی زماندا لێك جیا لە چیا لێك کۆ بوونەوە. ژن و ژنخوازی کەوتە نێوان و خزمایەتی هەمووی لە یەکتر کردنە خۆیی و بێگانەیی و نامۆیی لە ناویان کۆچی کرد و نەوە و نەتەوە و تۆرەمە و زار و زێچی زۆریان لێ کەوتەوە و ناویان بوو بە کورد.

جا چونکە بۆ بارەوبار و کار و باران، لە باژێران دوورە پەرێز بوون و ڕوویان نەدەکردەشاران و کەمتر چاویان بە بیانی و نەناس و لاپرسەنان دەکەوت، شێوە زمانێکی تایبەتی و سەربەخۆیان بۆ خۆیان داهێنا و لەو ناو دار و دەوەن و تەلان و بەندەن و ڕەوەز و چرگەن و خر و بودر و ڕژد و چر و لێرەوار و ئەشکەوت و شکێر و بەربەسار و نزارانەدا، بوون بە خاوەنی ئاوەدانی و خێوی ماڵ و دەستیاندا کشت و کاڵ و زۆربەی زۆریشیان بە ڕەنێو هێنان و بەرهەمی ئاژەڵ و وڵسات و پاتاڵەوە خەریك دەبوون و بە شوێن پووش و پاوان و لەوەڕ و بژوێندا دەگەڕان و بەو هۆیە لە هۆز تەریك دەبوون و ڕوویان دەکردەچێنکە و نواڵ و چیمەنان و گەشتیان دەکەوتە پێدەشتان و لەو دیمەن گۆڕانە،

دەگۆڕان و دەشتیان دەکردەنشیمەن و دەشیانکردەنیشتمان و بە یەکجارەکی لە کەل کلا دەبوون.

هێندێك کەس گوتوویانە: لە بەر ئازایەتی و نەبەردی و مەردی -کە ئاکاری هەمیشە و لە مێژینەیانە- ناوی کوردیان بە سەردا براوە.

لە مێژوونووسانیشدا ئی وا هەبووە گوتوویە: کورد لە تۆمی جندۆکەوە گۆڕاون و خوا سەرپۆشی لە سەر لاداون!

هێندێکیتر هەر لەو جۆرە مێژوونوسانە فەرموویانە: دێو بە بنیادەم گەیشتووە و قەوارەی کوردیان داڕشتووە! شتی وا سەیر و سەمەرە مەگەر خوا بزانێ چۆنە؟![1]

هۆزە سەرەکیەکانی کورد لەو بارەوە کە شێوەی ئاخافتن و هێندێك ئاکار و داب و دەستوور و هەڵس و کەوتیان لێك جیاوازە، دەکرێن بە چوار بەشەوە:

یەکەم: کرمانج[2]، دووەم: لوڕ، سێهەم: کەڵهوڕ، چوارەم: گۆران.

سنوور و کەوشەنی وڵاتی کوردان -کە ناوی کوردستانە- لە سەر لێواری دەریای هورمز[3]ەوە -کە لە سەر کەناری دەریای هیند هەڵکەوتووە- دەست پێدەکا و لەوێوە بە خەتێکی ڕاست دەکشێ و دێت هەتا لە مەڵبەندی مەلاتیە[4] و مەرعش[5] دەبڕێتەوە. وڵاتی فارس[6] و عیراقی عەجەم و ئازربایجان و ئەرمەنستانی چکۆلە[7] و ئەرمەنستانی گەورە،[8] دەکەونە لای باکووری ئەو خەتەوە. عیراقی عارەب[9] و

١- بڕوانە پێشەکی وەرگێڕ لە ژێر سەردێڕی دوژمنانمان و ڕەسەنماندا. هەژار

٢- خزمانی زەردەشت بە ماژ ناو براون. مانج ڕەنگە ئەو ماژە بێ. هەژار

٣- خەلیجی فارسە؛ تەنگەیەکی بە ناوی هورمز لێ هەیە. عەونی

٤- شارێکە لە مەڵبەندی خەرپووت لە کوردستانی باکووری. عەونی

٥- شارێکە لە باکووری حەلەب و باشووری ئانادۆڵ. عەونی

٦- مەڵبەندێکی گەورەیە کەوتۆتە باشووری ئێران و بنکەشی شیرازە. عەونی

٧- ئیاز کلیکیایە کە ئێستا ئەدەنەی پێ دەڵێن. عەونی

٨- ئەو مەڵبەندەیە کەوا کەوتۆتە نێوان گۆلی وان و چیاکانی قەفقازەوە، پایتەختەکەی ئاڕانە کە ئێستا یەریوانی پێ دەگوترێ. عەونی

٩- مەڵبەندێکی گەورە و بڕینیە لە بەغدا و بەسرە؛ لە لای باکوورەوە لە تکریت ڕا دەست پێ دەکا و بە جەبەلحەمریندا دەڕوا و لە دەریای فارس و لە ڕێژگەی شەتولعەرەب و ناوچەی حەسا دەبڕێتەوە.

مووسڵ و دیاربەکر دەبنە باشووری ئەو سنوورە.

سەرەڕای ئەوەش زۆر و زەوەند بە هۆز و تیرەکانی کورد لەو پەڕی مەڵبەندی ڕۆژهەڵاتەوە دایانگرتووە و تێیدا بڵاو بوونەتەوە و ئەو سەریان گەیوەتە ئەو پەڕی مەڵبەندی خۆرنشین.

زۆربەی کوردەکان ئازاد و ئازا و بوێر و جوامێر ومێرخاس و گەڕناس و بەکار و بە فیز و دەمارن. ئەوەندەلە خوازەڵۆکی و سەرشۆڕی بێزارن کە ئەگەر کوردێك هەستی کرد دەستی کورتە، چەك هەڵدەگرێ و منەت هەڵناگرێ و نان لە دەمی شێریشدا بێ بە زۆری زۆرداری دەریدێنێ و بۆی دانامێنێ. نەخوازا ئەوەندەیان پێخۆشە بە ئازا و نەترساو باسیان بکری و بە بێباك و گەڕناس ناویان ببرێ، زۆری وایان هەیە کە هەر چەند هەرگیز ڕێگری و چەتەیی نەکردووە و شەڕ و شۆڕیشی نەدیتووە، دیسان وا خۆی دەنوێنێ کە بە سەری هاتووە و لەو بارەوە لە کڵ دەرهاتووە. کورد لە لای گران نایە پێی بڵێن بە زۆر شتی لە بێ زۆر ساندووە؛ بەڵام پێی خۆشە بەرێ و نەڵێن دەرۆزەی کردووە و دەستی خوازەڵۆکی لە بەر ئەم و ئەو پان کردۆتەوە. بەو فەرموودەڕەفتار دەکەن کە فەرموویانە:

دەستی درێژ بێ بە تەمای تۆزێ زیو   باشە کە بە بڕین بچێ بۆ دانگ و نیو[1]

پێشینیان گوتوویانە: «کەسێکی بیر لە دوارۆژ بکاتەوە ترسەنۆك دەبێ». کوردەکان لە ترسی ئەوە کە ئەوەك بە ترسەنۆك ناو ببرێن، زۆر بیر لە دوارۆژ ناکەنەوە و بەرو ودوای کار و باری خۆیان لێك نادەنەوە!

زۆربەی کوردەکان سوننی مەزهەبن و لە سەر شۆپی ئیمامی‌شافعی دەڕۆن و لە سەر بەجێ هێنانی

١- شێعری سەعدی شیرازیە دەڵێ:

«دست دراز از پی یك حبه سیم   بە کە ببرند بدانگی و نیم»

دانەری کتێب بەراوەژووی مانا لێداوەتەوە؛ بۆیە نووسیویە بەو فەرموودەڕەفتار ناکەن. کە پێچەوانەکەی ڕاستە و سەعدیش دزی لە گەدایی بە باشتر زانیوە. من «دە»م لە جێگەی «نا» دانا و هەڵەم هەڵگرت. هەژار

ئەم تاقە بەیتە لە چیرۆکێکی زۆر کورتی «گلستان»دایە، لە بابی سێهەم: دزێك بە گەدایەك دەڵێ: شەرم ناکەی لەبەر تۆزێ زێو، دەست بۆ هەر ناکەسێك دادەکێشی؟ ئەویش بەم بەیتە جوابی دەداتەوە؛ واتا: وا باشە، تا لە سەر دزینی دانگ و نیوێك (گرەمێك) بەبڕین بچێ. کەوابوو، بۆچوونەکەی شەرەفخانە. بەڵام چۆن مامۆستا هەژاری بلیمەت پێچەوانەی مانا لێداوەتەوە؟! فەرمایشەکەی خۆیە: «بڵاوە بەی مرۆ، هەر خودایە بێ هەڵەیە». ماجد

ڕێ و شوێنی ئایینی خۆیان زۆر سوورن و سەریان بچێ نوێژیان ناچێ و لە چوونە حەج و زەکـات داندا هیچ لام و جومیان نیە و بۆ پێك هێنانی هەموو ئەرکی سەرشانیان -لە سـەر ئایینـەوە- هـەتا بلێـی چوست و چالاك و ئامادەن و لە ڕووی فەرمانی مەلایاندا لارە ملن و چیان پێ بسپێرن بـە مـوو لێـی لانادەن. خزم و یارانی پێغەمبەریشیان زۆر خۆش گەرەکە.

هێندێك هۆز و تیـرەی کورد -کەوا کەوتوونە ئالی مووسڵ و شامەوە- وەك: داسنی و خـالتی و پەسیان و بڕێکیش لە مەحـموودی و دونبولیەکان، یەزیدین و لە دەستە و بەستەی شێخ عەدی[1] کوڕی موسافرن؛ کە ئەویش سەر بە پاشاکانی زنـجیـرەی مەروانی بووە.

ئەو یەزیدیانەی لایان وایە ئەو شێخ عەدی (ئادی)یەی -کە لە گەلی لالەش نێژراوە- ئەرکی نوێژ و ڕۆژووی یەزیدیەکانی گرتۆتە ئەستۆی خۆی و دەستەبەر بووە ڕۆژی هەستانەوەی ئەو دنیا بە بێ چەند و چوون و پرسیار و باس و خـواس، بیانباتـە بەهەشـت. یەزیدییـەکان لـە مـەلا ڕواڵـەت بیـنـەکانی موسڵمانان زۆر دڕدۆنگن و ڕکیان لێیان دەبێتەوە.

لە کوردستاندا بە گشتی و لە ئامێددا بە تایبەتی، مەلای چاك و زانـای هـۆزان گـەلێك زۆرە و زۆربەیان لە هەر دوازدەزانستەکاندا زۆر زەبر بە دەسـتـن و گەلێکیان خوێـندۆتەوە و فرەشیان لە بـەرە؛ ڕەنگە لە دانانی کتێبانیشدا بەشدار بووبن؛ بەڵام لەو بارەوە ناویانگیان دەر نەکردووە[3].

مەلاکانی کورد لە مەڕ ئەو زانـست و هونەرانـەوە کـە زانیـــن و فێربوونیـان دەرگـای بارەگـای

١- عەدی کوڕی موسافیـری هەکاری، پیـرێکی گـەورە بـووە و لای عەبـدولقادری شـارەزووری و غەوسـی گـەیلانی پێگەیشتووە. سالی ٥٥٧ی کۆچی لە چیای هەکاری مردووە و لە گەلی لالەش نێژراوە. عەونی

تاریـخی مووسـڵ دەڵێ: شێخ عەدی دوانن؛ عەدی کوڕی موسافیـری هەکاری و عەدی کوڕی ئەبوبەرەکات کە لە چیای هەکاری لە دایك بووە و شێخایەتی کردووە. دەربارەی ئەمەیانەوە مـیـۆرنز دەڵێ: کورد بووە و زەردەشتی بووە و لە سەر ڕچەی ئایینی تیـراهی ڕۆیشتووە. جەمیل

٢- نیاز لە ئامێد (ئامەد) دیاربەکرە. هەژار

٣- زۆریان کتێب داناون و لەو بارەوە زۆریش خاوەن ناون. ئەحکامی ئامێدی لە ئەزهەر بە دەرس دەخوێندری؛ *کافیە* و *شافیەی* ئیبنوحاجیب، *تاریخی ئیبنولئەسیر*، *موستەلەحاتی ئیبنوسەلاح* (*کشف الغرمە فی مناقب الائمە*)ی عیـسـا هەولێری، لەم دواییانەشدا پیاوی وەك شێخ عەبدولقادری موهاجیـر نووسـەری *تهذیبالکلام*، زەهاوی، حەیدەری، چۆڕی، پێنجوێنی، بێتووشی و ئەوەندەزۆری دیکەش هەن کە دەژمارە نایەن. فەرەجوڵا زەکی

پادشایانی ئێران و تووران بە ڕوودا دەکاتەوە و لە سایەی ئەوانەوە پیاو دەبێ بە خاوەنی پایە و مایـە، ڕەنـجێکیان نەداوە و هیچ بۆی تێ نەکۆشاون.

ڕەمەکی و بۆرەپیاگ و نەخوێندەواری کورد، بۆ بەکاری و ئەمەگداری و ڕێز لە دایك و باب نان و بەخێر هێنانی میوان، لە جیهاندا تاکەسوارەی مەیدانن. لە پێناوی سەردار و مەزنی خۆیاندا بە گیـان و دڵ گیانبازن و بە تێکڕایی هەموویان چاوتێر و دەست و دڵ وازن و لە زیـخی و ئازایەتی و پـەیتی و بەجەرگیدا لە لای ژووروی هەمور کەسێکەوەن. وا دەردەکەوێ کە وشەی کـورد بـە مانـا شـازا و بـە جەرگ و بێباك لە مەرگە؛ چونکە زۆربەی پاڵەوان و ئەبەردانی بەناو و دەنگ و قارەمانانی کۆڕی شـەڕ و جەنگ و سەردارانی سەر بە دەرەوە، لەم گەلی کوردەوە سـەری هەڵـداوە. وەك ئاشـکرایە پاڵـەوانی پۆڵاخۆر و خاوەن زۆر و گورز و گۆپاڵ (ڕوستەمی زاڵ) کە لـە ڕۆژگـاری کەیقوبادشـادا ژیـاوە، کـوڕە کوردێك بووە و لە سیـستان هاتۆتە دنیاوە و بە ڕوسـتەمی زابلـی نـاو بـراوە. هۆنـەری هونەرمەنـدی شانامە (مامۆستا فیـردەوسی) تووسی بـە ڕوستەمی کـوردی نووسـیوە.[1] هـەروەها لـە سـەردەمی پادشایەتی هورموزی کوڕی ئەوشیـرواندا، سەرداری هەرە بەکار و پاڵەوانی بەدەمار و پڵنگی مەیدانی جەنگ و شێری پڕ کیـنە (بارامی‌چۆبینە) کـورد بـووە و لـە تورکـستان و خوراسـان بـەخێو کـراوە و بنەچەکە و ڕەگەزی پادشاکانی کرت[2] و غور[3] بەو دەگەنەوە.

گورگیـن میلاد کە لە جەنگە و جەرگەی شەڕدا کۆنـەگورگی بـاران دیـدە[4] و چاونەترسـاو و لـە مەردایەتیدا بێ‌وێنە و یەکەمیـن پیاو بوو، لە نەتەوەی کوردەوە کەوتۆتەوە و ئەوا نزیکەی چوار هەزار

١- حاجی قادری کۆیی فەرمورویە:

گـوردی شـانـامە پاکیـان کـوردن   کافـی ئەم سافە کافـی ئەو دوردن

٢- پادشایانی کرتی ئەوانەی کە لە پاش دەوڵەتی ئیلخانی بە فەرمانی مەنکۆقائان ببوونە فەرمانڕەوای غور و هیـرات و سیستان و بلوجـستان. هەوەڵینیان مەلیك شەمسـەدین‌مـحەمەد بووە؛ ساڵی ٦٤٣ك فەرمانڕەوایی غورستانی دەسـت کەوتووە. عەونی

٣- پادشای ئەفغانستان و خوراسان و غەزنە و هیـرات بوون.عەلائەدین کوڕی حەسەن کوڕی حوسێن کوڕی سام -کە لە سەدەی شەشەمدا بووە- یەکەمیـن پادشای ئەو بنەماڵەیە. عەونی

٤- «گورگی بالاندیدە»یە؛ بالان بە مانای تەڵە. واتا گورگێك کە پێشتر بەتەڵەوە بووبێت و خەلەستبێ. ماجد

ساڵە ئەوەی لە مەڵبەندی لار[1]دا خونکار و فەرمانڕەوای سەربەستــن و کەس لـە دەستی نـەهاتووە دەست بـخاتە کاریانەوە و گەلێك جاریش سکە و خودبە هەر بە نـاوی خۆیانـەوە بـووە. پادشـازەلام و زۆردارەکانی عەجەم -بە تۆزێك دیاری و پێـشکەشێکی کـەم- لـە ڕاسـتیان دەم بەسـت دەبـن و چـاو دەقونـجێنن و ناوێرن خۆیان لە قەرەی بدەن و نایانەوێ بیانهاروژێنن.

مەلاتاجەدینیکوردی -کە لە پێشدا لە شاری بروسا لە مزگەوتان مامۆستا بـوو- لـە دواییـدا ببووە وەزیری هەرە گەورەی ئورخان و نازناوی خەیرەدین پاشای پێ درابوو.

ئەمـجار با بێیـنە سـەر باسی ئەو ئەویندارە دڵ بریـندارە بەناوودەنگەی کە لـە ڕێـی دڵـداری و بەندەواریدا، دڵی سەنگی سەخت و چەتوونی کێوی بێستوونی لە بەر یەك دەرێنا و بە ناواتی گەسـتنی لێوی شیرینی شیـرینی، دەستی لە گیانی شیـرینی هەڵگرت و هەر بە یادی ئەوینی شیـرینی، دوایی بە ژینی تاڵی خۆی هێنا؛ ئەو کێ بوو؟

بـڕوانــە لــە بێســتوونی سەرکەش   جـەرگ و دڵـی پڕ لە زامــە ئێستەش
کـام هــێــزە دڵـــی کــەژی بـڕیوە؟   کــام چــەنــگـە کـە کێوی دادڕیوە؟
نووسرا بە دەمی کـوڵنگ لە سەر بەرد   هەر کوردە ئەبەرد و مـەردی بـێگەرد
ســەرتــۆپــی کـوڕانی کوردی کەڵهوڕ   فـــەرهــادەلــــەڕای دڵا چـیـــادڕ

کوردەکان ئەگەر ناکـارێکی ناپەسـندیان هـەبێ، هـەر ئەوەندەیـە: کەسـیان سـەر بـۆ کەسـیان ناچەمینی و بۆ یەکتـر نایەنە بەرکەمەند و هەر وەك تاکە-تاکە، هەر کەسـە بیـر لە سـەربەرزی خـۆی دەکاتەوە، بە تێکڕایی بیـر لە سـەربڵندی تێکڕایـی ناکـەن و پـشتی یەکتـری نـاگرن و نابنـە یـەك. دەربارەی ئەم ناکارە ناڵەبارەیانەوە مامۆستای زانا مەلاسەعدەدین[2] کە فێرکـاری سـوڵتان مرادخـانی خوالێخۆشبووە، لە ناو مێژووە تورکیەکەیدا -کە بۆ عوسـمانیانی داناوە- لە مەڕ کوردیشەوە دواوە و

١- مەڵبەندێکە لە ئێران و سەر بە ئەستانی کرمانە و شارێکیش بەو ناوە، لەو مەڵبەندەدا هەیە. هەژار
٢- خواجە سەعدەدین کوڕی حوسێن، دانەری تاج‌التواریخ - کە بە خوجەتارێخی بەناوبانگە- ساڵی ٩٧٢ك مامۆستای مرادخان بووە و ساڵی ١٠٠٦ کراوەتە شێخەلئیسلام. هەژار

دەڵێ: «هەموو کوردێك بۆ خۆی سەربەخۆیەکە و ناڵای ملهوڕی و زۆرداری بەرز کردۆتەوە و لە ناو ئەو شاخ و کێوانەدا بە سەربەستی دەژی. ئەگەر سەرنج بدەیە باری یەکدیگیری و هاویری و هاوکارییانەوە، تەنیا لە شادەو نیماندا نەبێ لە هیچ شتی تردا یەکتر ناگرنەوە.[1]

کورد لە تۆڵە ئەستاندا زەبری زۆر توند دەوەشێنێ و تۆڵەی خوێی یەك بە هەزار دەستێنێ. خوێنی پیاوانیان کیژێکە یان ئەسپێکی باشە یا خۆ بە چەند سەرێك لە وڵسات و ئاژەڵ دادەکوژێ.

کورد هەتا چوار ژن دێنن؛ ئەگەر دەوڵەمەندیش بن چوار کەنیزەکیشی دەخەنە سەر. زۆر بە زەو و زوون و زوو زیاد دەکەن. ئەگەر ئەو هەموو کوشت و کوشتارە لە ناویان ڕووی نەدابا، ئەوەندەزۆر و خاوەن زۆر دەبوون کە ئێران و هەموو جیهانیش دەبوو لێیان بترسێ؛ بەڵام هەر خودا بۆ خۆی دەزانێ چی بڕیار داوە.

هەر ئەمە ڕاستە کە خوای گەورە بەرێ داینـاوە چاو بە ڕاستی کە نەبینێ ئەوە سووچی چاوە

دەستەڵاتدارەکانی کوردستان ئەوانەی هۆزەکەیان گەورە و خاوەن زۆر و زۆر ناو بە

---

[1] - ئەحمەدیخانی لە مەڕ ئەو مەبەستەوە دەڵێ:

هێندەی کە بەجەرگ و دوورەترسن	کەمتر لە بەیەك گەیین دەتەرسن
کەس بۆ کەسێ نابێ چاو دەبەر بێ	هەر کەس دەیەوێ زل و لە سەر بێ
لەم سەرڕەقییە و دەمساری زلیان	بێگانە دەبن سواری ملیان
هەر خۆیەتی زل کەوە و ڕەش و بۆر	هەر بۆیەیە بوونە هێنزی خۆخۆر
کوردیش کە ببایە یەك دڵ و دەست	دەستیان دەکەوت ژیانی سەربەست
پەیدا دەبوو باو و گەورەیی و ژین	ناومان دەرئەکرد بە بیر و زانین
جیاواز دەبوو گەتی پاك و ناپاك	پڕنرخ و بەرێز دەبوو شتی چاك

«مەم و زین»ی خانی، وەرگێڕاوی هەژار

*دانەر لە مەڕ یەلغەگرتنی کوردانەوە ئەفسانەیێکی زۆر ساویلکانەی گێڕاوەتەوە کە لە نێوان بەغدوزی کورد و پێغەمبەردا ڕوویداوە. لە ڕاستیدا ئەو چیرۆکە سووکایەتیە بۆ پێغەمبەر؛ لەبەر ئەوە ڕامانگرتۆتە ناو پێشەکیەکەی وەرگێڕ و لێی دواوین. بڕوانە لاپەڕەی بیستوپێنج، پێشەکی وەرگێڕ. هەژار

دەرەوەن، بە نـاوی هۆزەکەیانـەوە دەناسـرێن؛ وەك: هـەکاری، سـۆران، بابـان و ئـاردەڵان. ئـەو مـیر وەمەزنانەش کە دژی سەخت و هەڵـەمووت، یـان شـاریان دەبەردەسـت دایـە بـە نـاوی ئـەو قەڵایـە، یـان ئـەو شـارەوە نـاو دەبـرێن؛ وەك فـەرمانڕەوایانی: حەسـەن کێـف و بـدلیس و جزیـر و حـەزۆ و ئەگێل و هی‌تریش.

خـاکی کوردسـتان بـە لوڕستانیـشیەوە، بەشـی زۆری ڕەقـەن و چـر و لێـڕەوارە و ئـەرمانی ئەوەندەنیە کە بەرهەم و دەرامەتی کشت و کاڵی دانیشتووانی هەموو بە تەسەلی تێر بکا.

سـەبارەت بـە ڕژد و کراڵـی زەوی و زارەکـەیان، کـورد لـە چـاو دەرودراوسـێکانیان هـەژار و نـەدارن. سـەرەڕای ئـەوەش هـەموویان زۆر چـاوتێر و کـەم چـاونەزێرن و هـەرگیز گازندەلـە بـەختی خۆیـان ناکـەن. زوربـەی زۆری خێـزان و مـاڵ و منـداڵی ڕەمـەکی و بۆرەپیـاوی کوردسـتان -بەشـی زۆری سـاڵ- بـە نـانی هـەرزن و گـارس و گـاڵ ڕایـدەبوێرن و لـە سـەر ئـەو بەلەنگازیەشـەوە، شـوکرانە بـژێرن. لـە ڕێتـانی گەنـم و پێخـۆری گـەرم و ڕایـەخی نـەرم و ژیـانی کـامرانی و پێکـەوەنانی دراو و سـاماندا، ڕووناکەنـە دەرگـای خونکـاران و زۆرداران و هـەرگیز دەسـتیان لـە بەر نامەردان پـان ناکەنـەوە. پادشـایانی زلـیش چاویان نەبڕیوەتـە وڵاتەکەیانـەوە و نیـازی داگیـر کردنیان دەدڵ نـەگرتووە. تـەنیا بـە دیـاری بـۆ بـردن و پێـشکەش کردنـی پێـشکەشی، چـاویان لـێ دەپۆشن و لێیان گەڕاون.

ئەگـەر شـەڕیش ڕوو بـدا، ئـەوا کوردەکـان دەبـەن و بـە گـژ دوژمـنی خۆیانیـدا دەدەن و خۆیانی پـێ دەپارێزن؛ دەنـا لـەوەبـەولاوە کاریـان بـە کاریـان نـەداوە و وازیـان لـێ هێنـاون. خـۆ ئەگەر جار و بـارەش وا هەڵکـەوتبێ پادشـایەك لـەو پادشـازلانە لـێ بڕابـێ کـە کوردسـتان بـخاتە ژێر چەنگی خۆیەوە، زۆری خوێن و ماڵ لێ بەخت کردووە و زۆر بە گرانی لە سەرکەوتووە.

داگیـرکەری کوردسـتان -هـەرکێ بـووبێ- هـەرگا دەسـتی بـۆ ئـەم ئـاگرە بـێ ئامانـە درێـژ کردووە، لە ئەنـجامدا هـەر پەشیمان بۆتەوە و لـە دوای داگیـرکردنیشی‌چاری ناچاربووەدیـسان هـــەر بـــە خـــاوەنی پێـــشووی ئەـــپاردۆتەوە. ئـــەوونەش گورجـــستان و شـــەکی[1] و

١- شارێکە لە ئیقلیمی گورجستان.

شیروان[1] و تالش[2] و گەیلان[3] و ڕوستەمدار[4] و مازەندەران[5] نوستورابادە[6] کە لە باکووری ئێران و بە سەر کوردستانەوەیە..

زۆربەی بەشەکانی کوردستان کەوتوونە سەر مەڵبەند (اقلیم)ی سێهەم و چوارەم؛ چەند شارێك نەبێ لەو پەڕی کوردستانەوە کە زانایان لایان وایە سەر بە مەڵبەندی پێنجەمە.

وا لێرەدا بنووسی زمان لووس و گەوهەربار، نووسینی پێشەکیە هێژا و بەهادارەکەی بڕاندەوە و بە ناسوودەیی پاڵیدایەوە و پشووی داو لە شەکەتی سایەوە. سا لەمەولا بەرانبەر بەو بڕیارەی کە دەستەبەری بووم، دەست دەکەم بە درێژە پێدانی مەبەست و لە شی کردنەوەی ناوناخنی ڕووپەڕی یەکەمەوە تێ هەڵدەچمەوە.

ناواتمە جێگەی پەسنی یاران بێ   وەروێرکەی دڵی خوێنەدواران بێ

١- ناوچەیەکە لە نزیك یەریوان. عەونی

٢- شارێکە لە ئێران؛ هۆزی تالشی کورد لەوێن. عەونی

٣- یان «گیلان»، ئێستا ئەستانێکی ئێرانەو شاری ڕەشت بنکەیەتی و لە باشووری دەریای قەزوێن هەڵکەوتووە.عەونی

٤- ناوچەیەکە لە نێوان گەیلان و مازەندەراندا. عەونی

٥- ئێستا ئەستانێکی ئێرانە و کەوتۆتە نێوان دەریای قەزوێن و چیای ئەلبورز. عەونی

بە گفتی زانای بەناوبانگی ئێران (سەعید نەفیسی) لە کۆندا ناوی ئەلبورز (هەرەبەرز) بووە. هەژار

٦- شارێکی گەورەیە لە باکووری ئێرانی ئێستایە و لە ڕۆژهەڵاتی مازەندەرانە و بنکەی تەبەرستانە.

ڕووپەری یەکەم

ئەو فەرمانڕەوایانەی کە لە کوردستاندا ئاڵای سەربەخۆ بوونیان هەڵکردووە و مێژووناسان لە ڕیزی پادشایانیان نووسیون، ئەویش لە پێنج بەندا باسیان دەکرێ:

بەندی یەکەم

فەرمانڕەوایانی دیاربەکر و جزیر

لە بەر ئاوێنەی خاوێنی دڵی ڕووناک و پاکی مێژووناسانی زانا و ئاگادارانی ڕۆژگارانی پێشین و ئاگا لە دەنگ و باسان، شتێکی زۆر دیاری و ئاشکرایە کە یەکەمین کوردێکی لە وڵاتی دیاربەکر و جزیر لە سەر تەختی فەرمانڕەوایەتی سەربەخۆ ڕۆنیشتووە و بە پادشاناویانگی ڕۆیشتووە، ئەحمەد کوڕی مەروان بووە.[1]

١- حکوومەتی ئەحمەدی کوڕی مەڕوان لە سەردار و پەردووی حکوومەتی لە بەر یەك هەڵوەشاوی دۆستەکی دامەزراوە.

حکوومەتی دۆستەکی لە دەوروبەری ساڵی ٣٢١.ك (٩٣١.ز) لە لایەن دۆستەك (دۆشتیك) ناوێکەوە -کە لە خانەدانی حەمیدی (حەمودی) بووە- دامەزراوە. کوڕێکی هەبووە بە ناوی بازئەبوشوجاع، ناوی منداڵی حوسێن بووە و نازناوی ئەبووعەبدوڵڵاشی لە سەر بووە. ئەو کوڕە ساڵی ٣٢٤.ك لە شاری دیاربەکر هاتۆتە دنیاوە. لە ئازایەتی و پیاوەتیدا بێوێنە بووە. لە بەر ئاکاری چاکی هەموو کەس خۆشی ویستووە و خەڵکی زۆری لە دەورە هاڵاوە. نیازی پادشایەتی لە کەللەی داوە و بۆشی لواوە لە ساڵی ٣٤٥و٤٦.ك (٩٥٥.ز)دا لە پاش داگیر کردنی جزیر و نسەرد، حکوومەتی خۆی دامەزراندووە؛ ساڵی ٣٤٨.ك (٩٥٨.ز) دۆستیك مرد و قەڵەمڕەوی ئەویش کەوتە دەست بازی جێنشین. ئەویش هەر بەوەندەشەوە نەوێستا؛ ملی لە پان و بەرین کردنەوەی وڵاتەکەی ناو مەلازگورد و ماکۆی داگیر کرد و شارێکیشی بە ناوی شاباز بنیات نا؛ کە لە دواییدا لە لایەن مەلیك عادلی ئەییوبییەوە ناوەکەی گۆڕاوە و بۆتە عادلجەواز. لە نێوان ساڵانی ٣٥٥و٣٥٦.ك (٩٦٣و٩٦٤.ز) ئەرجیش و دیاربەکر و میافارقین و ئورفە و ئەخلات و ولن و بەدلیس و←

←—گەلێك جێگەی‌تریشی دەست بە سەردا گرت. میـر و مەزنەكانی حەسەن‌كێف و جزیر و بۆتان و سروج و نووسەیبیـن هەموو هاتنە بەر فەرمانی و دیاریەكری كردەپاتەخت. ئەلقادورولیلای عەبباسی نازنـاوی شـاباز ئەبوشـوجاعی دایـە. سالی ٣٦٠.ك (٩٦٨.ز) شاباز سكەی بە ناوی خۆیەوە لێدا و لە خوتبەشدا ناوی لە تـەك نـاوی خەلیفـەی عەبباسـیدا دەخوێندرایەوە. كاتێ ئەبوتەغلبی حەمەدانی و عەزدودەولەی دەیلەمی بوو بە شەریان، باز یاریـدەی عەزدودەولەیـدا. لە پاش مەرگی عەزدودەولە سالی ٣٧٢.ك (٩٨٢.ز) باز بە نیازی داگیـركردنی مووسـڵ بـە لەشـكرەوە لـە ژەنگـار (شنگال)ەوە هات. سەمسامودەولەی كوڕی عەزدودەولەی بە سەركردایەتی ئەبوسـەعید بارام كوڕی ئەردەشێر لەشكری ناردەپێش و هەردوك لەشكر لە باجلایا بە گژ یەكدا چوون و لە پاش شەڕێكی زۆر گەرم و خوێناوی لەشـكری سەمسـام شكا. دیسان بە سەركردایەتی ئەبوالقاسم سەعید لەشكری ناردەجەنگی باز؛ ئەمجارەش لە سەر ڕەخی چەمی خاپوور دەگژ یەكتری ڕاچوون و سەمسام و لەشكری زۆر پیستـر لە پێشوو شكان. باز دەم لە سەر پشت ڕاوەدووی نان و دەنـاو مووسـڵی كردنەوە و ئابڵۆقەی دان. لە سەر تكای خەڵكی مووسـڵ سێ مانگی بۆ دانان كە دەستیان بۆ نـەبا و ئـەوانیش لەو ماوەیەدا شارەكە چۆڵ كەن. ئەبوعەلی حاكمی فەنیكی بە هێندێك لەشكرەوە بە دیارەوە دانان و بۆ خۆی گەڕایەوە بۆ دیاربەكر و ئیتـر مووسـڵیشی لە دەست دەیلەمیان ڕزگار كرد و سـەر و سامانێكی باشی بە كار و بـاری مووسـڵ داو ئەمـجار بە لەشكرەوە بەرەو بەغدا بزووت و نیازی وابوو دەیلەمیەكان لە بەغدایـەش دەربـەرێنێ. سەمصـام سەرسـام ببوو؛ لەشكرێكی یەكجار زۆری بە سەركردایەتی زیاد كوڕی كاكۆیە ناردەسەر ڕێبازی باز و لە تكریت تووشی باز هاتن و پێكداهاتن و باز شكا و گەڕایەوە دیاربەكر.

لە پاش ماوەیەك سەمصـام و باز پێك هاتن؛ سالی ٣٧٧.ك (٩٨٧.ز) باز دووبارە دەوری مووسڵی گرت. لەو دەمەدا لە لایەن شەرەفودەولەی حاكمی بەغداوە، ئەبونەسرخواشازە بە سەر مووسڵ ڕادەگەیشت. ئەبونەسر بە لەشكرەوە هات و بەرەنگاری باز بوو. باز زۆری خستە تەنگانەوە و تەنگەی پێ هەڵچنی و ناچاری كرد كـە پـەنا بـە هۆزەكـانی عـارەبی بەنوعوقەیل و بەنونەمیـر بەرێ كە دەهاواریەوە بێن. باز تەلیعەتودەولەی برای خۆی ناردەسەر ڕێگەیان. ئەو لە شـەڕدا كوژرا و لەشكرەكەشی شكا. باز دیسـان بۆ جاری سێهەم سـالی ٣٨٠.ك (٩٩٠.ز) هاتەوە سەر مووسل و ئابڵۆقـەی داو ڕۆژی دووەمی جیمادی دووەم لە جەنگەی شەڕدا ئەسپەكەی گلا و تازە باز لەو كەوتنە هەڵ نەستایەوە.

دەڵێن عارەبێكی عوقەیلی تووشی لاشەی نیوەگیانی هاتووە و سەری بڕیوە و بۆ حەمەدانیەكانی بـە دیـاری نـاردووە و ئەوانیش بۆ بەغدایان بەرێ كردووە لاشەكەشیان لە مووسڵ لە بابالامارە هەڵواسیوە.

لە پاش ئەمانی باز، سەركردەی لەشكرەكەی (ئەبوعەلی‌حەسەن كوڕی مەروان) كە برازا یـان خـوارزای بـوو، كراوەتـە جێنشینی ئەبوعەلی. لەشكری پەرژوبڵاوی خڕ كردەوە و ڕووی كردەقەڵای حەسەن‌كێف -كە خێزانی شابازی تێدا بـوو- لەوێ خۆی بۆ هەموو پێشهات و ڕووداوێك ئامادەكرد و چاوەنۆڕی چارەنووس بوو.

ئەبوتاهیر ئیبـراهیم و ئەبوعەبدوڵاحوسێن حەمەدانی خۆیان لەوە خۆش كردبوو كە هەموو وڵاتی باز داگیـر بكەن. بە لەشكرەوە هاتنە بەرەوە و ئەبوعەلی بەرسینگەی لێ بڕینەوە و دەرەتانی لێ بڕین و كوشت و بڕێكی تێ‌خستـن، هـەر دوژمنێكی كە لە مەیدانی شەڕدا كەلاكی نەكەوتبوو، بە لەشی پڕ برینەوە ڕای كرد. ئەبوعەبدوڵای حەمەدانی بە دیل گرت و بە پیاوەتی بەرەڵای كرد. هاتەوە سـەر دیاربـەكر و حكومـەتی مـەروانی بـەناوبانگی تێـدا دامەزرانـدەوە—←

لە رۆژگاری فەرمانڕەوایی ئەلقادروبیلای خەلیفەی عەبباسیدا، دەسەڵاتی ئەو پادشاکوردەگەیوەتە چڵەپۆپەی بەرزی و بە پایەیەك گەیشتووە کە خەلیفەی بەغدا نازناوی: نەسرودەولەی پێداوە.

ئەحمەدی کوڕی مەروان هەشتا ساڵ ژیاوە و پەنجاودووساڵی ڕەبەق لە سەر تەختی پادشایەتی دیاربەکر و جزیر مەزنایەتی کردووە و زۆر بە شادی و دلگوشادی و کامڕەوایی و خۆشگوزەرانی ڕایبواردووە. بە پیاوی خۆیدا دیاری و پێشکەشی زۆری بۆ سوڵتان توغرولی سەلجووقی ناردووە و دۆستایەتی و دڵسۆزی خۆی بۆ دەربڕیوە. یەك لەو دیاریانەی کە بەوی ڕەوا دیوە، پارچە یاقوتێکی نایاب و گرانبەها بووە کە دەیانگوت بە نرخێکی دوور لە ناوەز لە پادشاکانی دەیلەمی کڕیوە.

فەخرودەولە کوڕی جەهیر -کە وەزیری خەلیفە بووە- لە پێشدا ئەویش و ئەبولقاسمی مەغریبیش وەزیری ئەحمەدی کوڕی مەڕوان بوون.

وەك دەگێڕنەوە: هەمیشە سێسەدوشێستوشەش کەنیزی لووس و لەباری هەبووە. هەر شەوێك لە شەوگاری ساڵدا دەگەڵ یەکێکیان خەوتووە و هیچ کەنیزێك لە ساڵێکدا دوو جار چاوی بە کرپاری خۆی نەکەوتووە! ساڵی ٤٥٣.ك (١٠٦١.ز) بە مردنی خۆی مردووە

نەسرودەولە کوڕی ئەحمەد کوڕی مەروان

لە جێگەی باوکی دانرا و جڵەوی فەرمانڕەوایی گرتە دەست و بیستویەك ساڵی بێ زیاد و کەم بە چاوەدێری کوڕی جەهیری وەزیری پادشایەتی کردووە. چەند شەڕ و پێك هەڵپڕژانێك لە نێوان نەسر و سەعیدی برایدا ڕوویداوە. نەسر لە میافارقین و سەعید لە ئامێد فەرمانڕەوایی دەکرد. لە

→ و وڵاتەکەی خۆی زۆر لە جاران پان و پۆڕتر کردەوە. لە باکووری ڕۆژهەڵاتەوە گەیشتە وان و لە لای ڕۆژهەڵاتەوە مووسل و دەوروبەری وەبەرخۆی داو پیاوی خۆی بە سەرەوە دانان. سکەی بە ناوی خۆی لێدەدا. لە ئەنجامدا ساڵی ٣٨٧.ك (٩٩٧.ز) دەست ڕەشێك بە ڕەشەکوژ کوشتی. ئەبووسەعیدمەنسوور برای ئەبووعەلی -کە لە پاش ئەمانی باز لە میافارقین دەژیا- کرا بە جێنشین. ئەویش وەك براکەی بە مشوور و داب و دەستوور بوو! سکەی بە ناوی خۆی لێدا و وڵاتەکەی زۆر برەو پێدا. لە ساڵی ٤٠٢.ك (١٠١١.ز) دا، شێروە کوڕی ماسە -کە خاوەنی قەڵای ئاتاخ و دۆستی زۆر نزیکی ئەبووسەعید بوو- بانگهێشتنی کرد و زۆر بە نامەردانە میوانی خۆی کوشت. لە پاش مەرگی ئەو، مەلیكعادل ناسرودەولە ئەحمەدیمەڕوانی هاتە سەر حوکم. جەمیل

ئەنجامدا نەسر لە مانگی قوربانی ساڵی ٤٧٢.ك (١٠٨٠.ز) کۆچی دوایی کردووە.

سەعید کوڕی نەسرودەولە ئەحمەد

ماوەیەکی زۆر لە نامێد[1] (دیاربەکر)دا فەرمانڕەوا بووە. لە ڕاست هەژاران و بێچاران زۆردەست گوشاد و دڵاوا بووە و بۆ داماوان و لێ قەوماوان پشت و پەنا بووە. ڕەمەکی و سوپایی لە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی ئەودا بە کامەرانی و نارامی ژیاون. ساڵی ٤٦٥.ك (١٠٧٣.ز) خوا بۆ خۆی بردەوە.

مەنسوور کوڕی نەسر کوڕی نەسرودەولە ئەحمەد

لە جێگەی باوکی دانیشت و لە ئەنجامدا دەگەڵ فەخرودەولە کوڕی جەهیری وەزیردا بوو بە شەڕیان و تێ شکا.[2] لە پاشانیش جگەرمژ[3]ی فەرماندەی لەشکری مووسڵ بە دیلی گرت و کۆت و زنجیری خستە پا و پیلی و لە جزیرێ لە ماڵە جوولەکەیەکدا بەندی کرد. تا لە مانگی محەڕەمی ساڵی ٤٨٩.ك (١٠٥٩.ز) دابەر بەزەی خوا کەوت و دنیای ڕوونی بەجێ هێشت. چوار کەس لەو بنەماڵە نەوەدویەك ساڵ فەرمانڕەوا بوون و بە نەمانی مەنسوور لە بەین چوون.

١- یاقووتی حەمەوی دەڵێ: نامێد دژێکی قایم و شارێکی ڕێك و پێکە؛ وارشێکی بەرز و پتەوی لە دەورە کراوە. ئێستا نامێد ناوی دیاربەکرە و پایتەختی کوردستانی باکوورییە و دەبەردەستی تورکان دایە. عەونی

٢- ئەو شەڕە لە سەر ئەوە قەوما، دوای ئەوە مەنسوور هەموو وڵاتەکەی باوك و مامی خۆی گرتە دەست و حکوومەتی لێ دامەزراند فەرمانیدا لە خوتبەدا ناوی دەگەڵ ناوی خەلیفەی بەغدا بخوێندرێتەوە. خەلیفە بەوە تووڕە بوو مەلیکشای سەلجووقی وای کرد دیاربەکر بدرێ بە فەخرودەولە کە لە پێشدا وەزیری مەلیکعادل ناسرودەولە ئەحمەدی باپیری مەنسوور بوو. فەخرودەولە پێنمەکی کرد و لە سەردار و نان بدەی خۆی هەڵگەڕایەوە و بە لەشکری بێگانەوە هەڵیکوتایە سەر دیاربەکر. مەنسوور خۆی لە بەر نەگرت و کشایەوە بۆ جزیر و بۆتان. فەخرودەولە ساڵی ٤٧٨.ك دیاربەکری گرت و دەوری جزیریشی دا. بنەماڵەیەکی کورد لە جزیرێ هەبوون ماڵی دەهانیان پێ دەگوتن؛ لە بنەوە بوونە پیاوی دوژمن و بە شەو دەرگای قەڵایان بۆ کردەوە و مەنسوور بەدیل گیسرا و پادشایەتی لەو خانەدانە بنەبڕ بوو. جەمیل

٣- شەمسەدەولە جگەرمژ کوردێکی جزیری و لە ماڵی بەنیوەهبان بوو؛ لە کن پادشایانی دۆستەکی نۆکەر بوو، پیاوێکی بەجەرگ و نازابوو؛ پایەی درایەو کرایە سەرکردە. لە پاشان لە نان بدەی خۆی هەڵگەڕایەوەو بوو بە پیاوی فەخرودەولەو دواییش هەر ئەو جگەرمژە مووسڵی بۆ خۆی داگیر کرد. جەمیل

بەندی دووەم

فەرمانڕەوایانی دینەوەر و شارەزوور

کە بە حەسنەوییە بەناوبانگن

وەك لە سەر ڕووپەڕی پڕ لە بیرەوەری مێژووناسان نووسراوە و لە سەر تەتەڵەی یادی دیرۆکنووسان هەڵکەندراوە و هێشتا نە ئەو سڕاوەتەوە و نە ئەم کڕاوە؛ وەها زانراوە کە حەسنەوییە کوڕی حوسێن[1] دەگەڵ ڕوکنودەولە کوڕی بۆیەدا هاوچەرخ بووە و لە ڕۆژگاری ئەودا کاری حەسنەوییە زۆر باڵا

١- میرحوسێنی بەرزیکانی سەرکۆمارێك بووە لە شارەزوور. پیاوێکی زۆر دڵاوا و نانبدەبووە؛ گەلێك کوردی لێ کۆ بۆتەوە. ساڵی ٣٣٠.ك دەستی بە وڵات گرتن کردووە. خەلیفەی بەغدایە (متقي لله ابراهيم) لەشکری ناردۆتە سەر، بەڵام زۆر پیس شکاوە و هەرچی گران باریانە دەست کوردەکان کەوتووە. ئیتر لەوە بەو لاوە وڵاتی خۆی زۆر بەرفرەوانتر کردووە.

ونداد و غانم -کە دوو برای میرحوسێن بوون و سەرۆکایەتی هۆزی ئایشانییان دەکرد- دینەوەر و هەمەدان و نەهاوەند و سامەغان و چەند جێگەیەکیشیان لە ئازربایجان خستبووە دەست خۆیانەوە.

حەسەنۆوای (حەسنەوییە) هەر بە زیندوی سەری باوکی کرابووە جێنشین. ساڵی ٣٤٨.ك میرحەسەن، ساڵی ٣٤٩.ك ونداد و ساڵی ٣٥٠.ك غانم لە دنیا دەرچوون و حەسەنۆوای میراتی میرایەتی باب و هەرتك مامانی بۆ بەجێ ما. خاکی ژێر دەسەڵاتی هەموو مەڵبەندی ئەهواز و خۆزستان و ئەسەداباد و شارەزوور و گەلێك شوێنی تریشی دەگرتەوە. موعیزودەولەی بۆیە چاوی تەماحی بڕیبووە موڵکی حەسنەوییەوە. لەشکری بەنی‌تەغلیبی حەمەدانی بە سەرکردایەتی یەناڵکوش ناردە سەری. حەسنەوییە لە ڕۆژاوای هەولێر پێشەوپێی دایەوە و بە گژیدا هات و شکاندی و هەموو چەك و جبەخانەی دوژمن کەوتە دەست لەشکری کوردەوە. موعیزودەولە لە تۆڵەدا لەشکری نارده‌سەر دینەوەر و تاڵانیان کرد و ئاواییەکانیان سووتاند. حەسنەوییە سەرەڕێی لێ گرتن و خۆی لێ داگرتن؛ بەڵام بەختیان بە کار بوو، دەداوی نەکەوتن. لەو سەردەمانەشدا ڕوکنودەولەی بۆیە دەگەڵ کوردەکانی گورگاندا زۆر بە توندی شەڕی بوو؛ دەترسا دەرەقەتیان نەیە؛ هاواری بۆ موعیزودەولە نارد. موعیزودەولە بۆ ئەوە کە بتوانێ دەهانای ڕوکنودەولە بێ، ناچار دەگەڵ حەسنەوییەدا ڕێك کەوت. بەو مەرجە ئاشت بوونەوە کە حەسنەوییە پەنجا هەزار زێڕ وەرگری و ناویشی لە تەك ناوی موعیزودەولەدا بخرێتە ناو خوتبەوە. حەسنەوییە لەشکری بۆ بۆیەکرد و بۆیان چووە سەر کوردەکانی گورگان. ←

چووە. دەگەڵ ئەومشابێ ئەمەگی کردووە و لە دژی ڕوکنودەوڵە ڕاپەڕیوە. لـە سـەر ئـەوە ڕوکنودەوڵـە ساڵی ٣٥٣.ك (٩٦٩.ز) لەشکرێکی گەورە و گرانی بە سـەرکردایەتی ئیبـــنوعەمیدی وەزیـری خـۆی ناردەسەر حەسنەوییە. حەسنەوییە کە لێکی دایەوە بە لایەوە زۆرگوج بوو ئەو شەڕە بکـا؛ بـە زمـانی خۆش و بە نەرمی هاتە پێش و کەیـخودا و ڕیـش سـپی خـستە نێـوان و دەگـەڵ ڕوکنودەوڵـە ئاشـت بوونەوە و لەشکر بە دوادا گەڕایەوە[1]

دەڵێن حەسنەوییە دارا و دەوڵەمەندێکی زۆر قورس بووە زۆریش پیاوێکی دەست بـڵاو و خـاوەن بەزەیی و خێرومەند بووە. لە خۆراك و پۆشاکی برسی و هەتیوان و لە پەنادانی بـێ پـەنا و پەسـیوان هەرگیز درێغی نەکردووە. ڕۆژی شەمـــمە سێهەمی مانگی مەولوودی سـاڵی ٣٦٩.ك (٩٧٩.ز) چـاوی لە دنیا پۆشی و بادەی مەرگی نۆشی و لەو دنیا کەوتە خۆشیەوە.[2]

بەدر کوڕی حەسنەوییە

لە جێگەی باوکی لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی جێگیـر بـوو؛ ڕۆژبـەڕۆژ ئەسـتێرەی بـەختی گەشتـر هەڵدەهات؛ هەتا وای لێهات کە ساڵی ٣٨٨.ك (٩٩٨.ز) ئەوەندەی بڕەو سەند، لـە دیـوانی بەغـداوە

←ساڵی ٣٥٦.ك شەڕێك لە نێوان عیزەدەوڵە بەختیار کوڕی موعیزودەوڵە و حەسنەوییەدا قەوما. میرحەسەنەوای لەو شەڕەشدا سەرکەوت و زۆر ناوی ئازایەتی دەرکەوت. ساڵی ٣٥٧.ك دیسان پێکەوە ئاشت بوونەوە. عیزەدەوڵە دیـاری و پێشکێشی زۆری بۆ حەسنەوییە نارد و ڕاشیسپارد ئەگەر بۆی بە گۆ ئەبوتەغلەبی حەمەدانیدا بچێ، هەتا سـەر زابـی گەورەی پێ دەبەخشێت. حەسنەوییە لە ئەبوتەغلەب وەخۆ کەوت و لەشکری حەمەدانیانی ڕاو نا هـەتا دەنـاو شـاری ڕەققەی پەستاوتن و بە سەرکەوتوویی بە ڕێگەی هەولێر و شارەزووردا گەڕایەوە بۆ دینەوەر. ڕوکنودەوڵە لەو پێکهاتنەی موعیزودەوڵە و حەسنەوییە زۆر تووڕە و تەنگەنەفەس ببوو؛ لەشکرێکی یەکجار زۆری بە سەرکردایەتی ئیبنوعەمیـدی وەزیر ناردەسـەر دینەوەر و شارەزوور و لە حەسنەوییەی داگیـر کردن و ئـەوەی لـە ناویانـدا ڕووی داوە دانـەری کتێـب پێمانی دەڵێ. جەمیل

١- ئەمیـنزەکی و حوسێنحوزنی دەڵێن: ئیبنوعەمید لە ڕێگەدا لە نزیك هەمەدان مرد؛ ئەبولفەتـحی کوڕی بـوو بـە سەرکردەی لەشکرەکە. ئەویش دەیهەویست بگەڕێتەوە ڕەی، ئەوەك بەشی بـخورێ؟ نەك بچێ و تووشی شەڕ بـێ. لەبـەر ئەوە دەگەڵ حەسـنەوییە پێکهات و پەنـجاهەزار زێڕی زیانی لەشکرکێشی پێ بژارد و وازی لێ هێنا. جەمیل

٢- لە شاری سەرماج مردووە؛ کە ئەو شارەش هەر خۆی دروسـتی کـردووە و لـە شـوێنەواره هـەرە گرینگەکانیـەتی. جەمیل

نازناوی ناسرووددەولەی بە خەلات پیّ دراوە.[1]

هەر لە دینەوەرەوە بگرە تا ئەهواز[2] و خۆزستان[3] و بروجرد[4] و ئەسەداباد[5] و نەهاوەندی[6] -بە قەلا و چیا و دەشتەوە- بە گشتی دەبەر دەستدا بوو. سالی ٤٠٥.ك (١٠١٤.ز) هێرشێکی گەورەی کردەسەر قەلای کوسجەدا[7] حوسێنی کوڕی مەنسووری[8] لە قەلاکەدا ئابلۆقە دا. لە ماوەی ئەو ئابلۆقەدانەدا

١- هەر لەو سالەدا کە ببووە فەرمانڕەوا، هەلیکوتایە سەر لای ڕۆژاوای هەولێر و گەلێك قەلای لە دەست دەیلەمان دەرێنا. عەزدودەولە لە سەر ئەوە کە باوکی بەدر بە ڕکەبەرایەتی ئەو چووبوو پاریدەی فەخرودەولەی دابوو، بیری تۆلە و ڕکی کۆنی هەر لە زگدا بوو؛ لێ بڕابوو ئەو بنەمالەی بە یەکجاری لە بنە بێنێ. لە بنەوە فەخرودەولە و موئەییدودەولە و گەلێکی تریشی لێ هاندا کە تێی هەلپێچن و دەگژی ڕاچن. بەدر و براکانی -کە ئەبووعەلا و عەبدوڕەزاق و عاسم و ئەبووعەدنان و بەختیار و عەبدولمەلیك بوون- بە هیچ ناوایەك دانویان پێکەوە نەدەکولا. هێندێك ببوونە قولەچوماغی دەستی دوژمن و بڕێکیشیان خەریکی شەڕ و هەرای خۆیەخۆ بوون. بەختیار کە لە قەلای سەرماج بوو، ناردیە لای عەزدودەولە کە بێت و قەلاکەی بۆ بەجێ دێلم. دوژمن لەو شەڕەبرایە هەلی دەست کەوت و بە پانەوە لەشکری ناردەسەر ئەو بەشە کوردستانە، بە بێشەڕ هەمەدانی گرت. ئەوسا کاربەدەستانی فەخرودەولە و هێندێك لە سەر هۆزەکانی کوردی بەرزیکانیش ڕەگەل کەوتن و بەرەو نەهاوەند و سەرماج هاتن و ملیان لە تالان و شڕەخۆری نا. کوڕانی حەسەنەوییە هەموویان هاتن و دەغالەتیان بە دوژمن کرد.

عەزدودەولە لە بەدر و عاسم و عەبدولمەلیك خۆش بوو؛ خەلاتی کردن و براکانیتریشیانی خستە زیندانەوە. بەدر سەرەڕای ئەوە کە شیر و ئەسپی بە زینی زێڕدۆزەوە بە خەلات درایە، کرایەوە بە مەزنی کوردەکانی بەرزیکان و لەو مەزنایەتیە تازەشیدا، زۆری گەشە بە مەلبەندی خۆی داو گەلێك کاری پیاوانە و خێرومەندانەی کرد. جەمیل

٢- ئەهواز شارێکە لە باشووری ڕۆژاوای ئێران و بنگەی مەلبەندی خۆزستانە. شوێنەواری شاری سوسەی پایتەختی ساسانیان لە نزیك ئەهوازەوە هەرماوە. عەونی

٣- خۆزستان یان عەرەبستان، مەلبەندێکە لەوپەڕی باشووری ڕۆژاوای ئێرانەوە؛ لە کۆندا سوسیانەیان پێ دەگوت. عەونی

٤- شارێکە لە ١٨ فرسەخی هەمەدان. عەونی

٥- ئەسەدئاباد ناوچەیەکە لە نێوان هەمەدان و کرماشان. عەونی

٦- نەهاوەند لە عێراقی عەجەمە؛ شارێکی کەونارایە. ٦٠ کیلۆمیتر لە باشووری هەمەدانەوەیە و هەزار مالێك دەبێ. لە سەرەتای ئیسلامدا شارێکی زۆر قەوغا بووە. عەونی

٧- مینۆرسکی لە باسی گۆراندا دەلێ: «ئەگەر ئیاز لە کۆسجەد، گوشخەد بێ -کە قەلایەکە لە کەناری ئەو سفیدروودەی کەوا دەڕژێتە دەریای قەزوێنەوە- وا دیارنەدا مەیدانی شەڕی بەدر زۆر بەرفرەوان بووە؛ بەلام ئەگەر ئیاز لە سفیدروود چەمی سیروان بێ، دیارە مەبەست لە دژی کۆسەجە کە نزیك بە کۆسەی هەجیجی هەورامانە. جەمیل

٨- مینۆرسکی و ئەمینزەکی و حوسێنحوزنی بە ناوی حوسێن کوڕی مەسعوودیان ناو بردووە. جەمیل

زستانێکی زۆر تووش و سەخت بە سەردا هات و کەس لە بەریەند و بەستەڵەك لە دەرەوە، خۆی نەدەگرت. لەشکرەکەی کە لە سەرمان حەجمینیان لێ هەڵگیرابوو، زۆری دەستەوداوێن بوون کە هەتا ئەو وشکەبەند و سەرمایە بە سەر دەچێ دەست لە گرتنی ئەو قەڵایە هەڵگرێ؛ بە گوێی نەکردن و پێی داگرت کە هەتا نەیگرم بەرهەڵدای ناکەم. ئەوان لەو مقۆمقۆیەدا بوون، لە پرونەکاو لەشکرێك لە کوردەکانی جوزقان[1] بە سەر ئابڵۆقەدەرانیان دادا و دەرەتانیان بۆ نەهێشتن و لەشکری بەدر بەوەندەراگەیشتن رابکەن و کەوڵی خۆیان دەرباز بکەن؛ ئیتر ئاواتی گرتنی قەڵا بوو بە زیندەخەون.

هیلال کوڕی بەدر[2]

هەمیشە دەگەڵ باوکی شەڕ و کێشەیان بوو؛ هەر لە ساڵی ٤٠٥ك (١٠١٤ز)را چەند جارێك لەشکریان لە یەکتر کردبوو. لە ئەنجامدا هیلال لە شەڕێکدا -کە دەگەڵ فەخرەلمولوکی وەزیری بەغدایە رووبەڕوو ببوو- بە دیل گیرا و خرایە گرتووخانەوە.

جەلالودەولە کوڕی بەهائودەولە کوڕی عەزدودەولە کوڕی ڕوکنودەولە -کە دەسەڵاتداری بەغدا

١- یان جوزقان چەند تیرە و هۆزێکن لە کوردەکانی حەلوان، ئەبووعەبدوڵاحوسێن جوزقانی لەوانە. هەروەها ناوی گوندێکیشە کە نزیکی هەمەدانە. عەونی

٢- دایکی هیلال لە کوردەکانی شازنجانی بوو؛ بەدر زۆری ڕوو نەدەدایە و هیلالی کوڕیشی خۆش نەدەویست؛ بەڵام ئەبووعیسای کوڕی -کە لە ژنێکی دیکە بوو- ببووە نازداری باوان و هەمەکارە هەر بۆ خۆی بوو. هیلال بیاوێکی زۆر ئازای لێ پەیدا ببوو؛ بابی بە دڵ لێی دەترسا. هەر بۆ ئەوە لە خۆی دوورخاتەوە سامغانی دایە. هیلال لە سامغانەوە هەڵیکوتایە سەر کوێخایەکی باوکی لە شارەزوور، کە ناوی کوڕی مازی بووە. کوێخا و ماڵ و منداڵی هەموو کوشتن و شارەزووریشی تاڵان کرد. بەدر لێ بڕابوو تۆڵەی لێ بکاتەوە؛ بەڵام هیلال لە ژێرەوە بە زەبری دراو و دیاری، کاربەدەستانی باوکی لە خشتە برد و کردنیە دۆستی خۆی و بە سەر دینەوەری دادا و لەشکری باوکی ڕاونا و باوکی خۆی بە دیل گرت و ناردیە قەڵایەکەوە کە لەوێدا بژی و دەست لە دنیاداری هەڵگرێ؛ بۆ خۆشی لە جێگەی دانیشت و بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆ. بەدر بە دزیەوە هاواری بۆ ئەبولفەتحی عەیار و ئەبووعیساشادی نارد کە تۆڵەی بستێننەوە و دژی هیلال بجوولێنەوە. ئەو دوانە بە لەشکرەوە بە هانایەوە هاتن و ئەبولفەتح کرماشانی گرت و ئەبووعیسا «سابوور- خاست آ»ی تاڵان کرد و هیلال گەیشتە سەریان و هەرتووك لەشکری تێك شکاند و چوار سەد کەسێکی لە دەیلەمان کوشت؛ لەوانە ئەوەدیان هەر میر و مەزن بوون. ئەبووبەکری کوڕی ڕافعی حاکمی هەمەدان و ئەبووعیسای بە دیل گرتن. بەدر کە لەم پیلانەیدا سەر نەکەوت ئەمجار هاواری بۆ ئەمیرەبەهائودەولەی دەیلەمی نارد. ئەویش لەشکرێکی زۆری بە سەرکردایەتی فەخرولمولوك ئەبووغالب بۆ نارد. جەمیل

بوو- بیستیەوە کە وا شەمسودەولە کوڕی فەخرودەولـە و کـوڕی ڕوکنودەولـە حەسـەنی کـوڕی بۆیـە، خاوەنی هەمەدان چاوی بڕیوەتە وڵاتەکەی بەدرەوە. هیلالی لە زیندان دەرخست و بـە لەشـکری زۆر و پڕچەکەوە ناردیەوە کە پارێزگاری وڵاتی خۆی بکا. لە مـانگی قوربـانی سـالی ٤٠٥.ك (١٠١٥.ز)دا شەڕێکی زۆر گران و خوێناوی لە نێوان هیلال و شەمس و لەشکریاندا ڕووی دا. هیلال لـەو هەنگامـە بەسامەدا خۆی لە بەر تیشکی تیغی جەوهـەردار و موکـاری شـەمس، بـۆ ڕانەگیـرا و سـەری نایـە سەرناسۆی ئاوابوون و بە دەستی شێرەپیاوانی خوێنڕێژ، بەرەو شەوی بێ بڕانەوەی مەرگ بەڕێ کرا.

تاهیـر کوڕی هیلال

هیلال باوکی هێشتا هەر لە شارەزوور دەبەندیـخانەدا بوو کە تاهیـری کـوڕی، لـە ترسـی باپیـری[1] نەیوێرا گیـر بی و ڕایکرد و ڕووی کـردەشـارەزوور. لـە پـاش ماوەیـەك بـە نیـازی دەسـت درێـژی و پەنـجەبازی، هاتەوە جەستەی باپیـری و لە لایەن شەمسودەولەوە دەردەست کرا و هەتا سالی ٤٠٦.ك (١٠١٥.ز) لە ناو چواردیواری زیـندانی ڕەشدا بەربەست کرا. لەوە پاش ڕزگار بـوو؛ بـەلام هـەر لـەو سالەدا لە شەڕێکدا کە دەگەڵ ئەبوشەوکی کرد، بە کوشت چوو.

١- هیلال سالی ٤٠٤ لە شارەزوور گیـرا و شارەزوور درابە دەست پیاوەکانی بەهائودەولەی وەزیر. تاهیـر کوڕی هیلال هێرشێکی لە ئەکاوی بردەسەر شارەزوور و لە بێگانەی پاك کردەوە؛ بـەلام هێشتا تـەواو خـۆی نـەگرتبوو کـە دەگـەڵ شەمسەدەولەدا پێك هەڵپڕژانەوە و ئەو جارە تێشکا و گیـرا و خرایـە زیـندانی هەمەدانـەوە. شەمسـودەولە لـە پـاش ماوەیەك بیستی کە جەلالودەولە شارەزووری داوە بە ئەبولفەتح‌مـحەممەد کوڕی عـەیار. ئەمـەی لـێ خـۆش نـەهات و تاهیـری ڕزگاری کرد و لەشکری دایە کە بچێ شارەزوور بستێنێتەوە. ئەبولفەتح کە سەرکۆماری هۆزی شازنـجانی بوو ئەبوشەوکی کوڕی خۆی بە لەشکرەوە ناردەشەڕی تاهیـر. ئەبوشەوك شـکا و سـەعدی براشـی لـەو شـەڕەدا کـوژرا و تاهیـر شارەزووری لێ ساندنەوە. لە دواییدا ئەبوشـەوك و تاهیـر ئاشـت بوونـەوە و تاهیـر خوشـکی ئەبوشـەوکی خواست؛ بەلام ئەبوشەوك خوێنی برای هەر لە بیـر مابوو. لە بنەوە لێی دەخەفتا هەتا لە هەلێکدا کێـسی لـێ هێنـا و لە تۆڵەی برای خۆیدا کوشتیەوە. ئیتـر لەو ساوە دەوڵەتی حەسـنەوییە کەوتە کەنەفتی و بنەماڵـەی عـەیار هاتـە ڕووی کار. جەمیل

بەدرکوڕی تاهیر کوڕی هیلال[1]

ساڵی ٤٠٨.ك[2] لە سەر ڕاسپاردەی ئیبراهیمیەناڵ کرا بە فەرمانڕەوای قومش و دینەوەر.

ئەبولفەتح کوڕی عەیار[3]

بۆ ماوەی بیست ساڵ فەرمانڕەوای حەلوان[4] بووە. ساڵی ٤٠١.ك (١٠١٠.ز) کۆچی دوایی کردووە. ئەو ئەبولفەتحە لە بەرەی حەسنەویەکان نەبووە؛ لە بنەماڵەیەکی دیکەی کورد کەوتۆتەوە. بەڵام هێندێك لە مێژوونووسان ئەویشیان لە ڕیزی فەرمانڕەوایانی دینەوەر و شارەزووردا داناوە و قەڵەمڕەوی حوکمیشی قومش و شارەزوور بووە.

١- پاش کوژرانی بابی، خۆی گەیاندەکرماشان و چەند هۆزە کوردێکی لە خۆی کۆ کردەوە و هەڵیکوتا سەر دینەوەر و حوکمی خۆی لێ دامەزراند. ئیبراهیم یەناڵ، کرماشانی پێ سپارد؛ بەڵام زۆری نەخایاند لە ساڵی ٤٣٨دا موهەلهەل -کە لە بنەماڵەی عەیار بوو- پەلاماری داو وڵاتەکەی هەموو لە دەست دەرێنا. جەمیل

٢- ئەم تاریخە لە شەرەفنامە فارسیەکەی چاپی پترزبۆرگ، ڕووپەڕ ٢٢دا نووسراوە: «در سنه ثمان و ثمانین و اربعمایە». هەر لە هەمان ڕووپەڕدا بۆ تاهیری باوکی دەڵێ: «سنه ست و اربعمایە» لە فارسیەکەی چاپی میسریشدا، ڕووپەڕ ٤١ وا نووسراوە: «در سنه ثمان و ثمانین و اربعمایە» واتا لە ساڵی ٤٨٨دا. کەچی هەر لە هەمان ڕووپەڕدا ساڵی پێ کوژرانی باوکی بەدر ٤٠٦ نووسراوە؛ هەروەها لە پەراوێزی ڕووپەڕ ٤٢ی چاپە فارسیەکەی میسردا دەڵێ: ئیبراهیم یەناڵ ساڵی ٤٥٠ کوژراوە. لە تەرجەمە عەرەبیەکانی محەممەدعەلی عونی و مەلا جەلیل ڕۆژ بەیانیشدا، هەر بە ٤٨٨ نووسراوە؛ کەچی مەلاجەمیل لە پەراوێزی ڕووپەڕ ٣٩ی شەرەفنامە چاپکراوەکەیدا دەڵێ: موهەلهەل ساڵی ٤٣٨ موڵکەکانی لە بەدر بڕیوە. بێ گومانم کە نە ئیبراهیم یەناڵ پاش ٣٨ ساڵ مردن فەرمان دەردەکا و نە کوڕیش لە پاش ٨٢ ساڵ لە جێگەی بابی دامەزراوە؛ ڕاستەکەی هەر ئەوەیە ٤٠٨ بووە و هەشتایەك بە هەڵە خۆی دەناو خزاندووە. هەژار

٣- سەرکۆماری هۆزی شازنجان بوو؛ کرابووە سەرداری لەشکری بەدری حەسنەویە و بە سەر شارەزوور و قومش و کرماشان ڕادەگەیشت. حەلوانیش بە دەست ئەبوشۆکی کوڕیەوە بوو. هەر لە ساڵی (٣٥٠.ك)ەوە خۆی ئامادەدەکرد کە مەزنایەتی لە دەست ئامۆزاکانی دەرێنێ. حوسێنحوزنی دەڵێ: بنەماڵەی عەیار و حەسنەویە خزمی یەکتری بوون. ئەبولفەتح کوڕی عەیار کوڕی میرحوسێنی بەرزیکانی بووە کە دەبێتە باوکی میرحەسنەویە.

٤- کۆنە شارێك بووە لە نێوان کرماشان و بەغدادا و لە سەر چەمی دیالە و ١٩٠ کیلۆمیتری باکووری ڕۆژهەڵاتی بەغدا هەڵکەوتووە. عونی

ئەبوششۆك كوڕی محەممەد كوڕی عەیار

نازناوی حوسامودەولە بووە. ساڵی ٤٢١ك (١٠٣٠ز) مەڵبەندی قرمای داگیر كردووە. هەمیشە دەگەڵ براكانی هەرا و كێشەی بوو. ساڵی ٤٣٧ك (١٠٥٥ز) مردووە[١].

موهەلهەل[٢]

برای ئەبوششۆك بوو، نازناوی ئەبوماجید بوو. ساڵی ٤٤٢ك (١٠٥٠ز) خۆی گەیاندە سوڵتان توغرولی سەلجوقی و تكای لێ كرد كە سورخابی برای لە بەند ڕزگار بكا. سوڵتان تكای گرت و سورخابی- كە گرتبوو- بەریدا.

سورخاب كوڕی محەممەد[٣]

١- لە ڕۆژگاری ئەبوشۆكدا عەلائودەولەی كاكۆیە، هەمەدان و دەوروبەری داگیر كرد و هێرشی بردەسەر دینەوەر. ئەبوششۆك خۆی لە بەر نەگرت؛ هەڵات و پەنای بە شەرەفودەولەی وەزیر برد. عەلائودەولە لە ترسان وازی لێ هێنا و هاتەوە هەمەدان. ساڵی ٤٢٠ك ئەبوشۆك، ئەبولفەتحی كوڕی خۆی ناردەسەر ڕێی غوزەكان، كە دەوری دینەوەریان دابوو. ئەبولفەتح قەڵاچۆی خستە ناو غوزەكان و تەرت و توونای كردن و ئەبوشۆك بەو سەركەوتنە ناوی دەركرد و خەلیفەی بەغدا نازناوی حوسامەدینی دەگەڵ شیرێكی جەواهێربەند بە خەڵات بۆ نارد.

ساڵی ٤٣٠ك كرماشان و مەڵبەندی كێوات و گەلێك جێگەی تری گرت و ئەبولفەتحی كوڕیشی بۆ جێنشین دیاری كرد. لە سەردەمێكدا كە ئەبولفەتح لە باتی بابی بە سەر دینەوەر ڕادەگەیشت، قەڵاكانی بكورا و بیزلرشا و سند و سامغان و چەند ناوچەیەكی تریشی لە دەست موهەلهەل دەرهێنا؛ بەڵام لە دوایدا موهەلهەل بە سەر ئەودا زاڵ بوو، بە دیلی گرت و لە زیندانی موهەلهەلدا مرد.

٢- بە سەر بكورا ڕادەگەیشت. كاتێ ئەبوشۆك مرد، هەڵیكوتایە سەر سەعدی كوڕی و مەڵبەندەكەی هەموو داگیر كرد. ساڵی ٤٣٨ك پەلاماری تاهیری حەسنەوییەی داو كرماشانی لێساند. لەشكری ئیبراهیمیەنالیشی شكاند؛ كە بە هاواری تاهیرەوە هاتبوو. چووە دیمەنی سوڵتان توغرول لە بەغدایە؛ ئەویش داقوق و شارەزوور و سامغان و سیروانی دایە. لە پاشان سەعدی كوڕی ئەبوشۆك پای دایەوە سەری و بە دیلی گرت و بە تكای توغرولیش بەری نەدا و نیتر لەو ساوە بێ سەر و شوێن چوو. جەمیل

٣- لەو كاتەدا كە ئەبوشۆك و عەلائودەولە شەڕیان بوو، سورخاب خۆی گەیاندەداقوق و داگیری كرد. كە ئیبراهیم ینال لەشكری ئەبوشۆكی شكاند، سورخاب چووە سەر سەعدی كوڕی ئەبوشۆك و بەندنیجن (مەندەلی) لێ داگیر كرد و ماڵیشی بە تاڵان برد و مارمیەك مایەوە؛ چەند جارێك سەعدی بە گژیا هاتەوە؛ تا لە شەڕێكدا سەعدی بە دیل گرت و خستیە زیندانەوە. كوڕێكی سورخاب -كە ناوی ئەبوعەسكەر بوو- لە باوكی خۆی هەڵگەڕایەوە و بە--

دوای ئەوە کە لە بەندی توغرول ئازاد بوو هاتەوە سەر مەڵبەندی ماهەکی[1] و ڕۆژگاری لەوێدا بەسەر دەبرد. چونکە لەوە پێش لە سۆنگەی ئاژاوە ئانەوەدا ساڵی ٤٢٩.ك (١٠٤٧ز) خزمەکانی گرتیان و بۆ ئیبراهیم یەناڵیان برد[2]. ئەویش چاوی هەڵکۆڵی و لە بینایی بێبەشی کرد.

سەعدی کوڕی ئەبوشەوك[3]

سورخابی مامی گرتبووی و لە قەڵای خۆیدا بەندی کردبوو. ئەبولعەسکەر کوڕی سورخاب لە پاش کوژیبوونی باوکی لە بەندی دەرێنا و ئازادی کرد. ساڵی ٤٤٤.ك(١٠٥٢.ز) توغرول بەگ لەشکرێکی زۆر و تەیاری دایە و هاتە سەر عیراقی عەرەب[4] و موهەلهەلی مامی خۆی گرت و خستیە زیندانەوە.

← کۆمەگی کوردەکانی هۆزی ماهەکی، لەشکری باوکی شکاند و سورخابی بە دیل گرت و ناردی بۆ ئیبراهیمەناڵ و ئەویش هەرتك چاوی کوژاند. ساڵی ٤٤٣.ك موهەلهەلی برای تکای بۆ کرد و بەریان داو قەڵای ماهەکی درایە. ئەمینزەکی دەڵێ: هەر ئەو ساڵە بە کوشت چووە. جەمیل

١- ماهەگی: هۆزێکی کوردن لە دەوری کرماشان و حەلیلاندا دەژیان. ڕۆژگارێك میرنشینەکی پچووکیان دامەزراندووە و بە ناوی حکومەتی ماهەکی ناسراوە. جەمیل

٢- ئیبراهیم یەناڵ یان ئینال، برا گچکەی توغرولبەگی سەلجوقی بووە. دژی برای لە هەمەدان شۆڕشی کردوە و ساڵی ٤٥٠ کوژراوە و لەشکری لێ بڵاوکراوە. عەونی

دوکتۆر مستەفاجەواد لەو مەقالەدا کە لە سەر هۆزی گاوانی حیللەی نووسیوە و لە بەرگی ٤، جزمی ١-١٩٥٦ی *گۆڤاری مەجمەعلمی*دا چاپ کراوە، دەڵێ: ئیبراهیمەناڵ دایك برای توغرول بەگ بووە. هەژار

٣- مەندەلی بە دەستەوە بووا سورخابی مامی لێی داگیرکرد. لە ڕۆژگاری دەسەڵاتی موهەلهەلدا ئیبراهیمەناڵ لەشکری غوزی ڕەگەڵ خست و چوو حلوانی داگیر کرد و خودبەی بە ناوی ئیبراهیمەناڵ تێیدا خوێنرایەوە. پاش ماوەیەك موهەلهەل لە حلوانی دەرپەڕاند. سەعدی لە مەڵبەندی مامیدا دەستی کرد بە چەتەیی و ڕێگری؛ سورخاب گرتی و کوڕی سورخاب بەریدا و هاتەوە و حلوانی گرتەوە. سوڵتان توغرول قەڵای ڕادندییینی پێ سپارد. دیسان دەگەڵ موهەلهەلدا بە گژ یەکدا چوون و موهەلهەلی گرت و بە تکای توغرولیش بەری نەدا. لە ژێرەوەش دەگەڵ مەلیك ڕەحیم نێوانی خۆش کرد. توغرول جێگەی ئەوی دایە بەدر بەگ مەنسوور کوڕی موهەلهەل و لەشکریشی دایە کە بچێ شەڕی سەعدی بکا؛ بەڵام بەدر چی بۆ دەگەڵ نەکرا. دوایی بەدر لەشکری زۆرتری کۆ کردەوە و هاتە سەر سەعدی و ساڵی ٤٤٦.ك هەموو وڵاتەکەی لێ داگیر کرد. لەو ساوە حکومەتی سەربەخۆی خانەدانی عەیار هاتە بەر تیری سەلجوقیان و بەدر کوڕی هیلال بۆیان بە سەر شارەزوور و دینەوەر و حلوان ڕادەگەیشت. جەمیل

٤- نیاز بەغدا و بەسرایە. چونکە عیراقی عەجەم بە ڕەی و نەهاوەند و هەمەدان دەڵێن. جەمیل

سورخاب کوڕی بەدر کوڕی موهەلهەل

نازناوی ئەبولفەوارسە[1] و بە کوڕی ئەبوششۆك بەناوبانگە و ماوەیەك فەرمانڕەوای شارەزوور و قومسا بوو. لە پێشوودا قەڵای جقندکانیان لێ سێنرابوو. ساڵی ٤٩٥.ك (١١٠١.ز) ئەو قەڵایەشی خستەوە ژێر دەستی خۆی. سورخاب پیاوێکی زۆر دەوڵەمەند و بەداهات بووە؛ مانگی شەشەکانی ساڵی ٥٠٠.ك (١١٠٦.ز) عەمری خوای کردووە.

ئەبولمەنسوور[2]

لە پاش سورخابی باوکی بوو بە فەرمانڕەوا. ئەو خانەدانە ماوەی١٣٠ساڵ دەسەڵاتدار بوون.

١- لە پاش بابی بە فرمانی توغرول بە سەر شارەزوور و خفتیسنگان و داقوق ڕادەگەیشت. دەگەڵ سولتان بەرکیارقی کوڕی مەلیکشاشدا ببووە هاوپەیمان. ساڵی ٤٩٥.ك ئەمیرێکی تورکمان بە ناوی قەرابلی‌سلغر بە لەشکرەوە هێرشی بردەسەر؛ سورخاب شکاندی. قەرابلی دیسان خۆی سازکرد و هاتەوە سەری، دیسان شکا. دەستی هەر هەڵنەگرت و جاری سێهەم بە لەشکرێکی زۆر و بێ ژمارەوە هات و ئەو جار سورخاب خۆی لە بەر نەگرت و دایە چیا. لەو شەڕەدا هەزار کوردێك بە کوشت چوو. لە دوای شکانەکەی سورخاب، یەکێك لە هەواڵانی خۆی لێی هەڵگەڕاپەوە و دەستی بە سەر قەڵای خفتیسنگاندا گرت.

بەرکیارق لەشکری ناردەسەر کابرای یاغی؛ بەڵام بە سەد هەزار زێڕ بەرتیل وازی لێ هێنا. سورخاب تەنیا شارەزوور و داقوقی بە دەستەوە مابوو؛ کابرای یاغی ڕۆژێك دەگەڵ برادەرێکی خۆیدا بوو بە دەمەقاڵێیان و یەکیان کوژرا. ئەوی مابوو ناردیەلای سورخاب کە ئەگەر لێی ببورێ قەڵاکەی دەداتەوە. سورخاب سوێندی بەخشینی بۆ خوارد و بەم جۆرە قەڵای دەست کەوتەوە. ساڵی ٤٩٩.ك بەلك کوڕی بارام کوڕی ئەرتق قەڵای جانیجاری لە سورخاب داگیرکرد. سورخاب سێ جاران لەشکری لێ کرد، هیچی بۆ دەگەڵ نەکرا. لە دواییدا ناوبژیکەر کەوتنە نێوانەوە و قەڵاکەی درایەوە. جەمیل

٢- حوسێن‌حوزنی دەڵێ: مەنسوور لە پاش سورخابی برای فەرمانڕەوای شارەزوور بووە. پیاوێکی زۆر بەمشوور بووە و زۆری گەشە بە وڵاتەکەی داوە و بیست ساڵان فەرمانڕەوای سەربەخۆ بووە. جەمیل

بەندی سێهەم

فەرمانڕەوایانی فەزلەوییە

کە بە لوڕی گەورە بەناوبانگن

لە کتێبی *زبدة‌التواریخ*[1]دا نووسراوە کە: ئەوانە بۆیە ناوی لوڕیان بەسەردا بڕاوە، لە مەڵبەندی مانڕود گوندێك هەیە ناوی کوردە. لە نزیك ئەوگوندەوە دەربەندێکە بە لوڕی پێی دەڵێن «کول». لە ناو دەربەنەی کولیشدا شوێنێك هەیە «لوڕی» پێ دەڵێن. جا چونکە بنەچەکەی ئەو هۆز و تیرانە لەو شوێنە بووە، ناوی خۆیان ناوە لوڕ.

لە مەڕ ناوی لوڕەوە چەند باس و خواسێکی تریش هەیە؛ بەڵام چونکە بەلامەوە گرینگ نەبوون لە نووسینیان خۆ دەبوێرم.

مەڵبەندی لوڕستان دەکرێ بە دوو بەشەوە: لوڕی گەورە و لوڕی بچووك. گۆیا دو برا هەبوون و پێکەوە ژیاون و لە دەوری ساڵی ۳۰۰.ك (۹۱۲.ز) فەرمانڕەوای خاکی لوڕستان بوون.

فەرمانڕەوای لوڕستانی گەورە ناوی بەدر بوو. لوڕستانی بچووکیش براکەیتر بە سەری ڕادەگەیشت؛ کە پێیان دەگوت ئەبومەنسوور. بەدر بۆ ماوەیەکی زۆر مەزنایەتی ناوچەی خۆی کردووە و کە ئەویش مردووە، نەسیرەدینمحەمەد کوڕی هیلال کوڕی بەدر -کە نەوەی بووە- جێگەی باپیری گرتۆتەوە.

نەسیرەدین محەمەد کوڕی هیلال کوڕی بەدر[2]

۱- *زبدة‌التواریخ* سێن؛ دوان بە فارسی و یەك بە تورکی. یەکەم لوتفوڵا هەرەوی بۆ بایسنقورمیرزای نووسیوە و ساڵی ۸۳٤.ك مردووە. دووەم جەمالەدینمحەمەد کوڕی عەلیکاشی دایناوە و ساڵی ۸۳٦.ك مردووە. سێهەم مەلامستەفاسافی کردوویەتە سەرباری *تاج‌التواریخ* و تا ساڵی ۱۰۲٤.ك هاتووە. عەونی

۲- ئەمینزەکی لە *تاریخ‌الدول والامارات‌الکردیە*دا دەڵێ: نەسرەدین نەوەی بەدر -لە لوڕستانی گەورە- جێگەی باپیری گرتەوە. لەو سەردەمەدا نیوەی لوڕستان بە دەست کوردەکانی شوولەوە بوو. سەرۆکیان سەیفەدین بوو. گوایە بنەماڵەیان لە ڕۆژگاری ساسانیانەوە هەر فەرمانڕەوا بوون. جەمیل

دوای ئەوە کە بوو بە فەرمانڕەوای لوڕستانی گەورە، محەممەد خورشیدی کردەوەزیری خۆی.

ساڵی ٥٠٠ی.ك (١١٠٦ی.ز) کوردەکانی چیای سماق[1] لە وڵاتی شام، خۆبەخۆ بەگژ یەکدا هاتن و لەوانە ٤٠٠ ماڵیان ئاوارە و پەرەوازە بوون و ڕوویان کردەلوڕستان و لە لای هۆزەکەی خزمی محەممەد خورشید گیرسانەوە.

ڕۆژێك لە ڕۆژان یەکێك لە نەتەوەی محەممەد خورشیدەوەزیرەکە -کە ئەویش وەزیری فەرمانڕەوا و خۆشەویستی کوردەکانیش بوو- نان و خوانێکی جوانی ڕازاندەوە و زۆر کەسی بانگێشتن کردبوو. لە کاتی نان داناندا ئەبولحەسەنی فەزلەوی -کە سەرۆکی کوردەئاوارەکان بوو- سەرەگایەکی لە پێش داندرابوو. ئەبولحەسەن ودمی سەرەگای بە لاوە پیرۆز بوو؛ بە دەستە و بەستەکەی خۆی گوت ئێمە دەبین بە سەرداری ئەم گەلە.

ئەبولحەسەن کوڕێکی هەبوو ناوی عەلی بوو. ڕوژێك چووبوو ڕاو؛ سەگێکیشی دەگەڵ خۆی بردبوو. تووشی هێندێك دز و چەتان هات و بوو بە شەڕیان و عەلی بریندار کرا و لە هۆش خۆی چوو. دزەکان نەیاندەزانی بووراوەتەوە، وایان زانی مردووە. لە لینگی ئەوین و ڕەکێشیان کرد و لە ناو ئەشکەوتێدا ڕایان کێشاو بەجێیان هێشت. سەگەکە بەرەودوا کەوتە شوێن دزان و شوێنی ون نەکردن و دەنیوە شێودا -کە دز دەخەودا بوون- پەلاماری کابرای سەرتەریدەی داو گازی لە باتونی گرت و تا نەیکوشت بەری نەدا. ئەمجارە بە هەڵەداوان ڕای کرد و خۆی بە ماڵە عەلیدا کردەوە. نۆکەرانی عەلی کە سەگیان بە دەمی خوێناویەوە دیت، ترسان کە عەلی شتێکی بە سەر هاتبێ. سەگیان دایە پێش خۆیان و ڕاست بردنیە سەر ئەو ئەشکەوتەی کە عەلی تێدابوو. عەلیان بە برینداری هێنایەوە و دەرمانیان کرد و لە مردن خەڵەست و لە پاش ئەو کارەساتەش گوایە ماوەیەکی زۆر هەرماوە.[2]

لە پاش مردنی عەلی، محەممەدی کوڕی ڕووی کردەلای بەرەی سولغور کە لەو سەردەمەدا

١- کەژێك و بانوێکە لە ڕۆژاوای حەلەب و نزیکی ئەسکەندەروونەیە. عەونی

دائرةالمعارف، بەرگی ٣ دەڵێ: ئەو هۆزە کوردەدەگەڵ مەزنە فەزلەویەکەیان لە چیای سماقی وڵاتی سووریاوە چوونە میافارقین و لەوێوە ڕوویان کردەئازربایجان و گەیلان و پەیمانێکیان دەگەڵ میری گەیلان (دیباجی) بەست و لەوێوە هاتنە لوڕستان و ساڵی ٥٠٠ی.ك (١١٠٦ی.ز) لە باکووری شوتورانکوە دامەزران. جەمیل

٢- *تاریخی عمومی* دەڵێ: ئەو عەلیە بۆ ماوەیەك مەزنایەتی هۆزی خۆی کردووە. جەمیل

فەرمانڕەوای وڵاتی فارس بوون؛ بەڵام هێشتا ناوی پادشایەتیان لێ نەنرابوو. محەمەد بە ئازایەتی ناوبانگی دەرکرد و زۆر زوو توانی جێگەی خۆی بکاتەوە و پایە و ڕێزی زۆری پەیدا کرد.

لە پاش مردنی محەمەد، ئەبوتاهیری کوڕی ببووە پیاوی باوەڕپێکراوی ئەتابیکسونقور و ئەوەندەبەئازا و نەترساو ناسرابوو کە سونقور لە خۆی جیا نەدەکردەوە و پشتی خۆی پێ سپاردبوو.

ئەتابیکسونقور دەگەڵ هۆزی شوانکارە[1] شەڕی بوو. ئەبوتاهیری بە لەشکرێکی گەورە و گرانەوە ناردەیاریدەی لەشکریانی خۆی. ئەبوتاهیر بە سەر دوژمناندا سەرکەوت و بە سەربەرزی گەڕایەوە بۆ فارس. ئەتابیك زۆری ئافەریم لێکرد و گوتی بخوازە مالی دنیایە! ئەبوتاهیر داواکاری ئەسپێکی ئەتابیك بوو؛ پێی بەخشرا. هەمیسان گوتی بخوازە! ئەمجار داوای درۆشمی ئەتابیکی کرد؛ ئەویشیان هەر بۆ پێك هێنا. دیسان گوتی لێم بخوازە! ئەبوتاهیر لە وڵامیدا گوتی زۆر پێم خۆشە ئەتابیك بمنێرێتە سەر لوڕستان؛ دەمەوێ ئەوێش بگرم و بیخەمە ژێر قەڵەمڕەوی ئەتابیکەوە. ئەتابیك سونقوڕ ئەم وەرامەی زۆر لێ خۆش هات و بە لەشکرێکی بەکار و زۆر و ساز و تەیارەوە رەوانەی لوڕستانی کرد.

ئەبوتاهیر

کوڕی محەمەد کوڕی عەلی کوڕی ئەبولحەسەنی فەزلەوی

ئەبوتاهیر لە دوای ئەوە لە یارمەتیدانی سنقور پشتئەستوور بوو، خۆی گەیاندەسەر سنووری لوڕستان و جار بە شەڕ و گا بە ئاشتی و تاوێکی بە توندوتیژی و زۆر جار بە نەرمی و نیانی، توانی دەست بە سەر خاکی لوڕستاندا بگرێ. کاتێ کە خۆی دیتەوە وا خاوەن زۆر و دەستەڵات دارە و کاری بە نۆکەری کردن نەماوە، ئارەزووی سەربەخۆ بوونی کەوتە کەللە و لە ئەتابیکی ئاغای خۆی

---

[1] - هۆزێکی کوردی زۆر ئازا و ئەبەردەو لە پێنج تیرە پێك هاتووە. ڕۆژگارێك لە ناو جەرگەی فارسدا حکوومەتی سەربەخۆیان هەبووە و نزیکەی سەدوپەنجا ساڵ ئەو حکوومەتە هەر ماوە. دامەزرێنەری حکوومەتی شوانکارە ئەمیرفەزلەوییە کوڕی عەلی کوڕی حەسەنی ئەییوبی بووە. جەمیل

حکوومەتی شوانکارە ساڵی ٤٢١.ك (١٠٣٥.ز) دامەزراوە و تا ساڵی ٧٥٦.ك (١٣٥٥.ز) هەر بەردەوام بووە. *کورد و کوردستانی* ئەمین‌زەکی، تەرجەمەی محەممەدعەلی عەونی، چاپی بەغدا، ڕووپەڕ ١٣٧. هەژار

هەڵگەڕاوە و فەرمانی داکە هەموو کەس دەبێ پێی بڵێ ئەتابیک. ئیتر لەوساوە کوڕ و کوڕەزاکانی ویش هەر دایانە سەر ئەو شۆپە و بە زۆپە بوون بە ئەتابیک.

لە ڕاستیدا ئەم زنجیرە، ئەتابیکی بەڕاستی نین و زۆرە ئەتابیک بوون؛ چونکە ئەتابیکی ڕەسەن ئەوانە بوون کە پارێزگاری سنووریان پێ دەسپاردن و پادشایانی سەلجووقی منداڵیان پێ بەخێو دەکردن و دەبوایە شازادەکانیش بەو لەلانە بڵێن ئەتابیک واتا باوکەبەگە.[1]

پوختەکەی ئەمەیە: ئەبووتاهیر بە نۆکەری لە کن ئەتابیکسەنقوڕ بوو. ساڵی ٥٥٠.ك (١١٥٥.ز) لوڕستانی بە ناوی سنقوری گرت و بۆ خۆی ئاڵای سەربەخۆیی تێدا هەڵکرد و هەتا ساڵی ٥٥٥.ك (١١٦٠.ز) بەوپەڕی سەربەستی فەرمانڕەوایی کرد و بە ئازایی ژیا و بە ئازادی مرد. پێنج کوڕی لە پاش بەجێ مان: هەزار ئەسپ، بەهمەن، عیمادەدین پەهلەوان و نەسرەتەدین ئیلواکوش، قزڵ ئەتابیک.

هەزار ئەسپ

لە سەر دوا ئەسپاردەی باوك و بە قۆڵ لە سەر کێشانی تێکڕایی براکانی و هەموو هۆز و تیرەکانی وڵات، هەزار ئەسپ کرا بە فەرمانڕەوای سەربەخۆ لە ناو هەموو لوڕستاندا. لە ڕۆژگاری دەسەڵاتی هەزارئەسپ، ئەو مەڵبەندەبە دەستوورێك پەرەی گرت و گەشەی کرد و بە خۆدا هات و بەرەوی سەند، کە بەهەشتی بەرین هەزار خۆزگەی بە لوڕستان دەخواست. لە هەموو سووچ و کەناران و لە لادێ و لە شارانەوە، لە دەشت و کوێسارانەوە، لە نزیك و لە دوورەوە، هەروا خێڵات و ڕەوەند و کۆچەر بوون سەرەوژێر و سەرەوژوور وەك شارە مێروو ڕچەیان دەبەست و ملەیان دەکرد و ڕانەدەوەستان و لەڕا دەوەستان و ڕوویان دەکردەلوڕستان و خۆیان دەگەیاندەژێر سێبەری ئاڵای ئازادی و سەربەخۆیی کوردستان.

لە ڕاستیدا لوڕستان لەو سەردەم و ڕۆژگارەدا ببووە چاری بێچاران و دەرمانی دەردەداران و هەتوانی برینداران و بژێودەری هەژاران و ئەنوا و پەنای بێپەسیوان و بزەی سەرلێوی خۆشی نەدیوان و

١- پێنج بنەماڵەی فەرمانڕەوا لە کوردستاندا ئەو ناوی ئەتابەکەیان پێوە بووە: فەرمانڕەوایانی ئەرتقی و حوکمدارانی شامئەرمەن و پادشایانی زەنگی و ئەتابیکانی ئازربایجان و ئەتابیکانی لوڕستان. جەمیل

ماڵی باوکی سێوی و هەتیوان و جێنشانەوەی شەکەتان و فریارەسی داماوان. نەك هەر بۆ کوردان یانەی بووژانەوە و لانەی حەسانەوە بوو، بۆ زۆر تیـرە و ڕەگەزی جۆربەجۆری تریش مایەی هومێد و جێگـەی هانا بوو. چەندین هۆزی عارەبی وەك عوقەیلیەکان -کە دەچوونەوە سەر عوقەیلی کوڕی ئـەبووتالب و هاشـمیەکان کە لە نەتەوەی هاشـمی کوڕی عەبدی مەناف بوون- دەخۆ نووسان و لە لای شامەوە و لە ناڵی چیای سـماقەوە بارونەیان پێچا و لە هیچ کوێ ناوڕیان نەداوە و لوڕستان بگرە و هاتـم! گـەلێك و گەلێك هۆز و خێڵی کوردی لاوەکی‌تریش لە هەموو لایەکی کوردستانەوە بەرەو قەڵای ئازادی بزووتن و لە لوڕستانی سەربەخۆدا دامەزران و لە ژێر چەپۆکی بێگانان خەلەستـن و ڕۆژی ڕەشیان کۆتایی پـێ هێنا. لەو هۆزە کوردانە ئەوانەی ناویان زانراوە ئەمانەن:

١- ئەسـتەرکی ٢- مەماکۆیـە ٣- بـەختیاری ٤- جوانـەکی ٥- بـێ‌دانیـان ٦- زامـەدیان ٧- عەلانی ٨- لووتـوەند ٩-بتوەند ١٠- پوازەکی ١١- شنوەند ١٢- ڕاکی ١٣- خاکی ١٤- هاروونی ١٥- ئەشـکی ١٦- کـۆیی ١٧- لێـراوی ١٨- مـۆیی ١٩- بەحـسەغوویی ٢٠- کەمانکەشـی ٢١- مووماستی ٢٢- نۆمەکی ٢٣- تەوابی ٢٤- گراوی ٢٥- مەدیـحە ٢٦- ناکورد ٢٧- کۆلارد.

گەلێکیش هۆز و تیـرەی دیش کە نازانیـن سەر وە کێ بوون و لە پێشدا لە کوێ بـوون، ئـاوەکی بوون و لە لۆڕستان گیـرسانەوە و بە تێکەڵاو بوونی ئەو هەزارە زیلەی حەشاماتە، دەگەڵ دانیـشتوانی لوڕستانی هەزارنەسپ و برایانی، کاروباری لوڕستان ئەوپەڕی باری لـە بـاری گـرت و گەشـە و هێـز و پێزێکی وای پەیدا کرد کە بە بیـری بیـریشدا نەیە. لەشکری ئەبەزی لوڕستان زۆر زوو شوولستان[1] یشی دەس بەسەردا گرت و خستیە سەر لوڕستانەوە. دەسەڵاتی هەزار ئەسپ هەزار ئەوەندەی پێشوو پتـەوتر و ناوبانگی دادگەری و شکۆ و سەروەری- سەد هەزار هێندەی بەرێ- وە برەو کەوت. هـەموو زەوی و بەیارێك، لە هەر ناقارێك، هەروا تۆزێك نەرمان با و بۆکێڵان دەستی دابا، جووتی لێ کرا و تۆوی لـێ خرا و کرا بە مووچە و مەزرا و ئاوەدانی و گوندی قەوغای لـە دەورە دامـەزرا. سـەرووبنی لوڕسـتانت پشکنیبا، بستە خاکێك نەمابوو کە شێوی نەبڕن و بەوەرد و سێ‌گاسنە، دایەنەدڕن و لـە سـەری وەرزی

١- مەڵبەندێکە لە ئەستانی فارس و بە ناوی هۆزی شولی کوردەوە ناو نراوە؛ کە لە سـاڵی ٥١٩.ك دالـە موکوریـانی ئازربایـجانەوە چوون و لەوێ نیشتەجێ بوون. لەو بارەوە شاعیـرێك دەڵێ:

جە کوردانی شاهێن و ڕاوەند و شوول   فـرە لەشـکر ئـاما وە لای دێـزفـوول   جەمیل

خۆیدا خەلە و خەرمانی لیٚ هەڵنەگرن.

دەرگای خۆشی و کامەرانی بە ڕووی گەلی کورددا لە سەر گازی پشتیٚ کرابوەوە و لەو ڕۆژگارەدا، لەو مەڵبەندەسازگارەدا، کەمتر ئەدەدی کە لە بەختی ڕەش و ناهەموار و لە ژانی پڕ لە ناسۆر و دژوار، گلە و گازندەیەك بکا. ئەو بەختەوەری و دادگەرییەی هەزار ئەسپ -بە هەزار ئاوازە- لە دنیادا دەنگی دایەوە.

خەلیفەی بەغدایە بە ناوی ڕیٚز لیٚنان و باربووکردنەوە، بەلگەی فەرمانداری بۆ نارد؛ واتا: من پیٚم خۆشە کە لە قەڵەمڕەوی خۆیدا سەربەخۆیە! هەروەها بە دیاری و خەلاٚتی زۆر گرانبەها و ئافەریم و دڵدانەوەی پیاوانەش بە سەری کردەوە.

هەزار ئەسپ ساڵی ٦٥٥.ك (١٢٧٥.ز) گیانی پاکی بە خودای تاك سپارد و ئەو دڵە چاکەی ناویٚتەی خاك بوو.

ئەتابیك توکلە کوڕی هەزار ئەسپ

دایکی توکلە لە بنەماڵەی سولغوری بوو؛ کە ئەوانیش بە بنەماڵە پادشابوون. لە پاش مەرگی باوکی لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی لوڕستان ڕۆنیشت. لە کاتیٚکدا کە دەنگوباسی ئەمانی هەزار ئەسپ گەیشتە فارس، ئەتابیك سەعدی سولغوری -کە لە دەمیٚکەوە نیٚوانی دەگەڵ هەزار ئەسپ و توکلەدا ناخۆش بوو- هەلی بە دەرفەت زانی و هەڵیکوتایە سەر لوڕستان و شکا. دوو جاریتریش بە لەشکرەوە هاتەوە سەر توکلە و جارلەجار خراپتر دەشکا و لەشکری کورد ڕاوی دەنا و هیٚزی توکلە سەردەکەوت.[1]

١- ئەمیرزەکی دەڵیٚ: سەعد بە دوو هەزار کەسەوە -بە گفتی تاریخی عمومی بە دەهەزارەوە- هیٚرشی هیٚنا و سەرکردەی لەشکرەکەشی جەماڵەدینعومەری ئامۆزای هەزارئەسپ بوو. لەشکری توکلە پیٚنجسەد کەس بوون. لە نزیك قەلاٚی نیرویە دەگۆ یەك ڕاچوون. زۆری ئەمابوو توکلە بشکیٚ تیریٚکی لە نەکاو، جەماڵەدینی پیٚکا و لەشکرەکەی بلاٚوەی کرد. سیٚ جاری تریش لەشکری سولغوری هاتنەوە سەری و هەرسیٚك جارەکانیش زۆر پیس شکان. توکلە هیٚندیٚك لە ولاٚتی لوڕی پچووکی لە حسامەدینخەلیل گرت. لە دواییدا خەلیفەی بەغدا لیٚی ڕەنجابوو؛ لە خوزستانەوە بە سەرکردایەتی بەهائەدینگەرشاسپ و عیمادەدین یونس، لەشکری ناردەسەر لوڕستان. هیٚندیٚك ناوچەیان گرت←

ساڵی ٦٥٥.ك (١٢٧٥.ز) کە هولاکۆخان بەرەو بەغدا دەچوو، توکلە چاوی پێکەوت و ئامادەیی بۆ خزمەتکاری نیشان دا. لە سەر فەرمانی هولاکۆ، توکلە رەگەڵ تومان کیتمۆ قانۆییـــن خرا. لـە پاش ئەوە کە هولاکۆ بەغدای گرت، ڕۆژێك بۆیان گێـڕایەوە کـە وا توکلـە بـە کوشـتنی خەلیفـەی[2] و قڕکردنی موسوڵمانان زۆر پەرێشان و خەمگیـنە. هولاکۆ زۆر ڕقی هەستا و دەیەویست توکلە بکوژێ. توکلە هەستی کرد کە بەڵا نزیکە؛ بە بێ ئەوە خۆی نیشانی خان داو داوای گەڕانـەوەی لـێ بکـا، لـە بەغدا دەرکەوت و بەرەو لوڕستان هاتەوە. هولاکۆخـان کیتمـۆ قانۆییـــن و چـەند سـەرکردەیەکی‌تـری تەتەری بە لەشکرەوە ناردەسەر لوڕستان کە توکلەی بۆ دەردەست بکەن. وا ڕێکەوت ئەو مەغولانـە لـە ڕێگەدا تووشی ئەلب ئەرغون برای توکلە بوون کە بەرەو سوپاگەی هولاکۆ دەهـات، گرتیـان و دەگـەڵ خۆیاندا هێنایانەوە بۆ لوڕستان. توکلە نەیتوانی زۆر خۆی لە بەر لەشکری مغـول بگـرێ، بـە ناچـاری پەنای بەقەڵای «مانـخست[3]؟» برد و لەوێدا خۆی قایم کرد. تـەتار دەوریـان لێگـرت و سـەرکردەکانی مغول جارێك بە هەڕەشە و گوڕەشە و جارێك بە دڵدانەوە و لاواندنەوە دەیهاتنێ کە خۆی بـە دەسـتەوە بدا بەهرەی نەدا. هەتا سەرئەنـجام هولاکۆ مێنەکەی دەستی خۆی بۆ نارد؛ کە نیشانەی لێبوردن بوو. ئەوسا توکلـە هاتـە دەر و خـۆی دایـە دەسـت تـەتاران و ڕەوانـەی تـەورێزیان کـرد. لـە پـاش لـێ پرسیـنەوەیەکی کەم و بە سەر داسەپاندنێکی زۆر، فـەرمانی کوشـتنی درا و لـە تـەورێز کوشتیان و

→ و تالانیان کرد. برایەکی توکلەشیان بە دیل گـرت و لـە قـەڵای لاهـوجدا خـستیانە بەندیـخانەوە. توکلـە خـۆی گەیاندنی و لەشکری خەلیفەی شپرزە کرد و عیمادەدین یونسی کوشت و بەهائەدین‌گرشاسپی گـرت و دەگـەڵ براکەیدا پێکی گۆڕینەوە. جەمیل

١- لەشکرێکی دەهەزار کەسی تومان، بووە. تومان لە تورکیدا بۆ دەهەزاری دراویش دەکار هاتووە.

٢- «مستعصمبالله» کوڕی «مـستنصربالله» دوامیـن خەلیفەی عەبباسی، ساڵی ٦٤٠.ك (١٢٤٢.ز) کرا بە خەلیفـە و ساڵی ٦٥٦.ك (١٢٥٨.ز) هولاکۆ کوشتوویە. هێندێك دەڵێن لە ٢٠ی مـحەڕەمدا کوژراوە و هێنـدێکیش بـە جـۆرێ تری دەڵێن. جەمیل

٣- ڕۆژهەڵاتناسی ڕووس زێرنوف، نیشانەی پرسی لە سەر کردووە. وەدیارە بە ڕاستی نەزانیوە هێندێك لە مێژوونووسان بە جانبخشـستیان نووسیوە. جەمیل

دەبێ جانبخش (جانبەخش) بێ و ئەگەر جانبخشست نووسراوە، «است» بە فارسی -کـە نیـشانەی خەبـەرە- کەوتۆتـە شوێنی و هەمزەکەش بەرانبەر بە دەستوری نووسینی کۆن، لە ناو دەچێ. واتا ئاوا بووە «قلعەی جانبخش است»: قەڵای گیانبەخشە. هەژار

پیاوەکانی لاشەکەیان دزیەوە و هێنایانەوە لوڕستان و لە گوندی زەردە، بە خاکیان سپارد.

ئەتابیك شەمسەدین ئەڵپ ئەرغون

لە پاش کوژرانی تۆکلە، هولاکۆ فەرمانی بۆ ئەڵپەئەرغونی برای دەرکرد کە ببێتە جێنشینی تۆکلە و بە سەر لوڕستان ڕابگا. پازدەساڵ فەرمانڕەوایەتی کرد و لە ڕۆژگاری ئەودا لوڕستان کەوتە ئەو پەڕی گەشە و خۆشیەوە. ئەڵپەئەرغون -کە خودای گەورە بۆ خۆی بردەوە- دوو کوڕی لە پاش بەجێ مان: یوسفشاو عیمادەدین پەهلەوان.

ئەتابیك یوسفشاکوڕی ئەڵپ ئەرغون

لە پاش مەرگی باوکی -بە فەرمانی «ئەبقاخان»ی کوڕی هولاکۆخان- کرا بە فەرمانڕەوای لوڕستان. بەڵام لە بەر ئەوە کە دەبوایە هەمیشە بە دووسەد سوارەوە دەگەڵ ئەبقاخاندا بوایە و هیچگا بەجێی نەهێشتایە، ناچار بوو کاروباری لوڕستانی بە هێندێك لە کاربەدەستانی باوەڕ پێکراوی بسپێرێ.

ئەتابیك یوسفشالە گەلێك شەڕ و هەرایاندا خزمەتی زۆر هێژای بە ئەبقاخان کرد[1] و بە ئازایەتی و گیانبازی خۆی، بۆ ئەبقاخانی دەرخست کە پیاوێکی دڵسۆز و بێ پێچ و پەنایە و توانی دڵی خانێ بەرەو خۆی ڕابکێشێ و خان دەیزانی یوسفشاهەرگیز کارێك ناکا کە دڵی پێ بێشێ.

ئەبقاخان پێ ڕاگەیشتنی وڵاتی خۆزستان و کوهکیلۆیە[2] و شاری فەیرووزان و جەربادقانیشی هەر بە یوسفشائەسپارد.

لە دوای مردنی ئەبقاخانیش ئەحمەدخانی کوڕی، زۆری ڕێز لە یوسفشادەنا و هەرگیز لە خۆی دوور نەدەخستەوە. پاش کوژرانی ئەحمەدخانیش ئەرغونخانی برازای وی -کە ببووە خان- یەکجار

۱- کاتێ ئەبقاخان و بوراقخان شەڕیان بوو، بە لەشکری لوڕستانەوە کۆمەگی زۆر باشی ئەبقاخانی کرد. هەر وەها دەگەڵیدا چووە سەر گەیلان و وڵاتی دەیلەم. لە وەختێکا کە هێندێك لە دەیلەمان پەلاماری ئەبقاخانیاندا و دەوریان گرت، یوسفشا دەفریای هات و لە مەترسی ڕزگاری کرد. کە لەو سەفەرەش گەڕاوە، چووە کۆهکیلۆیە و هێرشی بردەسەر هۆزی کوردی شوول -کە لە ناوچەی مامەسەنی بوون- میرەکەیانی کوشت و لە بەر یەکی بڵاو کردن. جەمیل

۲- مەڵبەندێکە لە نێوان شووش و فارسدا.

زۆری دەگەڵ باش بوو.

ئەرغونخان یوسفشای ناردەئیسفەهان کە بچی و خواجە شەمسەدین ساحێب دیوانی بۆ بانگ بکاتە ناو هۆردوو. یوسفشاله ڕێگە تووشی خواجە شەمسەدین هات؛ کە هەر بۆ خۆی بەرەو هۆردووی خان دەهات؛ دەگەڵی گەڕایەوە. ئەرغونخان هەر لەوێ خواجە شەمسەدینی کوشت. یەکێك لە زانایان لە شینی خواجە شەمسەدیندا گوتوویە:

لە وەتا تیشکت بێ سەر و شوێنە ئاسۆ لە شیندا شەلاڵی خوێنە
مانگ جگەرسووتاو، زوهرە ڕەنگ زەردە شەوگار ڕەشپۆشە و هەناسەسەردە

ئەتابیك یوسفشاله ئاخرونۆخری ژیانیدا ئیزنی لە ئەرغونخان خواست کە بگەڕێتەوە وڵاتی خۆی و لە ناو خزم و کەسانیدا ڕۆژگاری بەسەر بەرێ. خانیش زۆر بە ڕووی خۆشەوە ئیزنیدا و بەڕێی کردەوە. یوسفشاگەیشتەوە لوڕستان و لەوێوە دەچووە کوهکیلۆیە، لە ڕێگە خەونێکی زۆر پەرێشانی دیت و گەڕایەوە. زۆری پێ نەچوو لە ساڵی ٦٨٤.ك (١٢٨٥.ز) دابە یەکجارەکی سەری نایەوە. دوو کوڕی لە پاش بەجێ مان: ئەفراسیاب و ئەحمەد.

ئەتابیك ئەفراسیاب کوڕی یوسفشا

لە سەرفەرمانی ئەرغونخان ئەفراسیاب کرا بە جێنشینی یوسفشاو هاتەوە بۆ لوڕستانێ. ئەحمەد براشی لای ئەرغونخان هێشتەوە کە لە خزمەتیدا بێ.

ئەفراسیاب پیاوێکی دەست و دڵڕەش و ڕووکەش و زۆرکار و زۆردار و بێبەزە و خوێنڕێژ و بێفەڕ بوو. وەك دوویشك وابوو؛ بگەیشتایە هەر چیەك، چزوێکی تێڕا دەکرد؛ زیانی بە هەمووان دەگەیاند. تەنانەت دۆست و کاربەدەستانی باوکیشی لە گەڕوگزی و گەزندەیی ئەو نەخەلسی بوون. پەلپی بەم دەگرت و بەهانەی بەو دەگرت و هەر ساتە گۆلەمزێکی دەنایەوە؛ تالانی دەکردن و دەیکوشتن و لە سەر کاری دەر دەکردن و بە پیاوی خوێڕی و تۆڕی جێگەی پڕ دەکردنەوە. وای لێهات زۆریەی پیاوماقووڵان و کەیخودایانی لوڕ، لە بەر دەستی ڕایان کرد و پەنایان بە ئیسفەهان برد.

ئەفراسیاب پەدەرقزلّ ناوی ئامۆزای خۆی نارد کە بچێ ئەو پەنابەر و هەڵاتووانە لە ئیسفەهاندا

بگرێ و دەستبەستە بۆ لوڕستانیان بەرێ کاتەوە. لەو سەروبەندانەشدا دەنگ داکەوت کە ئەرغونخانی مەغول مردووە. پەدرقزڵ دەرفەتی لەو هەلە هێنا و دەگەڵ سلغورشادا رێك کەوت و خۆی لە مەغولان یاغی کرد.

بایدو[1] -کە سەردار و سەر داروغەی ئیسفەهان بوو- بە دەستی ئەو قزڵە کوژرا و فەرمانیشی داکە خودبە لە سەر بەرزەکان بە ناوی ئەفراسیابی‌ئەتابیك بخوێنرێتەوە. ئیتر لەو رۆژەوە ئەفراسیاب سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند و گورجێك چەند کەسێکی لە پیاوانی تایبەتی خۆی دانا کە حکومەتی عیراقی[2] بۆ بەرێوە بەرن و بۆ خۆشی لێ برا کە پاتەختی مەغولان بگرێ.

جەلالەدینی کوڕی توکلەی وەك پێشڕەو دەگەڵ لەشکرێکدا ناردەسەر دەربەندی گریهرود[3] -کە لەشکرێکی یەکجار زۆری مەغولی تێدا بوو- لەشکری لوڕستان بە سەریان دادان و زۆریان شپرزە کردن و مەغول هەڵاتن. لوڕەکان بەو سەرکەوتنە زۆر لە خۆ بایی ببوون و کەوتنە شوێن شکستەیان و خۆیان گەیاندەناو ماڵ و منداڵان و دەستیان کرد بە تاڵان و کاری ناشایستە کردن.

مەغولەکان کە زانیان ناموس و نابڕوویان کەوتۆتە دەست دوژمن، ئیتر خوێنیان کوڵی و بە دڵپڕی بایان دایەوە سەر لوڕان و کارێکیان پێ کردن بە داستان بگەڕێتەوە. دەڵێن ئەو رۆژە ژنە مەغولێك -هەر بە دەستی خۆی- دەلوڕی کوشتووە. کاتێ دەنگ و باسی ئەم کارەساتە گەیشتە ناو سوپاگەی هەرەگەورەی مەغول و کەیخاتووخان ئاگادار کرا کە ئەفراسیابی لێ یاغی بووە، ئەمیرتوڵدای یەداجی بە دەهەزار شەرکەری مەغول و بە لەشکری لوڕی بچووکەوە ناردەسەر ئەفراسیاب.

شەرێکی زۆر خوێناوی لە نێواندا ڕووی داو توڵدای، ئەفراسیابی بە دیل گرت و باڵی بەست و ناردی بۆ لای کەیخاتووخان. ئەروكخان و پادشاخاتوونی کرمانی تکایان بۆ کرد و کەیخاتووخان بەوانی بەخشی و ناردیشیەوە سەر لوڕستان.

١- بایدونۆغل کوڕی ئەبقاخان، کاتێ ئەرغونخان هاتە سەر حوکم، عیراقی عەجەمی پێ سپارد و لە سەر ئیسفەهان کردیە نایبی خۆی. جەمیل

٢- هێندێك لە خزمانی بۆ بە سەر ڕاگەیشتنی هەمەدان و فارس هەتا خەلیجی فارسی دیاری کردبوو. جەمیل

٣- گریهرود یان گەرمرود ڕەنگە کوهرود بێ کە زنجیرە کێوێکە لە کوردستانەوە بە ناو فارس و کرماندا دەکشێ تا دەگاتە چیای پشت بامی بەلووچستان؛ لە نێوان ئیسفەهان و کاشاندا ٣٠٠٠ میتر بەرزە. عەونی

ئەفراسیاب ئەحمەدی برای خۆی لە لای کەیخاتووخان بەجێ هێشت و هاتەوە لوڕستان و دەست بە جێ ئامۆزایەکی خۆی و گەلێك لە سەرداران و پیاوماقوولانی، بە بێ هیچ سووچ و تاوان کوشت.

کاتێ غازانخان هاتە سەر تەختی پادشایەتی، ئەفراسیاب چووە لای کەوتە خاك و پایەوە و غازانخان ڕووی دایە و هەر وەك پێشوو کردیەوە بە فەرمانڕەوای لوڕستان.

ساڵی ٦٩٥.ك (١٢٩٥.ز) کە غازانخان بەرەو بەغدا دەچوو، ئەتابیك ئەفراسیاب لە سنووری هەمەدان خۆی گەیاندی و دڵسۆزی خۆی نیشان دا. غازانخان زۆری ڕێز لێگرت و بە دڵی خۆشەوە بەرێی کردەوە.

لەو گەڕانەوەیەدا تووشی بوو بە تووشی حاکمی هورقوداق (سورقوداغ) کە لە فارسەوە دەچووە لای غازانخان. نیوەزۆر و نیوەخواهیشت هەرچۆنێك بوو دەگەڵ خۆیدا گێڕایەوە و پێکەوە چوونەوە لای خان. هەرچی ئەفراسیاب کردبووی و هەر کردەوەیەکی ناپەسند و گەندی هەبوو. ئەو ئەمیرە نووك و بەدی لە بەردەمی غازانخان دانا و ئەوەندی بوو چەند ئەوەندیشی خستە سەر و دڵی غازانخانی وا لێ پڕ کرد کە دەست بەجێ فەرمانی کوشتنی دەرکرد.[1]

ئەتابیك نەسرەتەدین ئەحمەد، کوڕی یوسفشا

لە پاش کوژرانی ئەتابیك ئەفراسیاب، غازانخان ئەحمەدی کوڕی یوسفشا، برای ئەفراسیابی کردەفەرمانڕەوای لوڕستان. نەسرەتەدین پیاوێکی دەستودڵ پاك و ئاکارچاك و گەلدۆست بوو. بە ماوەیەکی زۆرکەم توانی -بەهەمتوانی بەزمیی- بریـنی دڵ و دەروونی گەلە چەوساوەکەی سارێژ بکاتەوە و بە -شنە و سروەی دڵسۆزی- تۆزی نەهاتی و هەژاری، لە پیل و پۆڕی داماوان و پێشێل کراوانی هاونیشتمانی ڕەواند و هیم و بناغەی گەڕ و بێفەڕی، لە بەر یەك هەڵتەکاند و کزەبای ئازادی، ئاڵای خۆشی و شادی لە هەموو لوڕستاندا شەکاندەوە. هەرگیز لە فەرمایشتی خودا و پێغەمبەر

١- ساڵی ٦٩٦.ك (١٢٩٦.ز) کوژراوە. ئەمینزەکی دەڵێ: غازانخان فەرمانی قەڵاچووی کوردەکانی دەرکرد. پەنجا هەزار کوردیان کوشت و وردەو یەخسیریان بە تاڵان بردن. وای لێهاتبوو کوڕە کوردێکی دوازدەساڵەیان بە دوازدەدرەم فرۆشت و کوێلکێکیان بە پێنج درەم دەدا و نرخی شەکێك درەمێك بوو. ئەمەش لە تۆڵەی ئەوە بوو کە ئەو کوردانە -لە دژی خان- یاریدەی میرنەورۆزیان دا. جەمیل

دەرنەدەچوو؛ دابوویە سەر شارێی ڕاستی و دروستی و هەرگیز بە سەر نەدەچوو. ماوەی سی و هەشت ساڵ فەرمانڕەوایەتی کرد و ساڵی۷۳۳.ك (۱۳۳۲.ز) بە مردنی خۆی مرد و گیانی پاکی بەرەو بەهەشتی بەرین کەوتە فڕین.[1]

ئەتابیك ڕوکنەدین یوسفشاکوڕی ئەحمەد

بوو بە جێنشینی باوکی. ئەویش شەش ساڵ[2] بەو پەڕی مەردی و نەبەردی و دڵسۆزییەوە کاروباری دنیاداری ڕاپەڕاند و لە دادگەری و هەژارپەروەریدا لە باوکیشی تێ پەڕاند. واتا لە ڕۆژگاری ئەودا وەك کورد دەڵێ، گورگ و مەڕ پێکەوە ئاوی خواردۆتەوە. ڕۆژی شەشەمی مانگی جیمادی یەکەمی ساڵی۷٤۰.ك (۱۳۳۹.ز) گیانی پاکی بۆ بەهەشت بانگ کراوە و تەرمی پیرۆزی لە مزگەوت و مەدرەسەیەکدا -کە ڕوکنابادی ناوە- بە خاك سپێراوە.

موزەفەرەدین ئەفراسیابئەحمەد کوڕی یوسفشا[3]

۱- قوتبەدین کوڕی عیمادەدین پەهلەوانی کردبووە هەمەکارەی خۆی و خوسرەوشای کوڕی مەلیكحسامەدینی بە سەرداری لەشکر دیاری کردبوو. زانای زۆر خۆش دەویستن؛ زۆر کتێبیان بە ناوی ئەو ڕازاندۆتەوە؛ لەوانە: *التاریخ المعجم فی أحوال ملوك العجم*، کە فەزڵوڵاقەزوینی نووسیویە. چوارسەدوشێست مەدرەسەی دینی دروست کردووە؛ چلیان لە شاری ئیزەج و ئەوانی تریش لە جێی دیکە؛ سێ یەکی داهاتی ساڵانەی خۆی لەو مەدرەسانە بەخت دەکرد. حافیزی شیرازی شاعیری بەناوبانگ، کوڕی کەماڵەدینە و کەماڵەدین لە لوڕستانەوە هاتۆتە شیراز. حافیز یەکێك بووە لە شاعیرانی بارەگای ئەم ئەتابیكنەسرەتەدینە و لە چەند جێیەکدا پێی هەڵگوتووە. وەك ئەو غەزەلەی کە تێیدا دەڵێ: «گر نبودی شاه یحیی نصرتالدین از کرم» یان لە جێگەیەکی تردا دەڵێ: «فلك جنیبەکش شاه نصرتالدین است» واتا: ئاسمان سوژدەبۆ شا نەسرەتەدین دەبا. جەمیل

۲- لە مردنی باوکیەوە تا مەرگی خۆی دەبێتە هەشت ساڵ. بەڵام ئیبنوبەتوتە لە سەفەرنامەکەیدا، ج ۱، ل۱۲۲ دەڵێ: ئەتابیك یوسفشا دەساڵ فەرمانڕەوا بووە؛ بەسرا و خوزستان و فەیرووزان و چەند مەڵبەندێکی تریشی لە ژێر دەستدا بووە و کە مردووە، لە ڕوکنابادی شیراز نێژراوە. حافیزی شیرازی زۆر بەو ڕوکنابادەهەڵ دەڵێ کە هەر دەسکردی ڕوکنەدینیش بووە. جەمیل

۳- ئیبنوبەتوتە لە ئیزەج چاوی بەو ئەتابیکە کەوتووە و دەڵێ: کوڕی ئەتابیك نەسرەتەدینئەحمەد و برای ئەتابیك ڕوکنەدین یوسفشایە. جەمیل

لە پاش مردنی باوکی تاجی فەرمانڕەوایی لوڕستانی بە لاتیلاگی سەریەوە نا. لە ڕۆژگاری ئەودا مانگیلەی ئالآی ئەمیرتەیموروری کورەکانی بە تیشکی جیهانگیری سەر زەوینی، تەنیەوە و لوڕستانیش وەکوو هەموو خاك و ئاوی ئێران زەمین، هاتە ژێر قەڵەمڕەوی ئەم. ڕۆژی دووشەممە بیست و سێهەمی مانگی جیمادی دووەمی سالی۷۹۵.ك (۱۳۹۳.ز) تەیموروری‌لەنگ فەرمانی فەرمانڕەوایی لوڕستانی بۆ موزەفەرەدین مۆر کردووە. لە پاش ئەو فەرمانە موزەفەر، زۆری بەر لە ژیان نەخواردووە و گیانی پاکی بە خودای ئەمر ئەسپاردووە.

ئەتابیك‌پەشەنگ کوڕی یوسفشا[1]

لە پاش ئەمانی مامی، فەرمانڕەوایی لوڕستان بۆ ئەو مایەوە. ئەویش زۆر لە سەر تەختی دەسەڵاتداری نەمایەوە و لە ناو نوێنی مەرگدا سەری نایەوە.

ئەتابیك‌ئەحمەد کوڕی پەشەنگ

لە جێگەی باوکی ناوی فەرمانڕەوای لێ نرا؛ بەڵام لە ڕۆژگاری ئەودا لوڕستان بریەتی بوو لە زۆر چۆڵگە و چەند کاولگە و وێرانەیەك، ڕێوی تێدا دەزا و مامزی لێ دەحەسایەوە. لە لانی چەقەڵ و لانەی کوندەبوو بەو لاوە ئاوەدانی تێدا نەما.[2]

١- *تاریخی عمومی* دەڵێ: پیاوێکی باش بووە. ئەحمەدزەکی دەڵێ: لە ڕۆژگاری ئەودا لوڕستان وێران ببوو؛ چونکە هەمیشە دەگەڵ بەرەی موزەفەردا شەڕیان بوو؛ شامەنسوری‌موزەفەری لە پەستا لە شووشتەرەوە پەلاماری لوڕستانی دەدا. پەشەنگ بە یارمەتی شاشوجاع -کە برای شامەنسوور بوو- توانی شامەنسوور لە کۆڵ خۆی کاتەوە. هێندێك سکەی شاشوجاع لە ئیزەج دۆزراوەتەوە. مێژوویان لە نێوان ۷٦۲ و ۷٦٤ی کۆچی دایە. جەمیل

٢- هۆیەکەشی ئەمە بوو: ئەحمەد یان پیرئەحمەد و مەلیك‌هۆشەنگی خزمی بە شەڕ هاتن و هۆشەنگ کوژرا. شامەنسوور لە تۆڵەدا ئەحمەدی لە لوڕستان دەرپەڕاند و لوڕێکی سەرناسی لە جێگە دانا. سالی ۷۹۵.ك ئەحمەد چووە لای تەیموری‌لەنگ؛ ئەویش لوڕستانی دایەوە. دوو هەزار ماڵێکی لوڕیش کە دەگەڵی ئاوارە ببوون هاتنەوە سەر جێ‌ورێی خۆیان. تەیموری‌لەنگ ئەفراسیابی برای ئەحمەد و شامەنسووری -وەك بارمتە- بردە سەمەرقەند. لە دواییدا لوڕستانی لە نێوان ئەحمەد و ئەفراسیاب دابەش کرد. لە پاش مردنی ئەمیرتەیموور، پیرمحەممەد، پیرئەحمەدی گرت و لە قەڵای کوهاندزدا بەندی کرد. سالی ۸۱۱.ك دووبارە لوڕستانی دەست کەوتەوە؛ ←

ئەتابیک ئەبوو سەعید کوڕی ئەحمەد[1]

لە پاش بابی چەند ساڵێك لە لوڕستاندا مەزنایەتی کرد و ساڵی ٨٢٧.ك (١٤٢٣.ز) مرد.

ئەتابیک شاحوسێن

کوڕی ئەبووسەعید کوڕی ئەحمەد کوڕی پەشەنگ کوڕی یوسفشا، بۆ ماوەیەکی زۆر کەم بە سەر ئەو مەڵبەندەڕاگەیشت و هەر لە ساڵی ٨٢٧.ك (١٤٢٣.ز)دا بە دەستی غیاسەدین کوڕی هۆشەنگ کوڕی پەشەنگ کوژرا.

میرزا سوڵتانئیبراهیم کوڕی میرزا شارۆخ، لەشکری ناردەسەر غیاسەدین و لە وڵاتی دەرپەڕاند. ئیتر لەوساوە لەو بنەماڵە کەسیان فەرمانڕەوایەتی لوڕستانیان نەکردووە.

گێلی لات وابێ ژیان تا ماوی هەر بۆ لایەکە   کۆنە فرتۆڵی جیهان هەر تاوە بۆ زاوایەکە

←بەڵام ناژاوەیەکی ناوخۆیی لە ناوی برد. جەمیل

دز واتا قەڵا، کوهان دز: قەڵای کێوان؛ یان قەڵایەك کە لە دووگە وشتر دەکا. هەژار

١- بەر لەوە دوو ساڵان بە بارمتە لە شیراز گل درا بووە. جەمیل

بەندی چوارەم

فەرمانڕەوایانی لوڕی پچووک[1]

وەك لەمەوبەر گوتمان ئەم ناوی لوڕە بۆیە بە سەر ئەو كوردانەدا بڕاوە كە وەختی خۆی لە «كول»ی مانڕود ژیاون و لە دوایی لە بەر زا و زوی زۆر و وەچە خستنەوە، جێگەیان بەرتەنگ بووە و دەستە دەستە و تیرە تیرەیان لێ جیا بۆتەوە و هەر لایە ڕووی كردۆتە لایەكەوە. هەر كۆمەڵێكیان لە هەر جێگەیەك دەگیرسانەوە، ناوەكەیان دەكرد بە ناوونیشان و بەوێوە دەناسران. وەك هۆزی جەنگرویی و ئۆتری.

ئەو تیرە لوڕانەی كە بە بنیچە ئەچنە سەر كۆنە دانیشتووانی كول، لوڕی تەواو ڕەسەن و بێگەرد نین؛ وەك هۆزەكانی: ١-كرۆسكی ٢- لێنكی ٣- ڕۆژبەیانی ٤- ساكی ٥- شادلویی ٦- دادوعەیانی ٧- محەمەد كەماری؛ كە بە لوڕی ڕەسەن دانانرێن و زرەلوڕن.

هۆزی جەنگرویی -كە فەرمانڕەواكانی لوڕی پچووك لەوانن- لە لوڕە ڕەسەنەكانن و دەچنەوە سەر تیرەی شەلبۆری. هەروەها تیرە لوڕەكانی: ١- كارانە ٢- زەرنگەری ٣- فەزلی ٤- ستوەند ٥- ئالانی ٦- كاهكاهی ٧- ڕەخواركی ٨- دری ٩- برارمند ١٠- مانگرەدار ١١- ئەناركی ١٢- بولعەبباسی ١٣- عەلیماماسی ١٤- كێجایی ١٥- سلكی ١٦- خوردەكی ١٧- ئەدرۆیی و گەلێك هۆز و تیرەی تریش لەو لوڕە ڕەسەنانەن. بەڵام هۆزەكانی: ١- سامی ٢- ئەسپان ٣- سەهی و ٤- ئەركی[2]، ئەگەرچی بە شێوەی لوڕیش داخێون، لوڕ نین و تەنیا هەر ئەوەندەیە كە بۆرەپیاگ و

١- ئەسكەندەرمونشی خاوەنی تاریخی *عالم‌آرای عباسی* دەڵێ: لوڕستانی پچووك دەكەوێتە باشووری عێراقی عەجەم و لە پانایییدا هەمەدان و عەلیشوكر و خۆزستان دەگرێتەوە و لە درێژاییدا لە شاری برووجردەوە تا نزیك بەغدایە دەچێ. مەودای سەد فرسەخێك دەبێ و شارەكانی خورەماباد و ئەڵشە و سەدمەرە و خاوا و هەمزفین، لە سەر لوڕستانی پچووكن. جەمیل

٢- ئەركی یان هەركی، ئێستا بە شێوەی كرمانجی داخێون؛ لە لیوای هەولێر و لە لای شنۆ و مەرگەوەڕێ زۆرن. هەژار

ڕەمەکی بوون و لە گوندەکانیاندا بە مسکێنی دامەزراون.

هەتا ساڵی ٥٥٠ک (١١٥٥ز) لوڕەکان سەرداری سەربەخۆیان لە خۆیان نەبووە و هەر ڕاستەوخۆ لە ژێر فەرمانی خەلیفەی بەغدادا بوون.

لە دواییدا لوڕستان خرایە سەر عیراقەوە و حسامەدینشوهلی -کە لە تورکەکانی ئەفشار و سەر بە سەلجووقیەکان بوو- کرا بە فەرمانڕەوای لوڕستان و هێندێك لە خوزستان. دوو کەس بە ناوی محەمەد و کەرامی، کوڕانی خورشید[1] -کە لە هۆزی جەنگرووییی بوون- چوونە لای حسامەدینشوهلی و گەلێکیان ڕێز و پایە پەیدا کرد و بوونە پیاوماقووڵ و سەرناس. لە نەتەوەی ئەو دوو برایە، پیاوی زۆر ئازا و کارامە و ژیهاتی هەڵکەوتن و یەك لەوانە شوجاعەدین خورشید بووە؛ کە لە دوایی باسی دەکەین.

هەر لەو سەردەمەشدا سورخاب کوڕی عەیار -کە لەوە پێش شتێکمان دەربارە نووسی- یەك بوو لە دەست و پێوەندەکانی حسامەدینشوهلی. ڕۆژێك لە جەنگەی ڕاوشکار، شوجاعەدین خورشید و سورخاب کوڕی عەیار، لە سەر کەروێشکێك لێیان دەبێتە هەرا و کار بە جێیەك دەگا کە هەردووکیلا بە شیری ڕووتەوە بۆ یەکتر دەچن. حسامەدین شوهلی ناوبژیان دەکا و شەڕەکە دادەکوژێنێ؛ بەڵام هەردووك لە دڵدا ڕك لە یەکتر هەڵدەگرن و لێك دەخەفتین.

لە پاش ماوەیەك حسامەدینشوهلی گزیرایەتی هێندێك لە لوڕستانی بە شوجاعەدین سپارد. سورخابیشی هەر لەو مەڵبەندەدا کردەگزیری چەند شوێنێك.

چونکە کاربەدەستانی عیراق زۆریان زۆری بۆ دانیشتوانی لوڕستان دەهێنا و بە نامەردی و دڵڕەقی ڕەفتاریان دەگەڵ دەکردن و هەموو لە دەستیان بە زاڵە و شاه و ناڵە بوون، هانایان بە شوجاعەدین برد و تکایان لێ کرد کە بۆ خۆی سەرپەرستیان بێ و لە بەرامبەر دەستدرێژاندا پەنا و

---

[1] - حوسێنحوزنی دەڵێ: ئەو خورشیدەلە هۆزی حوسنی (حەسەنوەند حەسنەوییە)ی کوردەو حکوومەتی لوڕی بچووك، کە پێیان گوتووە حکوومەتی خورشیدی بە ناوی ئەوە. *دائرةالمعارف* دەڵێ: بەر لە دامەزرانی دەوڵەتی لوڕی پچووك، خورشید نازناوێك دەبووە وەزیری حاکمانی لوڕستان. دوور نیە ئەو ناوە لەو سەرچاوە هەڵقولابێ. تاریخی عالەمئارا پێیان دەڵێ: عەبباسی. گۆیا خۆیان بە وەچەی عەباسی کوڕی ئیمام عەلی زانیوە. بەڵام ئەمە ڕاست نیە" هەر چونکە دۆستی بەغدا بوون، بۆیە ناوی عەباسیان بە خۆیانەوە نووساندووە. جەمیل

پشتیان بێ.

لەو سەروبەندەشدا حسامەدینشوهلی مرد و شوجاع بوو بە هەمەکارە و ڕۆژبەڕۆژ بەهێزتر دەبوو؛ تا وای لێهات لە هەموو لوڕستاندا کەس لە فەرمانی دەرنەدەچوو. وردەوردەپێی بە سوورخابی غنیمی خۆی هەڵکێشاوە و دەستی کورت کردووە و تەنگەتاوی کرد و هێچکی لێ هێنایەوە یەك؛ هەتا کردی بە گزیری خۆی لە مانڕود. ئیتر هەموو وڵاتی لوڕی بچووك کەوتە دەست شوجاعەدین خورشیدەوە.

شوجاعەدین کوڕی خورشید

کوڕی ئەبووبەکر کوڕی محەمەد کوڕی خورشید

لە دوای ئەوە کە خودای گەورە ئەو ئاوڕە بەخێرەی لە وڵاتی لوڕستان دایەوە و مەردێکی وەك شوجاعەدینی بۆ ڕەخساندن و فەرمانڕەوایی لوڕستانی بچووکی دامەزراند و سەر و سامانی بە کاروباری دا، ئەوسا دووکوڕی خۆی: بەدر و حەیدەری کردەسەرکردەی لەشکر و ناردنیە سەر سەمها بۆ شەڕی هۆزی جەنگرویی. ئەوانە گەینە بەرەوە و قەڵای ڕەشیان ئابڵۆقەدا. لە شەڕی دەوری قەڵادا حەیدەر کوژرا. کوژرانی حەیدەر زۆری کار کردەسەر شوجاعەدین و سوێندی خوارد کە نابێ کەس لەو هۆزە بە زیندوویی بمێنێ و دەبێ هەمووان لە خوێنی کوڕی خۆدا بکوژێ. ئەم ئاگری تۆڵەیە سووتمانێکی نایەوە کە خەڵکی ئەو ناوچەیە بەجارێك لە گیان و ژیان بێزار بوون و هەرکەسە شرە و شاتاڵی پێچایەوە و هەر ئەو ڕۆیشتنە کە پێی ڕۆیشتن، ئیتر ئاوڕیان وەو مەڵبەندەندایەوە.

ناوچەی مانڕود بە چۆڵ و هۆڵی کەوتە دەست شوجاعەدینخورشیدەوە لە پاش ماوەیەك لە لایەن خەلیفەوە شوجاعەدین و نوورەدینمحەمەدی برای داواکران و برانە بەغدایە و داوایان لێکردن کە دەبێ قەڵای مانگرە بەجێ بێڵن. ئەمانیش مانیان گرت و نەیاندا و هەردووکیان خستنە زیندانەوە. نوورەدینمحەمەد لە زینداندا مرد و بەر لە مردنی وەسیەتی بۆ براکەی کرد کە نەکەی هەرگیز دەست لەو بەردەی بەردەی. شوجاعەدین ڕاسپێری برای بەلاوە زۆر پەسند بوو. ماوەیەکی زۆر لە زینداندا ماوە و وەرامی بە داخوازی خەلیفە نەداوە؛ بەڵام لە ئەنجامدا کە لێی ڕوون بوو تا قەڵا نەدا، هەزار تەقەلا بدا بەری نادەن و ئەویش بە مەرەدی براکەی دەچێ؛ بە ناچاری ملی داو لە

بەرانبەردا قەڵایەکیتری لە خەلیفە خواست و ئەویش ناوچەی تەرازەکی لە باتی قەڵای مانگرەی پێ بەخشی؛ کە هەر سەر بە خوزستانە.

شوجاعەدین کە ڕزگار کرا، هاتەوە لوڕستان و سی ساڵیتر فەرمانڕەوایی کرد. لە ئاخروئۆخری ژیانیدا لە بەر پیری خەرەفا بوو؛ چاکە و خراپەی لێك جویێ نەدەکردەوە. بەدری کوڕی و سەیفەدین ڕوستەمی برازای -کە کوڕی نوورەدینێ بوو- هەمیشە لە بەر دەستیدا بوون و کار و باریان بۆ بەڕێوە دەبرد. لەو سەروبەندانەدا مەلیکی بەیات -کە تورکێك بوو- لەشکری هێنایە سەر لوڕستان و دەستی بە تالان و بڕۆ و شڕە خۆری کرد. لەشکری لوڕستان بە سەرکردایەتی بەدر و سەیفەدین ڕوستەم، بەرەنگاری ئەو دوژمنە هێرشهێنە بوون و لە پاش شەڕ و کوشتاری زۆر، لەشکری بەیاتی تورك شکا و زۆر بە شپرزەیی ڕاونرا و مەڵبەندی بەیاتانیش خرایە سەر لوڕستانێ.

شوجاعەدین لە ئەنجامی ئەو سەرکەوتنە گەورەدا، بەدری کوڕی و سەیفەدینی برازای -بە جووتە- کردەجێنشینی خۆی و بۆی دانان کە لە پاش مەرگی ئەو، هەردووکیان پێکەوە بە سەر وڵاتەکە ڕابگەن.

سەیفەدین دەیویست بەدر بفەوتێنی و جێگەی مامی هەر تەنیا بۆ خۆی بمێنێ. چووە بن کلێشەی شوجاعەدینەوە و دڵی گەرمێ کرد و وای بردەمێشکیەوە کە بەدر و ژنەکەت دەیانەوێ دەرماندەوت کەن و لە ناوت بەرن. شوجاعەدین -وەك گوتمان- خەرفابوو، هۆش و گۆشێکی ئەوتۆی نەمابوو کە ڕاستی و درۆی ئەو دووزمانیە دەبناوان بکا؛ گورجێ باوەڕی کرد و فەرمانی دایە کە بەدری بۆ بکوژێ. بەڵام سەیفەدین ڕوستەم بۆ ئەوە لە دوا ڕۆژدا پاکانەی خۆی پێ بکرێ، ئەنگوستیلەی بە نیشانە لە مامی وەرگرت و بەدری ئامۆزای خۆی کوشت.

بەدر چوار کوڕی لە پاش بەجێمان: حسامەدینخەلیل، بەدرەدینمەسعوود، شەرەفەدین تەهەمتەن و ئەمیرعەلی.

ماوەیەك بوو بەدر کوژرابوو؛ ڕوژێك شوجاعەدین پرسیاری کرد: گەلۆ! بەدری کوڕم بۆ نابینم؟ هێندێك لە هاونشینان و هەمدەمانی، چیرۆکی کوژرانی بەدریان بۆ گێڕاوە. بەو خەبەرە پرکەسەر و دڵتەزێنە زۆر تێكچوو. نیتر پەژارەی مەرگی بەدری جوانەمەرگی، بڕستی لێ بڕی و ساڵی ٦٢١.ك (١٢٢٤ز) بە داخی بەدرەوە سەری نایەوە و ڕووبەڕی ژیانی هەڵدرایەوە.

دەڵێن پتر لە سەد ساڵ ژیاوە. لە بەر دادگەری و ناکارچاکی، لوڕان بە پیاوچاکی دەزانن و ئێستەش گۆڕەکەی ڕووگەی نیازانە و بۆ ودم دچنە سەری.

سەیفەدین ڕوستەم

کوڕی نوورەدین کوڕی ئەبووبەکر کوڕی محەممەد کوڕی خورشید

لە پاش مردنی شوجاعەدین، بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆی هەموو لوڕستانی بچووک. حسامەدینخەلیل -کوڕە گەورەی بەدر- سەری خۆی هەڵگرت و ڕووی کردەبەغدایە و لەوێ مایەوە.

سەیفەدین زۆر بە دڵنەرمی و دڵسۆزی دەگەڵ ژێردەستانی خۆیدا دەبزووتەوە. لە ڕۆژگاری ئەودا کەس نەیدەتوانی هێندەی پەڕەکایەك ناڕەوایی بکا. کامەرانی و خۆشی و هەرزانی بە یەکسانی هەموو خاکی لوڕستانی تەنیبۆوە. دەگێڕنەوە کە هەر لەو ڕۆژگارەدا ژنێك لە گوندی ئاشجان لە جیاتی ئاوردوو، جۆی کردۆتە ناو تەندوور و نان و شیوی پێ پێژاوە. سەیفەدین کە ئەمە دەبیستێتەوە بانگی ژنە دەکا و سەرکۆنەی دەکا کە چۆن بژیوی بە ئاگرەوە ناوە و ئەو کارە ناڕەوایەی لێ ڕوداوە؟ ژنەکە لە وەرامدا دەڵێ بۆیەم وا کردووە لە دواڕۆژدا بە چیرۆك بیگێڕنەوە کە لە دەورانی سەیفەدیندا ئەوەندەهەرزانی بووە، دەغڵ و دان بۆ سووتەمەنی خراوەتە تەندوورەوە. سەیفەدین لەو پەرسڤە هێژایە زۆر دڵی پشکوتووە و ژنەکەی خەڵات کردووە.

هەروەها دەڵێن لەو سەروبەندەدا کە سەیفەدین هاتۆتە سەر کار، شێست کەس لە پیاوە هەرە ئازاکانی لوڕ دزی و ڕێگریان کردووە و ڕێگەی هاتووچۆ لە بازرگان و کاروان بڕاوە و کاربەدەستانی عیراق هەرچەندی کردوویانە و کۆشیویانە، دەرۆستیان نەهاتوون و بۆیان بەربەست نەکراون. سەیفەدین دەگۆیان ڕاچووە و برستی بڕیون و دەردەستی کردوون و باڵبەستە هێناونی و خستوونیە زیندانەوە. کەسوکاری بەدکارەکان کەوتوونە خاك و پایەوە و بۆ هەر سەرێك لەو دزانە، شێست ئێستری شەشدانگیان داوە کە ئێستر وەرگرێ و دەس لە دز هەڵگرێ. سەیفەدین گوتوویە ئەگەر ئەم کارە نالەبارە بکەم، مێژوونووسان لە پاشەملە بۆم دەنووسن کە سەیفەدین بازرگانی دزفرۆش بووا هەرگیز ئەو نەنگە ناخەمە سەر خۆم. هەر شێستی هەر لەجی و دەس بەجێ کوشتوون.

ئەو هەموو ڕاستی و دروستیە، دەگەڵ ئاکاری خێج و خواری لوڕاندا ڕێك نەدەهاتەوە؛ ڕێگە لە

دز و ڕێگر گرتنیان زۆر بە دڵ نەبوو! چوون و لە بنەوە دەگەڵ شەرەفەدینی برای، کاکەوبراڵەی خۆیان کرد کە سەیفەدین بکوژن و ئەو جێگەی بگرێتەوە. سەیفەدین ڕۆژێك لە گەرماوێدا خۆی دەشوت کە بەو کەین و بەینەی زانی. سەری دەبەر دەستی سەرتاشدا بوو، بە نیوە چڵی هێشتەوە و دەگەڵ پیاوێکی خۆیدا ڕای کرد. دوژمنان سەریان دەدەوو نا و هەڵیانبڕی تا گەیشتە چیای کەڵاو. پیاوەکەی دەگەڵی دابوو ئەویش دۆستی نەیاران بوو. لە پشتەوەڕا تیخێکی بۆ داهێنا و لاقێکی لە کار خست. سەیفەدین هێزی ڕاکردنی نەما و بە زامداری و لە بەر زۆری دەرد و ئازار بۆ سەربەردێك خشکەی کرد و کەلەلا لە سەرلا لێی کەوت. شەرەفەدین ئەبووبەکری برای بە پەیکانە تیرێك پێکای و عەلی کوڕی بەدری ناردەسەری کە لەبری خوێنبەهای باوکی سەری ببڕێ و کەلەبەری خوێنەخۆیی پڕ بێتەوە.

شەرەفەدین ئەبووبەکر کوڕی نوورەدین محەمەد

لە دوای ئەوەی لە چیای کلاو، برای خۆی کوشت و بە دڵنیایی هاتەوە ناو ئاوایی، خێزانی بەدر -کە دایکی حسامەدینخەلیلێ بوو- دەگەڵ پێشوازیکەراندا ئەویش چووبوو بە پیریەوە و پیاڵەی تژی لە خۆشاوی لە پێشی ڕاگرت و گوتی لە مزگێنی ئەو کارەدا کە تۆڵەی شوومت ساندەوە، ئەو خۆشاوە لە دەستی من وەرگرە بینۆشە و نۆشی گیانت بێ. شەرەفەدین فڕی کرد و هەر لاشی وابوو خۆشاوە و بە خۆشەویستی پێدراوە. ئیتر هیچ بەمەی نەزانی ژەهراوی بە دەمدا کراوە. نەخۆش کەوت و لە سەر جێگا کەوت و زۆری دەرد و ئازار کێشاو زۆری کێشاهەتا کەمێك هەستایەوە. تازە تۆزێك بە لارەلار، کەمێك دارەدارەی دەکرد، بە نیازی ڕاو و گەشتەوە ڕووی کردەچیا و دەشتەوە. برایەکی شەرەفەدین -کە ناوی عێزەدینگرشاسپ بوو- لەو دەرچوونەی شەرەفەدین هەلی باشی بۆ هەڵکەوت و هەڵیکوتایە سەر عەلی کوڕی بەدر و گوتی ئەگەر برام برای خۆی کوشت، تۆ چکارە بووی خۆت تێوە داو ئاگری دوژمنایەتیت خۆش کرد؟ هەر لە جێدا ئەویش عەلی -لە تۆڵەی برای خۆیدا- کوشت.

حسامەدینخەلیل لە بەغدایە ئەم ڕووداوانەی بیستەوە و بە هەڵەداوان کەوتە ڕێ و بەرەو لوڕستان هاتەوە. شەرەفەدین دەست و پێوەندی خۆی تێگەیاندن: ئەگەر حسامەدینخەلیل گەیشتەوە و هاتە پرسەی نەخۆشینم، هەرگا من جاجمم بە سەر خۆم هەڵکێشا، ئێوە سواری سەری بن و زوو بیکوژن.

حسامەدین هاتەوە و هاتە دیدەنی نەخۆش و ئەویش وەك داینابوو مەوجەکەی بە سەر خۆی دادا. بەڵام نۆکەران دەستیان نەوەشاند و خۆیان تێنەگەیاند. کاتێ حسامەدین دەرچووە دەرەوە، شەرەفەدین خۆی لە پیاوەکانی تووڕە کرد کە بۆچی بە گوێتان نەکردم و لە کۆڵ دنیاتان نەکردەوە؟! گوتیان میرم خۆشت لە ئێمە باشتر دەزانی کە تازە لەو نەخۆشیە ڕاست نابیەوە. ئەگەر تۆ نەمای جگە لە حسامەدین‌خەلیل کێمان هەیە درووێکمان لە لەش دەرێنی و کاروباری لوڕستانێ هەڵسووڕێنێ؟ حسامەدین جێگەی هومێد و هانای دوا ڕۆژمانە چۆنی بوگژێن؟

شەرەفەدین تێگەیشت کە لوڕەکان حسامەدینیان بۆ جێنشینی ئەو داناوە. بە دڵ لێ بڕا کە بە هەر ناوایەك بێ حسامەدین‌خەلیل لە ناو بەرێ. حسامەدین هەستی کرد کە پەی سەری دەگەڕێن و لێی دەخەفتن بیکوژن، دیسانەوە ڕای کرد و ڕووی کردەوە بەغدایە.

شەرەفەدین لەو نەخۆشیە هەڵنەستاوە و تروسکەی ژیانی کوژاوە.

عیزەدین‌گرشاسپ کوڕی نوورەدین‌محەممەد

لە جێگەی برای کرا بە فەرمانڕەوا و لە پاش ماوەیەك براژنە بێوەژنەکەی خۆی -کە خوشکی «سلیمانشاأبوە» بووە- مارە کردەوە. حسامەدین‌خەلیل کە ئەم دەنگ و باسانەی لە بەغدا پێگەیشت، بڕیاری داکە هەر چۆن بێ لوڕستان بخاتە دەست خۆی. لە خۆزستانەوە هات و لەشکرێکی زۆر بەهێزی کۆ کردەوە و هاتە جەستەی عیزەدینێ. عیزەدین شەڕ و خوێنڕێژی بە دڵ نەبوو؛ ویستی بە بێ هەرا و قڕە لوڕستان بۆ حسامەدین‌خەلیلێ بەجێ بهێڵێ؛ بەڵام خوشکەکانی کەوتنە تەوس تێگرتن و پلار پێدادانی و زۆر بە ترسەنۆکیان دانا و بە تیز و تەشەرەوە گوتیان تۆ پیاوی شەڕ مەکە! ئێمە ژنین کاری پیاوان دەکەین و بە گۆیدا دەچین.

سەرکۆنەی ژنان بوو بە هەسان و عیزەدینی تیژ کرد و چاری ناچار لەشکری ساز کرد و بەرەوپیری دوژمنی ئاژۆت و لە نزیك گوندێك لەو ناوەدا بەرەنگاری یەکتر بوون. زۆربەی لەشکری لوڕستان دڵیان دەگەڵ حسامەدین بوو. بە دڵ شەڕیان نەدەکرد و عیزەدین شکا و ڕای کرد و نیازی

وابوو خۆ بگەیەنێتە قەڵای کەریمت[1]، کە مەلەکە خاتوونی ژنی تێدا بوو. حسامەدینخەلیل پیاوی لە سەر ڕێگە دانا نەگەر هات بیگرن. عیززەدین بۆی نەکرا بگاتە قەڵا و حسامەدین لە پشتەوەڕا بۆی هات و عیززەدینی بە دیل گرت و گفتی پێدا کە نەیکوژێ. ئەمجار هات قەڵای کەریمتی تابلۆقەدا و قەڵاکە سێ ڕۆژان خۆی گرت و لەمە بەولاوە لە سەر قسەی عیززەدینێ مەلەکە خاتوونی ژنی دەرگای دژی بۆ کردنەوە و قەڵا درا بە دەستەوە و ئاگری شەڕێ دامرکا و لوڕستان بە خڕوپڕی کەوتە دەست حسامەدین خەلیل.

حسامەدینخەلیل

کوڕی بەدر کوڕی شوجاعەدین خورشید

لە دوای ئەوە کە حسامەدینخەلیل لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی لوڕستان جێگیر بوو، عیززەدین گرشاسپی بۆ جێنشینی خۆی دیاری کرد. ساڵێك پێچووبوو، ڕۆژێك ناردی بە شوێن عیززەدیندا کە بچێتە دیوانی. مەلەکەخاتوونی ژنی عیززەدین کەوتە دڵخورتیەوە و لای وابوو داوێکیان بۆ مێردەکەی ناوەتەوە، زۆری بە دەورەدا هەڵخوێند کە لەو چوونە خۆ بیوێرێ؛ بەڵام ئەو بە ئامۆژگاری ژنەکەی نەکرد و زۆر بێباکانە ڕووی کردەدیوەخان. حسامەدینخەلیلیش زۆر نامەردانە لە ماڵە خۆیدا جێنشینی خۆی کوشت. مەلەکەخاتوون کە زانی مێردەکەی کوژراوە، هەرسێك کوڕەکانی -کە ناویان شوجاعەدینخورشید و سەیفەدینڕوستەم و نوورەدینمحەممەد بوو- بە دزیەوە ناردەماڵی سولەیمان پاشای خاڵیان.

لە سۆنگەی ئەو کارەساتەوە دوژمنیەکی ئەوەند سەخت کەوتە نێوان حسامەدینخەلیل و سولەیمانشاوە کە هەر تەنیا لە ماوەی تاقە مانگێکدا سی و یەك جاریان لەشکر بە گژ یەکدا کرد و لە ئەنجامدا سولەیمانشاشکا و قەڵای بەهار[2] و هێندێك مەڵبەندی دیکەی کوردستان وەدەست لوڕەکان کەوت. سولەیمانشادیسان لەشکری کۆ کردەوە و هاتەوە سەر حسامەدین و لە شوێنێدا بە

١- کریە، کریخ، کریق: جێگەیەکە هەشت فرسەخ لە ئەهوازەوە بە لای بەسراوە هەلکەوتووە. هەژار

٢- بەهار شار و شوورەیەکی زۆر قایم بوو لە کوردستانی ئێراندا و لە ڕۆژگاری سولەیمانشادا پایتەختی مەڵبەندەکە بوو. هەژار

ناوی دهلیز بەرەنگاری یەکتر بوون و ئەمجار حسامەدین شکا. سولەیمانشاهەر لەوێوە بەرەودوا گەڕایەوە؛ بەڵام حسامەدین دیسان خۆی لێ گیف کردەوە و بۆ تۆڵە کەوتە شوێنیان و دیسان پێڵ هەڵپڕژانەوە و ئەمجارە حسامەدین، سولەیمانشای زۆر شپرێو کرد و گەلێك لە سەرکردەو کەس و کاری سولەیمانشای کوشت و عومەرییەگی براشی یەك لەوانە بوو کە سەریان لەو جەنگەدا چوو.

سولەیمانشابە هەڵەداوان خۆی گەیاندەوە بەغدایە و هانای بە خەلیفە برد و داد و بێدادی لە دەست حسامەدین لە بەر دەم دانا و داوای کۆمەگ و هیمدادی کرد و لەوێوە بە شێستهەزار کەسی چەکدارەوە هاتەوە شەڕی حسامەدین. حسامەدینخەلیل بە سێهەزار سوار و نۆهەزار پیادەوە لە دەشتی شاپور[1] پێشی لێ گرتن و شەڕ دامەزرا. لە سەرەتادا لەشکری سولەیمانشاخۆیان بۆ نەگیرا و ملیان لە هەڵاتن نا؛ بەڵام سولەیمانشابۆ خۆی لە مەیداندا چەقی و کەوتە دنە و هاندان و ناوتێدانی لەشکریانی خۆی و کارێکی کرد زۆربەی زۆری هەڵاتووان گەڕانەوە ناو کۆڕی شەڕ و بایانداپەوە سەر دوژمن.

حسامەدینخەلیل سێبەسێ تەلاقی خواردبوو کە هەتا دوژمن نەشکێنێ یان دوژمن خوێنی نەڕژێنێ، هەر لە مەیدانی جەنگدا بمێنێ و لە شەڕ واز نەهێنێ. دوژمن زۆری زۆر بۆ هێنا و لە هەموو لایەکەوە گەمارۆیان داو دەناو خۆیان گرت و کوشتیان و ئەوسا لاشەکەیان سووتاند و سەرەکەیان بە دیاری بۆ سولەیمانشابرد و لە بەر دەمیان دانا. سولەیمانشاگوتی ئەگەر بە زیندوویی بۆ منتان هێنابا نەمدەکوشت. بەڵام دەڵێی چی؟ کاری خودایە و هەر دەبا وا بوایە و ئەم چوار خشتەکیەشی خوێندەوە.

بێچارە خەلیل خشتی درا بەر پشتی	ناواتی بەهاری ڕشت و بە خوێن شوشتی
دێو هاتبوو تا تەختی سولەیمان بگرێ	دێوێکی سولەیمانی گەییشتێ، کوشتی

کوژرانی حسامەدین ساڵی ٦٤٠.ك (١٢٤٢.ز) بووە.

١- دەشتی شاپوور بانوێکە کەوتۆتە نێوان فارس و لوڕستانەوە. عەونی

بەدرەدین مەسعوود

کوڕی بەدر کوڕی شوجاعەدین خورشید

کاتێ کە براکەیان لە دەشتی شاپوور کوشت، دادی خۆی بىردەلای مەنکۆقاانان و پێی گوت چونکە هەموو کەس دەزانێ کە ئێمە هەر لە مێژینەوە سەر بە خانەدانی خانین، بۆیە لە بەغداوە یارمەتی دوژمنی ئێمە دراوە و برای من کوژراوە. وا منیش هانام بە تۆ هێناوە و دەبێ بە بارێکدا چارێکمان بکەی. مەنکۆقاانان[1] بە ڕووی خۆشەوە وەری گرت و لاواندیەوە و ناردی بۆ لای هولاکۆخان.

کاتێ هولاکۆخان دەچووە سەر بەغدایە، بەدرەدینی دەگەڵدا بوو. لە ڕێگە بەدرەدین داوای لە خان کرد کە ئەگەر بەغدای گرت سولەیمانشای بکاتە بەشە تاڵانی ئەو. هولاکۆ لە وڵامدا گوتی ناتوانم بەڵێنت پێ بدەم، چونکە هەر خوا دەزانێ چۆن دەبێ. کاتێ هولاکۆ بەغدای گرت و کوشت و کوشتار دەستی پێکرد، سولەیمانشاڵە شەڕێدا شەهید کرا. ئەوسا بەدرەدین لە بەر هولاکۆ پاڕایەوە کە ماڵ و منداڵ و کەسوکاری سولەیمانشای بە بەخشش بداتێ. هولاکۆ بۆی کرد و فەرمانی لەو بارەوە بۆ دەرکرد. بەدرەدین خاووخێزان و دەست و پێوەندی سولەیمانشای هەموو هێنانە لوڕستان. بەڵام لە باتی ئەوە کە تۆڵەیان لێ بکاتەوە، زۆر بە مەردی دەگەڵیان بزووتەوە و لە خزم و کەسوکاری خۆی هەڵناواردن.

لە پاش ئەوەش کە بەغدا ئاوەدان کرایەوە و ئاژاوە کوژایەوە و ژیانی تێدا بووژایەوە، بەدرەدین بە منداڵی سولەیمانشای ڕاگەیاند کە هەر کەس بەغدای پێ لە لوڕستان خۆشترە، با بچێتەوە و لەوێش لە بیرم ناچێتەوە و چاوەدێری دەکەم. هەر کەسیش دەمێنێتەوە و بە خزمایەتی من ڕازیە، ئەوا ئامادەم بیانکەمە بووك و زاوای خۆمان و لە خۆمان هەڵنەبڕێن.

هێندێکیان لە سەر داخوازی خۆیان چوونە بەغدایە و ئەوانەشیان کە مانەوە بە ڕێزەوە گلدرانەوە و لە ماڵە میرانەوە ژنیان پێ دران و کیژیان لێ خوازران و بە خزمایەتی خانەدانەوە دامەزران.

١- ئەوەی چەنگیزخان و برای هولاکۆخان و چوارەمین پادشای بەرەی چەنگیزییان بووە. هولاکۆ ڕۆژاوای ئاسیای بەو گرتووە و کەبلایخانی برای تریشی بەرەو ڕۆژهەڵاتی ئاسیا ناردووە. لە ڕۆژگاری مەنکۆقاانانەدا لویسی نۆیەم پادشای فەرانسە پێی پێشنیار کرد کەخان ببێتە خاچپەرست و هەردووکیان لە دژی موسوڵمانان یەکتر بگرن،خان گوێی نەدایە. عەونی

بەدرەدین‌مەسعوود پیاوێکی دادگەر و هەژارپەروەر و دڵنەرم و خوێنـدەوارێکی هونـەروەر بـووە. دەڵێن چوارهەزار مەسەلەی هەر لە مەزهەبی شافعیدا لەبەر کردووە و ئەوەندەش لە خـوا ترسـاوە کـە هەرگیز دۆخینی ناڕەوای نەکردۆتەوە.

بەدرەدین شازدەساڵ فەرمانڕەوایی کردووە و لـە سـاڵی ٦٥٨.ك (١٢٥٢.ز) داخـوای گـەورە بـۆ خۆی بردۆتەوە.[١] لە پاش مەرگی بەدرەدین‌مەسعوود، جەماڵەدین‌بـەدر و ناسـرەدین‌عومـەر -کـوڕانی بەدرەدین- دەگەڵ تاجەدین کوڕی حسامەدین‌خەلیلدا لە سەر کورسی فەرمانڕەوایی لوڕستان بە کێشە هاتن. کار گەیشتە ئەو جێگەیە کارەکەیان گەیاندەبەردەمی ئەباقاخانی مغول کە پـێ ڕابگـا و بڕیـان پەکلا بکاتەوە. کاتێ گەیشتنە بارەگـای هـۆردووی ئـەباقاخان، بـە فـەرمانی خـان هـەر دوو کـوڕی بەدرەدین کوژران و تاجەدین کرا بە فەرمانڕەوای لوڕستان.

تاجەددین شا

کوڕی حسامەدین‌خەلیل کوڕی بەدر کوڕی شوجاعەدین‌خورشید

ماوەی حەڤدەساڵ لە لایەن ئەباقاخانەوە بە سەر لوڕستان ڕاگەیشت و ساڵی ٦٧٧.ك هەر بە فـەرمانی ئەباقاخان کوژرا و لوڕستان درایە دەست فەلەکەدین‌حەسەن و عیزەدین حوسێن کە هـەردووکیان کـوڕی بەدرەدین‌مەسعوود بوون. فەلەکدین کرا بە حاکمی ولای[٢] و عیزەدین یـنجۆ[٣]یان پێ سپارد. بڕیـاریش وا درا کە لە پاش فەلەکەدین، عیزەدین بێتە جێنشیـن.

ئەو دوو برایە ماوەی پازدەساڵ بە جووت فەرمانڕەوای لوڕسـتان بـوون و زۆریـان گەشـە پێـدا و پێشیان خست و گەلێك لە دوژمنان و نەیارانی خۆیان لە سەر ڕێگە لابرد و دەستیان بە سەر وڵاتەکانی

١- *تاریخ عصرمی*، ج ٥، ل٢٠٥ دەڵێ: ١٨ ساڵ فەرمانڕەوا بووە و ساڵی ٦٦٧.ك مردووە. جەمیل
باوکی ساڵی ٦٤٠ کوژرا و ١٦ ساڵی وسەر خەی دەبێتە ٦٥٦، واتا ساڵی گرتنی بەغدا. دەشڵێ تا ئاوەدان بوونـەوەی بەغدا ماوە. وا دەردەکەوێ ماوەی حوکمی وەك گلتی *تاریـخی عصرومیە* و لە مێژووی مردنیشیدا قسەی شەرەفخـان ڕاستە. هەژار

٢- ئەمیـنزەکی بە دلاری نووسیوە و دەڵێ بە دارایی دەوڵەت ڕاگەیشتنە. جەمیل

٣- ینجۆ واتا: چارەدێری ملکی تایبەتی‌خان و خەزێنەی خان. جەمیل

بەیات و بیشر و نەهاوەندیش داگرت و ماوەیەکی زۆریش هەر دەبەر دەستیاندا مانەوە.[1] سنوور و کەوشەنی ژێر قەڵەمڕەویان هەر لە هەمەدانەوە گرتبووی هەتا شوشتەر و لە ئیسفەهانەوە دەگەیشتە عەرەبستان. ژمارەی چەکداریان لە حەڤدەهەزاری تێپەڕاند. فەلەکەدین زۆر پیاوێکی وریا و دریا و دانا و دیندار بوو؛ زۆریشی گاڵتە و لاقردی و حەنەك پێخۆش بوو. بەڵام عیزەدین زۆر دڕ و ڕکوونی و مۆڕ و بەسام بوو. هەرگیز بەزمیی بە گوناهبارانددا نەدەهاتەوە. هەردووك برا ئەوەندەهەژاردۆست و دادگەر بوون کە زۆردار و بێزۆریان لە لا نەمابوو. وەك دەڵێن هاوڕێیەکی نارەوایان بە هاوڕێیکی زۆر هێژایان ڕەوا نەدەدیت و لە سەر بەرپرسیارێتییەکی بە زۆرداری، سەرداریکیان بە داردا دەکرد. هەردووکیان ئەوەندەیەکتریان خۆش ویستووە کە نەبیتەوە و کەس نەیتوانیوە کێشەیان دەناودا بنیتەوە و بە ڕێکی و بە یەکدڵی، وڵاتی خۆیان بەڕێوە بردووە و بەرزیان کردۆتەوە. پادشایانی ئێرانیش زۆریان دڵ ڕاگرتوون و دەستیان بۆ درێژ نەکردوون. خودای گەورە هەر وەك لە ژیانی جیهانیدا لێکی هەڵناواردن، بۆ لای خۆشی پێکەوەی هەڵبژاردن و لێکی نەکردن هەردووکیان لە ساڵی ٦٩٢.ك (١٢٩٣.ز) دالە ڕۆژگاری دەسەڵاتی کەیخاتووخاندا مردن.

فەلەکەدین کوڕێکی لە پاش بەجێ ما بە ناوی بەدرەدین؛ عیزەدینیش نورەدین محەمەد ناوێکی بەجێ هێشت.

جەمالەدین خدر

کوڕی تاجەدین شاکوڕی حسامەدین خەلیل کوڕی شوجاعەدین خورشید

لە سەر فەرمانی کەیخاتووخان، جەمالەدین خدر کرا بە فەرمانڕەوای لوڕستان. بەڵام حسامەدین عومەربەگ کوڕی شەمسەدین کوڕی شەرەفەدین تەهەمتەن کوڕی بەدر کوڕی شوجاعەدین خورشید، دەگەڵ شەمسەدین لەنبەکی، خۆیان بە لە پێشتر دەزانی و سەریان وەبەر باری نەهانی. لە ساڵی ٦٩٣.ك (١٢٩٣.ز)دا دەگەڵ ئەو مەغولانەدا کە لە نزیك خوڕەمابادەوە پاسداری سنوور بوون ڕێك کەوتن و شەوێك لە نەکاو بە سەریاندا داو جەمالەدین و خزمەکانیان کوشت و ئیتر لەو ساوە نەتەوەی حسامەدین خەلیل بە یەکجارەکی دوابڕاو بوون.

---

[1] - ئەمیسنزەکی دەڵێ: ١٧ هەزار کەسیان ناردەسەر بەیاتان و وڵاتەکەیان لێ داگیر کردن. جەمیل

حوسامەدین عومەر بەگ

هەر بە زۆرەکی خۆی کردەفەرمانڕەوای لوڕستان. شازادەکانی لوڕستان: سەمسامەدین مەحموود کوڕی نورەدین محەمەد و عیزەدین محەمەد و ئەمیردانیاڵ -کە لە بنەماڵەی گرشاسپی بوو- دەگەڵ چەند کەسێکی‌تر لە سەرداران و بەکارانی دیکەدا ڕێككەوتن کە تۆڵەی خوێنی کوڕانی تاجەدین شای لێ بکەنەوە و دەشیان گوت حسامەدین عومەر ڕێی ناکەوێ فەرمانڕەوا بێ؛ چونکە بە بنیچە بەشی بە فەرمانڕەوایانەوە نیە و گەرەکە سەمسامەدین مەحموود ببێتە مەزن و فەرمانڕەوامان؛ چونکە باب و باپیرانی هەمیشە جێ گەورە و فەرمانڕوا بوون.

سەمسامەدین زۆر لاوێکی وریا و پیاوێکی زرینگ و پێکەوتوو بوو. سەمسام لە خوزستانەوە هات و گەیشتبووە سەر سنووری خورەماباد کە ڕیش‌سپی و تکاکاران خۆیان خستە نێوانەوە و نەیانهێشت شەڕەکە بکرێ و لە سەر ئەم مەرجە پێك هاتن کە شەهابەدین لەنبەکی و براکانی -کە وەك ئاگری بن کایە و مایەی هەرا و ئاژاوە بوون- لە لوڕستاندا نەمێنن؛ حسامەدین عومەریش لوڕستان بداتە دەست سەمسام. ئیتر لەوساوە سەمسام بوو بە فەرمانڕەوای لوڕستان.

سەمسامەدین مەحموود کوڕی نورەدین محەمەد

لە پاش وەلا نانی عومەربەگ، سەمسام بەوپەڕی بادیهەواییەوە لە پاڵە و پشتی فەرمانڕەوایی پاڵی دایەوە و کاروباری وڵاتی زۆر بە ڕێکی گرتە دەستەوە و لە ماوەیەکی زۆر کەمدا لوڕستانی تەواوێك وە برەو خستەوە. ڕۆژگار هاتوچوو؛ ڕۆژێك سەمسام بە تاقی تەنیا چووە جەستەی شەهابەدین ئەلیاسی لەنبەکی و برایانی و کێشەی تێهاڵاندن و ئەوانیش دەستەوەکەریان کرد و پەنجاوچوار برینیان لە لەشی سەمسام کرد! بەڵام سەمسام پەکی نەکەوت و دەست بەرداریان هەر نەبوو تا ڕاوی نان و کەوتە شوێنیان و لە سەر لوتکە کێوێکی پڕ بەفردا حاسیەی کردن و لە سەرمانی کەسیرە کردن و هەمووی گرتن و جووقەواری لێ بڕین.

بە شوێن ئەو ڕووداوەدا ئەوەزایەکی شێخ کاکۆیە چووە لای غازانخانی مغول و لەبەری پاڕاوە کە خوێنی جەماڵەدین خدر و شەهابەدین ئەلیاس ون نەکا و تۆڵەمیان بستێنێ. غازانخان ناردی عومەربەگ و سەمسامیان هێنا و لە عومەربەگی پرسی تۆ بۆچی جەماڵەدین خدرت کوشت؟ عومەر

گوتی: چونکە ئەو منی نەکوشت! غازانخان ئەو جار پرسی: باشە ئەی کورە چکۆلەکەیت بۆ کوشت؟ عومەر لە وەراما ڕاما و بەسەرکزی داما. غازانخان دایە دەست کەسوکاری جەمالەدین و لە تۆڵەی خوێنی خۆیاندا کوشتیان و هەروەها بە فەرمانی خان، سەمسامەدین مەحمودیش لە تۆڵەی شەهابەدین ئەلیاسدا کوژرا. ئەم ڕووداوە سالی٦٩٥.ك (١٢٩٥و ١٢٩٦.ز) ڕووی داوە.

عیزەدین محەمەد

کوڕی ئەمیرعیزەدینحوسێن کوڕی بەدرەدینمەسعوود

لە پاش کوژرانی عومەربەگ و سەمسامەدین مەحموود، عیزەدینمحەمەد -کە هێشتا منداڵ بوو- کرا بە فەرمانڕەوا. بەدرەدینمەسعوود کوڕی فەلەکەدینحەسەن -کە ئامۆزای بوو، بە تەمەنیش گەورەتر بوو- ببوە بەرهەڵست و خۆی لەو لە پێشتر دەزانی.

لە ڕۆژگاری دەسەڵاتی سوڵتان محەمەدی خودابەندەدا، لە سەر فەرمانی سوڵتان بەدرەدین مەسعوود، نازناوی ئەتابیکی درایە و کرایە حاکمی ولای لوڕستان و عیزەدین بە ئینجۆ -ملکی تایبەت و دارایی سوڵتان- ڕادەگەیشت. لە پاش ماوەیەك هەردووك ئەرك هەر بە عیزەدین سپێرا و هەتا ما، ئەوکاربەدەستیەی هەربەدەستەوەما و لە سالی ٧١٦.ك(١٣١٦،١٧.ز)دا کۆچی دوایی کرد.

دەوڵەت خاتوون ژنی عیزەدین محەمەد

لە پاش مەرگی عیزەدین بوو بە شاژنی خاکی لوڕستان. بەڵام لە ڕۆژگاری ئەودا کاروباری دنیاداری ڕۆژبەڕۆژ بەرەو گەندی و لەنگی دەچوو. ببووە هەرکەس-هەرکەس و کەس خەتی شاژنی نەدەخوێندەوە. زۆربەی کاروباری لە دیوانی پادشایانی مغولەوە بەڕێوە دەبرا و کە لە ئەنجامدا کارێکی بۆ نەکرا. ناچار عیزەدین برای خۆی، لە جێگەی خۆی دانا و خۆی لە کار کێشایەوە.

عیزەدین حوسێن برای دەوڵەت خاتوون

لە جێگەی خوشکی جڵەوی فەرمانڕەوایی لوڕستانی گرتە دەست و ماوەی چاردەساڵ فەرمانڕەوایەتی کرد. خەڵکی لوڕستان لە ژێر سێبەری دادگەری ئەودا بە خۆشی و شادمانی و تەسەلی و

خۆشگوزەرانی دەژیان.[1]

شوجاعەدین مەحموود

لە پاش مەرگی عیزەدین، شوجاعەدین مەحموودی کوڕی کرا بە جێنشین؛ بەلام پیاوێکی ناپیاو و بێ‌ئەمەگ بوو؛ هەموو خەڵک لە دەستی وەزاڵە هاتبوون. لە ساڵی ٧٥٠.ك (١٣٤٩و١٣٥٠.ز)دا لێی ڕاپەڕین و کوشتیان و لە کۆڵ دنیایان کردەوە.

مەلیك عیزەدین کوڕی شوجاعەدین مەحموود

لە پاش باوکەکەی کرا بە فەرمانڕەوا و لە سۆنگەی ئەوەدا کە پەیوەندی دۆستانەی دەگەڵ پادشایانی عێراقدا پەیدا کرد، بەرز بۆوە و ناو و ناوبانگی پێکەوەنا.

دواجار لە ساڵی ٧٩٠.ك (١٣٨٨.ز) ئەمیرتەیموووری کورەکانی لە قەلای وامیاندا -کە نیوفرسەخی بروجەردە- دەوری داو گرتی و ناردیە سەمەرقەند و سەیدی ئەحمەدی کوڕیشیان بردەمەندگان و لە پاش سێ ساڵ دوورخستنەوە -کە ناویان نابوو وچانی پەروەردەکردن- هێنایانەوە و هاتنەوە لوڕستان و عیزەدین دەستی کردەوە بە فەرمانڕەوایی خۆی؛ بەلام لە ئەنجامدا لە سەر سەرسەختی و لاساری و بێباری سەیدی ئەحمەدی کوڕی، باجگرانی مەغول گرتیان و بە ناوی سەرپێچ و یاغی بردیانە سولتانیە و بە زیندوویی کەوڵیان کرد و لاشەیان حەوت ڕۆژان لە ڕاستە بازاڕی شاری سولتانیەدا هەلاوەسی.

سەیدی ئەحمەد

هەتا ئەمیرتەیموور لە سەر دنیا بوو، نەیوێرا خۆ دەرخا و دابوویە چیا و چۆلان و هەر ڕۆژە لە جێیەك و هەر شەوە لە دێیەك و هەرتاوە لە شوێنێك و هەر دەمە دەکەلێنێك و کولێنێکدا خۆی دەشاردەوە؛ بەو پەڕی پەرێشانی و چارەڕەشی دەژیا. لە پاش مەرگی تەیموور هاتەوە ولات و تا ساڵی

١- حوسێن‌حوزنی لە سەر ئەم باسە دەڕوا و دەڵێ سوڵتان ئەبووسەعید مەزنایەتیەکەی دان پێدا ناوە و لە فەرمانڕەواییەکەیدا بە سەرکەوتوویی سەردەکەوت و هەتا ڕۆژگاری ئەمیرتەیموور هەرما. ئەمیرتەیموور دەیەویست بیخاتە بەر فەرمانی خۆیەوە، ملی نەدا و توانی بیگرێ و بیکوژێ. زانیشمان کە بنەماڵەی پێشوو بە مەرگی عیزەدین بڕایەوە و خێزانێکی نوێ هاتە ڕووی کار. جەمیل

٨١٤.ك (١٤٠١و١٤٠٢.ز) لە لوڕستان مەزنایەتی کرد و ئەوسا مرد.

شاحوسێن کوڕی مەلیک عیزەدین

لە پاش ئەمانی سەیدی ئەحمەد، شاحوسێنی کوڕی عیزەدین کرا بە فەرمانڕەوای لوڕستان. شاحوسێن پیاوێکی بزێز و هاروهاج بوو؛ وەك دەڵێن دەزرێی داودی ئەدەوەستا. هێرشی دەبردە سەر هەمەدان و پەلاماری جەربادقان و دەوروبەری ئیسفەهانی دەدا. تەنانەت لە ڕۆژگاری سوڵتان ئەبوسەعید کورەکانیدا هەمەدانی گرت و لەوێوە ڕووی کردە گەرمەسێر و لە شارەزوور هەڵیکوتایە سەر هۆزی بەهارلوو. کۆر پیرعەلی سەر کۆماری بەهارلوو دەرۆستی هات و بڕستی لێ بڕی و کوشتی. ئەم ڕووداوە لە ساڵی ٨٧٣.ك (١٤٦٨، ٦٩.ز)دا قەوماوە.

شاڕوستەم کوڕی شاحوسێن

ماوەیەکی زۆر مەزنایەتی لوڕانی کرد و لە دواییدا خۆی گەیاندەلای شائیسماعیلی سەفەوی و ئەویش پەسندی کرد و بە چاوەدێری شایان و بە لاواندنەوەی شایانە سەربلندی کرد. زۆر لەو خۆشیەدا نەمایەوە و دوای دەمێکی کەم دنیای پڕ لە خەمی بەجێهێشت و بە یەکجاری سەری نایەوە.[1]

ئەغوەر کوڕی شاڕوستەم

١- ئەمینزەکی و حوسێنحوزنی دەڵێن: دوای ئەوە کە شائیسماعیل بەغدای گرت و بەرەو حەویزە دەچوو، لەشکرێکی دەهەزار کەسی بە سەرکردایەتی حەسەنبەگیلالا و سەرەك هۆزەکانی کوردەکانی تالش و بەمیراچەگی فەرمانلوو، ناردەسەر شاڕوستەم و شەڕێکی زۆر سەختیان لە ناودا قەوما. شاڕوستەم خۆی نەگرت و دایە چیا. لە پاشان خۆی زۆر دەتەنگانەدا دیت، داوای پێك هاتنی کرد و دوای ئەوە کە حەسەنبەگ و بەمیراچەگ مەرجەکانیان قبوڵ کرد، هاتەوە و لە ڕۆژی دووەمی مانگی جیمادی دووەمدا هاتە لای شائیسماعیل و زۆر پێشوازیەکی گەورەی لێکرا و شا زۆر بە ڕووی خۆشەوە بەخێری هێنا و بە زمانی کوردی بە شێوەی لوڕی زۆری دەگەڵ دوا و فەرمانیشیدا ڕیشە درێژەکەی بە جەواهیرات بڕازێننەوە. هەر تاڵە مووەی ڕدێنی گەوهەرێکی پێوە هەڵاوەسرا و چەند ڕۆژێك بە میوانی گلی دایەوە. ئەوسا مەڵبەندی شووشتەر و دزفوولی پێ بەخشی و فەرمانی فەرمانڕەوایی بۆ مۆر کرد و گەڕاندیەوە پایتەختی وڵاتی خۆی و هەتا سەر هاوسایەتیان هەر خۆشبوو. جەمیل

ئەغوەر کوڕە گەورەی شاڕوستەم بوو؛ لەپاش باوکی بوو بە فەرمانڕەوای لوڕستان. ساڵی ٩٤٠.ك (١٥٣٣.ز) کە عوبەیدوڵلا خانی ئوزبەگ هێرشی هێنابووە سەر ئێران و گەیبووە خوراسان، ئەغوەر بۆ بەربەست کردنی ئەو هێرشە ڕەگەڵ لەشکری شاتۆماسب کەوت و جیهانگیری براگچکەی خۆی لە لوڕستان بەجێهێشت، کە سەرپەرشتی وڵات بێ. جیهانگیر کێسی لەو دەرفەتە هانی و هۆزەکانی لوڕستانی کردەلایەنگیری خۆی و ڕایگەیاند کە هەر خۆی فەرمانڕەوایە و کاکی هیچکارە نیە.

کاتێ کە لەشکری شابەرەو دوا دەگەڕایەوە، ئەمیرئەغوەرە ئەو دەنگ و باسە ناخۆشەی بیستەوە و داوای گەڕانەوی لە شاکرد و چوارناڵە ئەسپی بەرەو لوڕستان تاودا. لە ئەهاوەند هێندێك هەتیوەمەتیوی لاتولوتی لێ هاڵان؛ بەڵام گەورەپیاوان و کەیخودایانی لوڕ، کەس دانی پێدا نەهێنا و جیهانگیریان لەو خۆشتر ویست. لە پاش هێندێك شەڕ و کوشتار ئەغوەر بە دیل گیرا و کوژرا.

جیهانگیر کوڕی شاڕوستەم

جیهانگیر لە پاش کوشتنی برای، بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆ لە لوڕستانداو ماوەی نۆساڵ بە سەربەستی و کامەرانی پادشایەتی کرد. لە ساڵی ٩٤٩.ك (١٥٤٢و ٤٣.ز)دا شاتۆماسب لە تۆڵەی ئەغوەردا کوشتی[1].

١- مێژوونووسانی کورد، ئەمیرزەکی بەگ و سەیدحوسێن حوزنی دەڵێن: ئەم ئەغوەر بەگە ماوەیەك فەرمانڕەوایەکی سەربەخۆ بووە. ساڵی ٩٤٨.ك (١٥٤١.ز) کاتێ کە شاتۆماسب بۆ ئەمێ کردنی والی دزفول (عەلائەدین ڕەعناشی) لەشکری دەبرد و گەیشتە لای لوڕستان، جیهانگیر چووە لای و دیدەنی لێکرد. بەڵام لە پاش ماوەیەك گوێی نەداوەتە فەرمانی شا و زیانیشی بە وڵاتی هاوسای خۆی گەیاندووە. لە سەر فەرمانی شاتۆماسب عەبدوڵلاخانی ئیستاجلووی تورکمانی ساڵی ٩٤٩.ك (١٥٤٢.ز) لەشکرێکی یەکجار زۆری بردۆتە سەر لوڕستان و شەڕێکی حەستەم و بە سام لە نێوانیاندا ڕووی داوە و جیهانگیر لە شەڕدا بە دیل گیراوە و کوژراوە، بەڵام ڕوستەم و محەممەدی کوڕەکانی جیهانگیر هەڵاتوون و خۆیان گەیاندۆتە بەغدایە.

لە پاشان شاتۆماسب فەرمانی لوڕتڕانی دەرکردووە و دەستی لەشکری لە تاڵان بەرەڵا کردووە. لەشکری قزڵباشان بە شیر و تیر، شیشاونە گیانی لوڕانەوە و پیر و لاو و ژن و پیاو و زورهان و ساوایان نەهاراستووە و تەنانەت ناژەڵ و پاتاڵیشیان سەر بڕیوە و دەغڵودان و باغاتیشیان -سەر لەبەر- لە بنە هێناوە. لە ئەنجامدا ئەمیرشاقاسم -کە

شارۆستەم کوڕی جیهانگیر

لە پاش ئەوە کە شائۆماسب میرجیهانگیری کوشت، ئەبوومووسلیمی گوودەرزی -کە لەلەی منداڵەکانی جیهانگیر بوو- شارۆستەمی کوڕی جیهانگیری بە نیوەخۆش و نیوەزۆر، ڕەکێش کرد و بردیە لای شائۆماسب و کردیە دیاری دەستی خۆی و گوتی: شادۆستیم وای لێکردم کە ئەم کوڕەم بۆ هێناوی. دەزبەجێ لە سەر فەرمانی شاکۆت و زنجیریان خستە پێ و پیلی شارۆستەم و لە قەڵای الـموت[1]دا بەند کرا. لە پاداشتی ئەو کارە چاکەی کە گوودەرزێ کردی! پلەوپایەی میرئاخۆری تایبەتی شاهانەی درایە و لە ناو هاوکارانیدا سەرفراز کرا.

کوڕێکی تری جیهانگیر کە ناوی مـحەممەدی بوو لـەو کاتـەدا زۆر منداڵ بـوو، هەڵسووڕانی کاروباری فەرمانڕەوایی لە وزەی ئەودا نەبوو. لوڕەکان بە دزیـەوە بردیانە چـەنگلە -کـە جێگایەکی سەخت و بەرپیوار بوو- لەوێ شاردیانەوە. ئیتر کەسی وا لەو بنەماڵە نەمابوو کە بە سەریان ڕابگا. ماوەیەك ئەو هۆز و تیرانە بێ سەر و سەردار مانەوە.

ڕۆژێك لە ڕۆژان کابرایەکی خوێڕی و بێ فەر -کە بە سەر و شکڵ زۆر لـە شارۆستـەمی دەکـرد- پەیدا بوو، گوتی: من شارۆستەمتانم و لە قەڵای ئەڵەمووتەوە ڕام کـردووە و خـەڵکیش بـاوەڕی کـرد. کابرای تاین زۆر بێباکانە و بە بێسڵ کردن ڕووی کردەماڵی شارۆستەم و خۆی کردەسەرداری ماڵ. ژنی شارۆستەم -کە چەندین ساڵ بوو مێردی لێ دوور خرا بۆوە- بە هاتنەوەی هەر شاگەشکە بـوو! خـۆی دابە دەستەوە و دەگەڵیدا ڕادەبوارد و بە مێردی خۆی دەزانی و خەڵکیش کە دیتیان وا ماڵ و منداڵی خۆی پێی شاد و شوکور بوونەوە، ئەوانیش هیچ دوودڵی و گومانیان نەما کە شارۆستەمی بـە ڕاستی هەر بە ڕاستی هاتۆتەوە. زۆر بەدڵ هاتنە ژێر فەرمانیەوە و کردیانە فەرمانڕەوای خۆیـان. کـاتێ ئـەو

میرنشینیەکەی بە سەر لوڕستانەوە بووە و کریوی ئەمیرجیهانگیریش بـووە- تکـای لـە شـا کـردووە، قزلباشـیان کێشاوەتەوە و بە ڕوو لێنانی سەیدئەمیریش لە خانەدانی میـرانی لوڕستان خۆشبووە و هەر شا بۆ خۆی لوڕستانی لـە نێوان ڕوستەم و مـحەممەدیدا بەش کردووە. جەمیل

۱- ناوی قەڵایەکی قایـمە و لە لای قەزوێنە. جەمیل

لە شەرەفنامە فارسیەکەدا هەر نووسراوە «قلعه‌الـموت» مامۆستا ڕۆژبەیانی لە تەرجەمە عەرەبیەکەدا ناوای نووسیوە: قلعه آلموت= الـموت‌الاحـمر. واتا: ئاڵی کوردی و فارسی دەگەڵ مەوتی عەرەبی لێکداوە و بووە بە مەرگی‌سوور. من لام وایە هەڵەمووتی کوردیە کە بە جێگەی زۆر سەخت دەڵێن؛ چونکە فارسیش بە «ئەلەمووت»ی دەخوێننەوە. هەژار

خەبەرە سەیر و سەمەرە گەیشتە قەزوین و بە گوێی شـادا درا، گـورجێ شارەوستـەمی لـە گرتووخانـە دەرێنا و فەرمانی شاهانەی بۆ دەرکرد کە فەرمانڕەوای لوڕستان بێ و خوڕەمابادیشی پێ بدرێتەوە، کە هەر لە زووشەوە پاتەختی خۆیان بوو.

شاڕوستەم وەك باڵندەیەك کە لە ڕکە بەردرابێ و پەلـەپـرووزەی چـوونەوەی هێلانـە و سـەردانی جووجەڵان بکا وابوو.

هەر دەست و پەلێکی بوو بە باڵێ　　　تـا هـەرچی زووە بگاتە ماڵێ

بە بێ پشوودان و وچان، شەووڕۆژی دەسەر یەك خستەوە و بە پڕتاو بـەرەو لوڕسـتان دەیکوتـا و ڕانەوەستا هەتا خۆی گەیاندەوە ناو کەس و کاری. شاڕوستەمی گۆرینیش لە خۆگۆڕیـن وازی هێنـا و پێی پێوە نا و لە پەناوە بۆی دەرچوو. ڕێویەبۆر کرپاری کەوڵت هاتەوە! بەڵام دۆستانی شاڕوستەمی بە ڕاستی نەیانهێشت زۆرە شاڕوستەم بێ دەردیسەر سەر دەرکا. کەوتنـە شـوێنی و گرتیـان و هێنایانـەوە ناوایی و لە بەر چاوی حەشامات بەردەبارانیان کرد و چاوی نامەردانیان پێ ترساند.

لەو ماوەیەشدا مـحەمەدی برای شاڕوستەم ببووە پیاو و لە سـەر مەزنایـەتی لوڕسـتان دەگـەڵ شاڕوستەمدا کێشە و هەرایان لێ پەیدا بوو؛ تەنانەت کار گەیشتە بە گۆ یەکـدا چـوونی چـەکدارانە و شیـر و ڕمبیان لە ڕووی یەکتـر هەژاند. کەیـخودا و ڕیش سپی بوونە بەریوان و ناوبژییان کـردن و لـە سەر ئەوە پێکیان هێنان کە شاڕوستەم چونکە برا گەورەیە چوار دانگ لە شەش دانگی لوڕسـتانی بـە دەستەوە بێ و ئەو دوو دانگی دیکەش کە دەمێنێتەوە، مـحەمەدی پێ ڕابگا و هەر پێکەوەش بـژین. هەر دووك برا بە دڵ دەگەڵ یەکتـر ئاشت بوونەوە و زۆر بە خۆشی و برایەتی ڕایاندەبوارد.

لەمەوبەر باسـمان کرد کە لە دوای ئەوەی ئەتابیك شاحوسێن بە دەستی غیاسەدین کوڕی کاوس کوژرا و غیاسەدین لە ترسی میـرزا شاهڕۆخ لە وڵات هـەڵات و ئیتـر ئـەتابیکانی لـوڕ ئاسەواریان بڕایەوە، لەوساوە مەڵبەندی لوڕستانی گەورە -کە بە وڵاتی بەختیاری بەناویانگـە- هـەر نـاوە و هـەر تاوە، لە ناو دەستی ئەم و ئەودا دەستاودەستی دەکرد.

لە ڕۆژگاری شاتۆماسبی سەفەویدا مەزنایـەتی بەختیاریـەکان بـە تاجـمیرناوێك سـپێرابوو کـە سەرکۆماری هۆزی ئەستەرکی بوو. ئەویش دەبوایە هەرساڵە دراوێکی زۆر و زەوەند بـە نـاوی یـاری و دیاریەوە پێشکەش بە شای ئێران بکا. ساڵێکیان تاجـمیردراوی دیاری شای بۆ هەڵنەسووڕا و فـەرمان

درا لە سەریاندا. لە پاش تاجمیری سەرپەراو مەڵبەندی بەختیاری (لوڕی گەورە) درایە دەست میرجیهانگیری بەختیاری و دەبوایە ساڵانە دەهەزار تێستر بۆ دیوانی شای ئێرانێ بەرێ بکا.

میرجیهانگیر پیاوێکی سەر بە دەرەوە و لە ناو هۆزەکەی خۆیدا بەرێز و خۆشەویست بوو. شاڕوستەمی کوڕی جیهانگیر -کە ئێستا باسی ئەو دەکەین- ببووە دەستەبەری ئەو میرە بەختیاریە کە هەر گا ئەو ئێسترانەی بۆ نەدرا، ئەو بۆی بدا.

ساڵی ٩٤٧.ك (١٥٦٦.ز) شاتۆماسب ئەمیرخانی مووسڵوی خاوەنی هەمەدانی ناردبوو کە ئەو دەهەزار ئێسترە لە لوڕستانی گەورەدا کۆ کاتەوە و بشچێ باج و پیتاکی خوزستانیش بۆ شاوەرگرێت. لەو دەمەشدا خوزستان بە دەست عەرەبەکانی موشەعشەعەوە بوو.

شاپەروەرخانم کچی ئەغوەر و ژنی شاڕوستەم بە دزیەوە فەرمانێکی شای ئێرانی وەرگرتبوو کە دەبێ ئەمیرخانی مووسڵو لە -هەلێکدا کە بۆی هەڵکەوت- محەمەدی برای شاڕوستەمی بگری و بۆ شای ڕەوانەکات!

جا کە ئەمیرخان گەیشتە بەرەوە و لە خوڕڕەماباد نزیك کەوتەوە، محەمەدی چوو بە پیریەوە و دیدەنی لێ کرد. ڕۆژێکیان ئەمیرخانی مووسڵو، محەمەدی و گەلێك لە دەست و پێوەند و هەواڵانی بانگێشتن کردن و لە شوێنێکدا کۆی کردنەوە و محەمەدی و سەدکەسی لە گەورە پیاوانی لوڕستان گرت و باڵبەستە بۆ شای ئێرانی بەرێ کردن؛ شاش هەمووی لە قەڵای ئەڵەمووتدا خستنە ناو زیندانەوە.[1]

ئەگەر خوا دەرفەت بدا بە دووروودرێژی باسی بەسەرهاتی شاڕوستەم و محەمەدی دەنووسم.

١- سیدحوسێن حوزنی ئەم ڕووداوە بە جۆرێکیتر دەگێڕێتەوە و دەڵێ: ئەمیرمحەمەدی شۆڕشی ئەوەستاندبوو؛ ناوچەکانی دەوروبەری تاڵان دەکردن و قەڵەمڕەوی زێدەدەکرد و لەشکری هەر بە هێزتر دەبوو. شاتۆماسب لەشکرێکی یەکجار زۆر و پڕچەکی بە سەرکردایەتی ئەمیرخانی حاکمی هەمەدان ناردەسەر. محەممەدی دەگۆی ڕاچوو. ماوەیەکی زۆر، زۆر پاڵەوانانە شەڕی دەگەڵ کردن و هەردوولا بەرە زۆریان زیان وێ کەوت. بەڵام لە پاشان محەمەدی بە دیل گیرا و بۆ شاتۆماسبیان نارد و خستیە قەڵای ئەڵەمووتەوە. هێندێکیش دەڵێن: شاڕوستەم بانگێشتنەکەی کردووە و بەو فێڵە گرتوونی و خستوونیە زیندانەوە. جەمیل

محەممەدی کوڕی جیهانگیر

محەممەدی لە قەڵای ئەڵەمووتدا دەساڵ زیندانی کێشا. لە ماوەی ئەو دەساڵەدا چوار کوڕەکانی -کە عەلیخان و ئەسلەمز و جیهانگیر و شاوێردی بوون- لە شاڕوستەمی مامیان هەڵگەڕابوونەوە و ببوونە گڕێ ئاگر و لە تەشك و داوێنی هەڵگڕا بوون و یەخە و بەرۆکیان بەرنەدەدا و سەر و گوێلاکیان دەکوتایەوە؛ گەر و گێچەڵی وایان بۆ دەنایەوە هەنگوین و دۆشاویان بە زاری تاڵ کردبوو. هەر بەوەشەوە نەوێستا بوون، پەلاماری وڵاتی ژێردەستی شاشیان دەدا و شاشیان سەرگەردان و شاش کردبوو. هەمەدان و جەربادقان و دەوروبەری ئیسفەهان و چەند شارستانیان پوڕ دەکرد و ماڵی شاپەرستانیان کاول و خاپوور دەکرد.جگە لەوەی کە بە سەر ڕوستەمدا زاڵ بوون، لە ڕاست قزڵباشانیش ڕوستەمی زاڵ بوون و پاسدارانی سەرسنووریان وەزاڵە هێنا بوون و بنێشتە تاڵەیان بە بۆڵاتەوە نابوون و لە دەست و بردیان حەپەسا بوون. سەردارانی سەر بە شاو شاڕوستەمی دڵ نەشا، هەرچەندی کردیان و کۆشان و ڕووبەڕوویان بوون و دەگژیان ڕاچوون، هەر سەری شکاو و پاشڵی دڕاویان بۆ ما و بە هیچ ئاوایەك دەرۆستیان هەر نەدەهاتن و زۆریان نەدەبردن و چاریان نەدەکردن.

دەستدرێژی و دەست گەرمی ئەو بەچکە شێرانە، کێچی خستە کەوڵی شای ئێرانەوە و حەجمینی لێ هەڵگیرابوو؛ تێی گیرابوو ئەیدەزانی بە چ‌ڕێك چاریان بکا و لە دەستیان ڕزگاری بێ. ڕاوێژکەرانی شاوایان دەشاگەیاند کە ئەم بەڵایە بە هیچ شتێك دوایی نایە مەگین فەرمان دەرکەی و بفەرمووی کە لە محەممەدی خۆشبووی و لە زیندان دەری‌خەیە دەرەوە و ئەوسا دەست بە سەر، بە سەرکردەیەکی قزڵباشی بسپێرە و پێودانی بۆ دانێ، دەبێ کوڕەکانی بە بارمتە لە لای تۆ دانێ. ئەودەم بە یەکجاری بەردەدرێ و ڕزگار دەکرێ و لۆڕستانی دەدرێتەوە و لە سەرجێگە و ڕێگەی پێشووی دادەمەزرێتەوە.

شائەم ڕاوێژەی پەسند کرد و چۆنیان شوێن بۆ کێشابوو، لە سەری ڕۆیشت. محەممەدی بە مزگینی ئازاد کردن فرە شاد بوو. بەڵام سەرمڕای مەرجی دەگرۆ نانی کوڕانیشەوە قزڵباشان بۆیان خستەسەر کە دەبێ سیهەزار سەر ئەسپ و ئێستر و مەڕیش پێشکەش بە شاو نزیکانی شابکا!

محەممەدی ڕەوانەی قەزوین کراو درایە دەست حوسێن‌بەگی‌ئستاجلو -کە سەردارێکی قزڵباش بوو- لەوێوە نامەیەکی بۆ کوڕەکانی نووسی کە هیچ گیر نەبن و سیهەزار سەر ئەسپ و ئێستر و

پەز بۆ شابێنن و بێنە قەزوێن.

کورانی محەممەدی زۆر بە دەستوبردانە وەخۆ کەوتن و وێکەوتن و پێشەکی دەهەزار ئەسپ و ئێستر و ناژەڵیان پێکەوە نا و دوانیان بە هەڵەداوان ئەو وڵسات و پاتاڵەیان ڕەپێچ کرد و بەرەو قەزوێنێ کەوتنە ڕێ.

کاتێ گەیشتنە گوندی شەرەفاباد -کە فرسەخێکی بۆ قەزوێن دەمێنێ- وڵامیان بۆ بابیان نارد کەوا گەیشتوونە بەرەوە و فەرمایشتی لە سەر چییە؟

محەممەدی بە حوسێن بەگی ئستاجلوی ڕاگەیاند کەوا کوڕەکانم لە شەرەفابادن و وڵساتە پێشکەشیەکەی شایان هێناوە و من وای بە باش دەزانم بۆ خۆم بچمە شەرەفاباد و چاوێك بە پاتاڵەکەدا بگێڕم و قریۆك و ئەیاغی لێ هەڵوەژێرم و گەجەر گوجەری لێ هەڵاوێرم و تێر گوشت و بژاردەکەی بۆ شابنێرم؛ ئەوەك ڕۆژمەردیەمان بێتە سەر. خۆ ئەگەر لەو هەڵاواردن و هەڵبژاردنەشدا کەم و کووڕیەك بکەوێتە بەینەوە، لە دواییدا پڕی دەکەینەوە.

حوسێن‌بەگ ئەم پێشنیارەی بە دڵ بوو؛ چەند کەسێکی لە قزڵباشی تێرادیوی خۆی ڕەگەڵ خست و بردیانە لای کوڕەکانی.

تا ئەوان گەیشتنە شەرەفاباد، تاریکان داهاتبوو. محەممەدی بە قزڵباشەکانی پاسەوانی گوت: دەڵێن چی؟ ئەم شەو لە لای کوڕەکانم میوان بین؟ چونکە تازە شەوە و چاك و چرووکی ناژەڵ لێك ناکرێتەوە؛ بەیانی بە ڕووناکی لە پاتاڵەکە دەڕوانین و دەزانین کامی قەڵەوە و پتەوە، وەپێش خۆمانی دەدەین و دەیبەین و پێشکەشی دەکەین و ئەوی لەڕ و دالگۆشت و بێ بڕەوە، جیای دەکەینەوە و گلی‌دەدەینەوە. زۆر دەمێکیشە چاوم بە جگەرگۆشەکانم ڕوون نەبۆتەوە، با ئەم شەو تێریان ببینم و بیاندوێنم. قزڵباشەکان مانەوەی شەو و میوانی کوڕەکانیان بە باش زانی و گوتیان چی تێدایە؟ با وابێ.

محەممەدی تاریکایی شەوی بە دەرفەت زانی و خۆی و کوڕەکانی سەر و ئەسپی زۆر باشیان هەڵبژارد و ناوی خوایان لێ هێنا و مامزیان گەیاندەتەرادی کەحێلان و دەستەو جڵەو بە سەرەڕەو تێیان تەقاند و وەك تیری ساردەکەوان بۆی دەرچوون؛ لوڕستان بگرە و هاتم! شەوەکی ئەو شەوە کە دەنگ و باسی ئەم کۆچ و ڕەوە بە ناو قەزوێندا گەڕا و گوێچکەی شاش بەو دەنگە زرینگایەوە، فەرمان

دەرچوو کە ئەمیرخانی فەرمانڕەوای هەمەدان و دەستەیەکی هەڵبژاردەلە چاپك سوارانی قزڵباش بکەونە شوێن محەممەدی و کوڕەکانی و دەردەستیان کەن. بەڵام ئەسپی ژێر ڕکێفی عەجەمان ئەو کردەو دەرهاتووانە نەبوون کە تۆزی سوارچاکانی لوڕ بشکێنن؛ زۆر لە چارەوێکانیان لە ڕێگەدا سەکەت بوون و بە دەم لە پووشی گەڕانەوە. محەممەدی و کوڕانی ڕێگای دەرۆژیان بە چوار ڕۆژ بڕی و خۆیان گەیاندەوە لوڕستان.

شاڕوستەم وەك گوتوویانە: ترسی لە بێچووەمار بوو، هەژدیهاشی دوچار بوو! کاتێ زانیەوە کە محەممەدی بە کوڕانەوە هاتەوە، دەشێزانی دەسەریەوە ناچێ و هەر بە گەز و ڕێەی خۆی بۆی دەپێوێتەوە، تۆقری لێ هەڵگیرا و کونەمشکی لێ بوونە قەیسەری و سەری خۆی دەبن کەوشێ گرت و ئەو هەڵاتنەی پێ هەڵات، ناوری نەداوە هەتا لە کووچە و کۆڵانەکانی قەزوێن خۆی گرتەوە و لەوێش دەناو کڵاوسوورانذا ماتەی هەڵگرت و تازە ببڕای-ببڕای بیری لە لوڕستان نەدەکردەوە و نەیدەوێرا خەونیش بەو ڕۆژەوە ببینێ کە کوێخایەتی کردووە. لە قەزوێنیش چونکە کەس کاری پێ نەمابوو، کارێکیان پێ نەسپارد و بەرەهەڵدا-بەرەهەڵدا دەخولایەوە هەتا ڕۆژێك لە برسان و لە ترسان سەری نایەوە و ناوی لە رووپەڕی ژیان کوژایەوە.

محەممەدی لە سەر هەموو خاکی لوڕستان بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆ و شای بێجوقەقە. بەدەستەڵاتێك بوو خودا نەبێ کەسی بە باڵادەستی خۆی نەدەزانی و دەیگوت پیاوم دەوێ لار بڕوانێتە لوڕستان و مەردم گەرەکە بەردم وەبەر پێ بدا. بەوپەڕی سەربەستی و ئازادی دەژیا و قۆشە و پوڵەسوتاوێك لە داهاتی لوڕستان بە هیچ ناوێکەوە نەدەچووە گیرفانی هیچ ناپیاوێکەوە.

مەردی و نەبەردی سامێکی وای بۆ پەیدا کرد کە شاتەماسب و شائیسماعیلی دووەمیش دڵیان ڕادەگرت و هیمی دۆستایەتیان دەگەڵ دادەڕشت.

دوای ئەوە کە شائیسماعیلیش مرد و پشتی دەدنیا کرد، محەممەدی خۆی کردەلاگیری سوڵتان مرادی عوسمانی و سوڵتان بە دۆستایەتی محەممەدی زۆر شاد و دڵخۆش بوو. لە ئاستانەوە بۆی بڕایەوە کە ناوچەکانی مەندەلی و چەسان و بادرانی و تەرساق -کە موڵکی تایبەتی شاهانە بوون- ئەو بە سەری ڕابگا و دەرامەتیان -کە دەیکردە دوازدە کیسە زێڕی عوسمانی و بەرانبەر بە شەشسەد تومانی عێراق بوو- مووچەی ساڵانەی محەممەدی بێ. فەرمانێکی سوڵتان مرادیشی بۆ دەرچوو کە

هەتا محەممەدی دۆستی دڵسۆزی دەوڵەت بێ، ئەو مووچە و بەراتەی هەر ببێ. سەرەڕای ئەوەش فەرمانی فەرمانڕەوایی لوڕستانیشی بۆ مۆرکرد و گەلێك خەڵاتی درایە و دراوی زۆری پێدرا و کەمەربەند و حەمایەڵە شیری زێڕین، بەشێك بوون لەو خەڵاتانە.

چەند ساڵێك بەو جۆرە رابیوارد. بەڵام پیاوی وەك محەممەدی کە سەری بۆ عاسمان نەدەچەماند، نەیدەتوانی لالایی لە بەر میری میرانی بەغدا بکات و زمان لووسی و کلکسووتە و خۆهێنانە پێش، زۆر لەو بەدوور بوو. میری میران لە سەر ئەو سەربەرزیەی خۆشی نەدەویست و بەگەکانی تری عوسمانیش هەر سەبارەت بەو ئاکارە پیاوانەیەی بە تاوانباریان دەزانی و لە هەموو لایەکەوە لێی کەوتنە دوژمانی و درۆیان بە دەمەوە هەڵدەبەست و کارێکیان کرد کە بە دزیەوە فەرمانێکی سوڵتانیان خستە دەست کە هەر کاتێ بۆیان لوا محەممەدی بگرن و بیخەنە بەند و پێوەندێ.

محەممەدی هەستی بەو کەمین و بەیسنە کردبوو، خۆی دوورە پەرێز دەگرت و هەلی بۆ هەڵنەدەخستن کە بەردەستی بکەن. تەنانەت رۆژێك یەك لە بەگلەربەگەکانی عوسمانی -کە خۆی بە گاشەخۆر دەزانی- سەرەڕێی لە محەممەدی گرت و نیازی گرتنی دەدڵ گرتبوو. بەڵام محەممەدی لەو کەسانە نەبوو کە ئەم جۆرە قەلە و قوتانە بەنی بابدەن و بە بەگلەرێك و دوان و سیان و دەیانیش بگیرێ. بەگلەری چەنبەری لەو رێگرتنەی، لە هەناسەی سارد و خوێنی گەرمی خۆی بەولاوە چی دەسگیر نەبوو. لەو رۆژەوە محەممەدی پتر لە پێشوو خۆپارێزی دەکرد و ئاگای لە خۆی دەبوو. توخنی بەغدا نەدەکەوت و تەنیا داهاتی ئەو مولکانەی وەردەگرت کە دوورە بەغدا بوون و لە مولکی تایبەتی شاهانە بۆی دیاری کرابوون.

شاوێردی و جیهانگیری کوڕیشی -کە بە ناوی بارمتەی دڵسۆزیەوە لە بەغدا گل درابوونەوە- رۆژێك کە دەیانزانی والی لە بەغدا دەرچووە و بە ناوی گەشت و راوەوە چۆتە چوڵ و دەشتەوە، بە هەلیان زانی و بە جووتەسوارە لە شار دەرچوون و ئەسپیان تاودان و بە جۆرێکیان داژۆت کە بای شەماڵ و خەیاڵی تورکانیشیان پێ رانەدەگەیشت و خۆیان گەیاندەوە لوڕستان.

لەو سەروبەندانەشدا سولتان محەممەد کوڕی شاتەهماسب[1] ناردبوویە سەر کیژی محەممەدی کە بۆ هەمزەمیرزای کوڕی خۆی بخوازێ و نیازیشی لەم خزمایەتیە نێوان خۆشبوونی محەممەدی و ئێران بوو. ئەمیرمحەممەدی بەو خزمایەتیە ملی داو کچی خۆی کردەبووکی شای ئێران و دیسان دۆستایەتی دەگەڵ قزلباشان دامەزراندەوە. تا ژیا هەر بە سەربەرزی و ئازایی ژیا و کە مردیش بە ئازادی مرد.

شاوێردی کوڕی محەممەدی[2]

لە پاش ئەمانی میرمحەممەدی -لە سەر پەسندی ڕیشسپی و کەیخودایانی لوڕستان- شاوێردی لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی ڕۆنیشت و لە دیوانی شاسولتان محەممەدی سەفەویشەوە فەرمانی فەرمانڕەوایی بۆ دەرچوو.

کاتێ کە هەوساری کاروباری فەرمانڕەوایی ئێران کەوتە ناو لەپی بە هێزی شاعەبباسەوە[3]

١- سولتان محەممەدی خودابەندەکوڕی شاتەهماسبی سەفەوی، ساڵی ٩٨٥.ك (١٥٧٧.ز) لە جێگەی شائیسماعیلی دووەم -کە برای بووە- کراوەتە شا و هەتا ساڵی ٩٩٥.ك (١٥٨٧.ز) پادشا بووە. جەمیل

٢- فەرمانڕەوایەکی زۆر بە مشوور بووە و کاروباری وڵاتی زۆر بە ڕێکوپێکی بەڕێوە بردووە و سنووری قەڵەمڕەوی خۆی گوشاد کردۆتەوە و لەشکری زۆری پێکەوە ناوە و چەك و جبەخانەی فرەی وە سەر یەك ناوە و گەنجینەی لە دراو ئاخناوە و ئەوەندەیە دادگەری و دڵسۆزی دەگەڵ ژێردەستانی خۆیدا ڕەفتاری کردووە کە هەموو کەس خۆشی ویستووە و لە فەرمانی دەرنەچوون. ساڵی ٩٩٧.ك (١٥٨٨.ز) سەنانپاشای چەغالەزادەی تورك، بە لەشکری بەغدا، نەهاوەندی گرت و خەڵکی ئەو ناوەی هەموو ئاوارە کرد و قەڵایەکیشی تێدا بنیات نا و بەو هێرشەی قورقورمازخانی حاکمی هەمەدانی خستە تەنگانەوە. گەلێك لە سەردارە کوردەکانیش بە تایبەتی کوردی شارەزووری کەوتنە گەل. چەغالەزادەپەلی هاویشتە عەلی شوکور و شارەزووریەکانی ناردەسەر هەمەدان. شاوێردیخان بە هێزی خۆیەوە هاتە هاواری قورقورمازخان. لە پاشان ئامۆژگاری قورقورمازی کرد کە بەو لەشکرە کەمەیەوە بە گۆ سەنان پاشادا نەچێتەوە باشترە. قورقوماز ئەم ئامۆژگاریەی بە خیانەت زانی و قسەکەی بە دەم دادایەوە؛ شاوێردی تۆرا و بە لەشکرەوە هاتەوە لوڕستان و دەستیکرد بە دابەستنی سنوور و قەڵاکانی و ئەو هۆزە کوردانەش کە ئاوارە ببوون پەنای دان و لە خۆی کۆ کردنەوە و سەربەخۆیی لوڕستانی ڕاگەیاند و دەگەڵ دەوڵەتی عوسمانیش خۆی کردەدۆست.

لە پاشان کە عوسمانی و ئێرانی پێك هاتنەوە، شاوێردی ساڵی ١٠٠٠.ك (١٥٩١.ز) خۆی کردەوە بە دۆستی ئێران و بوو بە خزمی شاعەبباس. جەمیل

٣- شاعەبباسی یەکەم کوڕی سولتانمحەممەد خودابەندەی سەفەوی، لە ساڵی ٩٩٥.ك (١٥٨٧.ز) و هەتا ساڵی ١٠٣٧.ك (١٦٢٨.ز) پادشایەتی کردووە.جەمیل

ویستی پتـر لە پێشوو پایەی دۆستایەتی دەگەڵ فەرمانڕەوایانی لوڕستاندا پتەو بکا. لە پێشدا خوشکە گەورەی شاوێردی -کە بێوەژنی هەمزە میـرزای برای بوو- لە خۆی مارە کرد.

دۆتـەمامێکی خۆشی -کە نەوەی بارام میـرزا بوو- لە شـاوێردی مـارە کـرد و بـەو خزمایەتیـە ئەوەندە لێك نزیك ببوونەوە وەك دەڵێـن موویان دەبەرەوە نەدەچوو.[1]

ئەم دۆستایەتی و نێوان خۆشیە هەروەك خۆی ما هەتا وەختێك کە شاعەبباس ئەغوەرلوو بـەگی بەیاتی ناردەسەر هەمەدان و کردیە گزیری خۆی لەو نـاوەدا. ئـەغوەر بـەگ و شـاوێردی دوژمـنی لـە مێژینەی یەکتـر و وەك کێرد و پەنیـر وابوون. لور و بەیات هەر لە کۆنەوە خوێنەخوێنی یەکتـر بوون و هەمیشە لێك دەخەفتان و لە بەهانە دەگەڕان.

شاوێردی و ئەغوەرلوو لە سەر مەڵبەندی بروجرد کردیانە کێشە و دەستیان لێـك دایـە چـەك و هۆزەکانی لور و بەیات لە نزیك برووجردەوە تێك بەربوون و هەرا قەوما. ئـەغوەرلوو بـەگ و زۆربـەی پیاوە سەرناسەکانی بەیات و گەلێك لە شەڕکەرەکانیان لەو شەڕەدا کوژران. لەشکرچـی لوڕستانیـەکان ڕژانە ناو ماڵ و منداڵی بەیاتەوە و دەستیان کرد بە تاڵان و شڕەخۆری و لە سیـــر هـەتا پیوازیـان بـۆ نەهێشتـن و وەك پەلکی سیـریان لێ کردن.

شاقولی بەگ برای ئەغوەرلوو بەگ بە هەر ئاوایەك بوو خۆی گەیانـدەلای شـاعەبباس و نـووك و بەدی کارەساتەکەی بۆ گێڕاوە و چۆن برا و خزمەکانی کوژراون و چۆن ماڵیان بە تاڵان براوە، هـەمووی لە بەردەم دانا. شاعەبباس بە بیستنی ئەو دەنگـوباسە تەمێکی بە سەردا هات و گڕی گرت و لە ڕکان هەروا ئاورینگی دێنان و هەر ئەو ڕۆژە خۆی لێ ساز کرد و بەرەو لوڕستان هێرشی هێنا.[2]

شاوێردی کە زانـی وا شـاعەبباس هـەر خـۆی هـاتووە و زانـی بەربـەرەکانی شـای پـێ نـاکرێ

١- دەڵێن شاعەبباس هەر بۆیە خۆی کردۆتە خزمی شاوێردی کە فریوی بدا و لە خۆی دڕدۆنگ نەکا و بتـوانێ کێـسی لێ بێنێ و لە بنەی بهێنێ و هەر وا لەوە دەگەڕا کە بەهانەیەکی بۆ هەڵکەوێ. بۆ ئەو مەبەستەشی ئەغوەرلوو سوڵتانی بەیاتی تورکمانی حاکمی نیسفەهانی ناردەبرووجرد کە پیتاکی بۆ کۆ بکاتەوە. ئیتـر دەگـەڵ شـاوێردی خانـدا بـوو بـە شەڕیان و ئەغورەلوو دەگەڵ چەند میـرێکی تورکمان سەریان تێدا چوو. جەمیل

٢- گوایە شاعەبباس لەو سەردەمەدا بۆ شەڕی ئۆزبەکان بەرەو خوراسـان دەچـوو؛ کـە ئـەم خەبـەرەی بیـست، بـەرەو لوڕستان گەڕایەوە. جەمیل

و کەللەی پێ لە کەللەی شاعەباس نادرێ، دەگەڵ چەند کەسێك لە دەستە و بەستەی خۆیدا بە ماڵ و منداڵەوە باری کرد و بە هەزار کوێرەوەری لە چەمی سەمیرە پەڕیەوە و خۆی گەیاندەچیای کلاو. ئیتر خەڵکەکەی‌تری لوڕستان، ماڵ و منداڵ و وردەو یەخسیریان لەم بەری چەم قەتیس ما.[1] لەشکری شاعەبباس بە سەری دادان و گەلێکی شپرزە کردن و زۆر پیاوی لێ کوشتن و هەرچی سامان و دارایی هەیانبوو هەمووی قزڵباشان بە تاڵانیان برد و نانی شەویان پێ نەهێشتن.

شاعەبباس مەهدی‌قولی سوڵتانی شاملووی کوڕەزای ئەغزەوار سوڵتانی لە سەر خۆڕەمابادی پاتەختی لوڕستان دانا و کردی بە میری میرانی ئەو سنوورانە و چەند کەسێك لە سەرکردەکانی قزڵباشیشی لە کن بە جێهێشت کە هاریکار و پارێزگاری بن. ئەوسا بە سەرکەوتوویی گەڕایەوە پایتەخت.[2]

لە دوای ئەوە کە شاعەبباس لە ئارادا نەما و گەڕایەوە قەزوێن، شاوێردی وەگورد کەوتەوە و کۆمەڵێکی لە پیاوە بە کارەکانی کورد و گۆران لە دەوری خۆی کۆ کردەوە و ڕووی کردەوە لوڕستان بۆ دەرپەڕاندنی مەهدی‌سوڵتان.

زۆر بێباکانە و بە لەخۆبووردوویی لە چەمی سەمیرە پەڕیەوە و لە پشت خوڕەمابادەوە خۆی بە لەشکری مەهدی‌قولیدا دا. شەڕێکی زۆر گەرم و گوڕ و بە خوێن و

١- حوسێن حوزنی لە کتێبی *لوڕستان*دا دەڵێ: شاوێردی بە لەشکرەوە کشایەوە و خۆی گەیاندەچیای گورکوە کە لە سنووری نێوان بەغدا و لوڕستانە و بیست فرسەخ لە سەدمەرەوە دوورە. شاعەبباس بە لەشکرەوە بۆی چووە؛ ئەویش کە زانیویە دەستی لێ هەڵناگرن ڕووی کردۆتە بەغدایە و شاعەبباس گەڕاوەتەوە. جەمیل

هەروەها حوزنی لەو کتێبەیدا دەڵێ: گەلێك لە کاربەدەستانی لوڕستان کە یەك لەوان ئەمیر قەیسەرخان بێدل و سەرۆکی هۆزێکی دوو هەزار ماڵی بوو، لە شاوێردی هەڵگەڕانەوە و چوونە لای شای ئێران. جەمیل

٢- شاعەبباس وڵاتی لوڕستانی بچووکی کردەدوو کەرتەوە: کەرتێکی دایە مەهدی‌قولی ناوبراو، کەرتەکەی‌تریشی دایە دەست سوڵتان‌حوسێنی کوڕی شاڕوستەم و هەموو سەرۆك‌هۆزەکانی لوڕی بچووکی بانگ کرد و خەڵاتی کردن و ڕایسپاردن کە لە فەرمانی سوڵتان‌حوسێن دەرنەچن و هەزار سەریشی مەڕ بە دیاری دایە سوڵتان‌حوسێن و لە دوای ئەوەش کە هۆزی قەرەئالووسی لە لوڕستان گوێزتەوە و ناردیە عەلی‌شوکور، بۆ خۆی ڕۆژی دەی موحەڕەمی ساڵی ١٠٠٢.ك (١٥٩٣.ز) گەڕایەوە بۆ قەزوێن. جەمیل

خوڕ لەو ناوەدا ڕوویدا؛ بەڵام لە ئەنجامدا لە پاش کوشت و کوشتارێکی دژوار و بێژمار، لەشکری شاوێردی خۆی نەگرت و ڕای کرد و هەر کەسە لەو ڕۆژدا، ببووە دزی گای خۆی و وەك ناردی ناو دڕکانیان لێهات. شاوێردی لە پاش ئەو تێشکانەی، ڕووی کردەبەغدا و هانای بردەبەر عوسمانییەکان و لەوێ گیرسایەوە.[1]

شاعەبباس کە بەمەی زانی بەراوردی کرد و لێکی دایەوە، وای بە باش زانی بە هەر نرخێك بێ لە دەمی عوسمانیانی بپچڕێتەوە و نەبێتە داردەستی دوژمنانی.

فەرمانی شاهانەی دەرکرد کە خوڕڕەماباد و لوڕستان بدرێتەوە دەست شاوێردی و لە جێگەی باب و باپیرانی خۆی فەرمانڕەوایی بکا. کەمبەرە شیری زێڕین و گەلێك خەڵاتی شایانی بۆ نارد و لە ناو هەواڵانیدا سەرفرازی کرد.[2] ئێستا کە مێژوو ١٠٠٥.ك

١- شاعەبباس دوای ئەوە کە شاوێردی لە لوڕستان ئاوارە کرد، پەژیوان بۆوە. حەزی نەدەکرد شاوێردی بێتە دۆستی عوسمانیان؛ چونکە دەیزانی ئەگەر ئەو سەردارە ئامدلرە و ئەو پاڵەوانە قارەمانە دوژمنی ئێران بێ، ژیان بە خەڵکی خۆزستان و فارس و عەلیشوکور و لوڕستان تاڵدەکا و بە تاڵان و چەتەیی لە بنەمیان دێنێ. لەوانەشە ڕۆژێك لە ڕۆژان دەوڵەتیعوسمانی لەشکری بداتێ و بینێرێتە سەرئێران. لەبەرئەوە هەر بیریدەکردەوە چۆنی بێنێتەوە سەروڵاتی خۆی. لە دواییدا ئیعتمادودەولە فەرهادخانی بە ناوی پەشکنینەوە ناردەلوڕستان و ڕاشیسپارد کە زۆر پەلە بکا و تەقەلا بدا کە شاوێردی ئاشت کاتەوە. ئیعتمادودەولە فەرهادخان پیاوی ناردەلای شاوێردی و وتووێژیان لە ناودا هاتووچوو. دوایی ژوانیان لە گۆڕستانێك کرد و هەردووك لا سوێندیان بۆ یەکتر خوارد و پەیمانی ئاشت بوونەوەیان بەست. ئەمە لە ساڵی ١٠٠٣.ك (١٥٩٤.ز) دابوو؛ ئیتر شاوێردی هاتەوە خوڕڕەمابادی پاتەختی و فەرمانڕەوایی پێشووی گرتەوە دەست و شاعەبباس خەڵاتی کرد و ئەویش هەزار زێڕی بەخششدا بە پیاوەکانی ئیعتمادودەولە و هەروەها بە لەشکرەوە ڕەگەڵی کەوت و چوونە سەر خۆزستان کە شۆڕشی تێدا هەڵگیرسا بوو. جەمیل

٢- شەرەفخان هەر هەتا ساڵی هەزارویێنجی نووسیوە؛ بەڵام لە دوای ئەوە لە ساڵی ١٠٠٦.ك (١٥٩٧.ز)دا شاعەبباس دەشاوێردی هەڵپێچا و دەیەویست لە ناوی بەری و تۆڵەی لێ بکاتەوە. بەو نیازەوە و بە لەشکرێکی زۆرەوە ڕووی کردەئیسفەهان و لە ڕێگەدا بای دایەوە سەر لوڕستان و لە نەکاو بە سەر شاوێردیدا دا. شاوێردی کە زانی دەگەڵیان دەر نابا. لە بەریان هەڵات و خۆی گەیاندەسنووری عیراق و لەوێشەوە چوو خۆی لە قەڵای چەنگلەدا قایم کرد. شاعەبباس بە سەرکردایەتی ئەلاوێردیخان، لەشکری ناردەسەر و ئابلۆقەی قەڵاکەیان دا و لە پاش چەند شەڕ و پێکا هاتنێك شاوێردی بە دیل گیرا و بردیانە سەدەمەرە بۆ لای شاعەبباس. کاتێ گەیشتە بەردەمی شا، دەستی کرد بە جوێن پێدانی و ئەگەرچی شا بە نیاز نەبوو بیکوژێ؛ بەڵام ڕقی هەستا و فەرمانیداکوشتیان. ئەمجار شاعەبباس ڕووی لە حوسێنخان سەلویزی نا کە بە سەر لوڕستان ڕابگا. حوسێنخان لە بەر←

(١٥٩٧.ز)یە شاوێردی ماوە و زۆر بە کامرانی فەرمانڕەوای لوڕستانە.

←خاتری ماڵەمیران قبووڵی نەکرد. شاعەبباس بەوە زۆر تووڕە بوو؛ فەرمانیدا هەرچی کەس و کاری شاوێردی بوو، هەر لە کۆرپەی ساوا‌وە تا پیر و پەك کەوتەی نێرومێ، هەموویان کوشتن و ناسەواری برینەوە و بەو کارە نامەردانەیەی، پەڵەیەکی وا ڕەشی لە مێژوودا خستە سەر خۆی کە تۆزێ مرۆڤایەتی خەوەدانی پێدەدا. لە پاش ئەوە کاروباری لوڕستانی دایە دەست سوڵتان حوسێنەوە کە ئەویش کچەزای شاوێردیخان و لە هۆزێکی لوڕی لای پشتکۆ بوو.

ئەمینزەکی دەڵێ: ئەگەرچی ئەو میرحوسێنە ماوەیەکیش بە سەر لوڕستان ڕاگەیشتووە؛ بەڵام کاتێ نادرشا تۆماسبقولی بۆتە شا، سەدمەرە و هێزماس و پشتکۆی داوە بە هۆزی ئینانلوو. بەمە پەردەبە سەر فەرمانڕەوایی لوڕستانی گچکەدا کشاوە؛ بەڵام ئەوە و نەتەوەی شاوێردی میرنشینیەکی پچکۆلەیان لە پشتکۆ هەر لە دەست داما و فەرمانڕەواکانی -کە بە والی ناو دەبران- بە زنجیرە ئەمانەبوون:

١- حوسێنخان ٢- ئیسماعیلخان ٣- ئەسەدخان ٤- حەسەنخان ٥- کەلبعەلیخان ٦- عەلیخان ٧- حەیدرعەلیخان ٨- حوسێنقولیخان ٩- غوڵامڕەزاخان. لە ڕۆژگاری ئەم غوڵامڕەزاخانەدا ڕەزاشای پەهلەوی لە ساڵی ١٣٤٦.ك (١٩٢٨.ز) دامیرنشینیە سەربەخۆکەی لە بەین برد و حاکمێکی سوپایی بە سەرەوە دانا.

مستر ئەدمۆندس ئەم غوڵامڕەزاخانەی بە والیەتی دیوە و لە بەر کتێبێکەوە کە والی دایناوە مەقالێکی ڕاگوێزتووە و نووسیویە: «ئەوانەی لوڕستانیان لە ژێر حوکمدا بووە ئەمانەن: حوسێنی یەکەم، شاوێردی، مەنسوور، حوسێنی دووەم، عەلیمەردان، مەنوچیهر، شاوێردی دووەم، ئیسماعیل، محەمەد، ئەسەدوڵا، محەمەدحوسێن، محەمەدحەسەن، حەیدەر، حوسێنقولی، غوڵامڕەزاخان.» سێیەکانی پێشوو لە خوڕڕەماباد لە گۆڕستانی ئیمامزادەنێژراون؛ حوسێنی دووەم چونکە هۆزی قەرەئالووسی ڕێ نەدا لە زەهاو بپەڕنەوە و بچنە لای عوسمانی، شا کردی بە والی. عەلیمەردان دوای ئەوەی کە چاوی شاوێردی برای خۆی کوێ‌ڵی، نادرشا ناردیە ئاستانە و کە لەوێوە دەگەڕاوە، لە دەوری کەرکووك مرد و لە گۆڕستانی ئیمام زەینەلعابدین نێژرا. [گۆڕی زەیدی کوڕی عەلی لە گوندی ئیمام و باکووری ڕۆژهەڵاتی تاوغە] ئیسماعیل هەشت ساڵی حاکمەتی کرد و دراوێکی زۆری لە ئیسفەهان وسەر یەك نا. محەمەدحەسەنخان، ئاغامحەمەدخانی قاجار کردیە والی لوڕستان و ساڵی ١٠٥٥.ك (١٨٤٩.ز) یان وەك ئەمینزەکی دەڵێ ١٢٥٦.ك (١٨٤٠.ز) مردووە و ٩٠ ساڵی تەمەن بووە و کراویشە والی پشتکۆ؛ چونکە لوڕستان لە نێوان کوڕەکانیدا -عەلی و ئەحمەد و حەیدەر- بەشکراوە و عەلی لە ساڵی ١٢٥٨.ك (١٨٤١.ز)دا حاکمێکی ناودار بووە و تەنانەت شێخی هۆزی بەنیلامی عەرەبیش سەرانەیان داوەتێ. لە پاشان حوسێنقولیخان لە ڕۆژگاری ناسرەدینشای قاجاردا کراوەتە والی و زۆری خزمەتی دەوڵەتی ئێران کردووە. دوای ئەوە کە غوڵامڕەزاخان بۆتە والی و خزمەتکاری ئێرانیش بووە، والیەتیەکە هەڵوەشاوە و خراوەتە سەر ئێران. جەمیل

بەندی پێنجەم

پادشایانی میسر و شام

کە بە بنەماڵەی ئەییوبی بەناوبانگن

چیرۆك بێژانی دەمڕاس و دیرۆكزانانی دوورناس و مێژوونووسانی تەردەست و مێژووناسانی پێتۆڵ و لە سەر هەست، بۆ باسی ئەم مەبەستەمان بەم جۆرە دەست پێ دەکەن و دەڵێن:

باپیرانی پادشایانی میسر و شام بە بنە و بنەچەکە دەگەنەوە سەر شادی کوڕی مەروان[1] و لە هۆزی کوردەکانی ڕەوەندە[2]ن و لە مەڵبەندی ئازربایجان، لە گوندی دوین[3] دەژیان. گوندی دوین ئێستا وێرانە و لە شوێن ئەو گوندێك بە ناوی «چغور سەعد»ەوە ئاوەدان کراوەتەوە.

لە ڕۆژگاری دەسەڵاتداری سوڵتان مەسعوودی سەلجوقیدا، یەکێك لە کاربەدەستانی سوڵتان پاراستنی قەڵای تکریتی بە شادی -باپیرە گەورەی ئەییوبیەکان- ئەسپاردووە و بەو هۆیەوە شادی لە

١- لە بنەماڵەیێکی گەورە و سەرلەهۆز بووە، لە گوندی ئەجدنکانی نزیك بە دوین ژیاوە. بە ڕەگەز دەچێتەوە سەر پادشایانی شەددادی کورد. هاوچەرخی ئەمیرفەزلونی سێهەم بووە. کاتێ ئەمیرقرتی تورکمان وڵاتەکەی بۆ سەلجوقیان لێ داگیر کردوون، شادی لە نیشتمانی خۆی ئاوارە بووە.

٢- لە کتێبی *اخبارالدول*دا دەڵێ: لە هۆزی حەمیدی کوردە؛ بەڵام ڕەوەندە، ڕواندا، ڕەوەندی یان ڕەوادی تیرەیەکن لە هۆزی هەزبانی، هەزانی یان خێزانی؛ کوردن کە لە نێوان هەولێر و ئازربایجان دەژیان و هۆیەیان لە لای ئشنە (ئاران) بوو. جەمیل

٣- مێژوونووسان لە سەر ئەو ناوە کێشەیانە؛ هێندێك دەڵێن: لە نێوان هەولێر و ڕەواندزە و نزیکی گوندی دێرحەریرە؛ کە سەر وەختێك پاتەختی فەرمانڕەوایی سۆران بووە. زانای گەورەی کورد مەلامحەممەد کوڕی حاجی‌هەزارمێردی. لە ئیبنو خەلەکانی کوردەوە دەگێڕێتەوە کە فەرموویە: «دوین داڵ بۆر و واو ژێر. شارۆکێکە لە نزیك هەولێر و زۆربەی کاولگەیە و ئەمڕۆ ئەو دەوروبەرە بە وڵاتی سۆران ناسراوە». هێندێکیش گوتوویانە لە ئازربایجانە و کەوتۆتە لای سنووری ئاران (یەریڤان) و گورجستان. شەرەفخان خۆی لای وایە و گەلێك لە مێژووناسانی ئێستاش وەك دوکتۆر ئەحمەدبیلی و ئەمینزەکی بەگ هەر لە سەر ئەو بڕوایەن؛ بەڵام قازی‌محەیەدین لای وایە بدوین بیتوێنی ئێستایە کە لە لای کزیسنجەقە. جەمیل

تکریت گیرساوەتەوە و هەر لەوێدا ماوەتەوە، هەتا ڕۆژی تیسنداری ژیانی کەوتۆتە خۆرنشینی مەرگەوە و شادی لە کەسوکاری بووە بەشێن.[1]

لە پاش نەمانی شادی، کوڕی گەورەی -کە ناوی نەجمەدین ئەییوب بوو-[2] لە سەر کاری بابی دامەزرا و ئەرکی قەڵاداری کەوتە سەر شانی. نەجمەدین ئەییوب برایەکی لە خۆی گچکەتری هەبوو ناوی ئەسەدەدین شێرکۆ بوو.[3] لەو سەروبەندانەدا کە نەجمەدین ببووە دژداری تکریت، ڕۆژێك لە ڕۆژان نەجمەدین و شێرکۆ پێکەوە بە ناو شاری تکریتدا دەگەڕان؛ لە نەکاو ژنێك بە زیرڕن و گریان و هاوار، هاواری بۆ هێنان و دەست و دامێنیان بوو، کە بیکەن لە ڕاهی خودادا کابرایەك چاوی بڕیوەتە ناموسم و ئێوە ئەمپارێزن ئاوڕووم دەبا! وا خۆم هاویشتە داڵدەو پەسیوی ئێوەوە.

ئەسەدەدینشێرکۆ بە بێ‌ڕامان و سێ‌ودوو لێ کردن، ڕایکردەسەر کابرای بێ ئابڕووی ئابڕووبەر و ئەو نێزەی لە دەست دەرێنا کە گەفی پێ لە ژنەکە دەکرد و هەر بە نێزەکەی خۆی برینێکی وا حەستەمی لێ کرد کە بە بێ لینگەفرتە و نقەکردن، هەر دوو جاران دەمی پێك دادا و مرد.

نەجمەدین وەك هەموو فەرمانداریکی خۆ نەبوێر و ڕیوشوێن‌زان، شێرکۆی برای خۆی کۆت و زنجیر کرد و خستیە زیندان و کارەساتەکەشی چۆن دیبو، ناوای دەنامەیەکدا نووسی و بۆ نایبی سوڵتان مەسعوودی سەلجوقی نارد و چاوەنۆڕی فەرمانی بەغدا بوو.

نایبی سوڵتان مەسعوود لە وڵامی نامەی نەجمەدیندا نووسیبووی: ئەو کابرایەی کە برای تۆ کوشتوویە، دۆستێکی زۆر نزیك و خۆشەویستی من بوو؛ زۆری بۆ بە پەرۆشم. لە لایەکی‌تریشەوە

١- ئەمیرجەمالەدین بەهرووز کۆنە کۆیلەی شادی بووە. کە شادی ئاوارە کراوە، بەهرووز لە لای مەلیکشای سەلجوقی دامەزراوە و یاریدەی لەلەی شازادانی کردووە. کاتێ لەلە مردووە، بەهرووز جێگەی گرتۆتەوە. وریایی زۆری لە خۆی نیشان داوە و لە ئەنجامدا کراوەتە والی بەغدایە. ئەوسا ناردوویە بە شوێن شادی کۆنە خاوەنیدا و قەڵای تکریتی داوەتە دەست. لە پاش مەرگی شادی، نەجمەدین ئەییوب و شێرکۆ بوونە دژداری تکریت؛ کە شارێکی بچووکە و لە لای ڕۆژاوای دەجلەیە و سەر بە سامەڕایە. جەمیل

٢- نەجمەدین لە گوندی ئەجدنکان هاتە دنیاوە و ساڵی ٥٦٨.ك لە میسر دنیای بەجێ هێشت. جەمیل

٣- ئەبولحەرب شێرکۆ کراوە بە سەرکردەی لەشکری نورەدین زەنگی و ساڵی ٥٥٥.ك ئەمیرحەج بووە و ناردراویشەتە میسر بۆ یاریدەی خەلیفە عازەدوبیلای فاتمی و سێ جار دەگۆ فەرەنگان ڕاچووە و کراوەتە وەزیری خەلیفە و لە بیستودووەمی جیمادی دووەمی ساڵی ٥٦٤.ك دامردووە و لە مەدینە نێژراوە. جەمیل

هەواڵ و هۆگری تۆشم. زۆر دەترسم ڕۆژێك تووشم ببێ بە تووشی شێرکۆوە و خوێنم هەڵچی و خۆم بۆ ڕانەگیرێ و لە تۆڵەی دۆستی لە دەست چووما، شیری لێ بکێشم و لێمان ببێتە کێشە و دیسان خوێن بێتە سەرخوێن. من وای بە باش دەزانم تا تەمی ماتەمی ئەوم لە سەر دەڕەوێ، ئێوە لەم مەڵبەندەبارکەن؛ با چاومان بە یەکتر نەکەوێ.[1] نەجمەدین لە وەرامەوە زانی کە تازە لە تکریت مانەوە تامی نەماوە. دەگەڵ شێرکۆی برایدا نێومال و کەل و پەلی خۆیان پێچایەوە و باریان کرد و ڕوویان کردەموسڵ و چوونە لای عیمادەدین زەنگی؛ کە فەرمانڕەوای موسڵ بوو[2]. عیمادەدین زۆری بەخێر هێنان و گەلێکی ڕێز لێ نان و زۆر بە ڕووی خۆشەوە لە لای خۆی گل دانەوە و کردنیە باوەڕپێکراوی خۆی و لە سەر خواست و ئاواتی خۆیان دایمەزراندن.

کاتێ کە شاری بەعلەبەك کەوتە دەست عیمادەدینەوە، بە نەجمەدینی ئەسپارد کە بە سەر کاروباری ڕابگا و کارگوزاری ئەوبێ.

نەجمەدین کەڵەپیاوێك بوو لە پیاوە هەڵبژاردەکانی جیهان؛ بەمشوور و کارزان و ئازا و پاڵەوان و لەسەرخۆ و پشوودرێژ و بەرچاوفرەوان و دەستودڵپاك و ئاکارچاك و لە خواترس و پارێزگار و لاگری بێچارە و هەژاران و ئاگری سەرگیانی دوژمن و بەدکاران و جێگەی شانازی دۆست و یاران؛ لە هەر کوێیەك و لە هەر جێیەك ماوەیەك ماوەتەوە، بە دادگەری و هونەروەری دەنگی داوەتەوە.

لەو سەروبەندەدا کە بە سەر بەعلەبەك ڕاگەیشتووە، خانەقایەکی بۆ سۆفیەکان دروست کردووە کە بە نەجمییە ناوی ڕۆیشتووە.

لە پاش مەرگی خوالێخۆشبوو عیمادەدین زەنگی، نەجمەدین و ئەسەدەدین شێرکۆ چوونە لای

١- مامۆستامحەممەد کورد عەلی لە کتێبی *القدیم والحدیث*دا دەڵێ: کابرای پەلاماری ژنەکەی دابوو، لە ئەفسەرانی پارێزگاری قەڵا و مەسیحیش بوو. لەو شەوەدا کە نەجمەدین دەبوو تکریت بەجێ بێڵێ، سەلاحەدین لە دایك بوو، باوکی پێوقەدەمی بە شووم زانیوە. نووسەرێکی بەردەستی، خاوی کردۆتەوە و گوتوویە: ئەم منالە گوناهی چیە کە خۆی لێ بە خاوەن ناکەی؟ چووزانی لە دوارۆژدا نابێتە پادشایەکی بەناوبانگ؟ جەمیل جورجی زەیدان دەڵێ: میرزاکە مەسیحی بوو! ئەگەر ئەو نەبا، نەجمەدین سەلاحەدینی ساوای دەخنکاند. هەژار

٢- عیمادەدین زەنگی کوڕی ئاقسونقور، بە سەر بەغدا ڕاگەیشتووە و سالی ٥٢١ك (١١٢٧ز) بۆتە فەرمانڕەوای مووسل و سالی ٥٤٠ك (١١٥٥ز)- کە ئابلۆقەی قەلای جەعبەری داوە- کوژراوە.

نوورەدین مەحموود[1] کە پادشای شام بوو. نوورەدین بەهاتنی کوڕانی شادی،شادوشاگەشکەبوو؛ زۆری بەخێراتن کردن و گەلێکی بەڕێزگرتن. شێرکۆی کردەسەرداری لەشکر و شاری حیمسیشی پێ سپارد.[2]

عازدی ئیسماعیلی والی میسر[3] -کە لە چەنگ فەرەنگان وە تەنگ هاتبوو- هانای بردەبەر نورەدین مەحموود کە بە هاواریەوە بچێ. نورەدین مەحموود سێ جاران شێرکۆی بە لەشکری گرانی خۆیەوە ناردەمیسر و یاریدەی عازدی دا. لە جاری سێهەمیندا -لە سەر خواستی عازد- شێرکۆ، شاپووری وەزیری عازدی کوشت و لە جێگەی ئەو کرا بە وەزیر.[4] بەڵام هێشتا گوڵێکی لە گوڵزاری وەزارەت نەچنیبوو کە شەختەی سەختی مەرگی لە پڕ، بەرگ و پەلکی گوڵی ژیانی پەرپەر کرد و هەڵیوەراند و کۆچی بێوادەی ئەو ئازا و ئازادە- وەك دڕکەزی- چەقیە ناو جەرگی هەموو میسری و شاسیەکەوە؛ لە دوای تەنیا ٦٥ ڕۆژ وەزیرایەتی کردن، ڕۆژی دووشەمە، دووەمی مانگی جیمادی یەکەمی ساڵی ٥٦٤.ك (١١٦٩.ز) گیانی پاکی بە خودای تاك سپارد و لە پاش ئەو سەلاحەدینی برازای کرا بە جێنشینی.

١- نوورەدین مەحموود کوڕی عیمادەدین زەنگی ساڵی ٥١١.ك (١١١٧.ز) لە حەلەب هاتۆتە دنیاوە و ساڵی ٥٤٠.ك (١١٥٥.ز) بۆتە فەرمانڕەوا؛ پادشایەکی دادگەر بووە و لە ڕێی ئیسلامدا زۆری شەڕی فەرەنگان کردووە. قەڵا و وارشی زۆری لە دەوری زۆر شاران دروست کردووە و گەلێك فێرگەی ئایینی بنیات ناون؛ بیست و هەشت ساڵ بە سەربەخۆیی پادشایەتی کردووە و ساڵی ٥٦٩.ك (١١٧٣.ز) لە شام مردووە و هەر لەوێش نێژراوە. جەمیل

٢- نەجمەدین و شێرکۆ ئاشنایەتی پێشوویان دەگەڵ نوورەدین هەبووە؛ ساڵی ٥٢٦.ك (١١٣٢.ز) ئەتابیك نوورەدین لە باشووری تکریت دەگەڵ سەلجوقیان بە شەڕ هات و زۆر خراپ شکا و خۆی گەیاندەتکریت. نەجمەدین میوانداری کرد و بە کەڵەك و بەلەم لە دەجلەی دەرباز کرد. جەمیل

٣- والی بووە یان خەلیفە؟ عازدوبیلا یازدەمین خەلیفەی فاتمی عوبەیدییە و ناوی عەبدولا کوڕی یوسف کوڕی حافیز بووە. ساڵی ٥٥٥.ك (١١٦٠.ز) بە لاوەتی کراوە بە خەلیفە و ساڵی ٥٦٧.ك (١١٧١.ز) مردووە. جەمیل

شەرەفخان هەر خۆی بە ناوی خەلیفە عازد ناوی بردووە. بڕوانە چاپە فارسیەکەی میسر، ڕووپەڕ ٨٦. هەژار

٤- شاپوور (شاوەر) لە پەیسەری ئەسەدەدین شێرکۆ و هەواڵانی دەگەڕا و لێیان دەخەفتا. نیازی وابوو کە بانگێشتنێکیان بکا و لە ماڵە خۆیدا هەموان بکوژێ. ئەو پیلانە پێ زاندرا و ڕۆژێك لە سوپاگەدا سەلاحەدین گرتی و باڵ بەستە ناردی بۆ خەلیفە کە فەرمانی لە سەر چیە؟ خەلیفە بۆی ناردەوە کە سەری ببڕن و سەرەکەی بە دیاری بۆ بنێرنەوە. ئابەم جۆرە ئەو وەزیرە خاینەی دەیەویست وڵاتەکەی بدا بە فەرەنگان، سەری تێدا چوو. جەمیل

سەلاحەدین یووسف کوڕی نەجمەدین ئەییوب

سەلاحەدین لاوێکی ژنهاتی و ژیر و کارامە و پیاوێکی زیت و زۆرزان و بە زیپك و دەستگەرم بووە. لە ماوەیەکی زۆر کەمدا زۆر خۆی ڕەپێش خست و هەموو کاروباری میسری خستە ناو چمك و ژێر چۆکی خۆیەوە و کارێکی کرد کە هیچ کەسێك لە میسردا هێچ کارە نەبێ، خۆی نەبێ.

لە لایەن خەلیفە عازدەوە نازناوی مەلیك ناسری پێدراو و لەو ساوە بە مەلیك ناسر سەلاحەدین ناو براو.

سەلاحەدین لە دوای ئەوە کە زۆر باش لە میسردا خۆی داکوتا و هەموو کاروباری ڕوویەڕا کردن، پیاوی بە نامەوە ناردەشام و وەلامی بۆ نوورەدین بە ڕێ کرد و تیا درکاندی: گەورەم خۆت ئاگاداری کە چەندێکە لە دیداری ئێوە بەش براوم و چاوم بە کەسوکار و خزمانم نەکەوتووە. بە تایبەتی زۆرم وەڕەزی باوکم کردووە و زۆری بۆ بە تاسەم. ئەگەر ئەو چاکەیەشم دەربارە بکەی و ڕێگەی بابم بدەی بێتە لام و بە دیداری شابم، هەرگیز لە سوپاسگوزاریت ڕزگاریم نایە.

نوورەدین ئاواتەکەی پێك هێنا و نەجمەدین، بەرەو فرزەندی جگەرگۆشەی -کە دەمێك بوو بۆی بە پەرۆشەوە بوو- بەرەو میسر چوو.

ڕۆژی بیستوچوارەمی ڕەجەبە مانگی ساڵی ٥٦٥.ك (١١٦٩.ز) نەجمەدین گەیشتە میسر و خەلیفە عازد -هەر خودی خۆی- تا دەرەوەی پاتەخت بە پیریەوە هات و زۆر بە ڕێز و حورمەتەوە پێشوازی لێکرد.

نەجمەدین ئەییوب کە مینا یاقوب پێغەمبەر، لە سوێی ئازیزی لە بەردلان و جگەرگۆشەی پالەوانی، جگەربرژاو و چرژاو و لە تاوی دووره دیدەیی یۆسفی میسری جوانی، تانە لە چاو و بێ‌تین و تاو بوو؛ هەموو ئاواتی هەر ئەوەندەبوو جارێك لە کەنارێکەوە هەواڵێکی بزنەوێ یان لەباتی دەنگ و باسی، بۆی کراسی، وەبەر بێقڵ کەوێ. ئەوا خوا کارێکی وای کردووە کە دوویەدوو، ڕوویەڕوو دەبنەوە و هەمبەر بە یەك خۆ دەنوێنن و تێر و پڕ دەبەژن و باڵای یەك ڕادەمێنن و دەس دەملی یەکتر وەردێنن و تەمی سەردەمی تووشی جودایی دەرەوێنن و دێو و خێوی حەستەمی ڕۆژانی لێك بڕان و چاوەنۆڕی دەتۆرێنن و دەتارێنن. لەو تووشی یەکتر هاتنەوەدا، فرمێسکی شادی هەڵدەوەرین و پەلك و بەرگی چرۆی داری پەژارە و خەمباری - وەك گەڵاڕێزانی ساردەپاییز- دادەوەرین.

باب و کوڕ پێك شاد و شوکور بوونەوە و لە ناو چەپڵەڕێزان و گوڵبارانی حەشاماتدا بە دڵی خۆش و چاوی ڕوونەوە بەرەو ماڵ بوون و بۆ ناو شار چوونەوە.

سەلاحەدین لە بەرانبەر ئەو سەروەرە خاوەن ناوەی باویدا، هەر دەبوو بە تنۆکە ناوێك و بە چاوێکی ئەوەندەبەرێزەوە سەیری دەکرد کە هەموو کەس سەیر دەما.

هەر کە نەجمەدین توێزی ڕێگەی تەکاند و شەکەتی ڕەواند و پشووی داو حەسایەوە، سەلاحەدین کەوتە خاك و پایەوە و لە بەری پاڕایەوە کە وەزیرایەتیەکە خۆی بیکا و ئەمیش وەك بەندەیەکی ئالقە بە گوێ فەرمانبەرێکی بە گوێ و گوێ لە مست و ڕاست و درووست، لە بەر دەستیدا ڕاوەستێ و بە ڕاوێژ و فەرمانی ئەو دانیشێ و هەستێ و نۆکەرێکی کەمبەر بەستەی بێ. بەڵام نەجمەدینی وا پسپۆر و دوورناس -کە دەیزانی نرخی کوڕەکەی چەندەو چەند هێژا و بە جەوهەر و هونەروەر و مەرد و ڕەندەو چاوی تێوە بوو کە چۆن ئەستێرەی بە گرشەی شکۆ و سەربڵندی، لە ئاسۆی هات و کامرانیدا دەدرەوشێتەوە و سات بە سات پتر دەگەشێتەوە- باش تێ گەیبوو کاڵای خونکاری هەر بە باڵای ئەو براوە و لە کەسیتر ناوەشێتەوە؛ بە هیچ ئاوایەك ملی نەدا جێگەی بگرێتەوە و بۆی لە خودا پاڕاوە کە هەر باڵادەست و کامڕەوا بێ. لە سەرەتاکانی مانگی محەرەمی ساڵی ٥٦٧ك (١١٧١.ز) دا، خەلیفە عازد بە نەخۆشی لە سەر جێگا کەوت و پتر لە دەرۆژی نەخایاند کە چاوی لە دنیای ڕوون نوقاند و لە مەڵبەندی ڕابردوواندا لە ناو نوێنی گڵکۆدا بۆ هەمیشە لێی خەوت.[1]

سەلاحەدین بوو بە یەکەمین کەلەپوورگری خەلیفەی خوالێخۆشبوو. هەر کە خەلیفە سەری ئاوا

١- خاوەنی *أخبارالدول* لە ڕووپەڕی ٩٩ی کتێبەکەیدا دەڵێ: «سەلاحەدین کە بوو بە وەزیر، عازدی گرت و لە کۆشکێکدا خستیە ژێر چاوەدێرییەوە هەتا مرد»؛ بەڵام من ئەمە بە ڕاست نازانم؛ چونکە سەلاحەدینێکی دەگەڵ خاچپەرستەکانی قەستەسەری ئەوندەباش ڕەفتار بکا بۆ تیماری برینداریان بژیشك بنێری و بە بەفراو تونیایەتیان بشکێنێ، دەگەڵ نان بدەی خۆی -ئەگەر ئەمەشم ڕاست بێ! کە لە دوای مامی کردی بە وەزیر- بۆ گەیشتن بە کورسی پادشایەتیەکی کە درەنگ یا زوو هەر هی خۆیەتی، چۆن ئەو ڕەفتارە ناهەموارە دەکا؟ سەرەڕای ئەوەش زۆربەی مێژووناسان پێچەوانەی ئەوەی دەگێڕنەوە. جورجی زەیدان دەڵێ: «عازد پیلانی دژی سەلاحەدین ڕێك دەخست و شێخ سولەیمانی گزیکاریش -کە ئەبولحەسەنیان پێ دەگوت و بە تەمای جێنشینی و خواستنی ئەمیرە سیتەلمەلیك خوشکی عازید بوو- لەو پیلانەدا یاریدەی عازیدی دەکرد. بەڵام چونکە سیتەلمەلیك خۆشی نەدەویست و بە گیان و دڵ ئەڤینداری عیمادەدینی هاونشینی سەلاحەدین بوو، مەرگیش کە بۆ عازید لە کەمیندا بوو،پیلانیان تێکدا. جەمیل

بوو، سەلاحەدین خۆی گەیاندەسەر گەنجینەی گەواهیرات و کۆ-کۆ و لودە-لۆدەزێڕ و زێو وەسەر یەك نرابوون و هەڵدرابوونەوە. چەند یەغدان و سندوق و تێر و جەوالْ، لە خشلْ و خەملی دوڕ و یاقووت و زمڕووت و لالْ، قەڵاپەچن و دارمالْ بوون؛ هیچ لێی ڕانەوەستا، سووکە دەستێکی پێدا هێنا و ڕایماڵی.

ئەو هەموو دراوە -لەسکە دراوە، لە زێڕ و زێوان- کە دەژمارە و پێوان نەدەهاتن و بە ساڵ و زەمانان کۆمەڵی ئیسماعیلی بەو نیازە کە ڕۆژێك دێت و دراو بۆ ڕۆژی وا بە کاریان دێت، قۆشە-قۆشە و چکە-چکە بە گردەوەکۆیی وەسەر یەکیان نابوو، لە خەزێنەی خەلیفەکەی خۆیان دانابوو، هەمووی مابوو؛ بە خڕوپڕی و سووك و هاسان کەوتە دەس گەڕناسانی کورد.

یافیعی لە تاریخەکەیدا دەڵێ: هێندێك لەو شتانەی کە دەگەنجینەی عازیدا بووە و دەست سەلاحەدین کەوتووە، دار عەسایەك لە زمڕووتی ڕووت و سەدهەزار بەرگ کتێبی دەستنووسی زۆر هێژا و خۆشخەت بووە.[1]

ئیتر لە پاش مەرگی عازید ناوەکەشی لە ئاسۆ ئاوا بوو؛ کاروباری دنیاداری لە میسردا بۆ سەلاحەدین یەکلا بۆوە.

سەلاحەدین ئەو جار دەستی کرد بە ڕێك و پێك کردنی دارایی و داهاتی میسر و لەشکری زۆر و تێری ساز کرد و ئەوەندەش بە دادگەری و دڵسۆزی ڕەفتاری دەگەڵ ژێردەستان و بێدەستان دەکرد کە دڵی زۆربەی زۆری خەڵکی میسری بە لای خۆیدا هێنا و لە هەموو گۆشە و کەناران و گوند و شاراندا، باس هەر باسی پیاوەتی و کارچاکی سەلاحەدین بوو.

کە سەلاحەدین لە میسردا بوو بەو دەسەڵاتدارە، چاوچنۆك و چرووك و قریۆکە پیاوان، لە لای نوورەدین بۆیان تێ چاند و پێیان ڕاگەیاند کە سەلاحەدین وەك پادشالە خۆی دەڕوانێ و خۆی بە پیاوی

١- یافیعی لە تاریخەکەیدا (٣-٤٤٥) دەڵێ: کاتێ سەلاحەدین دەستی بەسەر کۆشکی نشیمەنی عازیدا گرت و ماڵ و سامانەکەی خستە دەست خۆیەوە، هەرچی ویستی لێی هەڵبژارد و بە ئارەزووی لێشی بەخشی و لێشی فرۆشت. گەواهیرات و ئەغدینەی ئەوەندە بەنرخی هەبوون کە گەلێك ساڵان خەریکی کۆکردنەوەیان بیوون، وێنەیان لە خەزێنەی هیچ پادشایەکدا نەبووە. لەمانە چەڵاکێکی زمڕووت بوو کە قامیش و نیوێك درێژایی بوو. ئەسپی لەیاقووتی هەبوو. گەلێك شتی تریش. هەر کتێبی بژاردە و خۆشخەتی سەدهەزار بەرگ تێیدا بوو. جەمیل

تۆ نازانیێ. نوورەدین دڵی لە سەلاحەدین کرمیێ ببوو؛ لیێ براببوو کە بۆ خۆی بچێتە میسر و یەکێکی‌تر لە جێگەی سەلاحەدین بکاتە وەزیر و ئەوی لە سەر کار لابەرێ. سەلاحەدین کاتێ بەم کەین و بەینەی زانیەوە، کۆڕێکی پێك هێنا و باوکی و خاڵی و خزم و کەسی خۆی کۆکردەوە و مەبەستەکەی خستە گۆڕێ و داوای کرد کە لە هەموو سەرێکەوە لێی بتۆژنەوە و بیر و بروایان چییە دەری بڕن.

تەقیەدین -کە برازایەکی سەلاحەدین بوو- لە ناو کۆڕەکەدا هەستا و گوتی ئەگەر نوورەدین هەر پێی داگرت و هاتە میسر، بە لەشکرەوە پێشی لێ بگرین و بە گژیدا بچین. ئێمە هەتا دەسمان چەك بگرێ و هەتا ڕەگی تەڕمان دەلەشدا مابێ، نابێ میسر لە دەست خۆمان بدەین.

ئەجمەدین کە لای سەرووی هەموانەوە ڕۆنیشتبوو، وتارەکەی نیوەچڵ بە تەقیەدین بڕی و گەلێکی جوێن پێدا و دەری کردەدەرەوە. ئەمجار ڕووی کردەسەلاحەدین و پێی گوت: کوڕی خۆم! من باوکتم و شەهابەدینیش خاڵتە؛ ئێمە تۆمان لە هەموو کەس خۆشتر دەوێ. ئەگەر ئێستا ئێمە هەردووکمان چاومان بە نوورەدین زەنگی بکەوێ، دەکەوینە خاك و پایەوە و دەستەوئەژەر بە نۆکەری لە بەر دەسیدا دەوەستین. ئەگەر فەرمانی کوشتنمان بدا، بە بێ‌گومان لە تەهی دڵمانەوە ملی بۆ کەچ دەکەین و دەستی وەبەر ناهێنین. جا کە ئێمە باوك و خاڵت بین و وابین، کاربەدەستان و سەردارانی چەکدارانت دەبێ چۆن بن؟ ئەگەر بە ڕاستی و بە وردی بیر بکەینەوە، ئەم وڵاتە پارچەیەکە لە زەوی و زاری نوورەدین مەحموود و ئێمەش هەموو نانخۆر و کۆیلەی ئەوین. ئەگەر نارەزووی دەرکردنمان بکا، ناچارین بڕۆین و ئەگەر فەرمانی سزا دانمان بدا، سەر بە فەرمانین. ئەگەر بە قسەی بابی خۆت دەکەی، وەرە و وەك پێت دەڵێم بە نامەیەك بۆ نوورەدین مەحموود بنووسە: گەورەم! وەك من گوێ بیستبووم گوایە دڵی پڕ بەزەیی و پیرۆزت هاتۆتە سەر ئەو نیازە کە لەشکری نەبەز و هەمیشە سەرکەوتووەکەی خۆتان بنێرنە میسر؛ بۆ ڕزگار کردنی. وەك من بیری لێ دەکەمەوە لام وایە هیچ ئەمەی پێ ناوی و بۆ منیش لە مردن گرانترە کە ئێوە تۆزی ڕێگاتان لێ بنیشێ و خودا بەو ڕۆژە نەکا لە ڕێگەدا ئێوە شەکەت و ماندوو بن.

من تا ئێستا هەرگیز لە کۆیلەیی و نۆکەری ئێوە سەرپێچیم نەکردووە و ناشیکەم. هەتا دەمرم و بگرە دوای مردنیش من خۆم و گیانم بە پاسەوانی پێچکی تەختی فەرمانڕەوایی ئێوە دەزانم.

تــا تـۆم ناسیوە من خۆم فڕێ دا   هەرچی بیفەرمووی سەرم لە ڕێدا

ئەگەر خودا نەخواستە لە منی کۆیلەی نالُقە بە گوێوە ناکارێك سەری هەلْدابێ، یان کـارێکی وا ڕووی دابێ کە بە هۆیەوە تۆز و گەردێك لە دڵی ڕۆشنی ئێوە نیشتبێ و من خۆم پێم نەزانیبێ، دیسان پێویست بەوە ناکا ڕەنجی سەفەرت بدەمە بەر و باری گوناهم لە سەر خۆم سەنگینتـر بکـەم. لـەوێوە نۆکەرێکی بەردەستی خۆتان بنێرن، با لێرەوە بە دەستی خۆی زنـجیـر بـخاتە گەردنـمەوە و ڕەکێـشم کا هەتا دەمهێنێتە بەر ئاستانەی دەرگانەی خانەدانی سایەچەورت.

بـــەندەی ســـەرکز و شکـستە باڵم   خۆڵی بەر دەرگات بە چەم دەماڵم

سەلاحەدین لە ئامۆژگاری بابی دەرنەچوو؛ نامە نووسرا و بـە ڕێ کـرا. کـۆڕ بـڵاوەی کـرد و لـە بێگانە هەڵوەژێرا. نەجـمەدین و سەلاحەدین دووبەدوو مانەوە. باوك ڕووی کردەکـوڕی خـۆی و گـوتی: کوڕم! تۆ هێشتا لاوی و سەرت گەرمە و زوو هەڵدەچی! هێمان سارد و گەرمی ژیان، قاڵی نەکردویت و لە کڵی دەرنەخستویت و لە بەراورد کردنی سوود و زیانتدا پوخت و پاراو نەبوویت. دەبێ ئەوەندەبزانی هەر وەك گەف و هەڕەشەی نوورەدین لە شامەوە بە تۆ گەیشتووە، هەرا و گوڕەشەی تۆش بە نوورەدین دەگاتەوە. ئەوی سرتەی خەڵکت بۆ دێنێ، لای خـەڵکیش بـۆت تـێ دەچـێنێ. سـبەی ڕۆژ نـوورەدین دەیزانیەوە کە تۆ چنگت بە سەر میسردا گرتووە و ئاتەوێ بەشی ئەوی لێ بـدەی؛ هەرچـی لـە هێـز و توانایدا بوایە و دەستی پێ ڕاگەیبایە، دەیهێنا کایەوە و لەشکری شام و مووسڵی لێ دەنگ دەدایـن و دەهاتە سەرمان بۆ شەڕمان و سا بە هەر نرخێك بۆی بکرایە و بە هەر جۆرێك بۆی بلوایـە، ئەوەنـدەی زیان پێدەگەیاندین، ئەگەر بۆشی دەر نەکرابایـــن هێـز و گـوڕی زۆر لـێ هەڵدەقرچـاندین. بـەڵام وەك دەڵێن: مار بە فیتوی نەرم لە کون دێتە دەر؛ ئەم باریك ڕستنەی ئێستامان ئەو گشتەکە گـشتە وەهـا خاو دەکاتەوە کە باو ناخواتەوە و ئاو بە ئاگردا دەکرێ و کێشە دادەمرکێتەوە.

کوڕم! ئێمە لە باتی ئەوە کە شەڕی نوورەدین بکەیـن، زۆر ئـەرکی گرینگتـــرمان لـە پێـشە و دەبێ بەرەو پێشی ببەیـن و ئەنـجامی بدەیـن و دواڕۆژی خۆمان قایم کەین.[1]

١- جورجی زەیدان دەڵێ: نەجـمەدین پێی گوت: بە خودا ئەگەر نوورەدین دلوای قامیشە شەکرێکی میسر بکا، دەگەڵی بە شەر دێم و خۆمی دەگەڵ دەگۆڕمەوە. هەژار

لە ڕاستیشدا هەر وەك نەجمەدین بەراوەردی کردبوو، ڕاست هاتەوە. کاتێ نامەی سەلاحەدین و باس و خواستی ناو کۆڕ و گفت و لفتی نەجمەدین گەیشتەوە نوورەدین، پشووی هاتەوە سەرخۆ و ژەنگی دڵتەنگی مشت و ماڵ کرا و وەرامی نامەی سەلاحەدینی بە ڕووخۆشی و پڕ لە دڵخۆشیدانەوە نووسیەوە و تیا درکاندی کە: «جگە لە تۆ کەس لە سەر میسر نابی و تۆ دەستی ڕاست و دڵسۆزی بە ڕاستی منی و لەوە بەو لاوە کەس ڕای ناکەوێ بەدگۆیی تۆم لە لا بکا و ڕێگە نادەم لە گوێ کاڵتەرت پێ بڵێن.»

ساڵی ٥٦٨.ك (١١٧٢.ز) نەجمەدین ئەییوب ڕۆژێك لە سەر ئەسپ هەڵدێرا و چەند ڕۆژێك لە ناو نوێن و باندا بە نەخۆشی مایەوە؛ ئەوسا گیانی بێ تاوانی بە بینایی چاوان سپارد.

کوڕی پایەبەرز و خاوەن شکۆی، لە بەڕێکردنی تەرمەکەیدا، داریەستی خستە سەرشانی خۆی و لە شوێنێکدا کە شایانی ئەو باوکە بێ وێنەیە بوو، بە خاکی سپارد و پرسە و سەرەخۆشی شاهانەی بۆ دانا.

نەجمەدین ئەییوب شەش کوڕی لە پاش بەجێ ما: سەلاحەدین یوسف،سەیفەدین محەمەد ئەبوبەکر، شەمسەدەوڵە تورانشا[1] ، سەیفەلئیسلام توغرولتەگین،شەهەنشاە، تاجەلملوك بوری.[2]

نورەدین مەحموود ساڵی ٥٦٩.ك (١١٧٣.ز) سەرزەمینی بەجێهێشت و بە مردنی ئەو سەلاحەدین بە بێ لەمپەر و بەرگر پادشایەتی میسری بۆ ڕەخسا و هیچ کۆسپی لەو بارەوە لە سەر ڕێ نەما و هەر بەوەندەشەوە نەوەستا؛ دوای ماوەیەکی کەمیش شامیشی خستە ژێر قەڵەمڕەوی فەرمانڕەوایی خۆیەوە و ئاڵای دەوڵەتی ئەییوبی بە سەر وڵاتی شامیشدا شەکایەوە و هەناسەسارد و بێدەرەتان و شەکەتی ئەرکی ژیانی، لە ژێر سایەدا حەسایەوە.

١- مەلیك موعەززەم شەمسەدەوڵە تورانشا. لە زۆربەی شەڕەکانی دەگەڵ خاچپەرستاندا لە سەرداری هەرەئازاکانی لەشکر بوو. موئتەمەنەلخەلافە جەوهەر کە بە لەشکری سوودانەوە شۆڕشی دەکرد، توورانشا دەردەستی کرد و ساڵی ٥٦٧ سوودانی گرت و ساڵی ٥٦٩.ك دەستی بە سەر یەمەندا کێشا. ماوەیەك لە شام لە باتی سەلاحەدین حوکمی کرد و بە سەر بەعلەبەکیش ڕاگەیشتووە. یەمەن و بەعلەبەکی دایەوە بە سەلاحەدین و بە سەر ئەسکەندەرییە ڕادەگەیشت و ساڵی ٥٦٧ هەر لەوێ مردووە. جەمیل

٢- زانایەکی بەرز و شاعیرێکی توانا بووە. ساڵی ٥٥٦.ك هاتۆتە دنیاوەوە دەگەڵ کاکی دەوری حەلەبی داوە و زۆر ئازایانە دەگژ دوژمن ڕاچووە و لە شەڕدا بریندار بووە و برینەکەی وەبنی داوە و ساڵی ٥٧٩.ك پێی مردووە. جەمیل

سەلاحەدین کەسی بێ کەسان و فریادڕەسی بێدەسان بوو. بەدکار نەویست و هەژار خۆشەویست بوو. ڕووی لە هەر لایەك بکردایە، ئاهۆی پیسی و بێفەڕی و نەگریسی لێ دەتاراند و هەر شوێنێك سایەی ئەوی پێدا ڕابوردایە، پیت و بەرەوی بەرێژەوی بە سەر دانیشتووانیدا دەباراند.

لە دوای شامیش زۆری نەخایاند کە شاری قودس و خەلیلەرەحمانیشی لە فەرەنگان پاکردەوە و خوار و خیچی خاچی ڕاست و یەکلا کردەوە.

تەڕابولس و یەمەن

لە لایەکیتریشەوە سەلاحەدین بەهائەدین قەراقوشی برازای خۆی[1] بە لەشکرەوە بەرەو خۆرنشین بەڕێ کرد و ئەویش خاچپەرستەکانی لە تەڕابولسی غەرب وەدەر نا؛ کە دەمێك بوو چەپاویان دەکرد.

تیرێژی ئەستێرەی بەختی سەلاحەدین سات بە سات پتر و زۆرتر سەرزەمینی دەتەنیەوە و سروەی ئازادی لە سایەی ئەو خانەدانەدا، دەم بە دەم خۆشتر دەشەنیەوە. هێشتا هەواڵی گرتنی تەڕابولس کۆن نەببوو، کە مزگێنی هات وا تووران‌شاش یەمەنی گرت و ئەو لە دین دەرچووەی کە بە زۆر دولینگەی بە سەر یەمەندا بەردابۆوە و ناوی عەبدولنەبی بوو، لە شەڕگەدا بە دەستی پیاوەکانی تووران‌شابە کوشت چوو.[2]

وەك باسمان کرد زۆربەی زۆری وڵاتی شام -بە دەمەشقی پاتەختەوە- کەوتە ژێر دەستی سەلاحەدین .مەلیك سالح ئیسماعیل کوڕی نورەدین مەحموودیش فەرمانڕەوایەتی حەڵەبی بە

١- *قاموس‌الاعلامی* تورکی دەڵێ: قەراقوش کۆیلەی سەلاحەدین بووە و برازای نیە. ناوی بەهائەدین‌عەبدوڵا بووە و ئەبوسەعیدیشیان پێ گوتووە. سوڵتان‌سەلاحەدین زۆری خۆش ویستووە؛ ئەگەر خۆی لە ماڵ نەبووبێ ئەوی لە جێگەی خۆی داناوە. کاتێ خاچپەرستان لە عەکا بە دیلیان گرت، سوڵتان بە دەهەزار زێڕی لێ کڕینەوە. ماوەیەك بە سەر شامیش ڕاگەیشت. پیاوێکی زۆر پیاو و خێرومەند بووە؛ شووورەی قاهیرە و دژی جەبەل و پردی سەرەڕێی ئەهرامی جیزە و گەلێك تەکیە و میوانخانەی دروست کردوون. ساڵی ٥٩٧.ك (١٢٠٠.ز) مردووە. جەمیل

٢- عەبدولنەبی کوڕی مەهدی، بە ملهوڕی یەمەنی گرت و پیاوێکی زۆردار و خوێنمژ بوو. گومبەزێکی لە سەر گۆڕی باوکی کردبوو. خەڵکی ناچار کردبوو کە لە باتی کابە لە دەوری ئەو گومبەزەدا سووڕ بخۆن. تورانشا گەیشتە سەری و کوشتی و تاڵانی کرد و گۆڕی بابی هەڵوەشاند و زێڕەکەی تواندەوە و بە جێگەی خۆی گەیاند. جەمیل

دەستەوە مابوو؛ لەوێ دامەزرابوو.[1]

سەلاحەدین ساڵی ٥٧٢.ك (١١٧٦.ز) فەرمانیدا دیوارێك بە درێژایی بیستونۆهەزاروسێسەد گەز لە ڕووکاری بیابانەوە بە هەر چواردەوری قاهیرەدا بکێشرێ. لە هەموولایەکەوە وەستا و فەعلەیان لێ کۆکردەوە و دەست بە کار کرا و هیچ وەخت کار ڕانەگیرا و پشوی تێ نەکەوت و وچانی لێ نەدرا و هەتا دوارۆژەکانی ژیانی سوڵتانیش ئەو قورەکاریە دوایی هەر پێ نەهاتبوو.

شەڕی ڕەملە

ساڵی ٥٧٣.ك (١٢٧٧.ز) سەلاحەدین بە لەشکری زۆرەوە هێرشی بردەسەر شاری عەسقەلان و قەڵاکانی دەور و بەری و تاڵان وماڵێکی زۆری لە خاچپەرستەکان گرت. نیازی وابوو ڕەملەش بگرێ. ئەو لە ڕێگەی ڕەملەدا بوو، لە پرونەکاو لەشکرێکی گەورە و گران و لە ژمار بەدەری خاچپەرستان، وەك لێشاو بەوناوە وەربوون و لەشکری سەلاحەدینیان دەناوە خۆ گرت و دەرەتانیان بۆ نەهێشت و بوو بە کوشتوکوشتارێك لەو ڕۆژەدا باب ئاوڕی وە سەر کوڕی خۆی نەدەداوە. لە بەر تۆزی سواران، ڕۆژی ڕووناك و تاووساو، ببووە شەوەزنگێکی تەنگوست لە چاو. دەم و دووخی شێران وەك ڕاخوشینی ئەستێران دەبریسکانەوە. لێزمەی بارانی تیران وەك تەرزەی خاکەلێوە لەو نێوە، کەیکەم نیسەی کەم دای دابوو. لە هەر چوار کەنارانەوە، لە سۆنگەی خوێن بارانەوە، جۆی خوێن جۆخینی جەندەکی کوژراوانی گرتبووە بەر خۆی و ڕایدابوو. هەر گۆشتی تەڕ بوو بە دەم دەبانانەوە زوێڵ دەبوون و هەروا گیان بوون و بە دەم هەنیسکانەوە دەردەچوون. هەتا ڕمبی حەیزەرانی هەژدەقەفی بەگەل دەلەریین، سەری سواران لە دەشتی شەڕگەی بەریندا، وەك سێوی باوەرێن دادەوەرین.

هەر چەندەسوارچاکانی فەڕەنگ یەکجار زۆر و زۆر ئازا و لە شەڕدا نەهەنگ و خاوەن زۆریش بوون؛ بەڵام لەشکری پەروەردەی دەستی سەلاحەدین کە ترسان و هەڵاتنیان بەوپەڕی شوورەیی و نەنگ دەزانی، کۆی کەمی خۆیان وەبەر چاو نەدا و لە هەموو لایەکەوە هەر گوڕڕە و هەرا بوو. ڕۆژ ڕۆژی

١- ساڵی ٥٦٩.ك کە نوورەدین مرد، ئیسماعیل دەساڵانە بوو؛ سەلاحەدین وڵاتی شامی لێ داگیر کرد و تەنیا حەڵەبی بە دەستەوە مابوو. چەند ساڵێك حوکمی نەوێی کرد و ساڵی ٥٧٧.ك (١١٨١.ز) مرد. جەمیل

کوڕانە و شەڕ شەڕی فەرەنگ و کوردانە؛ پیاو لاشەی لە ناو گۆڕ بێ، نەك بەمێنی و سەرشۆڕ بێ.
کەس لەو هەنگامەیەدا خۆی نەوەشارد و لە جەنگ خۆی نەبوارد.

لەشکری سەلاحەدینی قارەمان هەتا شیری بڕی و تا هێزی تێدا ما، لە شەڕدا ما و لە شەڕ، دانەما و دوژمنی خۆی زۆر شپرێو کرد؛ بەڵام لەو زۆرانی کەم دەگەڵ زۆرەدا، زۆری زیان پێ گەیشت و بەشی هەرەزۆری بەسەربەرزی چوون. برازازای سەلاحەدین کە ناوی تەقیەدین و تەمەنی لە بیست بەهاری تێ نەپەڕاندبوو لەو شەڕەدا خونچەی ژینی پەرپەڕ کرا و لە سەر رووپەڕی سیایی ڕیزی مەردەنەمرەکاندا جێی خۆی کردەوە.[1] تەنانەت سەلاحەدین خۆشی زۆر جاران لەو شەڕەدا کەوتە تەنگ و چەڵەمەوە و درایە بەر گەمارۆ و خرایە شوێنی بەرتەنگ و مەودا کەمەوە و بە هەزار ناریعەلی و بە زەبری شیر و بە نووکی خەنجەر، لەمپەری پەڕاند و ریزی دڕاند و ڕێی بۆ خۆی کردووە و بە لەشکر شکاوی خۆی گەیاندەوە میسر.

خاچپەرستەکان لە دوای ئەو سەرکەوتنەیان لەشکریان بردەسەر حەما و لە دەوری قەڵاکەیدا چوار مانگ مانەوە.

لە بڕانەوەی ساڵی ٥٧٣.ك (١١٧٧.ز)دا قەڵای حەڵەب بە بێ شەڕ و لە ڕێی ئاشتییەوە کەوتە دەست سەلاحەدین و ئەویش فەرمانڕەوایی حەڵەبی بە مەلیك زاهیری کوڕی خۆی سپارد.

هێرشەکەی سەر شام

خاچپەرستەکان ساڵی ٥٧٤.ك (١١٧٨.ز) بە نیازی داگیر کردنی شامەوە هێرشیان هێنا و لەو دەمەدا فەرڕوخ شا[2]ی برازای سەلاحەدین -لە باتی مامی- بە سەر شام ڕادەگەیشت؛ خۆی لێ ساز دان

١- ڕەنگە نیازی مەلیكمەنسوورمحەممەد کوڕی مەلیكموزەفەر تەقیەدینعومەر کوڕی نووروددەولە شەهەنشاه بووبێ. زانای بەناوبانگ ئەمیرعیسای هەکاریش لەو شەڕەدا بە دیل گیرا؛ سوڵتان بە دراوێکی زۆری کڕیەوە. جەمیل

٢- ئەمیرعیزەدین فەرڕوخشا کوڕی نووردەدەولە شەهەنشا. فەرەنگ لە ژێر سەرکردایەتی بلدوینشای چوارەمدا بوون؛ کە حاکمی ڕەملە بوو. فەرڕوخشا وەخت بوو بلدوین بە دیل بگرێ، بەڵام هەمفری ناوێك -کە لە سوارچاکان (شەڤالیە)ی بەناوبانگی خاچپەرستان بوو- خۆی دەبەر گێڕا و ڕزگاری کرد و لە سەر ئەو خۆ دەبەر گێڕانە، بریندار کرا و هەر بەو برینەش مرد. نابێ ئەوەمان لە بیر بچێ کە شەڕی مرجعیون بە دوای ئەو شەڕەدا بە ماوەیەك ڕوویدا و ←

و ڕێبازی لێبڕینەوە. دەڵێن: نانێکی خواردووە بەو ڕۆنەوە، هاتووە بەو پێ و شۆنەوە. فەرەنگ لایان وابوو لە هەموو هەوران هەر دەباری و جاریٚ سەرکەوتوون تازە دانابمزنەوە؛ بەڵام کە فەڕوخ شاخۆی دەرخست، بۆی دەرخستن کە بە تاقەگوڵێک بەهار دانایە و ئەو کوردەی ئەوان نەیانناسیوە بە تێشکانێك ورەیان بەرنەدایە و هەرگیز ترسیان بە دڵدا تێنەپەڕیوە. دوو لەشکر پێك وەربوون و دەگژ یەك ڕاچوون و هەنگامەیەکی زۆر بەسام ڕوویدا. ئەو ڕۆژە لەشکری ژێر سەرکردەیی فەڕوخی کورد، کارێکی بە فەرەنگان کرد با بە دەواری شڕی ناکا. هەر خاچ بوو دەسیینگی فەرەنگاندا دادەپاچان و خوار دەبوونەوە و هەر خاچپەرست بوون بە سەر قەڵپووزی زیندا لار دەبوونەوە و بەرەو بەهەزار بەهەزاری مەرگ گلار دەبوونەوە. فەڕوخ تۆڵەی ڕەملەی دەقات لێ ساندن و زۆر پیسی شکاندن و تێی گەیاندن کە خەونی بەراوەژوویان دیوە؛ تەنانەت سەرکردەکەشیانی لە کۆڵ دنیایە کردەوە.

هەر لە ساڵی ٥٧٤.ك (١١٨٧.ز)دا شەهابەدین لالۆی سەلاحەدین -کە فەرمانڕەوای حەما بوو- ڕۆژی لە سەر زەوی نەمابوو؛ دنیای ڕوونی بەجێهێشت و مەلیك موزەفەر تەقیەدین کوڕی شەهەنشاکوڕی نەجمەدین لە جێگەی ئەو کرا بە فەرمانڕەوای حەما و تا ساڵی ٥٧٧.ك (١١٨١.ز) فەرمانڕەوایی کرد و ئەویش ڕووی کردەبارەگای خودا و دنیای بێ تانوپۆی بەخۆی ڕەوا نەدی.

ساڵی ٥٧٦.ك (١١٨٠.ز) شەمسودەوڵە توورانشاکوڕی نەجمەدین، ئەو تازا و فیلەتەنەی بە زەبری شیر هەموو شار و گوند و چیا و چیمەن و دەشت و بەندەنی یەمەنی سەند و چووبووە ئەسکەندەرییە، گێژاوی مەرگ وەك گێژی ئەسکەندەر دەناو خۆی گرت و ڕوو بە نەمان ڕۆی هێشت. تەرمەکەیان هێنایەوە شام و لە فێرگەیێکی بنیاتی خوشکیدا نێژرا. لە پاش نەمانی توورانشاسەیفەلئیسلام تغتەگین توغرولتەگینی برای کرا بە جێنشینی و بوو بە فەرمانڕەوای یەمەن.

شەڕی تەبەریا (طبريه)، کە بە شەڕی حوتتین بەناوبانگە

ساڵی ٥٨٣.ك (١١٨٧.ز) ڕۆژێکی هەینی، لە ڕۆژەکانی مانگی مەولوود، لەشکری سەلاحەدین و

← حاکمی تەرابولس و بلدوینی حاکمی ڕەملە و هوج خاوەنی تەبەریە و گەلێك لە خاچپەرستانی گەورەیتر بە دیل گیران. بلدوین بە ٢٥٠ هەزار زێر و بە ئازاد کردنی هەزار دیلی موسوڵمان خۆی کڕیەوە. جەمیل

لەشکری خاچپەرستان، لە دەشتی تەبەریا گەیشتنە یەك و بەرانبەر بەیەك وێستان.

ئەوە ئەو ڕۆژە بوو کە سوڵتانسەلاحەدین بۆی دەگەڕا و پاڵەوانە داخ لە دڵەکانی مەگێـرانیان پێوە دەکرد.[1] هەموو بە دڵ لێ بڕابوون کە ژەنگی جەنگی ڕەملە بە یەکجارەکی لە مێشکی فەڕەنگان بکرێنن و وایان لە بەر یەك هەڵدرێنن کە لە مێژووی تازە و کەونیشیاندا گرینگترین بەسەرهات و

١- لە ئەنجامی شەڕی ڕەملەوە -جگە لە حاکمی تەڕابولس و ئەنتاکیە- بلاوین و هەموو سەردارانیتری خاچپەرست، پەیمانی شەڕ وەستاندنیان دەگەڵ سەلاحەدین بەست و ماوەیەکی زۆر دنیا ئارام و هێمن بوو. بەڵام لەو ساڵەدا هێندێك لە فەرمانڕەوایانی خاچپەرست پەیمانەکەیان شکاند و ئەرنات حاکمی کەرەك ڕێی بە کاروانێکی بازرگانە موسوڵمانەکان گرت و تاڵانی کردن و ژن و پیاوەکانی بە دیل گرتن و جنێوی بە ئایینی ئیسلام دا. سوڵتان کە ئەم هەواڵە ناخۆشەی بیستەوە، لەشکری برد و لە بنکەی سەلامە نزیك بە گوندی بەسەری، لەشکربەزی کرد و ئەوەندەڕاوەستا تا کاروانی حاجیان دەرباز بوون و لەشکری میسریشی بۆ هات. ئەوسا گوێزایەوە تەلعەشتەر و کۆڕێکی لە سەرلەشکرانی خۆی پێك هێنا و پلانی شەڕیان داڕشت و بڕیاریان داکە بۆ هەتا هەتایە فەرەنگان تەمبێ بکەن.
ڕۆژی پێنجشەممە ١٦ی ڕەبیعیدووەمی ساڵی ٥٨٣.ك (١١٨٧.ز) ڕیزەکانی لەشکری ڕانا و مایەوە هەتا بۆ بەیانی نوێژی هەینی کرا و ئەوسا لەشکری دەنگ داو لە لای باشووری زێباری تەبەریەوە، لە ڕووباری ئوردون پەڕیەوە و بە دزیەوە ناردی کە بچنە سفوریا و بە وردی مەکۆی دوژمنی بۆ هەڵێنن.
بەر لە هەموو شتێك گردی کەفەرسەبتی لێ گرتن و ڕێی هاتوچۆی لێ بڕین. کۆمەڵێك پیاوی زۆر ئازا و بەکاری لە ڕووکاری دوژمن دامەزراند و خۆشی بە لەشکرێکی هێرش بەرەوە پەلاماری تەبەریەی داو زۆر زوو بەردەستی کرد. بەڵام قەڵاکە خۆی نەدا بە دەستەوە و ژن و منداڵ و دەست و پێوەند و گەلێك پیاوەکانی ڕیامۆند -کە لەو قەڵایەدا قەتیس مابوون- هاواریان بۆ جۆی شای خاوەنی سفوریە نارد.
خاچپەرستان کۆڕی جەنگیان پێك هێنا و بە گەل بڕیاریان داکە بەرەنگاری سەلاحەدین بن. لە بەرەبەیانێکدا بە پانەوە هێرشیان هێنا و نیازیان وابوو ڕێ لە سوڵتان ببڕن و لە لەشکرەکەی خۆی دابڕن و ئەشهێڵن دەستیان بە ئاوی خواردنەوە ڕابگا؛ بەڵام سوڵتان دەستی خۆی ڕەپێش خست و هەموو ڕێسی لێ کردنەوە بە خوری و ناچاری کردن پاشەکشە بکەن و بچنەوە سوپاکە. ڕۆژی دوایی کە دەبووە بیست و شەشەمی مانگ، لەشکری سوڵتان هەڵیکوتایە سەریان و لە بەر یەکیان هەڵوەشاندن و ڕاویان نان و جۆی شا و ڕینۆلدئەرناتی برای -کە حاکمی کەرەك بوون- دەگەڵ گەلێك لە خاچپەرستانیتر بە دیل گیران و لە پاش بڕانەوەی شەڕەکە، سوڵتان ڕووی کردەخێوەتی خۆیەوە و دەگەڵ ڕاوێژکەر و سەردارانی لەشکردا بە گەل سوژدەی سوپاسگوزاریان بۆ خودا برد کە بە سەر کافرانیدا زاڵ کردوون.
ئەمجار فەرمانیدا پادشا دیلەکانیان بۆ برد؛ لە لای خۆی دانان و بەفراویان بۆ هێنان و دەستی کرد بە سەرکۆنە کردنی خاوەنی کەرەك کە ئەو کەریەتیەی بۆ کردووە؟ کاروانی موسوڵمانی ڕووت کردووە و ناوی پێغەمبەری بە خراپ بردووە؟ لە سەر سوێندێکی کە خواردبووی بە دەستی خۆی ملی ڕینۆلدی پەڕاند؛ بەڵام جۆی شای زۆر لاوواندەوە و بەوپەڕی ڕێز و حورمەتەوە دەگەڵ گیراوەکانیتردا ناردیە دیمەشق. جەمیل

نەهاتیان بێ.

لێك مۆڕبوونەوەی دووربەدوور زۆری نەخایاند؛ خێـوی خوێنخـوازی ڕووبەنـدی لـە سـەر چـارەی دزێوی لادا و بە چرنووکی تیژ و نینۆکی درێژی پڕ قرێژی، لە شەپیلك و لاڕانی شۆڕسـوارانی شـەڕانی ڕەبادا و لە پڕ دوو لەشکر وەکوو دوو دەریای لە گۆشت و ئاسن، بە یەکا هاتن و پێکیان دادا. گورە و هەوهەوی سواران و کوڕە و حیلەی کەحێلان و هابگرەی شیـروەشێنان و دەبـەرەی نێـزەداران و ئـاخ و ناڵەی بریندارن لەو دەشتەدا مەحشەرێکی وای بـەرپا کردبـوو سـاوای بـەر مـەمکانی دەکردەپیـر و زۆرهانێك. عیزرائیل هەر چنگ و پلێکی ببوە هەزار پـەل و بـە تـەرزێك لـە گیانکێـشان کـەوتبووە پەلەوە، نەیدەپەرژا سەری خۆی بوخرێنێ و بە هیچ لایەکدا لا بکاتەوە.

ئەسپی دوویادی عەرەبی‌نەژاد، خاك و خۆڵی بۆ سـەکۆڵی وە بـەر نـەدەهات و لـە خوێنـاودا وە مەلە کەوتبوو. لە بەر پاکۆی لاشە و گیشەی جەندەك و گالێش و تەرمەکی تەرمان، نە بۆی دەلوا بـۆ پێش بڕوا و نە لۆی دەکرا باو بـخواتەوە. هەر سوارێك لە سەر ئەسپی بیەرپیا و مەلەی نەزانیبا، تازە لە گۆمی خوێندا دەرنەدەهاتەوە. لەشکری خاچپەرستان شکان؛ بەڵام چۆن شکانێك؟ ئـەوی بـە بیـری خۆی ڕێگەی هەڵاتنی بۆ خۆی دەدۆزیەوە و بە خەیاڵ بۆی دەردەچوو، وای سەر لێ شێوابوو کە بە سـەر دەچوو، بەرەو دوژمن ڕای دەکرد و نووکی خەنـجەری مووکار و شیـری جەوهەرداری کورد هەر لە ڕێوە دەیقۆزیەوە. ئەو لەشکرە گەورە و گرانەی فەرەنگ لەو ڕۆژەدا، لە هەشـتێك مـشتێك و لـە دیوارێـك خشتێکی مابوو. شکستەی شەل وکوت و شکستیان بە خوێن و خوڕەوە و لەشی پڕ لە برینەوە، ملیـان لەو دەشتە بەرینە نابوو. هەموو زەندەقی چووبوو؛ هیچی زراوی پێ نـەمابوو. تەنانـەت سوپاسـالاری هەرەگەورەشیان، ئەشیا دەربازیی و بە دیل گیـرا و زنـجیـری خرایە پا و پیلەوە.

هەڵە و هەڵکەوتووە

سەلاحەدین نەیهێشت دوژمن پشوو بدا و برینی خۆی بلێسێتەوە و گۆشتەزون بێنێتەوە. وای بـە بـاش زانی هەتا گەرمەبرینیان سارد نەبۆتەوە و بە خۆدا نەهاتوونەوە، باشتـریان سەر و گوێلاك بوکێتـەوە. هەڵیکوتایە سـەر بازێڕی عەکا و لەنەکاو نابلۆقەی داو لـە خاچپەرسـتانی پـاك کـردەوە و چـوارهەزار موسوڵمان -کە دیلی دەسـتی فەرەنگ بوون- بە دەستی سەلاحەدین ئازاد کران.

ئەو سەرەڕەوی هەڵیگرتبوویە، خاوی نەکردەوە و بە پانەوە هێرشی بردەسەر شـارەکانی نـابلوس و

حەیفا و قیساریە و ناسرە و عەسقەلان و گەلێك قەڵا و دژ و ئاوی و بەژ و دەشت و تەلانی‌تریشی لێ‌گرتن و ئەوسا فەرمانی دەرکرد کە چونکە لەشکر لەو ماوە زۆرەدا هەر لە شەڕدا و شەکەت بووە، با وچان بدا و ماندووی بحەسێتەوە و خۆ بگرێتەوە و وەگورد بێتەوە. شەڕی لەوەدوامان شەڕی بەرانانە و ئامانج و مەبەست رووگەی پیرۆزی خاچپەرست و موسوڵمانانە.

گرتنی قودس

لە پاش ماوەیەك وچان و سانەوە، شەپووری ئامادەبوون لێدرا و لەشکری سەلاحەدین بەرەو دەوروبەری شاری قودس کەوتەڕێ و گەیشتەجێ. سەر لە هەوەڵەوە لە لای خۆرنشینی شارەوە لەشکربەزی کرد. دوای چەند رۆژێك پلانی گۆڕی و بنکەی بردەلای خۆرهەڵاتی شارەوە و لەوێوە پەلاماری شار درا و شەڕی مان و نەمان دامەزرا. شاری قودس شێست هەزار خاچپەرستی تێدابوو؛ هەمووی بە گیان و دڵ لێ بڕابوو هەتا شیری ببڕێ و تا هێزی تێدا مابێ، شەڕی رووگەپارێزی بکا. زۆر چالاکانە چاکی مەردانەیان لێ بەلادا کرد و قۆڵیان لێ هەڵماڵی و ملیان نا لە پتەو کردنی سەنگەر و دابەستنی چەپەر و شانیان دایە بەر بۆچین و مۆرەی دیواران و سەنگچن و هەڵنانی حەشار و پیواران و دڵیان دایە سەر سەربەخت کردن و شار بەدەستەوە نەدان.

سەلاحەدینیش بڕیاری دابوو بە هەر نرخێکی لە سەر تەواو بێ، ئەو کارە گرینگە تەواو کا و کاری شەڕی خاچپەرستان بە یەکجاری یەکلا و یەکچاو بکاتەوە و قودسیان لێ بستێنی و موسوڵمانی لێ دابمەزرێنێ. لە هەر چوارلاوە بەرەقانی قەڵاگر و مەنجەنیقی ئاگرڕێنی خستەکار و بەربووە کوچك پێدادان و بەردەباران و سووتمان ئانەوە. دەمبەدەم و سات بەسات ئالقەی لە شار تەنگ دەکردەوە و هێچکی لە فەرەنگ دەکێشاو هێزی بەربەرەکانی لێ هەڵدەقرچاندن و وای دەماڵی کولێ کردن، کە ئاواتەخوازی مردن بن. رێگەی پشوودانی لێ بڕیبوون؛ هەرکێ سەرێکی هێنابا دەرێ، نەیدەبردەوە و کێ بەقەد بەرگە نوشتەیەکی دیار با، تیری ساردەکەوان ساردی دەکردەوە.

ئەم دەورەدانە فرەی نەخایاند و رۆژی هەینی بیستوحەوتەمی رەجەبە مانگی ساڵی ٥٨١ك (١١٨٧ز) خاچپەرستان توانای بەربەرەکانێ کردنیان بڕا و داوایان لە سەلاحەدین کرد کە لە خوێنیان

خۆش بێ و بە دیلیان نەگرێ، شار دەدەن بە دەستەوە. سەلاحەدین بەڵێنی پێدان و دەرگای شاری قودس کرایەوە و موسوڵمان بە شاگەشکەیی بە نێو قودس وەربوون و بەرلە هەموو شتێك چوون ئەو خاچە زەبەلاحەیان ورد و خاش کرد کە لە سەر گومبەزی بەردی سەخرەتوڵڵا قوتیانەوە کردبوو.

هەر ئەو ڕۆژە سەلاحەدین و هەواڵانی نوێژی هەینیان لە مزگەوتی بەیتولموقەددەسدا بەجێ هێنا و دەنگی سوپاس و شادومانی گەورە و گچکەی موسوڵمانان -لەو ڕۆژە مێژووییەدا- گوێی فریشتەی عاسمانی[1] دەزرینگاندەوە. ئاوا ماڵ بە ماڵخۆ گەیشتەوە و شاری قودس، کە لە ساڵی ٤٧٢.ك ڕا تا ئەو ڕۆژە دەبەردەستیان دابوو، سەلاحەدین بۆ موسوڵمانانی ساندەوە.[2]

ئەمجار سەلاحەدین و خاچپەرستان لە سەر ئەوە پێك هاتن کە هەر پیاوێك لە خاچپەرستەکان بیست دینار و بۆ هەر ژنێك دینارێك لە زێڕی سکەی شاری سوور سەرانە بدەن و ئازاد بن. هەر کەسیش ئەو دراوەی بۆ هەڵنەسووڕا، بە بارمتە بمێنێتەوە تا دەیدا یان بۆی دەدرێ. لە کۆ کردنەوەی ئەو سەرانەیە دراوێکی لە ئەندازە بەدەر کۆ کرایەوە و هەمووشی هەر لەوێ بە سەر لەشکرچی و مەلا و فەقێ و دەروێش و سۆفیاندا بەشرایەوە.

قەڵای سەور

لە پاش گرتنی قودس، سەلاحەدین لەشکری بردە سەر قەڵای سەور و دەوری دا. قەڵا زۆر دژوار و حەستەم بوو؛ هەروا بە سووك و هاسانی نەدەگیرا و پشووی درێژی دەویست. زستانێکی زۆر سەخت بە سەردا هات و لەشکر خۆی لە سەرمان لە دەرەوە پێ نەدەگیرا. بەند و بەستەڵەك پیاوەکانی

١- قازیحەڵەب (مەحیەدین) لە قەسیدەیەکدا -کە بۆ سوڵتانی نووسیبوو- پێشبینی گرتنی قودسی تێدا کردبوو؛ گوتبوی:

سەفەر حەڵەبتان ئەستاند بە شیری   مانگی ڕەجەبیش قودس دەگیرێ

پێشبینیەکەی وە ڕاست گەڕا؛ سوڵتان ناردی هێنایان و خودبەی هەینی بەوی خوێند و لە سەرەتاکەیدا گوتی:

ئەم دینە کە پێغەمبەری عارەب بوو خودانی   کورد هات و لە دەست دوژمنەدینانی دەرانی   جەمیل

٢- زێڕنۆف پرسەکی لە پەنا تاریخەکە داناوە؛ چونکە خاچپەرستان ساڵی ٤٨٢.ك (١٠٨٩.ز) قودسیان گرتووە و سەلاحەدین ساڵی ٥٨٣.ك (١١٨٧.ز) دەری کردوون. جەمیل

کەمیسرە کردبوو؛ لە بنەوە کەوتبوونە پرتەوە. لە سەر ئامۆژگاری ئامۆژگاران، سولتان دەستی لەو قەلایە هەلگرت و لەوێوە بە هێرشێکی گورج و گۆلانەوە لە نەکاو پەلاماری شاری ئەرسووسی داو لە ماوەیەکی زۆر کەمدا گرتی و مالێکی زۆری لە خاچپەرستان دەسکەوت و لە پاش تالان، شارەکەی سووتاند و بەرەو مەلبەندەکانی تری خاچپەرستانی بزووت و وەك بزووت بە پووشەوە بنێی، شار لە دوای شار و قەلا لە دوای قەلا دەکەوتنە دەست سەلاحەدین و لە هەموو لایەکەوە فەرەنگی ڕاو دەنان تا گەیشتە قەلای بەرزیە.

قەلای بەرزیە[1]

ئەو قەلایە بۆ سەختی و هەلەمووتی و ڕژدی ناوبانگی دەرکردبوو؛ بەرزایی دەگەل دیوارەکانی لە پێنسەدوحەفتا گەز پتر بوو. بەلام لێبڕانی سەخت و پتەوی سەلاحەدین، زۆر لەوە پتەوتر بوو کە قەلایەکی بەردینە خۆی لە بەر بگرێ. دەستی لێ هەلنەگرت هەتا قەلای بەرزیەش لە سەربەرزی کەوت و ملی بۆ سەلاحەدین چەماند و ئەوێشی لە دوژمن داتەکاند.

ئەمجار هێرشی بردەسەر ئەنتاکیا. خاچپەرستانی ئەوێ لە ڕێگەی ئاشتیەوە دەگەلی پێك هاتن و هەرچی دیلی موسولمانیان لە لا بوو هەموویان ئازاد کردن.

بە سەرکردنەوە

لە پاش گەڕانەوە لە ئەنتاکیا، سولتان لە سەر بانگهێشتنی مەلیکزاهیرشای کوڕی چووە حەلەب. مەلیکزاهیر پێشوازیەکی شایانی شانی میوانی مەزنی خۆی کرد و لە خۆشیان شاگەشکە ببوو.

سولتان بۆ ماوەی سێ ڕۆژان لە میوانداری ڕۆلەی شیرینی مایەوە و لەوێوە چوو بۆ سەردانی تەقیەدینی برازی و ڕووی کردەشاری حەمایە. ماوەیەکیش لە لای ئەو مایەوە و زۆری دلی تەقیەدینی دایەوە و لاواندیەوە و ناوچەی جەبەلە[2] و چەند شوێنێکی تریشی پێ بەخشی و خستنیە ژێر

١- بەرزیە شارێکە لە ولاتی شام. خاوەنی قەلا و ژن و مندالی بە دیل گیران. کچێکی حاکمەکە تازەبووك بوو؛ زاواکەی لە جەنگەی شەڕدا لێ هەلبڕابوو؛ سولتان فەرمانی دابە شوێن زاوادا گەڕان، تا پەیدایان کردەوە و دایەوە دەست بووکێ. جەمیل

٢- لەو دوو نوسخەدا لە جیاتی جەبەلە، حەلەب نووسراوە. ڕەنگە دەورووبەری حەلەبی نیاز بووبێ. عەونی ←

فەرمانیەوە.

لەوە دوا سەلاحەدین گەڕایەوە بۆ دیمەشق و چەند ڕۆژێکیش لەوێدا حەسایەوە و ئەمجار هێرشێکی بردەسەر شاری سەفەد[1] و ئەوێشی بە بێ شەڕ و خوێنڕێژی دەسکەوت و لە سۆنگەی گرتنی سەفەدەوە، کەرەك و کەوکەب[2]یش -کە سەر بەوێ بوون- کەوتنە سەر قەڵەمڕەوی سەلاحەدینەوە. لەوێشەوە هاتە شاری قودس و نوێژی جێژنی قوربانی لە «بیت المقدس»دا کرد و پاشان چووە عەسقەلان و مەلیك عادڵی برای لەوێ لابرد و ناردیە سەر قەڵای کەرەك و ئەمجار هاتە عەکا و فەرمانیدا شوورە کاول کراوەکەی نوێ بکرێتەوە و کۆنە و ڕزیو و بنخزیوی لێ دوور بخرێتەوە و عەکا بە وارشێکی قایم و پتەو دەورە بدرێتەوە.

قەڵای شقیف[3]

لە پاش ئەو گەشت و گوزارە، سوڵتان هەر خۆی بە لەشکرێکەوە ڕکێفی هێنایە و چووە جەستەی قەڵای شقیف؛ کە قەڵایەکی زۆر ڕژد و سەخت و ڕەوەزێکی ماھ و حەستەم بوو. دەوری لێدا و گێچەڵی تێهاڵاند.

خاوەنی قەڵاکە خاچپەرستێکی زۆر پیتۆڵ و لە بنەوەبڕ بوو. دەیزانی ئەوە سەلاحەدینە و دیارە، تا دژەکەی نەستێنێ وازی لێناهێنێ و ئەویش ئەوەندەی بە بەرەوە نیە کە بتوانی هەتا سەر بەربەرەکانی سوڵتانی پێ بکرێ. ڕۆژێك هەر بە تاکەسوارە لە قەڵاکەی دەرکەوت و خۆی گەیاندەسەلاحەدین و گوتی واخۆم هاویشتە پەنای تۆوە و خۆم و ماڵ و خێزانم بە پیاوەتی تۆ دەسپێرم. سوڵتان زۆر بە ڕووخۆشی بە خێری هێنا و لە وەرامدا گوتی: هەرچی تۆ ئارەزووتە بڵێ تا

← ڕۆژبەیانی لە ناو کەوانەدا نووسیویە «نواخته حلب» وادیارە نواختەی بە نەواحی یان نواخته حەلەبی بە یەك ناو زانیبێ بەڵام فارسییەکە دەڵێ:

«سلطان برادرزاده را نواخته، جبله و یك دو قصبه دیگر را اضافه الکای او نموده» نواختن: لاواندنەوەیە. واتا «برازای لاواندەوە و جەبلە و یەك دو شارۆکەیتری خستەسەر مەڵبەندەکەی». هەژار

١- شارێك بوو بە سەر چیایەکی بەرزەوە و دژەکەی دەیڕوانیە دەریاچەی تەبەریا. جەمیل

٢- دژێکی سەخت بوو؛ لە سەر چیای ڕووکاری تەبەریا و بە سەر دۆڵی ئوردوندا زاڵ بوو. جەمیل

٣- شقیف لە سووریا، لە کەناری دەریا و سی کیلۆمیتری سەوورە و ناوی قەڵایەکە و فەرەنگ ناویان نابوو «بوفور».

بۆت بکەم. کابرای خاچپەرست -کە زمانی عەرەبیشی زۆر باش دەزانی- عەرزی کرد من خۆم هاویشتۆتە خاك و پای تۆوە، دەزانم مەردایەتی تۆ لە هەموو نیاز و ناواتێکی ئێمەی تێپەڕاندووە و ئاشکرایە کە تۆ لە بەڵێنی خۆت پاشگەز نابیەوە. من هەر ئەوەندەم دەوێ خۆم و ماڵ و خێزانم لە دیمشق دابمەزرێنی و بژیوێکی وامان بۆ دەبەرچاو بگری کە نەمر و نەژی پێی بژین و سەری خۆمان ڕاگرین. ئەگەر ئەو ئاواتەم بێتە دی ئەوا منیش بە خۆشی خۆم لە تەعی دڵەوە قەڵا بۆ پیاوەکانی سوڵتان جێ دێڵم و بە شانازییەوە هەتا دەمرم نانخۆری سوڵتانم.

سوڵتان بەو قسانە گەردی لە سەر دڵ نەما و دەگەڵی ڕێك کەوت و بڕیار درا کابرا بچێتەوە کارسازی خۆی بکا و ئەوسا بە ماڵ و منداڵەوە بەرەو شام بارکا. سوڵتانیش -وەك پەیمانی دابوو- لەشکری لە دەوری قەڵا دوور خستەوە و لە دوورەوە چاوەنۆڕ بوون کەنگێ قەیران بە سەر دەچی و کابرا لە قەڵا دەردەچێ، ئەو سایە بچنە ناوێەوە. ڕۆژ هاتن و شەوگار چوون، کابرای تاین ئەهاتە دەر و بەڵێنی ئەبردەسەر و هەرچی گوتبووی هەمووی بە درۆ دەرچوو. ئەو ڕێویبازی و فەندەڵ فێڵەی هەر بۆیە کرد کە لەشکری سوڵتان هیچ نەبێ بۆ ماوەیەك سەر و دڵی بەردەن و ڕێی دەستی ببێ دیوارە ڕووخاوان چاکاتەوە و کەل و قوژبنان داداتەوە و بورجان گورج کاتەوە و دانەوێڵە و تێشووی زۆر وەسەر یەك نێ و چەکی لە کارکەوتوو نوێ کاتەوە و کەللە لە کەللەی دوژمن بداتەوە.

سەلاحەدین هەستی کرد کە دەستی بە زاخەدا کراوە و بە زمانێکی لووس و دوو قسەی خۆش، فریو دراوە. زۆری لە بەر گران هات و فەرمانی بە لەشکری گرانی داکە هەتا قەڵای شقیف دەگەڵ زەوی ڕێك نەخرێ نابێ وازی لێ بێنرێ. دەوری قەڵا درایەوە و سەر لە نوێ مەنجەنیقی ئاگرپژێن و کەرستەی قەڵاڕمێن دامەزرایەوە. بەڵام هێشتا کڵی شەڕی بە گوڕوتاو بە تەواوی نێڵ نەدرابوو، نامە و ڕاسپاردەیە هەڵەداوان گەینە سەلاحەدین و خەبەریان دایە وا لەشکرێکی زۆر و زەبەندەی خاچپەرستان کە سەروێنی دیار نیە و کاری هەزار و دەهەزار و سەدەهەزاریش نیە و بەدەر لە هەژمارن و خوا نەبێ کەس نازانێ چەندن و چەند تەیارن و چییان پێیە، گەیشتوونەتە سەر بەندەرگەی عەکا و دەوری قەڵاکەیان داوە و زۆریان زۆری بۆ مەلیك عادل و دانیشتووانی شار هێناوە و کار گەیشتۆتە ناڵۆزی و کزی و تەنگایەکەوە کە مەلیك عادل بە ناچاری ملی داوە شاری عەکا بە هەموو چەك و جبەخانە و گەمیە و کەڵەك و بارەبەرانەوە بخاتە دەست فەرەنگانەوە و سەربازیش دووسەدەهەزار

دیناریان کالّەدرانە بۆ بیژێری و سەد دیلی خاچپەرستی گەورەشیان دەگەڵ پێنج سەد دیلی ڕەمەکی سەر بەوان ئازاد بکا و بەوانی بسپێری و ئەوانیش پیاوەتی بکەن ڕێگەی موسوڵمانەکانی شارەکە بدەن، لە شار دەرکەون و لە ڕێگە خۆیان تێ نەگەیەنن و ئەوسا شارەکەش ببێتە مۆڵگەی فەرەنگان[1].

سەلاحەدین لە بیستنی ئەم کارەساتە دڵتەزێنە گەلێك تەزووی سارد و گەرمی بە لەشدا هاتن و دەماری ڕێك هاتن و لە حیرسان گرژ بوو. هەرگیز چاوەنۆڕی ئەو ڕۆژی نەدەکرد کە بنەماڵەی ئەییوبی بەو جۆرە سەرشۆڕیە مل بدەن و سەر بۆ دوژمن دانوێنن. لە عەیبەتان ژانی دەدڵ وێستا و لێ بڕا کە ئەم پەرۆشینە لە شان بکاتەوە.

پسپۆڕانی لە شەڕزان و ڕاوێژکەرانی زۆرزانی کۆ کردەوە و کۆڕیان بەست و مەبەستەکەی خستە

١- بۆ ئەو هێرشە هەموو ئەورووپا هرووژا و لە بۆرەپیاگەوە هەتا کەشە و پادشا، لە خەزای خاچپەرستیدا بەشدار بوون. سەرکردەکانی شەڕ ڕیچاردشێردڵ پادشای ئینگلیز و فیلیپناگستۆس پادشای فەرانسە و فریدریلبارباروس پادشای ئەڵمان بوون. خوا وای کرد ڕۆژی چواری جیمادی دووەمی ساڵی ٥٨٦.ك (دەی حوزەیرانی ١١٩٠.ز) فریدریك لە چۆمی سالفدا خنکا و لەشکرەکەی بڵاوەی کرد. ڕیچارد و فیلیپ شەڕی زۆریان کرد و زۆریان ئازاری موسوڵمانان دا. بێ تاوان و بە تاوانیان هەر دەکوشت و تەر و وشکیان پێکەوە دەسووتاند. دوایی ئەو دوانەش لە نێوان خۆیاندا تێك چوون. فیلیپ ڕۆژی حەوتەمی ڕەجەبی ساڵی ٥٨٧.ك (تەموزی ١١٩١.ز) بە تووڕەیی فەلەستینی بەجێ هێشت و کۆناردی لە جێگەی خۆی کردەسەرکردەی لەشکرەکەی. ڕیچارد نزیکەی مانگێك لە عەکادا مایەوە و بەرەو یافای ئاژۆت. لەشکری سوڵتان ڕێگەی لێ گرت و زۆری شێرز کرد و دەیانای پەستاوت و لەوێدا خۆی قایم کرد. سوڵتان لە یافاش تەنگی پێ هەڵچنی و جارێك لە شەڕێکدا هێندەی نەمابوو ڕیچاردی بگرن، گیلیۆم ناوێك هاواری کرد: من ڕیچاردم. ئەویان کوشت و ڕیچارد بە پەلەپرووزە دەرباز بوو.

ڕیچارد کە دەیزانی سەلاحەدین بە هیچ جۆرێك وره بەر نادا و دەستیشی لێ بەر نادا، چاری ناچار دەگەڵی کەوتە وتووێژی ئاشتی و لە سەر ئەوە پێك هاتن کە ڕیچارد خوشکی خۆی بدا بە مەلیكعادل و کەنار دەریا بۆ بووك و زاوا بێ و قودسیش لە ژێر فەرمانی ئەو دوانەدا بێ کە نوێنەری خاچپەرست و موسوڵمانانن و زیارەتی «بیتالمقدس» بۆ ئیسلام و مەسیحی، وەك یەك و ئازاد بێ.

ئەمیننزەکی دەڵێ: بڕیارەکەی پێشوو وابووە مەلیكعادل هەزار و شەشسەد کەس لە فەرەنگە یەخسیرەکان بەر بدا و دووسەد هەزار دیناریش بدا و ئەوانیش لێ بگەڕێن موسوڵمانان لە عەکا دەرکەون. بەڵام خاچ پەرستەکان پەیمانی خۆیان شکاند و قەڵت و بڕیان خستە موسوڵمانەکانەوە. دەڵێن: هەر ڕیچارد شێردڵ ڕۆژی ٢٣ی ڕەجەبی ساڵی ٥٨٧.ك (١٢ی حوزەیرانی ١١٩١.ز) دووهەزار و حەوسەد موسوڵمانی کوشتووە. هەر لە شاری عەکا ٦٠ هەزار موسوڵمان کوژراوە. جەمیل

بەر دەستەوە. بیر و بڕوای هەموویان ئەوە بوو قەڵای شقیف واز لێ بێنن و هەرچی زووە فریای عەکایە بکەون. سەلاحەدین فەرمانی دابە مەلیك ئەفزەلی كوڕی —كە لە باتی بابی بە سەر دیمەشق ڕادەگەیشت- بچێ و عەسقەلان وێران کا؛ چونکە دەترسا خاچپەرست دەستیان بگاتە عەسقەلان و پووڕ و تالانی بکەن و ئەوەندەیان لێ دەسکەوێ کە بۆ گرتنی شاری قودس خۆی پێ سازدەن.

مەلیك ئەفزەڵ بە خەڵکی عەسقەلانی ڕاگەیاند کە شڕ و شاتاڵ و سەر و سیپاڵیان بپێچنەوە و عەسقەلان بەجێ بێڵن و ڕوو بکەنە ناوچەیترەوە. خەڵکی عەسقەلانی کلۆڵ و چارەڕەش دەستەپاچە ببوون و سەرە و دەریان دەرنەدەکرد کە چ بکەن و ڕوو بکەنە کوێ؟ دەستیان کرد بە هەڕاج کردنی ئەو کەل و پەلانەی کە بۆیان وەدەر نەدەخرا. نرخی هەموو شت لە دەوە ببووە یەك و هێشتا کڕیاریشی نەبوو. لە تاریخی *مرآةالجنان* دادەڵێ: «عەسقەلانیەك دوازدەمریشکی دەدا بە درهەمێك». ئیتر بەو پێیە لێکی دەرەوە و بیری لێ بکەرەوە.

پوختەی مەبەست حەشامات و ئاپۆرەی زۆر -لە بۆرە پیاگ و لەشکری- بەربوونە خاپوور کردنی شار و لە ڕۆژی بیستەمی مانگی شابانەوە هەتا ڕۆژی نیوەتی ڕەمەزان، داریان بە سەر بەردەوە نەهێشت و داروبەردوویان بە سەر یەکدا داو سەرەڕای کاول کردنی، ئاگریشیان پێوەنا و لە خۆڵەمێش و مشکی بەولاوە -لە شوێنەواری ئەو شارە بەخت وەرگەڕاوەی تەخت کراوە- شتێك نەمابوو کە پێی بڵێن شت.

هەر لە سەر ئەو پلانە، شاری لودد و قەڵای ڕەملەشی بە مەرەدی عەسقەلان برد و بە سووتاوی و کاول کراوی بەجێ‌هێشتن.

بە لەشکرەوە بەرەو عەکا دەچوو، نامەیێکی لە مەلیك عادڵەوە بۆ هات بۆی نووسیبوو خاچپەرستان ئێستا خاوتر قسە دەکەن و هاتوونەتە سەر ئەوە ناوچەی کەنار دەریا بدرێ بەوان و ئەوانیش دەست لە شەڕ و خوێنڕێژی بەر بدەن و ببنە دۆستی یەکجاریمان. تۆ فەرمانت لە سەر چییە؟ سەلاحەدین بەوە ڕازی بوو. مەلیك عادلی سپارد کە دەگەڵیان ڕێك بکەوێ. ئیتر هیم و بناخەی ئاشتی و شەڕ بەربەست کردن لە نێواندا دامەزرا و پەیماننامە نووسرا و بە سوێند و بەڵێنی پیاوانەش دابەسترا. هاتووچۆی بازرگانی برەوی سەند و هەر دوولا بۆ سارد و سەودا و کاڵا بە کاڵا دەچوونە ناو

یەکتــر و دنیایەکی کڕ و نارام هاتە ڕوو.[1]

سولّتان ئەوسا مەلیك ئەفزەڵی کوڕی بە لەشکرەوە ناردەوە شام؛ کە پشوو بدەن و بــحەسێنەوە. بۆخۆشی چووە شاری قودسی و ماوەیەك لەوێ مایەوە و بەرەو دیــمشقی پایتەختی گەڕایەوە.

لە ڕۆژی بیستوحەوتەمی شەشەکانی ساڵی ٥٨٨.ك (١١٩٢.ز) گەیشتەوە دیــمشق و هــەر کــە خەبەری هاتنەوەی بڵاو بۆوە، هەموو خەڵکی شام بە ژن و مــنداڵ و پیـــر و کاڵــەوە، کــەس نــەمابوو نەچێ بە پێشوازی ئەو خۆشەویستەوە و هەموو کەس لەو ڕۆژەدا گەشە لە چاو و بزە لە ســەر لێـوان و مزگێنیان بە یەکتــر دەدا و بە شانازی هەرەبــەرزیان دەزانــی کــە چــاویان بــە دیـداری ئــەو نەبــەرد و مەردەبە ناوودەنگە ڕوون دەبێتەوە.

کۆچی یەکجاری

ساڵی دوایی کە دەبووە ســاڵی ٥٨٩.ك (فیبـــرایر١١٩٣.ز) ڕۆژی هــەینی پــازدەی ســـەفەرە مــانگ، سولّتان سەلاحەدین بۆ پێشوازی حەجاجان -کە لە مەکە دەگەڕانەوە- لە شار دەرکەوت. لە گەڕانەوەدا تایەکی زۆر گرانی هاتێ. ئیتــر بەو تایــە کــەوت و بــەری نــەدا و زۆریــشی مــەودا نــەدا و لــە پــاش دوازدەڕۆژ، واتا ڕۆژی یەکشەمە بیستوحــەوتی ســەفەری ســاڵی ٥٨٩.ك (٤ی‌مــارس١١٩٣.ز) ئــەو خوداپەرستە خۆشەویستە، بەهەشتی بەرینی لە ســەرزەمینی بەرتــەنگ بــە باشتـــر زانــی و جیهــانی بەرچاوتەنگی بەرەڵدا کرد و خێوەتی سەربەرزی لە بەر بارەگای یەزدانی دلاّوادا بەرپا کرد.

لە ڕۆژی مەرگی سەلاحەدین ئەییوبیدا وا بیــر دەکرایەوە کە هەرچی خۆشی و شادیە سولّتان لــە پێش خۆیدا بە پێشباری بەڕێ کردووە؛ یان هەمووی بە شوێن کۆچباری ئەو نــازدارەدا بــاری کــردووە. حەشاماتی شام و حەول و حەوشی، هەرچی لەو کارەساتە بە ئاگا بوون، بە خڕی و بە پانەوە جــمابوون و تێکڕا گەورە و گچکە و پیــر و منــاڵ و ژن و پیــاو و لاو و کــاڵ و شارســتانی و دەشــتەکی و دارا و هەژار و خانەدان و ڕەمەکی و کاسبکار و جووتیار، قوڕپەشان و سەربەهەش و جەرگــرەش و دڵ بریان و چاو بەگریان بوون. جۆی فرمێــسکی سوێر و سوور لە چاوانەوە سەری کردبوو. ئەو ئاپۆرەی لــە ناشــتنا

١- ئەو پەیمانی دۆستایەتیە ڕۆژی ٢٢ی شابانی ساڵی ٥٨٨.ك (٢ی سێپتامبەری ١١٩٢.ز) ئیمزا کراوە.

بەشدار بوون و نازیەتبار بوون، لە ئەندازە بەدەر بوون و لە شیــن و شــەپۆڕگێڕان و لــە خۆدانــدا، لــە ئەندازەیان بردەدەر. خۆنەخوازە کە داریەستی تەرمی پیــرۆزی دەرکەوت، دەنگی گریان و هاوار و ڕۆڕۆ و شڵپەی دەستی لە خۆدەران و کوتەی لاقی لە پێش تەرما سەماکەران، گای ژێرزەمینی سڵ دەکرد و دڵی فریشتەکانی عاســمانی سەرشینی دادەچڵەکاند و دادەخورپاند و رایدەتلەکاندن. تــەرمی پیــرۆزی لە نزیك مزگەوتی ئەمەوی لە شاری دیــمشقدا بە خاك سپێرا و لەشی کەوتە بن گڵ؛ بەڵام هــەتا دنیــا دنیایە، سەلاحەدین نەمردووە و نامری و ناوی ئەو مەردەلە سەر زاری خەڵکی هــەموو دنیــا، هــەموو زەمانان بە هەموو زمانان، هەر دەمێنی و لە ناو ناچێ.

وا لە دنیــا بژی ئەگــەر بــمری   هەرچی ناوت بزانێ بۆت بگری

پیاوی ئــازا نەمان ســەری نادا   ناوی چاك هەر دەژی لە دنیادا

ئاکارەکانی

سوڵتان سەلاحەدین هەر چەندی خوا حەزکا پادشایەکی دادگەر و بەلەنگازپەروەر و بەدەستودڵ و ئازاد و ئازا و سەنگیــن و گران و ڕەزاسووك و خوێنشیــرین و ڕووخــۆش و دەم بــە پێکەنیــن بــوو. پیــاوی دەست ڕەنگیــن و هونەروەری زۆر لە لا هێژا بوو. دۆستی هەرە نزیکی پیاوی خوێنــدەوار و زانــا بــوو. ڕێزی لە بوێژ و نووسەران دەنا و بۆ شیــرینــکار و بەجەوهەران سەروەر و پشت و پــەنا بــوو. هــۆزان و پیتۆڵ و هونەرمەندی لە خۆی خڕ دەکردنەوە؛ کەمایەسی و کەم و کۆڕی ژیانی بۆ پــڕ دەکردنــەوە. لــە هیچ چاکەیەك خۆی نەدەبوارد؛ با زۆریشی تێ چووبا. دەسەر هیــچ خراپەیەکەوە نەدەچوو؛ بــا زۆریــشی پێ چووبا. لە ڕۆژگاری ئەودا کەس نەیدەوێرا بە خەیاڵیش خراپە بکا. هیــچ دەســتدارێك بەتیتوش دەس نەدەکەوت کە لە سەر بێزۆران بادی هەوابێ. یان بیــری زۆرکاری بە دڵــدا بــێ. لــە ودم و پــیتی ئــەو سەرداره سەرزەمینی میسر گەیشتە چڵەپۆپەی گەشەداری و ببووە ئــەوونەی ئارامی و خێر و خۆشی و هەرزانی. هێندێك لەو شوێنەواره بەهرەدارانەی کە لێی بەجێ ماون و هەر ماون ئەمانەن:

١ و ٢- مەدرەسەی قەرافەی گەورە و مەدرەسەی قەرافەی گچکە. کە لە نزیك گۆڕی پیــرۆزی ئیمام شافعیــن.

٣- مەدرەسەی قاهیرەی موعیززی. نزیك بەو زیارەتگایەیە كە دەڵێن ئیمام حوسێنی تێدا نێژراوە.

٤- مەدرەسەی حەنەفییان. كە لە جێی كۆشكی عەبباس كوڕی سەلاردا دروست كراوە.

٥- مەدرەسەی شافعیان كە لە میسر بە ناوی «زین‌التجار» بەناوبانگە.

٦- مەدرەسەی مالكیان لە قاهیرەی موعیززی.

٧- نەخۆشخانەیەك لە ناو كۆشكی خۆیدا.

٨- مەدرەسە و خانەقایەك لە قودسی خەلیل (شاری خەلیل).

٩- خانەقایەك لە جێگای كۆشكی «سعیدالسعدا»[1]. كە یەكێك بووە لە خەلیفە ئیسماعیلییەكان[2].

بەخشندەیی و دڵاوایی سوڵتان بێ وێنە بووە؛ ماڵی دنیا و خۆڵی دەم ڕێگای بە چاوێك سەیر كردووە. تەنانەت كە لە پاش مردنی سەری نەغدینەكەی خۆیان داوە، تەنیا چلوحەوت درهەمی ماڵی دنیا لە پاش بەجێ ماوە.

ئەبولفەتح عوسمان كوڕی سەلاحەدین

سوڵتان سەلاحەدین هەر بە زیندی سەر میسری دابوو بە عوسمانی كوڕە گەورەی كە نازناوی مەلیك عەزیز بوو.[3] كاتێ وەڵامی مەرگی كتوپڕی جەرگبڕی ئەو شێری میسری و شێری مەیدانە گەیشتەوە عەزیزی میسر، بە كۆسكەوتەیی و پەژاری كەوتە ماتەمداری و نازیەتبارییەوە و لە میسریشدا پرسەی

١- سعیدالسعدا نازناوی پیاوێكی خەلیفە موستەنسەروبیلای فاتمی بووە و ناوی پێشووی قەنبەر بووە. جەمیل

٢- ئەو خەلیفانەن كە لە مەغریب و میسر حوكمیان كردووە و لەو شیعانە بوون كە ئیسماعیلی كوڕی جەعفەری سادق بە ئیمامی خۆیان دەزانن. لە ساڵی ٢٩٧.ك ڕا تا ٥٦٧.ك خەلیفایەتیان كردووە. عەونی

لە مێژووەكانی‌تردا نووسراوە كە هەر لە قاهیرەدا جگە لە دوو نەخۆشخانە، كۆشكی خەلیفەشی كردووە بە نەخۆشخانە و ئەنوای غەریبانیشی بنیات ناوە. جگە لەوەش گەلێك پرد و ئاوبارە و شوورە دیواری لە شاران كردووە و ڕێگەی زلزی خۆش كردوون و زەوی كشت و كاڵی چاك و زیاد كردووە و باج و گومرگی گرانی لە سەر خەڵك لابردووە. دروشمی ئاڵاكەشی پارچەیەكی زەرد بووە و سیسارگێكی سووری لە سەر نەخش كراوە. جەمیل

٣- هێندێك لە مێژووناسان لایان وایە مەلیك ئەفزەڵ كوڕەگەورەی بووە. عەونی و جەمیل

بۆ دانا.

لە پاش هەڵگیرانی خوانی سەرەخۆشی، سەرداران و ئەمیرانی میسر بوونە سوێندخۆری و پەیمانی سەروەریان بۆ مۆر کرد. ئەویش کەوتە خۆی و خۆی تەیار کرد و کاروباری میسری لێك و لە بار کرد و ئەوسا دەگەڵ مەلیك عادڵی مامیدا کاکە و برالەی خۆیان کرد و بە جووتە لەشکریان ئاژۆت و چوونە سەر شام و گەریان دەمەلیك ئەفزەڵ هاڵاند. برایەك لە لایەك و برا و مامێك لە لایەکیترەوە لەشکریان بەگۆ یەکدا کرد و مەلیك ئەفزەڵ دوو جاران لەشکری هێرشبەرانی بە پاشدا کشاندەوە و سەری سێ جارە زۆر بە توندی دەوری درا و مەودای لێ بەرتەسك کرا و بڕستیان لێ بڕی و دەرۆستیان نەهات و لە مانگی ڕەجەبی ساڵی ٥٩٢.ك (١١٩٦.ز)دا مەلیك ئەفزەڵ دیمەشقی بۆ بە جێ هێشتن. عوسمان فەرمانی فەرمانڕەوایی دیمەشقی دابە عادڵ و بەرەو میسر گەڕایەوە.[1]

ساڵی ٥٩٣.ك (١١٩٧.ز) سەیفەلئیسلام توغتەگین (توغرولتەگین) کوڕی نەجمەدین ئەیوب -کە پادشای یەمەن بوو- کۆچی دوایی کرد و کوڕەکەی کە ناوی فەتحەدین ئیسماعیل و نازناوی مەلیك موعیز بوو جێگەی گرتەوە.

ساڵی ٥٩٥.ك (١١٩٨.ز) مەلیك عەزیز عوسمان کوڕی سەلاحەدین -کە پادشای میسر بوو- لە دوای شەش ساڵ پادشایەتی کردن چاوی لە دنیا پۆشی و لەو دنیا کەوتە خۆشیەوە.

مەلیك عەزیز پیاوێکی ژیر و وریا و وشیار بووە و لە شەڕمێونی و هێمنیدا ناودار و لە پشوودرێژی و سەرەخۆییدا تای نەبووە. زۆریش دەستوداوێنپاك و دڵچاك و بەخشندەبووە.

١- ئەمینزەکی لە *تاریخی دوەل و ئەماراتی کوردی*دا، ج٢، ل٢٢٦ دەڵێ: مەلیك عادل و کۆمەڵێك لە ئەمیرانی ئەییووبی ڕازی نەبوون کە مەلیك عەزیز پەلاماری مەلیك ئەفزەڵ بدا و بوونە ناوبژیکەر و لە هێرشی یەکەمدا گێڕاپانەوە دواوە. ساڵی دوایی دیسان هێرشی هێنایەوە سەر وڵاتی شام و زۆر هاتە ناوەوە. مەلیك عادل لاگیری لە ئەفزەڵ دەکرد و دنەی لەشکری عەزیزی دەدا کە لێی هەڵگەڕێنەوە تا نەتوانێ بەشی براکەی داگیر بکا! بۆ جاری دووەمیش پێکی هێنانەوە.

ئەمینزەکی هەر لەو کتێبەیدا دەڵێ: مەلیك عادل کە زانی شەڕی ئەو دوو برایە کۆتایی نایە و لەو سۆنگەیەشدا لەشکری موسوڵمان تێ دەچێ و فەرەنگیش گوێیان لە کڵاو دەریەڕاندووە و نینۆك لێك دەخشێنن و لەوانەیە هەر ئەوان بەهرەی لێ ببینن، دەشیەویست بۆ خۆی خەز و بەزەکەی بەرێ، وازی لە ئەفزەڵ هێنا و دەگەڵ عەزیز ڕێك کەوت و بە جووتە هاتنە سەر شام و ئەفزەڵیان دەرکرد و قەڵای سەرخەدیان دایە و بۆ خۆی بوو بە پادشای وڵاتی سووریا. جەمیل

لە پاش نەمانی مەلیك عەزیز، بەرەی ئەییوبی لە سەر جێنشینی ببوونە دوو دەستە: دەستەیەکیان گەرەکیان بوو ئەبوو مەنسوور عەلی کوڕی عەزیز بکەنە جێنشینی باوکی[1]؛ دەستەکەی‌تر ناردیان بە شوێن مەلیك ئەفزەڵ کوڕی سەلاحەدیندا و کردیانە پادشای میسر.

مەلیك ئەفزەڵ کوڕی سەلاحەدین

هەر وەك لەوە پێش باسمان کرد، هەتا سەلاحەددین مابوو مەلیك ئەفزەڵ بە سەر دیمەشق ڕادەگەیشت و کە ئەویش ئەما عەزیز عوسمانی -برای ئەفزەڵ- دەگەڵ مەلیك عادڵی مامیدا، سێ‌جار لەشکریان هێنا سەر شام و ئەفزەڵیان دەرکرد و قەڵای سەرخەد[2]یان دایە و ئەفزەڵ لەو قەڵایەدا دەژیا. تا مەلیك عەزیز لە میسر مرد؛ ئەوسا لە دوویان نارد و بۆ ماوەیەکی کەم لەسەر میسر پادشایەتی کرد. کە مەلیك عادڵ بەم کارەی زانی، بە لەشکری گەورە و گرانیەوە هاتە میسر و بە زۆری زۆرداری دیسان مەلیك ئەفزەڵی لە سەر تەختی پادشایی داگرت[3] و قەڵای شمیشاتی[4] پێ سپارد. مەلیك ئەفزەڵ هەتا مرد هەر لەو قەڵایەدا ڕایبوارد و لەساڵی ٦٢٢.ك (١٢٢٥.ز) بەر بەزەیی خوا کەوت.

١- مەلیك مەنسوور عەلی کوڕی مەلیك عەزیز عوسمان کوڕی سەلاحەدین یووسف. عەونی

٢- قەڵایەکی کەونارایە لە شام و لە نێوان حوڕان و جەبەلدروزە و ئێستا گوندێکە شوێنەواری کۆنی لێیە. عەونی

٣- ئەمینزەکی دەڵێ: کاتێ مەلیك ئەفزەڵ کرا بە پادشای میسر و سەرپەرشتی مەلیك مەنسووری برازای، لێرا کە تۆڵە لە مەلیك عادڵ بکاتەوە؛ ناردیە لای مەلیك زاهێری برای -کە پادشای حەلەب بوو- دژی مامی یاریدەی بدا و بۆ خۆشی خەریکی خۆسازکردن بوو کە بچێتە جەستەی مامی. مەلیك عادڵ بەو کەین و بەینەی زانی و لە بنەوە نێوانی ئەفزەل و سەردارانی تێکدا و بە لەشکرێکی زۆریشەوە هاتە سەر میسر و ساڵی ٥٩٦.ك (١١٩٩.ز) ئەفزەل و مەلیك مەنسووری دەرکردن و میسریشی خستە ژێر قەڵەمڕەوی خۆیەوە. جەمیل

٤- شمیشات کەونە قەڵایەکە لە سەر چەمی فوڕات لە کوردستانی باکووری و لە باشووری قەڵای مەنسوورە. ئەتلەسی عوسمانی بە سامسادی نووسیوە. عەونی

ئەمینزەکی دەڵێ: ئەگەر لە میسریان دەرکرد، ناردیانەوە قەڵای سەرخەد و ماوەیەکی تێدا مایەوە. مەلیك زاهێری برای لەشکری حەلەبی هێنا کە شام بگرێ؛ وریایی مەلیك عادل نێوانی دوو برالەی تێکدا و مەلیك زاهێر هاتەوە حەلەب و مەلیك ئەفزەڵ بە ناهومێدی هاتەوە قەڵای سەرخەد. لە پاشان عادڵ بەزەیی پێدا هات و قەڵاکانی ئەجم و سروج و حەمسادی دایە. جەمیل

تاریخی یافعی دەڵێ[1] مەلیك ئەفزەڵ لە زانست و وێژەوانیدا زۆر سەرکەوتوو بووە. زۆری فەرمایشی پێغەمبەر لە بەر بوون. خەتخۆشێکی دەسڕەنگین و لە زەبر بووە. دڵی بە زانا و هونەرمەندان کراوەتەوە و زۆری لە خۆی نزیك کردوونەوە و گەلێکی لە لا بەرێز بوون. لە کاری ناڕەوا زۆر بە قێز و بێز و تووڕە بووە. خۆی بە کەسی بێکەسان دەژمارد و لەگەڵ گەلدا بێدریغ بووە. بە کورتی، زۆر لاوێکی پێکەوتە و ناکارچاك و هونەروەر و بە جەوهەر و لە پیاوەتیدا گوڵی سەر چڵ بووە. لە بوێژیشدا دەستی باڵای هەبووە. بۆ نموونە مەلیك عەزیزی برای -وەك زانیمان- ناوی عوسمان و مەلیك عادڵی مامی بە ئەبووبەکریش ناو براوە؛ بۆ خۆشی ناوی عەلی بووە. ئەبووبەکر و عوسمان ڕێك کەوتون و هاتوونە سەر عەلی و لە شامیان دەرکردووە لەو بارەوە نامەیەکی بۆ ناسر[2]ی خەلیفەی عەبباسی نووسیوە و ئەو شێعرانەی تێدا گونجاندووە (ئەمە کوردیەکەیانە):

دنەی ئەبووبەکریدا عوسمان و دەس لە دەسا

بەشی ڕەوای عەلی بێچارەیان وەبەر پێدا

گەورەم دەزانی کەوا باوك بە زیندی سەری

بە ناوی جێگری خۆی بۆ منی قەڵەم لێدا

کە ئەو ئەمە لە سەرم دەس کرا بە سەرپێچی

لە خێچ و خواری، کەسێك ڕاستی ناچێ بە گوێدا

منیش بە دەردی عەلی ڕووت کرام بە دەست عوسمان

ئەبووبەکر کە ئەبێ کێ دەوێرێ خۆم لێدا؟!

ناسرەدینەڵلای خەلیفەی بەغدایەش لە وەرامی مەلیك ئەفزەڵدا سێ بەیتی نامەی خۆیدا

١- یافعیعەبدوڵلا کوڕی ئەسعەد بە قوتبی مەککە و میوانی مەدینە ناسراوە؛ چونکە زۆریان تێدا ماوەتەوە. ساڵی ٧٥٥.ك مردووە. زۆری کتێب داناون «مراة الجنان فی الحوادث الزمان» کە لە حەیدەراباذی دەکن چاپکراوە لە هەموان بەناوبانگترە. جەمیل

٢- خەلیفە ناسرەدینەڵلا ئەحمەد کوڕی موستەئزی، سی و چوارەمین خەلیفەی عەبباسی لە ساڵی ٥٧٥ك یەوە تا ساڵی ٦٢١ حوکمی کردووە و لە پاش ئەو زاهیر بیئەمریلای کوڕی بۆتە خەلیفە. عەونی

گونجاندووە، دەڵێ:

ئەگەرچی دەردەدڵیش زۆر هەبوو لە نامەکەتا ‌ هونەر دەباری بەرێژە و لە تۆی پەیامەکەتا

عەلی کە مافی وە بنلیچ درا بە زۆرداری ‌ کەسێکی وا نەبوو ئەو دەم بگا بە هاواری

بەڵام ئەتۆ وەکوو ئەو نیت و ئێمە هاناتین ‌ دەبم بە یاریدەرت خۆش بە هەربینا هاتین

نەسروڵڵا کوڕی ئەبولکەرەم زیانەدین محەمەد، کوڕی عەبدولکەریم شەیبانی جزیری وەزیری مەلیك ئەفزەڵ بووە؛ کە ئەویش دەگەڵ عیزەدین عەلی[1] و مەجدەدین ئەبوسەعادەتی برای[2] بە ئیبنولئەسیر ناویانگیان ڕۆیشتووە. ئەو ئیبنولئەسیرەی کە وەزیری مەلیك ئەفزەڵ بووە لە هەموو زانایانی زەمانی خۆی بەناوبانگتر بووە و کەس نەیتوانیوە لە زانایدا لە بەری بکۆخی و لە بەرانبەریدا بڵێ ئەزم. لە هونەری نامەنووسی و وتار ڕازاندنەوە و وردەکاری پسپۆڕانەدا هەر خۆی تاکەسوارەی مەیدان بووە. لە جزیرەی ئیبنوعومەر لە دایك بووە[3] و لەوێش پێگەیشتووە و دەڵێن زۆر

۱- عیزەدینعەلی: ئەبولحەسەن عێزەدین عەلی کوڕی ئەبولکەرەمیجزیری برای ئەبولسەعادت مەجدەدین موبارەك کوڕی ئەبولکەرەمی جزیری، کە بە ئیبنولئەسیر بەناوبانگە و لە جزیرەی ئیبنوعومەر (ابن عمر) ساڵی ۵۵۵.ك (۱۱٦۰.ز) هاتۆتە دنیاوە و کتێبی *النهاية في غريب الاحاديث و الكامل فيالتاريخ و أسدالغابة في معرفة الصحابة* ئەو داینانون. عەونی

۲- ئەبوسەعادەت مەجدەدین مبارەك ئەبولکەرەمی جزیری -کە بە ئیبنولئەسیر بەناوبانگە- ساڵی ٥٤٤.ك (۱۱٤۹.ز) لە جزیرەی ئیبنوعومەر هاتۆتە دنیا و لەوێ گەورە بووە و چووەتە مووسڵ و لە لای محەمەد سەعید کوڕی مبارەکی خوێندووە و گوێی لە فەرموودەکانی پێغەمبەر گرتووە و بۆتە دەستی ئەمیر موجاهێدەدین قایماز و دوای ئەویش هەمدەمی ئەمیر نوورەدین ئەرسەلانی کوڕی بووە؛ شەپلە لێی داوە و گۆشەنشین بووە. ئەمیر و ئەجیمزادەکان دەهاتنە ماڵی پرسیان پێ دەکرد. میوانگەیەکی لە دەوری شار دروست کردبوو؛ ساڵی ٦۰٦.ك کە مرد، لەوێدا نێژرا. *جامع الأصول و النهاية في غريب الاحاديث و الانصاف في تفسير القرآن و البديع في فن الكتابة و ديوان الرسائل و كتاب الشافي و المصطفا و المختار في الادعية و الافكار* و گەلێك شتیتریشی داناوە.جەمیل وادیارە عەونی و ڕۆژبەیانی لە سەر خاوەنی *النهاية في غريب الاحاديث* پێك نەهاتوون. هەژار

۳- جزیرەی ئیبنوعومەر، عومەری کوڕی عەبدولعەزیز ئاوەدانی کردۆتەوە و بۆیە بە جزیرەی عومەری ناونراوە.عەونی منیش دەڵێم عەبدولعەزیز عومەری کوردی خەڵکی بەرقەعید -کە سەر بە مووسڵە- دروستی کردووە. مێژوونووسی گەورە ئەبولفیداش لە مێژووە هێژاکەیدا، ج۳، ل۱۳۹ قسەی من دەکا. لە ناوەکەشی دیارە ئیبنوعومەر نەبوو. هێندێکیتر کە نووسیویانە عومەر کوڕی حەسەنی تەغلەبی دروستی کردووە، لە ڕەگەزپەرستیەوە بووە و لە ←

بە منداڵی هەموو قورئانی لەبەر کردووە. ئەوەندەبیرتیژ و لەسەرزەمین بووە هەموو کەسی ناسیاوی سەری لێ سووڕ ماوە؛ هێشتا تازەلاوێك بووە هەموو دیوانی شێعری موتەنەبی (متنبی) و بوحتوری (بحتری) وەك ئاو لەبەر بووە.

تاریخی یافعی لە ئیبنوخەلەکان (ابن‌خلکان)[1]ەوە دەگێڕێتەوە کە ئەم ئیبنونەسیرە کاتێ خوێندنی تەواو کرد و پێگەیشت، لە دیوانی سوڵتان سەلاحەدینی ئەییوبی دامەزرا و سوڵتان زۆری خۆش دەویست و هەر ئەویش کردی بە وەزیری مەلیك ئەفزەلی کوڕی خۆی. ئیبنونەسیر لە کار و باری خۆیدا زۆر سەربەست و کارامە بوو؛ وەزیرایەتی حکوومەتی دیمەشقی بەڕێوە برد هەتا مەلیك ئەفزەڵیان لە شام دەرکرد. ئیبنونەسیری وەزیر زۆر ئەترسا کەتنێکی پێ بکەن و گەڕێکی تێ هاڵێنن؛ لە شاری دیمەشقدا خۆی حەشار داو کەس نەیدەدیت و لە ئەنجامدا یەکێك لە پەردەدارانی مەلیك ئەفزەڵ خستیە ناو سندوقێکەوە گاڵەی داو لە وشتری بارکرد و بردیە میسر. لە میسریش ببووە نایب و وەزیری کوڕی عەزیز[2].

کاتێ مەلیك عادڵ میسری داگیر کرد، ئیبنونەسیر دیسان توانی خۆی ڕزگار بکا و بەر چەنگی عادڵ نەکەوێ؛ لە میسرەوە خۆی گەیاندەحەلەب و ماوەیەك لە لای مەلیك زاهێر مایەوە و لەوێشەوە چووە مووسڵ. سەردەمێك لە سنجاریش ڕایبوارد و دوبارە گەڕایەوە مووسڵ. ئیتر هەتا مرد لە مووسڵ بوو. ئەو کتێبانەی کە دایناون و لەوانەوە زانیاری ئەو پیاوەمان بۆ دەردەکەوێ، یەکیان *المثل‌السائلة* کە دەربارەی نووسەر و شاعیرەوە دانراوە. ئەوەندەی ئامۆژگاری بە نرخ و هێژا تێدا گونجاندووە کە هەموو نووسەر و شاعیرێك زۆری پێداویستی پێیان دەبێ. دوو کتێبی‌تریشی بە ناوی *الوشی للرقوم فی حل‌المنظوم و المعانی المخترعة فی صناعة الانشاء* نووسیوە. ساڵی ٦٣٧.ك

← ڕاست نووسین بە دووره. جەمیل

١- ئیبنوخەلەکان، ئەبولعەبباس شەمسەدین ئەحمەد کوڕی ئیبراهیم لە زانا گەورەکان و مێژوونووسەر بەناوبانگەکان بووە. ساڵی ٦٠٨.ك لە شاری هەولێر لە دایك بووە و ساڵی ٦٧١.ك لە دیمشق مردووە. زۆر کتێبی هێژای داناون؛ *وفیات الاعیان و انباء و ابناء والزمانی* مێژوویکی لە هەموولن بەناوبانگترە. عەونی خەلەکان لە دۆڵی خەلەکانە و گوندێکی گەورەیە و لە کۆیەسنجەقەوە نزیکە. جەمیل

٢- ئەبوومەنسوور عەلی کوڕی مەلیك عەزیز عوسمان. هەژار

(١٢٣٩.ز) شیرازەی ژیانی هەڵوەشاو بەرگی مەرگی پۆشی و لە سەر تاقچەی نەمان لە ڕیزی ڕابردوواندا جێگەی بۆ دیاری کرا. دوو برای لە خۆی گەورەتری هەبووە ناویان عیززەدین عەلی و مەجدەدین ئەبولسەعادەت بووە.

مەلیك عادڵ کوڕی نەجمەدین ئەییوب

یافعی لە تاریخەکەی خۆیدا دەڵێ: مەلیك عادڵ زۆر پیاوێکی کارزان و بە زیرەك و زاکون و بەمەشوور بووە؛ زۆری خەمخۆری لە بێژۆران کردووە. تەنانەت ژیری و بەبیری بە ئەندازەیەك بووە کە سوڵتان سەلاحەدین بۆ هەموو کاری دژواری پرسوورای پێ کردووە و گرێ پووچکەی کاری ئاڵۆزاوی بە ئامۆژگاری ئەو ڕەها کردووە. هەروەها زۆر دیندار و پارێزگار و لە خواترسیش بووە؛ ڕۆژووی زۆری گرتووە و لە نوێژ و شەونوێژان زۆر خێرا بووە. لە سەردەمی پادشایەتی سوڵتان سەلاحەدیندا لە وڵاتی شام بە سەر عەکا[1] و کەرەك[2] ڕاگەیشتووە.

لە پاش مردنی مەلیك عەزیزی برازای، دەستی بە سەر میسر و شامدا گرت و ئەبوومەنسوور عەلی کوڕی مەلیك عەزیزی ناردە شاری ڕوها[3] و کاروباری ئەوێی پێ سپارد و مەلیك کامل

١- عەکا شارێکە لە سەر کەناری دەریای سپی ناوەڕاست هەڵکەوتووە و قەڵایەکی کەونارای هەیە کە لە زەمانی خاچپەرستان و لە هێرشی ناپلیۆن و شەڕەکانی ئیبراهیم پاشای میسریدا -ئەو قەڵایە- دەورێکی گەورەی مێژوویی هەبووە. لە داوارۆژیشدا دەوری زۆر گەورەتری دەبێ. زۆر فەرموودەی پێغەمبەر و مژدەی گەورەی دەربارە هەیە. یەکیان ئەو حەدیسە بەناوبانگەیە کە فەرموویە: «خۆشی لەو کەسەی عەکای دیت» و فەرموودە دەربارەی «عَیْـنُ الْبَقَر» و شتی دیشەوە هەیە کە لێرەدا ناگونجێن. لە کتێبی *یواقیت و الجواهر*دا دەڵێ: حەوت وەزیری مەهدی لە مێرگی عەکا دادەبەزن، هەموویان بە عەرەبی داخێون؛ هتد. عەونی

ئەو حەدیسانە بە زمان پێغەمبەرەوە هەڵبەستراون؛ بڕوانە کۆتایی *سفرالسعادە*ی خاوەنی قاموس.جەمیل

عەکا شاری پیرۆزی بەهاییانە و بۆ ئەوان وەك مەککەی موسوڵمانان وایە. هەژار

٢- قەڵایەك بەو ناوە لە دۆڵی کەرەکدایە. ناوەڕۆی کەرەك دەڕژێتە دەریاچەی لووت، کە لە ڕۆژهەڵاتی ئوردونە و گەلێکیش شوێنەواری کۆنە قەڵایانی زەمانی خاچپەرستان و هیتری تێدایە. عەونی

٣- شارێکە ئێستا ناوی ئورفایە، ١٩٠ کیلۆمیتر لە دیاربەکری پایەختی کوردستانی تورکیاوە دوورە و لە باکووری جزیرەیە و لە ڕۆژهەلاتی فوراتە؛ شارێکی کەونارایە و شوێنەواری کلدانیانی زۆر تێدایە. عەونی

محەممەدی کوڕی خۆشی بە سەر میسرەوە دانا؛ کە لەباتی خۆی ئەو پێ ڕابگا. مەلیك موعەزەمی کوڕیشی لە دیمەشقدا کردەهەمەکارە و مەلیك ئەشرەف -کە سێهەمین کوڕی بوو- جزیرەی پێ سپارد و مەلیك ئەوحەد ئەییوبی کوڕی چوارەمینی کردەفەرمانڕەوای ئەخلات[1]. ئەوسا بۆ خۆی هات و لە سەر تەختی پادشایەتی میسر پاڵی دایەوە و سێبەری ئاڵای بەرزەباڵی، سەری لە گونبەزی بەرزی کادزی عاسمان دەساوی.

بەکوشتچوونی موعیز

لە سەرەتاکانی ساڵی ٥٩٨.ك(١٢٠٢.ز)دا، مانگی ڕەجەب، مەلیك موعیز ئیسماعیل کوڕی سەیفەلئیسلام توغتەگین کوڕی ئەجمەدین ئەییوب، -کە پادشای یەمەن بوو- لە شاری زوبەید[2] بە دەستی سەردارانی لەشکری خۆی کوژرا. بۆیەشیان کوشت چونکە ئەو موعیزە پیاوێکی داوێن‌پیس و هەمیشە سەرخۆش و بێفەر و بەگەڕ بووە. دەستدرێژی بۆ ماڵ و نامووسی ژێردەستانی خۆی کردووە.

هەر ئەو موعیزە لە لای شەرم بووە بڵێ کوردم؛ گوتوویە من لە تۆزوی ئەمەویەکانم. لە پاش ئەمانی ئەو، مەلیك ناسری کوڕی -کە هێشتا زۆر منداڵ بوو- کرا بە جێنشینی.

یەك لەو زانا بەناوبانگەی کە لەو سەردەمەدا ژیاون ئەبولغەنایم موسلیم کوڕی مەحموودی شیرازیە کە کتێبی *عجایب الاسفار و غرائب الاخبار* ی بە ناوی ئەو مەلیك موعیزەوە داناوە.

مردنی ئەییوب

مەلیك ئەوحەد ئەییوب کوڕی مەلیك عادڵ -کە فەرمانڕەوای ئەخلات بوو- پیاوێکی زۆر ناپیاو و تووش و چەموش و تووڕە و تۆسن و نەگونجاو بوو؛ ساڵی ٦٠٩.ك (١٢١٢.ز) خوای چارساز، لە کۆڵ کڵۆڵ و بێچارانی کردەوە و بۆ خۆی بردەوە. ئەخلاتیش خرایە سەر جزیرە و درایە دەست مەلیك ئەشرەف.

١- ئەخلات شار و قەڵایەکی قایمە لە وڵاتی بدلیس و باکووری ڕۆژئاوای دەریاچەی وانە، لە کوردستانی باکووری و دانیشتوانی لە چوارهەزار تێناپەڕن. عەونی

٢- شارێ بەوناوە لە یەمەنە،کەوتۆتە باشووری ڕۆژهەڵاتی بەندەری حودەیدە و گەلێك زانای گەورە لەو زوبەیدەوە پەیدا بوون. عەونی

مەسعوود

ساڵی ٦١٢ک (١٢١٥ز) مەلیك عادڵ نەوەیەكی خۆی بە ناوی مەسعوود كوڕی مەلیك كامیل ناردەیەمەن كە لەوێ پادشایەتی بكا. كاتێ مەسعوود گەیشتە سنووری یەمەن، هەموو كەیخودا و پیاوماقوڵانی یەمەن هاتنە پێشوازی و بە خۆشی و شادییەوە لە سەر تەختی یەمەنیان دانا.

ساڵی ٦١٥ک (١٢١٨ز) مەلیك عادڵ دڵی لە ناو و گڵی جیهان گوڕی و بارووبنەی یەكجاری بەرەو گۆڕ تێك نا و بۆ هەمیشە چاوی لێك نا.

پازدەكوڕی لە پاش بەجێ مان؛ پێنج لەوانە لە ڕووی ئەم جیهانەدا ئەستێرەی هاتیان لە عاسمانی كامەرانی‌دا درەوشایەوە و لە سەر تەختی پادشایەتی پاڵیاندایەوە. ئەو پێنجانە كامیل و موعەززەم و ئەشرەف و ساڵح و شەهابەدین غازی بوون.

مەلیك ئەشرەفەموسا كوڕی مەلیك عادڵ

مەلیك ئەشرەف -كە بە منداڵی ناوی موسا بووە- لە ڕۆژگاری دەسەڵاتی بابی‌دا ڕوها (ئورفا)ی دراوەتێ و حەرانیشی بۆ خراوەتە سەر و كە مەلیك ئەوحەدیش مردووە، ئەخلاتیش بەو گەیشتووە.

مەلیك موعەززەم شەرەفەدین عیسا، كوڕی مەلیك عادڵ -كە پاشای دیمەشق بوو- ساڵی ٦٢٥ک (١٢٢٧ز) لە دنیا كۆچی كرد. داودی كوڕی -كە نازناوی مەلیك ناسر بوو- جێگەی گرتەوە و بوو بە پادشای شام. ساڵی ٦٢٦ک (٢٢٨ز) مەلیك كامیل كوڕی مەلیك عادڵ لە میسرەوە لەشكری هێنا سەر دیمەشق كە داگیری بكات. مەلیك ئەشرەفیش دەگەڵ مەلیك كامیلی برایدا پێك هاتن كە بۆ داگیركردنی دیمەشق هاوكاری بكەن. مەلێك ناسرداود -كە جێنشینی باوكی خۆی بوو- بەربەرەكانی مامەكانی بۆ نەكرا و لە ڕووی ناچاریەوە داوای پێك هاتن و شەڕ داكوژانی كرد. لە پاش وتووێژ و نامە و ڕاسپاردەگۆڕینەوەی زۆر، بڕیار لە سەر ئەوە درا مەلیك ناسر دیمەشق بەجێ بێڵێ و لە باتیان قەڵای شوبەك[1] و نابلس و كەرەك وەرگرێ. مەلیك ئەشرەف دیمەشقی دەس كەوی و حەڕڕان

١- ئێستا كاولە قەڵایەكە لە نێوان عەمان و دەریای سوور دایە و سەر بە ئوردونە. عەونی

و ئورفە و ڕەققە[1] و ڕەئسولعەین[2] بینە بەشی مەلیک کامیل. لە پاش ئەو بەشینەوەیە، مەلیک کامیل هاتەوە میسر.

مەلیک ئەشرەف لە دیمەشقدا لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی جێگیر بوو؛ لە ڕاستیدا خێر و بێرێک بوو خودای گەورە بۆ داماوان و لێقەوماوانی ناردبوو. تا خوا حەز کا دڵۆڤان و دڵنەرم و بەکار و کارزان و خوێنگەرم و بەمشوور و ڕێکوپێک و بەداپەدەستوور و دەستپاک و ناکارچاک و لە بەدفەڕی بە دوور بوو. هەموو خەڵکی شام شەو و ڕۆژ بۆی دەست وەدوعا بوون، کە ئەو پادشاخاوەن داد و ئەو بەهرەی خودادادەیان لێ نەستێنێ. سەرداران و سەربازانی لەشکری، ئەو ساتەیان لە خودا دەویست کە فەرمانیان بۆ دەرکا و خوێنی خۆیانی بۆ بەخت کەن و کۆسپی سەر ڕێگەی تەخت کەن. خوێندەواری زۆر خۆشدەویست و پەرەی زۆری بە خوێندن دا. گەلێک فێرگە و زانکۆی گرینگ و پڕبایەخی بنیات نان و مامۆستای هێژای بەسەرەوە دانان. زانکۆیەکی بە ناوی دارالحدیث بۆ زانای بەناوودەنگ شێخ ئەبووعەمر[3] -کە بە ئیبنوسەلاحی شارەزووری بەناوبانگە- کردووە؛ کە دەرسی فەرموودەکانی پێغەمبەری تێدا بڵێتەوە.

مەلیک ئەشرەف ساڵی ٥٧٠.ك (١١٧٤.ز) هاتۆتە دنیاوە[4] و ساڵی ٦٣٥.ك (١٢٣٧.ز) لە تەختایی گۆڕدا جێگەی گرت و گیانی پاکی بە خودای تاک سپارد. سەرکردەکانی سوپایی و کاربەدەستانی سەراوپەردەی شایی و هەموو گەورەپیاوانی شار و زانا و پێشەوایانی ئایینی، لە ناشتنی تەرمەکەیدا بەشدار بوون و لە قەڵای دیمەشقدا ئەسپاردەی گڵیان کرد و لە پاش ماوەیەک تەرمی پیرۆزی گوێزرایەوە بۆ ناو کۆشکێکی خۆی کە لە نزیک مزگەوتی گەورەی بازاڕدا دروستی کردبوو؛ لەوێ وەشێرایەوە.

١- شارێکە لە سووریا لە سەر چەمی فوراتە و کەوتۆتە نێوان حەڵەب و دێرزۆر. عەونی

٢- شارێکە لە جزیرە و باشووری ڕۆژهەڵاتی ئورفایە. عەونی

٣- ئەبووعەمرعوسمان کوڕی عەبدوڕڕەحمان لە زانا بەناوبانگەکانی شافێعیە. ساڵی ٥٧٧.ك لە شارەزوور هاتۆتە دنیاوە و ساڵی ٦٤٣.ك مردووە. زۆر کتێبی بەنرخی لە زمان و ئەدەبدا نووسیوە. عەونی

٤- *مشاهیر الاکراد*ی ئەمین‌زەکی دەڵێ: ساڵی ٥٧٨.ك (١١٨٢.ز) لە دایک بووە. جەمیل

مەلیك كامیل‌محەممەد كوڕی مەلیك عادل[1]

مەلیك كامیل پادشایەك بوو لە ڕۆژگاری خۆیدا لە هەموو پادشایان ناوبەدەرەوەتر و لە دنیاداری و چاكەكاری و بەگژداچوونی زۆرداریدا، لە هەموو خونكاران لە سەرەوەتر بوو. مەرد و ڕەند و خێرەومەند و چاوتێر و دڵاوا بوو. ژیر و وریا، پیتۆل و زۆرزان و دانا بوو. لە مەیدانی شەڕدا لە ڕووی هەزار سوار ڕووی وەرنەدەگەڕا و بۆ دینداری و خواپەرستیش ناوبانگی بە دنیادا دەگەڕا.

ئەوەندەی لە ڕاست دوژمنان ئازا و بەزراو بوو، سەد ئەوەندەلە خودا دەترسا و لە فەرمانی بە موو لای نەدەدا. لە ناوی شەو پارێزی دەكرد و لە ناڕەوا بێزی دەهاتەوە. هەموو شەوانی هەینی پیسر و پیاوچاكی لە خۆ كۆ دەكردەوە و بە باسی خواناسی و پرس و ڕای خواپەرستانە ڕایدەبوارد.

لە ڕۆژگاری پادشایەتی خۆیدا حەدیسگەیەكی خۆشنوما و بەرفرەوانی لە قاهیرەی «مُعِزّ»ی دروست كردووە و گومبەزێكی زۆر بەرز و تەرزیشی بە سەر گڵكۆی ئیمام شافعیەوە بەرز كردۆتەوە.

مەلیك كامیل لە ڕۆژگاری باوكیدا ببووە دەستی ڕاستی بابی و سەرە و بەرە پێدانی دیوانی میسر بەو سپێرا بوو. لە پاش ئەوە كە ساڵی ٦١٥.ك (١٢١٨.ز)[2] باوكی كۆچی دوایی كرد، مەلیك كامیل جێگەی گرتەوە و زۆر زوو هێزوپێزێكی وای پەیدا كرد كە توانی لە ماوەیەكی زۆر كەمدا خاكی حیجاز و یەمەن و شامیش بخاتە ژێر سێبەری ئاڵای خۆیەوە و بەو هۆیەوە، لە هەموو مزگەوتەكانی هەموو ئەو مەڵبەندەئیسلامیانەدا خودبەی هەینی و جێژنان بەناوی ئەو پادشاخاوەن شكۆیە دەخوێنرایەوە و لە سەر بەرزەكی مزگەوتان وایان پێ هەڵدەگوت: خاوەنی مەككە بە عوبەیدەوە و یەمەن بە زوبەیدەوە و میسر بە سەعیدەوە، سەرداری شام بە پاڵەوانیەوە و جزیرە بە مناڵانیەوە؛ بۆ هەردووك ڕووگە سوڵتانە و خاوەنی هەردووك نیشانە. خزمەتكاری هەردووك شوێنە پیرۆزەكانە. بۆ دین یاریدەر و یاری جێنشینی پێغەمبەر (مەلیك كامیل) خوا ڕاوەستاوی كات؛ نامین.

مەلیك كامیل ئێوارەی ڕۆژی چوارشەممە بیستویەكەمی ڕەجەبی ساڵی ٦٣٥.ك (٨ی مارس

١- مەلیك كامیل‌ئەبولمەعالی ناسرەدین‌محەممەد، كوڕی مەلیك عادل‌سەیفەدین ئەبووبەكرمحەممەد، كوڕی ئەمیر نەجمەدین‌ئەیوب، مانگی مەولوودی ساڵی ٥٦٧.ك (١١٨٠.ز) هاتە دنیاوە و لە شەڕی خاچپەرستاندا ئەوەندەئازا و بەكار بووە كە ڕیكاردوسی پادشای ئینگلیس نازناوی شێڤالیەی داوەتێ. جەمیل

٢- لە چاپەكەی ڕووسیادا وا نووسراوە بەڵام لە دوو نوسخەی خەتی‌تردا شەشسەد و پێنجە. عەونی

۱۲۳۸.ز) لە قەلاّی دیمشقدا دەستی لە ژیان بەردا و زۆر بە ڕووسووری، ڕووی کردەبارەگای خودای خۆی. واتا لە تەمەنی چل ساڵیدا جوانەمەرگ بوو.

باسێك دەربارەی مەرگ و نەمانی پادشایانی میسر و شام

یافعی لە تاریخەکەی خۆیدا دەڵێ: مەلیك مەسعوود یووسف کوڕی مەلیك کامیل کە ساڵی ٦١٢.ك (۱۲۱٥.ز) لە سەر فەرمانی باپیری لەشکری بردەسەر یەمەن و پادشایەتی یەمەنی دەسکەوت، ئەوسا نیازی خاکی حیجازی کەوتە سەر و ئازانە و بازانە گوڕی بەستەوە و بازێکی سەربازانەی داو هەردەی پیرۆزی حیجازیشی وەك دڵخوازی خۆی خستە دەستەوە. ئەو مەلیك مەسعوودە ساڵی ٦٢٦.ك (۱۲۲۹.ز) لە مەککەی پیرۆز کۆچی دوایی کرد و لە پێنچی ماڵاواییدا ڕایسپارد کەوا کفن‌ودفنی لە ماڵ و دراوی خۆی بۆ نەکەن و تەرمەکەی بدرێتە دەست شێخ سدیق[1] -کە پیر و پیاوچاکێکی بەناوودەنگی ئەو ڕۆژگارە بوو- تا پیری ناوبراو لە جاوی بێخەوش و ڕەوا، کراسی قیامەتی بۆ ببڕێ و وەك هەموو مردوویەکی هەژار و بێ پەنا، بێ هەرا و هوریا و زەنا و بێ‌ئەوە هیچ ڕێزی لێ بنرێ، ئاوێتەی ژێر توێی خاك و گڵ بکرێ و لە سەر کێلی گۆڕەکەی بنووسن: «ئەمە گلکۆی هەژاری چاو لە دەستی خودای پەروەردگار، یوسف کوڕی محەممەد کوڕی ئەبووبەکر کوڕی ئەییووبە». شێخ سدیق لە باتی کفن باڵاپۆش و فۆتەیەکی خۆی تێوە پێچا کە زۆری حەج پێوە کردبوون و لە گۆڕستانی ڕەمەکی موسوڵماناندا بە خاکی سپارد.

مەلیك کامیل لە مەرگی ئەو جوانەمەرگە ئازیزە، کزەی لە جەرگەوە هات و تەمی خەمی پەژارەی جگەرگۆشەی ئاوارەی، دەوری تەنی و دوبارە لە شامدا پرسەی بۆ دانایەوە و شین و شەپۆڕ نوێ کرایەوە.

ساڵی ٦٣٢.ك (۱۲۳٤.ز) سەرکردەی لەشکری مەلیك کامیل (سەواب خادم) -کە لە ئازایەتیدا ببوە نموونەی هەڵکەوتوویی و ئەبەردی لە دنیادا و هەموو میرخاس و گەڕناسێك ئێرەی پێ دەبرد- دنیای بەجێهێشت و مرد. ئەو سەوابە سەد پیاوی وای پێگەیاندن کە زۆر لەوانە لە دواڕۆژدا بە

---

[1] - شێخ سدیق کوڕی بەدری، کوردی هەولێری لە مەککە دەژیا. جەمیل

پلەوپایەی زۆر بەرزوباڵا گەیشتــن.

هەر لە ساڵی ٦٣٢.ك (١٢٣٤.ز)دا مەلیك زاهیر کوڕی سوڵتان سەلاحەدین -کە ناوی داود بــوو، نازناوی ئەبووسولەیــمانیشیان بۆ خستبووە سەر- لە قەڵای بیــرە[1]ی پاتەختیەوە گوێزرایەوە بۆ گۆڕستان و برازایەکی خۆی -کە ناوی مەلیك عەزیز کوڕی مەلیك زاهیــر بوو- کرا بە جێنشینی.

ساڵی ٦٣٣.ك (١٢٣٥.ز) مەلیك موحسیــن کــوڕی ســەلاحەدین پــەردەی لای ژیــانی دادایــەوە و بەرەو نەبوونی بادایەوە. ئەو مــەلیك موحــسینە زانایــەکی هەڵکــەوتوو بــووە و بــە تایبــەتی لەمــەڕ فەرمایشاتی پێغەمبەری خواوە وەك دەریایەکی بێپەی وا بووە و لە هــەموو ڕێوشــوێنی ئاییــنیــدا زۆر شارەزا بووە؛ دوورە دنیا و لە خوا نزیك و بێ فیز و ئارام و پارێزگار و بێئازار بووە.

ساڵی ٦٣٥.ك (١٢٣٧.ز) مەلیكئەشرەفــی پادشای شام، ڕۆژی لە سەر دنیــا نــەما و چــووە بــەر بارەگای بەزەیی خودا و مەلیك ساڵحئیــسماعیلی برای کرا بە جێنشیــن و لە سەر تەختی دیــمشقی بە چوارمشقی دانیشت.

مەلیك کامیل کوڕی مەلیك عادڵ لە میسرەوە بە لەشکرەوە و هاتە ویزەی ئەو مــەلیك ســالحە و شاری دیــمشقی دەورەدا. مەلیك سالح لە شاردا سەنگەربەندی کرد و ماتەی هەڵگرت و ماوەیــەکیش بەربەرەکانی هێرشبەرەکانی کرد؛ بەڵام لە ئەنــجامدا ناچار بــوو لــە پــاش وتووێــژێکی ڕواڵــەتی و بــە مەرجی کەم و زیانی زۆر، مل بدا و وڵاتی خۆی بە کامیل بدا و مەلیك کامیلی مام بوو بــە پادشــای شام و وەك دەیێشداشی لێ دواین، پادشایەکی زۆر کامڕەوا و بەداهۆدەستوور و بەمــشوور بــوو؛ بــەڵام هەر لە پاش دوو مانگ پادشایەتی شام کردن، مردن هاتە جەستەی و دەوری شاری لەشی گــرت و لــە پاش بیماریەکی کەم و ئازاریکی زۆر و گیانی پاك و بێتاوانی کردەمیوانی مەڵبەندی نەماوان.

تا دوو ڕۆژان وایان نەکرد ئەو باس و خواسە بڵاو بێتەوە. سێهەم ڕۆژی پێمردنی -کە هەینی بوو- بەر لەوە مەلا بچێتە سەر مینبەر کابرایەك سەر کەوت و بە قــەو گــوتی: خوایــە بــەزەت بــە مــەلیك کامیلدا بێتەوە و سایەی مەلیك عادڵمان لە سەر نەڕەوێتەوە. حەشاماتەکە بە بیــستنی ئــەم خەبــەرە دڵتەزێنە تێکڕا دایانە قوڵپی گریان و بوو بە شیــن و شەپۆر و لەخۆدان. مەلیك عادڵی جێنشیــن -کە

١- قەڵای بیــرەجەگ لە ڕۆژهەڵاتی ڕووباری فورات و ڕۆژاوای شاری ئورفایە. عەونی

لە میسر بوو- هێشتا منداڵ بوو؛ کاروباری دنیاداری پێ هەڵنەدەسوورا. سەردارانی لەشکر و کاربەدەستانی وڵات وایان بە پەسند زانی کە موزەففەرەدین مەلیك جەوادیونسی برازای مەلیك کامیل بکرێتە سەرپەرشت و بە ناوی مەلیك عادلەوە فەرمانڕەوایی دیمەشق بەڕێوەبەرێ. ئەوسا گۆڕی مەلیك کامیلیان لە پەنا مزگەوتی گەورەوە هەڵکەند و تەرمەکەیان لە قەڵاوە گوێزتەوە و ئەو گۆڕەیان بۆ کردەماڵی یەکجاری.

پادشاکانی دیکەی ئەو خانەدانەو باسی بڕانەوەیان

یافعی لە تاریخەکەیدا دەڵێ: مەلیك کامیل مرد و مەلیك عادڵی کوڕی لە میسر کرا بە جێنشین و مەلیك جەواد بە ناوی ئەو، بوو بە فەرمانڕەوای دیمەشق. ساڵی ٦٣٧.ك (١٢٣٩.ز) پیاوە گەورەکانی میسر هاتبوونە سەر ئەو بیروباوەڕە کە مەلیك عادڵی وا منداڵ بۆ پادشادەست نادا و باش ئەوەیە مەلیك سالحئەییوبی برای لەبری ئەو پادشابێ.

ڕۆژێك پەلاماری کۆشکیان داو مەلیك عادڵیان خستە ناو کەژاوە و لە بنکەی فەرمانڕەوایەتیان وەردەرنا. چەکدارێکی زۆر دەوری کەژاوەیان گرت و بردیانە قەڵا و خستیانە زیندانەوە. ئیتر مەلیك سالح هیچ لەمپەر و تەگەرەی لەبەر نەما و بەبێ دڵەتەپێ، لە سەر تەختی پادشایەتی جێگیر بوو.

مەلیك سالح سەروبەری تەواوی بە کاروباری میسردا. پادشایەکی دادپەروەر و مشوورخۆر بوو. بۆ ئاسوودەیی ژێردەستانی، خۆی زۆر ماندوو دەکرد و بۆ بەختەوەر کردنی کڵۆڵان، تەمەنی خۆی بەخت دەکرد. لە هەموو ناقارێکی میسردا مزگەوت و پەرسگەی بنیات نان و میسری -سەر لەبەر- زۆر ئاوەدان کردەوە.

ئەوسا بە نیازی شام ساندنەوە -بە لەشکری گرانەوە- کەوتە ڕێ و هات و جەوادی لە سەر دیمەشق بەرکەنار کرد و لە باتی ئەسکەندەریەی پێ سپارد کە پێی ڕابگا. مەلیك سالح بۆ ئەوە لە بەرچاوی خەڵك مەلیك جەواد بشکێنێ، خۆی کە سوار بوو سەرپۆشی زینی ئەسپی خۆی پێ هەڵگرت و چەند هەنگاوێك بە پیادەیی وەپێش خۆی دا. بەڵام لە دواییدا لەو سووکایەتی بەسەر هێنانەی زۆر پەژیوان و شەرمەزار بوو.

مەلیك ساڵح دوای ئەوەی دیمەشقیشی بە یەکجاری بووبە، ڕووی کردەمەڵبەندی غەور و لەوێوە ناردیە شوێن مەلیك ساڵحئیسماعیل[1]ی مامی -کە فەرمانڕەوای بەعلەبەك بوو- کە بێتە لای و بچێتە بەر فەرمانیەوە. مەلیك ساڵحئیسماعیل ئامادەنەبوو سەر وەبەر باری برازاکەی خۆی بێنی و بۆ بەربەرەکانی کردنی داوای لە موجاهید[2]ی فەرمانڕەوای حەمیس کرد کە دژی ئەو برازایەی کۆمەگی پێ بکا. موجاهید بە دەنگیەوە هات و لەشکری بۆ نارد و ئەویش کە خۆی بە ساز و تەیاری دیت، لەشکری خۆی بە کوێرەڕێیەکی وادا هێنا کە هەتا لەشکر بە ناو شاری شام وەرنەبوون، کەس پێی نەزانی و کاتێ پێیان زانی کار لە کار ترازا و مام، پرزەی برازای بڕی و زۆربەی سەرباز و سەردارانی سوپای شام لە پادشای خۆیان تەکینەوە و تەکیان دابە تەك مەلیك ساڵح ئیسماعیلەوە و ساڵح ئەییوبیان فرۆشت و دڵی ساڵح ئیسماعیلیان پێ کرێ.

ساڵح ئەییوب دەیەویست خۆ وشێرێ، بەڵام هێندێك لە پیاوانی مەلیك ناسری خاوەنی کەرەك -کە بۆ کۆمەگی ساڵح ئیسماعیل هاتبوون- تووشیان بوو بە تووشیەوە و گرتیان و باڵ بەستە بردیان و کردیانە دیاری دەستی خۆیان و بۆ پادشای خۆیان برد. مەلیك ناسر مەلیك ساڵح ئەییوبی لە قەڵای کەرەکدا خستە گرتووخانەوە[3].

کاتێ مەلیك عادڵی کوڕی مەلیك کامیل زانیەوە کە ساڵح ئەییوبی برای ئەوەی دەگەڵ کراوە و لە دیمشق وەدەر نراوە، هەلی بە دەرفەت زانی و توانی خۆی لە بەندی میسر ڕزگار بکا و تەختی پادشایەتی میسری وەگیر خۆی خستەوە و پیاویشی ناردەلای مەلیك ناسر و ڕایسپارد کە ئەگەر بێ و ساڵح ئەییوبی برام بداتە دەست، سەد دیناری خوێنبەها بۆ دەنێرم.[4] مەلیك ناسر بەو پێشنیارە زۆر تووڕە بوو؛ مەلیك ساڵح ئەییوبی لە بەند ڕزگار کرد و پەیمانیشی دەگەڵ بەست کە بە لەشکری خۆی

١- هەر ئەو مەلیك ساڵح ئیسماعیلی کوڕی مەلیك عادلەیە کە مەلیك کامیل کوڕی عادل لە دیمەشقی دەرکرد و براش بوون. مەلیك ساڵح ئەیوب کوڕی مەلیك کامیل کوڕی عادل برازای ساڵح ئیسماعیل بوو، کە فەرمانڕەوای بەعلبەك بووە.

٢- موجاهیدشێرکۆ کوڕی ئەسەدەدینشێرکۆ.

٣- مەلیك ناسرداود کوڕی مەلیك موعزەم شەرەفەدین عیسا کوڕی مەلیك عادل کوڕی نەجمەدین ئەیوب. جەمیل

٤- ڕەنگە هەزارێك لەو ناوەدا پەڕیبێ و سەد نەبووبێ و سەدهەزار بووبێ. جەمیل

میسری بۆ بستێنێتەوە و بە گەورەی خۆشی بزانێ.

مەلیك سالح ئەیوب بە مەلیك ناسر و لەشکریەوە ڕوویان کردەمیسر و هەر ئەوەندەلە سنوورەوە چوونە ژوورەوە، هەموو ئەمیرانی بەرەی کامیلی ئەیوبی میسر -کە عادلّیان دەدزا و سالّحیان دەویست- گوز و گومبەت هەلّیانکوتایە سەر مەلیك عادلّی پادشایان و دەست و لاقیان بەست و لە گۆشەی زیندانیان توند کردەوە و ڕێگەیان بۆ مەلیك سالح کردەوە و چوون بە پیریەوە و بۆ سەر تەختی پادشایەتی میسریان بردەوە و ئەوسا مەلیك ناسر هاتەوە بۆ قەلاّی کەرەك.

سالّی ٦٣٨.ك (١٢٤٠.ز) مەلیك ئیسماعیلی پادشای دیمشق -سا بە هەر نیازێك بووە- قەلاّی شقیفی بۆ خاچپەرستان چۆلّ کردووە. لە سەر ئەم کارە نارەوایەی، دوو زانای هەرە گەورەی شام (عیززەدین عەبدوسەلام[1] و ئەبوعەمر ئیبنولحاجب[2]) زۆر بە توندی بەرپەرچیان دایەوە و تووڕەیی خۆیان ئاشکرا کرد. مەلیك سالح ئیسماعیل لەو بەگژ داچوونەیان زۆری ڕك هەستا و عیززەدینی لە ئیمام جومعەیی خست و دەگەلّ ئیبنوحاجبدا گرتنی و هەردووکی خستە زیندانەوە.

١- عیززەدین کوڕی عەبدوسەلامی دیمشقی -کە نازناوی سولّتانی زانایانی دراوەتێ- لە شاگردانی نامێدی کورد و ئیمامجومعەی دیمشق بووە. کە ئەو کارەساتەی بەسەر هاتووە، لە دواییدا ڕای کردووە و چۆتە میسر و سولّتانی میسر زۆری قەدر گرتووە و کردوویەتە دادپرس و ئیمامجومعەی مزگەوتی عەتیق و لە قاهیرەشدا لە مەدرەسەی سالحیە دەرسی گوتۆتەوە و لە ڕۆژی دەیەمی جیمادی یەکەمی سالّی ٦٦٠.ك (١٢٦١.ز)، کۆچی دوایی کردووە.

٢- شیخ جەمالەدین ئەبوعەمر عوسمان کوڕی ئەبوبەکر کوڕی یونس کوردی شارەزووری، لە ڕێزمانزانە بەناوبانگەکانی زمانی عەرەبی بووە. سالّی٥٧٠.ك (١١٧٤.ز) لە ئەسنا لە مەلّبەندی سەعیدی میسر لە دایك بووە و لەوێ خوێندنی تەواو کردووە و لە فێرگەی فازلیەدا لە قاهیرە کراوەتە فێرکار و دەرسی گوتۆتەوە و ڕوویان لێ ناوە کە بیکەنە قازیءحەزی لێ نەکردووە و لە ترسی قازیەتی، لە میسر ڕای کردووە و پەنای بە دیمشق بردووە. دەیشدا لەسەر شێوەی شافعی ڕۆیشتووە و لە شام ڕچەی مالکی ڕەچاو کردووە و لە مزگەوتی گەورەی دیمشقدا کراوەتە مامۆستا و گەلێك کتێبی زۆر هێژای داناون و لەوانە نامیلکەیەکە بۆ برەو پێدانی مەزهەبی مالکی، *شافیە* لە سەرف و *کافیە* لە نەحودا بە شەرحەوە ئەو نووسیونی و *شرح المفصل* و *مختصر المنتهى* لە اصولی فقه و گەلێك شتیتریش هەر بەرهەمی ئەوە. لە پاشان کەوتە ئەسکەندەریەوە و ڕۆژی پێنجشەمە بیستوشەشی شەشەکانی سالّی ٦٤٦.ك (١٢٤٨.ز)، لە تەمەنی ٤٦ سالّیدا مردووە و لە دەری بابولبەحر لە گۆڕستانی سالح کوڕی ئەبووشامە نێژراوە.

باوکی ئیبنوحاجب بەرلەوە بێتە میسر، پەردەداری ئەمیر عیزەدین سەلاحی کورد بووە و لە شاری سند (زاخۆ) لە لای نامێدیەوە ژیاوە و لەبەر ئەو پەردەداریەی باوکی ناوی ئیبنوحاجبی بەسەردا براوە. جەمیل

ساڵی ٦٤١.ك (١٢٤٣.ز) ئەو مەلیك جەوادە-كە لە پاش مەرگی مەلیك كامیل چەند ڕۆژێك فەرمانڕەوای دیمشق بوو- لە دنیا دەرچوو.

ساڵی ٦٤٥.ك (١٢٤٧.ز) مەلیك عادڵ كوڕی مەلیك كامیل لە زینداندا مەرگی فریاكەوت و ڕزگاری كرد[1]. كوڕێكی لە پاش بەجێما ناوی «مەلیك موغیس عومەر» بوو؛ كە بابەكەی مرد، ئەویشیان خستە زیندانەوە. لە سەر ئەو كارە چەند جارێك شەڕ و كێشە لە نێوان مەلیك ساڵح ئیسماعیلی پادشای دیمشق و مەلیك ساڵح ئەییوبی میسر و مەلیك ناسری كەرەكدا ڕویدا و بەشی زۆریش هەر مەلیك ساڵح ئیسماعیل تێدەشكا. سەرەڕای ئەوەیش قاتی و گرانی و پەتای چاوقوولكە بە شامیان وەربوون و زۆریان قڕ كردن و هێز و پێزێكیان پێوە نەهێشتن.

ساڵی ٦٤٧.ك (١٢٤٩.ز) مەلیك ساڵح ئەییوبی پادشای میسر لە شاری میسر وشكاوی ژیانی هات. قەتایا ناو -كە كوێلەی مەلیك ساڵحی خوالێخۆشبوو بوو- دەگەڵ سەرداران و ئەمیرانی میسردا بڕیاریاندا كە هەتا جێنشینی بۆ دادەنێن باسی مەرگی مەلیك ساڵح لە لای كەس نەدركێنن.

مەلیك ساڵح كوڕێكی بوو بە ناوی مەلیك موعەززەم[2] و لەو سەردەمەدا لە وڵاتی شام دەژیا. هەتا پیاویان نارد و مەلیك موعەززەمیان پەیدا كرد و هێنایانەوە میسر، سێ مانگی پێچوو؛ بەڵام هێشتا كەس بە مەرگی مەلیك ساڵحی نەزانیبوو، كە جێنشین پەیدا بوو. ئەوسا نەمانی پادشای پێشوو ڕاگەیەندرا و پادشای نوێی لە جێگە داندرا و مینبەر و زێڕ و زیوی دراو بە ناوی مەلیك موعەززەم ڕازێنرایەوە.

ساڵی ٦٤٧.ك (١٢٥٠.ز) لەشكرێكی زۆر گران و پڕچەكی خاچپەرستان هێرشیان هێنایە سەر میسر[3]. مەلیك موعەززەم بۆیان دەركەوت و لە شاری مەنسوورە پێشایی ئەو لێشاوەی گرت و بەرەنگاریان بوو. شەڕ و كوشتارێك كرا كە هەتا دنیا دنیایە و زەوی لە سەرپەرشتی گایە لە هەموو

١- لە ڕووپەڕ ١٦٩ی *اخبارالدول* دادەڵێ: مەلیك ساڵح [نەجمەدین] ئەییوب نیازی وابوو بەرەو شام بچێ. دەترسا لەو بەینەدا عادلی برای، گێچەڵێك بكا. ویستی بینێرێتە قەڵای شوبەك؛ بەڵام عادل ملی نەدا كە دەركەوێ. ساڵح هێندێك كۆیلەی خۆی ناردن لە زینداندا خنكاندیان و بڵاویان كردەوە كە بە مردنی خۆی مردووە. جەمیل

٢- مەلیك موعەزەم، تورانشایان پێ گوتووە. جەمیل

٣- سانتلویس (سانلویی) ئیمپراتووری فەرانسە سوپاساڵاری ئەو هێرشە بووە. جەمیل

کوڕ و دیوەخانان، خۆشخوانان بە بەیت و چیرۆکوانان بە داستانی بگێڕنەوە. لەو ڕۆژەدا خوڕینی خونکاران و گوڕینی سەرداران و هەڕەشەی چەکداران و خرمەی سواران و گرمەی تەپڵ و دەواڵان و شەقەی شووران و وڕەقەی مەتاڵان و تەقەی تەوران و کوڕەکوڕی کەحێلان و زیڕەزیڕی زامداران و بۆڕەبۆڕی ترسەنۆك و بێیاران، دەنگی هەوری بەهارانی وەبن خۆ دەدا. سنگ و بەری نەیاران بە دەردی کۆتەرەداران چووبوون؛ کە شۆڕەسوارانی کوردی ئەیوبی، ڕمی حەیزەرانی سەر بە جۆلانی خۆیان پێ دەئەزموون و نیزەیان بێبەزەیی وەك جلیتی ڕۆژی شایی بە سەردا دەکوتان.

لەشکری مەلیك موعەززەمی ئەیووبی لەو شەڕی فەڕەنگەدا نموونەی گەرناسی و نەبەردی بێوێنەی بە خەلکی جیهان ڕاگەیاند و لەو جەنگەدا لەشکری خاچپەرستانی وا شکاند و شابڕووی وا تکاند کە هیچ نافەرینەیەك لە دنیادا خۆزگەی پێ نەخوازێ. لە کوڕی شەڕ و لە شەرگەدا حەوت هەزار کەلەشی خاچپەرستان لە گۆڕێ بەجێمان و پاشان ئەو لاشانە گەنین و بوونە بژێوی خەرتەل و دالاشان. پادشای گەورەی خاچپەرستان دیل کرا و دەست و قاچی بەسترا و پەسترایە گۆشەی بەندیخانەوە و لەوێشدا بە کۆت و پێوەند شەتەك درا[1].

مەلیك موعەززەم لە پاش ئەو سەرکەوتنە فیز و هەوای پەیدا کردبوو؛ ڕەفتاری دەگەڵ کۆیلەکانی باییدا زۆر خراپ ببوو. ئەوەندەی زۆر بۆ هێنان کە ئەوانیش لە دژی ئەو یەکتریان گرت و لە نەکاو ڕۆژێك لێی ڕاپەڕین و گرتیان و کوشتیان و عیززەدین تورکمانی[2] -کە یەکێك بوو لە خۆیان- کردیانە سەرداری خۆیان و لە مەنسوورەوە بە لەشکرەوە هاتن و قاهیرەی «مُعزّز»یان دەست بەسەردا گرت. پادشادیلەکەی خاچپەرستانیش پێنجسەدهەزار دینار و شاری دەمیاتی دانێ و خۆی لێ کڕینەوە و ڕزگار کرا[3].

١- زیانی سەلیبیان لەو شەڕەدا سەدهەزار کوژراو بوو. جەمیل

٢- مەلیك موعیز، عیزەدین ئایبەگ (ئاغابەگ)، مێژدی شەجەرەتوددوڕی ئەیوبی، لە ساڵی ٦٥٣ك (١٢٥٥ز)دا خۆی کردەپادشای میسر و حەوت ساڵان حوکمێکی سەربەخۆی کرد و میراتگرانی لە دوای ئەو بە چینی کۆیلە (تەبەقەی مەمالیك) ناو براون. جەمیل

٣- ئەمیس زەکی دەڵێ: ساڵلویی بە هەشتسەدهەزار دینار خۆی کڕیوەتەوە و شاری دەمیاتیشی داوەتەوە بە موسوڵمانان. جەمیل

هەر لەو ساڵەدا مەلیك ناسر -حاكمی كەرەك- لەشكری بردەسەر دیمەشق و زۆر بە هاسانی گرتی. ئەوسا زۆر باش بە خۆدا هات و لەشكرێكی ساز و پڕچەكی سازدا و ڕووی كردەمیسر و هاتە گیانی كۆیلەكان؛ بۆ لە میسر وەدەرنانیان. لەشكری میسر بە سەركردەیی كۆیلەكان لە عەبباسیە هاتنە بەرایی و شەڕێكی زۆر خەست و خوێناوی لەو ناوەدا قەوما. لە ئەنجامدا لەشكری میسر شكا و لەشكری ناسر بە سەركەوتوویی هاتە ناو شاری قاهیرە و ئاڵای دەوڵەتی ئەییوبی دیسان لە سەر میسر شەكایەوە و لە سەر بەرزەكی مزگەوتان، خودبە بە ناوی مەلیك ناسر خوێندرایەوە.

عیززەدین توركمانی و قەتایا دەگەڵ سێسەد كۆیلەی هەڵبژاردەو زۆر ئازا لە كۆیلەكانی مەلیك سالح، لە دەست ناسر هەڵاتن و بەرەو شام ڕۆیشتن. لە ڕێگەدا تووشی كاروانێكی سوپایی مەلیك ناسر هاتن؛ كە چەك و جبەخانە و گەنجینە و تەپڵ و ئاڵا و كەلوپەلی‌تریان بۆ میسر دەهێنا. عیززەدین و قەتایا بەو سێسەد كەسەوە بەسەر كاروانیان دادا و هەر ئەوەندەی بڵێی یەك و دوو لە بەریەكیان هەڵوەشاندن و شیر و ڕمبیان تێنان. شەمسەدین لۆلۆ -كە سەرقافڵە بوو- كەوتە بەردەستیان و وەك مەڕی ئاوەكی گوێ تا بە گوێ سەریان بڕی. تەپڵی مەلیك ناسریان ورد و خاش كرد و گەنج و داراییەكەیان هەموو بە تاڵان برد. لەوێشەوە هێرشیان بردەسەر غەززە و گرتیان و كوڕی سەلاحەدین‌ئەییوبی و مەلیك ئەشرەفمووسا كوڕی عادڵ[1] فەرمانڕەوای حەمیس و مەلیك سالح‌ئیسماعیل -كە لە پێشدا هێندێكی دەربارە دواوین- دەگەڵ گەلێك لە سەرناسان و ئەمیرانی ئەییووبیان بە دیل گرتن و هەموویان یەكجێ كوشتن و ئاسمواریان بڕینەوە.

كاتێ هەواڵ و باسی ئەو كارەساتە جەرگبڕە بە مەلیك ناسر گەیشتەوە، زانی كار لە كار ترازاوە و تازە مانەوەی لە میسردا هیچ تامی تێدا نەماوە. ناچار بە یەكجاری سێ بەردەی ئایە مەشت بووكی پادشایەتی بە تەختوتاجی میسر و تەڵاقێكی وایدا بە هێچ شێخ و مەلایەك چیا نەبێتەوە و میسری بەجێهێشت و سەری خۆی هەڵگرت و بەرەو شام قاچاندی.[2]

١- زێرنۆف پرسەك(؟)ی لە سەر داناوە. ڕەنگە لە بەر هەڵەی ناوەكە بێ؛ چونكە مووسا كوڕی عادل هەرگیزحیمسی بە دەستەوە نەبووە. تەنیا بە سەر میسر ڕاگەیشتووە و ئەمەش زۆر لە دوای ئەوە بووە و ڕاستەكەی ئەشرەف موزەفەرەدین مووسا كوڕی مەنسوورە كە لە نێوان ساڵانی٦٤٤.ك (١٢٤٥.ز)و٦٦١.ك(١٢٦٢.ز)پادشای حیمسێ بووە.

٢- لە *تاریخی دوەل و ئیماراتی كوردی*دا دەڵێ: ساڵی ٦٥٢.ك (١٢٥٤.ز) خەلیفەی بەغدا دەستی تێخست و ←

ساڵی ٦٤٩.ك(١٢٥١.ز) تەواشی -کە لە لایەن مەلیك ناسرەوە دژداری کەرەك بووە- هەستا سەربەخۆ مەلیك موغیس‌عومەر کوڕی مەلیك عادڵ کوڕی مەلیك کامیلی لە بەندیخانە دەرێنا و کردیە فەرمانڕەوای کەرەك. دەڵێن دەستی هەنگویناوی بەخەیە زاری سپلەوە دەیگەزێ؛ ئەویش پارسەنگی چاکەی نان بدەی خۆی ئاوا خراپە دایەوە.

ساڵی ٦٥١.ك (١٢٥٣.ز) مەلیك سەلاحەدین کوڕی مەلیك زاهیر کوڕی سەڵاحەدین کوڕی نەجمەدین‌ئەییووب، ڕۆژی لە سەر دنیا نەما و پەنای بە گۆڕستان برد.

ساڵی٦٥٢.ك[1] (١٢٥٤.ز) ئەمیران و کەیخودایانی میسر، عیززەدین‌تورکمانیان کردەپادشای خۆیان و نازناوی مەلیك موعیززیان دایە. ئەو موعیززە -وەك گوتمان- لە کۆیلەکانی مەلیك ساڵح بوو. ئیتر لەو ڕۆژەوە پادشایەتی میسر کەوتە دەست کۆیلانەوە و خانەدانی ئەییووبی سێبەری لە سەر میسر ڕەوی و بۆ یەکجاری ناویان لە ڕووپەڕی پادشایەتی میسر کوژایەوە. جا چونکە هێندێك لەو کۆیلانەی بەرەی ئەییووبیان، دەگەڵ پادشایانی عوسمانیدا هاوچەرخ بوون، لە برانەوەدا -کە باسی ئەو پادشاخاوەن شکۆیانە دەکەم- بەرەبەرە ئەگەر خوا حەز کا، لەوانیشەوە دەدوێم.

مەلیك ناسرداود کوڕی موعەززەم کوڕی عادڵ، لە ترسی عیززەدین‌تورکمانی ئۆقرە و ئامانی لێ هەڵگیرابوو. بە دەربەدەری و خاکەسەری هەر ڕۆژە لە جێیەك و هەر شەوە لە دێیەك ڕایدەبوارد. ساڵی ٦٥٦.ك (١٢٥٨.ز) بە هەناسە ساردی سەری نایەوە و لە گۆڕی تەنگەبەردا بە بێ‌ترس حەسایەوە.

ئەو مەلیك ناسرە زیرەك و خۆش‌مەرخ بووە. ماوەیەك دەرسی خوێندووە و لای مۆئەیەدی‌تووسی گوێی بۆ حەدیس ڕاداشتووە. شێعری زۆر باش دەهۆندەوە و مانای زۆر تەڕوناسکی بە بیر و مێشکدا تێدەپەڕی.

ساڵی ٦٦٢.ك (١٢٦٥.ز) کۆیلەکانی میسر هاتنە سەر کەرەك و دەوریاندا. مەلیك موغیس کوڕی عادڵ سەنگەربەندی خۆی کرد و ماوەیەك شەڕی کرد. بەڵام دوژمن بڕستی لێ بڕی و مەلیك

← ناسر و عیززەدینی ئاشت کردەوە. جەمیل

١- ئەمیسنزەکی دەڵێ: ساڵی ٦٥٣ك بووە. جەمیل

موغیس بە هێرشکەرانی گوت: ئەگەر ئەمکوژن خۆمتان بە دەستەوە دەدەم. بەڵێنیان پێدا و هاتە دەر و ناردیانە لای پادشای میسر و ئیتر سەری تێدا چوو. لە پاش مەلیک موغیس، تازە لە ئەتەوەی ئەجمەدین‌ئەییووب کەس سەری بە پادشایی نەگەیشتەوە.

خودا بە نیازی خۆی دەکا و چۆنی دەکا و چۆنی گەرەك بێ، فەرمانی ڕەوایە.

ڕووپەڕی دووەم

فەرمانڕەوایانی سەربڵند و پایەبەرزی کوردستان، کە هەر چەندەخۆشیان بە پادشا ناو نەناوە و دەریان نەبڕیوە کە کوردستانی بەردەستیان دەوڵەتێکی سەربەخۆیە؛ بەڵام زۆر بە سەربەستی ژیاون و زۆریان -زۆرجار- خودبەیان بە ناو خوێندراوە و بەر و پشتی دراویان وێنەی خۆیانی لێدراوە.

باسی ئەوانە لە پێنج بەندادا کراوە.

بەندی یەکەم

فەرمانڕەوایانی ئەردەڵان

بەناگایان لە کەونە ڕۆژگاری فەرمانڕەوایانی کوردستان و شوێنهەڵگرانی شوێنەواری تایبەکانی لوڕستان، بنچینەی فەرمانڕەوایی ئەردەڵانی دەگێڕنەوە سەر ڕەسەنی خونکارانی دیاربەکر؛ کە ئەوانیش لە نەتەوەی ئەحمەدی کوڕی مەڕوانن[1]؛ کە لەوە پێش لەویش دواین و دەتوانن بۆی بڕوانن.[2]

١- لە دوو نوسخەی دەستنووسدا بابەك كوڕی ساسان. عەونی

٢- حكومەتی دۆستەكی كوردی مەڕوانی لە ئاخر و ئۆخری چەرخی پێنجەمدا بڕاوەتەوە. وەك دەڵێن: بابەئەردەڵان لە وەچی ئەوانە و هیچ دوور نیە كە بابەئەردەڵانی سەر بە مەڕوانیان لە ترسی دەسدرێژی ئیبنوجەهیری وەزیری بەغدایە، سەری خۆی هەڵگرتبێ و كەوتبێتە ناو گۆرانانەوە و لەوێ گیرسابێتەوە و هەڵبدابێتەوە.

مستەرریچ دەڵێ: ئەو بابەئەردەڵانە هەر خۆی گۆرانە و لە تیرەی ماموێی‌یەکانەوە بە هێزی هۆزەكەی، دەسەڵاتی دەست خستووە و ئەمیرایەتی كردووە.

←

بابەنەردەڵان ناوە بۆ پیاوێك كە چەند سەردەم و تاوێك لە ناو هۆزەكانی گۆراندا ژیانی ڕابواردووە؛ لە بەرەوداوی دەسەڵاتی چەنگیزیەكاندا دەستی بە سەر شارەزووردا گرتووە و ئەمیرایەتی لێ دامەزراندووە. ئەوسا ناوی بابەنەردەڵانی گۆڕیوە و كردوویە بە قوبادی كوڕی فەیرووزی ساسانی.[1]

بە گفتی حەمدوڵلامستەوفی[2] شارەزوور، واتا شاری هێزوزۆر[3] و هەمیشە فەرمانڕەواكانی كورد بوون و هەر كەسێ كە خاوەن زۆر بوویێ، بێ زۆری پێش خۆی ڕەپێچەك داوە و ڕاوی ناوە و لە جێگاكەی دامەزراوە. ئەویش هەر ئەوەندەی توانیوە بەمێنێ تا بە توانایی ماوە و هەرگا داویەتە باری كزی و زەبوونی و بەرەو نەبوونی خزیوە، یەكی زۆرداری بۆ ڕەخسیوە و پەرزەی لێ بڕیوە و میرایەتیەكەی گۆڕیوە.

بابەنەردەڵان لەو خاوەن زۆرانە بووە كە زۆریان نەبردووە و بە سەربەستی فەرمانڕەوایی مەڵبەندی شارەزووری كردووە و پیاوێكی ورد و كارزان و بەدەستوبرد بووە و لە ماوەیەكی كەمدا زۆری پەل هاویشتووە و برەوی بە قەڵەمڕەوی خۆی داوە و زۆری پان و پۆر و هەراو كردۆتەوە و هەتا ژیاوە هەر بە خونكاری و سەرداری ماوە و ئەوسا پێمێردی خودا سەری داوە و دەگەڵ كفنپۆشان بەرەو شاری خامۆشانی ناردووە و هەڵوەدای بیابانی نەمانی كردووە.

← ئیسماعیل كوڕی مەلا محەممەدحوسێن، نوسەری *تاریخی ئەردەڵان* دەڵێ: بابەنەردەڵان لە جێی خۆی پەرپوە بووە و لە مەڵبەندی پاڵەنگان دابەزیوە و لە دواڕۆژدا -لە سۆنگەی مەئمون بەگی كوڕی مونزیری ئەومیەوە- ناوی مامۆییان بەسەردا براوە. جەمیل

١- ڕەنگە لێرەدا كورتەی هێنابێ. ڕاستەكە ئەوەیە ڕایگەیاندووە كە لە وەچەی قوباد كوڕی فەیرووزی ساسانیە؛ چونكە ئاشكرایە قوباد بابی نۆشیروانی پادشای بەناوبانگی ئێرانەوە بەر لە پێغەمبەر ژیاوە و ساڵی ٥٠٢.ز لە كوردستاندا شەڕی دەگەڵ ڕومانان كردووە. جا كە ئەردەڵانی دەڵێن لە ڕۆژگاری عەباسیشدا حكومەتیان هەر بووە و زۆر لە مێژینەن و پاشماوەی دەوڵەتی ساسانیین، نیازیان ئەو مەبەستەیە. جەمیل

٢- حەمدوڵلا مستەوفی قەزوینی خاوەنی مێژووی *نزهةالقلوب و تاریخ گزیده*-كە بە فارسی نووسیوین- ساڵی ٧٤٠.ك (١٢٣٩.ز) مردووە. جەمیل

٣- ئیبنوخەلەكان دەڵێ: زوور كوڕی زەحاك درووستی كردووە. هێندێك مێژوونووس لایان وایە قوباد كوڕی فەیرووزی ساسانی بنیاتی ناوە. هەیشە دەڵێن: ناوی سیازوور بووە و ئەو ناوە لە نامەیەكدا كە قەیسەر بۆ كۆڕی پیرانی ڕۆمای ناردووە، بە سیازوور نووسراوە. جەمیل

کاتێ بابانەردەڵان سەرزەمینی بەجێ هێشتووە، کلۆڵی[1] کوڕی لە جێگە دانیشتووە و ئەویش پاش ماوەیەك بەرەو گۆڕخانە لێ نیشتوە و بۆ مەرگستان ڕۆیشتووە. لە دوای ئەوەی کلۆڵیش بە کلۆڵی چۆغەی بێ گرۆڵی ژیانی بە شرۆڵی کەوتە بن گڵەوە، نەوە و نەوەچرکانی -کە بە شوێن یەکدا شوێنی باب و کاڵیان ڕەچاو کردووە- ئەمانەن:

١- خدر کوڕی کلۆڵ ٢- ئەلیاس کوڕی خدر ٣- خدر کوڕی ئەلیاس ٤- حەسەن کوڕی خدر ٥- بابلۆ کوڕی حەسەن[2] ٦- مونزیر کوڕی بابلۆ.[3]

چونکە چۆنیەتی بەسەرهاتی ئەم فەرمانڕەوا ڕابردووانەم باش بۆ دەبناوان نەکرا و لێم ڕوون نەبوو چۆن بوون و چۆن چوون، ناچار چاوم لە ڕاست باسی بەسەرهاتیان نووقاند و هەر ناوەکانیانم ڕاگەیاند. وا لێ بڕاوم هەر دەربارەی ئەو پیاوانەوە بدوێم کە ناویان لە ڕۆژگاراندا کەوتۆتە سەر دەم و زارانەوە و باسی ڕاستی ڕووداوی ژیانیانم لە ئاگادارانی وردەکارەوە بیستووە و بەراوردم کردوون و لە کەوم داون و ئەوی بێ‌زیوان و دارووجان بوون و چرووك و قریزکیان تێنەچوون -بە دانستە- هەر ئەوانەم هەڵبژاردوون و بە مێژووەکەم سپاردوون. تەنانەت ئەوانەی کە باسم کردوون، هێندێکیان هەر خۆم دیتومن و دواندومن. پەیمانم دەگەڵ بنووسی زمان لووسم بەستووە کە هەر مەبەستی بێگری و لە بار بنووسم و لە وشەی بێ گەشە و سیس، بەبێز و خۆپارێز بم. هەر کەسیش بە دوای ڕاستدا هەڵوەدا بێ، هەرگیز زیانی تووش نابێ.

١- میجرلونگریك دەڵێ: کلۆڵ وڵاتی خۆی زیاد کرد و هەولێری گرت و باجی لە دەوروبەری دەستاند. جەمیل

٢- لە تاریخی ئەردەڵاندا بە ناوی باڵوڵ کوڕی مونزیر نووسراوە. جەمیل

٣- *تاریخ الدول و الامارات الکردیه* ج٢، ل٢٧٦ و القرون‌الاربعه‌الاخیره فی‌العراق ڕووپەڕ ٧و٨ دەڵێن: حکوومەتی بابانەردەڵان لە ڕۆژگاری خدری کوڕی کلۆڵ و ئەلیاس کوڕی خدردا زۆر بێ‌کێشە و هەرا مابوو؛ بەڵام حکوومەتی جەلاییەکان لە ڕۆژگاری ئەلیاس کوڕی خدردا دەستی بەسەر بەشی زۆری باکووری ڕۆژئاوای وڵاتی شارەزووردا گرت و ئەگەر وریایی ئەمیر حەسەن کوڕی خدر بەگ نەبوایە، هەموو وڵاتەکە دەکەوتە دەستیانەوە.

لە سەرەتای چەرخی پازدەهەمی زایینی (قەرنی نۆهەمی کۆچی)دا مەئموون بەگ کوڕی مونزیر بەگ کوڕی حەسەن بەگ هاتە سەر کار و ملی نا لە بەربەرەکانێ و بە گۆدا چوونی جەلاییان و زۆر چالاکانە هەرچی گرتبوویان لێی ساندنەوە و قەڵەمڕەوی خۆی گوشاد کردەوە و بۆ جاری دووەم زابی گەورە کرایەوە بە سنووری باکووری وڵاتەکەی و بە هێزێکی زۆر گەورەش ڕەواندزی دابەستبوو. جەمیل

مەئموون بەگ

کوڕی مونزیر کوڕی بابلۆ کوڕی حەسەن کوڕی خدر کوڕی ئەلیاس کوڕی خدر کوڕی کلۆڵ کوڕی بابائەردەڵان.

مەئموون لەپاش مردنی باوکی، بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆی شارەزوور و ماوەیەکی دوورودرێژ، زۆر بە باڵادەستی و سەربەستی ژیاوە و کە عەمری خوای بەجێ هێناوە، سێ کوڕی لەپاش بەجێ ماون: بێگە بەگ، سورخاب بەگ، محەممەد بەگ.[1]

بێگە بەگ

لە پاش مردنی مەئموون بەگ، بێگە بەگ جێگەی گرتەوە. بەڵام چونکە مەئموون بەگ هەر لە ڕۆژگاری ژیانیدا وڵاتەکەی بە سەر کوڕەکانیدا بەش کردبوو، هەر ناوچەکانی زەڵم[2]، تەغەسوو[3]،

١- ئەمینزەکی لە *تاریخی سولەیمانی و دەوروبەریدا* دەڵێ: مەئمون بەگ لە ساڵی ٨٦٢.ك (١٤٥٧.ز) داتا ساڵی ٩٠٠.ك (١٤٩٤.ز) واتا نزیکەی سیوهەشت ساڵ حوکمی کردووە و بە هۆی پەیوەری لەسەر پێ ڕاگیرشتنەوە، زۆری بەرەو پێداوە و دەوڵەتۆکەکانی هاوساشی، وەك میرنشینەکانی دەرنە و پێنجوێن -کە لای ئێرانن- و میرنشینەکانی کۆیسنجەق و حەریر و ڕەواندز-کە لەناو دوزێ دان- و میرنشینی عەقرە و عیمادیە و دهۆك و دەوروبەریانی خستە سەر دەوڵەتی خۆیەوە و لەوساوە تا ئەمڕۆش -لە هاوسایەتی عێراقدا- دەوڵەتی وا بەهێز دانەمەزراوە.

لە *تاریخی ئەردەڵاندا* دەڵێ: مەئمون بەگ بەزیندی سەر وڵاتەکەی لە ناو کوڕەکانی دابەش کردا زەڵم و تەوسود و هاوار و دەدان و گوڵعەنبەری دابە بێگە بەگ. دەشتی مەریوان و تەنوورە و کلوکلاش و دەشکاش بوونە بەشی سورخاب بەگ. سروچك و قەرەداغ و شارباژێر و میهر و سەرپەرشتی کاروباری هۆزەکانی تا عیمادیەی بە محەممەد بەگ ئەسپارد. جەمیل

٢- ئەمینزەکی لە *تاریخی سولەیمانی و دەوروبەری*دا، لە باسی تاریخی سنە دەگێڕێتەوە و دەڵێ: قەڵای زەڵم (ژەڵم) ساڵی ٥٦٤.ك (١١٦٨.ز) بە فەرمانی بابائەردەڵان دروست کراوە و لە شیوی ژەڵم دایە و نۆ کیلۆمیتر لە ناوچەی خورماڵ (خولمار: گوڵعەنبەر) دوورە و ئێستا ناوی قەڵای خانئەحمەدخانە.

ژەلم بە تونێلێکی سووری لیچق دەڵێن کە لەسەر ناوی ڕاوەستاودا دەوەستێ. جەمیل

٣- ڕەنگە تەوسود بێ کە گوندێکە لە هەورامان و سەر بە هەڵەبجەیە. جەمیل

شەمیران[1]، هاوار[2]، سێمان[3]، ڕاودان[4] و گوڵعەنبەر[5]، وەبەر بێگە بەگ کەوتبوون و ئەوی دەماشەوە - وەك لەوە پاشەوە لێی دەدوێم- ببووە بەش براکانی دیکە.

بێگە بەگ چلودوو ساڵی تەواو فەرمانڕەوا بووە. کاتێ ماڵاوایی لە ژیان کردووە و بەرەو مەڵبەندی نەمان چووە، دوو کوڕی لەپاش بەجێ ماوە: ئیسماعیل و مەئموون.

مەئموون بەگ کوڕی بێگە بەگ[6]

بوو بە جێنشینی باوکی و فەرمانڕەوایی شارەزووری گرتە دەست و ساڵێکی بە سەردا تێپەڕیبوو، سوڵتان سولەیمانی عوسمانی،[7] سوڵتانحوسێن بەگی فەرمانڕەوای عیمادیەی دەگەڵ هێندێك ئاغاوەتی کوردی دیکە ناردەسەر و لە قەڵای زەڵمدا دەورەیان دا. زۆریان کرد و کۆشا، بە شەڕ بۆیان نەگیرا و سوڵتان حوسێن بە ناوی پێكهاتن و ئاشت بوونەوە هاتە پێش و مەئموون بەگی لە قەڵا دەرخست و ناردیە ئاستانە و لەوێ خستیانە بەندیخانەوە.[8] کاتێ سورخابی مامی بەو گیرانەی

۱- مەڵبەندێکی پڕکەژ و کۆیە و لە باشووری هەڵەبجە و سەرچەمی سیروانە و ئێستاش شوێنەواری قەڵاکەی دیارە و لەو جێگەیە کە چەمی تانجەرۆ و زەڵم دەڕژێنە سیروانەوە. جەمیل

۲- گوندێکە لای هەڵەبجەیە و کاکەیی لێ دەژین. جەمیل

۳- ڕەنگە شێخان بێ لە نزیك ئەوسوودەو گۆڕی پیرۆزی سوڵتان ئیسحاقی پیری کاکەیی لێیە. جەمیل

٤- لە تاریخی ئەردەڵاندا «دران» نووسراوە. جەمیل

٥- شارۆکەیەك بووە هەژدەکیلۆمیتر لە هەڵەبجە دوور و ئێستا هەر شوێنەواری ماوە و گوندی خوڵمار لە جێی ئەوێ ئاوەدان کراوەتەوە. جەمیل

٦- لە *تاریخی سولەیمانی*دا ئەمینزەکی لە (گلشن‌خلفا) دەگێڕێتەوە و دەڵێ: کاتێ سوڵتان سولەیمانی قانوونی چنگی خستە شارەزوورەوە، بێگە بەگ دیدەنی لێکرد و مەئموونی کوڕی بە بارمتەی دۆستایەتی لە لا دانا و سوڵتان مەئموونی بە والی بەغدا سپارد و هەر ماوەیەك بۆ لایەکیان دەنارد و لە دواییدا کردبوویانە کاربەدەستی حیللە.جەمیل

٧- سولەیمانقانونی کوڕی سوڵتان سەلیم، دەیەم ئیمپەراتۆری عوسمانی، لە ساڵی ٩٢٦.ك دابۆتە سوڵتان و گەلێك جێگای لە ئاسیا و ئەورووپا گرت.

زوولفەقارخانی کەڵهوڕ بە ناوی ئەو سولەیمانە بەغدای گرت و ماوەیەکی دەدەستدا مایەوە. جەمیل

٨- ئەمینزەکی دەڵێ: مەئموون بەگ سەر بە سەفەویەکان بوو؛ قەڵەمڕەوی فەرمانی خۆی گوشاد کردەوە و گەیشتە سەر زێی بچووك و هەورامان و شارەزوور و قەرەداغ و دەشتی گەرمیانی داگرت. عوسمانی لێی ترسان و ←

زانی، کێسی لێ هانی و لوی و مشیله و میهران و تەنوورە و کەولۆس و نشکاش -کە بەشی برازاکەی بوو- داگیری کردن و خستنیە سەر قەڵەمڕەوی خۆیەوە و پەناشی بردەبەر شاتۆماسبی سەفەوی. سوڵتان کە زانی مەئموون بەگ بێتاوانە و بە خۆڕایی گیراوە، ئازادی کرد و مەڵبەندی حیللەی لە نزیك بەغدایە پێ سپارد؛ کە داهاتی بخوا و کەس خۆی تێنەگەیێنێ.[1]

ئێستا کە ساڵی ١٠٠٥.ك یە، حیلله بە دەست مەئموون بەگەوەیە و ماوەیەکە لەوێدا زۆر بە خۆشگوزەرانی و بە بێ نیگەرانی ڕایدەبوێری و حکوومەت دەکا. هەروەها لە دیوانی عوسمانیەوە سنجەقی سروچکیشیان دابە ئیسماعیل بەگی برای مەئموون بەگ و ماوەیەك بە سەری ڕاگەیشت و لە پاشان بەرەو ئەو دنیا بارونەی تێك نا.

سورخاب کوڕی مەئموون بەگ

وەك باسمان کرد لە پاش گیرانی مەئموون بەگی برازای، وڵاتەکەی ئەویشی وەبەر خۆی داو خستیە سەر قەڵەمڕەوی خۆیەوە. سەرەڕای ئەوەش بەشی محەمەد بەگی برا بچکۆلەشی کردەماڵی خۆی و بەو هۆیەوە لە شارەزوور و زەڵمدا بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆ.[2]

← لەشکری ئینکچاریان هێنا کەرکووك. ساڵی ٩٤٥.ك (١٥٣٨.ز) لەشکریان لێ کۆ کردەوە و زۆربەشی کورد بوون و بە سەرکردایەتی حوسێن پاشای ئامێدی کورد، ناردیانە سەر مەئموون بەگ و پەلاماری شارەزوور و مەریوان و سنەیان دا. مەئموون شەڕی دەگەڵ کردن بەڵام دەرۆستیان نەهات و کشایەوە بۆ قەڵای زەڵم و لەوێ دەوریان داو هێنایانە دەر و ناردیانە ئاستانە و لەشکری عوسمانی بەربوونە تاڵان و بڕۆ و ماڵ وێران کردنی خەڵك. لە دواییدا حوسێن پاشای ئامێدی قەڵای گولعەنبەری دروست کرد؛ ئەو قەڵایەی کە سی ساڵ لەوەبەریش هەر هەبووە و لە جێگەی خورماڵی ئێستا بووە. جەمیل

١- بێگومان ئەوە ئەو حیللەیە نیە کە نزیکی بەغدایە و ئیبنوبەتوتە دەڵێ دیوەمە و نیوەی دانیشتوانی کوردن؛ چونکە حیلله و سروچك (بەرزنجە) هیچ فریان بە سەر یەکەوە نیە و دووریش نیە ئەوە هەڵەبجە بێ و ناوی گۆڕابێ و ئەو دەمە سەر بە لیوای بەغدا بووبێ. جەمیل

٢- دوای ئەوەی کە خۆی کردووە بە هاوپەیمانی شاتۆماسب و ئەم کارانەی کرد، سوڵتان سولەیمانی قانونی زۆری ڕق لێ هەستا و لە داخی ئەو مەئموون بەگی ئازاد کرد و سنجەقی حیللەی دایە و سمایلی براشی ناردەسەر سروچك -کە کێشەی تێ هاڵێنن و بنکۆڵی بکەن- بەڵام ئەوان چیان بۆ دەگەڵ نەکرا. جەمیل

سالی ٩٥٦.ك(١٥٤٩.ز) ئەلقاس میـرزا[1] برای شاتۆماسب -بە هەوای پادشایەتی ئێـران- پـەنای بە سوڵتان سولەیـمانێ برد. لە پاش ماوەیەك بە هۆی چەند كەمایەسیەكەوە كـە لێـی ڕوودابـوو، لـە سوڵتان ترسا بوو.[2] پەنای بە سورخاب بەگ برد، كەلە لای شای برای تكای بۆ بكا و لێی ببوری و وەك پێشوو وڵاتی شیـروانی بداتی و كاری بە سەر كاریەوە نەبێ. سورخاب بـەگ بـۆ ئـەو كەیـخودایەتی كردنـە هاتـە لای شاتۆماسـب. شـانەمەی بـە سـەركەوتنێكی زۆر گـرینگ زانـی و شـانیعمەتوڵڵای قەهستانی دەگەڵ سورخاب نارد كە بـچن و ئـەلقاس میـرزای بـۆ بێننـەوە. شـانیعمەتوڵڵا و چـەند پیاوماقووڵێك هاتن ئەلقاسیان بردەوە لای شاو شاش دەست بەجێ فەرمانیدا ئەلقاسیان كۆت و پێوەند كرد و لە قەڵای قەهقەهەدا بەندیان كرد و دوای ساڵێك لە سەربانی قەڵاوە هـەڵیان داشـت و لـە كـۆڵ دنیایان كردەوە.

لە بەرانبەر ئەو خزمەتە باشەی سورخابدا، لە لایەن شاوە ساڵانەی هەزار تـمەن[3] بەرات بۆ برایەوە و هەتا ما هەموو ساڵ وەریدەگرت و بشبووە دۆستێكی زۆر نزیكی شاو زۆر خۆشەویست و لەڕوو بوو.[4] سورخاب زۆری تەمەن ڕابواردووە و ماوەی شەستوحەوت ساڵ فەرمانڕەوایی كردووە. لە دوای

١- ئەلقاس‌میـرزا كوڕە چكۆلەی شا ئیسـماعیلی دامەزرێنەری دەوڵەتی سەفەوی ئێرانـە؛ شـا تۆماسـبی براگـەورەی شیـروانی پێ سپاردبوو. لە كاتێكدا كە شەڕی گورجی و ئێرانیان بوو، لە شـا هەڵگەڕایـەوە و سـەربەخۆیی ڕاگەیانـد؛ بەڵام شا بە لەشكری زۆرەوە هاتە سەری و ڕاوی ناو چووە داغستان و لە بەنـدەری كەفـەوە بـە سـواری كەشـتی چـووە ئاستانە و پەنای بە سوڵتان برد كە كۆمەگی بكا و تەختی ئێرانی بۆ بستێنێ. جەمیل

٢- *اخبارالدول* دەڵێ: قاسم میرزا(!) هەڵاتە ئاستانە. سوڵتان قەدری گرت و دیاری بە نرخی زۆر دایە و بـەڵێنی پێـدا كە ئێرانی بۆ لە شا تۆماسب بستێنێتەوە و بیكاتە شا. لەشكریشی بۆ نارد و زۆری لە ئێران گـرت و كردیـە حـاكمی تەورێز. بەڵام ئەو خەیانەتی بە سوڵتان كرد و گوێی بە فەرمانی نەدەدا. سوڵتان بانگی كردەئاستانە، جوابی نەدایەوە و لێی هەڵگەڕایەوە. سوڵتان لەشكری لێ كرد؛ ئەو لەبەری هەڵات و كەوتە وڵاتی كوردانـەوە. لەوێـدا ماوەیـەك مایـەوە هەتا براكەی گرتی و زۆر بێبەزەییانە كوشتی.

ئەمیـنزەكی لە *تاریخ عالم آرای عباسی* دەگێڕێتەوە كە لە سـاڵی ٩٤٨دا ئـەلقاس‌میـرزا كەوتـە دەسـت چـەكداری كوردەوە و بردیانە لای سورخاب بەگ و ئەویش دایەوە بە خۆیان و نەیدەویست قزڵباشان وڵاتەكـەی لـێ داگیـر كـەن. جەمیل

٣- لە *تاریخی ئەردەڵان*دا دەهەزار تـمەن. جەمیل

٤- ئەمیـنزەكی لە هەردووك تاریـخەكانیدا زۆری لە سـەر ڕۆیـشتووە؛ پوختەكـەی ئەمەیـە: كـاتێ ئەسـتەنبوڵ ←

ئەوەش کە مووچەی ژیانی لە لای خوداوە براوە و لە قەڵای هەزار بە هەزاری مەرگەوە هەڵدێراوە، یازدەکوڕی لەپاش بەجێ ماوە:

١- حەسەن ٢- ئەسکەندەر ٣- سوڵتانعەلی ٤- یەعقوب ٥- بەهرام ٦- بسات ٧- زولفەقار ٨- ئەسلەمیش ٩- شاسوار ١٠- سارۆ ١١- قاسم.

محەمەد بەگ کوڕی مەئموون بەگ

لە پاش ئەمانی بابی -وەك بۆی دیاری کرابوو- بە سەر سروچك[1]، قەرەداغ[2]، شارباژێر[3]، نالان[4] و دمهران[5]دا ڕادەگەیشت؛ چاوی لەوە بوو هەموو وڵاتی ئەردەڵانی دەست کەوێ. لە سەر ئەو نیازە خۆی هاویشتە بنباڵی سوڵتان سولەیمانی عوسمانی و داوای یاریدەدانی لێکرد. سوڵتان سولەیمان، ڕوستەم پاشای گەورەوەزیر و عوسمان پاشای میری میرانی بەغدای دەگەڵ چەند میرە کوردێکدا بە لەشکرەوە ڕەگەڵ خست، کە خاکی ئەردەڵان داگیر بکەن.[6]

→ کارەساتی شارەزوور و گیرانی ئەلقاس میرزای زانیەوە، لە عەلی پاشای والی بەغدا تووڕە بوو؛ چونکە ئەرکی خۆی بەرێوە نەبردووە، دەریان کرد و لە باتیان محەممەد پاشای بەلتەچی ساڵی ٩٥٦.ك (١٥٤٩.ز) کرا بە والی بەغدا و بە سەرکردایەتی میری میرانی حەلەب، عوسمان پاشا لەشکرێکی یەکجار زۆری ناردە سەر شارەزوور و دەوری قەڵای زەڵمیان گرت، کە سورخابی تێدا بوو. دەورەدان درووری کێشا؛ بەڵام عوسمان چی بۆ دەگەڵ نەکرا. ئەوسا بەلتەچی بۆ خۆی هات و بەکر بەگ و وەلی بەگ -کە دوو ئەمیری کورد بوون- کردنیە ناوبژیکەر کە وا بکەن خۆ بداتەوە دەست عوسمانیان.

*القرون الاربعه الاخیره فی العراق*یش هەر شتێکی وا دەڵێ؛ بەڵام دوکتور فریج دەڵێ: سورخاب لە پاش ماوەیەك لە ژێر چاوەدێری ئێران دەرچووە و حاکمی سەربەخۆ بووە و بە زانایی خۆی ناژاوەی بنبڕ کردووە. جەمیل

١- سروچك لە شارباژێڕی سەر بە سولەیمانیە و کەونە قەڵایەکی زۆر بەرزە و لە نزیك گوندی بەرزنجە بووە و شوێنەوارەکەی ماوە. جەمیل

٢- مەڵبەندێکە لە باشووری ڕۆژهەڵاتی سولەیمانی. جەمیل

٣- مەڵبەندێکە لە ڕۆژهەڵاتی سولەیمانی و قەڵاچوالانی پاتەختی بابان لەوێیە و ئێستا گوندێکە.جەمیل

٤- نالان ئەو مەڵبەندەیە کە لە لای پشدەرە؛ یان قەڵایەکی کەونی لای خانەقینە کە ئێستا لەبەین چووە.جەمیل

٥- ئەمیسنزەکی لای وایە دلەجوران بووە؛ من بە مەریوانی دەزانم. جەمیل

٦- *تاریخی ئەردەڵان* دەڵێ: سورخاب بەگ لێ نەگەڕا محەممەد بەگ بەشەکەی خۆی پێ بگا و لێی داگیر کرد؛ ←

لەشکر هاتە سەر شارەزوور و دەوری قەڵای زەڵمیان دا؛ کە لە هەموو قەڵاکانی ئەو ناوە دژوار و هەڵەموت و سەخت و پتەوترە و لە قوچی و بەرزیدا شەرەفتۆچ دەگەڵ گومبەزی کاکێشانی عاسمانی شیندا دەکا. دەورەدانەکە دوو ساڵی ڕەبەقی خایاند و لە شەرێکدا گوللەیەك بەر محەممەد بەگ کەوت و لە ژێر گلدا بۆی خەوت و پەکی کەوت. لە پاشان هیمەدادی شاتۆماسپ بۆ دەورەدراوان هات و عوسمان پاشا[1] لە بەریان کشاوە و دەشتی شارەزووری گرتە بەر و زۆری دەسەرەوە نەچوو، عیزرایلی گەیشتە سەر و داری ژیانی وشك و بێبەر کرد و بینەقاقەی ڕێك کوشی و بەری نەدا هەتا خۆڵی شارەزووری وەسەر کرد.

لەو دەرفەتەشدا ئەوانەی ئەو دوو ساڵە لە قەڵادا قوڵاغەمیان دابوو، هەڵیان بۆ هەڵکەوت و دەرکەوتن و هەر یەکە بە لایەکدا بۆی دەرچوون و قەڵایان چۆڵ کرد.[2] ساڵی ٩٦٩.ك (١٥٦١.ز) محەممەد پاشاخۆی کوتایە قەڵای چۆڵەوە و کردیە بنکە و لەوە بەو لاوە بەدەمی گەرم و زمانی نەرم و

← لە بەر ئەوە محەممەد بەگ پەنای بە ئاستانە برد و سوڵتان سولەیمان، ڕوستەم پاشا و هێندێك ئەمیرە کوردی دەگەڵ نارد و هاتنە شارەزوور و ماوەی دوو ساڵان لە دەوری قەڵای زەڵم هەڵخولان؛ ئەنانەت کەلێنێکیشیان بۆ تێ نەخرا. بەڵام ئەمینزەکی دەڵێ: لە پاش ئەوە کە سورخاب بەگ خۆی کردەدۆستی ئێران و مەئموون بەگ بەردرا و سنجەقی حیللەی درایە، محەممەد بەگ سەری هەڵدا و هێندێك جێگەی وەبەر خۆدان و داوای لە سوڵتان کرد بە کەلەپووڕگری وڵاتی ئەردەڵانی بناسێ و دڵی پێدا بنێ. ئەویش گوێی بۆ فەرمانی سوڵتان شل نەدەکرد؛ ئەم لەشکرمیان ناردەسەر.

تاریخی ئەردەڵان دەڵێ: محەممەد بەگ دەگەڵ عوسمانیاندا بوو. لە شەڕا کوژرا و هێزەکانی ئێرانیش بە سەرکردایەتی حوسێن‌لالا هاتنە یارمەتی دەورەدراوان و سوپای عوسمانی بە ناچاری کشایەوە و لە داخی ئەو ژێرکەوتنە، عوسمان پاشا وەزگی داو ناوێتەی ناو و گڵی شارەزوور بوو. جەمیل

لە قسەکانی شەرەفخانەوە -کە محەممەد بەگ پەنای بە ترکان بردووە و کۆمەگیان کردووە- وا دەردەکەوێ تاریخی ئەردەڵان ڕاست بکا. هەژار

١- ئەمینزەکی دەڵێ: ئەوەی کە دەستی لە گرتنی قەڵا هەڵگرت و هاتە شارەزوور و لەوێ مرد، ڕوستەم پاشا بوو. جەمیل

٢- *تاریخی ئەردەڵان* دەڵێ: ئەوانە لە ناو قەڵاکەدا بوون، کاتێ زانیان عوسمانی بن کەوتوون و پاشەکشە دەکەن، بۆ تاڵان و بڕۆ هاتنە دەرەوە و محەممەد پاشا هەلی لە دەرکەوتنیان دەسکەوت و خۆی خزاندەجێگاکەیانەوە و داگیری کرد. جەمیل

لەبارزانی، توانی هەموو دژ و چەپەر و سەنگەرەکانی ئەو ناوە بخاتە ژێر چەپۆکی خۆیەوە و لەوساوە شارەزوور وەسەر قەڵەمڕەوی عوسمانی خرا.[1]

سوڵتان عەلی کوڕی سورخاب

کە سورخاب بەگ نەما، سوڵتان عەلی کوڕی بوو بە فەرمانڕەوای وڵاتی ئەردەڵان. لە پاش سێ ساڵ دەسەڵاتداری[2]، سوڵتانی مەرگ بە سەری دادا و بەرەو گۆڕستانی ڕادا و دو نێرینەی سەروپێچکە و منداڵی لەپاش خۆی لە دنیادا بەجێهێشت: تەیموورخان و هەڵۆخان؛ ئەوانەش سەریان بە کوێ گەیشت و چیان بەسەر هات لە داهاتوودا باسی دەکرێ.[3]

بسات بەگ کوڕی سورخاب بەگ

لە پاش مردنی سوڵتان عەلی، بسات بەگی برای بە سەر خاکی ئەردەڵان ڕادەگەیشت و توانی زۆری سەر و سامان پێ بدا؛ بەڵام کوڕانی سوڵتان عەلی -کە خوشکەزای مونتەشا سوڵتانی ئیستاجلوو بوون- بۆ ساندنەوەی دەسەڵاتی باوکیان پەنایان بە شائیسماعیلی سەفەوی دووەم برد.

لە پاش مردنی شائیسماعیل، تەیموورخان کوڕەگەورەی سوڵتان عەلی لە وڵاتی بەردەستی بسات بەگدا ملی نا لە چەتەیی و ئاژاوە نانەوە و دوژمنایەتی سەختیان کەوتە نێوانەوە و هەروا دەهات و دوژمنایەتی گەرمتر دەبوو؛ بەڵام بسات بەگ دەبەر دەستی مەرگدا سارد کرایەوە.

١- ئەمینزەکی دەڵێ: شارەزوور ساڵی ٩٦١.ك (١٥٥٣.ز) کەوتۆتە سەر وڵاتی عوسمانی. ڕەنگە نیازی ئەوجارە بێ کە هێشتا سورخاب نەیساندبێوە. جەمیل

٢- *تاریخی ئەردەڵان* دەڵێ: سێ ساڵان خەبات و بەربەرەکانی کرد، تا توانی حوکم بگرێتە دەست و هەر دەو ساڵەدا عەمری خوای کردووە. ئەمینزەکیش لای وایە ساڵێك فەرمانڕەوا بووە. جەمیل

٣- *تاریخی ئەردەڵان* لە دوای سوڵتان عەلی باسی بارامی برای دەکا و دەڵێ: باوکی بەزیندی سەر عیمادیەی دابوویە و هەتا ئێستاش ئەوەکانی، حاکمی ڕەواندز و کۆیسنجەق و حەریر و جێگەی‌ترن.

مسترلونگریك لە ڕووپەڕ ٨ەی کتێبەکەیدا باسی دەکا و دەڵێ: سورخاب بارامی کوڕی کردەحاکمی ڕەواندز و میرایەتیەکی تیا دامەزراند، سێسەد ساڵی درێژە کێشا.

تەیموورخان کوڕی سوڵتان عەلی

کاتێ مردن بساتی کردەپەندی پساتێ، تەیموورخان بوو بە فەرمانڕەوای سەرزەمینی ئەردەڵان.[1]

ساڵی ٩٨٦.ك (١٥٨٠.ز) پەنای بردەبەر سوڵتان مرادی عوسمانی و ئەویش لە داهاتی زەوییە تایبەتیەکانی شارەزووری، ساڵانە سەدهەزار ئاغچەی بۆ بڕایەوە و خستیە ڕیزی میری میرانە گەورەکانەوە و پاشای وەپاش ناوەکەی خراو بوو بە تیموورخان پاشاو هەر چوار کوڕیشی بە خەڵاتی سوڵتان سەرنەفراز کران. سنە و حەسەناباد و قەڵای قزڵجە[2] بۆ سوڵتان عەلی و قەرەداغ درا بە بداغ و مەریوان بۆ مراد و شارباژێڕ بۆ برای بە تەمەن بەرەژێر[3] و دینەوەر -کە بە سەر ئێرانەوە بوو- ئەویش خرایە سەر بەشی تەیموورخان پاشاوە.

لە سەرەنجامدا بەفوو تێکردنی شەیتان و دنەدانی لەخۆبایی بوون، هەوای پادشایەتی و سەربەخۆیی لە کەللەی دابوو. جارێك دەبووە ڕۆمی و بە تورکی دەیگوت: برای خۆمی و جارێك خۆی دەکردەقزڵباش و لە عەجەمان دەبوو بە قارداش و هەر ڕۆژە لە سەر نیازێك و هەر دەمە سازی بە ئاوازێك دەنگی دەدایەوە. لەبەر بە فیزی و بزۆزی، لە ڕێگە دەرچووبوو؛ دەر و دراوسێی خۆی هەموو ڕەنجاندبوون و کێشەی پێ دەفرۆشتن و گەڕی تێدەهاڵاندن. تاڵانی ئەمی دەکرد و بە ڕەشەدزی ماڵی ئەویتری دەبرد و دەستی درێژ دەکرد و پێی ڕادەکێشاهەتا بە دەست و پێوە بە تەڵەوە بوو. پەلاماری کوڕی عومەر بەگی کەڵهوڕی داو تاڵانی کرد[4]. شاوێردی مەزنی لوڕستان[1]، بە هانای کوڕی عومەر بەگەوە هات و بە جووتە، ڕێگەیان لە

١- ئەمینزەکی دەڵێ: تەیموورخان حەجمینی لە بساتی مامی هەڵگرتبوو؛ عوسمانیەکانیش یاریدەیان دەکرد و توانی مامی دەرکا و لە جێی دانیشێ. کەوابێ تەیموور بەرلە مردنی بسات بەگ هاتۆتە سەر حوکم. جەمیل

٢- قزڵجە ئێستا گوندێکە سەر بە پێنجوێن، لە کوردستانی عێراق. خانەدانی بەناوبانگی زانایانی قزڵجی بەو ناوەن. لە هەموان بەناوبانگتر مەلا عەلی قزڵجی بوو کە گەلێك کتێبی نووسیون و بە تایبەتی لە مەنتقدا. ئێستاش مەلا محەمەدی قزڵجی هەیە، خاوەنی *التعریف بمساجد السلیمانیه*. هەژار

تاریخی ئەردەڵان دەڵێ: قەڵای زەڵمیش هەر بە ماڵە تەیموور دراوە. ئەو خەڵات و بەراتە ساڵی ٩٨٨ك بووە. جەمیل

٣- ئەمینزەکی دەڵێ: ناوی بەدرخان بووە. خاوەنی *تاریخی ئەردەڵان* بە عەلەمەدینی ناو دەبا و دەڵێ: تەیموورخان دینەوەر و کرماشان و سنقور و زەڕینکەمەری -کە ئێستا ناوی گەڕووسە- بۆ خۆی هێشتەوە.جەمیل

٤- ڕەنگە قوباد بەگ کوڕی عومەر بەگی حاکمی دەرتەنگ بێ کە لە وڵاتی خۆیدا بە سەربەخۆیی تەواو دەژیا و هاوچاخی شەرەفخان بووە؛ کچی ئیسماعیلی کوڕی مەلا حەمەحوسێن خاوەنی *تاریخی ئەردەڵان* و ←

تەیموورخان گرت و لە کاتێکدا کە تالآن و ماڵی ولآتی کەلهوڕانی دابووە پێش خۆی و بە خاترجەمی بەرەو ماڵ دەگەڕاوە، لە خەسر بۆسەیان بۆ دانا و دەستەویەخە لێی بلند بوون و لە نەکاو، نامبازی خۆی و پیاوەکانی بوون و دەگۆیان ڕاچوون و هەتا بە خۆیان زانی، کەوڵیان بردنە دەباغ و شەق و پەقیان کردن و تەیموورخانیان بە دیل گرت و دەگەڵ ماڵە تالآنیەکەی خۆیان و تالآنی پیاوانی تەیموورداهێنایانەوە و ماوەیەك لەلای خۆیان بە دەست بەسەری گلیان دایەوە و لەوەدوا بەرەهەڵدایان کرد. پەندیان لەو نامۆژگاریە بەنرخە وەرنەگرت کە گوتوویانە:

پیسی گەر گەرای داخست لە دڵدا نـاچـێ تـا نەتبا بە ناخی گڵدا

تەیموورخان لە سەر ئەو پەت پەتێنەشرا -کە پێیکرا- وازی لە بزۆزی هەر نەهێنا و ئەوجار شالآوی بردەسەر زەڕینکەمەر؛ کە دەوڵەتیاری سیامەنسووری بە فەرمانی شای ئێران کرابووە فەرمانڕەوای ئەو ناوە. دەوڵەتیار بەرەنگاری بۆوە و سەرێك پێکدا هاتن و تەیموورخان ئەو جاریشی بە لادا نەهات و لە شەڕدا بە لادا هات و کەلاکی لە شەڕگەدا تخێڵ بوو. کوژرانی تەیموورخان لە ساڵی ٩٩٨.ك (١٤٩١.ز) دابووە.

هەڵۆخان کوڕی سوڵتان عەلی کوڕی سورخاب بەگ

لە پاش کوژرانی تەیموورخان، هەڵۆخانی برای بوو بە جێنشین و مەزنایەتی لوڕستانی خستە ناو دەستانیەوە. گوێ بە فەرمانی سوڵتان مرادخانی عوسمانی بوو. دڵی قزڵباشەکانی ئێرانیشی لە خۆی نەدەرەنجاند و خۆی دەگەڵ هەموو لایەکدا گونجاند و کارێکی وای کرد وەك دەڵێن: نە شیش بسووتێ نە کەباب.

لە سایەی ئەو زیرەکی و وریاییەوە، توانیویە بە سەربەستی و بێبەرهەڵست، حوکماتی خۆی بەرێوە بەرێ. ئێستاش کە ساڵی ١٠٠٥.ك (١٥٩٦.ز) یە هەروا بە کامەڕوایی دەژی و بە دڵنیایی ڕای دەبوێرێ.

← ئەمیـنزەکی بەگ، کوڕیان بۆ ئەنووسیوە. جەمیل

١- شاوێردیخان کوڕی محەممەدی سەرداری لوڕی بچووك و ئەویشە کە شاعەبباس وڵاتەکەی لێ سەند. جەمیل

بەندی دووەم

فەرمانڕەوایانی هەکاری (شەنبۆ)

لە لای گفت و لفت خۆشانی دەم و پل ڕەوانی پیتۆڵ و زۆرزانی دیرۆک بێژ و مێژوونووسان و مێژووناسانی ژیر و دانا و بەبیرورا ویژ، بێگرێ و پێچ و پەنایە و شتێکی زۆر ئاشکرایە کە بنج و مۆری خونکارانی هەکاری، دەگەڵ ڕیشە و شادەماری شەنگەداری خانەدانی خەلیفانی عەبباسیدا لێک هاڵاوە و تێک هاڵاوە و سەری بەند و بناوانی ئەماوانیان سەرچاوێکە و کانیاوێکە و ئاوبارەکەی جۆبارەکەی لە یەک دەراو هەڵبەسراوە و لە یەک شێلەگەوە بەردراون و لە ئاژنکردندا، لێک هەڵبڕاون. بەڵام جێگەی ئاخ و داخە -لەو چاخەدا و لە دواییشا- مێژوونووسانی کارامە ئەرکی خۆیان بە ئەنجام نەگەیاندووە و هێندەدەخۆ نەنووساون، دانەدانەی گەوهەرانی ئەو ملوانە -یەک لە دوای یەک- بهۆننەوە و ڕێزگەی کتێب بەو لیزگەیە بەهادارە برازێننەوە؛ هەتا خەڵک بیخوێننەوە. هەر ئەوەندەیان نووسیوە کە ئەمانیش وەچی وانن. ئیتر ئەیاندرکاندووە پەل و لکی زۆر بە کەڵکی کامە خەڵفە ئەمامن و ئەو خەلیفەی ئەمانی لێ کەوتۆتەوە، کێهەیانە.[1] ئالاّ بەژن و بالاّ زراوەکەی منیش دەخۆی ڕانەدیت و بە خۆی ڕەوا نەدیت لە دەراوی لێلاو و شلوێوە پاراو ببێ و شتی تەواو دەبنە نەکراو، لە بەردەستی

١- عەبباسیەکان بە هێزی کۆمەڵی نهێنی و لە سایەی ئازایەتی ئەبوومسلیمی خوراسانی، بوونە پادشای هەموو وڵاتی ئیسلام. بەرێ پایتەختیان کووفە و دوایە بەغدا بوو. یەکەمیان عەبدوڵلا کوڕی محەممەدعەبباسی سەفاحە؛ ساڵی ١٣٢.ك(٧٥٠.ز) هاتە سەر حوکم و ٦٥٦.ك (١٢٥٨.ز) بە کوژرانی موستەعسەم دوابڕاو بوون. واتا ٥٤٤ ساڵ خەلیفایەتیان کردووە. جەمیل

«ئەو حەساوە- وەك لەبەرچاوە- بەساڵی هەتاوی ئەبێتە ٥٠٨ و بەساڵی مانگی ئەکاتە ٥٢٤ ساڵ. ماجد »

ئەبوومسلیمی خوراسانی کورد بووە. ئەبووجەعفەر مەنسوور خەلیفەی عەبباسی لە دیوەخانی خۆیدا کوشتوویە. ئەبوودولامەی شاعیری خەلیفە بەمردنی خۆش بووە و فڕی هاویشتۆتێ و دەڵێ:

أبا مجرم ما غير الله نعمة   علي عبده حتي يغيرها العبد

أفي دولة المنصور حاولت غدره   الا ان اهل الغدر آبائك الكرد

کوردیەکەی ئەمەیە: باوکی گوناهکار خوا لە بەندە ناگۆڕێ تا بەندە لە خۆی نەگۆڕێ. تۆ لای مەنسوور بووی و تەمای غەدرت هەبوو؛ بەڵێ دەزانن باوکە کوردەکانیشت هەر ئەهلی غەدر بوون! هەژار

وریا و پیتۆلانی دوارۆژ دابنیّ.

ئەوی لە هەموو کەس ڕوونە و بیّ چەند و چوونە، ئەو هۆزە بەودەم و پیرۆزە لە ناو فەرمانڕەوایانی کوردستان و لە چاو هەموو کاربەدەستان، بە ئاکاری تەرز و کرداری بەرز و بە خوێنشیرینی و گران و سەنگینی، جێگەی بالاّیان گرتووە و ناوبانگیان دەرکردووە. پاکی دەست و داوێنیان و ڕەوشت و خوّی خاوێنیان، لە سەر هەموو دەم و زارانە. دایم و دەرهەم خونکارانی شکۆدار و دنیادارانی دەربەکار، ڕێزیان گرتوون و هۆگریان بوون و هیچ نەیار و بەدکارێك هەتا سەر دەگەلّی دەرنەبردوون. ئەگەر جارێك لە ڕۆژگارێکدا دەسەلاّتدار و زۆردارێك، زۆری بردبن و دەستی هاویشتبێتە ولاّتەکەیان و لێی داگیر کردبن، زۆر کەمی پیّ چووە کە زۆر پەژیوان بۆتەوە و قەسەی خۆی خواردۆتەوە و مالّی بە مالّخۆ ئەسپاردۆتەوە.

لەمەڕ ئەو مەبەستەوە، مەولانا شەرەفەدین عەلی‌یەزدی لە تاریخی *زەفەرنامە*دا دەلّیّ: ئەمیرتەیموری کورەکانی سالّی ٧٨٩ لە پاش گرتنی قەلاّی بایەزید، ڕووی کردەوان و وستان. عیززەدین شێر -کە فەرمانڕەوای هەکاری بوو- لە قەلاّی واندا قایمەکاری خۆی کرد و لیّ بڕا هەتا شیری دەبڕی و هێزی بڕ دەکا، بەگۆ داگیرکەردا بچێتەوە و لە هێز و گوردی ئەمیرتەیموور سلّ نەکا و نەکشێتەوە. ئەمیرتەیموور بە لەشکری گران و زۆریەوە، دەوری قەلاّی وانی داو شەڕ دامەزرا و جار لە جار نالّەی نابلّۆقە لە سەرنشینانی قەلاّ تەنگ هەلاّتەوە و دەمەگازیان لیّ وێك هاتەوە و بۆیان دەرکەوت کە ئەو بەلاّیە لەو قەلاّیە واز ناهێنیّ و ئەو هەزارمزیلە بەوان لەبنە نایە و لە بنەیان دێنی و هاتە بیریان کە گوتوویانە:

کیّ بە فوو دیویە نەرم کریّ ئاسن؟ کوتك و سندان و کوورە دەناسن!

عیززەدینشێر -کە خۆی بە شێرەکوللە دەزانی- لە پاش دوو ڕۆژ بەربەرەکانیّ، سەربەخۆ لە قەلاّ هاتە دەر و بە سەرشۆڕی سەری خستە سەر خاکوپای تەیموورەوە و پاڕایەوە کە لێی ببوریّ؟ بەلاّم ناسرەدین ناوێك -کە لە خزمانی عیززەدینشێر بوو- بە لایەوە شوورەیی بوو بۆ کەوچکە خوێنێك بپارێتەوە و دەپیاوەتی خۆی ڕانەدیت کە سەر بۆ داگیرکەر بچەمێنیّ. گورجیّ لە پاش دەرچوونی عیززەدین، دەرگای قەلاّی گالّە دایەوە و سەر لە نویّ ئاشی شەڕی نایەوە و بیستوحەوت ڕۆژان ژانی

بە دوژمن کرد و تا هێز و توانای بەربەرەکانی کردنی وشکاوی هات، دەستی هەڵنەگرت. لەشکری تەیموور ڕژانە قەڵاوە و تیغی جەوهەردار و خەنجەری مووکاریان لێ وەکار خستن و لە کاریان خستن و برستیان لێ بڕین و هەست و خوستیان پێ نەهێشتن.

زانایەك لە مەڕ گرتنی قەڵای وانەوە ئەوسا ئەم دوو شیعرەی گوتووە:

شایەك کە بە زەبری شیری ئێرانی گرت   چەند بەگلەر و میر وپادشاو خانی گرت

پرسیم لە قەڵەم دەگەڵ قەڵای وان چی کرد   نووسی کە «بە لادزی و گزی وانی گرت»[1]

ئەمیرتەیموور ئەوەندەلەو قەڵایە داغدار ببوو، چاوی پێ هەڵنەدەهات؛ دەستووری بە ئەمیر«یادگاراندخودی» داکە قەڵاکە وێران و خاپوور بکا و داری بەسەر بەردەوە نەهێڵی و جێگاکەشی بکێڵێ. بەڵام قەڵا دژێکی کۆنە نیجادی ڕۆژگاری دەسەڵاتی شەددادی کوڕی عاد بوو. ئەو گابەردەسەختەی و زلانەی کە چینی دیواریان پێ هەڵچنابوو، ئەو وەستاکاری و کارامەییە کە لە چینەدانان و مۆرەی دیوارانیدا دەکار کرابوو، وێنەی لە سەرزەوین نەدیتراوە و نەشبیسراوە. زۆری دەگەڵ ماندوو بوون کەمیان دەس کەوت هەر ڕەنجێکی دایان هەر ڕەنجەبەخەسار بوون و هەر کۆششێکیان کرد، بابەکۆش مانەوە و سەریان لە بەردی ڕەق داو شاخیان تێدا شکا و بۆ دەرمانیش تیزمالکێکیان بۆ هەڵنەکرێنرا و هەر چۆنێك بوو بە چنگەکرکێ تۆزێکیان ڕوشاند و پیچەکیان لەسەر مۆرە تازە نیجادەکانی هەڵوەشاند و دەستیان لێ هەڵگرت و قەڵا بە سەربەرزی مایەوە و جوابی تەیمووری نەدایەوە.

تەیموور لەشکرێ بەرەو سەلماس و خۆی ئاژۆت. کاتێ خێوەت و بارەگای ڕەنگین و

1- دوو بەیتە فارسییەکە ئاوان:

شاهی کە بەتیغ ملك ایران بگرفت   ماه علمش سرحد کیوان بگرفت

تاریخ گرفتن حصار وان را   گر پرسندت بگو کە «کیوان بگرفت»

«کیوان بگرفت» بە حیسابی ئەبجەد دەبێتە ٧٨٩. مامۆستا ڕۆژبەیانی لە تەرجەمە عەرەبییەکەدا «هم اولاء فتحوا حصن وان»ی بۆ دیوەتەوە! بەڵام ئەمە بە ئەبجەد ٧٨٤ دەگرێتەوە و دەرینایێنێ. من لام وایە «هؤلاء هم فتحوا حصن وان» بووە و لە چاپکردندا تێکچووە.

«بە لادزی و گزی وانی گرت» دیسان بە ئەبجەد ٧٨٩ دێتەوە. هەژار

سەراپەردەی گوشاد و بەرینی خانی تەتەر لەسەر ئەو هەردەبەریا کرا و لەبەر لووتکە و قوتکەی ئەستوندەك و چەلاکی کۆن و چادری شاهانەی گەورەی گەوران تاولەبۆری هەوران وەلا درا، ئەمیر تەیموورعیززەدینی لە دیواندا رێدا و ئاوری بە خێری وێدا و بە رووخۆشی فەرمان و نیشانی فەرمانڕەوایی پێدا و مۆری سووری تەیمووری بۆ پێوە نا و ناردیەوە سەر ولاتی خۆی.

سالی ٨٢٤.ك(١٤٢١و١٤٢٢.ز) مەلیك محەمەد کوری مەلیك عیززەدین دەگەل ئەمیر شەمسەدینەدا بەختیان هێنای و دیدەنی شارۆخ میرزایان بۆ ڕەخسا. شارۆخ میرزا زۆری بەخێرهێنان و گەلێکی ڕوو پێدان و دلخۆشیدانەوە و لە کار و باری پێچانەوە و بەسەری کردنەوە و فەرمانی حوکمی بۆ نوێ کردنەوە و بە ڕێزلێنانەوە لە لای خۆی گلیدانەوە. بەر لەوەی شەڕی نێوان شارۆخ میرزا و کوڕانی قەرایووسفی تورکمان[1] لە لای ئالشکورد ڕوو بدا، ئیزنیدان و هاتنەوە مالی خۆیان.

هەروەها لە پادشایانی خانەدانی چەنگیزیشەوە بە خەتی ئیغوری[2] و بە مۆری ئەو خونکارانە، فەرمانێك نووسراوە دەلێ: هەمیشە پادشایانی خاوەن شکۆ دەربارەی ئەو بنەمالە چاکەیان کردووە و دریغییان نەبووە و ولاتی خۆیان بە مولکایەتی بە خۆیان بەخشیون. نووسەری ئەم مێژووە بۆ خۆی چاوی بەو فەرمانە کەوتووە.

ئەو پیاوانە کە لەو خانەدانەدا بە پلەوپایە گەیشتوون -ئەگەر خوا یار بێ- لەمە بەولاوە بە درێژی باسیان دەکرێ.

١- قەرایووسف بە ڕەسەن لەو تەتارانەیە کە هاتوونەتە ئێران و سەر هۆزی قەرەقۆینلووی تورکمان و میری بەشێك لە ئازربایجان بوو. لە زەمانی تەیموورلەنگدا دەگەل سولتان ئەحمەدی جەلایری پەنایان بە سولتان بایەزیدی عوسمانی برد. کە ئەویش کوژرا، چوونە لای زاهیر بەرقووقی پادشای میسر. کە تەیموور مرد، هاتنەوە بۆ تەورێز و هاوپەیمانی ئەحمەدی جەلایری بوون. لە پاشان بوو بە شەڕیان و قەرایووسف، سولتان ئەحمەدی بە دیل گرت و ناچاری کرد کە وەسیەتێك بنووسێ، ئازربایجان بدرێ بە پیربداغ و والیەتی بەغدا بۆ شامحەممەد بێ؛ کە هەردووکیان کوڕی قەرایوسف بوون. دوای نووسینی وەسیەتەکە -هەر لە ناڕەوا- کوشتی.
جا چونکە شامحەممەد وێنەی مەڕێکی ڕەشی بە ئالاوە بوو، بە دەولەتی قەرەقۆینلوو (مەڕڕەشانی) ناوی دەرکرد، کە حوکمی گەیشتە لای دیاربەکریش. جەمیل

٢- جۆرە خەتێکە تەتار لە ئەلفبای ئەستووریەکانیانەوە وەرگرتووە؛ کە لە چەرخی پێنجەمی میلادەوە باو بووە. جەمیل

نەسەدەدین کوڕی گولاری کوڕی عیمادەدین

نووسەری پیتی پەڕەکانی ئەم مێژووە، لە پیاوانی دوورەدرۆ و ڕاست و ڕەوانی بیستووە، کە جارێك لە جاران لە ڕۆژگارانی پێشوودا -بە هۆی چەپگەڕانی چەرخی ناهەموار و سووڕ و خولی دنیای بێبارەوە- یەکێك لە بەچکە شێرانی پادشاکانی هەکاری، لە وڵات ئاوارە بووە و سەری خۆی هەڵگرتووە و کەوتۆتە میسر و سەرگەردان و کەساس و کەسنەناس و بێکەس، پەنای بە پادشای چەرکەس بردووە.[1]

بەڵام دەڵێن «شێر لە هەرکوێیە پەنجەی خۆی پێیە» لە چەند شەڕ و شۆڕێکدا کە لە نێوان چەرکەسان و دینەدوژمن و خوانەناساندا قەوماوە، شێر دەکالان نەوەستاوە و کوڕی کوردی ئازا، جەوهەری خۆی نیشانداوە و لە گیانبازی و ئەرکی سەربازیدا هۆی داوەتەوە و دەرگای پایە و مایەی بەرووودا کراوەتەوە و ناوڕی وێ دراوەتەوە.

دەڵێن جارێك لە مەیدانی مەردی و نەبردیدا دەستێکی پەڕیوە. پادشای چەرکەس دەستی زێڕی بۆ کڕیوە و زەند و مەچەکی پۆڵاییی بە ئەفسوون و جادووی خوای شەڕ، وەزێڕ گەڕاوە و باسکی گەنم ڕەنگ، زەرد هەڵگەڕاوە. لەو ساوە ناوی نەسەدەدین چەنگ زێڕی بەسەردا براوە.

کاتێ کە حەسەن بەگی ئاقۆیونلوو (مەڕەسپیانی)[2]، لە ئێران ببووە پادشا، نیهادی دەربارەی کورد زۆر خراپ بوو؛ دەیویست کوردستانیان لە بەر دەستان دەربێنێ و خۆی بە سەردا بسەپێنێ. بۆ ئەو مەبەستە دوو کەس لە دەستە و بەستەکانی خۆی -کە سۆفی خەلیل و عەرەب شابەگ بوون- بە لەشکرەوە ناردەسەر مەڵبەندی هەکاری. سۆفی خەلیل ماوەیەك مایەوە و پلانی هێرشی دادەنا و لە دەرفەت دەگەڕا هەتا لە ڕۆژێکی چوارشەممەدا فەرمانی هێرش بردنی داو هەڵیانکوتایە سەر وڵاتی

١- پادشایانی چەرکەس لە بەرەی ئەو کۆیلانەن کە لە ساڵی ٧٨٤.ك (١٣٨٢.ز) تا ٩٢٢.ك (١٥١٦.ز) واتا ١٣٨ ساڵ پادشایەتی میسریان کردووە. یەکەمیان مەلیك زاهیر سەیفەدین برقوق، کۆیلەی ئەمیر یەڵبغای عومەری بووە؛ کە یەڵبغاش لە پێشدا یەکێك بووە لە کۆیلەکانی مەلیك ساڵحی ئەییوبی و حوکمی میسریان لە دەست ئەییووبییان دەرێناوە. جەمیل

٢- ئوزوون‌حەسەن (حەسەنەدرێژ) کوڕی عەلی بەگ، کوڕی قەرە ئەیلوك‌عوسمان، میری هۆزی ئاقۆیونلوو (مەڕەسپیانی) تەتەر و لە سەردارانی لەشکری تەیموورلەنگ بووە. دەوڵەتی مەڕەسپیانی لە سەر دار و پەردووی دوڵەتی مەڕەڕەشیان (قەرەقۆیونلوو) دامەزراندووە و پاتەختی لە دیاربەکرەوە بردۆتە تەورێز و ساڵی ٨٨٣.ك (١٤٩٧.ز) مردووە. دروشمی ئاڵاکەی شکڵی مەڕێکی سپی بووە. جەمیل

هەکاری. میرعیززەدینشێری میـری هـەکاری لای وابـوو ڕۆژی چوارشەمـــمە نـابێ پیـاو شـەڕ بکـا؛ دوژمنیش ئەوا هاتە بەرەوە. سەرکردەو پیاوماقوولانی هەکاری دەست و داوێنی بوون و بـە دەوریانـدا هەڵخوێنند کە هاواری سەروماڵمانە و نامووس و ئابڕوومان دەکەوێتە بەر چنگی دوژمن؛ فەرمان بدەبا پارێزگاری ماڵ و منداڵ و نامووس و ژیانی خۆمان بکەین. بەڵام چ دەکەی؟ عیززەدین شێرە هـەر بـە ڕەوتێك فێرە و ئەویش سوێسکەییە! چوارشەمـــمە بـەد ودمـە و شـەڕ ناکـەم و ناشـیەڵم کـەس لـە چوارشەمـــمەدا بەگژ دوژمندا بچێ و هەرچی دەبێ، بەڵا بـبێ! هەرچـی کردیـان و کڕانـدیان ئێـستا و ئێستاش دەستی لە چوارشەمـــمەی خۆی هەر بەر نەدا.[1]

سۆفـی خەلیل و عـەرەب شابەگ کەینە سەری و سەریان بڕی و دەخوێنی خۆیان گەوزانـد و هـۆزی هەکاریان بەزاند و چوارشەمـممەیان لە بیـر بردنەوە و خانەدانی میـریان لێ کۆر کردنەوە.[2]

چوارشەمـــمە بۆ ئاقڕقۆینلوو بەودم بوو. لە چوارشەمـــمەدا وڵاتەکەیان گرت و دایانە دەسـت هـۆزی دونبوڵی، کە بە گژیری عەجەمان پێ ڕابگەن. ئیتـر ماوەیەکی زۆر و زەوەنـدەهۆزی دونبـوڵی ببوونـە قوڵەچۆماغی تورکمان و بۆ ئەوان و بە ناوی ئەوان بەروبوومی وڵاتی هەکارییان دەخوارد.

هێندێك لە مەسیحیەکانی ناوچەی دز، لە وڵاتی هەکاری، کە بە ئاسۆری ناو دەبرێن -وەك پیشەی هەمیشەیانە- بۆ سارد و سەودا بەرەو شام و میـسر چـووبوون؛ ناویـانگی ئەسـەدەدین چـنگزێڕیـان بەرگوێ کەوتبوو؛ زانیبووشیان کە لە ماڵە میـرانی هەکاریە. هومێدێکیان لـەوە پەیـداکرد و گوتیـان ئەگەر ئەوەمان بۆ بێتەوە، وڵاتی خۆمان دەسـت دەکەوێتـەوە و هـەموو لایـەك لـە سـایەی ئازادیـدا دەحەسێتەوە. دەناو خۆیاندا پێك هاتن و ئەسەدەدینیان لە نیاز خەبەردار کرد و دەردی بێکەسییان بـۆ شی کردەوە. چنگزێڕ بە دەنگیانەوە هات و بە شارەزایی ئاسۆریەکان، خۆی گەیاندەوە وڵاتی هەکاری. بە نهێنی و نەناسیاوی لە ناو ئاسۆریەکاندا دەژیا و چاوی بڕیبووە دەرفەتێك کە بتـوانێ زەبـری خـۆی تێدا بوەشێنی و دوژمن لە نیشتمانەکەی خۆی دەربەرێنێ.

١- ئێستاش لەو ناوە چوارشەمـــمە و بە تایبەتی ئاخر چوارشەمـــمەی مانگی سەفەر، بێ ودمە و هێندێك لایـان وایـە زەردەشت لەو ڕۆژەدا مردووە. جەمیل

٢- ساڵی ٨٧٥.ك (١٤٧٠.ز) ئەو هەرایە ڕووی داوە. جەمیل

مەکۆی دونبوڵیەکانی کاربەدەست دژێك بوو لە ناوچەی دزدا و چوار دەورەی ناسۆری بوون. لە سەریان بوو هەموو ڕۆژی شەموان کە لە کاروباری خۆیان دەبوونەوە، بێگاری قەڵا بکەن و تێشووی حەوتوویێك لە نان و پێخۆر و تفاق و ئالیك و دار و ئاورد، بۆ دژداران بەرن و تا شەمۆی دیکە ئازادبن و هەر کە شەمۆ نوێ بۆوە، بێگاریش نوێ بێتەوە.

شەمۆیەك لەو شەمۆیانە ئەسەدی چنگزێ و چەند پیاوێکی زۆربوێر و چاونەترسی هۆزەکەی، جلکی ناسۆریەکانیان دەبەر کرد و چەك و پێداویستی جەنگیان کردەناوئاخنی کۆڵەدار و تێلەکە گیا و کۆڵەباریان لە خۆ شەتەك داو دژی دز بگرە و هاتم! کاتێ دەرگایان بۆ کرایەوە و هەموو چوونە ژوورەوە، وزاقیان بەست و کەوان و تیر و نێزە و شیریان لە ناو کۆڵە پووشکە و گیاوشکە دەرخست و بەر بوونە گیانی داگیرکەران؛ «چت خواردووە ترش و چەوەندەر؟» ئاشێکیان بۆ نانەوە، هەرچی خۆی نەدەبوارد، دەمەولەجێ دەکرا بە ئارد. هەروا سەر بوو دەپەڕان و هەر ورگ بوو دەدڕان و هەر تیر بوو جەرگی کون دەکرد و هەر دونبوڵی بوو ڕای دەکرد و خۆی ون دەکرد. ئەو ڕۆژە ئەوەی بە سەر دونبوڵی هات، تازە نابێتەوە و هەرگیز لە بیر ناچێتەوە.

پوختەکەی ئەمەیە: ئەو پاڵەوانە دڵێرانە و ئەو کارامە شێردڕانە، «هەر هێندەی فوو لە دۆ کەی» قەڵای دزیان لە ناحەزیان پاکردەوە و حیسابی کۆنیان یەکلا کردەوە و پارسەنگیشیان بۆ خستنە سەر و سڵاویشیان بۆ دانەوە. ڕۆژی شەمۆ تۆڵەی چوارشەمۆی کردەوە و فەڕ و ودمی ئەم، بێفەڕی و شوومی ئەوی ڕامالی و لەو شەمۆ پیرۆزەدا ئاڵای فەرمانڕەوایانی هەباسەنەژاد دووبارە لە سەر بۆپەی بەرزی قەڵای دزدا شەکایەوە و سایەی ئاڵای فەرمانڕەوایانی کوردی سەربەخۆ، مژدەی ئازادی دایەوە و هەموو داغ لەدڵێکی لەبەر حەسایەوە. ئەو جلکە ڕەشەی کە بۆ ئازیەتباری لە ڕۆژانی بێکەسی و هەژاریدا دەبەر دەکرا، کرا بە ئاڵای هەکاری و ڕۆژگاری عەبباسیانی دەهێنایەوە بەرچاو.

زمانی زەمانە لەو سەروبەندانەدا ئەو شێعرە خۆشانەی دەخوێندەوە:

شەمەمە شەمەماسی دێرەکەی ڕەبەنان	خۆی وەدەر خست لە بن چڵووی دەوەنان
دوژمنی هەڵوەژارد و کەوتە بەزم	گوتی کێ پێم دەوێرێ بێژێ ئەزم

جا چونکە سەربەستی وڵاتی هەکاری بە ڕۆژی شەمۆ دامەزرایەوە، هەکاریش بە شەمۆ دەڵێن

شەنبۆ، ئەو تیرە فەرمانڕەوایە بە شەنبۆ بەناوبانگن.

ئەسەدەدین زۆر ئازا ژیا و بە ئازادی ڕایبوارد و لە ئەنجامدا وەك هەموو گیانلەبەرێك گیانی پاکی بە خودای تاك ئەسپارد.

داری ژینی هەر کەسێك هەر چەندەبەرزیش بێتەوە

تەوری پێمیردی خودا کۆلك و ڕەگی دەبڕێتەوە

مەلیك عیززەدینشێر کوڕی ئەسەدەدینچنگزێڕ

لە پاش مەرگی بابی بوو بە فەرمانڕەوای مەڵبەندی هەکاری و لە دنیاداری و شیرینناکاریدا پیاوێکی بژاردەو ژێهاتی بوو. لە پاش ماوەیەك ئەویش لە ئاسۆی ژیان ئاوا بووە و مەزنایەتی بە زاهیدی کوڕی سپاردووە.

زاهید بەگ کوڕی عیززەدینشێر

فەرمانڕەوای سەربەخۆی وڵاتی هەکاری بووە. نزیکەی شێست ساڵ حوکمی کردووە. هاموشۆی لای شائیسماعیلی سەفەوی کردووە و ئەوەندەیان نێوان خۆش بووە وەك دەڵێن «موویان دەبەرەوە نەچووە». شائیسماعیل پێی کوتووە مامە؛ فەرمانیشی بۆ دەرکردبوو کە وڵاتی هەکاری بۆ خۆی بێت.

زاهید دوو کوڕی بەختەوری هەبووە بەناوی مەلیك بەگ و سەیدمحەممەد بەگ. هەر بە زیندی، سەر مەڵبەندی هەکاری لە ناودا بەش کردوون.

مەلیك بەگ کوڕی زاهید بەگ

لە پاش بابی فەرمانڕەوای قەڵای بای بوو. پیاوێکی ڕاست و دروست و دڵنەرم و دادگەر بوو؛ کە مرد حەوت کوڕی لەپاش بەجێ مان:

زەینەلّ بەگ، بایەندوڕ بەگ، بداغ بەگ، بایەزید بەگ، حوسێن بەگ، بەهائەدین بەگ، ڕوستەم بەگ.

ڕوستەم بەگ هەر لە زەمانی بابیەوە بە سەر ناوچەی کواش و قەڵای ئاختەمار ڕادەگەیشت؛ لە شەڕێکدا کە دەگەل ڕۆژەکیانیان کرد کوژرا.

زەینەل بەگ دژی بابی خۆی دخەبتی و دەگەل مەحمود ئاغای سلبی -کە دژداری قەلای بابی بوو- ڕێككەوت و چەند كەسێكی بەدەست و زلیتریشی ڕەگەل خۆی خست و كێشەی دەبابی خۆی هالاند.

باوك و كوڕ بەرەنگاری یەك بوون و لە پاش شەڕێكی زۆر بەسام و خوێناوی، باوك بە دیل گیرا. زەینەل ویستی بیكوژێ؛ لە پاشان نەیكوشت و بڕیاری داهەردووك چاوی باوكی خۆی بكوڵێ. بەلام هێشتا ئەو نامەردیەشی لە دەست نەهاتبوو كە حوسێن بەگی برای دەفریای باوكی كەوت و ڕفاندی و گەیاندیە لای سەیدمحەممەد بەگ -كە لەو دەمەدا بەسەر وستان ڕادەگەیشت- لەوێش گیر نەبوو ڕووی كردەبدلیس و پەنای بە میرشەرەف بەگ برد. میرشەرەف بەگ زۆری قەدر گرت و قەت وای نەدەكرد گەردێك لە دڵی میوانی خۆشەویستی بنیشێ.

زنیەل بەگ -كە كوڕە گەورەی مەلیك بەگ بوو- لە دوای ئەوە كە سەیدمحەممەد بەگی مامی كوژرا، دەستی بە سەر هەموو ولاتی هەكاریدا گرت و بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆی ئەو مەڵبەندە. لە دواییدا بە دووروودرێژی باسی بەسەرهاتی سەیدمحەممەد بەگیش دەكەین.

كوڕەكانی دیكەی مەلیك بەگیش، بایەندوڕ بەگیان سەری خۆی هەلگرت و خۆی هاویشتە پەنای شاتۆماسبەوە؛ بەلام شائەوەندەی ڕووی خۆش نیشان نەدا كە دڵی ناو بخواتەوە. بە ناهومێدی بەرەو ولات هاتەوە و لە شاری وان بەرەو نەمان گلار بۆوە و سێ كوڕیشی لە پاش بەجێ مان: زاهید بەگ، محەممەد بەگ، حاجی بەگ.

بداغ بەگ چووبووە حەج؛ لە ڕێ مرد و نەگەڕایەوە. ئەویش دوو نێرینەی لە پاش مان: مەرعەزیز و سولتان حوسێن.

بایز بەگ لە شاری دیاربەكر لە لای كاربەدەستانی عوسمانی دامەزرابوو. كاتێ لەشكر بە سەركرادیەتی مستەفا پاشای سەردار دەچووە شەڕی شیروان، بایز بەگیش ڕەگەل كەوتبوو. لە شەڕەكەی چلدر، قزلباشان بە دیلیان گرت و بردیانە قەزوێن و شاسولتان حوسێن فەرمانیدا دایانە دەست زاهید بەگی برازای خۆی و ئەویش كوشتی.

حوسێن بەگ جاروبارە بە سەر ناوچەی ئالباق ڕادەگەیشت؛ هەتا مەرگی گەیشتە سەر و لە

تەنگەبەری گۆڕیچەی توند کرد.

بەهائەدین کوڕی مەلیك بەگ -خوا یار بێ- دەگەڵ بەسەرهاتی زەینەڵ بەگدا باسی ئەویش دەکەم.

سەیدمحەممەد بەگ

کوڕی زاهید بەگ کوڕی عیززەدینشێر

سەیدمحەممەد بەگ و زەینەڵ بەگی برازای هەمیشە نێوانیان ناخۆش و پێکەوە مشت و مڕیان بوو. مام لە دژی برازای دەگەڵ هۆزی پنیانشی ڕێك کەوت و بە هەر دووکلا بوونە هێزێکی گەورە و هێرشیان کردەسەر زەینەڵ و دەسەڵاتداری ولاّتی هەکاری، هەمووی دەست سەیدمحەممەد بەگ کەوت. زەینەڵ جێگەی پێ لێژ بوو؛ جێ نەما تێیدا بسرەوێ و ناچار لە ولاّت هەلاّت و خۆی گەیاندەنامێدی و پەنای بە سوڵتان حوسێنی فەرمانڕەوای نامێدی برد. سوڵتانحوسێن بەگ تکانامەی بۆ نووسی و ڕەوانەی لای سوڵتان سولەیمانی عوسمانی کرد.[1]

لەو دەمەدا ڕوستەم پاشاوەزیر بوو؛ زۆری بە خێر هێنا و گەلێکی بەرێز گرت. بەلاّم تێیگەیاند کە ئێمە دەزانین تۆ زۆر لێکراوی و بەشخوراوی و لە دەست نامۆزا و کەسی خۆت ڕاتکردووە و چوویتە ئازربایجان و پەنات بە شاتۆماسب بردووە. ئەویش داڵدەی داوی و ماوەیەکیش لەوێ ماوی. جا لەبەر ئەوە ئێمە ناتوانین لێت دوودڵ نەبین و تۆزێکت لێ نیگەرانین. ئەگەر دەتەوێ ئێمە دڵنیا کەیت، دەبێ خۆت یەکلا کەیتەوە و بچی ماڵ و خێزانت لە ولاّتی بەردەستی قزڵباشان دەربێنی و بیانهێنیە ولاّتی عوسمانی؛ ئەوسا دڕدۆنگیمان بەرانبەرت نامێنی و پەنات دەدەین و فەرمانی فەرمانڕەوایی هەکاریشت بۆ دەر دەکەین.

زەینەڵ بەگ ئەمەی بە مژدەیەکی خۆش زانی، بە نیازی چوونە ئێران و هێنانی ماڵ و خێزانی، لە ئەستەمبووڵەوە بەرەو مەڵبەندی هەکاری کەوتە ڕێ. لە کاتێکدا گەیشتبووە ولاّتی بۆتان، بەدر بەگ فەرمانڕەوای بۆتان بەو هاتنەی زانی؛ لە بەر خۆی لێکی دایەوە و وای بە باش زانی بەردێك بگرێتە دوو چێشکەوە: لە لایەکەوە دوژمنایەتی دێرینی دەگەڵ هەکاریان هەبوو، بە خوێنی زەینەڵ بەگ

---

[1] ١- سوڵتان سولەیمانی قانوونی ساڵی ٩٢٦.ك (١٥٢٠.ز) بۆتە پادشا و تا ٩٧٤.ك (١٥٦٦.ز) حوکمی کردووە.

تۆڵەیەك دەسێنرێتەوە، لە لایەکیتریش زۆر دۆستی سەیدمحەممەدە، ئەگەر زەینەل بەگی بۆ بکوژێ و ئەو بەڵایەی لە کۆڵ کاتەوە، دۆستایەتی خۆشتر دەبێ و دەیکاتە چاوبەرەژێری چاکەی خۆی و تازە لە بیری ناچێتەوە. چەند پیاوێکی زۆر ئازا و گەرناسی بۆتانی ناردەسەر ڕێگە و کەمینیان بۆ دانا و زەینەل بەگ و پیاوەکانی وە بەر هاتن و دەگژ یەك ڕاچوون و زەینەل بەگ و پیاوەکانی هەر چەندەهێندێکیشیان دەستەوەکەری کرد، بەڵام ئەوان زۆریان بردن و هەموو گیران و کوژران. پیاوی بەدر بەگ -سەری زەینەل بەگ نەبێ- سەری هەموانیان بڕی و بە دیاری و بەڵگە بۆ میری خۆیان بردن و لاشەکانیان لە شەرگە بەجێهێشت.

بەدر بەگ کە لە سەرەکانی ڕوانی، سەری زەینەل بەگی دەناو سەراندا نەدیت؛ کە لە پیاوەکانی پرسی، گوتیان زەینەل بەگ پیاوێکی گەورە بوو؛ شەرمەمان کرد سەری ببڕین؛ ئەگینا بە مردوویی بەجێمان هێشتووە.

ئەو دەنگوباسە دەشاری جزیرێ گەڕاو خانمی خێزانی بەدر بەگ بیستیەوە و بە مێردەکەی خۆی گوت کە زەینەل بەگ پیاوێکی خانەدان و جێ گەورە بووە و ئەگەر هەر کوشتووشتە وا جوانترە تەرمەکەی بێنەوە شار و لە سەر ڕێوشوێنی ئایینی ئیسلامەتی بیشۆرێن و بە خاکی بسپێرین و بۆمە کەمایەسیە لاشی لەو دەشتە بکەوێ و خۆی تێ‌تەگەیەنین.

لەسەر داخوازی خاتوون، چەند پیاوێك چوون کە تەرمەکەی بێنن؛ کاتێ گەیشتنە سەر لاشەی گوژاوان، دیتیان زەینەل بەگ هێشتا دڵی لە کار نەکەوتووە و ئاهێکی تێدا ماوە. بە نیوەگیانی هێنایانەوە ئاوەدانی. خێزانی بەدر بەگ زۆر بە میهرەبانی بۆی وەخۆ کەوت و چەند بژیشك و حەتاری لە جزیرێدا هەبوون، هەمووی لێ کۆکردەوە و دەرمان و هەتوان و خۆراك و هەرچی پێداویستی چارەی نەخۆشێك بێ هەمووی لە دراوی تایبەتی خۆی دا.

بەدر بەگ هەر لە سەر ئەوە سوور بوو کە بیکوژێ و لە کۆڵ دنیای کاتەوە؛ بەڵام پاڕانەوە و ئامۆژگاری و فرمێسك و هەنیسکی خانمی دڵنەرم، ئاگری ڕکی لە سینەی مێردەکەیدا کوژاندەوە و لە سایەی پیاوەتی ئەو شۆڕەژنەوە زەینەل بەگ ژیانی دووبارەی بە سەر گرتەوە و زۆر زوو هاتەوە سەردەتی پێشووی و هەر لە سەر داوای خێزانی بەدر بەگە، بەو پەڕی ڕێز و حورمەتەوە بەرەو هەکاری

بەرێ کرا. باسی سەرئەنجامی کاری زەینەڵ بەگ و ژیانی کوڕانیشی لەو زووانەدا دەخەمە بەر چاو.

سەیدمحەممەد بەگ -وەك لێ دوایین- وڵاتی هەکاریانی بە خۆڕیری کەوتە بەردەست و بێ بەرهەڵست فەرمانڕەوا بوو. ئەسکەندەر پاشامیری میرانی وان، نێوانی دەگەڵ تێك چووبوو؛ هەر ساتە پلارێکی تێدەگرت و هەر تاوە بەهانەیێکی پێدەگرت و بە هەموو زمانان لە لای سوڵتان دووزمانی لێدەکرد و بۆی تێدەچاند. لە ئەنجامدا توانی فەرمانی سوڵتان بخاتە دەست کە فەرمانداری مەڵبەندی هەکاری لە سەیدمحەممەد بسەنرێ و بە زەینەڵ بەگ بدرێ. ئەسکەندەریش بۆی هەبێ لە کوێ تووشی سەیدمحەممەد دەبێ، ماوەی پێ نەدا و بیکوژێ.

بە شوێن ئەو فەرمانەدەرێنانەدا ئەسکەندەر پاشاناردیە شوێن سەیدمحەممەد بەگ کە بێتە دیوانی وانێ. سەیدمحەممەد دەیزانی لە ژێر کاسەدا نیوکاسە هەیە و ڕێگەی وانێ تۆزێك بقەیە و تەڵەی بۆ نراوەتەوە و پەتی بۆ هەڵخراوە، کۆمەڵێکی زۆری لە پیاوی هەرە بەکار و ئازا دەگەڵ خۆیدا برد و لە دەری شاری وانەوە وڵامی بۆ ئەسکەندەر نارد کە عەرزی پاشابکەن شارەکە ئازاری چاوقوولکەی تێدا و ئاوێرم توخنی کەوم و خۆی لە دووری شار کوێم بۆ دادەنێ، بێت و چاومان پێك دەکەوێ. ئەسکەندەر پاشاچاری ناچار بۆی لە شار دەرکەوت و هەر چاوی بەو تەنتەنە و سەنسەنەیە کەوت هەستی کرد کە ئەو چەرمەچەقاڵتەیە بەو ناجورێ و گەرای گەڕی ئەو جارەشی ناگورێ، نەیوێرا فزەی لە بەر بکا و بەرێی کردەوە. سەیدمحەممەد بەگ هاتەوە وستان و پشتێندی خاترجەمی لێ کردەوە و پیاوەکانی بڵاوە پێ کردن. بەڵام کە ئەو خەوت، دوژمن چاوی نەقووچاندبوو. هەر کە زانی سەیدمحەممەد بەگ بە ئارخەیانی پاڵیداوەتەوە و کەسی وای لە دەورە نەماوەتەوە، هەلی لەدەس نەدا و سەرکردەی کۆیلەکانی وانی بە دەستە سوارێکەوە نارد و ڕایسپارد کە بە سەیدمحەممەد بڵێ دەنگوباسی زۆر ناخۆش لە سەر سنوورانەوە هاتووە و گۆیا ئەو قزڵباشە کڵاوسوورانە هرووژمیان بە دەستەوەیە؛ بە هەڵەداوان بێتە وان تا پێکەوە باری کارەکە لەبەر چاو ڕانێین و پلانی بۆ دانێین. تێشی گەیانەن ئەگەر دنیا بوو خۆی گرت و پرتاندی، ئەوا بە زۆریش بێ ڕەپێچەکی دەن و بۆم بێنن.

سەیدمحەممەد زۆری برۆبەهانە داتاشی و گەلێکی قوونەجووڵە کرد؛ بەڵام مینگە و فینگە دادی نەدا و بە زۆرەملی پێش خۆیان داو بردیان و پاشاش دەست بەجێ فەرمانی داو لە کونەڕەشی زیندانیان

پەستاوت. لەو گەرم و گوڕی بگرە و بەردەیەدا، یاقووب بەگ کوڕی سەیدمحەممەد بەگ ڕای کرد و خۆی دەرباز کرد. حەسەن بەگی مەحموودی -کە ماکی گەر و سەرەسۆدرەکە ئەو بوو- بە فەرمانی ئەسکەندەر پاشاچەند کزیلەیەکی برد و کەوتە شوێن یاقووب بەگ کە بیگرێتەوە؛ یاقووببەگ زانی لە بەریان دەرناچێ، خۆی هاویشتە مالّی شاقولی بلیلان و لای وابوو هۆزی پنیانشی پەنای دەدەن و دەیپارێزن و دەیکەنەوە بە حاکمی هەکاری. شاقولی ئەگەرچی نەمەکخوردەی باوکی یاقوویش بوو بەلاّم نەمەکدانی شکاند و زۆر نامەردانە بزووتەوە. شاقولی و حەسەن بەگ ئاشنا بوون؛ حەسەن بەگیش بە ئاواتەوە بوو تۆوی سەیدمحەممەد لە سەر زەمین نەمێنێ. شاقولی قۆلّی یاقووبی بەست و دایە دەست حەسەن بەگ و ئەسکەندەر پاشاش باب و کوڕی هەر لەجێ کوشتن. ئەوسا زەینەلّ بەگی کردەوە دەسەلاّتداری ولاّتی هەکاری.

یاقووب بەگ سێ کوڕی هەبوون: ئولامە، سولّتانئەحمەد، میرزا.

ئولامە بەگ ئەگەرچی دەولاّتی هەکاریدا بەشی نەدرابوو، بەلاّم لە دیوانی سولّتان مرادەوە ناوچەی خۆی پێ سپێرابوو. لە پاشان ئەویشی لێ سێنرایەوە و دەگەلّ عومەری کوڕی هاتنە ئەستەمبولّ و لەوێشەوە چوونە ناو گۆڕی کور و قوولّەوە.

زەینەلّ بەگ کوڕی مەلیک بەگ

لە پێشوودا لێ دواین کە زەینەلّ بەگ هەلێك دژی بابی دەجوولاّوە و چەلێك بەگ سەیدمحەممەدی مامیدا دەچوو. ئەوەشی لە بۆتان بە سەر هات کە بەسەرهاتەکەمان گێڕایەوە. جا کە لە سایەی پیاوەتی ژنی بەدر بەگ لە مردن خەلەست و گوڕی بەستەوە و گەیشتەوە هەکاری، بۆ ئامادەکردنی کار و باری خۆی کەوتبووە جم و جوولّ و نیازی بوو بچێتە ئەستەمبولّ؛ لە نەکاو بیستی کەوا ڕوستەم پاشای وەزیر -کە جێ هانای ئەو بوو- لە سەر کار لابراوە. تەواوێك ناهومێد بوو. سەفەری ئەستەمبولّی چوو، نەشیدەزانی چ بکا؛ لەو بارەوە تووشی سەرگەردانی ببوو. لە پاش لێکدانەوەیەکی زۆر، هاتە سەر ئەو بیرە کە گیر نەبی و بچێتە ئێران و پەنا بە شائەهماسب بەرێ؛ بەلاّم وەك تێ گرتبوو وا دەرنەچوو. شای ئێران سەیدمحەممەدی بەو نەدا و ڕووێکی خۆشی نیشان نەدا. ماوەیەك

بێدەرەتان خولایەوە و کەس ئاوڕی وێ نەدایەوە. بەڵام لە پڕ دەرووی ڕوونی بەڕوودا کرایەوە و لە ناو قزڵباشاندا خەبەر بڵاو بۆوە کە ڕوستەم پاشاگەڕاوەتەوە سەر کورسی وەزارەت. ئەم خەبەرە زەینەڵ بەگی بووژاندەوە و بڵێسەی دڵساردی کوژاندەوە و بە بێ خۆ گرتن و وەستان، ڕووی کردەناستانەی سوڵتان و لاشیپانەی دەرگای ماچ کرد و خۆی گەیاندەلای ڕوستەم پاشا؛ کە جێگەی هانا و هاوارانی بوو. بەڵام ئەو جاریش تیری سەری کرد و نەیپێکا. ڕوستەم پاشاحاشای لە دۆستایەتی کۆن کرد و بە مۆنیکەوە دواندی و بە گیرەگیر لە باتی ولاتی هەکاری، ناوچەی بوسمەنەی لە ولاتی ڕۆمێلی پێ سپارد، کە بە دەرامەتەکەی بژی. ئیتر ناچار لە بوسمەنە مایەوە تا چەند شتێکی گرینگ لەو ماوەدا هاتە کایەوە.

یەك لەوانە کوژرانی سەیدمحەممەد بوو لە لایەن میری میرانی وانەوە و بەهانەکەش ئەوە بوو کە لە پاش گیرانی قەڵای وان، سەیدمحەممەد لە نێوان شازادەسوڵتان مستەفا[1] و شائتۆماسبدا نامەی ئاڵوگۆڕ کردوون و قسەی بۆ یەکتر هێناون و بردوون و چەند بوختانێکی‌تریشیان بۆ هەڵبەست و کوشتیان؛ دووەمینیان لە کار بەرکەنار کردنەوەی ڕوستەم پاشابوو.

ئەسکەندەر پاشاتکای بۆ زەینەڵ بەگ کرد و لە ڕۆم نیلیەوە گوێزایانەوە بۆ وان و کردیان بە جاسووس و زوانگیری خۆیان و بۆ ئێرانیان نارد. جارێك لەو جارانە کە زەینەڵ لە ئێران بوو، لە لای سەڵماس تووشی بایەندوڕ بەگی برای خۆی هات؛ کە ئەویش کارەکەی زەینەڵی بۆ ئێرانیان دەکرد و بەرەو خاکی عوسمانی دەهات. دوو برای جاسوسی دوو دوژمن بەگژ یەکدا چوون و بایەندوڕ شکا و زەینەڵ چەند پیاوێکی لێ بە دیل گرت و بە دیاری بۆ وانی هێنانەوە. بەو دیاری هاوردنەی پاروی دەرۆنێ کەوت. ئەسکەندەر پاشاله بەر سوڵتان پاڕاوە کە پاداشتی زەینەڵ بەگ بە ولاتی هەکاری بداتەوە و سەیدمحەممەدیشی بە کوشتن لە کۆڵ بکاتەوە.سوڵتان هەموو داخوازیەکانی بۆ پێك هێنا.

١- چیرۆکی سوڵتان مستەفا ئاوا بووە: دایکی سوڵتان سەلیم کە ژنی سوڵتان سولەیمان بوو، ڕەقیبی بۆ کوڕی خۆی نەدەویست؛ بۆ سوڵتان مستەفای تێچاندبوو کە پیلان دژی بابی دەڕێژێ و دەیەوێ بیکوژێ و هەر ئەویش شا تۆماسبی هەڵناوە هێرش بێنێتەوە سەر عوسمانی. دەگەڵ ڕوستەم پاشاشدا یەکبوون. ژن و ڕوستەم، سولەیمانیان وا لە هەساندا کوڕەکەی خۆی بکوژێ. سوڵتان چووە قوونیە بۆ سەردانی کوڕ. کوڕیش کە ئاگای لە هیچ نەبوو، هاتە پێشوازی باوکی و هەر گەیشتە ناو خێوەت، وەبەر شیرانیاندا و فەراقی ڕەشیان لێ بڕی. جەمیل

زەینەل بەگ کراوە بە فەرمانڕەوای وڵاتی هەکاری و چل ساڵان ئەو مەزنایەتییەی هەر بە دەستەوە بوو. جار و بارمیەك بەهانەدینی برای لە جێگەی ئەو دەکرا بە کوێخای وڵات؛ لە پاشان ئەویش هەر بە دەستی زەینەل بەگ و سەیدی خانی کوڕی، کوژرا و شرت و گوم کرا. زەینەل بەگ بێ‌بەرهەڵست مایەوە و لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی هەکاری پاڵی دایەوە.

زەینەل بەگ چوار کوڕی هەبوون: زاهید بەگ، سەیدیخان، زەکەریا بەگ و برایم بەگ.

زاهید بەگ سەرچەوتی دەگەڵ باوکی دەکرد و لە ڕوی هەڵدەگەڕایەوە؛ لە ئەنجامدا بۆ جێگاکەی پێشووی باوکیان هەڵداشت و لە بوسەنەیان قایم کرد.

زەینەل بەگ فەرمانی جێنشینی خۆی بۆ سەیدی بەگی کوڕی لە سولتان ساندبوو؛ بەلام سەیدی بەگ هەر بە لاوی لە سەر ئەسپ گلا و جوانەمەرگ بوو. ئەوجار فەرمانی جێنشینی بە ناوی زەکەریا بەگ کرا و ڕاشیسپارد کە لە پاش مەرگی ناوچەی ئالباق بەشی برایم بەگی چوارەمین کوڕی بێ.

ساڵی ٩٩٢.ك (١٥٨٥.ز) سولتان مراد[١] فەرمانی بە عوسمان پاشای گەورەوەزیردا کە ئازربایجان بگرێ و بە زەینەل بەگیشیان ڕاگەیاند کە هێرش بەرێتە سەر وڵاتی قزڵباشان و لە کوشتن و تالان درێغی نەکا.

لەو سەروبەندەشدا شاسولتان محەممەد و هەمزە میرزای کوڕی لە تەورێز بوون؛ خەبەریان بۆ هات کە زەینەل بەگ گەیشتۆتە مەرەند. هێزێکی زۆری تورکمان بە فەرمانی شای ئێران بەرەو زەینەل بەگ بەڕێ کران. زەینەل بەگ و هەواڵانی تازە لە تالانی وڵاتەکانی کرکر و زنوز و مەرەند بەرەو دوا دەگەڕانەوە و زەینەل بەگ دەگەڵ چەند کەسێکدا لە نزیك کاروانسەرای ئەلکی خەریك بوون نوێژی ئێوارەیان دەکرد؛ تورکمان بە سەریان دادان و ملیان دەبەر ملی یەك نا و زەینەل بەگ و هەواڵانی کوژران و برایم بەگی کوڕیشی بە دیل گیرا.

هێندێك ماڵە سەید و خەڵکی دیکەی مەرەند، تەرمی زەینەل بەگیان شاردەوە و دوایی کە عوسمانی تەورێزیان گرت، لاشەکەیان لە مەرەندەوە بردەوە جۆڵەمێرگ و لە مزگەوتێکدا -کە هەر زەینەل بەگ دروستی کردبوو- نێژرا. سولتان مراد فەرمانی فەرمانڕەوایی هەکاری بۆ زەکەریا بەگ

١- سولتان مرادی سێهەم لە ساڵی ٩٨٢.ك (١٥٧٤.ز) ڕا تا ١٠٠٣.ك (١٥٩٤.ز) حوکمی کردووە. جەمیل

تازە کردەوە و برایم بەگیشیان بە دراوێکی زۆر لە قزڵباشان کڕیەوە و ناردیانە سەر ناوچەی ئاڵباق.

زەکەریا بەگ کوڕی زەینەڵ بەگ

دوو ساڵ بوو زەکەریا بەگ سەرداری مەڵبەندی هەکاری بوو. لەو کاتەدا کە جەعفەرپاشای وەزیـر، بـە سەر کاروباری وڵاتی وان و ئازربایـجان ڕادەگەیشت، دووزمانان دنەیان داکە بڵێ بە پێی ڕێ و شـوێنی ئیسلام، دەبێ وڵاتی هەکاری ببێتە بەشی زاهید بەگ کوڕەگەورە و لـە زەکـەریا بـستێندرێتەوە. لـەو بارەوە نامەی بۆ سوڵتان نووسی و فەرمانی بۆ دەرکرد و زاهیـد بـەگ هاتـەوە سـەر وڵاتـی هـەکاری. خەڵکی وڵاتەکە حەزیان لە زاهید بەگ نەدەکرد و فەرمانیان نەبرد؛ لێی ڕاپـەڕین و دەگـەڵی بـە شـەڕ هاتن و زاهید و کوڕێکی لەو شەڕەدا کوژران.

جەعفەر پاشاکە ئەمەی زانیەوە، فەرمانی سوڵتانی بۆ مەلیك بەگ کوڕی زاهید بەگ لـە سـوڵتان وەرگرت؛ کە ببێتە جێنشینی بابی. لەشکرێکی زۆریشی لە وان و تـەورێزەوە ڕەگـەڵ خـست و چـوونە جەستەی زەکەریا بەگ، کە دەری کەن و مەلیك بەگی لە جێگە دانێن. زەکەریا نەیتوانی خۆیان لە بەر بگرێ و هەڵات و پەنای بە سەیدی خانی فەرمانڕەوای ئامێدی برد.

سەیدی خان وای بە باش زانی کە سوڵتانی عوسـمانی لە بنج و بنـاوانی کارەکـە ئاگـادار بکـات. سەنان پاشای وەزیریش خۆی کردەهاریکار و سەر لە نوێ فەرمانێك لە سوڵتانەوە دەرچوو کە زەکـەریا بەگ بکرێتەوە مەزنی وڵاتی هەکاری و بەو مەرجە لە جێگەی جاران دابـەزرێتەوە کە هـەموو سـاڵێ سەد هەزار فلوری بە ناوی دیاریەوە بۆ سوڵتانی عوسـمانی بنێرێ.

مەلیك بەگیان بۆ زەکەریا بەگ دەرکرد و ئەویش لەسـەر داوای حکوومـەت هاتـە ئەستەمبوڵ و نیازیشی وابوو بە هەر نرخێك بێ ئەو مەزنایەتیە بەلای خۆیدا بچەرخێنێتەوە؛ بەڵام ئازاری چاوقوڵکە فریای کەوت و بارگەی پێ لە گۆڕستان خست.

لە سەرەتای ساڵی ١٠٠٥.ك (١٥٩٦.ز) دانەبویەکراغای کوێخای زەکـەریا بـەگ -کـە پیـاوێکی ڕاست و دروست و سەرناس و کەیـخودا بوو- لـە ئەنـجامی دووزمـانی کردنـی فـەخرەدین ناوێکـدا کوژرا. ئەو فەخرەدینەش چەند ساڵێك بوو کاروباری زەکەریا بەگی لە پاتەختی دەوڵەتـدا ڕادەپەڕانـد.

چیرۆکی بە کوشتدانی ئەبوویەکراغاش ئاوا بوو:

منداڵانی شاقولی بلیلان، بە هۆی سەیفەدینی برازایانەوە، ناوچەی خۆییان لە دیوانی عوسمانیەوە درابوویە و دەستەبەری چەند مەرجێك ببوون. فەخرەدین بەرهەڵستی ئەو کورانەی شاقولی کرد و لە لایەن دیوانی سوڵتان محەمەدخانی خەزاکەرەوە[1]، ناوچەی خۆی بۆ حەسەن بەگی کوڕی سەیدیخان بەگی برازای زەکەریا بەگ وەرگرت. ئەو کردەوەی ئەو فەخرەدینە بوو بە هۆی دوژمنی و کینەی نێوان ئەو دوو بنەماڵە کە لە سایەی کەیخودایەتی ئەبوویەکراغادا زۆریان نێوان خۆش بوو. ئیتر لەو ڕۆژەوە لێك دەخەفتان و سێبەری یەکتریان بە تیر دەنگاوت.

برایم بەگ کوڕی زەینەڵ بەگ چەند جارێك لەشکری بردەسەر خۆی کە داگیری بکات و سەیفەدین بەگژیدا دەهاتەوە و ئاوا گەلێك خوێنڕێژی کەوتە نێوان و زۆر کەس لە هەر دوولا بە کوشت چوون. برایم بەگ هاواری بۆ زەکەریا بەگ دەنارد کە لەو شەڕانەدا کۆمەگی پێ بکا؛ بەڵام ئەبوویەکراغا لاگری شەڕ و ئاژاوەنانەوە نەبوو؛ نەیدەویست دوژمن و خوێنەخوێ بۆ ئاغای پەیدا بن. تەواویش دەستیان بە ڕووی برایەوە نەدەنا؛ بەڵام هیمدادی زۆر کەم و ڕواڵەتییان بۆ دەنارد.

سەنان پاشاکرابووە میری میرانی وان. زەکەریا بەگ ئەبوویەکراغای بە دیاری و پێشکێشەوە ناردەبەخێرهێنانی سەنان پاشا. فەخرەدینی ناوبراو بە هەلی زانی کە بەڵایەك بەسەر ئەو پیاوە باشە بێنێ؛ دەگەڵ حەسەن بەگی کوڕی سەیدیخاندا ڕێك کەوتن و بە شوێن ئەبوویەکراغادا چوونە وان. هەر دووکیان دەیانزانی کە سەنان پاشاکابرایەکی زۆر چاوچنۆك و پووڵپەرست و خوێڕییە؛ چوونە لای و لە زمان زەکەریا بەگەوە پێیان گوت: بەگ دەڵێ بۆیە ئەبوویەکراغا بە دیاریەوە بۆ ناردووە کە لێی بێزارم و دەمەوێ لە چنگی ڕزگار بم. ئەگەر پاشائەو کابرایەم لە کۆڵ کاتەوە من سێ خەروار زێڕی بە دیاری بۆ دەنێرم. سەنان پاشاکە ناوی زێڕی بیست، وەخت بوو لە خۆشیان زیڕە بکا. هەر ئەبوویەکراغا هات گرتی و بەبێ

١- سوڵتان محەمەدی سێهەم لە ١٠٠٣وە تا ١٠١٤.ك حوکمی کردووە. جەمیل

هیچ پرسوڕا کوشتی.

ئێستا کە ساڵی ١٠٠٥.ك (١٥٩٦.ز)یە زەکەریا بەگ لە جۆڵەمێرگی بنکەی خانەدان، فەرمانداره و برایم بەگیش بە سەر داهاتی ئاڵباق رادەگا. بە هومێدم لە کرداری چاکدا سەرکەوتوو بن.[1]

١- ئەمیرزەکی لە هێندێك مێژووانی دەگێڕێتەوە کە حکوومەتی هەکاری هەتا ساڵی ١٢٦٤.ك (١٨٤٥.ز) هەر ماوە و تا ساڵی ١٠٤٩.ك (١٦٣٩.ز) میر عیمادەدین ناوێکی لە سەر بووە و بە دوای ئەویشدا چەند ئەمیرێك هاتوون و نورەڵڵا بەگی حاکمی بۆتان دوامین میری ئەو بنەماڵە بووە و لە ئەولیا چەلەبی دەگێڕێتەوە کە هەکاری میرنشینێکی زۆر بەهێز بووە و هەمیشە دەهەزار چەکداری ئامادەی هەبووە و دەشیتوانی لە وەختی شەڕدا لەشکرێکی پەنجاهەزار نەفەری ساز بکا. ئیتر شتێکی‌تری وامان دەسگیر نەبوو کە بەسەرهاتیان تا ئەم دەمانە بێنین. جەمیل

بەندی سێهەم

فەرمانڕەوایانی ئامێدی (عیمادیە)

کە بە بادینانی بەناریانگن

خۆشبێژانی دیوەخانی دەنگ و باسان و چیرۆکبێژی بەسەرهاتی مێرخاسان، بۆمان باس دەکەن کە بنەچەکەی فەرمانڕەوایانی ئامێدی بە گەورەیی و سەرناسی دەگاتەوە سەر بنەماڵەی پادشاکانی عەبباسی؛ بەڵام وردەکاران و زانیارانی لێزان، دان بەو مەبەستە دانانێن و لایان وایە هەڵبەستەیە و تەنیا پیاوێك لە باپیرانی ئەو میرانە -کە ئازا و گەرناس بووە- ناوی هەبباس بووە. ئەوانەش خۆیان بەو هەبباسەوە ناساندووە و ناوەکەیان بەخۆوە نووساندووە. ئەوانە لە رۆژی خۆیدا لە وڵاتی شەمزینانەوە بەرەو ئامێدی هاتوون و بەرلەوەش کە ئەو کۆچ و بارە بکەن، قەڵای تارونیان بە دەستەوە بووە کە سەر بە شەمزینانە. ئەو کەسەش کە دەپێشدا ماڵە خۆی لە شەمزینانەوە هێناوەتە ئەو ناوە، ناوی بەهائەدین بووە. بەو هۆیەوە ئەو بنەماڵەی کە لەو کەوتۆتەوە، بە بادینان ناویان رۆیشتووە. ئەوەی کە هیچ گومانی تێدا نەبێ ئەوەیە کە نزیکەی چوارسەد ساڵە ئەو بنەماڵە لە ئامێدی فەرمانڕەوا و دەسەڵاتدارن.

قەڵای ئامێدی قەڵایەکی تازە نیجادەو عیمادەدین زەنگی -کە لە سەر مووسڵ و شنگال والی بووە- درووستی کردووە. قەڵا و شار لە سەر بەردێکی جەغزی و پان بنیات نراوە و لە هێندێك جێگاوە ئەو کەڤرە گەورە بەرزی سەد گەز و لە برێ لاوە پەنجا هەتا شێست و لە جێ جێش بیست گەزێك لە تەختی عەرزەوە بەرزە. دوو چاڵاو لە ناو قەڵادا لێ دراون، ناوی مەدرەسە و گەرماو و جەماوەری ناو دژەکە دابین دەکەن و خەڵکی شاریش بە مەشکە و کوندەو بارەبەران لە هەندەران ئاو دەکێشن و دەیبەنە سەرەوە.

زمانی دانیشتووانی ئامێدی و ئاکاریان عارەبی و کوردی تێکەڵاوە و هەموو خەڵکەکەی بە تێکرایی لە خواترس و خێرەوەمەند و چاکەکار و دەست بڵاوە. فەرمانڕەوایانی ئامێدی مزگەوت و

مەدرەسەیان زۆر بینات ناوە و مەلای زۆر زانا و بەناوبانگیان بە سەرەوە دانـاون و بە ڕێبەری و ئامۆژگاری بەهرەی زۆریان بە خەلك گەیاندووە.

هۆزە گرینگەکانی لای ئامێدی یەکەم مزوری[1] و دووەم زێبارین. زێ ناوی چەمێکە لەو ناوە و چونکە ئەو هۆزە لە سەر کەناری ئەو ڕووبارەن، بە زێباری ناو براون. هەر ئەو چۆمە، چەمە شێتەشی پێ دەڵێن. چونکە ئەوەندەخور و بە تەوژمە، ئەو ناوەی بەسەردا براوە.

هۆزێکی دیکە لە ئامێدی ناوی ڕادکانیە کە ئێستا کوردەکان ڕێکانی پێ دەڵێن و هۆزەکان پەروەری[2] و مەحەل[3] و سیابەروی و تیلی و بوهلی[4]ش هەر لەوێ نیشتەجێن. بوهل بە شێوەی ئەو وڵاتە بە شیوو گەلی دەڵێن.

یەك لە قەڵا بەناوبانگەکانی ئامێدی قەڵای ئاکرەیە کە شارۆکەیەکی بە لاوەیە و هەزارودووسەد ماڵێکی موسوڵمان و جووی لێیە. قەڵاکانیتریشی قەڵای دهۆك و قەڵای دێرن کە میرزادەکانی ئامێدی بە سەریان ڕادەگەن. قەڵای بوشریش هەیە بە دەست هۆزی ڕادکانیەوەیە و قەڵادەو شووش و عیمرانی و بازیران[5]یش قەڵان و بە دەست زێباریانەوەن.

ناوچەی زاخۆش هەر سەر بە ئامێدیە و دوو هۆزی کوردی لێ هەن: سندی و سلێمانی[6] و خەلك بە زاخۆ دەڵێن وڵاتی سندیەکان. زۆربەی زانایان و هۆزانانی کوردستان لەوێوە پەیدا بوون. لە ڕۆژگاری پێشیندا زاخۆ سەر بە ئامێدی نەبووە و حاکمی سەربەخۆی هەبووە. لە دواییدا -کە مەزنەکانی زاخۆ بێ هێز و کەنەفت ببوون- فەرمانڕەوایانی ئامێدی لە دەستیان دەرێناون و خستوویانەتە سەر وڵاتی

١- ئەمینزەکی دەڵێ: هۆزی مزوری لە بنەچەکەی مەیسوورین کە لە ڕۆژگاری پاشا سناخریبی ئاشووریدا لەو ناوچە دەژیان. جەمیل

٢- ئێستا بە ناوی بەرواری دەناسرێن. هەژار

٣- مەحلمی هۆزێکن عەرەبی و کوردی تێکەڵ داخێون. هەژار

٤- وێدەچێ هۆزی بۆلی لەوانەبن. هەژار

٥- زۆر وێ دەچێ ئەمە بارزان بێ و دەنووسیندا تێك چوو بێ. هەژار

٦- ئێستا بەناوی «سلێڤانی» بەناوبانگە. هەژار

خۆیانەوە. ئێستاش یەکێك لە بنیچەی ئەو کۆنە کاربەدەستانەی زاخۆ، هەر ماوە و یوسف بەگی ناوە و لە لای حاکمانی جزیرە دامەزراوە.

هێندێك لەوانەی کە لە بنەچەکەی بەهائەدین، بەسەر ئامێدی ڕاگەیشتوون، هەر ناویان بۆ ئێمە نەزانراوە و ئەوانەش کە دیارین و ئاشکرایە -بە یاری خودا- بە شوێن یەکدا دەیاننووسین:

ئەمیرزەینەدین

لە ڕۆژگاری دنیاداری وخونکاری خاوەن شکۆ، ئەمیرتەیمووری کورەکانی و لە دەورانی شارۆخ سوڵتانی کوڕە گەورەیدا، فەرمانڕەوای ئامێدی ئەمیرزەینەدین بووە و بە سەربەرزی و شانازی و بە کامەرانی و خۆشگوزەرانی ڕایبواردووە و کاتێ ئەو پایەباڵایەی دۆست لاوێنەوەی دوژمن تاوێنەوە، ڕووی کردۆتە باغ و باغاتی بەهەشتەوە، سەیفەدینی کوڕی جێگەی گرتۆتەوە.

ئەمیرسەیفەدین

لە پاش مەرگی میرزەینەدین، میرسەیفەدینی کوڕی بوو بە جێنشین، سایەی دادی ئەو دادەگەرە، هەموو کەسی گرتەوە و بەهرەی دەهندەیی ئەو دڵۆڤانە، هەموو ژان و کوڵ و کۆڤانی لە بیر هەژاران بردەوە. کە ئەویش بەرەو سەراوپەردەی نەمان لای کردەوە، دوو کوڕی بە یادگار لە سەر شانۆی ڕۆژگار بەجێ هێشتن: حەسەن و بایرك.

حەسەن کوڕی سەیفەدین

حەسەن کرا بە جێنشینی مەسیوەدین و لە زەمانی فەرمانڕەوایی ئەودا، پادشایانی ئاققۆینلوو (مەڕەسپیانی) لەشکرێکیان بە سەرکردایەتی سولەیمان بەگ بیژەن ئوغلوو نارد کە ئامێدی داگیر بکا. سولەیمان هات و توانی قەڵای ئاکری و قەڵای شووش بگرێ؛ بەڵام هەرچی کرد و کۆشی، هێچی دەگەڵ قەڵای ئامێدی بۆ نەکرا و بە ناهومێدی دەستی لێ هەڵگرت. لە دوای ئەوە کە ئاققۆینلووەکان لە ئارادا نەمان و ڕوو بە نەمان گلار بوونەوە و سەفەوی جێگایان گرت، میرحەسەن چووە لای

شائیسماعیل و گەلێکی ڕێز و پایە بۆ پەیدا بوو.[1]

قەڵای دەزگی لە هۆزی داسنی ساند و خستیە سەر مەڵبەندەکەی خۆی. ناوچەی سندیشی لە سندی سەند و فەرمانڕەوایی سەربەخۆی پێشووی لێ ڕیشەکەن کردن. کەوشەنی وڵاتەکەی زۆر بەولاوە برد و سەرزەمینی قەڵەمڕەوی گوشاد و هەراو کردەوە. کە خودای بێهاوتا ئەویشی لە سەر زەوی هەڵکەند و بۆ مەڵبەندی نەمانی بردەوە[2]، حەوت نێرینەی لەسەر دنیا مان: سوڵتانحوسێن، سەیدیقاسم، مرادخان، سولەیمان، پیربداغ، میرزامحەمەد و خانئەحمەد.

سوڵتانحوسێن جێگەی باوکی گرتەوە و بەم زوانە باسی خۆی و کورانی دەکەم. سەیدیقاسم کوڕێکی ماوە ناوی عەلیخانە. مرادخان نێرینەی لە پاش بەجێ نەماوە. سولەیمان کوڕێکی بە ناوی شارۆستەم لێ کەوتەوە. پیربداغ کوڕێکی هەبوو. میرزامحەمەد کوڕێکی بە ناوی سوڵتانمەحموود لە پاش بەجێ ما. خانئەحمەد کوڕێکی ماوە ناوی شایووسفە. بایرك کوڕی مووسەیفەدین کوڕێکی شێتۆکەی هەبوو کە قوباد بەگ، کوڕی سوڵتانحوسێن، لە سۆنگەی ئەودا بەکوشت چوو.

سوڵتان حوسێن

کوڕە گەورەی میرحەسەن و هەڵبژاردەی بنەماڵەی هەباس، لە پاش مەرگی بابی بوو بە جێنشین و بە فەرمان و نیشانی جێبەرزی سوڵتان سولەیمان خان سەرفراز کرا و بەو هۆیەوە پیرۆزبایی فەرمانڕەوایی لێکرا.

ئەو ڕێز و قەدرەی لە سوڵتانی عوسمانیەوە لەو نراوە، کەس لە کاربەدەستانی کوردستان وای بە خۆیەوە نەدیوە. پایەی لە دیوانی دەوڵەتی عوسمانیدا گەیشتۆتە ڕادەیەك، هەر کەس لە پیاوماقووڵانی کوردستان کاریان بکەوتایە دیوانەوە، دەبوایە بەرپرسی ئەو بکەن یان بیکەنە تکاکاری خۆیان و ئەوسا بۆیان هەڵدەسووڕا. دەیتوانی بێ پەردەو لەمپەر هەرچی ئارەزووی با، ڕوویەڕوو بە سوڵتانی ڕابگەیەنی و بۆ هەرچی ڕووی لێ نابا، سوڵتان دڵی نەدەشکاند و بۆی پێك دێنا.

سوڵتان حوسێن زۆر دیندار و پارێزگار و زانا و زانادۆست و چاکەخواز و گەلخۆشەویست بوو.

١- ئەم چوونە لە ساڵی ٩٠٦.ك (١٥٠٠.ز) دابووە. جەمیل

٢- ساڵی ٩٤٠.ك (١٥٣٣.ز) مردووە. جەمیل

سوپایی و ڕەشایی و گەورە و بچووك لە سایەی دادگەری ئەودا حەسابوونەوە. بیمار و دەردەدار و دارا و نەدار، لە خزمەت کردنی ئەودا ملمیان دەکرد و خۆیان بە قوربان دەکرد. هەموو شەوەکی و ئێواران بزرەپیاگ و هەژاران بە نزا و لالانەوە لە بەر خوا دەپاڕانەوە کە سایەی ئەو فەرمانڕەوا سایەچەورەیان لە سەر کەم نەکاتەوە. ماوەی سی سالی ڕەبەق زۆر بە کامڕەوایی فەرمانڕەوایی ئامێدی کرد و هومێدی ئاواتخوازانی پێك هێنا و سالی نۆسەدو...[1] کە بارگەی بەرەو بەهەشت لێنا[2]. پێنج کوڕی لە پاش بەجێ مان: قوباد بەگ، بەیرام بەگ، ڕوستەم بەگ، خان ئیسماعیل و سولتان ئەبووسەعید.

قوباد بەگ کوڕی سولتان‌حوسێن بەگ

لە سەر فەرمانی سولتان سەلیم‌خان[3] قوباد لەجێ سولتان حوسێن دانرا؛ پیاوێکی سەرسۆفیلکە و ئامالّ دەروێش هەلکەوتبوو؛ کابرایەکی بێ ئازار و دلنەرم بوو. شەوگاری بە نوێژ و شەونوێژان ڕۆژ دەکردەوە و ڕۆژگاری بە ڕاووشکار بەسەر دەبرد. ئەوی ئەو سەری لێ دەرنەدەچوو دنیاداری و مشوورخۆری بوو. بۆ گوناهێکی پچووك سزای زۆر زلی دادەنا؛ کەچی لە تاوانی زۆر گەورە چاوی دەپۆشی و سزای کەم و بچووکیشی پێ ڕەوا نەدەدیت. ئیتر وای لە خۆی کرد هەموو کەسی دەوروبەری لە بەری وەڕەز بوون و خۆیان لێ تەکاندەوە. خەلکەکە بە دلّ بەیرام بەگیان دەویست و ویستیان ئەوە بوو بچنە ژێر

١- لە نوسخەکەی چاپی ڕووسیەشدا دوای نۆسەدەکە سپی ماوەتەوە. مردنی -وەك لە سەر دەرانەی گومبەزەکەی نووسراوە- سالی ٩٨٤.ك (١٥٧٦.ز) بووە. جەمیل

چونکە قوباد بەگ هەر لە پاش بابی سالی ٩٧٤.ك (١٥٦٦.ز) بە فەرمانی سولتان سەلیم بۆتە حاکم، کەوابێ سولتان حوسێن لە ٩٧٤ دامردووە. عەونی

٢- سولتان حوسێن حاکمێکی زیرەك و زۆر ئازا و بەجەرگ بووە. زۆری برەو سەندووە و چوار سالانیش موسلی لە بەر دەستدا بووە. زۆری خزمەت بە دەولەتی عوسمانی کردووە و لە پێناوی عوسمانیاندا زۆری کورد فەوتاندووە و سالی ٩٤٤.ك هێرشی بۆ بردوونە سەر شارەزوور و دەگەلّ تورکان گرتوویە و بۆتە هۆی لەناو چوونی دەولەتی ئەردەلان. سالی ٩٦٠.ك بۆ عوسمانیان شەڕی ئێرانی کردووە و تەورێز و کوردستانی ئازربایجانی بۆ گرتوون و پیاوی خۆی تێ بەرداون و بە ئارەزووی خۆیان ملیان لە تالان و بڕۆ ناوە. جەمیل

٣- سولتان سەلیم کوڕی سولتان سولەیمانی قانوونی لە ٩٧٤.ك (١٥٦٦.ز)ڕا، تا بڕانەوەی سالی ٩٨٢.ك (١٥٧٤.ز) حوکمی کردووە. جەمیل

دەستی ئەو. بەیرام نەیتوانی بەربەرەکانێ قوباد بکا و ڕووی کردەقەزوێن و بە دیدەنی شانیسماعیلی دووەم بەختەوەر و بە بەڵێن و لاواندنەوەی شاهانە سەرفراز کرا.

هۆزی مزووری -کە زۆر لایەنگیری بەیرام بەگ بوون- لە بەر فەرمانی قوباد چوونە دەرێ و شۆڕشیان کرد و لە سەر کاریان لابرد و سولەیمان کوڕی بایرکی ئامۆزازای قوبادیان -هەر بۆ گاڵتە- لە جێگەی ئەو کردەمەزنی خۆیان.

زەینەلّ بەگ فەرمانڕەوای هەکاری -کە زۆر لە قوباد بەگ دڵپڕ بوو- پیاوی خۆی ناردەئێران و بایرام بەگی لە زیندانی شاسوڵتان محەمەد ڕزگار کرد و هێنایەوە لای خۆی. قوباد بە هاتنەوەی بایرام زۆری ترس ڕێنیشت و حوکمی ئامێدی بەجێ هێشت و بەرەو مووسڵ و شنگال ڕای کرد.

بایرام بەگ بە نیازی مەزنایەتی ئامێدی کەوتە رێ. سەرداری بەناوبانگ فەرهاد پاشای وەزیری عوسمانی کە بەم کەینوبەینەی زانی، مەڵبەندی زاخۆی بە فەرمانێك بە بایرام بەگ سپارد. قوباد بەگ لەو ترس و لەرزەدا لە مووسڵەوە هاتە دیاربەکر و لەوێشەوە خۆی گەیاندەدەستەنبوولێ چاوی بە سیاوش پاشای گەورە وەزیر کەوت و گلی و گازنی خۆی لە لا کرد. سیاوەش پاشافەرمانی فەرمانڕەوایی ئامێدی بۆ نوێ کردەوە و بەرەو ئامێدێ بەرێ کردەوە.

لە ڕێی گەڕانەوەی، کە گەیشتە قەڵای دهۆك، وای بە باش زانی ماوەیەك لەوێدا بمێنێتەوە و ئاژاوەچی و بەدفەڕان دەگیر بخا و تۆڵەی خۆیان لێ بستێنێتەوە و کەنگێ نەیاری لە سەر ڕێگە لابردن، ئەوسا بە ئارخەیانی بچێتە ئامێدی و بە یەکجاری پاڵ داتەوە و بحەسێتەوە.

سولەیمان کوڕی بایرك -کە باسمان لێوە کرد- دەگەڵ مەرمەلیکی مزووری، کاکە و برالەی خۆیان کرد و کۆمەڵێك دز و پیاوکوژ و شەرفرۆشیان لە خۆ کۆ کردەوە و هاتنە دەورەی قەڵای دهۆك و گەڕیان دەقوباد بەگ هاڵاند. لە بنەوە دەگەڵ دژدارانی پێك هاتن کە دژی قوباد بن و لێ گەڕێن بەربادی کەن. بە دزی دەرگای دژیان بۆ کراوە و پیاوکوژ ڕژانە ناو قەڵاوە و دەستیان بە قەڵاچۆ کردن کرد. قوباد بەگ و کوڕێکی و کۆمەڵێکی زۆر لە هاودەستانی لەو شاڵاوەدا کوژران و شرەخۆر بە قەڵا وەربوون و هەرچی لە بەرد نەرمتر و لە بەفر گەرمتر بوو بردیان.[1]

١- ئەم ڕووداوە ساڵی ٩٨٤.ك (١٥٧٦.ز) ڕووی داوە. جەمیل

بایرام بەگ وەختێ بەو کارەساتەی زانی، بە هەڵەداوان لە زاخۆ دەرکەوت و هاتەوە ئامێـدی و نـاو هۆز و خزمانی. سولەیـمان بەگ و میـرمەلیکی مزوری وایان دانا کە بایرام بـەگ بـە سـەر وڵاتەکـە ڕابگات و ئەویش نەیدەویست لە بیـر و بڕوای هۆز و تیـرەکان سەرپێچی بکا؛ خـۆش و نـاخۆش ملـی داو هاتەوە سەر کورسی فەرمانڕەوایی.

سەیدیخان و سوڵتان ئەبوسەعیدخان کـوڕانی قوبـاد بـەگ بـە گریـان و قوڕپێـوان ڕێ دەشـت و کێوانیان دایە بەر و خۆیان گەیاندەبەر بارەگای سوڵتان مرادخان.

بەیرام بەگ کوڕی سوڵتان حوسێن بەگ[1]

دەمێشدا نووکی خامە ئەمەی بۆ خستینە ناو نامە کە: بایرام بەگ لە ترسی قوباد بەگی برای، نـەیکرا لە ئامێدی بژی و خۆی هاویشتە بەر پەسیوی شائیسماعیلی سەفەوی و زۆری پایە و مایە دەسکەوت.

لە پاش مەرگی شائیسماعیل، شاسوڵتان مـحەممەدی برای -کە کرابووە شا- بەیرام بەگی دەدزا و حەزی لە چارەی نەدەکرد و زۆر بە دەرد و سزا هەڵیداشـتە نـاو قـەڵای «ئەڵـەمووت» و لـە گۆشـەی زیندانی توند کرد. زەینەڵ بەگ فەرمانڕەوای هەکاری، خۆی کردەتکاکاری و پـاش کۆشـش و تـەقالای زۆر، توانی ئەمیـرخانی والی تەورێز ڕاست بکا و دەگەڵی پێك هات کە پێنج هەزار فلـوری بـە نـاوی دیاری و پێشکەش وەرگرێ و دەگەڵ شاسوڵتان مـحەممەد پێکەوە بەشی کەن و بایرام بەگی ناو قـەڵای ئەڵەمووتی بۆ بەردەن و بینێرنە لای ئەو.

بە پێی بڕیارەکە سەودا سەری گرت و زەینەڵ بەگ دراوی خستە ناو مشتی پیـاوی ئەمیـــرخـان و ئەوانیش پەلی بایرام بەگیان گرت و دەناو لەپی زەینەڵ بەگیان نـا و هێنایـەوە و هـەر وەك لەمەوبـەر گوتـمان، بەیرام بەگ کرایەوە بە فەرمانڕەوای ئامێـدی و ئەوەندەســەرداریکی بـەهرەدار و پیاوچـاك و دڵپاك و گەلدۆست و پێ بەودەم و سایەچەور و هونەروەر بوو کە بـە خـەیاڵی کەسـدا نایـە. ناوبـانگی پیاوەتی و لە گەل نزیکی و خوێنشیـرینی ئـەو دنیـادارە بـەختیارە بـە هـەموو لایەکیـدا تەنیـەوە و

١- لە ژمارە ٥٧١٩ی جریدةالاخبار بغدا لە مەقالێکدا نووسراوە: ئەو بـایرام بەگـە سـاڵی ٩٥٤.ك (١٥٣٨.ز) لـە دایك بووە و شەش ساڵ حاکم بووە و ساڵی ٩٩٤.ك (١٥٨٦.ز) کوژراوە.

گەیشتەوە بەر گوێی عوسمان پاشای گەورە وەزیری عوسمانی و سەرداری لەشکری سەر عەجەم و ئەویش دەم و دەست لە قەستەمونیەوە فەرمانی فەرمانڕەوایی ئامێدی بە مۆرکراوی بۆ نارد. لەو لاشەوە سەیدیخان کوڕی قوباد بەگ، دادی خۆی بردەلای سوڵتان مراد و نووك و بەدی بەسەرهاتی لە بەردەم دانا کە چۆن ئەو هۆز و تیرانە لە باوکی ڕاپەڕیون و چۆنیان سەری باب و برای بڕیوە و چۆنیان ماڵ و ناو ماڵ دزمیوە و سەرباریش بەیرام بەگیان بە سەر ئامێدیەوە داناوە.

سوڵتان مراد دڵی دایەوە و فەرمانی ئامێدی بدرێتەوە بە سەیدیخان و بە فەرهاد پاشای سپارد کە دەبێ یاغی و ئاژاوەخوازان سەرکوت بکا و بەیرام بەگیش بکوژێ.

فەرهاد پاشابۆ ئەوە کە بایرام بەگێ قوشقی نەکا و بێ قرە و فرە دەگیر کەوێ، بۆ چێشتەخۆری نامەیەکی بۆ نارد و زۆری بە بەژن و باڵای هەڵگوت و پێی ڕاگەیاند کە ویستمان پترت بلاوێنینەوە؛ جا چونکە بە فەرمانی پیرۆزی شاهانە دەبێ ئامێدی بۆ سەیدیخان بێ، ئەوا ئێمە ناوچەی حەسەنکێفمان بۆ خستیە سەر زاخۆ، کە تۆی پێ ڕابگەی و تۆڵەی ئامێدیمان بۆ کردوویەوە. ئەمساڵیش دەگەڵ سوپای بێهاوتای عوسمانیدا دەچیە سەر گورجستان و ئەگەر گورجوگۆڵ بی و بتوانی لەو شەڕەدا ناودەرکەی و خزمەت بە پادشابکەی، لە گەڕانەوەدا دڵسۆزی و نۆکەری تۆ بە خزمەت سوڵتان دەگەیەنین و ئەگەر خوا حەزکا فەرمانڕەوایی ئامێدیشت بۆ وەردەگرینەوە.

بایرام بەگی گێلۆکە و بەستەزمان، بەم چاپ و چوویانە فریوی خوارد و دەستی لە فەرمانڕەوایی هەشت مانگەی ئامێدی بەردا و دوو دەستەکی نایە ناو پەنجەی پۆلایینی سەیدیخانەوە و ڕکێفی هێنایە و چووە حەسەنکێف و لەوێشەوە خۆی کردەپێشمەرگەی لەشکری بێسەروبنی سەرداری سەرکەوتووی عوسمانی و ڕووی کردەگورجستان.

کاتێ کە لە گورجستانیش گەڕایەوە -هەر لە ڕێدا- سەرداری ناوبراو پاداشتی دایەوە و لە قەڵای ئەرزەرۆمدا لە گۆشەی زیندانی ڕەشدا جێگەی بۆ کردەوە! ئیتر چی بە سەرهات، دوایی دەیزانین.

سەیدی خان کوڕی قوباد بەگ

سوڵتان مراد هەر لەو کاتەدا کە فەرمانی ئامێدی بۆ سەیدیخان دەرکرد، وڵامیشی بۆ میری میرانی بەغدا و شارەزوور و هەموو خاوەن دەسەڵاتانی کوردستان نارد کە ئەگەر دنیابوو بایرام بەگ

سەری بۆ فەرمانیان نەچەماند و بە ئەنجامی نەگەیاند و ئامێدی نەدا بە دەستەوە، ئەوا هەمووتان گەلەکۆمەگی لێ بکەن و بچنە ویزەیی و بە زۆرەملێ دەریبەرێنن و سەیدیخانی لە جێ دانێن.

کاتێ سەیدیخان گەیشتە مووسڵ، بایرام بەگ ئامێدی بەجێ هێشت و لە ناوەڕاستەکانی مانگی قوربانی ساڵی۹۳۳.ك (۱۵۸۵.ز)دا سەیدیخان بە کۆمەگی خالی -کە سولەیمان بەگی میری سۆران بوو- هاتەوە سەر ئامێدی و جێگەی باوکی خۆی گرتەوە.

فەرهاد پاشاکە لە سەفەری گورجستان گەڕایەوە و بارام بەگی گرت، ناردی بە شوێن سەیدیخاندا و هێنایە ئەرزەڕۆم و دراوێکی یەکجار زۆری بە ناوی بەخشش لێ وەرگرت و دنەی داکە داوای خوێنی بابی لە بایرام بەگ بکا.

داواکە خرایە بەردەمی شەرعەوە و خوێنی قوباد بەگ بە سەر بایرام بەگ داسەپێنرا و درایە دەست برازای باو کوژراوی و ئەویش ساڵی ۹۹٤.ك (۱۵۸۵.ز) مامی لە تۆڵەی بابیدا کوشتەوە.

وا ئێستا بۆتە یازدەساڵ کە سەیدیخان فەرمانڕەوای ئامێدییە و بگرە و بەردە و گیروداری ئەو ناوە هەر بە ویە و کەس ناتوانێ پەل ببزێوێ و کەس زات ناکا بلێ لەل.

ئەگەرچی هەتا ماوەیەك هۆزی مزوری زیری و زوریان دەکرد و ئاژاوەیان دەنایەوە، بەڵام زۆر زوو لە دەمیدانەوە و هێندێکی لێ کوشتن و ئەویتری ڕام کردن و ئاوری سەرپێچی دامرکاند.

لە ڕاستیدا سەیدیخان لاوێکە بەکار و هەڵکەوتە و ئازا و بە دەست و دڵ و لەشکر و خەڵك و خوا خۆشیان دەوێ و لە سایەی ئەودا کەوتوونە خۆشی و شادیەوە. هومێد وایە لە کاری چاکدا هەر سەرکەوتوو بێ.[1]

۱- ئەمینزەکی لەتاریخی *دوەل و ئەماراتی کوردی*دا درێژە بەو باسە دەدا و دەڵێ: وادیارە لەپاش سەیدیخان یوسفخان بۆتە فەرمانڕەوای ئامێدی و مەلیك ئەحمەد پاشای والی دیاربەکر هێرشی بردۆتە سەر و ساڵی ۱۰٤۸.ك (۱٦۲۸.ز) گرتوویە و لە دیاربەکر خستوویەتە زیندانەوە و سەرانەیەکی زۆری لێسانەوە و بەریداوە. لە پاش ئەویش کوڕەکەی بۆتە میر و زۆر دەسەڵاتدار بۆوە و ساڵی ۱۰۷۱.ك (۱٦٦۰.ز) دەهەزار سوار و دەهەزار پیادەی شەڕی هەبووە.

ساڵی ۱۱۱۲.ك (۱۷۰۱.ز) قوبادپاشا میری ئامێدی بووە. بۆ دامرکاندنی شۆڕشی مونتەفیك -لە باشووری عێراق- دەگەڵ لەشکری مووسل و دیاربەکردا هاتووە.

ساڵی ۱۱۳۸.ك (۱۷۲٦.ز) بارام پاشای گەورە کوڕی زوبێر پاشا کوڕی قوباد پاشا کوڕی ئەمیر سەعیدخان ←

← کوڕی سوڵتان حوسێن، بە سەر ئامێدی ڕاگەیشتووە؛ کە ساڵی ۱۱۰۷.ك (۱۶۹۹.ز) لە دایك بووە و ساڵی ۱۱۳۸.ك (۱۷۲٦.ز) بۆتە میر و گەشەی زۆریشی بە وڵاتەکەی داوە.

لە پاش مەرگی ئەویش، سمایل پاشای کوڕی بۆتە جێگری و ماوەیەکی زۆر لە سەر حوکم بووە. زۆر جار دەگەڵ براکانی پێك هەڵپڕژاون؛ کە لێرەدا باسی ناکرێ. ساڵی ۱۲۱۳.ك (۱۷۹٦.ز) مردووە و مرادخانی کوڕی بۆتە جێنشین و ئەویش دەگەڵ محەممەدتەیار و قوباد بەگی برای خۆیدا -کە حاکمی زاخۆ بوو- ساڵی ۱۲۱٤.ك (۱۷۹۹.ز) بەشەڕ هات و والی مووسڵ ناوبژی کردن.

ساڵی ۱۲۱۵.ك (۱۸۰۰.ز) لەشکری عوسمانی چووە سەر ئامێدی و قەڵای ئاکرێیان لە ئامێدی دابڕی و دایان بە قوبادبەگ و لە ئەنجامدا هەر قوبادبەگ ساڵی ۱۲۱۸.ك (۱۸۰۳.ز) ئامێدی گرت و ساڵی ۱۲۱۹.ك (۱۸۰٤.ز) هۆزی مزووری چوونە سەر قوبادپاشا و گرتیان و خستیانە گرتووخانەوە.

ساڵی ۱۲۲۰.ك (۱۸۰۵.ز) عەلی پاشای والی بەغدا لەشکرێکی زۆری میرانی سۆران و بابانی ناردەسەر ئامێدی و کوردەکان لە ڕێگە لە ناو خۆیاندا تێکچوون. عەلی پاشا محەممەد پاشای جەلیلی والی مووسڵی کردەسەرپشك کە حوکمی ئامێدی بە کێ دەدا، بدا؛ ئەویش دای بە عادلپاشا و خەڵاتیشی کرد. کە عادلیش ساڵی ۱۲۲۳.ك (۱۸۰۸.م) مرد، زوبێر پاشای برای کرا بە کاربەدەست و ماوەیەکی زۆر دەگەڵ والی مووسڵدا شەڕ و هەرای بوو.

کە محەممەد پاشای کۆرە میری سۆران هێرشی بردەسەر ئامێدی، سەعید پاشای پێ ڕادەگەیشت. دوای ئەمانی محەممەد پاشا، سمایل پاشای مەزنی پێشووی عەقرە هاتەوە ئامێدی و محەممەد پاشا بەیرەقداری والی مووسڵی خستە تەنگانەوە. محەممەد پاشای گەورە وەزیر لەشکری هێنایە سەر و بەردەستی‌کرد و خستیە بەندیخانەی بەغداوە؛ کە تا ساڵی ۱۲٦۹.ك (۱۸۳٤.ز) هەرما و لە زینداندا مرد. هێندێك دەڵێن لە بەغدا دەربەسەر بووە و عەلیڕەزا پاشای والی، چاوێری کردووە و کەریەلاشی پێ سپاردووە و لەوێش لابراوە و هاتۆتەوە بەغدا و لە مزگەوتی شێخ عومەری سوهرەوەردیدا مەدرەسەیەکی گەورەی درووست کردووە و ساڵی ۱۲۹۲.ك (۱۸۷۱.ز) هەر لە بەغدا مردووە.

تاریخی مووسڵ دەڵێ: نووسەرێك تاریخی بادینانی نووسیوە و لە گوندی زیراوی لای ئامێدییە. جەمیل

بەندی چوارەم

فەرمانڕەوایانی جزیرە

کە ئەویش دەکرێن بە سێ بەشەوە

لە وتاری هێژا و بایی‌دار و بەنرخ و سەنگینی باوەڕ پێکراوانەوە و لە ڕووپەڕە نووسراوی ڕەنگینی کۆنە پیاوانەوە وامان بۆ دەرکەوتووە کە زنجیرەی بنەچەکەی فەرمانڕەوایانی جزیرە سەری ئەو سەری بە خالیدی کوڕی وەلیدی هەواڵی پێغەمبەرەوە گیرە.[1]

یەکەم سەروەرێکی کە لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی جزیرە ڕۆنیشتووە، ناوی سولەیمانی کوڕی خالید بووە. سەردەمایەك ئەو خانەدانە خودان پایە و مایە، دابوویانە سەر ڕچەی ئایینی یەزیدیەکان و پشتیان بە ڕەوشتی ئەوانەوە دابوو؛ لە گومڕاییدا دەسووڕانەوە. بەڵام لە ئەنجامدا خودای بەندەپەروەر بوو بە ڕێبەریان و خستنیە سەر شەقامی ئیسلامی ڕاست و بوونە سوننی‌مەزهەب و مزگەوت و مەدرەسەی زۆریان ئاوەدان کردەوە و گەلێك گوندی ئاوا و قەوغا و زەوی و زاری بەپیت و ڕێژەویان بۆ مانەوە و پاراستنی ئەو خانەی خودا و فێرگانە دەقەبەڵ کردووە و وەقفنامەیان بۆ نووساوە.

هۆزی بوختی (بۆتی) کە هۆزەکەی ئەوانە و لە مەڵبەندی بۆتانە، بۆ نەترسی و ئازایی و مەردی و نەبەردی ناو بە دەرەوەن و گەورە و گچکە و نەناس و سەرناسیان ڕەشید و دەسکەرەوەن و لە مەیدانداری و چاپکسواریدا لە هەموو کوردستاندا، هەر ئەوان زۆر لە سەرەوەن. چەکی شەڕیان لە لا

١- ئەم چیرۆکە درۆیە و چی بەسەر چیەوە نیە. خالیدی کوڕی وەلید نەك هەر کوڕی نەبووە، تەنانەت میراتگریشی نەبووە. ئەگەر مردووە هەر مولکێکی لە مەدینەدا بوویەتی، عەبدوڵڵای کوڕی سەلەمەی کوڕی عەبدوڵڵا دەستی بەسەردا گرتووە. ئەو جار خالیدی وەلید هەرگیز ڕێی نەکەوتۆتە کوردستان؛ هەر هەتا عیراق هاتووە و لە عیراقەوە گەڕاوەتەوە شام. من لام وایە ئەو هۆزەی کە ئەمەیان بۆ خۆیان هەڵبەستووە، پاشماوەی خالدی (هالدی یان کالدی) بن کە لە باپیرانی کەوناری کورد بوون. بەوەشدا دەردەکەوێ کە هەتا ئەم دواییانەش هەر لە سەر ئایینی یەزیدی (یەزدانی) مابوون. وێش دەچێ سەرۆك هۆزێکی پێشوویان ناوی خالید بووبێ. خالیدی کوڕی وەلیدیان پێ ئازا بووە و لایان وابووە ئەگەر بڵێن سەریەوین دەبنە نەجیبزادە. جەمیل

نوشتەی سەردڵە و ئەسپی رەسەن و کارامەیان بە لاوە گوڵی سەرچڵە و شیـری جەوهـەردار و دەبـانی ئاودار و ئەسپی بەکاریان پێ لە نان و ئاو و بەرگ باشتـرە. یەك دەنگن و یەك رەنگن و لە رۆژی هەرا و جەنگدا هەموو شان بە شانی یەك دەوەستـن و بۆ یەك ئامانج ریز دەبەستـن و هەر ئەو هێزەشە کە بە دوژمنانی خۆیان دەوەستـن و رێگەی سەرکەوتنیان لێ دەبەستـن و لە ناو کوردستـاندا ناویـان لـە سەرووی ناوانەوەیە.

شاری جزیر شارێکی کەونارایە. ساڵی حەڤدەهەمی کۆچی، لە رۆژگـاری خوالێخۆشـبوو عومـەری خەلیفەدا، ئەبوومووسای ئەشعەری و سەعدعەیاز -کوڕی عوسـمان- بە بێشەڕ، ئەو شارەیان گرتـووە و سەرانەیان لە خەڵکەکەی ساندووە[1]. هێندێك لە هۆزەکانی عارەبی بەنیتەغلەب —کە لە دەوروبـەری جزیر بوون- سەریان بۆ سەرانە نەنەواند و ماڵی خۆیان رفاند و خۆیان گەیاندەشام و پەنایان بـە وڵاتـی رۆم برد و لەوێوە پەیامیان نارد کە ئەگەر ناوی سەرانە بگۆڕن و پێی بڵێن یارمەتی و کۆمەگانە، ئـەوا دێنەوە و چیتان دەوێ دەیـدەین! ئیمـام عومـەر کـە ئەمـەی بیـستەوە فـەرمووی: یارمـەتیش هـەر سەرانەکەیە؛ ئەوان بیدەن و بەهەر ناوێك دەیدەن لێیان وەردەگرین. واتا: چ سەر لە بەرد و چ بـەرد لـە سەر!

قەڵای جزیرە کردەوەی عومەری کوڕی عەبدولعەزیزە؛ کە هەشتەمیـن خەلیفـەی ئەمەویـە و لـە دادگەری و گەلپەروەری و دلۆڤانیدا بە عومەری دووەمیـن ناسراوە.

لە رۆژگاری دەسەڵاتداری ئەمەویەکاندا نزیکەی سەد ساڵ لە سەر بەرزەکی مزگـەوتان و لـە پـێش هەموو نوێژاندا، پێش نوێژ و خودبـەبێـژان نـاو و نـاتۆرەی زۆر ناشیـرینان لـە ئیمـام عـەلی کـوڕی ئەبووتالب دەنا و ناوی حەسەن و حوسێنی خۆشەویستی خوایـان بـە خراپـە دەبـرد و جوێن و پـلاری ناشایستیان تێدەگرتن. عومەری کوڕی عەبدولعەزیز لە رۆژگاری فەرمانداری خۆیـدا ئـەو جنێودانـەی بەربەست کرد و خەڵکی لەو گوناه و تاوانە رزگار کرد.

---

[1]- لە نوسخەکانی بەردەستماندا وا نووسراوە و لە مێژووی عەرەبانیشدا «عەیاز کوڕی غەنەم» نووسراوە؛ کـەوابێ، رەنگە نووسرابێ: بە سەعی (کۆششی) عەیاز کوڕی غەنەم. فەرەجوڵا زەکی

قەلاّ و شاری جزیر لە کەناری ڕووباری شەتولعەرەب[1] هەڵکەوتووە و لە کاتی لەهی هاتنـدا، نـاوی ڕووبار دەبێتە دووپاژ و قەلاّ و شار دەگرێتە هامێزی خۆیـەوە. بەنـدێکی زۆر گـەورە لـە لای ژووروی قەلاّوە بە قـسل و بەرد هەڵبەسراوە؛ بۆ ئەوە ئەگەر لەهی گـوڕ بـسێنێ و زۆری بـێنێ، زیـان بـە قـەلاّ نەگەیەنێ. لە هەموو لاوە پرد لە سەر بەندەکە کراوە و خەڵکی پێدا دەپەڕنەوە و بـەوە بۆتـە دوڕگـە و پێی دەڵێن: جزیری عومەرییە.

لە شاری جزیر و دەوروبەریدا، گەلێك دژی دژوار و ناوچەی هەوا خۆش و سازگار هەیە کە ئێمە لەم نامەیەدا هەر ناوی چاردەقەلاّ و ناوچە وە بیـر دێنیـن؛ بۆ ئەوە خوێندەواری بـەڕێز لـە درێـژدادڕینمان وەڕێز و بەبێز نەبن. ئەمەش بەڕێز ناوی قەلاّ و ناوچەکانە:

١- ناوچەی گورکێل، کە لە سەر چـیای جوودیـە و دەڵـێن گەمیەکـەی نـووح پێغەمبـەر- درووود لەویش و لە پێغەمبەری خۆشـمان بێ- بە سەریەوە نیشتۆتەوە. لەو ناوچەیەدا حـەوت تیـرە دەژیـن: الف) شەهریوەری ب) شـەهریلی ج) گورکێـل د) ئەسـتوری؛ ئـەم چـوار تیـرە شـیعە مـەزهـەبن. هـ) ئیزیدکاون و) شوورش ز) هیودڵ؛ ئەم سێ تیـرەش یەزیدین.

٢-قەلاّ و ناوچەی برکە، هۆزی برکەی لێیە و ناوی خۆیانیان لێ ناوە.

٣- دژ و ناوچەی ئاروخ، بە دەست هۆزی ئاروخـەوە و قەلاّکـەی لـە قـەلاّ هـەرە هەڵەموتـەکانی کوردستانە.

٤- ناوچە و دژی پروز، سەر بە هۆزی پروزە و ئەوانیش سێ لکیان لێ بۆتەوە. الف) جاستولان ب) بەزم ج) کرافان.

٥- دژ و ناوچەی بادان، کە بە دەست هۆزی گارسییەوەیە.

٦- ناوچەی تەنزی، قەلاّکەی بە ناوی کەلـهۆك ناو دەبرێ و ئەویش هەر هی هۆزی گارسییە.

٧- ناوچەی فنیك، چوار هۆزی لێ دەژین؛ لە باسی فنیکدا دێینەوە سەری.

٨- ناوچەی تور.

٩- ناوچەی هەیتم، زۆربەی دانیشتووەکانی ئەرمەن و عیسـاییـن و زۆربـەی دەرامـەتی حاکمـانی

١- ڕووباری جزیر لە پەنای دجلەیە. هەژار

جزیر لەوێ پەیدا دەکرێ. تیـرەی جلەکی لەوێ نیشتەجێن.

١٠- ناوچەی شاخ، خەڵکی ئەوێش زۆربەیان ئەرمەن و فەلەن و هۆزی شیلدیش لـەوێن. شـاخ بـە هەناری چاك بەناوبانگە.

١١- قەڵای ئەشاتل.

١٢- قەڵای ئەرمشات، بە دەست هۆزی براسی‌یەوە و ئەو هۆزە لە هۆزە هەرە بە هێزەکانی بۆتانـە و لە پیاوی چەکدار و لە سامان و داراییدا کەسیان ناگاتێ.

١٣- قەڵای کیومر -کە قەمیزیشی پێ دەڵێن- هۆزی گارسی و قورشی پێ ڕادەگەن.

١٤- قەڵای دیرده، لـە ناوچـەی تـەنزی هەڵکـەوتووە و هێنـدێکیش عـارەبی بـە دەورەوە هـەن؛ ئەوانیش طهـری و سفان و بـنی‌عبـادەن. زۆربـەی ئەرمەنـەکانی ئـەو نـاوەش بـە عـارەبی داخێـون. هۆزەکانی‌تری بۆتانیش ئەمانەن:

١-دونبوڵی ٢- نوکی ٣- مەحـموودی ٤- شێخ بزنـی ٥- ماسـکی ٦- ڕەشـکی ٧- مـخـنـەهران ٨- پەیکان ٩- بلان ١٠- بلاستوران ١١- شێرۆیان ١٢- دوتوران.

ئەوی ڕاست بێ ئەمەیە کە هۆزی دونبوڵی و مەحـموودی زۆر لە مێژینەوە لە جزیر پەرپوە بـوون و هەر وەك دەمپێشدا پێڕستم بۆ داناون. ئەگەر خوا یاربێ لـە ڕووپـەڕی سـێهەمدا سـەریان دەدەمـەوە و باشتـریان شی دەکەمەوە.

وا ئێستاش دەست دەکەم بە گێڕانەوەی سەربەوردی فەرمانڕەوایانی کوردی جزیر و لە خوا دەخوازم نیازم ڕەواکا.

سولەیـمان کوڕی خالید

وەك لە پێشدا لێی دواین، یەکەم کەسێکی لەو خانەدانە فـەرمانڕەوایی جزیـری کـردووە سولەیــمانی کوڕی خالید بووە. ماوەیەك ژیانی بە کامەرانی ڕابواردووە و کاتێ ماڵاوایی لـە جیهـانی بـڕیەیــمان کردووە، سێ کوڕی بەجێ هێشتووە کە هەرسێکیان شیـرین کور و هەڵبژاردەبوون و ناویان حاجی‌بەدر و میـرعەبدولعەزیز و میـرئەبداڵ بووە.

میــرعەبدولعەزیز لە ناو برایانیدا وەك مانگی چاردەلە ناو ئەستێراندا درەوشاوەتەوە و هــەموو بــە جەوهەرێك لە حاند ئەو كشاوەتەوە و گەورەیی هەر لە خۆی وەشاوەتەوە و سەرزەوی بە ڕوخساری ئــەو گەشاوەتەوە.

ئەستێرەی بەختی دەدرەوشایەوە　　　　هەر كارێ دەیكرد هۆی دەدایەوە

بــەم پێودانــە لــە پــاش ئــەمانی مەوسلێمان، میـــرعەبدولعەزیز كــرا بــە فــەرمانڕەوا و ئــەویش حاجی‌بەدری برای ناردەســەر ناوچەی گورگێل و ناوچەی فنیكیشی بە مەیئەبدالّ ئەسپارد.

هەرسێك برا پێكەوە شانیان دابەر و سەر و بەریان بە ولاّتەدا و ڕۆژگاریان بە خۆشی بەسەر دەبرد و لە گفتی یەك دەرنەدەچوون و لە برایەتی باشدا كارامە بوون و بەسەر نەدەچوون.

لکی یەکەم

فەرمانڕەوایانی عەزیزان

میرعەبدولعەزیز سەردەمێك بە حاکمی گوزەراندی و پێمیردی خودای لێ بوو بە میوان و بانگی کردەسەر خوانی کۆچکردوانی جیهانی گوزەران و دەستی پێ لە دنیای پەست بەردا و بردیە مەڵبەندی هەرمان و هەستیەوە. دوو کوڕی بە یادگار لە ڕۆژگاردا بەجێ هێشت: سەیفەدین و ئەمیرمەجدەدین.

میرسەیفەدین کوڕی عەبدولعەزیز

میرسەیفەدین لە جێی باوکی کرا بە جێنشین. تەواو دایە سەر شوێنی ئەو باوە هێژایە و هەموو ئاکاری بەهرەداری ئەوی ڕەچاو کرد؛ دڵی خەڵك و یاریدەی خوای بۆ خۆی کێشاو دڵی کەسی لێ نەیشاو کوڵ و کەسەری لە دڵ و سەری کڵۆڵ و سەرکزان تەرت و توناو بڵاو کرد. کاتێکیش کە بارگەی بەرەو نەمان تێك نا و دەستی مەرگ بەرگی کتێبی ژیانی لێك نا، براکەی جێی گرتەوە.

ئەمیرمەجدەدین کوڕی عەبدولعەزیز

لە جێی برا چاکەکەی کرا بە فەرمانڕەوا و ئەویش وەك دەڵێن: «شەندەلە مەندەکەمتر نیە» لە پاکی و چاکی و مشوورخۆریدا لە باوك و برای خۆی تێپەڕاند. بۆتانی وا گەشە پێدا کە تەوس و توانجی دەبەهەشت دەگرت. دێرزەمانێك بە کامەرانی فەرمانڕەوایی کرد و ڕۆژی تەمەن و ژینی کەوتە خۆرنشینی مەرگەوە و لە ئاسۆی دنیای بێ پۆ ئاوا بوو.

ئەمیرعیسا کوڕی مەجدەدین

شوێنی بابی خۆی گرتەوە و بۆ هەمیشە ئەم شێعرەی کردەسەرمەشقی ژیان کە دەڵێ:

ڕاست و دڵپاك و دادپەروەر بە   تا هەتا سەربلند و سەروەر بە

دەرگای تەبایی و خێرخوایی و دڵنیایی و پاڵەوەشتی -لە سەر گـازی پـشت- بـە رووی خەڵکدا کردەوە. بۆ چاری دەردەداران و بە سەر کردنەوەی هەژاران، گرێی لە هەموو سەرداران بردەوە.

لە هەموو تەمەنیدا کەسی بە خۆرایی دڵمەند نەکرد و قەت هیچ بـێسـووچ و تـاوانێکی تۆزکاڵـە تاوێکیش بەند نەکرد.

کاتێ بلێسەی ژیانی میـرعیساش لە ئاییسان کەوت و ناووگڵ کوژاندیەوە، بەری ئەو شەنگەدارە:

میربەدرەدین کوڕی میرعیسا

ئەو مانگی چاردەیە -کە ئەسپاردەی پیاوچاکان بوو- بە تیشکی خۆی دڵی ژێردەستانی ڕۆشن کردەوە. هەورێکی مانگی نیسانی بەزەیی هەڵگرێوو. بە لووزەو بەخت و هاتی بۆ لێویەباران دادەباراند. دەستی بەخشندەی ئەو هەتوانێك بوو برینی دڵی دڵ بریندارانی سارێژ دەکرد و توێژی پێ دێنانەوە. فرمێسکی لە چاوی گریاوی بێنیاو و دەربەدەران دەسڕیەوە. دەستی دەستدرێژان و باڵی هەنگاوهاوێژانی ناڕەوا و بێفەڕی دەبڕیەوە.

کاتێ چاوی تێری لە دنیای چاونەزێر پۆشی، ڕۆڵەی شیـرینی میرئەبداڵ بوو بە جێنشینی.

میرئەبداڵ کوڕی میربەدر

دایە سەر شوێنی باب و باپیـرانی و هەرگیز بە موو لای نەدا و بە لای هیچ ناڕەوایەکدا لای نـەکردەوە و قەوینتی و ڕاسپێری خانەدانی گەورەی لە بیـر نەبردەوە.

کاتێ ئەویش ئاڵای فەرمانڕەوایی لە مەڵبەندی نەماندا چەقاند و بەهەشتی بۆ خۆی ستاند:

میرعیززەدین کوڕی میرئەبداڵ

فەرمانڕەوایی بۆتانی گرتە دەست و لە ڕۆژگـاری ئـەودا مـانگۆکی ئـاڵای ئەمیرتەیـمووری کورەکـان تیـرێژی جیهانگیـری بە سەر زەویدا پەخشان کرد. وەك مەولانا شەرەفەدین عەلی یەزدی لە *تاریـخی زەفەرنامە*دا نووسیویە: پادشای خاوەنشکۆی بـێسـنوور، ئەمیرتەیـمووری کورەکـان سـاڵی ٧٩٦.ك (١٣٩٣و٩٤.ز) لە دوای ئەمە کە بەغدای نارامی داگیـر کرد و قەڵای تکریتی کـاول کـرد و هـەموو

ناوچە و مەڵبەند و دژەکانی لەو ناوە خستە ژێر چۆکەوە، ڕووی کردەماردین. لە چەملیك -کە حەوت فرسەخی دەگەڵ ماردین مەودایە- ئەمیرعیززەدین حاکمی جزیرە هاتە خزمەتی و بە ڕایەخ ڕاموسانی تەیموور سەرفراز کرا و پێشکەش و دیاری شایانی شانی تەیمووری هێنابوو؛ لە بەر چاوی ڕانا و تەیموور بە چاوی بەزە و خۆشەویستی لێی ڕوانی و دەستەبەریش بوو کە نازووقە و تفاق بۆ لەشکر بنێری و ئەوسا بۆ وڵاتی خۆی گەڕایەوە.

سوڵتان عیسا کاربەدەستی ماردین هێندێك ڕەفتاری وەها نالەباری دەربارەی چەکدارانی ئەمیرتەیموور کردبوو کە زۆر ناپەسندن و ناکرێ لێرەدا باسی بکرێ. ئەمیرتەیموور نیازی وابوو دەوری قەڵای ماردین بگرێ؛ بەڵام لە بەر زۆری لەشکر و کەم لەوەڕی ئەسپان، وای بە باش زانی جارێ واز لەو بێنێ. ڕۆژی سێشەممە هەشتی مانگی ڕەبیعی دووەمی ئەو ساڵە لە ماردین گەڕایەوە و ڕووی کردەمووسڵ و لەوێوە خاوەن شکۆی دڵگوشاد پیاوی خۆی هێندێك ساز کردن کە دیاری و شتومەکی نایاب و گرانبایی بۆ خان و شازادەکان بەرنە سوڵتانیە. کوردێك کە ناوی شێخ و لە هۆزی بوختی بوو، کاتێ خۆی لە چەملیك دەگەڵ میرعیززەدیندا بە ڕایەخ ڕاموسان سەربەرز کرابوو؛ لە لاواندنەوەی شاهانەیشی بەش درابوو؛ تا ئەو ساتە دەناو لەشکری دنیاگردا بوو. ئیزنی خواست کە دەگەڵ کاروانەکەدا بڕوا و بچێتەوە ماڵی خۆی. ئیزنی وەرگرت و ڕەگەڵ کاروان کەوت و کاتێ گەیشتە دەوروبەری جزیرێ، شێخ لە ڕاستەڕێ لایدا و دیاریەکانی برد و خۆی کوتا شاری جزیرەوە و پەنای بە میرعیززەدین برد.

ئەمیرعیززەدین پەیمانێکی کە دەگەڵ پادشای خاوەن شکۆدا بەستبووی شکاندی و دەگەڵ ئەو بەخت وەرگەڕاوەدا بەختی خۆی تێکەڵ کرد و خۆی کردەشەریکەدز. پایەبەرزی خاوەنشکۆ بۆ بەڵگە پێ نەهێشتن دوو جارانی ناردەلای میرعیززەدین کە شێخم بۆ بگرە و بینێرە لام؛ ئەوسا لە گوناهی تۆ دەبوورم. ئەگینا هەرچی قەڵا و ناوچە و دارونەدارت هەیە لە ژێر سمی ئەسپاندا تارومار دەبێ. میرعیززەدین زۆری دەسەختی قەڵاکەی ڕادەدی و بە تایبەتی کە دەیزانی ناوی ڕووباریشی لە بەردەست دایە، گوێی نەدا فەرمانی تەیموور و شێخی بە دەستەوە نەدا.

ئەمیرتەیموور ڕۆژی دووشەممە سێزدەی جیمادی یەکەمی ئەو ساڵە، گرانباری بەجێ هێشت و

هێرشی لە نەکاوی بۆ کرد و هەر لەو شەوەدا هەموو لەشکرەکەی لە دەجلە پەڕاندەوە و دەبەیاندا لەشکری هەمیشە سەرکەوتوو وەك بەڵای لە نەکاو و لافاوی بە شاڵاو دەوری جزیریدا و ڕژانە ناوەوە و هیچ سەعاتێکی نەبرد قەڵا و شاکەوتە دەست لەشکر و دەس کرا بە تاڵان و کوشتن و خوێن ڕشتن و وێران و کاول کردن و وردەو پەخسیر بردن.

لە جەنگەی پشێوێنیدا سەربازێکی تەیموری، عیززەدینی دەست کەوت؛ بەڵام نەیناسی و بە لێدان و کوتان زۆری شت لێ ساند و بەرهەڵدای کرد. میرعیززەدین بە هەزار گیرە و نیرە و دەردیسەری و لە پاش سووکایەتی بەسەر هاتنی زۆر، نیوەگیانێکی لە مەیدان دەرکرد و بەر کوشتن نەکەوت.

دەربارەی ئەو کارەساتە خەڵکی جزیر شتێکیتر دەگێڕنەوە و دەڵێن ئەمیرتەیموور دەپێشدا زۆری ئەمیرعیززەدین خۆش ویستووە و تەنانەت شەترنجیشی دەگەڵ لەیستووە و گەلێکی وەبەر دڵ کەوتووە و هۆگری بووە. ڕووی لێناوە کە بۆ سەفەری شامیش دەگەڵی بێ[1]. بەڵام چونکە هەموو ساڵێك پادشایانی شام دراوی زۆریان بۆ ئەمیرعیززەدین بڕیوەتەوە، خۆی لەو سەفەری عەرەبستانە بواردووە و ئەمیرتەیموور لە سەر ئەوە لێی تووڕە بووە؛ فەرمانی تاڵان و کاول کردنی جزیر و بۆتانی دەرکردووە.

ئەمیرعیززەدین لە ناو هۆزی ئەروخیدا ماتەی هەڵگرتبوو زۆر بە پەرێشانی و شپرزەیی ڕایدەبوارد و بە ڕووتی و کەساسی سەری نایەوە.

میرئەبداڵ کوڕی میرعیززەدین

لە پاش بابی هاتە سەر حوکم و سەرپەرستی هۆز و تیرەکانی دەکرد و زۆری پێ نەچوو کە مردن هێرشی لە نەکاوی کردەسەر و لە دنیایەی بردەدەر.

١- ئەمیر تەیموور ساڵی ٨٠٣.ك (١٤٠٠.ز) بەرەو شام چووە. جەمیل

میرئیبراهیم کوڕی میرئەبدال

لە جێی میرئەبدال کرا بە فەرمانڕەوا و ماوەیەك دنیاداری کرد و خوا چیدی پێ ڕەوا نەدی و دایە دەست مەرگ و لە تەختی گۆڕدا جێگەی بۆ کرایەوە. ئەویش سێ کوڕی لە جێگە مایەوە: میرشەرەف، میربەدر، کەلمحەمەد.

میرشەرەف

هێندێکی مەزنایەتی کرد و بەرەو مەلبەندی نەمان ڕێی داگرت و براکەی جێگەی گرتەوە.

میربەدر

ماوەیەکی زۆر سەرداری کرد و ئەوسا ڕووی لە دنیا وەرگێڕا و کۆچی یەکجاری کرد و سێ کوڕی لە پاش بەجێمان: میرشەرەف، میرمحەمەد، شاعەلی بەگ.

کەلمحەمەد کوڕی میرئیبراهیم

لە پاش نەمانی براکانی فەرمانی جزیر کەوتە بەردەستی ئەو و هەر لە ڕۆژگاری ئەویشدا حەسەن بەگ ئاقۆینلو (مەڕەسپیانی) هێرشی هێنایە سەر ولاتی بۆتان و داگیری کرد و هەمووی وێران و خاپوور کرد و زۆربەی پیاوە گەورەکانی بۆتانی لە ناو برد.

کەلمحەمەد دەگەل میرمحەمەد و شاعەلی برازایدا بەدیل گیران و کۆت و پێوەندیان خرایە پێ و پێلەوە و بردیاننە عیراق. ولاتەکە بە خڕوپڕی کەوتە دەست ئاقۆینلووی تورکمان و ئەوانیش دایانە دەست چەلەبی ناوێك کە بۆ ئەوانی بە سەر ڕابگات. ئێستاش وەچی ئەو کابرایە لە ناو تورکماندا بە چەلەبیلوو ناو دەبرێن.

چەلەبی پیاوێکی لێزان و بە مشوور بوو. سەهەندەو زەرەندەیەك بوو کەس نەیدەتوانی سەر بزێوی بکا و پشێوێنی بنێتەوە. جزیر هەر دەبەر دەستی چەلەبیدا بوو هەتا ئەو سەردەمە کە ئەمیرشەرەف کوڕی میربەدر ولاتەکەی لە ژێر چنگالی ئاقۆینلووەکان ڕزگار کرد.

میرشەرەف کوڕی میربەدر

لەو دەمانەدا کە کەك محەمەدی مامی و میرمحەممەد و شاعەلی برای لە لای ئاققۆینلووانەوە بەدیل گران، میرشەرەف خۆی ڕزگار کرد و بە نهێنی دەژیا؛ تا ئەو کاتە کە ڕۆژی بەختی ئاققۆینلوو کەوتە زەردەپەڕی ئەهات و شەوەکی کامەرانی ئەو تورکمانانە شەوەزەنگی چارەڕەشی بە سەر داهات. وەك گوتوویانە:

یەك کەساس و هەناسەسارد دەمرێ   یەك بە شادی دەچێت و جێی‌دەگرێ

کەم‌کەم پەڵە هەوری چڵکنی زۆرداری تورکمانی دوژمن، بەری عاسمانی کوردستانی بەردەدا و بەرەو نەمان دەڕەوی و کەویبەفری داگیرکەری بێ بەزەیی، بە هەڵمی ئاه و نزوولەی هەناسەساردان دەتوایەوە و بە زەویدا دەچۆڕایەوە و ئەستێرەی هاتی میرشەرەفیش ڕۆژبەڕۆژ بە خۆدا دەهات و دەپەدەم تیشکی دەنگاوت و گاوبەگاو تریفەدارتر لە ئاسۆی ژیاندا دەدرەوشایەوە.

ئەوانەی کە لە چنگاڵی مەرگ قوتار ببوون و لە بۆتان بە تای گیان ڕزگار ببوون، لە دەوری میرشەرەف کۆ ببوونەوە و بە هومێدی ئەو ڕۆژە دەژیان کە هەلێکیان بۆ بڕەخسێتەوە و داگیرکەر لە کوردستان دەربکرێتەوە و ئەو تەمی نەگبەتە بڕەوێتەوە.

لە پاش سی ساڵ ناهومێدی و دەستە و ئەژنۆیی و گردەنشینی، دەرفەت هاتەوە و ڕۆژی کورد هەڵاتەوە، کە مەیدانی مەردان گەرم کاتەوە.

میری جوانمێر وشێر، لە لان هاتەدەر و خاوی خۆی دەرکرد و تاویدا دوژمن و بە خەنجەری زگدڕ و شیری سەربڕ، کەوتە گیانی دوژمنانی کوردستان و پێی دادان و ملی بادان و لە بەرخۆی ڕادان و ئاسەواری ئەیاری بڕیەوە و پەڵەی ئەنگی دیلی بە خوێنی داگیرکەر سڕیەوە و ئابڕووی خۆی و هۆزەکەی کڕیەوە و زۆر بە شانازی و سەربڵندی هاتەوە سەر تەختی جزیر و فەرمانڕەوایی باب و باپیرانی سەندەوە. هەر لەو سەروبەندەشدا کەك‌محەممەد و شاعەلی و میرمحەممەدی مام و برای، لە بەندی تورکمانان خۆیان ڕزگار کرد و هاتنەوە جزیر و بوونە پشتیوانی میرشەرەفی پاڵەوان.

لەو سەردەمانەدا کە شائیسماعیلی سەفەوی سەری هەڵدا و هەردووك عیراق و ئازربایجانی لە چنگ تورکمانان دەرهێنا و پادشایەتی ئێرانی بۆ چەسپا، بە هەوای زەمینگیری بەوەندەوە گیر نەبوو؛

پێوە چوو، دیاربەکر و مووسڵ و شەنگالیشی گرت و ئەوسا لەشکری گرانی ئێرانی بەخۆی ناردەسەر جزیر و دەگۆ میرشەرەفی ڕاکرد. میرشەرەف لەو کێوانە نەبوو بە ڕەشەبا لەجێ هەڵکەنێ. زەبرێکی لە عەجەمدا، گێژ و وڕی کرد و بە سەرسوڕماوی لە بەری هەڵات و جارێك و چەند جارێکی دیکەش ناسۆیان پەڕاند و گەریان تێ هاڵاندەوە و هەموو جاریش لە پێشوو پیستر دەیڕانەن و دەیشکاندن؛ تەنانەت هەڵێك لە تەنیا شەڕێکدا کە لە بەر میرشەرەف بەزین، هەزاروحەوسەد قزڵباش لە خوێنی خۆیاندا گەوزین و یەکجار زۆریشیان لێ بە دیل گیرا.

جارێکیتر خانمحەمەد ئیستاجلوو، میری میرانی دیاربەکر و قەرەخانی برای، لەشکری قزڵباشیان دەنگ داو هاتنە جەنگی میرشەرەف. ئەو جارەش بە دەردی پێشوو چوون و زۆر شپرزە بوون و بە سەری شکاو و هیچی نەماوەوە بە پەلەپڕووزە خۆیان دوور خستەوە و برینی خۆیان دەلستەوە!

شائەم جار تەواو غەزری بوو؛ هەمیان بۆ جاری سێهەمین لەشکری زۆر و زەبەندەو هەموو پیاوی دەسکەرەوە و هەڵبژاردەی پاسەوانانی تایبەتی شایی و چەکداری نامداریتریش کۆ کرانەوە و بە سەرکردایەتی یەکانەی قزڵباشان یەکان بەگتکلووی سەرەك پاسدەری شا، لە هەمەدانەوە بەرەو جزیر هات و پێی سپێرا کەدەبێ بەبێ سەری میرشەرەف نەگەڕێتەوە.

لەو شەڕەشدا خودای بانی سەر دەهانای میرشەرەف هات و وەك خۆی فەرموویە: «چەند کۆمەڵی کەم بە خواستی خودا بە سەر کۆمەڵی زۆردا زاڵ بوون!»

یان وەك گوتوویانە:

خوا هاریکاریێ، ئەوانەی پیاون　　　با کەمیش بوون، زۆریان ڕاوناون

پاڵەوانانی کوردی بۆتانی -کە وەك پڵنگی زامدار و وورچی برچی و شێری نێری ناوشکێر و لێرەواران، تامەزرۆی هاڕینی ئێسکی نەیاران و تینووی خوێنی نالەبارانن و لە جەنگدا وەستان و بەدەستەوەدان نازانن- زۆر گورج و گۆڵانە دەوری میری خۆیان گرت. سەر لە سەر دەست و دەست لە بان دەبان و گوێ لە سەر هەست و مەستی مەیدانی مەیدان، زۆر بە گوڕ و تین و دڵ پڕ لە کین، بوونە پەرژینی ئاسنین و لە بەر دوژمن بوونە لەمپەر و بەرانبەری وەستان و ڕێزیان بەست.

قزڵباشیش لەولاوە ڕووبەڕوویان بزووتن و تێـك هەڵـەنگووتن و هـەموو هەڵـەتی بـوێرانی کوردسـتان کارێکی پێکردن بە داستان بگەڕێتەوە. هێند بە دەست و برد وزاقیان بەست و دەستی خۆیان وەشـاند، قزڵباشیان شاش کرد و تاساندیان و بۆیان نەکرا بێنە دەست و سەرکەوتنیان لە دەسـت داو شکـستیان دەست کەوت.

بە هەر لایەکدا لات دەکردەوە هەر لاوی کـوردی شیــرین کـردەوە بـوو دەیگوڕانـد و دەیدڕانـد و نەیدەدڕاند و هەر قزڵباش بوو دەیهەژراند و دەیبۆڕاند و بە ڕووت کـراوی و بـە لەشـی خوێنـاوی لـەو شەڕگە پان و بەرینەدا، یەك بە مەیدان تـخێڵ ببوو. هێشتا جەعمەندەمی شەڕ تەواو نێڵ نەدرابوو کـە قزڵباشە ماوەکان بە پاشدا کشانەوە و لە جیاتی جزیر قووتدان، خوێن ڕشانەوە.

نیتـر هەر ئەو شکانە بوو کە پێی شکان و تازە ببـڕای- ببـڕای هـەتا سـێبەری میـرشەرەف لـە سەر دنیا مابوو، عەجەمی قزڵباش ڕووی نەکردەوە جزیر و دەمی بۆ ئەو بڤەیە نـەبرد و بـە خـەیاڵیش ئارەزووی گرتنی جزیری نەکرد.[1] ئەمیـرشەرەف ئەمـجار بە دڵنیایی لـە سـەر کورسـی فـەرمانڕەوایی جێی گرت و هـەتا مـا هـەر بـە سـەربەرزی و ئـازایی ژیـا و لـە ئەنـجامدا بارگـە و بنـەی بـەرێ کردەناوجەرگەی سەرخۆشانی شاری خامۆشان و لە بەهەشتی خودا، لە ئەهۆمی پیـاوی مـەرد و ئـازادا جێگەی بۆ کرایەوە.

شاعەلی بەگ کوڕی میربەدر

کە میـرشەرەف لە سەر دنیا نەما، هێز و تیـرەکانی بۆتانی شـاعەلی بـەگیان بـە پەسـند زانـی کـە فەرمانڕەوایان بێ. ئەویش قەڵاً و ناوچەی فنیکی بە میـرمـحەمەدی بـرای ئەسـپارد کـە بـە سـەری ڕابگا.

لە کاتێکدا کە پیاوە گەورەکانی کوردستان خۆیان لە دەسك نابوو کە بە تێکڕایی بـچنە تـەورێز و خۆیە و خۆیان بکەنە دۆستی شای ئێران و بچنە ڕیزی کاربەدەستانیەوە؛ شاعەلی بەگیش بە بـێ ئـەوە بیـری لێ بکاتەوە و لێکی داتەوە و بێنێتەوە بەرچاوی کە بۆتانی چیان بە سەر لەشکری ئێران هـانیوە و چ دەردێکیان لە دەست برا و خزمی ئەو دیوە و چەندیان خـوێن لـە سـەریەتی، هـەر بـە دەبدەبـە و

---

[1]- ئەم هێرشانە لە ساڵی ۹۰۸ هەتا ۹۱۷.ك (۱۵۰۳ هەتا ۱۵۱۱.ز) دابوون. جەمیل

تەنتەنەی ئاغایانی کوردستان و بە زرم و کوت و زمنا-زمنای بەردەست و کوێخایان، بای ڕەگوێ کەوتن و هەموو ڕابردووی لە بیـر بردەوە و ڕەگەڵ کەوت و وێڕای دوازدەکەس لە سەرناسانی کوردستان، ڕووی کردەبارەگای شائیسماعیلی سەفەوی و بە دەستی خۆی، خۆی بە داوێوە کرد.

ئەگەر شاعەلی چاوی نوقاندبوون و خۆی نەدەدی، شائیسماعیل چاوی لێك نەنابوو؛ نـووك و بـەدی کارەساتی لە بیـر مابوو. ئەو برینی بۆتانی لە قزڵباشیان کردبوو ببووە تیراوێ ڕەشە و کێم و زووخاوی دەدەڵاند. برای میرشەرەف بە پێی خۆی هاتووە دەڵێ تۆڵەم لێ بکەنەوە؛ چۆنی دەسەرەوە دەچێ؟

هێشتا میر و بەگلەری کوردان تەواو ڕۆژباش و سـڵاویان وشـکاوی نـەهاتبوو کـە قزڵبـاش تێیـان وەرووکان و لە جیاتی خەڵات و نیشان، بە کۆت و زنـجیـریان ڕازاندنـەوە و لـە زینـدانی تاریکیانـدا ڕازاندن.

لە پاش ماوەیەك زیندان کێشان، هەر یەکە بە جۆرێك لە زیندان بەردران و شـاعەلیش وەك ئـەوان ڕزگار کرا و بەرەو جزیر گەڕایەوە[1]. ئەو ماوەی کە ئـەو لـە زینـدانـدا چـلەی دەکێـشا، شائیـسماعیل جزیری دابووە دەست ئولان بەگ برای خان مـحەمەدی ئیستاجلووی والی دیاربەکر. شاعەلی بـەگ بـە یارمەتی هۆزە ئەبەزەکەی خۆی پەلاماری سەر ئولان بەگی داو ڕاوی نا و جزیری ساندەوە.

لە پاش ئەوە شاعەلی دەگەڵ مـیـرشەرەفـخانی بـدلیس بـوو بـە هاوپەیـمان و هـەر دوولا وایـان بەباشزانی کە سەر وە بەر باری سوڵتان سەلیمی عوسـمانی[2] بێنن و ئیتـر دان بە قزڵباشاندا نەهێنن.

وەختێ خۆیان کردەدۆستی عوسـمانی، هانی سوڵتان سـەلیمیاندا کـە دیاربـەکر و ئازربایـجان و ئەرمەنستان لە قزڵباشان بستێنێ.

شاعەلی دوای ئەوە کە چەندێك فەرمانڕەوایی کرد، لە دنیا ماڵاوایی کـرد و بـە ڕەحـمەت چـوو. چوار کوڕی بوو: بەدر بەگ، ناسر بەگ، کەك مـحەمەد، میـرمـحەمەد.

بەدر بەگ جێنشینی باوکی بوو، کوڕانی ناسر بەگ و کەك مـحەمەد -کـە ڕۆژگارێـك لـە جزیـردا

١- لە پاش شەڕی چاڵدیران -کە ساڵی ٩٢٠.ك (١٥١٤.ز) لە نێوان ئێران و عوسمانیدا ڕوویدا و ئێـران تـێ شـکا- شاعەلی پاش سێ ساڵ زیندان کێشان بەردراوە. جەمیل

٢- سوڵتان سەلیمی یەکەم کوڕی سوڵتان بایەزیدی دووەم، باوکی دەرکراوە و ساڵی٩١٨.ك (١٥١٢.ز) کراوەتە پادشا. جەمیل

سەردار بوون- لە نۆرەی خۆیاندا باسیان دەکرێ لە میرمحەممەدیشەوە سلێمان بەگ بەجێ ماوە؛ کوڕێکی زۆر نازێ و ڕەشیدەو ئێستاش هەرماوە.

بەدر بەگ کوڕی شاعەلی بەگ

لە پاش نەمانی باوی لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی جزیرێ جێگیر بوو. لە سایەی دادگەری و هونەروەری خۆیەوە بۆتانی ئاوەدان و خودان پیت و برەو کرد و هیمی سەرداری و دنیاداری خۆی قایم و پتەو کرد و نزیکەی حەفتا ساڵ بە سەربەستی و بێ بەرهەڵست بە مەزنایەتی گوزەراند و کار و باری ڕاپەڕاند. لە هەموو دەورانی پادشایەتی سوڵتان سولەیمانخاندا -هەر لە سەرەتایەوە تا برایەوە- خزمەتکاری دڵسۆزی دیوان و هەمیشە و دایم گوێ بە فەرمان بوو. بۆ سەفەری وان و تەورێز و گرتنی بەغدا و عیراقی عەرەب، دەگەڵ خۆیدا بردووە و هیچ کاتێك لە خۆی هەڵنەاواردوە. بەو لە سوڵتان نزیکیە هەوایەکی لێ پەیدا ببوو، لای وا بوو نازی بە سەر دیوانی عوسمانیەوە هەیە و هەرچی بیکا لێی ناپرسنەوە. دوو کاری زۆر نالەباری کرد کە هەم سوڵتان و هەم ڕوستەم پاشای وەزیریشی لێ ڕەنجان. یەکەم کاری نابەجێی ئەوە بوو خونکاران و سەردارانی کوردستان -کە شەڕی ئێرانیان بۆ عوسمانیان کردبوو- گەڕابوونەوە؛ دەبوایە بچن دەستی سوڵتان ماچ کەن و ئیزنی چوونەوە ماڵی لێ بخوازن. جا چونکە لە کۆڕەکەدا سوڵتان حوسێنی حاکمی ئامێدی وەلای سەرووی بەدر بەگ خرابوو، لە سەر ئەوە بەدر بەگ تۆرا و دەستی سوڵتانی ماچ نەکرد و بە بێ ئیزنخوازی، لە بەغدا دەرکەوت و هاتەوە جزیر.

کردەوە بێجێکەی دیکەشی ئەوە بوو زەینەڵ بەگی هەکاری بە هاریکاری ڕوستەم پاشای وەزیر، بۆ وەرگرتنەوی وڵاتی خۆی لە ئاستانەوە بەرەو ماڵ دەهاتەوە. بەدر بەگ هێندێك پیاوکوژی خوێنمژی ناردەسەر ڕێ و ڕێگەی لێ گرت و وەك لەمەوبەر باسمان کرد پیاوەکانی کوشت و زەینەڵ بەگ خۆشی زۆر بە بریندارێ لە دەشتی شەڕگەدا بەجێ ما. لەوساوە ڕوستەم پاشاچارەی بەدر بەگی دەدزا و بە دزیەوە خەریکی بنکۆڵ کردنی بوو. جا کە جاری دووەم ڕوستەم پاشاکرایەوە بە وەزیر، تەگبیری لە هەڵداشتنی بەدر بەگ کردەوە. ناسر بەگی برای دنەدا کە داوای مەزنایەتی جزیر بۆ خۆی بکا و بۆ ئەو

مەبەستە خۆی بگەیەنێتە ئاستانە.

ناسر بەگ –لەسەر هاندان و ناو تێدانی ڕوستەم پاشا- خۆی گەیاندەبارەگای شاهانە و وەزیریش لە ژێرەوە کارێکی وای کرد کە سوڵتان بە لای ناسر بەگدا بێ و فەرمانی بۆ دەرچوو کە فەرمانڕەوایی جزیر بە ناسر بەگ ڕەوایە و کار و باری بۆتان لە دەست ئەوایە.

کە ناسر بەگ بە فەرمانەوە بەرەو ماڵ دەهات، بەدر بەگ لە دەستانی هەڵات و ڕووی کردەژەنگار (شنگال). لە پاش دوو ساڵ بەدر بەگ پەنای بە سەردەرانەی شاهانە بردەوە و ناوچەکانی تور و هەیتەمیان لە جزیر جوێ کردەوە و سەر لە نوێ فەرمانڕەوایی جزیریان بۆ بەدر بەگ نوێ کردەوە. ئیتر هەتا لە سەر دنیا ژیا بە هێزی فەرمانی خاوەن شکۆوە لە سەر جزیر دامەزرا و لانەبرا[1].

بەدر بەگ لە ناو کۆر و کۆمەڵدا بە ئاشکرا بەنگی دەکێشا. بەنگ کێشانەکە گەیبووە ڕادەیەك ڕۆژانە بایی پێنجسەد درەم بەنگ دەکڕا و دەکرا بە دووکەل و بە هەوا دەچوو. هەر خودی خۆی تەنیا لە شەو و ڕۆژێکدا بایی سەد درەمی دووکەڵی بەنگ هەڵدەمژی و کیسەدارەکەی خۆی ڕاسپاردبوو کە نرخی بەنگی میرهەر لە دراوی حەڵاڵ و ڕەوا بدا و زێڕێکی کە بۆنی ناڕەوا و حەرامی لێبێ بۆ بەنگی بەگ ناشێ!

وەکی دیش پیاوێکی زۆر دیندار و بە ئاکار و دڵپاك و چاك بووە؛ نوێژ و ڕۆژووی نەدەچوون؛ دەگەڵ مەلا و زانا و پیر و پیاوچاکاندا چاکەی دەکرد و ئەوەندەی هۆزان و خوێندەواری گەورە لە دەورەی خۆی کۆ کردۆتەوە کە هەرگیز جزیر ئەوەی بە خۆیەوە نەدیوە، بۆ نموونە مەولانا محەمەد بەرقەلعی و مەولانا ئەبووبەکر و مەولانا حەسەن سورچی و مەولانا سەیدعەلی و مەولانا زەینەدین‌بەبی -کە ئەمەیان لە زانستەکانی ڕواڵەت و نهێنیدا سەردەستەی مەلایان و پێشەنگی خواپەرستان بووە- هەروەها گەلێك زانای ئەوتۆ کە ناوبانگیان ڕۆیشتووە و نووسراویان دەستا و دەست دەکا، هەمووی لەو کاتەدا لە جزیر و لە لای بەدر بەگ حاواونەوە. دەڵێن جارێك مەولانا ئەبووبەکر دڵی لە بەدر بەگ ڕەنجاوە و لێبڕاوە کە لە جزیر بڕوا. بەدر بەگ دەگەڵ کەیخودا و ریش‌سپیانی جزیر خۆیان هاویشتۆتە ماڵیەوە و دڵی داوەتەوە و گەلێکی خەڵات و بەخشش پێداوە تا گەڕاوەتەوە.

١- ئەمیسنزەکی لە *ناودارانی‌کورددا* دەڵێ: لە دوای ئەو گەڕانەوەی، هەر تەنیا ساڵێك ژیاوە. جەمیل

کاتێ ناسر بەگی برای عەمری خوای کرد، بەشەکەی ئەویش -کە ناوچەی تور و هەیتم بوو- هەر هاتەوە سەر بەشی بەدر بەگ و تێکەڵاو کرایەوە.

بەدر بەگ زۆر ژیاوە؛ لە نەوەد دوور کەوتۆتەوە و لە سەد نزیك بۆتەوە. لە دواڕۆژەکانی ژیانیدا پیری وای دەورە لێدابوو هۆش و گۆشێکی بۆ نەمابوو. کاری لە ئاوەز بەدووری دەکردن. لە باوەڕ پێکراوانەوە بیسراوە کە جارێك کابرایەك گازندەی لە لا کردووە، گوتوویە قەسابی شار دژمانی پێداوم. لە جزیر بە گازر دەڵێن قەسار. ئەویش ناردوویە گازریان هێناوە و تێر و پڕیان کوتاوە و لە پاش ئەوەی زۆر باش شل و کوت کراوە، کابرا هاواری کردووە میرم من قەساب نیم، قەسارم. بۆ دەتەوێ قەزای بۆزە لە گۆزە بکەوێ. بەدر بەگ لە وەرامدا فەرموویە قەساب و قەسار هەر یەکن ناوەکانتان وێك دەچن و تۆڵەی ئەو هەڵەیەش هاسانە!

بەدر بەگ کە مانگی ژیانی لە ئاسۆی نەماندا ئاوابوو، کوڕێکی لە پاش بەجێ مابوو بە ناوی میرمحەمەد[1].

میرمحەمەد کوڕی بەدر بەگ

لە دەورانی ژیانی بابیدا بە سەر کاروباری وڵاتەکە ڕادەگەیشت و هەمەکارە هەر خۆی بوو. لە دراو کۆکردنەوەدا چاوچنۆك و قیرسیچمەیەك بوو، تەکی نابێتەوە. وەك دەڵێن ساڵانە دوازدەهەزار مەڕی زاوە؛ کە هەر ساڵە لە بەروبوویان دراوێکی زۆری وەسەر یەك ناوە. سەدهەزار سەرەمریشکی بە دۆخە بە سەر گوندیاندا بڕیوە[2] و بۆی بڕیونەوە کە هەر ساڵە دەبێ دەمپڕ لە هەر مریشکێك ئەوەندەهێلکە بۆ میربە دیاری بێنن و دیارە دەبێ مامرەکەش نەمرێ! بە کورتی ئەو پیاوە لە دراو هەڵکڕاندندا ئەوەندەبلیمەت ڕسکاوە کە لە دنیادا وێنەی کەم دیتراوە.

لە پاش مردنی، بەدر بەگ بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆی جزیر و بۆتان و حەوت ساڵ بێ دەردیسەر فەرمانڕەوایی کرد. ساڵی ٩٨٦.ك (١٧٥٨.ز) کە بە فەرمانی سوڵتان مراد لەشکری

١- ناودارانی کوردی ئەمینزەکی دەڵێ: بەدر بەگ ٩٥ ساڵ ژیاوە. جەمیل

٢- فارسیەکە دەڵێ: «صدهزار قطعه مرغ»؛ ڕۆژبەیانی دەڵێ: سەد هەزار پۆلە باڵندەی کەوی، بەڵام قطعه بۆ باڵندە، وەك وشەی نەفەر، سەر، دانە بۆ مرۆڤ و ئاژەڵ و وردە وایە. «مرغ» مریشکە. «یك قطعه مرغ» واتا تاکەیەك مریشك. هەژار

عوسمانی بە سەرکردایەتی لەلەقەرا مستەفا پاشای دووەم وەزیر بۆ سەر شیروان و گورجستان بەڕێ کرا، میرمحەمەدیش ڕەگەڵ لەشکری دنیاگری موسوڵمانان خرا.

کاتێ عەسکەری مەحشەر بەرپاکەری عوسمانی لە سنووری گورجستان چوونە ژوورەوە، محەمەدخان توقماق نەوەی قازوقھەمزەی ئیستاجلوو، میری میرانی چفورسەعد و ئیمامقولی سوڵتانی قاجار، میریمیرانی قەراباغ و گەنجەی ئاران، بە دەھەزار سواری ئازا و بەکاری قزڵباشەوە لە جێگایەك -کە ناوی چلدرە- سەری ڕێگایان لە مستەفا پاشاو ھەزارە زیلەی لەشکرەکەی گرت. بە ھەڵکەوت لەو ڕۆژەشدا دەروێش پاشا-کە بەگلەر بەگی دیاربەکر بوو- کوردەکانی دەبەر دەستابوو؛ کرابووە سەرکردەی دیدەوانەکانی پێشەنگی لەشکری ئیسلام و پێشڕەوی دەکرد و دەراوی تاقی دەکردەوە.

دەم دەمی زەردەپەڕ بوو، ئیسێ شڵۆڕ ببوون. لەو جێیەدا کە پێی دەڵێن چلدر -لە دامێنی چیادا- گوز و گومبەت تووشیان بوو بە تووشی سوپای ئێرانەوە و لووت و بزووت تێك ھەڵنگوتن. ئیتر کورە کوڕەی لە خۆبایی و پشت ئەستور لە ئازایی، خۆیان لێکیان نەدایەوە کە دوژمن چەندەو چۆنە و سواری سەری خۆیان بوون و ھەڵیان کردنێ و بەو بادی ھەوا بوونە تێشکان.

مەڵێ دوژمنم ھیچە، خۆت ھەرچی ھەی	لە خۆبایی بوونت بگاتێ، ھەڵەی
وەکوو تۆ دەنازی بە ئازایەتی	دەبێ بیربەری دوژمنیش لایەتی
مەڵێ پەنجە ئاسنم و ناشکێتەوە	کە پۆلاش بە ئاگر دەتاوێتەوە

لەشکری قزڵباشان تەنیا دووھەزار سواریان وەك پێشڕەوی لەشکر ئیشانی عوسمانیان دابوو. پاڵەوانە زۆر ئازا و ڕەشیدەکان و گورگە بالان دیدەکانیان لەودیوی کەژەکەوە حاشار دابوو. کاتێ سەیری ئەم لەشکرە کەمەیان کرد، شەڕەکەیان بە گەمەزانی و ئازاو ئەبەردانی کوردان وەك پڵنگی ئاو ماھ و زەردان گوریان بەست و دەست لەسەر خەنجەر خۆیان دەپاڵ ھاویشتن و تێیان بەر بوون و ھەر ھێندەی فوو لە قەننەی کەی بە دەیان و سەتان لاشی قزڵباشی بێسەر و سەری مێشك پژاویان بە گۆڕێ وەر کرد و وەك تۆوی ھەرزن پەرژ و بڵاویان کردن. ئەوان خەریکی ئەو بگرە و بەردە و بڕین و درینە بوون، کە لەپڕونەکاو شەشھەزار سواری زۆر بە کاری لەکلێ دەرھاتووی ھەنگامە دیتووی

قزلْباش -وەك كێوی ئاگرپژ و حەزیای خوێنمژ- هەڵچوون و خوشیــن و لــە چەشنی لافاوی كەنــداو كەندی بە تەوژمی بەهاران، لە لاملەی كەلەوە سەربەرەوخوار بوونەوە و كوردەكانیان دەناو خۆ گــرت و كڵی شەڕ نێڵ درا. نەعرەتەی سواران و حیلەی ئەسپان و زرمەی لێدان و خرمەی ســمان و زیڕەی زوڕنا و قیــڕەی كەڕەنا و تەپەی دەهۆڵ و شــەقەی تــاوزەنگی و هاشــەی تیــران و كرپــەی شیــران، گــوێی عاســمانی دەزرینگاندەوە و ئەو دیــمەنە زەندەقبەرە، دێو و درنــجیشی لە خۆ دەپرینگاندەوە.

چۆڕاوگەی شۆڕاوگەی خوێنی كەڵەپیاوان لە شەرگەی بەرفراواندا شەپۆلی دەدا و كــاوان هەڵدەپــڕا. لەبەر تۆزی سورخوێن و بۆزی بەر تاوزەنگی خورت و ڕواڵان و دەخاك وخۆڵ گەوزینی بە خوێن شەلاڵان و لە بەر سێبەری ناڵ و مەتاڵان، ڕۆژی زەردەپەڕی زەرد و بێڕەنگ وەك شەومەزەنگی لێهات.

گوڕیــنی سواران و ورشـــەی دەبـــان	گور و شێری لە ژیـــان دەكردن نەبـــان
بریقەی دەمی شیــری تینوو بە خوێن	بزەی مەرگ و دەپیرسی زیندوو لەكوێن؟
بە شیــر و بە نێزە لە شەرگەی بەرین	وەكوو تەرزەبــارانی ســەر داوەریـــــن
فرشتــەی مــرن گیانی هێند بردبوون	سەوە و تێــر و تورێــنی پڕ كــردبــوون

میرمــحەممەد و ساروخان بەگی مــەزنی حــەزۆ، دەگــەڵ دومــان بــەگی زەرقــی و میرمـــحەممەدی فنیكی، لەو شەڕەدا كوژران. لە پاشانیش هەر لەشكری قزلْباشان شكا و لەو هەنگامــە بــە ســامەدا، سیٚهەزار هەتا چوارهەزار كەس لە هەردووك لا لە مەیدانی شەڕدا گیانیان دۆڕاند و سەریان نەبردەوە.

هەر لەو جێیە كە مــحەممەد بەگی لێ كوژرا، پڕ و پرێــسكەكانیان پــشكنی، دووســەدهەزار زێــڕی سووری لە سكەدراوی عوســمانی پێبوو؛ ئەوە جگە لە پارچەی نایاب و كەلوپەلی جوان و گەواهێرەبەند و ئەسپاباتی زۆر و زەبەند بوو. گەنــجینە ودارایــیەكی كە مــحەممەد بەگ بوویەتی، لەو زەمانەدا هــیچ فەرمانڕەوایەكی كوردستان نەیبووە. چوار كچی لە پاش بەجێ ماوە دەگەڵ كوڕێكی پێنج ســاڵانە كــە ناوی سوڵتان مــحەممەد بووە.

سوڵتان مــحەممەد كوڕی ئەمیرمــحەممەد

كە ئەمیرمــحەممەد كوژرا، سوڵتان مــحەممەد زۆر منداڵ بوو. لە كوردستاندا باوە منداڵ بە ناو بــاوكی

ئەماو ناو دەنێن. جا ڕەنگە ئەویش ناوێکی دی لێ نرابی و کە بابی کوژراوە ناوەکەی ئەویان لێ ناوە. وێشدەچێ هەر لە سەرەتاوە ناوی سوڵتان محەمەدی لێ نرابێ و بە سوڵتان لە میرجیا کرابێتەوە؛ ئەمە خوا دەیزانێ.

دایکی سوڵتان محەمەد کچی مەلیك محەمەدی کوڕی مەلیك خەلیلی فەرمانڕەوای حەسەنکێف بووە. شێرەژنێك بووە لە پیاوان بە داب و دەستوورتر و بە مشوورتر بووە. کەلەپوورێکی لە ئەندازە بە دەریشی لە باوکی کوڕیەوە بۆ بەجێ ماوە[1]. هەموو کار و باری سەرداری و ماڵداری وەك گوڵ بەڕێوە دەبرد و چاوەدێری کوڕی خۆی دەکرد. هەر کەسێ بەر گومان بووە کە لەو خانەدانەدا خۆی بە شت دەزانی و بەرەوژوور دەڕوانێ، بە داوی دیاری و دراو، چاوی دادروون و دەمکوتی کردوون و سەربزێوی لە بیر بردوونەوە! کیژەکانی خۆی دابە میرناسر و میرشەرەفی کوڕانی خانئەبداڵ و ئەرکی دژواری فەرمانداری خستە سەر شانی زاواکانی و بە هێزی ئەو خزمە بەهێزانە، لە هەموو لەمپەر و کۆسپی سەر ڕێبازی دەرباز بوو. بە کورتی ئەو ژنە نازا و مەردە، سەر و بەرێکی بە وڵاتەکەدا کە هەر باسی ناکرێ.

لە دەرفەتێکدا کوڕەکەی خۆی هەڵگرت و بردیە ئەستەنبوڵ و ڕووی کردەبارەگای سوڵتان مرادخان و دیاری و پێشکێشی زۆر و زەوەندیشی بۆ سوڵتان و وەزیر و کوێخا و گزیر و سووریباش و سەرکارانی بردن و سمێڵی چەور کردن و کارێکی وای کرد کە سوڵتان خەڵاتی کرد و فەرمانی سەرداری جزیری بۆ سوڵتان محەمەد تازە کردەوە و ئەوسا خاترخوازی کرد و گەڕایەوە.

پێنج ساڵ بە سەر ماوەی دەسەڵاتی سوڵتان محەمەددا تێدەپەڕی، کە ئەو شاژنە کەوتە زەردەپەڕی ژیان و گیانی دلۆڤانی بەرەو بەهەشت فڕی و سوڵتان محەمەدیش لە پاش دایکی زۆری نەبرد و لە ساڵی ٩٩١.ك (١٥٨٢.ز) داپەلەوەری گیانی پاکی لە ڕکەی کەلاکی خاکی دەرکەوت و بەرەو داکی دڵسۆز و چاکی بۆ بەهەشتی بەرین سەرکەوت. دەشڵێن نەیار و ناکۆکی چاوچنۆك و ترسنۆك هەبوون کە ژیانی خۆیان لە نەمانی ئەودا دیوە و ژەهریان بۆ دەخۆراك گوشیوە و بە

١- لە فارسیەکەدا «از پدر و پسر» نووسراوە؛ ڕەنگە واوەکە ناوەکی بێ. ڕاستەکەی «پدرِ پسر» بووە؛ واتا باوکی کوڕ. جەمیل

دەرماندااوی مردووە. ئیتـر ڕەچەڵەکی بەدر بەگ لـە بـەر و سـێبەر کـەوت و تـازەو وەچـی تـازەی لـێ دەرنەکەوتەوە.

ناسر بەگ کوڕی شاعەلی بەگ

لەو ڕۆژگارەدا کە سوڵتان سولەیـمان پادشایەتی دەکرد و ڕوستەم پاشای بـە گـەورەوەزیر دانـابوو، دەروێش مەحـموودی کەڵەچیری هەمـدەمی هەمیـشەی سـوڵتان و ڕاوێژکـەری کاروبـاری ناسەفـی بەرخیای دووەم (ڕوستەم پاشا) بوو. ئـەو دەروێـش مەحـمـوودەبە ڕەسـەن لـە هـۆزی ڕۆژەکیـە و لـە شاگردانی مەولانائیدریسە و هونەری نامە ڕەنگاندن و شێعر هۆندنەوە لەویەوە فێـر بـووە و ماوەیـەك میـرزای دیوانی شەرەف بەگی بدلیسی بووە. لە پاش بە کوشت چـوونی شـەرەف بـەگ کەوتـە وڵاتـی ڕۆمەوە و کرا بە فێرکاری کیژی سوڵتان سولەیـمان، کە ژنی ڕوستەم پاشابوو. لەو سایەوە بە پایەیـەك گەیشت کە پلەی وەزارەت و بریکاری میرشەرەف بەگیش بەو درابوو. وردەوردەبەرزتر بـۆوە، هـەتا وای لێهات کە ڕاپەڕاندنی کاروباری هەموو سەرداران و فەرمانـدارانی کوردستان دەهاتە بەر دەستی ئەوولـە سۆنگەی ئەو پلە گرینگەیەوە، ڕوسـتەم پاشـاش تـەواو چـووبووە بـنج و بنـاوانی هـەموو ڕووداوانـی کوردستانەوە و لەوبارەوە پسپۆڕیەکی تەواوی پەیدا کردبوو.

ئەو پێشەکیەم بۆیە لێرەدا گونـجاند چونکە لە پێشدا باسـمان کرد کـە ڕوسـتەم پاشـادنەی ناسـر بەگی دادژی بەدر بەگی بـرای بـێ و داوای جزیـری لـێ بکـا. ناسـریش بـە دەنگیـەوە هـات و ڕووی کردەئاستانە و فەرمانی سوڵتانی وەرگرت و بەدر بەگی لە جزیرێ دەر کرد.

دوای ئەوە کە دوو سـاڵی جزیر خوارد، بەدر بەگ پەنای بە بارەگای پرشکۆی شاهانە بـرد و جزیـری ساندەوە و ناوچەی هەیتەم و تووری لێ دابڕا و درا بە ناسر بەگ. ناسر بەگیش لە پاش ماوەیەك مـرد و هەمیسان ئەو بەشەش دەگەڵ جزیر لێك درایەوە. جا هێندێك کەس لایان وایە کە ئەو بـەزم و هـەرا و گۆڵەمزانە و هێندێکی دیش لە ئاڵ و گۆڕ کـردن و جـێ پێگـۆڕینی فەرمانـدارانی کوردسـتان، فـیتی دەروێش مەحـمودی کەڵەچیری بووە.

پوختەی وتار، کاتێ ناسر بەگ دنیای بەجێ هێشت. خان ئەبداڵی کوڕی ناسـر بـەگ لـە ڕۆژگـاری دەسەڵاتی سوڵتان سەلیمخان و لە دەورانـی وەزیرایـەتی مـحەممەد پاشـای گـەورەوەزیردا بـە نیـازی وەرگرتنەوەی ناوچەکانی تور و هەیتەم ڕەوانەی ئاستـانە بوو. هەوای فەرمانڕەواییشی چووبووە کەللـەوە،

دەیویست داوای جێگای بەدر بەگیش بکا و خۆی بکاتە فەرمانڕەوای جزیر.

محەمەد پاشای وەزیر لە لایەکەوە دۆستی نزیکی بەدر بەگ بوو، لە لایەکیتریشەوە بۆ بەرژەوەندی دەوڵەت نەیدەویست کە خانەدانی جزیری لە بەر یەك هەڵوەشێ؛ بڕیاریدا هێندێك گوێی خان ئەبداڵ ڕاکێشێ و سزای بدا و تۆزێکی بیراز بکا و دەستی لەو خەیاڵە خاوە پێ هەڵگرێ. محەمەداغای چاوەشباشی دەگەڵ چەند جەندرمەیك بە شوێن خان ئەبداڵدا نارد کە بۆی بێنن. ئەو ڕۆژە خان ئەبداڵ دەگەڵ دەستەیەك لە میرزادەکانی بۆتانی و چەند پیاوێکی خۆیدا لە شاری ئەدرنە بوون و لە کاتێکدا کە خەریك بوون لە مزگەوت نوێژی ئێوارە بکەن، چاوەشباشی و جەندرمەکانی فەرمانی گەورەوەزیریان پێ ڕاگەیاند و تێیانگەیاند کە دەبێ ڕەگەڵمان کەوی و بتبەینە دیوان.

ئەو کوردانەی دەگەڵ خان ئەبداڵ بوون دڵیان کەوتە خرت و پرتەوە، کە دەبێ بەو دەرەنگ وەختیە و لەو تەنگی نوێژی شێوانەدا بۆچیان بێ و دیارە دەیانەوێ بێبەختی دەگەڵ بکەن و لەوانەیە بەو شەوە شرت و گومی کەن. هەر لەسەر ئەو گومانە، کوردێك کە ناوی شێخی شێخان بوو بە بێ هیچ ڕامان و دامان، هەڵیکێشاخەنجەر و هەتا هێزی دەگرێ دایوەشاندەناوشانی چاوەشباشی و نووکی خەنجەر لە سینگیەوە دیوەودەر بوو. جەندرمە هەر یەکە بە لایەکدا هەڵاتن و هاواریان بۆ وەزیر برد و ئەوی ئەو کوردەکردبووی بۆیان گێڕایەوە.

خان ئەبداڵ و هەواڵانی کە ئەو کارەساتەیان دیت، پەشۆکان و بە سەرگەردانی و سەراسیمەیی بە ناو شاری ئەدرنەدا بڵاو بوونەوە و هەر یەکە خۆی دەقوژبنێك پەستاوت و چەند کەسێکیان لە شار دەرچوون و ملیان لەو دەشتە نا.

جارچی لە کووچە و کۆڵانەکانی ئەدرنەدا جاریان کێشا، کە بە فەرمانی سوڵتان و وەزیر دەبێ هەموو خەڵکی شار وێکەون و ئەوانە بەردەست بکەن و پەنایان نەدەن. خەڵکی شارەکە بە تێکڕایی بەر بوونە ماڵ پشکنین و کوردەکانیان ناچار کرد کە خۆ بە دەستەوە بدەن. هەموویان هێنانە دیوان و دەست بەجێ فەرمانی خواکردی شاهانە بە کوشتنی ئەو کوردانە درا و خانئەبداڵ و نزیکەی سەد کەس لە پیاوە سەرناسەکانی بۆتانی هەر ئەو شەوە لە سەریان درا. دار و ئەداریشی خەزێنەداری ئیسلام سیایی بۆ گرت و خرایە پاڵ خەزێنەی دارماڵەوە.

خان ئەبداڵ حەوت کوری پاکڕەوشتی لە پاش بەجێ مان: میرناسر، میرشەرەف،

میرمحەممەد، شاعەلی، میرسەیفەدین، میرعیززەدین و میرئەبدال.

میرناسر کوڕی خان ئەبدال -کە کیژی میرمحەممەدی بەدر بەگی دەماڵدا بوو- لە باتی سوڵتان محەممەدی ژنبرای کە هێشتا منداڵ بوو، ڕەگەڵ لەشکری عوسمانی کەوت و چووە یەریوان و لە گەڕانەوەدا فەرهاد پاشالە قەلای قارس بیستی کە سوڵتان محەممەد مردووە. بیر و بڕوای پیرۆزی سەردار هاتە سەر ئەوە کە لە خزمانی سوڵتان محەممەد ئەوانەی دەگەڵ لەشکری هەمیشە سەرکەوتوودا چوونەتە یەریوانێ، یەکیان بکاتە کەلەپوورگر و بە سەر جزیر و بۆتانیەوە دانێ. کەیخودا و پیاوەگەورەکانی بۆتانی سەبارەت بەو مەبەستە هاتنە لای نووسەری ئەم پیتانە و ڕوویان لە منی هەژار نا کە بە سەردار ڕابگەیەنم ناسر بەگیان بۆ بکاتە فەرمانڕەوا. سەرداریش پەسندی کرد و بەڵێنی داکە فەرمانڕەوایی جزیر بە ناسر بەگ ڕەوا ببینێ. بەڵام میرعەزیز کوڕی کەك محەممەد باڵیچاوشی ڕاسپاردەبووە لای سەردار کە سوڵتان محەممەد سەدهەزار لیرەی عوسمانی و ماڵ و شتومەکی لە ئەندازە بەدەری لە پاش بەجێ ماوە و جگە لە دوو خوشك کەسی کەلەپوورگری تری لە پاش بەجێ نەماوە. ئەگەر مەزنایەتی جزیر بدەن بە من ئامادەم سەدهەزار فلووری سکەی شاهانە لە ماڵی سوڵتان محەممەد و دوازدەهەزار فلووری لە کیسەی خۆم بخەمە ناو خەزێنەی سوڵتانەوە.

سەرداری بەداهۆدەستوور ئەم پێشنیارەی بە سەرکەوتنێکی گەورە دانا. ڕۆژی دووەم کە دەبوایە میرناسر بۆ دەست ڕامووسان بچێ، میرعەزیزیشیان بانگ کردەدیوان و سەردار ڕووی دەبۆتانیان کرد و لێی پرسین میرناسر و میرعەزیز کامیان بە خزمایەتی لە سوڵتان محەممەدی خواڵیخۆشبوو نزیکترن؟ کەیخودایانی بۆتانی گوتیان میرعەزیز بە یەك پشت نزیکترە. سەردار فەرمووی کەوابێ فەرمانڕەوایی جزیر بە خزمی نزیکتر دەگا و دەبێ بەو بدرێ. دووبارە گەورەپیاوانی جزیر هەڵگەڕانەوە و گوتیان ئەگەرچی میرعەزیز خزمی نزیکترە و ئەگەر مەزنایەتیەکە میراتی بێ بە میرعەزیز دەگا، بەڵام هەموو تیرە و هۆز و پیاوماقووڵانی بۆتان بە تێکڕایی میرناسریان گەرەکە و بۆ سەروبەر پێدان و ئاوەدان کردنەوە و پاراستنی وڵات ئەو لە مەزنەکانی پێشووشمان زۆر باشترە.

سەردار گوتی جا باواشبێ، من مەزنایەتی جزیرم داوە بە میرعەزیز. یەك لەسەرناسانی بۆتی بەر پەرچی دایەوە و گوتی فەرمانی سوڵتان سولەیمانە هەر کەسێکی هۆز و تیرەکانی خۆجێ بە مەزنی خۆیانی هەڵبژێرن، هەر ئەوە و دەبێ بە ئارەزووی خۆیان بێ؛ ئێمە هیچمان میرعەزیزمان ناوێ.

سەردار بەو قسانە شڵەژا و بانگی میرغەزیی کرد و لەو ڕۆژەدا -کە پێنجشەممە و بیست و نۆیەمی مانگی ڕەمەزانی پیرۆزی ساڵی ۹۹۱.ك (۱۵۸۳.ز) بوو- لە بەر دەرکی خێوەتی دیوەخان، میرناسریان سەرژێ کرد. ئیتر بوو بە شین و شەپۆر و گریان و لە خۆدانێك هەرمەگین خوا بزانێ. لافاوی فرمێسك لە چاوی پیر و لاوەوە سەری کرد. کوشتنی ئەو بێتاوانە تاوانێك بوو دڵی بەردیشی ڕێك دەکوشی. گەورە و گچکە لە تاوانی، سەریان بە هەنسکانەوە هەڵدەکەندرا و شاه و نزوولەی هەناسەساردان، کەفری دەتاواندەوە و هەموو کەس ببووە شینگێڕ و ئەو بێگوناهە جوانەمەرگەی دەلاواندەوە.

سەری کردبوو خوێن لە چاوانەوە دڵی دار و بەردیش دەتاوانەوە
لە دەرد و کەسەر گوڵ یەخەی دادڕی فڕی بولبول و قەل لە باغا قڕی

لە پاشان فەرمانڕەوایی جزیری دابە میرعەزیز و بە خەڵاتی سوڵتانی و بە لاواندنەوەی شاهانەی سەرفراز و خەنی کرد و باڵیچاوەشی دەگەڵ نارد کە جزیری بۆ وەرگرێ و بیداتێ.
میرشەرەف و براکانی لە ناوچەی تەنزیدا بوونە گۆشەنشین و ئەگەر خودای گەورە هاریکار بێ، بەم زووانە قەڵەمە کروچ و بێ زوانەکەم بەسەرهاتی ئەوانیش دەنووسێ.

میرعەزیز کوڕی کەك محەمەد

لە دوای ئەوە کە بە کۆمەگ و یاریدەدانی فەرهاد پاشای وەزیر کرا بە مەزن و کاربەدەستی جزیر و ساڵێك و چوارمانگی لەو گزیریەدا ڕابوارد، عوسمان پاشای گەورەوەزیر لە سەر کاری لا برد و مەزنایەتی جزیری دابە میرمحەممەدی کوڕی خان ئەبداڵ.

میرعەزیزی دەرکرا و بۆ شەڕی تەورێز ڕەگەڵ لەشکری سەرکەوتووی ئیسلام کەوت و چەندی پێ سپێرابا ئەوەندی خزمەتی پادشای عوسمانی دەکرد و گوێ بە فەرمان بوو. لە پاشان ماڵی خۆی بار کرد و لە جزیر دەرکەوت و کەوتە شنگالەوە و لەوێ ڕادەبوارد. کە عوسمان پاشالە تەورێز مرد و جارێکیتر فەرهاد پاشای سەردار بەرەو ئێران بەڕێ کرا، میرعەزیز لە ئەرزەڕۆمێ خۆی گەیاندێ و دیسان بازاڕ دامەزراوە.

فەرهاد پاشا بۆی دانابوو ئەگەر سی گوندی فەلەنشینی بۆتـانیّ بـخاتە سـەر مـولکی تایبـەتی سولّتان و سالانەش بەرانبەر بە شێستهەزار زێڕی سکە لەو گوندانە بە خەزێنەی دارمالّی شاهانە بگا، ئەوا دەیکاتەوە بە میـر. میـرعەزیزیش بۆ ئەو مەرجە ملی چەماند و پێك هاتن.

میـرمـحەممەد کە بە سارد و سەودایەکەی پاشای زانی، بـە هەڵـەداوان هاتـە ئەسـتەنبوڵ و بـە هومێد بوو چارەیەك بدۆزێتەوە.

کاتیّ کە هەوساری کار و باری وەزارەت کەوتە ناو لەپی بە هێـزی سـەنان پاشـا، لـە سـەر داوای میـرعەزیز -کە دەترسا تووشی گێرە و قەرقەشی کەن- میـرمـحەممەدی بەشخوازیان بـەرەو ڕۆمێلـی هەڵداشت و لە کۆڵ میـرعەزیزیان وەکرد.

میـرشەرەف دەگەڵ برایان -کە خزابوونە ناوچەی تـەنزی و ژیـانێکی نـەقۆ نـەپڕیان دەگوزەرانـد- میـرعەزیزی سەرەسۆدرە، گەڕی دەوانیش هالاند و ناوچەی تەنزی لیّ بڕین و دای بە حاجی بەگی کـوڕ خۆی. قرمی خۆشی خۆش کردبوو کە منداڵانی خان ئەبداڵ بە یەکجاری لە ناو بەریّ. نیتـر بیّتـرس و دڵ خورتی و بیّ بەرهەڵست و تەگەرە، دولینگانەی بەسەر ملی جزیریاندا بەردایەوە؛ بەڵام وەك پێشینە دەڵـێن: «بـەرخ هـەر بـن سـەوە نـابیّ، ڕۆژێـك دیّ شـاخی پەیـدا بـیّ»، کوڕەکـانی خـانئەبـداڵیّ وردەوردە پێگەیشتـن. ئەمامی ساوا بوونە دار و تازەلاوی بەژن زراو. هەموو بوونە کەڵەپیاوی بەدەست و مەچەك و بەشان و باهۆ و تێکسمڕاو و پتەو و چوست و چالاك و بیّباك و بـە دەردی کـابرا گوتـەنی «کەریان بە پلار داویشت و گنجیان لە توێڵ نەدەنیشت».

هەموو خەڵکی بۆتانیّ زۆر لە میـرعەزیزی کورسیکڕ دڵپڕ بوون؛ بەڵام زۆریان پـیّ نەدەشـکا. کـە دیتیان کوڕگەل گەورە بوون و بۆ سەرداری گەل دەسـت دەدەن، هێـز و گوڕیـان لـە دڵ گـەڕا و گـەلێك هومێدیان پێیان بوو کە خوا بە هۆی ئەوانەوە دەرووی ڕوونیان لیّ بکاتەوە.

میرشەرەف کە سوور دەیزانی هەموو جزیری و بۆتانی بە دڵ و گیان دەگەڵ ئەون و دژی میـری بـە زۆرەکی داسەپاون و چاوەچاون هەر ئەستی و بەردێك لێك بدریّ و قـاوە و پووشـووی شۆڕشـێکیان بـۆ هەڵگرسیّ، نیتــر سوتــمان و دووکـەڵ و چـڕە چـەمان لـەوان دەبـیّ، بـە خـۆی و بـە برایانـەوە لـە میـرعەزیزیّ ڕاپەڕی و هەموو خەڵکەکەی بۆتانیش وێکڕا دەگەڵیان هەرووژا و بوونە خـوێنگر و خـوێن

نستێن؛ هاتنە سەر خوێنکڕ و خۆفرۆش و داوای خوێنی میرناسر و ڕزگاری خۆیـان لێـدەکرد. هـەموو لایان لە میـرعەزیز زەوت کرد و ئەوی بە دەستیەوە مابوو تەنیا قەڵا و شارەکە بوو.

لە هەر کوێ دەست و پێوەندی میـرعەزیزیان بدیتایە، ئەگەر نەشیان کوشتبایە خۆزگەی بە مردنێ دەخواست. میـــرعەزیز لـــە ترســان حەجــمینی نــەما. قــەڵا و شــاری بــۆ حــاجی بــەگی فرزەنــدی و میرهاوەندبرازاکەی بەجێ هێشت کە پارێزگاری وڵات بن و لەبۆ خۆشی -بە هومێدی هانا و هیمدادی سوڵتانی- ڕەوانەی بەر بارەگاهی جیهانپەنای پادشایی بوو.

میرشەرەف و زۆربەی زۆری هۆز و تیــرانی بۆتــانی -کـە ببوونـە دار و دەسـتەی- دەوری قــەڵای جزیریان دا. حاجی بەگ بە پەنایەکدا خۆی کووزوو کرد؛ فیسمالکی دایە و بەرەو دیاربـەکر پـەل بـوو. بەو هەوایە کە بەڵکوو ئیبـراهیم پاشای میـری میـرانی دیاربەکر دەهانا و هاواریەوە بێ؛ بەڵام مەرگ فریای کەوت و هەر لە دیاربەکر مرد و ئاواتی هیمدادی پاشای دەگەڵ خۆ بردەگۆڕەوە.

دژدارانی قەڵا چل ڕۆژ بە شپرزەیی و پەرێشانی لە بەیان هەتا هەنگۆرێ، چاوەچاو و دەست لە بـان چاو، بەرەو ئاستانەیان ڕوانی؛ چاریان خێل بوو؛ میرعەزیز هەر نەهاتەوە و هاتنی هیمدای ڕۆمیان بـوو بە هات-هاتەکەی ڕۆمێ! ناچار چاریان لەوەدا دی ئەوی سەری بـۆ دەردەچـێ، تـا زووە سـەری خـۆی هەڵگرێ و کەوڵی لە دەباغ ڕزگار کا. میـرهاوەند ماڵ و خێزانـی میــرعەزیزی بـە چـەند پاسـدارێك سپارد و دەهەندە-هەندی نیوەشەوێدا -دەگەڵ چەند زەلامێکی خۆیدا- دەروازەی قەڵای کـردەوە و لـە سووچێکەوە قاچاندی.

میـرسەیفەدین -کە برایەکی میـرشەرەف بوو- هەستی پێکرد؛ کەوتە شوێنی و ڕێی دەرچوونی لێ بریەوە و دەگۆ یەکتـری ڕاچوون و میـرهاوەند میـرسەیفەدینی کوشت و خۆی دەرباز کرد.

میـرشەرەف و میـرعیززەدین خۆیان گەیاندەقەڵایە، دار و نەدار و بوود و نـەبوودی میــرعەزیز و عەزیزانی تالاًن کرا. ژن و منداڵ و خێزان و وردەو یەخسیـری دیل کران و درانە دەست کـوردی بۆتـان. کەنیزەك و سەماکەر و بەزمگێڕیان بە سەر دۆستاندا دابەش کرد و ئەوانیش دەکاریان هێنان. کـوڕێکی پچووکی میـرعەزیزیش لەو ناوەدا بێسەروشوێن شرت و گوم بوو.

کاتێ دەنگ و باسی ئەو کارەساتە دەئاستانە گەڕا و بە گوێی پیـرۆزی هەرمەبەرز گەیشت، فـەرمان

بۆ هەموو ئاغا و بەگلەری کوردستان دەرچوو کە دەژێر سەرکردایەتی حوسێن پاشای میــری میــرانی مووسڵدا میــرعەزیزی بەرنەوە سەر جزیری و بۆتانی لە دەستی ناحەزان بۆ بستێننەوە و میــرشەرەف و برایانی -کە بە زۆری زۆرەملی، جزیریان زەوت کردووە- تۆڵەیان لێ بکرێتەوە و سزایەکی وایان بــدرێ کە هەموو سەربزێوێتر یەکجاری چاوترسێن ببــن.

حوسێن پاشا لە سەر فەرمانی سوڵتانی، دەگەڵ ئەمیرمــحەممەدی مــەزنی حەمزۆ، لەشکریان لــە مووسڵەوە هێنا و زستانی ساڵی ۹۹۹.ك (۱۵۹۰.ز) هاتنە سەر شاری جزیرێ.

میــرشەرەف و برایانی کە بە هاتنی وانیان زانی، قەلاً و شاری جزیرێیان بەجێ هێــشت و چــوونەوە ناوچەی تەنزی و لەوێشەوە بە دزیەوە پیلی مندالٚ و خێزانی خۆیان گرت و رووپــان کــردەلای خێــزان و مەکس.

حوسێن پاشامیــرعەزیزی بۆ ناو قەلاّیە گوێزتەوە و بەرەو دوا گەڕایەوە.

میــرشەرەف و براکانی کاتێ ئەمەیان بیستەوە: کە پاشــاو لەشــکری پاشــالەو ئاقارانــە نــەماون و دەوری میــرعەزیز چۆڵ بووە، دیسان هاتنەوە ریزەی و دەوری قەلاّیان دایەوە و تەنگەیان لێ کێــشایەوە و هێچکیان لێ وێك هێنایەوە.

میــرعەزیز تێگەیشتبوو میــرشەرەف خواردنی ئەو نیە و ئەو بەلاّیە بەلاّیەکە هەر دەبێ لــە بــەری راکەن. خۆی و هاوەندی برازای وەکوو چوالە لە کونێکەوە بۆی دەرچوون و لــە شــاری جزیــر تــرازان و تەفەدەستی خۆیان کرد و جوجلك هەلێ هەلۆ هات! وا هەلاّتن کەروێشکی سیخوار لە پشتیان مەودایەك وەپشت خۆ دەدا.

میــرشەرەفیش دەم لە سەر پشت کەوتە دوویان و رێزە راوی لێ دابەشیــن و میرهاوەنــدی وە بــەر هات و کوشتی و لە پاش چەند رۆژێك، کە لەشی بــێ گیــانی میــرعەزیزیــشیان لــە دەشــت و بیابــان دیتەوە.

بە چی دڵخۆش بیــن لەم جیهانەدا	پــشتی کێی گرت و ملی با نــەدا
زۆر شێــو بۆ گۆوەند وە سەر نراوە	لــە سەر شیــنگێران دابەش کراوە

میرمحەممەد کوڕی خان ئەبدال

وەك گوتمان ساڵی ٩٩١.ك (١٥٨٣.ز) فەرهاد پاشای گەورەوەزیر، میرناسری برای میرشەرەفی کوشت و مەزنایەتی جزیر و بۆتانی دابە میرعەزیز و باڵی چاوەشیشی نارد کە بچێ دارایی سوڵتان محەممەد سیایی بگری و جێبەجێی کا! میرمحەممەدی برای میرناسرە کوژراوەکە، ژن و منداڵی میرناسری برد و ڕووی کردەدەرگای عەرشاسایی پادشایی کە دادی خۆی لە لا بکا. وا ڕوویدا لەو سەروبەندەدا لە سۆنگەی درێغی کردن و کەمتەرخەمی، فەرهاد پاشالە سەرداری لەشکری سەر ئێران خرا و عوسمان پاشالە جیاتی ئەو کرا بە سەردار لەشکر و ئەویش میرعەزیزی لێخست و مەزنایەتی جزیری دابە میرمحەممەد. کە عوسمان پاشای ڕەحمەتی لە تەوریز عەمری خوای کرد و فەرهاد پاشاکرایەوە بە سەرداری بەری عەجەم، ئەو باسەشمان گێڕایەوە کە میرعەزیز لە ئەرزەڕۆم چاوی پێ کەوت و سەودای لێکرد و میرایەتی جزیری بە سی گوندی ئەرمەنی‌نشین لێ کڕی و مەرجیش وابوو ساڵانە شێست هەزار فلوریان لێ پەیدا بێ و بکرێتە ناو خەزێنەکەی لیپاولپ و دارماڵەوە. ئەوسا میرمحەممەدی فرۆشراو، ڕووی کردەدەرگای شاهەنشای خاوەن شکۆ.

لە سەر فیتی فەرهاد پاشالە باتی ئەوە جزیری خۆی بدەنەوە، ناردیانە وڵاتی «بەدون»[1] و کارێکیشیان بۆ دۆزیەوە کە هەتا دەمرێ لەوێ بێ.

میرشەرەف و براکانی بۆ سەفەری گورجستانێ لە بەر ئاوزەنگی و مامزەی بە زەبر و زەنگی سەرداری لە جەنگان سەرکەوتوودا بوون. لە دوای ئەوەی کە سەرداری هەرە بەکاری میرخاسان لە خەزای خودانەناسان دەگەڕاوە، میرشەرەف و براکانی لە ناچاری چوونە مەڵبەندی تەنزی و خزینە ناو سووچێکەوە. بەڵام میرعەزیزی تاین ئەوەشی پێ ڕەوا نەدین. هەر بە فەرمانی پادشایی ئەوێشی بە ناوی سنجەق خستە سەر ناوی حاجی بەگی کوڕی. لەو ڕۆژەوەش کە هێنابوویانە جزیر، هەموو بیری دابووە سەر وەی کە کوڕانی خانئەبداڵێ لە بنە بێنی و کەسیان لە دنیا نەمێنێ. بەڵام خەون بەراوەژوو وەراست گەڕان؛ وەك زانیمان میرعەزیز و میرهاوەندی برازای و حاجی بەگی کوڕی خۆی و زار و زیچی

١- مامۆستا زێرنۆف لە سەر «بدون» پرسەکی داناوە؟ وادیارە «بوسونە»یە و بە هەڵە نووسراوە. چونکە لە ڕووپەڕ ١٨٣ی فارسیەکەی چاپی میسردا دەڵێ: لای «ڕۆمێیلی»؟ لە ڕووپەڕ ١٨٦ ڕەوانەی «بدون» کرا! لە ڕووپەڕ ١٨٧ ناردیان لە بوسنەوە هێنایانەوە. بڕوانە چاپەکەی محەممەد عەلی عەونی. هەژار

نێر و مێویان لە بنە هاتن و دوابڕاو بوون و میرشەرەفیش بە جەوهەر و هونەری خـۆی ملکـی جزیـری ساندەوە و خۆی تێدا دامەزراندەوە و ناوچە و قەڵاکانی‌تری بۆتانی بە برایان ئەسپارد.

لە کاتێدا ئەم دەنگ و باسی بۆتانە ڕووی کردەکۆنەبەختی ئاستانە و گوێچکەی پێـچکەی تـەختی پیـرۆزی سوڵتانی زرینگاند و دڵی سەرداران و سەرکارانی مەزنی داخورپاند، دەنگی پیاوانیـان داو بـە هەڵمداوان ناردیانە بوسمنە و بەلمز و پەلە، لە پەلی مـحەمەد بەگی نەوین و ڕەمیێـچەکیان‌داو گـورج هێنایانەوە ئەستەمبوڵی مۆڵگەی خەلیفایەتی و لەسەر تکای برایم پاشای وەزیر، جزیریان پێبەخشی.

فەرمانیش بە مـحەمەد پاشابوسنەوی، میـری میـرانی دیاربەکر درا کە میـرەکانی کوردستانیش دەگەڵ خۆی بەرێ و جزیرێ لە برایانی بستێننەوە و مـحەمەد بەگی بە سەردا بسەپێنن.

کاتێ مـحەمەد پاشاو میـرانی دیاربەکر چوونە سەر جزیر و بۆتان. میرشـەرەف بـێ شـەڕ وهـەرا وڵاتەکەی بۆ میرمـحەمەدی برای بەجێ هێشت و دەگەڵ براکانی دیکـەی ڕوویـان کـردەوە مەڵبەنـدی تەمزی و کروشـەمیان کرد.

لە پاش چەند ڕۆژێك کەمیـخودا و ڕیش‌چەرموانی بۆتانی خۆیان خستە نێوانـەوە و میـرشەرەفیان هێنا جزیر و دەگەڵ میرمـحەمەدی برایدا پێکیان هێناوە و بڕیار درا ناوچەی شـاخ و چـەند مووچـە و مەزرا و ناوەدانی‌تر -کە نزیك بە نیوەی وڵاتی بۆتـانی دەگرتـەوە- بـدرێ بـە میرشـەرەف و براکـانی دیکەی و بە داهاتەکەی بژین. شاری جزیر و ناوچەکانی‌تـر کـە دەمێننـەوە، بـۆ میرمـحەمەد بـن و میرمـحەمەدیش دەستەبەر بێ ئـەو سەدوپەنـجا هـەزار فلوریـەی کـە بـەڵێنی داوە سـاڵانە بیخاتـە گیـرفانی سوڵتان و وەزیرەوە، هەر لە بەریکی خۆی بیدا.

هەردووکلا ملیان بۆ ئەو بڕیارە شل کرد و برایەتیان خۆی توند کرد.

ماوەیەك بە سەر ئەو ئاشتەبوونەوەدا ڕابرد. پیاوماقووڵانی بۆتانی دڵیان دەگەڵ میـرشەرەف بـوو. میـرمـحەمەدیش دەیزانی کە لە ناو هۆزەکەی خۆیدا ڕەزاگران و خوێنتاڵە و بۆی دەرکـەوت کـە ئـەو سەدوپەنـجا هەزار فلوریەی دەبێ بیدا، بۆی لەو خەڵکە ناسێندرێ و لە ئەنـجامدا هـەر ملـی خـۆی دەگرێتەوە. ئیتـر لە ترسی نابووت بوون، وازی لە مەزناهی هێنا و شاری جزیری بەجێ هێشت. کـاتێ کە پیاوە تەرزەکان و وەزیرە پایەبەرزەکان و کۆڵەکە بەختەکانی پادشای بەهەشتی (مرادخان) جەوهـەر و هونـەری میـــرشەرەفیان بـۆ دەرکـەوت، مەزنایـەتی جزیریـان بـە بەخـشش دایـە و فـەرمانی

میرایەتیەکەی بۆ نووسرا و نیشانی فەرمانڕەوایی بۆ بەڕێ کرا.

میرمحەمەد کە ئەم هەواڵەی بیستەوە، ڕایکرد و پەنای بە محەمەد بەگی فەرمانڕەوای حەزۆ برد. ژنی میرمحەمەد خوشکی محەمەد بەگی حەزۆ بوو. ماڵ و منداڵی لە حەزۆ بەجێ هێشت و تکانامەی میرمحەمەدی دەتەنکەی باخەڵ ڕاکرد و ڕەوانەی دەرگای سوڵتان بوو. لە سایەی بەزەیی بێ بڕانەوەی پادشایی، سنجەقی حەسەنکێفی بە بەخشش درایە. لە دوایەش چونکە بۆ شەڕی دینەدوژمنە لامەزهەبەکان و لە دەورەدانی قەڵای ئەکریدا میرمحەمەدیش وەك سەرکەوتن و دنیاگرتن، دەبەر ڕکێفی پیرۆزی شاهانەی سوڵتان محەمەدخانی خەزاکەر دابوو -هەمیشە پایەدار بێ- پاداشتی داوەتەوە و فەرمانی فەرمانڕەوایی جزیری لە دیوانەوە بە ناو نووسراوە و هەردی بۆتان بەو دراوە؛ بەڵام لە ترسی میرشەرەف ناوێرێ هەر بە لاشیدا بچێ.

میرشەرەف کوڕی خان ئەبدال

میرشەرەف هەڵبژاردەو دیاردەی ئەو خانەدانە سایەچەورەیە و هەتا خوا حەزکا دڵاوا و مەرد و ڕەند و سەربلند و باڵادەست و گەورەیە. لە مەیدانی مەرداندا بە کاشۆی پیاوەتی گوێ بردۆتەوە و مایەی وەج و پایەی هەمووی بۆ خۆی گرتۆتەوە. مەچەکی بوێری لە جەنگەی دوژمن هەڵوەژێری دا، داد ئەدا و دەستی بگاتە دەسکی خەنجەرێ، هەزار سەری لە چاوتروکانێکدا بەرباد ئەدا.

لە کاتی بەخششی، حاتەم چرووکە، ڕژدەکراڵ لە جەنگ و سەنگی ئەوا گاڵتەجاڕە ڕوستەمی زاڵ

چ لەشکری و چ بۆرەپیاو، چ ڕەمەکی و چ خاوەن ناو، هەر کەس لە جزیردا دێتە بەرچاو، چاوبەرەژێری خێروبێری ئەو میرە دادپەروەرەیە و بەهرەمەندی چاکەی ئەوسەرووەرە بەختەوەرەیە. ئاشنا وبێگانە لە ئاکاری پیاوانەی دڵخۆش و شادن و لە غەم ئازادن وگەورە وگچکەی بۆتانی دایم وەدەرهەم دەستەودۆعا و دەپە نزا لەبەر خوا دەرپاڕێنەوە کە ئەو میرە ژیر و بە بیرەیان ڕاوەستاو کا.

ئاگری زۆری بە ئاوی تیغی تیژ کووژاندەوە سیس و شەمزاوی بە سروەی پیاوەتی بووژاندەوە

چارەڕەش بە دڵی بەزام و چاوی خوێن دابێژەوە بەر بزێسکی ئەو کەوێ ژینی بە پیت و ڕێژەوە

لە پاش ئەو بەسەرهاتانەی کە لە نێوان میرعەزیز و میرهاوەند و میرشەرەفدا ڕوویدا و بە درێژی لێی دواین، هەوساری کاروباری جزیرێ کەوتە ناو لەپی میرشەرەف و لە پارێزگاری بێهێزان و

پیاوانی کاری بێچاراندا، کارێکی وای کردووە کە لەوە چاتر بە خەیاڵی خەیاڵیشدا نایە و نایەتە بەر بیری بیریشەوە.

لە سەر میرمحەممەدیشەوە دواین کە وەزیری ڕۆژگار لە بوسەنەوە هێنایەوە و جزیری دایە و ئەویش لە دەستی ئەهات ئەرکی فەرمانڕەوایی پێك بێنێ و سەرلەنوێ وازی لێهێنا و دیسان لە دیوانی سوڵتانەوە مەزنایەتی جزیر درایەوە بە میرشەرەف و فەرمانەکەیان بۆ ناردەبۆتان.

میرشەرەف ماوەیەك بێکێشە و هەرا مایەوە. بەڵام میرعیززەدینی برای هەرای نایەوە. هەوای گەورەیی لە کەللەی داو شەیتان بە ناقڵی پێکەنی و کەلکەلەی خۆپەرەستی لە مێشکیدا جۆڵاتەنەی تەنی و چەورە و لات و لووت و پیاوکوژ و بێیاری لەخۆ کۆ کردنەوە و هەر ڕۆژە لە لایەکەوە شاڵاوی بۆ سەر ماڵان دەبرد و ماڵی بێچارانی تاڵان دەکرد.

میرشەرەف لە بزۆزی و ناهەنجاری برای زۆر جاڕز ببوو؛ پێشی زەوت نەدەکرا. وەك دەڵێن «چاری ددانی بە ئازار هەر کێشانە»، ئێشانی برای لە داو و دەرمان دەرچوو؛ دەبوایە گازی تێ بخا. ڕۆژێك پیاوی ناردن گازی بکەنە جزیرێ و هەردووك چاویان پێك بکەوێ و بزانێ ئەو چی لەم دەوێ تا بۆی بکا!

چەند نۆکەری ڕاز هەڵگر و باوەڕ پێکراوی ڕاسپاردن کە لەسەرهەستوشیار بن هەرگا میرعیززەدین هەنگاوی بەرەو دیوان نا، بیکەن بە میوانی گۆڕستان. میرعیززەدین ئەو قاچی نایە ژوورەوە تازە بەرزی نەکردەوە و پیاوانی میرژیانیان لە بیر بردەوە و بە دووخ و دەمی خەنجەریان کەللەی سەریان لە خەیاڵی پووچ ڤاڵا کرد.

ئیتر لەو ساوە میرشەرەف لە جزیرێ فەرمانڕەوای سەربەخۆیە و بە ئازادی و کامەرانی مەزنی و سەرداری خۆی دەکا و ئەویەری گەشە و برەوی بە وڵاتی بۆتانێ داوە و لە خودا هومێدەوارم کە هەمیشە سەرکەوتوو بێ.[1]

١- شەرەفخان باسەکەی تا ١٠٠٥.ك (١٥٩٦.ز) هێناوە؛ بەڵام ئەو میرنشینە هەتا دەورانی بەدرخان پاشا هەرما. بەدرخان پاشا ساڵی ١٢٢٧.ك (١٨١٢.ز) لە تەمەنی ١٨ ساڵیدا فەرمانڕەوایی جزیری دەسکەوت و کەوتە سەر ئەو نیازە کە دەستی تورکان لە سەر وڵاتەکەی ببڕێ و دەوڵەتێکی سەربەخۆ لە کوردستاندا دابمەزرێنێ. پێوە بچێ تا هەموو کوردستان لە دەست تورکان دەردێنێ و دەیخاتە سەر ئەو دەوڵەتی کوردستانە. دەستی کرد بە ←

← یەکخستنەوەی میر و مەزنەکانی کوردستان و بۆ ئەو مەبەستەش کاربەدەستە کوردەکانی وان و هەکاری و خیزان و مووش و هێندێك لە شێخە بەناوبانگەکان هاوکاریان دەگەڵ کرد.

میـر بەدرخان کەوتە خۆ و کارخانەی تفەنگ و فیشەکی لە شاری جزیر دامەزراند و پێوە بوو لە هەموو بارێکەوە خۆی بۆ ئەو پرۆژەیە ئامادەبکا. لەو سەروبەندەدا فەلەکانی وڵاتی بۆتان لێی هەڵگەڕانەوە و بـاجی سـاڵانەیان نـەدا. میـر لەشکرێکی دەهەزار کەسی بردەسەریان کە بیانخاتەوە ژێر فەرمان. کاروباری میـر لـە دەوڵـەتی عوسـمانی خـۆش نەدەهات و ترسی لێ پەیدا ببوو. نوێنەری ناردنە لای کە هەوڵی یەکخستنەوەی کوردان نەدا و یەکیـەتی ئەتەوایـەتیان وەبەر نەخا. باری دنیاش گۆڕا؛ ئورووپا لە سەر فەلەکان وەجـواب هـات و تورکیـان تێگەیانـد کـە دەبێ ئـەو فەلانـە بپارێزێ. ئەستەمبووڵ ئەو هەلەی بە دەرفەت زانی و فرمی خۆش کرد کە ئەو میـرنشینە لە ناو هـەڵگرێ. بـە حـافیز پاشای موشیـری ئەنادۆڵی سپارد کە بە هەر چۆنێك بێ بەدرخانێ بێنێتە ئاستانە؛ بەڵام حافیز پاشا هیچی بـۆ دەگـەڵ نەکرا. دەوڵەت لەشکرێکی زۆری ناردەگۆ بەدرخان؛ لەشکرەکە شکا و زۆر بە شپرزەیی بەرەو دوا گەڕایـەوە. هـەنگاوی دووەمی میـر لە وەرامدا ئەوە بوو سکەی بە ناوی خۆی لێدا و قەڵەمڕەوی گوشاد کردەوە و وان و سـابلاخ و ڕەوانـدز و مووسـڵیشی وەبەر خۆ داو قەڵاکانی سنجار و وێرانشـار و سـیوەرەکیشی گـرتن و دەسـەڵاتی گەیشتە دەوری قـەڵای دیاربەکر. لە دوای ئەوەش کە لە دەوری مووسڵ ئاژاوەیان نایەوە و سەرکوتی کردن، شاری شنۆ و ورمێشی گرت.

لەم بەینەدا حکوومەتی عوسـمانی لەشکرێکی یـەکجار زۆری بـە سـەرکردایەتی عوسـمان پاشا ناردەسـەر میـر و لەشکری هەردولەلا لە نزیك ورمێ گەیشتنە یەك و لە جەنگەی شەڕدا میـر عیززەدین شێر -کە بەڕێوەبـەری لەشـکری بەدرخان و خزمیشی بوو- بە هەموو چەك و سیلاح و پیاوی خۆیەوە لە بۆتان خۆیان هاویشتە بەر ئـاڵای دوژمـن و لـە میـر هەڵگەڕانەوە و یاریدەی تورکانیان داو جزیر گیـرا. بەدرخان کە ئەمەی زانی هێندێك لە لەشکرەکەی لە بەرانبـەر عوسـمان پاشادا ڕاگرت و بە بەشە لەشکرەکەیترەوە بەرەو جزیری پایەختی هاتەوە و شەڕی تورك و عیـززەدین شـێری کرد و جزیری لێ ساندنەوە.

پوختەکەی ئەمەیە: خەیانەتی عیززەدین بڕستی بەدرخانی بڕی و عوسـمان پاشا لەشکرەکەی شکاند و میـر بە ناچـاری جزیری بەجێ هێشت و لە قەڵای ئاروخدا خۆی قایم کرد و تورك و عیززەدین دەوریان دار هەشت مانگی شەڕ کرد و لـە پاشان بژێو و جبەخانە نەما و ناچار بوون کە لە دژ دەرکەون و زۆر ئازایانە خۆیان دەناو دوژمن هـەڵکرد و تـا توانیـان شەڕیان کرد و لە ئەنـجامدا شکان و میـر بەدرخان و دوو کوڕی بە دیـل گیـران. لـەو سـاڵەدا ١٢٦٣.ك (١٨٤٨.ز) حکوومەتی عوسـمانی بۆ ئەو سەرکەوتنەی میداڵێکی بە ناوی میداڵی جەنگی کوردستان داڕشت!

ساڵی ١٢٩٤.ك (١٨٧٧.ز) کە تورك و ڕووس بە شەڕ دەهاتن، حکوومەتی عوسمانی، عوسـمان پاشا و حوسێن کەنعان پاشای کوڕانی میـر بەدرخانی ڕاسپارد کە بۆ ئەو شەڕە، خەزاچی کوردان زۆر کۆ بکەنەوە و بە ناوی شەڕی ئایینەوە بە گژ ڕووسیدا کەن. ئەوانیش ئەمەیان بە هەل زانی و دەگەڵ هێندێك کاربەدەست و ئەفسەران ڕێك کـەوتن کـە شۆڕشـی بابی گەورەیان هەڵگیـرسێننەوە و بە ئەنـجامی بگەیەنن.

سـاڵی ١٢٩٧.ك (١٨٧٩.ز) بـۆ دامەزرانـدنی کوردسـتانی ئـازاد خۆیـان گەیانـدەوە جزیـر و سـەربەخۆیی ←

→ میرنشینەکەی لە میژینەی خۆیان ڕاگەیاند. دەوڵەتی عوسمانی چەند جارێک لەشکری بردنە سەر و هەموو جاریش دەشکا. جزیرەمیرگ و زاخۆ و ئامێدی و ماردین و مدیات و نوسەیبین هاتنە بەر حوکمیان و برای گەورە (عوسمان پاشا) تاجی فەرمانڕەوایی لە سەر نا و لە سەر مینبەران خودبەی بە ناو خوێندرایەوە.
تێشکانی جار لە دواجاری لەشکری عوسمانی و خۆ قایم کردن و برە و پەیدا کردنی حوکمی ئەمیر عوسمان پاشا لە کوردستاندا وایان لە سوڵتان عەبدولحەمید کرد کە بەرانبەر بە کورد و کوردستان خۆی نەرمتر نیشان بدا و بە تایبەتی دەگەڵ بەدرخانیان چاکەی بکا. هەر بەدر خانیەکی سەر بەو ماڵە گیرابوو بەریدان و پیاوی تایبەتی ناردەلای ئەمیر عوسمان و داوای لێکرد کە بە ئاشتی پێک بێن و چیدی خوێنی موسوڵمانان نەڕژێ!
ئەو خزمانەی بەدرخانیان کە لە ئەستەمبوڵێ دەژیان، میر عوسمانیان هەڵنا کە بکەوێتە وتووێژ. دەگەڵ تورکان دایانمەزراندەگفتوگۆ و ماوەیەک ئاوا ڕابرا. هەرچی عوسمان پاشا دەیگوت، تورک زۆر بە نەرمی و خۆشی وەرامیان لێ وەدەگەڕاند و سەرزارەکی داوای کوردیان بە شتێکی ڕەوا دەزانی. لە ڕاستیشدا ئەو نەرمیە هەمووی گزی و دەسبڕین بوو.
کاریان گەیاندەو بارە کە میر عوسمان و میر حوسێنی برای زۆر باش بۆیان هەڵخەڵەتان و پشتبەندی خاترجەمییان لێ کردەوە و کە دەچوونە کۆ بوونەوە بۆ وتووێژ، ئاگاداری خۆ نەبوون و دوژمنیان بە دۆست دەزانی. ڕۆژێک تورک دیتیان هەلە؛ لە نەکاو هەردووکیان گرتن و بردیانن بۆ ئاستانە و لە بنی زیندانیان توند کردن. لە پاش ماوەیەک بەریان دان؛ بەڵام بەو مەرجە کە هەرگیز لە ئەستەنبوڵ دەر نەکەون.
ساڵی ١٣٠٦.ك (١٨٨٩.ز) ئەمین‌عالی بەگ و مەدحەت بەگ -کوڕانی بەدرخان بەگی گەورە- دەچوونە ئاستانە و بە هەڵیان زانی لاپاندا تەڕابزون و لەوێوە نامەیان بۆ سەرۆک و سەردارانی کوردستان نووسی و بڕیار درا کە هێزێکی زۆری کوردان بێتە جزیرلک -کە لە نزیک تەڕابزونە- لەوێ چاویان بەو دوو میرانە بکەوێ. هێز هات و میرەکانیان دیت؛ بەڵام حکوومەت زانیبووی؛ کار قایمی خۆی کردبوو. هێزێکی زۆر گەورەی تورک ڕێگە و بانی لێ بەستبوون کە نەگەنەوە کوردستان. لە باشووری شاری بایبورد لە دوو لاوە لەشکری تورک دەورەی دان و شەڕی گەرم و گران قەوما و لەشکری کەمی میرەکان شکا و ناچار بوون دایانە چیا و خۆیان گەیاندەچیای ئەرغەنی و مەعدەن. هێزی تورک دوایان کەوت و لە ناو چیاش زۆریان شەڕ کرد و لە ئەنجامدا بە ناچاری خۆیان دایە دەست تورکەوە.
خولاسەی *تاریخی کورد و کوردستانی* ئەمین‌زەکی، تەرجەمەی محەممەدعەلیعەونی، چاپی بەغدا، ڕووپەڕ ٢٣٦ تا ٢٣٨. هەژار

لکی دووەم

فەرمانڕەوایانی گۆڕکێل

لە پێشدا گوتمان نەتەوەی سولەیمانی کوڕی خالید، وڵاتی جزیریان لە ناو خۆدا بەش کرد و ناوچەی گۆڕکێل وەبەر میرحاجی بەدر کەوت. فەرمانڕەوایانی گۆڕکێل هەموویان لەو حاجی‌یەدرەوە کەوتوونەوە. گۆڕکێل دەپێشدا ناوی جوردقیل بووە؛ لە پاشان لەبەر زۆر لێ‌دوان سواوە و گۆڕکێلی بەسەردا براوە.[1]

چیای جوودی کە گەمیەکەی نووح پێغەمبەر- درودی زۆر لە سەر ئەو و پێغەمبەری خۆمان- بە سەریەوە نیشتۆتەوە، لەو مەڵبەندەهەڵکەوتووە.

ناوچەی گۆڕکێل سەد گوندێکی فەلە و موسوڵمان نشینی لێیە. زۆزان و هاوینەواری زۆر سازگار و بە چێنکە و زەنوێر و زۆر گەرمەسێری بژوێن و بە پووش و پاریشی هەیە. گەلێك هۆز و تیرە و خێڵی کوردی کۆچەر، بۆ لەوەڕانی ئاژەڵیان -لە هەموو کۆێکی ساڵدا- ڕووی تێ دەکەن.

کاتێ حاجی بەدر مرد و دەربەدەری ئەو دنیا بوو، لە نەوەی ئەو حاجی محەممەد کوڕی شەمسەدین ناوێك شوێنەکەی ئەوی گرتەوە و کاتێ ئەویش بە ڕەوەندی بەرەو مەڵبەندی نەمان چوو، میرشەمسەدینی کوڕی ئەو لە جێ هەوارەکەی هەڵدا و ئەو کەلێنەی پڕ کردەوە و کاتێ خودای گەورە و گران ئەویشی بۆ خۆی بردەوە، سێ کوڕی لە ڕووی ڕۆژگاردا بە یادگار بەجێ هێشتن: میربەدر، میرحاجی‌محەممەد، میرسەیدئەحمەد. هەر سێك برا بە شوێن یەکدا مەزنایەتی ناوچەکەی خۆیان کردووە؛ بەڵام چونکە من دەربارەی دوانی پێشوو تێشووی سەرگوروشتەم نەبوو، لە نووسینی ئەم مێژووە، دوو میرە بەرپیوارەکانم هەڵبواردووە و هەر لە میرسەید ئەحمەدەوە دەستم پێکرد.

۱- دەپێشدا ناوی گوردکێل بووە؛ عەرەب گوردی کردۆتە جورد و کێلی کردۆتە قیل. لە پاشان کوردەکان بۆیان وەلە خۆی لێ نەهاتۆتەوە. هەژار

میرسەیدئەحمەد کوڕی میرشەمسەدین

لە ئەندازە بەدەر بوێر و نەترس و بێباك و سامناك بووە؛ لە مەیدانی هەرا و هەنگامەدا دەستگەرم و بەدەستوبرد و چوست و زەبر بەدەستێك بوو هەڵبژاردەزەبر و زۆری زراوی دوژمنی دەبرد.

جا لەو سەروبەندانەدا کە مەزنەکانی کوردستان سەریان وەبەر باری سوڵتان سەلیم خانیّ هێنا، سەیدئەحمەد ببووە هەمدەمی سوڵتان و قسەی خۆش و حەنەکی زۆر پڕ لە کەنی بۆ دەکرد و چیرۆکی سەیر و سەمەرەی بۆ دەگێڕاوە و ببووە هۆگر و خەمڕەوێنی.

پاش مەرگی سوڵتان سەلیمیش دەگەڵ سوڵتان سولەیماندا هەر بەو ئاوایە ڕایبوارد و هەمیشە هەر خۆشەویست و نزیکی پادشایان بوو. وەختێك مووسڵ و سنجاریشیان بۆ خستۆتە سەر گۆڕکێل و کەوتوونە ژێر فەرمانیەوە.

دەڵێن ئەو جارە کە سوڵتان سولەیمانخان لە ئارامگەی بەغداوە دەگەڕاوە، میرسەیدئەحمەد خۆی نایە ناو تابووتێکەوە و لە سەر ڕێبازی سوڵتانیان لە گەمز دابوو. پادشاپرسیاری فەرموو گەلۆ ئەو داربەستەی کێیە؟ گوتیان: تەرمی میرسەیدئەحمەدی تێدایە و عەرزت دەکا سنجەقی مووسڵیّ بۆ من وەك گیانی شیرینم وایە و پادشاش بە نامۆی دایە و لەو سایەوە گیان لە لەشمدا نەماوە. پادشانەمەی لیّ خۆش هات و فەرمانیدا مووسڵیان خستەوە سەر گۆڕکێل و گیانی تازە و مایەی ژیانی بێئەندازەی بۆ گەڕاوە.

میرسەیدئەحمەد زۆر ژیاوە و لە لای هەموو سوڵتانەکانی هاوچەرخی، ڕێزی زۆری لیّگیراوە.

قەڵای گۆڕکێل لە دژە هەرە هەڵەموت و ڕژدەکانی کوردستانە کە سولەیمان بەگ بێژەننوغڵی دەوری قەڵای نامێدی دا و زستانی سەختی دوچار بوو؛ هاتە گەرمەسێری بشێری، عیززەدین شێری هەکاری خۆی لە قەڵای بای قایم کرد و نیتر قەڵاکان و ناوچەکانی ئەم ناوانە هەموو کەوتنە دەست پیاوانی ئاققۆینلوو. میرسەیدئەحمەد وڵامی بۆ سولەیمان بەگ نارد، گوتی تا قەڵاکانی نامێدی و بای و سۆی -کە نزیك بدلیسە- لە دەست ئێمەدایە، هیچ ترسێکمان لێتان نیە و دیمەنی خێوەتەکانتان سەرپاك لە بەرچاوی کوردان وەك شیاکە

گامێش دەنوێنن.

میرسەیدئەحمەد -کە ئەمیری ناوچەی گوڕکێل و مووسڵ بوو- عەمری خودای بەجێ هێنا و برازای جێگەی گرتەوە.

میرشەمسەدین کوڕی میربەدر

کرا بە جێنشینی میرسەیدئەحمەدی مامی و ئەویش سێ ساڵان فەرمانڕەوایی گوڕکێلی کرد و ماڵاوایی لە ژیان کرد و سێ برای هەبوون: میرئیبراهیم، میرعومەر، میرحاجیمحەممەد.

میرئیبراهیم کوڕی میربەدر

لەوان سەروبەندانەدا کە بەدر بەگی جزیری دەگەڵ ناسر بەگی برای لە سەر مەزنایەتی جزیر بە کێشە و هەرا هاتبوون، میرئیبراهیم -برادەری ناسر بەگ- سەبارەت بەو ئاشنایەتیە لاگری لە ناسر بەگ کرد و چووە شاری وان و نامەی لە فەرهاد پاشاوەرگرت کە ناسر بەگی پێ سەر خا و نامەی لە تەنکەی باخەڵ نا و ڕووی کردەلای ئاستانەی سوڵتان سولەیمانخانەوە.

هەر لەو سەروبەندانەشدا شاتۆماسب بە لەشکری یەکجار زۆر و لە هەژمار بەدەری -کە زۆر لە دڵۆپە بارانی پەڵە و لە پەلکی داران پتر بوو- دەورووبەری شاری وان و هەرێم و مەڵبەندەکانی سەریەوانی دابووە بەر و دەرەتانیان لە زیندەوەران بڕیبوو. جا هەر وەکوو گوتوویانە:

هێرش بردن و دەس لە گیان شردن   هەواڵن دەگەڵ خۆ ڕزگار کردن

کاتێ زانی تووش بە تووشی قزڵباشە و لێدەرچوونی زۆر چەتوونە، لێکیداوە کە هەر چۆنێك بێ سەر دەرکا و نیازی لێگرت کە پێدزمیەکی بکا و بە دزیەوە خۆی بخزێنێتە بدلیسێ. بەڵام ڕیسەکەی هەڵوەشاو لە نێوانی بارگیری و ناوچەی ئەرجیش لووت و بزووت دەقزڵباشان هەڵەنگووت و ئەشیدەکرا بەرەو دواوە بابداتەوە، لە ناچاری دەسکردنەوە و هێرش بردن و دەس لە گیان و سەر شردن و دەس بۆ دەسکی شیر بردنی هاتە بیر و شیری کێشاو تازا خۆی دەناو هەڵکردن و دڕی پێدان و زۆر مەردانە خۆی گەیاندەناو قەڵاکەی ئەرجیشەوە.

شاتۆماسب هەر خودی خۆی سەرداری لەشکری کرد و دەوری قـەڵای ئەرجیـشی داو دەس کـرا بـە شەڕ و لێکدان و تێلدان. نزیکەی چوار مانگی خایاند قەڵاکە بۆ شانەگیـرا؛ بەڵام ئەوانەی ناو قەڵا لە تەنگانەی بێبژێوی، زۆر شپرزە و شپرێو ببوون. وایان بە لاوە پەسند بوو کە نامـان لـە شابـخوازن و ئەویش لە خوێنیان خۆش ببێ و ئەمانیش بە خۆشی خۆیان، خۆیان و قەڵای بدەنێ.

مەرئیبـراهیم و ئەو بۆتانیەی دەگەڵی بوون، ملیان نەدا و دەستیان نەدا کە خۆ بۆ شـای سەرشـۆڕ کەن و دەس لە هەرا و شەڕ هەڵگرن. خۆجێیەکانی ناو قەڵا بە نهێنی دەگەڵ دوژمنـدا ڕێـك کـەوتن و دەجەنگەی نیوەشەوێکدا دەرگای قەڵایان کردەوە و پێنجسەد هەتا شەشسەد چەکدار لـە قزلباشـی زۆر بەکار و کارامەیان ڕژاندەناو قەڵاکەوە و لە بەرەبەری بەیاندا خۆیان و قزلباشەکان بە تفەنگ و تیـر و شیـرەوە شیشانە گیانی بۆتانی. مەرئیبـراهیم لەو پشێوی بگـرە و بـەردەی خافڵگیـریەدا، تیـرێکی پێمیـردی خودای لە نەکاوێکا بەرکەوت و ڕوو بە ئـەمان وەرێ کـەوت. دیـسان برازایەکیـشی بـرینی حەستەمی لێ بوون، دەگەڵ پەنـجا شێست کەسێلتر لە بۆتانیەکاندا گرا و برانـە پـێش شاتۆماسـب. شـافەرمانی داهـەموویان بـە زینـدوویی کـەوڵ کـردن و بـەو ئـێش و دەرد و ژانـەوە تلانـەوە؛ بـەڵام هێندەنەمانەوە و مردن دەفریایان کەوت.

مەرئەحـمەد کوڕی مەرئیبراهیم

لە پاش کوژرانی بابەکەی لە سەر فەرمانی سوڵتان سولەیـمانخان، گۆڕکێلی بـە مەزنایـەتی درایـە و سێ سـاڵانی پـێ ڕاگەیـشت. کـوڕێکی گـەلێك بـێفـەر و جـووتمـزر و نـاجۆری هـەبوو؛ ناویـشی مەرمـحەممەد بوو. لـەو ڕۆژ و ڕۆژگـارەدا کـە مەرعـەزیز گـەڕی دەکـوڕانی خـان ئەبـداڵ هاڵانـدبوو، مەرئەحـمەد یاریدەی بەرەی خان ئەبداڵی دەکرد. کوڕەکەشی لە ئینکەبەری بابی خـۆی، خـۆی دابـووە لای مەرعەزیز و هەر بە فیتی مەرعەزیزیش باوکی خۆی لە سـەر کـار لاگـرت و بـۆ خـۆی جێگەکـەی گرتەوە.

مەرئەحـمەدی وەدەرنراو، لە دەست کوڕی نارەسەنی، ڕووی کردەبارەگای سوڵتان مرادخان کـە دادی خۆی لە لا بکا؛ لە ڕێگەدا پەیکی مردن تووشی هات و لە دنیای ڕوونی بردەدەر.

میرمحەمەد کوڕی میرئەحمەد

لە پاش باوی لادراوی، ماوەیەك خۆی بە مەزنایەتی دیتەوە؛ بەڵام زەلامێکی کەللەکلۆری گێژ و گەلۆر و بێهۆش و گۆش بوو. ئەگەر لە ڕیزی پیاواندا بەرەو پاشت وەخوێندایە، هەمیشە یەکەم دەردەچوو. بە شەش تەقەڵ و مانگەشەو بەری لە دنیا گرتبوو نەشیدەزانی چ باسە چەند ڕۆژێك لە سۆنگەی یاری و هاریکاری میرعەزیزەوە خۆی ڕانا؛ بەڵام دوایی سەری دۆڕاند.

پسمامانی (میرعومەر و میرمحەمەد و میرمەحموود)، ڕۆژێك سواری سەری بوون و میرمحەمەد توون بە توون چوو.

میرئەحمەد کوڕی میرمحەمەد

ئەو کاتەی بابەکەیان کوشت گچکۆکە و منداڵۆکە بوو. ئێستاکێ کە مێژووی کۆچی سێهەم ڕۆژی ڕەمەزانی ساڵی ١٠٠٥.ك (١٥٩٧.ز)یە لە ژێر سایەی چاوەدێری و یاریکاری میرشەرەف کوڕی خان ئەبداڵ بە سەر گۆڕکێلی ڕادەگا.

لکی سیهەم
فەرمانڕەوایانی فنیك

دانیشتووانی ناوچەی فنیکێ چوار هۆزن: بەجنویی، شوقاقی، میـران، کۆینە. فـەرمانڕەواکانی فنیـك دەچنەوە سەر مەوتەبدالی کوڕی سولەیمان کوڕی خالید.

وەك باسمان کرد سولەیمانی کوڕی خالید لە جزیری کۆچی دوایـی کـرد و کوڕەکـانی وڵاتەکـەی بابی خۆیان لە ناو خۆیاندا دابـەش کـرد. ناوچـەی فنیـك وەبـەر مەوتەبـدالێ کـەوت. ماویـەکی زۆر مەوتەبدالێ بە سەر ئەوێ ڕاگەیشتووە و کە مردووە ئەوە و نەتەوە و وەچی ئەو، مەزنایەتی ناوچەکەیان بە دەست بووە. لە دواییدا تورکمانی ئاققۆینلوو لـە بـەر دەسـتیان دەرێنـاون و دەسـتیان بـە سـەردا گرتووە. لەو ڕۆژەوە نالەباری و تێکەڵ پێکەڵی و ئاڵۆزی و بێسەرە و بەرەیی بێداد، هەموو ناوچـەکەی داگرت و مەودای نزیکەی سەدساڵێك لە ژێر چەکمەی تورکمانی ئاققۆینلوودا ناڵاندی.

لە پاش ئەوەی کە دەوڵەتی ئاققۆینلوو گلۆڵـەی لـێ کەوتـە لێـژی، دووبـارە وڵاتـی خۆیـان دەس کەوتەوە و ئیتـر لەوساوە کەسیتر بە نیازی دەست درێژکردن، پەلی بۆ درێژ نەکردوون. تەنیا جارێك لە سەردەمی مەزنایەتی شاعەلی بەگ -کە فەرمانڕەوای جزیر بوو- دەستی بە سەر فنیك داگـرت و دای بە مەوحـەمەدی برای؛ بەڵام دیسان هەر بە یارمەتی خودی فەرمانڕەوایانی جزیر، ناوچەکە دراوەتەوە دەست خاوەنانی پێشووی و هەتا ئەمڕۆ کە مێژوو ۱۰۰۵.ك (۱۵۹٦و۹۷.ز)یە، دەبەر دەستی خۆیـان دایە.

بەندی پێنجەم

فەرمانڕەوایانی حەسەنکێف

کە بە ملکان[1] بەناوبانگن

جیـــهان بێبێجـان خانـمی جــادووە   یەکێ سەر دەخا و دەستەیەك ون بووە
لە هـــەر کـاتە سازێـکی ئـاواز دەدا   لە یـەك باز دەدات و یەکێ ساز دەدا

وتاردابێژی دانستەپێژی خۆشوێژی گەوهەرڕێژ و هەقایەتخوانی بەسەروزوانی دەڕاست و بەڕاوێـژ، وایان لە گێژەو داوە و دانبژێریان کردووە و پوختەکەیان ڕاناوە کە لە دوای ئەوەی گەردوونی چـەپگەرد و ڕۆژگـاری دڵبـەرد، ڕووی لـە بنەماڵـەی پادشـایانی ئـەیووبی وەرگێـڕا و ڕووبـەڕی کامـەرانی لـێ هەڵگێرانەوە و ساڵی ٦٢٢.ك (١٢٦٣و٦٤.ز) بۆ خەڵکی کوردەواری بوو بە قەڵەمنداری خاکەسـاری و لەو ساڵە تووش و شوومەدا ئەو خانەدانە ئاوەدان و بەبەروبوومە بوو بە هێلانەی کوندەبوومـە و ڕۆژی سەروەختی تەخت و بەختەوەرییان مژوتەمی ماتەمیـن دایگرت و لە پـشت کـەژی دژدامانـدا پـەنای گرت و شێرایەوە و ئەستوندەکی کۆن و تاوڵی خونکاران و سەردارانی میسر و شامێ، لە بەر تـەوژمی ڕەشەبای چارەڕەشی چەمایەوە و کەچایەوە و چی لە جێگە نەمایەوە و بنـەوبارییان بـە یـەکجاری لـەو ناوەدا پێچرایەوە، یەك لە پاشماوەی خانەدان، تا ماوەیەك بە نهێنی لە شاری حەمادا ژیـاوە و لـەوە پێوە ڕووی کردۆتە قەڵای مـاردین و بۆتـە میـوانی دژدرا و گـەلێکی ڕێـز لێگیـراوە و بـە ئـاوات و ئارەزووی دڵ لە لای خاوەن قەڵای مەرد و ڕەند و ناکارپەسند دامەزراوە و بە پیاوەتی باربووی میوانی کردووە و قەڵا و مەڵبەندی ساوەری پێ بەخشیوە. تا ماوەیەك لە ساوەرێ ڕایبواردووە و لـەوێش دڵـی

١- ئەمیـنزەکی دەڵێ: مەلیکانن واتا پادشایان. بەڵام من لام وایە لە مەلکاتیەوە هاتووە کە یەکێکە لە سێ مەزهەبی فەلەکان؛ مەلکاتی، یاقووبی و نەستوری؛ کە سەر بە قەدیس ئەنتۆنیۆسن. هێندێك لـە کوردەمەسـیحیەکان بـە نـاوی مەزهەبەکانیانەوە ناو براون. کۆمەڵێك لە مێژوونووسـان لایان وایە نەستوریەکانی لای مووسـڵ -کـە ئێسـتا بـە خۆیـان دەڵێن ئاشووری- و فەلە یاقوبیـەکان -کە سەردەمێك جوزقانیان پێ دەگوتن- بە ڕەسەن کوردن. جەمیل

هەڵقەندراوە و بەجێی هێشتووە و ڕووی کردۆتە ڕأس‌العول (سەردێومزمە) کە ئێستا بە حەسەنکێف دەناسرێ.

ئاووهەوای سازگاری حەسەنکێفی پێ کەوتووە و زۆری وەبەر دڵ کەوتووە و لەوێ پاڵی داوەتەوە و یەکجاری حەساوەتەوە و بۆ خۆی ژنی لێ هێناوە و خێزانی پێکەوە ناوە. سەرەڕای خزمایەتیشی، بناغەی دۆستایەتیشی دەگەڵ خەڵکا داڕشتووە و ڕۆژبەڕۆژ لای خۆجێیەکان خۆشەویستی پەرەی گرتووە تا سەرئەنجام وای بە سەر هاتووە پیر و لاو و ژن و پیاو و دارا و نەداری ئەو ناوە بە دڵ و داو ڕێزیان لێناوە و تەواو دڵیان کەوتۆتە سەری و چی گوتووە لێیان بیستووە و بۆ مەزنی خۆیان ویستووە. بە دەستی گەل کردوویانە بە مشوورخۆری خۆیان و بۆیان پەنجە مۆر کردووە. قەڵا و سەنگەر و چەپەریان هەڵناونەوە و داداونەوە و تازەمیریان لێ داناوە.

دژدار و سەرداری ماردین دابوویە کزی و کەنەفتی و دژ و شوورەقەڵاکانی ڕوویان کردبووە وێرانی و زگیان دابوو و هەرەسیان هێنابوو؛ لە دەسکاری و هەڵنانەوەی قەڵای حەسەنکێف زۆر ترسا. پیاوێکی ناردەلای میری حەسەنکێفێ کە بێ و چاوی پێ بکەوێ. میرناماددەنەبوو بچێ و ئیتر ئەو خۆ بواردنە بوو بە ئامیانی دڕدۆنگی و سەری کێشایە هەرا و جەنگ.

لەشکری ماردین دەنگ دراو بۆ گرتنی قەڵای حەستەمی حەسەنکێف، ڕووی کردەناوچەی ڕاس‌العول. دژداری قەڵای بەریەڵا، وەك شێر لە مەیداندا چەقی و وەك پڵنگی چنگ خوێناوی بەرەنگاری نەیاری بوو؛ ناچاری کرد بە شکاوی و هێزنەماوی بە پاشدا بگەڕێتەوە و ئیتر تازە جارێکیتر ئاسۆ نەپەڕێنێتەوە.

لەو ڕۆژەوە دووبارە هەیڤکی بەختی دەوڵەتی بەرەی ئەییووبی گەشاوە و ئاڵای هات و بەختەوەریان لە سەر ناوچەی حەسەنکێفێ شەکاوە و بە ماوەیەکی فریەکەم، زۆری سنوور و کەوشەنی دەوروبەری خۆی پەراند و حوکماتی خۆی لێ دامەزراند.

لە دیوان و فەرمانان و لە دەستنووسی ڕابردوواندا، حەسەنکێف بە سینیش نووسراوە و سەبارەت بەو مەبەستەوە لە باوەڕ پێکراوانەوە شتێکمان بە دەستەوەیە؛ گوایە: جارێك عارەبە سوارێك حەسەن ناو لە شەڕێکدا فەرمانداری ئەو قەڵایە گرتوویەسی و خراوەتە زیندانەوە و ماوەیەکی تێدا ماوە و

هەرچی هەوڵیان دەگەڵ داوە هیچ ڕازی نەدرکاندوون و زمانی خۆی گری داوە و بەهرەی بە دیلگر نەداوە. دژدار هەڕەشەی لێ دەکات ئەگەر هەر قرپوقپ بکا لە سەر دنیایە نامێنی و ئەو لاساری و سەرسەختیەی وای لێ دەکا بیفەوتێنێ.

حەسەن کە زانی دەکوژرێ وڵامی بۆ دژداری نارد: کە بوخچەی مەرگم تێك ناوە و هومێدم لە ژیان بڕاوە. تکام وایە دوا ئاواتم بۆ پێك بێنن؛ لێم گەڕێن تاوێك ماینەکەم دەناو قەڵادا تاو دەم و چاوتان بە سەر و سواریم و جوانی و لەباری ماینەکەم بکەوێ؛ ئیتر ئەوسا لە خوێنی من گەردنتان خۆش و ئازاد بێ و خۆشم بە دڵخۆشی دەمرم. خێوی قەڵا ئاواتەکەی بۆ پێك هێنا و ماینەکەی خۆیان بۆ هێنا و گوتیان فەرموو سوار بە! حەسەن کەوتە سەر دەست و پای مێر وخۆی هاویشتە سەر خوانی زین و ماینی تاینی سەکۆدکی کلکسەگلاوی حەودی گوێبەلی کەفەڵپانی، دەمەیدانێدا هێنا و برد. بەڵام ماین چ ماین؟

بە لەش نەرم و دەم گەرم و ئاودەس بڵاو	ڕەوان و بە لەنجە وەکوو بڵقی ئاو
لە بەر خۆشبەزی و سووکی وەختی ڕەوی	بە ناڵ و سمان نەیدەڕووشاند زەوی
وەکوو دەنکە بارانی نەورۆز بە تاو	لە کێو پێوی تیژتر لە تیشکی هەتاو
گەڕی زۆر بەگوڕتر لە بیر و خەیاڵ	لە لات وابوو تووکی هەموو بوونە باڵ
بە نەرمێکەوە کەوتبا کایەوە	شنەش تۆزی پای پێ نەدەشکایەوە
وەکوو بەختی کوردی هەژار مۆن و سڵ	کەسی پێ نەگیبوو، وەك ئاواتی دڵ

حەسەنی چاپکسوار لە بەردەمی دژداردا جارێك بە ڕەوت و هەڵێك بە نەرمەغار، سوارچاکی خۆی و لە باری ماینە بەکارەکەی ڕانا و لەپڕ ئاوزەنگی لێ تەقاند و هەی لێکرد. ماین لە بانی قەڵاوە پەڕی و لە بەرزایی پتر لە سەدوپەنجا گەزی بەننایی، خۆی هەڵداشتە ناو زێوەکە لەوێوە تێدەپەڕی. سوار هیچ لە سەری نەپەڕی؛ بەڵام ماین بەو تەوژمە، لە نێرینەی چەمدا پسا.

سوار وازی لە ماین هێنا و هەر بە مەلە ملی لێنا و لەو ئاوە خوڕ و بە گوڕ و نەهەنگ فڕێنە، پەڕیەوە و خۆی ڕزگار کرد. کاتێ حەسەن لە بەرچاوی خاوەن قەڵا و خەڵکی ون بوو، هەموو تێکڕا بە سەرسامی لێکیان پرسی: حەسەن کیف؟ واتا حەسەن چۆن؟ جا وەك دەڵێن: هەر لەو ساوە لە سۆنگەی

ئەم عاجباتیەوە ناوی نراوە حەسەنکیف. قسەیەکی سەیرە گەر درۆ نەبێ!

هێندێکیش دەڵێن کێفا کوڕی تۆڵۆن ئەو قەڵایەی بنیات ناوە و حصنکێفای پێ گوتراوە؛ کە حصن بە عەرەبی قەڵایە. ئەمەش خوا دەیزانێ.[1]

هۆز و تیرە گرینگەکانی ناوچەی حەسەنکێفێ سێزدەن:

١- ناشیتی ٢- مەحەلمی ٣- میهرانی ٤- بەجنەوی ٥- شەقاقی ٦- ئەستورکی ٧-کوردلیمەزن ٨-کوردلیگچکە ٩- ڕەشان ١٠- کیشکی ١١- جلەکی ١٢- خەندەکی ١٣- سوهانی و بیدیان.

ئەو شوێنە گرینگانەی کە بە سەر حەسەنکێفەوەن، شاری ئەسەرد و ناوچەی بشێری و تەور و ئەرزەنن؛ کە ئەرزەن بە دەست مەزنی حەزۆوەیە و دوازدەهەزار فەلەی باج و پیتاکدەری لێیە.

لەو ڕۆژەوە کە خاوەنی قەڵا دەگەڵ میری ماردینێدا کێشە و هەرای لێ پەیدا بوو، هەتا ئەو ڕۆژەی پێسیری ژیانی لە بەرچنگوڕکی مەرگدا بزگوڕ بە بزگوڕ هەڵتلیشا، هەر فەرمانڕەوای سەربەخۆی ناوچە و قەڵا و میری هۆز و تیرەکان بوو. لە دوای ئەویش -وەکوو دەماودەم هاتووە- گوایە:

مەلیك سولەیمان

کە ناوی یەکێك لە کوڕانی بووە، بۆتە جێنشینی و ماوەیەکی زۆر بە فەرمانڕەوایی ماوەتەوە و تا دوایەکەی دەوڵەتی چەنگیزیەکان، واتا هەتا ساڵی ٧٣٦.ك (١٣٣٥و٣٦.ز) وڵاتی حەسەنکێفی هەر بەدەستەوە بوو. لەدوای ئەوەش کە سولەیمان پەیمانی دەگەڵ ژیان هەڵوەشاند و مەرگ بۆخۆی ڕفاند:

مەلیك محەممەد

کە ڕۆڵەی مەلیك سولەیمان بوو، کرا بە جێگر. پیاوێکی لێزان و مشوورخۆر و دادگەر بووە. لە سەرداری و دنیاداری و چاوەدێری، دەست و پێوەند و ڕەعیەت و ژێردەستانی خۆیدا، لە ناو فەرمانڕەوا

١- کێف: کێو. هیچ دوور نیە هەسانکێو بێ. هەسان بەردێکی سەختە و تیغی پێ تیژ دەکەن. کەمەلی عەرەبی -کە بە ئەشکەوت دەڵێن- هەر کێفە کوردیەکەیە. هەژار

پایەبەرزەکانیشدا وێنەی نەبووە. هەرگیز پادشاو خاوەن دەسەڵاتەکانی ئێرانی لە خۆی سڵ نەدەکرد و دڵی گشتانی ڕادەگرت. هەتا دوایی پادشای مەرگ بە سەریا داو بەرەو دنیای نەمانی برد. ئەوسا:

مەلیك عادل کوڕی مەلیك محەمەد

لە سەر ئەسپاردەی مەلیك محەمەد کرا بە فەرمانڕەوای وڵاتی حەسەنکێف و بەوپەڕی دڵسۆزی و دادگەری دەگەڵ خەڵکدا ڕەفتاری دەکرد و وڵاتەکەی لە ئاوەدانیدا کردەوێنەی بەهەشت و لە پایەبەرزی و شان و شکۆدا زۆری لە باب و باپیرانی خۆی تێپەڕاند. تا لە ساڵی ٧٨١.ك (١٣٧٩.ز)دا ڕەشەبای مەرگ پەلکی لکی ژیانی هەڵوەراند و دایوەراندەناو چاڵەوە.

مەلیك ئەشرەف کوڕی مەلیك عادل

کراوە بە جێنشینی مەلیك عادل و هاوچەرخی ئەمیرتەیمووری کورەکانی بووە. مەولانا شەرەفەدین عەلی یەزدی خاوەنی *ظفرنامە* دەڵێ: «ساڵی ٧٩٦.ك (١٣٩٣و١٣٩٤.ز) ئەمیرتەیمووری بەداب‌ودەستوور لە دوای ئەوە کە بەغدای گرت و قەڵای تکریتی خستە بەر دەست، لەوێڕا ڕووی کردەماردین. کاتێ گەیشتە شاری ڕوحا، سەرداری حەسەنکێف لەوێ بە ڕامووسانی ڕایەخی ژێر ئەمیرسەرفراز کرا و تونێلی بێچارەیی و سەرکزی بە زەمینی بەندەیەتی‌دا ساوی و دڵسۆزی خۆی لە خزمەتکاریدا پێك هێنا و لە ڕووی خۆش و چاکە دەربارە کردنی شاهانەوە بەشی درا و گەڕایەوە بۆ وڵاتی خۆی.»

لە پاش ئەوەش ماوەیەکی زۆر ما و ئەوسا تەیموور لەنگی مەرگ بە سەری کردەوە و خوای گەورە بۆ خۆی بردەوە.

مەلیك خەلیل

کوڕی مەلیك ئەشرەف کە نازناوی مەلیك کامیل بوو، لە دوای کۆچی باوی هەموو هۆز و تیرەکانی حەسەنکێف بە تێکڕایی کردیانە سەرداری خۆیان. ساڵی ٨٢٤.ك (١٤٢١و٢٢.ز) شاڕۆخ میرزا کوڕی ئەمیرتەیمووری کورەکانی -کە بۆ شەڕی کوڕەکانی قەرەیووسفی تورکمانی دەهات- گەیشتە کەوشەنی وان و وستان. مەلیك خەلیل پێشوازی شایانی کرد و بە سەردەرانە ماچ کردنی شاڕۆخی

سەربەرز و بەختەوەر کرا و لەو کاتەشدا کە میرزا شارۆخ لە سنووری ئەلشگردیٚ مەزنەکانی کوردستانی وەك میرشەمسەدینی بدلیس و مەلیك محەمەدی هەکاری و کوڕی سوڵتان سولەیمانی خیزانی بەریٚ دەکرد، مەلیك خەلیلیش دەگەڵ وان گەڕاوە بۆ وڵاتی خۆی و هەتا ژیا هەر بە ئاسوودەیی و کامەرانی ڕایبوارد و لەشکر و بەردەستانی لە چاکەی زۆر بەهرەدار و دڵخۆش دەکرد. ساڵی ٨٦٢.ك(١٤٥٧.ز) فریشتەی گیانکێشان ناوی لە سیایی خەڵکی دنیا ڕەشکردەوە و بەرەو بەهەشتی بەرینی بەڕێکرد.

مەلیك خەلەف

کوڕی مەلیك سولەیمان بوو. دەبووە برازای مەلیك خەلیل و بە خەلەف چاوسوور ناسراوە. لە پاش نەمانی مامەکەی کرا بە سەرداری حەسەنکێف و مەزنی هۆز و تیرەکانی ئەو ناوە بوو. لە شەڕ و هەرایەکدا کە لە نێوان وان و بۆتانیاندا قەوما، خەلەف ئازایەتی و نەبەردیەکی وەهای نواند کە ئیتر لە ناو خەڵکدا بە خەڵەف جووت شیر ناوبانگی ڕۆیشت.

لەو سەروبەندانەدا کە حەسەن بەگی بایەندوری ئاقۆیونلوو خۆی لە گرتنی کوردستان خۆش کرد، لەشکرێکی تورکمانی ناردەجەستەی حەسەنکێف و گرتنی قەڵای پیٚ سپاردن. لەشکر دەورەی قەڵاکەی دا؛ بەڵام هەرچی تەقەلای داو کرد و کۆشاچی بۆ دەگەڵ خەلەف نەکرا. کاتیٚ بە شەڕی ڕووبەڕوو بەهرەیەکیان دەس نەکەوت، کەوتنە باری گەڕوگزی و بە دزیەوە ئامۆزایەکی مەلیك خەلەفیان فریو داکە ئەگەر مەلیك خەلەفمان بۆ بکوژی تۆ دەکەینە میری وڵات.

ئیتر هەتیو گڕیی ناموس و پیاوەتی، بۆ بێگانەی نامۆ شل کرد و دوژمن لە خشتەیان برد و بە خەیاڵی پڕ و پووچی شوێن کڵاوی قوچ کەتبوو؛ لێی دەخەفتا هەتا ڕۆژێك لە گەرماوەدا کێس و دەرفەتی لیٚ هێنا و کوشتی و کۆلکەی خانەدانی گەورە، بە دەسکەتەوری خۆماڵی برایەوە و کەوتە چنگ تورکمانەوە. ئەو کابرای ناموسفرۆشیش چی پیٚ نەبڕا و هەر پەشیمانی بۆ ماوە! گوتوویانە «هەر کەس بکا بێگانەپەرستی، ناخری هەر دێنیٚ نوشوستی» خاپینۆکان خاپاندیان و بە ناوەزی پێکمنین و خۆیان بە خۆی ماڵوێران کرد.

تـۆوی ئـەمـەگ ئەگەر لەزەویشدا هـەبوویێ زوو — بـارانـی لـێ نـەبـاری، نـەگـوورا، سـەوز نەبـوو
نـاوی وەفـا لـە نـاوی جنـۆکـە و پـەری دەچـێ — هەر بیستمان دەڵێن هەس و کەس نەیدی ڕووبەڕوو

مەلیك خەلیل کوڕی مەلیك سولەیمان

لە ڕۆژگاری تورکمانانەدا بە نهێنی لە شاری حەما دەژیا. کاتێك کە دەرهەم بەرهـەمی کەوتـە بـەرەی تورکمانی ئاق‌قۆینلوو، مـەلیك خـەلیل بـە یارمـەتی میرشامـحەمەدی شـێرۆیی لـە شـاری حـەما دەرکەوت. مەلیکیانی حەسەنکێفی، هەمیشە وەزیری خۆیان لەو شێرۆیانە هەڵدەبژارد. هۆزەکانی لای حەسەنکێف لە مەلیکیان کۆ بوونەوە و چەکیان هەڵگرت و چوونە سـەر شـاری ئەسـعرد و بـە زەبـری شیـر، ئاق‌قۆینلوویان دەرپەڕاند و لەوێوە هاتنە سەر قەڵای حەسەنکێف و گەلێك پیاوانە ئەویشیان لـە دوژمنان پاکردەوە و مەلیك خەلیل بوو بە پادشای سەربەخۆ. لـە ڕاستیـشدا لـەو چـاخەدا کـەس لـە مەزنانی کوردستان بە پلەوپایە و شکۆ و مایەی ئەو سەردارە نەگەیشتووە و زۆریش پادشایانە ژیاوە.

خوشکی گەورەی شائیسماعیلی سەفەوی -کاتێ کە لەبەر دەستدرێژی سوڵتان یـەعقووب ڕەوی و زێد و نیـشتمانی خـوی بـەجێ‌هێـشت و بـە نیـازی زیـارەتی کابـە، هاتـە دیاربـەکر- کـە گەیـشتە حەسەنکێف، مەلیك خەلیل لە خۆی مارەی کرد و لە ڕۆژی شیـرینی خواردن و زەماوەنـدا بـەزمێکی ئەوتۆ بەرپا بوو، کە وێنەی لـە ڕووی دنیـادا نـەدەبینرێ و نەدیتـراوە. کەیـخودا و کاربەدەسـتان و گەورەپیاوانی کوردستان تەنانەت خەڵکی ڕەمەکیش لەو ئاهەنگە شاهانەیە کۆ بوونەوە.

بە هەر لایەکدا لات دەکردەوە دیلان و سەما و گۆوەندی ڕواڵ و کیژ و لاوان بوو. نـازداری بـاوان و بەرپەدراوان و بەڵەك‌چاوان و بەلەك‌خر و جەرگبڕان، دەسـت لـە دەسـتی تـازەلاوان و شیـرین‌کوڕانـدا هەڵیان دەخڕاندەوە و خەمی دڵیان دەپەڕاند.

لە دیوانی میر وەمەزنان، مەیگێڕانی لووس و سادەبە قومقومۆکی بادەوە سووریان دەدا و بە ڕەوتی بەلەنـجەولاریان و بزەی لێوی شەکرباریان پەردەی شەرمیان لە ڕووی شـەرمنان دادەدڕانـد و تەنانـەت دڵی زۆرهانی پەك کەوتەشیان بە ناز دەفڕاند.

چاوئەندازی بەژنوبالای نۆنـەمامان و تـاڵی مـەی و نـاڵی کـوڵمی گوڵنـدامان، پیـری لـە ژیـان زویریشیان تەڕ دەکردەوە و پتـر لە لاوی چاردەساڵ، بە تاسەوە دڵ و چاویان دەلەوەڕاند.

گۆرانیبێژانی خۆشدەنگ و لەبەرەوەگێرانی خۆشڕەنگ، لەو ناو بەزم و ئاهەنگەدا کەوتبوونە گاڵە و ئەوی دەیانگوت نەیاندەگوتەوە. چووزەلە و بلوور و ساز و سەمتوور بە سەد ئاواز و هەزار جۆر لە کۆڕدا دەنگی دەداوە. خۆشخوانی خۆ ویژ بەو هۆیە ئەم شێعرەیان خوێندەوە:

بەزمیشاهانەیە ئەیدڵ! هەلە خۆت سەرخۆش کە   چاوی مەست هۆش دەرفێنن وەرە خۆ بێهۆش کە

جوانترین گوڵ لە گوڵستانی عەجەم میوانە   دیاری شایانە لەمەولا گوڵی کوردستانە

تەختی بەلکیسە حەسەنکێف و خەلیلسێمانە   پڕکە پێوانەکە مەیگێڕ! هەرەتی پەیمانە

لە دوای ئەوە بە ماوەیەک کە تەخت و بەختی ئاققۆینلووان وەرگەڕا و ڕۆژی هاتی شائیسماعیل لە ژێر هەوری کەساسیەوە هاتە دەرێ، میر ومەزنانی کوردستان بە ئاواتی سەردەرانە ڕامووسانی بارەگاکەی، ڕوویان کردەشاری تەورێز. شاهەر کە چاوی پێ کەوتن بێ چاک و چۆنی و چەند و چوون، مەلیک خەلیلیش و هەموو میرەکوردەکانی گرت و دانیە دەست زیندان بەگی شاملوو. ئەویش جێگەی لە لاگۆشەی زینداناندا بۆ چاک کردن.

مەلیک خەلیلی زاواشی وەکوو چاوی جوو هەڵپێچا کە هەر ئێستاکە خوشکی خۆم بە منداڵەوە دەوێتەوە. مەلیک خەلیلی زاوای شا، ژنی و کوڕێک و سێ کچی بۆ هێنانەوە تەورێزێ، وەسەر خەزووری کردنەوە. ماوەی سێ ساڵ مەلیک خەلیل لە گرتووخانە خزێنرا و لەو ماوەشدا وڵاتەکەی بە دەست قزڵباشەوە بوو. لە شەڕەکەی چاڵدێراندا مەلیک خەلیل دەرفەتێکی لە بۆ ڕەخسا و دەگەڵ باشی بیولەبایکیدا ڕێک کەوتن و پاسدارانی زیندانی کوشت و لە تەورێزەوە ڕایکرد و ڕوویکردەشالی دیاربەکر. کاتێ گەیشتە نزیک وان، چەکداری هۆزی مەحموودی سەری ڕێگەیان لێ گرت و خۆیان لێ سازدا بیگرن. مەلیک خەلیل زۆر مەردانە هاتە دەست و خۆی لە دەستیان ڕزگار کرد و لە ڕێی گەلی بدلیسەوە بەرەو حەسەنکێف هاتەوە. بەڵام باشی بیوکی هاوڕێی، لە شەڕی مەحموودیەکاندا سەری تێدا چوو.

وەختێ لە بەندیخانە بوو، هۆزی شێرۆیی و زەرقیەکان و هۆز و تیرەکانی ناوچەکانی لای حەسەنکێف، مەلیک سولەیمانی کوڕی مەلیک خەلیلیان کردبووە مەزنی خۆیان؛ بەڵام هۆزی ڕەشان، کاروباری ناوچەی خۆیان دابووە دەست کوڕەمامێکی مەلیک خەلیل و هەر لەو ماوەشدا بۆتانی

لەشكريان بردبووە سەر شاری ئەسعرد كە لە چنگی قزڵباشانی رزگار كەن. لەپڕ دەنگ و باس داكەوت كە مەلیك خەلیل هاتەوە. كوڕانی مەلیك خەلیلێ هاتنەوە خزمەت باوكیان و لەشكری هۆزی بۆتانیش لە دەوری ئەسعرد وەكشیــن.

مەلیك خەلیل پاش چەند ڕۆژێك قەڵات و شاری ئەسعردی لــە قزڵباشــان ساندەوە. قزڵباشــان لــە وەختی خۆی قەڵا و ناوچەی حەسەنكێفیان بە یارمــەتی هــۆزی بەجنــەوی گرتبــوو. هــەر بەوانیــشیان سپاردبوو كە بۆیانی بپارێزن. ئەو بەجنەویانە زۆر جاران لە لایەن قزڵباشەوە خزمەتیان پــێ سـپێراوە و بۆ عەجەم فریو دراون. جا كــە هــەواڵی هاتنــەوەی مــەلیك خــەلیلێ داكــەوت، بەجنەویــەكان خۆیــان گەیاندەناوچەی توور لە بۆتانێ كە بژیو و جبەخانە كۆ بكەنەوە و بــخزێننەوە ناو قەڵاوە و هەروا هاسان دەست مەلیك خەلیل نەكەوێ.

مەلیك خەلیل بە پلانی ئەو بەجنەویانەی دەزانی و كێس و دەرفەتی لێ هانی و لەشكری خۆی كــۆ كردەوە و لە پڕ بە سەری دادان و ئەوانیش -كە خافڵگیــر بوون- بڕیاریاندا ئەگەر ئەمانیان پێ بدری و نەكوژرێن، قەڵا بە دەستەوە بدەن. مەلیك خەلیل چاوی لە كوشــتنیان پۆشــی و ئــەوانیش بــە خۆشــی خۆیان قەڵایان دایەوە دەستی. دەگەڵ حوسێن بەگی مەزنی بەجنەویشدا ئاشت بوونــەوە و لــە جیــاتی خوێنی باب و برای -كە لە دوایی باسیان دەكەین- گوندی باڵی بە موڵكایەتی پێدرا.

باوەر پێكراوان وادەگێڕنەوە كە بەجن و بەخت هەردووكیان كوڕی حاكمێكی جزیری عومەرییە بوون و لە سەر مەزنایەتی، ئەو دوو برایە هەرایان لێ پەیدا بووە و مەزنایەتی جزیر بــەر بــەخت كــەوتووە و بەجنیش هاتۆتە لای حەسەنكێف و بنەماڵەی مەلیكانیش حەسەنكێفیان لەو بەجنانە زەوت كردووە.

ئیواش هەبوون گوتوویانە: هەموو كوردی كوردستانێ لە ڕەگەزی بەجن و بەختــن. ئەمــەش هــەر خودا دەیزانێ لەو كاتەدا كە میرشەرەف كوڕی میربەدر فەرمانڕەوای جزیر بوو، هــۆزی بەجنــەوی -بــە هۆی دوژمنایەتی كۆنەوە- گەر و گێچەڵیان تێ دەهاڵاند. میرشەرەف ویــستی تۆڵــەیان لــێ بكاتــەوە؛ ناردیە لای مەلیك خەلیلێ كە دەبــێ تــەنبێیان بكــا. مــەلیك خــەلیل، میرمــحەمەدی بەجنــەوی و پازدەكەس لە كــور و دەســت و پێوەنــدانی بــۆ خــاتری میرشــەرەف كوشتــن. حوسێن بــەگی كــوڕی میرمــحەمەد بە هەڵاتن ڕزگاری هات و ماڵ و دارایی هۆزەكەی هــەمووی وەبــەر تــاڵان كــەوت. جــا ئێستاكانێ وەك دەڵێن: لە بەر ئەو خوێنەخوێیە بووە كە حوسێن بەگ دەگەڵ قزڵباشان ڕێك كــەوتووە و

مەلیك خەلیلیش بۆ کوژانەوەی ئەو خوێنەیە کە گوندی باڵی داوە بە حوسێن بەگ و دەگەڵی ئاشتەوە بووگە.

مەلیك خەلیل لە دوای ئەوە کە هێزی بەجنەوی قەڵای حەسەنکێفیان دایەوە، ماوەیەك لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی بە کامەرانی پاڵیدایەوە و ئەوسا پادشای مەرگی لێ بوو بە میوان و ناردیە دیوانی ڕازپۆشانی شاری خامۆشان و لە گۆشەی گۆڕی تەنگەبەردا جێی بۆ چاکرا. چوارکوڕی بە یادگار بەجێ هێشتن: مەلیك سولەیمان، مەلیك عەلی، مەلیك محەمەد، مەلیك حوسێن.

مەلیك حوسێن کوڕی مەلیك خەلیل

مەلیك حوسێن لاوێك بوو سەربەرز و بەدەمار و بەخشندەو خاوەن بەزەیی. دەگەڵ هەموو ئاکاری جوان و لەباریدا جوان چاکێك بوو نەبکەی نەبخۆی تەماشای سای گەردنی کەی. هەمووخەڵکی ئەو ناوە شەو و ڕۆژ پەسنی لاوەتی و پیاوەتی ئەو کوڕەیان دەدا. هێشتا بلووغی نەببوو، بە مەزنیان هەڵبژارد و کار و باری وڵاتەکەیان پێ سپارد.

جوانی کە لە ڕووتە تیشکی دڵتە ڕوناهی خودایە ئاو و گڵتە

بەڵام کە لە جێگەی باوکی جێگیر بوو، لە براکانی خۆی دڵگیر بوو. مەلیك محەمەد و مەلیك عەلی گرتن و مەلیك سولەیمانی برایتری لە ناوچەی ئەرزەن ڕای کرد و خۆی گەیاندەلای خوسرەو پاشای میری میرانی دیاربەکر و داوای جێگەی مەلیك حوسێنی بۆ خۆی کرد.

خوسرەوپاشا بەو ناوەوە کە ئایەوێ برا پێکەوە کێشەیان بێ و ئاشتیان دەکەمەوە، ناردی مەلیك حوسێن و براکانی هێنانە دیوانی دیاربەکر و مەلیك حوسێنی کوشت و مەزنایەتی حەسەنکێفی دا بە مەلیك سولەیمان.

مەلیك سولەیمان کوڕی مەلیك خەلیل

شارەزایانی دین و ڕێبوارانی شارێی ئاین بە تێکڕایی فەرموویانە کە شایانی گەورەیی ئەو کەسەیە هەمیشە بەو فەرموودەڕەفتار بکا: «چاکە بکە وەك خوا چاکەی دەگەڵ کردی» و گەورە و گچکە لە چاکە و بەزەی بەهرەوەر بن و بەرانبەر بە فەرموودەی «خزم لە خەڵکیتر لە پێشترن» ئەوانەی کە

خزمایەتی لە بیـر ناکەن و لە چاوەدێریان دریغیان نیە، زۆر زوو خەڵك ئیرەییان پێ دەبا.

دوو یار گەرەکە وەك برینگ وابن   دوژمن ببـڕن و بۆ یـەك تەبا بـن

نیاز لەو پێشەکیە ئەوەیە کە مەلیك سولەیـمان بە فەرمانی خـواکردی سـوڵتان سولەیـــمان‌خـانی خەزاکەر و بە یاریدەدانی باشی خوسرەوپاشای میـری میـران و والی وڵاتی دیاربەکر، کرا بـە میــری حەسەنکێف و کاتێ هاتەوە پاتەختی خۆی، دەگەڵ مەلیك مـحەمەد و مەلیك عەلی برایدا کێـشە و هەرایان لێ پەیدا بوو.

مەلیك عەلی خۆی لەبەر نەگرت و پەنای بە شەرەفـخانی فەرمانڕەوای بدلیس برد. هەموو هـۆز و تیـرەکانی حەسەنکێف بە هۆی بە کوشت دانی مەلیك حوسێنەوە کینەی زۆریان لە مەلیك سولەیـمان دەدڵ گرتبوو. کەس خۆشی نەدەویست و ببوونە بەرهەڵستی. مەلیك سولەیـمان ژیانی پێ تاڵ ببوو؛ لە ترسان خەو و خۆراکی لێ هەڵگیـرا بوو. خۆی گەیاندەدیاربەکر و کلیلی قەڵاکانی لە بـەردەم خوسـرەو پاشادانا و بە خۆشی خۆی وازی لەو مەزنایەتیە هێنا و داوای لە پاشاکرد کـە لـە بـاتی حەسـەنکێف جێگایەکی‌تری پێ ببەخشن. خوسرەو پاشانەم هەواڵەی بە پێچکی تەختی هەرەبەرزی سوڵتان ڕاگەیاند و لە بەزەیی شاهانەوە ڕوحا(ئورفا) و حەوسەدهەزار ئاقچەی بە ناوی والیەتیەوە لە بـاتی حەسـەنکێف درایە. سێ‌سەدهەزار ئاقچەش بە ناوی زەعامەت درا بـە مـەلیك مـــحەمەدی بـرای و دووسـەدهەزار ئاقچە لە داهاتی ئورفا بە مەلیك عەلی بەخشرا.

ماوەیەك مەلیك سولەیـمان بە سەر ئورفە ڕاگەیشت و لە دواییدا گیانی دەبەر چەنگی مەرگدا لـە فڕە کەوت و لە ژێر توێی ئاخدا لێی خەوت.

مەلیك مـحەمەد کوڕی مەلیك خەلیل

لە پاش مردنی براکەی سنجەقی ڕەهایان لێ ساندەوە و لە دیوانی سـوڵتانەوە، عەربگیــری بـە نـاوی میـرنشیـن پێ سپێرا و لە پاشان بدلیسیان بە سنجەق دایە و لەوێش ئەوەندەی هەڵنـەکرد؛ بـۆ خـۆی وازوازی و هێندەمیشیان گۆڕ بەگۆڕ پێکردبوو، تەواو لە گیان و ژیان بێزار ببوو. سەریشی لە گزیرایـەتی و باجگیـری دیوان دەر نەدەچوو. جا دەڵێن «پیاوکە ناچار بوو خزمی دوور و وامی کۆن ڕەچاو دەکا!»

ئەویش لە زووێکەوە دۆستایەتی دەگەڵ بەدر بەگی فەرمانڕەوای جزیردا هەبوون، کچی خۆشی دابوو بە میرمحەمەد بەگی کوڕی و لە مێژیشەوە هەر هاوسای یەکتری بوون. چووە جزیر و بوو بە گۆشەگیر و هەتا ڕۆژی لە سەر زەوی مابوو، لەوێ نەبزووت و دوایی ڕۆژێک دەپێمیردی خودا هەڵەنگووت و دنیای پڕئاژاوە و هەرای، بە یازدەکوڕەوە بەجێ هێشت:

مەلیک خەڵەف، مەلیک سوڵتانحوسێن، مەلیک ئەشرەف، مەلیک عەلی،مەلیک سولەیمان، مەلیک خەلیل، مەلیک زاهێر، مەلیک عادڵ،مەلیک مەحموود، مەلیک حەسەن، مەلیک ئەحمەد.

مەلیک خەڵەف لە هەرەتی لاوەتی و جەنگەی بەهاری ژیانیدا جوانەمەرگ بوو؛ کوڕێکی هەیە ناوی مەلیک هەمزەیە. مەلیک سولەیمان و مەلیک زاهیر و مەلیک حەسەن هەر سێکیان بە گەنجی مردن. مەلیک سوڵتان حوسێن داوای سنجەقی بابی کرد و لە دیوانی سوڵتان سەلیمخانەوە دایانێ. براکانیتریش بوونە پیاوی میرەکانی کوردستان و لەو ناوەدا دێن و دەچن.

مەلیک سوڵتان حوسێن کوڕی مەلیک محەمەد

سنجەقی باوکی پێ درا و ئەویش چەند جارێك ناڵوگۆڕی پێ کرا و بە دەردی بابی، وەرەز بوو؛ دەستی لەو ئەرکە گرانە هەڵگرت و ئێستا کە ساڵی ١٠٠٥.ك (١٥٩٦.ز)یە لە کوردستان ڕایدەبوێری و کەم تا کورتێك بەهرەی مەوقووفەجاتی باب و باپیرانی پێدەگا. چونکە ئەجیمزادیە، هومێد دەکەم خودای گەورە و گران ناوی وە سەر بداتەوە و بە پلە و پایەی باب و باپیرە گەورەکانی شاد کاتەوە.

ڕووپەڕی سێهەم

فەرمانڕەواکانی دیکەی کوردستان

ئەویش سێ بەشن

بەشی یەکەم

بە نۆ بەند باس دەکرێن

بەندی یەکەم

فەرمانڕەوایانی چەمشکەزەك

ئەویش سێ دەستەن

زیت و وریاکانی سەرگوروشتەزانی کارامە و ئاگاداری ڕووداوانی دیوانی مێژوو، بە گفت و نامە پێیان ڕاگەیاندووین کە فەرمانڕەوایانی چەمشکەزەك خۆیان لایان وایە بە بنەچەکە دەچنەوە سەر خەلیفەکانی عەبباسی و باپیریان ناوی مەلکیش بووە؛ بەڵام هێندێك لە گەورەپیاوان وای دەبناوان دەکەنەوە کە ئەمیرسلیق کوڕی عەلی کوڕی قاسم لە وەچی پادشایانی سەلجووقیە و لە ڕۆژگاری ئەلپ ئەرسەلان[1]ی سەلجووقیدا خاوەنی ئەرزەڕۆم و دەوروبەری بووە و لە ساڵی ٥٦٦.ك (١١٦١.ز)دا دەگەڵ فەرمانڕەوایانی گورجستاندا شەڕێکی زۆر بە سامیان کردووە و دەگەڵ زۆر لە سەرناسانی

١- زێرنۆف پرسەکی لە سەر داناوە. چونکە ئەلپ ئەرسەلان ساڵی ٤٥٢ حوکمی خوراسانی کردووە. وادیارە قلیجئەرسەلان بێ کە ساڵی ٥٥٥ بۆتە پادشای وڵاتی ڕۆم و لە ٥٧٠ مردووە. جەمیل

لەشکرەکەی بە دەست گورجیان بە دیل چوون؛ بەڵام خوشکەکەی -کە ژنی پادشای ئەرمەن بوو- دیاری و پێشکێشی زۆری بۆ گورجستان نارد و برای لە زیندان دەرێنا.

لە پاش مەرگی سلیق، مەلیك محەممەدی کوڕی بۆتە جێنشینی و کاتێ ئەویش چاوی لە دنیا پۆشیوە، میرنشینەکە دراوەتە دەست نەوەی ئەو[1] و کە ئەوەش مردووە مەلیکشاکوڕی محەممەد لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی جێگیر بووە و هەوای سەربەخۆیی و پادشایەتی لە کەللەی داوە و بەو نیازەوە ڕاپەڕیوە و لە ئەنجامدا ساڵی ٥٩٨.ك (١٢٠١.ز) سولەیمانی کوڕی قلیچئەرسەلان بڕستی بڕیوە و گرتوویە و کوشتوویە و لەو ساوە ئەرزەڕۆم کەوتۆتە بەردەستی سەلجوقیەکانی ڕۆمەوە.

وێدەچێ کە فەرمانڕەوایانی چەمشکەزەك وەچەی ئەو مەلیکشایە بن و ناوی مەلیکشالە دەمی کورداندا سوابێ و کرابێ بە مەلکیش. ناوی فەرمانڕەواکانیشیان هەروا دەگەیەنێ کە بنیچە تورك بن؛ چونکە هیچ وەك ناوی عەرەب و کوردان ناچن.[2]

هەروەها دەڵێن مەلکیش ناوێك لە نەوەکانی مەلکیشی پێشوو، حەشاماتێکی زۆری ڕەگەڵ خۆی خستووە و هێرشی بردووە و سیودوو قەڵا و شازدەناوچەی داگیر کردووە؛ کە ئێستا بە دەست هۆزەکانی چەمشکەزەکە و ناوی مەلکیشیان بە سەردا سەپاوە.

مەلکیشیەکان سێ تیرەن و بە زۆری قەوغایی و حەشامات و دارایی، سەرتۆپی هۆزەکانی کوردستانن. نزیکەی هەزار ماڵێکیان خزمەتی پادشای ئێران و هێندێکیشیان لە ڕیزی پیاوماقوولانی لای پادشابوون. چەمشکەزەك هەمیشە فەرمانڕەوای سەربەخۆ و خۆماڵیان بە سەرەوە بووە. بەرفرەوانی وڵاتەکەیان و زۆری حەشامەتەکەیان لە ڕادەیەك دایە کە هەموو کەسێك و تەنانەت پادشایانی زەمان، لە دەفتەر و پسولەکانی دیواندا بە وڵاتەکەیان دەڵێن «کوردستان».

لەو ساوە کە مەلکیش سیودوو دژ و شازدەناوچەی خستە دەستەوە -وەك باسکرا- کوڕ و نەوەکانی مەزنایەتی ئەو ناوەیان بە باڵا بڕاوە. تەنانەت پادشایانی خاوەن شکۆی وەك چەنگیزخان و

1- جاقدش نووسراوە. محەممەدعەلی عەونی دەڵێ لە دوو نوسخە حەفیدش نەوەی نووسراوە. بەڵام ڕەنگە حافدش نووسرابێ حافدش و جاقدش لێك دەگۆڕێن. هەژار

2- ئەمیسنزەکی بە مەلیکشایی نووسیوە و ئێستاش لە ناو کوردا هۆزی مەلیکشایی هەن. جەمیل

ئەمیرتەیموری کورەکان و شاهڕۆخ میرزا و قەرایووسفی تورکمانیش دەستیان بۆ نەبردوون و لێیان زەوت نەکردوون و هەروا ماونەتەوە؛ هەتا ئەو ڕۆژگارەی کە شێخ ئەمیرکوڕی یەلمان فەرمانڕەوایی چەمشکەزەکی کەوتە دەست.

کاتێ پادشایەتی ئێران کەوتە بەر چەنگی حەسەن بەگی بایەندوری و ئەویش بە دڵ لێی بڕا کە هەموو خانەدانەکانی کوردستان لە ناو بەرێ و بە تایبەتی ئاسەواری ئەوانە بسڕێتەوە کە دەگەڵ بەرەی پادشایانی قەرەقۆینلوودا دۆستایەتی و هاوکاریان کردووە و بەر لە هەموان چاوی بڕیە چەمشکەزەك. هۆزی خەربەندەلوو -کە لە هۆزە هەرە بە هێزەکانی سەر بە ئاققۆینلوو بوو- پێی سپێرا کە ولاتی چەمشکەزەك بگرێ و خاکی بە توورەکان بکێشێ. ئەو هۆزە هاتن ولاتی چەمشکەزەکیان بە ملهوڕی لە دەست میرشێخ حەسەن دەرێنا.

لەو دەمەدا شێخ حەسەن منداڵێك بوو؛ بەڵام کاتێ پێ گەیشت و زۆر ئازا و دڵاواش بار هاتبوو، شەو و ڕۆژ هەر دەبیری ئەوەدا بوو کە نیشتمانەکەی لە چنگ داگیرکەران ڕزگار بکا و لە سەر ئەو نیازە بە خۆدا هات و کۆمەڵێکی لە پاڵەوانانی دەسکەرەوە و ناوبەدەرەوە لە دەوری خۆی کۆ کردەوە و دەست لە دەست و قەوەت لە خوا، بە سەر هۆزی خەربەندەلووی دادا و زێدی خۆشەویستی لە دوژمنان پاکردەوە و کاری تورکمانی یەکلا کردەوە. کاتێ ئەویش گیانی بەر تاڵانی مەرگ کەوت، کوڕەکەی:

زۆراب بەگ

کرا بە جێنشینی و ئەویش زۆری بە مردن نەشکا و لەشکری ژیانی شکا و لە بەین چوو. کوڕە گەورەکەی:

حاجی ڕوستەم بەگ

جێگەی گرتەوە. هەر لەو سەروبەندەشدا شائیسماعیلی سەفەوی هاتە سەر تەختی ئێران و لەشکرێکی قزڵباشی بە سەرکردایەتی نوورعەلی خەلیفە ناو، ناردەسەر ولاتی چەمشکەزەك. حاجی ڕوستەم بەگ هیچ دەستەوەکەری نەکرد و بە بێشەڕوشۆڕ ولاتەکەی دایە دەست نوورعەلی خەلیفە و ڕووی کردەبارەگای شائیسماعیل. وەختێ پێتی لاشیپانە ڕاموسانی پێ گەیشت و بە خەلاتی شاهانە سەرفراز

کرا، پارچە زەمینێکیان لە عیراق -لەبری چەمشکەزەك- پێ بەخشی.

نوورعەلی خەلیفە ملی لە نامەردی و دڵبەردی و خوێنرێژی نا و قەڵت وبڕی خستە ناو چەمشکەزەکەوە و گەلێك لە میرزادەو گەورەپیاوانی هۆزەکەی کوشتن. ئیتر کارێکی وای کرد کە پیر و هەرزەکار و گەورە و بچووکی وڵات لە دەستی وەزاڵە هاتن و کێردیان بە ئێسقان گەیشت. هەر کەس لە بەر خۆیەوە دەستی بۆ چەك برد و بەرەنگاری زۆردار وێستان و بە هەڵەداوان بە شوێن حاجی ڕوستەمیاندا، ناردەلای عیراق و ئیسفەهان کە بێتەوە. لەو دەمەشدا شائیسماعیل بە لەشکری عیراق و فارس و ئازربایجانەوە بۆ شەڕی سوڵتان سەلیم بەرەو چاڵدێران دەچوو؛ حاجی ڕوستەم دەگەڵ لەشکرەکەدا بوو.

دوای ئەوە کە شاشکا و سوڵتان سەلیمخان بە نیازی گرتنی تەورێز هەوساری بڕیاری وەرگێڕا، حاجی ڕوستەم لە شوێنێك بە ناوی یام -کە سەر بە مەرەندە- بە ڕکێف ماچ کردنی سوڵتان، خۆی بەختەوەر کرد و هەر ئەو ڕۆژە بە فەرمانی خواکردی سوڵتانی، حاجی ڕوستەم و ئەوەی و چلکەس لە ئاغایان و سەرناسانی مەلکیشی لەو جێیە لە سەریان درا.

بە قسەی خەڵك گوایە کوشتنەکەی بۆیە بووە چونکە سالی ٨٧٨.ك (١٤٧٣.ز) کە سوڵتان محەمەدخان والی ڕۆم چوویبوو قەڵای کەماخ بگرێ، حەسەن بەگی بایەندوری بە گژیدا هاتووە و محەمەد خان شکاندوویە و دژداری کەماخ ویستوویە قەڵاکە بدا بە پیاوەکانی سوڵتان محەمەد؛ حاجیڕوستەم بەگ نەیهێشتووە. لە پاشان بە ماوەیەك قەڵاکەی داوەتە دەست پیاوی شائیسماعیل سەفەوی. فەڕوخشاد بەگی بایەندوری ئەو کەین و بەینەی بە پێچکی تەختی خەلافەتی سوڵتان گەیاند و گوتی حاجیڕوستەم بەگ خاوەخاوی کرد و نەیهێشت قەڵای کەماخ وەگیر باپیری پایەبەرزتان بکەوێ؛ کەچی زۆر بە سووك و هاسانی دایە دەست پیاوەکانی شائیسماعیل. لەو ڕۆژەوە ئەوە بووە گرێ لە دڵی سوڵتاندا و بە خوێنی حاجیڕوستەم بەگ و ئەو چلویەك کوردە، خەشی خۆی ڕشت. بەڵێ:

کێ لە ڕووی شاهان وەرگەڕێتەوە   تۆڵەی زۆر سەختی لێ دەکرێتەوە

پیرحوسێن بەگ کوڕی حاجیڕوستەم بەگ لە عیراق بیستیەوە کە بابی کوژراوە، سەری خۆی هەڵگرت و بە نیازی ئەوە کە بچێتە میسر و پەنا بە پادشایانی چەرکەس بەرێ، ملی ڕێی گرت.

لە ڕێدا لای داشاری مەلاتیە و بوو بە میوانی مەمای بەگ؛ کە لە لایەن چەرکەسەکانەوە بەو شارە ڕادەگەیشت. بەسەرهاتی خۆی و خانەدانەکەی بۆ مەمای بەگ گێڕاوە و دەربارەی چوونە میسریش پرسی پێکرد و وەك خوا فەرموویە: «لە کاردا پرسیان پێ بکە» لێی داوا کرد کە ئامۆژگاری بکا و چی بە باش دەزانێ وەپێشی کەوێ. مەمای بەگ پیرەمێیاوێکی ساردوگەرم چێشتووی لە دنیا گەیشتووی لە کلّ دەرهاتوو بوو. زمانی زەمانە لە پەسنی ئەودا دەیگوت:

هەموو گەنجی زانستی کۆکردەوە   لە مەیدانی ئەزموون گۆزی بردەوە

مامە پیرە سەرێکی باش بۆی ڕاما و لە وەراما پێی گوت: کوڕی من! ئەمڕۆ پایە و مایەی شکۆ و سەروەری پادشایانی بەرەی عوسمانی لە سەرووی هەموو بەرزانەوەیە. ئاوازەی زەنگی دنیاداری و سەرداری ئەوان لە دنیادا دەنگی داوەتەوە. لەو لاشەوە چەرکەسەکان بوونە هەرکەس- هەرکەس و لەبەر بێدادی، تووشی نامرادی بوون و گڵۆڵەیان کەوتۆتە لێژی و کەس چاکەیان نابێژێ. بەو زووانە سلار دەبنەوە و گلار دەبنەوە و لە بیر دەچنەوە و وڵاتیان بە خەڵاتی بۆ خەلکی‌تر دەچێ. وا بە باش دەزانم هەر خۆت باوێژیە بەر سایەی سوڵتان سەلیم خانەوە و جڵەوت بەرەو ڕۆم بادەیەوە.

پیرحوسێن بەگ کوڕی حاجی‌ڕوستەم بەگ

پیرحوسێن پەندی مامی پیری بە دڵەوە نووسا. دەیزانی بە دڵسۆزی ئامۆژگاری کردووە و لە نیازی چاکە بەدەر مەبەستێکی نەبووە.

پەندێك لە کەسێ کە دوورەگەردە   دەرمانی دڵانە، چاری دەردە

پای لێ‌ڕانی خستە ناو ئاوزەنگی گوێ نەدانەوە و بەرانبەر بەو فەرموودەی «ئەگەر بڕیارت داپشت بە خوا بەستە»، پشت بە خوا ڕووی کردەلای دوژمنی بابەکوشتەی و زۆر بێباکانە خۆی هاویشتە ئاستانەی عەرشاسایی سوڵتان سەلیم‌خانەوە و لە ئاماسیە بە ودمی ڕایەخ ڕامووسی گەیشت.

سوڵتانی عوسمانی لە ئازایەتی و بەجەرگی ئەو خۆرتە سەری سووڕ ما؛ هەیاران! من باوك و کوڕ و چل کەسم لە ناودارانی مەلکیش سەر بڕیوە؛ ئەم کوڕە چۆنی دەخۆ ڕادیوە، بێت و ڕووبەڕووم

بومستێت و وەك نە بای دیبی و نە بۆران، بە بێ ڕەنگ گۆڕان و دڵتەپێ هاتووە و دەڵێ پەنام هێناوە.
ئیتر سوڵتان سەلیم ئەو شێعرەی هاتەوە بیر کە دەڵێ:

به نازایەتی هەر کوڕێك هەڵکەوێ   ئەگەر دوژمنیشت بێ خۆشت دەوێ

پیرحوسێنی لاوی لاواندەوە و چلوورە و بەستەڵەکی ناهومێدی تاواندەوە و لە ناو هاوساڵان و هاومالانی خۆیدا ڕاینا و لە لای سەرووی ئەوانەوە داینا و فەرمانیشی بۆ محەمەدپاشابیغلووی میری میرانی مەرعیش دەرکرد کە ڕەگەڵ پیرحوسێنێ کەوێ و وڵاتی چەمشکەزەکی بۆ لە قزڵباشان بسێننەوە و بە میرایەتی میراتی باب و باپیرانی دایمەزرێننەوە. بەلام پیرحوسێن لە سەر ئەوەیش ڕانەوەستا کە لەشکری محەمەد پاشای بگاتێ هەر قەوم و قیلەی خۆی کۆ کردەوە و هێرشی بردەسەر نوورعەلی خەلیفە. نوورعەلیش بە لەشکرەوە هاتە پێشی و لە تاکرییلاغیدا تووشی یەك هاتن و پێکداهاتن. کوڕە کوردی بە گوڕی دڵپڕی تینوو بە خوێنی داگیرکەران، وەك بەرانی شەڕانی هەڵیان کردەعەجەمە سەرسووری ئێرانی و کوڕی شەڕیان لێ گەرم کردن و سەری ڕەقیان نەرم کردن و شەرگەمیان لێ پڕ تەرم کردن و ئەو باز و سەقرانە هەر قزڵباشێکیان وە بەر دەهات لووری دەبوونێ و تێی ڕۆ دەهاتن و چەرمیان بە بەرەوە نەدەهێشت و زۆری نەخایاند سەری نوورعەلی خەلیفەی بێ شەرپۆشوورە- بە کلاوی سوورەوە- بە سەرنێزەی کوردێکەوە قیت هەڵتروشکا و چاوی پیس و سیسی بڕیبووە جوری سەربڕان و زگدڕانی هاودەمە عەجەمەکانی خزمی و لە لاك و لاشی قزڵباشی نزمی هەڵدەڕوانی.

پیرحوسێن بەگ گوڵزاری کوردەواری لە بەشەکەی خۆیدا بژارکرد و دوژمنی هەڵوەژارد و تاوانی ڕۆژانی داگیرکرانی دەقات پێ بژاردەوە و کلاوی فەرمانڕەوایی بە لاتیلاگی سەریەوە ناو سی ساڵی تەواو بە کامەرانی ڕاببوارد و ئەوسا گیانی بە بینایی چاوان سپارد.

شازدەکوڕی هەبوون: خالید بەگ، محەممەدی بەگ، ڕوستەم بەگ، یوسف بەگ، پیلەتەن بەگ، کەیقوباد بەگ، بەهلول بەگ، موحسین بەگ، یاقووب بەگ، فەرۆخشاد بەگ، عەلی بەگ، گولاوی بەگ، کەیخوسرەو بەگ، کەیکاوس بەگ، پەرویز بەگ، یەلمان بەگ.

لە پاش مردنی باو، برایان تەباییان لە بیر برد و بەو ئامۆژگاریەیان نەکرد کە گوتوویانە:

یەك موو دەپسێ، بەڵام بە دەستە　　　بیهەژنەوە فیـــلی پێوە بەستـــە

تەنیا لە سەر ئەوە پێك هاتبوون کە هەرگیز پێك نەیەن و لە بەر یەك بڵاو بوون و هەر کەسە لـە بەر خۆیەوە رووی کردەئاستانەی سوڵتان سولەیمان و پێشنیاریان کرد کـە لـە وڵاتـی چەمشکەزەکدا هەرچی تۆزێك بە کار دێ، وەك سەرانە و باجی فەلەکان و پووشانەی ئاژەڵ و چەند گوند و ناوچەیەکی وا کە دەشێن بکەونە سەر بەشەمولکی پادشایی، ئەوە هەمووی بۆ سوڵتان بێ و ئەوی بە ئەیاغیش دەمێنێتەوە بکرێتە دوو سنجەق و چاردەزەعامەت و تیمار. لە سەر داخوازی خۆیان فەرمانی پیـرۆزی سوڵتانیش دەرچوو کە ئاواتیان پێـك بێـنن و هەرچی لـە بەشی سوڵتان دەمێنێتـەوە -وەك خۆیـان ویستوویانە- پارچە- پارچە بکرێ و بە ناویاندا بەش بکرێ. مەرجیش ئەوە بێ کەسیان بەشی خۆی نەدا بە بێگانە و هەر لە ناو تۆرەمەی پیـرحوسێندا دەستاودەست بکـا و ناشـبێ تـازە هـەرگیز هێچ کامێك لەو خانەدانە داوای هیچ شتیتر لە دەوڵەت بکا.

باسی ئەو چواردەبرایە و ناوچەکانی بەردەستیان، بەم جۆرەیە:

دەستەی یەکەم
فەرمانڕەوایانی مەجەنکورد

ناوچەی مەجەنکورد لە سەر فەرمانی سوڵتان سولەیمانخان بە سنجەق درا بە محەممەدی بەگ، کوڕەگەورەی پیرحوسێن بەگ. ساڵێك مەزنایەتی کرد و مرد و چوار نێرینەی هەبوون زۆر منداڵ بوون؛ کاروباریان بۆ هەڵنەدەسوورا. لە دیوانی پادشاوە، سنجەقەکە درا بە فەڕۆخشاد بەگی برای. لە پاش چەند ساڵێك براکانی -کە نێرمیان پێ دەبرد- بۆیان تێچاند کە لە داهاتی پادشای دزیوە و ئەمە گەیشتەوە بەر پێچکی تەختی پڕ لە دادی سوڵتانی و بە فەرمانی سوڵتان لە سەریاندا. ئەویش دوو کوڕی لە پاش مان. خەلیل بەگ و حوسێن بەگ.

لە سنجەقی مەجەنکورد زەعامەتێك جوێ کرایەوە و درا بەو دوو کوڕانە و سنجەقەکەش درا بە قاسم بەگی برای سەنان پاشای هەرنەهووتی، میری میرانی ئەرزەڕۆم.

چوار کوڕەکانی محەممەد بەگیشیان دامەزراندن و بژیوێکیان بۆ دیاری کردن. لە دواییدا ڕوستەم بەگی پەرتك بە تکاکاری خۆی گەیاندەلای سوڵتان سولەیمانخان و پێی گوت: ئەگەر فەرۆخشاد بەگ کاری ناشایستی کردووە بە سزای خۆی گەیشتووە. ئەو منداڵە سەرەوپێچکانە گوناهیان چ بوو؟ ئێستا پاڕانەوەم لە دەرگانەی پیرۆزت ئەوەیە وەك خۆت مەرجت داناوە کە نابێ ئەو وڵاتە بدرێ بە بێگانە، با مەجەنکورد بدرێ بە پیلەتەنی کوڕی محەممەد بەگ. لەو دەمەشدا پیلەتن دەگەڵ سەردار مستەفا پادشاچووبووە سەفەری شیروان. سوڵتان لە سەر تکای ڕوستەم بەگ مەجەنکوردی دایەوە و فەرمانی بۆ دەرکرد.

کە لە سەفەرەکە گەڕایەوە، ئیزنی هاتنەوەی خواست و بەرەو مەجەنکورد دەهات، گەیشتبووە ناوچەی تورجان، پێمیردی خوای گەیشتە سەر و گیانی دەتووری ڕابردووان هاویشت و نەیهێشت میرایەتی بە خۆیەوە ببینێ. ئەویش چوار کوڕی هەبوون: عەلی بەگ، جیهانگیر، عوسمان، کەڵەحەمەد بەگ.

لە سەر فەرمانی بەرزی سوڵتانی خاوەن شکۆ (مرادخان) مستەفاپاشای سەردار، سنجەقی

مـجەنكوردی دابە عەلی بەگی كوڕە گەورەی. براكانی دیكەش هەر یەكە مووچەیەكیان بـۆ بڕایـەوە و كارێكیان بۆ دۆزرایەوە.

عەلی بەگ چەند ڕۆژێك بە سەر مـجەنكوردیّ ڕاگەیشت و مردنی پـیّ گەیـشت و دنیـای پـڕ لـە گیـرە و نیـرەی پیّ بەجیّ هێشت. سیّ كوڕی بوون: حەیدەر بەگ، ئەڵلاوێردی، پیلەتەن.

لە دیوانی سوڵتان مرادخانەوە حەیدەر بەگی كوڕە گەورەی بۆ سەر سنجەقەكە دیاری كرا؛ بەڵام بەر لەوە تامی بكا، مەرگی بە دیاری بۆ هات و بە گۆڕیچەیان ئەسپارد.

سنجەقی مـجەنكورد بە میـرات بە ئـەڵلاوێردی بـڕا و ئێـستا كـە سـاڵی (١٠٠٥ك)یـە و ڕۆژی دووشەمـــە و هەژدەی مانگی ڕەمەزانە، سنجەقی مـجەنكوردی بە دەستەوەیە.

دەستەی دووەم

فەرمانڕەوایانی پەرتك

وەك باسمان كرد لە پاش پیرحوسێن بەگ وڵاتی چەمشكەزەك دەناو كوڕەكانیدا دابەشكرا. ناوچەی پەرتك لەو بەشبەشەدا بەر ڕوستەم بەگی كوڕی دووەمی پیرحوسێن كەوت. ماوەیەك لە سەر فەرمانی دیوان بە سەری ڕاگەیشت و ڕوستەمی مەرگی تووش هات و كەمەندی لێ هاڵاند و لە گۆڕستانی توند كرد و سێ كوڕی لە پاش بەجێ ما: بایسنقوڕ، محەممەدی، عەلی.

باوك بایسنقوڕی كردبووە جێنشین و لە پاش مردنی جێگەی گرتەوە و لە ڕاستیشدا گەورەیی هەر لەو دەوەشێتەوە. كردار باشە، ئاكار جوانە، بە قورساغ و سەنگین و گرانە؛ دەگەڵ ورد و درشت و گەورە و گچكەدا سازاوە و سەرداری بەو ڕازاوەتەوە.

لە مشوورخۆریدا بێهاوتایە و لە ئازاییدا كەس دەرۆستی نایە. لە بەخشیندا حاتەم تۆزی ناشكێنێ و لە مەیداندا ئەسفەندیار دەشكێنێ. بە زانست و كردەوە لە هونەری مۆسیقادا زۆر لە سەرە و گەلێكی ئاهەنگ و هەوای خۆش و شێعری باش لەبەرە.

پێشەنگ و ڕاوێژكەری ئامۆزایانی و هۆزەكانی چەمشكەزەكە و هەموویان بە دڵ هەر ئەویان گەرەكە و هەرگیز لە فەرمانی دەرناچن. بە هومێدم وەك باب و باپیرە گەورەكانی حكوومەتی گەورەتر دامەزرێنی و هەرگیز بۆ هیچ ئاواتێك دانەمێنێ.

دەستەی سێهەم

فەرمانڕەوایانی سوقمان

وەك لە پێشدا گوتــمان، لە زەمانی سوڵتان سولەیــمانخانی خەزاکەردا وڵاتی چەمشکەزەك کرایــە دوو سنجەق و چاردەزەعامەت. شارۆکەی چەمشکەزەك و ناوچەی سوقمان کەوتبوونە سەر موڵکی تایبەتی شاهانەوە. کەیــخوسرەو بەگ و کەیکاوس بەگ و پەرویز بەگ، کوڕانی پیــرحوسێن بــەگ -کــە هــەر سێك لە دایکێك بوون و لە پاش بابیان سەرپێچکە بوون- شتێکی کەمیان بۆ دیــاری کرابــوو. کــاتێ پێگەیشتــن و بوونە پیاو، هەر سێکیان بۆ بەشی ڕەوای خۆیان ڕوویان کردەنەستەمبووڵ.

بەچکەشێر چنجوڕك و کەڵپی دەرکەوت، دەرچوو لە لان

ڕۆیــی ئــەو ڕۆژەی دەدانی لــێ دەســـوون ورچــی تــەلان

دادی خۆیان بە -هۆی وەزیرە گەورەکان- بە گوێی پــەردەدارانی ســەردەرانەی خەلافــەت ڕازێنــەوە ڕاگەیاند و ئەوانیش بە دانیشتوانی لەمپەری دستوور پتەویان گەیاند. لە دەریای بــێ کــەناری بــەزمیی پادشاهانە و چاکەی بێ سنووری سوڵتانانەوە، ناوچەی سوقمان -کە ببووە مــوڵکی تایبــەتی پیــرۆزی پادشا- بە ناوی سنجەق بە کەیــخوسرەو بەگ بەخشرا و بە هۆزی وەدم زۆری پادشایانەش نەخــشی بــۆ لێدرا و براکانیشی هەر یەکی زەعامەتێکیان پێدرا.

کەیــخوسرەو بەگ ماوەیەك بە کامەرانی گوزەرانی کرد و لە پاش ئەوە، گیــانی بەهەشــتخــوازی، ئاوازی نیازی خۆی بە هۆی فرشتەکانی سەر شانیەوە بە ئاســـمان گەیانــد و عاســـماننــشینانیش بــە عیزرائیلیان ڕاگەیاند و ئەویش لە کەیــخوسرەو بەگی ئەستاند و بۆ بەهەشتی ڕەتاند.

بە ڕەگ کوتان و بڵندی مــەنازە! بای مــــردن لە تۆ بەرزتری هەڵکەند، کە هاتە هەڵکردن

سێ کوڕی لە پاش بەجێ مان: سالح بەگ، قاسم بەگ، عومەر بەگ.

سالح بەگ کرا بە جێنشینی باوك. قاســمیان پیــاوێکی شێتۆکە و گەڵلایی بوو؛ سەری لە کاروباری دنیایی دەرنەدەچوو؛ ژیانێکی دەروێشی ڕەچاو کرد و بە گۆشەنشینی دەژیا.

عومەر بەگ ڕکونی و خۆپەرست بوو؛ چاوی بڕیبووە جێگای برای و لێی دەخەفتا. ڕۆژێـك هـەلی دەست خست و هەڵیکوتا سەر و کوشتی و لـە جێگـەی ئـەو خـۆی کردەمـەزنی وڵات. بەوەندەشـەوە نەوەسـتا؛ مرخـی لـە براژنـە بێوەژنەکەشـی خـۆش کـرد کـە بیخـوازێ و دارایـی و کەلـەپووری بـرا کوژراوەکەشی دەست کەوێ؛ ناردیە خوازبێنی. ژنە دەیزانی پرسەگورگانەی پێ دەکەن؛ دەنا خۆشیپێ و ناخۆشیپێ هەر داگیـر دەکرێ. ملی داو لە ژێریشەوە کەوتە سەر ئەو بیـرە کە تۆڵەی خوێنی میـردی خۆی لەو دامێنتەڕ و سەروشك و نامەردەبکاتەوە. ئـەو شـێرەژنە پلانـی خـۆی لـە لای هێنـدێك لـە نۆکەرانی ڕازپۆش و ئەمەگداری سالح بەگ درکاند و ئەوانیش بە گیان و دڵ ئامادەی یاریدەدانی بوون. بڕیار وا درا شەوی بووکێنی، ئەوانە لە سەر هەست بن؛ هەر کاتێ زاوا دەچێتە پەردەوە، لێی ڕاپـەڕن و کاری ببینن.

شەوی بووك گوێزانەوە، عومەری زاوا بە هەزار نیاز و نازەوە و بە فیز و شانازی و لووتبەرزیـەوە، ڕووی کردەپەردەی بووکی تازەوە. کوڕگەلی بەهێزوگور و شێردڕ، لە بۆسە دەرپەڕین و بەر خەنـجەریان داو کاسەلکەی سەری گلاویان لە خەیاڵ پلاو بەتاڵ کرد و خەنـجەریان بە خوێنی پیسی مـشت و مـاڵ کرد و هەقی تاوانەکەیان نایە مشتەوە و کە خوێنی برای ڕشتبوو، خوێنیان ڕشتەوە.

سالح بەگ سێ کوڕی لە پاش بەجێ مابوون: کەیـخوسرەو بەگ، مەحـموود بەگ، مـحەمەد بەگ. ئەو شاژنە بە ناموس و خاوەن ئابڕووە، کەیـخوسرەو بەگی کوڕەگـەورەی خـۆی هـەڵگرت و ڕەوانـەی ئاستانەی سوڵتان مرادخان بوو. ئەو کارەساتەی بە سەری هاتبوو -بە هۆی وەزیـرە گەورەکانـەوە- بـە جێگەی ڕانانی پەردەی بارەگای عەرشاسایی سوڵتان گەیاند. لە بـەزیی بـێ کەمایـسی پادشـاهانەوە سنجەقی باوك درا بە کوڕ و نیشانەی پادشاشی پێ بەخشرا و بە ئارەزووی دڵ گەڕایەوە.

ئێستا کە ساڵی ١٠٠٥.ك یە، کەیـخوسرەو بەگ بە بـێکێـشە و دەردەسـەری سـەرداری ناوچـەی سوقمانە.

بەسەرهاتی کوڕەکانی دیکەی پیـرحوسێن بەگیش بەم جۆرەی خوارەوەیە:

یەکەم یوسف بەگ؛ لە بەش بەشێنەکەدا ساڵانە حەفتا هەزار ئاقچەی بۆ بڕایەوە. کە مـرد چـونکە نێرینەی لێ نەکەوتەوە، ئەو دراوە بە زولفەقار و مستەفا و زۆرابی ئیبنولئـاس دەگەیـشت؛ کـە هـەر

سێکیان کوڕی محەممەد بەگ بوون.

دووەم موحسین بەگ؛ حەفتاهەزار ئاقچەی بۆ بڕابۆوە و لە پاش خۆی کوڕەکانی -کە برایم و جەعفەر و شێخ حەسەن و مراد بەگ و نەبیە سولتان بوون- لە ناو خۆیاندا بەشیان دەکرد.

سێهەم یاقووب بەگ؛ چلهەزار ئاقچەی بەرات بوو. لەپاش خۆی سێ کوڕەکانی -کە فەڕوخ و دوندار و بابر بەگ بوون- وەریان دەگرت.

چوارەم کەیقوباد بەگ؛ سالآنە پەنجاهەزار ئاقچەیان بۆ بڕیەوە؛ بەلآم ئەو حیزەبخۆیی و سەرشۆڕیەی بە دڵ نەبوو؛ ولآت و دراوی بۆ برایانی بەجێ هێشت و خۆی گەیاندەیەمەن. لەوێش زۆری خزمەت بە دەوڵەت کرد. بە هیوای مەزنایەتی ولآتی چەمشکەزەك، هاتەوە ئەستەنبوڵ و لەوێ خوا بۆ خۆی بردەوە. چوار کوڕی هەبوون حوسێن بەگ و مەسیح و زاهید و ئیسلام بەگ.

پێنجەم کەیکاوس بەگ؛ بە مووچەیەکی زۆرکەم داسەکنابوو. کە مرد، دەیاندا بە مەنسوور بەگی کوڕی.

شەشەم پەروێز بەگ؛ زەعامەتەکەی لە پاش مردنی درا بە حەیدەر بەگی کوڕی.

حەوتەم بالوڵ بەگ؛ چلهەزار ئاقچەی جیرە بوو. دوای خۆی درا بە محەمەد بەگی کوڕی و کە ئەویش نەما، کوڕەکانی -ئەلوەند و ئەروەج و ئەحمەد- لە خۆیان بەش دەکرد.

هەشتەم گوڵاوی بەگ؛ بەشەکەی چلهەزار ئاقچە بوو. دەگەڵ مستەفا پاشای سەردار چووە شیروانات و لە شەڕەکەی چالدیراندا، دەگەڵ زۆر لە پیاوەگەورەکانی کوردستاندا ئەویش سەری تێدا چوو. پشکی ئەو، محەممەد بەگی کوڕی وەری دەگرت. کە ئەویش مرد، درا بە عەلیخانی کوڕەزای.

نۆیەم یەلمان بەگ؛ بە بیستهەزار ئاقچە ڕازی کراوە و خوا تەمەنی زۆری پێداوە و ئێستا کە (١٠٠٥.ك)یە، هەر ماوە.

بەندی دووەم

فەرمانڕەوایانی مەرداسی

ئەویش دەبنە سێ دەستە

کۆنە پیاوانی پسپۆر و لێزانی ڕاست و چەوتی ڕووداوان، بە بنج و بناوانی ڕابردووانی خانەدانە ناوەدانەکاندا ڕۆیشتوون و بۆیان ڕوون بۆتەوە کە ڕەگەزی سەرۆکەکانی هۆزی گەڕناس و سەرناسی مەرداسی، بە زنجیرەی کوڕانی ئیمام هەباسی مامی پێغەمبەری خواوە لکاوە و چۆرچۆرەی ئەم پاشاوە لەو سەرچاوە بەهەشتیەوە داتکاوە.

یەکەم هەلکەوتەیان پیرمەنسوور کوڕی سەیدحەسەنەشەلە بووە. پیاوێکی دوورەدنیا و خواپەرست و خۆپارێز بووە و جار و بارە -بە گوێچکەی دڵی- ڕازی نادیاری و بەرپیواری بیستووە. ڕەسەننامەیێکیان بە دەستەوەیە بە حەڤدەپشت دەیانباتەوە سەر عەلی کوڕی عەبدوڵلا کوڕی عەبباسی خوالێخۆشبوو.

پیرمەنسوور دەپێشدا لە لای هەکاری دەژیا؛ لەوێوە باری کرد و هاتە ئەگیل لە دەوروبەری دژی ئەگیلدا، لە گوندی پیران گیرساوە؛ دەروێش دانێکی بنیات ناو دەستی کرد بە دەروێش گرتن و شێخایەتی کردن.

شەو و ڕۆژ لە سەر دووگرد لا نەدەکەوت؛ کەمی دەخوارد و کەمتر دەخەوت و دنەی خەلکی دەدا کە لە گوناە دوور و لە خوا نزیك بن. تا وای لێهات هەموو خەلکی وڵاتەکەی کەمەندگیری پیرکرد و بوونە تۆبەکار و خزمەتکاری.

کاتێ پیرمەنسووری پیرۆز دنیای بڕێپیری دایە پشتەوە و چوو بە لای حۆریەکانی بەهەشتەوە، پیرمووسای جگەرگۆشەی، شوێنەواری لە بیر نەبردەوە؛ خانەقایەکی سۆفی بەندیشی لە گوندەکەدا ئیجادکرد و نامەخوا خواپەرستی دووچەندانی زیاد کرد. ئەوەندەی بە پرچ و ڕیش لێ هاڵان کەلی کۆتانیشی بە موو دەبەستەوە. زۆربەی هەرەزۆری هۆز و تیرەکانی مەرداسی دەستیان گلاو کرد و بە

پیری دەستگیری خۆیان ناسی.

ناوبانگی پیاوچاکی و دەست و داوێنپاکی ئەو پیاوە بێفیز و خاکیە، کەژ و چیا و دەشتەکانی، کاکی بە کاکی داگرت و لە هەموو لایەکەوە هەروا بۆرەپیاو و خاوەن ناو و نێر و مێ بوون وەك شارەمێروو ڕچەیان دەبەست و دەهاتن و تۆبەیان لە سەر دەستی دەکرد و نوشتەیان بە موفەڕك دەبرد.

کاتێ پیرەمووساش ناهۆی مەرگی پێوە نووسا و تیرێژی ودمی لەو دنیای نەمردا چرووسایەوە، کوڕی وەك دوڕی -کە ناوی پیرەبەدر بوو- بەو پەڕی ڕێز و قەدرەوە لە سەر کەوڵ و پۆستی خودادۆستی جێگیر بوو.

پیرەبەدر لە باب و باپیرانی خۆشی تێپەڕاند و سەرەوبەرەی زۆری بەو پیشە بەهرەدارەی خۆیدا و بیری لێکردەوە کە دەروێشدانەکەی بکا بە دیوەخانی سەرداری و سۆفی بەندەکەی جێگەی گیروبەندی خونکاری بێ و واز لەمانیش نەهێنێ و مەزنایەتی دووسەرە دامەزرێنێ.

دەروێش و دیوانەی دەنگدان و سۆفی و موریدی بۆ جەنگ سازدان و بە زۆری زۆرداری دژداری نەگیلی دەربەڕاند و لە گۆشەگیریەوە بوو بە قەڵاگیر و بەرماڵی شەوبێداری لە سەر تەختی خونکاری ڕاخست و کەوڵ و پۆستی دەروێشی لە سەر قاڵی و لاکێشی قەڵای نەگیل داخست. دژی نەگیل دژێکی فریە سەخت و دژوارە؛ بە لاشاخێکی ڕژد و هەزار بە هەزارەوە هەڵخراوەتەوە. ئەو لاشاخە ئەوەندەخوار بۆتەوە پیاو لە تێهەڵڕوانینی زەندەقی دەچێ و هێندەبەسامە ئەوی تەماشای بکا مچوڕکی بە لەشدا دێت.

دەماودەم دەگێڕنەوە و دەڵێن جارێك پیرێکی سەر بەرماڵ بە لای ئەو قەدپاڵەدا ڕابردووە و بە زمانی تورکی دەو چیایەی ڕاخوڕیوە و لە توانای خوداوە ئەو لاشاخە بەرەو پیرە تورکە چەمیوەتەوە و تازە خۆی بە ڕاستی نەدیوەتەوە. ئەمەش خودا دەیزانێ. ئەو هۆزەی کە لە ناو دژ و وڵاتەکەدا دەژین بە مەرداسی ناودەبرێن.

مەرداس کوڕی ئیدریس کوڕی نەسیر کوڕی نەسر کوڕی جەمیل، مەزنی هۆزی بەنی کلاب[1] بووە و لە پێشدا لە دەوروبەری حەڵەب ژیاون؛ کە ئەوسا حەڵەب دەبەر دەستی پادشایانی ئیسماعیلی

۱- واتا: بەرەی سەگەل.

میسردا بووە. ئەمیـرانی میسر خۆیەخۆ بە شەڕ هاتوون و دانیشتووانی وڵاتیش تێوە گلاون و تووشـی گێرە و قەرقەش کراون. سالّح کوڕی مەرداس کوڕی ئیدریس، کێـسی لـەو دووبەرەکایەتیـە هێنـاوە و دەوری قەلآی داوە و تەنگی بە دزداران هەلچنیوە و قەلآکەی گرتووە. کە ئەو دەنگ و باسە گەیشتەوە میسر، زاهید کوڕی حاکم٢ی ئیسماعیلی لەشکری ناردەسەر و لە سـالّی٤٢٠.ك (١٠٢٩.ز)دا خـۆی و کوڕەکەیان کوشت. ئیتـر هۆزەکانی ئاوارە بوون و لە لای ئەگیل گیـرسانەوە.

پوختەی وتار، پیـر بەدر کە بە یاریدەو کۆمەگی هۆزی مەرداسی، قەلآ و مەلّبەندی ئەگیلی خستە ژێر چۆکی خۆیەوە، ماوەیەك فەرمانڕەوایی کرد و چیدی نەیدایە سەرشۆڕی باب و باپیـرانی.

یەك لە پادشایانی سەلـجوقی[1] چاوی بڕیە وەلآتەکەی و قەلآکەی لە دەست دەرهێنـا و بـە ناچـاری هەلآت و لە مەبەستی دواییدا ڕوونی دەکەینەوە کە چی بەسەرهات.

١- ڕەنگە تەتش کوڕی ئەلپئەرسەلان بێت کە لە سالّی ٤٧٨ ڕا تا برانەوەی ٤٨٨ پادشایەتی کردووە. جەمیل

دەستەی یەکەم

فەرمانڕەوایانی ئەگیل

کە بە بلدوقانی بەناوبانگن

نووسەری ئەم ڕووپەڕانە لە باوەڕ پێکراوانیەوە بیستووە کە ناوی بلدوقانی چۆن پەیدا بووە: دوای ئەوە پیر بەدر لە بەر دوژمن هەڵاتووە، پەنای بە میافارقین بردووە و لە لای میرحوسامەدین حاوارەتەوە و لە دواییدا شەڕێك لە نێوان حوسامەدین و میرئارتقدا[1] ڕووی داوە، پیر بەدر لەو شەڕەدا کوژراوە.

پوختەی مەبەست ئەوەیە میرئەرتق بە فەرمانی ئەلپئەرسەلان هاتە سەر میافارقین و دەوری قەڵای داو دژدارانی خستە تەنگانەوە و لە جەنگەی تیرەبارانێکدا، پەیکانێك میرحوسامەدینی پێکا و تێکیەوە گلاند و گیانی لێساند.

بە کوژرانی سەردار، دژداران خۆیان بێسەر دیتەوە و بێسەرە و بەرەیی ڕووی تێکردن و دێوەزمەی دڵساردی خۆی لێکردن و ڕۆژبەڕۆژ لە کزی و کەنەفتیاندا و ئەمیرئەرتەق لە نیوەشەوێکدا هێرشێکی توند و تیژی بردنی و خۆی دەنا و ڕاکردن و مردن وەبرە و کەوت و بە شیر و نێزە دەناویان کەوت و قەڵت و بڕی تێخستن و کەسیان نەخەلستن و پیر بەدریش یەك لەو سەرپەڕاوانە بوو.

لە بنەماڵەی پیرانی مەرداسی، تەنیا پیرەکی ناوسی پیر بەدر لە کوشتن خەلەست و بە دزیەوە خزیە قوژبنێکەوە و خۆی لە دژمن دزیەوە. ئیتر هەموو هومێد و هیوای هۆزی مەرداسی ئەو گەرایە بوو کە لەو زگەدا گۆڕا بوو. گەورە و گچکەیان دەست بە دوعا و دەم بە نزا بوون کە خودا نێرینەیان بۆ بنێری و دوارۆژیان بەو بسپێری و بێسەر و سەروەر نەمێننەوە.

هەموو ڕۆژێ دوو جاران، بوومەلێڵەی بەیانی و سەرلەنگۆرەی ئێواران، ڕیشچەرمووانی مەرداسی

١- میر ئارتق لە لایەن ئەلپ ئەرسەلانی سەلجوقیەوە بە سەر ماردین و دیاربەکر ڕادەگەیشت. ئەوەی ئەو ئارتقە لە دواییدا هەتا حەلەب و بەغدایان لە بەردەستا بووە و حەوت کەس لەو ماڵە سەریان بە پادشایەتی گەیشتووە. مێژوونوسان ئەوانیشیان هەر لە ڕەسەنی سەلجووقی حیساب کردووە. دوامین کەسیان مەلیك ناسرە کە لە ڕۆژگاری ئاق‌قۆینلوودا بە دەستی حەسەن بەگی بایەندوری بەکوشت چووە و بە نەمانی ناسر، دەوڵەتی ئارتق لە بەین چووە.

له دەوری کوڵیتی ژن بیەکە کۆ دەبوون و باس و خواسی پیرە عەزیزەکەیان لێ دەپرسی؛ تا ڕۆژێك کە قەیران بەسەر چوو، ژن ژانی هاتی و کەوتە زەیستانیەوە.

حەشاماتێکی زۆر لە دەوری کۆخەکە ئاپۆرەیان داو بە تاسەوە دڵ لە مست و لەسەر هەست وێستابوون و گوێقوڵاغی موژدەیەکی خۆش بوون. یەکێ کەلە هەمووان پاپاتر و کوڕخواتربوو گوڕی بەستە ژوورەوە و بە مزگێنی کوڕەوە هاتە دەر و بۆ ئەوە هەموو کەس تێنەگا کە چی دەباران دایە، بە تورکی گوتی بوڵدوق واتا: پەیدامان کرد.

ئیتر لە خۆشی ئەو مژدەخۆشەوە، ناوی بوڵدوقیان دابە میری دواڕۆژ و هەرچی لەویش کەوتوونەوە بە بوڵدوقانی ناسراون.

یەکێ ڕیشسپی بۆی دەگێڕامەوە	کە ساڵێك لە ساڵان لە لای شامەوە
ژنێك زگپڕ و بێکەس و بۆپەسیو	پەنای بردە وێرانەیەك بێ بڕیو
کوڕی هانی، بێچارە سەیری نەکرد	لە تاوی کوڕی مرد و زۆری نەبرد
ئیتر نەیدەزانی خودا ڕۆژی خۆی	چەنێ گەورەیی و ڕۆزی دانا بۆی
ئەوەند گەوهەر و گەنجی دینێتە چەنگ	کە دەرچێ لە پێوان و هەژمار و سەنگ

کە ئەمیربوڵدوق هاتە دنیاوە، دایك لە سەر زەیستانی مرد و دنیای بەجێ هێشت. هۆزی مەرداسی کوڕیان برد و زۆر بە دڵ و داو بەخێویان کرد. کوڕێك ڕۆژەی دوو ڕۆژە بوو. وەك نۆنەمامێکی شۆخ و شەنگ و چەلەنگ هەڵیدا و پێگەیشت و داوی خاوی هەرەتی شلکی گشت کردەوە و بوو بە لاوێك وە بەر هەموو دڵ و چاوێك دەکەوت و لە گشت کردەوەدا پیاوی تەواو بوو. هۆزی مەرداسی بە دەستیگەل دەستیان گرت و لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی ئەگیلیان ڕۆنیشاند و بە ئاواتی دێرینی خۆیان گەیشتن.

ئەمیربوڵدوق لە دادگەریدا دادی سەروری داو ڕایەخی دڵنیایی لە ژێر هەموو ژێر دەستانیدا ڕاخست و دەرگای ترس و ناهەمواری بە حەوگۆڵە و کلیلان داخست. چاکەی هۆزی ئەمەگداری، گوێل بە بار و لاوێچ بە تەغار دایەوە و هەمووی لە ژێر سایەی ئەو خونکارەدا حەسایەوە.

تا چەند ساڵێك بە شانازی و سەرفرازی فەرمانڕەوایی کرد و ئەوسا ماڵاوایی لە ژیان خواست و

ڕاستەڕێی مەرگی گرتە بەر و لاشی لە باوەشی دایکی خاکا خەوت و گیانی پاکی بەرەو بەهەشتێ سەرکەوت. ئەوسا فرزەندی دڵبەندی:

میرئیبراهیم کوڕی میربوڵدوق

کرا بە جێنشین و ئەویش وەك باوکە هێژاکەی دەرگای چاکەی بە ڕووی خەڵکدا کردەوە و لە داد و بەخشندەییدا گۆی لە زۆران بردەوە. بەڵام هێمان جێگەی خۆی تەواو گەرم دانەهێنا بوو کە سێ بەردەی نایە مست بووکی ناو پەردەی دنیاداریەوە و کۆچی یەکجاری کرد.

میرمحەممەد کوڕی ئیبراهیم

لە شوێن باوکی کرا بە میر وئەویش زۆر بە سەرداری نەمایەوە و بە سەر دارەبازی مەرگەوە نیشتەوە و سێ شیرین کوڕی لە جێگەی خۆی هێشتەوە: ئەمیرعیسا و ئەمیرتەیموورتاش و ئەمیرحوسێن.

میرعیسا لە پاش بابی کرا بە فەرمانڕەوای ئەگیل. تەیموورتاش لە ڕۆژگاری باوکیدا بە سەر قەڵآ و ناوچەی باغن ڕادەگەیشت. میرەکانی پالەو لە ئەمیرتەیموورتاشەوە کەوتوونەوە؛ کە لە لیزگەی لکی دووەمدا ئەوانیش دەهژێنینەوە.

میرحوسێن بە زیندی سەری باوی قەڵآی بردنج و ناوچەی چەرموگی بە دەستەوە بوو. هێندێك لایان وایە میرحوسێن خزمی میرمحەممەدە و کوڕی نیە و لە بەر خزمایەتی، ئەو موڵکانەی دابوویە. خوا حەز کا لە لکی سێهەمدا دەربارەی میرحوسێن و کوڕانیشیەوە دەدوێم.

میرعیسا کوڕی میرمحەممەد

لە جێی بابی کرا بە میری ئەگیل. دەگەڵ براکانیدا زۆر یەکدڵ و تەبا بوون و ڕەشایی و سوپایی لە ڕۆژگاری ئەودا لەوپەڕی خۆشگوزەرانیدا بوون. لە دوای ئەوە کە سوپای مەرگ بە سەری دادا و لە ڕەشایی گۆڕیچەدا جێی بۆ کرایەوە. کوڕەکەی:

دەوڵەتشابەگ

بە دەوڵەتی بابی شابوو. ماوەیەك بە شادی ڕایبوارد و شای مردن بە سەری کردەوە و بۆ دەوڵەتی خۆی بردەوە و میرعیسای کوڕی جێگەی گرتەوە.

میرعیسا

بۆ چاکە و مەردایەتی، چاکی مەردانەی بە لادا کرد و لە رۆژگاری ئەودا ئاوەدانی و خۆشی هەموانی، بە سەر ئەو وڵاتەدا باڵی کێشاو کە ئەویش سێبەری لە سەر زەوی ئەما دوو کوڕی لە پاش بەجێ مان: ئەسفەندیار و شامحەمەد.

شامحەمەد بەگ کوڕی میرعیسا

بەڕێهاتوویی کرایە جێنشینی باوکی و زۆری نەبرد کۆچی دوایی کرد و پێنج کوڕی لە دوا مان: قاسم بەگ، عیسا بەگ، مەنسوور بەگ، ئیسفەهان بەگ، میران بەگ.

قاسم بەگ

پیاوێکی ژیر و پیتۆڵ و توند و تۆڵ و مەرد و ڕەند و هونەرمەند بوو. بۆ مشوورخۆری و ئاوەز زۆری شۆڕەسواری مەیدان بووە و لە هەموو لایەکەوە دەستنیشان کراوە. لە رۆژگاری پادشایانی ئاققۆیونلودا زۆر لەڕوو بووە. بەخێو کردنی کوڕە پادشایەکی پێ سپێراوە و لەو ساوە ناوی لەلەقاسمی بە سەردا براوە.[1]

ساڵی ٩١٣.ك (١٥٠٧.ز) کە شائیسماعیلی سەفەوی دیاربەکری گرت، لەلە قاسم لایی کرد و نەهاتە لای. شابەوە زۆر تووڕە بوو؛ لەشکرێکی بە سەرکردایەتی خانمحەمەدی ئیستاجلوو ناردەسەر ئەگیل و گرتیان و لەلە قاسمیان لێ دەربڕاند و کابرایەکی قزڵباشیان لە سەر کردەگزیر و سووریاش، کە ناوی مەنسوور بەگ بوو.

ئەگیل حەوساڵ بە دەست قزڵباشەوە بوو. لە دوای شەڕی چاڵدیران -بە کۆمەگی سوڵتان سەلیمخان- لەلە قاسم ئەگیلی ساندەوە و خۆی لێ دامەزراندەوە. دەشڵێن لە وەختێکدا کە دیاربەکر بە دەست قەرەخانەوە بووە[2]، لەلە قاسم بە فێڵێك دەستی بڕیوە و دیاربەکری لە دەست قزڵباش دەرهێناوە

١- ناوی نەهێناوە بەڵام دەبێ یاقووب کوڕی حەسەنی درێژ بێ. جەمیل

٢- قەرەخان برای محەمەدخان ئیستاجلوو، لە ئەمیرەکانی قزڵباش بووە. جەمیل

و داویەتە دەست محەممەد پاشای میری میرانی دیاربەکر.[1]

لە لای عوسمانیانیش لەلەقاسم زۆر لەپێش بووە. زۆر بە خۆشی ژیانی ڕابواردووە و کە گیانی بە خوا سپاردووە، هیچ نێرینەی لە پاش بەجێ نەماوە و مەزنایەتیەکە بە مراد بەگی برازای دراوە.

مراد بەگ کوڕی عیسا بەگ

بە ڕاسپێری مامی و بە فەرمانی سوڵتان سولەیمانخان، کرا بە فەرمانڕەوای ئەگیل. مراد بەگ پیاوێکی بەدەستودڵ و خواپەرست و گەلدۆست بووە. مردن و پرسینەوەی لە بیر نەکردووە و دڵی هەموو کەسی ڕاگرتووە. گومبەزێکی تەرز و بەرزی بە سەر گۆڕخانەی قاسم بەگی مامیەوە هەڵخستەوە. غەوارەخانەیەکی بۆ ئاوارە و بێچاران لە نزیک گۆڕخانەکە بنیات ناوە؛ هەر ڕێبوارەکی هەژار بەوێدا ڕابواردووە، لایداوە و نان و شێو و نوێن و ڕایەخیان داوە و بە خێری مامی تێروپڕی خواردووەو شەوی تێدا ڕابواردووە. ئەو میوانخانەی هەژارانە، قۆناغێک لە شار دوورە و بە خانی شەرپەتێن مەنشوورە.

چەند ساڵێك ئاوا بە پاك و خاوێنی، چاك و داوێنی لە چاکە هەڵکرد و بەریك و بەرۆکی لە پیاوێنی و پاکداوێنی ئاخنی و ئەوسا لە ئاوارەخانەی دوو دەرگانەی ئەم جیهانە بڕێپەیمانە دەرکەوت و لە میوانگەی ناو بەهەشتی بەریندا بە ئاوات گەیشت. دوو کوڕی لە پاش بەجێمان: عەلی خان و قاسم بەگ. هەردووك برا یەك لە دوی یەك کرانە میر؛ بەڵام هیچیان تەواو تامی مەزنایەتیان نەچێشت و لە تەمەنی گوڵدا چوونە بن گڵەوە و دنیای پیریان بە جوانی بەجێ هێشت.

قاسم بەگ دوو کوڕی بوون: جەعفەر بەگ، غەزەنفەر بەگ.

جەعفەر بەگ

هەر بە سەری شلکی سایەی باوکی لە سەر ڕەوی و سێوی بوو. بە فەرمانی سوڵتان سەلیم خان کردیانە میری ئەگیل. ئێستا کە تاریخ ١٠٠٥ی کۆچیە، جەعفەر بەگ ماوە و ماوەی بیست و پێنج ساڵە بە سەر ئەگیل ڕادەگا.

١- محەممەد پاشا بیقلوو (سمێڵقش) لە زەمانی سوڵتان سەلیمی یەکەمدا میری میرانی دیاربەکر بووە. جەمیل

دەستەی دووەم

فەرمانڕەوایانی پالەو

وەك دەگەڵ باس و بەسەرهاتی ئەگیلدا ڕابورد و بە وەستایی لیزگە مرواریەکەمان بە شوێن یەکدا پێوە کرد، فەرمانڕەوایانی پالەوە لەو ئەمیرتەیموورتاشەوە هاتوون کە ئەویش کوڕی میرمحەمەد کوڕی میرئیبراهیم کوڕی میربولدوق بوو.

میرتەیموورتاش لە ئاکاری باشدا بێهاوتا و لە زانایدا زۆر بەر چاو و زۆر بەدڵ و بەرچاوفرەوان بووە و لە بەجەرگیدا ناوی لە سەرووی ناوانەوە نووسراوە و لە دلاوایی و کاری پیاوانەدا لە پێش زۆربەی کەڵەپیاواندا باسی کراوە. لەو سارە کە باوکی لە بەهەشتی بەریندا حەساوە و ئەم ئەسپی تۆسنی سەرداری لە ژێر ڕکێفی خۆیدا دیوە، تا ئەو کاتەی کە چاوی لە دنیا پۆشیوە، هەرگیز گەردی نەخستە سەر دڵی هەژارێك و بارێکی نەپەڕاندەسەر لێوی هیچ داماو و پەژارێك.

کاتێ چرای ژیانی لە سەر دەلاقەی جیهان بە بای مەرگ کوژاوە، تاقە کوڕێکی لە پاش بەجێ ما ناوی هەمزە بوو. هەمزەش ماوەیەك مەزنایەتی کردووە؛ کە مردووە چوار کوڕی هەبووە: حوسێن، یەغمور، عەلی و ڕوستەم.

حوسێن بەگ کوڕی میرهەمزە

لە جێگەی باوکی کرا بە فەرمانڕەوا و لەو سەردەمانەشدا -ڕۆژگاری ئاققۆینلوو بوو- هەرا و ئاژاوە کەوتە وڵاتی دیاربەکرەوە.

حوسێن بەگ بە نیازی گرتنی قەڵای ئەرغەنی، هێرشی بردەسەر تورکمانان و لە شەڕدا کوژرا. ئەم لاوە کە هێشتە لە بادەی کامەرانی چەند چۆڕێکی فڕ نەکردبوو، مەیگێڕی مەرگ پیاڵەی بۆ پڕ کرد و بەو پەیمانە سڕی کرد و گیانی شڕ کرد. چونکە نێرینەی لێ نەکەوتەوە، جەمشیدی برازای جێی گرتەوە.

جەمشید بەگ کوڕی ڕوستەم بەگ

لە ڕۆژگاری فەرمانداری حوسێن بەگدا جەمشید بەگ ببووە پیاوی خالید بـەگی پـازۆکی. ڕۆژێـك لـە جەنگەی ڕاوەشکاردا، بازی خالید بەگ لە پڕ لە دەستی بازەوان فڕی و بەرەژوور چـوو؛ هـەر چـوو لـە تەشقی عاسـماندا لە بەرچاو ون بوو. هەموو کەس لای وابوو تازە ئەو بازە واز لەو بازرەبوونە نـانێ و ناگەڕێتەوە و لە سەر دوندی ئەستێران نەبێ نانیشێتەوە. بە سەرسووڕماوی لەو بەرزەفڕەیان دەڕوانـی و هەر هێندەیان زانی باز بە تەقڵە و قەڵەمباز سەرەو نشێو هاتەوە بەرچاو و زۆر بە گوڕوتاو خۆی لـوور کرد و سەری جەمشید بەگی کردەلیس و بە سەریەوە نیشتەوە.

خالید بەگ و هەوالانی -کە لەو ڕووداوە سەمەرەیان دەڕوانـی- ئـەوەیان بـۆ جەمـشید بـەگ بـە نیشانەی ودم زانی و هەر واش دەرچوو:

پـلاری دەسـی کوێرە هـات و نەهـات وەدی هات ئەوی گالتەیەك بوو لە لات

زۆری پێ نەچوو مامی مرد و فەرمانڕەوایی پالەوی دەست کەوت.

جەمشید بەگ پیاوێکی دنیادیتە و بە گەرم و ساردی ژیان تامێتـە و خـاوەن ئـەزموون و بەرچـاو ڕوون بوو. کاتێ کە گەورەپیاوان و خاوەن ناوانی کوردستان هەسـتان و چـوونە ژێـر سـایەی ئاسـتانەی سولتان سەلیم خانەوە، ئەویش وێڕای ئەوان قولفەی کۆیلەیی سولتانی ناوبراوی بە گوێچکانەوە کـرد و کۆلوانەی فەرمانبەری بە شانەوە گرت.

بە کۆمەگی سولتان و بە زۆری بازوانی خۆی، هێرشی بردەسەر عەرەبشای تورکمان، کە لـە لایـەن ئێرانەوە بە گزیری لە سەر پالەو دانرابوو؛ پارێزگاری ئەوێی پێ سپێرابوو. چـەند جارێـك زۆر مەردانـە دەگۆ قزلباشان ڕاچوو؛ دەستی لێ هەڵنەگرتن هەتا لە پالەوی دەرکردن و زێدی باب و باپیـرانی خـۆی ساندەوە و حوکمی لێ دامەزراندەوە.

چیـرۆکێکی سەیر لەو ڕۆژگارەوە دەگێڕنەوە. گوایە لە شەڕێکی نێوان کورد و تورکمانـدا پیـاوێکی جەمشید بەگ شیـرێکی وەبەر سەری دەکەوێ، لایەکی قاپێلکەسەری دەپـەڕێ، نیـوەی مێـشکی بـێ سەرپۆش دەمێنێتەوە. برینپێچان تەڵەزمە کوولەکەیەکی بە لاسـەریەوە دەنووسـێنن و بـە هـەتوان و شەڵتە پنجی دەکەنەوە و لە پاش ماوەیەك کەللە و کوولەکە بەسـەر یەکدا جۆش دەخۆن و درز نـامێنێ

و گۆشتەزون دێنێ و پێستی بەسەر دەکشێتەوە و بە کەللەی ئێسکی کولەکەبەندەوە ئەوەندەژیاوە کە چەند منداڵێکی دیکەشی بەرهەم هێناوە. ئەم چیرۆکە ئەگەرچی نەدەشیا لێرەدا بنووسرێ، بەڵام باوی مێژوونووسانی دەسترەنگیـن وایە؛ ئەگەر تووشی ڕووداوی سەرسوڕێن بـن، بـە سـەریدا بـاز نـادەن. منیش دامە سەر ڕچەی ئەوان و چاوم لەوان کرد.

جەمشید بەگ بە زیرەکی خۆی توانیویە مەر ووەزیرەکانی عوسمانی بە لای خۆدا بێنی و خـۆی دەگەڵ کاربەدەستە بەرزەکانی وڵاتدا زۆر ڕێك خستبوو؛ دۆستایەتی دەگـەڵ بەستبوون. وای لـە خـۆی کردبوو کە پادشاهانی خاوەن شکۆ و سوڵتانانی پایەبڵند بە دڵ و گیان هۆگری ببـوون و بـڕوای خۆیـان خستبووە سەر و بە دڵسۆزی هەرمەراستیان دەزانی.

سوڵتان سولەیـمانی خەزاکەر چەند جارێـك کـە بـۆ گـرتنی ئێـران بـە کوردسـتاندا ڕادەبـرد، بـۆ هەمدەمی و ڕاوێژکەری سوڵتانی -زیاد لە هەموو کوردان- هەر جەمشید بەگی پەسند دەکرد و دەگەڵ خۆی دەبرد.

هەرچی دەکەی و دەڵێی پەسندە	نـاکـار و کرت دەلال و ڕنـدە
هـەر وەك سەدەفـی ڕواڵەتت کڕ	قاپێلکی دڵ و دەروون لە دوڕ پڕ

هەرچی لە دەمی جەمشید بەگ دەرچوویا بە دڵی سوڵتانەوە دەنووسا و هەرچی بـە دڵ بـە ئـاواتی بـخواستایە لە دەمی پادشاوە بە فەرمان دەردەکەوت. بەو دەستەڵات و شیـرین بوونەشـی، خـۆی لـە لای خەڵك و خوا خۆشەویست کردبوو؛ خێرخواز و دەست و دڵاواز و زۆریش حەنەلبێـژ و جەفـەنگبـاز بوو. دەوڵەت و داهاتیشی دەژمار نەدەهات. لەو ڕۆژگارەدا ئەو ئەغدینە و ماڵ و پاتـاڵ و ناژاڵـە کـە جەمشید بەگ بوویە هیچ حاکمە کوردێك نەیبووە.

دەڵێن هەموو ساڵێ سێ هەزار تەگە و خەرتی سێ ساڵەی دێنا و هەر یەکە ناڵە ئەسپێك یان ناڵـە ئێستـرێکی دەمل دەکردن و بۆ بازاڕی حەڵەبی دەبردن و لە بەرچاوی کڕیـارانی ڕادەنـان و بـە ناڵـەوە دەیفرۆشتـن کە هەر ناڵەکان سەنگی چلخەڵواری وشتـری دەبوون.[1] ساڵانە دەهەزار مەڕی سەر کاسەی

١- خروار بە فارسی و خەڵوار بە کوردی سێسەد کیلۆیە. جا بەو پێیە یان دەبێ چلەکە چـوار بـێ یـان سـێهەزارەکـە سیهەزار بێ؛ دەنا دەرینایەنێ! هەژار

دەبوو؛ بەو پێیەش ماڵی بەرجووت و ڕەشمولاغ و بەرزەیی لێك دەرەوە! كە دەبێ چەندی بووبێ؟

قەلاّ و فێرگەیێكی ئایینی لە پالەو دروست كردووە و لە سەرچاوەیێكی زۆر دوورەدەستەوە ئاوی بۆ قەلاّ و شارەكە بردووە. لە شوێنێكدا كە ناوی دەمەرقاپوو (دەرگاناسنە)یە، كاروانسەرا و میوانخانەیێكی زۆر گوشاد و بەرفرەهی درووست كردووە؛ كە هاتوچۆكەران لە زستان و هاویندا بەهرەی لێ دەبینن.

تەمەنی لە سەتی تێ پەڕاند و شێست ساڵان فەرمانڕەوایەتی كرد.

لە سوڵتان سولەیمانخانی خەزاكەرەوە فەرمانێك دەرچووە كە دەبێ پالەو هەتا هەتایە، سەدەلە دوای سەدەو بەرەباب بە شوێن بەرەبابدا بە دەست كوڕ و نەتەوەی جەمشید بەگەوە بێت و هەركەس ئەم فەرمانە پێك نەهێنێ بەر لەعنەتی خوا كەوێ.

هەر بە زیندی سەری خۆی حوسێنجانی كوڕی كردبووە جێنشین. لە ئەنجامدا لە كەپرۆكەی ناهەمواری مایەی شەكەتی و ڕەنج بەخەساری دنیا، گوێزتیەوە خانووی یەكجاری و كەوتە بەر بەزەیی پەروەردگاریەوە.

چلۆن دڵ بە ژینی جیهان خۆش دەكەی؟ چلۆن بیری مردن فەرامۆش دەكەی؟

جیهان چەشنی كاروانسەرای دوودەری لە یەك دەچیە ژوور، دەچیە دەر لەو سەری

گوڵی گەش هەتا پەلك و پەڕ دەردەكا دەبینی كە زەردە و خەزەڵوەر دەكا

جەمشید بەگ پێنج كوڕی لە پاش بەجێ مان: حوسێنجان، حەسەن، هەمزە، تەیموورتاش، دەوڵەتشا.

حوسێن و حەسەن سەریان بە فەرمانڕەوایی گەیشت و لە دوایە باسیان دەكرێ. هەمزە بەگ لە خرتوپرت (متفرقات)ی دەرگای پادشادا، بە مووچەی ساڵانەی دەهەزار ئاقچە، پلەی زەعامەتی پێدرابوو؛ بەڵام چونكە دڵی باوكی ڕەنجاند، ناوی لە خانەدان سڕایەوە و دەركرا. لە پاش مردنی هەمزە، ڕوستەم بەگی كوڕی لە لایەن مستەفا پاشای سەردارەوە بەڵێنی وەرگرت كە ئەگەر دەگەڵ عوسمان پاشادا بچێتە پاراستنی شیروان، فەرمانڕەوایی پالەوی دەداتێ؛ بەڵام لە شەڕی شەماخیدا -كە دەگەڵ ئەرەسخان كرا- بە دەستی قزڵباشان كوژرا و نەگەڕاوە.

تەیموورتاش -کە چوارەمین کوڕی جەمشید بەگ بوو- لە زەمانی باییدا بە سەر خەربووت رادەگەیشت و هەر زۆر زوو مرد و دوو کوڕی هەبوون بە ناوی ئەڵلاوێردی و ئەسیل.

دەوڵەتشای کوڕی پێنجەمی هەر لە ڕۆژگاری باوکیدا ساڵێ چلهەزار ناقچەی مووچە بۆ بڕابووە و لە خرت و پرتی پادشاییدا (متفرقگی) بە زەعامەت [!] دامەزرابوو. ئەویش لەو زووانەدا مرد و دوو کوڕی بەجێهێشتن: یوسف و ئەحمەد.

حوسێنجان بەگ کوڕی جەمشید بەگ

جەمشید بەگ هەر بە زیندی سەری سەروەری وڵاتی پالەوی دابووە دەست حوسێنجان و فەرمانی بەرزی سوڵتان سولەیمان خانیشی بۆ وەرگرتبوو کە جێنشین بێ. لە پاش مەرگی جەمشید بەگ، حوسێنجان بە سەربەخۆیی لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی پالەو پاڵی داوە و لەوە بەولاوە لەو ناوەدا کەس نەیتوانی بڵێ ئەزم.

مەزنێکی دڵۆدەروونپاك و بۆ هەموو کەس چاك و بۆ بێچاران بە تایبەتی باب و کاك بوو. ئاشنا و بێگانە خۆشیان دەویست و قسەیان لێ دەبیست. ئاوازەی چاکە و پیاوەتی هەر بە کوردستانەوە نەوێستا؛ عێراق و حیجازیشی تەنیەوە و لە بەخشندەییدا حاتەم ورکەنانی لەبەر خوانی ئەو دەچنیەوە. دوای ئەوەی بەرگ و باری قیامەتی ساز داو ڕووی کردەبارەگای خوای بێ نیاز، دوو کوڕی هەبوون: مەحموود و حەسەن بەگ.

مەحموود شێتوپەتیارە بوو؛ بە کاری دنیاداری نەدەهات؛ هۆزەکانی پالەو ئەویان هەڵبوارد و مەزنایەتیەکەیان بە حەسەن بەگ ئەسپارد.

حەسەن بەگ کوڕی جەمشید بەگ

لەسەر هەڵبژێرانی لە لایەن هۆز و خزمانیەوە و بە پێی فەرمانی سوڵتان مرادخان، کرا بە فەرمانڕەوا و سێساڵان زۆر بە لێزانی و دڵسۆزی فەرمانڕەوایی پالەوی کرد و ساڵی ٩٨٦.ك (١٥٧٨.ز) -لەو دەمانەدا کە مستەفا پاشای سەردار لە شیروانەوە دەگەڕاوە- حەسەن بەگ مرد و دوو کوڕی لە پاش بەجێ مان: سولەیمان و موزەففەر بەگ.

سولەیمان بەگ کوڕی حەسەن بەگ

مستەفا پاشای سەردار، سولەیمانی کردەسەرداری پالەو. محەمەد پاشای گەورەوەزیریش لەسەر چەند مەرجێك دەگەڵ یوسف بەگ کوڕی دەوڵەتشای جەمشید بەگدا ڕێك کەوت و لە ئاستانەی بەخت هێلانەی سوڵتان مرادخانەوە فەرمانی پالەوی بۆ ساند. چەند ساڵێك لە ناو ئەو دوو خزمانەدا شەڕ و هەرا بوو. لە هەردووك لاوە گەلێك لاو کوژران و خوێنێکی بێداد ڕژا.

خەڵکی پالەو لاگیری سولەیمان بەگ بوون و یوسفیان بە دزێو دەزانی؛ ئەگەرچی یوسف لەو شیرینکورانە بوو دەبوو بیبژێری. لاوێکی زانا و ڕووناکبیر و بە ڕاوتەگبیر و هێمن و لەسەرخۆ و نەرم و نیان و مەند و مەرد و ڕەند بوو. بەڵام دەڵێی چی؟

جیهان ڕووی لە خوێڕی وکەر وناکەسە   کە تۆ تێدەگەی، ئەم گوناهەت بەسە

زۆری ئەولاوئەملا کرد و بە ناچاری لە دەرکی نامەردانی داو دەستیان بە سنگیەوە نا و چونکە شتێکی وای نەبوو چاوی چاوچنۆکان پڕ بکا، لە دەرك و دیوانان ڕێگەی نەدەدرا؛ لە داخان دایە باری باریکی و ڕۆژی ژیانی تاریکی بە سەردا هات و بە مردن لە نەهات ڕزگاری بوو.

لە پاش مردنی یوسف-هەر بە هەمان مەرجی پێشوو- بەڵێنی پالەویان بە ئەحمەدبەگی برای دا. ماوەیەکی زۆریش ئەحمەد بەگ بەربەرەکانی سولەیمانی کرد و لە ناو دۆستانی ئەو دوو دوژمنانەدا شەڕ و کوشتاری زۆر قەوما؛ بەڵام زیرەکی و کۆشایی کە بەخت و هاتی دەگەڵ نەبوو، بەهرەیەك نادا:

زۆر هەیە زۆر گێلە ستێرەی گەشە	هەیشە گەلێك زیرەکە بەختی ڕەشە
کوێرە لە تاریکیە هات و نەهات	کۆش و لەبی پڕ لە گوژاڵك و نەبات
نسایەتە بەر چاویەوە مێر ونەوێر	زۆری فسۆس گوێچ دەڕفێنن لە شێر

ئەحمەد بەگ زۆری کرد و کۆشی، بەخت ڕووی خۆی لێ داپۆشی و لە ئەنجامدا بە هومێدی ناوڕوێدانەوەی سوڵتانەوە ڕووی کردەئەستەنبوڵ و هەر لەوان ڕۆژانەشدا ئەخۆشی ڕشانەوەی تووش هات و تووشی گۆڕستانی کرد. ئیتر مەزنایەتی پالەو -بەبێ بەرهەڵست- بۆ سولەیمان مایەوە.

دەستەی سێهەم

فەرمانڕەوایانی چەرموگ

گوتمان میرمحەمەد قەڵای بردنج و ناوچەی چەرموگی دابە میرحوسێن و هێندێك بە کوڕی میرمحەمەدی دەزانن و بڕێکیش هەر بە خزمی دادەنێن.

میرحوسێن سەردەمێك مەزنایەتی چەرموگی کردووە و مردووە و کوڕەکەی جێی گرتووە.

میرسەیفەدین

بۆتە جێنشینی میرحوسێن و کە ئەویش لە دنیا کۆچی کردووە و لە بەهەشت نیشتەجێ بووە:

شایوسف

بە میراتی شابووە و ئەویش ماوەیەك مەزنی چەرموگ بووە و مردن بەرببنگی گرتووە.

ولات بەگ

وڵاتەکەی دەست کەوتووە؛ کە ئەویش بەرەو مەڵبەندی مردووان باری کردووە:

شاعەلی بەگ

قۆڵی لە سەرداری هەڵماڵیوە؛ لە پاش ماوەیەك ئەویش بەرگی ژیانی داماڵیوە و لە دنیا نەدیو بووە،

ئەسفەندیار بەگ

ئەسپی لە مەیدانی مەزنایەتیدا تاو داوە و کاتێ ڕوستەمی مەرگ تیری لە چاو داوە و لە شارادا نەماوە،

بایەندور بەگ

باوی بووە و جێنشینی باوی بووە و کە دەستی مەرگ خاوی کردۆتەوە و مەزنایەتی جێ هێشتووە، فەرمانڕەوایی چەرموگ بە محەممەد بەگ گەیشتووە.

محەممەد بەگ

کە ناوی مەزنایەتی لێ نراوە، لەو دەمەدا چەرموگ لە لایەن قزڵباشانەوە داگیر کراوە. محەممەد بەگ قزڵباشی لێ دەرپەڕاندن و مەزنایەتی باب و باپیرانی وەگیر خۆی هێناوە.

لە پاش گیرانی دیاربەکر، لە لایەن سوڵتان سەلیمخانی خەزاکەرەوە فەرمانی پیرۆزی بۆ دەرچوو کە ناوچەی چەرموگ بۆ ئەو خانەدانە بێ؛ بەڵام مەرجیش ئەوەیە داهاتی فەلەکانی ئەو ناوە دەبێ بە دیوانی دیاربەکر بگات و هەموو ساڵێ دەیخەنە ناو خەزێنەی دیاربەکرەوە.

ئێستا مەزنایەتی چەرموگ وا بە دەست محەممەد بەگەوە.

بەندی سێهەم

فەرمانڕەوایانی ساسۆن

کە لە پاشان بە ناوی حەزۆ ناسراون

چیرۆکوانی وتارزانی ئاستانی ڕاستان و پێشەنگان و ئالاّ بە دەستانی داستانی زۆر بە داب و دەستوور، لە سەر ئەو مەبەستە سوورن کە ڕەگەزی کۆنی فەرمانڕەوایانی ساسۆن و پادشایانی ساسانی، هەر لە یەك تۆ گووراون و هەر لە بنجێك ڕواون و پاراوی یەك دەراون. هیچ گومان و سۆشی نیە خانەدانی ساسۆنی و میرەکانی بدلیسی، پشتی پێشوویان کیسرا بوون و لە یەك هێشوو چنابوون و لە دوارۆژدا لێك جیا بوونەوە. ئەو دوو ماڵە لە دوو برا کەوتوونەوە: عیززەدین و زیائەدین.

ئەو دوو برایە لە پاتەختی ئەرمەنەوە -کە ئەوساکە ئەخلات بووە- دەرچوون و هاتوونە بدلیس و قەلاّی ساسۆنیان لە «تاویت» ناوێکی گورجی گرتووە و عیززەدینی بە سەر ڕاگەیشتووە.

درێژەی ئەم باس و خواسە لە بەسەرهاتی فەرمانڕەوایانی بدلیسدا دەخەینە بەر چاو.

چونکە کورد بە عیززەدین دەڵێن عیززین، ئەو فەرمانڕەوایانە بە عیززانی ناسراون[1] بە شوێن ئەو بارەبارەدا گەلێك لە هۆزی ڕۆژەکی چوون و لەو ناوە مانەوە و هۆزی نیشتەجێی کەوناراش چوارن: ١- شێرۆیی[2] ٢- بابوسی ٣- سوسانی ٤- تەموقی. کاتێکیش ناوچەی ئەرزەن[3]یان گرت، هۆزەکانی خالدی و دێرمغاری و عەزیزان و هی‌تریش هاتنە ژێر فەرمانیانەوە.

فەرمانڕەوایانی ساسۆن دەناو پیاوە مەزنەکانی کوردستاندا بە بەخشندەیی و سەربەرزی بەناوبانگن و لە ڕۆژی هەرا و هەنگامەشدا ناو هەر ناوی خۆیانە و هەمیشە دەگەڵ خونکار و دەسەلاّتدارە زۆر زەلامەکاندا بە دۆستایەتیان ڕابواردووە. پادشایانی ئاقۆینلووی تورکمانی و قزلباش و

١- لە نوسخەیەکدا عیززدین نووسراوە. عەونی

٢- لە نوسخەیەکی دەستنووسدا شیرویی. عەونی

٣- شارێکی زل و قایم بوو لە باکووری ڕۆژاوای وان. جەمیل

عوسمانی -کە هێرشیان بۆ کوردستان کردووە- دەستیان بۆ مەزنەکانی ساسۆن نەبردووە و بە خۆڕێکخستن و نەرمونیانی لە دەستیان خەلستوون و بگرە زۆریش ڕێزیان لێگرتوون.

یەکەم کەسێکی لەو فەرمانداراننە ناوی بە کاری کەوتۆتە سەردەم و زارانەوە، میرنەبوویەکرە؛ کە دوو کوڕی زۆر بە کردەوە و ئاکارچاکی بووە و ناویان: خدر بەگ و عەلی بەگ بووە.

خدر بەگ کوڕی میرنەبوویەکر

لە پاش مەرگی میرنەبوویەکر، خدر کرا بە جێنشین و کاتێ کە پەلکی سەوزی ژیانی بە سۆزەی شەختەی مەرگ زەرد هەلگەڕا و سەرچاوەی زیندەگانی وشکاوی هات -چونکە هیچ نێرینەی نەبوون- برای کرایە جێگری.

عەلی بەگ کوڕی میرنەبوویەکر

لە پاش نەمانی خدر بەگ بە قۆڵ لە سەرکێشانی هۆز و تیرەکانی ئەو ناوچە و مەڵبەندانە، جێگەی باپیری گرتەوە. عەلی بەگ پیاوێکی بادەنۆش و دڵتەر و سەرخۆش و تەرپۆش بوو؛ هۆشوبیری هەر لە دەوری بەڵەکچاوان و بەژنزراوان خولیدەخوارد و دڵ و دینی بە بادەو مەیگێڕی سادەئەسپاردبوو؛ هەمیشە دەدڵی خۆیدا بە زەمزەمە دەیگوت:

رمزان پاراوکە هەوری خاکەلێوە! چت لە دەریایە؟   دڵۆپێك مەی هەزار خەڵوار و بار مرواری هێژایە

کوولەکەی بادەی ئاڵ ببووە کوولەکەی گیان و کۆڵەکەی ژیانی و ماچێکی دیم و ڕووناڵانی، لە گەنجی نارورون و قاروونان بە چاکتر دەزانی. کۆڕی قسەی خۆش و بە پێکەنین و بزە و چێژەی کەبابی مەزەی بەلاوە لە دیتنی مزگەوت و بیستن لە مەلای مێزەر بەسەر پێ خۆشتر بوو.

لەو کاتەدا کە میر ومەزنەکانی کوردستانی -بۆ خۆ نزیك کردنەوە- چوونە لای شائیسماعیل و زۆربەیانی گرت و ولاتەکەیانی داگیرکرد، شاعەلی بەگی بەدڵەوە نووسابوو. ئەوی عەلی بەگ ڕەچاوی کردبوو هەر ئەوەش ڕەفتاری شابوو. بەو هۆیەوە لە چنگ گیرۆدەبوون خۆی ڕەها کرد و تەنانەت بووش بە هاونشین و هاوپیاڵەی شا. شەو و ڕۆژ لە ژووری تایبەتیدا دەگەڵ شا و شایانی بەردەمی شادا مەست و پیاڵە بە دەست نۆشانۆشی بوو؛ بە سەرخۆشی ڕایدەبوارد.

عەلی بەگ دەگەڵ شەرەف بەگی بدلیسدا زۆر ئاشنا بووە و شەرەف بەگ کچی ئەوی هـانیوە و بـە چاوی باب و فرزەندی لە شەرەف بەگی ڕوانیوە.

عەلی بەگ هەر لە تەوریز بادەی مەرگی لە دەست فریشتەی خوا فڕ کـردووە و کـە مـردووە سـێ کوڕی هەبوو: مـحەمەد بەگ، خدر بەگ، شاوەلی بەگ.

خدر بەگ کوڕی عەلی بەگ

کە عەلی بەگ لە تەوریز بوو، مـحەمەد بەگی کوڕی دەگەڵ بـوو. هـۆز و خزمـان -کـە بـە مردنیـان زانـی- بـە تێکڕایـی خـدر بـەگیان بەگـەورە هەڵبـژارد و مەزنایـەتی ساسـۆنیان پـێ سـپارد؛ بـەڵام شائیسماعیل فەرمانی ساسۆنی بۆ مـحەمەد بەگ دەرکرد. سەرئەنـجامی بەسەرهاتی ئـەو دوو برایـە لە داهاتوودا دێ. شاوەلی بەگیان هێشتا بابی مابوو بە جوانەمەرگی کۆچـی لـە دنیـا کـرد و ئێـستا کوڕێکی ماوە ناوی دیادینە.

مـحەمەد بەگ کوڕی عەلی بەگ

کە زانی هۆزەکانی ساسۆن خدر بەگیان بە گەورە داناوە، چاری هەر لەوەدا دی کـە بـە خـۆی و چـەند کەسێك لە دەست و پێوەندانەوە پەنای بردەبەر سوڵتان سەلیمخان. لە کاتێکـا کـە سـوڵتان بـە نیـازی گـرتنی قـاهیرەی میـسر کەوتـە ڕێ، مـــحەمەد بـەگیش وێـڕای بـەخت و هـات، دەبـەر ئـاوزەنگی دوژمنڕەتێنی سوڵتاندا بوو.

لە شەڕی چەرکەسـاندا زۆری گیانبازی کرد و تەنانـەت ئـەو ڕۆژە کـە چـەرکەس شـکان و لاشـەی کوژراوان بەسەر دەکرانەوە، کە لەشی مـحەمەد بەگیان بە زامداری و کەلەلایی و بگرە بـێگیـان یـان نیوەگیان دەناو کوژراواندا دیتەوە، وەزیران و سەرداران ئـەم ڕووداوەیـان گەیاندەسـوڵتان و فەرمانیـدا بژیشك و لوقمانیان لێ کۆکردەوە و پێداویستی دەرمانیشی لە خەزێنەی دارماڵ درا. وەزیرانی پایەبەرز گوتیان ئاواتت چیە بیدرکێنە تا بۆتی پێك بێنیـن؟ ئەویش دڵخوازی ئەوە بوو کـە والیـەتی ساسـۆنی بدەنێ و ئەرزەنیشی بۆ بـخەنە سەر؛ کە لە سەر ئەرزەن دەمێك بوو دەگەڵ میـرانی حەسـەنکێف هـەر

هەرا و مشتومڕیان بوو. وەزیرانی پایەبڵند هەموو دڵخوازیان پێك هێنا و فەرمانی بێ‌لام و جوومی بۆ دەرکرا. خدر بەگ هەر بە خۆشی خۆی دەستی لە ساسۆنێ بەردا و کارێکی لە وڵاتی حەزۆ پێ سپێرا و ماوەیەك لەوێ مایەوە ئەوسا لە ژێر نوێنی خاکا حەسایەوە.

خدر بەگ چوار کوڕی لە پاش مان: سوڵتان مەحموود، ئەحمەد، یەعقووب، محەممەد.

سوڵتان محەممەد بە مردنی خۆی مرد و یاقووب بەگ ساڵی ۹۹۲.ك (۱۵۸٤.ز) نزیك بە کلیسای موخران -کە لە نزیك تفلیسە- لە شەڕی قزڵباش و سماعونی گورجیدا شکا و لە گەڕانەوەدا لە دەربەندی تومانس کوژرا.

بەڵێ محەممەد بەگ بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆی ساسۆن؛ بەڵام مەلیك خەلیل -فەرمانڕەوای حەسەنکێفێ- ناوچەی ئەرزەنی ئەدایە و قەڵاکەی دەسکاری و قایم کرد و دزداری لێ دانان کە بیپارێزن.

محەممەد بەگ بە یارمەتی شەرەفخانی بدلیس و شاعەلی بەگی والی جزیرێ، لەشکری بردەسەر و قەڵای ئەرزەنی خاپوور کرد و مرۆڤی مەلیك خەلیلی لە ئەرزەنێ دوور خستنەوە. پاش چەنددەساڵ فەرمانداری کردن، فەرمانی مردنی بۆ هات و قەڵای ژینی ویران کرا و لە بن تونی ئاخدا دامەزرا.

شەش کوڕی بوون: سولەیمان بەگ، بەهائەدین بەگ، سارۆخان، خان‌بوداغ بەگ، حوسێن بەگ و عەلی بەگ. سێ کوڕی- یەك لە دوو یەك- مەزنایەتیان کرد و لە حوسێن بەگ حەسەن بەگ ناوێك مابوو. لە پاش کوژرانی سارۆخان -کە محەممەدی کوڕیان کردبووە جێنشینی- ئەو حەسەنە بەرببنگی محەممەد بەگی گرت و هەر کەسە بۆ لای خۆی ڕاکێشاو محەممەد بەگ هاواری بۆ فەرهاد پاشای سەردار نارد و ئەویش حەسەن بەگی گرت و دایە دەست محەممەد بەگ و ئەویش بە سێ کوڕانەوە لە ناوی برد.

بوداغ بەگ مرادخان ناوێکی لە پاش بەجێ ما و لە سەفەری گورجستان بێ‌سەروشوێن چوو. مرادیش دوو کوڕی ماوە بە ناوی بەهائەدین و بوداغ. عەلی بەگ هەر لە ڕۆژگاری بابیدا مرد و کەسی لە پاش بەجێ نەما.

سولەیمان بەگ

کوڕی محەممەد بەگ کوڕی عەلی بەگ

ساڵی ٩٢٧.ك (١٥٣٠و٣١.ز) لەسەر فەرمانی بەرزی سوڵتان سولەیمانخان، کرا بە جێنشینی بابی و فەرمانڕەوایی ساسۆنی درایە. ناوچەی ئەرزەنیش کرا بە مووچەی بەهائەدین بەگی برای.

سولەیمان بەگ زۆر بەوەج و سەنگین و گران و خۆگر و ئاکار ڕەنگین بوو؛ لافی پادشایانی لێدەدا. بەوپەڕی سەربەرزی و چاوتێریەوە ژیاوە و هەرگیز سەری بۆ هیچ ئافەریدەیەك نەچەماندووە و لە دەهەندەیی و نان بدەییدا لە هەموو کەسی تێپەڕاندووە.

کاتێ کە سوڵتان سولەیمانخان بەغدا و بدلیسی گرت و لە دەربەندی کیغندوورەوە تێپەڕی و خێوەتی عاسمان ڕووشێن و بارەگای زەوی لەرزێنی لە دەشتی ئەرزەندا لێدا و لە سامی ئەو سامدارە، باڵدار باڵی دەوەراند و ناڵدار ناڵی دەپەڕاند و کەژ و کێو -لە ترسانی- سەریان دەبەرخۆ نابوون و ئەستێرەی عاسمانان بە سەرسامیەوە تێوە ڕامابوون، سولەیمان بەگ هەر مووشی لێ نەبزووتن و گنج مانابێ نەیهاتی و مینا تۆڵا پۆڵایەك لە ساسۆن ما و تەکانی نەخوارد و ئازووقە و بژێوی لەشکری نارد و بەخێر هێنانی بە ڕاسپاردن ڕاسپارد و خۆی نەهاتە سەردەرانە ڕامووسان و بە دەست و پەلدا نووسان. تەنانەت نەیهێشت کە شەمسەدین بەگیش ڕوو بکاتە مەڵاتیا.

سولەیمان بەگ پیاوێکی تەڕ و دڵ بە دنیا خۆش و خۆشگوزەران بوو؛ هەر بە زیندی سەری -بەر لەوە سەری ئاوابێ- بەهەشتی خۆی ساز دابوو. هەموو دەم و ژەمێکی دەگەڵ بادەی پیر و سادەی جواندا ڕادەبوارد و لە هەموو سات و کاتاندا کوڵمەسۆر و مل بە مۆری وەك فریشتە و پەری و هۆری دەوریان دابوو. لێوی شیرین و ناڵی دەمژی وەمەی دێرین و تاڵی فڕ دەکرد. تاوێك بڕیار و خەمڕەوێنی شۆخ و شەنگ و دەلال و چەلەنگی بەسەر نەدەبرد و گاوێك دوور لە دەنگی قاقا و ساز و سەمتوور و دەف و بلوور هەڵی نەدەکرد. هەروا بەکامەرانی ڕایبوارد تا لە ئەنجامدا بە نەخۆشی خوروێلکە فەرەنگی، دنیای بەرچاو تەنگی بەجێ هێشت و کەسیشی بۆ جێنشین لە پاش خۆی بەجێ نەهێشت.

بڕوێنێ لە ژین و سەرئەنجامەکەی — سەرەوژێری کردن جەم و جامەکەی
بەهاری ژیان پاییزی مەرگی هەس — هەتا سەر خودایە دەمێنێت و بەس

بەهائەدین کوڕی محەممەد بەگ

لە پاش مەرگی برای -بە فەرمانی بەرزە نیشانی سوڵتان سولەیمانخان- لە جێگەی سولەیمان بەگ لە سەر تەختی فەرمانڕەوایی ساسۆن دامەزرا. فەرمانەکەی بە ناوی فەرمانڕەوای حەزۆ نووسراوە.

بەهائەدین پیاوێکی سەرسۆفیلکە و نامالّدێوانە بووە و زۆریش دڵاوا و دەست بڵاو و ئازا و نەترس بووە. لە ڕۆژگاری سولەیمان بەگدا چیان لە ئەرزەن ئەدەدایە و لە باتیان سەدهەزار ئاقچە لە دەرامەتی ناوچەیەکیتر وەردەگرت. وڵاتی خۆی بەجێ هێشتبوو؛ پازدەساڵان جار بە سواری و جار بە پیادەیی، دەبەر ئاوزەنگی هەمیشە لە سەری سوڵتاندا لە ئەستەنبووڵ خەریکی ڕاووشکار دەبوو. سوڵتان سولەیمان ناوی لێ نابوو«دەلوو بەهائەدین»[1]. هەمیشە بەسەری دەکردەوە و بەخشش و خەڵاتی شاهانەی دەدایە. هێندێك جاران لە سوێرەك میرلیوا بووە و بە سەر جێگەیتریش ڕاگەیشتووە؛ بەڵام دەست بڵاویەکەی کاری لەوەیدا نەبووە. ئەگەر یەکێك کۆڵەپووشکەی بۆ هێنابێ، کۆشکی بە پاداش داوەتێ و لە بەرانبەر پشیلەیێکی پێشکەشی، وشتری لۆکی دەبەخشی. ئیتر چاوچنۆك و خوازەڵۆك و نانی- نانی و چەورە و لات و زمان لووسان -کە ناسیان چەندەساوێلکە و لە باران خۆشبار هاتووە- دەوریان لێداو سەریان پێچا و هەر یەك بە جۆرێك دەیدۆشی و شتی لێ دەکێشایەوە. ساڵانە دۆزی شێست هەتا حەفتا هەزار فلوری زێڕ هەر دەرامەتی حەزۆ بوو؛ بیست هەزاریشی لەم و لەو بەدەستەوا وەردەگرت و هێشتا بەرگەی نەدەگرت و لەشکری گەدا و دادۆشان هەروا لە زێدەبووندا بوون. کاتێ کە مرد سیهەزار فلوری وامی بێجێگەی بۆ میراتگران بەجێ هێشت.

تۆ کە بەخشندەی ببەخشە لە بوود مەیکە بە کڵاوی ئەحمەد و مەحموود

پێنج کوڕی هەبوون بەڵام قەرزداری و نەداری بابیان لە پەروپۆی کردنەوە و لێشیان نەدەوەشاوە ببنە فەرمانڕەوا. بۆ چەند ڕۆژێك سولەیمان بەگی کوڕی ناوی حاکمی حەزۆی لێنرا. دوایی درا بە ساروخانی برای.

بەهائەدین پتر لە سی ساڵ مەزنایەتی حەزۆی کرد و کوڕەکانیشی نێرینەیان لێ نەکەوتەوە.

١- دەلوو بەهائەدین: بەهائەدینە شێتە.

ساروخان بەگ کوڕی محەممەد بەگ

هەتا بەهائەدین بەگ لە سەر دنیا بوو، ساروخان بەگ لە حەزۆ ئاوارە و هەڵوەدا ببوو؛ بە دەربەدەری و خاکەسەری دەژیا. جار بە جارە بارگیری یان شیروی یاخۆ کسان یان مووش یا سوێرەکی لە دیوانی پادشاوە بە زەعامەت پێدەدرا و مووچەی ئەوی لێدەدرا و زۆر جاریش بە بەرهەڵدایی دەسووڕایەوە و کەس ئاوڕی وێ نەدەدایەوە. جا وەك دەڵێن: «مەرگی کەر بۆ گورگ خەنەبەندانە»، لە پاش هەژدەساڵ بە کلۆڵی ژیان، کە بەهائەدین لە گڵدا خەوت، بەختی ساروخان لە خەو ڕاپەڕی و پەنای بە ئاستانەی سوڵتان سەلیمخان برد. خوالێخۆشبوی بەهەشتی محەممەد پاشای وەزیری زانا و بەڕاوتەگبیر، کە وەك شیری جەوهەردار و زێڕی تەواو عەیار و چاوەدێری نەجیبزادە بێخودانەکان و لایەنگری کەونە خانەدانە ئاوەدانەکان بوو،

هەزار ئافەریم بۆ وەزیری وەها گرێی کاری ئاڵۆزی کردن ڕەها

دەماودەم بیستبوویەوە کە بەهائەدین لە زەمانی ژیانیدا هەمیشە دەیگوت: کوڕەکانم بۆ ئەوە ناشێن کە فەرماندار بن و تێیان ڕانابینم کە بتوانن لە سەر کار بن؛ هەر چەندەحەسەن پاشای میری میرانی دیاربەکر -کە فرزەندی دڵبەندی خودی ئەو وەزیرە هونەرمەندەش بوو- لەبەر باوکی پایەبەرزی خۆی پاڕایەوە کە سولەیمان بەگی کوڕەگەورەی بەهائەدین بکرێتە جێنشین، ملی نەدا و گوێی پێ نەدا و شانی لێ هەڵتەکاند. فەرمانی حەزۆی بۆ ساروخان ساند و بە خەڵاتی شاهانەی لاواندەوە و لە سەر کورسی فەرمانڕەوایەتی دامەزراند. ماوەی پێنج ساڵ زۆر بە دادگەری و گەلپەروەری مەزنایەتی کرد و چونکە فێرە تریاککێشان ببوو، تووشی چەند نەخۆشیەکی دەبنەوبڕ و حەستەم هاتبوو. ئەویشی لێ ببوونە سەرباری دەردی تریاك بەباکردنی.

لەو کاتەدا کە لەشکری هەمیشە لە سەری پادشاهی، بە سەرداری مستەفا پاشابەرەو شیروان و گورجستان ڕەوانە کرابوو، ساروخان بەگیش ڕەگەڵ کەوت و لە شەڕی چاڵدیراندا ئەویش دەگەڵ لەشکری دیاربەکر و کوردستاندا پێشەنگی سوپای ئیسلام بوو؛ کە لە پرونەکاو لە گاوی ڕۆژبەردا قزڵباشان وەك باشووی ئاکام لوریان بوونێ و تێیان ڕۆهاتن و چەرمیان کردن و لە ناویان بردن و ساروخانیش وێڕای ئەوان دەستەملانی مردن بوو. محەممەد بەگی کوڕی لەو دروچڕەدا خۆی کووزووو کرد و بە هەزار

پەلەپرووزە لە چنگ مردن خەلەست و کەولی خۆی دەرباز کرد.

لە پاش پرسە و سەرەخۆشی و شکاندنی تازیەتباری و ڕەشپۆشی، لە جێی باوکی دانرا. کوڕەکەی دیکەی -کە ناوی عەلی بەگ بوو- هێشتا هەر لاوێکی دەمڕووت بوو کە مردن کردیە قەرەبروت و بە جوانەمەرگی سەری نایەوە.

محەمەد بەگ کوڕی ساروخان بەگ

ساڵی ٩٨٦.ك (١٥٧٨.ز) کە باوکی کوژرا، تەمەنی هەژدەساڵان بوو. بە هیمەدادی مستەفا پاشای سەردار کرا بە سەرداری مەڵبەندەکە و گیروبەندی دنیاداری و پارێزگاری کەوشەنان و ئاگاداری لەشکر و قۆشەنانی پێ سپێرا. لە ڕاستیشدا لاوێك بوو لاوچاك و پەللەرەوشت و قشت و ئاکارچاك. لاسا و پەیڕەوی ڕۆمیانی دەکرد و خۆی لە باری ئەوان هەڵدەخستەوە. بە گەورەیی هەوای فێر بوونی خوێندن و نووسینی کەوتە سەر و دەبەری ڕاچوو. سیوادی فارسی و خەتێکی شکستەی بۆ خۆی پێکەوەنا. جارجارە کە مەشقی لە بەر دەستنووسی میرزا چاکانی کارامە دەکرد، زووی هەڵدەگرتێ و زۆر جوانی دێناوە و لە ناو هونەراندا هەر ئەمەش فێر بووە.

لە پاڵ خۆیدا ناواتی بەرزی هەبوو؛ بەڵام بە کردەوە چی وای بۆ نەکرا. ئەوی چاکی لێدەزانی هەر لاساکردنەوەی بەچکە ڕۆمیان بوو. لە جلکی ڕەنگاوڕەنگ و خواردنی گرانبایی و خواردنەوەی سەر و دڵخۆشکەردا کەس لە بازێڕیانیش بە قولەقاپەی ڕاندەگەیشت و ڕۆمیش دەسکیان لە دوو نەدەکرد.

لە پاشان وازی لەو وازوازیەش هێنا و ساڵی ١٠٠١.ك (١٥٩٣.ز) بە نیازی حیجاز باری سەفەری لێنا و چەند چۆڵ و بیابانی بڕی و بە چەند کەل و کەژ و دەشت و بەژاندا تێپەڕی و خۆی گەیاندەبەستی پیرۆزی مەککە و چاوی بەو کابەیە ڕوون کردەوە؛ کە جێی لە دەورگەڕانی «پیاوانێ کە سارد و سەودا و بازرگانی خوایان لە بیر ناباتەوە» و بە فەرمانی «ڕوو بکە مزگەوتی بەستەوە» پشتەماڵی بەست و چووە ئەو شوێنە کە «هەر کەسی بچێتێ ترسی نامێنێ» و بانگەوازی «کێ لە دەستی دێ دەبێ سەر لە ماڵی خودا بدا»ی بە دڵ ژنەوت و لە سەر سپاردەی «لە ئەرك پێك هێناندا یادی یەزدان زۆر بکەن» دەمی لە نزا نەسرەوت و ڕەگەڵ کاروانی: «هەموو بەرەو ئێمە دێنەوە.» کەوت کە ئەوەش ئەوپەڕی بەختیاریە.

بەڵام زۆری خۆ بە کاروباری سەرداریەوە ماندوو نەدەکرد و ئەرکی فەرمانداری -وەك پێویستە- بەرێوە نەدەبرد. هەوساری کارداری دابووە دەست شەمسەدین کوری فەریدوون‌ئاغا و کردبوویە هەمەکارەی خۆی و ئەویش بە ئارەزووی خۆی دەبزووتەوە و دەستی میری لە تەختە بەستبوو. بە بێپرسی شەمسەدینێ نەیدەتوانی پەنجە دەناوێ رابکا یان دەست بۆ پووشکەیەك بەرێ. لە هەستان و رۆنیشتن و سەردان و بە خەڵك گەیشتنیشدا، دەبوایە پرسی بەو کوێخا سەهندەیەی بکردایە.

خزم و دۆستە دڵسۆزەکانی محەمەد بەگ -کە رکیان لێ هەڵدەگرت و سەربزێویان دەنواند- هەمووی لە وڵات وەدەرنان؛ تەنانەت نیازیشی وابوو ئاغاکەی خۆی بکوژێ. کاتێ کە حەسەنخان و غازانخانی کوری حەسەنخانی پسمامی کوزران، کچی حەسەنخان و خوشکەکەی خۆی -کە ژنی غازانخان بوو- لە شەمسەدینی کوێخای مارە کردن. مێشکی محەمەد بەگی بە جۆرێك لە بادی هەوایی دەماندبوو، کەللەی پێ لە کەللەی فەرمانرەوا پایەبەرزەکان دەدا. لەشکری بردەسەر جزیر و نیازی وابوو کە شەرەف بەگ دەرکا و میرمحەمەدی برای لە جێگە دابنێ. هەمیشەش دەگەڵ هۆزی رۆژەکی و زەرقی و سلێمانیدا -کە هاوسای بوون- شەروکێشە و هەرای بوو.

ساڵی ١٠٠٤.ك (١٥٩٥و٩٦.ز) لە پاش هەژدەساڵ مەزنایەتی کردن، کوێخای مردن بە سەری کردەوە و خوا بۆ خۆی بردەوە و چ منداڵیشی نەبوون.

ئەحمەد بەگ کوری خدر بەگ و محەمەد بەگی برای

دوای ئەوە کە محەمەد بەگی ساروخان بەگ فیزخانەی جیهانی بەجێ هێشت و بەرەو گۆرِستان رۆهێشت، شەمسەدینی کوێخا -کە خۆی کردبووە شێرەکوللە و کموچك بەدەستی گەل- ئەحمەد بەگی کردەمەزنی حەزۆ و هۆز و تیرەکانیش بە دەستی گەل ملیانداو دایاننا و بە هۆی مراد پاشای میری میرانی دیاربەکرەوە، رووداوەکەیان بە بەر گوێچکی پێچکی تەختی بەبەختی سوڵتان راگەیاند.

محەمەد بەگ کوری خدر بەگ لە رۆژگاری محەمەد بەگدا لە دەست دەسەڵاتی شەمسەدین وڵاتی جێهێشت و لە لای میری بۆتان دەژیا. لەو کاتەدا کە محەمەد بەگ مرد، ئەو لە شاری

ئەسعرد بوو. کاتێ کە زانیمەوە ئەحمەد بەگی برای کراوەتە میری حەزۆ، دەگەڵ بەهائەدین بەگی کوڕی مرادخان -کە ئەویش نزیکەی دوو ساڵ بوو وێڕای شامراد و حوسێنئاغای سۆسانی و بارامئاغا و هێندێك ئاغایترا، لە چنگ شەمسەدین ئاوارە ببوون و لە بدلیس و شیروانیان ڕادەبوارد- بە تێکرایی بەرەو حەزۆ هاتن. لەو گەلەکۆمەگیە شەمسەدین زۆری ترس ڕێنیشت و چووە بنکلیشەی ئەحمەدبەگەوە و هێنایە سەر ئەو بڕوایە کە هەرچۆنێك بێ محەممەد بەگی برای خۆی بکوژێ. محەممەد بەگ هەستی بەو کەمین و بەینە کرد و خۆی ئەختە داوی کوێخاوە و لە ڕێوە بای داوە و دەگەڵ ئاغاکانی سۆسانیدا خۆی گەیاندەقەڵای ساسۆن.

پیاوماقووڵانی ئەو ناوە -کە لەبەر دەست و دەمی پیسی شەمسەدین وەتەنگ هاتبوون- لە دژی ئەو دەگەڵ دوژمنێ پێك هاتن و زۆر بە ڕووخۆشی پێشوازیان لێکرد و دەرگای قەڵایان بەڕوودا کردەوە. ئەو قەڵایەش لەو هەڵەمووتانەیە کە خەرتەل تا بەسەریا خولدەخوا دەبێ هەزارجار تل بدا و ڕەشەبا لە پێ هەڵگەڕانیدا شەکەت و فل دەبێ.

دەبوو پاسدەر لە سەر سەربانەکانی پشتی دانوێنێ

دەترسا گومبەزی عاسمانی شین شانی بڕووشێنێ

بە شوێن ئەو ڕووداوانەدا شەمسەدین بنێشتی لێ پووچەڵ بوو؛ مەنجەڵی نامەردی هاتە کوڵ و هەڵچوو؛ پەلاماری ئەحمەد بەگی دەستکردی خۆیدا و کراسی سەرداری -کە خۆی بۆی بڕیبوو- لە بەر دادڕی و کۆت و زنجیری خستە پا و دەستەوە و وەك دیلێك لە گۆشەی زیندانی بەستەوە و بەهائەدین بەگی لە جێگەی ئەو قوت کردەوە. سێ-چوار هەزار پیادەو سواری بۆتانی و شیروانی و زەرقی لە خۆی هاڵاند و بە نیازی تاڵان و گرتنی قەڵای ساسۆن و محەممەد بەگ و پیاوەکانی، بە هەڵدەداوان خۆی گەیاندەئەو ناوە و لە ڕۆژاوای قەڵاوە لەشکریەزی کرد و ئاگری شەڕ و هەرا هەڵگیرسا.

محەممەد بەگ و یارانی تووشی پەرێشانی هاتن و لە ڕووی ناچاریەوە ڕۆژی سێشەمۆی چاردەی مانگی شابانی ساڵی ١٠٠٤.ك (١٥٩٦.ز) پیاوێکی ناردەلای فەرمانڕەوای بدلیس و داوای کۆمەگی لێکرد. ئەویش بە دەنگیەوە هات و دوسێ هەزار پیادەو سواری ڕۆژەکی لە دوو لاوە بە هاوارەوە نارد.

شەمسەدین کە بەمەی زانی، خۆی لە سەرگەردانیدا دیتەوە و هەر هێندەی بۆ کرا لە نیوەشەوێکدا تفەدەستی لێکرد و خۆی کوشی و بەرەو حەزۆ کشایەوە و هەر ئاوڕیشی نەدایەوە. محەممەد بەگ و ئاغایانی ڕۆژەکی -کە عەلائەدین‌ئاغای بڵباسی و ئەلوەنداغای قەوالیسی بوون- دەگەڵ هۆزەکانی مودەکی و زێدانیشدا کەوتنە شوێنی. لەشکری شەمسەدین کە گەیشتنەوە حەزۆ، هەموو لە ترسان بڵاوەیان کرد و سەری کوێخا بێ کڵاو مایەوە و جێگەی پێ لێژ ببوو. چاری ناچار پیلی ماڵ و منداڵی خۆی گرت و دەگەڵ میرشامحەممەدی شێرویدا ڕوویان کردەلای زەینەل بەگی شێرویی، کە دەبووە خەزووری کیژی شەمسەدین و پەنای بردەبەر خزمی خۆی. حوسێن‌ئاغای کوڕیشی ڕاسپارد کە بچێتە قەڵا و لە زینداندا ئەحمەد بەگ بکوژێ و بەهائەدین بەگ دەگەڵ خۆیدا بێنی و لە ڕێگە بگەنە وان.

بەهائەدین بەگ -کە لە قەڵاکەدا بوو- بیستیەوە کەوا شەمسەدین بەرەو شێروان هەڵاتووە و لەشکری محەممەد بەگ و ڕۆژەکیانیش بەرەو حەزۆ هاتووە؛ ئەحمەد بەگی لە زیندان ڕەها کرد و کاتێ کە حوسێن بەگ پای نایە ناو قەڵاوە، ئەوان گرتیان و خستیانە ناو زیندانەوە و جێگەی ئەحمەد بەگیان پێ پڕ کردەوە.

شەمسەدین کە بەو بەڵایەی زانیەوە، لە ئەژنۆ و ڕانی خۆی داو بە شین و گابۆر و قوڕپێوان هەڵات و دایە کێوان. ئەحمەد بەگ و بەهائەدین بەگ -وەك براگچکەی بەرفەرمان- بە پیرمحەممەد بەگەوە هاتن و قەڵایان دایە دەست و کردیانە مەزنی وڵات و مووچەیەکیش کە هەر لە مێژەوە بۆ کوڕەمیران دیار کرابوو، بەوان درا و دامەزران و محەممەد بەگ داوای فەرمانڕەواییەکەی -کە پیاوماقووڵان و حاکمە گەورەکانی کوردستان قۆڵیان بۆ لە سەر کێشابوو- بە پێچکی تەختی خەلیفایەتی سوڵتانی هەرە زل و بە شکۆ و شان، سوڵتان محەممەدخان گەیاند. بە یاریدەی پیاوانەی وەزیری گەورە (برایم پاشای گەورەوەزیر) وڵاتی حەزۆیان پێ بەخشی و فەرمانەکە بە نیشانی سوڵتانی ئەخشی و بە لاوانەوەی پادشاو خەڵاتی گرانبەها و هێژا، سەرفرازی ناو هەواڵانی کرا.

هێشتا ماوەی سێ ساڵ بە سەر فەرمانڕەواییەکەیدا ڕانەبردبوو، شەمسەدینی دڵ بەرك و کینە، گڕی ئاژاوەی دەهەناوان هەڵگڕا و لێ بڕا کەتنێك بنێتەوە. خۆی گەیاندەجزیر و پەنای بە میرشەرەفی جزیر برد و داوای لێکرد کە تکای بۆ لە محەممەد بەگ بکا و حوسێن‌ئاغای کوڕی لە گرتووخانە

ڕزگار بکەن. بەر لەوە پیاوی میرشەرەف بە تکانامەوە بگاتە حەزۆ، حوسێن ئاغا کوژرا. میرشەرەف لەسەر ئەو کارە دڵی لە محەممەد بەگ ڕەنجا. ئەمجار شەمسەددین بە بەرگوێیدادا کە هۆز و هێزەکانی حەزۆ لە میری خۆیان وەڕەزن و نامە و پیاویان ناردۆتە لای شەمسەددین کوێخا کە دەستی خۆی تێخا و هەر کەسیان لە بەچکە میرەکانی حەزۆ بۆ دیاری بکا، بە محەممەد بەگی دەگۆڕنەوە. میرشەرەف بە چاپ و چووپ و شات و شووتی ئەو دووزمانە جانانەیە فریوی خوارد و نزیکەی پێنجهەزار کەسی لە بۆتانی و شێربی و زەرقی و کوردی دیکە کۆ کردەوە و لاشی وابوو کە بەرلەوە بگاتە ئەسعرد، میرزادەو هۆز و تیرەکانی حەزۆ دێنە پێشواز و بەر فەرمانییەوە و هەرچی ئەو بڵێ لە گفتی دەرناچن. بەڵام پێچەوانەی خەیاڵاتی ئەو، عەززانییەکان یەکپا ڕاوەستان و دەستیان لە میری خۆیان هەڵنەگرت و لێبڕان هەتا ڕەگی تەڕیان تێدا مابێ، لاگیری محەممەد بەگ بن و بۆ هەموو پێهاتێك چاوەنۆڕ و ئامادەی هەموو کارەساتێك بوون.

هێندێك لە میر وەمەزنان هاتنە بەرپیوانی و میرشەرەفیان لە چوونی حەزۆ گیر داو لەسەر ئەم وتووێژە میرشەرەف لە ئەسعردەوە بەرەو بدلیسی باداوە و نیازی کرد کە شەمسەددینی دەگەڵ چەند پیاوماقووڵێکدا بنێرێتە حەزۆ و بیکاتەوە کوێخا و کاربەدەستی محەممەد بەگ. لە پاش لێدوان و سەروبەر کردنی کارەکە، خانئەبداڵی برای میرشەرەف و خەڵەف بەگی برای منی هەژاریان بە چەند سەرناسێکی بۆتانی و ڕۆژەکیەوە دەگەڵ شەمسەددین نارد و دایانمەزراندەوە.

لە پاش ماوەیەك کە بۆتانییەکان گەڕانەوە، شەمسەددینی کوێخا دیسان وەك جاران هەڵی تۆزاند و گەڕی دەگەورەپیاوانی حەزۆ هاڵاند. فەلە و موسوڵمانەکانی ئەو شارۆکەیە کە زانیان تۆیەی گورگ مەرگە و چارێتری نیە، بە دەستی گەل لێی ڕاپەڕین و لێبڕان لە کۆڵ دنیای کەنەوە. خەڵەف بەگ و هێندێکیتر توانیان بە هەزار قیرە و گوێ پچڕکێ لە چنگ دوژمنانی قستەمەری ڕزگار کەن. میرشەرەف لە بیستنی ئەم خەبەرە هومێدی پێ نەما و گەڕاوە جزیرێ. ئیتر لەو ڕۆژەوە -کە بیستەمی مانگی ناو جێژنانی ساڵی ١٠٠٤.ك (١٥٩٦.ز) بوو- گڕی ئاژاوە دامرکا و هەرا و کێشە، بێدەنگەی لێ کرا.

عەلی پاشای میری میرانی مووسڵێ -دۆستی لە مێژینەی برایم پاشای گەورەوەزیر- دەپێشدا لە

ئاستانە بوو؛ کاتێ خەبەر و باسی محەممەد بەگ بە بەرگوێی وەزیری ڕوونالبیری خاوەن تەگبیر گەیشت، ئەو عەلی پاشایە کە پیاوێکی زۆر پووڵەکی و چرووك و ڕژد و پووك بوو، بەو هەوایە کە دراو و مایەی زۆر لە محەممەد بەگ وەردەگرێ، ئەویش بەشی خۆی تێخست و لاگیری لێکرد. بە شوێن ئەوەدا بۆ وەرگرتنی بەش و پڕکردنی گیرفانی، هاتە سەردانی و بوو بە میوانی. محەممەد بەگ هیچ درێغی دەگەڵ نەکرد و ئەوەندی لە دەستی هات ڕێزی لێ گرت و دراوێکی زۆری دایە؛ بەڵام ئەو خەیاڵ پلاوەی کە دڵە گلاوەکەی عەلی پاشامەگیرانی پێدەکرد، بە هیچ کابانێك لێ نەدەنرا و بە هیچ دەم و ددانێك نەدەخورا. وەك ئەو بۆ خۆی تێی گرتبوو بە سەتی وەك محەممەد بەگیش نەدەدرا. چاوچنۆکی و خوازەڵۆکی ئەو کابرایە لە جەهەندەم تیندارتر و بە جۆشتر بوو؛ هەر چەندی تێت بڕژتایە نەیدەگوت بەس و لە پەستا گڕ خۆشتر دەبوو؛ هەر دەیگوت بێنە و نیەی نەدەزانی:

شەرم و شوورە و پیاوەتی لای ئەو دراو و پارە بوو

ترسی خوا و مەردایەتی لای ئەو دڕاو و پارە بوو

بۆ دراو کۆ کردنەوە و خواردن لە حەزیا و دێو دەچوو

بۆ لە باش بیر کردنەوە خوێڕی و قزەو بێکارە بوو

بە دڵڕەنجاوی لە حەزۆ دەرکەوت و چووە مووسڵ و لە پاش شەش مانگ لە سەر کار لابرا و هاتە جزیر و شەمسەدینی بردەلای خۆی و دژی محەممەد بەگ پیلانیان ڕێك خست. فەرمانێکی بە درۆیان ساز داو ڕوونووسی فەرمانەکەیان ناردەحەزۆ و دایان بە ئەحمەد بەگ کەوا تۆ کراویە میری حەزۆ و گیرمەبە و وەرە جزیرێ. ئەحمەد بەگی گێل و بەستەزمان فریوی خوارد و دەگەڵ چەند پیاوێکی خۆیدا لە حەزۆ هەڵات و هاتە جزیر. شەمسەدین و عەلی پاشاپێشوازییان کرد و بە قەدر و حورمەت هێنایانە لای شەرەف بەگ و فەرمانێکیتری دەسکردی خۆشیان نیشاندا کە لەسەر عەلی پاشاو میرشەرەف پێویستە یاریدەی ئەحمەد بەگ بدەن و بیکەنە مەزنی حەزۆ. میرشەرەفیش سابوونی لە بەر پێی درا و بە دەردی ئەحمەد بەگ برا و بەو ساختەکاریە فریوی خوارد و لە بڕانەوەی مانگی شابانی ساڵی ١٠٠٤دا لەشکرێکی زۆری دەگەڵ عەلی پاشاو ئەحمەد بەگ و شەمسەدین و شاعەلی

بەگی برای خۆیدا بەرەو حەزۆ نارد.

خەڵکی حەزۆ کە بەو باس و خواسەیان زانی، پیاوماقووڵانی سۆسانی و خالدی و چەند کەیخودایەك بیریان هاتە سەر ئەوە کەوا محەممەد بەگ لە سەر حوکم لادراوە و ئەحمەد بەگیش دەیەوێ بە هێزی باسکی بێگانان بێتەوە سەرمان. وا باشە ئێمە لە ناو خۆماندا مەزنێك هەڵبژێرین و کاروباری وڵاتی پێ بسپێرین. ئەوسا ئەگەر ئەحمەد بەگ و شەمسەدین زانیان ئێمە مەزنی خۆمان هەیە و ئەوانمان ناوێ، لەوانەیە بەرەو دوا بگەڕێنەوە و وازمان لێ بێنن. لەسەر ئەو بیروڕایە، بەهائەدین بەگی کوڕی مرادخانیان بە گەورەی خۆیان هەڵبژارد و نیازیشیان وابوو محەممەد بەگ بکوژن. هەتیو مەتیوی هەرزەکار و بێتاکار، دەستیان دایە چەلەوچوونە جەستەی محەممەد بەگ. ئەویش وەك گوتوویانە «ناچاری سەرت بە ماڵی دوژمندا دەکا» زۆر بە نەرمی هاتە پێش و گوتی چونکە هۆز و خزمان لە ڕەوشت و ناکاری من خۆشیان نایە، وا من بە دڵ و دەروون دەست لە مەزنایەتی هەڵدەگرم و بەهائەدینم بە گەورەی خۆم قبوڵ کرد و پەیمانی بەرفەرمانی دەدەمێ. ئەوسا پسوولە و فەرمانەکانی پادشای ماچ کردن و لە بەردەمی بەهائەدینی دانان.

شەمسەدین کە ئەم خەبەرەی بیست، نامەیەکی پڕ لە گەفوهەڕەشەی بۆ بەهائەدین نووسی کە محەممەد بەگ کوڕی منی کوشتووە؛ ئەگەر بۆم بگری و ڕایگری هەتا من دەتگەمێ، ئەوا مەزنایەتی حەزۆت دەدەمێ؛ ئەگینا گلەی خۆت لە ملی خۆتە.

محەممەد بەگ کە بە ناوەرۆکی نامەی زانی ڕایسپاردەلای بەهائەدین کە زۆر شەرمەنگە تۆ من بگری و بە سووکایەتی بەدەیە دەست شەمسەدین و لە تۆڵەی کوڕیدا بمکوژێ؛ من ئامۆزای خۆتم؛ ئەگەر دەزانی شیاوی کوشتنم، بۆ خۆت لە گەردنم دە. بە هەر فێڵ و تەڵەکەیەك بوو خۆی لە دەست ئەو ئەزانە بێوێژدانە ڕزگار کرد و پەنای بە هۆزی خالدی برد. بە کۆمەگی محەممەدئاغای خالدی ئابەکی، لەوێوە ڕووی کردەقەڵای ساسۆن و بە یاریدەی خەڵکی ناوچەکە خۆی لە قەڵاکە داگرت و لێی دامەزرا.

شەمسەدین و عەلی پاشاو گەورەپیاوانی بۆتانی، ناوی مەزنایەتیان لە ئەحمەد بەگ نا و بە سەد تەنتەنە و سەنسەنە بەرەو حەزۆ هاتن. بەهائەدین بەگ نزیکەی هەزار سوار و پیادەی لەشکر سازداو بە نیازی ڕێ پێ‌تەدانی هێرشبەران، خۆی لە دەسك نا. هێندێك کەسی لە هۆزی خالدی ناردنە گوێ چەم کە پاسەوان بن و لاشی وابوو چونکە چەمەکە بوار نادا، بۆتانی ناتانن بپەڕنەوە؛ خۆیشی سەری پردی لێ گرتن.

لە بوولێڵەی بەیانەدا، بۆتانی هەر بە سواری، خۆیان ڕە زگ چەم نا و ئەسپەکانیان بە مەلە پەڕینەوە و چەند پیاوێکیان لە پاسەوانە خالدیەکان کوشتن و ئەوانی‌تر هەڵاتن و هەواڵیان بۆ بەهائەدین برد.

بەهائەدین کە زانی کار لە کار ترازاوە و دەستەوەکەری بۆ ناکرێ، ڕکێفی هێنایە و بەرەو سۆسانی ڕاکرد و ماڵ و منداڵی لە ناو سۆسانیان بەجێ هێشت و بەرەو ساسۆن هات و نیازی وابوو لە قەڵاکەیدا خۆ داگرێ. کاتێ نزیك کەوتەوە بیستی کەوا دوو ڕۆژ لەمەوبەر محەمەد بەگ دەگەڵ ساسۆنیەکاندا ڕێك کەوتووە و چووەتە ناو قەڵاوە و دەرگاشی زۆر قایم داخراوە؛ ناچار دەگەڵ شامرادئاغای سۆسانی و چەند پیاوێکدا، ڕۆژی دووشەممە بیست و پێنجەمی مانگی ڕۆژوانی ئەو ساڵە هاتە بدلیس و یازدەڕۆژان لەوێ مایەوە و ڕۆژی دوازدەمین هەر چەندی دۆست و برادەران بە بەریان هەڵخوڕیند کە بمێنێتەوە، بەهەرەی نەدا و گوێی هەر دەڕۆم. درۆیەکی بیستبوو کە گوایە خەڵکی حەزۆ بە کۆمەگی محەمەد بەگی زەرقی، ئەحمەد بەگ و شەمسەدینیان دەرکردووە و چاوەڕێی ئەوەن کە بچێتەوە و بیکەنەوە گەورە. لە قەڵای بدلیسەوە کە وەڕێکەوت، گەیشتە سەر پردی خاتوون؛ پیاوێکی تووش هات بە هەڵەداوان لە ساسۆنەوە دەهات و هەواڵی دایە کە شەوی هەینی شەشی شەشەکانێ محەمەدئاغای نابەکی شەمسەدینی لە ناو قەڵادا کوشتووە. ئەحمەد بەگیش لە مەزنایەتی خراوە و خەڵکی حەزۆ هەموو پیاوەکانی عەلی پاشایان وەك پەلکی سیر لێ کردوون و بە دەردی سوورەساقەیان بردوون و ڕووت و قووت دەناو خانووەکانی شەمسەدیندا قەتیس ماون و پیاویشیان بە دووی محەمەد بەگدا نارد و هێنایانەوە و ئێستا بە

فەرمانڕەوایی پاڵی داوەتەوە.

بەهائەدین بە یەکجاری ئەترەی بەردا و بە ناهومێدی ڕووی کردە دەرزینێ و چەند ڕۆژێکی دەگەڵ محەممەد بەگی زەرقی گوزەراند و لەسەر ئامۆژگاری ئەو بەرەو جزیر تێی تەقاند و خۆی هاویشتە بەر پەسیوی میرشەرەف و ئەویش مووچەیەکی لە داهاتی سنجاقی ئەسعرد بۆ بڕیەوە؛ کە ئەو مووچەیەی دەپێشدا دەدا بە محەممەد بەگی کوڕی خۆی. ئەحمەد بەگ لە حەزۆ کوژرا و ئێستا لە ناوچەی حەزۆدا محەممەد بەگ فەرمانڕەوای سەربەخۆیە.

بەندی چوارەم

فەرمانڕەوایانی خێزان

ئەویش دەبنە سێ دەستە

ئەو گوڵچنانەی لە باخچەی ڕەنگاورەنگی پڕ بۆنوبەرامەی مێژوودا گوڵبژێرن و ئەو کارامانەی لە نـاو مێرگ و میـرخوزاری بەسەرهاتی ڕابردوواندا ئاودێرن، بنووسیان گوڵاوی داداوە و گوێچکەی مـەیان وا ئاو داوە کە فەرمانڕەوایانی خێزان لە ناوچەی بلیجانـەوە هـاتوون؛ کـە سـەر بـە مەڵبەنـدی خەنـسە. وادیارە باب و باپیـرانیان جێ گەورە و خانەدان بوون و هاتوونەتە بلیجان و قەڵاکەیان لە دەستدا بووە. ماوەیەك کە لەوێ ماونەوە، لە وەچەی ئەوان سێ برای زۆر ئازا بە ناوی: دل و بل و بلـیج پەیـدابوون و بەرەو خێزان بزوتوون و بە زۆرداری گرتوویانە و بە سێ پشکیان بەشکردووە: خێزان بۆ برای گەورە بووە و نێونـجی مەکسی بردووە و ئەسپایرد بەر گچکەکەیان کەوتووە. هەر سێکیان، هەر کەس لە جێگـای خۆی مەزنێك بووە.

باسی بەسەرهاتی تۆرەمەی ئەو برایانە- وەك دەمـاودەم هـاتووە و چـۆن حوکمیـان لـەو مەڵبەنـدە کردووە- بە یاری خودای پەروەردگار لە لکی یەکەم و دووەم و سێهەمدا بە نووکی بنووسـەی دادێنم و لە سەرکاغەزیان دەچەسپێنم.

دەستەی یەکەم

لە فەرمانڕەوایانی خێزان و هۆی ئەو ناوەیان

چیرۆکێکی زۆر بڵاوە و دەماودەم وا ڕاگوێزراوە کە لە سەرەتاوە ناوی خێزان، سەحەرخیزان[1] بووە. چونکە خەڵکی ئەو ناوچەیە لە چاو خەڵکی‌تری کوردستان زووتر لە خەو هەستاون و بۆ نوێژ و پاڕانەوە لە بەر بارەگای خودا وێستاون و گەورە و گچکە و پیر و بەچکەیان سەریان بچێ نوێژیان ناچێ، سپێدەی بەیان و گزنگ لە سەران و جەنگەی نیوەڕۆیان و دانی ئێواران و بە درێژایی شەوگاران، لەبەر نوێژان نەسرەوتوون و نەخەوتوون و ناوی سەحەرخیزان تەواو پڕ بە پێستیانە. ئەم ناوە لە ناو کوردانیدا هێندەی هاتوچۆ پێکراوە، سوواوە و سەحەری لێکەوتووە و خێزانەکە بێ‌هەواڵ ماوەتەوە. کورد هەر پیشەیەتی لە ناوان دادەبڕێ: بە شەمسەدین دەڵێن شەمۆ و عیزەدینیش بوێتە عەزۆ؛ جەمشید ناوی جەمۆیە و ئەبداڵ بە ئەبدۆ بانگ دەکەن.

هێندێکیش دەڵێن ئەوی قەڵاکەی بنیات ناوە چۆتە زیارەتی ماڵی خودا و کاتێ لە حەج گەڕاوەتەوە دژداران دەرکەیان لێ گاڵە داوە و ڕێگەی چوونەژوورەیان نەداوە و ئەویش ڕکی هەستاوە و گوتوویە: خیزانی هیچ‌وپووچ[2] و سەری خۆی هەڵگرتووە و ڕۆیشتووە.

زۆربەی فەرمانڕەواکانی ئەو ناوچەیە بەو ناوەوە ناسراون. شاری خێزان شارێکی تازەئیجادەو لە ڕۆژگاری ئیسلامیدا بنیات نراوە. خەڵکی ئەوێ دەڵێن: خاوەنی مەراغەی لای تەورێز ئەو شارەی درووست کردووە و نووسەری ئەم ڕووپەڕانە گەلێکی کتێب بۆ پشکنیوە و پادشایەکی وای بە بەرچاودا تێنەپەڕیوە، خێزان دەسکردی وی بێ؛ وێدەچێ ئەو کارە کاری وەزیرێک یان ئەمیرێک بووبێ.

۱- سحرخیز: شەوەکی بێدار؛ سحرخیزان: ئەوانەی بەیانیان زوو لە خەو هەڵدەستن.

۲- ڕستەی «سحرخیزان» و «خیزانی بی‌اعتبار» فارسین، ناشێ ببنە ناوی کوردان. من لام وایە هەر «خێزانە» کە بە ناوەدانی ماڵ دەڵێن. جەمیل

«سحرخیزان» فارسیە، بەڵام «خێزان» وەک جنێو، یان ئاوەدانی ماڵ، کوردین و دەفارسیدا نیین. خیزی بێ ئیعتبار جنێوێکی کوردانەیە. هەژار

هەڵیشدەگرێ ئەو کاتە کە هولاکۆخان دەسکاری شاری مەراغەی کردووە و بۆ خۆی لەوێ دانیشتووە و خواجەنەسیــری تووسـی هەمـەکارەی بـووە، قـەڵا و شـارەکە کـاری ئـەو بـێ و دەگـەڵ یـەکێك لـە پیاوەگەورەکان یان وەزیرەکانی ئیسلامدا پێکەوە هاوکارییان کردبێ. مزگەوتی گەورەی ئەو شارە هـەر کاری بنیاتنەری قەڵاکەیەتی؛ چەند کۆڵەکەیەکی تێدایە، خەڵکی وڵاتەکە نازانن چ دارێکـن. هێنـدێك دەڵێن ئەو دارەیە کە تورك «ئیتبورنی» و کوردان شیلانی پێ دەڵێن[1]. خەڵکەکە بڕوایان وایە کـە زۆر لە پیاوچاکان هاتوونـە ئـەو مزگەوتـە و لـە ودەمـی ئەوانـەوە هـەر کـەس لەوێـدا بپاڕێتـەوە، نـزای دەستەولەجێ ڕەوایە. ژووری قەڵا وەك ڕوانگەی ئەستێرەناسان هەڵخراوەتەوە؛ بە خشتی سوور و قسڵاو داڕژاوە. باغاتی زۆر و هەمور جۆرە میوە و ترێ و کشمیشی لای تەورێز و عەجەمستانیشی لێ هەیـە و ئەگەر بەو هۆیەوە بنیاتی ئەو شارە بدەنە پاڵ خواجە نەسیـرەوە، لـە ئـاوەز بـە دوور نیـە و خـواش دەیزانێ. بەڵام ئاو و هەوای خێزان زۆر ناسازگارە؛ پایزان هەموو کەس لەوێ تووشـی لـەرزوتا ئـەوێ و لام وایە ئەو ناسازگاریە تاوانی داری فنق بێ کە زۆری لێ هەیە.

هۆزی وڵاتی خێزان بە ئەمیـران بەناویانگن. هۆی ئەو ناوەش ئەمەیە هەرکەس لەو هۆزە بـەردایە، مـــەزنی وڵات مووچـە و ئازووقـەی ئـەوی بـە میــراتگرانی دەدا و گـەورە و چـووکی وەك یـەك تـەماشادەکردن و کابرا وەك نەمردبا وابوو.

فەرمانڕەوایانی خێزان هەمیشە دەگەڵ زۆردارە زلەکاندا نەرم خۆیان نیـشان داوە و دەگـەڵیان ڕێـك کەوتوون و ئەوانیش خاتریان گرتوون. چەند جارێك پادشایان کە دەستیان بە سەر کوردستاندا گرتووە و خاوەنە کوردەکانیان لێ دەرکردووە، خۆیان دەو بنەماڵە نەگەیاندووە و بێترس و زیان ماونەوە.

مەولانا عەبدولڕەزاقی سەمەرقەندی لە کتێبی *مطلع‌السعدین*دا دەڵـێ: سـاڵی ٨٢٤.ك (١٤٢١.ز) کاتێ میـرزا شـاهڕوخی کـوڕی ئەمیرتەیـمووری کورەکـانی بـۆ سـەرکوتـانی کـوڕانی قەرەیووسفی تورکمانی گەیشتە کەوشەنی ئازربایـجان، کوڕی مەوسولەیـمانی خێزانی دەگەڵ شەمسەدینی بدلیـسی هاتن بە پیـریەوە و بە ئاوڕ وێدانەوەی شاهانە و لاواندنەوەی خاوەن شکۆیانە، سەرفراز کران.

١- «شیلان» پنچکە؛ قەت هێندەئەستوور نابێ دەسکە تەوریشی لێ پێك بێ، چجای کۆڵەکەی مزگەوت. وادیـارە ئـەو خەڵکە هەر وەك داری کۆڵەکەیان نەزانیوە شیلانیشیان نەناسیوە. هەژار

لە پاش میرسولەیمان و کورەکەی -وەك دەماودەم هاتووە- میرمەلیك ماوەیەك مەزنایەتی تێدا کردووە و کە ئەویش کۆچی لە سەر سەرزەمین کردووە و لە گۆڕستان خەوتووە:

میرداود کوڕی میرمەلیك

سی‌ونۆ ساڵان بە بێ‌کێشە و دەردەسەری، سەرداری سەربەخۆی خێزان بووە. شەو و ڕۆژی بە خواردنەوەی مەی و بادەو بە هامدەمی نۆنەمامی جوان و سادە ڕابواردووە. فێرگەیێکی لە خێزاندا بنیات ناوە کە بە فێرگەی داوودیەوە ناو براوە؛ هەتا ئێستاش زانا و هۆزان لەو جێگەدا دەرسیەکار و لەو فێرگەیەدا فێرکارن.

ئەو میرداودە سێ کوڕی بووە: سوڵتان ئەحمەد، میرسولەیمان بەگ، حەسەن بەگ.

سوڵتان ئەحمەد کوڕی میرداود

لە پاش ئەمانی بابی، مەزنایەتی خێزانی گرتە چنگ و زۆر بە زیتی و لێزانی گەلێك سەروسامانی بە ناوچەی بەرفەرمانی داو هۆزەکانی ئەمیری و دانیشتووانی ئەو ناوە لە دڵسۆزی و لە ژێری میری خۆیان هەموو شاد و دڵخۆش بوون. لەو چاخەدا کە میران و سەردارانی کوردستان دەگەڵ سوڵتان سولەیمانخاندا ڕوویان کردە ئارامیگەی بەغدایە، سوڵتان ئەحمەد زۆر خزمەتی زۆر گرینگی بۆ سوڵتان کرد و لەو ناوەدا ناوی دەرکرد. لە پاداشتا فەرمان درا کە نازناوی جەنابیان بۆ ئیجاد بێ و خانەدانیان لە ناو فەرماننامەکاندا وێژەی حاکمیان بۆ بەکار بێ و خێزانیشیان بە موڵکایەتی بدرێتێ و بە نەفرین و تووك لە داگیرکەران بەربەست بکرێ و لەو ساوە بە حاکمانی خێزان ناوبراون.

هەر چەندەهەر زۆر لە مێژینەوە خانەدانی خێزان و بنەماڵەی شەرەفخان خۆشەویستی یەکتر و زۆر نێوان خۆش بوون، بەڵام لەو ساوە کە ئۆڵمە پێی نایە ڕۆمەوە، چەند شتێکی وا ڕووی داوە کە نێوانیانی تێك داوە و لێکی کردن بە دوژمن و لە باسی بەسەرهاتی شەرەفخاندا ڕوون دەکرێتەوە.

سوڵتانئەحمەد بەگ و ئۆڵمە پێکەوە ڕێك کەوتبوون خانەدانی شەرەفخانی لە ناو بەرن. شەرەفخانیش لە تۆڵەدا لەشکری کرد و هێرشی بردەسەر خێزان و نیازی وابوو کە خێزان و

سـولتانەکەی بەردەسـت بکـا. لـە هـەر دوولادا کوشـتاریکی بێداد کـرا و ناوبژیکـەر هاتنـە بـەر و شەرەفخانیان گەڕاندەوە.

سولتان ئەحـمەد پیاوی ناردەدیاربەکر و ئۆلەمەی هاندا کە بێتە سەر شەرەفخان و دەگڕی ڕاچـێ. ئۆلەمە هات و بە لەشکری دیاربەکرەوە چووە خێزان و بە ڕابەری سـولتان ئەحـمەد لـە خێزانـڕا هاتـە تاتیك و لەوێشەوە هاتە سەر بدلیس. لەو شەڕەدا میرشەرەفخان کـوژرا و لـە پـاش ئـەویش سـولتان ئەحـمەد هێندەنەژیا و سەرزەمینی بەجێ هێشت و لە ناو گۆڕدا نیشتەجێ بوو.

بـــە دڵ گــەر چـاوێ بـخشێنی لـە مەڵبـەندی کفـنپۆشـــان

ســـەری دڵ ســـوورەمـێنێ، هێنـدەســەیرە شاری خامۆشان

دڵیڕــــر ئــــارەزووی شاهــــان ژەمێکی ســـوکەڵــەی مارە

لـــە دەم مێروولـــەیــەکـدا خاکی لاکی مـەزن و خوونکــارە

ئــەوی نــازی دەکــرد و دەنگــی دابــوو ساز و ئــاوازی

دەگـــەڵ گــازنـــدەکــەر تۆزن لـە خۆڵدا بــێ جیـاوازی

پێنج کوڕی لە پاش بەجێمان: میرمحەممەد، یوسف بەگ، مەلیك خەلیل، مەلیك خان، خان مەحموود.

میرمحەممەد کوڕی سولتان ئەحمەد

لە پاش مەرگی سولتان ئەحمەد، لەسەر فەرمانی -ناکرێ نەزانی- سولتان سولەیمانخان، مەڵبەندی خێزان کرا بە دوو بەش: بەشێکی درا بە میرمحەممەد و بەشەکەیتری بۆ مەلیك خەلیل. هـەر تـەنیا ساڵێك میرمحەممەدیش بە سەرداری ژیـا و مـەرگی کتـوپڕ، تەمـەنی بـڕی و سێ کـوڕی لـە پـاش بەجێمان: سولتان مستەفا، داود بەگ، زەینەل بەگ.

لە پاش مەرگی ئەو، مەلیك خەلیلی برای بەشەکەی ویشی خستە سـەر بەشـی خـۆی و دیـوانی سولتانیش بەوە ڕازی بوو. بەڵام سولتان مستەفا بە کۆمەگی بەهانەدین بەگی حەزۆ -کە خاڵۆی بوو- ڕووی کردەئاستانە و بەشەبابی بۆ خۆی ئەستاندەوە؛ شەش ساڵان مەزنایەتی کرد. ڕۆژێك چوویـەوە ڕاو نەگەڕایەوە و کە لە دوای گەڕان کەلاکەکەیان لە لێڕەواردا دۆزیەوە و هـەر چـەندی لـەو کارەساتەیان

تۆزێوە، ئێستاش نەیانزانی بۆ کوژراوە و کێ کوشتوویە. داودبەگی برای جێگەی گرتەوە و ئەویش دوای ساڵێك سەرزەوی جێ هێشت.

لە پاش داود بەگ، زەینەڵ بەگی برای چووە ئاستانەی سوڵتان سەلیمخان و دوو بەشەی خێزانی بە چەشنی پێشوو کردەوە یەك و بە ناوی نووسرا؛ بەڵام بەرلەوەی لە مەزنایەتی چێژێك بچێژێ و ئارەزووی پێك بێ، مەیگێڕی مردن ژەهراوی مەرگی بە گەرووداکرد و لە ڕێی ئەستەنبووڵ -زۆر بە ناکامی- هەموو ئاواتی ئاوێتەی گڵ بوون.

مەلیك خەلیل کوڕی سوڵتان ئەحمەد

هەر وەك لەمەوبەر تۆزێکی لێدواین، هەتا براکە و برازاکانی لە ئارادا بوون، جارجارە نیوە و جاری واش هەبوو هەموو خێزانی دەبەر دەستدا بوو. لە پاش نەمانی برازاکانی -لە ڕۆژگاری سوڵتان سەلیمخاندا- بە کۆمەگ کردن و یاریدەدانی ڕاوێژکەری بەرز و ژیر (محەممەد پاشای گەورەوەزیر) هەردووك پارچەی خێزانی کردەپشکی خۆی. بیستودوو ساڵێك بێ بەرهەڵست و بێ چەت تێکەوتن مەزنایەتی کرد. بەڵام پیاوێکی دەستەوستان بوو؛ پێ نەدەوەستا ئەرکی گرانی فەرمانڕەوایی بەرێوە بەرێ و هەست و نستی خۆی نابووە ژێردەستی ئەبداڵئاغاوە کە ئەو ئەبداڵە سەر بە کۆماری بلیلانی بوو. ئەم لە جیاتی ئەو کاروبارەکەی جێبەجێ دەکرد و مەلیك خەلیلیش لەو سەرداریەدا بە ناو و نانێك قنیاتی دەکرد. هاتیشی وابوو (خوا وای دابوویە) چی ئاوات بوایە بۆی پێك دەهات و هیچ داندەما.

ساڵێ ٩٩١.ك (١٥٨٣.ز) بە نەخۆشی فێ -کە زۆر لەمێژ بوو پێی دوچار ببوو- کۆچی دوایی کرد و کوڕێکی چکۆڵەی لە پاش بەجێ ما ناوی حەسەن بەگ بوو.

میرمەحموود کوڕی سوڵتان ئەحمەد[1]

هۆز و تیرەکانی ئەمیری لە جێگەی مەلیك خەلیلی برایان دانا و فەرمانی پیرۆزی سوڵتان

١- لە باسی سوڵتان ئەحمەددا کوڕی پێنجەمی ناوی خانمەحموودەو لێرەدا بە میر مەحموودی هێناوە. هەژار

مرادخانیشی بۆ هات و دەستی بە کار کرد. لە ڕاستیشدا پیاوێکی بەکار و مشوورخۆر و لێزان بوو؛ ئەوەندەی سەرە و بەرە بەو مەڵبەندەدا و ئەوەندی وە برەو خست کە هەر باسی ناکرێ.

ساڵی ۹۹۲.ك (۱۵۸٤.ز) کە عوسمان پاشای وەزیر بە لەشکری جیهانگیرەوە بۆ گرتن و بەرپێ دانی تەورێز بزووتبوو، میرمەحموودیش ڕەگەڵ کەوتبوو. ڕۆژێك کە سەنانپاشای وەزیر لە سەعدابادی تەورێز دەگەڵ قزڵباشان تێك هاڵقا و ناوقای یەکتری بوون و هەواڵەکانی هەڵاتن، میرمەحموود و چەند سەرناسێکی خێزانی لە مەیدانی شەڕدا بە شەهیدی بەختەوەر بوون.

دوو کوڕی بە ناوی سوڵتان ئەحمەد و میرمەحموود لە پاش بەجێ مان و میرمەحموود هەر زۆر بە منداڵی جوانەمەرگ بوو.

میرحەسەن کوڕی مەلیك خەلیل

لە پاش بە کوشت چوونی میرمەحموودی مامی -هەر چەندەزۆریش منداڵ بوو- هۆز و تیرەکانی ئەمیری کردیان بە میری خۆیان و بەرانبەر بە فەرمانی سوڵتان مرادخان فەرمانڕەوایی خێزانی کەوتە دەست.

یوسف بەگ کوڕی سوڵتان ئەحمەد -کە دەبووە مامی- بە نیازی مەزنایەتی خێزان، ڕووی کردەئاستانەی کونەبەختی سوڵتان مرادخان و لە بەزمیی بێ بڕانەوەی شاهانەوە سەرداری خێزانی درایە و کاتێك لە ئاستانەوە گەڕاوە و هاتەوە خێزان، لە تیرە و هۆزەکانی ئەمیری کەس ئاوڕێکی بە خێری لێ نەدایەوە و سەرینی ناهومێدی نایەوە و بە دڵساردی ڕووی کردە تەورێز و خۆی خستە سەر خاك و پای جەعفەر پاشای وەزیرەوە. جەعفەر پاشاپیاوی خۆی دەگەڵ ناردن کە خێزانی بۆ بگرن و بیدەنێ؛ بەڵام خەڵکی ناوچەکە فەرمانی پاشاشیان بە پاشدا گێڕاوە و جوابیان نەداوە.

چەند جارێکیتریش لە دەرکانیداو هاوار و دادی بۆ ئەو و ئەم برد تا لە ئەنجامدا کەیخودا و خێرخوایان کەوتنە نێوان و ناوچەی ئەمیرانیان بە ناوی سنجەق دایە و خێزان و دەوروبەریشی بۆ میرحەسەن مایەوە.

ماوەیەکی کەم ئاوا ڕابرا؛ بەڵام بە دەنەدانی کەمتەرگێڕان یا خۆ بە شارەزووی جوانەمەرگ بوون! یوسف بەگ هەوای هەموو خێزانی کەوتەوە سەر و سەری لە شەڕ دەخورا. میرحەسەن دەستە و

بەستەی خۆی لێ کۆ کردەوە و هێزی شیروانیش هاتنە هیمدادی و پەلاماری یوسف بەگی دا.

یوسف بەگ لە گوندی ئاز -کە لە ناوچەی نەمیرانە- سەنگەربەندی خۆی کرد و لە بەریان وێستا. کاتێ شەڕەکە گەرم بوو، هەواڵەکانی بڵاوەیان لێ کرد و یوسف بەگ خۆی لە ناو ڕەهەندی ناودەستێکدا وەشارد و زۆر بە پیسی لە ناو پیساییدا کوژرا و کەسیش نەیزانی کێ کوشتوویە. بەڵام بۆگەنی کارەساتەکە، سەر و مێشکی میرحەسەنی باش ناخنی. کاربەدەستانی عوسمانی -کە گێچەڵیان دەکرد- گەریان تێهاڵاند و شەڕیان پێفرۆشت و ئەوی پێی بڵێن شت و لە بەرد نەرمتر بێ، هەمووی بە بەرتیل داو تەنانەت چەند پارچە زەمینێکی زۆر باشی لە وڵاتی خێزان هەبوون، دەگەڵ هەموو ئەو موڵک وماڵەی لە باب و باپیرانەوە بۆی مابۆوە، هەمووی کردەگیرفانی کاربەدەستانی عوسمانیەوە و ئێستاش کە لە سەر ساجی عەلیان داناوە و قۆشەی سووتاوی نەماوە، گیرە و هەرا و گڕی و بەهانە هەر ماوە.

سەرەڕای ئەوەش حاجی بەگی ئامۆزای[1] -کە کچەزای حەسەن بەگی مەحموودیە- بە گژی داهات و داوای ناوچەی نەمیرانی لێدەکرد و لە پاش هەرا و کێشەی زۆر، بڕیار درا کە ناوچەی مەروانان بخوا و دەگەڵ میرحەسەن بۆی و پێکەوە بە سەر وڵاتەکە ڕابگەن و ئێستا نێوانیان خۆش بووە و کاروباری خێزان زۆر بە باشی ڕووبەڕا دەبێ.

١- لە دوو دەستنووسدا حاجی بەگ کوڕی داود بەگی ئامۆزای. عەونی

دەستەی دووەم

فەرمانڕەوایانی مەکس

لە دەلالەندنی زمانی تەڕ و پاراوی دادراوی بنووسی بێگریّ و ڕەوانەوە و لە درکەی نرکەی پاڵەی بەهێزی ناوپەرێزی ئەم پاڵەوانستانەوە وامان بۆ دەرکەوت کە فەرمانڕەوایانی پێشووی خیزان و مەکس و ئەسپایرد، سیّ برا بوون و لە بلیجانەوە هەڵوەدا بوون و هاتوون ولاّتی ئەمیرانیان داگرتووە و لە خۆیان بەش کردووە و هەرکەسە بەشی خۆی بردووە و حوکمی لیّکردووە. هەمیشە دەڵێن ئامۆزا بوون و پێکەوە تەبا بوون و دەگۆ سەلجوقیان ڕاچوون و ولاّتەکەیان لیّگرتوون. هەر چۆنێك بێت یەکەم کەسێك کە لە مەکس بۆتە ئەمیر وناوی لە بیر خەڵك ماوە، میرئەبدالە. میرئەبدالیش دوو کوڕی بووە بە ناوی ئەحمەد بەگ و حەسەن بەگ.

ئەحمەد بەگ کوڕی میرئەبدال

کاتیّ میرئەبدال نەماوە، ئەویان لە جێگە داناوە. زەینەل بەگی هەکاری -کە چاری ئەویستووە و ویستوویە ئازاری بدا- حەسەنی برای لە دەسك ناوە و کردوویەتە داردەستی خۆی و بردوویەتە بەر ئاستانەی سوڵتان سولەیمانی خەزاکەر و ناوچە و قەلاّی کارکاری لە ولاّتەکەی میرئەحمەدی پیّ دابڕیوە و بە ناوی سنجاق بە حەسەن بەگی بەخشیوە. فەرمانی کاریگەری بۆ دەرچووە کە هەردووك برا هەتا ژیاون پێکەوە فەرمانڕەوای ئەو ناوە بن. سی ساڵ بە جووت حوکمیان کرد و ئەوسا ئەحمەد بەگیان مرد و دوو کوڕی لە پاش مان: ئەبدال بەگ و میرعیمادەدین.

ئەبدال بەگ کوڕی میرئەحمەد

لە پاش نەمانی بابی -بەرانبەر بە فەرمانی هەمیشە پێك هاتووی سوڵتان سولەیمانخان- مەکسی خرا بەر فەرمانەوە. هەر لەو سەروبەندانەشدا حەسەن بەگی مامی فەرمانی مەرگی بۆ هات و لە گۆڕستان دامەزرا.

ئەبدال بەگ -کە کیژی زەینەل بەگی هەکاری دەباخەڵدا بوو- بە کۆمەگی خەزووری کارکاری وەك ڕۆژگاری باپیرانی، خستەوە سەر مەکس و لەویارەوە نیشانی بەزمیی نیشاندەری سوڵتان سەلیمخانی وەرگرت. لە دواییدا ڕوستەم بەگی مەحەسەنیش -بە یاریدەی هۆزی مەحموودی- سەرلەنوێ ناوچەی کارکاری دابڕیەوە و خستیەوە بەردەستی خۆی. لەسەر ئەوە شەڕ و هەرای زۆر و زەوەند لە نێوانی ئامۆزایاندا پەیدا بوو.

لە سەرەتای ساڵی ١٠٠٥.ك (١٥٩٦.ز)دا، شەوێك دزۆی شێو و خەوتنان، ئەبدال بەگ بە نیازی دەسپەنار گەیاندن هاتبووە سەر لێواری قۆنگرەی قەڵا و لەسەرخۆشیان هەڵخلیسکا و مەستانە کەوتە خوارەوە و تازە ئەغیاری نەدیەوە.

دوو کوڕی هەبوون: مەیرئەحمەد و محەمەد. لەسەر قۆڵ لەسەر کێشانی هۆزەکان و خزمانی، مەیرئەحمەد کرا بە جێنشین.

ڕوستەم بەگ کوڕی حەسەن بەگ

هەر وەك لێی دواین، لە داخی ئامۆزایانی، کیژی حەسەن بەگی مەحموودی خواست و بە کۆمەگی مەحموودیان و ئاوڕوێدانی مستەفا پاشای سەردار، ناوچەی کارکاری کردەپاری خۆی.

لە پاش ماوەیەك لە ژیان تەکیەوە و تەکی دابە گۆڕی تەنگەوە و حەسەن بەگی کوڕی جێگەی گرتەوە. جا کە ئەبدال بەگ لە بەرزیەوە هەڵدێرا و لە دنیا هەڵوەژێرا، حەسەن بەگ بۆ گرتنی مەکس یاریدەی لە سەنان پاشای میری میرانی وان خواست و ئەویش نزیکەی سێسەد سوار و پیادەی دەگەڵ نارد و مەیرئەحمەدیش بە هۆز و خزمانی خۆیەوە لە قەڵا دەرکەوت و هاتە بەرایی حەسەن بەگ و پێلکەوەربوون و تێلکبەربوون و لەو ناوەدا حەسەن بەگ وەبەر هات و ماوەی ژیانی بەسەر چوو. مەیرئەحمەد هەر خۆی ما و بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆی مەکس و ئێستا دەستەڵاتداری بێ بەرهەڵستە.

دەستەی سێهەم

فەرمانڕەوایانی ئەسپایرد

وەك زانیمان ئەسپایردیەکانیش هەر خزمی میـرەکانی خێزان بوون. کاتێ کە کاربەدەستانی کوردستان خۆیان خستە ژێر ئاڵای عوسمانیانەوە، محەمەد بەگ بە سەر ئەسپایرد ڕادەگەیشت. کە دنیای بەجێ هێشت، دوو کوڕی لە پاش بەجێمان: سوڵتان ئیبراهیم و موشەرەف.

سوڵتان ئیبراهیم کوڕی محەمەد بەگ

بەرانبەر بە فەرمانی سوڵتان سولەیمانخانی خەزاکەر، کرا بە جێنشینی باوکی و میرایەتی ئەسپایردی کەوتە دەست. ماوەیەك بە سەرداری ڕایبوارد و لە پاشان کە قزڵباشان هاتنە دەوری قەڵای وانێ، ئەویش دەگەڵ فەرهاد پاشای میری میرانی وان، شەڕی قزڵباشانی کرد و بە دەستی وان کوژرا و دوو کوڕی لە پاش مان: محەمەد بەگ و حەسەن بەگ.

محەمەد بەگ کوڕی سوڵتان ئیبراهیم

لە پاش کوژرانی باوی -بە گوێرەی فەرمانی سوڵتان- فەرمانڕەوایەتی ئەسپایردیان پێ ئەسپارد. ئەویش چوار کوڕی بوون: ئەییووب بەگ و خالید بەگ و نومیس بەگ.[1] هەر بە زیندی سەر وەسیەتی بۆ ئەییووب بەگ کردبوو. لە پاش مردنی کرا بە جێنشینی و ئێستا کە ساڵی هەزار و پێنجی کۆچیە وا نزیکەی بیست ساڵە وڵاتەکەی بە دەستەوەیە و لە بەختەوە بژیوی و دراو هەڵکڕاندن و زانیاری دنیاداریدا، جێ ئێرەیی هەواڵانیەتی.

١- لە فارسیەکەی چاپی میسردا ناوی کوڕی چوارەم نیە؛ بەڵام لە تەرجەمە عەرەبیەکەی محەمەدعەلی عەونیدا، ڕووپەڕی ٢١٣، چوارەمیان سوڵتان ئیبراهیم بەگە. هەژار

میرشەرەف کوڕی محەممەد بەگ

لەو کاتە کە سوڵتان ئیبراهیمی برای کرا بە مەزنی وڵاتی ئەسپایرد، میرشەرەف پەنای بە دەرگای سولەیمان برد و لە سۆنگەی فەرمانی بەرزمنیشانی سوڵتانەوە ناوچەی ئاغاکیسی -لە قەڵەمڕەوی برای- بۆ دابڕا و بە ناوی سنجەقەوە بە سەری ڕادەگەیشت و لە پاش ماوەیەك لەویش دابڕا و بەرەو ئەو دنیا باری کرد و بەهائەدین و ئۆزکەمزی لە پاش بەجێ مان؛ بەڵام هەردووك زۆر منداڵ بوون و گزیرایەتی ئاغاکیسیان پێ جێبەجێ نەدەکرا و لە دیوانەوە لێیان بڕا و درا بە میرە عوسمانیەکان. ئۆزکەمزیان میرمنداڵە بوو کە تووشی نەخۆشی فێداری و دوچاری بیماری شێتی و پەتیاری بوو. بەهائەدین کوردستانی بەجێ هێشت و لە عەربستان گیرسایەوە و لە لای بەسرا و ئەحساوە[1] چوویەوە ڕیزی نۆکەرانی پادشاوە.

[1] - الاحساء: مەڵبەندێکە لە باکووری بەحرەین و لە کەناری ڕۆژاوای خەلیجی بەسرەیە و دەکەوێتە باکووری ڕۆژهەڵاتی جزیرەی عەرەب. جەمیل

بەندی پێنجەم
فەرمانڕەوایانی کلیس

با ئەوانەی ڕێپێ‌بەری سەر و بەری بەرەی باشی هاشمیانن و ناسێنەری وەچ و بەری لك و پۆپی گەش و زۆپی شەنگەداری بۆ و چرۆ پەرێشانی قورەیشانن، باش بیزانن کە ئەوانەی لە سەر کلیس حوکمڕانن، پێیان وایە لە ڕیشاژۆی فرزەندانی ئیمام‌عەباس -خوالێی خۆش بێ- ڕوواونەوە و بنچی خۆیان سەر بەو تیرە و زنجیرەیە حەساو دەکەن.

هێندێك کەسیش -کە باشتری لێدەزانن- لایان وایە کە ئەوانە دەگەڵ بەرەی بنەماڵەی ماڵە میرانی هەکاری و ئامێدیدا ئامۆزان و بەڵگەی ڕاستیشیان ئەمەیە کە دەپێشدا سێ برا بوون؛ شەمسەدین و بەهائەدین و مونتەشا. هەکاریەکان -کە لە شەمسەن- ناوی شەمۆیان لێ نراوە و ئامێدیەکان لەبەر ناوی بەهائەدین بوونە بهدین و فەرمانڕەوایانی کلیس -کە تۆرەمەی مونتەشابوون- بە ناوی مەند ناونراون.

هەر چۆنێك بووبێ ئەو مەندە-کە ڕەسەنی ئەو میرانەی پێوە بەندە- پیاوێ بەدەس‌وبرد بووە و کۆمەڵە کوردێکی ئازای لە دەوری خۆی کۆ کردووە و بەرەو میسر و وڵاتی شام ڕۆیشتووە و لە لای پادشایانی بەرەی ئەییووبی دامەزراوە. ئەو پادشادادگەرانەش ناوچەی قەسیریان لە نزیك وڵاتی ئەنتاکیەوە پێ سپاردووە؛ کە خۆی و دەست و پێوەندەکانی تیا بحاوێنەوە.

ئەو کوردەیەزیدیانەش کە لە ناوچەی قەسیر دەژیان، هەموو هاتنە ژێر سێبەری پارێزگاری مەندەوە و مەند ڕۆژبەرۆژ برەوی دەسەند و مەردی و ڕەندی و سەربڵندی و قووڵ و مەندی مەند، لە لای هەموو کەسی جوان و پەسەند کرد و زۆر پێ نەچوو کوردەکانی جوم و کلیسیشی کەمەندکێشی ئاکاری خۆی کرد و سەر لە بەریان، سەریان وەبەر باری ئەو لاوە ڕند و لەوەندە هێنا. پادشایانی میسر و شامیش لە کرداری دڵشاد بوون و کوردەکانی دەوری شام و لای حەڵەبیان گش بەو سپارد و بەو خەڵاتە شایانەیان بە دڵخوازیان گەیاند و سەرفرازیان کرد و لەوساوە مەند بوو بە میری خاوەندگیر و

لکی دووەم[1]
کرنی

ئەوانە لە نەوە و نەوەچرکی میرمحەممەدی کوڕی میرحەسەن کەوتوونەوە؛ کە باوك وڵاتەکەی لە ناو کوڕاندا بەش کرد و قەڵای شەبستانی بەو میرمحەممەدەدابوو. وا ئێستاش زەینەڵ بەگ کوڕی سولەیمان بەگ لە دیوانی پادشاوە قەڵا و مەزرای شەبستانی بە زەعامەت پێدراوە و بە سەری ڕادەگا.

هێندێك جاریش میرحەسەنی مەلیك سولەیمان، کە پسمامیەتی -وەك لە باسی بە کوشت چوونی ئەبداڵ بەگدا لێی دواین- بە سەر کفرادا دەستی ڕۆیشتووە.

دەراستیدا زەینەڵ بەگ لاوێکی دووربین و کارزانە و هەر لە ئێستاوە زەعامەتەکەی خۆی خستۆتە سەر ناوی کوڕەکەی و ئاغاکیسی بە زەعامەت لە دیوانی سوڵتان محەمەدخانەوە بۆ خۆی وەرگرتووە؛ برایەکیشی هەیە ناوی ئەبداڵە.

١- دانەر لە سەرەتای بەندی شەشەمدا، شیروانیان دەکاتە سێ لك؛ کەچی بۆ کرنی و ئێرون، یەکەم و دووەمی داناوە؛ کە دەبێ دووەم و سێهەم بن. هەژار

لکی سێهەم

ئێرۆن

میرمەلیك، کوڕی میرحەسەن، کوڕی شەمسەددین، کوڕی میرحەسەن، ئێرۆنی بە ناوی زەعامەت بە دەستەوەیە و زانیشمان کە میرحەسەنی هەوەڵی ئێرۆنی بۆ شەمسەدینی باپیری ئەو میرحەسەنە جوێ کردبۆوە.

میرمەلیك لاوێکە -بۆ ئازایەتی و دلاوایی- لە کوردستاندا ناوبانگی دەرکردووە و بۆ دینداری و لە خوا ترسیش لە ئەندازەی دەربردووە.

بەندی حەوتەم

فەرمانڕەوایانی زەرقی

ئەویش چوار دەستەن

مەلەوانانی سەر ڕووباری دوورەبواری کەفچڕێنی کەڵەفێنی بە تەوژم و ڕژد و تیژ و پڕ لە کێژی مێژووی کەون، بنی گۆمیان پشکنیوە و بۆ بنیچەی قوچووی کوچووی خانەدانی میرەکانی کوردستانیان لێ ڕوانیوە و لە ناو زیخ و چەوو قومی تەختاییدا، سەر ڕەسەنی بنەماڵەی زەرقیەکانیان دیوەتەوە و دەریان خستووە کە عارەبە و شامی بووە.

شێخ حەسەن ناو کوڕی سەید عەبدولڕەحمانێك، ئەو وڵاتە بە ڕێژەوەی جێهێشتووە و -کاری خوایە- ناوارەیی تووش کردووە و بەرەو مەڵبەندی ماردین هاتووە و کوردستانی بەدڵ بووە. ملی لە خواپەرستی ناوە و ڕۆژووی گرتووە و چلەی کێشاوە و نوێژی درێژی کردوون و سوژدەی بە بینی بردوون و هەمیشە جلیشی سەرتاپا شین بووە و لەبەر ئەوە خەڵك ناوی شێخی ئەزرەقی (شێخە شینە)یان بە سەردا بڕیوە. عەرەب بە چاوشینان دەڵێن ئەزرەق. هیچ دوور نیە ئەو شێخە چاوی شین بووبێ. هەر چۆنێك بێت نەخوێندەواران هێندەیان جووە تا «ئە»یەکەی لێ کەوتەوە و زەرقیکی ڕووت ماوەتەوە.[1]

١- ئەمینزەکی بە زراکی (زریکی) ناوی بردووە. ڕەنگە لە لاتینی وەرگرتبێ. من لام وایە ئەو ناوە لە ئەزرەقیەوە هاتبێ. نافع کوڕی ئەزرەقی حەنەفی -کە ئەبووڕاشدیان پێ دەگوت و لە خاریجیان بوو- مەزەبێکی نیجاد کرد و دەپێشدا کەم بوون؛ دوایە وایان لێهات ئەهواز و زۆر لە ئێرانیان تا کرمان گرت. بە فەرمانی عەبدوڵلا کوڕی زوبەیر -گزیری بەسرا- عەبدوڵلا کوڕی حەرس خوزاعی، بە گژیاندا هات و لە بەریان شکا. چەند جارێکی‌تریش هاتنە سەریان، دەرۆستیان نەهاتن. دوایی موهەللەب کوڕی ئەبووسوفرە -میری خوراسان- بڵاوی کردن و نافع و جێنشینەکەشی کوشتن و دەستی هەر لێ هەڵنەگرتن؛ تەنانەت لە ڕۆژگاری عەبدولمەلیك کوڕی مەروان و حەججاجی گزیری عیراقیشدا، هەر دەگژیان ڕادەچوو. ئەزرەقیەکان «قەطەری» کوڕی فوجائەیان کردەپێشەوا و لەپاشان لەناو خۆدا بوویە کێشەیان. عەبدڕەبە گەورە، بە حەوت‌هەزار کەسەوە و عەبدڕەبە گچکە، بە چوارهەزارەوە بەجێیان هێشت و ڕوویان کردەدەوروبەری کرمان و قەتەری لە فارسدا مایەوە و موهەللەب زۆری برد و بەرەو کرمان ڕاوی نا. جەمیل ڕێشدەچێ ناوی زەرقی لە زەرگەوە هاتبێ و کابرا شێخ بووە و زەرگی وەشاندووە. هەژار

ئەوەندەدوورەدنیا و خواخواز و نوێژ و ڕۆژوو پاك بووە، زۆربەی پیاوماقوولانی ماردین بوونەتە دەروێشی و پادشای ئەو سەردەمە لێی ترساوە و لە قەڵای ماردیندا خستوویەتە گرتووخانەوە. لە پاش چەند ڕۆژێك شێخ بە پادشای نواندووە و دڵ و هۆشی لێ ساندووە و کەمەندکێشی کردووە و پادشاجەزمی لێ هاتووە و بۆتە دەروێش و شێخی لە بەندیخانە دەرێناوە و دەستی دەبەژنی وەرێناوە و داوای بووردنی کردووە و شێخ بەخشیویە و ئەویش بۆ دڵنەوازی کیژی خۆی بە شێخ بەخشیوە. ئیتر لەو ساوە هەموو خەڵکی ئەو ناوە بوونە خاکی بەری پێی شێخەشینە و هەر مەبینە چەندیان بڕوا پێهێنا و چتۆ ڕێزیان لێ دەنا!؟

لە پاش ئەوەی کە پادشازەرگی مەرگی پێداکرا و شین و شیوەن وەلابرا، شێخەشینە جێی گرتەوە و کرا بە جێنشین و مەڵبەند و ناوچەکانی دەوروبەری بە سەر کوڕەکانیدا بەشینەوە.

دەستەی یەکەم

فەرمانڕەوایانی دەرزینی

لە کوڕانی شێخ حەسەنی زەرقی، ئەوی هاتۆتە دەرزینی، ناوی هابیل بووە و کوڕی هابیلیش قابیل بووە. لەو سەردەمانەدا کە قەڵای دەرزینی لە دەست دینەدوژمنانی دڵ کوێردا بوو، کلیسایەکی گەلەك مەزنی بە ناوی دیرزیر[1] تێدا بوو. جا کە هابیل و قابیل ڕزگاریان کردووە و بۆ خۆیان دەستیان بەسەردا گرتووە، ئەو ناوە لەبەر زۆر دەکارهێنانی، لە ناو دەم و زارانەدا سواوەو کراوە بە دەرزینی. ئەوانەی میری دەرزین بوونە و مێژوویان ئاشکرا و ڕوونە، بە شوێن یەکدا ناونووس دەکرێن.

میرهەمزە

کوڕی میرخەلیل کوڕی میرغازی

میرهەمزە ماوەیەك لەسەر فەرمانی شائیسماعیلی سەفەوی بە سەر دەرزینێ ڕادەگەیشت. کاتێ کە ئەو نەما، محەممەد بەگی کوڕی دەگەڵ میر ومەزنەکانی کوردستاندا هاتە بەر فەرمانی دەرك و دیوانی وێنە عاسمانی سوڵتان سەلیمخان و بە خەشل و زیوەری جیهان جوانکەری تاوڕی شاهانە سەرفراز کرا و بە هەستی تەرز و بەزمیی بەرزی سوڵتانانە، کاری ساز درا و دەرزینی درایە.

لە دەرباری ڕۆژگاردا چوار کوڕی بە یادگار بەجێ هێشت: عەلی بەگ، شاقولی بەگ، یەعقووب بەگ و جیهانشابەگ.

عەلی بەگ کوڕی محەممەد بەگ

لە پاش مەرگی بابی، براکانی کەوتنە بەربەرەکانی کردنی و لە سەر مەزنایەتی گەڕیان تێهاڵاند و شەڕیان پێ فرۆشت. لە ئەنجامدا بە هێزی دەست و بازوو زۆری، ئەوانی برد و خپی کردن و حەوساڵان بە بێ بەرهەڵست فەرمانڕەوایەتی کرد و کە ئەویش مرد براکەی:

١- لە دەستنووسێکدا «دردیز» و لە یەکی ترا «دیرزینر» نووسراوە.عەونی ڕەنگە «دیرزیر» بێ. هەژار

شاقولی بەگ کوڕی محەمەد بەگ

ساڵی ٩٤١.ك (١٥٣٤.ز) لەسەر فەرمانی لە بان سەرانی سوڵتان سولەیمانخان کرا بە فەرمانڕەوای دەرزینی و بوو بە جێنشینی برای. هەشت ساڵان بە مەزنایەتی مایەوە. جارێکیان لە ئاستانەوە دەگەڕایەوە؛ لە شارۆکەی بولی، ناسر بەگی زەرقی گردکانی -کە لە زووێکەوە دوژمنایەتیان هەبوو- تووشی هات و خۆی و چەند پیاوێکی کوشت.

یاقووب بەگ کوڕی محەمەد بەگ

لە پاش کوژرانی شاقولی بەگی برای، کرا بە کاربەدەستی هەموو ولاتی سەر بە زەرقی. یاقووب بەگ زانا و خوێندەوارێکی لە زەبر بووە و سەرسۆفیلکە و دەروێشانەش هەلکەوتووە و هامۆشۆی پیاوانی خودا و هەژارانی زۆر کردووە. شێعری دەروێشانەی دەهۆنـدەوە و زۆربەی شێعرەکانیشی بە زمانی کوردی گوتوون و دیوانی شێعری بە کوردی هەیە. بۆ ڕەوشت پاکی و ڕەفتار چاکی و بۆ سەرداری و دنیاداریش، لە ڕۆژگاری خۆیدا بێوێنە و تاك بووە.

دوای بیستوپێنج ساڵ گەورەیی کردن، خۆی لەو ئەرکە گرانە ئەبان کرد و دومانبەگی کوڕی خۆی لە شوێن خۆی دانا. دوو ساڵ بە سەردا تێپەڕیبوو، دومان بەگیش دەگەڵ میر ومەزنە کوردەکانیتردا چووبووە شیروان و لە شەڕی چاڵدیراندا قزڵباشان کوشتیان. لە پاش جوانەمەرگ بوونی دومان بەگ، یەعقووب بەگ تەنیا ساڵێك ژیا و سەفەری مەرگی هاتە بەر و نەمان نەیهێشت چیدی لە دومان بچێ و ناردیە لای دومانی کوڕی. دومان بەگ دوو کوڕی لە دوو مان: محەمەد بەگ و عەلی بەگ.

محەمەد بەگی کوڕی دومان بەگ

ساڵی ٩٨٦.ك (١٥٧٨.ز) -کە دومان بەگ کوژرا- یەعقووب بەگ، محەمەد بەگی پازدەساڵانەی نەوەی لە جێی بابەکەی دانا. دەگەڵ ئەو تەمەنکەمیەشی، نەوەندەی بە لەباری سەرداری دەکرد و هێندەی لە باری دەزانی کە لە کردەی زۆرکردەو پیرانیش تێپەڕیبوو، بە جۆرێك سەروبەری بە مەڵبەندەکە داو دەوڵەمەندی کرد و بە ئەندازەیەك ڕێز و پایەی بەرەو خۆی برد کە باب و باپیرانیشی هەرگیز ئەوەیان بە خۆیانەوە نەدیبوو.

محەممەد بەگی گردکی هەر لە کۆنەوە دوژمنایەتی دەگەڵ ئەو بنەماڵەدا هەبوو؛ بۆرەخزمێکی شەمسەدین کەدخودای حەزۆمیش بوو. شەمسەدین دنەیدا کە تۆڵەی کۆن لە محەممەد بەگی تازەمیربستێنێتەوە. دەمی فیز و هەوا دەماندی و پفی کرد و شەیتانی شەڕ دەدەمی تفی و لە خشتەی برد و دەم و لەوسی کەدخودا بوو بە ئەستیّ و بەرد پریشکی پەڕاند و بە مێشکی وشکی گەیاند و ئاگری ڕك و کینی هەڵکرد و دەمحەممەد بەگی دەرزینی بەردا و چەندین گوند و مەزرای لەو ناوەدا تاڵان کرد و سووتاند و زیانی زۆری پێگەیاند.

محەممەد بەگی دەرزینی هێندێك ئامۆزا و پیاوی دڵسۆزی خۆی ناردن و ڕاییسپاردن کە ئاگاداری سنووران و پارێزگاری وڵات بن و دەست وەبەر دەستدرێژکەران بهێنن.

محەممەد بەگی گردکی لە هێرشەکەی پێشوویەوە چێشتە ببوو، لای وابوو ژاژی بۆ ڕۆ کراوە؛ نەیدەزانی تەڵەی بۆ نراوەتەوە. دیسان خۆی لێ گیف کردن و بە گەف و هەڕەشەوە هەڵمەشەبوو هاتەوە جەستەی دەرزینییەکان. بەڵام وەك دەڵێن: «دایکی دز جارێك سنگ دەخوا و جارێك سنگ دەکوتێ»، پیاوەکانی محەممەدی دومان بەگ بەر سینگەیان لێ بڕیەوە و قەڵت و بڕیان وە خۆی و پیاوەکانی خست و بڕستیان بڕی و لە شەڕدا مەزنی هێرشبەر چەند تیغ و تیرێکی بەرکەوت و بریندار کرا و کەلاکی لەو گۆڕە کەوت و بە نیوەگیانی لە مەیدانیان ڕاگوێزت و گەیاندیانە قەڵای گردکان و لە پاش ڕۆژێك ئەو نیوەگیانەشی لە دەمی برینانەوە هاتە دەر و بەر تاڵانی عیزرایل کەوت.

محەممەد بەگی دومان بەگ دەیزانی هێندێك لە ئاغاکانی بەردەستی خۆی لە بنەوە دەگەڵ دوژمنیدا ڕێك بوون؛ گرتنی و کوشتنی و ماڵ و دارایشی بە تاڵان بردن.

ئێستا کە ساڵی ١٠٠٥.ك یە، بە سەربەخۆیی و بێ بەرهەڵست فەرمانڕەوای وڵاتەکەیەتی. لەم بەینانەدا بە هەوای کۆمەگی میرشەرەفی جزیر ویستی محەممەد بەگی کوڕی خدر بەگی خزمی خۆی لە حەزۆ دەر بکا و بەهائەدین بەگی مرادخانی لە جێ دانێ؛ بەڵام ئەو گاشە گرانەی نەتوانی و کەوتە بەر تیر و توانج و تیز پێ کردنی هەواڵانی. چونکە جوانکەیە، لە خوا دەخوازم کە ڕێگەی ڕاستی نیشان داو فێری پیاوەتی و ئەمەگداری بکا.

ئەی دڵ گومان نەبەی کە ئەمەگ بێتە ڕێت چچار یان هەر ئەهاتە سەر زەوی یان بوو بە بەفری پار

دەستەی دووەم

فەرمانڕەوایانی گردکان

لەمەوبەر قەڵشتی قەڵەم دەلاَنـدی و خـشپە و جیـرەکەی گەیانـدی کـە هـابیلی شێخەشـینە (شـێخ ئەزرەقی)، دیرزیری وەگیـر خۆ خست. کوڕی کە ناوی قابیل بوو چووبووە زگ کچە کاولیەك و زگی پڕ کرد و بیژوێکی لێ ببوو.[1] بۆ ئەوەی هابیل پێ نەزانی و ئەو شوورەییە شرت و گوم کا، کـوڕە چـکۆلە زۆڵەکەی ناردەگردکان. فەرمانڕەوایانی گردکان ئـەوە و نەتیـژەی ئـەو پیـژەن و ئـامۆزای میــرەکانی دەرزینیــن.

میوناسری گردکانی و خاوەنەکانی دەرزینی، لەسەر گوندێك کە لە دۆڵی دوو ناوچەیە و سەرسنوورە (تـم و تـم و هەرو) هەر هەر کێشە و هەرایان بووە و کامیان زۆری بەسەر ئەویتـردا شـکاوە، منـاری وەبەر خۆ داوە و چەند جار دەستاودەستی کردووە؛ تا سەرئەنـجام شاقولی بەگی میـری دەرزین چـۆتە دیوانی سولەیـمانخان و فەرمانی ڕەنگینی وەرگرتووە و مناری وەسەر دەرزینی خستووە. ناسر بـەگ کە ئەمەی بیستووە، ڕك و کینەی لە سینەدا هەڵگڕاوە و لێ بڕاوە کە تۆڵەی خۆی لـێ بکاتـەوە و بـە نۆرەی خۆی ئەویش دەربی لێ بداتەوە. دەستە و بەستەی کۆ کردنەوە و وەشـوێن خـۆی دان و شـوێنی شاقولی هەڵگرت و نیازی وابوو لە هەر شوێنێك تووشی یەك بن کاری دەگەڵ یەکلا بکا و بیبــڕێتەوە و ئەو فەرمانەی کە هێناویە بە خوێن و خوڕ بسڕێتەوە. شاقولی بەگ دەگەڵ هێندێك لە نۆکەران –کـە لە پاتەختەوە دەگەڕانەوە– وەبەر بۆسەی ناسر هاتن و لە پاش شەڕ و پێکهـەڵپڕژان، هـەموو کـوژران. ئەمیرلیوای شاری بولی کە بەم ڕێگریەی زانیەوە، گرد و وردی خەڵکی شـاری گەلـەجاڕ داو پـەلاماری ناسر بەگیان داو خۆی و سی کەس لە نۆکەرانیان دەردەست کردن و باڵ بەسـتە هێنایاننــەوە. دەنـگ و باس بە پێچکی تەختی خەلیفە گەیشتەوە و لە کۆشکی شکۆدارەوە فەرمانی بێ چەند و چوون بـۆ بـە

١- کاولی یان کاوڵی: تیـرەیەکی هەرجایی و بێ نیشتمانن و لە بەر چاوی مەردم سووکن.

دارداکردنی ناسر بەگ و هەواڵانی دەرچوو. هەر سی و یەك نەفەریان بە داری دەم ڕێگەوە هەڵواسیــن و هەموو لە ڕێ لادارێکیان پێ چاوترسێن کرد.

دەتەوێ بێدەس و هەژار تێر بن؟ دەس درێژان هەژار و بێ نان کە!

دەتەوێ ئاوەدان بێ مەڵبەندت؟ کێ دز و چەوتە ماڵی وێران کە!

مـحەمەد بەگ کوڕی ناسر بەگ

لە پاش کوژرانی بابی گردکانی درایە. فەرموودەی پێغەمەری خودایە کـە «خۆشەویـستی و نەویـستی دەبنە کەلەپوور». ئەویش لە ڕکەبەری دەرزینیـان خـۆی دەگـەڵ شەمـسەدین کـەدخودای حـەزومی و زەینەڵ بەگی شێرومی ڕێك خست و دژی مـحەمەد بەگی دەرزیـنی دەخـەبتی. وەك لـەوەپـێش لێـی دواین، لە دوایـیدا ئەویش لەو ڕێگەدا سەری تێدا چوو؛ پیاوەکانی مـحەمەدی دومان بەگ کوشتیان.

ناسر بەگ کوڕی مـحەمەد بەگ

ئەگەرچی منداڵیش بوو بە کۆمەگی شەمسەدین کـەدخودا لـە جێـی بـاوکی دانـرا و گونـدی منـار و هێندێك ماڵ و دراویشی لەباتی خوێنی بابی و نۆکـەرە کوژراوەکـانی پـێدرا و فـەرمانڕەوای حـەزۆ و زەینەڵ بەگی شێرۆیی بوونە هۆی ئاشتبوونەوەیان و بڕیار درا مەحـموود بەگی زەرقـی -کـە کوێخـای مـحەمەد بەگی دەرزینی و هەوێنی کوژرانی مـحەمەد بەگی گردکانی بوو- لـە دەرزیـنی نـەمێنی و مـحەمەد بەگ دەستی بە ڕووی ئەو میـرانەوە نەنا و مەحـموود بەگی پاڵ پێوە نا و ئەویش پەنای بـە بدلیس برد.

لە پاش چەند ڕۆژێك بە فیتی شەمسەدین کـەدخودا، نۆکـەرانی مەحـموود بـەگ ئاغـای خۆیـان کوشت و بەرەو حەزۆ هەڵاتن. خوێنی مەحـموود بەگ ئاگری ڕکی ناسربەگی بە یەکجارەکی کوژاندەوە و نێوان ناخۆشی لە نێواندا نەما.

ناسر بەگ هێشتا منداڵ بوو گاڵتە و گەپی منداڵانـەی لـێ خـۆش دەهـات و ڕۆژگـاری خـۆی بـە هەرزەکاری و گەمە و گەپەوە دەگوزەراند. حەسەن ئاڕێك نۆکەری بوو، ئازناوی چـەنبەری لـێ نرابـوو؛

پیاوێکی گاڵتەجار و حەنەکچی بوو. چەنبەر ببووە خەمڕەوێنی و ناسر بەگ زۆر هۆگری ببـوو. ڕۆژێـك چەنبەر لە تەزیوی بەنگکێشاندا لە جەنگەی ڕاو و شکاردا هەر بە گاڵتە، خەنــجەرێکی داهێنایـە و سەری کرد و سینەی ئاغای وەبەرهات و نووکی خەنـجەر سینگی سـمی و بە دیواودەری لـە پـشتیەوە سەری هەڵدا و ناسر بەگ خەڵتانی خوێن بوو؛ دەستە و لە جێ هەر لـەو جێیـە مـرد. خـزم و کـەس و دەسە و بەسەی ناسر بەگی کە لەوێ بوون، ئەمەیان دی داورووکان و بە پێلاقـە و بـە چـەپۆکان بـەری بوونی و چەنبەریان لە چەرخی چەنبەر داو هەست و خوستیان لێ بڕی و جەفەنگ و خەیاڵی بەنگیان لە سەر دەر کرد و سەنگەساریان کرد.

کابرایەك هەبوو میرخەلیلیان پێ دەگوت. لە ڕۆژگاری ناسری باپیـری ئەم ناسرەدا کوێخای گردکان بوو. لە پاش خنکانی ناسر بەگ بە سەر وڵاتەکە ڕادەگەیشت. کاتێ کە مـحەمەد بـەگ هاتـە سـەر کار، میرخەلیل باری کرد و لە کن ئاغایانی کورد نۆکەری دەکرد و لە پاشان لەبەر پیـری و زەبـوونی بە گردەنشینی هاتەوە گردکان و لە لای میرناسری چکۆلە پەنانشیـن بوو. ڕۆژی کارەساتەکە دووزمـان و شۆفاران میرخەلیلی بەستەزمانیان تێوە داو گوتیان بە فیتی ئەو چەنبەر ئەو خەنـجەرەی وەشاندووە. خەڵکەکە هاروژان و ئەو پیاوە بێتاوانەشیان کوشت.

میرناسر دوو کوڕی سەروپێچکەی لە پـاش بـەجێ مـان: میرمــحەمەد و میرئەبووبـەکر. ئێـستا بەرامبەر بە فەرمانی سوڵتانی، میرمـحەمەد لە جێی بابی فەرمانڕەوای گردکانە.

دەستەی سێهەم

فەرمانڕەوایانی عیتاق[1]

خانەدانی ئەحمەد بەگ کوڕی میرمحەممەدی زەرقی، لە بنەماڵە بەناوبانگەکانی کوردستانە و ئەحمەد بەگ هاوزەمانی شائیسماعیلی سەفەوی بووە. ئەو سەردەمە کە ئەو شایە دیاربەکر و کوردستانی داگیر کرد، عیتاقی لە ئەحمەد بەگ ساند و بە هۆزی قاجاری سپارد.[2] هۆزی زەرقیش لە زێد پەڕەوازە بوون و بە وڵاتاندا بڵاو بوونەوە. دوای ئەوە کە خانمحەممەدی ئیستاجلوو کوژرا و شائیسماعیل لە چالدیران شکا، لە هەموو لایەکەوە کوردەکان وەخۆ کەوتن کە مەڵبەندەکانی خۆیان بستێننەوە.

کوردەکانی عیتاق زستانی ئەو ساڵە خۆیان خزاندبووە ناو وێرانەکانی قەڵای مەڵخەوە. قاجارەکان -کە لە ناو قەڵای عیتاقدا بوون- ویستیان لەو کاولە قەڵایەشیان وەدەر نێن. زەرقییەکان زۆریان لە بەر پاڕانەوە کە زستانە و دەرەتان نیە و هۆزی مەرداسی دوژمنمانن و دەترسین ئەگەر بەجێمان بزانن، بێنە سەرمان؛ دەرنەچین و لە سەرمان کەسیرە ببین و وردەو یەخسیرمان بەرن. ئەگەر هەتا بەهار لێیان گەڕێن و دەریان نەپەڕێنن، ئەوسا بۆ خۆیان باردەکەن و سوپاسگوزاریش دەبن. قاجاری دژدار بەزەیی پێدا هاتن و وازی لێهێنان.

زەرقییەکان کە زانیان تازە قزڵباش نایەنەوە سەریان و دەستیان لێ بەرداون، بۆ گرتنەوەی قەڵای خۆیان، خۆیان ساز کرد و نەردیوانێکی لە دار و پەتیان لێك داو لە شەوێکی تۆف و تووشی زستاندا ڕازەوانانی کورد ئەو سەری گوریسیان دەلێواری بورجان ترینجاند و دڵاوەرانی زەرقی بە پەیژەدا چوونە

١- لە کۆنە کتێبەکانی ئیسلامیدا، قەڵای «هیتاخ» بەناوبانگە؛ ئێستا ناوی لیجەیە و لە ئەستانی دیاربەکرە و سەربە تورکە. عەونی

٢- قاجار هۆزێکی زلی تورکمانە و خەلکی ڕەی و ئوستراباد و تەبەرستانی باکووری ئێرانن و ماوەیەکیش شایەتی ئێرانیان کرد. جەمیل

بان و لە سەر بانڕا دەست لە بان خەنجەر بۆ عەجەمان چوونە خوار و تێیان بەربوون و قەڵت و بڕێکیان تێخستن کە نەبێتەوە. قزلباشی خەواڵوو هێشتا چاویان هەڵ نەگلۆفیبوو سەریان بڕا و تاقیان لێ بڕا و سەرەکانیان بە بەنەوە کردن و وەك کوولەکە سەراوی بە دیواری قەڵادا شۆڕیان کردنەوە و کەلاکیان گڕ کردن و ماڵ و منداڵیشیان لە قەڵا وەدەر نان. پیاویان نارد و ئەحمەد بەگیان هێنایەوە و مەزنایەتیان پێ دایەوە و فەرمانی سوڵتان سەلیمخانیش میرایەتیەکەی داکوتا و ماوەیەك بە سەرداری مایەوە و بە پلەی تەمەندا سەر کەوت و لە سەربانی قەڵای ژیانەوە داکەوت و لە ژێر ئاخدا خەوت و سێ کوڕی لە پاش مان: شاهم بەگ، یوسف بەگ، مەحموود بەگ.

لە پاش بابیان هیچیان سەریان بۆ یەکتر نەچەماند و لە سەر مەزنایەتی کردن پێك هەڵپڕژان و خەڵکیان لە خۆ تێکدیاند و لە ئەنجامدا هەرسێك چوونە ئاستانەی بەختخانەی سوڵتان سولەیمانخانی خەزاکەر، کە ئەو بۆیان پێ ڕابگا. میرزایەکیان لە دیوانی پادشاوە دەگەڵ ناردن، وڵاتەکەی لێ بەش کردن و بەشێکی باشیشی کردەپشکی تایبەتی سوڵتان.

لەسەر بەش کردن لێیان بوو بە شەڕ	زێڕیان دزیبوو سێ دزی بێ‌فەڕ
یەکی لاپرسەن هات و لێی بردن	ئەوان خەریکی مشت و مڕ کردن

شاهم بەگ کوڕی ئەحمەد بەگ

فەرمانی پیرۆز بۆ میری میرانی دیاربەکر هاتبوو کە میرزایەکی شارەزا بچێتە ناوچەی عیتاق و بەشی برایان تاق کاتەوە. میرزاش چەند گوند و مەزرایەکی بۆ مەحموود بەگ بە زەعامەت دیاری کرد کە ساڵانە بەر و بوومیان بە شێست هەزار ئاقچە بگا و یوسف بەگیش بە زەعامەت سەد و دەهەزار ئاقچەی بۆ جێکراوە و پارچە زەویەکانی دەوری ڕەبت و میافارقین و گوندی جەسقە و سەرانەی فەلەکان بوونە بەشی سوڵتان و دووسەد هەزار ئاقچەش هەر بە سنجاق بۆ شاهم بەگ بڕایەوە.

دوای ئەوە کە مەحموود بەگیش مرد بەشەکەی ئەویان بە ناوی ئالیکانە بە قوباد بەگی ڕەمەزانلوو بەخشی و لە ڕۆژگاری وەزیرەتی ڕوستەم پاشادا شاهم بەگیان کردەخاین و بە فەرمانی سوڵتان لە سەریان دا. ناوچەی عیتاق نزیکەی بیست ساڵ لە دەست میرانی زەرقی دەرکەوت و

میرانی عوسمانی دەیانخوارد.

یوسف بەگ کوڕی ئەحمەد بەگ

لە سەروبەندی هەرای ئەلقاس‌میرزادا، کە پادشای سولەیمان پایە هەر بە خودی خۆی بەرەو ئازەربایجان دەچوو، سنجاقی عیتاقی بە یوسف بەگ بەخشی و خستیە سەر زەعامەتەکەی و مەرجیشی بۆ داندرا کە قەڵاکەی وێران بکا.

یوسف بەگ چەند ساڵێك بە سەر عیتاق ڕاگەیشت و خۆش دەژیا و کاتێ ڕۆژی لە سەر دنیا بڕیا، سەر لە نوێ عیتاق درا بە کابرایەکی عوسمانی کە ناوی ئەحمەد بەگی حاجی‌حوسێن بوو.

یوسف بەگ، حەسەن بەگ ناوێکی لە پاش بەجێ ما.

حەسەن بەگ کوڕی یوسف بەگ

لە پاش مردنی بابەکەی وڵاتەکە دوو ساڵان بە دەست بێگانەکانەوە بوو. کاتێ هەوساری خونکاری و دنیاداری و زنجیری گیر و بەند و زەمینگیری هاتە ناو لەپ و دەستانی سوڵتان سەلیم‌خانەوە، حەسەن بەگ بۆ دادخوازی ڕووی کردەکابەی نیازان و سەردەرانەی کارسازان، کە ئاستانەی سوڵتان بوو. بە یاریکاری و هیمەدادی محەممەد پاشای گەورەوەزیر، بەر بەزەیی بەرێزەوەی سوڵتان کەوت و عیتاقی بە سنجاق پێ بەخشرا و بیست ساڵ میری و گزیری کرد.

هەتا بڵێی پولەکی بوو؛ لە قەمچیشی باش دەزانی. گردەوەکرێی بەو دەکرا لە وزەی دێویشدا نەبوو. کەس وانەبوو؛ قۆشە- قۆشە و پارە- پارەی سەر یەك دەنا و زارکی کیسەی لێ وێك دەنا و لەو کون، لەو کاژێر، لەو پەنا دەیشاردەوە. هەموو ژیانی وا بە سیسی و چیرکیسەیی و دراو زۆری و ناننەخۆری بەسەربرد و بە زگی نێر و لەسوێی ژەمێ خۆش و چەور، کامی کرد و تامی نەکرد و مرد.

کێ زۆر چنۆك و پیسە، بە ڕۆژی بیبەزێنە	زێڕ بساخنە قولینچکان وەك مشکی سەر خەزێنە
ئەو ڕۆژی دەچێتە بن گڵ، هەزار گرێ لە سەردڵ	مشکان لە مێشکی وشکەت بازباز و گەزگەزێنە
کۆت کردەوە بە بێ‌هۆ، ویستت نەخۆی دەبیخۆ!	ئەو بازە سڵ بەزێنە، ئەو گازە دڵتەزێنە

کە چنگ و پلی لە دنیا شل کرد و چوار پەلی ڕاکێشا، جگە لە گەنـجینەکەی، دوو گەنـجی بـە ناوی یوسف و وەلی لەپاش بەجێ ما.

لەسەر فەرمانی بەرێز و جوانی سوڵتان مرادخانی خوالێخۆشبوو، جێگەی حەسـەن درا بـە یوسـف بەگ؛ بەڵام هێشتا لە تەمەنی گوڵدا و هیچ گوڵی نەکردبوو کە تەزووی ساردی پایزی مەرگی بەسـەردا هات و گوڵی ژیانی پەرپەڕ کرد و هەڵیپریواند و بۆ گۆڕستانی شاند.

وەلی بەگ

میـراتەکە بۆ ئەو مایەوە؛ بەڵام جیهانشابەگ کوڕی زۆراب بەگ -کە دوورە پـسمامێکی بـوو- گـەڕی تێهاڵاند و دەستەبەر بوو کە ئەگەر عیتاقی بدەنێ هەر ساڵێ بیست هەزار فلوری بە خەزێنەی دیاربـەکر بدا. لە بارەگای پادشای گەردوون کەمەرەوە، بازی بەزمیی بە سەرەوە نیشتەوە و عیتاقیان بە سـنجاق دایە، وەلی بەگ بەو دراوە بۆ خۆی هەڵیگرتەوە و جیهانشا لەو سەودایە هەڵینەگرتەوە. لـە پاشـانیش کە برایم پاشای ئەگریس و بێفەڕ دژی دەوڵەت ڕاپەڕی و گەڕی دەوڵەتـی ڕەبیعـە [مووسـڵ] هاڵانـد و شەڕی بۆ دیاربەکر و کوردستان[1] بە دیاری هێنا، لە بەرانبەر چل هەزار فلوریدا -کە ساڵانە بە دیـوانی دیاربەکر بگا- عیتاقی دابە زولفەقار بەگی کوڕی شاهم بەگ.

کاتێ لەسەر فەرمانی پادشایی، برایم پاشاڵە والیەتی دیاربەکر بەرکەنار کرا و بردیانە ئەستەمبووڵ و لە یەددەیقەڵە [حەوتەلا]دا خرایـە گرتووخانـەوە و کـاتێ کـە پادشـای خـاوەن شکۆوشـان سـوڵتان مـحەممەدخان -ـەر پایەدار بێ- هاتە سەر تەختی هۆگرەبەخت و لە سەر کورسی کیـسرا و قەیـسەران، چوار مێـردەکی دادا، ملی ئەو حەجاجە دومینەی بادا و کردیە پەندی پساتی و بۆ ترسانی بـەدکارانی ناهەنـجار لە مەیدانی ئەستەمبووڵدا بەداردا کرا.

پیاوی بێفەڕ سەری با هەر شۆڕ بێ زەوی پێ پیس دەبێ با جێی گۆڕ بێ

وەلی بەگ وەك پێشوو بە بێمەرج و پێودان و دوور لە کێـشەی دووژمانـان، مەزنایـەتی عیتـاقی کردەوە هی خۆی و ئێستا ئەو ناوچەیە لە دەست ئەو دایە.

١- نیازی لە کوردستان مەڵبەندی چەمشکەزەکە؛ کە ئێستا لیوای دەرسیم و دەوروبەریەتی. جەمیل

دەستەی چوارەم
فەرمانڕەوایانی تەرجیل

شوێنی پێشووی زەرقیەکان تەرجیل و عیتاقە. تەرجیل لە نزیك دیاربەکرە و دوو قەلاَی هەیە قەلاَی تەرجیل و قەلاَی دارعین[1] و دەرزینی و گردکانیش لکی ئەوانن. هەوەڵین حاکمی زەرقی سەیدحەسەن کوڕی سەید عەبدولڕەحمان، کوڕی سەید ئەحمەد، کوڕی سەید سفیل، کوڕی سەید قاسم، کوڕی سەیدعەلی، کوڕی سەید تاهیر، کوڕی سەید جەعفەری کوژراو، کوڕی سەید یەحیا ئەقنەع، کوڕی سەید ئیسماعیلی گەورە، کوڕی سەید جەعفەر، کوڕی ئیمام محەمە دباقر، کوڕی ئیمام زەینەلعابدین، کوڕی ئیمام حوسێن، کوڕی ئیمام مورتەزاعەلی خوا لێی ڕازیبووە.

گوتمان سەیدحەسەن لە ئالی شامەوە کەوتۆتە ماردین و لە ناوچەی عیتاق نیشتەجێ بووە و لە گۆشەیەکدا کروشەی کردووە و پیاوێکی لە گوناە دوور و لە خوا نزیك و خۆپارێز و لە خۆشی جیهان دوورەپەرێز و لە ژیانی نەرم و نیان بە قێز و بێز بووە و کەمی خواردووە و زبری پۆشیوە و گەل و حەشامات بە دڵ و داو بڕوایان پێ هانیوە و بە شێخیان زانیوە. دەڵێن چاوی شین بووە؛ دەشڵێن شینی دەبەر کردووە و بە شێخحەسەنی شین ناویان بردووە.

لەو سەروبەندانەدا ئەمیرێکی پایەبەرزی سەر بە سەلجوقیان -کە ناوی ئەمیرئەرتق کوڕی ئەکسەب بووە- پێ ڕاگەیشتنی دیاربەکر و ماردین و خەرپووت[2] و مجەنکورد و حەسەنکێفی پێ سپێرابوو. کچێکی یەکجار جوان و هێژای هەبووە ماخولیایی تووش بووە و لە ئەنجامدا شێت بووە. هەر چەندی بژیشکانی کارامە دەرمانیان کردووە بەهرەی نەداوە و ڕۆژبەڕۆژ دینتر بووە. ئەمیرئەرتق هاواری بۆ شێخحەسەنی ئەزرەقی ناردووە، کە نزایەك دەربارەی کیژەکەی بکا. شێخ هێندێکی بە سەر ناودا ورتاند و بە سەر کچەیدا پرژاند و لە ودمی پیرۆزی شێخەوە، خوای گەورە کیژی میری

١- داراچن. عەونی

٢- لە دوو دەستنووسدا لە جیاتی خەرپووت جزیرە نووسراوە. عەونی

چاکردەوە. ئەمیرئەرتق کیژەکەی بە شێخ پێشکێش کرد؛ شێخ نەیویست و لە سەیدحەسەنی کوڕی مارە کرد و هەر وەك لەمەوبەر لە سەرەتای باسی دەرزینیدا گوتمان، ناوچەی تەرجیلی پێ بەخشیوە[1] و ماوەیەکی زۆر تەرجیل و عیتاق بە دەست سەید حەسەنەوە بووە و بە میرات بە ئەحمەدی سەیدحەسەن و سولەیمانی کوڕی قاسم و یوسف و حوسێن گەیشتووە و کە ئەویش مردووە، عومەری حەسەنبەگ جێگەی گرتووە.[2]

عومەر بەگ کوڕی حەسەن بەگ

بووە بە جێنشینی بابی و چۆتە لای ئوزون‌حەسەن بایەندوری[3] و زۆری ڕێز لێناوە و کچی عومەریشی لە خۆ مارە کردووە و ناوچەکانی میهرانی و ئەوشادی خستۆتە سەر تەرجیل و عیتاق و پێی بەخشیوە. حەسەن بەگ کوڕێکی لە کیژی عومەربەگ بووە و ئەو کاتە کە هێندێك وڵاتی لە کوردستان گرتووە، میرایەتی عیتاق و تەرجیلی داوە بەو کوڕە و بە بدلیس ڕاگەیشتنیشی بە عومەر بەگ ئەسپاردووە.

بداغ بەگ کوڕی عومەر بەگ

کە بابی مرد، ئوزون‌حەسەن وڵاتی بدلیسی نایە بەردەست و کاتێ یەعقووب بەگی کوڕی حەسەن بەگ لە سەر تەختی پادشایەتی ئێران دانیشت، ساڵی ٨٨٨.ك (١٤٨٣.ز) تەرجیل و عیتاقی وەك پێشوو دایە بداغ بەگ و چەند ساڵێك لەوێ فەرمانڕەوایی کرد و لە گۆڕستاندا حەسایەوە.[4]

١- لە سەرەتای باسی زەرقیدا کەچ شێت نەبوو؛ میر پادشا بوو؛ ناوی سەیدحەسەن کوڕی شێخ‌حەسەن نەهاتووە. بۆ دەرزینیش هەر هابیلە و حەسەن نیە؛ لە ڕەسەن‌نامەکەشدا دوو حەسەن نین. لێرەشدا گوتی: تەرجیل و عیتاق بۆ سەیدحەسەن بووە. وادیارە سەیدحەسەنی کوڕ زیادە. هەژار

٢- دەبێ حوسێنی دوای یوسف حەسەن بووبێ و عومەری بووبێتە جێنشین. هەژار

٣- حەسەنی درێژ لە دیاربەکر و ئازربایجاندا دەوڵەتی ئاق‌قۆینلووی دامەزراندووە. عەونی

٤- بداغ بەگ ساڵی ٩١١.ك (١٥٠٥.ز) مردووە. عەونی

ئەحمەد بەگ کوڕی بداغ بەگ

جێگەی بابی گرتەوە و دوو ساڵان مەزنایەتی کرد و ساڵی ۹۱۳.ك (۱۵۰۷.ز) کە شائیسماعیلی سەفەوی دیاربەکری گرت، قزڵباشان شەهیدیان کرد.

عەلی بەگ کوڕی بداغ بەگ

لە جێی برای مەزنایەتی دەکرد و بیست ساڵان بە میرایەتی مایەوە و ئەوسا مرد.

شەمسی بەگ

دوای ئەوەی کە میر ومەزنەکانی کوردستان لە باری نالەباری قزڵباشان وەڕەز ببوون، هەموو هاتنە بەر فەرمانی ئاستانی سوڵتان سەلیمخانی خوالێبوردوو. بەڵێنی تەرجیلی پێ درا و لەو کاتەدا کە فەرمانی هەرە کاریگەر بۆ ڕزگاری دیاربەکر دەکار کرا، ئەوساش تەرجیل ئازاد کرا و دەبەردەس شەمسی بەگ نرا. کاتێ ئەویش بەرەو گڵکۆ بەر و بوخچەی کۆکردەوە، کوڕەکەی جێگەی گرتەوە.

حەیدەر بەگ کوڕی شەمسی بەگ

سەبارەت بە فەرمانی ئەرز و جوانی سوڵتان سولەیمانخانی خەزاکەر، میرایەتی میراتی بەو گەیشت و لەجێی بابی خۆی دانیشت. لەو کاتەدا کە مستەفاپاشای سەردار بە لەشکری هەمیشە لە سەرەوە بەرەو شیروان و گورجستانی ئاژۆت، لە شەڕەکەی چاڵدیراندا حەیدەر دەگەڵ گەلێك لە میرە کوردەکان بەر پەلی قزڵباشان کەوت و کوژرا و نەگەڕاوە.

بداغ بەگ کوڕی حەیدەر بەگ

لە لایەن مستەفا پاشای لالە سەردارەوە میرایەتی درایەوە و پازدەساڵ مەزنایەتی کرد و ئیمجا بەر پەلی مەرگ کەوت و لە چاڵی دەخەمدا لێی خەوت و تازە هەڵنەستایەوە.

حوسێن بەگ کوڕی بداغ بەگ

کرا بە جێنشینی باوکی و ماوەی هەشت مانگان باوی بوو. ئەوسا مەرگ ماوەی نەدا و جێگەی لە ناو گوڕیچەدا بۆ دیاری کرد.

ئیسماعیل بەگ کوڕی بداغ بەگ

لە پاش برای کرا بە میر وچوار ساڵانی سەرداری کرد و لە پاشان مرد.

عومەر بەگ کوڕی حەیدەر بەگ

لە دیوانی پادشایی جەمهاسایی سولتان مرادخانەوە فەرمانی هەمیشە بەکاری بۆ دەرچوو کە فەرمانڕەوای تەرجیل بێ. عومەر بەگ لاوێکە لەوەند و مەرد و ڕەند و خوێڕیکخەر. زۆر دەگەڵ ڕۆمیان تێکەڵاوە و زۆربەی وەخت و کات و ساتی بە هاودەمی میری میرانی دیاربەکر دەباتە سەر و کوردەکانی دیاربەکر هەرگا کاریان لە دیوان بێ، دەچنە لای و کاروباریان بۆ پێك دێنێ.

بەندی هەشتەم

فەرمانڕەوایانی سوێدی

زێڕینگەرانی وەستا و لێزانی خشڵسازدانی بووکی چیرۆکان، کۆمەڵناسانی ڕاستەبازاڕی گەوهەرستانی پیرەدێرۆکان کە ڕەنجیان کێشاوە و سەرنجیان داوە و کونجی گەنجینەی دەنگ و باسانیان کۆڵیوەتەوە، لە دوور هەموواندا دوڕی نەپەنی گەونە ڕەسەنی سوێدیەکانیان دۆزیوەتەوە و لە ڕشتەی گشتی گەشتی مێژوودا -بە گشتی- وایان هۆنیوەتەوە کە سەرچاوەی دووری ڕەگەزی بنەماڵەی میرانی سوێدی، دەگەڵ دەراوی بەرەی بەرمەکیان لێکدەداتەوە و تێکدەکاتەوە. هۆزەکانیشیان وەچەی «أسوَد» (ڕەش)ن؛ کە لە وەختێکدا کوێلەی یارێکی پێغەمبەر -دروودی خودای لە سەر بێ- بووە. هێندێکیش دەڵێن ژێگەی سوێدیان گوندی سوێدە؛ کە دوو قۆناغ ڕێی مەدینەی ڕوونە و بە لای شامدایە. خوا زاناترە.[1]

بەڵام بەرمەکی[2] ڕەگەزی خۆیان بە کیسراکانی فارس دەگەیەننەوە و زۆر لە مێژەوە لە بەلخ دەژیان و ئاگرپەرست بوون؛ هەتا لە نەکاو سروەی بەزەیی خوا ئەنگوتووە و بەر تیشکی پەخشان و بێزرانەوەی کەوتوون و لە گاوری و ئاوری دۆژەهی تەکاندوونەوە و بە دڵی خەمین و دیدەی نەمینەوە لە دینی پێشوو پۆشمان بوون و هامێزیان بەهێز دەموسوڵمانی وەرێناوە و گەندەڵەداری بێ باوەڕییان لە بن و

١- ئەوی بە ئەقڵەوە دەنووسێ هەر ئەمەیە کە ئەم کوردە سوێدیانە لە قەڵای «سوێدا»وە هاتوون کە ئێستا سیورەکە و دەنێوان دیاربەکر و ئورفا دایە. عەونی

٢- لە تورکستانەوە ڕەگەڵ لەشکری دژی ئەمەویان کەوتوون و هاتوونە عێراق و بۆ دامەزرانی دەوڵەتی عەبباسی زۆر تێکۆشاون. چواریان زۆر بەناوبانگن: ١- خالید کە دەگەڵ ئەبومسلیمدا هاتۆتە عێراق و بۆتە وەزیری عەبباسی خوێنڕێژ. ٢- یەحیا کوڕی خالید کە ئەبوجەعفەری مەنسوور، ئازربایجانی پێسپارد و مەهدی کردیە وەزیر. ٣- فەزڵ کوڕی یەحیا کە لە زەمانی هاروونەڕەشیدا وەزیر بوو ٤- جەعفەر کوڕی یەحیا کە وزیری هاروونەڕەشید و هەمەکارەشی بوو. لە ڕۆژگاری جەعفەردا فەرمانی بەرمەکی قڕان دەرچووە. جەمیل

ڕیشە دەرێناوە.

ڕوونە چـاوی ئاوی بۆ تۆ تـی‌تزا   کامڕەوایـە دڵ کە بۆ تۆ هـەڵکزا

جەعفەری باوکی خالیدی بەرمەکی لە ڕۆژگـای عەبدولـمەلیك کـوڕی مـەروان یـان لـە زەمـانی سولەیـمانی کوڕی عەبدولـمەلیکدا بە دارایی و سامانی زۆرەوە هاتۆتە دمشقی پایتەخت و کە پادشابە هاتنی زانیوە، لێی گێڕاوەتەوە و هێناویەتە کۆڕی دیوەخـان و هـەر بـە هـاتنی، ڕەنگـی شـاگۆڕاوە و دەنگی پیاوانی لێداوە و لە دیوانیان وەدەر ناوە. کاتێ هاونشینان هـۆی ئـەو ڕەنـگ گـۆڕان و دەنـگ گۆڕانەیان پرسیوە، لە پەرسڤدا فەرموویە: من دوو مووروووم بـە زەندەمـەوە بەسـتۆتەوە، دژی ژەهـرن. ئەگەر ژەهریان تـخون کەوێ دەبزوونەوە. ئەو کابرایە ژەهری پێیە و کە هاتە ژوور، مووروو جـووڵان و پێم زانی و لە میوانـخانەی خۆم ڕانی. کاتێ لە جەعفەریان پرسی گوتی: بـەڵێ ژەهـرم پێیـە و دەنـاو نقێمی هەنگولیسك دایە و هەرگا بکەومە تەنگانەی وا کە دەرنەچم و سەرەودەرەی لێ دەرنەکەم، ئـەو ژەهرەی پێمە «بَرمَکَم» (هەڵی دەمژم) و خۆ دەکوژم. لەو ڕۆژەوە وێژەی بەرمەك بوو بە باو و بە نازناو بە سەریاندا برا.[1]

بێباکی جەعفەر لە مەرگ و بەجەرگیەکەی، زۆر لە سولەیـمان خۆش هاتن و زۆر بە ڕووی خۆشەوە دواندی و کردی بە هاونشینی خۆی و ڕۆژ بە ڕۆژ پتـری ڕێز دەگرت هەتا کردیە وەزیرێکی پایەبەرز.

ژیـان هەنگوینە، ژەهری تێـکەڵاوە   دڵی پێ خۆش بکەی، بیـرت بڵاوە

مەترسە! بەرگی مەرگی بۆ دەبەرکە   بە مەردی بـمرە، ناوی چاکە دەرکە

١- نیزامەلـمولك ئـەم چیـرۆکەی ئـاوا بـۆ ئـەلپئەرسـەلانی سەلـجووقی گێڕاوەتـەوە: گوایـە سولەیـمانی کـوڕی عەبدولـمەلیکی ئەمەوی زۆر خۆهەڵکێش بووە و ڕۆژێك بە بافیش گوتوویە: «دنیوی لێ دەرکـەی، چـم لـە سولەیـمان پێغەمبەری هاوناوم کەمتـرە؟» پەردەدارێك لە وەراما گوتوویە: «گەورەم وەزیرێکی وەك ئاسەفـی بەرخیات پێدەوێ». سولەیـمان گوتی: «ڕاستە، بەڵام لە کوێ بێنم؟» کابرا گوتی: «جەعفەری بەرمەکی لە بەلـخە و ساسانی هەر ئـەوانیان دەکردە وەزیر و زۆر تیـرمیەکی ژیرن». ناردیان هێنایان و لە دەری شارەوە پێشوازی لێ کرا و برایە خزمـەت خەلیفـە و دەست بەجێ گرتیان و خـستیانە زیندان... تا چیـرۆك دەبڕێتەوە. جەمیل

لەوە بە دواش ڕۆژگارێك خالید کوڕی ئەو جەعفەرە و کوڕی خالید وەناو جەعفەر(؟)[1] لای ئەبولعەبباسی سەففاح[2] و براکەی ئەبوجەعفەر دەوانیقی[3]، وەزیرایەتیان کردووە.

هەروەها لە سەردەمی خەلیفەگەری هاروونەڕەشیدیشدا، یەحیا کوڕی جەعفەر لە سەر کورسی وزارەت دانرا و ئەو پلە و پایەی بەو درا و ئەو ڕێزە و قەدرەی لەو نرا، هەتا ئەو ڕۆژە هیچ کەس شتی وای بە چاو نەدیوە. خۆ ئەخوازا کوڕەکانی ئەو یەحیایە (فەزل و جەعفەر و مووسا) لەم دنیایەدا ئەو پایە و مایە و ئەو بەخت و هاتەی بۆ ئەوان ڕەخسا، بۆ هیچ وەزیرێك لە ناو ئیسلامدا وا نەڕەخسیووە؛ خاکیان لە مشتدا دەبوو بە زێڕ و زێڕیان وەکوو خۆڵ بە تێر و جۆرك و خەرار بەخشیووە. هەر چەند بزووتوون و هەر چەند سەرەوتوون، بێ پشوو سەرکەوتوون و لە هەموو لاوە هەر خێر و بێریان بۆ داباریوە.

کە ئەهاتیش هات، قۆرتی دژوارن. واهێرش دێنێ کێو لە بن دێنێ، شاخ پەڕە دەکا، کەڵ هەڵدەدێرێ، حەزیا دەپسێنێ. ئەو بەرمەکیانەش لە سەرئەنجامدا هەوێنی شیری بەختیان هەڵگەڕا و پێچکە و ڕەوارەی چەسپان و ڕەختەی تەختیان وەرگەڕا و ئەهاتی چنگڕەش پێسیری گرتن و جاران کە شیری مووکاری میسری لە ڕاست تاڵێك مووی ئەواندا کول بوو، ئەوجار -کە بەلەز بەرەو هەڵدێران سەرەوژێر دەبوون- دەمی دووزمانان کاری لێکردن؛ چەپەی ناکەسان لە مێشك و دڵی هاروونەڕەشید بوون بە چێوەسان و تیژیان کرد و هانیان داو فەرمانی بەرمەکی قڕانیان پێ دەرکرد. جەعفەری وەزیر دەگەڵ هەزاران لە بەرمەکیتر بە داردا کرا و یەحیا و فەزلیشیان خستە زیندان و

١- ئەو پرسە مامۆستا زیرنۆف دایناوە؛ چونکە جەعفەر کوڕی یەحیا کوڕی خالیدە. مامۆستا دەسەر هەڵەوە نەچووە. جەمیل

٢- عەبدوڵا کوڕی محەممەد، کوڕی عەبباس، کوڕی عەبدولموتەلیب، سالی ١٣٢.ك (٧٥٠.ز) بوەتە خەلیفە. پیاوێکی بەخشندەو سەنگین و دڵڕەش و دەمڕووشێن و خوێنڕێژ بووە؛ سالی ١٣٦.ك (٧٥٤.ز) مردووە. جەمیل

٣- ئەبوجەعفەر مەنسوور سالی ١٣٦.ك (٧٥٤.ز) چەند ڕۆژێك بەر لە مەرگی برای، کرا بە خەلیفە. پیاوێکی بە بڕشت و سەنگین و تێگەیشتوو بووە؛ بەڵام زۆر دەستڕژد بووە و لەو چرووکیەی ناوی «دەوانیقی» (دانگی) بە سەردا براوە. سالی ١٥٨.ك (٧٧٥.ز) مردووە. جەمیل

دانگ شەشیەکی مسقالی زێڕ و زیوە. مسقاڵ چوار گرەم و نیوە. خەلیفە لە دانگێکیشی پرسیوەتەوە؛ دانق هەر دانگی کوردیە. هەژار

دەوێدا مردن.

خۆشی و ناخۆشی نامێنن بۆ کەس   هەرچی دێتە دی، بڕانەوەی هەس

ماڵ و داراییش -کە بێ‌هەژمار و دوور لە پێوان بوو- هەمووی خڕ و پڕ بە سەر کۆی خەزنەی تـۆ و دارماڵی دەوڵەتدا کرا.

پوختەی ئەمەیە: هاروون وای هاڕین کە هەتا ئێستاش کوڕ و دیوەخـان بـە دەنـگ و باسـی ئـەو خانەوادەخانە بەربادە شەو ڕادەبوێرن و منداڵ و پیـران -بۆ پەندی دنیا- گوێی لێ دەدێرن.

هەر کەس بیەوێ زۆرتر دەربارەی ئەوکارەساتەی بەرمەکی دیتیان بکۆڵێتەوە، دەبێ وێکـەوێ ئـەو نووسـراوانەی کە بۆ ئەم باسە تەرخان کراون بـخوێنێتەوە. ئـەم کتێبـەی مـن ئـەو توانـەی نـەبوو کـە سەرلەبەری تێدا جێ وەکەم؛ هەر وا بە کورتی و سەرچڵ لێی دوام. بەڵام من بـۆ خـۆم زۆرم ڕوانیـوە و پەڕە کتێبم زۆر پشکنیوە؛ تاوێستا هیـچم لـە چارەنووسـی مووسـای بەرمـەکی نەخوێندۆتـەوە و بـە بەرچاوەمدا تێنەپەڕیوە. گەلۆ! چی لێ هات؟ دوور نیە کاتێ هارونەڕەشـید بـاب و براکـانی دەردەسـت کردبێ، ئەو ڕایکردبێ و خۆی گەیاندبێتە ناو چیاکانی کوردستانەوە و بۆ شـوێنەونی نـاوی گـۆڕیبێ و لەو ناوە ژیابێ. چونکە چیـرۆکێك دەمـاودەم هـاتووە و بـڵاو بۆتـەوە و وادەگێڕنـەوە کـە سـێ کـوڕە بەرمەکی لە ڕۆژگاری عەبباسیانەوە لە لای بەغداوە پەڕەوازە بوون و لە کوردستاندا گیـرساونەتەوە و لە چیای شەفتالوو -کە سەربە کنجە- لە ناوچەیەکدا بە ناوی خانچۆك نیشتەجێ بوون و برا گەورەکە، بە نوێژ کردن و ڕۆژوو گرتن و خواپەرستیەوە خۆی خەریك کردووە و لە لاکی گەنی دنیای بێ‌بنیـاد زۆر تەریك بووە؛ لەو دۆڵ و شیوە بەزەیی خودا سەری لێداوە و دۆز و ئاواتی بۆ پێك هێنـاوە و داوای هـەر چیەکی لە خوا کردووە پێی ڕەوا دیوە.

دەڵێن ڕۆژێکی براگچکەکە -بۆ پێداویـستێك- لـە کـەل کـل بـووە. خـەڵکی ئـەو نـاوەش نـانی ڕۆژانەی شـێخ و دۆسـتانی شـێخیان هێنـاوە و شـێخ و یـاران و بـرای ناونـجی نانیـان خـواردووە و بەشە نانەکەی بـرا گـچکەشیان جـوێ کردۆتـەوە. کـاتێ کـە بـرای بـچووك هاتـەوە و بەشـە ژەمـی ویست، برای ناونـجی گوتی تـۆ ڕۆیـی و هـەر نەهاتیـەوە و دەرەنگـت پـێ‌چوو، منـیش پـێم وابـوو نانـت خـواردووە، بەشـەنانی تـۆش هـەر مـن خواردوومـە. بـرا گـەورە -کـە لـەو دەس‌درێـژی و

خوایی برای زۆر تووڕە ببوو- تووك و نەفرینی خراپی لێ کرد؛ گوتی: تۆیەکی بە بەشەکەی خۆت دانسەکناوی و پاری براشت دەورگەت خزاند، لە خوا دەخوازم جێی ئەو پاروانەت پارەپارە بێ. شێخ هێشتا تەواو پارانەوەکەی لە دەم نەبڕابوو، ورگ و ریخۆڵەی برای پاروودز هەلا-هەلا بوو؛ هیچ کەس بە دەنگی نەگەیشتە سەر. نیتر لەوساوە بڕوا و باوەڕی خەڵکی ئەو ناوە و ئەو دەوروبەرە بەرانبەر بە شێخ، لە یەك بوو بە سەت. هۆزی سوێدی لێی پارانەوە کە بچێتە ناویان و دڵی نەشکاندن و دەگەڵ براکەیتردا -کە ناوی ئەمیرشەهاب بوو- کەژیان جێهێشت و هاتنە ئاوایی و ئاوایی خانچووك، بوو بە هی شێخ و قەڵا و دژێکی ڕژد و پتەوی لێ دروست کرد و بشبووە ڕابەر و پیر و پێشەوای سوێدیەکان و لە دواجاریشدا کە بە یەکجاری لە ژین تەکیەوە و تەکیدا بە لای گۆڕستانەوە، زارۆی نێرینەی بۆ جێنشینی لێ بەجێ نەما و میرشەهابی برای کار و بارەکەی ئەوی گرتە دەست و لەجێی براکەی کرا بە سەردار و لە وەچەی ئەویش ئەوانەی کە لەو ناوچە و مەڵبەندە فەرمانڕەوا بوون، بە یاری خودا یەك بە دوو یەکا باسیان دەکەم و ناویان دەنووسم.

میرجەلال کوڕی میرشەهاب

لە پاش نەمانی شەهابی بابی، بۆ مەزنایەتی جێگەی گرتەوە و تا دێرزەمانێ گەورەیی کرد و سەرئەنجام ئەویش پێمیێردی خودای گەیشتە سەر و گیانی برد و مرد.

میرمحەمەد کوڕی میرجەلال

لە جێی باوکەکەی کرا بە میر ولە پاش چەند ساڵێك فەرمانڕەوایی و بەجێ هێنانی ئەرکی گرانی کار راپەڕاندن و گەورەیی کردن، بۆ یانەی مردن خۆی لە دەسك نا و کۆچی دوایی کرد.

میرفەخرەدین کوڕی میرمحەمەد

لە شوێنی بابی بوو بە جێنشین و زۆریش پیاوێکی دڵ و دەروون پاك و دادگەر و چاکەکاربوو.

ولاتەکەی خۆی زۆر وە برەو خست و ئاواتری کرد و لە پاش ماوەیەك، کونجی خەمانی خەمخانەی ژیانی دایە دواوە و بەرەو ژیانی هەمیشە خۆشی بەهەشتی خودا، کۆچ و باری کرد.

میرحەسەن کوڕی میرفەخرەدین

لە شوێن باب و باپیرانی بۆ مەزنایەتی ڕۆنیشت؛ بەڵام نەیدابووە سەر شوێنی ئەوان. دڕ و ڕکوونی و زماندرێژ و جنێوفرۆش و دەست و دڵڕەش و تووش و خوێنڕێژ بوو. خوا کوێری کرد و بە گردەنشینی هەڵیپەسارد و فەرمانڕەواییەکەی بە میرفەخرەدینی کوڕە گەورەکەی ئەسپارد.

میرفەخرەدین کوڕی میرحەسەن

بە دەستێکی زۆر بە هێز هەوساری فەرمانڕەوایی گرت و تووشی و چەمووشی پێ نەهێشت و بە ئارامی ڕامی کرد و لە سەر پشتی تەختی سەرداری و دنیاداری -قۆز و لەبار- خۆی ڕانا.

برایەکی هەبوو بە ناوی میرمحەمەد؛ جوانچاك و شۆخ و لەوەندێك بوو نە بکەی نە بخۆی، تەماشای سای گەردنی کەی. سەرەڕای شەنگ و چەلەنگیشی، هەتا خوا حەزکا وریا و زرینگ و مەرد و ڕەند و بەخشندەو سەربڵند و ئازا و بە جەرگ و دڵێتەو بوو. جا هەر وەك گوتوویانە:

شاردنەوەی جوانی بە کەس ناچتە سەرێ دەقوتووی خەی لە دەرز دێتە دەرێ

وەك دانە مرواری تاقانە لە دوڕدانەی قاپێلکی خان چۆك دەرکەوت و بە شوێن بەختی خۆیدا هەڵیگرتە ڕەوت و بە نیازی خۆڕانان لە دەرك و دیوانان، بۆ لای دیاربەکر و بە هەوای ئەوزونحەسەن دیتن وەرێ کەوت و لەو ئاواتەشیدا سەرکەوت و بە ڕاموسانی لاشیپانەی بارەگای ئەو پادشاپایەبەرزە، سەربەرز کرا و ناوڕی بە خێری شاهانەی بەرکەوت و چاکەی زۆری دەگەڵ کرا و فەرمانی مەزنایەتی خانچۆك و جبقجور[1]ی پێدرا و بەرێ کرایەوە.

هاتەوە جەستەی برای و کێشە و هەرای بۆ نایەوە و کار گەیشتە شیرکێشان و تیروکەوان و خوێن

١- محەمەدعەلی عەونی لە تەرجەمە عەرەبییەکەی چاپی قاهیرەدا رووپەڕ ٢٥١ «چباقجور» و «جبقجور»ی نووسیوە. هەژار

کەوتە نێوان و دوای پێك هەڵپڕژان و خوێنڕژانی زۆر، میرمحەممەد لە زۆر کەوت و کەوتە گۆڕ و بە کوژرانی، پەریشانی باری کرد و گڕی ناژاوە کوژراوە و میرفەخرەدین -بێ بەرهەڵست- مەزنایەتی بۆ مایەوە و لە پاش چەند ساڵێك ئەویش بەرەو ئەمان بای دایەوە و چونکە کەسێکی وای نەبوو کەلەبەری پڕکاتەوە، کوڕی برا کوژراوەکەی جێی گرتەوە.

ئەبدال بەگ کوڕی میرمحەمەد

کرا بە جێنشینی مامی و کاروباری وڵاتەکەی ڕادەپەڕاند. لە سەردەمی مەزنایەتی ئەودا، لەشکری قزڵباشان بە سەرکردایەتی نیقوت ئۆغلێ -گزیری جبقجور- بۆ گرتنی خانچۆك پەلاماری ئەبداڵ بەگی دا. ئەبداڵ بەگ ڕوانی وا ڕێوی بە پێی خۆی بەرەو تەڵە دێ، بەرەگەی لێ گرتن و سەنگەری دابەستن و لە کەمیندا چاوەنۆڕی دەکردن و دەستە و یەخە لێیان ڕاپەڕی و لە شەڕگەدا بوو بە چڕین و گوڕین و دڕین. شەڕێکی زۆر لە هێز و گوڕ و پڕ لە خوێن و خوڕ لە ناو قزڵباش و کوڕە کوردانـدا ڕووی داو زۆر لاوی شیرین لاو و زۆر پیاوی خاوەن ناو لەو ناوە لە خوێندا گەوزین. بەڵام کوڕە کورد -کە هەتا شەڕیان لێ گەرمتر بێ، دڵگەرمتر دەبن و بەزین نازانن- خوێن بەری چاوی گرتن و حیرس گرتنی و دەست لە سەر دەستووی خەنجەران، ئەستۆ و سینەی قزڵباشیان دایە بەر و وەك پاڵەی چاك بکەوێتە سەر بەری ڕوێنە، بەریان لێ گرتن و بەربوونە دروونەوەی گیانی کڵاوسووران و کەڵەشیان لە گیشەدا. نیقوتئۆغلی لەو هەنگامە بەسامەدا نەترەی نەما و ورەی بەردا و بە لایەکدا خۆی دەربازکرد و قاچاندی و قزڵباشیش -کە لە پاشی ئەدەژیان و ڕۆژی عەجەمقڕانیان دی- هەرچی تێنی تێدا مابوو، لاسای سەرداری بێزراوی کردەوە و هەرکەسە لە بەر خۆیەوە ڕێی دەرەتانی بەدی کرد و سەڵتەسوارە و بە سووکباری بۆی دەرچوون و کەوڵی خۆیان ڕزگار کرد. گرانباریشیان هەرچی بوو کەم و زۆری لە خێوەت و ئەسپاباتی هەموو جۆرە و هەمە ڕەنگە و لە نازووخە و توشەی جەنگ و ئەسپ و ئێستر و بارەبەر -سەروبەری- بەر کورد کەوت و بوو بە تاڵان.

ئەبداڵ بەگ دوای ئەو سەرکەوتنە چەندساڵان ما و زۆر بە شادی و نازادی ژیا و لە ئەنجامدا -کە گیانی ئەمری ڕووی کردەمەڵبەندی هەرمانەوە- دوو کوڕی لە پاش بەجێ مان: سویحان بەگ و سوڵتان ئەحمەد.

سویـحان بەگ کوڕی ئەبدال بـەگ

کرا بە جێنشینی بابی و دەگەڵ سوڵتان ئەحـمەدی برایدا بە تەبایی فەرمانڕەوایی وڵاتیان دەکـرد و لـە بەرانبەر نەیار و بەدکاراندا -وەك دوو دیواری لە پۆڵا و ئاسن- پشتیان پێکەوە دابوون و وێستا بوون.

دوو برا کە لە پشتی یەکتـرینـە   خوای گـەورە هـەواڵی سینـەمینـە

چونکە برایەتیان خۆش و پێکەوە دڵپاك و چاك بوون و بە دڵسۆزی هاوکـاری یەکتـریان دەکـرد، بەختیش چاکی بۆ هێنان و هەر لە خوداوە بە سەریاندا دەڕژا. دوای ئەوەی کە خالیـد بـەگـە شـەلەی پازۆکی مرد، ناوچەی کنجیشیان دەست بەسەردا گـرت. لـە ئەنجـامی شـەڕەکەی چـاڵدێراندا -کـە دیاربەکر دەست سوڵتان سەلیم‌خان کەوت- ناوچەی جبقجوریان لـە دەسـت نیقـوت ئـوغلی دەرێنـا و مەنسوور بەگی پازۆکیشیان لە سەر ئاغـچەقەڵا دەرکـرد؛ کـە بـە نـاوی شانیـسماعیلەوە بـە سـەری ڕادەگەیشت. هەروەها بە هێزی بازووی خۆیان ناوچەکانی زاك و مەنشکوردیان لە قزڵباش پـاکردەوە و قادربەگی قزڵباشیان ڕاو نا و قەڵەمڕەوی خۆیان زۆر لە پێشوو پتـر هەراو و بەرین کردەوە.

لە پاشان ئەو دوو برایە وڵاتەکەیان لە ناو خۆیاندا بەش کرد. جبقجور و دەوروبەری بـەر سویـحان بەگ کەوت و قەڵاکانی دیش بوونە پشکی سوڵتان ئەحـمەد.

چەندساڵێك ئاوا ڕابرا لە دوا جاردا دووزمان و کەتنگێڕان برایان لە یەکتـر کردن و تێکیان بەردان. سوڵتان ئەحـمەد بوختانی وای بۆ برای هەڵبەست کە بە فەرمانی سوڵتان سولەیـمان‌خـان کوشـتیان و جبقجوریشیان بە میـرێکی عوسـمانی بەخشی.

سویـحان بەگ کوڕێکی بە ناوی مەقسوود بەگ لە پاش بەجێ ما.

سوڵتان ئەحـمەد کوڕی ئەبدال بەگ

لە دوای بە کوشت دانی برای، لە دنیادا زۆر مایەوە و پتـر لە پەنـجاساڵ مەزنایـەتی کـرد و دنیـای خوارد و مەرگی لێ بوو بە میوان و بۆ دیوانی خودای نارد.

زۆر هاتن و تاوێ مانـەوە و ڕابـردن   دەستاوی مەرگ بە نۆرە وردی کـردن

دەرگایەکی تەنگ بەرەو ژیانت دێـنێ   سەدڕای بەرەڵا هەیە بەرەو ڕووی مردن

سوڵتان ئەحـمەد دوو کوڕی لە پاش مان: مراد بەگ و مـحەمەد بەگ.

مەقسوود بەگ کوڕی سویحان بەگ

لە پاش کوژرانی بابی، دەگەڵ ناوزەنگی بە زەبر و زەنگی سوڵتان سولەیمانخاندا چووبووە شەڕی نەخچەوان. لە شوێنێکدا کە ئاریەچای پێ دەڵێن و سەر بە نەخچەوانە، لە مەودای پاسەوانیدا تووشی قزڵباشان هات و زۆر مەردانە هاتە دەست و بە ئەبەردی ناوی دەرکرد. کاتێ پەسنی دلاوەری بە بیسەری پایەبەرز و شکۆداری شاهانە گەیشت، سنجەقی جبقجوری بە دەستووری پێشین پێ بەخشی و فەرمانی پیرۆزیشی بۆ دەرچوو کە مولکایەتی بێ و بۆ کوڕانی بە کەلەپوور بمێنێتەوە.

لەو سەردەماندا کە ئەسکەندەر پاشای چەرکەس میری میرانی دیاربەکر بوو، مەقسوود بەگ وەك هەموو کوردێکی سەرڕەق بەو گیانبازی و خزمەتەی کە بۆ سوڵتانی کردبوو، لە خۆ بایی ببوو؛ خۆی دەگەڵ پاشادا رێك نەخست و دڵی خۆش نەدەکرد. پاشا ناوچەی جبقجوری لێسا‌ند و دای بە میرێکی عوسمانی. ئەویش دایە سەر ڕێی ئاستانەی بەخت هێلانەی سولەیمان و حەوساڵی ڕەبەق لە ئەستەمبوڵدا خولی خوارد و دەرکاودەرکی کرد؛ بەڵام هەموو وەزیرە گەورەکان لەبەر دڵی ئەسکەندەر پاشا، حاشایان لێکرد و داد و بێدادەکەیان بە پێچکی تەختی خاوەن بەختی پادشایەتی نەگەیاند و هەر خۆشیان تێنەگەیاند؛ هەتا خودای دادگەر مەرگی بۆ شیاند و لە دەست زۆردارانی ئەستاند.

مراد بەگ کوڕی سوڵتان ئەحمەد بەگ

لە پاش نەمانی سوڵتان ئەحمەد بەگ، ئەسکەندەر پاشای میری میرانی دیاربەکر، میراتەکەی بە کوڕانیدا بەخشیەوە. خانچۆك و ئاغجەقەڵای دابە محەمەد بەگ. جگە لە جبقجور -کە درابووە عوسمانیان- ناوچەکانیتری دابە مراد بەگ و بۆشی دانان کە پێکەوە بە سەر کار و باری وڵاتەکە رابگەن. مراد بەگ دوای شازدەساڵ مەزنایەتی، بەشی خۆی بە سولەیمانی کوڕی ئەسپارد و لە پاش چەند ساڵێك ژیان، خۆی لێ بوارد و مەرگ لە دووی نارد و بردی.

جگە لە سولەیمان بەگ، عەلی خان و ئولوخان و مستەفا بەگیشی هەبوون. لە وەختی گرتنی تەورێزدا مستەفا بەگ دەگەڵ میرەکوردەکاندا، قزڵباشان لە سەعدابادی لای تەورێز کوشتیان. عەلیخانیش هەر لەو شەڕەدا بە دیل گیرا و دەگەڵ مراد پاشای میری میرانی قەرامانـدا، دوو

ساڵان لە قەڵای قەهقەهە بە کۆت و زنجیرەوە گوزەراندی. لە پاشان دەگەڵ پاشا بەرەڵا کرا و پێکەوە هاتنەوە ڕۆمێ و بە کۆمەگی مراد پاشاو لە بەزمێی بەرزی شاهانەوە، بەگلەر بەگی دیاربەکر، سنجەقی جبقجوری بە ناوی مولکایەتی پێ بەخشی. ئولوخانی براشی دەگەڵ پیاوە کاربەدەست و گەورەکانی دیاربەکر دایە و بە ناسوودەیی دەژی.

مومحەممەدی مەزنی خانچۆك ناغچەقەڵای بە دەستەوە بوو. بەڵام زۆر باشی پارێزگاری لێ نەدەکرد. لەسەر ئەوە فەرهاد پاشای سەردار، سنجەقی ئەویشی هەر بە سولەیمان بەگ بەخشی و چەند ساڵێك محەممەد و سولەیمان لەسەر ئەوە کێشە و هەرایان بوو؛ هەتا مەرگ هاتە بەریوانی و محەممەد بەگی برد و شەڕەکە داکوژا.

سولەیمان بەگ کوڕی مراد بەگ

بێ ڕوویینی و دەروایسی و بێ سرتەی بەر پەنا و پەسیو، لاوێکە لە ناو لاواندا بژاردەو زۆریش خواردەو دەستبڵاوە و هەتا بڵێی ئازایە و تا خوا حەز دەکا پیاوە. لە سەرەتای لاوەتیدا لەلای میری میرانی دیاربەکر و بەغدا ژیاوە. لە چنگ ئاوارەیی دەردی چێشتووە و ڕەنجی زۆر و شەرکی گران لە دڵی ئەودا یادی تاڵی جێ هێشتووە. لە هونەری سوپاییدا ڕۆمیانەیە و لە سوارچاکیدا تاقانەیە و لە کوردستان بەناوبانگە.

کەس هێندەزیت و زیرەك و پیتۆڵ و ژیر نیە تای ئەو، جیهانە کەونە کەسیکەی لە بیر نیە

بەڵام بە داخەوە چونکە ناوی خۆی بیستۆتەوە، تۆزێك لووتی بەرزە و فیزێکی ڕێ نیشتووە و لە بەفیڕۆدان و تەخشان پەخشان کردنی دراودا، تەواوێك بێپەروایە.

ئازا نی هەتا بەخۆ ئەومستیت ماوە تا بەرزی بە لای خۆتەوە، پەستیت ماوە

بابی کە موسوڵمانی؟ لە بوت ڕزگاری؟ بەو فیزە کە لاتە، بوتپەرستیت ماوە

هەر زۆر لە زووەوە باب و باپیرانی لە کنج ژیاون؛ کە زۆر شوێنێکی سەخت و چڕە و لە بناری چیایەکە چەمی فوراتی بەبەردا دێ و لە هەر دوو لاوە لە دوژمنان پارێزراوە. بەڵام بەرزەفڕی و بەرچاو گوشادی سولەیمان بەو تۆزەوە ئەوەستا و لە کونجی لانەی تەنگی کنجدا هەڵینەکرد. لە دەشتی

مەنشکوردی بەرپاندا شارێکی بنیات ناوە و مزگەوتێکی بەرزیشی دەبەرچاو گرتووە؛ بەڵام سەری نەگرتووە و چەند ساڵێکە بەو شارەوە و بەو کارەوە خەریکە.

لە سەردەمەکانی گرتنی ئێران و شیروان و ئازربایجاندا، زۆری خزمەتی گەورە کردووە؛ بە تایبەتی لەو کاتەدا کە دووسێ هەزار سەربازی چەرسەعد -بە سەرکردایەتی نیاز بەگی پازۆکی- هێرشیان هێنا سەر قەرابازی و هۆزی باولی‌یان تاڵان کرد، سولەیمان بەگ براکانی و چەند ئاغایەکی ڕەگەڵ خۆ خست و کەوتە شوێنیان و بە گژیاندا هات و خوێنیانی ڕشت و ماڵ و ئەسپاب و ئاژەڵ و پاتاڵی تاڵانی بە زۆر لێ‌ساندنەوە و بە خاوەنیانی گەیاندەوە. بە هۆی مستەفا پاشای سەردارەوە لاوانەوەی شاهانەی پێ برا.

لەوساوە کە بابی بە زیندی سەر کردیە جێنشینی خۆی، تا ئەمڕۆ کە مێژوو سەرەتای مانگی ناوجێژنانی ساڵی هەزار و پەنجە، مەزنی وڵاتی کنجە و مەزنایەتیش هەر لە خۆی دەوەشێتەوە. یاخوا لە کاری قەنجدا هەر سەرکەوتوو بێ.

بەندی نۆهەم

فەرمانڕەوایانی سلێمانی

ئەویش دوو لکی لێ دەبێتەوە

رووداوگێڕەوەی بەدەم وەدوودی قۆز و بە نەموودی ناو کۆز و کۆڕی هونەرپەروەران و دەمڕاست و کارای دیاردەو بژاردەی کەڵەنووسەران -کە سەرگوروشتەی وردەو درشتەی چەند پشتاوپشتی خۆی و هەندەرانیان لە بەرە- ڕیشەی ڕەگەزی سولەیمانیانیان تۆمار کردووە و بردوویاننە سەر مەروانیحیمار [کەر] کە دواهمین پادشای ئەمەوی بووە.[1] دەڵێن بۆیە مەروان دەگەڵ کەردا پێڵۆز کراوە، بە منداڵی ڕۆژێك لە فێرگە هاتۆتەوە و قامکی خستۆتە ناو ئاڵقەی دەرگاوە و دەوێدا قەتیس ماوە و پەنەماوە و بڕەندیان هێناوە و ئاڵقەکەیان بڕیوە و ڕزگاریان کردووە. کەچی بە دەردی خۆیەوە دانەسەکناوە ڕۆژێکیتریش هەمان تاس و هەمان حەمام تلی دەگەوی دەرگا گیراندۆتەوە و هاواری لێ هەستاوە. باوکی بە تووڕەییەوە پێی فەرمووە: بە خوا مەڕوان زۆرم پێ کەری. ئیتر لەو ڕۆژەوە ناوی کەری بە بۆقی ملیەوە نووساوە. هێندێکیش لایان وایە چونکە عەرەبان بە ساڵی سەدەمینی چەرخ دەڵێن ساڵی کەر و چونکوو سەرەتای پادشایەتی مەعاویەی کوڕی ئەبووسفیان تا پادشایەتی ئەو مەروانە سەدساڵیان نێوان بووە، کەری سەد ساڵە وە شوێن مەروان خراوە.

مەروانە کەرە، کوڕی محەممەد، کوڕی حەکەم، کوڕی ئەبوولعاس، کوڕی ئومەییە، کوڕی عەبدیشەمس، کوڕی عەبدولمەنافە. حەکەم ڕۆژی یەکەمی گرتنی مەککە موسوڵمان بووە.

مەروانەکەرە لە سەرەتاکانی ساڵی ۱۲۷.ك (۷٤٤.ز) دابۆتە پادشاو چۆتە سەر تەخت و لە دوای پێنج ساڵان ئەبولعەبباسی سەفاحی لێ ڕاپەڕیوە و پرزەی بڕیوە و دەرپەڕاندووە و پەڕیوە بووە و بەرەو میسر چووە و ساڵح و ئەبووعەونی عەبباسی وە شوێن خراوە و ڕۆژی بیست و هەشتەمی مانگی

۱- چاردەهەمین پادشای ئەمەویە و بەویش دوابڕاو بوون.

قوربانی ساڵی ١٣٢.ك (٧٤٩.ز) لە گوندی بوسیری لای میسر تووشی هاتوون و کوشتوویانە. دوو کوڕی بە ناوی عەبدوڵلا و عوبەیدیللا لە پاش بەجێماوە. عەبدوڵلا کەوتۆتە حەبەشەوە و عوبەیدیلا بە نهێنی لە فەلەستین دەژیا. زەمانی هارونەڕەشید پێیان زانی و گزیری سەر فەلەستین گرتی و ناردیە بەغدا و خرا زیندانەوە و هەموو دەورانی هارون لە گرتووخانەدا گوزەرانـدی و لە ئەنجامدا لەبەر پیری و کوێری لە بەندیخانە دەرکەوت. وێدەچێ سولەیمانیەکان وەچەی ئەو بن. بەڵام وەك ناوی سولەیمانیان لە سەرە، دەشێ ڕاستەوخۆ سەر بە سولەیمانی کوڕی عەبدولمەلیك، کوڕی مەروان بن، خوا دەزانێ چۆنە.

کەونەپیاوان و باوەڕپێکراوانی ئەو هۆزە -کە شەڕ و شاتاڵی چەند ساڵەی خۆیان دۆزیوە- وەیان دۆزیوەتەوە کە لە شاڵاوی عەبباسیەکاندا، مەروانیەکان وا تاساون، پاش قوڵپ بوونەوە نەپەرژاون خۆ خڕ کەنەوە و لە بڵاوەکردندا سێ نەفەر لە کوڕانی مەروانەکەرە، کۆمەڵێکیان وەدوو خۆ داوە و لە فەلەستینەوە دەلینگی خۆیان وەرێناوە و لە مەڵبەندی قوڵپ[1] گیرساونەوە و لە دۆڵێکدا -کە دەرەی خۆخی پێ دەڵێن و سەر بە ناوچەی غەزالیە- نیشتەجێ بوون. بەرەبەرە و بەردوای یەك تیرە و هۆزی ئەو ناوچانە -کە قەوغاتر لە هەمەوانیان هۆزەکانی بانۆکی بوون- لە دەوریان کۆ بوونەوە و بە یاری وان قەڵاکانی قوڵپ و جسقە[2] و تاش و حسولی و مفارقین [میافارقین] و موچە و مەزرا و کێلگە و بەیارەکانی ئەو ناوچانەیان تا سەر ڕووباری دیاربەکر، خستە دەست و هەروەها قەڵا و دژ و زەوی و زاری بێدیان و کاروکان و دلکلوقیا و ڕسات و جریس و نیدنیك و سلیك و کنجیان لە ژێرچنگی گورجستانی و ئەرمەنیەکانی دینەدوژمن هێنا دەر و ئەوسا هەرکێ بەرەی مەروانی خۆش ویستووە و لە سەروان ئاوارە بووە، لە شام و میسریشەوە بەر بەوان هاتن و لێیان هاڵان و لە ژێر ئاڵایاندا خۆیان گرتەوە.

ئەو هۆزانەی مەروانەکانیان وەخۆ گرتبوو، هۆزەکانی بانۆکی و هوێدی و دلخێران و بوجیان و زیلان و بسیان و زکزیان و بەرازین و هێندێك لەوانە سوننی مەزەبن و لە سەر شۆپی شافیعی خوالێخۆشبوو دەڕۆن و برێکیشیان لە سەر ئۆلی یەزیدیانن. میرەکانیان -بە تێکڕایی- بە باوەڕ و لە

١- لە کوردستانی ناوەندیە و لای دیاربەکرە. عەونی

٢- لە دەستنووسێکدا حیقە نووسراوە. عەونی

خواترس و نوێژڕەوان و ئاکارجوان و لە پەیڕەوانی فەرموودەکانی پێغەمبەری سەروەرن، دروودی خودای لە سەر بێ. زۆریان دوورەدنیا و شێخی سەر بەرماڵ لێ هەڵکەوتووە. سەد خێڵێک لەوانە کۆچەر و ئاژەڵ بەخێوکەرن و زۆزانیان کوێستانی بدلیس و چیای شەرەفەدین و ئاڵەتاقە. پاییزانیش لە سەرەتای فەروەردین[1]دا بەرەو گەرمەسێر دێنەوە. پووشانەشیان لە سێسەد سەر سەرێکە و بە فەرمانڕەوای بدلیس دەگا.

پوختەی مەبەست: ئەو هۆزانە کە بە سەرداری مەڕوان[2]، گەلێک قەڵا و ناوچەیان گرت و ماوەیەک لە ژێر سەرکردایەتی ئەودا بوون، کە مەڕوان لە دنیا دەرچوو، بەهائەدینی کوڕی بوو بە جێنشینی. ئەویش زۆری پێ نەچووە گیانی دەرچووە و میرعیززەدین و میرجەلالەدینی لە پاش بەجێ ماون. میرعیززەدین بۆتە سەردار و کە ئەویش لە سەر ترۆپکی داری ژیانەوە کەوتووە و سلار بۆتەوە -چونکە میربرایمی کوڕی منداڵ بووە و کەڵکی مەزنایەتی نەبووە- لە سەر پەسندی سەرکۆمارەکان، جەلالەدینی برای جێی گرتۆتەوە و هەتا ئەویش مرد میربرایم کوڕی عیززەدین ڕەسیدەببوو؛ بە مەزن هەڵبژێرا. ئەویش سەردەمایەک مایەوە و بەرەو ئەمان بای دایەوە و میردیادین و میرشێخ ئەحمەدی لێ بەجێ ما. لەسەر ئەسپاردەی باوک، میردیادین بوو بە جێنشین و هەشتا ساڵ ژیا و زۆر بە کامڕەوایی فەرمانڕەوایی کرد. لە دوای ئەوە کە شائیسماعیلی سەفەوی دیاربەکری گرت، خانمحەممەدی ئیستاجلووی لەبری خۆی بەسەرەوە دانابوو کە ئاگای لێ بێ. محەممەدخان خۆی دەگەڵ میردیادیندا ڕێک خست و بیگیسی[3] خانمی کچی لێ خواست و بە خزمایەتی میردیادین و بە هاریکاری سولەیمانیەکان، خۆی زۆر بەهێز کرد و کاروباری باش دەڕۆیی. بۆ نموونە: جارێک عەلائەدەولەی زولقەدر -کە میری میرانی مەرعش بوو- بە نیازی داگیر کردنی دیاربەکر، سارۆقپلانی برازای خۆی ناردەسەر محەممەدخان و شەڕێکی زۆر گرانیان لە ناودا قەوما.

١- فەروەردین، خاکەلێوەی بەهارە و مانگەکانی پاییز میهر(ڕەزبەر)، ئابان (گەڵاڕێزان) و ئازەر (سەرماوەز)ن.

٢- دەپێشدا بەرەی مەروانی گوتووە و ناوی حاکمێکی ناو مەڕوان نەهاتووە. هەژار

٣- لە دەستنووسێکدا بیکسییە؛ وادیارە بێکەس خانم بووبێ. عەونی وێشدەچێ بەلکیس یان بێگێسی (بێ‌کەزی) بێ. هەژار

دەهۆڵ مات و کڕ بوون لە بەر تێك خوڕین   مەگیرانی شیرانە بۆ زگ دڕین
لە هەر لاوە لاشەی کوژاو سەرپڕاو   لە هەر شوێنێ خوێن هەڵدەپڕژا بە تاو

کوڕە کوڕەی سولەیمانی -یان دیوانی سولەیمانی- لەو لێکدانەدا دادیان کرد و هەر نەیارێ هاتە بەریان، بەربادیان کرد و یادی جەنگی حەوتخوانی مازندەرانی ڕوستەمی دەستان و دێوگورانی سامی نەریمان، لەبەر هاڵاوی ئەو شەڕە گەرم و گوڕەیان توانەوە و هەر بە ئەفسانە مانەوە.

ئەو کوردەگورد و ئەبەردانە بە هێزی باهۆی هەمبەرتەزێن و چوستی و داهۆی دوژمن‌بەزێن و بە دەبانی تازەساو و شیری بە ژەهر ئاودراویان، دڕیان بە لەشکری دژدا و پلانی ساروقپلانیان هەڵوەشاند و گەلەکۆمەیان تێك گلاند و لە بەر یەکیان هەڵتەکاند و لە ژیانیان داتەکاندن و سەرکردەش سەری دەر نەکرد و لە مەیداندا لە گەزیاندا و سەریان بڕی و زگیان دڕی و بیری شەڕیان لە مێشك و دڵی سڕیەوە. خان‌محەممەد شاگەشکە بوو؛ زۆری چاکە دەگەڵ مەر وەزی سولەیمانی کرد و شانازی پێوە دەکردن. مەردیاین کە مەیدانی ژین و ژانی ئەم جیهانەی بەجێ هێشت، هێچ نێرینەی جێ نەهێشتن. شێخ‌ئەحمەدی برای نۆ کوڕی بوون: شاوەلەد بەگ، بەهلول بەگ، عومەرشابەگ، سۆسەن، وەلیخان، ئەلوەند، خەلیل، ئەحمەد و جیهانگیر. مەزنایەتیەکە بۆ ئەوان مایەوە.

لکی یەکەم

فەرمانڕەوایانی قولب و باتمان

خودانی ئەم ڕووپەڕانە چەند جارانی لە پیاوی باوەڕ پێکراو بیستووە کە مەدیادین زۆر پیر و زەبوون بووە؛ فرزەندێکی واشی نەبوو کاروباری دنیاداری بۆ هەڵسووڕێنی و چاوچنۆکان وەپرینگێنێ. برازای بەربینگیان گرتووە و قرمی خۆیان خۆش کردووە کە لە سەرداری دەری‌کەن. مەدیادین هانای وەبەر محەمەدخانی نیستاجلوو هێناوە و ئەویش لەشکری بۆ ناردووە و مام و برازا پێك وەربوون و تێك بەربوون و هەنگامە قەوماوە. لەو شەڕە بەسامەدا، عومەرشابەگ و سۆسەن و جیهانگیر بەگ کوژراون و شاوەلەد بەگی براگەورە -کە هەوێنی پشێوێنی بوو- وەك چوالوو خۆی کووزوو کرد و زوو دەرباز بووە؛ خۆی گەیاندەنالی شام و لای شاکانی چەرکەس دامەزرا. کە قزلباش پاش شەڕەکەی چاڵدیران کەوتبوونە کلکەلەقێ و دەستیان لە کوردستاندا شل ببوو، عەلی فێری ناوێك -کە پیاوێکی سەرناسی هۆزی بسیان و سەرکردەی ئاغاکان بوو- قەڵای میافارقینی گرت و پیاوی ناردەشام و لە شاوەلەد بەگی گێڕاوە کە گیر نەبی و بێتەوە. شاوەلەد بەگ بە هەڵەداوان بەرەوماڵی باوان هاتەوە و بە کۆمەگی عەلی فێری و بە پەسندی هۆزەکانی، مەزنایەتی گرتە دەست.

لەو هەلەدا کە دەوڵەتی هەڵپشکوتووی عوسمانی دیاربەکر و کوردستانی وەبەرخۆدان، مەزنی ساسۆن -کە دژایەتی کۆنیان دەگەڵ سولەیمانیەکاندا هەبوو- تیرەی خالیدیان دنە داکە لە میافارقین خۆ داگرن و لەو چاوەش و جەندرمانەی کە ئەرکیان لە کوردستانە و بە کاروانەڕێدا دێن و دەچن، چەند کەسێکیان لێ بکوژن تا بەو فێڵە شاوەلەدبەگی تێوەدەن.

خالیدی ئەرکی خۆیان ئەنجام داو کارەساتەکەشیان دایە پاڵ شاوەلەد بەگ، میری میرانی دیاربەکر. ئەو خەبەرەی بە پێچکی تەختی شکۆدار و بەرزی سوڵتان ڕاگەیاند و فەرمانی دەستبەجێ ڕەوای پادشابە لەسەردانی شاوەلەد بەگ درا. میری میران ناردی و بردیە دیوان و شاوەلەد بەگ کە

بە کروکی کارەکەی زانی، بە هەزار ناری عەلی تـوانی خـۆی ڕزگـار کـا و لـە دەسـتیان ڕاکـا و خـۆ بگەیەنێتە قەڵای قوڵپ.

وڵاتەکەیان کردەموڵکی تایبەتی سوڵتان و گزیریان بە سەرەوە دانان و شاوەلەد بەگیش بـە قـەڵای قوڵپ و زەویەکانی دەوروبەری دەژیا و سێزدەساڵان هەروای ڕابوارد، هەتا مـەرگ لـە دوای نـارد و لـە دەست میر ویەگلەران و بوختانکەرانی ڕزگار کرد و بە خاکی سپارد.

شەش کوڕی لە پـاش بەجیّ مان: عـەلی بـەگ، میردیـادیـن، وەلـیخـان بـەگ، جیهانگیـر بەگ، میریوسف و میرسولەیمان.

عەلی بەگ کوڕی شاوەلەد بەگ

لە پاش بابی ماوەی چل ساڵان قەڵا و ناوچەی قوڵپی لە دەستدا بوو. هەموو کەس خۆشی دەویست و ناکار و ڕەفتاری هەموو پەسند بوون. کاتیّ لە دنیا کۆچی کرد، دوو کوڕی بە ناوی سوڵتانحوسێن بەگ و وەلیخان بەگ لە پاش مان.

سوڵتانحوسێن بەگ کوڕی عەلی بەگ

ساڵی ٩٨٠.ك (١٥٧٢.ز) لە سەر فەرمـانی لـەبـەر دڵانـی سوڵتـانسەلیـم خـان بـوو بـە جێـگری بـابی. ساڵـی ٩٩٣.ك (١٥٨٥.ز) کە سوڵتان مرادی خوابەخشیو لەشکری شکاننەدیوی بە سـەرداری عوسـمان پاشای گەورەوەزیر ناردەسەر نازربایـجان، سوڵتانحوسـێن بـەگ لـە سـەعدابادی نزیـك بـە تەورێز، قزڵباشان شەهیدیان کرد. شەش کوڕی بیّ باب مانەوە: قلیـج بـەگ، سەیدەحـەمەد، زەینـەل بەگ، زاهید بەگ، حەیدەر بەگ و قاسم.

سەیدەحـەمەد کاتیّ بابیان کوشت، قزڵباشان گرتیان و زنـجیـریان کـرد و دوو سـاڵان لـە قـەڵای قەهقەهەدا بەندیان کرد و لە دواییدا بە کۆمەکی هێندێك ناغایان بەردرا و هاتەوە وڵات. لـە دیـوانی سوڵتان مرادەوە مەزنایەتی بە زەینەل بەگ درابوو. قلیج بەگ -کە بە تەمەن لەو زیاتر و بە ناوەز لەو کەمتـر بوو- بە کۆمەکی مـحەمەد بـەگی حـەزۆ میـرایەتی خـستە سـەر نـاوی خـۆی و لـەسـەر مەزنایەتی دەگەڵ زەینەل بەگدا کردیە هەرا و دوژمنایەتی و هەڵسور و داسوڕێکی بیّسـوودی کـرد و

هەر لەو سەروبەندانەدا -لەسەر تووشی و بەدفەڕی خۆی- بە دەستی خزم و هۆزەکانی بەکوشت چوو.

سەیدئەحمەد بەگ کوڕی سوڵتانحوسێن

کە قزڵباشان بەرەڵایان کرد، لە نەرزمرۆمیّ چاوی بە فەرهاد پاشای سەردار کەوت و بەڵگەی دڵسۆزی و گیانبازی خۆی خستە بەر چاو و خزمەتەکانی لە بەردەمی دیوان دانا. لە بەزمیی بیّپرانەوەی پادشاوە، سەرداری بەکار و لەبار، فەرمانی قوڵپ و باتمانی پیّ بەخشی.

زۆری نەبرد کە هۆزی بسیان، بەهلول بەگی خالیان کوشت و ئەوسا بیّبەرهەڵست بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆی ئەویّ. بەڵام لە پاش چەند ساڵێك، میری میرانی دیاربەکری لە خۆی ڕەنجاند و لە ئاستانەی پادشاوە میرایەتی قوڵپ درا بە کابرایەکی عوسمانی ئەویش بە دەرکراوی - بە نیازی دادخوازی- ڕووی کردەئاستانەی سوڵتان و ساڵی ۱۰۰۳.ك (۱۵۹٤.ز) گەیشتە ئاستانەی گۆڕستانی نەستەمبووڵ. سەرلەنویّ قوڵپیان دایەوە بە زەینەل بەگی برای و ئێستا کە مێژووی کۆچی هەزار و پێنجە بەسەر قوڵپ ڕادەگا.

لکی دووەم

فەرمانڕەوایانی میافارقین

ئەو میرانەش هەر دەچنەوە سەر میرشێخئەحمەد کوڕی میرعیززەدین و دەگەڵ میرەکانی قوڵپدا پسمامن. یەکەم فەرمانڕەوایان بەهلول بەگ، کوڕی ئەلوەند بەگ، کوڕی شێخئەحمەدە. بەهلول بەگ پیاوێکی دەس‌کەرەوە و کارامە و دڵاوا بووە. دەمێشدا خۆی و عومەرشابەگی برای لە لای ئەسکەندەر پاشای میری میرانی دیاربەکر بوون. ئەسکەندەر پاشالەسەر فەرمانی کاریگەر هێرشی بردەسەر جوازر[1] و قەڵایەکی تێدا ئیجاد کرد و ناوی لێنا ئەسکەندەریە و بەهلول بەگی کردەدژدار و ناوچەکەی بە سنجەق پێ بەخشی؛ زۆری خزمەت بە دەوڵەت کرد و جەوهەری لە خۆ نیشان داو میری میرانی دیاربەکر و میر وەمەزنانی کوردستان بۆی تێکەوتن و بۆی وێکەوتن و تکانامەیان بۆ نووسی کە بەشێکی لە میراتی باب و کاڵان بدرێتەوە و ڕەوانەی ئاستانەی پیرۆزە هێلانە و بارەگای شاهانەی سوڵتان سەلیمخان کرد. لە ناوڕ وێدانەوەی بێ‌کەمایەسی پادشاهانەوە، ناوچەی میافارقین و هەرچی سەربەوێیە لە قوڵپ جوێ کرایەوە و بە ناوی مولکایەتی تەرخانەوە پێیان بەخشی. هەروەها بە فەرمانی بەرز دەرچوو، باج و پیتاکی هۆزەکانی بسیان و بوجیان و زیلان -کە وەختی خۆی لە شاوەلەد بەگ سێنرابوون و وەسەر مولکی تایبەتی سوڵتان خرابوون- بەهلوول بەگ کۆی بکاتەوە و ساڵ بە ساڵ بیخاتە ناو خەزێنەی دیاربەکرەوە. چەند ساڵێك بەو ئاوایە گوزەرا؛ کۆچ و کۆچبار بەرەو وڵاتی عەجەم دەستی پێ کرد. هۆزەکانی سولەیمانی لە چنگ زۆرکاری و ناڵەباری دەسەڵاتداران وڵاتیان جێ دەهێشت و دەچوونە ئەو مەڵبەندانە کە قزڵباشیان لێ دەرکرابوو. بە پاسەوان دادەمەزران و دەکرانە ئاڵای بێگی و سنجەق و زەعامەتیان دەدانێ؛ هەر ئەوەندەکە لە پارێزیەرانی بپارێزن. هۆزەکانی بەر پەلی بەهلوول بەگیش کە هەستیان بەم باس و خواسە کرد، گوێیان لە کڵاو دەرپەڕاند و قوشقی و

١- لە دەستنووسێکدا «جواز» نووسراوە. ڕەنگە قەڵای عادل جەواز بێ. عەونی

کوڕەگوێ ببوون و خۆیان لە پیتاك دەبوارد و کلکیان پێ هەڵدەپەسارد. تەنانەت کابرایەکی بسیانی - کە ناوی شاسوار بوو- خۆی کردەمیولیوای قەڵای بایەزید و هەزار ماڵێکی سلێمانی[1] و کوردیتری لە خۆ کۆ کردەوە و لاقیان چەقاند کە بە ئامان و زامان پوولەسووتاوێك چیە پیتاك نادەین. بەهلوول بەگ حوکمی وەرگرت کە بچێ ئەو باجانە کۆ کاتەوە و ماڵ و ماڵاتەکانیش بۆ میافارقین بێنێتەوە. لەو چوونەیدا تووشی شەڕهات و دەگەڵ شاسواردا ملیان دەبەر ملی یەك نا و لە شەڕدا بەهلوول بەگی کلۆڵ شەهید کرا و پێنج کوڕی لە پاش بەجێ مان: میرخان، عومەر بەگ، مەحموود بەگ، محەمەد و عوسمان.

میرخان کوڕی بەهلوول بەگ

لە پاش کوژرانی بابی، کارەکەی ئەویان پێ سپارد. چەند ساڵێك بە سەردا ڕابرد؛ هۆزەکانی بەردەستی کاری زۆر ناشایستیان دەکرد و خەڵك لە دەستدرێژی و زۆرکاریان وەزاڵە هاتبوون. دادیان لە دەست بردەبەر بارەگای پادشای دادپەنا و فەرمانی کوژرانی میرخان و تیرەکانی بسیان و بوجیان و هەموو خراپەکارێکی سەربەوان، بۆ محەمەد پاشای میری میرانی دیاربەکر هات. محەمەد پاشامیرخانی هێنا دیوانی دیاربەکر و بە فەرمانی سوڵتان کوشتی.

عومەر بەگ کوڕی بەهلوول بەگ

لە پاش کوشتنی برای، میافارقینیان بەو سپارد. دەبوایە ساڵێ چوار خەروار[2] زێڕ بۆ خەزێنەی دیاربەکر کۆ کاتەوە. ئەرکی خۆی بە ئەنجام نەگەیاند و ئەو دراوەی بۆ هەڵنەسووڕا. لەسەر پێشنیاری میری میرانی دیاربەکر و دەفتەردارەکەی، میرایەتی کوردەکان و پێ ڕاگەیشتنی میافارقین لە دیوانی پادشای دەوڵەتپەنای بە شەوکەت و شان، سوڵتانمحەمەد خانەوە، بە برایم بەگ ئاقساق[3] کوڕی جیهانگیر درا. عومەر بەگ دەپێشدا پەنای بە فەرمانڕەوای بدلیس برد و خەریك بوو دراوەکەی دەوڵەت پەیدا کا؛ بەڵام شتێکی وای بە دەمەوە نەچوو. ئەمجار گەلێکی خۆری و تۆری لە خۆ هاڵاند

١- لە دوو دەستنووسدا بسیانی لە باتی سولەیمانی نووسراوە و بسیانیەکە ڕاستە. عەونی

٢- محەمەدعەلی عەونی ئەم خەروارەی بە کیسە مانا کردووە. هەژار

٣- لە دوو دەستنووسدا ئاقساق. عەونی

و لە ناوچەکانی مووش و خەنس و مەلازگردا خۆی کردەچەتە و ڕێگری دەکرد. لە نێوان حەزۆ و باتماندا چەند جارێك کاروان و هاتوچۆکەری ڕووت کردوون و چەند موسوڵمانێکیشی کوشتوون.

عەلی بەگ میرلیوای خەنس و محەمەد بەگی مەزنی حەزۆ چوونە سەری و برازایەکی و هێندێك لە هاوکارانیان کوشت و هەرچی بوویان بە تاڵانیان هێنا و بۆ خۆشی بە هەزار جیرەبابە و چەرمەسەریێ خۆی دەرباز کرد.

ئەگەرچی ناوی میرایەتی لە سەرە، بەڵام دز و سەرەخۆرە و ناتوانێ لە هیچ کوێ بحاوێتەوە.

بەشی دووەم لە رووبەری سێهەم

ئەویش دوازدەبەندە[1]

بەندی یەکەم

فەرمانڕەوایانی سۆران

نێچیروانی لەبارزان و ڕازەوانی ڕازی بەرز و بێ پێپیلکەی تیشەشاخی لووس و هەڵچووی مێژووی دوور و بێسنووری کوردەواری، بە لەباری بۆمان چوونە دوو پنچك و ناودەوەن و بە بەندەنان هەڵگەڕاون و ورد گەڕاون و چەند بەرداوبەردیان کردووە و زەرد و هەردیان پشکنیوە و زۆر و زەوەندیان تۆڕیوە و گەلێك قۆناغیان گۆڕیوە و لە لای زۆران لایان داوە و بەرەو سۆران ڕوویان ناوە و ڕەسەنیان خستۆتە داو و ناوایان لە بەر ڕاناوین کە زنجیرەی بنەچەکەی خانەدانی میری سۆران، دەگاتە سەر کەڵۆس[2] ناوێك کە عەرەبی بەغدا بووە! لە گەڕدانی گێژوگەڕی گەردوونی چەپگەردەوە وڵاتی خۆی جێ هێشتووە و گەردی دەردی لێ نیشتووە و ئاوارە بوونی چێشتووە و بەرەو ئەوان(؟)[3] -کە سەر بە

١- لە دوو دستنووسدا ١٠ بەندەو بەندی ١١ و ١٢ نیە. عەونی

٢- دەبێ کەڵۆس نازناوی میرێکی ددانکەلی ماڵەمیرانی لە مێژینەی ڕەواندز بووبێ. ئیسماعیلی مەلاحوسێن لە *تاریخی ئەردەڵاندا* دەڵێ: سورخاب بەگی ئەردەڵان بارامی کوڕی خۆی بە سەر ئامێدیەوە دانابوو! کە ئێستاش ئەوەکانی فەرمانڕەوای ڕەواندز و کۆ و حەریرێن. کتێبی *الاربعة قرون الأخيرة للعراق* لە پەراوێزی ڕووپەڕ ٤٨دا دەڵێ: «سورخاب کوڕی خۆی کردەحاکمی ڕەواندز و ئەو بنەماڵە سێسەد ساڵ هەر مان».

٣- ئەوان، لە وڵاتی سۆران نیە. هەر ڕەوانە گۆڕاوە و «ئە» لە جێی «ر» داندراوە. «دز» قەڵایە. ڕەواندز: قەڵای ڕەوان. ڕەواندز ناوێکی تازەیە و تەمەنی ناگەڕێتەوە بۆ پێش هەزاری کۆچی. ڕەوان ڕەنگە لە ڕاوەندەوە هاتبێ بە ناوی ئەو شارەوە کە ڕاوەندی گەورە بنیاتی ناوە و بە گفتی *معجم‌البلدان* بە ئەیالەتی مووسڵ ناسراوە. ئەوسا دەبێتە ←

ناوچەی سۆرانە- ڕۆیشتووە و لە گوندی هەودیان[1] دانیشتووە و بۆتە شوانی گوندیەکان و ددانی پێشەوەی نەبوون و بەو بۆنەوە چونکە بە زاراوەی ئەوان بە پیاوی کەل دەڵێن کەلۆس، ناوی پێشووی لادراوە و هەر بە کەلۆس ناو براوە. کەلۆسی شوان سێ کوڕی بوون: عیسا و ئیبراهیم و شێخ وەیس[2].

عیسا کوڕێکی هێزا و هەڵکەوتە و بەرچاوتێر و نێرەپیاو و دڵاوا و مەشرەفخۆش بووە؛ هەر چیەکی لە شەرتە شوانیەکەی دەست کەوتووە، دەرخواردی کوڕوکاڵی هەرزەکار و دەمڕووتی گوندی داوە و بە جوانمێری، چاوبەرەژێری کردوون و هۆگری بوون و لە فەرمانی دەرنەچوون.

هەر لەو سەروبەندانەشدا دوژمنێکی زۆر زەرندە ڕووی کردۆتە ئەو مەڵبەندەو فەرمانڕەوای وڵاتەکە خۆی بۆ شەڕی ئەو ساز داوە.

میرمنداڵە و کوڕوکاڵی دەوری عیسا -هەر بۆ گاڵتە- ناوی میریان لە عیسا ناوە و کەوتوونە شوێنی و ڕوویان کردۆتە لای باڵەکان[3] خەڵکی ئەوێش سەر و سیمای میرعیسایان بەسام دیوە و زۆریان بە دڵەوە نووساوە و بە مەرد و ڕەندیان ناسیوە و ئەوانیش بڕیاریان داوە کە ئیتر لەمە بە دواوە میرعیسا میری ڕاستی بێ و لە ڕاست فەرمانی مل کەچ بن و چی گوت لە گفتی دەرنەچن.

بەم جۆرە خەڵکێکی زۆری پێوە هەڵنیشت و هێز و پێزێکی بێدادی پەیدا کرد و ڕەوانەی قەڵای ئەوان[ڕەوان] بوون و دەوریان لێدا. دەوروبەری دژەکە لە کەژەکە، کەفر و بەری سۆری زۆر بوون. عیسا و دەوروبەرەکانی لە ناو ئەو بەردەسوورانە دامەزرابوون و هێند چاوسوور و غللور و لەسەر شەڕکردن سوور بوون، ئەترەی دژدارانیان برد و بە کۆمەڵی بەردەسۆران ناویان دەرکرد. بەردەسۆران لە ناو دەماندا زۆر بووە و وردە وردە بەردەکە هاوێژراوە و بێژەی سۆران تاق بۆتەوە و بەو ماڵەمیرە

⟵ قەڵای ڕاوەند. عەونی

وێشدەچێ دزی ڕەوان بێ. ڕۆ، چۆمە و دز، دژە. واتا قەڵای چۆمان. هەژار

١- گوندێکە لە دەکیلۆمیتری باکووری ڕۆژلاوای ڕەواندز و بە قەد کێوی باڵەکیانەوەیە و لە پێشدا ناوی هەفتخولن بووە و خاوەنی *الاعشی* لە *مسالك الابصار*ەوە بە ناوی خەفتیانی ڕاگوێزتووە. جەمیل

٢- ئەمینزەکی و حوسێن‌حوزنی بە «شێخ ئیدریس»یان نووسیوە. جەمیل

٣- گوندێکی قەوغایە و نزیکەی ٧ کیلۆمیتری باکووری ڕەواندز و لە سەر لکێکی زێی گەورە هەڵکەوتووە. هۆزی گەورەی باڵەکی -کە ٦٠ گوندێکیان داگرتووە- ئەو ناوەیان وەرگرتووە. جەمیل

سەرکردەیەکی لەشکری گەزمەنۆن ناوی «بالك» بووە. هەژار

گوتراوە.[1]

سەرئەنجام عیسا قەڵای گرت و وەك عیسای مریەم، بە هاڵاوی بە ودمی دەمی، تەمی ماتەمی لە بەر خەمباران ڕەواند و دەرد و ستەمی لە سەر تاراندن. ئەستێرەی بەختی لە ئاسۆی هاتدا تیشکی دایەوە و دەم لە شوێن دەم و کات لە جەم کاتا دەگەشایەوە. بە مشوورخۆری و زانایی زۆری، ماوەیەکی زۆر بە کامەرانی و خۆشگوزەرانی، چاوێری و شوانی گەلی دڵسۆزی کرد و کە ڕۆژی بڕا و گۆچانی ناکامی لە گەردن هاڵا و لە سەر تەختی ڕەوانەوە هاتە سەر تەختەی داربەست و ڕەوانەی گۆڕستان کرا، زۆر ناوی چاکە و تاکە کوڕێکی لە پاش بەجێ ما.

شاعەلی بەگ

لە پاش بابی کرا بە میر ولە سەر تەختی فەرمانڕەوایی جێگیر بوو. کاتێ کە مەرگ هاتە سەردانی و لە ژیانی زویرکرد، چوار کوڕی بەناوی عیسا و میربداغ و میرحوسێن و میرسەیدی[2] لە پاش بەجێمان.

باوك هەر بە زیندی سەری وڵاتەکەی لە ناو کوڕەکانی دابەش کرد؛ تا لە دوای ئەو پیلە بە یەکتری نەگرن. ناوچەی حەریری -کە پاتەخت بوو- بە میرعیسا بەخشی[3] و لە دەورانی دەستەڵاتیدا

١- وشەی «سنگ سرخ» لام وا نیە بەردی سوور بێ. ناوی وڵاتی سۆران لە کتێبی *مسالك‌الابصار*دا هاتووە؛ کە دوو سەدە بەرلەو ڕۆژگارە نووسراوە. پێم وایە سنگ سوورە و لە سۆنگەی سینەبەندی سوورەوە ئەو ناوە ڕسکابێ. فریدریك میللنگن سەدەیەك لەمەوبەر بە کوردستاندا گەڕاوە و سەفەرنامەیەکی بە ناوی *ژیانی سەرەتایی ناو کوردان* نووسیوە. دەوێدا دەڵێ: کورد ڕەنگی سووری گەلێك خۆش دەوێ. هەتا کوردێك دەبینم باسەکەی ناو کتێبی گەزەنەفۆنی سەرکردەی یۆنانیم بیر دەخاتەوە کە پەسنی جلکە سوورەکانیان دەدا... هتد. وا دیارە سنگی کورد لە کن فارسان بۆتە سەنگ. جەمیل

٢- ئەمین زەکی دەڵێ: لە کتێبی *کورد*دا میرعەلی نووسراوە. حوسێن حوزنی دەڵێ: ناوی میرسەیدی عەلی بووە و ڕنگە ئەمە ڕاست بێ. جەمیل

٣- ئەمین زەکی و حوسێن‌حوزنی دەڵێن: «شاعەلی بەگ دەگەڵیدا چۆتە حەریر»؛ بەڵام باسی بەشی سێ کوڕەکانی‌تریان نەکردووە. زۆر وێدەچی میربداغ لە باڵەکیان و میرحوسێن لە ڕەواندز و میرسەیدی عەلی لە شەقڵاوە دامەزرێنرابن.

دەگەڵ پیـربداغی فەرمانڕەوای باباندا بوو بە شەڕیان و لە مەیداندا کوژرا.[1]

پیـربداغ[2] کوڕی شاعەلی بەگ

لە پاش بابی بە سەر بەشەکەی خۆی ڕادەگەیشت و سۆماقلق[3] (سۆما)شی لە هۆزی نیلخاسی[4] سەر بە قزڵباش ڕزگار کرد و خستیە بەر دەستی خۆیەوە و چەند ساڵێك فـەرمانڕەوایی تێـدا کـرد و ئەمـجار ماڵاوایی لە ژیان کرد و دوو کوڕی لە پاش بەجێ مان: میرسەیفەدین و میرحوسێن.

میرسەیفەدین

بوو بە جێنشینی بابی. بەڵام زۆری نەخایاند کە پێمێردی خودا بەرەو گۆڕستانی شاند و شوێنەکەی بـۆ برای بەجێ ما.[5]

میرحوسێن

لە جێگەی میرسەیفەدینی برای کرا بە میر وهێشتا دەستەجلکی لە میـرایەتیدا نەدڕیبو کە خوا ڕۆژی لە سەر دنیا بڕی و ئەویش حەوت کوڕی هەبوون، گەورەکەیان ناوی میرسەیفەدین بوو؛ ئەو لە جێگـەی بابی کرا بە جێنشیـن و سۆماشی وەك باب و باپیـرانی خستە بەرچنگەوە.[6]

میرسەیدی کوڕی شاعەلی بەگ

ئەگەرچی کوڕی گچکەی شاعەلی بەگ بوو، بەڵام بە پایە و ناوبانگ زۆر گەورە بوو. بۆ نـان بـدەیی و

١- حوسێن حوزنیش هەروا دەڵێ؛بەڵام ئەمیـن زەکی دەڵێ میـربداغی برای کوشتویە. پێم وایە بەهەڵە چووە.جەمیل

٢- لە دوو دەستنووسدا میـربداغە.عەونی   دانەر لە باسی شاعەلی بەگیشدا میـربداغی گوتووە. هەژار

٣- لە دوو دەستنووسدا سوماقلو. عەونی حوسێن حـوزنی بـە سـۆمای نووسـیوە؛ ڕەنگـە سـیماقولی بـێ کەگوندێکـە سەربەکۆیە. جەمیل سۆما ناوچەیەکی بەرفرەوانە و لەکوردستانی بەردەستی ئێرانە و سەر بە ئەستانی ورمێیە.هەژار

٤- ڕەنگە لە هۆزەکانی قزڵباش بووبێ، پیـربداغ ڕاوی نان و دەورمێنی پەستاوتن. جەمیل

٥- حوزنی دەڵێ: لە پاش مەرگی سەیفەدین، هۆزی نیلخاس سۆمایان گرتەوە. جەمیل

٦- حوسێن حوزنی دەڵێ: کە سۆمای لە نیلخاسان ساندەوە، دوایی نیلخاسانیشی براندەوە. جەمیل

بەخشیــن، وەك دەریای بێ کەنار وابوو. ئاوازەی دڵاوایی بە دنیادا گەڕابوو؛ لە مەیدانی مەرداندا، لــە ڕووی هێرشبەراندا، بەرانبەر بە هەزاران بوو؛ کوتاڵی مەردازایی بە بەژنی ئەو بڕابوو. لە پاش ئــەمانی بابی لە شەقاباد[1] دادەنیشت. تۆڵەی کوژرانی میرعیسای برای لە پیــربداغی بابان ساندەوە و بە گژیدا هات و پیــربداغی کوشت و داخی خۆی پێ ڕشت و ناوچەی براشی دەگەڵ بەشی خۆی تێکەڵ کــردەوە و لە سەر مەڵبەندی سۆران و ناوچەکانی سەربەوێ، زۆر بە سەربەستی و ئازاد و ئازا فەرمانڕەوایی دەکرد و لە سەرئەنــجامدا کــە لــە بــەر مــەرگ بــەزی و خزیــە گــۆڕی بەرتەنگــەوە، ســێ کــوڕی بــە نــاوی میرسەیفەدین و میرعیززەدین شێر و سولەیــمان لە دوو بەجێ مان.[2] میرسەیفەدین لە هەرەتی جــوانی و جەنگەی بەهاری ژیانیدا لە سەر ئەسپ پەڕی و پەڕیوەی ئەو دنیا بوو.[3]

میرعیززەدین شێر

میــری هەولێرێ بوو. ساڵی ٩٤١.ك (١٥٣٤.ز) کە سوڵتان سولەیــمانخان ئارامیگەی بەغدای گرت، زستانەکەی لە هەولێر گوزەراند[4]. لــەو بەینــەدا عیــززەدین شــێر هێنــدێك کــاری نــاڕەوای دەربــارەی

١- شەقڵاوە کەونە و *مسالك الابصار* باسی دەکا. ڕەنگە ناوەکە لــە شــەقل (دار) و (ئــاو) پەیــدا بــووبێ؟ کــە دەڵــێن شاقولیاوایە بە لامەوە دوورە؛ چونکە شاقولی بەگ لە دواییدا لەسەری بووە. جەمیل

٢- حوزنی موکوریانی دەڵێ: میــرسەیدی دەوری قەڵای هەولێری داو قزڵباش چیــرقەڵاییان کرد و بەدەستیانەوە نەدەدا، دەورەدان شەش مانگی خایاند. میــر لە خوار قەڵاوە مزگەوتێکی گــەورەی دروســت کــرد و گــەلێکی کــورد هێنــان و فەرمانی داکە خانوان دروست کەن. بەم کارە شارۆکەیەك بەرهەم هات.

٣- حوزنی دەڵێ: سێ مانگ میــربووە؛ لە سەر سواریەوە هەڵدێراوە و دەستە و لەجێ مردووە. جەمیل

٤- حوسێن حوزنی دەڵێ: سوڵتان سولەیــمانی قانونی لە سەفەری تەورێزی تێشکابوو. خۆی لە سەرمای زستانی تەورێز دزیەوە؛ هاتە گەرمیان و لە هەولێر دابەزی. عیززەدین پێشوازی شاهانی لێکرد و هەموو زستانەکە میوانداری زۆرباشی لێکرد؛ بەڵام سوڵتان سولەیــمان چونکە زۆر خوێڕی و نامەرد بوو، سزای سنماری داوە. ســەرۆك هــۆزی دنــە دەدان لــە میــر هەڵگەڕێنەوە و پیاوەکانی خۆی فێر دەکرد ئاژاوە بنێنەوە و بەم ئاوایە پلانی بۆ ڕێکخست و لــە شــەوێکدا بردیــە مۆڵگەی شاهانە و بە نهێنی خنکاندیان. ئەمــجار بە شیــر بەربوونە دۆستانی و گەلێك سەرکۆمار و سەرناســی شــار و مەلای مەزنیان کوشت. گەنــجینەی میــریشی تاڵان کرد و هەرچی بەر پەلی کەوت بردی. جەمیل

نۆکەرانی ئاستانەی بەرزی سوڵتان کرد و بۆ کوشتنی فەرمانی بێچوان درا و کوشتیان![1]

هەولێریش درا بە حوسێن بەگی داسنی، کە لە ماڵە میرەکانی یەزیدی بوو. لە پاش کوژرانی عیززەدین شێر، سولەیمانی براشی خێر و خۆشی لە دنیا نەدی و لە پاش ماوەیەکی کەم ڕێی نەمانی بەدی کرد و بوو بە گۆڕنشین و سێ کوڕی بە ناوی قولی بەگ و میرعیسا و میرسەیفەدین لە سەرزەمین بەجێ هێشت. سوڵتان سولەیمانخان هەموو وڵاتی سۆرانی وسەر هەولێر خست و کردیە بەخشش بۆ حوسێن بەگی داسنی. ئیتر حوکمداری سۆران بە یەکجارەکی لە دەست خاوەنانی هاتە دەر و بیانی پێ ڕادەگەیشت!

میرسەیفەدین

کوڕی میرحوسێن کوڕی پیربداغ

وەك لەمەوبەر کەلەبەری تەرەزنی قەڵەمەکەمان دەلاندی، میرسەیفەدین سوماقلو[سۆما]ی وەکوو باب و کالآن لە دەستا بوو. لەوان سەردەماندا کە هەموو خاکی سۆران لە لایەن پادشاهی خەزاکەرەوە بە حوسێن بەگی داسنی بەخشرا[2]، چەند جارێك لە نێوان میرسەیفەدین و حوسێن بەگدا شەڕ و لێکدان ڕوی داو لە ئەنجامدا سەیفەدین خۆی لە بەر یەزیدیەکان نەگرت[3] و پەنای بە بێگە بەگی حاکمی ئەردەڵان برد. بێگە بەگ لە ترسی تووڕە بوون و ڕوو

١- حوزنی دەڵێ: میر عیززەدین کوڕی ڕاوێژکەرانی لە مەلاچاکەکان پێك هێنابوو؛ بە بێ پرسی ئەوان هیچ کاری ئەنجام نەدەدا. زۆریشی ئاسەواری باش بەجێ هێشت. بۆ نموونە: گومبەزی یوونس پێغەمبەری لە مووسڵ نوێ کردەوە و زۆری دووکان و زەویوزاری دەم دەجلە دەقبەڵ کرد. لە ڕۆژهەڵاتی هەولێر دوو مزگەوت و میوانخانەیەکی دروست کرد و مەوقووفەی زۆری بۆ بڕینەوە. شاری کەرکووکی ئەوغاتر کرد و دەشتەکیەکانی لە شار دادەمەزراندن؛ سێ مزگەوت و فێرگەیەکی زانستی لێ بنیات نا. مەدرەسەی سۆرانی -کە لە کەرکووکە- لەوانەیە هی ئەوبێ. جەمیل

٢- حوسێن حوزنی دەڵێ: کە سوڵتان سولەیمان هەولێری دابە حوسێن بەگی یەزیدی، خەڵك پێیان خۆش نەبوو؛ چونکە لە زێد و دینیان بێگانە بوو. سەرەڕای ئەوەش زۆر زاڵم بوو. تێکڕا گلەینامەیەکیان نووسی و بە چەند پیاوێکی گەورەدا بۆیان نارد. دوو لەوانە: مەولانا شێخ شەرەفەدینی نەخشبەندی و مەولانا سەیفەدینی سوهرەوەردی بوون؛ کە ئەوانە شێخی تەریقەت بوون. هەروەها چوار مەلای گەورەشیان دەگەڵ بوو. فەرمانیدا هەموویان کوشتن! جەمیل

٣- حوزنی دەڵێ: هۆی شەڕەکە ئەوە بوو: خەڵکی سۆران لە چنگ کابرای یەزیدی وەزاڵە هاتبوون. دەستەودامێنی ←

لێوەرگێڕانی سوڵتان، نە ڕووی پێدا و نە یاریدەیدا. میرسەیفەدین بە دڵساردی گەڕاوە و هاتەوە سۆران و کۆمەڵێکی لە خەڵکی ئەو ناوە لە خۆ هاڵاند و هەڵیکوتا سەر دوژمن و دژی هەولێری داگیر کرد.

پەراندنی ئەو لەمپەرە و سەرکەوتنی واسەمەرە، هومێدی وەبرەو خستەوە و هەموو هۆز و تیرەی سۆران بە تێکڕایی بووژانەوە و هەرووژان و هاتنە بەر ئاڵای میری خۆیانەوە. چۆن سەردەمێك ئەبوموسلیم لە ژێر درۆشمی عەبباسیان خزمی یەزیدی قڕ کردن، میرسەیفەدین هەر بەو نیازە بەرەو یەزیدیەکان بزووت. حوسێن بەگ بە لەشکری یەزیدیەوە پێشی پێ‌گرت و شەڕێکی زۆر خەست و خوێناوی لە ناو سۆرانی و یەزیدی ڕووی داو ئەمجارە یەزیدی شکان و لەو شەڕەدا پێنسەد پیاوی سەرناسی داسنی کوژرا و بەرەی حوسێن سەرکەوت! تاڵان و ماڵ و شمەکی زۆر و زەوەند وەگیر لاوانی سۆرانی و وەچەنگ میرسەیفەدین کەوت و میرسەیفەدین بۆوە بە میری سەربەخۆی سۆران. میرحوسێنی داسنی چەند جارێکی‌تر شەل و شکستە و گەجەر گوجەری یەزیدیانی کۆ کردەوە و شەڕی خۆدڕێنی نایەوە و هەموو جاریش لەشکرەکەی دەشکایەوە و جار لە جار پتر دەپووچایەوە و سەرکەوتن چووبووە لای سەیفەدین و داسی داسنیان نەیدەبڕی. حوسێن بەگی داسنی کە تێگەیشت ئاسنی سارد کوتانە و تەنگانەی بێ‌دەرمانە، بە بۆڕدراوی و سەرشۆڕی بەرەو پاش گەڕایەوە. کاتێ باس‌وخواسی ئەو شکان و ڕاونانە گەیشتە ئاستانە و بوو بە مقۆمقۆ، ناردیان حوسێن بەگیان بردەئەستەنبووڵ و فەرمانی لە سەردانی لە سوڵتانەوە بۆ دەرچوو! بە هەزار ئەشکنجە و ئازاردانەوە کوشتیان.

کەسێ هاوکاری زۆرداران بوو پیشەی	دەسی زۆردار بە بیور دای لە ڕیشەی
کە تاژی ڕاوی پێ نەکرا و شەکەت بوو	لە لای ڕاوکەر لە ژێردارا سەکەت بوو
کەوێك هاوخوێنی خۆی بێنێتە سەر داو	نە دووره خێوی، خۆی لێنێ بە شۆرباو

← میر بوون کە ئەو دۆڵپایەیان لە کۆڵ کاتەوە. هێرشی بردەسەر و لە دەشتی حەریر پێکدا هاتن و لەشکری حوسێن بەگ هەڵات و دایە چیا و چووە ناو قەڵای حەریرەوە و ناردی کە لەشکری بۆبێ. بە فەرمانی سوڵتان لەشکری مووسڵی بۆ هات و بە گژ یەکدا هاتنەوە و ئەوجار میرسەیفەدین شکا. جەمیل

سوڵتانی خەزاکەر فەرمانی بە سوڵتان حوسێنی فەرمانڕەوای ئامێدی داکە هەموو میرەکانی کوردستان دەگەڵ خۆ بەرێ و بچنە سەر میرسەیفەدین و خاکی سۆرانی لە دەست دەرێنن. بەڵام ئەو هەزار زیلمش هەرچی کردیان و کڕاندیان و مڕیان و مڕاندیان، چیان بۆ دەگەڵ نەکرا و بە ئاوات نەگەیشتن و بە بۆڕاوی و دۆڕاوی گەڕانەوە. ئیتر لەو ساوە میری سۆران حەساوە و بێ ترس و پرس و بە کامرانی و ئازاد و سەربەخۆ گوزەرانی دەکرد و فەرمانی بە سەر هەموو وڵاتی سۆراندا دەڕۆیی. بەڵام وەك گوتوویانە:

بەڵای عاسمان کە ویستی پێت بوەستێ دەمێشدا چاو و گوێ و زارت دەبەستێ
کە قۆرتی ڕێت نەدی و چاکەت نەبیسی گلار بووی و لە ناو چاڵدا قەتیسی
هەتا بزوا زوانت بۆ زیانە بەڵای بێ ئاوەزی ئاهۆی ژیانە

ئەویش خوا لیّی گۆڕی و کەوتە ناو تۆڕەوە و یوسف بەگی برادۆست -کە نازناوی غازیقڕان بوو[1]- هەڵیفریواند و درۆی بۆ هەڵبریواندن کە ئەگەر دەگەڵ ئەودا بچێتە لای سوڵتانی خەزاکەر و پەنای پێ بەرێ و ئەویشی تکاکار بێ، هەرچی ئاواتیەتی بۆی دەچێتە سەرێ و لە دەریای بێبنی بەزەی شاهانەوە هەموو گوناهی هەڵدەوەرێ و لیّی دەبوورێ و بە دەستووری باب و باپیرانی وڵاتی سۆرانی دەگەڵ خەڵاتی زۆر پێ دەبەخشن و توورە و نیشانی بە سنگەوە دەنەخشن.[2] میری وەدوی خۆیدا و دەگیری خست و تەواو پای نەخستبووە ناو ئاستانەوە میرغەزەبی بە پیرەوە هاتن و خستیان و بەستیان و دەستیان لێ هەڵنەگرت هەتا هەست و خوستیان لێ بڕی.

١- غازی قڕان کوڕی سوڵتان ئەحمەد و ئەوەی میرەکانی حەسەنەوییە بووە، کە هاتوون و لەو وڵاتە بوونە میر. جەمیل

٢- حوسێن حوزنی دەڵێ: بەوە فریو درا کە بچێ و پەیماننامە دەگەڵ سوڵتان ببەستێ و تیا بڕیار بدرێ کە: میر خۆ دەستووری عوسمانی نەگەیەنێ و خەڵکیشی لێ هان نەدا و بازرگانیان لە ناودا بێ و دەوڵەتی عوسمانی سەربەخۆیی سۆران بە ڕەسمی بناسێ و سوڵتان میرەکوردەکانی بۆ بنێرێ و دەگۆ نێرلن ڕاچێ و تاونباران بدەنەوە بە یەکتر و سەفیران ئاڵ و گۆڕ بکەن و تا دەساڵ ئەم پەیمانە دەگەڕدا بێ. هەروەها باسی زۆر فێڵ و فەرەجی تریش دەکا کە بۆ چاو بەستنی خراوەتە گەڕەوە. جەمیل

میرسەیفەدین ڕۆژی چواری مانگی قوربانی ساڵی ٩٦٦.ك (١٥٥٨.ز) کوژراوە. جەمیل

قولی بەگ

کوڕی سولەیمان بەگ کوڕی میرسەیدی

لەو ڕۆژگارەدا کە وڵاتی سۆران بە دەست داسنیەکانەوە بوو، قولی بەگ چەند جارێکیان بە گژدا هات و هەموو جاریش لە بەریان دەشکا و هێزی پێ نەشکان و لە چاری ناچارەوە خۆی لە کوردستان ئاوارە کرد و ڕووی کردەدەرگانەی شاتەماسب و پەنای بە ئێران برد.

سەبارەت بە دژمنی و کینەی کۆن و لە مێژینەی هەواخوایانی حوسێن و ئاشنایانی یەزیدی، داسنیەکان موسوڵمانی سۆرانیان دەگیرهێنان و ملیان لێنان و دەمیان تێنان و کارێکی وایان دەگەڵ کردن کە هەموو کەس بە چاکەوە یادی حەججاجی یوسفی دەکردەوە و زوڵمی بێدادی سەعدی کوڕی زیادیان لە بیر بردەوە.[1] کوردی سۆران کێردیان گەیشتە ئێسکان و لە گیان و ژیان وەڕەز ببوون؛ پیاویان ناردەعەجەمستان و بە تکا و نزا و داوێنپادان قولی بەگیان هێنایەوە.[2]

ئەوسا ناردیانە ئاستانە و داوای پلەی باب و باپیرانی لە سوڵتان کرد. سوڵتان سولەیمانخانی خەزاکەر بڕوای بە قولیبەگ نەبوو؛ دڵی ئاوی نەخواردەوە کە بۆی بکا و بۆ ناوچەی خۆشی نەناردەوە؛ سەماواتی[3] سەر بە بەسرای بە سنجەق پێ بەخشی.

لە پاش ئەهێشتنی میرسەیفەدین و کوشتنی حوسێن بەگی داسنی و ڕووداوانی ئەو ڕووداوانەی کە لێی دواین، لەسەر تکای سوڵتان حوسێن بەگی فەرمانڕەوای ئامێدی، لە سەماواتی بەسرەوە ڕایانگوێزت و لە مەڵبەندی سۆراندا ناوچەی حەریریان دایە[4] و بیست ساڵێك لەوێندەرێ ما و

١- سەعد کوڕی زیاد سەرکردەیەکی لەشکری یەزیدی کوڕی مەعاویە بوو کە شەڕی ئیمام حوسێنی کرد. جەمیل

٢- حوسێن حوزنی بە جۆرێکیتری دەگێڕێتەوە و دەڵێ: میرقولی بەگ وەختی خۆی چووبوە ئێران. عوسمانی ناردیان هێنایانەوە و چوارجاران لەشکریان دایە و لە مووسڵەوە ناردیانە سەر میرسەیفەدین و دەرێستی نەهات و کە زانیان چی بۆ ناکرێ، ناردیانە سەماوە. دوای ئەوەی میرسەیفەدین حوسێن بەگی داسنی و هێزی هیمدادی تورکانیشی شکاند، میرقولی بەگ هەر نەهاتەوە کوردستان. جەمیل

٣- سەماوە ئێستا لە سەر ئەستانی دیوانیەیە و لە باشووری عێراقە. جەمیل

٤- حوزنی دەڵێ: ساڵی ٩٦٧.ك (١٥٥٩.ز) سەرلك هۆزەکانی سۆران و میرەکانی کوردستان و دەوڵەتی ئێران -کە دەیانزانی سوڵتان سەری قالە- ڕێگەی ڕاکردنیان بۆ میرقولی بەگ خۆش کرد و لە سەماوەڕا هەڵات و ڕۆژی ٦ی مانگی مەولوود هاتەوە حەریر و زۆری خەلك پێوە هەڵنیشت و بە کۆمەکی گەورەپیاوان قەڵاکەی قایم دابەستەوە ←

مەزنایەتی کرد و لە ئەنجامدا پۆشاکی حەریری بە جاوی بێشۆ وەگۆڕی و سەنیری خاکی وەبن سەردا و لەسەر بەردی گۆڕیچە، بۆ یەکجاری دەخەو ڕاچوو. دوو کوڕی بوون: بداغ بەگ و سولەیمان بەگ.

بداغ بەگ

کوڕی قولی بەگ کوڕی سولەیمان بەگ

لە پاش نەمانی بابی، ئاڵای فەرمانڕەوایی لە سەر سەقاباد |شەقلاوە| شەکاوە؛ بەڵام بە فیت و هۆی بەدگۆیان و لە ڕابەڵی بێ پۆیانەوە، کری سفتی برایەتی دوو براله هەڵوەشاو خۆشەویستی و هێمنی، بوو بە کێشە و دوژمنی و پرتەوبۆڵەی سەر زوان بوو بە تیری ناو کەوان و شیریان لە ڕوی یەکدی کێشاو ڕمبیان بۆ یەکتر هەژاند و میربداغ بەرکەی پەیاغی سولەیمانی نەکرت؛ مەیدانی بۆ چۆڵ کرد و پەنای بە سوڵتانحوسێن بەگی فەرمانڕەوای ئامێدی برد و چاونۆڕ بوو کە دەرووێکی لێ بکرێتەوە و کۆمەگ و یاریدەی بکرێ و بێتەوە سەر جێ‌ورێی خۆی، کەچی ئەوەشی بۆ نەلوا؛ مردن بەرینگی لێ گرت و عیزرایل پەلپی پێ گرت و نەیانهێشت و لە عەقرەی سەر بە ئامێدی دەناخی هەردیان ڕاکرد و گلەوگازنی بردەلای خودا.[1]

← و کردیە پاتەختی میرایەتی و زۆریش میرێکی گەلدۆست و دادگەر بووە و وڵاتەکەی گەشە پێداوە و قەڵەمڕەوی خۆی زیاد کردووە و هتد. جەمیل

١- ئەمین زەکی دەڵێ: میربداغ بە بێ کێشە و دەردەسەری، دووساڵانی مەزنایەتی کرد؛ هتد. حوسێن حوزنیش هەر لای وایە و دەشڵێ: برای شەڕی پێ فرۆشتە؛ مەلا و کەیخودای ناردنە لای کە پێکیان بێنن؛ بەڵام برا ملی نەدا و گێچەڵ بەری دەرگای پێگرت. سولەیمان بەگ لە برادۆستەوە و میربداغ لە شەقڵاوە ڕاهاتن و لە دەشتی حەریر، لە نزیك باتاس تووشی یەك بوون و هەردووك لەشکر پێك وەر بوون. لە شەوەکیەوە تا ئێوارە لێکیان دلو هەر دوو لا زۆریان زیانی ماڵی و گیانی لێکەوت. لە ئەنجامدا پیاوەکانی میربداغ لەو تەکینەوە و چوونە لای دوژمنی و کاتێ زانی بەنی برای پێ با نادرێ، ناردیە لای کە هەرچی گرتوویە بۆ خۆی و شەقڵاوە و حەریر و هەولێرم لێ نەستێنێ. لە پاش چوار مانگ وەرام هاتەوە کە واناکەم. ئەویش ئەوجار لە ناچاری هەڵات و هتد. هەروەها دەڵێ: ساڵی ٩٨٥.ك (١٥٧٧.ز) مرد و لە ئامێدی نێژرا.

ئەمین زەکی لایەنگیری دانەوە و دەڵێ: هێزی بادینانی دەگەڵ خۆی هێنا، بەڵام نەگەیشتەوە و لە عەقرە مرد. ناوەکەشی لە *مشاهیر الاکراد*دا بە بداغ کوڕی قولی بەگ، کوڕی میرسەیفەدین نووسیوە و بە لامەوە ڕاست نیە. جەمیل
←

میرسولەیمان بەگ کوڕی قولی بەگ

لە پاش مەرگی باب و برا، سولەیمان بەگ بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆی هەموو وڵاتی سۆران. زۆر پیاوێکی بەهونەر و دادگەر و هەژارپەروەر بووە؛ لە هۆش و بیروڕا و تەگبیر و مشوورخۆری و وەج و سەنگ و کارامەیی و زەبر و زەنگدا، لە ناو هەموو سەرداران و سەروەرانی کوردستاندا زەق و زۆرتر دیاری داوە و بە تلی نیشان دراوە و نموونە و بە ناوودەنگ بووە.

بنەماڵەی میری سۆران هەر لە مێژڕا دوژمنی هۆزی زەرزا بوون[1] و گەلێك جاران وێك کەوتبوون و لێکیان دابوو؛ هەمیشەش لێکتر دەخەفتان. جا کە دەوران ئەو دەورەی داو گەورەیی دەست سولەیمان کەوت، وەك سولەیمانی پێغەمبەر هەر کە خودای گەورە فەرموویە «سولەیمان لەشکری خۆی لە ساندا»، نزیکەی سێزدەهەزار پیادەو سواری دێو ئاکاری کوردی کۆ کردەوە و هێرشی بردەسەر زەرزا. ئەو دێرانە لەو کێوانەوە بە تەندوورە لوور بوونەوە و هاتنە جەستەی زەرزایان و هەتا ئەوان بە خۆیان زانی، هیچ دەرفەتیان بۆ نەما و مەلیوا و سێسەدوپەنجا کەسیان لە سەرناسان و ئاغایانی زەرزا کوشت و وردەو یەخسیریان بە تاڵان هێنان و هاتنەوە بۆ وڵاتی سۆران[2]. چەند زەرزای شل و

← دانەر نەیگوتوە هیمدادی هێنا؟ دەڵێ: چاوەنۆڕی کۆمەگ بوو.هەژار

١- هۆزێکە لە کوردستانی بەردەستی ئێران و لە دۆڵی گادەر، لە دەشتی شنۆ نیشتەجێن. جەمیل

٢- حوزنی‌موکوریانی دەڵێ: زەرزا ئاشنای سەفەویان بوون. سولەیمان بەگ دوو ساڵ بوو میریەتی دەکرد کە ئێرانی زەرزایان لێ ڕاست کردەوە و دەگژی ڕاچوون. لە پاشانیش عوسمانیەکان کە هەستیان کرد هۆزی زەرزا بۆ پەواز باشن و بۆ دەکار هێنان دەست دەدەن، سوڵتان پیاوی ناردەلایان و زۆری دڵخۆشی دانەوە و ڕووی لە ئێران بادانەوە و پاروە چەرووی کردەهی خۆی و ئەوسا هەمووی بەتەیاری پڕچەك کردن و دەسولەیمان بەگی بەردان. سولەیمان بەگ بۆ ئەو شەڕە چاردەهەزار کەسی چەکداری ئامادەکرد و ڕوو بە لەشکری زەرزا هات و لە گوندی سیدەکان تووشیان بوو. لەو دەمەدا کە شەڕکەران چاوەنۆڕی فەرمانێ بوون، سولەیمان بەگ بە وتارێك تێی گەیاندن کە زەرزا چن و کێن و ئامانجیان لەو شەڕە چیە؛ چۆن بۆنە قوڵەچۆماخی دوژمنانی گەلی کورد و جار دەچنە لای عەجەمان و دەگەڵ هۆزی مەحموودیان هێرش دەبەنە سەر ورمێ و تاڵان و وێرانی دەکەن و هەڵێك یار و هاریکاری یوسف غازی قران، تا بتوانێ میرسەیفەدین لە ناو بەرێ. ئێستاش خۆیان بە عوسمانیان فرۆشتووە و هاتوون کوردی بۆ بکوژن و ئاسەوارمان ببڕنەوە. جا لە چاری منووکەوێ دەست هەڵێنن؛ وەڕەیان لێ بتارێنن؛ کەس بەزەیی بە زەرزادا نەیەتەوە. ڕۆژ ڕۆژی کەڵەپیاوانە و ترس و قزەیی تاوانە و مردن بۆ تەپ و خاوانە. ئەوسا فەرمانی هێرشی داو شاڵاو و برایە سەر زەرزا و شەڕگە، چیای سیدەکان بوو. بە شیر و تیر بەربوونە یەك و شەڕێك لەو ناوەدا ڕووی دا، بەباب ئاگای لە کوڕ ←

کوت کراو -کە لە بەردەمی شیران بە بەرماو مابوونەوە- بەرەو ئەستەمبوڵ خوشیسن و بەشیسن و گابۆڕەوە ڕوویان کردەئاستانەی سوڵتان مرادخان و داد و بێدادی خۆیان کرد. پادشای خوالێخۆشبوو بە دڵ لێ بڕا کە سولەیمانی بە پەندێك بەرێ، سەری هەموو سەرەڕەقێکی پێوە نەرم کا؛ کەچی هەر لەو گەرماوگەرمەیدا سولەیمان بەگ پەلاماری هەردی ئێرانی داو هێندێك لە وڵاتی قزڵباشانی تاڵان کرد و زۆریشی لێ بە دیل گرتن و دیلەکان و ماڵ و سامانی زۆری بەرتاڵانیشی بە دیاری بۆ سوڵتانی خوابەخشیو نارد و بەو شیرینیە خەستە، پیلوی پیلە دۆزینەوەی سوڵتان پێکەوە نووسان و چاوی لە ڕاست گوناهی سولەیمان بەگ نوقاند و وەبەر بەخشین و چاوپۆشینی پادشاهانە کەوت![1]

قوباد بەگ ناوێك بە سەر سنجەقی تەرەك[2] ڕادەگەیشت و پسمامی میرسولەیمان بەگ بوو. ئەو

← نەمابوو. دوو ڕۆژ لە بەرەبەیانەرا تا زەردەپەڕی هەنگۆرێ شیروەشان و خوێن ڕژان و مێژی پژان و کوشت و کوشتار بوو. زەرزا تەولو شپرزە کران و لە مەیدانی شەڕ دەرکران و ڕاونران و بەرەو شنۆ هەڵاتن. لەو شەڕەدا ئەمیرلیوا -کە تورکێکی عوسمانی بوو- دەگەڵ پێنجسەد کەس لە زەرزا بە دیل گیران.

میرسولەیمان دوای ئەو شەڕە، لەشکری خۆی بڵاو نەکرد و مانگێکی پشوو پێدەلن و پاشان لەپڕونەکاو، بەپانەوە هێرشی بردەسەر هۆزی ئیلخاسی قزڵباش و زۆربەی زۆری پیاوەکانی دەردەست کردن و لە ناوی بردن و ئیتر تازە لە سندوس و نەغدەدا کەس نەما خۆی لە قەرە بدا یا خۆ بێ‌فەرمانی بکا. ئەو شوێنانەی کە گرتیشنی پیاوی خۆی لە سەر دانابوون.

حوزنی پێدا دەڕوا و دەڵێ: سوڵتان مرادخانی سێهەم کاتێ دیتی کە بە زەرزا چی بۆ دەگەڵ میرسولەیمان بەگی نەکرا، ئەوجار ناردی قوباد بەگی کاربەدەستی تەرگەوەڕی بۆ شەڕی سولەیمان بەگ ڕاست کرد و لە هەمبەر ئامۆزاییدا ڕاستی کردەوە و بەزەبری زێڕ، پسامەتی و هاوسایەتی لە بیر بردەوە.

قوباد بەگ چوارهەزار شەڕکەری هەبوو؛ چاوەنۆڕ بوو لە ئەرزەڕۆمەوە هیمدادی تورکانی بۆبێ. سولەیمان بەگ بەمەی زانی و هەلی لە دەست نەدا و نەیهێشت دەسەریەوە بچێ و لە پڕ بە سەری دادا و ڕۆژێك هەتا ئێوارێ دوو لەشکر شێشانە یەك بە شیرلن و قوباد داوای شەڕ وێستانی کرد و سولەیمان بەگ گوێی نەدایە و گوتی: دەبێ بە بێ مەرج خۆیم بدا بە دەستەوە. قوباد بە شەو تێی تەقاند و سولەیمان بەگ کەوتە شوێنی تا دەقەڵای مەرگەوەڕی پەستاوتەوە. لەو شەڕەدا لە هەردوولا چوارسەد کەسێك بە لادا هات. قوباد بەگ دوای ئەم شکانە هەژدەکەسی لە سەرناسانی دەوروبەری خستە تەك خۆی و چوونە وان و بەسەرهاتیان لە بەردەمی والی دانا. ئەویش لە سزنگەی شکان و جەنگ دۆڕاندن، قوباد و چەند کەسێکی کوشت و ئەوانیتری لە سووچی زیندان توند کرد. جەمیل

١- تاڕووتی، مەڵێ وام کرد یان وامە چێشکەم بۆبگرە، پێت دەڵێم مامە! هەژار

١- تەرگەوەڕ و مەرگەوەڕ: نەهۆ لە سەر کوردستانی بەردەستی ئێرانن و لە نزیك سنووری ئێستای تورکیا و عێراقن ←

کابرایە چەند کارێکی ناشایستی کردن و تەنانەت هەوای فەرمانڕەوایی سۆران لە مێشکیدا تریتانەی دەکرد و دوژمنایەتی میرسولەیمانی لە چیکلدانی دڵی خزاند و کینەی ئەوی لە سینەدا کەوی ببوو؛ چینە و پیڕۆزەی لێدەکرد. سولەیمان بەگ لێی دەخەفتا هەتا ساڵی ٩٩٤.ك (١٥٨٥.ز) لە نەکاوا هەڵیکوتا سەر پسمامی بێتارامی و ئەو و چاردەخزم و پیاوی زۆر نزیکی وێکڕا کوشتن و داخی دڵی خۆی پێ ڕشتن. ئیتر لەو ساوە دنیا حەساوە و کێ دەیوێرا شان لە شانی میرسولەیمان دا؟ بە سەربەستی و بێ بەرهەڵست ببووە میرێکی سەربەخۆ و لەو ناوەدا خاوەن پایە و خێوی شکۆ هەر بۆ خۆی بوو. بەرز و نزم و نامۆ و خزم و دوور و نزیك سەری لە بەر نزم دەکرد و میر وەمەزنانی کوردستان هەموو بە دڵ لێی دەترسان و دەستەونەزەر لەبەر دەستی دەوێستان و لە ڕاستەوی، ڕام و کەوی و لە ژێر پەنجەی زبری ئەودا، نەرم وەك مێوەڕۆن وابوون. ئەگەرچی نەخوێندواریش بوو، خوێندەواری خۆش دەویستن و دەیدواندن و لێی دەبیستن و ببووە پەیڕەوی پیران و زۆربەی دەمی بە نوێژان و زوانودەمی بە نزاوە سەرگەرم بوو. دوا سەرئەنجام جیهانی دوا پووچ و تاڵی بە قاقڕ و کراڵ زانی و بە هەشتیلەی گیانی پاکی، بەزەی خودای بەرز و تاکی لێ بوو بە باڵ و ڕکەی خاکی دایە دواوە و بەرەو پەرباوای لای خودا، لە شەقەی شاباڵانی داو بەهەشتی پەروەردگاری کردەهێلانەی یەکجاری[1] و عەلی بەگی بە یادگار لێ بەجێ ما.

عەلی بەگ کوڕی سولەیمان بەگ

لە دوای ئەوەی کە بابی لە ئارادا نەما، بە فەرمانی لەبانسەرانی سوڵتانی خوالێخۆشبوی

← و لە ڕۆژاوای شنۆ و داوێنی چیای دالانپەڕدا هەڵکەوتوون. هەژار

١- حوسێن حوزنی دەڵێ: هەتا ساڵی ٩٩٨.ك (١٥٨٩.ز) حوکمی کردووە و ئەوسا عەلی بەگی کوڕی لە جێی خۆی داناوە و ساڵی ٩٩٩.ك (١٥٩٠.ز) مردووە و زۆریشی ئاسەواری باش لە پاش بەجێ ماوە. مزگەوتی گەورەی حەریر و ئەو قەڵایەی کە ئێستەش لە کن ئەشکەوتی خوراتان شوێنەواری ماوە، کردەوەی ئەون. خانزادەخاتوونی بەناوبانگ کە «قەراڵیچەی سۆران» یان پێ گوتوە، خوشکی بووە و کاروباری ناوخۆی ڕاپەڕاندووە و لە زۆر کاراندا میر پرسی پێ کردووە. خوشکە پەروینی وێژەوانیش لە چیرۆکێکدا کە دەربارەی خانزادەی سۆرانی نووسیوە و لە ڕووپەڕ ٩٠-٩٣ی ژمارە ٧و٨ەی گۆڤاری گەلاوێژی ساڵی ١٩٤٢دا چاپکراوە، خانزادەی بە خوشکی میرسولەیمان داناوە. بەڵام ئەمین زەکی لە *مشاهیرالاکراد*دا دەڵێ: ژنی بووە و کچی حەسەن بەگە. جەمیل

بەهەشتەلان[1]، کرا بە میری ولاتی سۆران و ئێستا کە مێژووی کۆچی هەزاروپێنجە، میرنشینی سەربەخۆی باب و باپیرانی لە دەستدایە[2].

١- نیازی لە مرادخانی سێهەمە.

٢- شەرەفخان هەتا ئێرەی هێناوە و ئێمە لە سەر ژیننامەی بنەماڵەی سۆران دەڕۆین:

عەلی بەگ لە ڕۆژگاری بابیدا بە سەر جۆلەمێرگ ڕادەگەیشت؛ کاتێ کە بوو بە میری سۆران، پاتەختی بردە حەریر. ساڵی ١٠١٠.ك (١٦٠١.ز) پردێکی بەرینی بەردینی لەو دۆڵاوانی باڵەکیان و ڕەواندز، لە سەر زێ هەڵبەست و ڕێگەی گەلی بۆ کاروانەڕێ خۆش کرد و لەو ساوە بە گەلیعەلیبەگ ناسراوە؛ هەروەها قەڵا و سەنگەری لە زارگەلیدا دروست کردن. عەلی بەگ پیاوێکی هێدی و هێمن و دوورەشەڕ بووە. بەڵام بابانەکان گەڕیان تێدەهاڵاند و تووشی شەڕیان دەکرد. نێوانی دەگەڵ تورك و ئێرانیان خۆش بوو؛ دەگەڵ میر حەیدەری کوڕی میرەپاشای میری موکوریانیشدا دۆست بوو. کە میرحەیدەر و جەعفەر پاشای عوسمانی شەڕیان بوو، عەلی بەگ لە سەر میر حەیدەری کردەوە. جارجار بە ماڵەوە دەچووە دوێن و چەلی واش هەبوو لە خەلیفانی دۆڵی ئاڵانە دادەنیشت. قەڵاکانی سەردەریا و سرێشمە و قەڵای کلاسووی چیای حەریریش هەر ئەو کردوونی. زۆری حەز لە خوێندەواران دەکرد؛ شێخ حەیدەری ماوەرانی بەناوبانگ و سەرۆکی زانایانی ئەو ڕۆژگارە، ئەو چاوەدێری کردووە. عەلی بەگ ساڵی ١٠٤٤.ك (١٦٣٤.ز) عەمری خوای کردووە و دوو کوڕی هەبووە: ئوغوز بەگ و میرە بەگ. ئوغوز بەگ بۆتە جێنشین.

میر ئوغوز بەگی گەورە کوڕی عەلی بەگ

لە پاش ئەمانی بابی هاتە سەر حوکم و نیازی لێ گرت کە میرنشینەکەی هەراوتر بکاتەوە. سەردەمایەك بوو هۆزێکی بێگانە، ڕەواندزی لێ ساندبوون. نامەی بۆ ماقووڵانی شار و سەرناسانی هەرسێك گەڕەکەکانی نارد و ئەوانیش وەرامیان بۆ نووسیەوە کە با بێ و هێرش بێنێ و ئێمەش بە هەموو توانا کۆمەگی دەکەین. بە دووسەد پیاوی زۆرئازا و بەکارەوە هێرشی بردەسەر نەیارانی و ڕەواندزی لێسەاندن و ساڵی ١٠٥٣.ك (١٦٤٥.ز) حوکماتی خۆی بردەسەرێ و ساڵی ١١٠٧.ك (١٦٩٥.ز) مردووە.

ئەمین زەکی دەڵێ میر ئوغوزخان لە پاش بابی ساڵی ١٠٢١ك ڕەواندزی کردەپاتەختی خۆی و سیدەکان و هاودیان و دەشتەدیانیشی وەبەرخۆدا و هۆزە فەلەکانیشی هێنانە بەرفەرمان.

میرە بەگ

ئەمین زەکی لە *تاریخ نەیمای* ڕاگوێزتووە دەڵێ: میرە بەگی سۆرانی بۆتە جێنشینی برای و ساڵی١٠٢٩.ك (١٦١٩.ز) چاوی بە خوسرەوپاشا کەوتووە و لە ڕۆژگاری ئەودا خانئەحمەدخانی ئەردەڵان وڵاتی سۆرانی داگیر کردووە. گومان لەوەدا نیە کە ئەو میرەبەگ(میران بەگ)ە، برای ئوغوز بەگی گەورە بووە. بە داخەوە حوزنی باسی میران بەگی نەکردووە.

میر ئەحمەد کوڕی ئوغوز بەگ

کە باوکی مرد [دەبوایە بڵێ: کە مامی مرد. هەژار] لە جێگەی ئەو چووە سەر تەخت و بانگەوازیان کرد و ←

← هەموو کەسیان کۆ کردەوە و نان و خوانی بۆ ڕازاندنەوە. لەوە بەدوا کەوتە هەراو کردنی میرنشینەکەی و دەرگەڵە و باڵەکان و وەرتی و سیدەکانی وەبەرخۆ داو زۆر دەگەڵ ژێردەستانی خۆیدا باش و دادگەر و دڵاوا بوو. ساڵی ١١٧٠.ك (١٧٥٦.ز) ڕۆژێك لە ڕاوێ، بە ئازاری دڵەکپێ مرد.

میر ئوغوز بەگی پچووك كوڕی میرئەحمەد

بوو بە جێنشینی بابی و پیاوێکی ئاوەدانکەرەوە و چاندن دۆست و کاسبکار و دارودرەخت پەروەر بووە؛ ڕەزی بە خەڵك ناشتووە و دەسگیرۆیی وەرزێرانی کردووە و زۆریش دووره شەڕ و بێ ئازار بووە و ساڵی ١١٨٢.ك (١٧٦٨.ز) مردووە و شەش کوڕی لە پاش بەجێ ماوە: مستەفا بەگ، تەمەر خان، یەحیا بەگ، بایز بەگ، ئەحمەد بەگ. هەتا مابوو مستەفا بەگ جێنشین و هەڵسوڕێنی کاروباری ڕواندزی پاتەخت بوو. تەمەر (تەیموور) بە سەر هاودیان و یەحیا بە سەر سیدەکان و بایز بەگ بە سەر باپشتیان ڕادەگەیشتن حەسەن و ئەحمەدیش یاریدەی مستەفا بەگیان دەدا.

میرمستەفا بەگ كوڕی ئوغوز بەگ

لە پاش بابی بوو بە جێنشین و براکانی بە زەبری زۆر هێنانە بەرفەرمانەوە و لە ڕانیە و کۆیسنجەق و زینوێ شێخی و سیدەکان و برادۆست و حەریر و هەودیانی دامەزراندن. بەڵام برا دانەمەزران و لە پەستا کەلتنیان دەگێڕا و نیازیان وابوو بنکۆڵی کەن. هەموو جارێ دەچوونە سەریان و سەری دەکوتان و تا ماوەیەك دایدەمرکاندنەوە. ئاوا ڕابرا، هەتا ساڵی ١١٩٨.ك (١٧٨٤.ز) براکانی لە دژی ئەو دەگەڵ بابان بوونە دۆست و دنەیاندان کە بێنە سەر مستەفا بەگ و وڵاتەکەی لێ داگیرکەن. بابانیەکان لەو شەڕەبرایە بەهرەیان برد و لەشکریان کرد و ڕانیە و کۆ و حەریریان لە سۆران دابڕی و خستیانە ژێر دەستی خۆیان. لەولاشەوە تەیمورخان بەگ هەودیان و شەمزینانی کردەنی خۆی و تا سنووری زەرزا و موکوریان چوو. بایز بەگیش دەشتەکانی ڕواندز و ناوچەی ڕۆست و جێگەی‌تری وەبەرخۆ دا؛ تەنیا شاری ڕواندز و دەورویەری و سەرچیا و دۆڵی گەوەران و جۆڵەمێرگ بۆ مستەفا بەگ مابوە. لەشکری بابانەکانیش هەروا بەرەو پێش دەهات و گەیشتە دەورەی دۆڵی گەوەران و کەمێنە نزیك گوندی ئەمران کە لە پێشودا شار بووە. میر مستەفا کاتێ زانی دەرۆست نایە، خۆی گەیاندە میرسولەیمان پاشای بابان و دەگەڵی ڕێك کەوت و بابانەکان کشانەوە.

ئەمیش زەکی دەڵێ: میرە بابانەکە مەحموودپاشا بووە و میرمستەفا دەگەڵی پێك هاتووە و فاتمەخانمی کچی لە حوسێن بەگی کوڕی مەحموود پاشا مارە کردووە.

میرمستەفا لەوە بە دوا هاتەوە سەر کاروباری دنیاداری خۆی؛ بەڵام تا سەر لێی نەگەڕان. تەیمورخان و یەحیا بەگ دەستیان داوە نامەکاری و دنەی پاشای بابانیان داکە بێتەوە و مەڵبەندی سۆران داگیر کا.

سولەیمان پاشای بابانی ساڵی ١٧٨٧.ك (١٢٠١.ز) بە لەشکری زۆرەوە لە ڕێی بالیسان و ئاکۆوە بۆی هات. میر مستەفا سپیلکی لێگرت و بە گژیاندا هات و بەرەو پاشی گێڕانەوە و چەند پیاوێکی هەڵبژاردەی ناردە دەربەندی مێگری بێجان، بۆسەیان بۆ بابانەکان نایەوە. لەشکرەکە پێشایی گەیشتبووە کونەفێچ و دوایەکەی هاتە ناو دەربەند؛ پاڵەوانانی سۆرانی لێیان ڕاپەڕین و زۆریان شپرزە و بێ سەرویەر کردن و هەموو گرانبار و ئازووقەیان بە تاڵان بردن و تازە بیرای بابانەکان بێتەوە سەری!

سێ ساڵیتریش مستەفا بەگ میرایەتی کرد و براکانی ستۆکورکیان بەسەر نەدەدا و ئاسایشتیان لێ هەلگرت؛ ←

→ تا وای‌لێهات لە میرایەتی وەرەز بوو. ساڵی ١٢٢٣.ك (١٨٠٨.ز) یان بە گفتی ئەمین زەکی ١٢٢٥.ك (١٨١٠.ز)، میر محەممەد بەگی کوڕی -کە بە پاشای کوێرە بەناوبانگە- لە جێگەی خۆی دانا و لە دوایشدا چاوەکانی کوێر ببوون و ماوەیەك هەر دەرمانی دەکرد هەتا عەمری خودای بەجێ هێنا. دوکتۆر ڕووس لە ١٩ی مایۆی ساڵی ١٨٣٣ بۆ چاری چاوی چۆتە لای.

مستەفا بەگ چوار کوڕی بووە: محەممەد بەگ، ڕەسووڵ بەگ، سولەیمان بەگ و ئەحمەد بەگ. ئەمین زەکی دەڵێ پێنج بوون و پێنجەمیان تەیموورخان بووە.

میرمحەممەد (پاشای کوێرە)

ساڵی ١١٨٩.ك (١٧٧٥.ز) یان بە گفتی ئەمین زەکی ١١٩٨.ك (١٧٨٤.ز) لە ڕەواندز لە دایك بووە؛ بووك شازەمانی داکی زۆر ژنێکی کەمخوداژن و تێگەیشتی بووە. میر محەممەد لە گوندی دێلزێ لە ناوچەی باڵەك لە لای مەلا ئەحمەدی نیبنونادەمی خوێندووە و لە پاشان خەجیجی کچی بایز بەگی مامی خۆی خواستووە و جۆلە مێرگ و دۆڵی گەوران و دۆڵی هەرووتیان و سەرچیا و سرێشمە و بیاویان پێ سپاردوە کە بە سەری ڕابگا. ساڵی ١٢٢٣ یان ٢٥، بابی (میر مستەفا بەگ) ئەو و ڕەسووڵ بەگ و سولەیمان بەگ و ئەحمەد بەگی برای بانگ کردونە لای خۆی و لە لای هەموان کردوویە بە جێنشینی خۆی و بۆ خۆی دەستی لە کار کێشاوەتەوە.

محەممەد پاشا کە بوەتە میر، ئەرموشلی و خاوەخاوی ئەزانیوە؛ هەر کەس سەری بزاوتبا بزوتی دەچاو ڕادەکرد. تەیموورخان و یەحیا بەگی مامی گرتن و هەڵیواسین. ئەوسا پەڕی هەڵاویشت و کەوتە بیری ناو دەرکردن. پەلاماری هەولێری داو هەتا سەر زێی گچکە، گرتی و کەوشەنی نێوانی وڵاتی سۆران و بابان و پەردێ و کۆیە و ڕانیەشی گرت و ساڵی ١٢٤٩.ك (١٨٣٢.ز) لەشکرێکی یەکجار زۆری بردەسەر ئاکرێ و ئامێدی و سەعید پاشای میری بادینانی بە دیل گرت و هەڵیکوتا سەر بەعشیقا و میری یەزیدیانی گرت و لە ڕەواندز بەندی‌کردو لەپاش دووساڵ کوشتی. بەرەو جزیرەشی ئاژۆت، ماردین و نوسەیبینی داگیر کرد.

عوسمانی زۆر ترسیان ڕێنیشت و لە دژی دەستیان بە کار کرد. سوڵتانمەحموودی عوسمانی لەشکرێکی بە لێشاوی بە سەرکردایەتی محەممەد ڕەشید پاشای سەدریئەعزەم ناردەشەڕی و فەرمانیش بۆ عەلیڕەزا پاشای والی موسڵ دەرچوو کە لە لایەکی ترەوە بە لەشکرەوە بۆی بچێ. میر محەممەد پاشای کوێرە زانی کە لە دەشتدا شەڕی ئەو لەشکرە زۆرەی بۆ ناکرێ، بەرەو ڕەواندز هاتەوە و لە قاڵا قایمەکانی خۆیدا، خۆی قایم کرد و گەلیعەلیبەگیشی لە دوژمن گرت. لەشکری محەممەد پاشا لە دەشتەدیان بوو؛ عەلیڕەزا پاشای تورکیش لە حەریر لەشکریەزی کرد. سەدریئەعزەم ناردیە لای و ئامۆژگاری کرد کە شەڕی خەلیفەی موسوڵمانان نەکا. مەلاشی بە هەموو لایەکدا ناردن کە فتواکەی مەلای خەتێ بە ناو لەشکری میردا بڵاو بکەنەوە. ئەو فتوایەی کە گوتبووی: هەر کەس لە فەرمانی خەلیفە دەرچێ تەڵاقی دەکەوێ و خوێن و ماڵی بۆ موسوڵمانان حەڵاڵە. لە پاشان بۆی دانا کە ئەگەر خۆی بدا بە دەستەوە، زیانی پێ ناگا. خۆی دایە دەست سەدریئەعزەم و بردیە ئاستانە و ساڵی ١٢٥٣.ك (١٨٣٧.ز) لە تەرابزون کوژرا. ←

← میجەر فریدریك میلنگن باسی ئەو خۆ بە دەستەوە دانە -لە ڕەسووڵ پاشای برای میرەوە- بە جۆرێکی‌تر دەگێڕێتەوە کە بۆ ئەم پەراوێزە نابێ. کێ دەیەوێ زۆرتری لێ بزانێ، با لە کتێبی *میرانی سۆران و تاریخ الدول و الامارات الکردیە و مشاهیرالکرد و کوردستان و ژیانی سەرچایی ناو کوردان* و هتد بڕوانێ.

تا ئێرە پەراوێزی مامۆستا جەمیل ڕۆژبەیانی بوو؛ بەڵام چونکە *تاریخی کورد و کوردستانی* ئەمین زەکی بەگ لە هێندێك شوێن پێچەوانە و هێندێك جاریش پتری نووسیوە، منیش ئەوەیشم وەرگێڕایە سەر کوردی.

ئەو دەڵێ: مستەفا بەگ ساڵی ١٢٤١.ك (١٨٢٦.ز) مرد و محەممەد بەگی کوڕی -کە لە دوایی بە میری گەورە ناوی دەرکرد و بە سەربەستی دەستی بە کار کرد- زۆر زیرەك و بە بڕشت و زیت و کڕ و دەبنەوەبڕ بوو؛ هەرچی نیازی بوایە دەیکرد. بەر لە هەر شت میرنشینی شیروان و برادۆستی ڕامالی و ساڵی ١٢٤٦.ك (١٨٣٠.ز) سەربەخۆیی ڕاگەیاند و سورچیایەتی و خۆشناوەتیشی گرت و هاتە سەر هەولێر و ناڵەی لێ وێك هێنا و گرتی و ئالتوون کۆپریشی بەر خۆ دا و قەڵەمڕەوی زۆر ڕێك خستن و پیاوی خۆی لە سەر دانان. کۆ و ڕانیەشی لە بابان گرت و سنووری تا زێی بچووك هات.

عەلیڕەزا پاشای والی بەغدا کە زانی بە شەڕ پێی ناوەستێ، خۆی کردە دۆستی و لە ناچاری حکوومەتی میری بە ڕەسمیەت ناسی و پلەی پاشاییشی دایە. ساڵی ١٢٤٧.ك (١٨٣١.ز) هێرشی بردە سەر یەزیدیان. هۆش ئەوە بوو میری ئەوان عەلی‌ئاغای باڵەتەیی کوشتبوو. مەلایەحیای مزووری -بەرازای عەلیاغا بوو- هاتە لای میر و گازندەی خوێنی مامی کرد. میر لەشکری بۆ کرد و چووە سەر یەزیدیان و یەکجار زۆری لێ کوشتن و ئەوی ماشن خۆیان لە چیای جودی و تورعابدین و سنجاردا شاردەوە؛ هێندێکیشیان بەرەو مووسڵ هەڵاتن. والی مووسڵ لە ترسی میر، پردی بڕی و پەنابەران لەو بەرەوە مانەوە و پیاوانی میر هاتنە گیانیان و لە تەلقوێونەجۆدا چەند ڕۆژێك دەوریان دان و توانیان هەموویان بکوژن. لە پاش ساڵێك میر چووە سەر جزیرەی ئیبنوعومەر و وێرانی کرد و دەوری قەڵای ئاروخی دا و شەڕێکی زۆر خوێناوی کرد و بای دایەوە سەر یەزیدیان و فەرمانی قەڵاچۆی دان و زۆریەی کوشتن. لە پاش ساڵێك چووە سەر ئاکرێ و سمایل پاشای لێ دەرکرد و ئەوجار ڕووی کردە زێبار، کە بەردەستی سەعید پاشای ئامێدی بوو. سەعید پاشاشی زۆر پیس شکاند و لە وڵاتی دەرپەڕاند و مووساپاشای خزمی و دوژمنی لە جێی ئەو دامەزراند.

پاش گرتنی ئامێدی و دهۆك، زاخۆشی گرت. ئەو جار کەوتە ڕێك خستنی وڵاتەکەی. قانوونی قورئان بوو؛ بێ پرسی مەلایان پەنجەی دەناو ڕانەدەکرد. کارو باریشی -وەك میجەرلونگریك دەڵێ- لە هەموو کەس ڕێکتر بوو. لە زاخۆوە چووە جزیرە و حەسەنکێف و ماڵە بەدرخانی شپرزە کرد و قەڵای ماردین و نووسەیبینیش کەوتنە بەر مەترسیەوە.

چاخێ لەو لایانە گەڕاوە، بیستی کەوا خەڵکی ئامێدی مووسا پاشاکەی ئەویان ڕاوناوە و سەعید ←

→ پاشایان هێناوەتەوە. لەشکری بە کن موسڵدا هێنا؛ بەڵام خۆی دەموسڵ نەگەیاند. دەورەی ئامێدی داو لە پاش سێ مانگ گرتی و سەعید پاشای دەردەست کرد و خەڵکێکی زۆریشی لێ کوشتن و ئەوسا ڕەسووڵ بەگی برای خۆی لە سەر دانان و ئامێدی خستە سەر ڕەواندز.

لەو ماوەدا محەممەد پاشای والیی موسڵ -کە دەیدی میر سەری قاڵە و ڕەواندز بەتاڵە- ویستی بیگرێ. ڕەشید بەگی بریکاری بە لەشکرێکەوە نارد و ڕەشید بەگ ناچار کرا بداتە چیا و والیی موسڵ چی بۆ نەکرا.

هەر لەو سەروبەندانەدا حکوومەتی عوسمانی بە ڕەشید پاشای والیی سیواسی -کە پێشوو سەدری ئەعزەم بوو- ئەسپارد کە وڵاتی بۆ ئارام کاتەوە. والیی بەغدا و «متصرفی» موسڵیش دەنگ دران کە یاریدەی بکەن. ڕەشید پاشا بۆ شەڕی میر خۆی تەیار کرد و بە ڕێی جزیرە و زاخۆوە هاتە موسڵ و لەوێش لەشکری ئینجەبیرەقدارئوغلی ڕەگەڵ کەوت و پێکەوە بەرەو ڕەواندز چوون و لەشکری بەغداش گەیشتێ و لە دەشتی حەریر هەڵیاندا. کوڕی (؟) محەممەد پاشا گەلی عەلی‌بەگی گرتبوو. تورک وزەی هێرشیان نەبوو؛ ناچار ڕەشید پاشا نامەی بۆ میر نووسی و داوای ئاشتی لێ کرد و بەڵێنی بەهێزی پێدا کە دەیبەخشن و با چیدی خوێن نەڕژێ و بچێتە لای سوڵتان و دەیکاتەوە میر. ئەویش چووە سوپاگەی عوسمانی و دەغالەتی کرد. دەڵێن ڕۆژێکی هەینی مەلایەکی کوردی بەناوبانگ لە خودبەدا گوتی: دروست نیە شەڕی خەلیفەی موسوڵمانان بکرێ و هتد. ئەمە زۆری کار کردە سەر شەڕکەران و محەممەد پاشای ناچار کرد کە سەر وەبەر باری خەلیفە بێنێ، ئەوەک زیان بە دیانەتی بگا!

نووسراوێک لە یاداشتەکانی ئەسعەدئەفەندی خەیلانی حاجی‌عومەر ئەفەندی‌زادەوە دەگێڕێتەوە کە باپیری ئەو بنەماڵە ناوی خەتی‌ئەفەندی بووە. قسەی لە سەر میر ڕۆیشتووە و ئەو ئامۆژگاری کردووە کە سەر وەبەر باری تورکان بێنێ و هەر ئەویش سەعات شەشی شەوێ دەگەڵ خۆی بردووە و داویەتە دەست سەدری‌ئەعزەم. ڕەشید پاشا بە ڕێزگرتن ڕەوانەی ئاستانەی کرد و بەخشیان و ناردیانەوە بەرەو وڵات؛ بەڵام گەردوون کاری خۆی کرد. ڕەشیدپاشای والیی لەو بەینە مرد و بەڵێن هیچی لێ شین نەبوو. عەلی‌ڕەزا پاشای والیی بەغدا زۆری ڕەشید پاشا دەدزا و بە خوێنی میریش تینی بوو. پیاوی ناردەلای سوڵتان و وای تێگەیاند ئەگەر میر محەممەد بچێتەوە ڕەواندز ئاگری ئاژاوە هەڵدەکا و بە هیچ دلنامرکێ. فەرمان دەرچوو کە بکوژرێ. میر لە ئاستانە دەرچووبوو بەرەو سیواس دەهات کە بێتەوە بۆ کوردستان، فەرمانیان ناردەسیواس -کە میر لەوێ میوان بوو- دەست بەجێ کوشتیان.

تاریخی کورد و کوردستان، جزمی یەکەم، تەرجەمەی عەرەبی محەممەد عەلی عەونی، چاپی بەغدا، ۱۹۶۱، ڕووبەر ۲۲۸ هەتا ۲۳۳. هەژار

میر ئەحمەد کوڕی مستەفا بەگ

لە زەمانی باپیدا بە سەر هێندێک جێگە ڕادەگیشت. کاتێ میرمحەممەد هاتە سەر حوکم و قەڵەمڕەوی خۆی گوشاد کردەوە، کردیە والیی هەولێر. ساڵی ۱۲۵۰ک (۱۸۳۴ز) کە دوکتۆر ڕووس بۆ چاری چاوی بابی هاتووە، چاوی پێ کەوتوە و میوانی بووە. کە میر محەممەد نەما، ئەو کرا بە میری سۆران. ←

← بەڵام لە دوو ساڵ پتر نەمایەوە و بە فیتی ناموزایانی بە کوشت چوو.

سولەیمان بەگ کوڕی مستەفا بەگ

رۆژگاری بابی هێندێك شوێنی بە دەستەوە بوو؛ کە میر محەممەدیش هاتە سەرکار لێی نەستاندەوە؛ بەڵام لە پاشان ئەویش و ئەمیرووری براشی گرتن و کۆت و زنجیری کردن و لە قەڵایەکی پێنج سەعاتە رێ لە ڕەواندزەوە دوور، خستنیە زیندانەوە. لە پاش کوژرانی میر ئەحمەدی برای، کرا بە میر و لە شەش مانگ پتر نەمایەوە و لەبەر دەستەوستانی دەرکرا.

رەسووڵ پاشا کوڕی مستەفا بەگ

دەورانی بابی هەر جارە بە سەر جێیەك رادەگەیشت، کە میر محەممەد حوکمی سۆرانی گرتە دەست، کردیە سەرداری لەشکر و دوایەش نامێدی پێ سپارد. لە پاش نەمانی میر محەممەد و دوو برا جێنشینەکانی -لە سەر داوا و تکای خەڵکی ڕەواندز- حکومەت لە نامێدیەوە هێنایەوە ڕەواندز و چوار ساڵانی میرەتی کرد. لە ئەنجامدا خۆی لە باج و دەرامەتی دەوڵەت بوارد و عوسمانی لەشکریان ناردەسەر و لە حەریر و خەلیفان بە گژیاندا هات و خۆی نەگرت و هاتەوە ڕەواندز و لەوێش تەنگیان پێ هەڵچنی و رایکرد و چووە شنۆیە و پێنج ساڵ لە وێندەرێ ما و ئەوسا دەگەڵ عوسمانیان رێك کەوتەوە و هاتەوە؛ بەڵام لەو بەینەدا میرایەتی سۆران پەردەی داگیرکەرانی بەسەردا درا و خرایە ژێر دەستی فەرمانبەرانی تورك و تازە سەری هەڵنەدایەوە.

رەسووڵ پاشا لە پاشانیش زۆر ژیا؛ کرا بە «متصرفی» بەغدا و کردیانە والی وان و مسترمیلنگنی گەریدە، لەوێ چاوی پێکەوتووە. دوایی کراوەتە والی ئەرزەرۆم و ساڵی ۱۳۰۱.ك (۱۸۸٤.ز) لەوێ مردووە و پێنج کوڕی بووە: ئەحمەد و فەتاح و ڕەشید و بارام و نیحسان. ئەحمەد بەگ ساڵی ۱۲۷۵.ك (۱۸۵۹.ز) لە دەجلەدا خنکاوە. ئەوانیتریش کاروباری دیوانیان پێ سپێرا و کەسێك دەیەوێ زیاتری لێ بزانێ؛ با لەو پەراوێزە بڕوانێ کە حوزنی موکوریانی بۆ کتێبەکەی فریدریك میلنگنی نووسیوە و لە گۆڤاری *گەلاوێژ* و دەنگی گێتی *تازە*دا چاپکراوە. جەمیل

دەمەوپاییزی ساڵی ۱۹۷۱.ز نووسەری هێژا، مامۆستا محەممەد مەولوود(مەم)، لە هەولێر دەربارەی زنجیرەی بنەماڵەی سۆران مەعلووماتی بە نرخی دامێ؛ کە ئەویش بە یارمەتی مامۆستا نوورەدین بەهائەدین، ئەندامی دادگای تەمیزی عێراقی کۆ کردۆتەوە؛ وا لە ژێرەوە نووسیومن. هەژار

بنج و بناوانی میرانی سۆران

یەکەم میر کەلۆس بووە. سێ کوڕی هەبووە بە ناوی میر عیسا شێخ وەیس و ئیبراهیم. لە وەچەی شێخ وەیس و ئیبراهیم شتێك نازانین؛ بەڵام میر عیسا شاعەلی بەگی بووە. ئەویش سێ کوڕی لێ کەوتۆتەوە: میر بداغ، میر حوسێن و میر سەیدی. میر بداغ دوو کوڕی بوون: میر حوسێن و میر سەیفەدین. میر سەیفەدین بێ‌کوڕ بووە. میرحوسێن کوڕێکی بووە بە ناوی میر سەیفەدین و ئەویش ←

← بە گەنجی مردووە و بەرەی میر بداغ براوەتەوە.

میر عیسا و میر حوسێنیش بێ کوڕ بوون؛ بەڵام برای چوارەم میر سەعیدی سێ کوڕی بووە بە ناوی میر سولەیمان، میر سەیفەدین و میر عیزەدینشێر. سەیفەدین وەجاخکوێر بووە، میر عیزەدین خان شاوەلی هەبووە و ئەویش بێ کوڕ مردووە. میر سولەیمان سێ کوڕی بووە: شاقولی بەگ، میر عیسا و میر سەیفەدین. نازانین میر عیسا و میر سەیفەدین چیان بووە؛ بەڵام شاقولی بەگ میر بداغ و میرسولەیمان بەگی لێ کەوتۆتەوە. ئەو میر سولەیمانە قارەمانی داستانی خانزاد و لەشکرییە. شاقولی بەگ شەقڵاوەی ئاوەدان کردۆتەوە[٢]. میر سولەیمان بە گزیکاری والی بەغدا لە ناو براوە و خانزادەخاتوونی بەناوبانگ بۆتە حوکمڕانی سۆران کە پایتەختی حەریر بووە. تا ئێستاش شوێنەواری کۆشکی فەرمانداری خانزادەخاتوون لە حەریر هەر ماوە. لە زەمانی ئەو شاژنەدا شەقڵاوە زۆری گەشە کردووە و هاوینەهەواری قەڵاچەی کوردەواری بووە. لە سەر لوتکەی چیای سەفین کۆرهانێک بە ناوی خانزاد هەیە؛ وەك دەڵێن هاوینان لەوێ هەڵداوە. خەڵکی ناوچەی حەریر خانزادی بە خوشکی میر سولەیمان دەزانن؛ کەچی هێندێك مێژوونووس لایان وایە کچی بووە. سولەیمان بەگ کوڕێکی بە ناوی عەلی بەگ هەبووە ڕێگای گەلی ئەو خۆشی کردووە و بە ناوی ئەوە. عەلی بەگ، میر ئۆزغزی لێ کەوتۆتەوە؛ ئەویش دوو کوڕی بە ناوی میر ئەحمەد و میر عیزەدینشێر بووە. میر ئەحمەد وەجاخکوێر و میر عیزەدین کوڕێکی بە ناوی خانەوەل لە پاش بەجێ ماوە. ئەویش سوڵتان مەحموود و ئەویش ئەحمەد بەگی بەجێ هێشتووە. ئەحمەد بەگ، مەحموود بەگ و ئەمیش میر ئۆزغزی لە پاش بەجێ ماوە؛ کە دەبێتە بابی مستەفا بەگ و باپیری میر محەممەد پاشای کوێرە. میر ئۆزغز بەگ شەش کوڕی بووە: میر حەسەن، میر ئەحمەد، یەحیا بەگ، بایز بەگ، تەمەرخان بەگ و میرمستەفا بەگ.

لە نەوەکانی میر حەسەن و یەحیا بەگ و تەمەرخان بەگ ئاگادار نین؛ بەڵام ئەحمەد بەگ عەبدوڵڵا بەگی بووە. ئەویش دوو کوڕی بە ناوی عەلی بەگ سلاحشوور و حەمەد بەگ هەبووە. عەلی بەگی سلاحشوور کوڕێکی بە ناوی سولەیمان بەگ سلاحشوور بووە؛ کە دەبێتە بابی ئەو عەلی حەیدەر سولەیمانەی وەزیر و سەفیری حکوومەتی عێراقە و برای شەمسەدین بەگە کە ئەویش ئێستا لە هەولێر دەژی و هەروەها براسێهەمیان بورهان بەگە و ئێستا لە بەغدا لە ئەمانەی عاسمە، حاکمە. ئەم سێ برایەش زۆریان لێ کەوتوونەوە.

حەمەد بەگ باوکی مەلاعەزیزی گوندی فەقیانە؛ کە ئەویش دوو کوڕی بوون: کاکیلئاغا و عەبدوڵڵا بەگ؛ کە ئێستاش عەبدوڵڵا بەگ ماوە.

بایز بەگی ئۆزغز بەگ کوڕێکی بە ناوی بەکر بەگ بووە و ئەویش چوار کوڕی بوون: سالح بەگ، عەبدوڵڵا پاشا، حەمەد بەگ و عەلی بەگ. سالح بەگ سێ کوڕی بووە: عەلی بەگ، سدیق بەگ و خورشید بەگ. ئەوەی ئەوانە لە ناوچەی حەریر و هەولێرن. عەلی بەگ دوو کوڕی ماون؛ ناویان برایم بەگ و سالح بەگە. خورشید بەگ باوکی نووری بەگ و قاسم بەگ و برایم بەگە؛ کە هەرسێك ماون و قاسم لە دارایی هەولێر فەرمانبەرە. دوو کوڕی سدیق بەگیش ←

→ ماون؛ ناویان حوسێن بەگ و ئەنوەر بەگە. عەبدوڵا پاشا بابی سەعید بەگە؛ ئەمیش بابی سمایل بەگی ڕواندزە، کە ئەندامی کۆڕی دامەزرێنەری عێراق بوو؛ ساڵی ۱۹۳۲ز کوژرا و لەعەلیخانی دایکی ژنێکی بەناوبانگ بوو لەم دواییانەدا مرد.

حەمەد بەگ دوو کوڕی بوون؛ مەجید بەگ، شێخ سولەیمان بەگ. مەجید بەگ دوو کوڕی ماون: شێخ سولەیمان کە ئێستا لە هەولێر «ملاحیظ» حدودە عەبدوڵا فەرمانبەری دائیرەی تەرتنە. عەلی بەگ کوڕێکی بە ناوی حوسێن بەگ هەبوو دەگەڵ مەلامستەفای بارزانیدا چووە ڕووسیا و لەوێ مرد و بێمنداڵیش بوو. میرمستەفا بەگ کوڕی میرنۆزغز بەگ چوار کوڕی بوون: میر سولەیمان، میرمستەفا بەگ، میر ئەحمەد و ڕەسووڵ پاشا. میر سولەیمان باوکی میرانی یەحیا بەگە کە ئەویش پێنج کوڕی بووە؛ حەمەد بەگ، سولەیمان بەگ، خورشید بەگ، تەقیەدین و وەسمان بەگ. حەمەد بەگیان دوو کوڕی بووە: مەجید بەگ و شێخە بەگ. مەجید بەگیش کوڕێکی بە ناوی حەمەد بەگ هەبووە. سولەیمان بەگ باوکی عەلی بەگە کە ئەویش دوو کوڕی بە ناو حەسەن و حوسێن هەبووە. خورشید بەگ سێ کوڕی بووە: سدیق بەگ، میرزا، حاجیسەعید بەگ. سدیق بەگ دوو کوڕی ماون، ناویان حاجیشەهاب و حاجیپاشایە. میرزا ئەسعەد و تەوفیق ناوی بەجێ هێشتووە. حاجیسەعید بەگ لە گوندی ئالانە دادەنیشێ و دوو کوڕی هەن: ئیسماعیل و محەمەد.

تەقیەدین بەگ سولەیمان بەگی بووە کە ئەویش کوڕێکی بە ناوی تەقیەدین بووە و باوکی سولەیمان بەگ بووە. وەسمان بەگ تەنیا کوڕێکی بە ناوی میر مەلا هەبووە.

کوڕی دووەمی میر مستەفا، ئەمیر مەنسوور محەمەد بەگ بووە؛ کە بە پاشاکۆرە یان میری گەورە بەناوبانگە و هیچ منداڵی نەبوون. سێهەمیان میرئەحمەد بەگی لاڵ بووە. ئەویش کەسی لە پاش بەجێ نەماوە.

چوارەمیان ڕەسووڵ بەگە و پاشاشی پێ گوتراوە. پێنج کوڕی هەبووە: ۱- ئەسعەد بەگ، باوکی عەبدوڵا موخلیس بەگ باوکی زیانەدین بەگ و یەحیا بەگە. ئەمەیان لەم ساڵانەی دواییدا بێ فرزەند مرد و سەردەمێك لە ناوچەی هەولێر قایمقام بوو. ۲- فەتاح بەگ دوو کوڕی بوو: خورشید بەگ و تەوفیق بەگ. ئەمەش بێ جێنشین مرد. ۳- ڕەشید بەگ دوو کوڕی هەبوو: عەبدوڵا ئەدیب بەگ و عوسمان بەگ. عەبدوڵائەدیب کوڕێکی لە تورکیا ماوە عوسمانیش زەکی هەیە، کە لە تورکیا دەژی. ٤- بارام بەگ. ٥- ئیحسان بەگ. ئەم دووانەش هەر لە تورکیا بوون و کوڕیشیان نەبوون. (لێرەدا مەعلووماتی مەم کۆتایی دێت).

بەندی دووەم

فەرمانڕەوایانی بابان

ئەو هۆنەرانەی بۆ وردەکاری زۆر ئاگادار و دەرەبەند بەکارن، تا و بەند و داوی ئاوریشمی خاوی کەونە ڕووداوی پیرەبابانیان بە دەمی گشت و سەری ئەنگوشتیان خستۆتە باو و زۆر لێك و لەبار، گشتیان کردووە و دوڕ و یاقوت و لاڵ و زمڕوت و چەور و شیرین و کوژەکەی شین و پیرۆزە و شەوە و سەنگی پازار و دانەمرواری وشەی پڕ گەشەی ناو کوردەواریان پێ هۆندۆتەوە و سینگ و بەرۆکی پاڵەواننامەیماڵەبابانی مەرد و ئەبەردی ئەتەوەی کوردیان بەو گەردنبەندە خوشیك و ڕندە ڕازاندۆتەوە؛ کە لێی دەڕوانین زۆر باش دەزانین ئەو بنەماڵە لە کوردستاندا لە چاو هەموو کەس بە هێزی قەوغا و بەهێز و توانا و دەستەڵاتداری، بە ناوودەنگ بوون و کەسی هاوچەرخیان هاوسەنگیان نەبووە. بەڵام لە دوای وەی کە فەرمانداری ئەو خانەدانە بە پیربداغی بەبەیی[1] و برای گەیشت[2] ئەوانیش فرزەندی نێرینەیان بەجێ نەهێشتن، فەرمانڕەوایی لە ناو ئەواندا کۆتایی هات و دەست و پێوەندیان بوونە جێگر و ناوی بابانیان بۆ خۆ گرتەوە.

میربداغ کوڕی ئەبدال بەگ

بۆ دلاوایی، حاتەمی‌تایی دەسکی لە دوو ئەدەکرد و لە ئازایەتیدا ڕوستەم دەگەڵی دەرنەدەبرد. لە مەیدانی مەردیدا هەمیشە گۆی ئەبەردی لە بەر هەوالان دەفڕاند و لە پێشەبڕکەی پیاوەتیدا هەموو چاو لەدوێکی دەوەستاند. ئەنجامی کاری گەیشتە بارێ کە هەوای دەرکەوتن و سەرکەوتنی کەوتە

١- دانەر وەك مێژوونووسانیتر جارێك پیر بداغ و جارێك میر بداغی نووسیوە. جەمیل

٢- ئەمین زەکی دەڵێ برازای. جەمیل

دانەر هەر خۆی لە ڕووپەڕ ٣٦٥ چاپە فارسیەکەی میردا دەڵێ: برازاکەی بداغ کوڕی ڕوستەم. هەژار

سەر و زۆریش سەرکەوت. مەڵبەندی لارجان[1]ی لە زەرزا ساند و سیوی[2] لە سۆران جودا کردەوە و سندوسی لە قزڵباش پاکردەوە و قەڵایماران[3]ی -وەك جارانی پێشوو- ساز دایەوە و بە میرلیوای خۆی سپارد و هۆزەکانی موکری و بانەی -بە خواهێشت و بە زۆری- خستە بەر فەرمانەوە و شارباژێری لە دەست نەردەڵان دەرێنا و خستیە سەر وڵاتی خۆیەوە و هەر مەڵبەندێ کە سەندبووی، کوێخا و گزیری سەربەخۆی لێ دانان و تەپڵ و ئاڵای دادگەری و سەربەخۆیی، ئاوازەی داو شەکایەوە و کەرکووکی سەر بە بەغداشی کردەباجدەری بابان و پاسەوانی لە سەر دانان. لە دەورانی فەرمانی خۆیدا شتی وا سەیری داهێناوە کە بۆ هیچ فەرمانڕەوایەکی کورد نەڕەخساوە. بۆ نموونە کیژی میر وناغایانی بەردەستی خۆی بۆ خۆی دەخواست و پێداویستی باوی ڕۆژی، بۆ گوێزتنەوە و بەزم و ئاهەنگ بەجێ دێنا و ڕۆژی بووکێ و شەوی پەردوو -بە بێئەوە کەس بزانێ- کچیان بە جیازی سازەوە بۆ ئاغایەك -کە داخواز بوو- دەگوازتەوە.

برای کە ناوی ڕوستەم بوو، لێی دەخەفتا کە بیکوژێ؛ پیاوێکی دڵسۆزی بداغ کەمین و بەینەکەی تێگەیاند. کاتێ کە دەچووە سەر زەرزا، ڕوستەم بەگ و هاودەستانی -کە دەستیان دەو کارەدا بوو- فەرمانیدا خڕمچون گیران و کوژران.

بە نیازی داگیرکردنی وڵاتی سۆران لەشکری بردەسەر میرسەیدی کوڕی شاعەلی بەگ و لە جێگەی خۆی وەدەرنا و میرسەیدی ڕووی کردەناو کۆسار و لێڕەواران و چاوەنۆڕی هەلێك بوو کە تۆڵەی خۆ هەڵێنی. پیربداغ بە شوێن ئەو سەرکەوتنەدا زۆری بارەکەڵلەی کەوتبوو؛ کەمتر خۆی دەپاراست. ڕۆژێك دەگەڵ چەند پیاوێکی خۆیدا بە نیازی ڕاووشکار چووبووە حەزوبیان[1]. بە هەڵکەوت میرسەیدی لەوێ بوو. وەك بەڵای لە نەکاو لە حەشارگە هاتە دەر و تاوی دانێ و میربداغ و هەواڵانی دانە بەر و کەسیان سەری دەرنەکرد و جوقەواری لێ برین:

١- لارجان نیە و لاجانە.

٢- دەبێ سیوەیل یان زێوە بێ.

٣- لە نێوان مهاباد و بۆکاندا -لە نزیك خانەقای شێخی بورهان- کێوێکی سەخت و بەردەڵان، وەناو «قەڵات ماران» هەیە. هەژار

٤- دەبێ گوندی عازەبان بێ کە لە شارباژێرە. هەژار

گـریـمان ئـەوەند هەڵـکشای بووی بە شا   وەکوو تۆ نەبوو کەس لـە بـەهرە و بەشا
هەمـوو دەفر و ئیـرپارەکەت زێـڕ و زێـو   ئەگـەر ڕێ دەکەی دەچیە سەر پشتی دێو
لە گـەنج و لە گەوهەر هەزار کۆت هەبوو   هـەزاران هـەزار ئـاژەڵـی دۆت هـەبـوو
بە تاو جووت گـەڕانـتە و بە بارانە ئـاش   وەڕەز بووی لە بەر بـەرگ و خۆراکی باش
لـە دنـــیـا نیـــازت چیـێ، وا دەکـــەی   لـە بـەر چنـگی مـردن چلۆن ڕادەکەی؟

شـایەران و خۆشـبێژانی کوردستان دەربـارەی دڵاوایـی و ئـازایی ئـەو میـرەوە بـەیتی زۆریـان هەڵبەستوون و پەسنیان داوە و پێیان هەڵگوتووە و لە کۆڕ و دیوەخانانـدا دەنگخۆشـان بـە ئاهەنگـەوە دەیـخوێننەوە.

چونکە نێرینەی لێ نەکەوتەوە، فەرمانڕەواییەکە بۆ برازاکەی -کە بـداغی کـوڕی ڕوسـتەم بـوو- مایەوە. بەڵام نەیتوانی کەلەبەری مامی پڕکاتەوە و لە بەر دەستەوستانی، ئاغا و نۆکەرانی بەردەستی لە فەرمانی دەرچوونە دەر و لە پاش دوو ساڵ مەزنایەتی کردنی پڕ لە کەمایەسی، لـە داخـان وەزگـی داو وەچەی بابان کەسیان لە ئارادا نەما و نۆکەران جێیان گرتنەوە.

یەکەم کەسێ کە پاش چوونی خانەدانی بابانەکان حوکمی بۆ خۆی گرتۆتەوە پیـرنەزەر بووە.

پیرنەزەر کوڕی بەیرام

پیاوێك بووە دەستودڵگوشاد و سەربەست و ئازاد و بەزاکون و داد و هەموو ژێردەستانی لـە دەسـت و پێوەندانیەوە هەتا سوپایی و ڕەشایی و بۆرمیاو و بەناو و بێ‌ناو، لە دڵ و هەنا و خۆشیان ویـستووە و سەرکەوتنی ئەویان لە خوا ویستووە. بە هێزی هۆز و بازو، ناوچەی کفری لە بەغدای ئارامگە دابڕیـوە و خستوویەتە سەر مەڵبەندی بابان. کە پیـرنەزەر مرد، وڵاتی بابان کرا بە دوو بەش.

سولەیـمان و میـربرایم

هەردوکیان پەروەردەی دەستی میـــربداغ بـوون و لـە ڕۆژگـاری فـەرمانڕەوایی خـۆی، کردبـوونی بـە میـرسنجەق. لە پاش نەمانی پیـرنەزەر ئەو دوانە پێك هاتن و وڵاتی بابانیان لە ناو خۆدا بەش کرد و

ماوەیەکی زۆر پێکەوە نێوان خۆش و دۆستی گیانی بوون. لە ئەنجامدا دوو زمان و کەتن‌گێڕان خۆیان دەناو خزاندن و لە یەکتریان ترازاندن و دۆستایەتی بوو بە دوژمنی و بە گژ یەکدا هاتن. سولەیمان برایمی کوشت و بەشە ولاتەکەی ئەویشی وەسەر بەشی خۆی خست. پازدەسالان مەزنایەتی ولاتی بابانی کرد و بەشە ژیانی لێ سێندرا و ڕەوانەی مەلبەندی نەمان کرا و چوار کوڕی بەجێ هێشتن: حوسێن و ڕوستەم و محەممەد و سولەیمان.

حاجی شێخ

لە دوای مەرگی پیرنەزەر، نۆسالان بەسەر نیوەی ولاتی بابان ڕاگەیشت و سولەیمان کوشتی و سێ کوڕی مان: حاجی شێخ و میرە و میرسولەیمان. حاجی شێخ لە پاش کوژرانی بابی، زێد و هەمەدەمی بەجێ هێشتن و ڕووی کردەولاتی عەجەم و چووە لای شاتۆماسب. بەلام زۆری ڕووی خۆش لە شا نەدی و بە ناهومێدی گەڕایەوە و لە ناوچەی نەلێن و دبالە[1] پیاوی میرعیززەدینی برای میرسولەیمانی کوشت و دەستی بەسەر ئەو ناوچەیە داگرت. لە پاش نەمانی میرسولەیمان هەموو ولاتی بابانی خستە ژێر دەست و بوو بە فەرمانڕەوای سەربەخۆ. کاری ناشایستی دەربارەی شاتۆماسب دەکرد و ئەویش سێ جاران لەشکری ناردەسەر و هەرسێك جاریش قزلباش بە پاشدا دەگەڕانەوە و لەبەر حاجی شێخ دەشکان. لەو شەڕانەشدا -جگە لە چەند فەقێ و مەلایەك کە بۆ خەزای قزلباش کوشتن تیر و کەوانیان هەلدەگرت و ڕەگەلی دەکەوتن- هیچ میر ودەسەلاتدارێکی کوردستان نەدەچووە کۆمەگی.

سالی ٩٤١.ك (١٥٣٣.ز) کە سولتان سولەیمان‌خانی خەزاکەر بەغدای نارامگای گرت و زستانی لەوێدا ڕابوارد، حاجی شێخ بە نیازی سەردەرانە ڕامووسانی سولتان، بەرەو بەغدا دەچوو. کاتێ گەیشتە ناوچەی مەرگە، مەرگەییەکان خۆیان لێ خۆش کرد کە لە کۆلێ دنیای کەنەوە. لە وەختێکا کە میرشێخ چوویووە ڕاو و دەگەل چەند کەسێکدا خەریکی نوێژ کردن

---

[1] - دو نەلێن لە کوردستانی بەردەستی ئێران هەن. بەلام «دبالە» نەبیسراوە. هەژار

بـوو، کـوردی دێوناکـار بـە شیـری جەوهـەردارەوە وەك ڕەشـەبا هـەڵیان‌کـردێ و گـڕی چـرای ژیانیان کوژاندەوە و کردیانـە خۆڵەمێشی بـابردەو میـرەی براشـی هـەر لـەو شـەڕەدا پـەرە کـرا و سەری تێداچوو[1]؛ براکـەی‌تریشی -کـە نـاوی سولەیـمان بـوو- تووشـی دێـوی مـەرگ هـات و لـە مەیدانی ژیان دەرچوو.

حاجی شێخ دوو کـوڕی لـە پـاش بـە جـێ‌مـان بـە نـاوی بـداغ و سـارم. کـاتێ دەنـگ و باسـی هێرشی بڵجەمەرگـەیان و مـەرگی بـێ‌وادەی میـرشێخ، وەبـەر گوێیـەکانی بـە شـەوکەت و شـانی سوڵتان کەوت، لە بەزەیی بێ بڕانەوەی شاهانەوە وڵاتی بابان درا بە بداغی کوڕی.

بداغ کوڕی حاجی شێخ

بوو بە جێنشینی بابی و ماوەی شازدەساڵان بەو پەڕی دڵسۆزیەوە فەرمانداری کرد و لە ئەنـجامدا بـە دەندانی هێندێك لـە گـەورەپیاوان، حوسـێن‌بـەگی کـوڕی میـرسولەیـمان بـەربینگی گـرت و داوای مەزنایەتی وڵاتی بابانی دەکرد و لە لایەن پادشای سولەیـمان پایـەوە پێـی درا و سـوڵتان حوسـێنی فەرمانڕەوای ئامێدی دەگەڵ خۆیدا هێنا کە وڵاتەکەی بۆ بستێنێت. بـداغ لـە وزەیدا نـەبوو دەگـژیان ڕاچێ و ڕایکرد و پەنای بە سەردەرانەی شاتۆماسب برد. شەش مانگێك لەوێ مایەوە و ڕوستەمپاشـای سەدرێ‌ئەعزەم دڵخۆشی دایەوە و بەڵێنی دایە کە وڵاتی بابانی بۆ وەرگرێتـەوە و لـە وڵاتـی عەجـەمی پچڕیەوە و هێنایە ئەستەمبوڵ و لە سایەی هەستی بەرزی سوڵتانەوە دیسان بابانی پێ بەخـشرایەوە و بە لاواندنەوەی دوور لە هەژماری پادشاهانەش سەرفەراز کرا و لە ناو هەواڵانیدا شانازی بەخۆ دەکرد؛ ئەوسا بەرەو وڵات گەڕایەوە. کاتێ گەیشتبووە ئەو جێگەی ڕابیـەبولاق[2]ی پـێ دەڵـێن، حوسـێن بـەگ کوڕی میـرسولەیـمان بە هەشت هەزار سوارە و پیادەوە ڕێگەی لێ گرت و بە گژ یەکدا چوون. هێـشتا شەڕەکە وا گەرم نەببوو کە مووی تێدا هەڵپڕووزێ و هیچ کەس دەخوێندا بگەوزێ، کە حوسـێن بـەگ ورەی بـەردا و مەیـدانی نەبـەردی بـەجێ‌هێـشت و ڕووی کردەئاسـتانەی سولەیـمان و بـە هـۆی

١- لە کوردەواریدا بەیتێك بە ناوی بەیتی کاکەشێخ و کاکەمیـر هەیە کە ئەو کارەساتە دەگێڕێتەوە و زۆریش بـەرزە. هێمن

٢- دەبێ ڕانیە نەبێ؟ هەژار

میرەگەورەکانەوە، بە پایە و ڕێزی ئالقەمرێز ماچ کردنی دەرگا سەرفەراز کرا و فەرمانی بیّ پێنج و پەنای پادشای بۆ دەرچوو کە نیوەی وڵاتی بابانی هەبێ و دەبێ دەگەڵ بداغ بەگ پێکەوە پێ ڕابگەن و هیچیان لەو فەرمانە سەرچەوتی نەکەن.

حوسێن بەگ بە هەڵەداوان بەرەو وڵاتی بابان هاتەوە و دیسان کاریان کەوتەوە بەردەمی شیران و تێکگیران و حوسێن بەگ و ڕوستەم بەگی برای کرانە تۆزی بەر با و کاتێ ئەو دەنگ و باسە دەبارەگای سوڵتاندا دەنگی دایەوە، بڵێسەی ڕکی سولەیمانی سەری لە دەمیەوە دەرانی و فەرمانیدا کە هەموو کوردەکانی هاوسای بابان بچنە سەر بداغ و بداغ کە زانی بەربەرەکانێ بۆ ناکرێ، پەنای بە سوڵتان حوسێنی فەرمانڕەوای ئامێدی برد و ئەویش ڕاستی ڕووداوی بە پێچکی تەختی عاسمان ناسایی گەیاند و تکانامەی ڕەگەڵ خست کە گوناهەکانی بە ناوی بەخشین و چاوپۆشی پادشاهانە بشۆرێتەوە و وڵاتی باب و باپیرانی پێ بدرێتەوە.

سوڵتانی هەڵەپۆش لە سەر تکای فەرمانڕەوای ئامێدی لە سووچ و تاوانی خۆش بوو؛ لە باتی وڵاتی بابان ناوچەی عینتابی پێ بەخشی و بەشی بداغ بەگیان بە بولی بەگ ناوێک ئەسپارد.

لەو سەردەمانەدا کە شازادەپایەبەرزەکان سوڵتانسەلیم و سوڵتانبایەزید لە قونیە قونەشەڕیان کەوتە نێوان و پێک هەڵپڕژان، بداغ بەگ لە سەر بایەزیدی کردەوە و چووبووە شاری کوتاهیە. سوڵتان سولەیمان مەرجی بۆ سوڵتان بایەزید دانا کە دەبێ سەری بداغ بەگم بە براوی بۆ بنێرێتە ئاستانە؛ ئەوسا لێی خۆش دەبم؛ چونکە بداغ دوژمنی خانەدانە. سوڵتان بایەزید فەرمانی پیرۆزی لە بانی سەر دانا و سەری بداغ بەگی بڕی و بە دیاری بۆ بارەگای هەرەبەرزی نارد.

بداغ بەگ چوار کوڕی هەبوون: حاجیشێخ و حوسێن بەگ و محەممەد بەگ و میرسەیفەدین. حاجیشێخ دەگەڵ سوڵتان بایەزید چووە ئێران و کاتێ گیرا -بە فەرمانی شاتۆماسب- حاجیشێخیش وێرای ئاغا و میرەکوردەکانی کلکە و پلکەی سوڵتان، لە سەری درا و میرسەیفەدینیش مردن مەودای نەدا و محەممەد بەگیش سنجەقی کەستانەیان

دایە و نێستا لە سەریەتی.

میرحوسێن کوڕی سولەیمان

لە پاش بابی -چونکە حاجی شێخی کوڕی برایم ناوچەی بابانی بۆ خۆی داگیر کردبوو- ئەو نەیتوانی بەربەرەکانی بکا و ڕایکرد و ڕووی کردەبارەگای شاتوماسب و داوای هیمداد و کۆمەگی لێکرد. شاش چراغ سولتانی نیستاجلووی والی دینەوەری ڕەگەڵ خست و هەتا قەراغ سنوور هاتن و چیان بۆ نەکرا و بە بێ دەماغی گەڕانەوە. ئەو جارە شا گۆکجەسولتانی قاجاری والی هەمەدانی نارد. لەو جارەشا گۆکجەی قاجار هەروا کلکی پێ هەڵپەسارد و پەروایەکی پێ نەفەرموو؛ بە دەم لە پووشی گەڕاوە. جاری سێهەم عەبدوللاخان نیستاجلووی میری میران و سوپاسالاری ڕاسپارد کە وڵاتی بابان بگرێ، ئەویش لەشکرێکی دوور لە هەژمار و وەك لافاوی بەهارانی ڕەگەڵ خۆ خست و پەلاماری وڵاتی بابانی دا.

میرحوسێن -کە پێشمەنگ و چاوساغی لەشکر بوو- بردنیە چیای گەلاڵە و دەناو دارستانێکی ترینجانەدن کە تورلەماران لەبەر داران ڕێی هاتوچۆیان لێ برابوو. باوکی منی هەژاریش بە پیادەو سوارانی خۆیەوە تەشریفی لەوێ بوو. حاجی شێخ لێیان ڕاپەڕی و ملی لە دڕین و بڕین نا و دەرەتانی لێ بڕین و لەشکری قزڵباش وەك بەچکە دەڵەك لە ناو کلۆرەداراندا عاسیە ببوون کەس نەیدەزانی لە کوێڕا بۆی دێن و بە کوێیدا هەڵێ و کەنگێ کەولی دەچێتە سەر دەباغ! لەو شەڕەدا نزیکەی دوو-سێ هەزار قزڵباش سلار بۆنەوە و سێ کەسێك لە پیاوانی هەڵبژاردەی بابی بەندەش لەو گیرەوبەندەدا جەندەکیان کەوت و ئەو سەرکردەو پیاوماقووڵانەی کە لەبەر کوشتار مابوونەوە و لە چنگ مردن ڕزگار ببوون، وەك سڵقی ڕووت، بە بێ بەرگ و سەری قوت و پای پێخاوس، هاتنەوە بەر بارەگای شا.

شاتوماسب لەو ڕێبەرییەی میرحوسێنێ زۆر توووڕە بوو؛ ئەو و محەممەد و ڕوستەمی برای هەرسێك توڕدانە ناو قەڵایەکی نێرانەوە و دەناو گرتووخانەی خستن. لە پاش هێندێك

بەرىدان و هەرسێك برا هەر ڕزگار بوون، بە بێ چەند و چوون، تفەدەستی خۆیان کرد و لە نێرانەوە هەڵاتن و بەرەو دەرگا و ئاستانەی کۆنەبەختی سوڵتان سولەیمان هاتن. لە بەزەیی و چاکەکاری بێدرێغی شاهانەوە، هەر کەس بە گوێرەی پایەی خۆی موچەیەکیان لە وڵاتی ڕۆمێلیدا بۆ بڕینەوە و ناردنیەوە.

لە پاش شەش ساڵ کە لە ڕۆمێلیان ڕادەبوارد، لەسەر تکای حوسێن بەگی فەرمانڕەوای ئامێدی، لە ڕۆمێلییان هێنانەوە و وڵاتی بابانیان پێدانەوە. جا هەر وەك لەمەوبەر بە سەر نووکی قەڵەمەکەماندا ڕابرا و لە سەر کاغەز تۆمار کرا، میرحوسێن کوڕی سولەیمان بە دەست بداغی کوڕی حاجی شێخ کوژرا و خدر بەگی لە پاش بەجێ ما. ئەو خدر بەگە ماوەیەك ناوچەی مەرگەی بە دەستەوە بوو. لە دواییدا کە زەمانی خوالێخۆشبوو سوڵتان مرادخان، میرە بەگی موکوری لە قزڵباش هەڵگەڕاوە و هاتە بەر فەرمانی عوسمانی. ناوچەی مەرگەش لە خدر بەگ سێندرایەوە و درا بە یەکێك لە کوڕانی و لەسەر ئەمە بۆ ماوەیەك شەڕ و هەرا لە نێوانی خدر بەگ و میرە بەگدا دەگەڕدا بوو. لەو بەینەدا خدر بەگ بەر مەرگ کەوت و داوی کێشە و هەرا پسا.

ئێستا هۆزی بابان بێ فەرمانڕەوا ماونەوە؛ بەڵام نزیکەی چوارهەزار چاپك سواری ئەسپ کەحێلی سەرتاپا پڕچەکیان هەیە و سەریش بۆ کەس نانەوێنن.

هێندێك دەڵێن هۆزەکانی ڕۆژەکی و هەکاری لە بابانەوە هاتوون. خەڵکی بابان زۆر دیندار و لە خواترس و پارێزگارن.و پیاوی زانایان زۆر لێ پەیدا دەبێ. هەر ئاغایەك لە ئاغایانی تیرەکان، ناوچەیەکی لە ناوچەکان گرتۆتەوە و ساڵانە چوار خەروار زێڕ لە ناوخۆدا کۆ دەکەن و دەیدەن بە خەزینەی شارەزوور.

وڵاتی بابان مولکی تایبەتی شاهانەیە و کوێخا و گزیرەکانی دەگەڵ خەڵکەکە زۆر بە نەرم و نیانی ڕەفتار دەکەن. هەر ساڵە ئەندازەیەك نەغدینەومالْ بەوان دەگا و لەوە بەولا فلسێکی سوور بە میری میران و دەفتەرداران و کارگوزاران نادەن. تا ئێستا -کە مێژووی کۆچی هەزاروپێنجە- باری ئەو وڵاتە ئاوایە.[1]

١- ئەم بارە تا سەر وا نەبووە. لە براندەوەی چەرخی یازدەهەمی کۆچیدا، فەقێ‌ئەحمەد کە وەك ←

← دەڵێن کوڕی بابامیر، کوڕی بداغ بەگ، کوڕی میرە بەگ، کوڕی شێخ‌حەمیدەری مەوکری بووە، بناغەی فەرمانڕەوایی لەو مەڵبەندە دامەزراندۆتەوە و سولەیمان بەبەی کوڕی، کوشادتری کردۆتەوە و هەتا ساڵی ١١١١.ك (١٦٩٩.ز) حوکمداری بووە و بانک کراوەتە ناستانە و کراوەتە پاشا و کەرکووکی پێ سپێراوە. بەڵام دیسان تەیموور بەگی برای بە سەر وڵاتی بابان ڕاکەیشتووە و لەو ماوەیەشدا زۆری شەڕزەیی دیتووە و ساڵی ١١١٥.ك (١٧٠٣.ز) مردووە و سێ کوڕی بووە: خانە بەگ، فەرهادبەگ و خالید بەگ. لە پاش مردنی، بەکر بەگی برای -کە بە بەکرەسوور ناسراوە- کراوە بە جێنشین؛ کەوشەنی وڵاتی هەراوتر کردووە و تا سەر سیروان و لەولاشەوە تاسەر زێی کۆیەی برد و بەکرەجۆی سولەیمانی و کوندی بەکراوای لای هەڵەبجە بە ناوی ئەون. لە پاش ئەو ماوەیەك شارەزوور بە دەست عوسمانیانەوە بووە و ساڵی ١١٢٩.ك (١٧١٧.ز) دراوەتە دەست کابرایەکی غەوارەوە. بەڵام خانە پاشا تێکۆشاوە و ساڵی ١١٣٤.ك (١٧٢١.ز) میرایەتی بابانی خستۆتەوە دەست و دوای ئەو خالید بەگی برای و کە ئەویش ئەما سەلیم‌پاشای کوڕی بەکر بەگ، ساڵی ١١٥٦.ك (١٧٤٣.ز) هاتە سەر حوکم و دوای ئەو سولەیمان‌پاشا هات و پاش ئەو ئەحمەدپاشای برای جێگەی گرتەوە و دوایە محەمەدپاشای برای لێ ڕاست بۆوە و بە نۆرە پێ ڕاگەیشتوون. ئەمجار مەحموودپاشای برایان هاتۆتە رووی کار و دوای ئەو برایم پاشای کوڕی ئەحمەدپاشا بۆتە سەردار و هەر ئەویشە کە ساڵی ١١٩٩.ك (١٧٨٤.ز) شاری سولەیمانیەی بنیات ناوە و پاتەختی لە قەڵاچوالانەوە بۆ ئەوێ هێناوە. ساڵی ١٢٠٢.ك (١٧٨٨.ز) عوسمان‌پاشا کوڕی مەحموودپاشا هاتۆتە سەر کار و ساڵی ١٢٠٤.ك (١٧٩٠.ز) ناوڕەحمان‌پاشا سەری هەڵداوە و دەگەڵ دوو میرەکانی پێشوودا کێشەی کردووە و هەر کەسە ماوەیەك میر بووە. ساڵی ١٢٢٨.ك (١٨١٣.ز) مەحموودپاشا کوڕی ناوڕەحمان‌پاشا هاتووە و لە پاش چوار ساڵ لادراوە و عەبدوڵلاپاشای لەجێ دانراوە و دوای ئەو سولەیمان پاشا کوڕی ناوڕەحمان‌پاشا و پاش ئەو ساڵی ١٢٥٤.ك (١٨٣٨.ز) ئەحمەدپاشا بۆتە حوکمدار و وڵاتی بە تەرزی تازەبابەت ڕێك خستووە و سوپای تەکووزی پێکەوە ناوە. ساڵی ١٢٦٣.ك (١٨٤٧.ز) عەبدوڵلاپاشای برای بۆتە میر و ساڵی ١٢٦٧.ك (١٨٥١.ز) ئەو میرنشینە هەڵوەشێنراوە و عەبدوڵلاپاشا کراوەتە قایمەقامی سولەیمانیە. ئیتر پەردەیە سەر ئەو میرنشینەدا دراوەوە؛ هەتا ساڵی ١٣٤١.ك (١٩٢٣.ز) کە شێخ‌مەحموودی حەفیدزادەی بەرزنجی بانگەوازی پادشایەتی کرد و سەربەخۆیی کوردستانی ڕاگەیاند. بەڵام ئەویش لە دوو ساڵ و چەند مانگێکی تێنەپەڕاند.

ئەوی گەرەکیە پتری لێ بزانێ با بڕوانێتە *تاریخ سولیمانیه و من عمان الی عمادیه*. جەمیل

بەندی سێیەم

فەرمانڕەوایانی موکری

ئەوانەی لە پێتۆڵی و لە بلەبانیدا دەستی باڵایان هەیە و لە حەکایەتـخوانی و سەرگوروشتەزانیدا تەپڵ و ناڵایان هەیـە و کـاڵای دوانـی بـەڕەوانی بـە باڵایـان بـڕاوە و لـە مـەکر و درۆ بـە دوورن، دەڵـێن: فەرمانڕەوایانی موکری بەرێ خەڵکی شارەزوورن و هێندێك دەڵێن: سـەر بـە تیـرەی بابانیـــن و وەك دەماودەم زانیومانە، کابرایەك بە ناو سەیفەدین سەرزنـجیـرەی سەردارانی موکری بووە و زۆر بەمەکر و داهۆ بووە و بە مەکری ناوی دەرچووە و دەشکرێ مەکرۆی پێ بڵێن. خوا دەزانێ.[1]

میـرسەیفەدین موکری

لە دەورەی دەڵ و بەڵ بوون و ڕۆژگاری سەرنـخوون بوونی تـەخت و بـەختی پادشـاکانی تورکومـانی[2]، میـرسەیفەدین سەری هەڵدا و کوردی زۆری لە بابانی و شوێنی دیکەی کوردستاندا لە دەوری خۆی کۆ کردەوە و پەلاماری تورکەگەلی چابقلوی داو دریاسی لە چنگ دەرێنان و هەر بەوەنـدەش دانەسـەکنا، ناوچەکانی دۆڵباریك و ئەختاچی و ئێلتەمور و سلدوزیشی ڕزگار کردن و دەسەر دریاسی خستنەوە.[3]

هێزوتوان و زەبروزەنگی میـرسەیفەدین بە جۆرێك بوو کە هێچ کەسێك نەیـدەتوانی لـە هەمبـەری سەرهەڵێنێ و خوار ڕامێنێ. جا ئەوانەی کە لە دەورەی ئەو هاڵاون و هەر کوردێ کە سەر بـەو بـووە، ناویان بە موکری دەرچووە. کاتێ کە مەرگ سەری داوە و دەسەڵاتی لـێ بـڕاوە، دوو کـوڕی لـە پـاش بەجێ ماوە: سارم و باباعومەر.

١- ئەمە ڕاست نیە و ناوی موکری زۆر لە مێژینەترە و ڕەنگە لە «مغری»ەوە هاتبێ؛ واتا ڕێگەی موغان. جەمیل

٢- پادشایانی قەرەقۆینلوو و ئاققۆینلووی نیازە. جەمیل

٣- ئەو ناوانە لە ناو کوردی موکوریاندا ئێستا ناوان: دریاز، بەختەچی، بەڵتەمر، سندوس. هەژار

سارم کوری سەیفەدین موکری

بوو بە جێنشینی بابی و لە ڕۆژگاری ئەودا شانیسماعیلی سەفەوی بۆ ناوبرکردنی ئەوان و داگیر کردنی موکوریان، چەند جارێکی لەشکر نارد و هەموو جاریش لە پاش شەڕ و کوشتاری زۆر، قزڵباشەکان تێدەشکان و بەرەو پاش دەکەڕانەوە. ساڵی ۹۱۲.ک (۱۵۰٦.ز) شانیسماعیل زستان هاتبووە شاری خۆی و لە خۆیەڕا هۆزی شاملوی بە سەرداری عەبدی بەگی بابی دوورمیشخان و سارۆعەلی مۆردار ناردەشەری سارم بەکی. هەردوك سەردار بە لەشکری دوور لە هەژمارەوە هاتنە جەستەی سارم بەگ. شەڕێکی زۆر خەست و خوێناوی کەوتە نێوان و قزڵباشێکی زۆر و زەوەند و هەردووك سەرداریان لە مەیداندا سلار بوونەوە و سارم بەگ ئەو جاریش هەڵیبڕین و دەکوننێی کردنەوە.

لە پاش ئەوە سارم بەگیش -وێڕای سەردار و میرانی کوردستان- خۆی هاویشتە ژێر فەرمانی ناستانەی سوڵتانی بە شەوکەت و شان و کیسرانیشان، سوڵتان سەلیمخان و خۆی لە پێدا هەڵرووسکان و تێهەڵپێچانی قزڵباشان ئاسوودەکرد.

لە کاتێکدا کە سوڵتانی دادەوان (سوڵتان سولەیمانخان) لە سەر تەختی پڕ بەرویۆمی قەیسەرانی رۆم، تەخت ڕۆنیشت و سانەوەی فەرموو، سارم بۆ ودم و پیرۆزی ڕاموسانی لاشیپانە، بەرەو دەرگای جیهانپەنا ڕەوانە بوو؛ بە لاواندنەوەی شاهانە خوێندرایەوە و ئەو وڵات و ناوچانەی کە لە باوکیەوە بۆی مابوونەوە، بە مووچە و مولکایەتی پێ بەخشرا. مۆری قەدر و حورمەت زۆری سوڵتانی بۆ بە پسولەوە نرا و ئیجازەی هاتنەوەی درا و گەڕایەوە. زۆری نەبرد کە شای مەرگ تێی هەڵپێچا و دەرگای ژیانی لێ دادرا و خەڵاتی بە بەردا کرا و بەرەو نەمان ڕەوانە بوو. کە مرد سێ فرزەندی هەبوون: قاسم، برایم، حاجیعومەر. بەڵام هەر سێکیان لە هەرەتی ئەمامیدا بە نەکامی چوونە ژێر خاك. لە پسمامان سێ کوڕ مابوون کە ئەوانیش شێخحەیدەر و میرنەزەر و میرخدر بوون. ئەو سێ برایە هەر سێ کوڕی ڕوستەم کوڕی بابا عومەر کوڕی سەیفەدین بوون.

لە پاش مەرگی کوڕانی سارم، ئەو سێیانە وڵاتەکەیان کردەسێ بەش و هەر یەکەیان بەسەر بەشێك ڕادەگەیشت. ناوچەکانی دریاس و دۆڵیاریك و سلدوز و ئەختاچی وەبەر شێخحەیدەری براگەورە کەوت.

نێلتمور ببووە پشکی میرنەزەر و ناوچەی محەممەدشا[1] درابووە میرخدر. هەرسێك برا بە یەکەوە تەکیان بە تەك شاتۆماسبەوە داو کەڵەوەی بەرەی عوسمانیانیان لە ملی خۆ دارنی. ساڵی ٩٤٨.ك (١٥٤١.ز) کە ئەلقاس‌میرزا ناژاوەکەی نایەوە، سوڵتان سولەیمان‌خان لە ناو حاکمانی کوردستاندا سوڵتان حوسێن بەگی نامیدی و زەینەل بەگی هەکاری و میرەکانی برادۆستی ناردەسەر فەرمانڕەوایانی موکری و شەڕی زۆر بەسامیان لە ناودا قەوما و هەرسێك برا لەو شەڕی کورد بە کوردەدا کوژران.

شێخ‌حەیدەر دوو کوڕی هەبوون: میرە و حوسێن. میرنەزەر کوڕێکی بوو بە ناوی بەیرام. میرخدر دوو کوڕی لە پاش بەجێ مان بە ناوی نولوغ بەگ و میرحەسەن؛ بەڵام هەموویان سەروپێچکە و منداڵۆکە بوون و بۆ ئەوە نەدەشیان کە ئیش و کار راپەڕێنن.

میرە بەگ

کوڕی حاجی‌عومەر، کوڕی سارم، کوڕی سەیفەدین

کە خەبەری بە کوشت چوونی شێخ‌حەیدەر بەر بیسەری بەختەوەری سوڵتان سولەیمان‌خان کەوت، لە سەر تکای میر وبەگلەری کوردستان، لە دیوانی سوڵتانی سولەیمان ناسابیەوە، فەرمانڕەوایی موکوریان درا بە میرە بەگ و نزیکەی سی ساڵان لە سەر ریاس و هۆزی موکری مەزنایەتی کرد و لە فەرمانبەرداریدا زۆر پایەدار و لە خزمەتکاریدا یەکجار بەکار بوو؛ تا لە ئەنجامدا فەرمانی گەڕانەوەی بۆ مەڵبەندی نەمان بۆ هات و دەخەڵاتەوە پێچرا. کاتێ مرد کوڕێکی بە ناوی مستەفا بەجێ هێشت.

میرە بەگ کوڕی شێخ حەیدەر

لە پاش مەرگی مامی، خۆی کردە دۆستی شاتۆماسب و لە دیوانی شاوە مەزنایەتی وڵاتی موکری درایە وکاتێ شاتۆماسبیش لە سەر دنیا نەما میرە بەگ بۆ دیدەنی شائیسماعیل رووی کردەقەزوێن و بە رایەخ راموسانی سەرفراز کرا و بریکارانی شا ئەوپەڕی رێزیان لێ نا و زۆر بە شادی بەڕێ کرایەوە.

١- محەممەشە: ناوچەیەکە بە سەر سندووسە. هەژار

چاخێ هەوساری فەرمانداری دەوڵەتی سەفەوی کەوتە نێو لەپی شاسوڵتان محەمەد و سەرلەبەری کاروباری دنیاداری ئەو زنجیرە، دەگیر داوی قزڵباشان کەوت و گێرە و کێشە و نێرە و بەرهەڵدایی و هەرکەس هەرکەس، هەموو سەرزەمینی ئێرانی گرتەوە، میرە بەگ جێی پێ لێژ کرا و نەیدەتوانی هەروا هەڵکا و بە ناچاری دەگەڵ گەلێك لە میران و فەرمانداران کوردستان و لوڕستان و ئەردەڵاندا -ساڵی ٩٩١.ك (١٥٨٢.ز) لە سۆنگەی ڕابەری محەمەد پاشای میری میرانی واندا- هاتە بەر فەرمانی ئاستانەی پیرۆز هێلانەی سوڵتان مرادخان و لە ئاوڕوێدانی بێ بنەبانی سوڵتانەوە، والیەتی وڵاتی بابانیشی بۆ خرایە سەر کەلەپووری باب و باپیرانەوە. سنجەقی مووسڵیشی بە بەخشش درایە و هەروەها هەولێر و هێندێك لە وڵاتی سەر بە مەراغە و تەورێزیش درا بە کوڕەکانی و لە چلەی زستاندا دەگەڵ محەمەد پاشای والی واندا لەبەری ورمێوە هێرشی بردەسەر بەکتاش قولی بەگی ئیستاجلوو؛ کە حاکمی مەراغە بوو.

قولی لەو قولیانە نەبوو کە بتوانێ شەڕیان بکا؛ وڵاتی بۆ بەجێ هێشتن و ماڵ و سامانی بەکتاش قولی و دارایی و شرەی دانیشتووانی مەراغە -هەمووی- بە تاڵان برا و یەکپارچە گەسکی لێدرا. ڕەوەی شانۆماسب -کە زۆر لە مێژ بوو لە ناوچەی قەراجیق دەلەوەڕا و هەمووی ئەسپی ڕەسەن و هەڵبژاردەو حدوودی گوێ بەل و چواریەل قەڵەمی بوون و لە هیچ دەور و زەمانانێدا لە دەرکی هیچ پادشایەکدا شتی وا هێژا هێشتا نەدیترا بوون- وەبەر هەڵمەتی سوارانی هێرشبەر هاتن و ڕەپێچەکیان دان و بۆ وانیان هێنان.

هەزار ئەسپی ڕەسەن گشتی حدوودە	لە ڕووی وان ڕەخشی ڕوستەم بێ ئەمودە
لە ڕەوتا ناوی لافاون، شەماڵن	لە غاردا هەر پەلێکیان جووتە باڵن
ئەگەر سەکۆڵ دەکەن لەو چۆل و دەشتە	دەلەرزێ گایەکەی هەردی لە پشتە

محەمەدپاشای میری میرانی وان کە لەو هێرشەی سەر مەراغەی بە سەرکەوتوویی گەڕاوە، کوڕی میرە بەگی دەگەڵ خۆدا بردەئەرزەڕۆمێ و چوونە لای سەرداری شیرین ئاکار (فەرهادپاشا) تا پێکەوە نۆکەرچاکی و دڵسۆزی و پاکی میرە بەگێ، بە بەر گوێچکی پێچکی تەختی خوداوەن بەخت بگەیەنن. هەر گەیشتنە ئەرزەڕۆمێ والی و پاشالێك کۆم بوون و نامەیەکیان بە جووت نووسی و بە

زمان لووسی، تیر و پرِیان بە میـرە بەگدا هەلگوت و رەوانەی سەردەرانەی هەرەبـەرزیان کـرد. کـاتیَ راستی رووداوەکە وەبەر دوو گوێی خاوەن شکۆی سولتان کەوت، لە بـەزمیی بـیّپرانـەوەی پادشـایانە، نازناوی پاشای پێدرا و لە ناو ریزی پاشایانی بەر دیـوانی عوســـمانیدا بـە ریـز و حورمـەت ریـدرا و مەراغەشی بە پیَ و شوێنی بەگلەر بەگی پیَ سپێرا. مەرجیشی بۆ دیاری کرا کە خۆی دەبیَ ئەو ولاّتە لە دەست قزلّباش دەربێنیَ و ئەوسا بە سەری را بگا.

حەسەنی کوڕی خدر بەگ[1] -کە ئامۆزای میـرە بەگ بوو- ماوەیەك بەر لە میــرە بـەگ بـە مـاچ کردنی لاشیپانەی دەرگای بەرزی سولتان بەختەوەر ببوو؛ ناوچەی دریاسیان بە بەخشش دابوویـە و بـە سەری رادەگەیشت. کە میـرە بەگ کرا بە پاشاو هاتەوە، ئەو حەسەن بەگە نیازی نـەبوو کـە دریاسـی بداتەوە و لە قەلاّدا خۆی قایم کرد. میـرەپاشا دەوریلێدا و زۆری خستە تەنگانەوە و زۆر نەمابوو قەلاّ بگریَ و نەیاران قەلاّچۆ بکا، ئولوغ بەگی برای حەسەن بەگ بە دەسکیـسی دۆستانی خـۆی لـە قـەلاّوە خۆی دزیەوە و بە دزیەوە خۆی گەیاندەئەرزەرۆم و داد و هاواری گەیاندەفەرهادپاشای سەردار و لەویش لە ترسی میـرە بەگ تۆقرەی نەگرت و گیـر نەبوو، بەرەو ئێـران بـای دایـەوە و پـەنای بـە شاسـولتان مـحەمەد برد و بریکارانی شاش زۆریان بەرێز گـرت و مـەلبەنـدی دەخوارقـانی[2] لای مەراغـەیان پـیَ سپارد.

میـرەپاشا لە حوسێنی برای خۆی دردۆنگ ببوو لای وابوو دەگەلّ ئامۆزاکانیـدا دەسـت و دەمیـان کردۆتە یەك و نیازیان وایە لە ناوی بەرن؛ گرتی و کوشتی و گەورە و چووکەی دوژمنـانی هـەموو لـە سەر ریَ لابرد و سەربەخۆیی بیّلەمپەر و دەسەلاّتی لە رادەبەدەری بەرهەم هێنـا. چـەند سـالێك نـاوا رابرا. لە دواجاردا شاری تەورێزی پاتەختیش کەوتە بەردەسـتی عوســـمانی و جەعفەرپاشـای وەزیـری بەسەرەوە دانرا. جا چونکە هەر زۆر لە مێژەوە مەراغە لەسەر تەورێز بوو، جەعفەرپاشانەوەی دەویست میـرە پاشاش -کە سەرداری مەراغەیە- سـەریەوی بـیَ و لـە بەرانبـەر فەرمایـشتی خێـوی تـەورێز سەرنەوی بیَ.

١- ئەمیـن زەکی و حوزنی بە حوسێن بەگیان نووسیوە. جەمیل

٢- شارۆکێکە لە نێوان مەراغە و تەورێز، بە قەیسی باش بە ناوبانگە و ئێستا ناوی ئازەرشەهرە. هەژار

میرەپاشا-کە نازناوی میری میرانی پێدرابوو- داوای پاشای دایە دواوە و تاوڕێکی وای وێ نەداوە کە پاشای تورك دابین کا. لەسەر ئەمە جەعفەرپاشالێی غەزری بوو؛ دەستی کرد بە نامەکاری و ناکاری میرەپاشای بە نالەباری بە پایەی تەختی هەرمەرز دەگەیاند و لە سایەی ئەو گەندەکاریەوە فەرمانڕەوایی وڵاتی بابان و مووسڵ و هەولێریان لێ ساندەوە و ئەنجام گەیشتە ڕادەیەك کە ناردیە لای میرەپاشاو فەرمووی مەراغە سەر بە تەورێزە و ئەگەر نەیێتە ڕێزەی مولکی تایبەتی شاهانەوە، داهاتی تەورێز بەشی خۆی ناکا. مەراغە ساڵێ پازدەخەروار زێڕ لە بەرووبۆمی ناوچەکە بۆ سەر خەزێنەی دارماڵی دەوڵەت دەنێرێ و پێویستە ئەو زێڕ و دراوە، لەوە بەو لاوە بێتە تەورێز و لە مووچە و نازووقەی سوپای تەورێزی بەخت کەین.

میرەبەگ بە ناچاری دەستەبەر بوو کە هەموو ساڵێك دراوێکی یەکجار زۆر بە خەزێنەی تەورێز بگەیەنێ. دوو-سێ ساڵێکیش ناوای گوزەراند؛ بەڵام جەعفەرپاشابەوەشی لێخە نەبۆوە؛ لە کاتێکدا کە دەفتەری بۆ تەورێز دەگرتەوە و چاوی بە تەرزی چاوەدێریەکیدا دەخشاندەوە، مەراغەی خستە سەر تەورێز و کابرایەکی وەك دەستەبەر بە میرسنجەق لە سەر دانا و بۆشی دانا کە هەر ساڵە پازدەخەروار زێڕی پیتاك کۆکاتەوە. لە پاش ساڵێك دانیشتوانی لای مەراغە بڵاو بوون و مەراغە بوو بە وێرانە و فلسێکی سوور بە بەرێکی میرسنجەقی دەستەبەری نەگەیشت و ئەوی چووە سەر خەزێنەی نیسلامیشەوە، لە تاکە خەروارێکی تێنەپەڕاند. میرەپاشا ڕووت و نەدار و بێ‌بژێو کەوتە دەشت و بە ناواتەوە بوو بچێتەوە سەر شوێنی کەون و ئەو پاشایەتیەی دەخەونیش نەبە.

لەو ڕۆژگارەدا کە مەراغە و دەوروبەری، میرەپاشای بە سەرەوە بوو، شێخ حەیدەری کوڕەگەورەی بە فەرمانی بێ چەندوچوونی سوڵتان مرادخان قەڵای ساروقورغانی سەر بە مەراغەی بنیات نایەوە. ئەو قەڵایە ڕۆژگارێك بەر غەزەبی ئەمیرتەیموری کورەکانی کەوتبوو؛ بە جارێك تێکوپێك درابوو. ساڵی ۱۰۰۲.ك (۱۵۹۳و۹٤.ز) کە خەرپاشای میری میرانی بەغدا کرا بە والی تەورێزێ، کاربەدەستانی مەراغە پێیان گوت مەراغە ئەگەر وێرانە تاوانی ئەو قەڵایەیە کە شێخحەیدەر ئاوەدانی کردۆتەوە. کەتن گێران کاری خۆیان کرد؛ خەر پاشا تەپەکڵاوێکی تەریب دۆزی لە گزی و گەڕ بۆ شێخ حەیدەر دۆزیەوە؛ ناوچەکەی قەڵاکەی تێدا بە سنجاق دای بە هۆزی مەحموودی و شەڕ و هەرای بۆ

نایەوە.

لەو شەڕەدا هەمزە و قوباد -کە برازای مەنسوور بەگ بوون- دەگەڵ کوڕێك لە کوڕانی زەینەڵ بەگدا -کە سەرکردەی هۆزی مەحموودی بوو- وێڕای گەلێك لە پیاوانیان بە دەستی موکوری کوژران. ساڵی ۱۰۰۳.ك (۱۵۹٤و۹٥.ز) هۆزی مەحموودی و عیوەز بەگ، کوڕی حەسەن بەگ -کە میرلیوای ماکۆ بوو- خەرپاشایان لە شێخحەیدەر هان داو ڕەگەڵ خۆیان خست و بە نیازی تۆڵە ساندن و قەڵا ڕماندن هاتنە سەری. شێخ حەیدەر زۆری کرد و کۆشی کە دڵی پاشابێنێتە جێ و جەنگ نەقەومێ، زۆر پاڕاوە کە ئامادەم هەر مەحموودیەکی کوژراوە خوێنی بدەم؛ بەڵام ئەوان جار لە دواجار تیژتر دەبوون و دنەی پاشایان لێدەدا کە نابێ دەستی لێ بەردا و دەبێ قەڵای دەورە بدرێ و چۆن خرابە وای لێ بکرێ.

شێخحەیدەر کە زانی نەرم و نیانی دادی نادا و وەرامی سندان هەر قوززەڵقورتە و ژیانی حیزانە لە ژێر مردنەوەیە، مەچەکی مەردانەی هەڵماڵی و خۆی بۆ شەڕیان لە دەسك نا و کۆمەڵێك لە پاڵەوانانی کوردی لە بەرانبەر لەشکری پاشاراگرت و دەستیان بۆ باڵچوغەی شیر و گیرەی کەوان برد و دەبەر یەك ڕاچوون.

پلوسك بوو بۆ خوێن دەم و دوخی شیر	مەتاڵ بوونە ژوشك لەبەر دڕکی تیر
ڕم و نیزە نیسلەبەر و ڕەگ پسێن	ئەسپ یاڵ و بڕیان دەرەنگا بە خوێن
کەوان داسی مردن بوو بێ سێ و دوو	لەش و گیانی پێش خۆ دەدا و دەبدروو
دەمی خەنجەری تازە ساوی کوڕان	سەر و ورگی زۆر پێ پەڕان و دڕان

عیوەز بەگ -وێڕای زۆران- لە مەیدانی شەڕدا یەك بە مەیدان تخێڵ کرا و دەخوێنی خۆی گەوزی. میرەپاشافریا کەوت و دەستی وەبەر دەستی کوڕی هێنا و نەیهێشت داخی دڵی پێ برێژێ. خەر پاشاش نەوەستانی لە داوەستان پێ باشتر بوو؛ هەر ئەو ڕۆژە لە دەوری قەڵا لا کەوت.

میرەپاشاچوار کوڕی بووە: بداغ بەگ، قاسم، شێخحەیدەر و حوسێن. لەو کاتەدا کە بەر فەرمانی سوڵتان مرادخان بوون، هەر یەکە سنجەقێکی درابوویە. بداغ مرد؛ قاسم بەگ بە

دەستی حوسێنی براگچکەی بە کوشت چوو؛ شێخ حەیدەر حوسێنی لە تۆڵەی برایدا کوشت.

ئێستا لە کورانی میرە بەگ هەر شێخحەیدەر ماوە و جگە لە ناوچە و قەڵاکانی پێشوویان -کە بە دەست باب و کورەوەیە- قەڵای تەرغە و ناوچەی تاجری و ناوچەی ساروقورغان و ناوچەی دوناب و ناوچەی لیلان و قەڵای ساروقورغانیشیان دەبەردەست دایە[1].

بەسەرهاتی ئەو بنەماڵە وەکوو هەیە هەتا ئێستا کە ئەم نوسخە پەرێشانە دێتە نووسین لە رووپەڕانم چەسپاندوون. بۆ ئایندەش چی ڕوو دەدا، پەروەردگار ئاگادارە.[2]

١- ئەو شوێنانە -یەك لە دووی یەك- ئێستا لە موکوریان ئاوا ناو دەبرێن: تەرغە، قاجر، قۆزڕغان، میاندواو، لەیلان. بە هەڵکەوت، هەژاری وەرگێڕی شەرەفنامە، خەڵکی گوندی تەرغەیە. هەژار

٢- حوسێنحوزنی دەڵێ: میرە بەگ دوو کوڕیتریشی هەبوون: ئەمیرخان و ئاودال بەگ. ئەمیرخان هەتا هەرای موکوری قڕان، بە سەر گەرمرود ڕادەگەیشت. شاعەبباس ئەسفەندیار بەگی تورکومانی بە لەشکرێکی زۆرەوە ناردەسەر و هێرشێکی لە ئەکاوی بۆ کرا و لە ماڵەخۆیدا کوژرا. ئاودالیان بەرەبەرەکانی قوبادخانی دەکرد و دەرەتانی بۆ ئەما و پەنای بە ئەمیرخانی یەکدەست، فەرمانڕەوای بەناوبانگی برادۆست برد و هەر دەگەڵ ویش لە ماڵی ئەلیاس خەلیفەدا کوژرا.

شێخ حەیدەر دەگەڵ جەعفەرپاشادا لەشکریان لێك کرد و بەگژ یەکدا هاتن و شێخحەیدەر خۆی هاویشتە بن باڵی شاعەبباسەوە، زۆری ڕێز لێگیرا و لە گوناهی بابیشی خۆش بوو. مەراغە و ناوچەکانی سەر بە مەراغەی دایە و شێخحەیدەر زۆر بە دڵسوزی خزمەتی شای دەکرد و دەگەڵیا چووە ئازربایجان و بە هێزی موکوریانەوە بۆی بە گژ عوسمانیاندا هات و تەورێز و نەخچەوان و چەرسەعد و یەرێڤانی لێ گرتن و سوپای عوسمانی شڕ کرد و لە ئەنجامدا لە هێرشێکیدا لە خوار قەڵای یەرێڤان کوژرا.

قوبادخان -ئەگەرچی منداڵیش بوو- شاعەبباس لە جێگەی شێخحەیدەری باوکی دانا و دایك و گەورە پیاوانی موکری بۆ کردەسەرپەرشت و کاتێ پێگەیشت و بوو بە پیاو، حوکمی گرتە دەستە خۆی و ملی لە هەراو کردنەوەی قەڵەمڕەوەکەی نا و شاعەبباس لەو پەرەهاوێشتنەی ترسی ڕێ نیشت و خستبوویە ژێر چاوەدێری و لێی بە گومان بوو. ساڵی ١٠١٧.ك (١٦٠٨.ز) کە هێرش برایە سەر قەڵای دمدم، فەرمانی پێدا کە دەگەڵ ئێعتمادوددەولەدا شەڕی ئەمیرخانی یەکدەست بکەن. قوبادخان بە دەنگیەوە نەچوو. شا ئەمەی لێ دەدڵ گرت و دەری نەبڕی و بۆ هەلێکیتری هەڵگرت. لە مانگی مەولوودی ساڵی ١٠١٨.ك (١٦٠٩.ز)دا کە شاعەبباس لە چیای قەرەباغ لەشکرەزی کردبوو، قوبادخان لای وابوو تووشی کێشەیەك دەکرێ و تۆڵەی نافەرمانیەکەی لێ دەکرێتەوە؛ وای بە باش زانی بۆ خۆی بچێتە لای شا. دەگەڵ چەند کەسێك لە دۆستان و دەست و پێوەندانیدا دیدەنی شای کرد و ئەویش زۆری ڕێز لێ نا و هیچی بە ڕوودا نەداوە و زۆریشی دڵخۆشی داوە. ئەمەشی لە پیاوەتیەوە نەبوو لە دوو شت دەترسا: کوردەکان ←

← سوننی مەزەب بوون و لەوانە بوو عوسمانی سوننی، لە دژی دەوڵەتی شیعە مەزەبیان دەکار بێنێ. لە لایەکی تریشەوە دەترسا کە کوردەکان یەك بگرن و شۆڕشێك هەڵگرسێنن. دواجار شاعەبباس بە لەشکرەوە هاتە ناو چیاکانی کوردستان و لە لای مەراغە و لە نزیك قەڵای گادۆڵ هەڵیدا؛ کە ئەو قەڵایە پاتەختی میرنشینی موکری بوو.

قوبادخان بە خۆی و کۆمەڵێکی زۆر لە ناودارانی هۆزی موکریەوە چوونە بەخێرهێنانی و بوونە میوانی. بە فەرمانی شا بانگیان کردنە جێیەکی دیاریکراو و یەکیەك دەیانبردنە ژوورەوە و دەیانکوشتن و نەیاندەهێشت بە یەکتر بزانن. بەو جۆرە تاقیان لێ بڕین و ئەوجار هێرش کرایە سەر قەڵای گادۆڵ و خافلگیریان کرد و هەرچی تێیدا بوون کوژران و ئەوسا قزڵباش کەوتنە ناو دێهات و ناوایانەوە و ژن و منداڵ و پیر و پەك کەوتەشیان دەکوشت و گەلێکیشیان خەڵك بە دیل گرت و هێنایان و لە بن دار و قامچیدا کوشتیانن. کاتێ کە شاعەبباس ئەو کەتنەی بە بنەماڵەی میرانی موکری کرد، ساڵی ١٠١٩.ك (١٦١٠.ز) موکوریانی دادەست شێر بەگ ناوێك.

شێر بەگ خزمایەتی دەگەڵ میرانی موکوریدا هەبوو [وێدەچێ شێر بەگی کوڕی ناسر بەگ بێ کە لە بنەماڵەی میرانی تەرگەوەڕ بووە و لە دواییدا باسی دەکرێ] چونکە زۆری خزمەتی شا کردبوو، لە کوژران خەڵستبوو. زۆر بە کارامەیی و مشوورخۆری کاروباری موکوریانی هەڵدەسووڕاند و بە یارمەتی مەقسوود بەگی برای و گەورەپیاوانی وڵاتەکە پازدەساڵان بە بێ خاوە خاوی، هەر خەریك بوو تا موکوریانی تەواو ناوەدان کردەوە و گەشەی زۆری بە کشت و کاڵ و حاڵ و باڵی خەڵکەکەی داو ئەوسا کەوتە لەشکر پێکەوە نان و هەر کوردێکی کە لە سەفەوی داخدار بوو لە ژێر ئاڵای کۆ بوونەوە و ساڵی ١٠٣٤.ك (١٦٢٤.ز) هێرشی بردەسەر مەراغە و شیشاپە گیانی قزڵباشان و شیری تێنان و تۆڵەی گەلە قڕ تێخراوەکەی خۆی کردەوە و بەرپەی خۆی بۆ پێوانەوە و سەری بڕین و زگی دڕین و ماڵوێرانی کردن و تاڵانی هێنان. شا کە بەو بەڵایەی زانی، خەمی لێ شێوا و زەمان بەگی هەمەکاری بە پێنجهەزار شەڕکەرەوە بەرەو شێر بەگ بەرێکرد و فەرمانی بە لەشکری فارس و هێزەکانی ئیمام قولیخانیشدا کە بچنە هیمدادی زەمان بەگ و شەڕی شێر بەگ بکەن. بەڵام ئەو لەشکرانەش چیان بۆ دەگەڵ نەکرا و بە بۆراوی و دۆڕاوی گەڕانەوە.

لەو سەردەمانەشدا حافیزئەحمەد پاشای گەورە وەزیری عوسمانی لەشکری هێنابووە سەر سنووری ئێران و لە دیاربەکر دابەزیبوو؛ پشێوێنی کەوتبووە ئێرانەوە. شا نەیویست کە شێر بەگ بە دوژمن بسەمێنێتەوە. بە ئەسپاردەیەکی خۆیدا ستورکێکی بۆ نارد و ڕاشیسپارد کە پێی بڵێ ئەگەرچی بێتەمەکیشت کردووە، گەردنت ئازا بێ. ئیتر شا چووە لای بەغدا و شابەندەرخانی میری میرانی ئازربایجانی ناردەگورجستان و لەوێ کوژرا و شۆڕشی گورجیان هەر مایەوە و سەری شاعەباسی قاڵ کرد. بەم جۆرە شێربەگ وڵاتی موکوری لە چنگ قزڵباشان ڕزگار کرد و شاری سابلاغ (مهاباد)ی کردەپاتەختی خۆی. بەڵام نازانین ئەنجامی ئەو فەرمانڕەوایە بە کوێ گەیشت.

نابێ ئەوەندەشمان لە بیر بچێ کە کۆمەڵی ئهێنی ژ.ك لە جەنگی دووەمی جیهانی، هەلی دەست خست و بە یارمەتی یەکیەتی سۆڤێت -کە هاتبووە ئێرانەوە- کۆماری کوردستانی پێك هێنا و پاتەختی ←

← سابلاغ (مهاباد) و سەرکۆماری قازی‌محەمەد بوو. کۆمارەکە تا دوای شەڕ ما و زۆریشی خوێندەواری و ڕۆشنبیری لە وڵاتەکەدا بڵاو کردەوە. دوای تەواو بوونی شەڕ و کشانەوەی هاوپەیمانان لە ئێران، دەوڵەتی ئێران بە هەموو توانا، بۆ لە ناوبردنی تێکۆشا و لەشکری کردەسەر و ماوەیەکی زۆر دەگۆڕ یەك ڕاچوون و چونکە کۆمارێکی تازە و خوێنەگرتوو بوو نەیتوانی هەتا سەر خۆ بگرێ و هێندێکیش لە سەرکردەو سەرۆك هۆزەکان خەیانەتیان پێکرد و لە ناویان برد و ئەو دەستەی لە سەر حوکم بوون گیران و لە سێدارە دران و ئەم کۆمارە نیشتمانیەش لە ئارادا نەما. جەمیل

ئەو حوکمەتە لە موکوریان کە شێر بەگ دایمەزراندەوە، پتر لە دوو سەدەی خایاند. لە دەوری پاشای کۆرەدا ئەوڵاخانی میری موکری بە سەربەستی تەواو ژیاوە.

ئەوەی شایانی لێدوانە، پیری ژیر و ئاگاداری موکوریانی وەك لە باوك و باپیرانی خۆیانەوە دەگێڕنەوە: بداغسوڵتان بە یەکەمین میر دەزانن کە لە دریازی گوێزتەوە و گوندی سابلاغی کردەشار و پاتەختی خاکی موکوریان. چونکە مزگەوتی گەورەی شار کە مزگەوتی سووری ناوە و ناسەواری هەرە کەونارای سابلاغە، کردەوەی بداغسوڵتانە و تەتەڵەیەکی بەردینی دەسەر دەروازەی گیراوە و مێژووی ساڵی دروست بوونی بە دەسخەتی سوهراب بەگی فرزەندی بداغسوڵتانە و ١٠٨٩ی کۆچە.

لەوەڕا وا دەردەکەوێ شێر بەگ لە دوای وەی کە ساڵی ١٠٣٤.ك سەربەخۆیی خاکی موکوری ڕاگەیاند، زۆر نەژیابێ. یا خۆ لە بەر گەروگەفسی قزڵباش و خۆ سازدان بۆ بە گژدا چوونیان، نەیپەرژابی و نەیکرابێ ناوی وەسەر ناوەدانی وڵاتەکە و گەشە و پێش کەوتنی بدات. بداغسوڵتانی جێگری و شاسولەیمانی سەفەوی ناشنایەتیان زۆر خۆش بووە و بێ ترسی شاژاوە ژیاوە و بە ئارخەیانی و دڵسۆزی سەروسامان و ڕەمێنی بە وڵات و دانیشتووان داوە و خۆی هێندە خۆشەویست کردووە کە خەڵکی دیار و ڕەمەکیش، ناوی ئەویان کردۆتە نووشتەی سەر دڵ و لە خۆشیانی، شێر بەگیشیان لە بیر چووە. لە دوای ئەویش وەچ و بەڕەی ئەو شالکەش شانازیان پێوە کردووە و خۆیان بەو ناوە ڕاناوە. گۆڕخانەی بداغسوڵتان و هێندێك لە هۆز و خزمانی بە گومبەزان بەناوبانگ و لە باشووری شارەکەیە و ئەزمەرگەیەکی پیرۆزە و بۆ نیازانی دەچنە سەری.

پردی سووریش کە لە سەر چەمی سابلاغە، هەر بنیاتی ئەو میرەیە. بۆ خۆم لە تافی لاویەدا دراوێکی مسینم دیت لێی نەخشابوو ضرب فی ساوجبلاغ، واتا: لە سابلاغ لە سکە دراوە. مێژووەکەشی وەك لە بیرمە ١١١٤ بوو.

ئێستاش کە دوامین سێیەکی بیستەم سەدەی میلادیە، وەچ و نەوەی بداغسوڵتان فرە ماون و گەلێك لەوان خاوەن ناون. ماڵە «إعظام الملك» لای بۆکان و خانانی چۆمی مەجیدخان و هۆزی ناوداری بەگزادەی فەیزوڵڵا بەگی و شێر بەگی، ڕیشاژۆی ئەو شەنگە دارن.

جیا لەوەش لە زەمانی ناسرەدین‌شای قاجاردا، عەزیزخان سەرداری موکری سوپاسالاری ئێران و والی ئازربایجان بوو. حوکمێکی وێنە سەربەخۆی لە موکوریان لە دەستدا بوو. دوای ئەو سەیفەدین‌خانی موکوری کوڕی، ببووە ←

← سەرداری ناوچەکە و دوا بە دوای ئەو حەمەحوسێن‌خان لە جێی ئەو بوەتە سەردار و وێڕای حەمەخانی‌یانە و سەیفەدین‌خانی سەقزی، ویستوویانە کوردستان بکەنە دەوڵەت. بە ڕێبەری شێخ بابای شێخی غەوسابات دەگەڵ ڕووسیا ڕێك کەوتوون کە ئەوان دژی تورکان بن و ڕووسیاش پاش تورك ڕاونان، بە ئاواتیان بگەیەنێ. عوسمانی پێیان زانیوە و فەریق ناوێك سەرکردەی لەشکری تورك، ساڵی ١٣٢٥.ك گرتوونی و لە سەر فتوای مەلا و شێخان خنکاندوونی.
تاقانەی حەمەحوسێن‌خان -کە عەلی‌خانی سەردار بوو- کەلێنی پڕ نەکردەوە و بە دەستەوەستانی ژیا و بە هەناسە ساردی مرد و ماڵی سەردار دوابڕاو بوون.
هەر لە دەوری قاجاراندا هەمزاغای مەنگوڕ سەردەمێك و قادراغای دێبۆکری سەرێك، لە موکوریان سەر وەبەر باری کەس نەبوون و ئێران پێیان نەوێراوە.
مەبەستم لەو تۆزە دوانە کاڵ و کرچ و سەرچڵانە، هەر ئەوە بوو کە بیزانین هەتا دەورانی ڕەزاشا خاکی موکوریان بۆ ئێران وەك ماری بێ ئیجازە بووە و تا سەر، سەری بۆ داگیرکەر شۆڕ نەکردووە. وەك دەشزانین لە پاش ڕەزاشاکەی پێشروش، ئاڵای کۆماری کوردستان لە موکوریان شەکایەوە و لە بەر پاشەکشەی دۆست و گەلەکۆمەی دوژمنانی ئازادی کورد، کۆمارەکە لە ناو برا و خێوی ئەم ڕەشکە و پێشکانەش دەربەدەری ئەو تێشکانەن.
ئەگەر تەمەن مەودا بدا و هەودای ژیان ئاڵۆزاو و پس- پس نەبێ و خوداش بە دەسەوە بێنێ، سەر لەو مێژووە پڕ شانازیە دەدەمەوە و بزگوڕان تێك دەخەمەوە و بە درێژی شی دەکەمەوە.
شاعیری بەناوبانگی کورد کاك هێمنی موکوریانی دەڵێ: لاوێکی زۆر زانا و ژیری مهابادی وە ناو ئەمیری حەسەنپوور چەند ساڵێکە خەریکی مێژووی موکوریە و زۆریشی ئیش لێ کردووە و ئێستا لە ئەمریکا دەژی. بەو مژدەیە زۆر دڵخۆشم و بە پەرۆشم کە بەرهەمەکەی ببینم. هەژار

بەندی چوارەم

فەرمانڕەوایانی برادۆست

کە دەبنە دوو دەستە

هێندێ کەس هەروا دەزانن کە میرەکانی برادۆست بە بنەچەکە گۆرانن. بەڵام زۆر ڕاست و ڕەوانە کە بەرەبابی ئەوانە ڕاست و ڕەوان دەچێتەوە سەر هیلال، کوڕی بەدر، کوڕی حەسنەوییە، کە فەرمانڕەوای دینەوەر و شارەزوور بووە.

هیلال لە شەڕێکدا کە دەگەڵ شەمسودەولەی دەیلەمی والی هەمەدانی کرد، کوژرا. سێ کوڕی بوون. ئەو سێ برایە لە پاش باییان، یەکیان لە جێی بابی دانیشت و بوو بە فەرمانڕەوای شارەزوور. یەکێ‌تریان بە سەر هۆزی ئاکۆ ڕادەگەیشت و برای سێهەم پەرەوازەی لای ورمێ بوو؛ بوو بە خاوەنی ناوچەی خانەلماسی سەر بە ورمێ. هەر سێك برا وردە-وردە گەشەیان کرد و برەویان سەند و لە ئەنجامدا هەموو سەریان بە میرەتی گەیشتووە. بڕوای مەردمی برادۆست وایە کە سەردارەکانیان ئەوە و ئەتیژەی بیلالن؛ بەڵام لێم ڕوونە وا نیە و هەر هیلالەکە ڕاستترە.

سەرتۆپی ئەو بنەماڵە و شالکی ئەو خانەدانە، غازی قرانی کوڕی سولتان ئەحمەدە؛ کە بەرلەوەی میرەکانی کوردستان پەنا بەرنە بەر ئاستانەی شائیسماعیل، هێرشێکی بردە سەر ورمێ و کەوتە گیانی قزلباش و هەزار کەسێکی لێ کوشتن. دوایەش کە وێڕای میر ومەزنانی کوردستان، بە پێتی ڕابەخ ڕاموسانی شائیسماعیل گەیشت، شا زۆری دەگەڵ ڕووخۆش بوو؛ یەکجار زۆری بەخێر هێنا و ناوی غازی قرانی لێنا و ناوچەکانی تەرگەوەڕ و سۆما و دۆڵ و هەموو قەڵا و زەوی و زاری دەوروبەری قەڵاکانی پێ بەخشی و فەرمانی والیەتیشی بۆ مۆر کرد. لە دواییشدا دەگەڵ پیاوە گەورەکانی کوردستاندا لاشیپانەی بەرزی دەرگای سولتانسەلیمخانی ماچ کرد.

ڕۆژگارێك کە سوڵتانسولەیمانخانی خەزاکەر بە نیازی گرتنی وڵاتی عەجەم هەوساری بڕیاری بەرەو تەورێز و ئازربایجان وەرگەڕاند، بۆ هەمەدەمی و ڕاوێژکاری، لەو سەفەرەی، غازی قڕانی هەڵبژارد. گفت و بیر و تەگبیری ئەم، دەربارەی وڵاتی عەجەم زۆر لەجێ و بە ڕێوجێ بوون؛ بەر دڵی پادشاکەوت و لە پاداشدا هێندێك لە وڵاتی هەولێر و بەغدا و دیاریەکری وەك سنجەق، جیا کردەوە و بەوی بەخشی و بە لاواندنەوەی شاهانە سەرفراز و خۆشبەختی کرد و درێژەمانێ غازی قڕان زۆر بە شادی و کامەرانی حوکمڕانی کرد و زۆریش ژیا. کاتێ کە سەردەرانەی گۆڕی تەنگی پێ ماچ کرا[1]، دوو کوڕی لە جێگە مانەوە: شامحەمەد بەگ و عەلی بەگ.

١- دۆستی زۆر نزیکی میرسەیفەدینی سۆرانی بوو. هەر ئەویش هەڵیفریواند و بردیە ئەستەمبوڵ و بە کوشتنی دا. جەمیل

دانەر لە پێشەکیەکەیدا دەڵێ حاکمانی برادۆست دوو لکن: لکی یەکەم میرانی وەشنی، دووەم میرانی سۆما. کەچی لە ناوەرۆکدا لکی یەکەم میرانی سۆما و لکی دووەم میرانی تەرگەوەڕ و قەلەمداودە؛ کە دەمێشدا نەهاتوون و ناوی وەشنیش سەری نەدراوەتەوە. بڕوانە ڕووپەڕ ١٦و٣٨٤و٣٨٦، فارسیەکەی چاپی قاهیرە. هەژار

دەستەی یەکەم
فەرمانڕەوایانی سۆما

شامحەمەد بەگ کوڕی غازی قران

لە پاش نەمانی بابی، فەرمانڕەوایی دەست کەوت و چەند ساڵێك ژیانی ڕابوارد و ئەوسا لە ژێر خاکدا خەوت و چوار کوڕی لە پاش بەجێ مان: بداغ بەگ، حەسەن، ئەسکەندەر و زەینەل. کوڕە گەورەکەی جێگەی گرتەوە.

بداغ بەگ کوڕی شامحەمەد بەگ

لە دوای باوکی خوالێخۆشبووی لەسەر فەرمانی چارە و دەرمانی سوڵتان سەلیمخان، گەردانەی مەزنایەتی بە ستۆدا کرا و کاتێ کە ئەویش لە دنیای بێ‌نەفەر بۆ ئەولای بێ‌گەڕ پاڵەستۆ درا، چوار کوڕی هەبوون: ئەولیا بەگ، شامحەمەد بەگ، شاقولی بەگ و سەیدی. ئەو کوڕانە زۆر منداڵ بوون؛ بۆ فەرمانڕەوا نەدەشیان. لەبەر ئەوە مەزنایەتی بۆ حەسەن بەگی برای مایەوە.

حەسەن بەگ کوڕی شامحەمەد بەگ

لە پاش برای بە فەرمانی سوڵتان، میرنشینیەکەی برادۆستی پێ بەخشرا. زۆر بزۆز و نەگونجاو بوو؛ خزم و هۆزی خۆی ڕەنجاندن و میری هاوسای وەڕەز کردن. خزمانی گلی نامەیان نووسی و بە زەینەل بەگدا ناردیانە ئاستانە و فەرمانی پیرۆز بۆ حوسێن پاشای میری میرانی وان هات کە لە کاروباری حەسەن بەگ بکۆڵێتەوە. لەسەر فەرمانی هەر ڕەوا و ڕەوان، حەسەن بەگیان کێشایە پای دیوانی وان و دوای تۆژینەوە و لێ پرسینەوە، پەتیان خستە مل و بە داری ناوحەساری سەرایانەوە هەڵواسی و لە پاش جەزرەبە دان و خنکانی، فەرمانی مەزنایەتی برادۆست بۆ عەلی بەگ دەرچوو.

عەلی بەگ کوڕی غازیقران

لەسەر پەسندی حوسێنپاشا، لە ئاستانەی بەرزی سولتان سەلیمخانەوە عەلی بەگ بە فەرمانڕەوا دانرا. چەند ساڵێك بوو مەزنایەتی دەکرد، هۆزی برادۆست ڕوویان لێ وەرگێڕا و حەزیان دەکرد ئەولیا بەگیان بە سەر ڕابگا. ئەولیا بەگ ڕەوانەی ئاستانەی سولتانی خوالێخۆشبوو بوو، داوای جێگەی عەلی بەگی کرد.

لەو کاتەوە کە خوسرەوپاشا ورمێی گرتبوو، دابوویە دەست ئەسکەندەر بەگی شامحەمەد. برادۆستیان لە عەلی ساند و ئەسکەندەریان لە ورمێ دەرکرد و عەلیبەگیان لەجێ دانا. ئەسکەندەر بەگ لە دوای ئەوەی لە سەر ورمێ وەلا برا، فەرمانبەری ئایە لاوە و گۆشەگیری پەسند کرد و خەریکی نوێژ و ڕۆژوان بوو. عەلی بەگیش لە دوای ساڵێك کە ورمێی خوارد، پێمیردی خودا لە دوی نارد و بە دووگەزە خاکی ئەسپارد؛ هیچ نێرینەشی لێ نەکەوتەوە.

ئەولیا بەگ

کوڕی بداغ بەگ، کوڕی شامحەممەد بەگ

ئەگەر بابی مرد گچکە بوو، لە بەر ئەوە مەزنایەتی بنەماڵە تا چەند ساڵێك کەوتە دەستی پسمامانی. بەڵام کاتێ کە پێگەیی، ژیانی منالی دادواوە و سیایی کالی کوژاوە؛ بە خۆدا هات و بووژاوە. سەر و سیمای مەردانەی و کروکاری پیاوانەی، دڵی خەڵکی بۆ خۆی کێشاو هۆز و خزم و کەس -سەر لەبەر- پەنا و هانایان بردەبەر بارەگای دنیا پەسیوی سولتانی خودا بەخشیو و لاڵانەوە و پاڕانەوە کە ئەولیا بێتە سەریان و سەرداری هەر بەو ڕەوایە و کەسیتر بە کاریان نایە. سولتان نیازی ڕەوا کردن و ساڵی ٩٨٥.ك (١٥٧٧.ز) عەلی بەگ لە میرایەتی خرا و مەزنایەتیەکە بەو درا.

ئێستا کە مێژووی کۆچی ساڵی هەزاروپێنجە، میرایەتی سۆمایە دەبەر دەستی ئەو دایە.

دەستەی دووەم

فەرمانڕەوایانی تەرگەوەڕ و قەڵای داود

ناسر بەگ

کوڕی شێر بەگ کوڕی شێخحەسەن بەگ

سوڵتان ئەحمەد ناوێك -کە دەبێتە باپیرە گەورەی مەزنەکانی مەرگەوەڕ- لە زەمانی خۆیدا مەرگەوەڕی لە برادۆست دابڕیوە و خۆی بە سەری ڕاگەیشتووە و دەستا و دەست هاتووە هەتا بە ناسر بەگ گەیشتووە. دەوەختێکدا کە من بە نووسینی ئەم چەند ڕووپەڕە بۆ سەرەوبەرانەوە خەریکم، هەر ناسر بەگ فەرمانڕەوای مەرگەوەڕە. پیاوێکی زۆر بوێر و سەرگەرم و بە خۆوە ژیوە و دنیای زۆر دیوە و تەمەنی لە هەشتا تێپەڕیوە. لەسەر کێشەی کەوشەن و سنوور، هەرای دەگەڵ هۆزی دێری بەرپا کرد. ئەوانیش سەر بە زەینەڵ بەگی هەکاری بوون و دەگژ یەك ڕاچوون و سەد کەسێك لەو ناوەدا کوژرا.

سەروەختێك وڵاتەکەی بەجێ هێشت و خۆی گەیاندە شاتۆماسب. زەینەڵ بەگی هەکاری بە نەیاری ناسر بەگ، شێر بەگی کوڕی لێ هانداو سۆمای بۆ لە مەرگەوەڕ جیا کردەوە و بە ناوی سنجاق بە سەریەوە دانا. شێر بەگ چونکە بێ دڵی بابی خۆی کرد، بەهرەیێکی لە ژیان نەبرد و بە نەخۆشی چاوقووڵکە مرد.

لە پاش شێر بەگ فەرمانڕەوایی مەرگەوەڕ کەوتە دەستی زەینەدین بەگ، کە پسمامێکی شێر بەگ بوو. ئەویش لە جەنگی قزڵباش لە سەعدابادی لای تەورێز -وێڕای میر وبەگلەرانی کوردستان- لە مەیدانی شەڕدا کوژرا و ناوچەی مەرگەوەڕ دووبارە وەدەست ناسر بەگ کەوتەوە.

پیاوێك بە ناوی خدر بەگ خۆی لە ناسر بەگ خۆش کرد و پەنای بە سوڵتانی ڕەحمەتی برد و مەرگەوەڕی بە سنجەق ئەستاند. ناسر بەگ دەسەریەوە نەچوو؛ لە تۆڵەدا گیانی

شیرینی لێ نەستاند! پاش خدر درا بە یوسف بەگ. دوای یوسف کەوتە دەست شامحەمەد بەگ. ئەوجار دایان بە حوسێن بەگی شێخ حەسەن بەگ و ئێستا بۆتەوە هی ناسر بەگ.

ناسربەگ بابی هەشت کوڕ بوو: شێربەگ، یوسفبەگ، قەرەخان، ساروخان، شامحەمەد، تەیموورخان، حوسێنی و حەیدەر. وەك باسمانکرد شێربەگ بە چاوقوولکە مرد. یوسف و تەیموورخان خدر کوشتنی. سارۆخانیش بە دەستی حوسێنی برای بە کوشت چوو[1].

١- نازانین چارەنوسی ئەو میرنشینیە پاش ناسر بەگ چی لێ هاتووە؛ بەلام ئەمین زەکی و حوسێنحوزنی لەو بارەوە نووسیویانە پوختەی دەکەینەوە و دەیخەینە بەر چاو:

ئەمیرخانی یەکدەست

ئەمیر (قەرەتاج؟) کە یەکدەستیان پێ گوتووە زۆر دۆستی شاتەماسب بووە و ورمێ و شنۆی پێ سپاردووە. لە دوای ئەوەی کە میرەکانی کوردستان پەنایان بە عوسمانی برد، ورمێ و شنۆ دران بە شامحەمەد بەگی برادۆست. ئەمیرخان سەری بۆ نەچەماند و چووە ژێر دالدەی میرعومەر بەگی سۆران و لە شەڕێکدا کە بۆ ئەوی دەکرد، دەستێکی پەڕی.

ڕۆژگاری شاتەماسب میری سۆران عومەرناویان نەبووە؛ عومەر بەگی دەرەتەنگ و باباعومەری کوڕی سەیفەدین مەوکری هەن کە ژیننامەشیان نازانین. هەروەها ناوی میرقەرەتاجمان بە بەر چاودا نەهات. زۆر وێدەچێ قەرەخان کوڕی ناسر بەگ بێ و لە نووسیندا بۆ قەرەتاج وەرچەرخابێ. حوزنی لە سەری دەڕوا و ئەمین زەکیش هەر لای وایە کە لە دوای ئەوەی شاعەبباس هاتە سەر تەخت و ئازربایجانی لە عوسمانی ساندەوە، ئەمیرخان چووە لای و شا زۆری ڕێز لێنا و دەستێکی زێڕی بۆ دروست کرد و ئازناوی چنگزێڕی دایە و قەلای مەرگەوەڕ و تەرگەوەڕ و شنۆ و ورمێ و سەرۆکایەتی هۆزی برادۆستی خەڵات کرد و بەڕێ کردەوە.

ئەمیرخان قەلای ورمێی پەسند نەکرد و لای وابوو لە بەر هێرشی نەیاراندا خۆ ناگرێ؛ بنیاتی قەلای دمدمی داڕشت کە سێ فرسەخ لە ورمێوە دوورە. یەکجار پتەوی دامەزراند و چەند قەلایچەشی دەناودا دروست کردن و عەنباری ئازووقە و عەنباراو و پاسگەی دیدەوانانی ساز کرد و دژێکی بۆ پارازتنی ناوەکەو ئەندەروونێکی زۆر قایمی بۆ خۆی و ماڵ و منداڵی لێ هەڵخستەوە. هەر لەو ڕۆژەوە کە دەستی بە داڕژتنی هیمی قەلا کرد، ئەمیرە شیعە مەزەبەکان کەوتنە بەربەرەکانی و لای شا بۆیان تێدەچاند و تەنانەت پیربداغ بەگی فەرمانڕەوای ئازەربایجانیش کلکی تێخست و دنەی شای داکە ئەهێڵی پڕۆژەی قەلا سەر بگرێ؛ بەلام ئەمیرخان گوێی بە دوو زمانی سۆزمانان نەدا و فەرمانیشی پشت گوێ خستن و ڕانەوەستا تا قەلای سەرگرت.

هەر لەو سەروبەندەشدا نزیکەی بیست هەزار کەسێك لە جەلالیان لە بەر قوبوچی مرادپاشای ←

→ عوسمانی ڕەوین و پەنایان بە ئێران هێنا. شا فەرمانی داکە دەهەزاریان بچنە برادۆست و حەسەنخانی ئیستاجلووی والی هەمەدانی بە لەشکرێکەوە دەگەڵ ناردن و ڕایسپاردەلای ئەمیرخان کە دەبێ ئەو جەلالیيانە لە لای خۆی جێ بکاتەوە. ئەمیرخان لە ترسی ئەوە کە ئەوەك هۆزەکەی خۆی بکەونە تەنگانەوە، سەرپێچی لەو فەرمانە کرد و دەگەڵ قزلباشەکانی شادا بە شەڕ هات و زۆریشی زیان پێ گەیاندن. شا کە زانی ئەمیرخانی لێ یاغی بووە، لەشکرێکی زۆری کۆ کردەوە و لە ٢٦ی شابانی ساڵی ١٠١٧.ك (٥ی دیسامبری ١٦٠٨.ز) بە سەرکردایەتی ئیعتمادوددەولەی وەزیر ناردیە سەر ئەمیرخان. چەند نامەیەك لە ناودا ئاڵ و گۆڕی کرد و داوای لێ کرا کە بێتەوە بەر فەرمان و قەڵا چۆڵ کا. بەڵام خان چونکە زۆری دەقەڵاکەی خۆی ڕادەدی، گوێی بە گەف و هەڕەشە نەدا و لە قەڵادا حاسیە بوو. لەشکری ئێران دەوری داو ماوەی چوار مانگ شەڕیان دەگەڵ کرد و زۆریان خوێن بەخت کرد و چیان بۆ دەگەڵخان نەکرا. لە ئەنجامدا سەرچاوەی ئاوی قەڵایان دۆزیەوە و ئاویان لێ بڕی و دەورەدراوان بیست و یەك ڕۆژ ئازاری تونیەتیان کێشا و بە گەناوانیان ڕادەبوارد. بەڵام عاسمان کۆمەگی کرد و بارانیەکی بە خوڕەم باری و عەنباراوی پڕ کردنەوە. سەرکردەی لەشکری ئێران کە زانی بە ئاو بڕین چی بۆ نەکرا، فەرمانی پەلاماردانی داو گوتی کەس نابێ تا نەمرێ دەست لە هەڵمەت بردن هەڵگرێ. لەو هێرشە هەموانیەدا یەکجار زۆریان کەلاك داو خوشین هەتا گمینە بن دیواران و لە ناو دژداران و هێرش بەرانەدا شەڕی زۆر گران و بە سام قەوما و چەند مانگێك هەر لێکیان داو خوێنی یەکتریان ڕژاند و ئاخری قزلباش توانیان بورجێك لە قەڵا بگرن. ئەو بورجە قەرەبەگ و پیاوەکانی پاسداری بوون؛ هەموویان کوژران. بە گرتنی ئەو بورجە قزلباش گورج بوونەوە و دژلران توزێك دژدامان. پاش ماوەیەك ئەو قۆنگرەش کە پیرداغ دژداری بوو، کوڕی ئەمیرخانیش دەگەڵ پارێزگارانیدا بوو، کەوتە دەست قزلباشەوە. کەم کەم هێزیخان کەم دەبوو؛ گوللە تۆپ و بەرە تفەنگ -کەی کەم ئێستەی کەم- بە سەر کوردانەدا دەباری و لە لایەکیشەوە زۆر لە پیاوەکانیخان کە تاڵانی قزلباشیان دەست کەوتبوو، بەو دەسکەوتەوە ڕۆیبوون و نەگەڕابوونەوە. لەو دەمەشدا ئیعتمادوددەولەی سوپاسالاری هێرشبەران مردبوو، محەممەد بەگی بێگدلی هاتبووە شوێنەکەی.خان دەیزانی هەتا سەر خۆی بۆ ناگیرێ، نامەی بۆ بێگدلی نووسی و پێی ڕاگەیاند کە ئەگەر بەڵێنم بدەنێ نەمکوژن هەتا چاوم بە شا دەکەوێ، قەڵاتان بۆ بە جێ دێڵم. بێگدلی ئەمەی پێ خۆشبوو. خان هات و بوو بە میوانی و لە ناو خێوەتی بێگدلیدا پەزیرایی لێ کرا.

حەسەنخانی ئیستاجلوو زۆری ڕك لەخان هەڵگرتبوو؛ کاتێ بە هاتنی زانی، بە محەممەد بەگی بێگدلی گوت تۆ میرخان و پیاوەکانیت لە یەك جێگەدا داناون چۆن ناترسی؟ باشتر وایە لە ناو سوپاکەدا بڵاویان کەی. بێگدلی لە سەر قسەی ئەو، پیاوەکانی بە ناو خێوەتاندا دابەش کردن و ئەمیرخان و چەند هەواڵێکی لە خەیمەی خۆیدا هێشتنەوە.خان ئاودالی سوکری و پیاوەکانی وەبەر خێوەتی ئەلیاس خەلیفە کەوتن و هێشتاش بۆ خۆی لە سەنگەرێ دەر نەچووبوو. کاتێ کە هاتەوە و دیتی، واخان ئەبدال و پیاوانی هەر ←

→ بە چەکەوە ماونەوە؛ دەشیەویست لە ناویان بەرێ. دەتوکەری خۆی ڕاخوڕی کە بۆ هێندەگێڕ و وێنەی؟
چۆن ئەو میوانە بەرێزانە لە ماڵی من هەر بە چەکەوە دانیشن و ماندوویان نەحەسێتەوە. وەرن ئەو چەکانەیان لێ وەرگرن.خان ئاودال زانی بە دڵپیسی وا دەڵێ و شتێکی دەبێ سەردا هەیە. ئامادەنەبوو نە خۆی و نە پیاوەکانی چەك دانێن؛ بەڵام ئەلیاس خەلیفە دەستی بەر نەدا و هەر سوور بوو کە چەکیان لێ وەرگرێ. خان ئاودال لێی ڕاپەڕی و بە شیر لەت و پەتی کرد و پیاوەکانیشیان هەموو کوشت و بەو هەرایە قزلباش هاروژان و دارژانە سەر شەرکەرانی موکری و برادۆست و سوپاکە بوو بە شەرگە و هەر دوك لا شیشانە گیانی یەکتری و هەموو پیاوەکانی موکری و برادۆست لە شەڕدا کوژران و ئەو پاڵەوانە بێ هاوتایەش دوایی بە ژیانی هات. جەمیل
ئەمیسن زەکی لە ڕووپەڕ ١٨٨ *تاریخ کرد و کوردستان*، تەرجەمە عەرەبیەکەی محەمەدعەلی عەونی، چاپی بەغدادا دەڵێ: ئەمیرخان دەگەڵ عومەر بەگی سۆران بە شەڕ هات و دەستی پەڕی. ئەمە پێچەوانەی پەراوێزەکەی پێشووە کە گوتی شەڕی بۆ عومەر بەگ دەکرد و دەستێکی دۆڕاند. هەژار

ئولوغ بەگ

ڕەنگە کوڕی میرخدر، کوڕی ڕوستەم، کوڕی باباعومەر، کوڕی سەیفەدین موکری بووبێ
لە پاش ئەو کارەساتە جەرگبڕە کە بوو بە لەککەیەك بە سەر ناوچاوانی مێژووی جیهانەوە، ئەمیر قوبادخانی بێگدلی برای محەمەدخانی بێگدلی سوپاسالاری عەجەم، بەسەر قەڵای دمدم ڕادەگەیشت. حەوت ساڵی خەڵکی ئەو ناوچانە بە جۆرێك چەوساندەوە کە لە پەڕ و پۆی کردنەوە. لەم بەینەشدا هۆزەکانی برادۆست بووژابوونەوە و بە بیری تۆڵە و ڕزگار بوونەوە دەژیان. پەریزادخاتوونی ژنی ئەمیرخانی لەپەزێڕین، لەم ماوەیەدا هەر لە دمدم بە نهێنی دەژیا و کارەکەری ماڵی دەکرد و چاوەنۆڕی هەلێك بوو کە تۆڵەی بۆ بسەنرێتەوە.
ئولوغ بەگ لە میرانی برادۆست و خزمی نزیکی خانی لەپ زێڕینیش بوو. لەوساوە پەرەوازە ببوو، دوور لەو ناوە دەژیا. پەریزاد خاتوون لە پەستا نامەی بۆ دەنارد و دنەی دەدا کە دەستێك لە قزلباشان بوەشێنێ. ئولوغ بەگ خۆی لە دەوری قەڵا داگرت و لە دەرفەتێك دەگەڕا. ڕۆژێك قوباد بە نیازی ڕاو لە دژ دەرکەوت و ئولوغ خۆی دەناو پاشماوەی دەژداران هەڵکرد و دەستی کرد بە قەڵت و بڕیان و دوابڕاوی کردن. قوبادخان کە ئەمەی زانی بە هەڵەداوان هاواری بۆ ئەمیرناغا سوڵتانی مەراغە نارد و ئەویش پیربداغی حاکمی تەورێز و شێرسوڵتانی فەرمانڕەوای موکوریانی بە هیمدادەوە نارد و دەوری قەڵایان داو ئولوغ بەگ کەوتە خۆ کە دەگۆیان ڕاچێتەوە؛ بەڵام بەختی چەوتی هێنا و لە کاتێکدا کە جبەخانەی بە سەر پیاوانیدا دەبەشیەوە، ئاگر بەر بووە باروتەوە و عەمباری فیشەك تەقیەوە و گڕ دەسەر و چاوی هاڵا و خۆی و زۆربەی پیاوەکانی بە سووتان شەهید بوون و سووتەمانەکە پەرژەی بڕین و چاری ناچار بە نیوەشەو بە برینەوە لە قەڵایە هاتنە دەر و بە هەڵاتن چارەسەری خۆیان کرد. نیتر پارێزگارێك بۆ دژ نەما. جەمیل

بەندی پێنجەم

فەرمانڕەوایانی مەحموودی

ئەو کرکارانەی تیسکی پەستواوی کولکەی مێژوویان ڕێك پشکنیوە و بەشی کراوی بە سەر ددانەی شەی لێکدانەوەی وردیان داداوە و چەند کەلووی خاویان بە لوولدراوی لێ هەڵپێچاوە و بە سەر نەتەرەی بنووسی لووسیان کرژیان باداوە و گرمۆڵە و گلوویان لێ قرتاندووە و گرێ و گرفنچکیان لێ ڕەهاندووە و بە گلۆڵە و لوولە هەڵیانماڵیوە و ماشەری ژینی پێشینیانیان لێ هەڵوژێنیوە، سەرەتای داوی تێك ئاڵۆزاوی ڕەسەنی کۆنی ئەو بنەماڵەیان پەیدا کردووە و یەکلا کردووە و دەڵێن: فەرمانداران هۆزی مەحموودی، سەری ئەو سەریان بە پادشایانی مەروانی دەگات و هێندێکیش دێژن: دەگەڵ میرانی جزیر پسمامن.

سەروەختێك بووە لە ڕۆژگاری تورکمانانی قەرەقۆینلوو، شێخمەحموود ناوێکیان لە شامەوە یان لە جزیرەوە -بە هۆز و خزمانیەوە- هاتۆتە ئازربایجان و قەرەیوسفی تورکمانی لە قەڵای ئاشووت دایمەزراندوون و شێخمەحمودیشی دەنێو پیاوانی بەردەستی خۆیدا جێ کردۆتەوە. شێخ زۆر پیاوێکی بەجەرگ و ئازا و چاونەترساو بووە؛ لە زۆر شەڕاندا ناوی دەرکرد و سەرکردە گەلێك پتری خۆشویست و ناوچەی ئاشووت و ناوچەی خۆشابی بە میرایەتی پێ سپارد و نازناوی مەحموودی لە هۆزەکە نا. کە ئەویش نەما، مەزنایەتیەکە هەر لە جێ خۆی ما و کوڕ، کەلەپووری بابی دەسکەوت.

میرحوسێن بەگ کوڕی شێخ مەحموود

لە شوێنی بابی بوو بە جێنشین و لە ڕۆژگاری دەسەڵاتداری ئاققۆینلوودا بەختی هێنای و ناوچەی ئەڵباقیان بۆ لە هەکاریان ساند و دەگەڵ ناوچەی خۆی تێکەڵ کردەوە. تورکمان زۆر جار کۆمەگیان دایە و عیززەدین شێریان بە هۆی ئەو شکاند و وڵاتی شەنبۆشی دەست بەسەردا گرت. عیززەدینشێر

هانای بردەبەر میـری بدلیسیّ کە فریای کەویّ و هۆزی مەحـموودی لە کۆلّ کاتەوە. میـری بدلیسیش لەشکری زۆری بە سەرکردەیی شێخ ئەمیـری بلّباسی بۆ هێمـدادی نـارد. میــرحوسێنیمەحـــموودی ناگای لە مەحـــموودی بێـزەواد نـەبوو، بـە ئـارەزوو لـە سـەر گـویّ چـەمی خۆشـاب -کـە چـەمی میـرئەحـمەدی ناوە- بەو پەری غلووری و سەربەستیەوە ڕایدەبوارد. شێخ ئەمیر وعیززەدین لـە پـڕ بـە سەریاندادا و خافلّگیـریان کرد و لەو دەم رووبارە شەڕێك قەوما کـە بـە داسـتانی بگێڕنـەوە. چـڕە و گوڕەی گوردی کوردان، گەردوونی سەرگەردان دەکرد. لە هەموو لاوە هەر خوێن بوو فیچقەی دەکـرد و هەر سوار بوو سەرەنگرێی دەبرد و هەر شیـر بوو بریقەی دەهات و هەر تیـر بـوو کارەسـاتی دەگێـڕا. تیـرێك میـرحوسێنی پێکا و تێکیگلاند و بەرەو نەمانی ڕەتاند و کوڕێکی بە نـاوی میـــرحامید لـە پاش بەجیّ ما.

میـرحامید کوڕی میـرحوسێن

لە پاش کوژرانی بابی جێگەی گرتەوە و ئەویش هەر بەو جۆرە زۆر سالاّن خۆی کردەپیاوی قزلّباشـان و لە ریزی پیاوە گەورەکانیان بوو. کاتیّ کە لەشکری مەرگ بە سەریدا داو بە تیـری گیانکێشانی پێکـا و لە رووکاری ڕۆژگاری تەرە کرد، سیّ کوڕی بەجیّ هێشتـن: میـرشەمسەدین، عیوەز بـەگ و میــرە بەگ.

عیوەز بەگ کوڕی میـرحامید

لە پاش بابی کرا بە میرلیوای خۆشاب و بە سەر هۆزی مەحـموودیش ڕادەگەیشت؛ بـە گـژ نۆزکـەمز سولّتاندا هات، کە بە فەرمانی شائیسماعیل کاروباری وان و وستانی بەڕێوە دەبرد. نۆزکەمز گرتـی و لە قەلاّی واندا بەندی کرد. لە گرتووخانەوە پیاوی ناردەلای شەرەفخانی فەرمانڕەوای بـدلیس و لێـی پاڕایەوە کە لەو بەندەی ڕزگار کا. شەرەفخان نامە و پیاوی ناردەلای نۆزکەمز و داوای بەردانی عیوەز بەگی کرد؛ نۆزکەمز بەری نەدا. شەرەفـخان هەر خۆی چووە وان و لە سەر چـۆمی خرکـوم ڕۆنیـشت و داوای ئازاد کردنی کرد؛ نۆزکەمز دیاریبوو خاوە خاوی دەکرد. شەرەفخان لە داخان فەرمانی تالاّنی وان و وستانی بە پیاوەکانی خۆی دا. نۆزکەمز خـمی لیّ شێوا و لە ڕووی ناچاریەوە عیوەز بـەگی بـەردا و ناردیە لای شەرەفـخان. ئیتـر عیوەز بەگ لە پاش ئەوە بۆ ماوەیەك ببـووە بەردەسـتی شائەماسـب و

ڕەگەڵ میرەکانی قزڵباش خرابوو. ئەوسا ناوچەی ئەڵباقیش خرایە سەر خۆشاب و چەند ساڵێك عیوەز بەگ بە بریکاری قزڵباشان بە سەری ڕادەگەیشت و کاتێ کە سوڵتانی مەرگ لە قەڵای گۆڕستاندا بەندی بێبڕانەوەی بۆ بڕیەوە، پێنج کوڕی لە پاش مان: حوسێنقولی بەگ، شاعەلی بەگ، هەمزە، حەسەن و بداغ.

حوسێنقولی بەگ کوڕی عیوەز بەگ

لە دوای ئەوە کە سوڵتان سولەیمان خانی خەزاکەر وڵاتی بدلیسی داگیر کرد، ناوچەی کارجیکانی بۆ ماوەیەك بە سنجەق دایە و لەدوایە لێی سێندرایەوە و بە دەرکراوی چووە دیاربەکر و لەوێش نەژیا و گۆڕێکی کووڕی بۆ دیاری کرا و کوڕێکی بە ناوی بایەندور بەگ لە دوو ما.

بایەندور بەگ کوڕی حوسێنقولی بەگ

لەو ڕۆژەوە کە خۆیە گیراوە -لە لایەن سوڵتانی ڕەحمەتیەوە- قەڵای نوانی سەربەخۆیەی پێ دراوە و بە سنجەق بە سەری ڕادەگا.

شاعەلی بەگ کوڕی عیوەز بەگ

لە بریکاری شاتۆماسب بۆ ماوەیەك مەزنایەتی مەحموودیانی لە دەستا بوو. حوسێن بەگی کوڕی میرە بەگ -کە میرلیوای ئاڵباق بوو- کوشتی و کوڕێکی بە ناوی خالید بەگ ماوە و ئێستا ناوچەی جورسی بە سنجەق دەبەر دەستدایە.

هەمزە بەگ کوڕی عیوەز بەگ

لە پاش کوژرانی برای -لەسەر فەرمانی شاتۆماسب- خۆی و هۆزەکەی بوونە هاریکاری دەلوپیری ناوێکی قزڵباش؛ کە کرابووە میری مەحموودیەکان. لە ئەنجامدا هۆزی مەحموودی دەلوپیریان بە گیر هێنا و بەر شیریان داو هەستیان لێ بڕی و هەمزە بەگیان کردەمەزن. شاتۆماسب ناردیە سەری و بە زۆر گرتی و دەسووچی زیندانی خزاند و لە پاش سەردەمێك بەری داو دەگەڵ هێندێك لە ئاغایانی مەحموودی کردنیە پیاو و بەردەستی حاجی بەگی دونبوڵی.

لە ئەنـجامدا هەر حاجی بەگ ئەو و ئاغا مەحـموودیەکانی لە خۆیە کوشت.

خان‌مـحەمەد

لە پاش لەناوچوونی هەمزە، فەرمانڕەوایی مەحـموودی لە دیـوانی شـاوە بـە خـان‌مـــحەمەد، کـوڕی شەمسەدین، کوڕی میـرحامید درا. دوای چەند ڕۆژێك شاعەلی سـوڵتان حوسێنی فـەرمانڕەوای وان، مـحەمەدخانی گرت و لە قەڵای واندا پێوەندی کرد و سەرۆکایەتی هۆزی مەحـموودی لە دیوانی شاوە بە هۆزی دونبوڵی درا و هەموو دونبوڵیەکان -جگە لە تیـرەی ماچڕەشان- کە چەند کەسێکی کـەمیان دەقەڵای ئاغچەقەڵادا بوون و هەروەها جگە لە هێندێك کەسی‌تر، کـە دەقـەڵای خۆشـاب خـزا بـوون- هەموویان هاتنە بەر فەرمانی حاجی بەگەوە.

خان‌مـحەمەد هەر چۆنێك بوو خۆی لە زیندان ڕزگار کرد و خۆی گەیاندەئاغچەقەڵا و گەیشتە پـاڵ مـام ڕەشـیەکان. مەحـــموودی کـە پێیـان زانـی، کۆمـەڵێکیان ڕایـان کـرد و ئـەوانیش چـوونە لای خان‌مـحەمەدی ئاغایان. چەند لاوێکی زۆر چالاك و بێباك دەگەڵ خـان‌مـــحەمەد خۆیـان بـۆ گیـانی حاجی بەگ دەدەسك نا و لە شەوێکدا لە پڕونەکاو هەڵیان‌کوتا سەر قەڵای ئاشووت؛ کە حـاجی بـەگی تێدابوو. خوت و خافڵ خۆیان تێکرد و بە شیـر و تیـر تێیان بەربوون و دونبوڵی زۆریـان لـێ کـوژرا و حاجی بەگ بریندار کرا و بە هەزار کێشە و گیـرە خۆی لە دەستیان دەرباز کرد و بە زامداری لـە نـاو قەڵا خۆی شاردەوە.

خان‌مـحەمەد پیاوی ناردە دیاربەکر و ڕایسپاردە ڕوستەم پاشای میـری میـران و پێی ڕاگەیاند کە ئامادەم سەر وەبەر باری بارەگای سوڵتان سولەیـمان‌خانی خەزاکەر بێنم.

شاتۆماسب کە وایزانی، فەرمانێکی بۆ خان‌مـحەمەد نووسی کە سـەرۆکی هۆزەکـەی بـێ و بـۆی نارد. لە دواییشدا فەرمانداری هۆزی مەحـموودی لە لایەن دیوانی شاتۆماسبەوە درا بە حەسەن بـەگ و خان‌مـحەمەد بە خۆشی خۆی دەستی لەو مەزنایەتیـە هـەڵگرت و بـە ئاغـچە قـەڵای دەساچـاند و ڕۆژانەش سـەد ئاغچەی‌تری لە دیوانی عوسـمانیەوە بۆ براڕۆوە و لـە خەزێنـەی دیاربـەکر دەیاندایـە و ڕەگەڵ تیپی ڕەمەکی (متفرقه) خرا بوو. لە سەر سنوورەکانی نزیك بە قزڵباش زۆر ئازایانـە خزمـەتی عوسـمانیانی کرد و زۆریش لە سەر دنیا ژیا. سێ کوڕیشی بوون: مەلیك خـەلیل، میـرشەمـسەدین و

سەیدمحەممەد.

سەیدمحەممەد هەر لە رۆژگاری بابیدا مرد و پاش نەمانی خانمحەممەدیش کورەکانی لە سەر دژی ناغچەقەڵا دەگژ یەکتری ڕاچوون و شەمسەدین مەلیکخەلیلی کوشت و ئێستا هەر خۆی جێنشینی بابە و ناغچەقەڵای لە دەستدایە و لە ڕاستیشازۆر لاوێکی ڕێکوپێك و پیاوێکی فرە هێژایە.

میرە بەگ کوڕی میرحامید

لە پاش نەمانی عیوەز بەگی برای، لە دیوانی قزڵباشەوە کرا بە فەرمانڕەوای مەحموودی. لەو دەمەدا کە میرشەرەفخانی بەدلیس و ئۆڵمەتکلوو شەڕیان بوو، میرە بەگ لە جەنگەی جەنگدا لە شەرەفخان هەڵگەڕاوە و خۆی گەیاندەسوپای ئۆڵمە. پاش ماوەیەك لە لای ئۆڵمەش بوو بە دۆڵمەی هەڵوەشاو و هاتە بەرچاو کە ڕاست ناکا و چی وای دەباراندا نیە. کە دی خەنەی ڕەنگی نەما، بەرەو ئێرانی باداوە و لەلای شاتۆماسب گیرساوە.

سوڵتان سولەیمانخانی خەزاکەر بەو ناکارانەی زانیبوو. کاتێ لە گەرمەسێری بەغداوە بۆ گرتنی تەورێز دەچوو، میرەبەگیش لەو سایەدا بۆ ژێر سایەی عوسمانیانی با دابۆوە. سوڵتانی هەموو دنیایە چاوەشێکی لە چاوەشانی بارەگا ناردەشوێنی. دەڵێن خاین ترسەنۆکە. ئەویش ترسا و چاوەشەکەی سوڵتانی کوشت و کوردەکانی بەر دەستی خۆی بۆ هەرا و شەڕ نامادەکرد. خوێنی چاوەش بوو بە خوێنی سیاوەش و هۆزودوی سەر لە بەر شڵەژاند و لە هەموو لاوە هێرشیان بۆ کرد و پیاوەکانیان کوشت و خۆشیان گرت و دەگەڵ چەند هاوکارێکیدا هێنایانە بەر دیوان و هەر دەم و دەست میرغەزەبان خوستیان لێ بڕی و بە سزای ڕەوایان گەیاند.

دوو کوڕی چووکی لە پاش مان: مەنسوور بەگ و زەینەڵ بەگ.

مەنسوور و زەینەڵ

دوای ئەوەی کە لە خەم ڕەخسین، لەو ساڵەدا کە سوڵتان سولەیمانخانی خەزاکەر سەفەری نەخجەوانی دەکرد، ئەو دوو برایە بە یەکەوە چوونە بارەگای شاتۆماسب و شاش ناوچەی سەکمەنئابادی سەر بە خۆی بە ناوی سنجەق دابە مەنسوور؛ کە هەتا ژیاوە لێی نەسێننەوە. زەینەڵ

بەگیشی لە ریزی پاسدارانی پایەبەرزدا دامەزراند.

لەو سەردەمەدا کە شائیسماعیلی دووەم هاتە سەر تەختی ئێران، مەنسوور بەگ چووە خزمەتی و ناوری بە خێری شاهانەی بەرکەوت و گەلێکی رێز لێ گیرا.

لە پاش مەرگی شائیسماعیل -کە هێمنی ناو دوو دەوڵەت جێگەی خۆی بە دوژمنی داو ناشنایەتی نێو پادشایان وەشێرا و هەرایان لێ پەیدا بۆوە- خوسرەوپاشای میری میرانی وان بەڵێنی بە مەنسوور بەگ داکە سنجاقی بارگیری بە مولکایەتی بداتێ و هێنایەوە لای عوسمانی و ناوچەی مووشیشیان بە ناوی ئالیکانەوە بۆ خستە سەر بارگیری. زەینەڵ بەگیش زەعامەتیان بۆ بڕیەوە و کاتێ مردیش دوو کوڕی بوون: هەمزە بەگ و قوباد بەگ.

هەمزە بەگ کوڕی زەینەڵ بەگ

ساڵی ۱۰۰۲.ك (۱۵۹۳و۹٤.ز) لە سەر پەسندی جەعفەرپاشا، ناوچەی سندووسی سەر بە مەراغەی درایە دەست. ماڵ و ماڵات و خێڵ و خێڵاتی مەحموودیان چوونە سندووس و هەر وەك لە باسی موکریدا نووسراوە، دەگەڵ شێخ حەیدەر بە شەڕ هاتن و هەمزە و قوباد بەگی برای و سەد کەسێك لە مەحموودیان و دۆستانیان بە کوشت چوون و دار و نەداریشیان وەبەر تاڵانی موکری کەوت.

حەسەن بەگ
کوڕی عیوەز بەگ، کوڕی میرحامید

هۆزی مەحموودی کە ئێزدی بوون، ئەو حەسەن بەگە یەکەم میرێکە ژنۆلابەری پۆشمان بووە و براست و ژدڵ بسڵمان بووە و لە نوێژ و ڕۆژی و حەج و زەکاتدان، گەلێك چێ بووە و کوڕەکانی خۆی فێری قورعان خوێندن و ئەرکی دین بەجێهێنان و پەیڕەوی کردنی پێغەمبەر کردووە؛ فێرگەی ئایینی و مزگەوتی زۆری لە وڵاتی خۆیدا دروست کردوون. هەر وەك لەمەوبەر گوتمان کاتێ کە خانمحەمەد کوڕی میرشەمسەدین کرا بە فەرمانڕەوای مەحموودی، حەسەن بەگ ڕای‌کرد و ڕووی کردە دەرگای شاتۆماسب. شا بە چاوی پڕ لە بەزەوە لێی ڕوانی و فەرمانڕەوایی مەحموودی و قەڵای

خۆشابی خەلات کرد و ڕەوانەی کردەوە.

کاتێ هاتەوە، خانمحەمەدخان -وەك بەختی بە کار- بە پیریەوە چوو؛ هەر بە خۆشی خۆی مەزنایەتیەکەی بۆی بەجێ هێشت و چووە ناغچەقەلا؛ کە هەر جێ و شوێنی لە مێژیان بووە و لەو قەلایەدا نیشتەجێ بووە. حەسەن بەگیش هیچ دەستدرێژی بۆ نەدەکرد.

لەو سەردەمایەدا کە سولتان سولەیمانی خەزاکەر بە نیازی ئێران داگیرکردن دەچووە ئازربایجان، حەسەن بەگ لە رووی ناچاری و بە ئەستۆلاری ڕەوانەی ئاستانەی سولەیمان بوو. هەر وەك خۆیان هێشتەوە و میرایەتی خۆشاب و مەحموودییان پێ بەخشی. ئیتر لەو ڕۆژەوە زۆر بە پاکی و دلسۆزی خزمەتی پادشای دەکرد. کاتێ کە ئەسکەندەرپاشای میری میرانی وان لەشکری بردەسەر حاجی بەگی دونبولی و لە خۆیە کوشتی، حەسەن بەگ لە شەڕەکەدا گالەی کرد و بە ئازایەتی تۆلەی دردۆنگی چەند سالەی کردەوە. ئەسکەندەرپاشاهەر چۆنی دیبوو ئاوای بە پێچکەی تەختی خەلافەت گەیاند. سولتانی دۆست لاوێنەوەی دوژمن تاوێنەوە، شیری زێرین و ئەشتی زۆر هێژای بە خەلات دایە و لە ناو هاوسایە و هەوالانیدا سەرفرازی کرد. سالانە هەمبەر بە دووسەد هەزار ئاقچەی عوسمانیشی -لە بەر و بوومی زەمینەکانی تایبەتی شاهانەی سەر بە دیاربەکر، بە ناوی ئالیکانە- بۆ بڕایەوە. سەرەڕای ئەمەش فەرمانێك دەرچوو کە تا سی‌هەزار سەر ئاژەلی خێلاتی هۆزی مەحموودی -کە دەچنە زۆزان و دێنەوە گەرمیان- پوشانە و سەرانە نەدەن. لە ڕاستیدا ئەویش هەتا خوا حەزکا لە خزمەتی دەولەتدا سەرڕاست بوو؛ لە فیداکاری و خزمەت گوزاریدا هیچ درێغی نەبوو. خۆ نەخوازا لەو دەورانەدا کە سولتان مرادخانی خوالێخۆشبوو بە نیازی ئێران گرتن لەشکری ناردەسەر قزلباشان، ئیتر ئەو بەخت و خۆشیەی کە ڕووی کردەحەسەن بەگ و هۆزی مەحموودی، لە هیچ دەورێکدا هیچ میرێکی کورد ئەمەی بە خۆیەوە نەدیوە.

ئەوسا کە ئەسکەندەرپاشا لە وان بوو، پەلپی بە سولتانئەحمەدی فەرمانڕەوای خێزان گرت کە نابێ لە دیوانی واندا لە لای سەرووی دانیشێ؛ فەرمانی پیرۆزی لە سولتان سولەیمانخان ساند کە جگە لە زەینەل بەگی هەکاری، کەس ڕێی ناکەوێ وەلای سەرووی کەوێ. پەنجاسال بە سەربەخۆیی میرایەتی کرد و سالی ۹۹۳.ك (۱۵۸۵.ز) لە وەختی تەورێز گرتندا -کە شەڕی قزلباشانی دەکرد-

لە سەعداباد کوژرا. لە پاش ساڵێ کە عەسکەری هەمیشە لەسەر بە سەرداری فەرهادپاشای وەزیر بۆ هیمدادی جەعفەرپاشای میری میرانی تەوریز ڕۆیشت، پێشەی لەشیان کۆ کردەوە و هێنایانەوە خۆشاب و لە فێرگەیەکدا کە خۆی بنیاتی نابوو بە خاکیان سپارد.

سێ کوڕی لە پاش مان: عیوەز، شێر بەگ و شێخی بەگ.

عیوەز بەگ کوڕی حەسەن بەگ

هەر لە ڕۆژگاری بابیدا -لەسەر بەڵێنی عوسمانیان- ناوچەی ماکۆی سەر بە نەخچەوانی لە چنگ قزڵباشان ڕزگار کرد و قەڵایەکی تێدا درووست کرد و بە موڵکایەتی درا بە خۆی. بیست ساڵانی بە سەر ڕاگەیشت؛ لە ئاخر و ئۆخری ساڵی ۱۰۰۲.ك (۱۵۹۳و۹٤.ز) بە هەوای داوای تۆڵەی خوێنی هەمزە بەگ و قوباد بەگی ئامۆزای، وێڕای خەرپاشای میری میرانی تەوریز، چووە سەر شێخحەیدەر و هەر وەك لێی دوایین، شێخحەیدەر ئەویش و گەلێکیتریشی لە مەحموودیەکان کوشتن و خوێنی لە دەوری قەڵا ڕشتن.

مستەفا بەگ کوڕی عیوەز بەگ

لە پاش کوژرانی بابی، لە بەزمیی دووربەستێنی پادشای دنیا ئەستێن، سوڵتانمحەممەدخانەوە، سنجەقی ماکۆی -هەر بەو دەستوورەی کە درابووە بابی- پێ بەخشرا و ئێستاکێ بە دەستیەوەیەتی.

عەلی بەگ کوڕی عیوەز بەگ

ناوچەی نوردوبادی نەخچەوان بۆ ماوەیەك بە دەستیەوە بووە. زۆربەی پسمامان و ئاغایانی مەحموودی لە سایەی سەری حەسەن بەگەوە زۆر خۆشیان بۆ هاتبوو. گوندی قەوغا و بەرێژەو و مووچە و مەزرای بە بەرەوی ئازربایجان و ئەرمەنستانیان -کە لە دەست قزڵباشان دەرێنابوو- کامی هەرە باش بوو، بەو بنەماڵە و ئەو هۆزە سپێرابوو.

پیاو لە ڕاست لا نەدا، حەسەن بەگ پیاوێکی مەرد و ڕەند و کاربەسەند و هۆزپەروەر و دادگەر

بوو. وریایەك بوو کەس لە دنیا تای نەدەکرد. لەو ڕۆژەوە کە هاتبووە بەر فەرمانی عوسمانی تا ئەو ڕۆژەی کە تێیدا مرد، هەر کارێ کە بۆ دەوڵەتی کرد: شەڕ و هەرا، نازایەتی، چەهەرەی بە دەوڵەت داوە، لە لایەن هۆزەکانیەوە، لە لایەن کوڕەکانیەوە، هەر خزمەتێك بەو سوڵتانانە کراوە، سەر لەبەر درشت و وردی لە دەفتەردا سیایی گرتبوو. بەرگێکیشی تێ گرتبوو. بە بەگلەر بەگ و دەفتەردارانی مۆر کردبوو. ئەوجار لەوان ترازابوو، لە وان بە قازیانەوە گەڕابوو؛ چووبووە لای هەموو میرە کوردەکان، ئەشەدەچیللای پێ‌کێشابوون و بۆیان لە دەفتەر نووسیبوو، ئەوجار چووبووە لای سەردارانی پایەبەرز و دەرەجەدارانی جێگەورە و ئەوانیشی ساز دابوو؛ مۆری خۆیان بۆ پێوە نابوو. ئەوسا دەفتەری بە تەیاری نارده بارەگای سوڵتان مرادخانی ڕەحمەتی و بە تووڕەی شاهانەشی خەملاند. ئیتر خوا بتحەسێنێتەوە، هەر جارێکی هەر کارێکی بە دیوان با، دەفتەرەبۆری دەبن‌کەوشێ دەنا و بێ بەرگر و پێچ و پەنا، ڕاست بۆ دیوانی بەرزی سوڵتانی مل لێدەنا و دەفتەری لێك دەکردەوە و کردەوەی وە بیر دێناوە. دەفتەر ببووە عاسای مووسا و هێز نەبوو خۆی لە بەر بگرێ.

حەسەن بەگ هەر بە زیندی سەری کە ماکۆی بۆ عیوەز بەگ ساند، شێر بەگی کوڕی دووەمی کردەمیری مەحموودی و خۆشابیشی دایە.

شێر بەگ کوڕی حەسەن بەگ

پیاوێکی سەرسۆفیلکەیە و دەروێشانە هەلکەوتووە. زۆرتری کات و ساتی بە هاونشینی مەلا و خوێندەوارانەوە ڕادەبوێرێ و خزمەتی پیر و پیاوچاکان دەکا و سەری لە ماڵی خوداش داوە. خۆراك و پۆشاکی زۆر دەدا بە دەروێش و عەبداڵ و هەژاران و هۆز و خزمانیشی زۆریان خۆش‌دەوێ و بە ناکاری دڵخۆشن. ئێستا ئەوە دوازدەساڵە کە مەزنایەتی خۆشاب و پێشەوایەتی میرەکان و تیرەکانی مەحموودی دەبەر دەستی ئەودایە.[1]

١- ئەمین زەکی دەڵێ ئەو میرنشینیە لە پێشدا ببووە دوو جون و لە چەرخی دەی کۆچیدا سێ بەش بوو؛ هەتا ناوەڕاستەکانی دەورانی عوسمانیش هەر مابوون. لە ئەولیا چەلەبیەوە دەگێڕێتەوە کە: ئەم ئەمارەتە لە سەد تیرەی زۆر بە هێز پێك هاتووە و لە دەمی هێمنایەتیدا شەش هەزار چەکداری هەیە. لە هامریش دەگێڕێتەوە کە: ساڵی ١٠٤٩ك (١٦٣٩ز) عەلی‌پاشای حاکمی ناشووت (ناشیت) میریان بووە و قەرەمستەفاپاشای سەرلەك ←

← وەزیری عوسمانی لە ناوی بردووە. بە داخەوە نازانین شێخی بەگی کوڕی حەسەن بەگ چی بە سەر هات. وێدەچێ لە شەڕی قەڵای دمدم کوژرابێ. جەمیل

بەندی شەشەم

فەرمانڕەوایانی دونبوڵی[1]

ئاش وەستایانی ئاسیاوی ڕووداوی بێوەستان، لە کوورەکە و پەڕە و تۆپ و تەنبوورەی سەربەوردی دوورەوە پێدا هاتوون، تەوەرە و شیش و بستە و کردەڵە و مورووی سەرگوروشتەیان دابەستووە و لە داشکستانی داستانی کەوناراوە -بە تێبینی و بە سەنگینی- سەنگ ئاسیاوی دۆز و ئاوەزیان وەسەر خستووە. بە فڕکەی ئاوی دۆڵی بنووس، زەنبوورەی نووکی لەبار دادراویان وەگەڕ خستووە و ویژەی بێژراو و گێژە و کراوی بێ گورگە و زیوانی هۆزی زەمهەری ئاشێرەکانی خەت و دێرانیان لە سەر بانیژەی تژەی مژیەوە بە کەویژەدا لووزەو پێداوە و بە دەم چەقەنەی زەمان و داندا بە ڕێز خزاوە و لە گەروولەوە خولی پێدراوە و لە سەر پەڕانی بست و گوێلیانی بیراز کراوی لە وازەداری پێ لێ داخرا و لێیان کردووە و مزە و تۆزاشی وشەگەل باشی بە پێز و پشتیان لە زۆرباراشان جیا کردۆتەوە و بە کاسەی پەلك و پسوولەی کەپوولە وەریانگێڕاوە و ئەوهایان لە هێلەگ داوە کە: میرەکانی هۆزی دونبوڵی باپیری زوویان عارەبی شام بووە و هێندێکیش دەڵێن لە بنیچەدا خەڵکی جزیرن و کەوتوونە ئازربایجانەوە و هەمووش لایان وایە ئاوی عیسا بووە.[2] پادشایانی ڕابردو سەگمەنئابادی لای خۆیان

١- *قاموس المحیط*، ج٣، ل٣٧٧ دەڵێ: دونبوڵ لە سەر کێشی قونفود، هۆزێکی کوردی لای مووسڵن. ئەحمەد کوڕی ئەمیر و عەلی کوڕی ئەبوبەکر -کە هەردوکیان حەدیسەوان بوون- سەر بە هۆزی دونبولیـن. جەمیل

٢- ڕەنگە میرعیسای کوڕی میریەحیای نیاز بێ کە بە سەلاحەدینی کورد بە ناوبانگ بووە و لە چاخی خۆیدا سەدهەزارماڵی لە کوردی یەزیدی بەرەو ئازربایجان و قەهستان (کۆهستان) هێناوە. ئەمین زەکی لە کتێبی *آثار الشیعة الامامیە*وە دەگێڕێتەوە کە بنکەی هەوەڵی، شاری تەوریز بووە و ماوەیەکیش بوەتە وەزیری هارونەڕەشید. لە *ریاض الخلد*ی تاریخی دونبولیانیشەوە -کە عەبدولڕەزاق کوڕی نەجەفقولی دایناوە- ڕادەگوێزێ و دەڵێ: یەکەم میری دونبوڵی تاهیر، کوڕی میرعیسا، کوڕی میرمووسای حاکمی شامە؛ کە وەك دەڵێن ئەو مووسایە کوڕی یەحیای بەرمەکی وەزیری هارونەڕەشید بووە. زۆر وێدەچێ ئەمە ڕاست بێ چونکە مووسای کوڕی یەحیای ←

بە ناورگانە داوەتێ.[1] ماوەیەك لەوێ ژیاوە و بەرە- بەرە هۆز و تیـرەی لێ هاڵاوە و هەڵیداوە.

دونبوڵیەکان لە بەرێدا سەر لە بەریان یەزیدی بوون. لە دواییدا میـرەکانی عیـسابەگی و هێنـدێك هۆزی نزیك بە وان، لەو ئۆلە پاشگەز بوونەوە و خۆیان کردەسوننی مەزەب؛ بەڵام هێشتا زۆریان مـاون

← بەرمەکی لە هەراکەدا ناوی نیە و نازاندرێ چی بەسەر هات. دەبێ ئەو میـر عیسایەی ناو شەرەفنامە، نەوەی ئەو عیسای مووسایە بێ، نەك هەر خۆی بێ؟ چونکە ماودایان زۆر لێك دوورە.

ئەمیـن زەکی دەڵێ: ئەو هۆزە زۆر تیـرەی لێ بوونەوە و لە هەمووان بەناوتر بەرەی یەحیا و بـەرەی شەمـسەکی -کـە دەچنەوە سەر شەمسولـمەلیك جەعفەر و بەرەی عیسابەگلووی سەر بە میـرعیـسا و بەگزادەی بـەرەی میــرفەرەیدون و ئەییوبخانی و هیتـریش، لە رۆژگارانی بەرێدا لە لایەن پادشایانی وەك مەئموون و تەیموورلەنگ و سوڵتان سەلیمەوە بەرەو کاشان و خوراسان و خەبوشان و شیـروان و گەنـجە و قەرەباغ و قەرەجەداغ و شوێنیتر ڕاونراون و دوور خراونەتەوە و ئەم هەموو لکانەیان لێ بۆتەوە.

وا ئێمە بە سـەر چڵی ژینناسەی چوار میـری بەر لـە میرعیسـا، لـە ئەمیــن زەکیەوە دەگێڕینـەوە. ئـەو لـە *مشاهیرالاکراد*دا دەڵێ: میـرمـحەمەد -یان ئەحـمەد- چوارەمیـن میـری ئەو بنەماڵە، حاکمی شام بووە و لە پاشان لە وڵاتـی هـەکاری چـەند قەڵایـەکی گرتـووە و سـاڵی ٣٨٧.ك (٩٩٧.ز) لـە قـەڵای بـە ناوبـانگی بـایدا مـردووە. میـرسولەیـمانی کوڕی بۆتە جێنشینی و شێخی سەر بەرماڵیش بـووە و کوردەکـانی نـاو کوردسـتان و ئازربایـجان و شامی کردوونە مریدی خۆی و قەڵای زۆر و دام و دەزگای زۆر گرینگی ئیـجاد کردوون و لە هەمووان ناودارتریان سەرای سولەیـمانیەیە، کە لە چیای سنـجاری کردووە. فێرگە و تەکیەی زۆریشی بۆ پەیڕەوانی دامەزراندووە و چەند کتێبیشی داناون و سـاڵی ٤١٠.ك (١٠١٩.ز) مردووە و میـرجەعفەری دووەم -کە کوڕی بوو- جێی گرتۆتەوە و کـانی زێـڕی لـە چیای ژەنگار پەیدا کردووە و ساڵی ٤٤١.ك (١٠٤٩.ز) مردووە.

بەڵام ئاخۆ جەعفەری یەکەم کێ بووە؟ ئەمیـن زەکی دەڵێ: دەبێ جەعفەری بەرمەکی بەناوبانگ بێ. من پێم وا نیـە؛ چونکە نێوانیان زۆر بووە. وادەزانـم میـرجەعفەری کـوڕی ئـەو میــرحەسەنیە کـە پیـاوێکی زۆر بـەهێز بـووە و لـە خەلیفەموعتەسـەمی عەبباسی یاغی بووە و دوو جارانی بەگژدا چووە و جاری پێشوو لە چیای داسنیانیان شـکاندووە و جاری دووەم بە سەرکردەیی ئیتاخ لەشکری زۆری ناردۆتە سەر و دەورەیـان داوە و نزیـك بـووە بـە دیلـی بگـرن، خـۆی دەرمانداو کردووە و پێ مردووە و مردنەکەشی ساڵی ٢٢٦.ك (٨٤١.ز) بووە. بڕوانە١٦٨/١ مـشاهیـرالاکراد. بۆیـەش ئەمە بە دوور نازانـم چونکە ئەو ئەمیـرە لە چیای داسنیان بووە. کەوابێ یەزیدیە و دونبوڵیش یەزیدین.

سێهەمیان میـریەحیایە کە ئەمیـن زەکی دەڵێ: سیهەزار ماڵی فەلە دەبەر دەستدا بووە و هەزار و دووسەد تەکیەی لە ناو چیاکانی کوردستان و قەهەستاندا دروست کردووە و ساڵی ٤٧٧.ك (١٠٨٤.ز) مردووە.

بەڵام سەیرە ئەمیـن زەکی دەڵێ: شەرەفـخان وا دەڵی و شەرەفنامەش باسی چیـر یەحیایانی نەکردووە. جەمیل

[1] - ئەو پادشا ڕابردووە دەبێ سەلاحەدین ئەییووبی بووبێ. شازادە نادرمیـرزای قاجار -کە باسی دونبـوڵی دەکـا- لـە ابوالفیدا دەگێڕێتەوە و دەڵێ: دونبوڵیەکان پیاوی سەلاحەدین بوون و شەڕیان لە سەر دەکرد. جەمیل

که دەست لە یەزید بەر نادەن و وازیان لێ نیە لێی لادەن!

لە مەڕ ڕەسەنی دونبوڵی ئەوی لە هەمووان ڕاستتر بێ ئەوەیە کە: ئەو هۆزانە ڕۆژگارێـك لـە لای بۆختی[بۆتان]ەوە هاتوون و کورد دونبوڵی بوختیان پێ دەڵێن.[1]

شێخئەحمەد

لە دەورانی تورکمانی ئاققۆینلو، شێخئەحمەد بەگ لە کوڕانی عیسا بەگ، قەڵای بای و هێندێك وڵاتی هەکاری لەو تورکمانانەوە پێدراوە و زۆریان لەلا خۆشەویست بووە.[2]

دێرزەمانێ دژداری بای و مەزنایەتی دەوروبەری هەر لە دەست دونبوڵیاندا بوو. شێخئەحمەد کە مرد، دوو کوڕی بوون: شێخئیبراهیم[3] و شێخبەهلوول.

شێخبەهلوول

لە سەر سپاردەی بابەکە، شێخبەهلوول بوو بە جێنشین[4]. ئەویش ماوەیەك دنیای خوارد و کۆچباری

١- ئەمیـن زەکی دوو میری خستوونە نێوان میرعیسا و شێخ ئەحمەدەوە کە لێدوانیان بێ بەهرە نیە:

یەکەم: میرجەعفەر شەمسولمەلیك هاوچەرخی میرمەنوچێهری شیروان بووە؛ ساڵی ٥٣٥.ك (١١٤٠.ز) مردووە. شاعیری بەناوبانگ خاقانی شیروانی زۆری پێ هەڵگوتوە.

دووەم: ئەمیر بەگ هاوچەرخی سوڵتان سەنجەری سەلجوقیە کە سەنجەر لە ٥١١-٥٥٢.ك (١١١٧-١١٣١.ز)دا فەرمانڕەوا بووە. زۆریشی ئاوایی لە شاری خۆ بەجێ هێشتووە و ساڵی ٥٩٠.ك (١١٩٤.ز) مردووە. جەمیل

٢- ئەمیـن زەکی بە میرئەحمەدخان کوڕی ئەمیر بەگی ناو دەبا و دەڵێ: دارایی زۆر و ناوی چاکەی زۆرتری لە پاش بەجێ ما؛ حەزی لە زانست دەکرد و ئەدیبی زۆر خۆش دەویستن. مەولانا جەلالەدین ڕۆمی خاوەنی کتێبی بەناوبانگی مەسنەوی، لە لای ئەو بووە و لە هەموو کەسی لێ نزیکتر بووە. لە چیای سنجار لە گوندی بابا، عەمری خودای کردووە.

٣- لە تەورێز دەبوو؛ دەگەڵ چەنگیزخان دۆست بوو. وڵاتەکەی لە بەڵای مەغولان پاراست. ساڵی ٦٩٢.ك (١٢٩٢.ز) مرد. ئەمیـن زەکی دەڵێ: کوڕێکی بە ناوی جەمشید بەگ هەبووە و بۆتە جێنشینی و لە چیای هەکاری دەگژ مەغول ڕاچووە و ساڵی ٧٢٥.ك (١٤٢٢.ز) غازانخان لەشکری ناردۆتە سەر و لە چیای چلەخانە کوژراوە و لە گوندی سیابای نێژراوە.

٤- ئەمیـن زەکی دەڵێ: کوڕی جەمشید بەگە و میری تەورێز بووە و ساڵی ٧٦٠.ك (٣٥٩.ز) مردووە.

بۆ کوردستان نارد و حەوت کوڕی لە پاش بەجێ مان: جەمشید بەگ[1]، محەممەد بەگ، خالوێردی بەگ، حاجی بەگ، ئەحمەد بەگ، ئیسماعیل بەگ و جەعفەر بەگ.

حاجی بەگ کوڕی شێخبەهلوول بەگ[2]

جیا لە پەیوەندی دێرینی بە ماڵە سەفەویەوە، دڵسۆزی بە تینی دەربارەی شاتۆماسب کردەسەربار و لە دەرباردا وەك خۆشەویستێك ڕێزدرا و شاری خۆی لە لای شاوە بۆ خرایە سەر سەگمەن ئاباد و دایانە دەستی و نازناوی سوڵتانی پێدرا و لەو ساوە بوو بە حاجیسوڵتان. دەبوایە سنووری وان و کەوشەنی ئێران -بە دونبوڵیان- لە ڕۆمیان بپارێزێ.

دونبوڵیەکانی حاجیسوڵتان -کە هەموو چۆڵپەرست و کێوی بوون- لە سەربزێوی سەریان دەخورا و هەرگیز شاری ئاوەدانیشیان دەخونیش نەهاتبوو. وە ناو شاری خۆی سەریەخۆیان کەوتن و هەر کەسە خۆی بە گۆدەرز و گیو و سامی نەریمان نەدەدا و بە لووتبەرزیەوە بافیشیان دەکرد کە ئێمە بووینە لەمپەر و لە بەر عەسکەری ڕۆمەوە ڕاگیراوین و خوێن بەهامان، شا خۆی، شاری خۆی پێداوین.

بە فیز و بایی بوونەوە بەرێوە دەچوون و بە تیز و پلارانەوە ئاوریشی مەردم دەبوون و بە دەردی کاورا کوردەکە، لە تووشیەوە تووشی کەر و تۆشە خۆشەی ناو بار دەبوون. وەکی مامۆستا فەرموویە:[3]

کوردێ کەری ون ببوو لە کابە — قیراندی لە عارەبان کە یابە!

ئەو چۆڵە جەهەندەمە لە بەر تاو — رەمڵە، گرەبایە، وشکە، بێ ئاو

بە پیادەیی فێر نەبووم وەك ئێوە — چۆن بێ کەرەشین بڕۆم بەرێوە؟

توورە و بەرك و لە سەر بەهانەم — بەم خوایە کەوا منی لە خانەم

١- شازادەنادرمیرزا لە کتێبی *عالەمآرای عباسی* دەگێڕێتەوە و دەڵێ: ئەم جەمشید سوڵتانە حاکمی مەرەند بووا بە پێنجسەد کەسەوە دەگۆ لەشکری سەنانپاشای چغالەزادەڕاچووا لە بەری شکا و هەڵات.

٢- ئەمین زەکی دەڵێ: لە ڕۆژگاری ئەو میرەدا دونبوڵیەکان بوونە پەیڕەوی شێخسەفیەدینی ئەردەویلی و ئەو میرە ساڵی ٨٢٢.ك (١٤١٩.ز) مردووە.

٣- مامۆستاکە «نظامی گنجوی»ە و هەڵبەستەکە دە «*لەیلی و مەجنوون*» دایە و بەو بەیتە دەست پێدەکا:

کُردي خرکي به کعبه گُم کرد — در کعبه دوید و اُشْتُلم کرد

کێ بێتە بەرەم، دزی کەرەم بێ ... گش گیانی ئەشێ وەدار ئەرم بێ
ئەو لەم گەڤەدا بوو کەر پەیا بوو ... خەنیا کە بە چاری یاری شابوو
دەیگوت هەرچەشم فرە وەکار بوو ... ئەمینا وەخودا نە کەر نە بار بوو

گوایە چەند کەسێك لە جەزایەرچی دونبوڵیان دەچنە دووکانی شیرینی فرۆشێك و تا گنجیان لێ دەبڕێ هەڵوا دەخۆن و کاتێ مرِ دەبن، لێی دەدەن بڕۆن. کابرای دوکاندار دەڵێ: کاکە دراوەکەی نادەن؟ لێی مۆڕ دەبنەوە و دەڵێن: ئەوە تۆ دەڵێی چی؟ شاخۆی شاری خۆی بە هەڵواوە بە ئێمە بەخشیوە! جا ئەمە لە ناو تورکاندا بۆتە باو، دەڵێن: «شهر بزم حلوا بزم» واتا: شار شاری خۆم، هەڵوای دەخۆم.

دیسان هەر لەوانی دەگێڕنەوە کە هێندێك لەموسوڵمانەکانیان ڕۆژێکی هەینی دەچن گوێ لەخودبە بگرن؛ خودبەخوێن لە سەر ڕێ و شوێنی شیعەگەری بە ناوی دوازدەئیمامەکاندا دێتە خوارێ. کە ناوی ئیمام جەعفەری سادق دێنێ، دونبوڵیەکان توورە دەبن و بە یەکتر دەڵێن ئەم پێشنوێژە چەند نەزان و گێژە! ناوی حاجی بەگ و براکانی‌تری لە بیر کرد و هەر ناوی جەعفەری برا گچکەی برد. ئەو پێشنوێژەی بە سەر ناوی حاجی بەگ و برایانیدا باز بدا بۆ ئەوە ناشێ نوێژی لە پاشەوە بکرێ! زۆر شتی دیش بە گاڵتەوە لە دونبوڵیان دەگێڕنەوە کە خۆی لێ لادەم باشترە.

پوختەی وتار، حاجی‌سوڵتان ماوەیەکی کەم و هەندك کوێخایەتی شاری خۆی کرد. دوژمنایەتی زۆر کەونی دەگەڵ هۆزی مەحموودی بوو؛ چەند جار لەشکری لێ کردن و هەر وەك لەمەوبەر باسمان کرد، هیچ جارانیش چی بۆ نەکرا. لە ئەنجامدا حەسەن بەگ و خان‌محەمەدی مەحموودی ئەسکەندەرپاشای میری میرانی وانیان لێ هان داو لە پرونەکاو هێرشێکی بردەسەر شاری خۆیە و حاجی‌سوڵتان بەگ و گەلێك لە هۆزی دونبوڵی خافڵگیر کران و کوژران. حاجی‌سوڵتان کوڕێکی منداڵی بە ناوی حاجی بەگ لە پاش بەجێ ما.

ئەحمەد بەگ کوڕی بەهلوول بەگ

دەمێکدا شاتۆماسب ناوچەی سەگمەنابادی پێ سپارد؛ بەڵام دونبوڵیەکان لە پاش نەمانی حاجی بەگ، خەمیان لێ شێوا و ڕایەڵ و پۆیان تێك هاڵابوو. هەڵێك یاری شای ئێران و چەڵێك هاوکاری ڕۆمیان

بوون. ڕێیەکی وایان هەڵنەبژارد هەتا سەر، لە سەری بڕۆن. بەو وازوازی و بازبازێنە شاتۆماسبیان سڵ کرد و زۆری ڕك لێ دەدڵ گرتن. لەو چاخ و سەروبەندەدا کە سوڵتان سولەیمانخانی خەزاکەر لە نەخچەوان گەڕایەوە، شاتۆماسب هەرسێك برا، ئەحمەد بەگ و ئیسماعیل بەگ و جەعفەر بەگی دەگەڵ هێندێك قزڵباشان ناردەمەڵبەندی ئەردەهان و قزڵباشی تێگەیاندن کە فلانە ڕۆژ هەر دونبوڵیەکی دەگەڵتانە لە سەری دەن و منیش لێرە لەو ڕۆژەدا هەر دونبوڵیەکی لە بارەگای بەرزی شاهی پاسەوانە، بە شیر شەق و پەقیان دەکەم. ڕۆژی ژوانی دونبوڵی قڕان، قزڵباشان لە ئەردەهان هەرسێ برا و چوارسەد پیاوی هەڵبژاردەی دونبوڵیانیان کردەکەلاك و شاتۆماسبیش لە لای خۆی، بیست سی کەسێك پاسەوانی ڕەگەز دونبوڵی خنکاندن. مەنسوور بەگی محەمەد بەگ لە ئەردەهانەوە ڕایکرد و خۆی گەیاندە ئاستانەی سوڵتانی خەزاکەر و وەبەر بەزەیی سوڵتان و ناوڕوێدانی شاهانە کەوت.

مەنسوور بەگ

کوڕی محەمەد بەگ، کوڕی بەهلوول بەگ[1]

لە چاوەدێری کەس نەبوێری پادشاهانەوە، ناوچەی قتوردەرەسی[2] دۆڵی کۆتۆڵی بە سنجەق پێ بەخشرا. هەر دونبوڵیەکیش کە بەرێکەوت لە دەمی شیر ترازابوو، وە ڕێکەوتن و لە ژێر ئاڵای میری ماویان کۆ بوونەوە. هەتا ژیا مەزنایەتی کوتۆڵی کرد و کاتێ مرد، دوو کوڕی لە پاش بەجێ مان: وەلی بەگ و قلیج بەگ.

وەلی بەگ کوڕی مەنسوور بەگ

جێگەی مەنسوور بەگیان دایە و لە ڕاستیدا پیاوێکە لە مەیدانی نەبەردیدا تاکەسوارە و بۆ ناکاری

١- ئەمیین زەکی دەڵێ: کوڕی بەهلوولە و ئەوەی نیە و ساڵی ٧٦٠.ك (١٣٥٩.ز) بۆتە میر و ساڵی ٧٩٥.ك (١٣٩٣.ز) مردووە و کوڕێکی بە ناوی میرمەحموود بووە و سوڵتانبایەزیدی عوسمانی زۆری خۆش ویستووە. شارۆکەی مەحموودی سەر بە وان، بنیاتی ئەوە و ساڵی ٨٢٠.ك (١٤٢٧.ز) هەر لەوێ مردووە. جەمیل

٢- کۆتۆڵ لە ئازربایجانە و لە سەر چەمی کۆتۆڵە و چل کیلۆمیتری باکووری خۆرنشینی خۆیە. جەمیل

مەردانە، بە سەربەرزی لە هەموو کەسەوە دیارە و شایانی هەموو پلە و پایەی بەرزە و هەتا دڵ دەخوازێ ناکارتەرزە. وا ئێستە کە مێژوو هەزارویێنجە، ناوچەی کوتوڵ و مەڵبەندی ئەبقای بە ناوی ناگردانانەوە دەبەر دەستی ئەو دایە و لەوە تا ئەخچەوانیش گراوە، ناوچەی ئوجوق بە قلیج بەگی برای دراوە و بێ لەمپەر و بەرگر بە سەری ڕا دەگا.

حاجی بەگ ڕۆڵەی حاجی بەگ

تەمەنی دوو مانگان بووە کە بابی کوژراوە و وەك لە ناو کورداندا باوە، کوڕ بە ناوی باوی نەماو ناونراوە. شاتۆماسب بژیوێکی لە خەزێنە بۆ بڕیەوە. کاتێ زل بوو هاتە کایە و پلەی بەرزی پاسداشتنی شای درایە. لە هەرای سوڵتان بایەزید، ناوچەی ئەبقایان پێ سپارد و هێندێك دونبوڵی بڵاوی لە دەورە هالاّ و دامەزرا و نزیکەی بیست ساڵ لەوێ ما. پاش نەمانی شائیسماعیلی دوەمیــن -کە ڕۆژگـاری شاسوڵتان مـحەمەد بوو- لە هەلێکدا کە مستەفاپاشای سەردار لە کەناری چەمی قەنع دابەزیبوو، ئەمیـرخان لە نیوشەوێکدا هێرشی هێنا سەر عەسکەری ئیسلامەتی و حاجی بەگ و چەندەمیـرێکی قزڵباشان لە ناو چەمی کوڕدا خنکاند. سەگمەناباد کە وەختی خۆی -هەتا لاگری ڕۆمـێ بـوون- لـە دەرگای سوڵتانی بەهەشتیەوە بە ئەمزەر بەگ و کوڕانی حاجی بەگ درابوو، ئێستاش بە دەست زارۆی حاجی بەگەوەیە و کوڕی گەورەش دیسان ناوی حاجی بەگە.

سوڵتانعەلی بەگ

کوڕی جەمشید بەگ، کوڕی بەهلوول بەگ

ئەو چاخە کە شاتۆماسب دڵی لە دونبوڵیان گۆڕا و فەرمانی دا کە لە ژیانیان داچـوڕێنن (ڕۆژی ژوانـی دونبوڵی قڕانەکە) سوڵتانعەلی بەگ -کـە لـە پاسـدارە پایەبـەرز و نازدارەکـانی شـابوو- نـاردرابووە ئیسفەهان کە باج بۆ شاکۆ کاتەوە. سەد تـەمەنێکی دەست و پا کردبوو، کـە بیـستیەوە مـام و بـرا و خزمەکانی -لە شاوە- لە شیش دراون و هەموو قەلاّچۆ کراون. بە پەلەپەل سەدتـــەمەنەی لـە تەنکـەی باخەڵی نا و خۆی لە پەل-پەل بوون ڕزگار کرد و هاتەوە ناو هۆزی دونبوڵی و بە نهێنی لـەوێ دەژیـا. کاتێ ڕەقی شانیشتەوە و لە گوناهی دونبوڵیان خۆش بـوو، سـوڵتانعـەلی سـەد تـەمەنی باجانەکـەی

هێنایەوە و وەك نۆكەرێكی زۆر دڵسۆز هاتەوە بەر بارەگای شاو ناوری بەخێری وێدرا و بە لاواندنـەوەی شایانە و خەڵاتی شایان، دیسان سـەرفراز كـرا و هـەر وەك پێـشوو كرایـەوە بـە پاسـداری پایـەدار و كاتێكیش كە شاسوڵتان مـحەمەد بیستی حاجی بەگ لە ئارادا نـەماوە، سـوڵتانعـەلی بـەگی كـردە مەزنی دونبوڵیان و نیوەی ناوچەی ئەبقای خستە سەر سولەیـمانسەرا و پێی بەخشی.

چەند ساڵێك لەو ناوەدا مەزنایەتی كرد؛ بەڵام چونكە مەڵبەندەكـە لـە سـۆنگەی هـەرا و بـەڵاوە، وێران و بێخێر ببوو، بژێوی ئەوی نەدەدا و لە شروردا زۆر بـە رووتـی و نـاگوزوری دەیگوزەرانـد و بـۆ ئەوەش كە هەر سەری پێ ڕاگرن، لە داهاتی باجی دۆڵی ئەلكیس و شرور -كە سـەر بـە نەخـچەوانە- ساڵانە كۆمەگ بژیویان بۆ بڕیبووە و دراوێكیان پێ دەگەیانـد. لـەناكاودا مـەرگ كۆمـەگی پێكـرد و ژیانی لە شرور بڕیەوە و سێ كوڕی لە دوو مان: ئەزەر بەگ، قلیج بەگ و حەسەن بەگ.

ئەزەر بەگ كوڕی سوڵتانعەلی

لە دیوانی شاسوڵتان مـحەمەدەوە فەرمانڕوایی دونبوڵی پێدرا و كرا بە جێنشینی بابەكەی. لـە پـاش ئەوەی كە عوسـمانی چنگیان بە سەر یەریواندا گرت و دەبەر چەنگی سەنان پاشای وەزیریان نا، ئەزەر بەگ و هێندێكیتر لە ڕۆملویی و چەمشكەزەك و ئەڵباوتی و سەعدلوتی -كە خەڵكی لای چغرسـەعد بوون و لە ڕیزی قزڵباشاندا سەركردەو پلەدار بوون- وازیان لە ئێـران هێنـا و پێیـان پێوەنـا و ڕوویـان كردەدەرگای گەردوون پەنای عوسـمانی و بەڕابەری سەنان پاشای چیغاڵئوغلی لە ئەرزەڕۆم بـە دیـتنی فەرهادپاشـای سـەردار سـەرفراز و لــە بـەزەیی پایەبـەرزی سـوڵتانەوە، ناوچـەكانی چـاڵدیران و سولەیـمانسەرا و سەگمەناباديان -وەك پێشوو- بە ئەزەر و قلیج بەگی برای بەخشی. سـەگمەناباد لـە پێشوودا شاتۆماسب و لە دوایەش سوڵتانی بەهەشتی خستبوویانە سـەر بارگیـری و درابـووە دەسـت مەنسوور بەگی مەحـموودی. مەنسوور بەگ ئەوتیی نەدەدا بە ئەزەر بەگ و تەفرەی دەدا. جـاری دووەم فەرهادپاشای سەردار فەرمانی بەرز و جوانی سوڵتانی بۆ وەرگرت.

ئەزەر بـەگ كـە هـەر ڕۆژی بـەرێ، كـاتێ دەهاتـە بـەر فـەرمانی ئاسـتانەی پاشـاوە، دەربـارەی سەگمەنابادەوە -كـە هـەر زۆر لـە مێژینـەوە دونبـوڵی بـە سـەر ڕاگـەیون- دەگـەڵ سـەنانپاشـاڕێك

کەوتبوون و سەرباریش فەرمانی بەرزی سوڵتانی لەو بارەوە وەرگرتبوو، ویستی بە زۆری بازووی خۆی فەرمانەکە بخاتە کار و مەحموودیەکان ناچار بکا بێنە بەربار، دژایەتی کەناراپان -کە وەك سکڵی ژێر کا مابوو- بە فووی شەڕانی و شەڕخوازان گەشایەوە و گڕ و بڵێسەی ئاژاوە لە هەر دووك لاوە گڕشەی کرد و لە هەر دوو لا لەشکریان لێك کرد و ڕم و شیریان لێکتر کێشاو کێشەو هەرا دەستی پێکرد و پێکداهاتن. نەزەر بەگ و حوسێن بەگی[1] برای و هەشتا پیاوی سەرناسی دونبوڵی لەو شەڕە وە بن گڵ خزان.

قلیج بەگ کوڕی سوڵتانعەلی بەگ

لە پاش کوژرانی برایانی، دەگەڵ خزم و کەیخودایانی هۆزی دونبوڵیدا ڕوویان کردەنەرزەڕۆم و چوونە خزمەت فەرهادپاشای سەردار و هاواریان بۆ برد و سەرداریش مەنسوور بەگ و سەرناسانی مەحموودی -کە لە شەڕدا دەستیان هەبوو- هەمووی هێنانە دیوان و نووسەری ئەم ڕووبەڕانەش لەو کۆڕەدا جیّ درابوو.

دەس کرا بە تۆژینەوە و دەرچوو کە ماکی ئاژاوە دوو فەرمانی دژی یەك بوون کە سەردار دەمشتی هەر دوو لای نابوون و دەستی لە پشتی هەر دوو دژدا بوو.

دزەکەم پاسەوانەکەی خۆم بوو	بواری شاندام کە تیّ کەتم، گۆم بوو
ئەوی پێم وابوو حاجی شێخەمەدە	لە بنەوە ناوی خواجە شالۆم بوو

سەرەنجامی کار سەرداری دادکردار ورتەی لە دەم نەهاتە دەر و بە دادرەسێنی ڕەوای وە بن پاڵنیمی کەوای داو بەرانبەر بە فەرموودەی: ئاشتی تازە ناژینەوە! باشتر وایە ئاشت بینەوە. خۆی کردەبەریوان و لە خوێنخوایی پەژیوان کردنەوە و پێکی هێنان و بڕیاری بۆ دان کە مەنسوور بەگ سەگمەناباد بەجێ بێڵیّ و حاجی بەگی ئەوەی حاجی بەگی هەموڵێی پیّ ڕابگا و قلیج بەگیش چاڵدیرانی پیّ بسپێرن و هەموو لایەك خۆ لە شەڕ و دوژمنایەتی ببوێرن. دونبوڵیەکان چاری ناچار بەو

١- دمپێشدا بە حەسەن ناو برا. هەژار

کوێخایەتیە گورگانەی کە لە پرسەگورگانەیەك زیاتر نەبوو، ڕازی بوون و گەڕانەوە.[1]

١- شەرەفنامە باسی ئەو بنەماڵەی تا ئێرە هێناوە. ئەمیـن زەکی لە *تاریخ جهان‌نمای* تورکی وەرگرتووە، دەڵێ: ئەم ئەمیرە هەموو کوردستان و ئازربایجان و ئەرمەنستان و مەڵبەندی هەکاری دەژێر فەرمانـدا بووە و پاتەختیشی خۆی بووە؛ ئەمیرفەرەیدونیشیان پێ گوتووە. ساڵی ٨٦٠.ك (١٤٥٦.ز) مردووە. ئەمە دەگەڵ شەرەفنامەدا یەکتر ناگرنەوە و مێژووەکەیان نزیکەی چەرخ و نیمێکی نێوانە. جەمیل لە *تاریخی دول و ئەماراتی کوردی* و *مشاهیرالکرد و کردستانی* ئەمین زەکی و لە *تاریخی دونبولی*، نووسینی شازادەنادرمیرزای قاجار و لە کتێبی *ناودارانی کوردی* حوسێن‌حوزنی موکوریانیدا باس لە چەند دونبولیەکەوە کراوە کە گێڕانەوەیان بێ بەهرە نیە.

میربەهلوول کوڕی میرفەرەیدوون

جگە لە وڵاتی دونبولی، تەبەرستان و داغستانیشی هەبووە و خۆی کردۆتە پەیرەوی شێخ‌حەمیدەری سەفەوی و ساڵی ٨٨٠.ك (١٤٧٥.ز) کە شێخ حەیدەر و شاخەلیلی ئاق‌قۆینلوو بە شەڕ هاتن، ئەو لەو شەڕەدا کوژرا.

میرڕۆستەم کوڕی بەهلوول

لە تەمەنی یازدەساڵان کرا بە جێنشینی بابی و شاوێردیشیان پێ‌دەگوت. ساڵی ٨٩٨.ك (١٤٨٩.ز) کە شێخ‌حەیدەر پەلاماری داغستانی داو شکاش، ڕوستەم لە چۆمێکدا خنکا.

میر بەهرووز کوڕی ڕوستەم

دێر زەمانێك میر بووە و نازناوی سولەیمان خەلیفەشی هەبووە. ساڵی ٩٤٥.ك (١٥٣٩.ز) کە شاتەزماسب و سولەیمانی قانوونی لێکیان دا، بەهرووز دەگەڵ شای ئێران بوو. ساڵی ٩٨٥.ك (١٥٧٧.ز) مردووە.

ئەییووبخان

ئەوەی بەهرووزە و کوڕی سولەیمانخانە. پاش بابیری بوو بە مەزنی دونبولیان و هەڵیشیدا. شا نازناوی بەگلەر بەگی دایە و پاشان کردیە سوپاسالار؛ چونکە زۆری بە نازا دیت. ساڵی ٩٤٤.ك (١٥٨٥.ز) مرد.

شابەندەرخان کوڕی ئەییووب

ئەویش ماوەیەك مەزنایەتی کردووە و لە پاشان مردووە.

بەهرووزخان کوڕی شابەندەر

زۆر لە شاعەبباس نزیك بوو؛ سولەیمانخانی دووەمیشیان پێ‌دەگوت. کە سوڵتان مراد هاتە سەر ئازربایجان، دەگەڵ لەشکری شاسەفیدا بوو. دوایەش کە ئەحمەدپاشای والی بەغدا پەلاماری ئێرانی دا، ئەو ئازا و چاونەترساوە لە چیای هەکاری دژی فەرهادپاشا شەڕی دەکرد. ساڵی ١٠١٤.ك (١٦٠٥.ز) مرد.

دوور نیە سولەیمان خانی دونبولی کە خاوەنی چورس و سەڵماس بووە و محەممەدپاشای کوڕی زاڵ ←

← پاشای حاکمی ئەرجیش و عادلجەوازی بە دیل گرتووە، ئەو بەهرووزە بێ.

عەلیخان کوڕی بەهرووز

نازناوی سەفی قولیخان بووە. کە سوڵتان مراد هاتە ئازربایجان، ئەو دەگەڵ شاسەفی بە گژیدا چووە. کە فەرهاد پاشا بۆ کوردستان هات، عەلیخان زۆر نازایانە لە چیای هەکاری بەرەنگاری بوو، کە ئەحمەد پاشای والی بەغدایە بەرەو ئازربایجان دەهات پەیمانی دۆستانەی دەگەڵ بەست و کێشمیان نەما و هەتا مرد ئازربایجان و ئەرمەنستانی دەبەر دەستا بوو.

مورتەزا قولیخان کوڕی عەلیخان

شاعەبباسی دووەم بە یارمەتی ئەو چووبووە سەر تەخت. جا لە بەر ئەوە زۆری خۆش دەویست. بەڵام لە دوایی غیاس بەگ دەرماندلوی کرد و مراندی.

غیاس بەگ کوڕی عەلیخان

لە شوێن برای بوو بە میر و شاعەبباسی دووەم زۆری رێز لێدەنا؛ ناردیە سەر قەندەهارێ. بەڵام بە شکاوی گەڕاوە و زیانی زۆر بە ئێران گەیشت و لە رووی ئەمەت بێتە لای شا. بەڵام شا هێندێك گوندی لای کاشانی دایە و دەگەڵ خزمانی چوونە وێندەرێ و هۆزی زەرزابی لەوان کەوتوونەوە و فەتحعلیخان مەلیکوشوعەرای دەورەی قاجار و مەحموودی کوڕی لەو بنەماڵەن.

شاباز خان کوڕی مورتەزا قولیخان، کوڕی ئەییووب، کوڕی سولەیمان خان

ساڵی ١١٢٢.ك (١٧١٠.ز) بوو بە میری دونبوڵیان؛ بەڵام لە رۆژگاری شاسولەیمان و شاسوڵتان حوسێندا، خۆی کردەگۆشەنشین و شێخایەتی دەکرد. ساڵی ١١٤٤.ك (١٧٣١.ز) کە عەبدوڵلا پاشای عوسمانی هاتە سەر خۆی، خۆی دەقەڵا پەستاوت و ماوەیەك هەروا ما و ناچار خۆی بە دەستەوە داو دەگەڵ سیوهەشت خزمی کوژران.

میر ئەحمەدخان کوڕی مورتەزا قولیخان

نادرشا کردیە میری دونبوڵی و بانگی کردەلای خۆی و بە تەگبیری شا بە سەد هەزارماڵەوە هات و حوکمی خۆی بە سەر خۆی و مەرەند و چەمی ئاراز و تەورێز و سەڵماس و قەرەجەداغدا سەپاند و خودادادخانی لە تەورێز وەدەرنا و ئەحمەدخانی برازای بە دیل گرت و شاری خۆی زۆر ئاوەدان کردەوە و گومبەزی پیرۆزی عەسکەری و دیوانی حوکمات و چەند مزگەوت و باغچەی گشتی دوور لە شار و شارێی پان و درەختکاری و دوو کارێزی نزیك رێگا، کاری ئەون.

پیاوێکی ئازا بووە و دوژمن خۆی لە بەر نەگرتووە و دەگەڵ خزمانیدا زۆری چاکە کردووە. دەورانێکی زۆر حوکمی کردووە و لە ئەنجامدا برازاکانی لێ دەخەفتان؛ رۆژی چوارشەمە ١٤ی مەولوودی ساڵی ١٢٠٢.ك (١٧٨٩.ز) بە ناوی بانگێشتن، خۆی و سێ کوڕی چوونە ماڵی یەك لەوانە و زۆر لە هەواڵی پیلان گێڕان هاتبوونە پێشوازی. لە هەیوانێکدا رۆنیشتبوو کە زانی دەدار کەوتووە، لە کۆشکەوە خۆی ←

→ هەڵداشت و کەوتنە شوێنی و دیتیانەوە و بە چەند گوللەیەك کوشتیان و لە مزگەوتێکی دەسکردی خۆیدا ناشتیان. هەر ئەو ڕۆژە کەلبالیخانی کوڕە گەورەشیان لە هەیوانی ماڵەکە کوشت و حوسێنخانی کوڕیان گرت و بە تەما بوون جەعفەر قولیخانی براشیان دەست کەوێ؛ بەڵام ئەو هەڵات و نەگیرا.

میرئەحمەدخان هەموو ساڵێ هەزار تمەنی باج بە کەریمخانی زەند دەدا.

حوسێنقولیخان کوڕی میرئەحمەد

ئامۆزاکانی گرتبوویان. جەعفەری برای خۆی گەیاندەناو هۆزەکان و لە بیست ڕۆژدا لەشکری زۆری پێکەوە نا و هاتەوە سەر پسامامان. خەڵکی خۆیە کە زانیان ئەو هێزی زۆرە و ئامۆزاکانیشیان دەدزا، بەر لە لەشکر ئەوان ڕاپەڕین و هەموو ئامۆزاکانیان بە ماڵ و منداڵەوە لە ناو برد. جەعفەرقولی حوسێنقولیخانی لە بەند دەرخست و کردیە جێنشینی بابی و کەریمخانی زەندیش پەسندی کرد.

ساڵی ١٢٠٥.ك (١٧٩١.ز) کە ئاقامحەمەدیقاجار هاتە ئازربایجان، حوسێنقولیخانی ڕەگەڵ خۆی خست. بەڵام چونکە لێی دەترسا، ماڵ و منداڵی بە بارمتە بردەقەزوین. لە پاشان تەوریز و خۆی نایە بەردەست.

ساڵی ١٢١٣.ك (١٧٩٨.ز) کە فەتحعەلیشا پەلاماری ورمێ‌دا، حوسێن قولیخان بانگێشتنی کرد و نان و خوانێکی ڕازاندەوە کە وێنەی نەبینراوە. هەر ئەو ساڵە دەگەڵ جەعفەرقولیخانی برای بوو بە شەڕیان و جەعفەرقولی شکا و دایە چیای هەکاری.

حوسێنقولی زانا بووە و لە بژیشکی و هەندەسە و ئەستێرەناسیش سەری دەرچووە؛ گەشەی زۆری بە وڵات داوە. ساڵی ١٢١٣.ك (١٧٩٨.ز) مردووە و فەتحقولیخانی شاعیر شەپۆڕنامەیەکی زۆر بەرزی بۆ داناوە.

جەعفەرقولیخان کوڕی میرئەحمەد

گوتمان: دوای هەڵاتن هاتەوە خۆی و تۆڵەی باب و برای کردەوە و حوسێنی برای کردەمیر. مانگی مەولوودی ساڵی ١٢١٢.ك (١٧٩٧.ز) فەتحعەلیشا کردیە والی تەوریز و خۆی؛ بەڵام ئەو شای بەجێ نەهێشت. ساڵی دوایە کرا بە حاکمی ئازربایجان و لە تارانەوە هات. سادقخانی میری هۆزی شکاك لە ترسانی، سەراب و سەردەرۆ و گەرمەڕوودی بەجێهێشت و ڕووی کردەلای شیروان؛ بەڵام کاتێ هاتە تەوریز، پیاوماقووڵی کۆ کردنەوە و زۆری دڵخۆشی دانەوە و نامەی بۆ سادقخان نووسی و هێنایەوە و هەر دوولا دژی قاجاران پەیمانێکیان پێکەوە بەست. محەمەدقولیخانی ئەفشاریش سوێندخۆریان بوو. ئەمیرحوسێنی ئەفشاری برازای، ڕاستی لێ گوتن و فەتحعەلیشا لەشکری ناردەسەر و هێزەکانی لێ بڵاو کرد. ئەمجار ساڵی ١٢١٣.ك (١٧٩٨.ز) شکاك و دونبوڵی و هێندێك یەزیدی ڕەگەڵ خۆ خستن و بە گژ حوسێنقولیخانی برایدا هات و دەرۆستیشی نەهات. هەر ئەو زستانە براکەی مرد و بە لەشکرەوە هاتەوە خۆی و پێشوازی کرا و زۆری دڵخۆشی خەڵکەکە دایەوە و خەڵاتی زۆرانی کرد و لە سەر تەختی میرەتی ڕۆنیشت. نامەی بۆ فەتحعەلی شا نووسی کە قۆڵی بۆ لە سەر بکێشێ. ئەویش مەرجی بۆ دانا کە ←

← یەك لە كورانی بە بارمتە لە تاران دانیێ. كوڕێكی خۆی نارد كە بچێ و لە ڕێگەدا تووشی عەبباس‌میرزا هات، كە كرابووە بریكاری شا و بە لەشكری زۆرەوە دەهاتە تەورێز تا بیكاتە بنكەی خۆی. عەبباس‌میرزا كوڕەكەی زۆر بە قەدرەوە بەرەو تاران بەڕێكرد؛ پیاوی خۆشی ڕەگەڵ خستن. دوایە نامەی بۆ جەعفەرقولی‌خان نارد كە بێ و لە تەورێز بیبینێ. جەعفەرقولی لای وابوو داوە و بۆی نراوەتەوە؛ نەهات و خۆی بۆ شەڕ ساز كرد. برایەكی كردەحاكمی خۆیە و بۆ خۆی بە لەشكرەوە هات و بە ناو هۆزەكانی شكاك و یەزیدی و سپیكیدا گەڕا و پازدەهەزار كەسێكی لە دەوری خۆی هاڵاند و بەرەو عەبباس‌میرزا بزووت. لەو دەمەشدا عەبباس‌میرزا چووبووە سەر قەڵای هود، كەخانەبدال‌خان لە لایەن جەعفەرقولی‌خانەوە دزداری بوو. قەڵای هود خۆی لە بەر نەگرت و خانەبدال ڕای‌كرد و ڕووی كردەخۆیە. قەڵای هود تاڵان كرا و خەڵكەكەی قەڵاچۆ كران. جەعفەرقولی‌خان شاوی زۆری خستە سەر دەشتی سەلماس و حەوتەم ڕۆژی مانگی مەولوود دەگەڵ دوژمن ڕووبەڕوو بوو. لەشكری دوژمن دوو چەندانی لەشكری ئەو بوو. زۆریشی زیان لێدان؛ بەڵام تا سەر خۆی لە بەر نەگرتن و ڕایكرد و خۆی لە قەڵای ماكۆ قایم كرد. عەبباس‌میرزا چووە سەر خۆیە و خاپووری كرد و زۆری كوشتن و لە دواییشدا پیرقولی‌خانی قاجاری بە سەرەوە دانا و هاتەوە تەورێز.

جەعفەرقولی‌خان دەگەڵ دەوڵەتی ڕووسدا ڕێك كەوت و هێزیان دایە كە وڵاتی خۆی لە داگیركەر وەرگرێتەوە. سەرەتای ساڵی ۱۲۲۰.ك (۱۷۹۵.ز) عەبباس‌میرزا كە زانیبووی دەوڵەتی ڕووس كۆمەكی دەكا، هەموو میرەكانی بەردەستی خۆی لێ دەنگدا كە لە پڕ هێرشی بۆ بەرن. بەڵام جەعفەرقولی‌خان بێ‌خەبەر نەبوو؛ زۆر باشی خۆ لێ ساز دابوون. هەتا ساڵی ۱۲۲۸.ك (۱۸۱۳.ز) شەڕ لە نێواندا هەر بەردەوام بوو.

لەو ساڵەدا جەعفەر قولی‌خان بۆ كۆمەگی مستەفاخانی تالشی چووە شیروان. لە ناوچەی شەكی لەشكرێكی قاجاریانی وەبەرهات و زۆری شپرزە كردن. عەبباس‌میرزا كە ئەمەی زانی، پیرقولی‌خانی قاجاری بە لەشكرێكی زۆرەوە ناردەسەر ڕێی. بەڵام ئەوانیشی هەڵلاداد كرد و زۆریەی زۆری لە ناو بردن. هەرچی لە كوژرانیش خەلەست، بەرەو ئەردەوێڵ قاچاندیان. عەبباس‌میرزا ئەمجار هەر خۆی لەشكری هێنا و ڕووی كردە شەكی. جەعفەرقولی‌خان لەو دەمەدا لە ناوێنزغلان هەڵیدابوو؛ كە زانی لەشكر هاتووە، نیوەشەوێك لە نەخافڵ بە سەریدا دان و كردنیە ناودڕكان. عەبباس‌میرزا لە ئەسپ گلا و چەند برینێكی هەڵگرت و تاقەسوارە خۆی دەرباز كرد. هەرچی هەبوو لە گرانبار و جبەخانە و ئابدارخانە، هەمووی وەگیر كوردان كەوت. سوپای ڕووسیش ڕیلنز و قەرەباغیان داگیر كرد.

ساڵی ۱۲۳۰.ك (۱۸۱۵.ز) جەعفەرقولی‌خان كە شەكی و خۆی گرتبوو، كوڕی خۆی لە سەر دانان و هاتەوە ماكۆ و لەوێ مرد.

ئەجەفقولی‌خان كوڕی شابازخان

نادر شا كردبوویە یەك لە سەركردەكانی لەشكری و والی تەورێزیش. شاعیر و نووسەر بووە. ←

← ساڵی ١١٩٦.ك (١٧٨٢.ز) مردووە.

شازادەنادرمیرزای قاجار دەڵێ: کوڕی مورتەزاقولیخان و برای ئەحمەدخانی ناو براوە و پیاوێکی نەبەرد و بە زیرەك و ناوەدانی دۆست بووە. شووروەی تەوریز ئەو کردوویە و گەلێك دام و دەزگای گەورە و دیوانی حوکمات -کە ئێستا دەفتەرخانەی شاهی پێ دەڵێن- کاری ئەون و میری میرانی تەوریز و دەوروبەری بووە. ئەو جێیانەی کە بەرانبەر بە فەرمانێکی کەریمخانیزەند بە دەستیەوە بووە و ساڵی ١١٧٧.ك (١٧٦٤.ز) مانگی قوربان دەفەرمانێنامەکەدا نووسراوە، ئەوانەن: ئەتراب و ئالان و براغوش و ئەرونەق و میهرانروود و سەردەسەحرا و موسنعان و ویدهر و حاکمروود و برووجرد و دهخوارقان و ڕوودقات و بدوستان و نوجان و دەوروبەری و گەرمروود و سەراب و هەشتروود و مەرەند و گرگر و زنووز. دەشڵێ: دەبێ بنکەی فەرمانڕەوایەکەی تەوریز بێ و کاروباری هۆزەکانی شکاك و هیتەریش و خێڵەکانی تورکمانیش ڕاپەڕێنێ و ساڵانە دەهێ هەوسەد تمەن -بەدرە لە دراوی تەوریز- بە دەرباری بەرز بگەیەنێ.

ئەو میرە کوڕی زۆر بوون؛ بەناوبانگیان خودادادخان، ئاقامحەمەدخان و عەبدولڕەزاق بەگە.

ئەمیرخودادادخان کوڕی ئەحمەدقولی

کە باوکی مرد، ئەمیرئەحمەدخان کردیە جێنشین. بەڵام زۆر لە سەر حوکم نەما؛ چونکە لە ئەمیرئەحمەدخانی مامی یاغی بوو. ئەویش چل هەزار چەکداری هێنا سەر و لە چیای سورخاب لەشکریەزی کرد. خودادادخان لە قەڵای تەوریزدا خۆی داگرت و دەهەزار کەسی دژی مامی هەبوو. میرئەحمەدخان دەوری تەوریزی بەرنەدا هەتا گرتی و بردیە خۆیە و پاشان بەرهەڵدای کرد و پەیمانی دۆستایەتیان بەست.

عەبدولڕەزاق بەگ کوڕی ئەحمەدقولی

دۆستی هەرە نزیکی عەبباسمیرزا بووە و لە شاعیرە ناودارەکانیەتی و نازناوی مەفتوون بووە و چەند کتێبی داناون کە لەوانە: *مآثرسلطانی در حالات سلاطین قاجار از بدو تأسیس تا سنه ۱۲۴۱*، کە بە فارسیە و لە تاران چاپ کراوە. هەروەها دەستنووسێکی بە ناوی *تاریخ دنابله* هەیە و لە کتێبخانەی شاهانەدا لە تاران نوسخەیێکی هەڵگیراوە. چەند شتیتریشی نووسیون. ساڵی ١٢٤٣.ك (١٨٢٧.ز) مردووە.

بەهائەدینمحەمەدئاقا

کوڕی عەبدولڕەزاق بەگ، زانایەکی لە زەبر و شاعیرێکی داهێنەر بووە. لە دوارۆژەکانیدا حاکمی تەوریز بوو. دیوانی شێعری زۆر تەڕ و ناسکی هەیە و کوڕێکی بە ناوی کوچلەخان لە پاش بەجێ ماوە.

فەتحعەلی کوڕی خودادادخان

ڕەنگە هەوێ کە سەر بە هۆزی زەرڕابی دونبولیە و ئەمیروشەعرای دەرباری قاجار بووە.

شابازخان کوڕی مورتەزا قولیخان

میری میرانی شیراز بوو. ساڵی ١١٢٥.ك (١٧١٣.ز) کرایە ئەمیری هەموو کوردەکانی ←

→ نازربایجان و له دژی کەریمخانی‌زەند، بوو بە هەوالی فەتحعەلی ئەفشار و لە شیراز گیرا و دوایە کەریمخان بەربدا و کچەکەشی بۆ ئەبولفەتحخانی کوڕیخۆی هێنا. مـن لام وایە هەر ئەو شابازەیە کە خۆی کردمشێخ. هەژار

مەحموودخان کوڕی شاباز

بیبوو، میری میرانی ئیسفەهان. شاعرێك بوو ملەی دەگەڵ ئەنوەری بەناوبانگ دەکرد. هێندێك زانست و هونەری تریشی دەزانیـن. سالی ١٢٦٠.ك (١٨٤٤.ز) مرد.

شابازخان کوڕی مەحموود

لە رۆژگاری ناسرەدین‌شادا میرلیوا بوو. پاشان کرا بە میری میرانی ئیسفەهان.

مەحەمەدسادق‌خان کوڕی حوسێن‌قولی

میری میرانی نازربایجان بوو. کە فەتحعەلی شا مرد، وازی لە حوکم هێنا.

ئیسماعیل‌خان کوڕی جەعفەرقولیخان

بارکی لە سەر شەکی داناببوو. کە ئەو مرد، خەلکەکە لێی راپەڕین و لە فەرمانی دەرچوون. سوپای ڕووس کۆمەگی کرد و شۆڕشگێڕان بلاو بوون و خەلکەکەش کڕ بوون و بە سەریانەوە مایەوە.

ئەمیرئەرسەلان کوڕی ئەمیرئەحمەدخان

لە پاش مەرگی جەعفەرقولی برای، پەنای بە عەبباس‌میرزا برد. سالی ١١٤٣.ك (١٧٣٠.ز) سوپای ڕووس نازربایجانی گرت و عەبباس‌میرزا قەدەرێك لە خزێنە ماتەی هەلگرت و لەوێشی هەلنەکرد و قەلای بەو ئەسپارد و بۆ خۆی هاتە سندووس و ساین‌قەلا. ئەمیرئەرسەلان دەگەڵ بسکاویچی سەرکردەی ڕووس پێك هات و خزێنەی دانێ و بۆ خۆشی لە باتی ڕووس بە سەری رادەگەیشت. کاتێ ئێران و ڕووس پێك هاتن، خزێنە هاتەوە بەر حوکمی ئێران و ئەوی هەر لە سەر بوو هەتا مرد.

سولەیمان‌خان کوڕی ئەرسەلان

کە بارکی هاتە بەر فەرمانی ئێران، ئەویش هاتە ناو ڕیزی میرانی سەر بە دەولەت و خۆی خۆشەویست کرد و سالی ١٢٦٢.ك (١٨٢٦.ز) کردیانە کاربەدەستی بەستام و شاهڕوود و سالی ١٢٦٦.ك (١٨٣٠.ز) لە ولاتی خوراسان بە سەر شاری تووربەت رادەگەیشت. جەمیل

بەندی دەیەم[1]

فەرمانڕەوایانی کەلهوڕ

ئەویش سێ لکی لێ دەبێتەوە

قسەقوت و نەقالآن و عەودالآن و سەرقالآنی هەڵوەدای شوێن شوێنەواری کوردەواری، وەچە و تۆمی سام و زاڵ و ڕوستەمی بە گورز و گۆپاڵیان -کە هور- هور بە بیر دۆزیوە و سەر بەوردی کەلهوڕانیان

١- لە بەندی شەشەوە هاتۆتە سەر بەندی دەیەم. بەندی حەوتەم و هەشتەم و نۆیەمی هەڵبواردووە! کە دەبوایە باسی زەرزا و ئەستونی و داسنی بوایە. ئیتر شەرەفخان خۆی لێ بواردوون، یان لە ناو دەستنووس دەرچوون، بۆ ئێمە بەرپیوارە. بەڵام هەر دەستنووسێك کە دەستکەوتووە، ئەو سێ بەندەی تێدا نەبووە. ئێمەش جارێ دەربارەی زەرزا و ئەستونییەوە شتێکی وا نازانین کە شیاوی باس بێ؛ بەڵام لە مەڕ داسنیانەوە کەم تا کورتێکمان هەڵکڕاندووە و لە کتێبەکانی *تاریخی سۆران* و *تاریخ الدول والامارات الکردیە* و *الیزیدیون فی حاضرهم و ماضیهم* ئەوەندەمان دەسکەوتووە کە دەڵێن: هۆزی داسنی (یەزیدی) بەرفەرمانی پێشەوا ئایینیەکانیان بوون و هەموولیان شێخعەدیە و دوای ئەو، شێخحەسەنی کوڕیەتی؛ کە بەدرەدینلۆلۆی خاوەنی مووسڵی لێ ترساوە و گرتوویە و لە قەڵای مووسڵدا بە ژێ کەوان خنکاندوویە. لە ڕۆژگاری تەیموورلەنگدا میر عیزەدینبۆتانی هێرشی بۆ بردوون و لە ڕۆژگاری سوڵتانقانسوەی غوری چەرکەسیدا، شێخ عیزەدینیەزیدی سەرەرای یەزیدیان میری کوردەکانی نێوان حەڵەب و حەما بووە و لە زەمانی سوڵتانسەلیمی عوسمانیدا لە سەر کار لابراوە، دوای ئەوەش کە سوڵتانسولەیمانی قانوونی -بە گزیکاری- عیزەدینشێری میری هەولێری لە ناو بردووە، حوسێن بەگی داسنی بە سەر هەولێرەوە داناوە و سەیفەدینی برای عیزەدین دەگژی ڕاچووە و دەریپەڕاندووە و ئەو خۆی کوتاوەتە ئاستانە و لە پاداشتی هەڵاتنەکەی، تورکان خنکاندوویانە. لە دوای ئەوەش یەزیدی هاتوونەوە هەولێر و ئەمیرقولی بەرەنگاریان بووە و کوشتاری زۆر لە هەر دوولا کراوە. ئیتر تا زەمانی میری ڕەواندز باسیان نیە. ئەو پەلاماری دان و سەردارەکەی گرتن و لە ڕەواندز بەندی کرد و زۆریشی لێ کوشتن و تالآنی زۆریشی هێنان.

سالی ١٣٠٨.ك (١٨٩٠.ز) یەزیدی لە دەوڵەتی عوسمانی هەلگەڕانەوە و کوشتارێکی بێدادیان لێ کرا و زیارەتەکانیان لێ داگیر کرا و کرانە فێرگەی موسوڵمانان و پاشان وازیان لێ هێنان.

سالی ١٣٥٤.ك (١٩٣٥.ز) لە دژی سەربازگری، دەگژ حوکومەتی عێراق ڕاچوون و سەرکوتیان کردن. جەمیل

بە بەر مێشکا تێپەڕیوە- لایان وایە تیرەیەکن لە تۆرەمەی گۆدەرزی[1] گیو[2]؛ کە ئەو گیوە لە ڕۆژگاری پادشایانی کەیانیدا بە سەر بابل[3] ڕادەگەیشت؛ کە ئێستا پێی دەڵێن کوفە[!] گیو کوڕێکی بوو ناوی ڕەهام بوو. لە سەر فەرمانی بەهمەنی‌کەیانی[4]، لەشکری بردەسەر شام و قودس و میسر و ملی لە وێرانکاری و کوشتار و زۆرداری نا و هێندەی بەنی‌ئیسرائیل کوشت کە بە خوێنیان ئاشی گێڕا. مێژووناسان ناویان ناوە بەختونەسر و لە پاش ئەوە کە ڕێڕەوی خۆی تەخت کرد، چووە سەر تەخت و لەو ڕۆژەوە ئەو مەڵبەندەبە دەست بەرەی ئەوەی ئەوە و ئەو هۆزی لەوان کەوتەوە، ئێستا بە گۆران ناسراون.[5]

١- دوو پادشای ئەشکانی و دوو پاڵەوانی ئێرانی ناویان گۆدەرز بووە: ١- شاپوور، کە پیاوێکی بەدفەڕ بووە و کلیسا و پەرستگای خاپوور کردوون و یەسوع پێغەمبەر لە ڕۆژگاری ئەودا هاتۆتە سەر دنیا ٢- گۆدەرز کوڕی ئێرانشا ٣- گۆدەرز کوڕی قارۆون، کوڕی کاوەی ئاسنگەری بەناوبانگ. ٤- گۆدەرز کوڕی گەشواد، کوڕی گیو؛ کە ئەو گیوە وەزیری کەیکاوس بووە و ڕەنگە شەرەفخان ئەمەیانی نیاز بێ. ئەو گۆدەرزە دوو کوڕی بە ناوی گیو و ڕەهام هەبووە. کەوابێ گۆدەرزی گەشوادەنە گۆدەرزی گیوە.

٢- سەرکردەیەکی بەناوبانگی کەیکاوسە و خزمی ڕوستەم و باوکی بیژەنە و ڕەهام برای بووە و پیاوێکی‌تریش بە ناوی گیو، فەرمانڕەوای خاوەرزەمین و پاڵەوانی خوسرەوی کوڕی سیاوش بووە.

٣- پایەختی کلدانیانە و دەڵێن ئەوسا ملیۆن و نیوێک خەڵکی تیا ژیاوە و گەورەترین شاری دنیا بووە. کوفە دوور لەوێ دامەزراوە و ئێستاش بابل هەر بابلە و کوفە لە بابل جیاوازە و دوو کیلۆمیتری ئەجەفە.

٤- بەهمەن ئەسفەندیاری کەیانی، نازناوی ئەردەشیر بووە. کتێبی *اخبارالدول*، ڕووپەڕ ٣٥٠ دەڵێ: بەهراسب (بیوراسپ) ڕەهای ناردوە؛ بەڵام ڕاست نیە؛ چونکە بیوراسپ زەحاکە. *مروج‌الذهب* و *برهان‌قاطع* دەڵێن: لوهراسب ئەوەی کەیقوباد ناردوویە. جەمیل

٥- نازانم بۆچی یەك لە چوار لکی کورد ناوی کەلهوڕی لێنراوە؛ بەڵام خویایە کە ئەو تیرە سەر بە کلاهوری پاڵەوانی فەرمانڕەوای پێشووی مازەندەرانن و کەیکاوس ویستی بیخاتە ژێر فەرمانەوە و بە ڕوستەمی زاڵدا نامەی بۆ نارد و فەرمانڕەواکە زۆر درشتی جواب داوە و هەڕەشەی کرد. بەڵام کلاهوری وای کرد کە دانەوێنی و گوتی: ئێمە دەرۆستی ڕوستەم و پاڵەوانەکانی نایەین. شانامە لە چەند جێگەیەکدا ناوی ئەو کلاهورەی هێناوە؛ وەك دەڵێ:

کلاهور کە لافاوە بۆ لەمپەران	هەموو نازی هەر بەو بوو مازەندەران
یان دەڵێ: کلاهور پەیا بوو وەکوو شێری نێر	سەری دالە سەرداری ئازا و دلێر
یان: کە پەنجەی دەپەنجەی کلاهور پەراند	هەموو ناخونی وەك خەزەڵ هەڵوەراند

←

← وێشدەچێ لە ناوی «کەڵوەران» وەرگیرابێ، کە بە کەڵەگا دەڵێن. کەڵور و گۆڕان یەك تیرە نین؛ بە بەرەباب لێك جیان؛ بەڵام پێکەوە دەژین. جەمیل

*خلاصە تاریخ کرد و کردستان*ی ئەمین زەکی، تەرجەمەی عەونی، چاپی بەغدا، ڕووپەڕ ٣٩١، لە پەراوێزەکەدا لە ڕاونسون دەگێڕێتەوە و دەڵێ: کالا و کەڵهوڕ لێك نزیکن. کەڵهوڕ خۆیان زۆر بە ڕەگدار دەزانن و لایان وایە وەچی ڕەهامن؛ کە ئەویش بەختونەسری بەناوبانگ و داگیرکەری دەوڵەتی جوولەکەیە. لە ڕاستیشدا ناوی جوولەکانە لە ناو کەڵهوڕاندا زۆرە و دووریش نیە تایبەتی جوولەکەشیان هێندێك دەناو خزابێ. هەژار

لکی یەکەم
فەرمانڕەوایانی پلنگان[1]

لە ناو ئەوانەدا چوار پیاو بوونە خاوەن ناو و لە لای مەردم ناسراون:

غەیبوللا بەگ

پیاوێکی خواپەرست و کارپەسەند و هونەرمەند بوو. پاشماوەی ئەو قەڵا و ناوچەکانی دێودز و ئەودز و دزمان و کواە کوور و موور و کەلانە و نشوور و مراویدیمەنیان بە دستەوەیە و خۆشی هەر لە پێشوودا هاتە بەر فەرمانی شائۆماسب و لە پاشانیش لە سەر فەرمانی مردن، مرد.

محەمەد کوڕی غەیبوللا بەگ

بوو بە جێنشینی بابی و دیوانی شائۆماسبیش قۆڵی بۆ لە سەر کێشا. پیاوێکی دادگەر و هونەروەر و بەختەوەر و مەرد و ڕەند و خێروەمەند و زاناپەروەر بووە و فێرگە و نوێژگەی لە پلنگان دروست کرد و شائۆماسب کیژی لێ خواست و خزمایەتی دەگەڵ داخست. چەند ساڵێك بە سەربەخۆیی فەرمانڕەوای ناوچەکە بوو. چوار کوڕی بوون: میرئەسکەندەر، میرسولەیمان، سوڵتانموزەففەر و جەمشید بەگ. بە زیندوی سەر وڵاتەکەی لە ناو کوڕانیدا بەشکرد. ئەسکەندەری بۆ جێنشینی ناودێر کرد و لە پاشان مرد.

ئەسکەندەر بەگ

کە باوکی نەما، چووە قەزوێن و شائۆماسب پەیمانی بۆ نۆیکردەوە. لە ڕۆژگاری شائیسماعیلیش هاتە لای شاو ئەویش زۆری دەستی قەدرێ لێنا و لە بەزمیی بیزرانەوەی شاهانەوە کرایەوە فەرمانڕەوای پلنگان و بە دڵخۆشی و کامڕەوایی گەڕایەوە. بیست ساڵ بە مەزنایەتی ڕایبوراد و لە ئەنجامدا پەنجەی پلنگی مردنی دەکرکراگەی گەردنی هاڵا و ڕێکی کوشی و ناوی ژیانی پێ هێق

١- پالەنگان بنکەی وڵاتی کەلهوڕە و سەر بە سنەیە.

کرد و بۆ تاریکستانی گۆڕی نارد.

لـە مردن بەهرە نـادا خۆ بواردن　　　　مرۆخۆرێکە تێر نابێ لە خواردن

هەر کە ئەمیـرئەسکەندەر سەری ئاوا بوو، سولاغحوسێنتکلـو -کـە بـە بریکـاری شائیـسماعیل فەرمانڕەوای دینەوەر بوو- دەرفەتی لەو مەرگە هێنا و هاتە سەر قەڵای پڵنگان و ئەو قەڵایەی -کە بۆ ڕژدی و هەڵەمووتی لە هیچ هەردان وێنـەی نـەبووە- بـە زۆری زۆرداری گرتـی و جێـی ئەسـکەندەری گرتەوە.

سولتانحوسێن برای سولاغ -کە زۆر لە کاکی دەترسا- خۆی لە بەر چـنگی دزیـەوە و بـە دزیـەوە چووە شارەزوور و لە لای مەحـموودپاشای کـوڕی شەمـسیپاشـاخۆی دامەزرانـد. لـە پـاش مـەرگی شائیسماعیل -کە قزلْباش لێیان شێوا و دنیا ببووە هەرچی و پەرچی و هەر یەکەی لە ئاوازێك و هـەر سەرەی سازێکی دەژەند- سولاغحوسێن -کە نانــخۆری لـە مێژینـەی خانـەدانی وەلـیخـانیتکلـوی هەمەدان بوو- نانی خوارد، نانئێنی دڕاند و لە فەرمانی وەلیخانی سەرپێچی کرد و ئەویش سزای ئەو بێتـەکیەی ئایە مشت و گرتی و کوشتی. لەشکرەکەی شارەزووریش کێس و هەلیان لـە دەس نـەدا و پڵنگانیان لە بەر چەنگی بەرەی تکلویی دەرێنا و بنەماڵەی میـرەکانیش تا ئەوسا کەسـیان نـەمابوو؛ ئێستاکێ ناوچەی پڵنگان لە دیوانی عوسـمانیەوە بە بێگانە دەسپێردرێ.

لکی دووەم
فەرمانڕەوایانی دەرەتەنگ

لە ڕۆژگاری پێشیندا[1] بە ناوچەی حلوان دەناسرا. فەرمانداریێکی دەرەتەنگ -کە نووسەری ئەم پەڕانە بیستوویەتی زۆراب بەگە- پیاوێکی ئازا و دلێر و دەستودڵواز و جوامێر وسەرگەرم و بەزمیپك و نێر بووە. ناوچە و قەڵای پاوە و باسکە و ئالانی و قەڵای زنجیر و ڕوانسەر و دوان و زرمانێکی بە دەستەوە بووە و کە مردووە عومەری کوڕی جێی گرتووە.

عومەر بەگ

دەپێشدا تووش و چەمووش و دەست درێژکەر و خوێنڕێژ و بادەخۆرەوە و زۆردار بوو. لە دوایدا بەزەی خودا دەستی گرت و دەستی پێ لە گوناهان هەڵگرت؛ ئەو جار ببووە پارێزگارێك نوێژی لە سەر داوێن دەکرا. لەو کاتەدا کە سوڵتان سولەیمانخانی خەزاکەر دەستی بە سەر ئارامگەی بەغدادا گرت، عومەر بەگ هاتە بەر فەرمان و بەر بەزەی بەرێزەوی پادشاهانە کەوت و فەرمانی فەرمانداریەکەی لە دیوانی سوڵتانەوە بۆ نووسرا. لەو دەمەوە کە هاتە ناو ڕیز و کۆڕی نۆکەرانی هەرەبەرزی پادشاهی، هەرگیز لە ڕێی بەندەییدا -سەری موویەك- کلانەبووە و بۆ خزمەتێ کەس وانەبووە. زۆریش ژیا؛ لە ئەنجامدا لە دەریای بێ بنی مەرگا بەر شەپۆلی نەمان کەوت.

وای دانێ کە زۆر زەلام و بەرزی	زۆرزان و زرینگ و ڕێك و تەرزی
مردن کە گەڕی دەپیاوی هاڵا	نازانێ بڵند و کورتە باڵا

١- لە دەستنووسێکدا لە باتی ڕۆژگاری پێشین، نووسراوە: ڕۆژگاری کیسراکان. عەونی

قوباد بەگ

چ بۆ بوێری و ئازایی، چ بۆ دەست و دڵاوایی و چ بۆ قشتی و خوێن شیـرینی، گوڵی سەرتۆپی لاوانە و بژاردەی خاوەن ناوانە. جگە لە ناوچەی دەرەتەنگ -کە بەرانبەر بەو زۆرە، تەنگە- هەر لـە کەوشـەنی دێنەوەر بگرە هەتا بەغدای هێمنایيگە، دەبەر فەرمانی ئـەو دایـە. لەمـەڕ وڵـسات و پاتـاڵ و دراوی نەغدینە و ماڵ و هاوکار و یار و هەواڵەوە، لەو ناوە تاکی بێ‌تایە.

لکی سێهەم

فەرمانڕەوایانی ماهیدەشت

لە سەردەمی نووسینی ئەم نوسخە پەرێشانەدا، کەسێکی وام دەست نەکەوت کە شارەزای ماهیدەشت و ئاگای لە سەرگوروشتەی بێ. بەڵام کەم‌کەم لە دەماودەمم بیستووە کە بنکەی ئەو خانەدانە لە مێژەوە ماهیدەشت و تیلاوەرە[1]. زوربەی هۆز و تیرەکانیان خێڵەکین و خاوەن مەڕ و ئاژەڵدارن. لە بەرێدا وڵاتەکە دەبەر دەستی دوو برادا بوو: شاباز و مەنسوور. ساڵی ۱۰۰۲.ك (۱۵۹۲.ز) مەنسوور شابازی کوشت و هەموو هۆز و خێڵەکانی کوردەکانی ماهیدەشتی خستە ژێر دەست و ئێستا هەر خۆی لەو ناوەدا فەرمانڕەوای سەربەخۆیە.

شاباز کوڕێکی لە پاش بەجێ‌ما بە ناوی ئەلقاس؛ جارجار بە گژ مامیدا دێ. هەموو ساڵێ چل هەزار سەر ئاژەڵ لە میری ماهیدەشتەوە دەبێ بە دیوانی بەغدا بگا و مەنسوور پێی دەستەبەر بووە. دەگەڵ میر وگزیرانی سەر بە بەرەی عوسمانی و ئەخوازە میری میرانی بەغدایە، تا بڵێی نەرم و نیان و بەرفەرمانە و وەکی دیش زۆر سەرگەرم و ئازایە و لە دەوڵەت و سامانیشدا لە وڵاتی خۆی یەکەم کەسە.[2]

۱- ئەمین زەکی «بیلاوەر»ی نووسیوە. جەمیل

۲- خان هەتا ئێرەی هێناوە. ئەمین زەکیش زیادی ئەبووە بیخاتە سەر. بەڵام لە *تاریخی‌کوردستان* دالە ڕاولینسون دەگێڕێتەوە کە: هۆزی کەڵهوڕ زۆر کەونارانن؛ لە بیست هەزار ماڵ زیاترن. نیوەیان دەناو ئێراندا بڵاو بوون و نیمەکەی‌تر لە چیای زاگرۆس -کە زێدی پێشوویانە- دەژین. ئەوانەش دوو بەرەن: یەکەمیان شابازی، کە بەرەی شابازن و هەشت هەزار ماڵێك دەبن و لە کرماشان و ماهیدەشت و مەندەلین. دووەم مەنسووری، دوو هەزار ماڵ دەبن و لە گەیلان دەژین. ئەوەشمان لە بیر نەچێ کە هێندێك لە میرەمەزنەکانی کەڵهوڕ، کە لە قەڵەمی شەرەفخان کەوتووە ئەوانەن:

ئیبراهیم‌سوڵتان‌خان

شائیسماعیلی سەفەوی کە بەغدای گرت؛ دایە دەست ئیبراهیم سوڵتان‌خان، کە ئەمیرێکی کەڵهوڕ بوو. ساڵی ۹۳۰یان ۹۳٤ك (۱۵۲۳-۱۵۲۷.ز) کە بە سەردان چووبووە ماهیدەشت- زولفەقارخانی برازای بە سەری دادا و ←

→ کوشتی و بەغدای لێ ساند.

زولفەقارخان کوڕی نەخودخان

سەرەکی هۆزێکی کەلهوڕ بوو، بە ناوی هۆزی موووسڵوو؛ میری هێندێك لە لوڕستانیش بوو. دژی بـرایم سـوڵتانخـانی مامی ڕاپەڕی؛ کە بۆ شاتۆماسب بە سەر بەغدا ڕادەگەیشت و کوشتی و لە جێی دانیشت و زۆربەی شارەکانی عێراقـی خستە دەست خۆی و ئەوسا لە ترسی سەفەویان، خۆی دەگەڵ عوسـمانی ڕێـك خـست و دەگـەڵ سـوڵتان سولەیـمانی قانونیدا باڵوێزیان ناڵ و گۆڕ کردن. شاتۆماسـب سـاڵی ٩٣٦.ك (١٥٢٩.ز) یان ٩٤٠.ك (١٥٣٣.ز) لەشکری هێنا سەر و دەوری بەغدای تەنی و زولفەقارخان زۆر ئازایانە بەرەنگاری بوو، نەیهێشت زەفەری پێ بەرێ. شا کە زانی لە مەیـدان چی بۆ دەگەڵ ناکرێ، کەوتە گزی و بە دزی عەلی بەگ و ئەحـمەد بەگی برای فریو داو ئەوان بۆیان کوشت. جەمیل

بەندی یازدەمیـن
فەرمانڕەوایانی بانە

ئەو یـاوەران و یارانـەی دەسـت و مەچـەك لـە بارانـەی تـۆز و گـەردیان لـە بـەژن و ڕووی مێـژووی پێشوو تەکاندووە و کیمخـوا و خـارا و تـاڵ و والای زەرد و سـووریان بـە بـەر بالایـدا کـردووە و بـە دانسـتە خـاڵ و میلیـان دانەدانـە بـە دەم شـانەدا هێنـاوە و لـە پرچـی ئاوریـشمی و لـوولی، چـەند پەلکەیان هۆندۆتەوە، لەمـەڕ بـانووی ئـاوداوێنی ئاریـەباوە -کـە لـە بـەر نـاز بانـەی نـاوە- وایـان بـۆ گێڕاوینـەوە: بانـە نـاوی مەڵبەندێکـە سـەرەك هـۆز و میـرەکانی بـە بانـەیی بـەناوبانگن. دوو قەڵا و ناوچەی تێدایە: ناوچـەی بانـە و قـەڵای پیـرۆز یەکێکیانـە و ئـەویتـر قـەڵای شـیوەیە؛ کـە لـە نێـوان ئـەردەڵان و خـاکی بابـان و موکوریـان هەڵکـەوتووە. میـرەکانیان پێیـان ئێـژن ئەختیارودین؛ گوایە هـەر بـە خۆشـی خۆیـان دەسـتیان لـە گـاوری بـەرداوە و بـە بـێ ئـەوەی هـیچ خونکارێـك لـە پادشـایانی موسـوڵمان فـەرمانیان بـە سـەردا بـدا، هاتوونـە سـەر دیـنی ئیـسلام و ئەو نازناوەیان لێ ناون. خوداش پتـری ئاگا لێیە.

میـرزا بەگ کوڕی میـرمـحەمەد

وەك دەماودەم هاتووە و مەردم بیستوویانە، یەکەمیـن میـرێکی لـەو میـرانە نـاوی بـڵاو بۆتـەوە، میـرزا بەگ بووە. ماوەیەك بوو فەرمانڕەوای بانە بوو. کیژی بێگە بەگی فەرمانڕەوای ئەردەڵانی هێنـا و بوو بە فەرمانداریکی سەربەخۆ. لـە سـەر ئـەو کیـژەی بێگـە بـەگ -کـە میـرزا بـەگ بـۆ خـۆی خواستبوو- سوڵتان عەلی بەگی غنلیج کەڵەوەکێشی دەگەڵ دەکرد و کێشەیان لـە نێـوان تونـد بـوو. سوڵتان عەلی میـرزا بەگی لە ناوچەی بانە وەدەر نا و قاتنمش بەگی برای خۆی لە جێ دانـا. میـرزا بەگ پەنای بە بێگە بەگ برد و بە کۆمەگی ئەو قاتنمشی ڕاو نا و خۆی کردەوە بە فەرمانڕەوای بانە و

لە دوای ئەوە میـرزای مەرگ، لە ناو سیایی مردوانیدا ناونووس کرد.

پێنج کوڕی بە یادگار بەجێ هێشت: بداغ بەگ، سولەیـمان بـەگ، غـازیخـان، میـرمـحەمەد و ئەغوەرلوو.

بداغ بەگ کوڕی میـرزا بەگ

لە پاش ئەمانی بابی، بوو بە فەرمانڕەوای بانە و دوای ئەوە کە چەند ساڵێك مەزنایەتی بە دەست بوو، میـرمـحەمەد و ئەغوەرلووی برای -کە لە دایکێکی دیکە بوون- گەڕیان تـێ هاڵانـد و لـە وڵاتیـان وەدەر نا و ئەویش پەنای بە ئاستانەی شاتۆماسب برد و شاکۆمەگی کرد و نیازی وابـوو بـە هیمـدادی شاوە بەرەو بانە بێتەوە و تۆڵە بستێنێتەوە؛ بەڵام شای مەرگ مۆڵەتی نەدا و تەقڵەکوت هەرای کردێ و هەر لە شاری قەزوێنێ لە ناو گڵکۆدا خپی کرد.

سولەیـمان بەگ کوڕی میـرزا بەگ

لە دوای برا گۆڕ غەریبەکەی، لە دیوانی شاتۆماسبەوە میـرایەتی بانەی بە میــرات درایـە و بـولقلی بەگی ئایدین ئاغای زولقەدری والی مەراغەی ڕەگەڵ خرا کە پشتی بگرێ و لە سەر بانەی دانێتەوە. بە هیمدادی بولقلی بەگ و بەرانبەر بە فەرمانەکە، بۆوە بە سەرداری بانـە و بیـست سـاڵێك مەزنایـەتی کرد. چونکە پیاوێکی دیندار بوو، کاروباری دنیاداری بە ئەرکێکی دژوار زانی؛ بەدر بەگی برازای خۆی لە جێگەی خۆی کردەمیر وکیژی خۆشی لێ مارە کرد و ملی لە خواپەرستی نا و دوو جار سەری ماڵی خودا و مەدینەی ئیۆگەی پێغەمبەری دا- خوا لە پیرۆزیان کەم نەکا- جاری دووەم نەهاتەوە و لە سەر چاکی هەرە چاك و ئارامگەی فرە ڕووناکی چاکتـرین مرۆی سەر زەمیـن -گـەلێك درووود و ئافـەرینی خودا بۆ خۆی و خزم و یارانی- کروشـمەی کرد و لە مەدینەی بەرۆشنی نیشتەجێ بوو.

بەندی دوازدەمین

فەرمانڕەوایانی گەڵباخی[1]

گوڵ چینانی ناو باغانی بە پەرژینی کوت کراوی ڕێکخراوی بەسەرهاتان و ڕووداوان -کە ڕۆژی خۆی باغەوانی پیرەمامیان، نۆنەمامیان لێ ناشتووە و بە سەلیقە بە تاماوی لیقەی دەواتیان داشتووە- دەڵێن میرانی گەڵباخی یەکەم سەرناسیان هەباسە و باسەکەش وادەست پێ دەکا: هەباساغا ناو لە گەورەکانی خێڵی نیستاجلوە و لە هۆزی خۆی بە هۆی ڕووداوێك ناوارە بووە و لای بێگە بەگی میری ئەردەڵان گیرساوەتەوە و پەنای دراوە. زۆر زووی توانیوە خۆ خۆشەویست کا. پیاوێکی ئازا و زیت و

١- لە پێشەکی شەرەفنامەدا -کە سیایی سەربەندەکان نووسراوە- دەڵێ: بەشی دووەم لە ڕووپەڕی سێهەم بە دوازدەبەند کۆتا دەبێ. بەندی یازدەبەر «بانە» کەوتووە. «تەرزا» کە دەبوو دوازدەهەم بێ، لادراوە. تەنانەت ڕستی: «بەندی‌دوازدەهەم» نەنووسراوە. مامۆستا عەلی‌عەونی لە پاش بەندی یازدە-کە باسی بانەیە- دیسان هەر نووسیویە: بەندی یازدەهەم: گەڵباغی. لە داوێنی ڕووپەڕی ٤١٦ی چاپەکەی میسردا نووسیویە: «ئەم بەندەم لە ناوەرۆکی نوسخە جیاوازەکانەوە وەرگرت کە لە کۆتایی چاپ کراوەکەی زێرنوف دایە. دیارە هێسن شەرەفخانیش نیە؛ چونکە نەیخستۆتە ناو فیهرستەکەوە.» ئەوی سەرنجی ڕاکێشام، ناڕێکی و ناکۆکی وشە و ڕستەکان بوو؛ کە دەگەڵ فارسیەکەی شەرەفخاندا عاسمان و ڕێسمان بوون. دەردەکەوێ کابرایەکی فارسی‌نەزان نووسیویە و ناخنیویەتە ناو بەرگە شەرەفنامەیەکەوە. جگە لەوە کە سەر و گوێی فارسیەکەی تێك کردۆتەوە و زۆر ڕستەشی هەر مانا نادەن، لە باسی حوسێن بەگ ناوێکدا کە کەوتۆتە ڕووپەڕ ٤٢٣ی چاپەکەی میسرەوە، دەڵێ: ئێستا کە ساڵی ١٠٩٢ە[1] لای هەڵۆخانی ئەردەڵانە. مامۆستا ڕۆژبەیانی ئەوەکەی عەلی‌عەونی وەرگێڕاوە؛ بەڵام کە زانیویە هەڵۆخان هاوچەرخی شەرەفخانە، تاریخەکەی کردۆتە ١٠٠٢. لەمەش ورد نەبۆتەوە کە هەموو ئێستا کانی شەرەفخان بۆ ساڵی هەزار و پێنجە؛ کە کتێبەکەی تێدا نووسیوەتەوە.

من ئەم بەندەبە نووسراوی شەرەفخان نازانم و ناشەموێ لە ناو بچێ. وەك پەڕاوێزێك یان سەرپارێك ڕەگەڵم خست و خواخێری نووسەری بنووسێ. هەژار

ئەوی شایانی باسە، کیژی هێژا و کوردناسی سۆڤیاتی، ژ. ڤاسیلیڤا -کە شەرەفنامەی کردۆتە ڕووسی- لە سەر ئەم باسە ڕەخنەی لە مامۆستا عەونی گرتووە و لە ڕووپەڕ ١٥ی پێشەکیەکەی خۆیدا دەڵێ: ئەو نووسینە هیچ لە کردەی شەرەفخان ناکا و هەڵەی ڕێزمانیشی زۆر تێدایە. کەمال مەزهەر

ژنهاتی و زۆر دەسکەرەوە و چاوەنەترساو و شیـرین ئاکار و خزمەتگوزار و مەردانە بـووە. بێگـە بـەگ زۆری پەسند کردووە و کیژی ئەلیاس ئاغای ڕەنگەرێـژانی بـۆ خواسـتووە و کـانی و بەرکانیـەکی لـە مەریوانیْ بە خەلاّت داوەتیْ و دایـمەزراندووە. هەباس‌ئاغا لە زەویەکەیـدا بـاغی ناشـتووە و زۆریـش پیاوێکی دلاّوا بووە؛ ڕێبوار و ناسیار کیْ ڕابردبا، بە زمانی تورکی -کە زمانی خۆی بوو- بـانگی لـیْ دەکرد: کاکە! گێل باغە. واتا: وەرە باغ. کوردی ئەو ناوە زمانی تورکیان زۆر پیْ سەیر بـوو؛ هـەر لـە بەر ئەوەش ناویان لیْ ناوە عەبباساغای گەلْباغی[1].

پوختەی مەبەست: ئەم کابرایە لای بێگە بەگی شارەزوور -کە لە قەلاّی زەلّم دادەنیشت و خـاوەنی دوازدەهەزار سواری پەدەکدار بوو- دامەزرا و لە سایەی ئازایەتی و بەکاری خۆیەوە زۆری خـۆ ڕەپـێش خست و زۆری چاکە دەربارەی کرا و پلەی مۆرداری میـری پێدرا. ئەوسا ناردی لە ناو هۆزەکەی خۆیدا دووخوشکی هەبوون هێنانیە جەم خۆ و دانی بە خزمە ڕەنگەرێژیەکانی و چەند لاوێکیان لیْ کەوتەوە و پتـر لە پێشوو ڕەگی داکوتا.

نەیاران و بەدکاران -کە ئێرەیان پیْ دەبرد- دوو زمانیان لە لای بێگە بـەگ کـرد، کـە هەباسـاغا نیازی وایە بتفەوتێنیْ. هەباس کـە بـەو کـەین و بەینـەی زانـی، ڕۆژێـك بـە نوێـژی نیـوەڕۆ خـۆی و یارەڵلاغای خوارزای -کە لە هۆزی ڕەنگەرێژی بوو- پیلی مـالْ و منـدالْیان گـرت و لـە شـاری زەلْـم دەرکەوتن. بێگە بەگ کە باش دەیزانی ئەو جووتە چەند ئازا و دێون، کەسی نەناردەبەرایی و وازی لـیْ هێنان. ئەو دووە هاتنە بیلاوەر و نیشتەجیْ بوون. وردە-وردەدەگەلْ هۆز و تیـرەکانی لەك و مـادکی و سولەیـمانی و کەلْهوڕدا دۆستـایەتیان داخست و خزمایەتیان دەگەلْ کردن.

لەو کاتەیدا شاتۆماسب دەچووە سەر ولاّتی ئوزبەگ و لە کن ئـورکنج دابـەزیبوو، خـالْ و خـوارزا چوونە لای شاو بۆ ئەو شەڕەی ڕەگەلْ کەوتن و لە مەیداندا بـۆ مەردایـەتی دادیـان داو لـە سـوپاکەی سەرکەوتواندا ناویان لە سەرووی ناوان بوو. پادشای ئوزبەگیان بە دیل گرت و دەگەلْ چەند دیلێکیتردا هێنایانە بەر سێبەری تەختی خەلیفایەتیەوە و شازۆری ئافەریم دانیْ و بە پـاداش سـەربەرزی کـردن و

١- ئەمیـن زەکی دەلْیْ: «شارۆکەی سەرچاوەی لە مەریوان دراوەتـیْ و عـەبباس‌ئاغـای گـەلْباغی دامەزرێنـەری ئـەو میـرنشینەیە». من لام وایە ناوی باوکی گولاّویاغا (گولاّبیاغا) بووە؛ بۆیە بووەتە گەلْباغی. جەمیل

فەرمانی فەرمانڕەوایی بیلاوەر و دوازدەمۆزیساق[؟]ی بۆ نووسین.

چەند ساڵێك مەزنایەتی بیلاوەر و ئەو ئۆزیساقانەیان کرد و خەڵکێکی زۆر لە هۆزەکانی سولەیمانی و بادکی و کەڵهوڕ و وەرمەزیار هاتنە لایان و تێکڕایان بە ناوی هۆزی گەڵباغی ناودێر بوون. چەند جارێك لە ناو ئەوان و محەممەد بەگی گۆرانەدا چەند شەڕ و هەرایەك ڕوویداو لە ئەنجامدا ئاشت بوونەوە و محەممەد بەگ کیژی خۆی دابە محەممەد قولی کوڕی یارەڵڵاغا و بوونە خزم. ئەمجار شەختەی مەرگ پارێزێکی بردەباغی ژینی هەباسی گەڵباغی و بەرگ و باری لێ هەڵوەراند.

جیهان چون جامە، مەی ناکامە، دەوران	لە پەستا تێدەکا بۆ چووك و گەوران
بە خۆشی خۆت نیە و نۆشین بە زۆرە	دەبێ وەیخۆی سەریشت بمریە هەوران

یارەڵڵاغا کە لە ڕۆژگاری هەباساغا هۆز و ناوچەکانی سەرپەرشتی دەکرد، لە پاش مردنی خالی، هەموو کار و باری مەزنایەتیەکەی دایە دەست عەلیاغای خالۆزای و گۆیا بەهانەی دەست لە کار کێشانەوەی ئەوە بووە گوتوویە من خێزانبارم و پرکارم و قەرزدارم؛ هەر هێندەم بۆ دەکرێ بە کاروباری خۆم ڕابگەم و ناپەرژێمە دنیاداری. ئەو ئەرکەی بە تۆ دەسپێرم و خۆم لە گیرودار دەبوێرم؛ چاوەدێریشت لێدەکەم. یارەڵڵا زۆر دەوڵەمەند و ناژەڵدارێکی قورس بووە. دەڵێن لە ناو ڕەوەی ئەودا سێسەد ئێستری تۆر هەبووە.

لە پاش دامەزراندنی عەلیش، دیاری و پێشکەشێکی زۆری بە نامەوە بۆ بێگە بەگ بەڕێ کرد و باسی مەرگی هەباساغای پێ ڕاگەیاند و ئەوەشی وەبیر هێناوە کە هەر وەکوو هەباساغا پلەی مۆرداری تۆی هەبووە، کوڕیشی هەر بەندەی تۆیە و پێم خۆشە سەرفرازی کەی و ئەگەر لە ژێر سایەی تۆبێ، بۆمە جێگەی شانازیە. بێگە بەگ تکای یارەڵڵاغای گرت و ناوی میرێك لە میرانی بەردەستی خۆی لە عەلیاغای گەڵباغی ناو پێداویستی میرایەتیش هەرچی پێویستە پێی بەخشی. عەلی بەگ بە ئارخەیانی لە مەڵبەندی ژێردەستیدا فەرمانڕەوایی خۆی دەکرد.

لە وەختێکدا کە سەنان پاشالەشکری بەرەو ئەهاوەندێ هێنا و ناوچەکانی دەوروبەری داگیر کردن، عەلی بەگی گەڵباغی -کە عالی گەڵباغیشیان پێدەگوت- هاتە بەر فەرمانی عوسمانی و

سەنانپاشاناردیە سەر کرند و شێخان و نامەشی دەربارە نووسی و یارەڵڵاغا نامەی بردەنەستەمبووڵ و گەیاندیە دەرباری سوڵتان و لە دیوانی عوسمانیەوە ناوچەکانی کرند و شێخان و چکران و قەڵای تغاب و خورخورە و تیرەزەند و قەڵاتەپە و چەند شوێنێکیتریش، بە سنجەق درا بە عەلی و ئەرکەلە و رەنگەرێزان و سەحبانانیش بە تیمار دران بە یارەڵڵاغا.

عەلی گەڵباغی

رووداو گێڕەوەی زیت و خۆش ئاخێو و ئەندازەگری ڕاست و درووس پێو، مێژووی پێشوویان هەڵسەنگاندووە کە چاپی و لاریان لێ پەڕاندووە و پوختە و پتەویان ڕاگەیاندووە و لە باسی عەلیگەڵباغیدا گوتوویانە: پیاوێکی زۆر خاوەن دەست و بە دەست و پێوەند و دەوڵەمەند بووە. هەموو ساڵ زۆری پێشکەش و دیاری بۆ بێگە بەگی ئەردەڵانی ناردووە و بێگە بەگیش زۆری خاتر گرتووە.

مەڕومالات و چادر و چیغی میر وولسات و ناژەڵی خێڵانی گەڵباغی -لە پاش خاکەلێوەی بەهاران- دەچوونە بانەمەڕان و هەواریان لە زۆزانی کرند بوو. دەبوایە بە ناو زەهاودا تێپەڕن و پایزانیش -کە خێڵ بەرەو ژێر دەبوونەوە- رێبازیان بە ناو پووش و پاوانی زەهاودا دەهات. فەرمانێکی سوڵتانیان بە دەستەوە بوو کە هیچکەس ناتوانێ پووشانە و سەرانەو مەڕانەیان لێ وەرگرێ یان بەرگریان لێ بکا. قوباد بەگی زەهاو -کە زۆر زیانبار دەبوو- ناچار بەرەنگاریان دەبوو؛ ڕێگەی کوێستانی لێ دەبەستن. هەموو ساڵێ دوو جاران پایزان و بەهاران زەهاوی و گەڵباغی لێك وەخۆ دەکەوتن و دەبووە هەرا و شەڕەپیاوغ.

عەلی بەگ بەهاری ژیانی کەوتە بەر پایزی مەرگ و لە خێڵی زیندووان بەجێ ما و لە گۆڕستان هەڵیدا. دوو کوڕی لە پاش بەجێ مان: حەیدەر بەگ و کەع بەگ.

حەیدەر بەگ

جێگەی بابی گرتەوە؛ هەر لەو ساڵەشدا یارەڵڵاغا -کە تیماری سەربەخۆی بە دەستەوە بوو- لە پاش

سەدساڵ تەمەن، تیماری لێ بوو بە بیماری و بە ناچاری دنیـای پـڕ لـە ئازاری وەلا نـا. سـێ کـوڕ و پێنجسەد ماڵە بۆرەبیاگی لە پاش بەجێ مان. ناوی کوڕەکان: مـحەمەدقولی و ئەسەد و شاوەیس بوو.

حەیدەر و مـحەمەدقولی

کە یارەللاغا بە شوێن عەلیبەگدا مرد، مـحەمەدقولی کوڕی یارەللاغا خـۆی گەیاندەئەسـتەمبوڵ و فەرمانی هێنا کە حەیدەر لە جێی عەلی بەگ بێ و مـحەمەدقولیش بە سەر بەشی بابی خۆی ڕا بگا. سەرەڕای ئەوەش عوسـمانی چونکە مـحەمەدقولیان بە دەست پاك دەزانی، سێ جاران باجانەیان پێـدا ناردە ئاستانە و ئەرکی خۆی زۆر بە باشی ئەنجام دەدا.

حەیدەر بەگ کوڕێکی هەبوو ناوی سورخاب بەگ بوو. دوو خاڵی ئەو سورخابە -کە یـەکیان نـاوی موحێبەدین بوو- لە وەختێکدا لە بەر نەگونجاوی خۆیان، لە وڵات ئاوارە بـبوون و لـە ئەسـتەمبوڵ دەژیان.[1] چەند جارێك حەیدەر بەگ ڕایسپاردبوو کە موحێبەدین بەرێتەوە، بەڵام ئەو سوێندی خواردبوو کە هەرگیز نایەتەوە. جارێکیتر سورخابی خـوارزای زۆری ڕوو لێنـا و موحێبـەدین دڵـی نەشـکاند و هاتەوە و لە تۆڵەی تۆبە شکاندنەکەشیدا سێ ڕۆژان بە ڕۆژوو بوو. کاتێ ئەم خەبەرە بە حەیـدەر بـەگ گەیشت، سورخابی بانگ کرد و گوتی ئەو ناڕاستە سوێندی خۆی بـە هـیچ نـەگرتووە؛ گەرەکمـە هـەر ئێستە بچی و بیکوژی. سورخاب سوار بوو بە پیـر خاڵیەوە چوو، لە نیوەی ڕێ تووشی بوو. تیـرێکی ژەهراوی لە سینگی دا، لە مۆغەرەی پشتیەوە سەری کرد و خاڵی خەڵتانی خوێن کرد و پەلەقاژەی لێ بڕی. ئێستاش ئەو جێیە لە ناو گەڵباغیاندا «موحیبکوژە»ی پـێ دەڵـێن. لـە پـاش کـوژرانی ئـەو، دوژمنایەتی زۆر سەخت کەوتە نێوان خزم و تیـرەی هـەر دوو لاوە. حەیـدەر بـەگ و سـورخاب بـەگ[2] لەشکریان لە عێلی کەج بەگ کرد و سورخاب هەر بە دەستی خۆی حـەوت کەسـی لـە خـاڵوانی خـۆی کوشت. لە ئەنـجامدا هێندێك تفەنگچی عێلەکە هـەردوکیان بـە گوللـە کوشتـن و هاتیـشن خێڵـی

١- ئەم باسی حەیدەر و مـحەمەدقولیە تا سوێند شکانەکە لە ڕووپـەڕ ٤٢١ فارسـیەکەی چـاپی قاهیـرە دایـە و زۆر پچڕپچڕ و پەرت و پەرێشان و تێك چڕژاوە هەر ئەوەندەم لێ هەڵکڕاند. هەژار

٢- لە فارسیەکەدا سفاب نووسراوە کە دیاریشە سورخابە.

حەیدەر بەگیان ساف لە ساف تالان کرد. لە پاش ئەوان، حوسێن بەگ[1] بەشی حەیدەر بەگی لە دیوانی سوڵتانەوە بە سنجەقی بۆ خۆی ئەستاند و دەگەڵ مرادخانی برایدا دوویەدوو بە سەری ڕادەگەیشتن. حوسێن بەگ، «بەگم»ی کیژی عێل بەگی کەڵهوڕی ژن بوو. ژنە -وەك لە ناو کەڵهوڕاندا باوە- هەر خۆی هەمە کارە بوو؛ حوسێن بەگی مێردی هەڵپەساردبوو، چەند کەسێکی ڕاسپارد مرادخانیان بۆ کوشت. کوڕانی مرادخان -کە حوسێن بەگ و سویحان وێردی بوون- بە ڕابەری خزمانیان خۆیان گەیاندەبەغدایە و لە لای بەگلەربەگی شکاتیان کرد. ئەویش فەرمانی بۆ قوباد بەگی دەرنە نارد کە خوێنی بابیان بۆ بسێنێ. قوباد هەلی بە دەرفەت زانی و دەشەوێکدا نەخافڵ بە سەر حوسێن بەگی دادا و حوسێن بەگ و دەستەو بەستەی ڕاپانکرد و لە سیروان چوون بەو بەرەوە و پەنایان بە هەڵۆخانی ئەردەڵان برد و ئێستاش کە ساڵی ١٠٩٢ە[2] هەر لە لای فەرمانڕەوای ئەردەڵانن. خوا دەیزانێ.[3]

١- هیچ دەرناکەوێ ئەو حوسێن بەگە چە کەس بووە؟!

٢- ئاوا نووسراوە. وەك لەمەوبەریش گوتمان ڕۆژبەیانی دەستکاری کردووە و کردوویەتە ١٠٠٢. لام وایە هیچیان خۆی نیە؛ بڕوانە پەراوێزی سەربەندەکە. هەژار

٣- ئەمین زەکی دەڵێ: هۆزی گەڵباخی سێ هەزار و پێنجسەد ماڵێك دەبن و لە بان هۆبەتوو و ساراڵ و قەرەدەوار نیشتەجێن کە سەر بە ئەستانی سنەن. جەمیل

ناوی ئەو هۆزە -لەسەر زاری خۆیان و جیرانەکانیان- «گەڵواخی»یە. وەك دەڵێن: «گەلی یاخی»یان پیان گوتوون؛ کە بۆتە گەڵیاخی و ئەمجار گەڵواخی. ئەو خێڵە ئێستاکە زوربەیان وان لە ناوچەی ساراڵ کە دەکەوێتە باکووری سنە ونزیك بە دیواندەرەوە و لە سێ تایفەی گاملی، مراوگوزانی و چۆخمەرشی پێك هاتوون و دەوری سی ئابادییەکن. جیرانەکانیشیان قالقالی وخورخورە و تیلەکۆین. لە هەورەتووشدا دو تایفەی کالەسەوەنی و قەمەری، گەڵواخین. ماجد

بەشی سێهەم لە ڕووبەری سێهەم

فەرمانڕەوایانی کوردی ئێران

ئەویش دەبنە چوار دەستە

زانا و هۆزانان -وەك باڵەی قۆچاغ- پاڵەوانانە هاتوونە دەست و لە تەختە و پەڵەی نوخشەی ڕەسیوی داسووپەڕیوی مێژووی ڕوودانی بە پشت و دانی گوڵگوڵ داوێستاو و بە گێژ لێك هاڵا و زەند و مەچەکیان لێ هەڵماڵیوە و شاقەلی شۆڕیان هەڵازنیوە و داسی بنووسیان بە سان ساویوە و بە تووژی و کرژی ملیان لێناوە و بەر خۆیانداوە و گەوزیان لێداوە و گەوز بوونە قول و قول بوونە مەلۆ و لە پەرێزی پاك، باغە بەسراوە و لە گرشە دراوە و بەخێشکی زانست، کێشە کراوە و لە سەر جێخونی ڕووپەل ڕاخراوە و گێرەی جەنجەڕی وردەوە بوونیان لە سەر گێڕاوە و خۆیانی کاودان کۆما کراوە و بەشەنی ئەزموون هەڵاوێژراوە و کوێزر کوتراوە و چی چەت و چێوە، لە کەو دراوە و هەڵاوێژراوە و کە زانیویانە کا چوو، ما دانی، خەرمانی مێژووی پاکژ و پوختی شەقڵ کراویان -بۆ چاوەنۆڕی ناهەنگ و بەزمی ڕۆژی سوورانە- لە بەر ڕاناوین. ولۆ خویانە کە سەردارانی کوردانی ئێران[1] دەبن بە سێ کوت: سیامەنسووری، چکنی و زەنگنە.

وەك دەماودەم دەگێڕنەوە، ئەو کوردانە لە سێ براوە -کە وەختی خۆی- لە مەڵبەندی لوڕستانڕا یان لە وڵاتی گۆرانڕا لە زێد پەڕەوازە بوون و بەرەو عەجەمسان هاتوون و بە ئاواتی پلە و پایە هاتوونە ژێر سای شای ئێران و بە نیازی خۆ گەیشتوون و هەرسێك برا کراونە میر. ئەو هۆزانەش -کە لە دەورەی ئەو سێ برایە کۆ بوونەوە- هەر کامێك بەرەی کام میرە، ناوی بۆ خۆی گرتۆتەوە و بەو نازناوەوە ناسراوە. هۆز و تیرەیتری کوردیش -کە لە ئێران بەر فەرمان و هاریکاری شا و دیوانن-

---

[1] - لە سیایی فیهرستەکەدا دەڵێ: فەرمانڕەوایانی کوردی ئێران کە «گۆران»یان پێدەڵێن. جەمیل

ناوایان سیایی گیـراوە: لەك، زەند، ڕۆژبەهان[1] متیلع، حەسیـری، شـارەزووری، وەرمـەزیار، کـەلانی، ئەمینلوو، مەملویی، کچ، کوڕانی، زکتی، کەڵەگیـر، پازۆکی، وەهی، چەمشکەزەك، عەرەبگیـرلو و هیتریش. چوار لەوانە -کە پازۆکی و چەمشکەزەك و وەهی و عەرەبگیـرلوون- هەر زۆر لە مێژینـەوە میر ومیـرزادەی خۆیان بە سەریان ڕاگەیشتوون؛ میـرایەتی لە ناویاندا بە میـرات هاتووە. بیستوچوار هۆزیتری کوردیش لە قەڵەباغی ئێراندا نیشتەجێن و بە ئیکرمیدورت (بیستوچوار) بـەناوبانگن. لـە ڕۆژگاری شاتۆماسب ئەحـمەد بەگی پرتاڵ ئۆغلی کرا بە میـری ئەوانە و بڕیاردرا کە هەمیشە -ج لە سەفەر یان لە ماڵ بێ- دەبێ بەرانبەر بە سیهەزار شەڕکەر و پاسداری هەبێ.

لە خوراسانیش کورد هەن و بە ناوی گێل ناسراون و لە ڕۆژگاری شاتۆماسب، شەمـسەدین بـەگێك میـریان بوو. کوردی پێ نەزانراویش لـە خـاکی ئێرانـدا زۆرن؛ کـە لێـرەدا درێـژەدان دەبێتـە مایـەی سەرەگێژە و بە ناچاری خۆم لێ بواردن. سوپاس بۆ خودای بەندەناس.

١- لەك: هۆزێکی گەورەن و لە ئێراندا بڵاون، زۆربەیان لە لەکستان دەژین کە لە باشووری ئێران و باکووری لوڕسـتانە. زەند هۆزێکی لە مێژینەی کوردەیە سەرداری کەریمخانی زەند بوونە دەسـەڵاتداری هەموو ئێران و حوکمیان لـە سـاڵی: ١١٦٧.ك (١٧٥٣.ز) را تا ١٢٠٢.ك (١٧٨٧.ز) هەر ما و فەرمانڕەوای بەناوبانگیان کـەریمخـان و لوتفعـەلیخـان و سادقخانی زەند بووە. پاش هەڵوەشانی حوکمیان، لە بەر یەك هەڵوەشاون و هێندێك لەوانە ئێستا لە زەنلـغـاوا (زەنـد ئاوا)ی لای قەرەتەپەی کوردستانی عیراق دەژین. ڕوزبەهان: ڕەنگە بە ناوی ڕوزبەهی وەزیری بەهرامی گۆڕەوە ناو نرابن و ئەمڕۆ بە ڕۆژبەیانی دەناسرێن. زەمانی شاتۆماسـب میـرسەبری ڕوزبـەهانی میـری ئـەم هـۆزە بـووە و نـاوی لـە قاموس‌الاعلامی شەمـسەدین سامیدا هاتووە. جەمیل

دەستەی یەکەم
فەرمانڕەوایانی سیامەنسووری

خەلیل بەگ

ساڵی ٩٦٠.ك (١٥٥٢-٥٣.ز) کوڕە میرێکی سیامەنسووری -کە ناوی خەلیل بەگ بوو- شاتۆماسب بردیە جەم خۆ و بۆ سەرڕاستی لە ڕاست کاروباری دنیاداری پەروەرداندی و بەگی بۆ بە خان گۆڕیەوە و کردی بە میری میرانی هەموو کوردەکانی ئێران. بلۆ ژ هۆزی سیامەنسوور بیستوچوار تیرە و هۆزی کوردیتریش -کە هەر بەرەی میری خۆیان بە جیا هەبوون- بەرانبەر بە فەرمانی شا، هەموو هاتنە بەرفەرمانی و سوڵتانیە و زەنجان و نەبهەر و زەڕرینکەمەر و چەند مەڵبەند و ناوچەیتری ئازربایجان و عیراق پێ خەلات کرا؛ فەرمانیشی بۆ دەرکرا کە گەرەکە سێ هەزار سواری کورد ساز بدا و لە نێوانی قەزوێن و تەورێز دامەزرێن و پاسداری ڕێ و بانان بن و نەهێڵن دز و پیاو خراپ ڕێ بگرن یان لە ڕێ دەرچن.

دوو- سێ ساڵ ناوا گوزەرا. کوردی دەستپیس و شەڕەخۆر، زۆربەی زۆریان چوونە لای خان و ڕاست و ڕەوان پێچەوانەی فەرمانی شا دەبزووتنەوە؛ چەتەیی و ڕێبڕیان دەکرد و کاروانیان ڕووت دەکردنەوە و بە خانیش زەوت نەدەبوون و لە ئەنجامدا کۆ بوونەوەی ئەو کوردانە لەو هەردانە ببووە مایەی پەرێشانی و ئازاردانی هەموو ڕێوینگ و ڕێبواران و شاتۆماسب خواخوای بوو وەك خۆی لێ بێتەوە. خەلیلخانی لەوێ هەڵداشت و ناوچەیەکی لە خوار عیراقی پێ بەخشی و ناردیە سنووری خوراسان و کاتێ بەختی خواری هێنا و دز و چەتە نانیان بڕا، هەموو هەر یەك بە لایەکدا بڵاو بوون و ئەویش هەتا لە دنیا ژیا، هەر لە کەوشەنی خوراسان دەگەڵ هۆزی سیامەنسوور، کاروباریان پاسداری بوو. کاتێ کە کاروانی ژیانی تووشی ڕێگری مەرگ هات، کوڕێکی بە ناو دەوڵەتیار بە یادگار لێ بەجێما.

دەوڵەتیار کوڕی خەلیلخان

بە فەرمانی شاسوڵتان محەممەد، دەوڵەتیاری میرمنداڵ لە جێگەی بابی دانرا و نازناوی خانی پێدرا و بوو بە دەوڵەتیارخان. لەو سەردەمانەدا کە وڵاتی ئازربایجان دەبەردەستی عوسمانیاندا بوو، دەوڵەتیارخانیان ناردەسەر سنووری ئازربایجان کە ئاگادار بێ. ناوچەی کرشب و زەرریەنکەمەر و سجاس و زەنجان و سورلق و قیدار و شەبستان و ئەنگوران و قانجوغەی سەریَ و قانجوغەی خوارویان پێ سپارد. ئەو مەڵبەندانە لە بەر شەڕ و شۆڕ و هەڵات هەڵات و کێشە و ئاژاوە بە سمی ئەسپی قزڵباشان و لە تەق و ڕەوی کوردان، دەبەر پێیاندا چووبوون و هەموو وێران و خاپوور بوون. دەوڵەتیار دەبوو بە فەرمانی شابە سەر ڕابگا و ڕێکیان کاتەوە و ئاوەدانییان تێ بخاتەوە. ئەویش ناوچەی کرشی کردەبنکەی خۆی و دژێکی زۆر پتەوی لێ دروست کرد و شارۆکێکی بە دەورەوە بنیات نا. دێوی بابی بوون دەکەللەی دەمی و قەڵای حەستەمی بیری پێ گۆڕی و نۆکەری کردنی پێ سەرشۆڕی بوو؛ لەبەر فەرمانی شاوەدەر کەوت.

سوڵتان محەممەد ویستی تەمبێی کا. دەوڵەتیارخان کە زانی خۆی لێ ساز دەدەن، ئەویش وەخۆ کەوت و لە دژی ئەنگوران و شەبستاندا، هیمی قەڵایەك گەلەك مەزنی دارشت. لەسەر فەرمانی شاسوڵتان محەممەد شەش هەزار سوار بە سەرداری مورشید قولیخانی شاملوو هاتنە سەر دەوڵەتیارخان و دەوری قەڵایان دا. شەوێك لە شەوان دەوڵەتیارخان و کۆمەڵێك کوردی ئەبەرد و ئازای یار و هاوکاری، لە قەڵا دەرچوون و وەك بەڵای عاسمان خۆیان پێدادان و بەربوونە گیانی قزڵباشەکان. وەك گورگی برسی خۆ باوێژێتە ناو کۆزی کاران، کارێکیان بە قزڵباش کرد و کارەساتێکیان بە سەر هێنان و دابڕێکیان وێ خستن و قڕانێکیان تێ خستن، هەر مەگەر قزڵباش باش بزانن کە چۆن ئاشێکیان بۆ ئانەوە و چەند لاشیان لێ گلدانەوە. قزڵباش بە ورەنەماوی و بێزراوی و شپرزەکراوی و سەر لێ شێواوی، ڕێی هەڵاتنیان گرتە بەر و دەوڵەتیارخان کەوتە سەریان و ڕاوەدووی نان و زۆرەی زۆریان بە دەمی شیران لەت کران و زۆریان پێیان لەبەز دەچوو، دەگیران و دەبوورانەوە. دایکە پیرەی دەوڵەتیارخان -لەو ناو شەڕ و هەنگامەدا- سواری ئەسپی بێزین ببوو، وەشوێن ڕاکردووان دەکەوت و هەرای دەکرد: «هەی بەنەقارە! هەی بەنەقارە!» واتا تەپڵ و کەرەنایان لە مل دارنن. ملوانە و ئەقارەی حەوت میرلیوایان وە دەست دەوڵەتیارخان کەوت و هێنانیەوە ناو قەڵایە. قەلەوقوتە

و گەجەرگوجەری شڕ و شەپڕتوی پاشماوەی شیر و خەنجەری کوردان -کە دەرباز ببوون- لە ڕوویان نەهات بگەڕێنەوە مۆڵگەی پێشوویان و لە ترسی شاعەباس[1] بەرەو پاتەخت نەگەڕانەوە و لە ڕووی ناچاری چوونە گەیلان و خۆیان حاشاردا. خانئەحمەدخانی والی گەیلانێ پەسیوی دانێ و بژیو و نانی بۆ دابین کردن و لە پاش چەن ڕۆژێك بە فەرمانی شالە جەلەی دان و بردنیە قەزوێن و لە سەر گوناهی لە شەڕ هەڵاتن -دەگەڵ کۆمەڵێك لە تاوانباران- بەداردا کران.

بەو سەرکەوتنە گرینگە، دەولەتیارخان لە خۆ دەرچوو؛ شەیتانی شەڕ قانەقدی داو وازی بە ناوەزی دەکرد و ڕۆژبەڕۆژ لە ڕێی دەردەبرد؛ تا وای لێهات کە پەردەی شووورەیی دڕی و پای لە بێشەرمی هەڵبڕی و گوڕی بەستە سەر عیراق و ویستی ناوچەکانی سوڵتانییە و ئەبهەریش هەر بخاتە ژێر دەستی خۆی. بەڵام تا سەر بۆی نەچووە سەر؛ شاعەبباس لەشکری زۆری هۆزی شاملووی بە سەرداری مەهدی قولیخانی نەوەی ئوغزیوارخان ناردەسەری و بۆ کلۆڵی لەو دەمەدا هوز و تیرەی سەر بە دەولەتیارخان و پیاوە شەڕانیەکانی لێ دوور بوون. چەند کەسێکی کەمی دەگەڵدا بوو؛ قەڵاش هێشتا سەر و بەری نەگیرابوو؛ بورج و ڕوانگەی دیدەوانی لێ نەکرابوو. لە قەڵادا خۆی مەڵاس داو شاملوو دەوری قەڵایان گرت و ولامیان بۆ شاعەبباس نارد. شا زۆر بەلەز بەرەو شەڕگە کەوتە ڕێگە. دەولەتیارخان لە هاتنی خودی پادشازۆر سەرسام بوو. بە خۆشی خۆی لە قەڵاکەی هاتە دەر و بە سەرشۆڕی و پاڕانەوە ڕێسمەی دەرگانەکەی ماچ کرد. لەسەر فەرمانی شاعەبباس سێسەد کەسێك لە ئاغایان و سەرناسانی خزم و کەسی دەولەتیارخان خرانە کۆت و بەندەوە و زنجیر کران و ژن و ماڵ و وردەو منداڵیان بە تاڵان بران و پاش چەند ڕۆژێك دەولەتیارخان بە دارێکدا هەڵواسرا و لە دنیای پڕ لە فیزەوە بەرەو دنیای خۆشیان ڕۆیی.

باوەڕت بێ بە گفتی دوژمنی خۆت	پەتی خنکان دەخەیتە گەردنی خۆت
کلکی مارت پەڕاند و بوویتە برای	خۆت بە خۆتی دەکەی کە پێوەی دای[2]

١- باسی لەشکری شاسوڵتان محەمەدەو لە پڕ ناوی شاعەبباس دێ؛ دیارە ئەوسندەماوە بووە کە شای پێشوو نەماوە و شاعەبباس پەیدا بووە؛ بەڵام دانەر نیوانی بە باسەکە نەداوە. هەژار

١- حوسێنحوزنی لە *تاریخ عالەمآرای عباسی* دەگێڕێتەوە دەڵێ: ئەمیر دەولەتیارخان لە میرە ←

← بەناوبانگەکانی شاتۆماسبی سەفەوی بوو. لە لای هەمزەمیرزای سەفەویش زۆر لە پێش و خۆشەویست و نیاز ڕەوا بوو. کاتێ هۆزەکانی تکلوی تورکمانی لە شا هەڵگەڕانەوە، زۆری یاریدەی شا داو لە پاداشتا کرا بە یەکێك لە سەردارە پایەبەرزەکانی تایبەتی شاهانە و تا سالی ۹۹۳.ك (۱۵۸٤.ز) هەر بەو پایەوە مایەوە. کە شاسولتان محەمەدی خودابەندەی سەفەوی لە تەورێزەوە ڕووی کردەمەڵبەندی سولتانیە و لەوێی هەلدا، کردیە میری سیامەنسووریان و لە شەڕی خۆیەخۆی نێوان شازادانیش بەشدار بوو. بە لەشکری خۆی زۆری تۆماسب‌میرزای برد کە دەهەزار تورکمانی دەگەلدا بووە و بەو نازایەتیە لای شای سەرخستووە و دەگەلیشی چۆتە ساین‌قەڵایە و شەڕکۆتایی هاتووە.

هەروەها حوزنی دەلێ: دەولەتیارخان -وەك هەموو میرە کوردەکانی ئێران- دەیزانی شا زۆر بێ‌هێزە؛ قەلای خۆی پتەو کردن و ناوچەی گوشاد دەکردەوە و قەلای سجاسی دروست کرد و چی پێویستی بوو تێی خزاند. سالی ۹۹۵.ك (۱۵۸۷.ز) کە شاعەباس هاتە سەر تەخت، مورشیدقولی تورکمانی دووزمانی لە دەولەتیار کرد. شا هێشتا خۆی نەگرتبوو بۆیە خۆی تێنەگەیاند. سالی ۹۹۸.ك (۱۵۹۰.ز) لەشکرێکی بە سەرکردایەتی حوسێن‌قولی‌سولتانی سیامەنسووری ناردەسەر و دەولەتیار بە گژیدا هات و لەشکری شا شکا و شاعەبباس هیچ ڕێی بۆ نەمان، ڕێگەی گزی و فزی نەبێ؛ بەلام بەویش چی بۆ نەکرا.

سالی ۱۰۰۰.ك (۱۵۹۱.ز) شاعەبباس زۆر بە هێز ببوو. لە قەزوێنەوە لە دەولەتیاری گێڕاوە کە با چاوی پێ بکەوێ و پەیمانی دۆستانە ببەستن. دەولەتیار لە وەرامی شادا هەلێکوتا سەر زەنجان و سولتانیە و ئەبهەر و تارم و هەمووی داگیر کردن. شاعەبباس لەشکرێکی یەکجار زۆری لێ کۆ کردەوە و بە سەرداری مەهدیقولی‌خانی شاملووی تورکمانی، ناردیە سەری و دەولەتیارخان ئەو لەشکرە زۆرەی لە ناو برد و بلاوی کرد و ئێرانی زۆر زیانبار کرد. بەلام شا دەستی لێ هەلنەگرت لە پێشوو پتر لەشکری تەیار کرد و بە سەرکردەیی حوسێن‌قولی‌خانی قوڕووچی بە گژ دەولەتیاریدا کرد و ئەویش لەوی پێشووی خراپتر بەسەر هات. ئەمجار شا حوسێن‌خانی شاملووی حاکمی قومی بە لەشکرەوە نارد و ئەو لە هەمووان تەختتر پشتی وە عەرزێ کەوت و ئەو لەشکرەش بووە بەفری پار.

شا هۆزی-هۆزی هاتەوە سەر گزیەبازی و زانی ئەگەر بە شەڕ نابێ، با بە گەڕ بێ. نامەی بۆ دەولەتیار نووسی و نیوە هەڕەشە و زۆر بە زمان لووسی و دلخۆشی دانەوە و گلە و سکالای دۆستانە بوو؛ داوای لێکرد کە ببنەوە دۆستی گیانی و شەڕ بە دەلاقە هەلپەسێرن. دەولەتیارخان لە وەرامدا داوای کرد کە لە جێیەك چاوی بە شا بکەوێ و شا بە ناوی ڕاوەوە هاتە دیدەنی و هێزێکی زۆریشی دەگەل خۆ هێنا و لە نزیك قەلای ئەو لەشکریەزی کرد. دەولەتیار چووە دیداری و شا پێشوازییەکی گەرمی لێکرد و دەستی نایە ناو دەستی و بردیە ناو خێوەتی خۆی و هەلی لێ هێنا و خەرچوون گرتیان و خستیانە ناو کۆت و زنجیران و دانیشتووانی قەلاشیان بە شیران لە بنە هێنان و دەولەتیاریان بە دیلی هێنا قەزوێن و لە مەیدانی سەعداباد -کە هەر بۆ لێ‌هەلواسینی کوردان تەرخان کرابوو- بە داردا کرا. دوایی هۆزی سیامەنسووری درانە دەست میرحوسێن‌قولی خانی سیامەنسووری؛ کە لەوەبەر پاسەوانی شا بوو؛ زۆریش بەڕێز و پایە بوو. هەر ئەویش سالی ۹۹۹.ك (۱٥٤۹.ز) قەلای نیستەخر و چەند شوێنێکی بۆ شاعەبباس گرت و بەوە زۆری خزمەت پێکرد.

دەستەی دووەم

فەرمانڕەوایانی چگنی[1]

ئەو هۆزە لە ناو کوردی ئێراندا لە هەموو هۆزان ئازاترە و لە بە سامی و سەربەرزیدا لە گشتان دەست بالآترە. لە پاش ئەوەی کە بێسەر و سەردار و بێ داژدار مانەوە و لە میر ومیـرزادەکانیان کەسیان لـە ئارادا نەما[2]، وەك کەرکەمەری دوورەشوان، پـەرژ و بـلاو بوونـەوە و هـەر پارچـەیەی لـە شـوێنێکدا گیـرسانەوە و هێندێك چووبوونە عیراق و برێك بە ناو ئازربایـجاندا خولیاندەخوارد و ڕێگرییـان کـردە کردەوە و هیچ کەسیشیان هەڵنەدەبوارد. بازرگان و سـەوداگەر و چەرچـی و کـاروانی لـە هـەموو لای ئێرانەوە، بە داد و قوڕ پێوانەوە هاواریان بۆ شاتۆماسـب نـارد و دادیـان لـە دەسـت چـنگنیان کـرد. شافەرمانێکی وای دەرکرد کە لەشکری و خەلکیتریش لە هەر جۆرێك چنگنی ببینێ بیکوژێ و مالی بەرێ و ئەبێ لە هەموو لایەکەوە لە ئێرانیان دەرخەنە دەرەوە و بۆ کوێ دەچن بچن. پێنجسەد کەسێك لەو چنگنیانە بە نیازی چوونی هیندستان ڕوو بە خوراسان ڕێکەوتن.

قوزاقخانی تکلوو -کە حاکمی هیـراتێ بوو- لە شاتۆماسب دەترسا و لای وابوو پێیەوە دەدا. لەو چنگنیانەی گێڕایەوە و لە لای خۆی دایـەمزراندن و زۆری چاوێری لێکردن.

کە مەعسووم بەگی سەفەوی کاری قـوزاقخـانی یـەکجاری یـەکلا کـردەوە، چـنگنیەکان ڕوویـان کردەغورجستان[3] و لەوێ مەکۆی خۆیان دانا. شای ئێران کە ئەمەی زانی و دەشـیزانی چـەند ئـازان و هەموو کەس لێیان دەترسێ، میـرزادەیەکی چنگنی بە ناوی بداغ دۆزیەوە و کردیە پاسداری شاهانە و پایەی میـرایەتی دایە و ناردیەوە ناو چنگنیان و ناوچەیێکی لە خوراسانێ پێ بەخشیـن، کە پێی بژین

١- چگنی: چنگنی.

٢- سالی ٩٥٥.ك (١٥٤٩.ز) عەلیسولتانی چنگنی میـری ئـەو هـۆزە بـووە و قـەلأی وان و سـنوورەکانی لـە دژی عوسـمانی پاراستووە و تەنانەت کە سولتان سولەیـمان هاتووە، بەو میـرە ئەومـستاوە و پاشەکـشەی لەبـەر کـردووە. جەمیل

٣- مەلبەندێکە لە نێوان کابل و هیـراتە و لە ئەفغانستانی ئێستایە. جەمیل

و هەموویان باش بووژانەوە.

ساڵی ١٠٠١.ك (١٥٩٢.ز) عەبدولـمۆمنخان، کوڕی عەبدوڵلاخانی ئۆزبەگ، بـۆ گـرتنی قـەڵای قۆچان بە سوپایەکی سیهەزار کەسیەوە هاتە سەر بداغخان و دەوری لێدا؛ شـاعەبباس بـە هاواریـەوە چوو. عەبدولـمۆمنخان وازی لە قەڵاکە هێنا و شا، بداغخانی بە لاواندنەوەی شـاهانە سـەرفراز و بـێ نیاز کرد و پێنج کوڕی بۆ کردەمیر وخزیشی کردەمیـری میـران و گەراوە عـیراق و ئێـستا لـە ڕیـزی میـرە گەورەکانی شاعەبباسە.[1]

١- حوزنی موکوریانی دەڵێ: ئەم بداغخانە میـرێکی بەناوبانگ بووە. لە پاش مەرگی ئیسـماعیل‌میـرزای سـەفەوی و هاتنە سەر تەختی مـحەممەدیخودابەندە، «خەیرەنسا بەگم»ی دایکی شاعەبباس، خوراسانی بە بداغخان سپارد کە بـە سەری ڕابگا و لە تەتەر و ئۆزبەکانی بیپارێزێ. بداغ هێزێك گەورەی لە هۆزی چـنگنی پێکـەوە نـاو چـووە خوراسـان و خستیە ژێر پەنـجەی خۆیەوە سالی ٩٩٧.ك (١٥٨٩.ز) شاعەباس کردیە لەلـەی شازادەسـوڵتان حوسـێن و مەڵبەنـدی مەشهەدی لە خوراسان پێ بەخشی و خەبوشان و دەوروبەریشی دابە کوڕەکانی؛ کە حەسەن سوڵتان و حوسێن سـوڵتانیان لە هەموان بەناوبانگتر بن.

نوورمـحەممەد خانی نەتەوەی چەنگیز و عەبدولـمۆمنخانی ئوزبەگ هاتنـە سـەری و شـەڕی زۆر خوێناویـان لـە نـاودا قەوما و کوردەکان توانیان هێرشبەران بە پاشدا بگێڕنەوە و سنووری ئێرانیان زۆر باش پاراست. کە ئێران و عوسـمانی بوو بە شەڕیان، شاعەبباس حەسەن‌عەلیخانی کوڕی بداغخانی کردەوالی هەمەدان؛ کـە سـنووری بپـارێزێ. تـا سـاڵی ١٠٠٥.ك (١٥٩٥.ز) لە هەمەدان مایـەوە. سـاڵی ١٠٠٦.ك (١٥٩٦.ز) لەشـکری ئوزبـەکان هاتـە سـەر دامغـان و بەستام. حەسەن‌عەلیخانی چنگنی بە گژیاندا هات و شەڕی پاڵەوانانەی کرد و دەگەڵ میـرزاعەلی دەبیـری لە مەیدانی شەڕدا کوژرا. دوای ئەو بەستام درایە دەست عەلی‌سوڵتانی برای ناوـنجی.

ساڵی ١٠٠٧.ك (١٥٩٧.ز) بداغخان هێرشی بردەسەر مەروشاهجان و ماوەرائونەهر و پەلاماری تورکمـان و ئۆزبـەکانی داو بەرەو باغباد و بوخارای ڕەتاندن و نیسا و ئەبیوەردی گرت و شاهجانی هێنا بەرفەرمان.

ساڵی ١٠١١.ك (١٦٠١.ز) مەزنایەتی قەڵای ماروچاق درا بە یوسف‌عەلیخانی کـوڕی بـداغخـان و مەڵبەنـدێکی زۆر هەراویش بە بایرام‌عەلی سوڵتانی کوڕی بداغخان سپێرا و دەگەڵ یووسف‌عەلیدا بە هاوبەشی بە سـەر بەشـی هـەردوولا ڕادەگەیشتـن.

رووپەڕ ٢٠٧ی کتێبەکەی ڕەشیدیاسـمی -کە نـاوی کـوردە- دەڵـێ: «عاشـوورخانی چـنگنی لـە میـرە گـەورەکانی شاعەبباس بوو؛ بە سەر مەروشاهجان ڕادەگەیشت.» ئێستا بە تەواوی نازانیـن ئەو هۆزە لە کوێ دەژیـن. بـەڵام سـێ هەزار ماڵێکی ڕەوەندیان زستان لە لای هەڵەبـجەن و هاوین لە مەراغە دەژین و ڕەنگە ئەوانیتر لـە ئەفغانـستان بـن. جەمیل

دەستەی سێهەم
فەرمانڕەوایانی زەنگەنە

لە ڕۆژگاری دەسەڵاتداری شائیسماعیلی سەفەویدا زۆریان گەشە کرد و پلە و پایە و سایە و مایەی فرمیان بۆ پەیدا بوو. لەوانە بوون کە نزیکان ئیرەیان پێ دەبردن. بەڵام کە میرەکانیان لە ناو چوون، ئەوانیش بڵاو بوون و بوونە خزمەتکاری قزلباشان و لە عیراق و خوراسان دامەزران و هێندێکیشیان ڕەگەڵ پاسدارانی پایەبەرزی شا خران.[1]

١- لە سەر میرەکانی پێشوویانەوە شتێکمان چنگ نەکەوت. بەڵام نووسەری *تاریخی ئەردەڵان* دەڵێ: «عەلییاڵیخان میری زەنگنە لە میرە هەرە نزیکەکانی لای شاعەباسی سەفەوی بوو.» ڕەشیداغای زەنگنەش لە کتێبەکەی خۆیدا کە هێشتا چاپ نەکراوە، دەڵێ: «لە چەرخی دوازدەهەمی کۆچیدا میرسمایل، میری زەنگنە بوو کە لە پاشان بۆ عوسمانیان ببووە گزیری کەرکووک.» هەتا میر بوو لە زنوراوای نزیک قەیتولی سەر بە سەنگاو بوو -کە ئێستا وێرانەیە- قەڵاکەشی ناوی قولەیخورمادار بوو. مەلا و فەقێ و شاعیری خۆش دەویستن؛ کاروانسەرێی ناو دەربەندی باسرە و ڕۆخانەی خۆشکرد و لە پاش ئەو، ئەلقاسی کوڕی ببووە سەرکۆماری زەنگنە و پاش ئەویش ئەحمەد بەگ و محەممەداغای کوڕی پێ ڕادەگەیشتن. ئەحمەد، محەممەدی وەدەرنا و ئەویش پەنای بە ئێران برد و جوانڕۆیان پێ سپارد. محەممەدئاغا بە قەسیدەیەک، گلە لە برای دەکا و قەسیدەکەش ساڵی ١٩٤٥.ز لە *دەنگی گێتیی تازە*، ژ١، بەرگی٥دا چاپکراوە. لەوێدا دەڵێ:

ئەمز چێش باچۆم زویان بەستانەن	وەرنە ئەرک زێد چەتەور ئاسانەن
ناو عەواسان، سەدای ڕۆڵەڕۆ	خەیلێ خاسترەن جە بوزورگی تۆ

ئەحمەد بەگ پەلی هاویشت و زەنگنە و گێڵ و هەمەوەندی خستە ژێر دەست و لە دەربەندەوە پەلاماری شارەزووری داو ساڵی ١١٣٣.ک (١٧٢٠.ز) خانەپاشا بەرەو باشی گێڕایەوە. ئەحمەد بەگ ڕەشید و بەهێز و دادگەر و زانا و دڵاوا بووە؛ چەند قەڵا و پەنا و کۆشکی هاوینەی دروست کردوون و ئێستا ڕماون و نەماون و شوێنەواریان لە نزیک قەیتۆلەوە ماوە. سولەیمان بەگ، کوڕی مستەفا بەگ، کوڕی میرسمایل -کە نازناوی شێعری «زەبوونی» بووە و لە پسمامانی ئەحمەد بەگە- ڕۆژێک چۆتە چیای خوڕنوزان کە لای گوندی کانیقادر و لە ناوچەی گێڵ دایە و شوێنەواری کۆشک و قەڵای ئەحمەد بەگی دیوە؛ قەسیدەکی پێ هەڵگوتووە کە لە ژ٥، بەرگی٥ی *دەنگی گێتیی تازە*دا چاپکراوە. ←

چوو لە کیفی نیشتەجێ بوو. ئەو خەبەرە لە ئەستەنبووڵ بە بیسەری خاوەن شکۆی سوڵتان سولەیمانخان گەیشت، فەرمانی لە بان سەرانی بە مۆر نەخشاند کە درزی داود[1] گیر نەبێ و سەری وەیس و هاوکارانی و دەست و پێوەند و خزمان و ژن و منداڵی بە براوی بنێرێتە ئاستانەی کونە بەخت!

بە پێی فەرمان، درزی گەییە کیفی و سەری وەیس بەگ و وەلەد بەگی برای و خالید و ئەلوەندی کوڕی بڕی و بە دیاری بۆ ئاستانەی نارد و دوو کوڕی منداڵۆکەی وەیس: قلیج بەگ و زولفەقار بەگ وەبەر سەر بڕان نەکەوتن و بردیاننە لای ئەحمەد بەگی زەرقی؛ کە میری عیتاق بوو. میری زەرقی پەنای دان و بۆشیان لە بەر سەردەرانەی بەرزی بەختەوەرگای دەرگای پادشا پاڕایەوە و بەژیویکیان بۆ بڕینەوە. لە پاش ئەوەی پێگەیشتن و بوونە پیاو، دەگەڵ خزم و هۆزی خۆیان باریان لێنا و چوونە پەنای شاتۆماسب و دالدەی دان.

قلیج بەگ کوڕی وەیس بەگ

هەرکە گەیشتە لای شاتۆماسب کردیە میری پازۆکیان و ناوچەی زکمی سەر بە وڵاتی گەنجەی دایە؛ نۆ ساڵانی لەوێ ڕابوارد. لەو کاتەدا کە شالە گورجستان دەگەڕاوە، دەرزی مەرگی دەدڵ ڕاچوو. کوڕێکی مناڵی جێهێشت کە ناوی وەیس بوو.

زولفەقار بەگ کوڕی وەیس بەگ

لە جێی برای کرا بە مەزنی پازۆکی و شاتۆماسب دەیەرووەراند؛ بەڵام زۆر لە جیهانێدا نەما. تەمەنی هەر لە تەمەنی گوڵدا بوو، کە گڕەی مەرگی لێ هەڵکرد و لك و پۆپی تێك کردەوە و پەڕ بە پەڕی هەڵپرووزاند و دەژێر خاکی ڕەشی خزاند.

گەشە مێلاقە بۆچی جەرگی ڕەشە؟ بۆ وەنەوشە هەمیشە سەر بە هەشە؟
تێدەگەن هەرچی جوانە کەم تەمەنە شینە بۆ زۆر نەمانەوەی چەمەنە

١- ئەمیین زەکی بە داود درزی ناو دەبا و دەڵێ لە هۆزی «دورزی» بووە کە لە سووریا دەژین. جەمیل

چونکە نێرینەی لێ نەکەوتەوە، مەزنایەتی پازۆکی بۆ وەیس بەگی برازای مـا و یادگاریـەگیان بـۆ کردەلەلە و دایکی وەیس بەگ لە یادگار بەگ ترسی پەیدا بوو مەبادا کوڕەکەی شتێکی بە سـەر بـێ، وەیسی هەلگرت و هاتە قەزوین و بردیە مالی شاتۆماسب.

یادگار بەگ

کوڕی مەنسوور، کوڕی زەینەلّ،

کوڕیشوکور، کوڕیحوسێن عەلی بەگ

لە دوای ئەوە دایکـی وەیـس کوڕەکـەی خـۆی لـە مەزنایـەتی پـازۆکی دوور خـستەوە، سەرناسـان و کەیـخوایانی پازۆکی قزلّیان بـۆ یادگـار بـەگ کێـشاو بـە فـەرمانی شـاهی مەزنایـەتی پازۆکیـان و میـرایەتی ئەلشگوردی درایە دەست. یادگار بەگ پیاوێکی زۆر بیچم خـول و دێوانانـە هەلکـەوتبوو؛ هەمیشە دەگەلّ هەوالی دلّ ساویلکە و شێت و وێـت و بـێ پـەروادا زۆر بـە گـەلۆزی ڕایـدەبوارد. بـۆ خواپەرستیش خۆی نەبوو؛ زۆری گوێ بە دیـن نـەدەدا. مـەلا و کـالّ خۆشـیان نەدەویـست و جوێن و نەفرینیان بۆ دەنارد. لە سەر ئەوەشڕا تا بلّێی ئازا و مەرد و نانیـدەبوو. لـە سـایەی مەزنایەتیەکـەی پازۆکی زۆر بووژانەوە؛ دەولّەت و داهاتیان زۆر بوو. نزیکەی دوو هەزار مالّێك کوردی لاوە هاتنە بـەر پێی و گوند و مەزرای ئەلشگوردیان هەموو ئاوەدان کردەوە و کێلاّیان و بەروبووی داو بە گـەل خۆیـان بە هۆزی پازۆکی دەزانی.

پازدەسالّ مەزنایەتی کرد و خوا لە کۆلّ بۆلّەی مەلایانی کردەوە و بۆ خۆی بردەوە.

نیاز بەگ کوڕی یادگار بەگ

بە فەرمانی شاتۆماسب مەزنایەتی پازۆکیان و میـرایەتی ئەلشگوردی پێ سپێرا. بەلاّم ئەو بۆ لە دین لادان و گوێ بە فەرمانی خوانەدان، زۆر لە بابی خۆی تێپەڕاند. کاربەدەستی سنووری ڕۆم -بۆ تـەوس و تەشەر و پلار- ولاّمیان بۆ شای ئێران نارد کە بەرگی نوێی لـێ موبـارەك! ئەگـەر ناکـار و کـرداری قزلّباشیش هەر وەك ڕەفتاری پازۆکیان و خەنسلوویی و چەمشکەزەگ بێ، با لـە کوولەکـەی تەریـشدا

نەڵێن ئێمە موسوڵمانیـــن. شاتۆماسـب بـەو سـەرکۆنەیە شـڵەژا و هێنـدێکی خەنـسلوو کوشتـــن و مەقسوود بەگی خەنسلووی لە قەڵای ئەڵەمووت بەند کرد و کاربەدەستانی سنووری هەموو لە سەر کار لابردن و نیاز بەگیش وەبەر کەوت؛ لە مەزنایەتیان دەرکرد و وەیس بەگیان -کە نازنـاوی قلـیج بـەگ بوو- لە جێگەی ئەوا کردە میر و تا شاتۆماسب زیندوو بوو، نیاز بەگ بە نیاز نەگەیشت و بـە هـیچ کارەیی دەخولاوە.

لە دوای مەرگی شاتۆماسب، شاسوڵتان مـحەمەد، پازۆکی کردنە دووبەشك: ئەوانەی شوکور بەگی بوون بە نیاز بەگی ئەسپاردن و بوونە بەردەستی ئەمیـرخان؛ بەرەبابی خالید بـەگیش -کـە هاتبوونـە لای قلیج بەگ- توقماقخان سەرکردەیان بوو. ئەلشگوردیش وەك هۆزەکە بیووە دوو کەرت.

نیاز بەگ لەو سەر سنوورە زۆری ئازایەتی نواند و لەو کاتەدا کە ئەمیـرخان شەری لەلەپاشای کرد و شکا، نیاز بەگ لە شیـروانێ لە چەمی قەنەودا -کە لکێکی ڕووباری کوڕە- خنکا.

وەیس بەگ -کە ناوی قلیج بەگیشیٚ لیٚ نرابوو- وەگ لێی دواین، لـە دوای ئـەوە کـە دایکـی لـە ترسی کوشتـن ڕفاندی و گەیاندیە بەر داڵدەی شاوە و لە قەزوێنێدا گیـرساوە، چونکە لە شـار گـەورە ببوو، زمانزان و وریا و دریا بار هاتبوو؛ لە ناو دۆسـت و هەواڵانـدا دەسـتەیـشان بـوو. شاتۆماسـب خستیە ڕیزی پاسدارانی پایەبەرز و نزیك بیست ساڵ ئەو کارەی کرد. لە پاش ئەوەی نیـاز بـەگیان لـە سەر زمانشڕی و گوناهباری لە مەزنایەتی وەدەرنا، ئەویان لە جێگەی ئەم دانا.

قلیج بەگ زۆر مشورخۆر بوو؛ بە لێزانی و ڕێك و پێکی کاروباری ڕادەپەڕاند. جوێندان بە ئیمامی سوننی و قسەی سووك و کفر کردنی لە ناو پازۆکیان هەڵگرت و ئیسلامانە دەبزووتەوە و ئەوەنـدی لـە وزەیدابوو، برەوی بە ئایین دەدا و دڵی سونیانی ڕادەگرت. کاتیٚ کە شاتۆماسـب مـرد -وەك دەزانیـــن پەیـمان و سوێندی پادشایان بنیان شڕە و هەڵدەوەشیـن- ئەلشگورد وەك دەوری پێشوو تووشی وێـران بوون هاتەوە و کوندەبـەبۆی کـاول دۆسـتیش شـوێنی هێلانـەی بـۆ نـەما. هـۆز و ئـاپۆرەی پـازۆکی وڵاتەکەیان جێهێشت و هەڵوەدای شوێن چارەنووس بوون.

ئەمیـرخان یاریدەێکی دان؛ میـریەتیەکەی کردەدوو بەش؛ قلیج بەگی لە ئەخچەوان دامەزرانـد و موچەیەکی بۆ بڕیەوە و دەگەڵ توقماقخان پێکەوە لـە چفرسـەعد ڕایـاندەبـوارد. لـەو کەوشـەنە زۆر

خزمەتی زۆر گرینگی ئەنجام دەدان.

ساڵی ٩٩٣.ك (١٥٨٥.ز) کە عوسمانپاشادەچووە سەر تەوریز، لەو ڕۆژەدا کە عەسکەری دنیاگری ئیسلامەتی لە دەوری حەرامیبلاغی لەشکربەزی فەرمووبوو، توقماقخان و عەلی قولیخانی قلیجئوغلی و ئەسماخانی شاملوو و کەورەکانیتری قزڵباش لە شوێنێك بە ناوی ئیبنە دەگەڵ سەنانپاشا چیغالئوغلیدا -کە پێشەنگی لەشکری هەمیشە لە سەر بوو- دەستەویەخە تێك هاڵان و حوێن و کیان بە تاڵان دەچوون و مەیدان ببووە کۆمی خوێنێ و کێ دەیوێرا ملی لێنێ و لێی وەپەڕێ و کەلەکی کەلەشی وەرنەکەرێ؟

لەو شەڕەدا قزیوچی بەگ کوری شاقولی بلیلان سەری قلیج بەگی بڕی و هێنایە پێش عوسمانپاشاو ئافەریسی پادشاهانەیان پێگەیاند.

قلیج بەگ کورێکی بە ناوی ئیمامقولی بەگ لە پاش بەجێ ما. دەپێشدا دەبووە پیاوی سەرکردەکانی قزڵباش و بە تایبەتی خزمەتکاری زولفەقارخانی قەرامانلووی حاکمی ئەردەویلێ دەکرد. لە دواییدا شاعەبباس بە پلەی پاسداری سەرفرازی کرد.

هێندێك لە پازۆکیان دەگەڵ میرەکانی دونبولی لە ئەخچەوان هاتنە بەر فەرمانی ئاستانەی سوڵتانەوە و لە لایەن فەرهاد پاشاوە درانە دەست ئیبراهیم بەگ ئوقچیئوغلی و هێندێکیش لە ناوچەی ئەلشگوردیان دەبەر دەست نا و پاش دووساڵان وەدەریان نا.[1]

١- ئەمین زەکی دەڵێ: هۆزێکی گەورە بە ناوی پازۆکی لە ئەستانی تاران دەژین و هێندێکیشیان لە باشووری ئێرانن و پێنج هەزار ماڵێکیان لە نزیك مەریوانن. جەمیل

ڕووپەڕی چوارەم

فەرمانڕەوایانی بدلیس

کە دەبنە باب و باپیرانی نووسەری ئەم ڕووپەڕانە

سەرەتا

شار و قەڵای بدلیس کێ بنیاتی ناوە و بۆ ئەو ناوەی لێ نراوە؟

وتار! چۆن پەیا بووی و لە کوێوە دێی؟   چ جێت دیاری نەکراوە هێندەش بە جێی!
نەدیوی و لە تۆڕان هەموو نەخش و ڕەنگ   کری تۆن هەرا و بەزم و ئاهەنگ و جەنگ
لە تۆڕا پلەی پیاوەتی دەرکەوت   لە هاندانی تۆ بوو مرۆ سەر کەوت
نەشەی دڵتەڕانی و گەشەی دڵبەران   لە تۆن نرخی تاجی سەری سەروەران
ئەوەی تۆوی کارێک بچێنێ ئەتۆی   ئەگەر یادگارێک بمێنێ ئەتۆی

وەستاکارانی شیرینکار و پەل بەنەخش و نیگارانی حەوش و بان و دیوارانی باڵەخانە و تەلارانی کۆشك و سەرسەرا و دوودەری و شانشینی دیوەخانی مەکۆ و کۆڕی چیرۆکوانانی پێشینان، لە سەر ڕووپەڕی کاغەزی میناەەڕمەڕی بێ دەغەز، بۆ وتاری وەك پازاری هێژا و نازاری هەڵسەنگاوی لێك و لووس و لەبار کراو و لە چەرخ و مشت و ماڵ دراو، خشتی قشتی خەت و خاڵی ورد و درشتیان -بۆ نموودی پڕ لە سوود و چاوئەندازی دڵنەوازی بە دڵخوازی هونەرمەندان- پاڵ یەك داوە و کۆنگرە و بورجی تەرز و بەرز و پتەو و گورجی دژی ڕژدی سەربەوردی کەوناراپان بۆ هاوردوینە ئاراوە و لە سەر

قەڵای بدلیسەوە بە نووسیـــن وایـان ڕانـاوە کـە قـەڵای بـدلیس شـوێنەواری ئەسـکەندەری یۆنانیـە.

حەمدوڵڵا مستەوفـی قەزوێنی نووسەر و دانەری *زینەتالقلوب* دەڵێ: «سەرچاوەی ڕۆخانـەی دەجلـە لـە قەڵاکەی ئەسکەندەری جـووت قۆچـەوە سـەر هەڵـدەدا و لـە لای میافارقینـەوە ئاوەکـانی چیاکانی کوردستانی تێکەڵ دەبن.»[1]

نووسەرانی تورك و فارس هێندێك جـاران «بـدلیس» یـان بـە پـیتی «ت» نووسـیوە، بـەڵام هـەر «دال»ەکە ڕاستە؛ بۆ چی؟ چونکە ئەوی زۆر لە باوە و لە زەمـان زانـای بـە ناگـاوە دەگێڕنـەوە، نـاوی یەکێك لە پیاوانی ئەسکەندەرە کە قەڵا و باژێڕی بدلیس ئەو پیاوە بنیاتی ناوە. لـە لایـەکی‌تریشەوە خودانی *لوغەتی‌قاموس*[2] لە مەڕ ئەو ناوە دەنووسێ: «بدلیس بە جێگەیەك دەڵێن ئاوو هەوای سـازگار بێ.»

هێندێك دەڵێن شاری بدلیس سەر بە ئازربایـجانە و بڕێکی‌دیش وادەزانن بەشێك لە ئەرمەنسـتانە؛ بەڵام ئەوی بێگومانە و جێگەی باوەڕی مەزنانە، لە سەر ئیقلیمی چوارەمە.

پوختەی مەبەست:

ئەوی کە زۆر سەرنـجی پیاو ڕادەکێشێ و لە بەر گوێ ســەمەرە و سـەیرە و هەواڵنووسـانی پێـشینە و شوێنەوار ناسانانی دێرینە لە سەردەمی قەڵەمەوە خستوویانەتە سەر ڕووپەڕ: لە ڕۆژ و ڕۆژگارێکدا کـە ئەسکەندەر لە بابل و عیراقی عەرەبانەوە بەرەو ڕۆم وەڕێ کەوتبوو، ڕێبـازی کەوتـە کـەناری ڕووبـاری «شط العرب» و ئاوەکەی وەبەر دڵ کەوت و فەرمانی دالێزان و پسپۆڕانی ئاو بە لێواری ئـەو چـۆمەدا پێ هەڵکشێن و وێکەون هەر ئاوێك کە پاژی زێیە، بیدەنە بەر ئەزموونەوە و بە چاوی زیت و ڕوونـەوە لێی بڕوانن و بیچێژن و پوخت و پەزی پێ بپێون و سەنگی کەن و بیکەڵێنن و بیپاڵێون و دایـدەڵێنن و ژنان مەشکەی پێ بژێنن هەتا باش ڕوون دەبێتەوە کام ئاوی کانی و دەراوان -لە چاوپڕایی سەرچاوان- سووك و ڕەوانتـر و سارد و تەزی و بەتامتـرە، دیاری کەن و بەرهەمی ئەو توێژینەوە و دۆزینـەوەم بـۆ بێننەوە. بە ئاوەزانی لە ئاوزان، لە دواوانەوە بەڕێ بوون و بەرەو بناوان پێداچوون و هەموو تەرزە ئاویان

١- قەڵای «ذوالقرنیـن» لە سەر ترۆپکی چیای ئەرغەنیە. گۆڕی «ذوالکفل» پێغەمبەریش ها لەوێ. عەونی

٢- مـحەمەدەدین کوڕی یەعقووبی فەیروزابادی، کە خاوەنی *قامووسی* بەناوبانگە. جەمیل

ئەزموون؛ تا گەینە سەر ئەو ڕێژگەیەی چەمی بدلیس دەگەڵ دەجلە تێکەڵ دەکا. کە دەیدەنە بەرهەڵسەنگان، لە هاوسەنگان گەلێك سڤکتر دێتەوە؛ کە لاوێنچی لێ پڕ دەکەن و چەند قومێکی لێ فڕدەکەن، دڵیان فێنك دەبێتەوە و ماندوویان دەحەسێتەوە. ئاوە و ئاو پێ هەڵادەچن تا دەگەنە ئەو بەستێنەی کە چەمی کسور و ڕەبات لەوێ باوەش پێکدا دەکەن. ئەو دوو ئاوەش هەمبەر بە یەکتر رادەنێن، لایان ئاشکرا و سوور دەبێ ئاوی ڕەبات لە چاو کسور وەك سوالەت و بلوور وانە و کسور گڕۆی بردۆتەوە. بەو دەم چەمەش هەڵدەگەڕێن تا دەگەنە بناوانی کە لە سەر چەشمێك هەڵدەقوڵێ:

لە لای ئەو ئاوە ڕوونی چاوی قرژاڵ   دەکەوتە بەرپلار و تەوس و تیتاڵ

لە شەودا ڕەنگی ئەستێرەی دەنەخشاند   لە ڕێی ڕۆژێکەوە ئاروی دەقەڵشاند

سەهۆڵ لە کزێوە ساردی دابەزیبوو   تەماشات کردبا چاوت تەزی بوو

ڕەشی زەنگی لەوێدا خۆی بشوتبا   دەبا کافوور و بەفرت پێ بگوتبا

لە ئاوا تاوی ئەسکەندەر گرەوبەر   لە مرواری چەوی ئاوی بەرەوبەر

لە ڕوویا ئارەقی سەر کوڵمی یاران   لە شەرمان خۆ وەدەر ناخەن چجاران

خدر لەو ئاوە لاوێچێکی نۆشی   بە بێ پیربوون دەژی تاسەر، بە خۆشی

مژدەبە ئەسکەندەر درا کە ئەو ئاوەی تۆ ئەو ماوەی چەندین ساڵە لە تاریکی بۆی دەگەڕای، لە کوردستانی ڕووناکدا بە ڕۆژی ڕوون دۆزرایەوە. بە بێ هیچ وچان و پشوو بە چوار ناڵە ئەسپی ئاژۆت و خۆی گەیاندەکانی و ئاوی پەسند کراو. دەورێکی لە سەر چاوەدا و بە دەورەی کانیدا ڕوانی؛ چۆن دیمەنێك و چۆن چیمەنێك؟! ئەوەندی چاو هەتەر دەکا، هەموو میرگ و میرغوزارە؛ پاك چیمەن و لالەزارە؛ چێنکەیە و شینکەی نزارە و چەند جۆبار و چەند ڕووباری بە ئاودا دێن. بۆ هەر لا لای دەکردەوە گەشکە دەبوو، گشتی سەوزەی تازە ڕواوی گەش و شەق و بەرمونەقە لە دەم دەرا و کەم کەم سەری دەرێناوە؛ وەك منداڵی ساوای نازدار لە باوەش و کۆش و بەری گیای هەراشدا لە ئامۆ خۆی پەنا داوە. سوێسن و بەیبون و هەلالە و بیزا و هەلز و دۆری و ژاڵە و بەرزا و چنوور و مەندێ و بێژان و گیابەند و خاوە، لێك هاڵاون و سەریان بە یەکەوە ناوە. چیا و کەژی بەرز و سەرکەش قیتوقۆز لە هەر

چوار دەورە وەکوو خەری زیندەی پیـرۆزی بەودەم و پیت و جێگەورە، سەرتاپا کەسکیان پۆشیوە. گـوڵ و دەوەنی داوێن و تیسوێ و کیفاری تەلانان، تورت و شلك و شەمەندن و هێندەبە گەشە و لـە شـۆقن، سوێندێ بـخۆ ناوی ژینی ناو ئەفسانەیان نۆشیوە.

هـەمـوو جێ پەنـجەیەك لەو میـرگ و دەشتە   بـە ڕەنگ و بـۆ هـەزار هێنـدەی بەهـەشتـە
هـەزار گـوڵ هــەر گوڵەی بۆنێـك و ڕەنگێـك   هـەزار مـەل هـەر مــەلەی ئـاواز و دەنگێك
چـڵان ســروە بــە ســرتــە دەیـدوانــدن   بـە نـەرمـی ڕایـدەژانــدن بــۆ نــوانــدن
تــکـەی شـەونـم لـە سەر پەلـکی گـوڵاڵان   وەکوو خـوەدان لــە ســەر گۆنای ڕواڵان
لـە دەم چــەم داری میـوە و داری بــێبــەر   دەیــانــڕازانــدەوە دوو بــەر بـە سێبـەر
هــەور تــا ڕێـی دەکـەوتــە لـێـرەواری   لــە جـێی بـاران گـــوڵاوی لـــێ دەبـاری

ئەسکەندەر باوەڕی نەبوو کە هەرگیز دیدەی ڕۆژگار لەو شوێنە جوانتـری دیبێ و لەوە خۆشتـر بـە سەر بیـری خەیاڵاوی و بە بەردەم گوێی خەیاڵیشدا تێپەڕیبێ. بە دڵێك نا بە هەزار دڵ شێت و شەیدای ئەو جوانیە بوو. ئاواتی برو شانەبوایە و بۆی بلوایـە هـەتا مـردن هـەر لـەو مەڵبەندەبـمێنێ و لـەو دیـمەنەوە ڕامێنێ و چاوانی لێ نەتروکێنێ.

بارونەی شایان هانی و لە گۆڕایی دەوری کانی خێوەت و خەرگا هەڵدرا و بار و ئابدارخانە خـرا و بارەگای کۆڕی خۆنکاری لە لای سەرووی سەرچاوەوە بـەرپا کـرا و دەس کـرا بـە بـەزم و ئاهـەنگ و بەزمگەر بە تار و کەمانچە و بلوێر و دەف و چەنگ و ساز و سەمتوور، کۆڕی بـەزمیان گـەرم کـرد و ستـرانوانانی خۆشـخوانی خۆشـدەنگ و خۆشـڕەنگ و لـەبار، بـە گـۆرانی و پەسـتەی دڵ و سـەروپێ بزوێنیان، سەماکەریان لە فیز و ناز نەرم کردن و باڵابەرز و بەژنتەرز و قەدزراو و بەڵەکچاو و کەفەڵخڕ و مەچەکپڕ و شۆخ و شەنگ و ڕند و چەلەنگ و جگەربڕ، بە دەم سـووڕدان و لـەرە و سـەماوە، دڵـی شـکاویان زاخـاو دەدا و مـەیگێڕانی لـووس و سـادە، بـەزەرك و کۆجیلـەی بـادەوە، کـۆڕی گـەرمی مەینۆشانیان ئەخستە سەر جۆش و تێڕوانینی شەکرسێوان و ماچ و مووچ لـە کـوڵم و لێـوان، دڵـی پیـرانیان دەشێواند و دار و بەرد سەرخۆش ببوون و کەلەلا لە سەر هۆش چووبوون.

لە سۆنگەی ئازارێکەوە کە ئەسکەندەر تووشی ببوو، دوو پێشە -وەکوو شاخەگا- لە لاجانگیـەوە

دەرچووبوون، بژیشك و لوقمانان گەڕا؛ دەرمان و هەتوانی زۆر و جۆر بەجۆری دەكار كردن؛ بەهرەی نەدا و دوو شاخە نەڕەوانەوە و هێندەلەو سەرە مانەوە تا خۆیان كردەنازناو و گوێ بە گوێی ناوی دەهاتن. ناو و هەوای ئەو هەوارە سازگارەی زۆر پێكەوت. لەو ڕۆژەوە كە هاتەوێ، خۆی قەوی و شاخلاواز دەبوون و بەرەبەرە پووچانەوە و ڕەوانەوە و پاش سەردەمانێك هەر نەمان و لە سەر زەمانی زەمانە، وەكوو ناوی بێتیشان مان. گۆڕەپانێك كە لە دەوری كانیەكەیە، ئێستاش ناوی گۆڕەپانی ئەسكەندەرە.

نیازی كرد كە یادگارێك بۆ شوێنەوار لەو ئاقارە بەجێ بێڵێ؛ بدلیس ناوی پیاوی ڕاسپارد كە لەو ناوە شار و قەڵایەك دروست كا، لە قایمی و پتەویدا بە جۆرێك بێ نەگەر زۆردارانی وەك خۆم بێنە سەری، سەر بۆ هیچ كەس نەچەمێنێ و كەس زەفەری پێ نەهێنێ.

بدلیس بە فەرمانی خونكار -بێ خۆگرتن- وەكار كەوت و دوو فرسەخ دوور لەو سەرچاوە و لە نێوانی دوروانی كسور و ڕەبات، قەڵا و شارێكی بنیات ناو لە ماوەیەكی هندكدا ئەركی سەرشانی ئەنجامدا و لە قەڵا پاڵی دایەوە.

ئەسكەندەر كە لە لای ئێران بەرەودوا دەگەڕایەوە، سەری لە بدلیس دایەوە. بدلیس قەڵای لێ دابەست و دەرگای شاری لێ داخست و نافەرمانی خۆی ڕاگەیاند و دەشای گەیاند كە منیش بۆ خۆم شتێكم و هەر كەس ناسۆگ بپەڕێنێ، سێبەری بە تیر ئەپێكم.

ئەسكەندەر لەو بابی بوون و یاخی بوونەی هەمەوو مووی لەشی گرژ بوون. فەرمانی بە لەشكری داشاڵا و بەرنە سەر ئەو شارە و خاپووری كەن و داری لە سەر بەرد نەمێنێ و ئەو ناكەس و بێتەمەگ و پێنەزانەشم بۆ بگرن تا دەخوێنی بیگەوزێنم و بزانێ ئەسكەندەر كێیە و جێی بدلیسی نۆكەر كوێیە؟ بەڵام هەیهاتە؛ دژ و شاری، شوورەقایم و دژوارێك بوون قۆچی ئاسنی دێوی دەشكاند. هەر چەندی كردیان و كراندیان و خۆیان لە دار و بەردانددا نە خشتێكیان پێ ڕووخێنرا و نە شوورەیان پێ ڕوشێنرا و قەڵای بەڵا بە فیزەوە تیزی بە ئەسكەندەر دەكرد، كە نەیتوانی تیزمالكی لێ هەڵكڕێنێ. ناچار دەسبەرداری بوون و شاریان بۆ كابرا جێ هێشت و بەجێیان هێشت.

قۆناغە ڕێیەك دوور لەوێ ئەسكەندەر لەشكریەزی كرد و فەرمانی حەسانەوەی دا. بدلیسی نۆكەر

پەیدا بوو! شمشیر و کفن بە گەردن و کلیلی شار بە دەستەوە و بە سەرشۆڕی و لارەملی کەوتە سەر خاك و پای. گوتی: من نافەرمانیم نەکردی؛ تۆ چۆنت پێ فەرمووم وام کرد. تۆ قەلایەکت لە من ویست هیچ کەس وێنەی نەدیتبێ و نەبیستبێ و بە خونکار و زۆردارانی وەکوو خۆشت داگیر نەکرێ و پارویکی هێند دڕکاوی بێ بە پۆلاخۆرانیش نەخورێ. من شانازی بە خۆم دەکەم کە توانیومە ئەرکی سەرشان بەجێ بێنم و ئەمەگداری خۆم بنوێنم. قەلاکە بە خۆت نەگیرا؛ واتا لە سەحەك دراوە و چی تۆ فەرمووتە کراوە. ئێستاش ئەوا من و کفن و ئەوەش شیری سەربڕینم. مەرگ و ژینم بەدەس خۆتە و بەخشینیش لە تۆڵە خۆشترە. ئەسکەندەر دڵی هاتە جێ و زۆری نافەرین لێ کرد و لاواندیەوە و قەلای بە ناوی ئەو ناو نا و شارەکەشی بە خۆی بەخشی و ئەخشی هێنای و خوا دای و ئەگەر خوا دای، پاڵەوەدە.

نومای قەلای شاری بدلیس سێ گۆشەیە. چونکە سێ گۆشەش بێ‌فەڕە؛ بۆیە وا سەر بە گێچەڵە و گەڕ و گۆنگەڵی تووش دەبن. پیرەپیاوی باوەڕپێکراو دەگێڕنەوە کە لە ڕۆژگارێکی دووردا، هێندەی مار لێ پەیدا بووە، دژداران لە ناو قەلادا حەجمینیان زۆر دژوار بووە و تێکۆشاون چاری بکەن. لە ئەنجامدا جادوگەران تەلیسمێکیان لە دەرگاکەی هەلکەندووە کە ماران توخنی ناکەون و خەلکی قەلا ناترسێنن. ئەو تەلیسمە ئێستاش ماوە؛ زەلامێك بە مارێکەوە -کە دەناو قۆلی گرتووە- لە بەردێك هەلکەندراوە و دەدیوارەکە گیراوە و ناوی تەلیسمی دەرگایە.

شاری بدلیس دەربەندێکە لە نێوان ئازربایجان و دیاربەکر و ڕەبیعە و ئەرمەنستاندا. ئەگەر حاجی تورکستانی و هیندوستانی، یان ئێرانی لە عیراق و خوراسانڕا بەرەو مەکە و مەدینە بێن -خوا لە گەورەییان کەم نەکا- دنیاگەڕانی جەددەیی و زەنگباری و بازرگانی خەتا و خوتەن[1] و ڕووس و سقلاب و بولغاری و سەوداگەرانی عەرەب و عەجەمی بە وردەوالەر و کاروانچی و هاتوچۆکەران، لە هەندەران وەرێکەون و بیانەوێ بە بدلیسدا بێن، کونەبەردێکیان وەبەردێ؛ گەرەك بەڕەهۆڵە بەردا تێپەڕن و ڕێی‌تریان نیە. بەردەکونە لە باکووری شارەوەیە و فرسەخێك لە بدلیس دوورە. گراوێکیشی لێ هەیە لە

١- خەتا نیە و خیتایە و ناوچەیەکە لە چین و نیبنوریەتوتە دیویە و لە خانبالغی پاتەختی ژیاوە. ئێستا مەنگۆلیای ناوەوەی پێ دەڵێن. خوتان لە تورکستانی چینە و لە وڵاتی سینکیانگ دایە. جەمیل

شاخەکەوە دادەڕژێ و وردە-وردەدەبێتە بەرد و دەرگای کون تەنگ دەکاتەوە و جاری واش هەیە دەیگرێ. خاتوونێکی زۆر خێرومەند -کە لەو ڕۆژگارەدا ژیاوە- ڕێی لەو بەردەدابڕیوە و ئەو کونەی هەراو کردووە و ئێستا کاروان بە هاسانی دەرباز دەبن و هێندەی پیاوچاك پێدا هاتوون، شوێنێکی پاك و پیرۆزە. هەر ئەو خاتوونە کارچاکە مزگەوت و پردێکی دیشی لە ناو شاردا بنیات ناوە پرد و مزگەوتی خاتوونیان ناو ناوە.

واقدی[1] لە نوفل کوڕی عەبدوڵلاوە دەگێڕێتەوە کە لە ڕۆژگاری دەسەلاتی عومەری کوڕی خەتابدا -خوای لێ خۆشبێ- ساڵی ۲۷.ك (٦٤٨.ز)[2] ، عەیازی کوڕی غەنەمی ناردەسەر دیاربەکر و ئەرمەن. لەو دەمەدا سەروەند کوڕی یونس بەتاریقە، بە سەر بدلیس ڕادەگەیشت. مووش و ساسۆن بە دەست سەناسەری کافرەوە بوون. پێشەوا و سەرداری ئەوان، یوستینوسی فەرمانڕەوای ئەخلاتێ بوو؛ کە تاڕوون ناوی کیژی خۆی بۆ جێنشینی دیاری کردبوو.

کتێبی *فتوح البلاد*[3] دەڵێ: باوکی تاڕوون نیازی وابوو کە کیژەکەی بداتە بوغوز کوڕی سەروەند؛ کە ئامۆزای خۆی و فەرمانڕەوای بدلیس بوو. کیژەکەش دڵی چووبووە سەر مووشی کوڕی سەناسەری؛ کە لاوێکی زۆر جوان چاك و خوێنشیرین و لە بەرچاو بوو. لەو جەنگەدا کە فەرمانڕەوا کافرەکان دەهاوار و هانای مریەمی[4] کوڕی دارابی فەرمانڕەوای ئامێد هاتن، تاڕوون لە باتی بابی هات. لەوێ چاوی بە مووش کەوت و هەر بە جارێك هۆش و دڵ و دینی دۆڕاند و داوامێن تنۆکی شەرمنی و ناز و فیزی مێوینەیی لە ڕاست ئەو لاوە داچۆڕاند و لە جێژواندا پەیمانیان داکە یان دەبێ بۆ یەکتر بن، یان ئاوێتەی ئاو و گڵ بن. پلانی ڕەوینیان دانا و بە نهێنی لە ناو سوپاکە دەرچوون و ئاگری دڵ گەیاندنیە لای عەیازی کوڕی غەنەم و لە سەر ئایینی دڵداران بە ئیسلام سەرفراز کران و ئەویندار لێك گرێ دران و گرێی دڵیان ڕەواندەوە. پاش ماوەیەك تاڕوونی بووك، دەگەڵ عەیاز و یارانی کەین و بەینی

۱- عەبدوڵلا کوڕی عومەری واقدی دانەری *فتوح الشام* لە ڕووپەڕ ٦۱و۱۱۷، جزمی یەکەمدا ئەو باسە دەکا. جەمیل

۲- ۲۷ هەڵەیە و دەبێ ۱۷ بێ؛ چونکە عومەر ساڵی ۲۳ مردووە و عەیازیش ساڵی ۱۸ هاتۆتە جزیر گرتن. جەمیل

۳- نیازی «*فتوح البلدان*»ی ئەحمەد، کوڕی یەحیا، کوڕی جابری بلازەرییە و ئەو باسە لە ڕووپەڕی ۲۰۲-۲۱۰ دایە. جەمیل

٤- بەو مریەمەدا ڕەنگە ئێر نەبووبێ. جەمیل

خۆیان کرد و کیۆ وەك ڕاکردووی دەس دوژمن هاتەوە ماڵی باوانی و تاوانی خستە سەر مووش و لە هەڵیکدا کێسی لە باوکی خۆی هێنا و کوشتی و ئەخلاقی -بە بێشەر و شۆر- خستە دەستی موسوڵمانان. سەروەندی مەزنی بدلیسیش یوقەنناى ناردەلای عەیاز و سەدهەزار دینار دراو و هەزار تۆپ کوتاڵی جوان و پارچەی نایابی فەرەنگی و پێنجسەد سەر ئەسپی عەرەبی و سەد ئەسپی سواری خۆماڵی -بە ناوی پێشکەشی و دیاری- پێشکەش بە عەیازێ کرد و لە ڕێی ناشتیەوە پێك هاتن.

دانیشتوانی شاری بدلیس زۆربەی زۆریان ئەرمەنیین و موسوڵمانەکانی ئەوێ لە سەر ڕچەی شافعیین و هێندێکی زۆر هەندك نەبێ کە لە ڕۆژگاری پێشوودا، چونکە ژێردەستەی تورکان بوون، بۆ مەزەبیش لاسای تورکیان کردۆتەوە و پەیڕەوی ئەبووحەنیفەن و بە خۆیان دەڵێن حەنەفی. خوا لە هەر دووکیان ڕازی بێ. تێکڕای خەڵکی وڵاتەکە لە نوێژ و ڕۆژوان زۆر خێران و خێران دەکەن و دڵاوان و ڕێبواردۆست و میوانپەرست و مەردانە و سەربەرز و نازان. هەر گوندێکی موسوڵمانان- با هەر دوو- سێ ماڵێکیش بێ- مزگەوتێکی لێ چێ کراوە و بانگدەری بۆ ڕاگیراوە و پێشنوێژیان بۆخۆ هێناوە و لە ڕاستەرێی دینداریدا بێدرێغن و ئەرکی ئایین بە سەرڕاستی بەجێ دێنن.

شاری بدلیس زانای گەورەی لێ هەڵکەوتون. یەك لەوانە مەولای گەورە و بەناوبانگ و لە زانستاندا شەشدانگ و لە خودا بە ترس‌وبیم، مەولانا عەبدولڕەحیمی بدلیسی‌یە؛ کە پەراوێزی زۆر بەرێزی لە سەر *مطالع*[1] نووسیوە؛ کە باس لە «منطق»و«معانی» دەکا و لای مەلایان زۆر بە برەوە. هەروەها مەولانا محەمەد بەرقەلعی کە شەرع و حەدیسی وەك ئاو لە بەرە و بۆ «نەحو» زانین یەکجار لە سەرە و کەنارەی لە سەر هێندێ و خەبیسی بە ناوی ئەمیرشەرەفی بدلیسی نووسیوە، پەروەردەی شاری بدلیسە.

سەردەستەی خوداخواهان و ڕێشاندەری گومڕاهان و پەنادەری بێپەناهان و هەمیشە لای خوداگر شێخ عەممار یاسر[2]، کە پیری دەستگیری شێخ نەجمەدینی گەورە[3] و موریدی شێخ ئەبوونەجیبی

۱- *مطلع الانوار*ی قازی سراجەدین کوڕی ئەبوبەکری خەڵکی ورمێیە؛ کە ساڵی ٦٨٩.ك مردووە. جەمیل

۲- لە زانا گەورەکانە و پیری بەر ماڵیش بووە. ساڵی ٥٨٢.ك (١١٨٦.ز) مردووە. جەمیل

۳- نەجمەدین ئەحمەد، کوڕی عومەر خەیوفی. نازناوی طامتالکبری (بەڵای گەورە) بووە. سەر تەریقەی کوبرەوییە لە میسر. زیارەتی شێخ ڕۆزبەهانی گەورەی کردووە و کچەکەشی هێناوە. تەفسیرێکی قورئانی بە ناوی ←

سوهرەوەردی بووە -خودا ڕەوانیان شادکا- بدلیسیە.[1] زانا و دانای هونەروەر و خوداپەرەستی بەختەوەر و بەوەج و گران و سەنگین، مەولاناحوسامەدین[2]. -کە پەروەردەی نازەنینی دەستی عەممارى یاسرە- بە دەروێشی و چلەکێشی پێگەیشت و لە ڕازی دەروون تێگەیشت و هەر لە باری سۆفیانەوە، تەفسیرەکە گەلەك هێژا، بۆ قورعانا پیرۆز نویسی و ئەویش هەر بدلیسی بووە.

مەولانا ئیدریسی بدلیسی زانا، کوڕی ئەو مەولانا حوسامەدینەیە کە لە پێشدا دێرزەمانێ لای شاهانی ئاققۆیـنلوو میرزا بووە؛ لە پاشان بە هەمنشینی سوڵتان سەلیمخان سەرفەراز کرا.[3]

← *بحرالحقائق و المعاني في تفسير السبع المثاني* لە یازدەبەرگدا نووسیوە و لە ١٠ی جیمادی یەکەمی ساڵی ٦١٨.ك (١٢٢١.ز) مردووە. جەمیل

١- شێخ زیائەدین ئەبوونەجیب عەبدولقادر سوهرەوەردی، ساڵی ٤٩٠.ك لە گوندی سوهرەوەرد هاتۆتە دنیا و بۆ خوێندن چۆتە بەغدا و لای عەلی کوڕی نیهانی و ئەسعەد کوڕی مورەهەنای خوێندووە و تەکیەیەکی بۆ لە لای ڕۆژاوای دەجلەوە دروست کراوە و ساڵی ٥٤٥.ك (١١٥٠.ز) بۆتە فێرکاری فێرگەی نیزامیە و ساڵی ٥٦٣.ك (١١٦٧.ز) مردووە و لە کەنار چۆم لە فێرگەکەیدا نێژراوە. جەمیل

٢- حوسامەدینعەلی لە تەریقەی نووربەخشیدا خەلیفە بووە. نووربەخش باپیری سەیدی بەرزنجەیە. شەرحێکی باشی لە *اصطلاحات صوفیەی* عەبدولڕەزاق کاشانی کردووە. تەفسیرێکی بە دوو بەرگ هەیە بە ناوی *اشارة منزل الکتاب*؛ دەستنووسێکی لە کتێبخانەی سوڵتانسەلیم لە ئاستانە هەیە. شەرحێکی بە فارسیشی لە سەر *گلشن راز* هەیە. ساڵی ٧٠٠.ك (١٣٠١.ز) مردووە. جەمیل

٣- ئەو مەولانائیدریسە خوێندنی لە ئێران تەواو کردووە و بۆتە میرزای بەردەستی سوڵتان یەعقووبی کوڕی حەسەنەدرێژی ئاققۆیـنلوو. لە پاشان کرا بە وەزیر و لەو بەینەدا سەری لە سوڵتان بایەزیدی دووەم داو کتێبی هەشتبەهەشتی بۆ دانا. دوایە ببووە نووسەری شائیسماعیلی سەفەوی و لە ئەنجامدا کە زانی عوسمانی زۆر لە پێشن، هاتە لایان و سوڵتانسەلیم کردیە قازی عەسکەر و دڵخۆشی کوردانی دایەوە کە بێنە بەر ئاڵای عوسمانی و وڵاتی خۆشیان هەر بە چنگ بێ. ساڵی ٩٢٦.ك (١٥٢٠.ز) مرد و لە گۆڕستانی ئەبووئەییوبی ئەنساری نێژرا. نازناوی شێعری ئەمیرەك بوو؛ دوو کوڕی بە ناوی ئەبولفەزڵ محەممەد و مستەفاعەلی هەبوون کە ئەمەیان بژیشك بوو. مزگەوتی «زێنەبخاتوون»ی ئاستانە، زێنەبی ژنی مەلائیدریس دروستی کردووە. جەمیل

ئەمین زەکی لە *خولاسەی تاریخی کورد و کوردستان*دا، وەرگەڕاوی عەرەبی محەممەدعەلی عەونی، چاپی بەغدای ساڵی ١٩٦١، لە لاپەڕ ١٦٤- ١٧٧، باسی ئەو مەلائیدریسە دەکا و دەڵێ: شائیسماعیلی سەفەوی نیازی وابوو حکوومەتە کوردەکان و میرنشینەکان لە بەین بەری و قزڵباشی شێعەیان لە جێ دانێ. لە سایەی مەلائیدریسی زاناوە، سیاسەتی عوسمانی لە مەڕ کوردانەوە دژی سیاسەتی عەجەم بوو. ئەوان کوردیان دڵخۆش دەکرد و دۆستایەتیان دەگەڵ دەکردن و هەر بە هۆی ئەو سیاسەتە نەرمەشەوە هەرچی نیازیان بوو دەستیان کەوت. کە سوڵتانسەلیم ←

← لە ئاماسیەوە شەڕی ئێرانی دەکرد، چەند جارێك شێخ حەکیمەدین ئیدریسی بدلیسی ناردەکوردستان کە چاوی بە میر و سەرەك هۆزەکان بکەوێ و لە ڕووی شیعە و شائیسماعیلیان ڕاست کاتەوە. شێخ ئەو ئەرکەی زۆر زانایانە ئەنجام داو ساڵی ٩٢٠.ك (١٥١٤.ز) کە عەجەم لە چالدیران شکان، هەموو کوردەکان دەگژ ئێران ڕاچوون. دیاربەکر شۆڕشی کرد و محەمەدخان ئیستاجلوویان وەدەرنا و هاتنە بەر فەرمانی عوسمانی. شەرەف بەگی بدلیس، خالید بەگی برای ڕاونا -کە گزیری عەجەمان بوو- ئاڵای عوسمانی لە سەر قەڵای خۆی چەقاند.

مەلیكخەلیلی خاوەنی حەسەنکێف و سەرد -کە لە وەچی بنەماڵەی ئەییوبی بوو- سەروەختێك شای ئێران گرتی و قەرەخانی ناردەسەر جێگاکەی و قەرەخان سەردی گرت و حەسەنکێفی بۆ نەگیرا. لەم هەلەدا وڵاتەکەی خۆی ساندەوە. محەمەد بەگی ساسۆن ئیپی سوارەی عەجەمی لە ئەرزەن دەرکرد. سەیدئەحمەدی زەرقی بە کۆمەگی دیاربەکریان ئاتاق و میافارقینی گرتەوە. قاسم بەگ ئەگیلی ساندەوە. جەمشید بەگی مەرداسی پالۆی لە عەجەم داگیر کرد.

عەونی دەڵێ: بەدر بەگی بوختی سوپای ئێرانی لە جزیر دەرکرد. سەید بەگ کوڕی شاعەلی -کە میری سۆران بوو- ئێرانیەکانی لە کەرکووك و هەولێر دەرکرد. کە سوڵتانسەلیم دەچووە سەر ئێران، شازدەمیرە کوردی دەگەڵ چوون. سوڵتان، مەلائیدریسی کردەدەسکیس کە کوردەکانی نێوان مەڵاتیە و گۆلی ورمێی بۆ تاو بکا. سۆڵتان سەلیم تەورێزی گرت و پاش ماوەیەك بەجێی هێشت. شائیسماعیل کەوتە خۆ خڕکردنەوە و بە سەرکردایەتی قەرەخان لەشکری ناردەسەر دیاربەکر و لە ڕێگەی چیاقچوورەوە ڕۆیشت و قزڵباشی قەڵاکانی ماردین و ڕەهاشی ڕەگەڵ کەوتن و دەوری دیاربەکریان دا. خەڵکی دیاربەکر دەگژیان ڕاچوون و هاواریشیان بۆ سوڵتان نارد. سوڵتان لە ئاماسیەوە حاجی بەکتای بە هێزێکەوە بۆ ناردن و دڕیان بە قزڵباش داو خۆیان گەیاندەهیمدادخوازان. شائیسماعیل زۆری لەشکر بۆ یارمەتی قەرەخان نارد و گەیشتبووە نزیك ئەرجیش و لێرەواریش زۆر چوغور بوو. مەلائیدریس کوردەکانی بدلیس و خێزان و مەکس و ساسۆنی وەدوو خۆ داو لەنەکاو بە سەری دادان و شکاندنی و جووقەواری لێ بڕین. قزڵباش ساڵ و نیوێك دەوری دیاربەکریان بەر نەدا. خەڵکەکەی زۆر شپرزە بوون؛ پازدەهەزار کەسیان لێ مرد. بەڵام ئەو کڵۆڵانەی چاردەساڵ پاڵەوانانە، بە گژ دوژمناندا دەچوون؛ وازیان لە شەڕ هەر نەهێنا. لە حەسەنکێف نامەی سوڵتان بە مەلائیدریس گەیشت کەوا محەمەدپاشا بیقلی بە هێزەوە بۆ هیمدادی دیاربەکر بەڕێکرا. مەلا نامەی بە کۆترێکی نامەبەردا ناردەدیاربەکر. خەڵکی دیاربەکر بەو موژدەیە بووژانەوە و ئاهێکیان تێگەڕایەوە. محەمەدبیقلی هاتە حەسەنکێف و چاوی بە مەلا کەوت. قاسم بەگ و جەمشید بەگ و حوسێن بەگ، دەهەزارکوردی چەکداریان هەبوو؛ هاتبوونە لای مەلائیدریس. مەلا و پاشا -بە لەشکری کورد و تورکەوە- پەلاماری قورد بەگی قزڵباشیان داو قڕانیان دەلەشکری خست و ڕوویان کردەدیاربەکر. قەرەخان ترسا و وازی لە دیاربەکر هێنا و هاتە ماردین و مەلا و پاشا -بە بێ کوشتار- چوونە دیاربەکر. مەلائیدریس نامەی بۆ ماردینیان نووسی و زۆری ئایەت بۆ تێخستن و لە قزڵباشانی هاندان. سەیدعەلی ناو بە بریکاری هاتە لای مەلا و تێگەیەنرا کە کاتی شەڕ دەرگای شارێ بکەنەوە و قزڵباشانیش هان بدەن کە خۆیان بە دەستەوە دەن.

قەرەخان چووبووە سنجارێ؛ لەشکری مەلا و عوسمانی بە هاسانی دەیانتوانی بچنە شاری ماردینەوە. بەڵام ←

← قزلباشی دژدار شەڕیان کرد و قەڵاکەش ئەوەندەسەختە کە بە تەیموورلەنگیش نەگرا. کێشەی ماردین کۆتا نەبوو، شادی پاشا و محەممەدبیقلی کێشەیان لە ناو پەیدا بوو. شادی تۆرا و چووە ئاناتۆڵ. مەلائیدریس هیمدادی لە سوڵتانی خواست. ساڵی ٩٢٢.ك (١٥١٦.ز) لەشکرێکی بیست هەزار کەسی بە سەرکردایەتی خوسرەوپاشای بۆ هات. قەرەخانیقزلباش لەم بەینەدا شەشسەد پاسەوانی شاهی -بە سەرکردەیی حاکمی هەمەدان و گوڵشەهر- ناردەسنجار و لە ڕێگە تووشی مەواهب چەلەبی کوڕی مەلائیدریس و میریجزیر هاتن و دوای سووکە شەڕێك ئەبولمەواهب هەڵات و بەو ڕێگەدا هات کە عەجەمەکانی لێوە هاتبوون. ماردین و حەسەنکێف هەر بە دەست قزلباشەوە بوون. لەشکری خوسرەوپاشا هاتە پاڵ لەشکری محەممەدپاشا و مەلائیدریس وای پێ باش بوو کە دەست بەجێ بە پەلەوە هێرش بەرن. محەممەدپاشا بە قسەی نەکرد و حوسێن بەگی میر خەربوتی بە چوار هەزار کەسەوە بە پێشەنگ بەڕێکرد کە دەرلو تاقی کەنەوە. ئەو پێشڕەوە تووشی داوی قزلباش بوون و سێ هەزاریان لێ کوژرا و هەزارەکەیتریش خۆزگەیان بە مردن دەخواست. دوای ئەوە لەشکری تورك و عەجەم لە کۆنە قۆچ حەسار گەینە یەك، خوسرەوپاشا بە شەش هەزارەوە ڕاستەی لەشکر بوو. چۆپەی لەشکریش چوار هەزار کورد بوو کە سەر بە مەلیكخەلیل و محەممەد بەگی ساسۆن و میرانی شیروان و قاسم بەگی ئەگیل و شەرەف بەگی بدلیس و داود بەگی ئەمیران و ئەحمەد بەگی زەرقی، میری ئاتاغ و شاوەلەد بەگی سلێمانی بوون و مەلائیدریس سەرداری هەمووان بوو. شەڕێکی زۆر بە سام قەوما. لە جەنگەی شەڕدا گوللەیەك بەر قەرەخان کەوت و کوشتی و عەجەم ورەی بەردا و مەیدانیان چۆڵ کرد. مەلائیدریس و کوردەکانی ڕاوەدوویان نان و دەماردینیان پەستاوتن. دەسکەوتی ئەو شەڕە ئەرغەنی و سنجار و تەلەعفەر و چەرمك و سوێرەك و بیرەجەك و ناو شاری ماردین بوو؛ کە گیر عوسمانی کەوتن. بەڵام سولەیمانخانی برای قەرەخان قەڵای ماردینی چۆڵ نەکرد و خوسرەوپاشا ساڵێکی بە دەوریدا هەڵخولا چی بۆ دەگەڵ نەکرا.

سوڵتان سەلیم دوای گرتنی حەلەب و شام، محەممەدبیقلی بە لەشکرەوە بۆ خوسرەوپاشا نارد و قەڵای ماردینیان بەر تۆپ داو قەڵاکانی حەسەنکێف و ڕەها و ڕەققە و مووشیش بەر چەنگی عوسمانی کەوتن و تەنانەت هۆزە ڕەوەندەکانی ڕۆشنی و حەریری و سنجاری و ئیستاجلی و جزیری و هۆزی موالی عەرەبیش هەموو دەغالەتیان بە عوسمانی کرد.

پوختەکەی ئەمەیە لە سایەی وریایی مەلائیدریس و ئازایی محەممەدپاشاوە، عوسمانی هەموو کوردستانی گرت. مەلا ئیدریس -کەدەیزانی لەو چەند ساڵەدا کوردستان چەند شپرزە بووە- بۆ سوڵتانی پێشنیار کرد کە یاریدەی کوردەکان بدرێ و دڵیان بە عوسمانی خۆش کرێ و زۆر باشی دەزانی کە کوردستان لە بارێکی تایبەتی دایە و میر و ئاغاکان شەڕی یەکتر دەکەن و بە هەوای ئازادی و سەربەستین و ئەو دلوای سەربەخۆیی کردنەیان سەر دەکێشێتە شیرکێشان و ئەگەر تەنیا ئیدارەیەك بۆ هەمووان دابمەزرێ و هەموو کوردستان دابگرێ، سەر ناگرێ. مەلائیدریس -بەو هەموو زیرەکی و زیتیەی خۆی- زۆر بە زەحمەت توانیبووی هەموو کوردان بکاتە پیاوی عوسمانی و نەیدەویست ڕەنج بە خەسار بێ. بیری لەوە کردبوو کە ئیدارەی کوردان وەك وڵاتیتری عوسمانی نەبێ و هێندێك لە دزز و ئاواتی کوردەکان نزیك بێتەوە. هەرچی ئەو پێشنیاری کرد خاوەن شکۆ (سوڵتان سەلیم) پێ ڕازی بوو. زۆری بڕوا بە مەلا هەبوو؛ گەلێك فەرمانی سپی بۆ ناردووە و مۆری پێوەناوە و گوتوویە مەلائیدریس بۆ خۆی چۆنی دەوێ، پڕی ←

← کاتەوە. حەقدەناڵ و پێنجسەد خەڵاتی بۆ نارد کە لە ناو میرەکانی کوردستانیدا بەشی کا. بیست و پێنج هەزار دۆکەی زێڕیشی بۆ خودی جەنابی مەلائیدریس نارد. عەلیعەونی دەڵێ ئەو دراوەش هەر بۆ میرەکان بوو.

لە سەر پلانی مەلائیدریس، دیاریەکر کرا بە نۆزدەسنجەق؛ یازدەیان تورکی بە سەر ڕادەگەیشت و وەك ئەنادۆڵ وابوون. هەشتەکەیتر کە سەمەان و قوڵب و مەهرانیە و تەرجیل و ئاتاغ و پەرتك و چەرمك و چیاقچور بوون، بە دەست کوردانەوە بوو؛ بە میرات بۆ کوڕیان دەمایەوە. سەرەڕای ئەوەش پێنج حکوومەت لە لیوای دیاریەکر دامەزران کە ڕاستەوخۆ سەر بە سوڵتان بوون. ئەویش ئەگیل و پالۆ و جزیر و حەزۆ و گنج بوون. کتێبی *جیهاننوما* دەڵێ: بە حکوومتی خاپوور و ئاڵشگوردەوە، حەوت حکوومەت بوون. سەرۆکی ئەو حکوومەتانە پلەی میرمیرانیان هەبوو. لە کاروباری ناوخۆدا دەسەڵاتدار بوون.

لیوای وانیش کرا بە سیوحەوت سنجەق و چوار حکوومەت؛ کە سوڵتان بۆ خۆی پێ ڕادەگەیشت. ئەوانەش: ١- حکوومەتی هەکاری؛ کە هەمیشە دەهەزار چەکدار و بۆ شەڕیش پەنجا هەزاری بوو. ٢- حکوومەتی بدلیس؛ ئەویش لە هەکاری بێهێزتر نەبوو. ٣- حکوومەتی مەحموودی لە ڕۆژهەڵاتی وان؛ سەدوبیست هۆزی کوردی لێ بوو؛ شەش هەزار چەکداری هەمیشەیی هەبوو. ٤- حکوومەتی پنیانش هاوسای مەحموودی و بە قەد ئەوانیش بەهێز بوو. ئەولیاچەلەبی لە بەرگی ٤، ل ١٧٨دا جگە لەمانە باسی پێنج حکوومەتی کوردیتر دەکا کە زەمانی ئەو سەر بە تەورێز بوون. ئەوانەش کۆتۆل و پیرەدۆزی و دمدمی و جۆلانی و دونبولیین.

گومان لەوەدا نیە ئەو دابەش کردنەی کە مەلائیدریسی بلیمەت بە بیریدا هات، تەواو دەگەڵ باری کوردەواری ئەو ڕۆژەدا ڕێك دەهاتەوە. کوردستانی وا سەخت و گەردنکەش کە خەڵکەکەی هەمیشە بە ئاواتی سەربەستی شۆڕش دەکەن و خۆ بە کوشت دەدەن، کەس تا ئێستا نەیتوانیوە و کەسیش ناتوانێ وەك مەلائیدریس کەوی و دەستەمۆی بکا. پێش زەمانی سوڵتان سەلیم چل و شەش میرنشینی کورد هەبووە کە لە سایەی پێشنیاری مەلائیدریسەوە زۆربەیان لە ناو چوون. دوای ئەوە کە مەلائیدریس بە شیرینکاری خۆی کوردستانی وا لێ کرد، هەر بە دەستی خۆی تەپڵ و ئاڵای بە ناوی سوڵتانەوە بە سەرمیرەکاندا بەشیەوە. مەلیلخەلیلی یادگاری بەرەی سەلاحەدینی ئەییوبیش لەو دەهۆڵ و ئاڵا پیرۆزانەی پێ بڕا. مەلائیدریس ببوە دەرزی بەر کۆژەی سوڵتان و لە ئەندازەبەدەر خۆشەویست ببوو. کە سوڵتان لە ئێران دەهاتەوە و کە دەچووە میسریش، مەلای هەر دەگەڵ بوو.

کوردستانی وا سەخت و بەهێز -بە خوێن ڕشتنێکی زۆر کەم و بە بێ شەڕی گران و بە خۆشی و ڕەزامەندی کوردان- سەر بۆ حوکمی عوسمانی بچەمێنێ؟! ئەمە لە مێژوودا وێنەی نەبووە. کوردستان هەرگیز بۆ هیچ داگیرکەرێك تەواو نەهاتۆتە بەر کەمەند. هەر لە زەمانی ئاشوورەوە هەتا ئێستاش زۆر بە توند و تیژی دەگژ داگیرکەرانی ڕاچووە. ئاشووری، ئێرانی، پەرتی، ڕۆمانی و یۆنانی بۆ سەرکوت کردنی کوردان و داگیرکردنی کوردستان لەشکری زۆریان هێناوە؛ بەڵام هیچیان وەك مەلائیدریسی بلیمەتیان پێ نەکراوە. ئەو پیاوە بە وریایی و سیاسەت زانی خۆی، کارێکی وای کرد عوسمانی بیگرنە ناو پەنجەی خۆیانەوە و ئەو بەرە گەورەیان پێ بگەیەنێ.

فەرمانی سوڵتان سەلیم -کە بۆ مەلائیدریس نووسراوە- تورکیە کە لە *تاج التواریخی* خواجە سەعدەدین، ←

← بەرگی ۲، ل۳۲۲دا هەیە. عەلیعەونی کردوویەتە عەرەبی و دەگەڵ تورکیەکەدا لـە *خولاسـەی تاریـخی کـورد و کوردستانی ئەمیـن زەکی*دا خستوویەتە کەنارەی لاپەری۱۷۲و۱۷۳وە. من لە تورکیەکەیەوە وەرمگێڕا. هەژار

فەرمانی بە شان و شکۆی شاهانە:

سەرداری شتزانان! پێشەوای ناکار جوانان! رێبواری شارێی تەریقەت! شارەزای دەستووری شـەریعەت! کارامـەی گـرێ رەهانی! تیشکدەری ناسۆی بێگومانی! نـموونەی یەکتاپەرست و خواخـوازان! مـەولانا حەکیمـەدینی چـازان! خـوا بـۆ کرداری چاکت بێڵێ.

بە گەیشتنی فەرمانی بەرز و پیـرۆزمان لێت روون بێ کە نامەکەت گەیشتە سەردەرانەی بەختەوەرمان و مـوژدەی پـێ داین کە بە بۆنەی نێوە و لە سایەی دەسپاکی و خواپەرستی و ڕاستی و دروستیتانەوە، هەموو لیوای دیاربەکر گیـرا. منیش هەر وام دەتۆ ڕادەدیت؛ رووت سپی بێ. ئەگەر خوای گەورە حەز بکا دەبیە هۆی گرتنی هەموو لیواکانیتـریش. گش چاوەدێری بەرزی شاهانەمان رووی دەتۆیە و دەربارەت دەکرێ. دەگەڵ مووچەی تا دوای شەشـەکانی مـسبارەکدا، دوو هەزار فلوری و کەوڵێکی سـەوز و یەکی وشەگ و دوو پارچە فاسۆن و دوو چۆغ و کورکێکی خوری ناسـتەر کەوڵـە سـەوز و کورکێکی بەر کەوڵە و شەگ و شیـرێکی کالان زێر و کیمخایەکی فەرنگیمان بۆ ناردی. لە خـوا دەخـوازم بـە دڵخۆشی و لەشساغی وەریان بگری و لە خۆتیان بەخت کەی و بەرانبەر بە خزمەتکاری و دڵسۆزی و ڕاستیت، شـیاوی ناوڕوێندانەوەی شاهانەی شکۆدارمان بی.

چونکە ئەو میـرانە لە دیاربەکرەوە هاتوون و دوای تۆ کەتوون، تۆ دەزانی چۆنن و کام نازناویان پێ ڕەوایـە و چـەندیان لێ دەوەشێتەوە و لە سنجەقان چیان پێ ببـڕێ باشە و لەو دابەشەدا گەرەك هەر کەس بە پێـی خزمـەت و دڵـسۆزیەوە لێی بروانن. ئەوا چەند فەرمانێکی سپیم بۆ ناردی و تووڕەی شاهانەی بە سەرەوەیە کە بدرێتە دەست.

جێ شانازی میـرەگەورەکان و پشتیوانی زل و مەزنەکان و جێ گەورە و لە پێش، پایەبەرز و بەرێز، لە خودای بێنیازەوە یاری دراو، میـری میـرانی دیاربەکر (مـحەممەد) هەمیشە بەختیار بێ.

پێوستە هەر پارچە هەرد و ناوێك، هەر مووچە و دراوێك و هەر نازناوێك، بە میـرێك لـەو میـرانە دەدرێ، و هـەر فەرمانێك لە باتی سوڵتان دەنووسرێ، هەمووی لە دەفتەری تایبەتیدا بنووسرێ، و بۆ سـەردەرانەی پیـرۆزمانی بـەرێ بکەن؛ تا لێرە هەڵبگیـرێ و هیچ شتێك ون نەبێ.

بە درێژی باسی ئەو سنجەقانە بنووسن کە بەو میـرانە دەدرێن و بشنووسـن چۆنتان داونی و چ نازناوتان بـۆ دیونـەوە و چەندتان بەخشش بۆ داناون. مەرج ئەوەیە ئەم دابەشە لە ماکی کار زیان نەدا و لە ناویاندا نێوان تێك نـەدا. هـەروەها چەند کاغەزێکی سپیم بۆ ناردی، تووڕەی شەریفیان لە سەرە. بۆ ئەو میـرانەی بنێـرە کـە نیازمانـە بیانکێـشینە لای خۆمان. دەبێ نامەی لاواندنەوە بە رێك و پێکی بنووسرێ و دەگەڵ خەڵاتی شاهانە بۆیان بنێرە.

ئەو فەرمانە شاهانەش دەگەڵ ئەندازەی بەخشش و هۆی چاوەدێریەکە، لـە دەفتـەری تایبەتیـدا روونـووس بکـەن و بـۆ ناستانەی منی بنێرن -کە پەنای جیهانە- تا هەموو شتێکمان لە بەر چاو بـێ. لـەو بابەتـەوە کاروبـاری شـاهانە بـە نارەزووی من پێك هاتووە. خودای بەرز حەزکا، هەوساری بەزمیم بۆ ئەو لایە وەردەچەرخێ و پێـر چـاکەی شـاهانەیان پێ ڕەوا دەبینم. ←

بۆ میسرگرتن، دەژێر ناوزەنگی بە زەبر و زەنگی شاهاندا بووە. لەوێش هەڵبەستەی زۆر بە کاکڵی بە بەژن و باڵای سوڵتان هەڵگوتووە و لە قەسیدێکدا دەردەدڵ دەکا و ئەو چەند تاکانەم لێ هەڵبژاردوون:

تـــا نـــەزانیـــن لە بـــرەودایـــە، ئەمـــن بێبـــرەوم
ڕۆژ هـــەتـــا ڕۆژی کـــەر و گا بـــێ، لە تاریکەشەوم
هەر نەزانـــە وەکوو بـــان بـــانـــکە لە بـــان زێڕ و زێو
منی زاناش بە زگی بـــرســـی لـــە خەپـــلێك دەنەوم
ئەم و ئەو ڕۆژ و شەوی شـــادی‌یە، خـــۆشی و بەزمە
دەم لە پووشم منی بێچارە، نـــە ئـــەمـــم و نە ئەوم
وا گریـــان کە لـــە لات تـــەنبەڵ و بێـــکـــارەم مـــن
خـــۆ لـــە ڕێـــی نۆکـــەری تـــۆدا دڵ و بـــاوەڕ پتـــەوم
زۆر کـــەســـت بردەبـــەرەوژوور و بە ریـــکت پڕکـــرد
من گلێشم نیـــە ڕایـــخـــەم، سەری سەر خیز و چەوم
خـــزم و خێـــزانی نـــەدارم کـــە لـــە کـــوردستانـــن
هـــەر کـــەســـە چاوی لە ڕێـــگامە کـــە فریای بکەوم
شوێنی تۆ کـــەوتـــم و لام وابـــوو لە بیـــرت نـــاچـــم
نێستە بۆ نانێ گـــەرەك بـــێـــر و بـــــە وێـــدا بـــڕەوم

← وا ئێستاش کوڕی ئەردەوێڵی (ئیـــسماعیلی گومڕا)، حوسێن بـەگ و بـارام بـەگ نـاوی ناردۆتـە خزمـەت بەختیاریـمان. بە زمان و بە نووسیـن هەموو جۆرە بەندەیی خۆی دەنوێنێ و دەپاڕێتەوە و بە زمانلووسی و ڕێز تیـدان دەیەوێ دەگەڵی ئاشت بەم و گوتوویە: هەرچی من بەمەوێ و ئارەزوو بکەم -بە بێ خۆ گرتن- دەیکـا. بـەڵام بـەڵێن و دڵسۆزی جێگەی باوەڕ نیە. لەبەر ئەوە هـەر دوو ڕاسپاردەم گـرتن و خـستمە قـەڵای دیـمەتوقە و پیاوەکانیـشیانـم هاویشتنە قەڵای «کلیدالبحر». لە سەر تۆش پێویستە دەربارەی ناوبراوی بارکەوتوو، زۆر بـاش بیـر بکەیـەوە و هـەر ئێستا بیـری لێ بکەوە! بۆ بەرژەوەندی دەوڵەتی پایەدار و لە گەشەمان تێکۆشەر بە!

لە کۆتاییدا بە هومێدم کە زۆر ئاکاری باش و ئاسەواری جوان لە تۆ دیار بدا. ئەوەش بزانە پـشتی خـۆت بـە تـوڕڕەی پیـرۆزمانەوە ببەستە. نێوەڕاستی شەشەکانی مبارەك، ساڵی ٩٢١، بارەگای خەلیفە، ئەدرنە.

گەر بـزانی کـــە چهـۆزانـــم و خـــاوەن هـونـەرم

تێدەگـــەی چـــەنـــدی کزم، هێندەبە زانیـــن قەڵەوم

دەستی ئیدریسە بـــە داوێنـــتـەوەیە و لێـم روونـە

نایەڵی چیـدی لە سەرمـان و لـــە بـرسان نەخـەوم

ژیننامەی هەشت پادشای عوسـمانیانی، بە نزیکەی هەشتاهەزار شـێعری جـوان و تـەڕ و لـەبار هۆندۆتەوە؛ کە بە ڕاستی بۆ ڕەوانی دادی داوە و لە وێژەدا گۆی هونەری بردۆتەوە و ناوی نـاوە هەشـت بەهەشت. کە شائیسماعیل پەیدا بوو، شـیعەکەری بـرەو پێـدا. مەلائیـدریس مێـژووی ئەوسـای بـە ئەبـجەدی بۆ ئیجاد کرد؛ پیتەکانی «مذهب ناحق» پڕ بە پێستی دەهاتەوە. شائیسماعیل کە ئەمـەی بیست، مەولانا کەمالەدین تەبیبیشیـرازی -کە هەمدەم و هەمنشینی هەمیشەی بوو- بـان کـردەکن خۆی و فەرمووی: نامە بۆ مەلا بنووسە و لێی بپرسە ئەم تاریـخە کـاری ئـەوە یـان نـا؟ کەمالـەدین نامەیەکی نەرم و خۆش و دۆستانەی بۆ مەلا نارد و ئەم پرسـەشـی تێـدا گونـجاند. مەلائیـدریس لـە وەرامدا نووسی: بەڵێ من گوتوومە؛ بەڵام ڕاستی ڕستەی عەرەبیـە و نیـازم «مـذهبنا حق»[1] بـووە. شائیسماعیل وەرامەکەی بە دڵ بووە و لە مەلای گێڕاوەتەوە کە بچێتە لای و ببێتە هاونشینی خـۆی. مەلا نەچووە و لە وەرامدا قەسیدەیەکی بۆ ناردوە کە من چەند تاکە بەیتێکیان لێـرەدا دەخەمـە بـەر چاو:

کـــە بـەندەو نۆکـەری خۆت بـاش بناسی باشتـرە میـرم

لە مێـــژە نـۆکـەری ئـەوخـانـەدانـمن بـاب و بـاپیـــرم

دەزانـی بـابی بـــــەنـــــــدەبـاوە پـیــــرەت درزی داداوە؟

خوداناسـینی فـێــرکرد و لـــە ڕێـگـەی چـەوتـی لاداوە

منیش لای شاهی حەیدەر بـــووم و بـــۆ من تا بڵێی چابوو

نزیکی و هۆگریـمان ڕاسـت وەکوو شیـر و شـەکر وابـوو

---

[1]- مذهب ناحق: مەزەبی نارەوا. مذهبناحق: مەزەبی ئێمە ڕەوایە.هەژار

لە بارەی خۆم و خۆشت ڕاکە بۆ قورعان و سیپارە
لە هەر جێ ناوی ئیسماعیلە ئیدریسی لە لا دیارە

ئەبولفەزلی کوڕیشی زۆر زانا و هونەرمەند بوو. لە زەمانی سوڵتان سولەیمانی بەهەشتەلاندا بە دەفتەرداری شاری ڕۆمێلی سەرفیراز کرا. ماوەیەك لەوێ ژیانی دەرباز کرد.[1]

دوو کوڕی زۆر شایستەی هەبوون؛ بێ ئاگا لە چارەنووسیان لە غەڵتەوە لە سەر کەشتی بەرەو ئەستەمبوڵ دەبنەوە و لە نەکاوا بای پێچەوانە هەڵدەکا و ڕایەڵ و پۆی هەودای هومێد تێکەڵ دەکا و دەریای خەمان پێلان دەدا و فرزەندی ئەو هونەرمەنددەدەکەونە ناو گێژی بەلا و گێژیان دەدا و بە ناکامی دەیانخاتە ناو هەناوی ناکامەوە و نەهەنگی مەرگی مرۆخۆر، تێیان ڕۆدێ و بەرەو نەمانیان ڕۆ دەبا و لە ڕووی جیهانیان ڕادەدا.

کەڵەکە ژینی مرۆ، گێژی مەرگ بیڕفێنێ   خێگەدەردی و چەپەرو بێڵ وسەوڵ دەشکێنێ

ئەبولفەزلئەفەندی دەفتەردار -لە تاو و سوێی جووتە کوڕەی جوانەمەرگی- وا شپرزە و پەرێشان بوو، داوەبەنی هەلازناوی ئەونی ئاواتی تەمەنی، دەڵەتەری سەردەفتەری دیوانی گیانکێشان هالا و هالاوی دڵی بە کوڵی، کوڵی ژیانی ژاکاند و پەنجەی ڕەشی ڕۆڵەمردن، پەڕ-پەڕ هەڵیپریواند و بەر شەپۆلی نەمانی دا. جیا لەوانیش فرزەندی نێرینەی نەبوو. بە مەرگی ئەو، ئاسەواری خانەدانیان بڕایەوە.

دیسانەکە لەو ماقوڵە بدلیسیانە -کە ناوبانگیان دەرکردووە- یەکیان شێخ ئەبووتاهیری کوردە، کە زانای زۆر بە ناو و دەنگ، مەولاناعەبدولڕەحمانجامی، لە کتێبی *نەفەحات*دا باسی دەکا و گۆڕی

١- ماوەیەك لە مەغنیسیا مامۆستا بوو. پاشان بوو بە قازی تەڕابلوس؛ دوایە کرا بە دەفتەردار و سیوسێ ساڵ ئەو کارەی کرد و دوایی ژیانی لە ئاستانە دەیگوزەراند. زۆر زانا بووە و زۆر کتێبیشی نووسیون. *تفسیر حسین واعظ* و *زەخیرەیخوارەزمشای* وەرگێڕاون و کەنارەی بۆ *تاریخی ئیدریس بدلیسی* -کە باوکی بوو- نووسیوە. *قصص الانبیاء* و *تاریخی عوسمانی* ئەو دایناون. دیوانی بە فارسی و عەرەبی و تورکی هەیە. بە دیوانێك لاسای حافیزی شیرازی کردۆتەوە. مزگەوت و فێرگەیەکی لە گەڕەکی تۆپخانە کردووە و هەر بە ناوی خۆیەسی. ساڵی ٩٨٢.ك (١٥٧٣.ز) مردووە.

بە ودم و پیرۆزی، واڵە گەرەکی کسورە؛ لە لای خۆرنشینی بدلیس.

شوکری شاعیر، کە سەردەمێك لای میرانی تورکمان و ڕۆژگارێك لای شەرەفخانی بدلیس بوو، پاشان کەوتە ڕیزی هەمدەمانی سوڵتان سەلیمخان و ڕووداوی زەمانی ئەوی بە شێعر هۆنیوەتەوە و بە ڕاستیش گاڵەی کردووە و بە *سەلیمنامەی* ناوناوە. لەتیفی ڕۆمی خاوەنی *تەزکەرەی شوعەرای تورکی* ناوی ئەویشی نووسیوە؛ منداڵی شاری بدلیسە.

مەبەست ئەوە کە: هەمیشە شاری بدلیس مەکۆی دانا و زانایان و بنکەی بە هۆش و گۆشان و پەروەردەی خوێندن بووە. ئوستادی جێ بەرز و بەرێز مەولاناموسا -کە ئێستا مامۆستای فێرگەی شوکریەس- لە مەولانا شاحوسێنی باپیری خۆی -کە زۆر ژیاوە و دوازدەپێپلکەی دەساڵەی لە سەر دنیاوە دواداوە؛ واتا: سەدوبیست ساڵ ماوە- چیرۆکێ خۆشی بیستووە و بۆ نووسەری ئەم پەڕانەی گێڕایەوە کە: بارام بەگی زولقەدری لە بریکاری شائیسماعیل، پارێزگاری عەدلجەواز و ئەرجیش و بارگیری پێ سپێرابوو. کارگوزارانی شەرەفخان لە ئەخلات و سەرکەوشەنان دامەزرا بوون. ئەو دوو هێزە تێك گیران و هەرا قەوما. شەرەفخان لە بدلیسەوە شێخ ئەمیری بلباسی نارد کە سەرپەرشتی شەڕ بکا؛ پێنجسەد فەقێ و مەلای بدلیس تیروکەوانیان هەڵگرت و بۆخەزا ڕەگەڵی کەوتن؛ وێڕای ئەو چوونە ئەرجیشێ.

ناوهەوای سازگاری شاری بدلیس بە نووسین پەسنی نادرێ؛ شیبای نەرمی شەوگارانی و گەشت و سەیرانی باغانی و جوانی دام و دەزگاکانی، لە وزەی لێدوان بەدەرە.

سەردەستەی بەرەی میرخاسان کە خەلیفەی شێخەلئیسلام، مەولانا عەبدولخەللاق کوڕی شێخحەسەن خێزانی، کە خەلیفەی شێخعەبدوڵلای بەدەخشانی و گومبەزی پڕ لە ڕۆشناکی لە نزیکی گۆلەمەیدانە و جێی ڕەوا بوونی نزایە و سەرزنجیرەی تەریقەتیان شێخ ڕوکنەدین عەلائودەولەی سەمنانیە -ڕازی لای خودا پیرۆز بێ- لە مرخی گەوهەرباریەوە، مرواری و دوڕ داوەریوە و لە پەسندی ناوهەوای خۆش و نەرمی بدلیسێدا، ئەم چەند شێعرانەی نووسیوە:

ئەی دڵ وەرە تا ماوی ڕابوێرە لە بدلیسا

تا سەروەیەکی لێ بێ نرخی نیە فووی عیسا

کوا خدری ئەمر بابێ لەم ئاوە بکا چێژێ
چەندەی هەیە ئاوی ژین لێم روونە کە دمیرێژێ
باغاتی بەهەشت کوانێ؟ با دەرکەوێ خۆڕانێ
دەروێش وەرە ئەو ساکە و کولکەت لە گرەو دانێ
هۆری کە دەیانزانی لەگرە چ بەهەشتێکە؟
بێزیان بوو لە جێی خۆیان لایان وەبوو ئەشتێکە
کەس لێرە بەرامەی خۆش ئافرۆشێ نرخ ناکا
سەد بۆنی بەهەشت بمژە هەر دەم لە هەوای پاکا
زریان کە دەغەزدار بوو سووراپەوە چەند سالێك
بۆ تۆزی کە دەرمان بوو ئەیدۆزیەوە تۆزکالێك
دار و دەوەنی پڕ گوڵ، باخ و ڕەزی پڕ میوە
دەشت و دەری ڕەنگیوە کێووکەژی خەملیوە
بدلیسە مەکۆی ڕازان بۆ دڵبەر و چاوبازان
پێك هێنەرە بۆ نیازان جێ پەسنە لە لای چاران

کۆی زستان -لە بەر بەفر و مژ و بۆران- خەڵکی بدلیس سەغڵەت دەبن. بەڵام دیسان سەرما و سۆڵەی هێندەبە سۆزە و گەز نیە بیانئێشێنێ.

دارا و نەدار و ناونجی و نامۆ و غەوارە و شارەیی، ئاوردوویان لە سەر دارە. باری داری قەڵاشکەری -ئەوەندەی ئێستر هەڵدەگرێ- نرخی درهەمێکی زێوە کە دەکاتە دوازدەئاقچە. سووتەمەنی گەرماوانیش هەر ئێزنگە. هێندێك جاران لە ڕێبەندانی زستاندا، بەفر ڕێگایان هەڵدەنێ و ڕێگەی هاتوچوو دەبەستێ.

هەر لە زۆر لە مێژینەوە سوڵتانی دادگەر و خونکارانی خاوەنشکۆ -لە سۆنگەی شارێ پارێزی- موسوڵمان و کافرەکانی ئەم شارەیان بە فەرمانان لە باج و پیتاك لاداوە و نەفرینئامەشیان نووسیوە بۆ هەر کەسی دەستەڵاتدار، کە لە فەرمانەکان لادا.

فەرمانڕەوایانی بدلیس بەرەودوای یەك، مزگەوت و تەکیە و پشووگە و فێرگە و خانەقا و گەرماو و پردیان لێ کردووە. بیستویەك پردەبەردینە لە ناو شارەکەدا هەیە؛ مەردم لێیان دەپەڕنەوە. شازدەگەرەگ و هەشت گەرماو[1] و چوار مزگەوتی گەورەی هەیە. مزگەوتێکیان لە پێشوودا کلیسای هەرمەنیان بووە؛ ئەو کاتەی لەشکری ئیسلام ئەم وڵاتەیان گرتووە، کردویانەتە مزگەوت و قزلمەسجیدی پێ دەڵێن. یەکێ‌تریان سەلجوقیەکان کردوویانە و مێژووی دروست کرانەکەی بە خەتی کوفی نووسراوە و ناوی مزگەوتەکۆنمیە. یەکێکی‌تر میرشەمسەدین وێرای کاژێرە دەروێشێك لە تەنیشتی گۆڵمەیداندا چێ کریە و ناوی لێ ناوە شەمسیە. نوێژگەی چوارەم شەرەفخانی باوەپیرەی منی هەژار دەگەڵ فێرگە و دەروێش دانێك لە تاخاماردین کردوویە و ناوی ناوە شەرەفییە. مزگەوتەکان پێشنوێژ و بانگدەریان هەیە و مووچەشیان خەیلێ فرەیە. لەو ڕۆژەوە کە ڕێ و شوێنی ئیسلامەتی پەیدا بووە هەتا ئێستا، بڕوات وابێ جارێك نەبووە نوێژی هەینی و نوێژی بە گەل لە شاری بدلیس نەکرابێ.

منی هەژار پێنج فێرگەم لێ بنیاد ناوە: خەتیبییە، حاجی بەگییە، شوکرییە، ئیدریسییە، ئیخلاسییە؛ لای خانەقاکەی شەمسیەن. ساڵی نۆسەدونەوەتونۆ سەرم گرتوون و ئێستاکە پڕن لە فەقێ؛ هۆزانانی هەڵبژاردەو مەلا چاکانی دیارە -بۆ فێرکاری- لە فێرگەکان دامەزراون. مەولانا خدریەبی[2] -کە بۆ ڕێ و شوێنی شافعی و مانا کردنی قورعان و فەرموودەکانی پێغەمبەر زانایەکی بێوێنەیە و دەڵێن هەر کەس لای خوێندبێ خوا ئاواتی پێك هێناوە- دەرسبێژی شەرەفییەیە. بەڕێز شەمسەدین مەولانامحەممەدی شەرانشی -کە بۆ گوتنەوەی مانای قورعان و باسی عاسمان و «مەنطق» و «کلام» زۆر کارامەیە و بە ئاکارتەرزی لە کوردستاندا و لە لای مەلایان زۆر جێگەبەرزە- مامۆستای فێرگەی ئیخلاسییەیە. ئاییەزان و مەلاچاك و خۆپارێز و ڕاست و پاك، مەولانا محەممەد زەرقی، سۆفی فێرگەی حاجیبەگییەی بە دەستەوەیە و دەرسی تێدا دەڵێتەوە. مەولانا عەبدوڵلای ڕەشك -کە زۆر زانا و بە هونەرە- بە فەرمانی ئاستانە، خۆی کردۆتە هەمەکارەی ئیدریسییە و قۆڵی

---

[1] ١- لە دەستنووسێکدا بیست گەرماو. عەونی

[2] ٢- لە دەستنووسێکدا خدر خیزانی. عەونی

بۆ لەسەر کێشراوە.

مەردمی‌تری شارەکە -لە پیشەوەر و کاسبکار- هەشتسەد دوکانێکیان هەیە. لە ناوشاردا شوێنی بەهرەدەر زۆر هەیە. بە تایبەتی بلیمەتی دادگەر و دادیار و خێرمومەند و چاکەکار و باربۆکاری داماوان و پەسیوی لێقەوماوان و دڵسۆزی خوێندەواران و هەڵبژاردەی سەرداران و خۆشەویستی خونکاران و جێ باوڕی سوڵتانان، خوسرەوپاشاکۆنە میری میرانی وان -بەر بارانی بە ڕێژەوی چاکە و بەزەوی خوا کەوێ- دوو گەرماوی لە سەر سەر و دوخان و سەد دووکانێکی دوودەروازە و دووهەلاڵخانە و ئیدیشی درووست کردوون و دەقەبەڵی دەروێشدانی «ڕەهوا»ی کردوون و جگە لەوە کە سوود و بەهرەیان زۆرە، شارەکەشیان جوان کردووە. وردەکاری ویژەوان و ڕاوێژ و گفتولفت جوان و پیتۆڵ و دەم و پل ڕەوان و شارەزا لە هونەرمەندی، محەممەدجان نەفەندی کە بە ڕەگەز قازیزادەو نەجیمزادەی ئەم ناوەیە و باب و کالآنی تەم و تەم پلە و پایەی بەرزیان بووە، بۆ مێژووی ئەو کردەوانە ڕستی «بنای‌خسروانە»ی هاتۆتە بیر[1].

سەرباری ئەم کارەچاکەش دوو پرۆژەی زۆر گرینگی خستە کار و بە ماوەیەکی پرهندك، سەرلەبەری گەیاندنێ و هەموو کەس نافەرینی کرد. یەکەمیان ناوایی ڕەهوا لە نێوان گوندی تاتوان و شاری بدلیس هەڵکەوتووە. دوو کاروانسەرای هەراو و دەروێشدانێکی بلند و گەرماوێکی بە دیمەن و مزگەوتێکی لە گیان خۆش و دەدوکانی شتخرۆشان لە ناواییەکەدا هەیە. بە مەودای دوازدەهەزار گەز ناوەکانیەکی هێناوە و سی ماڵ فەلە و موسڵمانی لە دەورویەر دامەزراندوون و ئەو زەویانەی کە پادشای خوالێخۆشبوو سوڵتان‌مرادخان بە بەخشش دابوونی، بە خوسرەوپاشادەقەبەڵی ڕەهوای کردووە و دەرامەتی بۆ ڕێبواران و میوانان دەدرێ بە شۆربا و چرا و نان، مەر وسەرناس، ڕووت و کەساس، تورك و تاجیك، عەرەب، عەجەم، بەندەو ئازاد و کەس‌نەناس، هەر کەسێك ئەمو بگاتە وێ -بە پێی پلەی- بەخێو دەکرێ. شوێنێکی زۆر کوێستانیشە؛ گەرچی لە نێوان باژێر و تاتوانێدا گوندی زۆر و کاروانسەرای زەوەند هەیە، بەڵام بە هۆی بەفری فرە و سەرمای زۆری -کە ساڵێك لە ناو ساڵاندا هەر جارێ بەفر باریوە، خەڵکی بدلیس پێواویانە، هەموو چەلان، لە سەرانسەری زستاندا، لە شێست بەست

١- «بنای خسروانە» بە حیسابی ئەبجەد دەبێتە ٩٨٥. هەژار

کەمتری نەبووە- هەموو کۆێکی زستانەی، چەند ڕێونگ و بازرگانێك لەو ڕێیە سەرما بردوونی. لە پادشایانی پێشین و فەرمانڕەوایانی گەورە بە تایبەتی باب و کاڵی پاپەبەرزی ئەم هەژارە، چەند جارێك لێی وەخۆ کەوتوون کە ئەم ئاوەدانیە ساز کەن. ئێستاش شوێنەواری دیوارانیان لە پێیەك بڵندتر ماوە. بەڵام بە هۆی دنیا شێوان، ئەوانیش لێیان شێواوە و بە سەرنەگرتوویی ماوە.

ئارەزوو زۆرە و ڕای ژیان سەختە   ئاخۆ بۆ کێ بێ ئەم تەخت و بەختە؟

وا ئێستا بیست ساڵ زیاترە کە لە سایەی کار باشی ئەو پاشاخوالێخۆشبووە، هیچ گیانداریك لە ڕەهوایە بە سەرمایە نەمردووە. حاجی و ڕێبوار و بازرگان -بە بێترس و دڵەتەپێ- تێدەپەڕن.

دووەمین: لە شاری وانیش مزگەوتێکی تەرز و بەرز و فێرگەیەك و نێژگەیەك و گۆشەیەکی دەروێشانی خۆش و جوانی بنیاد ناوە. قورعانخوێنی خۆشئاواز و خەڵکدوێنی سەربەرزەك و بانگدەری سەلا و بانگرەوان و زارا و شیرین و ناهەنگزان و مجێوری ژیکەڵە و ڕووخۆش، لەو نوێژگەیە دامەزراون و هەر کەس بە گوێرەی ئەرکی خۆی، مووچەی بۆ دیاری کراوە. دوا بە دوای هەر پێنج نوێژەکان، بۆ شاد بوونی گیانی پاکی بە گەل فاتیحا دەخوێنن.

شەوانی هەینی و دووشەموان خەتمی قورعانی لێ دەکرێ و بە بێ گومان گیانی پاکی ئەو گەورەیە ودم و پیتەکەی وەردەگرێ.

سێهەمینیان:[1] نووسەری ئەم ڕووپەڕانە و ئاپۆرەی هۆزی ڕۆژەکی -کە ماوەیەك سەرگەردانی بیابانی پەشیمانی و نوقمی دەریای گومڕایی بووین و چلوچوار ساڵ لە دەس بەدکار ملك و ماڵ و زێد و هەواڵمان جێهێشت و کەوتینە ناو قزڵباشان و بە بیستنی قسەی سووکی ناکەسپەچە و بەدناکاران گرفتار بووین- خوسرەوپاشابووە ڕێبەر و ڕێشاندەرمان و لە ئازارمان بوو بە دەرمان و زۆری ئەرك و ئازار کێشاتا لە دڕوجاڕی دەرکێشاین و پێشمان کەوت و هێنایینیەوە ناو باخچەی بێ چقڵی ئیسلام و گەیشتمەوە نیشتمانی خۆشەویست و شوێنی باب و باپیرانم.

١- دەمێشدا گوتی دوو کاری زۆر گرینگی کردووە، وا سێهەمیشی خستە سەر! جەمیل

پوختەی وتار

منی هەژار وێڕای نزیك بە هەزار کەس ژن و پیاو و زوورهان و لاو، گەلێك ساڵان لە بەر خودا پاڕاینەوە بمانباتەوە ناو ئیسلام. خودا نزای ڕەوا کردین و خوسرەوپاشابوو بە سەبەب. کۆششی ئەو پیاوە کردی و تەقەلای ئەو پاشایە دای، لە ئەندازە چووبووە دەرێ. کاری ئەو بوو کە پادشای خوالێخۆشبوو لە ئەخچەوان ناردیە شوێنم و دەگەڵ ئەو هەزارە زیلەی بە تاسوخ و پەڕەوازە، هاوردینیەوە ناو مەڵبەندەکانی ئیسلام و چاومان بە زێد ڕۆشن بۆوە و بەختەوەر و سەرفراز بووین. سوپاس بۆ خوا.

ئەخلات

ناوچەکانی دەوروبەری بدلیسیش هەر یەکجار خۆشن. ناوچەی ئەخلات -کە شارەکەی شوێنەواری کەونارایە و لە ڕۆژگاری نۆشیرواندا جاماسب[1]ی مامی لە سەر بوو، لە دواییشدا پایتەختی پادشایانی ئەرمەن بووە- هەوای لە ئەندازە بەدەر خۆشە. باغات و ڕەزی بێدادەو هەموو جۆرە میوەی هەیە و تەنانەت شێلانە و سێوی لە دنیادا بێوێنەیە. زۆر سێوی لە کێشانەدا بەرانبەر بە سەد درەمە! سێوی ئەخلات لای ئەرمەن و ئازربایجان بەناوبانگە. هەرمێی زۆر باشیشی هەیە.

مزگەوت و فێرگە و خانەقا و تەکیە و دەروێشدانی زۆرن و فرەش زانای بەناوبانگ و چاك و پیری لێ هەڵکەوتوون. یەك لەوانە سەیدحوسێنی ئەخلاتی[2]یە؛ کە هەم شێخ و هەم مەلا بووە و لە جەفری‌جامیع[3] زانیدا لە دنیا ناوبانگی هەبووە. بە زەبری جەفر زانیویە کە چەنگیزخان پەیدا دەبێ و ئێران و توووران تێك دەدا و هەر پێشەکی -بەر لەوە بێن- دوازدەهەزار ماڵی خزم و دۆست و پەیڕەوانی شوێن خۆی داوە و نیشتمانیان جێ هێشتووە و چوونەتە میسر و تا چەنگی چەنگیزی مەرگ بەرگی ژینی لێ دادڕی، هەر لەوێ بوو. ئێستاش گومبەزی پیرۆزی لەوێ جێگەی نیازانە و لە میسر

۱- کوڕی فەیرووز، کوڕی یەزدیگوردە. فەیرووز بیستەمین پادشای ساسانیە. جەمیل

۲- ڕەنگە نیازی حوسێن، کوڕی یوسفە، کوڕی عەلی خەلاتی بەناوبانگ بێ کە ساڵی ۷۹۵.ك (۱۳۹٤.ز) هاتۆتە دنیا و لە تەورێز وستانی خوێندووە و لە جزیر بۆتە قازی و فێرکار و چووەتە قاهیرە و شام و حەج و لە مەککە ماوەتەوە و ساڵی ۸۵۹.ك (۱٤٦٤.ز) لەوێ مردووە. جەمیل[؟!] چەنگیز ساڵی ۱۲۲۷.ز مردووە. هەژار

۳- پێتزانیشی پێ دەڵێن؛ گۆیا هەموو نهێنیەکی دواڕۆژی پێ دەزانن. جەمیل

گەڕەکێك هەیە، تاخی ئەخلاتیانی ناوە.

یەکێتریان مەولانا مەحیەدینی ئەخلاتی‌یە. کە بۆ ژمارە و پێوان و زانستی لە مەڕ عاسمانان، زۆر کارامە و زانا بووە. کاتێ کە نەسیرەدین محەممەدی تووسی بە فەرمانی هەلاکۆخان لە مەراغەی لای تەورێزێ ڕوانگەی دادەمەزراند و خەریك بوو زیج[٤]ی دەنووسی، مەولانای بردەلای خۆی و وێڕای ئەو و موئەیدەدین عەرووزی و نەجمەدین دەبیرانی قەزوێنی، ئەو ئەرکەیان ئەنجام داوە.

لە ڕۆژگاری ئیسلامێدا ئەخلات زۆر بەرەبەلاّ بووە و زۆر جاران کاول کراوە. سالّی ٦٢٦.ك (١٢٢٩.ز) سولّتان جەلالەدین خوارەزمشابە زۆری زۆرداری لە بەر چنگ و پلی سەلجووقیانی هێنا دەر و کوشتاری زۆری تێدا کرد. ئەو جار مغولی هاتنە سەر و وێرانکاری لە ئەندازە بەدەر بووە. سالّی ٦٤٤.ك (١٢٤٦.ز) بوومەلەرزەێکی وای تووش بوو، زۆربەی زۆری خانووەکانی هەرفاندن. سالّی ٩٥٥.ك (١٥٤٨.ز) چلەی زستان، شاتەماسب دەوری قەلاّی ئەخلاتی داو لە بەر چەنگی پیاوەکانی سولّتان سولەیمانخانی دەرێنا و فەرمانی دابە سەعاتێك قەلاّکەیان دەگەلّ زەوی ڕێك کردەوە. لە پاشانیش سولّتانسولەیمانخانی‌خەزاکەر خۆی دەشار و دژی پێشوو نەگەیاند و لە سەر ڕۆخی دەریاچەکە، قەلاّ و شوورەکەی دامەزراند و لە سایەی ئەم ئالّ و گۆڕە، کۆنەشار تەواو وێران بوو؛ شاری تازەش ئاوا نەبوو.

جیهان کۆخێکە وێرانە لە سەر ڕێبازی لافاوا
بە دەستی گۆج و چەنگێ خاك و خۆلّ، چاوای دەکەی ئاوا ؟

ئێستاش هەرگا شوێنەواری شاری وێران دەدەنەوە، خانی و خان و گەرماوی لە بەرد تاشراو و مەڕمەڕ تێدا دەکار کراو، دەردەکەون.

مووش

ئەویش هەر سەر بە بدلیسە. شارێکی زۆر کەونارایە و ئاسەواری وارش و قەلاّی لە مێژینەی ئێستەش ماوە. لە ڕۆژگاری دەستەلاّتی باب و کالّی ئەم هەژارە سەرگەردانە، قەلاّی مووش مەودای فرسەخێك

٤- ئەو جەدوەلەیە کە ئەستێرناسان دەکاری دێنن. جەمیل

لە باکووری شارەکەوە لە سەر کەژێك هەڵکەوتبوو. گەلێك ساڵان ئاوەدان بوو. پاشان سوڵتانیخەزاکەر خۆی لێ کردەوێرانکەر و لە کەرستەی دار و پەردوی، لە سەر گردێـك نیـوەی دژێکـی کـەونارای سـاز کردەوە و پەنـجا کەسێکی دژدار و تۆپچی و کەلوپەلی پێداویستی بۆ دیاری کرد.

ئەرمەنی بە مۆ دەڵێن «مووش». لە بەر مۆ و دومـانی زۆر، دار و بـاری گەشـە ناکـا؛ بـەڵام لـە دەوری شارەکە هێندێك ڕەزی هەنگوور هەیە. ڕەزەکانیان لە سەر تەپك و لـە قـەدی کێـوان ناشـتووە. مێوی ئەوێ ئەگەر لە بەرزایی نەبێ و ئەگەر بەعەرزدا ڕانەکشێ، بەری نابێ. تەنانەت ناشێ ئەو مێوە بـخرێنە سەر سندەگلیش.

دانەوێڵـەی هەمـەجۆرە و هەرزنیـشی بێـداد دەبـێ. دەشـتی بـاش و لەوەڕگـەی بـژوێنی زۆرە. دەشتەکیەکانی وێندەرێ گا و گامێش و پەزی فرە بەخێو دەکەن. ئەوان جووت بە کۆتان دەکەن؛ بـەڵام لەبری جۆتەگایەك بیستوچوار لینگەی تێدەکەن. تورك بـە دەشـتی مـووش دەڵـێن: مـووشئەواسـی. مەودای تێکڕای ڕاستاییەکەی دەدوازدەفرسەخ درێژە و لە چوار تا پێنج فرسەخ پانە و تـژی لـە گـوڵ و ڕێحانە.

دەوری دەشتەکە کێوانە و کێوەکانیشی جەنگەڵی پڕ و چوغر و تژی بەفر و سەوز و شینن. چـاوە و کانی و ڕووباری زۆر ڕوون و تەزی و بەتەوژم لە بەرزایی کەژانەوە سـەربەرەژێر فرکەیانـە و لـە دەشـت یەکتـر دەگرنەوە. چەمی فورات لە باکووری ئەو دەشتەوە سەر هەڵدەدا و سێیەکی دەشتەکە دەبـڕێ و بەرەو باشووڕ تێدەپەڕێ. چەمی ناوداری قەرەسوو جواناوی چیای ئەمروودەو لە خاوەری مووشەوە دێ و بە ناوەندی ئەو دەشتە وەك بەهەشتەدا چەندی خوا حەز کا مشەیە. بازی چـەرمەگ -کـە باڵـدارێکی نایابە- لە لێڕەواری وێ هەیە و داری لاویش بازی سپی بە سەرەوە.

هەموو وەرزی سەوزە و هەمووده‌م بەهار	بـەهـەشتـێـکە دەورەی چـڕ و لێـڕەوار
چلۆی هەر یەکەی بەرگ و سازێك لە بەر	هـەمـوو پیـرەدارێـکی بازێـك لـە سەر
لـەریـنی ئـەمـامـان بـە سـەد ئـازەوە	بـەزمگـێـڕە باڵـدار بـەسـەد سـازەوە
لەبـەر ئـاوی کانیـاوی کـەوسەر بەزیـو	بە زستـانێ گەرمە و بە هاویـن تەزیـو
بە هـەر لایـەکا لا دەکـەی هـەر گوڵـە	لە چـاو هێـزی بینیـن و فێنـکی دڵـە

لەو میرگ و میرخوزارەدا نزیکەی سەد ماڵ هەرمەنی لە دەوری یەك كۆ بوونەوە و لەولا و لەولای دەشتەكەشدا گوندی موسوڵمانان هەنە.

حەمدوڵلامستەوفی گوتەنی: لە زەمانی پادشایانی چەنگیزیدا پیتاکی مووش سێ چەل بیست و نۆ هەزار و پێنجسەد زێڕ بووە. كاتێ سوڵتان سولەیمانخانی خەزاكەر ناوچەی بدلیسی ڕزگار كرد و چاوی پێدا خشاندەوە، جیا لە داهاتی ئەوقاف و زەوی و زاری هومایونی، داهاتی عوسمانی لە مووش بە سەرانەی چوارهەزار كافریشەوە -كە لە سەر پێودانی پێشوو هەر كەس دەبوو حەفتا ئاقچە سەرانە بدا- تێكڕا دەكاتە پێنجسەد و سی و سێهەزار و سێسەد و بیست و چوار ئاقچە. كە دوازدەئاقچەی عوسمانی مسقاڵێك زێوی بێخەوشە.

دەڵێن بەر لە ئیسلامەتی -كە ئەرمەن دەستەڵاتدار بوون- فەرمانڕەوای ئەوساكەی مووش، ڕۆژێك لەشكری خۆی ڕانا. دەژێر سوارانی سوپادا شەشسەد ئەسپی هەبڵەقی دیت؛ هێشتا ئاخی هەڵكێشاوە و گوتوویەتی: «مووش سەرداری بە مشووری لە سەر نیە!»

خەنس

ناوچەی بەناوبانگی بدلیس یەكێكیتریان خەنسە؛ كە هەوارگەی زەحف هەیە. زۆزانی هەرە گرینگی سوشەهری و بینگۆل و كوێستانی شەرەفەدینە. لە ڕۆژگاری باب و كاڵی نووسەری ئەم پەلكانەدا، ڕەوەند و خێلاتی كوردان دەهاتنە ئەو زۆزانانە و داهات و قازانجی زۆریان لەو ڕێگەوە پێدەگەیشت. دوو كانی لێن: یەكیان دەبێتە خوێی سپی و ئەویتر ئەمەكی سوورە و داهاتی خوێی ئەو دوو جێیە هەموو ساڵێك خۆ لە دوازدەهەزار ئاقچە دەدا. بۆ خەرج و باجی دیوانیش بەرانبەر بە مووش دێتەوە. ئەگەرچی ئێستا وەرزێر و پاڵە و فەلەخوێی هەرمەنی لە جاری جاران كەمترن، بەڵام گوند و مەزراكانی بە قەبەڵ چوون و تیمارن و هەر ئێستاكێ چوارسەد پارچە دەمبڕ بە دەست خەڵكەوەیە. ئەسپی كەحێلی عارەبی لە مەڵبەندی خەنس هەیە. داهاتی زەوی و زاریشی هەر تەنیا دانەوێڵەیە. شتی زۆر دیدەنی و سەیری زرێباری بولانقە؛ كە چوار دەورەی بە گومانم فرسەخێكە. هەمیشە ناوی شلۆییە و قوڕاوێكی ناماڵ سوورە و چەمێكیشی لەبەر دەڕوا هێند قوڕاوە كە هەرگیز ڕوون نابێتەوە.

گۆلێکیتر لە نێوانی ئەخلات و بولانق هەیە، دەریاچەینازکی پێ دەڵێن. ئاوی بێئەندازە ڕوونە و زۆریش خۆش و سازگارە. زستانان جۆرێك دەیبەستێ کە چوار مانگان کاروانی بە سەردا دەڕوا. نێزیکی نەورۆز -کە سەهۆڵ دێتە شکەستن- قرچە و گرمەی هەتا سێ فرسەخ ڕێ دەچێ. کاتێ سەهۆڵ لەوێ نەما، نیشانەی هەوا خۆش بوونە. قورِاوە سووری بەهاران ماسیەکی زۆر لەو گۆلەوە خۆ بە دەم سەرریێژ دادەن و لە ناو جۆم و چۆمیلکەی گچکەدا، خۆ دەگرنەوە و ئاپۆرەی خەلکی ناوچەکە بە گەل دەچنە ڕاوەماسی و هەتا هەیڤەك هەر کەس هەرچەندی بخوازێ ماسی هەیە و پەك ناکەوێ. ماسیەکان زۆر گۆشتیان خۆشە؛ درێژیان لە نیوگەز پترە. سەیر ئەوەیە گەرای ئاوزگی ماسیەکان وەکوو ژەهرن! هەرچی لێی بخوا پێی دەمرێ. چەند کەسێك لە بەرچاوی خۆم کەمێکیان لەو گەرایە خوارد، شەو و ڕۆژێك بورانەوە و بە دەرمانان ڕشانەوە و ڕزگاریان بوو. هێندێك کارگوزاری دیوان لێ بڕابوون ئەو ماسیانە پاوان کەن و بیانفرۆشن. تەمنانەت لە منی هەژاریان بە ئیجار گرت کە قازانجێك بۆ دەولەت بێ. بە هەلکەوت ئەو چەند ساڵە ماسی لە گۆل دەرنەکەوتن و کابراش هیچیان دەس نەکەوت.

لە باکووری شاری بدلیس و لە نێوانی مووش و ئەخلات، چیایەکی مەزن هەیە، کێوی نەمروودی پێ دەڵێن. وەك دەماودەم دەگێڕنەوە: نەمروود زستان لەوێ بووە و بۆ هەواریش هەر لەوێوە هەلکشاوە و لە سەر ترۆپکی چیاکە دام و دەزگای پادشایانەی بنیاد ناوە. زۆربەی کاتی لەو کۆشکەدا ڕابواردووە. کاتێك خوا ڕووی لێ وەرگێڕا، کێوەکەی خستە لەرزەوە و تەپلەسەری چیا ڕما و ڕۆچوو. لە شوێن قەڵا و سەرسەراکە، ناوهەڵقولی.

چیای نەمروود لە زەویەوە بەرزایی دووهەزار گەزە. ئەو شوێنەی کە داتەپاوە، ئەندازەی داخزینەکەی هەزار و پێنجسەد گەز دەبێ و لە ناوەندی چیاکەدا لە هەر چوار لاوە ڕۆچووە و دەریاچەیەکی زۆر هەرا و لەو شوێنەدا پەیدا بووە کە چوار دەورەی پێنجهەزار گەز بگرە زیاتریش مەودایەتی. هێند بەردەلانێکی دڕ و هێند لێرەوارێکی چڕە، تەنها دوو-سێ ڕێگە هەیە مەردم بتوانن بیچنێ. ولاخەرێش هەر دوانن. ئاوی گۆل زۆر ڕوون و ساردەو دەوراندەوری ئەو گۆلاوە دیوارێکی بەردی ڕەشی وەك شانە هەنگوین کونکونە و لە هێندێك جێ ئەو کونانە پڕ بوونەوە و بەردەکەی پتەو کردووە و سەنگی زۆرە. هێندێکیشی زۆر سووکەڵەن؛ وەك بەردەپێی خۆماڵی وان. تورکان بەو جۆرە

بەردانە دەڵێن «دەوەگوێزی» (چاوە وشتر). قەراغی خۆڵی زۆر کەمە؛ بەڵام ئەگەر گڵ کەندی لێ بدۆزیەوە و بیدەیەوە، ئاوی گەرمی لێ دەردەچێ.

لە لای باکووری چیاکە -لە پشتەوە- ئاوێکی خەست و ڕەش هەیە. چەشنی ئەو گۆڕاسنانەیە کە لە کوورەی ئاسنگەران پەیدا دەبێ. لە سەنگینی و لە سەختیدا ئاسنیش وەپاش خۆ دەدا. ئەو ڕەشاوە کە هەڵدەچێ، کەم‌کەم بەرەوژێر دادەخزێ. منی هەژار وای بۆ دەچم کە ساڵ بە ساڵ دێتە سەری و دوو چەندانە دەبێتەوە. لە بەرزایی سی گەزەوە و بە گومانم لە درێژایی پێنج‌سەد هەتا شەش‌سەد گەزدا، لە چەند شوێنەوە دەردەچێ. ئەگەر کەسێك وای نیاز بێ کە پارچەیەکی یەك مەنی لەو ڕەشاوە جوێ کاتەوە، تابۆی دەکرێ، لە شەکەتی خۆی فل دەبێ. دەستەڵات هەر لای خودایە.

بڕی یەکەم

هۆزی ڕۆژەکی و هۆی ئەم ناوەیان

کەحێل سوارانی سارای خۆشزوانی و جلیت بازانی دەشتی وێژەوانی، بە واژەی ڕاست و زاراوەی ڕەوانیان لە بارەی ڕۆژەکیەوە فەرموویانە: وشەی ڕووزەکی فارسیە و بە جیم و شینیش نووسراوە؛ بەڵام بە بنچینە ئەم وشەیە «ڕۆژە» و «کی» یەکی بۆ یەکیەتی وەدوو خراوە؛ وەکوو پیاوەکی و شتیتریش. هێندێکی پیتۆڵ و زۆرزان دەڵێن کاف و یێ بە فارسی پاڵدێمی شتی گچکۆکەن و جیمەکەش کاری عەرەبە؛ لە هەر کوێ ژێیان بێتە بەر، جیمێکی لەجێ دادەنێن. کوردیش زۆر جار لە جێگەی ژێ شین دەبێژن[1]. جا وەك دەڵێن، وێژە ئەگەر بیست و چوارە، هەر یەك ودوانی بەکارە؛ با باسی هۆزەکە بکەین. گوایە ڕۆژێك لە ڕۆژاندا بیستوچوار تیرەی سەرەکی لە بەرەبابی ڕۆژەکی لە نزیك تاب -کە سەر بە ناوچەی خوێتە- کۆ بوونەوە و بوونە دوو بەش. دوازدەیان یەکتریان گرت و ناویان لە خۆ نا بلباسی. دوازدەهۆز و تیرەکەیتر بە قەوالیسی ناسراون. دەڵێن قەوالیس و بلباس دوو هۆزی بابانەکانن. ناوی بلبیس و قەوالیس لە دوو گوندانیش نریاوە کە هان لە ناو هەکاریدا.

پوختەی وتار: کاتێ لە تاب کۆ بوونەوە، زەویەکانی ئەو ناوەیان لە ناو خۆیاندا بەشیەوە و بە دڵسۆزی یەکتریان گرت و مەزنێکیان بۆ خۆ هەڵبژارد و بوونە هێزێکی بە پێز و ملیان لە وڵات گرتن نا. ڕۆژەکی ڕەسەن ئەوەیە بەشی لە گوندی تاب هەبێ. ئەوی بەری نەکەوتبێ، پێی دەڵێن زڕەڕۆژەکی. ئەوسا کە بدلیس و حەزۆ لە دەست تاویت ناوێکدا بوون -کە نەتەوەی شایانی گورجستان بووە- ڕۆژەکی دەگۆی ڕاچون و لە وڵاتیان تاراندووە. هێندێك دەڵێن حەزۆ لە گورجی گیراوە و بدلیس لە هۆزی گردکی. هێندێکیتر لایان وایە ناوچەی بدلیس لە ناو دەسی هۆزی زوقەیسی[2] دەرخرا. کامی

١- نیازی وایە کە ڕوزکی و ڕوجکی و ڕوشکی هیچیان ڕاست نین و هەر ڕۆژەکیە و وای بە سەر هاتووە! هەژار

٢- لە دەستنوسێکدا زوقەیشی نووسراوە. عەونی

ڕاستە و کام هەڵەیە، ئۆباڵ وە ملی چیرۆکبێژان.

دوای گرتنی حەزۆ و بدلیس چەند ماوەیەك لە ژێر سایەی سەرکۆماری سەردارییاندا بە سەربەخۆیی و ئارامی ڕایانبوارد و کاتێ سەرۆك گیانی پاکی بە پێغەمبەری خودا ئەسپارد، نێرینەی لێ نەکەوتەوە و ڕۆژەکی بێ سەر مانەوە و هەر کەس بۆ لای خۆی ڕاکێشاو نێوان پسا و پێك وەربوون و تێك بەربوون و شێعری مەولانا هاتفی زۆر بەجێیە کە فەرموویە:

گەر وڵات لێی نەمێنێ فریارەس	مالی وێرانە بێدەس و بێکەس
هێزی فەرمانڕەوا ئەگەر فەوتا	قەحبە دەرشێتەوە لە مزگەوتا

سەردەمێکیش وا ڕابرا. لە ئەنجامدا سەرەك هۆز و ڕاوێژکەران کۆ بوونەوە و بە دڵ لێ بڕان کە بۆ چاری ئەو بێیاریە کارێك بکەن. تێکڕا وایان بە باش زانی عیزەدین و زیانەدین -کە هەردوکیان برا بوون و لە ڕەگەزدا دەچوونەوە سەر کیسرایان و نیشتەجێ شاری ئەخلات بوون- بە میوانی بێننە ناوخۆ و لە ناو گەل و هۆزدا بژین و هەڵیان سەنگێنن و بیانئۆزن و هەرکێ لەوان بۆ فەرمانڕەوا دەست دەدا و حاکمەتی لێ دەوەشێتەوە، بیکەنە سەرداری خۆیان و خۆیان لەو هەر کەس هەرکەسی و ناباریە ڕزگار کەن و چیدی سەربزێوی نەبێ و پشێوێنی لە ناو لاچێ و ئارامی بێتەوە کایە و گەشە بە ناوچەکە بدرێ. گەورە و گچکەش سەر لە بەریان ئەم بیرەیان پەسند کرد و پەیمانیان داکە سەری موو لێی لانەدەن. هێندێك لە سەرناسانی هۆز چوونە ئەخلات و لە شازادانیان گێڕاوە و بەو پەڕی قەدر و ڕێزەوە هێنایاننە شاری بدلیس. کۆمەڵێکیان عیزەدینیان کردەفەرمانڕەوای بدلیس و دەستەیەکان زیانەدینیان بەدڵ بوو، دەگەڵ خۆیان بردەحەزۆ و کردیانە فەرمانڕەوای خۆ. خەلکەکە بە گوێ لەمستی، هەموو هەست و نستی خۆیان دایە دەست ئەو دوو برایە و ئەوانیش زۆر بە لەباری بە کاروباریان دەچاران.

بەسنی هۆزی بلۆکی

لە ناو هەموو کوردستاندا و لە چاو هەموو تیرە و هۆزان -بۆ ئازایی و دلاوایی و مەردایەتی و بە ناموسی و ڕاستی و چاکی و شەرم بەخۆیی و دەست پاکی و ئایینداری-

هـۆزی ڕۆژەکـی دیـاردەو لـە نـاو کـۆدا هەڵبـژاردەن. دڵـسۆزی گـەورەی خۆیـانن و هـەتـا بڵێـی نەمەگـداران. هـەر کـاتێ فـەرمانڕەوایان تووشـی گیـرە و قەرقـەش دەبـێ، ئەوسـا بیانبینـە چـەکەن؟! کـەس ئـاوڕ وەسـەر خـۆ نـادا و لـە پێنـاوی پارێزگـاری و ئاسـوودەیی میـری خۆیـان، سەر و ماڵیان بەخت دەکـەن. هـەر جارێـك وڵاتـی بـدلیس بێگانـە زەوتـی کـردووە و مـیر وەمـەزنی ڕۆژەکیـانی لـە سـەر فـەرمان لابـردووە؛ ڕۆژەکـی واهـاروژاون بـێ ئـەوەی کـەس کۆمـەکیان بـێ، دەست لـە دەسـت و قـەوەت لـە خـوا هانـاش دەسـت و ڕمـی خۆیـان؛ شیـشاونە گیـانی دوژمـن و حـەڵوای شـەقانیان پـێ کـردوون. لـە نـاو کـوردان بـاوە دەڵـێن بـە هـەژماری هـەر بـەردێکی دەدیواری قـەڵای بدلیـسێ گیـراوە، ئەوەنـدەش سـەری ڕۆژەکیـان لـە پێناویـدا پـەڕاوە. پادشـایانی زل و زۆردار کـە چـاو دەبڕنـە کوردسـتان و خـۆ لـە گـرتنی خـۆش دەکـەن، بـەر لـە هـەرکار پـەلاماری سـەرداری ناوچـەی بـدلیس و چـەکداری ڕۆژەکـی دەدەن. هـەتا ڕۆژەکـی بـە هێـز بـن، کوردسـتان بەکـەس ناگیـرێ و هۆزەکـانیتـری کـوردیش چـاو لـە ڕۆژەکـی دەکـەن و خـۆ بـە گـژ دوژمنـدا دەدەن. کـاتێ سـوڵتانی خەزاکـەر[1] وڵاتـی بدلیـسی گـرت و شەمـسەدین خـانی سـەرداری لێ وەدەر نا و بەرەو ئێـران ئـاوارە بـوو، تـا سـێ سـاڵان هۆزەکـانی بایـەکی و مـودکی و زێـدانی و بڵباسی نەهاتنە بـەر فەرمانـەوە و سـوڵتان هـەموو مـیر وەمـەزنی زلـی کوردسـتانی ناردنـە سـەرێ و ئـەو کوردانـە -وەك دێوەکـانی کێـوی قـاف- پـەلاماری ڕۆژەکیـان داو نەشیانتوانی ڕامیـان بکەن.

سوڵتانی سولەیـمانپایە، کە زانی بـە تونـد و تیـژی چـی بـۆ نـاکرێ و باریـان نابـا، بەهائـەدین بـەگی حـەمزەی هێنـا و کردیـە دەسکیـسی خـۆی و خـەڵکی دڵـی کیفنـدور و تیـرەکانی بایەکیانی بـۆ ڕاست کـرد و لەولاشـەوە بـرایم بـەگ و قاسـم بـەگی کـوڕی شـێخ میـری بڵباسـی دڵخۆش کرد و مەلاسی کردن؛ ئەوسا توانی بدلیس بگرێ.

گـەلێك جـار وا هەڵدەکـەوێ کـوڕە میـرانی کوردسـتان دێـن و سـەر لـە بـدلیس دەدەن و ماوەیـەك دەیگـوزەرێنن. بـەڵام هـەرگیز ئاغـازادەو کـوڕە میـرانی ڕۆژەکـی بـۆ ڕۆژەکـیش

---

[1] - وادیارە نیازی سوڵتان سولەیمانی قانوونیە. هەژار

ئەچوونە بەردەرکی ماڵی یەك لە میرانی کوردستان. لاوی کۆماری ڕۆژەکی لە ژیانی ئاوارەییشدا زۆر خۆڕاگر و بە پشوون؛ دڵسارد و ناهومێد نابن و کۆشش و خەبات دەکەن و ڕێگەی خۆیان دەکەنەوە و هونەر و جەوهەر دەنوێنن. بۆ نموونە دەروێش مەحموود کەڵەچێری -کەمورەی تیرەی کەڵەچێریان- وڵاتی خۆی بەجێهێشت و خۆی گەیاندەبەر بارەگای عەرشاسایی سوڵتانی سولەیمان پایە و لە سایەی وریا و دریایی و هونەرمەندی و مەردی و ڕەندی و پیتۆڵی و لەبلەبانی خۆی، خۆی دەگەڵ پادشارێك خست و ببووە هەمدەمی تایبەتی و دەفی دەکوبی سوڵتاندا بوو. هێندەی هەمووشت دەزانی، نیویان لێ نابوو هەمووشت. شاعیرێکی بێوێنە بوو؛ زۆر هەڵبەستەی بە فارسی و تورکی داناون. نووسەری ئەم پێتۆکانە تاك بەیتێکی لە شێعرەکانی لەبەرە، دەڵێ:

سەوزەی بە ئاوی ژینە لە بان لێوی ئاڵەوە یان وردەبازی هەنگە بە هەنگوینی ئاڵەوە

قورئان خوێنێکی ئەوەندەلێزان و دەنگخۆش بوو کە نازناوی ئیدریسی دووەمی پێ وەرگرتبوو. ببووە کۆڕنشینی پادشاو پلە و پایەی کتێبداری دیوانی خۆی پێ بەخشیبوو. حەیدەر بەگی برازاشی بۆ ڕەشیدی و چاونەترسان، دەست نیشانی هەمووکەس بوو. لە دیوانی سوڵتانەوە سنجەقداری و هۆزی بەلکو (بەگلو)ی پێ سپێرا و هێندێکیش لە وڵاتی پالۆی بە موڵکایەتی درایە.

سەرناسێکیتری ڕۆژەکی، ئیبراهیم بەگی بلباسی، کوڕی قەلەندەر ئاغایە. دڵی لە خزمان ڕەنجاوە و ئاوارەی سیستان بووە. لەوێ خۆی کردۆتە پیاوی محەممەدخانی تورکمان؛ کە ئەوسا فەرمانڕەوا بوو. شیرەکالان ئەومستاوە و جەوهەری خۆی نیشان داوە و محەممەدخان کردوویەتە سنووورداری لای بلوجان. لەو کەوشەنە دەگەڵ بلوجان چەند جارێك بە شەڕ هاتووە؛ بەڵام کوردەی دێوناسایی لە ئازایی دروست بووە، چۆن بلووجی پێ دەوێرن؟ بەزاندوونی و شکاندوونی و کوشتارێکی وای لێ کردوون زۆربەی پیاوی کاری و ئازای بلووجانی لە ناو بردوون و وڵاتی لێ داگیر کردوون و خەڵکی ناوچەکەی سەرانسەر هاتوونە

بەر فەرمانیەوە و خۆی بە سەردا سەپاندوون و بە مەزنایەتی ڕای‌بوارادووە.

یەکی‌تر بەستام‌ئاغایە، ئەویش گەیوەتە قەندەهار بۆتە پیاوی سولتان حوسێن میرزا و لە ماوەیەکی هەندکدا زۆریان بەرەژوور بردووە و بۆتە ئەندامێکی کۆڕی بریکارانی میرزایی و کات و ساتی بە هەمدەمی حوسێن میرزا ڕابراوە.

ناوداریکی ڕۆژەکی دی، قاسم بەگی شاحوسێناغای مۆر هەلگرە. کاتێ کە دەگەڵ ڕۆژەکیان لە نەخچەوان بەرەو بدلیس گەڕاینەوە، قاسم بەگ هەر لە جێی خۆی بوو. ئەو بەرانبەر بە بارەگای فرشتاوای مەمبارەك و بەرز و پیرۆز هێند بە ئەمەگ و دڵسۆز بوو، دانی بە جەرگی خۆیدا گرت و لە ڕێگەی ڕاستی لانەدا! چونکە ئەوسا پاسەوانی پایەبەرزی سولتانی بوو، لەبەر فەرمانی دەرنەچوو! بەڵام هێندێك کوردی عێراق -کە ڕکیان لە ڕۆژەکیان بوو- دەداو و دەلینگی بەربوون و لەسەر پلەی یووزباشیەتی ئەوەندەیان گەڕ تێ هاڵاند کە لە ئەندازە دەرچووبوو؛ تەمیان لێ نەڕەواندەوە هەتا هەموو پلە و پایە و سایە و مایەیان لێ ساند و بێکاریان کرد. قاسم بەگ وەك فەرموویانە: پشوو دەرگا دەکاتەوە؛ خۆی مات داو پیشی خواردەوە تا ئەو دەمەی کە بریکارانی خونکاری تێکەیشتن چماڵێکە و چەند نانخۆرێکی بە ئەمەکە. زۆر بەباشی هاتنە پێش و کردیانەوە بە یووزباشی و ئێستا کە تاریخی کۆچی ساڵی هەزار و پێنجەمە، ئەو فەرمانەی بە دەستەوە. پیاو ڕاست بڕوا، لاوێکی زۆر شایستەیە و زۆر مەرد و ئازا و میرخاسە. بە هومێدم هەر سەرکەوێ.

سەبارەت بەم ئاکارانەش ڕۆژەکی لە کوردستاندا لە هەموو هۆزەکانی‌تر لە سەرتر و ناودارترن. ئەو هۆزە بیست و چوار تیرەن؛ پێنج لەمانە -کە قیسانی و بایەکی و مۆدکی و زوقەیسی و زێدانین- کۆنە دانیشتووی بدلیسن. دەشیان -کە بەرەی بلباسن- کەلەچێری و خەربیلی و باڵەکی و خەیارتی و کۆڕی و بریشی و سەکری و کارسی و بێدوری و بەلاگەردین. ئەو نۆ هۆزەش -کە زەردووزی و ئەنداکی و پرتاڤی و گردیکی و سوهرەوەردی و کاشاغی و خالدی و واستوکی و عەزیزانن- قەوالیسین.

بڕی دووەم

بنەچەکەی فەرمانڕەوایانی بدلیس

لە زۆرانڕا زانیومانە و لە مێژووانیشدا دیومانـە کـە ڕەگـەزی فـەرمانڕەوایانی بـدلیس دچـێتەوە سـەر کیسرایەکان. هێندێ کەس بڕوایان وایە لە نەتەوەی نۆشیـروانن. بەڵام قسەی ڕاست ئەمەیە جاماسـبی کوڕی فەیرووز -کە پێنجەمیـن[؟] کیسرا بووە[1]- لە بریکاری کیسرا قوبـاد سەرپەرشـتی ناوچـەکانی ئەرمەنستان و شیـروان بوو. کە ئەو مرد سێ کوڕی لە پاش مان: نەرسـی[2] و سـورخاب[3] و بـەهوات[4]. نەرسی بوو بە جێنشیـن و نۆشیـروانیش بۆ دنیاداری پەروەرانـد و ڕۆژبـەڕۆژ بـەرەو پـێش دەچـوو؛ وا بەهێز بوو کە لەشکری وەدو خۆی داو هێرشی کردەسەر گەیلان و بـە زۆر دەسـتی بـە سـەردا گـرت و کیژی شاهێکی گەیلانی بۆ خۆی هێنا و ئەم ژنـەی کـوڕێکی هێنـا، نـاوی گەیلانـشای[؟] لـێ نـرا[5]. پادشایەکانی ڕوستەمدار لە نەوەی ئەو گەیلانـشایەن. سـورخاب پادشـای شیـروان بـووە و میـرانی شیـروان وەچەی ئەون. بەهوات لە ئەخلات نیشتەجێ بووە و بە هندك داهاتێـك ساچـاندوویەتی و بـۆ جیهانگیـری تێنەکۆشاوە و خۆی گۆشەگیـری لە لاسای باب و باپیـری پێ باشتـر بووە.

میـرانی بدلیس نەوەی بەهواتن و دەگەڵ شاهانی ڕوستەمدار و شیـروان پـسمامێ هـەڤن. هـەتا

١- ئەو پرسە کە دەست نیشانی زێرنۆفە و دیارە بە هەڵەی زانیوە چونکە فەیرووز کیسرای بیستەمە. جەمیل

٢- دو شازادەی نەرسی ناو هەبوون: ١- کوڕی گۆدەرز، کوڕی بلاسی ئەشکانی ٢- کوڕی بارامی ساسـانی. زۆر گـەڕام چیتـرم بەو ناوە دەست نەکەوت. جەمیل

٣- سێ سورخاب هەن: ١- سورخاب کوڕی یەزدگورد، مامی نۆشیـروان ٢- سورخاب کوڕی بـارام گـۆڕ ٣- سـورخاب کوڕی ڕوستـەمی پاڵەوان، کە زۆرابیان پێ گوتووە. جەمیل

٤- زۆر گەڕام تووشی ئەو ناوە نەبووم؛ وێدەچێ بەهرام بووبی و وای بەسەر هاتبێ. جەمیل

٥- مروج الذهب، ڕووپەڕ ١١٠-١٢٠ دەڵێ: «پادشای سەریر گەیلان شابوو کە نەتـەوەی بـارامی گـۆڕ بـوو». زێرنـۆف پرسـەکی لە سەر داناوە؛ دیارە بە هەڵەی زانیوە. جەمیل

ئەمڕۆ کە کلکەی مانگی قوربانی ساڵی هەزار و پێنجی کۆچە، وا بوو بە حەوسەد و شێست ساڵ، فەرمانڕەوایانی ناوچەی بەدلیس و دەوروبەرەکەی و حەول و حەوشەکەی و بوود و نەبوودی، مشورخۆرانی ئەم خانەدانە سەربەشتی بوون و لەو ماوەیەشدا بیخەیە سەریەك، سەدودەساڵێك لێیان سێنراوە و نامۆ و بیانی پێ ڕاگەیشتوون. ئەو بێگانانەش کە دەست درێژییان لەو ماڵە کرد و بە زۆر بدلیسیان لێ زەوت کردون، چوار چینە پادشان؛ کە لە جێی خۆیدا بە دوور و درێژی لە سەریان دەدوێم[١].

پوختەی مەبەست، وەك لەمەوبەر نووکی بنووسی خەمرەوێن بۆی نەخشاندین:

عیززەدین لە ناوچەی بەدلیس و زیائەدین لە حەزۆ، بوون بە سەرداری ڕۆژەکیان. ڕۆژگار دەهات و ڕادەبرد؛ خەڵکی بەدلیس وردەوردەلە عیززەدین سارد بوونەوە و زیائەدینیان خۆش دەویست. زیائەدین هەستی پێکرد کە خەڵك لە برای دڕدۆنگن و ئەویشیان زۆر خۆش گەرەکە و بە تاواتن کە خۆی بە سەریان ڕابگا. ڕۆژێك بۆ دیداری برای لە حەزۆڕا هاتە بدلیس و پێشوازی گەرمی لێ کرا و جووتەی برا پێك شاد بوون و دڵیان بە یەك گەشایەوە و ئیتر بوو بە بەزم و هەرا و ئاهەنگ و شایی و شایلۆغان. ناووهەوای سازگاری شاری بدلیس زۆر بە زیائەدین کەوت و جگە لەوەش دەیدی کە وا گەورە و گچکە و بەرز و نزمی خەڵکی وڵات -بە دڵ و بەگیان- دەگەڵ ئەون، قرمی خۆی لە بەدلیس خۆش کرد و بە دڵ لێڕا کە بۆ خۆی یەکلا کاتەوە. بە دزیەوە کەمین و بەمینی دەگەڵ دژدارانی قەڵا داخست؛ گوتی: کاتێ کە من دەڕۆم برام بۆ بەڕێ کردنم لە قەڵایە دەردەکەوێ، ئەوسا بە فێڵێك فەرەجێك بۆ قەڵا دەگەڕێمەوە. ڕۆژی سەفەر زیائەدین ماڵاوایی لە برای کرد و ڕوو بە حەزۆ ملی ڕێی گرت و براش بۆ بەڕێکردنی دەگەڵی چوو هەتا لە شار دوور کەوتنەوە. زیائەدین لە پڕێکدا ڕووی کردەعیززەدین و گوتی: ئەنگوستیلەم لە قەڵادا بەجێ ماوە و خۆشم نەبێ کەس نازانێ لە کام شوێنە. ئێوە تۆزێك لێرە گیر بن تا من بە لەز دەچمە قەڵا و ئەنگوستیلەکەم دێنمەوە. خۆ برا لە برا دڵپیس نابێ؛ عیززەدین لە دەشت مایەوە و بە

١- وا دەردەکەوێ لەم چوار دەوڵەتە: قەرەقۆینلوو، ئاقۆینلوو، سەفەوی و عوسمانی نیاز بێ. عەونی

راوەوە خـۆی خـەریك كـرد. زیانـەدین دەرفـەتی خـۆی لـێ هێنـا و هاتـە قـەلاّ و دەروازەی دژ دابەسـترا و پـەیامی بـۆ براكـەی خـۆی نـارد كـە پێـی بڵـێن: تكـا دەكـەم وەك بـرای چـاك و بـە ناكـار ئـەو پیاوەتیـەم دەگـەڵ بكـا و چـەند رۆژێـك بـچێتە حـەزۆ مـن لـە بـدلیس دەمێنمـەوە ناووهەوای شاری بدلیس لە لەش و بەندەنـم خـۆش دێ. تـا عیـززەدین بـە خـۆی زانـی، كـاری لـە كار ترازابوو؛ لە لای برای شیـرینیەوە، تالاّوی بە دەمدا كرابوو.

هاتـەوە بـەر دەروازەی دژ و دەگـەڵ بـرای بـێبـەزەیی گـوتی و رسـتی و شـێر و رێـوی بـۆ هێناوە، بەهرەی نەدا. تووڕەی ئـاوی سـارد بـخۆوە! چاری ناچـار زیـان لـە نیـوەش وەگـەڕێ هـەر قازانــجە. بـە كلكـی بـارگینی دادا و حـەزۆ و ساسـۆن بگـرە و هاتـم! و خـۆی لـەو ناوچـانە دامەزرانـد. فـەرمانڕەوایانی حـەزۆ كـە بـە خۆیـان دەڵـێن عـەززان، نەتـەوەی ئـەو عێززەدینـەن. فەرمانڕەوایانی بدلیس نەتەوەی زیانەدینن و ناویان كردوونە دیادین.

ئەو میـرانەی بە سەر بدلیس ڕاگەیشتوون و ناویان لە تاریـخدا هەیە و منی هەژار خوێندوومنەوە، هەژدەكەسن. ماوەی حوكمیان لە چوار سەد و پەنـجا ساڵ تۆزێك زیاترە و بە بێ ناوبڕ سـەرداری ئـەم مەڵبەندەبوون. ئەو میـرەیان كە ئەتابیك ئاقسونقور[١]، بدلیسی لە دەست دەرێنـا، ئـەمزانی كامـەیان بووە. كە ئەم پەڕانەشم نووسیـن، چەند تاریـخێكم بۆ دۆزی، ناوی ئەوم نەدۆزیەوە. ڕاستی ڕووداوەكـە وایە: ئەوسا كە قزڵ ئەرسەلان خاكی ئازربایـجان و ئەرمەنستانی داگیـر كرد، بدلیسیـشی وەبـەر خـۆ دا. پاش زەمانی سەلـجوقیانیش ئاخر و ئۆخری خوارەزمیان بوو كە سوڵتان جەلالەدینی كوڕی سوڵتان مـحەمەدی خوارزمـشاهاتە بـدلیس، مـەلیك ئەشـرەف حـوكمی دەكـرد. دوای ئەشـرەف مـەلیك مەجدەدین بە دوای ئەودا عیززەدین و لە دوای ئەو میرئەبوبەكر، ئەوسا ئەمیـرشێخ شەرەف و دواجـار میـرزیانەدین بووە؛ كە هاوچەرخی ئەمیـرتەیـموری كورەكان بووە و چاویان بە یەكتـر كەوتووە و لـەو دەمەوە هەتا ئێستا -كە فەرمانڕەوایی بدلیس بە كەلەپوور بۆ نووسەری ئەم پەڕانە ماوەتەوە- سـەریە وردیان ڕێك و پێكە و خۆش و ناخۆش هەرچێكیان بە سەر هاتووە، لە شوێنی خۆی باسی دەكرێ.

هێندێك لە میـرانی بدلیس بەر ناوڕی پڕیەزەیی و خەنیكـەری سـوڵتانانی سـەربڵند و میـرخاس

١- ئەتابیكی مووسڵ بووە و ساڵی ٥٢١ دەوڵەتی ئەتابیكی دامەزراندووە. عەونی

پەسند کەوتوون و خۆیان لە ژێر چاوەدێری کەس نەبوێری سەرەوەرانی بەختەوەری خاوەن شکۆ و کامەرەوادا بە چاو دیوە و لە سایەیان پایە و ڕێز و هێز و پێزیان سەری لە عاسمان ساویوە. هێندێکیشیان بە ڕەشەبای ئاماڵ گرە و گڕی ئاگری تووڕەیی خاوەن ناوی وەك لافاوی بەستێن بڕی کەنداڵ دڕی هەردەستێن وا خنکاون، وا سووتاون، بوونە لیتە و قەرەبرووت و ناو ڕای داون و گێژەڵووکە لوولی داون.

جا ئێمە بۆ هەردووباران -کێهەیان ژینی خۆش بووە و کامەیان چارەڕەش بووە- دوورە پەرێز ناوەستین و دەست لە دەست و یاری لە خوا، بەرپێزە ڕێزیان لێ دەگرین.

چیرۆك لێرە دەست پێ دەکا لە ڕۆژگارانی پێشیندا دنیاگرێك کە مرخی خۆی لەم کوردستانە خۆش کرد و کێشە و هەرای بۆ میرە کوردان نایەوە، سەلجوقی ئازربایجانێ بوون.

سوڵتان مەحموود، کوڕی سوڵتان محەممەدی کوڕی سوڵتان مەلیکشای سەلجوقی، ئەتابیك عیمادەدین ئاقسونقوری بە سەر بەشێك لە عیراقی عەرەبەوە دانابوو. کوێخایەتی ئازەربایجان و ئەرمەنیش بە ئەتابیك ئیلدگز سپێرا بوو؛ کە دەبێتە باپیری قزڵ ئەرسەلان. ئەم جووتە کارگوزارانە پاسداری سەر سنووران و پارێزگاری بەرژەوندی سەلجوقیان بوون و هەرکەس لە مەڵبەندی خۆیدا ئەرکی خۆی بەڕێوە دەبرد.

ساڵی ٥١١ك (١١١٧ز)[١] کە خاوەنی مووسڵ نەما، ئەویشیان هەر خستە بەردەست عیمادەدینی زەنگیەوە. ڕۆژبەڕۆژ، هات ڕووی تێکرد و پلەی بەرەو ژوورتر دەچوو هەتا گەیشتە ئەو ڕادەکە لەشکری هێرش بەری بردەسەر شام و حەڵەب و لە ماوەیەکی زۆر کەمدا دەستی بە سەر ئەوێشدا گرت. ساڵی ٥٣٤ك (١١٣٩ز) کوردستان و دیاربەکری پەلاماردا؛ بدلیس و ئاشووت و ئاکرێ و شوێنەکانیتری گرتن و قەڵای ئاشووتی کاول کرد و قەڵایەکی بە ناوی خۆی لێ ئاوا کرد و عیمادیەی کردەپاتەخت. کوردستان و بەتایبەتی شار و قەڵای بدلیس، چل ساڵ پتر لە بەردەستی سەلجوقیەکان زاڵەی دەهات.

ساڵی ٥٧٦ك (١١٨٠ز) کە سوڵتان سالحەدین، کوڕی نورەدین کوڕی [؟] سەیفەدین

١- ڕاستەکەی دەبێ: ٥٢١ك (١١٢٧ز) بێ. جەمیل

غازی ئەتابیکی[1] لە شەڕی میسریانی شکست خوارد، ئیتر لەو ڕۆژەوە ڕۆژی بەختیان کشایەوە و دایە زەردەپەڕی کزی و بازەبەران بەرەوکانی قوڕە ڕەشەی دۆژی دەریای شەپۆل دەری شەوی ڕەشی بەلاّ و نەهاتی داکشی و کشی و ماتی بە سەردا هات. ئەوساکە هۆزی ڕۆژەکی -کە چەند ساڵ بوو ئەستێرەی بەخت و ئیقبالّیان ئاوا ببوو- ژینی تالّیان تەمی ستەمی بێگانان دایپۆشیبوو، دەرەتانی لێ بڕیبوون و لە ترسی دەست وەشاندن و ئازاری ناکار کێویان، وەك جانەوەرانی کێوی دابوویانە لێڕ و کێوان و چاوەنۆڕی دەرفەتێك بوون گۆپالّیان لە خیز بێتە دەر. کە دیتیان هەلیان هاتەوە و ئەمجار نۆرە گورزی وانە، وەك شێر لە بێشە دەرچوون و دەگیانی دوژمنان بەربوون و هەلّیان کردەکلکە و پلکە و قەلە و قوتەی ئەتابیکان و بە خەنجەری جەوهەرداریان، کەڕ و کزی زێدی ئازاریان لە بەدکاران و نەیاریان، بە یەکجارەکی هەلّوەژارد.

ئەو کابرایە[2] کە لە لایەن سەلجوقیەوە لە سەر بەدلیس دانراوە، زۆر شوێنەواری بەهرەی وەك خانەقا و کاروانسەرا و مزگەوت و پرد، لە شاری بەدلیس و ئەخلات بە یادگار لە پاش ماوە.

وەکوو دەلّێن: شاری بەدلیس بەرفەرمانی ئەتابیك قزلّ ئەرسەلان بووە. هەر چۆنێك بێت گزیریەتی ئاقسونقوری[3][؟] لە سەر عیراقی عەرەب و کوێخایەتی ئیلدگزی لە ولاّتی

١- دەناو ئەو ناوەدا مامۆستا زێرنۆف پرسەکی دلناوە و بە هەلّەی زانیوە. وا دیارە بۆیە بووە کە دانەر ناوی دوانی تێکەلّ کردووە؛ یەکیان مەلیك سالح ئیسماعیل کوڕی نوورەدین مەحموودی زەنگیە و سالّی ٥٦٩.ك (١١٧٣.ز) دەسالاّن بووە و کراوەتە پادشای شام. دوایە سەلاحەدین مولکی لێ هەلّگەڕاندووە و هەر حەلەبێ ماوەتەوە و سالّی ٥٧٠.ك (١١٧٤.ز) مردووە. دووەم سەیفەدینغازی، کوڕی قوتبەدین مەودوود، لە ئەتابیکانی موسلّە. سالّی ٥٦٥.ك (١١٦٩.ز) کراوەتە حاکمی موسلّ و تا سالّی ٥٧٥.ك (١١٧٩.ز) حوکمی کردووە. جەمیل

٢- لە نوسخەی ماکدا جێ ناوی ئەو پیاوە بە سپی ماوەتەوە.

٣- زێرنوف ئەم پرسەکەی لێ کردووە، کە وەدیارە بە هەلّەی زانیوە؛ چونکە ئاقسونقوڕ و ئیلدگز یەکتر ناگرنەوە. دوو ئاقسونقوڕ هەبوون: یەکیان قەسیمودەولە ئەبووسەعیدحاجب. سالّی ٤٧٨ بە سەر شام و حەلەبەوە دانراوە و ٤٨٧ کوژراوە. دووەمیان: قەسیمودەولە سەیفەدین ئەبووسەعید ئاقسونقوری بەرسقی بووە. سالّی ٤٩٨ والی بەغدا و ٥٠٧ والی موسلّ و شام بووە و ٥٢٠ کوژراوە. ئیلدگز لە سالّی ٥٥٥ ڕا تا ٥٦٨ حوکمی کردووە. جەمیل

ئازربایـــجان بەرانبـــەرن و دەوری حکوومـــەت کردنیـــان لـــە یـــەك چـــاغ و مێژوودایـــە.[1] ئێـــستاش بەرەی ســـەراجیان -کـــە لـــە ناوچـــەی بـــدلیس دەژیـــن- پاشـــماوەی سەلـــجوقیەکانن و سەلـــجوقیان بوەتـــە ســـەراجیان. بـــەرەبابی تـــاج ئەحـــمەد و قەراکوتـــە و قـــولی ئوزبـــەکان و هـــیـتـــریش لـــەو تیـــرەیەن.

١- لە نوسخەی تـردا نووسراوە: ئەو دەمەی ئاقسنقور گزیری عیراقی عەرب بوو، ئاران و ئازربایـجان درابـووە دەسـت ئیلدگزی باپیـری قزڵ ئەرسـەلان و دەورانی حوکمیان هەمبەرە و ڕۆژگاریان بەرانبەرە. عەونی

بڕی سێههم

فەرمانڕەوایانی بدلیس

که لای پادشایان بەڕێز بوون

مەلیك ئەشرەف

ئەو دەستە زانا و هۆزانەی کە بۆ مێژووی تیرە و هۆزەکانی کرمانج ڕووداوی ڕاستیان ئامانجە و بۆ تارانی تەتارانی چەوتی و هەڵە و چەت و پەڵەی چەوت و خواری هەرزەکاران، چابوکانە هاتونە دەست و بە چوستی گوریان بەستوە و بەرگی هونەریان پۆشیوە و بە یارمەتی شۆڕەسواری زۆر بە کاری بنووسی سەریل و پەنجە، ڕەنجیان داوە و تێکۆشاون و ڕووپەری پڕ لە شانازی سەربەرزانی کوردستانیان پێ نەخشیوە، لێرەدا درکاندویانە: ئەو گەوهەرە یەکدانەیەی هێمدانەری خانەدانی مەزنەکانی بدلیس بووە، بە مەلیك ئەشرەف ناسراوە و پادشایانی میسر و شامێ، زۆریان لە لا بەڕێز بووە و چاوەدێریان لێ کردووە و هاوچەرخی مەلیك ئەشرەف[1] و بە بریکاری ئەو سوڵتانە، بۆتە سەرپەرشتی بدلیس.

ساڵی ٦٢٥.ك (١٢٢٧و٢٨.ز) سوڵتان جەلالەدین کوڕی سوڵتان محەمەد خوارەزمشا، لە بەر جەنگی زەبر و زەنگی چەنگیزخانی خۆی نەگرت و دەستەڵاتداری ئێرانی بەجێهێشت و کەوتە وڵاتی هیندەوە؛ کاتێ بیستی کە چەنگیزخان لە جەنگی مردندا شکا و بە خاکی گۆڕەوە لکا، لە ڕێی کیچ و موکرانەوە گەیشتەوە ئیسفەهانی پایتەخت و بە نیازی گرتنەوەی ئێران، شێرانە هاتە مەیدانێ. هەر وەك کرگاری ڕەوانی کەمال ئیسماعیل ئیسفەهانی گوتەنی:

١- مەلیك ئەشرەف موزەففەرەدین ئەبولفەتح موسا، کوڕی مەلیکعادل سەیفەدین ئەبوبەکر محەمەد ـ برای سوڵتان سەلاحەدینی ئەیووبی ـ ساڵی ٥٧٨ك هاتۆتە دنیاو ڕۆژی ٤ی محەڕەمی ٦٣٥ مردووە. دەگەڵ کەیقوبادپادشای ڕۆمدا دژی جەلالەدینمەلیکشا پێك هاتووە و بە جووتە لە ٢٨ ڕەمەزانی ٦٢٧دا شکاندوویانە. جەمیل

جـیـهـان پێـت ئـاوەدان بـۆوە دووبارە   لـــە دەردی دەردەداران بـــویـــە چـارە
دەمـــت ودمـــی هەیە و پیـرۆزە دەستت   دڵـت ڕوونـاك و فـەرمـانـــت لـە بـارە
کە دوژمن تیـن و زەبری تۆی گـەیشتێ   لـــە ئـارادا نـەمـا، وەك بـەفـری پـارە
لـــە ڕوی کـافر کـــە شیـری تۆ بریـسکا   وەکووو باڵـدار دەکـەونـــە بـــەر شەوارە
مـــوسوڵمانی بە دەستی تۆ گەشەی کرد   لـە تـــۆڕا زەنگ و خـاچـن پـارە پـارە
لە ســـایەی تـۆ هەمـوو کەس کامڕەوایە   ئـەوی لامـــان نـــەبـێ دەرد و جـخـارە
وەکووو نۆحی و ڕەهات کـردین لە لافـاو   بـمێـنی و سـەر بـــکێشی بـۆ هـەزارە

وەك ئاگری بێئامان بەربووە سەر و سامانی تەتاری گەمار و بە ماوەیەکی زۆر کەم سەرپاکی ئەو وڵاتەی لەو پیسانە پاك کردەوە. بەڵام لە دوای دوو ساڵان کە ئۆکتای قائان[1] زانـی لـە ئێرانـدا چـڕوی داوە، سی هەزار مغولی وەك غوولی پیاوکوژ و خوێنمژی بە سەرکردایەتی بەهادوڕ و جرماغون نۆیان، بۆ شەڕی سولتان جەلالەدین ناردەئێران. سولتان مانەوەی بۆ نەما و بەرە بە ئەرمەنستان و ئـاران ڕەوی و لە ڕێی خۆیدا تفلیسی گرت. کە لەو بارەوە کەمال ئیسماعیل دەڵێ:

لە تفلیس تا عومان ئاژۆت بە سەرڕەو   وڕوهێڕ بوون مغول لەم سووکە غارە

خاوەنی تاریـخی *ڕوضة الصفا* دەڵێ: «سولتان لە عیراقـەوە پێـشان ڕووی کردەئـەخلات. مـەلیك ئەشرەف لە بدلیس بوو؛ مەلیك مەجدەدینی برای بە سەر ئـەخلات ڕادەگەیـشت. دانیـشتوانی شـاری ئەخلات مۆ و تەم، مۆی تێك دابوون. بە پتەوی شوورەی شار و بە قەڵای بەرز و دژوار و زۆری دژدار و چەکداران، وابایی بوون ئاوڕیان وە سولتان نەداوە و تەنانەت جوێنیشیان پێـدا. ئـەویش لەشـکری لـێ دەنگ دان و گەڕیان دەئەخلات هاڵاند و گڕی شەڕی لە چوار کەنار دەدار و دیوار هەڵگڕا و دەرەتان لە ئاشتی بڕا.

دەورەدانەکە زۆری برد و زۆربەی زۆری ئاپۆرەی شار لە برسان و لە ترسانیش لەرز و زەرد و زەبوون ببوون و بەری شاڵاویان نەدەگرت. پیاوانی سولتانی تووڕە، کەلێنیان دەشووورە کرد و خۆیان توڕدایە ناو

١- کوڕی چەنگیزخان، ساڵی ٦٢٤ هاتە سەر حوکم و ساڵی ٦٣٩.ك (١٢٤٢.ز) مرد. جەمیل

شار و ملیان لە کوشت و کوشتار نا. دژێك لە ناوەندی شار بوو کۆیلەیەکی مەلیك ئەشرەف -کە عیززەدینیان پێ دەگوت- دژداری ئەو قەڵایە بوو. مەلیك مەجدەدین رایکرد و خۆی گەیاندەلای عیززەدین.

هێچك لە قەڵاش هاتە یەلە! بێ بڕیوی هێرشی هێنا؛ وە و توانا باری لێنا و چاری ناچار خەڵکی قەڵاش هاواری شەرپەسیان کرد و مەلیك مەجدەدین دەرکەوت و هەر ئەو رۆژە خۆی گەیاندەلای سوڵتان و سوڵتان لە تاوانی خۆش بوو؛ زۆریشی دڵخۆشی داوە و بە چاکە سەرفرازی کرد. کە رووی خۆشی لە سوڵتان دیت، لە کۆڕەکە هەستا سەرپێ و بۆ بەخشینی عیززەدینیش پاڕایەوە. سوڵتان لە وەرامدا فەرمووی: پیاوێك خۆی بە شابزانێ شایان نیە راسپاردەی کۆیلەی خۆی بێ. عیززەدینیش لە پاش دو رۆژ -وێڕای هێندێك هەمکارانی- زرێیان وە ژێرخەفتان داو بە ناوی چوونە ژێر فەرمان، لە قەڵاکەوە دەرکەوتن و نیازیان وابوو کە بێنە ناو کۆڕی سوڵتان، دەستە و خەنجەر هەڵیکەنێ و لە پاڵەوە بیهەنجنن. هێندێك لە پیاوانی سوڵتان بەو کەمین و بەینەیان زانی، تا چەکیان لێ نەکردەوە نەیانهێشت سوڵتان ببینێ. فەرماندرا عیززەدین و مەلیك مەجدەدینیش دەگەڵ زنجیر کران و بە جووت گران».

لەو بەینەدا کە ئەخلات دەورە درابوو، مەلیك ئەشرەف نامە و پیاوی بۆ لای پادشایانی شام نارد و داوای هیمدادی لێ کردن. لە جەنگەی گیراندا لەشکری میسر و شام گەیشت. مەلیك ئەشرەف بە سوپای کوردستانیەوە پێشوازیان چوو. لە دەشتی مووش گەینە یەك و تێکرا بۆ تەمێ کردنی سوڵتان جەلالەدین هاتن. لەشکری جەلالەدینیش لە دەشتی مووش پێشە و برەی لێ برینەوە و بۆ شەڕ کردن وەکوو دەڵێن: وەك تای تەوراس بە نامادەیی هاتە پێش. هەر دو لەشکر پێکیان دادا و بە بێ ناوبڕ سێ شەوورۆژ شەڕی زۆر خەست و حەستەم و پڕ لە مەترسی و خوێناوی لە ناو ئەو درانە قەوما. بە هەڵکەوت جەلالەدین ئەوسا کە تۆزیك نەخۆش بوو، لە سەر تەختی رەوانەوە لە شەڕکەرانی دەڕوانی. سەرئەنجام لەشکری سوڵتان هێزی نەما و شکا و هەڵات. بەڵام سامی جەلالەدین ئەوەندەلەو سەر خەڵکە بوو،

کەس نەوێرا شوێن شکستەکەی کەوێ. سولتان گەڕایەوە ئەخلات. هەر ئەو ڕۆژە دەنگ داکەوت سوپای مغول گەیشتوونەتە شاران و قۆڵی سوپای بەهادورو جرماغون نویانیش کەوتوونە ڕێ و لە ئالی تەوریزەوە دێن. کە بیسەری بەرزی سولتان ئەم خەبەرە ناخۆشەی بیست، زۆر شڵەژا و لە ناچاری باری کرداری خۆی گۆڕی؛ مەجدەدین و عیززەدینی لە زیندان بەرهەڵدا کردن و ڕای‌سپاردە مەلیك ئەشرەف کە دژایەتی نەمێنێ و کەس لە کەس تۆڵە نەستێنێ و ئاشت بینەوە و وەك دۆست پشتی یەکتر بگرین. مەلیك ئەشرەف زۆر بە نەرمی هاتە پێش و زۆر بە گەرمی دەستی دۆستایەتی گوشی و هەر بەمەشەوە نەوەستا، کیژی خۆی دابە سولتان و بوونە خزمیش. سولتان گوێزتیەوە بدلیس و لەشکرەکەی بڵاو کرد و خۆی لە ناو شاردا حەشار داو خۆی دایە سەر کەپ و گەمە و چەقەنە و بەزم و هەمهەمە و هەموو دەمان هەر خەریکی بادەخۆری و گەلۆری بوو.

مەلیك ئەشرەف ناوە-ناوە سەری دەدا و بە نەرمی سەرکۆنەی دەکرد و ئامۆژگارانە پێی دەگوت ئەم جۆرە خەدەو ئاکارە لە سولتان ناوەشێتەوە و بە بیری من لە ناو شاردا نەمێنیەوە و لە شوێنێکی چەپەك بۆی زۆر باشترە؛ خوا نەخواستە ئەگەر مغول پێت بزانن، دێنە سەرمان؛ دەترسم بەرپەلیان کەوی و تۆی نازەنین و خۆشەویست تووشی ئەشکنجە و ئازار بی و دۆست و یار و خزمانیشت لە سۆنگەی تۆ زیانبار بن. بەڵام پەندی کێی دادەدا؟ هێندەوەبەر هەڵخوێندنە و شێر و ڕێوی هێنانەوە، با دەیبرد و بە هیچ دەچوو؛ باش تەنانەت جارێك بە بەرگوێی دانەدا. پاش ملە بە مینگە دەیگوت: ئەرکم لە سەر مەلیك زۆرە و لە میوانداریم وەڕەزە و نیازی وایە لە بدلیسمان وەدەر بنێ و خۆ ڕزگارکا!

سەردەمایەك بە سەردا چوو؛ شەوێك لە پڕ نیماس بەهادوری مغول بە سوپاوە گەیشتە بەر شوورەی بدلیس. ئەو شەوەش وەك هەموو شەوان سولتان سەرخۆش و کەلەلا لە مەستی لالاموی دەکرد. بە دەبەنگی لە سەر جێگا بێ‌جوڵە خۆی لە گەز دابوو. بە پەلە خەبەریان بۆ برد؛ بەڵام کردیان و کرانەدیان بێهۆش بێدار نەکرایەوە! ئافتاوەیەك ئاوی ساردیان بە سەردا کرد؛ ئەنجا تۆزێك ئەغیار بووە و لە کارەساتیان تێگەیاند. گوتیان ئەسپی زین کراویش

نامادەنە. سولتان بە خێزانی خۆی گوت: بابت زۆری نسحەت کردم، من بەراوەژووم وەر دەگرت؛ من ئێستا دەمرم؛ تۆ دەگەڵم دێ یان نایەی؟ کیژی مەلیك لە تەهی دڵ خۆی لە سولتان هەڵناوارد و هەر ئەو شەوە بە نیوەشەو جووتە سوارە لە شاری بدلیس دەرکەوتن. کەس نەیزانی ئەو سولتانە چی بەسەر هات! بەڵام شێخ ڕوکنەدین عەلائودەولەی سەمنانی - ڕازی لە لای خوا پیرۆزە- لە *ڕسالەی اقبالیە*دا فەرموویە: لە پیری خۆم (شێخ عەبدولڕەحمانی کسرفی)م بیستووە کە سولتان بۆتە ئەولیا و لە گوندێکی نزیك بەغدا بە پینەدۆزیەتی دەژیا؛ هەتا خوا بۆ خۆی بردەوە.

خاوەنی *تاریخ گزیدە* دەڵێ: کوردێك برای لە هەراکەی شاری ئەخلاتێ کوژرابوو، لە ڕێ تووشی سولتان هات و لە تۆڵەی برایدا کوشتی. خێوی *تذکرەدولتشاهی* دەڵێ: کوردان لە ڕێ تووشی بوون و بۆ خاتری نەسپ و پۆشاکی کوشتیان و شەرت و گومیان کرد. خوا دەزانێ!

مەلیك ئەشرەف بە بێ ئەوە کە سەر وەبەر باری هیچ پادشاو خونکارێك بێنێ، گەلێك ساڵی فەرمانڕەوایی کردووە و کاتێ لە سەر دنیای ڕوونیش کۆچی یەکجاری فەرمووە. -وەك باسمان کرد- مەلیك مەجدەدینی برای جێگەی ئەوی گرتۆتەوە و کە ئەویش بەرەو نەمان بوو، کوڕ و نەوە و نەتەوەیان بە مەزنایەتی هاتوون و تا زەمانی دنیاوانی خونکاری زۆر بە زەبر و زەنگ (تەیموور لەنگی کورەکانی) خوای لێ خۆش بێ، هیچکەس خۆی تێ نەگەیاندوون و زیانی پێ نەگەیاندوون.

حاجی شەرەف کوڕی زیائەدین

بازرگانی سەودا خۆشی شارستانی مێژووزانی کوتاڵ و پارچەی نایابی قەنەوز و خامەك و خارا و تافتە و بافتە و خانەم مەرز و هەریر و ناگربارانە و ئەتلەسی و کیمخا و داوماسی و مەخمەری حەوڕەنگ و شێلە و هەوری و چیتی گوڵ باتمانی و کەتان و زەڕی و کرێشەی گوڵدار و ڕێڕێ و ساکاری سفت و بەرپان و جێ چاکیان، بە تۆپ لە بان چاوەی نەردەبەر چاوی کڕیاران داوە و بە باڵ و گەزیان پێواوە و قولانجیشیان لە دو داوە و دەمی خامەی تیژ کراویان بە ناو قەدانندا هێناوە و لە سەرخۆ دایان دڕیوە و کولۆنجە و کۆڵوانە و سابە و

کراس و لەچك و دەسماڵیان بە بەژنی چیرۆك بڕیوە و کۆزك و پۆشتە، رایان ناوە و باس و خواسمان -بە پەرداغی- بە بەرچاودا رابوریوەکە: خاکەلێوەی سالّی ۷۹٦.ك (۱۳۹٤.ز) فەرمرەوردین مانگی جەلالی -کە ئەو ساڵەش ساڵی سەگ بوو- دنیاداری بە ناوودەنگ و خاوەن شکۆ (تەیموری لەنگ) پاش داگیر کردنی بەغدایە و گرتنی جزیر و مووسڵ و تکریت و ماردین و ئامێد، لە سیواسرڕا بەرەو زۆزانی ئاڵەتاق وەرێ کەوت و رۆژی شەممە پازدەهەمی رەجەبە مانگی ئەو ساڵە لە دەشتی مووش فەرمانی پشودانی داو چەند رۆژێك وچانی فەرموو. حاجی شەرەف -کە بە گفتی خاوەنەکەی *ظفرنامە*، لە مەڕ بەکرمەنگی و سەنگینی و دۆستایەتی و مەردایەتی لە سەرتاسەری کوردستان بێ هاوتا بوو؛ بۆ بەر فەرمانی خونکاریش، بێ دریغی و بە دڵسۆزی، هەمیشە دەس لە بان چاوە و دەستەونەزەر هەلۆیستا بوو- کلیلی قەڵای بدلیس و ئەخلات و مووش و دژیتریش -کە سەربەو بوون- وێرای دیاری زۆر نایابی هەمە رەنگە و بە سەنگ سووك و نرخ گران و چەند ئەسپی عەرەبی نەژاد و ئێستری شەش دانگ و دوباد و رەهوان، بە ناوی پێشکێش هێنانی و بە سەرپەنجە راموسانی پیرۆز و بە پێت و جوانی سەرداری هەموو سەروەران، بەختەوەر بوو.

یەك لەو ئەسپە پێشکەشیانەی، کورتێکی داوێن تاریك و سم کۆدك و جومگە پەیت و لە سەر لنگ و ناودەست بڵاو و سینەتەخت و قەد باریك و دوو ئەستوور و گوێ سەگلاوی و هەنیە رەق و لاجانگ لەرو دەم و چاو و ئموزشووش و بەژن رێك و کلکگر و باڵا بەرز و دیمەن تەرز و قیت و قۆز و زیت و نێسکە و لەنجەکەر و شۆخ و شەنگ و بەراپەڕ و رەوتەڕ و ناسکەباز و نازەنین و بێ مانگری و جووتە و گاز و سەروەشێن و هۆگر و رام و دەستەمۆ و جلەو خۆش و لە رەمبازیدا رەوان و پشوودار و بێ هەژان و سرکی و نرکە و سەرسم دان بوو. هێندەجوان بوو دەتگوت بە قەڵەم کێشراوە. بە ئەمەنیش گەلێك جوان و جوانوێکی تازەگیراوی سێ ساڵان و پێکراو بوو؛ ددانی شیلەی پێ مابوون.گەلێك مێ وبەگلەری دیش ئەسپیان بە پێشکێش هێنابوون. لە دەشتی مووش ملەکرا و بەرچاو دران.

هیچ کەحێڵێك تۆزی نەشکاند و برەوی هەمووانی شکاند.

زریـانـــی بـــەزانـــدبـوو لـە گـەرِدا   دەیـکـردەمـــژ و دومـان لـە شەرِدا
کـلـکـی لـە زەوی بـە گـەرد و یـاڵـی   لـەو بـــەرزیـــە هـــەوری رادەمـــاڵـی
بەرتەنگ بوو زەوی لەوێ بە شەشدانــگ   چوار ناڵی پەڵەی دەخستە سەر مانــگ
لـە بـرووسکـە لە پێش لە رێگە پێـوان   لای بـردبـــوو کات و سـات لـە نێـوان
رابـوردنـی هـێـند بە هەڵپ و زوو بوو   سەد پـێـنـە شـەوی لــە رۆژ درووو بـــوو

مەزنتـر سـەرداری سەرزەوی، بە چاکە و بەزەوی، دەحـاجی شـەرەفی روانـی و بـە سـەر و رووی پـڕ خۆشەوە دواندی و ئەوەندەی لێ پێچایەوە و هێندەی دڵخۆشی دایەوە و لاواندیەوە، کە هامپا و دۆست و یارانیش ئێرەیان بە جێگەی دەبرد. سەرەڕای ئەو رێزگرتنەش جبـەی تـان تـاڵی زێـرین و حەمایەڵـە شیـری زێڕی خەڵات کرد و سەرەڕای مەڵبەندی خۆشی، ناوچەی یاسیـن و ئۆنیك و مەلازگوردیشی پێ بەخشی و فەرمانی مەزناهینامە و نەفرین‌نامە لە نافـەرمان، بـە مـۆری سـەربزێو خـۆری شـاهانەی تەیـمووری نەخشی و بە جارێك سەرفراز کرا.

نایق سۆفی پادشازادێکی نوزیەگ بوو؛ دژی سەرداری جیهانگیـر، دەدڵدا بیـری خرابـوو؛ لـە سـەر ئەو سوچەی گرابوو. ئەویش درایە دەست حاجی کە لە زیندانی بدلیسدا بەند و کۆت و پێوەندی کا.

ئەو فەرمانە بایی‌دارە -وەك یادگاری پرهێژا- هـەتا سـاڵی ٩٤٠.ك (١٥٣٣.ز) هێشتا مـابوو. ئەوسا کە شەرەفخان نەما[1] و شەمسەدین خانی فرزەندی بەدڵمەندی دەگەڵ پیاوانی رۆژەکـی ئـاوارەی عەجەمستان بوو، نیشان و مۆری تەیـموری و فەرمانی شاهانی پێشووش، دێر و دەوێدا لە ناو چوون. کـە شـەرەفـخـان دەخـەڵاتان وەرپێـچرا و وەبـن خـاکی رەش ئێخـرا، رۆڵـەی دڵبەنـد و شیـــرینی (میـرشەمسـەدین) کە بە وەلی بەناوبانگە، بەجێنشینی داندرا.

١- دەپێشدا هەر ناوی حاجی‌شەرەف بوو؛ دوایی پێی دەڵێن: شەرەفخان! هەژار

میرشەمسەدین کوڕی میرحاجی شەرەفخان

ئەونگەری کەر و نەخشی ئەشکەبەرەی سەرگورروشتەی دوری سفت و ڕیزەور، لە سەرپەران لە هەنیشك و لەپەدەستی بەرچەنەیان، دارهەنەیان چەقاندووە و لە خەتزکەی گشت و قشتیان، تای تانیان رایەلّ کردووە؛ ماشەری هەودای ڕووداویان هەلّوێژنیوە؛ قانگلّەی مەبەستی زۆر جۆر و ڕەنگاوڕەنگیان لەو ئەونە -کە مێژووی کەونە- هەلّواسیوە. واژەی وێژەی بار پێدراویان بە داوەپۆ تێوەداوە؛ گورد و شیش و هەپۆ و کەرکیتی بەند و بەڕ و دێر و تیپی ڕیزەپیتی لە دەستان خۆش و لە باری داستانیان بە پەیتی لێ خستۆتە کار و ڕستەیان تێك پەستاوتووە و بە قەیچی و تۆرتۆ و برینگی ڕامان و ڕەخنەگرتن و لە سەردا پێداچوونەوە، بڕە و گرفنچك و زێدەو گلووی دزێوکەر و ناهەمواریان ڕێك و لووس و لێك کردووە و شەڕ و شوڕ و مەیدانداری پالّەوانان لە چوار فەسلّەی زۆر سالآندا، وێنەی لێ کراوەتە وێنە و وەك ناوێنەی جەمشیدی جەم، پیاوان دێنێتە بەرچەم و ئێمە لە تێوەڕامانی گۆشەیەکی کەنارەکەی، وامان بەو ڕووداوە زانی کە: لە پاش ئەوەی قەرایوسف کوڕی قەرامحەممەد تورکمانی، لە بەر لێشاوی لەشکری ئارا و هەرد و بڕۆداگری ئەمیرتەیموری لەنگ بەزی و رایکرد و بە یلدرم بایزیدخان[1]ی والی ڕۆم پەناهەندەبوو، ئەمیرتەیمور پیاوی لە قەیسەر[2] راسپارد قەرایوسفی پەنابەری بداتەوە و ئەم چەند شێعرەش خرانە ناو نامەکەوە و بە پیاوەکەدا بۆیان نارد.

ئەمن ناموێ ڕۆمی ئارامگا	ڕەمی کێو ڕەمێنی منی پێ بگا
کوماخ[3]م دەیە و جەنگ مەکە و دەنگ مەکە	جیهانی گوشادیش لە خۆ تەنگ مەکە

١- سولّتان بایەزیدخانی یەکەم، کوڕی سولّتان مرادی یەکەم، سالّی ٧٩١.ك (١٣٨٩.ز) هاتە سەر تەخت و زۆری دنیاگرت و تەیموری لەنگ شکاندی و گرتی و سالّی ٨٠٥.ك (١٤٠٢.ز) لە بەندی تەیموورا مرد. جەمیل

٢- بۆیەی بە قەیسەر ناو بردووە چونکە ڕۆم و قەیسەر دەمێك سالآن هاتوونە گوێوە و فێری بوون؛ ئەگینا سولّتان بوو.

٣- المنجد دەلّێ: کوماخ شارێکی شوورەدارە و لە باشووری ئەنادۆلی تورکیایە و لە سەر ڕەخی چەپی چەمی فوراتییە و لە چەرخی ٧ی میلادی لە سەر وێ بێزەنتی و عەرەب شەڕیان بوو. سالّی ١٥١٥.ز سولّتانسەلیمی یەکەم (نۆهەم پادشای عوسمانی) داگیری کرد. هەژار

قـەرای یوسـفی ناپـەسـنـد و کـوڕی   کە ڕێگـەی لـە حـاجـیانی مەککەش بڕی

پـەنـات داوە کـاتێ لـە بـەر مـن ڕەوی   گـەمـارە لـە تـۆ نـایـە تـوخـنـی کـەوی

سـزای هـەر ئەمـەس سـەربـەنیستی بکەن   بە خەنـجەر سەری ژێکـە پـیـستـی بـکەن

ڕاسپاردەکەی ئەمیرتەیمور گەیشتە ڕۆم و نیاز و نامەی پادشاکەی لـە بـەر بیـر و تـێڕامـێنی هەموو سەر هەر دەخەملێنی سولتان ڕانا. وەرامی نامەی نووساند و قەرایوسفی تێگەیاند کـە لـەو نزیکە نەمێنی و خۆ بـخزێنێتە ژێر باڵی سولتان فەرڕوخ[1] والی میسر.

قەرا یوسف وێڕای سولتان ئەحمەد جەلایری حاکمی بەغدا -کە ئەویش پەنابـەرێك بـوو- چـوونە میسر و لەو دەمەشدا والی میسر دەمی دڵی بۆ هەمخـەمی و دۆسـتایەتی تەیـمور دەبـرد. گـورجێ هەردوکیانی گرت و لە بورجێکی قەڵای میـسردا بەندی کردن. کاتێ بیـستی کە تەیمور مرد و بوو بـە خۆراکی مار و موور، زنـجیـری لە مل داماڵیـن و هێنانیە دەر و هەر یەك پێنجسەد نۆکەریان گـرت کە بژێویان لە سەر خەزێنەی میسر بوو. هاتنە ناو ڕێزی ئەمیـران و خزمەتی پادشایان دەکرد و ئەسپ و چەکیش -چیان بویستایە- مشە بوو. بـەڵام هەرچـی بـۆ نۆکـەری لـە سـولتان ئەحـمەدی هـاڵان، هەمووی بەغدایی ئاوارە و مناڵ و کاڵی بێکارە و هەرچی و پەرچی و شاگرد چەرچی و کۆنە کـەردار و چەورە و لات و لووتی شار بوون.

هێنەکانی قەرایوسف تورکمانی، قەراقۆینلوی بە کار و لە کڵ دەرهاتوی ڕۆژگار و ساز و ئامـادەو تەیار بوون. میسری لەو تورکمانانە و بەو زۆریە ترسیان ڕێنیشت و دەسولتان فەرڕوخیان گەیاند: پـەنا بە خوا، ئەگەر بێتو قەرایوسف و تورکومانی ئاق قۆینلو وابـمێنن، ئاژاوەیـەك دەنێنـەوە و هـیـچ دوور نیە کەتنێکی زۆر گەورە بکەن. لە ئەنـجامی ڕاوێـژکاری و سـەرویـن کردنـی کارەکـە، چـارەکەیان وا دۆزیەوە ڕۆژی وازی گۆچانبازی، سولتان فەرڕوخ بە قەرایوسف بفەرموێ وێـڕای دەسـت و پێوەنـدانی، وردەبەردووکەی مەیدانێ کۆ کەنەوە و کە ئەوان دادەنەونەوە، دەستەیەك چەکداری میسری -بە تیخـی

---

[1] - دەبێ نیازی سولتان فەرەج کوڕی بەرقوق بێ. عەونی کە دووەم پادشای کۆیلە چەرکەسەکانی میسرە و سـاڵی ٨٠١ بوو بە پادشا و لە سووریا دەگۆ تەیـمووریلەنگ ڕاچوو؛ بەڵام پێێ نەوەستا و ڕێك کەوتن. ساڵی ٨٠٨ لە پڕێك ون بوو؛ کەس نەیزانی چی بە سەر هات. جەمیل

جەوهەردارەوە- هەڵیان‌کەنێ و بێ‌سووچ و تاوان بیانکوژن.

قەرایوسف های لەو کەمین و بەینە هەبوو؛ پیاوانی خۆی بە چەکداری و ئامادەیی هێنانە دوو مەیدانەوە. سوڵتان لە سەر نیازی گۆڕین، فەرمانی داقەرا یوسف و پیاوانی پەیابن و زیپک و چەوان خەر کەنەوە. قەرا یوسف هەر بە سواری هاتە بەرانبەر سوڵتان و گوتی: گەورەم! هەتا ئێستا تۆ بە چاوی باوك و فرزەند لەم نۆکەرەی خۆت ڕوانیوە؛ ئێمەش بۆ تۆ نان خۆرێکی ڕاست و چاك و چاکە لە چاو و شیرپاك بووین. ئێستاش بە فیتی بەدکاران و لە تێ چاندنی شۆفاران، دەتەوێ خوێنمان بڕێژی؟! هیچی مەن و هیچی تۆ؛ ئێمە ژینمان لێرە نەما. لە سەر سواریەوە بۆ کڕنوش بەرانبەر بە شاچەماوە و مامزەی گەیاندەتەرادان و هەمیدنی لە نۆکەران کرد و ئەسپیان بە تەقڵەکوت ڕادان و گۆڕ و مەیدانیان بەجێهێشت و وەکوو دەڵێن تا گەیونە دیاریەکرێ، سەدوهەشتا جار لەشکریان هاتۆتە سەر ڕێ و هەموو جاریش هێند مەردانە و نەبەردانە هاتوونە دەست، دەستی دەستداریان شکاندوە و لەمپەریان بە زۆر پەڕاندوە و خۆیان گەیاندۆتە بدلیس و مەلیك شەمسەدینی حاکم پەنای داون و قەڵای ئۆنیك و پاسینی بە قەرایوسف بەخشیوە و کیژێکیشی لێ خواستوە.

قەرایوسف زستانی لەو ناوە ڕابوارد. تاوسانی ساڵی ٨٠٩.ك (١٤٠٧.ز) بە یاری مەلیك شەمسەدین، لە چەرسەعد دەگەڵ میرزا ئەبوبەکری کوڕی میرزا میرانشاهی کوڕی ئەمیرتەیمور ڕاچوو[١]. میرزا ئەبوبەکری ڕاو نا و چەرسەعد و ئەخچەوان و مەرەند و سروور و ماکۆی گرت و زستانی بردەمەرەندێ. تاوسانی ساڵی ٨٠٩.ك(١٤٠٧.ز) میرزا ئەبوبەکر دەگەڵ میرزا میرانشاهی باوکی -لە عیراق و خوراساندا- لەشکرێکی بێ ژماریان بۆ ئازربایجان هێنا و هاتنە ویزەی قەرایوسف و لە شێوی غازانی تەورێز بە شەر هاتن و لەشکری مغولان شکا و میرزامیرانشابە کوشت چوو؛ ئازربایجان -سە ڕ لەبەر- وەگیر قەرایوسف کەوت. ئیتر لەو ساوە ڕۆژبەڕۆژ پلەی بەختی باڵا دەچوو. دۆستایەتی و خزمایەتیشی دەگەڵ مەلیك‌شەمسەدیندا -دەم لە شوێن دەم- خۆشتر دەبوو؛ کە دەیدواند

١- ڕەنگە مەبەستی خەلیل کوڕی ئەمیرشاه، کوڕی تەیموور بێ. جەمیل

پێی دەگوت ڕۆڵەم. کە بووش بە شا، بەشەکانی سەر بە بدلیس و بدلیسیشی بە مولکایەتی پێ بەخشی و فەرمانەکانی کە دەربارەی میرشەمسەدین دەرکراوە -بێ دەستێدان- ڕای دەگوێزم.

ڕونووسی فەرمان:

فرزەندانی زۆر خۆشەویست! خوای بەرز بە منتان بپێڵێ. سەردەستان و سەرپەلان و سەرلقان و سەرهەنگان و سەرداران و ئەمیران و گزیران و سەروەران و کوێخایان و ئاغایان و مەلیکانی کوردستان و بۆرەپیاگ و دەشتەوان و بازرگان و سەرناسانی دانیشتوانی بدلیس و ئەخلات و مووش و خەنووس و دەوروبەریان و ئەوانەش کە سەربەوانن! با بزانن کە بێ هیچ ڕۆدەروایسی، دڵسۆزی بێ کەمایەسی و یەکرەنگی بێ تڵتە و خڵتە و فیداکاری ڕیشەداری کوڕی گەورە و پایەبەرز و بە ناوەز و چاکەحەز و دەفریارەسی بێدەسان و پێشڵهێنەری مەبەسانم، میری میرەکانی عەجەم (میرشەمسەدینی سەربڵند) لە ئەندازە بە دەر بووە. لە خودام دەوێ هەرگیز پایەی نەوی نەوێ و هەتا قیامەت سەلامەت بێ و چی ئاواتە دەستی کەوێ. ئێمەش لە لای خۆمانەوە بۆ پاداشتی شایانی ئەو، بە ئەرکی خۆمانمان زانی کە وەك ڕۆژانی ڕابراو جەنابی میری ناوبراو بە هەموو جۆر چاوەدێری و بە زەمین پێ بەخشینی زۆر، بیبەینە سەرووی ئامپایان. لەو بارەوە دڵی ئەرمی پڕبەزەیی شاهانەمان -جاری وەکوو دەم خۆشکەرە- ئەم فەرمانەمانی دەڵاند:

مەزنایەتی و میرایەتی و دەستەڵات و باج و پیتاکی دیوانی بدلیس و ئەخلات و خەنووس و مووش و دژ و قەڵاکانیتر و زیادەپارچەی سەرخراو و پاژە زەمینی لاوەیی دەپاڵ خزاو و ڕەپاڵ نراو -کە دەپێشداش هەرهی خۆی بوون- لە نوێ پێی دەبەخشینەوە و نابێ کەس بەشی تێدابێ و بەو هۆیەوە ئەم فەرمانە ڕەوانەمان -دەی خودا پیرۆزی کاتن- لە سەر هەموو هاوولاتیان پەخش کرا و بڕیاردرا کە میری دەست نیشان کراو ناوچە و مەڵبەند و پاوان و دەشت و کەژ و ناوی و بەژێ کە بوویەتی، هی خۆیەتی و بە سەریانۆ هەمەکارەس و نابێ کەس -بە نیازی هاوبەش- هیچ کاتێ بە لایدا بچێ یان لە دەورەشی هەڵخولێ و کەس نەکا دەست و پێوەندی تووشی هەرا و کێشە بکا. هەرکێش بزانین نابارە و لیچی لەم فەرمانە خوارە، دەکێشرێتە پای قەنارە و سزای زۆر بێڕەزای دەدرێ. ئەرکی شانی

کارداران و سەرکار و کارگوزاران و ریش چەرموان و سەرناسان و نیشتەجێ و دانیشتوانی بدلیس و ئەخلات و مووش و خەنووس و شوێنەکان و گێلکەکان و پاسداران و دژدارانە، هەمیشە زەلامەکانی میری پایەداری کورم بە گەورەی خۆیان بزانن و بە ڕاسپێری و ناموژگاری و بەندی ڕەند و بەهرەمەندی ڕەفتار بکەن و مل بۆ دزی بچەمێنن و خاوی و خلیسکی نەنوێنن. هەر تەگەرە و گرێیەکیشیان دێتە بەر، پەنا بە پیاوی ئەو بەرن و هەر پسولەی ئەو وەخوێنن و بە سەرشۆڕی ویدا بڕۆن، تا سەر و ماڵ نەدۆڕێنن.

ئەو فەرمانە باوەڕنامە، دەی مانگی مەولوودی ساڵی هەشتسەد و بیست،نووسەرا و بە ئیمزای بەرز و جێ گەورە ڕازێنراوە و خەملێندرا.

خاوەنی *مطلع السعدین* دەڵێ: ساڵی ۸۲۳.ك (۱٤۲۰.ز) ڕۆژی هەژدەی مانگی قوربان -کە چل ڕۆژ بوو قەرایوسف لە سەر دنیایە نەمابوو- نامەیەکی زۆر دۆستانەی بۆ شاڕوخ میرزا نووسی و نۆکەرێکی باوەڕ پێکراو لە قەرەباغی ئاڕانێ، نامەکەی بە شاڕوخ گەیاند.

دەخاکەلێوەی بەهاردا میرزا بۆ شەڕی کوڕانی قەرایوسفی تورکمان، لە گەرمەسێری قەرەباغ وەڕێ کەوت و هاتە سنووری ئەرزنجان. یەکی جیمادی یەکەمی ساڵی ۸۲٤.ك (۱٤۲۱.ز) میرشەمسەدین والی بدلیس، دیاری و پێشکەشێکی زۆری -بە غیاسی قازی محەمەد دا- بۆ شاڕوخمیرزا ناردبوو. لە شوێنێك بە ناوی کتمە دیاریەکان گەیشتنە میرزا و غیاسی زۆر بە خێر هێنا و لە دیوانی بەرزی خۆیدا جێی نیشان داو دایـنیشاند و نیاز ڕەوا بەڕێی کردەوە.کە لەشکری دنیاگری میرزاشاڕوخ، لە لای ئەخلات لە مرگوا -کە میرگ و میرخوزارێکی سەوز و خۆش و سازگارە- خێوەت و بارەگای هەڵدا، میرشەمسەدین و چەند کەسێك لە میرەکانی کوردستان، چوونە پێشوازی بەرێزی و یەکی جیمادی دووەمی ئەوێ ساڵێ، بەرامووسانی سەرپەنجەی بەرێزەوی سەرفراز بوو؛ وەبەرناوری خەفەتبڕی شاهی کەوت و بە لاواندنەوەی شاهانە و خەڵات پەخشانی شایانی، شادی کرد و فەرمانی فەرمانڕەوایی بدلیسی بۆ نوێ کردەوە.

نەڵێم چونکە کەسی خۆمە و نەڵێن باری وێژەوانی خۆی ڕادەمێ و بە میرشەمسەدین هەڵدەڵێ. ئەوی ڕاست بێ میرشەمسەدین خواپەرستێکی بە ڕاستی و دنیادارێکی لێزان و توانا و بەوەج و

زۆرزان بوو. دانیشتوانی وڵاتەکە زۆریان لەلا پیرۆز بووە و ئێستاشیان زۆر بڕوا پێیە. گوایە لە ڕێ خواناسیدا لە حەوت ناو پەڕیوەتەوە و پەردەی لە نێوان ڕاداوە و لە هێندێك نامە و نامیلکەی دەروێشانەدا نووسراوە: جانەوەر و مەلی کێوی دەستەمۆی بوون و لە کاتی دەسنوێژ هەلگرتن، ئاوی دەستیان دەخواردەوە. کەشف و کەراماتیتریش زۆرن؛ بەلام کە من باسیان بکەم، بەجۆرێکیتر بۆی دەچن. هەموو دەم و کات و ساتێ بە هەمدەمی و هەمنشینی چینی هەرە جوێلندی مەلا و زانای بەجەوهەر و سۆفی و دەروێش و پیران بوو. بە میرشەمسەدینی مەزن بەناوبانگە و گش مەردمی ئەو ناوچانە، داوای هیمدادی پیرانە، لە گیانی پاکی ئەو دەکەن. لە دەورانی دەستەلاتی تورکومانان سکە و خودبە بە ناوی خۆیەوە بووە. ئێستاش لە ناو کوردستاندا زێڕوزێوی مەقالی هەمن؛ پێیان دەڵێن شەمسەدینی و کورد بۆ ودم هەڵیدەگرن و منی هەژاریش دیتوومە. سێ جۆرسکەی دیشم دیوە کە سێ فەرمانڕەوای بدلیس لێیان داوە. ئەو سێ میرەش: محەمەدکوڕی شەرەف و شەرەف کوڕی محەمەد و شەمسەدین کوڕ زیانەدین بوون.

لە سالی ٨١٠.ك (١٢٠٨.ز)دا میرشەمسەدین تەکیەیەك و نەخۆشخانە و میوانخانە و مزگەوتێکی لە گۆك مەیدان بنیاد ناوە و بە شەمسییە بەناوبانگن. گوندی ترمیتی لای مووش و کفوی سەر بە گورجیکان و گوندی کازوخ -لە نێوان ئەرجیش و عەدلجەوازن- دەگەلێ چوار پارچە زەمین و حەوت دووکان و کاروانسەرایەك و بیست خانوی هەرمەنینشین لە بدلیس و دەوروبەری، لە مەوقوفەجاتی ماون و زۆریتریش بوون، فەوتاون. تەکیەکە هەر ئاوەدانە و نان و شیوی بێ بژیوی تێدا دەدرێ. گوندی کازوخیش هەروەترا؛ نان و خوانی بۆ خۆماڵی و لاوەکیان هەر وەکوو یەکە و هەر کەس داواکا،دەیدەنێ.

لە ئەنجامدا میرشەمسەدین شەهید کرا. میرزا ئەسکەندەری کوڕی قەرایوسفی تورکومان -کە پیاوێکی زۆر نەزان و سەرشێت بووە- لە شاری ئەخلات کوشتوویە.

هێندێك دەڵێن هەر لە ئەخلاتێ نێژراوە؛ هێندێکیتر پێچەوانە دەڵێن جەنازەی پیرۆزی ڕاگوێزراوەتە بدلیس و لە بەرانبەر تەکیەکەیدا، لە ڕۆژهەلاتی گۆك مەیدان ناشتوویانە.هۆی کارەساتیش -وەك دەڵێن- خێزانەکەی کە دەبووە خوشکی ئەسکەندەر، چونکە کیژە تورکومان بوو،

ئەسپ سواری و تیرئەندازی و کاشۆبازی زۆر پێخۆش بوو. گاڤا لە بدلیسیش دەژیا؛ جاروبارە وازی لێبوو بە دەستووری ماڵەباوان ڕەفتار بکا. میری گەورە گەلێك جاران سەرکۆنەی دەکرد و دەیگوت: ئێمە کوردین و ئەوکارەی کە تۆ دەیکەی لە کوردان ناوەشێتەوە و داب و باوی تورکومانان، دەبێ لە بیرەخۆت بەریەوە. بەڵام ژن، ژن نەبوو؛ ژان بوو. ئەوەند چەقە سرۆ و سەهەندەو دەمگەرم و چەقاوەسووبوو نەبێتەوە.دەیشیراند و دەینیراند و پەکی بەهیچ نەدەکەوت و وازی لە کوڕێنی نەدێنا.

کار بە نەرمی‌وشلی نەیەت چاری   تونـدوتیـژی دەبێـتـە سەربـاری

ڕۆژێکیان لە دوڕ ئەو شەڕە دندوکەدا -کە زۆر قەرەچەناغی کرد- میرکێردی گەیشتە نێسکانی و بەهێز مستەکۆڵەیەکی بە دەم و لەوسی داکێشاو کەڵپە ددانێکی شکاند و خاتوو ڕکوومانی سەرەسۆدرە، هیچ سی و دوی لێ نەکرد و کەڵپە زەردی دەپرێسکەیەکەوە پێچا و بە گازندەنامێکەوە بۆ ئەسکەندەری برای نارد، کە ئەوساکە لە ئەرجیش بوو.

کاتێ کە ئەمیرشەمسەدین بۆ دیدەنی برای ژنی -کە دەلوشی بە نازناو بە سەردا براببو- چوبووە ئەخلات، هەر چاویان بە یەکتر کەوت، دەلوونەسکەندەری بێ‌فەڕ، بە بەهانەی کەڵپی خوشکی، گەڕی تێ هاڵاند و کوشتی؛ بەڵام بە بیر و باوەڕی نووسەری ئەم ڕووپەڕانە، ددانەکە بەهانە بووە و دۆستایەتی شاڕوخ‌میرزا ئەو کەتنەی کرد.

میرشەرەف کوڕی میرشەمسەدین

عەودالی بە کەوڵ و پۆست و خەرگە و سەڵتە و تەیلەسان پۆش، مەتەشاو تەوەرزین بە دۆش، بەندی تۆربە و حەمایەل و شیر و تەزبێ و مت و مۆری درشت و هور لە ئەستۆدا و کلاڤەتا و دەرزیدان و ئەینۆك و شانە و کلتوور لە ناو بەریك و باخەڵدا و کەشکۆڵ و دەف و کوولەکە دەلاقۆڵدا و گەگمۆکە و زەرکی ئاو و جامی چل‌کلیلی حەج و زەرکی بەزریزە و پلپلە لە شوتکدا، شەتەکدراو و عاسای سەر بە گۆ لە مشتا و تەپلەی لوا لەسەرپۆڕی پەریشانی بە زەمزەمەی دەروێشانە و یاهور کێشان، ئەم بەیت و باوەی گێڕاوە. پاش ئەمانی میرشەمسەدین، میرشەرەفیان لە جێ دانا؛ بەڵام پیاوێکی

دێوانە و نامالّ شێت و کەللەیی بوو؛ هۆش و گۆشی دنیاداری لەلا نەبوو؛ گەمەی بەم ژیانە دەهات! خەوی شەوی لە تونخانەی گەرماوان بوو. قەفەزێکی بە بالآی خۆی لە ئاسن دروست کردبوو، رۆژانە دەچووە ناویەوە و لاسای کەوی دەکردەوە و بە قاسپاندنەوە دەیگوت: جێی نێرەکە و ناوڕکەیە! فەرمانڕەوای ناوتون و تولّ هێندەمنەژیا؛ تۆڕ و داوی ڕاوی مەرگی لە مل هالآ و هەر بە لاوی تونی جیهانی جێهێشت و لە ناو ڕکەی گۆڕیچەدا لە فڕە و پەلەقاژە کەوت.

بڕوانە بە بیری خۆت چەند شاه و گەدا ڕۆیی   بێهودەلە ژینی خۆت مەڕوانە بە نامۆیی
لێکی مەدەوە هێندە، گۆشتن وەدەکا و لەڕ وا   گەللایی وەبەر خۆیدە! چۆن لیتیخۆری وادەڕوا

لەم بەینەدا کە ئەم لە ناوڕکە و توندا ڕایدەبوارد و بە بەزم و نەزمی جەژمەوە سەرگەرم بوو، شاهەخاتوونی خێزانی -کە شازادەی حەسەنکێف بوو- لە سەر پرس و ڕای مەلایان مارەی خۆی هەڵوەشاندەوە و شووی بە میرسەیدی ئەحمەد ناسرەدین کرد و لە پاش مردنی میرشەرەف -لە بەر ئەوەی میرشەمسەدینی جێنشین زۆر منداڵ بوو؛ بە کار و بار نەدەچارا- هەموو داهات و دارایی و مەزنایەتی وڵاتەکە کەوتە ناو لەپ و چنگوڕی شاهەخاتوون و میردەکەی. پیاو ماقوڵانی ڕۆژەکی ئەو دوانەیان وەك لاپرەمەنی خۆسەپێن سەیر دەکرد؛ کردیانە کەڵەوەکێشی و سەریان وەبەر بار نەهێنا و ملیان نەخستە بەر نیر و هەر کەس خۆی بە میردەزانی و هەر کەسێ لە بەرخۆیەوە دەستی بە سەر ناوچەیەلدا گرت. میرمحەممەد ناسرەدین، ئەخلاتی برد و عەبدولڕەحمان ئاغای قەوالیسی، چەقچوور و مووشی زەوت کرد و بەربەرەڵدایی بەربلاو کەوتە ناو ڕۆژەکیانەوە.

تاوێك دنیا بێ میرە   گزیر لە جێ وەزیرە
ئەگەر نەما پشیلە   مشکان تلیلیلیلە!

ئاوا دێوی سەربزێوی، بە ئەگریسی بدلیسی کردەجێ گەرا و چەشنی دۆڵپا دولینگانەی تێ وەرێنا. لەو بەینەدا شەمسەدین لە خەم ڕەخسیبوو. ڕۆژێك بە نیازی ڕاوشکار بە سواری لە شار دەردەچوو گەیشتە سەرپردی عەرەب و لەولاوەش عومەریادگاران -کە پیاوەکی بایەکی بوو- بە چەند بارەدارێکەوە لە کیفەندورەوە دەهات و لە سەرپردێ تووشی میرهات. خۆی گێل کرد و هەروەك

نەیناسیبێ و هیچ جاران میری نەدیبێ ڕووی وەرگێڕا و هەی لە گوێدرێژەکان کرد و هەڵی پێچان و لەو ملەدا سەرە دارێك وە بەر کەشکەنەژنۆی میرکەوت و ئێش و ئازاری پێ گەیاند. میربە سەریا گوڕاند وتی: کوێری! بۆ کەرەگەلت لانادەی؟

عومەر لە وەرامدا گوتی: من کوێر نیم؛ ئەو کەسە کوێرە کە خەنیمی خۆی ناناسێ و عەیب و عاری خۆی نابینێ. میرلێ ڕاسا کە بیکوژێ؛ بەڵام زوو دەستی سارد بۆوە و بەزەیی پێدا هاتەوە و وازی لێ هێنا و بەجێهێشت.

ترشە بەرسیلە لە دەم خۆش نیە، ڕاوەستە کەمێ   سەردەمێ پێ بچێ لەو ترشیە شۆکت دەدەمێ

میرلە ڕێ بیری کردەوە، هەیاران! ئەو کابرا ڕووتە چۆن وێرای وا لە ڕوومـا هەڵگەڕێتەوە و ئەو تەوسە چ بوو دەمنی گرت؟ نابێ ئەو ماستە بێمووبێ؛ شتێك دەژێر لێفە دایە و من نازانم. ئێواری کە دەگەڕاوە تووشی عومەریادگار بوو، ئەویش باری خۆی فرۆشتبوو لە شار بەرەو ماڵ دەبۆوە. لێی پرسی وەرە پێم بڵێ تەچاڤا ئەو سخێف گۆتن و ئەو پلارەت بۆ لە من دا؟

عومەر زۆر شووڕەیی گرتی و سەری داخست و پاڕاوە کە لە تاوانی ببورێ و بە تەریقی و شەرمەزاری گوتی: چ بکەم بە دەست خۆم نەبوو؛ ئەوەندەمن تۆم خۆش دەوێ و دڵسۆزی خانەدانی تۆم، مەگین خوا بۆ خۆی بزانێ. ئەگەر بە سووك باستان بکرێ و تەوس و تانووتان لێ بدرێ، چاوم بەر پێی خۆم نابینێ و بۆ خۆم نازانم دەڵێم چی. ئەگەر بە گرانی نەزانی و ئەگەر لێشم توورە نەبی، پێم خۆشە کوڵ و زووخاوی چەند ساڵەت لەلا هەڵڕێژم و چی لە دڵمایە پێت بێژم. چوونە سووچێکی دوورەچاو و نووك و بەدی کارەساتی دایکی و میرسەیدی ئەحمەدی بۆ گێڕاوە؛ چۆن بە زیندی سەری بابی، دایکی حاشای لێ کردووە و خۆی دەباوەش بێگانەیەك هاویشتووە و چۆن ئێستا بە مەرگی شادن و خەڵك و خواش لە پاشملەدا چۆن گۆڕی مردوو دەشێلن و فلان و فیستان دەڵێن چی؟

میرشەمسەدین زانی عومەر زۆر دڵسۆز و ئەمەگدارە، لاواندیەوە و بۆ درکاندنی ئەم ڕازەی سوپاسی کرد و پێشی گوت: وەك لەم خەوەت ڕاپەڕاندم و دەدەردی خۆمت گەیاندم، دەرمان و چارەشت هەیە؟ خۆت دەزانی برینەکە وەبنی داوە و دەبێ بە نەشتەر هەڵدرێ. تۆ ئەو نەشتەرە وەبینە؛ تا منیش ئەم پەرۆشینە لە شانی خۆم بکەمەوە. عومەر ناوی چەند لاوێکی لە لا هەڵدا و گوتی: تۆ

خۆشت بیانبینە و دڵیان بە لای خۆتا بێنە؛ ئەوسا پێت دەڵێم چۆن دەکەین. میرشەمسەدین لە سەر پلانی یادگار هەر ڕۆژە یەك-دوو لاوێکی بە دزیەوە چاو پێدەکەوت و دەگەڵیاندا ڕێك دەکەوت و پەیمانی دەگەڵ دەبەستن.

میرسەیدئەحمەد[1] بە کەین و بەینەکەی زانی و بۆ ڕزگاری کەوڵ و گیانی، بێ ناوردانەوە هەڵات و خۆی گەیاندەلای میرئەبدالی بۆتانی و پەنای پێ برد.

میرشەمسەدین هەر دەسبەجێ دایکی خۆی بە زوێڵ هەڵێنا و دوای عەریفی دایکی کەوت. میرئەبدال ئاگادار کرا کە لەشکری ڕۆژەکی دێ. ئەویش لەشکری بۆتانی کۆ کردەوە و خۆی بۆ شەڕێ ئامادەکرد. دوو لەشکر بەرانبەر وێستا و هاوێستا و هەا تاوێکیتر پێك دادەن و شەڕ بقەومێ، میرشەمسەدین پیاوی ناردەلای میرئەبدال، میرسەیدئەحمەدی بداتێ. میرئەبدال وەرامی داوە: پیاو بە پیاو دەگۆڕینەوە. ئێمە خوێنی میرزادێکی بۆتانیمان لە سەر میرحەسەن شیروەییە و پەنای بە ئێوە هێناوە. میرحەسەنمان بدەنەوە و میرسەیدئەحمەدی بەرنەوە. پاش زۆر قسە بە زۆران دان و وتووێژ، بڕیار درا. چەند ئاغایەکی ڕۆژەکی بە بارمتە لە بۆتان بن تا میرحەسەن پەیدا دەکرێ و ئەویش ئێستا میرسەیدئەحمەد بداتە دەست میرشەمسەدین. ئاوا سەودایان سەری گرت. میرشەمسەدین وەناو کەوت، چەند ڕۆژەکی زۆر مەلەوان و کارامەی هەڵبژاردن و تێگەیاندن کە لەوێ بچنە خانووی وا لە رووبارەوە نزیك بێ. هەر گا قریوە و هەراتان لە ئێمەوە بەر گوێ کەوت، بزانن ئەوە نیشانەی پەلاماردانی شەومانە. چەك و ئەسپان بەجێ بێڵن و بە رووتی خۆ ڕەزگ چەم نێن و بە مەلە لێ بپەڕنەوە و وەرنەوە ناو سوپای خۆمان؛ چونکە هەرگیز ئامادەنیم میرحەسەنیان بدەمە دەست. لە سەر بڕیار چەند ئاغایەکی ڕۆژەکی ڕەوانەی لای میرئەبدال بوون و ئاشت بوونەوە و شەڕبەس کرا و میرسەیدئەحمەدیش ناردرا.

کاتێ خودای ڕۆژپەرستان سەودای هەنگڤاری بڕی و لە ئاسۆی زەردەپەڕەوە بەرەو بارەگای خۆرنشین نشێو بۆوە و لە سەر تەختی شەوەزەنگی شەوەڕەنگی ڕازا و بەکڕی دەخەو ڕاچوو، ئەستێرەی بزۆز بزۆزان و بەجریوەیان دەشەو بێدارانیان خوڕی: ڕابن! شەو

١- دەپێشدا میر سەیدی‌ئەحمەدی پێ گوتووە و لێرەوە پێی دەڵێ میر سەیدئەحمەد. هەژار

قەڵای میـردانە، دەرفەتتانە.

پەردەی ڕەشی شەوکە سوور دەپۆشێ   نازدار دەخەوێت و کوڕ دەکۆشێ

میرشەمسەدین بێ خۆگرتن میرسەیدئەحمەدی نانخۆری نائندێن دڕێنی گرت و بە سیـرمەی ڕاهێنا و فەرمانی شەومیـخونی داو کەڵەکەڵەی دڵ پتـەوی لەشـکری هـۆزی ڕۆژەکـی، ئـەو شـەوە ڕۆژ ڕۆژی وانبوو؛ بە چڕە و گوڕ و هەرەشـەوە، هەڵمـەتیان بـرد و خۆیـان گەیاندەسـەر ڕەخـی چـەمی زەڵـم[1].

پاسدارانی بۆتانیەکان بە جارێك سەریان لێ شێوا و هەروا تێکەوە دەگلان و دەست و پێی خۆیان لێ ون بوو. ئاغای ڕۆژەکی بارمتەش، کێـسیان هـانی و بـە سـۆزیایی لـە ئاوەکـە پەڕینـەوە و هاتنـەوە نـاو سوپاگەی خۆ.

شەوەکی سەرێ سپێدێ، دەبوومەلێڵەی بەیاندا -کە پێشڕەوی سـوپای خونکـاری خـاوەرێ تـەق و ڕەوی وەناو لەشکری قولان خست و شەوی شکاند و لە ترسی تیخی تیـرێژی بە ناورینگ و پرشـەدەری خاوەن شکۆی رووناکایی، ئەستێرە بە تاق و وازی و بە ناسازی و ڕەنگ پەڕیوی، بەرەودوا پەڕیوە بوون و لە ئاسۆگەوە ئەدیو بوون- لە هەر دوو ئالی چەمەوە لەشکری بۆتی و ڕۆژەکـی لێـك هـاروژان و بـۆ لێکدان بەرانبەر بە یەکتـر وێستان.

میرشەمسەدین ئەسپی ڕادا و تا دەنگرەس نزیك کەوتەوە و بانگی میـرئەبدالی کرد و گوتی: مـن نۆکەری بێتەمەگ و سپڵە و پێئەزانی خۆم کوشت و پەڵەی خۆم بە خوێن سڕیەوە. دەگەڵ تۆ دوژمنـیم نیە و حەزیش ناکەم ببینە دوژمنی خوێنی. ئەگەر هەر وازیش نەهێنی ئەوە تۆ و ئەوە گۆڕەمەیدان، تـا ڕەش و سپی دەرکەون. کە بۆتانی ئەمەیان بیست میرئەبدال بە دەنگیەوە هات و بە دەنگی قەو بانگی لێ کرد: میـری گەورەم! باو و کالی جێ بەرزی تۆ زۆر دەمێکە گەورە و ڕیـشسـپی تایەفـە و بـاب و باپیـرانی من بوون و هەمیشە نێوان خۆشبون و هەرگیز لێکتـر نەڕەنـجاون. مـن هـیچ کـاتێ ڕێـم ناکەوێ نێوانی وا خۆش بپسێنم و تۆوی دوژمنی بچێنم. خوانەخواستە من هێندەناشایستە بـم ئەو دام و دەستووره تێك دەم. لە فەهێت و شەرمەزاریم ناشێ تازە سەر هەڵێنم و لە مـەر پیاوەتیـەوە بـدوێم.

١- چەمی جزیری بۆتان دەجلەیە؛ زەڵم لە شارەزوورە. وا دیارە لە دەستنووسدا ئەم هەڵە ڕووی دابێ. هەژار

میرسەیدئەحمەدی تۆکەرت کە پای بە ئەندازەی بەرەی خۆی ڕانەکێشابوو؛ تۆ پات پێ هەڵکێشایەوە و سزای کردەوەت دایەوە و دەستت خۆش بێ. ئێستاش میرم نەچووە بچێ؟ با ئەو دڵمەندیە نەمێنێ. بەمانبەخشە و با دیسان وەك جاریجاران هێمی دۆستایەتی داخەین و هەر چی بووشە با بەمردێکی لە سەر دانێین. میرشەمسەدین بەو قسانە کینەی لە سینەدا نەما و گەردی لە سەر دڵ سڕاوە و خۆی گەیاندەمیرئەبدال و هاتنە دەست و ڕووی یەکتر و لە تەهی دڵ ناشت بوونەوە و میرشەمسەدین گەڕایەوە و لەو ڕۆژەوە ناویان نابوو ئەمیرشەمسەدینی دژوار.

میرشەمسەدین پێنج کوڕی بوون: سوڵتان ئەحمەد، سوڵتان مەحموود، زیانەدین، ئەمیرشەرەف، ئیبراهیم. سوڵتان مەحموود و زیانەدینساڵی ٨٣٥.ك (١٤٣٢.ز) بە فەتای چاوقووڵکە مردن؛ میرشەرەفیش لە هەرەتی لاوەتیدا و لە جەنگەی بەهاری ژیندا، بەر گڕەبای مەرگ کەوت. میرئیبراهیم بوو بە جێنشینی بابی و ماوەیەك فەرمانڕەوا بوو. کە ئەویش بوو بە گۆڕنشین، میرحاجیمحەمەدی کوڕی جێی گرتەوە و ساڵی ٨٤٧.ك (١٤٤٤.ز) لە ناوەندی شاری بدلیس و لە سەر ڕەخی چەمی ڕەبات، فێرگە و مزگەوتێکی چێ کرد و لە ساڵێکدا سەریان گیرا. ساڵی ٨٦٥.ك (١٤٦١.ز) ڕەنجی ژیانی لە کۆڵ بۆوە و لای مزگەوتەکەوە نێژرا و دوو کوڕی لە پاش بەجێ مان: ئیبراهیم و میرشەمسەدین. ئیبراهیم بە ڕاسپێری باب، بە جێنشین دیاری کرا و ژیننامەشی لەمەبەولا باس دەکرێ.

میرئیبراهیم کوڕی میرحاجیمحەمەد

وەرزێری چیا و لە گەنجینەی ناسەواری کوردەواری، گاسنی وسەر دەندەخست و بەڕوولەی دەشیلە ڕاکرد و هەموجاری دالە بنەوەند و هیرتەی لە سەرمۆانە بەست و کەڵی هێنانە بەر نیر و کەڵەوەی لە مل گرێ دان و پای لە سەر پاشدەنددانا و دەستە کەوشەی لێ داگرت و بە هێڵ و کووز و هۆگانان کۆدەو بەیاری شێوێڕی و وەرد و سێ گاسنەی دایەوە و لە بەرهەمی تۆژینەوەی وا دەرکەوت کە هەر زۆر لە مێژینەوە بەرەی قەراقۆینلوان و خێڵەکانی ئاقۆینلو دوژمنی بابەکوشتە بوون و لە پەی سەری یەك دەخەفتان و وەك بەرانی ڕەش و

سپی ناوچیـرۆکان، یەکتـریان بەر قۆچان دەدا و هەمیشە و دایم شەڕیان بوو.

دەپێشدا ئەمەشـمان زانی قەرایوسفی قەراقۆینلو، خزمی میـرانی بدلیس و خۆی لە جێـی بابیـان دەزانی. کاتێ ئوزون حەسەن بـەگ جیهانـشای ئـاققۆینلـو، کـوڕی قەرایوسـفی کوشت، دیاربـەکر و ئەرمەنستان و ئازربایـجانی داگیـر کرد و بە دڵ لێ بڕا ناسـەواری بنەماڵـەی قـەراقۆینلوی تورکمـان ببـڕێتەوە و خزم و دۆست و هەمکاریشیان بە یەکجاری لە ناو بـەرێ. بـەو مەبەسـتە بەرلـە هەرشـت لەشکرێکی بێ هەژماری بە سەرداری سولەیـمان بەگ بێژەنئوغلی ناردەبدلیس تا میـرەکانی بۆ بگرێ و مەڵبەندەکەش داگیـر بکا. سولەیـمان بەگ بەرەو کوردستان ڕەوان بوو؛ لەشـکر گەیـشتە بـدلیس و تورکمانان لە ڕووکاری قەڵاکەیدا چادریان هەڵدان. ئەو دەم فەرمانڕەوای بدلیس میرئیبـــراهیم، کـوڕی حاجیمـحەمەد بوو. بورج و شوورەی دابەسـتن و دەروازەی لێ داخسـتن و ملی لە سەنگەربەندی نـا. سولەیـمان بەگ مەنـجەنیق و بەرەقانی و کەرستەی قەڵاگرتنی هەمە جۆرەی خستەکار و سێ سـاڵی ڕەبەق دەوری دا. هەموو سـاڵێ کە خەزەڵی گـەڵاڕێزان بـە ڕەنـگ پـەڕیوی و لـەرزۆکی دادەوری و بـە خشکە و بە خشپە و چرپە خەبەری شاڵاوی شەختەی بە گوێی زەویدا دەسرتاند و عاســـمان لـە ترسـی سـەرمایە، کەپەنکەبۆری هەورانی کوێر دەخزوە دەپێـچا و ڕەشـەبای وەیـشوومەی پـاییز دەسـکەنەی گژوگیای دەکرد و چل و گوڵی بە قاللۆری دەخڕ و بودڕان داخنی و داری بۆ ئاگر دەشکاندن، سولەیـمان بەگ بێگومان بوو کە بەفری زستانی بدلیس لـە بـاتی ئـەو دەورە لـە دژداران دەدا و دەرەتانیـان بـۆ ناهێڵێ؛ وازی لە بدلیس دەهێنا و ڕووی دەکردەگەرمەسێری ناوچـەی مـاردین و بـشێری. خاکـەلێوەی بەهارانیش کە لەشکری تیـن و تیشك بە سەرکردەیی با و باران دەهاتە جەستەی بۆران و باڕن و کرێوە و کەرەسیـمە و گلێرکە و شەشڕیەر لە پرووشـەکردن دەکـەوتن و قـەڵای کـەوی دەورە دەدران و کلێلـە هەرەسیان دێنا و ڕنوودەپسان و دادەڕمان و پادشای ئەورۆز تاوڵی گوڵی لە دەشت و چیـمەن هەڵـدەدا، بێژەنئوغلی -لە چاڵاوی پڕ هاڵاوی گومڕاییەوە- ڕووی دەکردەوە بدلیس و دەهاتەوە شەڕەجەنگی ئـەو ڕوستەم و گۆدەرزانە و دەوری قەڵاکەی دەداوە و دەبووە گرمەی مەنـجەنیق و زرمەی بـەرد و هاشـەی تیـر و لە ژێر و ژوور هەر مێشك و خوێن بوون دەپڕژان و لە دار و دیوار دەپرژان.

دوچیـــــن پـاڵـەوانی بە بـاهۆ و مـەچەك لە یـەکدی هـــەموو دڵ پـڕ و دەس بە چەك

ڕمێنی مەرگ بوو لە ژوور و لە ژێر ژمارەی لە دەس چوویوو مردوو ژمێر

کە بەردێک دەباری لە بانی قەڵا لە گای ژێرزەمین دەبووە دەرد و بەڵا

کە تیرێك لە ژێر ڕوو بە باڵا دەچوو دەجەرگ و دڵی کاکەشان ڕادەچوو

تفەنگ دڵرەقە و دژ بە هێمنایەتی دەگرمێنی بە نیازی کوێخایەتی[1]

دەر و دار و دیواری دژ ڕەنگی گوڵ شەڵاڵ بوون لە خوێنی لەش و جەرگ و دڵ

ئەم شەڕە درێژەی کێشا؛ برسایەتی و بێ بژیوی و نەخۆشی زۆر هێزی بە دژداران نەهێشت و زۆربەی بە ناخدا ڕۆهێشتن. سەرەڕای تورکومانانیش پەتا و چاوقووڵکەش دەوری دان و یەك لە دوو یەك چنینیەوە و میربرایم و حەوت کەس نەبێ، زیندوو دەقەڵادا نەمان.

لەو بەینەدا مەحموودئۆغلی کە شاعیر و پەسندەری سولەیمان بێژەن ئۆغلی بوو، هەڵبەستێکی تورکی نووسی و ئەم تاك بەیتەی تێدا گونجاند و بۆ خزمەت حەسەن بەگی نارد.

چجار سەر بۆ سولەیمان ئانەوێنن کوردی بدلیسی

رەگەز کورد یاری ئاورگێکە ئاوری هەر بنابیسی[2]

لە ئەنجامدا کە لە سۆنگەی ئەو شەڕەوە، هەر دوولا زۆر زیانبار بوون و تووشی زۆر دەرد و ئازار بوون. پێکهاتن پێشنیار کرا و پێکهێنەر بوونە ڕیشسپی و بڕیار درا سولەیمان بەگ ژیان و ئابڕووی میرئیبراهیم بپارێزێ و ئەویش قەڵا و مەڵبەندەکە بەجێ بێڵێ. کاتێ وتووێژ سەری گرت، حەسەن بەگیان ئاگادار کرد و ئەنگوستیلەی بە نیشان نارد و پەیمانی ئاشتی بەسترا. میرئیبراهیم لە قەڵایە هاتە دەر و چووە تەورێز بۆ لای حەسەن بەگ. سولەیمان بەگ دەستی بە سەر بدلیسدا گرت.

گوایە دوازدەماڵ ڕۆژەکی -کە یەك لەوان ماڵی شەمسعاقلان بووە- ڕەگەڵ میرئیبراهیم کەوتوون

١- زەمانی ئاققۆیونلوو تفەنگ نەبووە؛ نازانم دانەر چۆنی ئەو شێعرە هێناوە؟ بەڵام وەرگێڕ دەسپاکی کردووە کە بێ دەسکاری ڕایگوێزتووە. هێمن

٢- عەلیعەونی دەڵێ: نیازی وابووە کورد بۆ بنەماڵە نەبێ سەر ناچەمێنن. ڕۆژبەیانی دەڵێ: نیازی ئەو چیرۆکەیە کە بە ئەفسانە گوتراوە ئاگر خۆشکەرەکەی برایم پێغەمبەر کوردێك بووە بە ناوی هەبرین. دەشکرێ یادی کۆنە کوردەئاگرپەرستەکانی کردبێ. هەژار

و چوونەتە ئازربایجان. کە میرگەیشتە تەورێزێ، لە سەر فەرمانی حەسەن بەگ لە شاری قوم موچەیەکیان بۆ بڕیەوە و بەرەو عیراقیان بەڕێکرد.

ئەوەندەی حەسەن بەگ مابوو زۆری چاوێری لێ دەکرا. لە ئەنجامدا کە حەسەن بەگ ئەنگوستیلەی مەرگی بۆ هات و قەڵای جیهانی جێ هێشت و لە گۆڕستانیان دامەزراند و سەری هەودای کاروباری دنیاداری وەدەست یەعقووب بەگی کوڕی کەوت، بە تاوانی سەربزێوی ڕۆژەکیان و دانەمرکانیان لە بدلیس، فەرمانی دالە شاری قوم میرئیبراهیمیان سەربڕی. میرئیبراهیم ژنی لە خانەدانێکی سەرناسی قومی هێنابوو لەو ژنەی سێ کوڕی هەبوون: حەسەنعەلی، حوسێنعەلی، شامحەمەد.

بیستونۆ ساڵ ناوچەی بدلیس لە دەست ئاققۆینلوودا بوو. هۆزی ڕۆژەکی بە یەکجارەکی لێیان قەومابوو. پیاوە سەرناس و ماقووڵەکانیان هەر کەس بۆ لایەك پەرەواز بوون و ئەوی مابووشن بوونە گۆشەگیر و لە ماڵی خۆیان دەرنەکەوتن و دەستیان بە کڵاوی خۆیان دادەگرت نەوەك با بیبا. تەنانەت پیاوی وەك محەمەدئاغای کەلهۆکی -کە هەڵبژاردەی ڕاوێژکەرانی لای خانەدانی زیائەدین و گەورە کەیخودای ناو ڕۆژەکیان بوو- لە رووی ناچاری ببووە نۆکەری تورکمانانی ئاققۆینلوان و لە عیراق دەژیا. زۆر جار وادەبوو دەچووە شاری قوم سەری لەو کوڕە میرانەی دەدا و بۆ خزمەتکاری و دڵخۆش کردنیان درێغی نەبوو. تۆمەز پیاوێکی زۆر جیهاندیدەو خاوەن ئەزموون و تێگەیشتوو بوو هەر هێندی هێندی باسی ڕۆژەکی و پیاوی زۆریان و لە خۆ بوردوویی و چاونەترسیان بە گوێ هەڵدێنان و بۆی دەکوتن کە چۆن خانەدانی وان لە کوردستاندا کەس تایان نیە و لە پایەبەرزی و ڕەگەزپاکیدا بێ بەرهەڵستن. جارجارەش خۆشی کەشی کێوان و تەرزی باغان و سەوزی چیمەن و دیمەنی جوانی ناوچەی بدلیسی بۆ باس دەکردن و مەبەستی خۆشی دەخستە سەری و لە بنەوە دەیگوت وەنەبێ قەڵا و شوورەکان هێندەسەخت و دژوار بن بە کەس نەگیرێ. هۆزی ڕۆژەکی سەرداریان هەبێ، زۆر بە هاسانی بەردەستیان دەکەن. کە زانی کوڕگەل گوێی بۆ شل دەکەن، بە ڕاشکاوی لە لای درکاندن کە ئەگەر یەکێك لە ئێوەی ئازیز بێنە کوردستان، هەر بگاتە وێ، هەرچی ڕۆژەکین گەورە و گچکەیان شوێنی دەکەون و بە یاری خودا چی وای پێ

ناچیّ قەلاّکان دەگرین و ئەوسا بە دلّی خۆش، خانەدانی سیس، گەش دەکەینەوە و بە ئاوات دەگەین. ئەوجار ما دایلەﷲ چووە خزمەت ئەویش و بە زمانی خۆشی و نەرم و نیانی گرێی دلّی خۆی لە لا کردەوە و گوتی ئەزبەنی ئەگەر دلّت بیّ و یەك لە کورەکانت ڕەگەلّ ئەم بەندەی دلّسۆزەی بخەی و من لە خزمەتیا بچمە کوردستان، بە دلّ و بە گیان نۆکەری دەکەم و هۆزی ڕۆژەکیش بۆ دەنگ دەدەم و دەتوانین بدلیس لە ژێر چنگالّی تورکومانەکان بە زۆر دەرێنین و تۆلّەی چەند سالّەی خۆمان بستێنین و هۆزی ڕۆژەکیش -کە دەربەدەرن و زۆر خاکە سەرن- لە سایەی تۆوە دێنەوە مالّ و سەر خاك و ناویان و چاویان بە میریان ڕوون دەبێتەوە و ئەو چاکەت لە بیر کەس ناچێتەوە. هێندەی بۆ هەلّخوێند و دەسوێندانی گرت، دایکی بێچارە لە ڕووی ناچاری ڕازی بوو ڕۆلّەی لیّ دوور کەونەوە. دوو جگەرگۆشەی کە حەسەنعەلی و حوسێنعەلی بوون دانە دەست ئاغا و محەمەدئاغاش هەردووك میرزادەی دەگەلّ خۆ هێنا و هاتە هەکاری و بوونە میوانی هۆزی ئاسوری -کە لە ناو خەلکی بە سەوەچنان ناوبانگیان هەیە- لای پیاوماقولی هۆزەکەی دانان و گوتی ئەوانە فرزەندی منن و پێویستە زۆر باش ئاگاتان لیّ بن و تا من دێمەوە لە پارێزگاریان درێغی نەکەن. خۆشی بە تەنیا ڕووی کردەبدلیس کە هۆز و خزمان ئاگادار بکا و کۆیان کاتەوە و مژدەی هاتنەوەی میرزادەکانیان پیّ ڕاگەیەنیّ و خۆ ئامادەکەن تا لە ژێر سایەی شابالّی واندا ولاّتی خۆیان لە دەست داگیرکەر ڕزگار بکەن و ژیانی سەربەستی دامەزرێننەوە.

ئەو سەروبەندەش ئەو ئاسورییانە کە ژێر فەرمانی عیزەدین شێری میری حەزۆ بوون، فەرمانی میریان خستە بەرپێوە و لەمڕیّ لایان داو هەرچی میرگوتی جوابیان نەداوە و هەرایان ناوە و میرعیزەدین شێر خۆی لیّخۆش کردن تەمێیان بکا و لە پڕ لەشکری هێنانە سەر و شیشاجەستەیان.

ئەگەر ڕێگای هەلاّتن بکریّ بەربەست   پشیلەش دێتە شەڕ وەك شێری سەرمەست

ئاسوری کە دیتیان چاریان ناچارە و هات و هاواری سەر و مالّیانە، زۆر ئەبەردانە ڕووبەڕووی بوون و دەگری ڕاچوون و دەستیان دانەنواند و پالّەوانانە هاتنە مەیدانیّ و هەنگامەیان کرد. هەردووك میرزادەش کە لەو شەڕەدا بۆ هاریکاری خانەخوێی خۆیان

هاوکاریان دەکرد، شەهید کران و سەریان تێدا چوو.

مــحەممەدئاغا لە لای خۆیەوە هۆزی ڕۆژەکی دەدەسک نابوو، هەر چــاوەنۆڕ بــوون میــرزادەبــێن و پێشوازیان بچن و فەرمانیان دەنێ و هەڵکەنە دژ و دەگۆیان ڕاچن و دژ و قــەڵایان لــە دەس دەرێــنن و هەروەها مەزن و سەرۆکەکانی کوردستانیشی بۆ ئەو مەبەستە تێگەیاندبوو. گــش چــاوەنۆڕ بــوون کــە ئەمڕۆ و سبە میــران بێنەوە و شۆڕش هەڵگیــرسێ؛ کەچی لە نەکاو ئەو دەنگ و باســە جگــەربڕژێن و هەناوسووتێنەی مەرگی ناکاوی ئەو جوونە لاوەی هێندەچاو لە دوو، کەوتە بەر گوێیان و گش‌کەس لــە سوێیان و لە تاو و توێیان هۆشی لە دەس داو دەســی کلۆلیــان وەبــەر تــوێلی ناهومێــدی داو دڵــسارد بوونەوە.

بوو بە شیــن و شەپۆڕ و گریان و قوڕپێوانێك، ڕۆژی حەشریش وانابێ. ڕۆژەکی بە دابی خۆیــان بــۆ شــینگێڕی و ئازەیــەتباری، خۆیــان دەخــۆڵ دەگەوزانــد و کــولاقی ڕەشــیان کردەبــەر و پــەلاس و کوێنەدەواریان بە سەر شان و پیلان دادا و پێسیــری خۆیان دادڕی.

هەمور چاوێك لە تــاوان خوێنی بــاراند   دڵان بۆ جێی کەسەر، خۆشیان دەتاراند

بەڵێ دنیا هەروا بووە؛ هەرواش ئەوێ. هەرچی لە ئاسۆ سەرکەوێ و تیشك بدا، ئاواش ئەوێ. کــام دام و دەزگای پتەوە کــە هــەتا ســەر هــەر بــمێنێ و بوومەلــەرزەی دەســتی گــەردوون نەیلــەرێنێ و نەیرمێنێ؟

چــمان دی و چەنێ بەژن و بالاَ چەمان؟   گوڵــی گەش وەرین و ئەمامان ئەمان!
لە باغی جــیهان چی هەتا سەردەژی؟   مرۆ بۆ گــڵــی گــۆڕە، دار بــۆ ڕەژی

پاش ئەو بەڵای ناگەهانە، مــحەممەدئاغای کەلــهۆکی کەوتە ناو شیوی شێوان و قەڵەمی دەســت و پێی شکا و ڕایەڵ و پۆی بیــر و هۆشی تێــك ئاڵقــان و ئــاڵۆزان و دایــە کێــوان و دەســتە و ئــەژنۆ بــە قوڕپێوان دەگۆشە و کەناران دەخزی و فرمێسکی هەڵدەوەراند و بە دەم قوڵپی گرینەوە و بە جەرگی پڕ برینەوە، لە بەرخۆیەوە دەیوروتاند: گوڵی خونچەی گەشی باخی ئاواتــم! هیوای دواڕۆژی کوردســتانەکەم! شەختەی نەهاتی و چوون بەسەردا هات؟ مەرگی بێوادەچۆنی دینەوە؟ چز و هــەڵوەرین؟ چــۆنتان جــێ

هێشتم؟ بەهاری ساوام خەزەڵوەری کرد و چومە پاییزی هەناسەساردی. هەزار ئاخ و داخ بۆ تۆنـەمامی شەنگ و چەلەنگی باغی میـرانـم؛ کـە جـێ هومێـدی کـوردەواری بـوون. کامـە چـاوپیـس بـوو کـە بەژنوباڵای بە چاو هەنگاوتن؟ مەرگی لە نەکاو وا بە ناکامی هەڵی پەرتاوتن و بـە تـەوری سـتەم بـە لایدا هێنان! من لە دوای ئێوە ژینم بۆ چیە؟ ئێوە هومێد و ئاواتی من بـوون؛ پیـاوی ناهومێـد داری بیٚبەرە و چاری برینە و بۆ ئاگر دەشێ.

ئەو خەریکی شیـن و شەپۆڕ و هەناسەی سارد هەڵکێشیان بوو، کەچی لە پڕ یەکێك لـە دۆستـانی لێ پەیدا بوو پێی ڕاگەیاند کە مزگێنیم بۆ هێناوی ئەوسا کە سولەیـمان بەگی بێـژەنئـوغلی هێرشـی کردبووە سەر بدلیس و ئابڵۆقەی قەڵاکەی دابوو، برایەکـەی ئیبـراهیم بـەگ میرشەمسـەدین ڕۆژێـك دەرفەتی هێناوە و لـە قەڵایـە دەرکـەوتووە و ڕایکـردووە و چـۆتە بۆتـان و خـۆی کردۆتـە پەنابـەر و میرمـحەممەدی ئازۆخی کیژی خۆی لێ مارە کرد و لەو کیژە کوڕێکی هەیە ناوی لێ ناوە شەرەف بەگ و ئێستا باوك و فرزەند هەر دوو ماون و لە ناو بۆتانیانن. مـحەممەدئاغا بەو موژدەیـەمی خـەمی لـە سـەر ڕەوی و ئـاهێکی دەبـەر گـەڕاوە و تـەواو بـووژاوە و گەشـاوە. بـە لـەز ڕووی کردەبۆتـان و میرشەمسـەدینی چاو پێکەوت و زۆریش وە بەردڵی کەوت و لە هەستان و ڕۆنیشتـن و ئاخـافتنی بـۆی دەرکەوت زۆر پیاوێکی بە قیمەتە و ئەوی ئەو بە ئاواتیەوە بوو، هەوە. لە لای دانیشت بە هەنیسـك و فرمێسکەوە هەرچی بەسەرهاتەکەی بوو سەرلەبەری بۆگێڕاوە و میرشەمسەدین کوڵیگری دەئەوکێ مـا و لێی پرسی ئێستا چت دەوێ و بۆچی هاتووی؟ گوتی: ئەز غولامێ تەمە؛ ئاخر چارەمان هەر ئەتۆی.

دەست لە دەست و قـەوەت لـە خـوا ڕابـە و لەگـەڵما وەرەوە و سـەرداری هۆزەکـەت بکـە بـا چیـدی سەرگەردان نەبن و وەك پەزی بێ شوان نەمێنن. میرشەمسەدین دڵی نەشکاند و لە تەکیا هاتەوە وڵات و هەر دەگەڵ گەیشتنەوەیان، هەزار و پێنجسەد مەردئازا و کارامەی هۆزی ڕۆژەکی لە ژێر ئـاڵای کـۆ بوونەوە و بێ خۆگرتن دەورەی قەڵای بدلیسیان دا. لەو دەمەشدا ناوچەکانی بارگیـری و عەدلـجەواز و ئەرجیش، بە دەست هۆزی تورکمانی مـحەممەد شالوییەوە بوون. هەر کە زانیان میرشەمسەدین هاتۆتە سەر قەڵای بدلیس، بە لەشکرێکی زۆرەوە هاتنە یاریدەی دژداران. شەمسـەدین پێشی لێگرتن و شەڕی تورکمان و کوردان لە دەشتی ڕەهوادا قەوما و هـەر دوولا زۆر بـە دلێـری دەگـژ یەکتـری ڕاچـوون و

کوردی نەبەرد و پاڵەوان لە عەگیدی و مێرخاسیدا کارێکیان کرد کە مێژوو شانازی پێ بکا. بەڵام دیسان بێئەنجام بوو.

کە گەردوون چاکی لێ کردی بەلادا　　کەمەند و شیر و تیرت بەهرە نادا!

لەشکری ڕۆژەکی شکا؛ مێرشەمسەدین بەر لەوە بە ئاوات بگا و قۆڵی دوژمن ببڕێتەوە، قەلی مەرگ لێی قڕاند و مەلی گیانی هەڵفڕاند و گوڵی تەمەنی بابردی و پەژارەی ئاکامی ناکام -چەشنی تیکان و دڕکەزی- بە برك و سی یاران و دۆستانی داچوو. محەمەدئاغا نەکوژرا؛ بەڵام سەدخوزگەی بە کوژراو «ماوم بەڵام چمانێ؟ گەلێك خۆشترە نەمان[1].» کەوتەوە ناو نامرادی و خۆشی و شادی لێ تەرەبوو. خزا بن تەرەی دڵساردی و بە چاوی تەڕ و سوورەوە لە بەرەژووری دەروانی و بۆ گازندەی چارەڕەشی بەمجۆرە گەردوونی دەدواند:

کەنگێ لە خەوێ ڕادەپەڕێ بەختی ڕەشی من؟　　تا کەنگێ کڵۆڵی و کول و بێبەشیە بەشی من؟

وەك جاران بگرە زیاتریش سەری نەژنۆی کردەسەرین و شین و گرینی نوێ بۆوە؛ بارانی ڕۆندکی سووری خوێناوکی لە برینان پڕژاند و کوتە جەرگی توێ- توێ بۆوە، نە هەوای سەربەستی مابوو، نە دەستی دەچووە هیچ کاران. تەنیا ئامەزرۆی مردن بوو! کەچی لە ناکاو وەك یەکێك لە عاسمانەوە بیدوێنێ و فرشتەیێکی بەهەشتی دەگوێی هۆشی بسرکێنێ:

سەرت هەڵبێنە ئاکەی سیس و سستی	بە لاداکە بە گورجی چاکی چوستی
دەنك دەرزێ بسێنێ زۆر لە بن گڵ	نەشێ دەرچێ هەتا گوڵ بێ لە سەر چڵ
لە سەر خۆ لادەپەردەی ناهومێدی	تەمەڵ بەختی لە کاردا بوویێ کێ دی؟
بە دڵساردی مەوێژە چی لە من دێ؟	لە خۆبوردوو بە! کێوت بۆ لە بن دێ

لەو دوژدامانە تێپەڕە! لەم خەوە چاوە هەڵگلۆفە! ببزوو، ڕاپەڕە تەکانێك، بە تیری ساردەکەوانێك، کێلی ئامانجان بنگێوە! مامزەی شنگڵ لە خۆدانێك، لە تەڕادی ئەسپی ئاواتان ببزێوە! لە خەودان و

---

[1] ١- لەتە بەیتێکی هێمنی موکوریانیە. هەژار

نارەقانیدا شتێ کەو بە سەرە و هەرۆ عێراقیێ و میرشامحەمەدیکت ماوە سەریکیش دەگەڵ وی بوو! لە ناسۆی ئەم خانەدانە، ئەویش ئەستێرێکی گەشە؛ مەهێڵە لە قەوم بمێنێ و لە دەریای دوورێدا قوم بێ. بێخەوە ناو گەل و هۆز و کلیلی دڵخواز و دۆزت -لێت روون بێ- لە دەست ئەو دایە.
محەمەدئاغا کە لەپڕ ئەم بیرەی بە دڵدا ڕابرد، ترووسکێك لە درزێکەوە تاریکی لە بەر چاو ڕەواند و جێ باقە تیشکێکی شاندا کە سەر ڕۆچنەی ئاخ و پەکوان داپۆشیبوو. پێی دەرکێف ناو عێراق و قەوم بگرە و هاتم! چووە خزمەت دایکی میرزادان و بە دەم کوڵی گریانەوە کارەساتی جەرگبڕی حەسەن و حوسێنی گێراوە؛ کە بە ڕاستی شینی شەهیدی کەربەلای دێناوە یاد. باسی بۆ کرد کە چۆن میرشەمسەدینیشی کوژرا و چۆن ڕۆژەکی بێ سەرکردەو سەردار ماوە و منیان ناردۆتە خزمەت تۆ میرشامحەمەدی بنێری و بە بەندەی خۆتی بسپێری و بیبەمەوە کوردستان و هەموو هانامان هەر بەوە.

دایکی کڵۆڵ و بەستەزمان کۆنەبرینی کولانەوە؛ گەرمەشینی لێ ژیانەوە و دەستی کرد بە بانگ و هاوار و سینگ کوتان و هەیرۆلەرۆ! ئیتر داوخوازی محەمەدئاغا و کوڕیتری دەگەڵ ناردن تازە نەدەکرا باس بکرێ. ژن لە تاو جەرگی بەو زگسووتانە کارێکی دەکرد هەر مەگەر دایکی دوو گەنجی غەریبان بزانێ چۆنە! لە باتی وەرام، محەمەدئاغا چەند جوێنێکی خوارد و گوێچکەی باش ئاودا کە ئەو خەونانەی بەراوەژوون و بۆی نایەنە دی. محەمەدئاغا دەستبەردار نەبوو؛ داوێنی تکای لە دەست نەدەدا و بە کزی دەیگوت: ئەگەر بەکوژی و سیرمە- سیرمەم کەی تازە وەك هاتووم بە دەستی واڵا و بێ شامحەمەد ناگەڕێمەوە. خاتوونی بەڕێز! تۆ هەر بەزەیت بە خۆتا نییە؛ سووکە ئاوڕێکیش وەسەر مە بدە. هۆزی ڕۆژەکی بە نێر و مێوە، گەورە و گچکەیان، منداڵ و لاویان، پیر و زوورهانیان، بە دەربەدەری و هەناسەساردی و نێز و ئاوارە، لەودەر لەو کوڵان، بێچارە و کڵۆڵ دەسووڕێنەوە و گەش کات و ساتێك دەستی نزایان بەرەو عاسمانە و لە دەرگای یەزدان دەپاڕێنەوە و هەر خواخوایانە شامحەمەدیان پێ ڕەوا بینێ و دڵ و دیدەیان پێ ڕوون بێتەوە. ئەگەر بەزەییت بە مندا نایە، بۆ ئەو بابە کوشتە و زگ سووتاوانەش سۆت نابێتەوە؟ ئیتر هەر چۆن بوو دایکی بێچارە لە ڕووی ناچاری ئەو تاقە کوڕەشی دابە محەمەدئاغا و ناردیە کوردستان. هێندێکیش دەڵێن بەبێپرسی دایك

محەممەدئاغا میرشامحەممەدی هەڵفریواند و دەگەڵ خۆی هێنا.

میرشامحەممەد لە ساڵی ٩٠٠.ك (١٤٩٤و ٩٥.ز)دا بە پێ و قەدەمی پیرۆزی بدلیسی بە سەر کردەوە و هۆزی ڕۆژەکی بە نیاز گەیشتن و دەهۆڵێ درا و شایلۆغان کرا و گاوگەردوونیان دەپێشدا کرد و خێر و خێراتیان دەبەشینەوە و سوژدەی سوپاسیان بۆ خودا دەبرد.

دەست بەجێ کۆڕی پسپۆڕان گیرا و لەمەڕ گرتنی قەڵای بدلیسێ بە درێژی دوان. چون لایان وابوو کە ئەم چەند جارە بە ئاشکرایی دەورەیان داوە و هەر نەگیراوە و میرشەمسەدین و زۆر کوڕە ئاغای هۆزی ڕۆژەکیش لەو ڕێگەیەدا سەریان داناوە، بڕیاریان وادا باری شەڕەکە ئەمجار بگۆڕن و ئەمەش پلان بێ لە ناو دڵی ڕەشی شەودا کە گەردوون بۆ تازیەتباری سەرتاپا ڕەشی پۆشیبێ و ئەهەنگی دەریای تاریکی، ماندووی ڕۆژی هەڵلووشیبێ و جندۆکەی شۆفار و گوێگر، بە بەری عاسمان هەڵڕووسکابێ و دژداری تورکومانی چاو و دڵیان دەخەودابێ، ئەوسا ڕازەوانی چازان کەمەندان باوێنە بورجان و گورجانە بە دژ هەڵگەڕێن و بیکەینە جەنگی تەن بە تەن. ئاوا نەبێ ئەستێرەی چارەڕەشیمان ئاوا نابێ. بەو ئاوایە پیاویان ناردەناو بایەکی و مۆدەکیان و ڕازەوانیان دۆزینەوە و هێنایانە خزمەتی میرشامحەممەد و ئەویش زۆری دڵ دانەوە و بە بەڵێن دڵخۆشی کردن. ڕازەوان پەیمانیان دایە هەرگا فەرمانیان پێ بدا، ئەگەر لە جێی پەت و گوریس شادەماری خۆیان دابێ و بە پێپلکەی مەرگی ڕەشدا سەرکەوتبن، بە قەڵا هەڵدەگەڕێن و ئەوسا یان گیان دەدۆڕێنن یان دژداری تورکمانان دەخوێن و خوێ دەگەوزێنن. ئەمجارە کەوتنە سەر بیری لێکدانی نەردیوانان و هۆنینەوەی کەمەندان و پەت و دار ئامادەکردن. جا وەك دەڵێن ئەگەر خودا کار ڕێك بێنێ، هۆیەکەشی دەرەخسێنێ؛ خوا گەیاندی ئەبوبەکر ئاغای بایەکی -کە پیاوەکی دنیادیدەو زۆر کارامە و بە ئەزموون و دڵسۆز و دەبنەوەبڕ و کار قایم و دوورئەندێش بوو- هاتە خزمەت میرشامحەممەد و عەرزی کرد لەو ڕۆژەوە کە تورکمان بدلیسیان لێ داگیر کردووین کار و پیشەی شەووڕۆژم نەردیوان هۆنینەوە بووە. هەر دەمگوت ڕۆژێك هەر دەبێ سەردارمان پەیدا ببنەوە و دیسان بە سەرمان کەنەوە. ئەوسا با منیش ئەوەندەم لە دەست هاتبێ. ئێستەش هەتا دەڵێن بەسە پەت و دارم لێك هاڵاندوون و لە کوویاندا شاردومنەوە و کوویەشم وەبن گڵ داون و چاوەنۆڕی ئەمڕۆژە بووم. سوپاس بۆ خودا کە بە نیازی دڵ گەیشتم.

خودای گەورە! لە سەرمە هەر سوپاست کەم هەتا ماوم

بە ناواتت گەیاندووم و ئەوی ویستوومە پێت داوم

ئیتر خوا بتحەسێنێتەوە! ئەمردیوانی ئەبوویەکرئاغا خێری خوا بوون و تێری کارەکەیان دەکرد. میرشامحەمەد هەر شاگەشکە بوو؛ پاش لاواندنەوە و ئافەرینی زۆر، دوو گوندی مولکی کە خەزونگین و ئیکسور بوون و سەر بە تاتوانن، کردنە خەڵاتی ئەبوویەکرئاغا.

کەرستە ساز بوون؛ نۆبەتی کارهات؛ دەهەندەهەندی نیوەشەوێکدا کە ئەگەر مانگیش هاتبا لە بەر تاری ئەنگوستەچاو بە دەستەکوتە دەرێیی و عاسمان بۆ دیتنی زەوی بە هەزاران چاو دەیڕوانی و دەریا و چیاشی نەدەدین، ڕازەوانان لە لای باکووری قەڵاوە -وەك پەلەپووشی گەردەلوول- بە دیواری بورجی ڕەشدا وەسەرکەوتن و ژوورێکی کەس تێدانایان لە ناو ژووراندا بەدی کرد و سەرەپەتی پەیژەکانیان لە پەنجەرانی گرێدا و هاتنەوە خوار. سا نۆرەی پاڵەوانان هات:

ئەوەندی کەمەند ڕوو بە باڵا دەچوو ستێرەش لە ترسی لەڕێ لا دەچوو

لە جێی ئەردەوانان لە سەر پیل و شان لە دیواری دژ سەرکەشان هەڵکشان

کوڕی کوردی شێشانە گیانی ئەیار پەلاماری گورگانە بۆ کۆزی کار

کری شێر و خەنجەربڕینە و برین لە کوردان گوڕینە و لە دوژمن گرین

کوردی دلێر و مەرگکڕ و دوژمنبڕ، دەستیان لە گیان و ژیان بەردا و داوێنی هومێدیان گرت و وەسەر کەوتن. دژداران و پاسەوانانی تورکومان خاو-خاو لە ناو نوێن و باندا بە پرخەوە دەیانەڕاند و کوڕەکوردیان گەینە سەرێ و زۆریان هەر بە خەوالوویی لەو عاسمانە بەرزەوە بە جەهەندەم موشەرڕەت کرد و بە هەڵداشتن هەپروون بە هەپروونیان کردن. هێندێکیش کە لە ژووراندا بوون، دەرگەیان لە سەر گالەدان و کۆمەڵێك هەرە بەکار، خۆیان دەپاڵ حاکمی قەڵاکە هاویشت و دەریانکێشاو ڕاپانکێشاو سەکەتیان کرد و ئەو جار چوونە ویزەی دەست و پێوەندان و کارداران و یەك یەك پەتیان خستنە مل و کێشایاننە پای حەسابێ و قەت تاقێکیان لێ ئەبواردن و خڕ و پڕیان بە عیزرائیلی ئەسپاردن. ژن و منداڵەکانیشیان لە قەڵا و وڵاتیش دەرکرد و گوڵستانی ئیشتمان و

میرخوزاری کوردستانیان لە گیا بۆگەنە بژار کرد و لە درِ و داڵیان پاکردەوە.

میرشامحەممەد بە شادی فەرمانڕەوایی ڕۆژەکی گرتە دەست و لە جێی باب و باپیرانی پایەبەرزی خۆی دامەزرا و ئەویش وەك ئەوانی پێشوو تێشوودەری هەژاران و پەنادەری بێچاران و دادگەر و گەلپەروەر بوو. بەڵام دەورانی فەرمانی، وەکوو -هەرەمەی لاوەتی- زوو ڕابرا و ماوەی سەروەری کردنی لە بەر کورتی وەك دەستی نەداران دەچوو. سێ ساڵان سەرداری کرد و لە سەر داربەستیان بەرێکرد. لاوێکی زۆر هێژا بووە؛ زۆر ئازا و دلاوا بووە و بە سەربەرزی و ئاکارتەرزی ئێستاش هەر زۆر بەناوبانگە.

ساڵی ٩٠٣.ك (١٤٩٤.ز) عەمری خوای کرد و لە گۆکەمەیدان لە لای گۆڕی پیر لە نووری ئەمیرشەمسەدینی وەلی -خوا بیبەخشێ- ناشتوویانە. کوڕێکی تەمەن منداڵی لە پاش بەجێ مابوو کە ناوی میرئیبراهیم بوو.

بڕی چوارەم

ماڵە میرانی بدلیسیْ چۆنیان بدلیس لە دەست داوە؟

چوار هۆی هەبووە

هۆی یەکەم:

کێشە و هەرای مەرئیبراهیم و مەشەرەفی خوالێخۆشبوو

خـــودا گەر بـــۆ یـــەکی هێنـایە پێشیْ	لــــە گــشڵا هـاتە پیـلی ڕادەکـێـشـیْ
لـە سەر هەستە و بـــەری چاوانی ڕوونــە	وشـە و فـەرمـایشـی بیْ چەند و چوونـە
هـەچی دەیـلیْ و هـەچـی دەیـکا ڕەوایە	لــە بـەریا کامـڕەوایـی وەك کـەوایـــە
چ کـــەس بیْ و بەرهەڵـستی بـیْ زەبـوونە	پەلە پیـــاڵـەی ژیـانی و سەرنـخـوونـە
لـــە هەمبـەریا ئەگەر سەد شێری بێشەن	دەیانـهاڕیْ مـەواچــۆ ئیـنـە چیْـشـەن؟

چاپلەسوارانی قیت و قۆز و دڵسۆزی هۆز، بە خەفتان و کڵاوخود و زریْ و قـەڵغان و تـەوەرزین و گورز و گۆپال و کەمەند و تەرکەش و کەوان و نێزە و ڕمی هەژدەقەفی حـەیزەران و شیـری میـسری جەوهەردار و خەنـجەری دەشام و دەبان و قەزبێن و تێخی قەرەخوراسانی دوخ و مەودا ڕێك و مووکـار و کالان زێڕ و دەسك ماهی و سیْگۆ لە سەر و بە کۆستەك ڕازانەوە، ڕاویان لە مێژوودا بەشی کارمامز و ئاسك و شوور و مەڕەسوور و کور و گێسك و نێری شاخی و کەڵەکێوی و قاز و قورینگ و هەڵەتـانج و سوورەقانگ و چێرگ و پۆڕ و سوێسکە و بۆرچیـن و سەرسەوز و ڕەشیشە و سـی، دەنـگ و باسـیان هەڵستاندن و قەفانچەلەی ژێی دوباد و کرژو بە کێشیان کێشان و بە تیـری بە پەڕ و پەیکانیان پێکـان و ناوقای ناڵقە و گەوی کەمەندانیان کردن و بەرزەفڕیان نەوی کرد و کوڕ ڕەگوێیان کەوی کرد و لە نـاو بەندی ڕیز و پێتان لە خەتیان دان و شکارنامەی ئەم باسەیان بەم تەرحە نیشان ئێمە دا:

میرئیبـراهیم کە باوکی مرد -ئەگەرچی هێشتا منداڵ بوو- بە جێنشیـن ناودێر کرا و هەڵسوڕانی

کاروباری دنیاداریش درایە دەستی بە هێزی عەبدولڕەحمانئاغای قەوالیسی و چەند ئاغایەکی ڕۆژەکیش لەو ئەرکە هاریکاری بوون. میرشەرەفیش کە زەمانی میرشامحەممەد لە ئەروخی بۆتانەوە هێنابوویان، لە سەر پەسندی ڕۆژەکیان، لە بریکاری میرئیبراهیم ناوچەی مووشی پێ سپێرا و ماوەیەك ئاوا ڕابرا. تا شێخ بلباسی لە ڕکی عەبدولڕەحمانئاغا و بەرەبابی قەوالیسی، لە بدلیسێ باری کرد و ماڵەکەی خۆی بردەمووش و لە کن میرشەرەف دامەزرا. ئیتر ئەوسا زەمانشڕ و کەتنگێڕ و چاوچنۆکان دەستیان خستێ و تەبایی ناموزایانیان کردەناکۆکی و دردۆنگی. میرئیبراهیم بە یارمەتی عەبدولڕەحمان قەوالیسی، پیلانێکیان بۆ میرشەرەف دەبەرچاو گرت. وایاندانا کارێك بکەن میرشەرەفێ بێننە بدلیس و سۆمای چاوی بۆ ئەهێلن و هەرتك گلێنەی هەلکۆلن. سەیدی ئاغای قەوالیسی[1] -کە خەزنەداریان پێ دەگوت- بەو کاکە و برالەی زانی و زۆر بە هەلپە خۆی گەیاندەمیرشەرەف و دەنگ و باسی ڕاوەچاو و چاوەڕاوی بە گوێ گەیاند.

میرئیبراهیم نامێکی بە ئاب و تاب و گێلۆکە هەلخەلەتێنی -بە نۆکەرێکی ڕازدار دا- ناردەمووش و بۆ میرشەرەفی نووسیبوو: ئارەزووی دیداری ئێوە ئارامی لە من بڕیوە و زۆر دەمێکە تۆم نەدیوە و تکا دەکەم ئەگەر لێتان گران نەیە بۆ چەند ڕۆژێك بێنە بدلیس و بۆ ماوەیەك پێکەوە خۆشی ڕابوێرین. ئەم مابەینەش ئەگەر جار-جار دەردی دووری گەردێکی خستۆتە نێوان و تەنکە تەمێك دێتە بەرچەم، بە هەمدەمی بە ودمی تۆ ڕایمالین و بیسڕوێنین.

میرشەرەف کە سوور دەیزانی ئەم دانەخۆرە بۆ ڕاوە و داوی چاوی لە بەرچاو بوو، خاوەخاوی لە چووندا کرد و خۆی لە قەرەی تەپکەی ئەدا. زۆر نامە ئاڵ و گۆڕ کران و وردەوردەبۆرەگلەیی ورد و نەرم بوونە قسەی زل و درشت و گەف و هەڕەشە لێك کران و میرئیبراهیم دەگەڵ هێندێك لە میرەکانی کوردستان لەشکری بردەسەر مووش و مووشەدەمەی شەڕی دەماند. لاگرانی میرشەرەفیش -کە سوار بەگی پازۆکی (لەلە) و میربلباسی و سەیدی عەلیئاغای پرتاقی و جەلالئاغا و سەید خەزنەداری برای و شێخی ئاغای جلەکی بوون- وێڕای دەست و پێوەندی میر، خۆیان بۆ ئەو شەڕە سازدا و خزانە قەلای مووشەوە و سەنگەربەندی خۆیان کرد و وەك تای تەرداس ئامادەی بەربەرەکانی و خەبات بوون.

---

[1]- هەر جارێك «سەیدی» نووسیوە و دوایە دەیکاتە «سەید»ی ڕووت. هەژار

لە ئەنجامدا هەر دوو لەشکر پێك داهاتن.

زرێپۆش و تیخانی هیندی بە چەنگ   دوو دەریا لە پۆڵا و پڕاوپڕ ئەهەنگ
بە یەکتر گەیین، بوو بە قیڕە و گوڕین   جەلێك سەر بڕینە و چەلێك زگ دڕین
لەبەر خوێن وخوڕ دەشتی شەڕ ببووە گۆم   لە تیران مەتاڵ بوونە تێژنگی دۆم
بە جۆرێك دەقەڵشی کڵاوخود بە شیر   وە بیریان دەهێناوە کێرد و پەنیر
دەهۆڵ کوت بوو پێمیردی مردن لەوێ   کەمێ دیبوو ئاوا هەلێك هەڵکەوێ

چون لەشکری میرئیبراهیم گەلێك زۆر و لاگرانی میرشەرەفی زۆر کەمتر بوون، یەکەمین ڕۆژ سروەی باوخۆشی و سەرکەوتن ئاڵای بدلیسیانی شەکاند؛ بەڵام چونکوو پیاوماقووڵانی ڕۆژەکی دڵیان دەگەڵ میرشەرەف بوو، بە نهێنی نامە و پیاویان ناردەقەڵا و دڵسۆزی خۆیان نیشان دا. چولاق‌خالید، کوڕی سوارەبەگی‌پازۆکی -بە پێچەوانەی باوکەکەی- شەڕکەری میرئیبراهیم بوو. ڕۆژێك شێخ میری‌بلباسی -کە لالۆی بوو- دەگەڵ سوارەبەگی باقی ڕایان ئەسپاردێ کە ئێمە دۆستی میرشەرەفین؛ زۆربەی سەرناسی ڕۆژەکیش دۆستی ئێمە پەسند دەکەن. تۆ چوویە لای میرئیبراهیم، پێمان ناڵێی بەهرەی چیە؟ بە باب و فرزەندایەتی ڕووت لێ دەنێین؛ تۆش وەرە ناو کۆڕی ئێمە و بەرفەرمانی میرشەرەف بە و فەرمایشتی وەك ئاڵقەی کۆیلەی زێڕخڕید، دەگوێ بگرە.

خالید بەگ بە گوێی کردن و هەواڵی بۆ باب و خاڵ نارد وا شەوەکی میرئیبراهیم پەلاماری قەڵا دەدا، ئێوە دەرگا گاڵە مەدەن؛ خۆم و هەموو پیاوەکانم خۆمان دەخەینە ژوورەوە.

سۆزی کە پادشای ڕۆژهەڵات هێرشی بردەسەر قەڵای دێوی ڕەشی ئەستێرەگر و مەنجەنیقی ئاگرپژی تیشك و تینی لەسەر ئاسۆگان دامەزراند، تەی تیژی تیژپەڕ و نیشانپێکی دوورە هەڵەی لە دار و دیواران باراند و دەشت و کۆساری بەر خۆ داو خێوی شەوی تا ئەولای حەوکێوان تاراند. کوردی سەر و خەنجەر وەشێن و خوێن خۆرەوە و خوێن ڕێژێنی ژێر فەرمانی میرئیبراهیم شاڵاویان بۆ قەڵا هێنا و لە جەنگەی هەڵمەت بردنا، خالید بەگی خاوەن بەڵێن دەرفەتێکی خستە دەست و لە لایێ فیسماڵکی دایە و خۆی ئاوێتە ناو قەڵایە. میرئیبراهیم کە ئەم بەڵایەی بەسەر هات، ڕەنگی بزڕکا و

شڵەژا و ترسی هاتێ کە هات ڕووی لێ وەرگێڕابێ و هەر بەوەندەش نەبڕێتەوە و هێتریشی بە دوودا بێ، دەستی لە دەورەدان بەردا و بەرەو بدلیس گەڕایەوە.

میرشەرەف بە لەشکریەوە کەوتە شوێنی و دەورەی قەڵای بدلیسی دا. هەموو ڕۆژێ دەستە-دەستە و کۆمەڵ -کۆمەڵ، لە ئاغایانی ڕۆژەکی میرئیبراهیمیان جێدەهێشت و دەهاتنە خزمەت میرشەرەف. دەم لە شوێن دەم نیشانەی کزی و زەبوونی و گلان و سەرەونخوونی لە دژداران دەردەکەوت و ناهومێدیان بەردەکەوت. تا کار بە جێگایە گەیشت لە سەر بیری میرئیبراهیم و دنەی عەبدولڕەحمانئاغا، ڕیش چەرمگ و کەیخودایان ڕاسپاردەلای میرشەرەف و کەساسانە پاڕانەوە و گوتیان ئێمە کە پسمامێ هەڤدوین ئەم وڵاتە بە کەلەپوور پشکی مەیە، میرشەرەف برای مەزن بێ؛ بدلیس کە وار و بنگەهی لە مێژینەی خانەدانە، ئەخلاتیشی دەخەینە سەر، با بۆ ئەو بێ؛ مووش و خەنووس دەمێننەوە بنە پارا میرئیبراهیم و هەردوو پسمام لێرێوە بە هاوبەشی بەو مەڵبەندانە ڕابگەن و دنیاش پێنج و دوو ڕۆژێکە و دەبڕێتەوە؛ ئامۆزا بۆ ماڵی دنیا شیر لە ڕووی هەڤدو بکێشن و خونا یەك و دوو بڕێژن، کارەکە گەلەك نەقەنجە و ناکارەکی پڕ گەمارە.

میرشەرەف و هەواڵانی ئەو ڕێوی‌بازی و فێڵسازیەی ئەمان هێنایانە کایە، بە دەسکەوتێ زلیان زانی و گوتیان بەو بەش بەشە ڕازین.

بڕیار درا میرئیبراهیم ئامادەبێ و میرشەرەف بانگێشتن بکا و بچتە قەڵا و ئاشت بنەوە و پەیمانی دۆسی ببەسن و ببنە سوێندخۆری یەکتر و هەتا ماون بە بەشی خۆیان بساچێن و کەسیان چاوچنۆکی نەکا. میرئیبراهیم نان و خوانی بۆ میوانی ڕازاندەوە و میرشەرەف دەستە پیاوێکی لە هاودەستان و یارانی نزیك و تێڕادیوی خۆی دەگەڵ خۆدا بردەقەڵا و ئامۆزای هاتە پێشوازی و یەکتریان دەهەمبێز گرت و هاتنە سەر و ڕووی یەکتر و زۆریان چاك و خۆشی کرد و چوونە سەر خوان. بەزم و ئاهەنگ شاهانە بوو؛ مەیگێڕانی شل و مل و چاو بەکل و بەڵەك پڕ و سپی و سۆڵ و نەرم و نۆڵ و دەس بە خەنە و دەم بە خەنە و ڕووگەش و شاد -بە نازەوە- بادی زێڕینی پڕ بادەی یاقووتی و ئاڵیان دەگێڕا و بە دیمەنی خەمڕەوێن و بە نەرمەگەشتی کۆتری، بەرەوبەری هۆری و پەری نادیار و بە شەڕابی نیشەدەریان، ڕەمێن بەری ئەو مەیە بوون کە لە بەهەشتی پاکاندا ڕووبارێکە.

ستـرانبێژی لە چەم زان و شایەر و سازندەی سازان، بە گەلێك ساز و ئاوازان حەیران و لاوکی کوردانـە و شوور و ماهووری عەجەم و کوچەباغی و بەیاتی تورك و پەردەی مقامی حیجازیان لێـدا و دەنگیـان لێ هەڵبـڕی و هەست و هۆشیان لە مەست و سەرخۆشان بڕی و تەنانەت هەیڤی عاسـمانێ لە خۆشیانا خۆی دەبزاوت و ئەستێرە لەویەر لەویەران چاویان لە یەکتـر دادەگرت.

لـە هەر گۆشێکەوە مەیگێڕی چاوەمەست	لە بـادەی ئاڵ و تاڵ سینی لە سەر دەست
لە گش لایـەك گەواڵ و سـاز و سـەمتوور	لە هەر سـووچێك دەگاڵیـن تار و تەنبوور
لە کرنووش بـردنـا چەنـگیش بـە کۆمی	بە بلوێری دەگـوت ئـاودەنـگی خـۆمـی
بـە ستـرانبێـژ و شـۆخ و کـوڵـمە ئـاڵان	هـەزار دڵ پێـکـەوە دەبـران بـە تـاڵان

لەو جەژنە پیـرۆزە -خۆشە کە چاوباز بە دڵواز دەگەین و ئاواتـخوازان نیاز ڕەوا بوون و هەر کـەس لە گەورە تا بچووك بووکی هیوای گرتە باوەش- میـرزادان فەرمانیان فەرموو کـە ئاغایـانی ڕۆژەکـی هەر کەس وێڕای هەمبەزمی خۆی، بچێتە گۆشە و کەناران و لە ئـەدیوو بـەرپیواران بـا بـە ڕاشـکاوی ڕابوێرن! خۆشیـان دەگەڵ چەند لاوێکدا بە تەنیا لە هۆدەکە مان. لەو دەمەدا لە پڕ شێخمیـری‌بڵباسـی دەگەڵ چەند سەربزیوێکدا وە ژوور کەوتن. لە بان کورسی میرئیبـراهیمی دابەزاند و پێی گوت:

کـەی ڕەوایە لیسی بازان کوندەبوو بیگرێتەوە؟	کوند دەگەڵ کوندان لە وێرانان دەبێ بوخلێتەوە

دەستی میرشەرەفیشی گرت و لە سەر کورسی دانیشاند و ئەم شێعرەشی بۆ خوێندەوە.

پیـرۆزە بووکی دەوڵـەتـێ بـگـرە دەبـاوەشـێ	با هەر کەسەی لە شوێنێ بنیشێ کە پێی دەشێ

میـرزاچاکانی دیوانی یەزدان لە ژێر سـەردێڕی «بەخشندەخوایە» گەواهینامەی شیاوی مـەزناهیان دامیرشەرەف و جارووکەشانی حەوش و بارەگای «بێگانەبـەدەر» میـری بـەرزیان لـە پـا هـەتا مـل زنـجیـرپێچ کرد و ڕەپێچەکیاندا بۆ سووچی زیندان.

کە نـزمـی و بـڵندی دەبـن جارویار	خودایە و بەدەس خۆیەتی کـارویـار
یەکێ تەختی خونکاری بۆ گۆڕ دەکا	یەکێکی بەرەو گۆڕ سەرەو شۆڕ دەکا

هێـژ کـار نەگەییـە بـەردەمی شیـر و ڕمبەڕمـب و ڕمبـان، دەسـتەوبەسـتەی میربـرایم و عەبدولڕەحـمان قەوالیـسی -کـە چەشـنی کـۆ لێـك کـۆ ببـوون- لیـسی خۆیـان بەجێهێـشت و وەك حەویرالەیان لێهات و هەر کەسە ڕووی کردەلایەك.

میرئیبـراهیم حەوساڵان لە زینداندا ما. ئەو کاتەی میرشەرەف گیـرا و خەبەر دەکوردستان گەڕا -کە ئەم باسەش لە دواییدا باسی دەکرێ و چۆن سەرکەوت و چۆن داکەوت و چی بە سەر هات، لـە دوی دەدەین- ڕۆژەکی میرئیبـراهیمیان لە گرتووخانە دەرێنا و کردیانـەوە فـەرمانڕەوا و گـەنج و سـامانی میرشەرەف ساف لە سافـێ تالان کرا و نیازیشی بوو کوڕەکەشی میرشەمسەدینی دوو ساڵان -کـە لـە کیژی عەلی بەگی ساسۆنی بوو- وێڕای دایکەکەی بیکوژێ؛ تا عیماداغای بابـەکی خـۆی گەیانـدێ و لێی پاڕاوە کە دایك و کوڕ بـدرێن بـەم و لـە تـۆڵـەی زینـدیناغای مـامی خۆیـدا -کـە میرشـەرەف کوشتوویەتی- بیانکوژێت و بەو فێڵە ئەو بێسووچـانەی لـە مردنـێ ڕزگـار کـرد و دەگـەڵ دەسـت و پێوەنداندا باری کردن و هێنانیە دژی کیفەندور و پارێزگاری لێدەکردن.

پوختەی وتار:

کە میرشەرەف لە تەورێز خرایـە بەنـدێ، بـە فـەرمانی شائیـسماعیلی سـەفەوی، چـاپانسـوڵتان ئیستاجلوو بە لەشکرێك دەورەی قەڵای بدلیسی گرت و میرئیبـراهیم دوو سـاڵانی خـۆ لەبـەر گـرت و لەوسا پێوە، بەرگەی قزڵباشی نەگرت و سێ تەڵاقـەی نایـە مـستی بـووکی سـەرداری کـردن و چـووە ئەسعرد و لەوێش مردن پێسیـری گرت.

ئەو بەینەی کە لە بەندا بوو، کەنیزێکی ئێـرینەیەکی بۆ دیبـوو، سـوڵتان مردایـان ناونـابوو. کـە میرشەرەف گەڕایەوە، سوڵتان مراد هاتە لای و ئەویش گرتـی و زۆر لـە زینـدانـدا مایـەوە و هـەر لـە زندانیشدا ڕۆیشت. پاش هەڵاتنی میرئیبـراهیم، ڕۆژەکی هەتا شەش مانگـان دژیـان بـۆ دژمـن چـۆڵ نەکرد و بە تەما بوون میرشەرەفیان بۆ بێتەوە؛ بەڵام کە لەو ناهومێد بوون، ساڵی ٩١٣.ك (١٥٠٧.ز) چاری ناچار قەڵایان دابە دەستەوە و چاپان سوڵتان، کورد بەگ شەرەفلوی ئیستاجلوی کردەفەرمانـداری بدلیس و بۆ خۆی گەڕاوە تەورێزێ.

هۆی دووەم:

دامەزرانەوەی میرشەرەف لە سەر بدلیس

دڵڕوناك و ناكارچاكی ئەم جیهانی ئاووخاكە لێیان ڕوونە هەر كەس دەگەڵ خوای خۆی پاك بێ و پەنا و هانا و هیوای تەنیا بە یەزدانی بەرز و تاك بێ و لەو پێوە ڕووی دەكەس نەبێ و بە كەسی‌تر دەربەس نەبێ و خۆ لە نارەوایان لادا، خواش پشتی لە هەردێ نادا و بەردی سارد و گەرمی دەردی ناگوزووری و كەمایەسی ناخاتە بەر و كۆشكی نیازانی سەردەگرێ و باغی شاواتی بەردەگرێ و گوڵی هیوای دەپشكوێ و سروەی شادی بۆ دەنگوێ و چی بوێ، بۆی دەچێتە سەر. هەر خاوەن پایە و مایەیكیش كە هەر بابی زێڕ و زۆرە و دین بە دنیاوە دەگۆڕێ و لە ڕاست خودا دڵ دەگۆڕێ و سەری لە بەر ناچەمێنێ، لە ئەنجام هەر دادەمێنێ و خودا زۆر زوو لە بنەی دێنێ و دژی لووتبەرزی و بە فیزی، بە بای تووڕەیی دەرمێنێ و كوندەبەبووی لێ دەخوێنێ و لەجێ باغچەی بەخت و هاتی، گیا بۆگەنە و كەكرە و گوژاڵك و نوسەكە و دڕك و داڵ و كارگەگولانە دەروێنێ و دەكرێتە گەندەڵی بێ‌بەر.

كە تۆ ڕێكی‌خەی بەندەیەك سەركەوێ	سەر و جێ بڵندەو بە كەس نانەوێ
كەسێكیش هەڵیدێری خۆی ناگرێ	هەزار جار بە لاساری پێ داگرێ!
كری تۆیە ئەستوور و باریك بووە	ئەگەر تەنگە كەڵ یان ملی میرووە
ئەتۆی تیژ دەكەی نووكی دڕك و چقڵ	لە پاسی گوڵە و بۆتە پەرژینی چڵ

مەبەستم لەم پێشدەستیە سەرەتایەك بۆ ژیننامەی خۆش ئەنجامی میرشەرەفی كامڕەوایە. كوڕێكی منداڵ و بێ‌باب كەوتبووە ناو بۆتانیان و لە ئەرۆخدا دەیگوزەراند. هەر وەك لەمەوبەریشەوە بنووسی هونەرپیشەمان بە ژێهاتی بەسەرهاتی بە سەر زوانی لووسیدا هات، میرشامحەمەد ناردی لەوێ هێنایەوە و پەروەراندی. كاتێ ئەویش لە ژێر سەرپۆشی خاك خەوت، لە بریكاری میرئیبراهیم بە سەر هێنندێك لەو ناوچانەی سەر بە بدلیس ڕادەگەیشت. دوایە بە یاری ڕۆژەكیان بوو بە فەرمانڕەوای بدلیس و لە پاش ماوەیەكی هندك شائیسماعیلی سەفەوی بە لەشكر هاتە سەر مەرعش و عەلائەدەولەی زولقەدری دەرۆستی نەهات و شكا. لە پاش شكانی زولقەدری بەرەو دیاربەكر وەرچەرخا و لەو دەمەشدا بابی دایكی نووسەری ئەم ڕووپەڕانە -كە ئەمیربەگی مووسڵو بوو- بە

دیاریەکیٚ رادەگەیشت؛ خۆی کردەبەرفەرمانی شاو دیاری زۆر و زۆر بەنرخی بە ناوی پیٚشکێش بۆ هیٚنا. یەك لەوانە پارچە لالیٚکی «بوکرك[1]» بوو؛ لە گورچیلە مەری دەکرد. لە خەزیٚنەی خونکارانی کەوناراوە کەوتبووە دەست پادشایانی بایەندوری و لەمانەوە بەو رەسیبوو. لەو ساوە کە کیٚوی خەتلان لە زەمانی عەبباسیاندا لە بەر بوومەلەرزە قەڵشی و ساڵەهای ساڵ لە ناو گەمرادانی بەردین، پارچە لالی وەك مناڵی ساوای نازدار بە خویٚنی جگەر پەروەراند، هیٚشتان دیدەی خاس پەسەندی دورناس و گەوهەرفرۆشان نە بەو رەنگە و نە بەو سەنگە و نە بەو رندی و قەشەنگیە لالی هاوتایان نەدیوە و تازەش ویٚنەی نابیٚتەوە. شالە خۆشیان هەر خەنی بوو بەگی بۆ گۆریەوە بە خان و کردیە مۆرهەڵگری شاهی و پلەی لەلەی شاتۆماسبیشی دایە و خوراسان و هیراتیشی لە باتی بەخشش پیٚ بەخشی و پایە و ریٚزی هاتە ریزی هەرە بەرزان. سەرپەرشتی دیاریەکریش بە محەممەدخان نیستاجلووی کوری میرزا بەگ سپیٚرا.

هیٚندیٚك لە هۆزی زولقەدری لە دژی «خربرت[2]» غەزری بوون و نەهاتنە بەر فەرمانەوە؛ شائیسماعیل چووە سەریان و بە حەوتەیەك قەلاکەی لە دەست دەریٚنان و لەویٚوە بەرەو ئەخلات هات و لە نزیك ئەخلات داوەزی.

میرشەرەف بۆ میوانداری کەوتە خۆ ئامادەکردن. خیٚوەتی شایستەی شایان و کۆنی هەراوی رەنگاورەنگ، تاولی هەژدەئەستوندەکی و دەواری بە ئەخش و نیگار، سەریان لە هەوران دەساوی و وەك هەوری پری نیسانیٚ یەکتریان پالەستۆ دەدا و بەندەناوریشمی گوزرزەهۆن لیٚیان ببووە ناوبژیکەر و سەرانسەریان لە بەر جوانی مەیگێرانی چاوناسك و لەشناسك و باسك و زەندی هەڵماڵاوی سپی مینا، بەفر و بلوور و لاوی دەمرووت و لووس و پووس و زەرینەپۆش و مەشرەفخۆش، کە بانگی نۆشانۆشیان بوو، چادر خەرمانی گوڵان و سابات جیٚ راوگەی دڵان بوون. ناورووی تریٚی رەش رژابوو؛ خویٚنی کرابووە پیاڵەوە و رووەمەتناڵان و چاوەمەستان بەو ناڵە خۆشە تاڵەوە، بە بەر ریزی بەریٚزاندا بە سەد

١- بوکرك نووسراوە. دەبیٚ «بویٚگرەك»ی تورکی بیٚ؟ کە بە گورچیلە دەڵیٚن. وادیارە لەعلەکە هەر وەك بیچمی گورچیلەی بووە؛ رەنگیشی بەو سووریە بووە. هەژار

٢- رەنگە خرت برت (خەرپووت) بیٚ. جەمیل

کریشمە و نازەوە، بۆکرنۆش دەچەمینەوە و بە لەباری و لە چەمزانی نۆشیگیان و فەرموویان بوو.

ساز لێدەری بەزم سازدەر - لە سەر هەوای گولگەشت و دەشت- بە گەوالّ و بلوور و چەنگ، گۆرانیبێژانی خۆشدەنگ، بە بەستە و دلۆ و لاوك و گەلۆ و ئازیزە و پایزە و سوارۆ و درکانە و شەو و نیوەشەو، شەویان کردەرۆژی خۆشی و رۆژیان کردەجێژن و شایی.

لــــە ســــەر دەستــی کیــژی زەری کیــژی رەز ‌ ‌ کە هات پیــــر و دەروێـش لە دین بوون وەرەز

سەمــاکــەر لــــە کــۆڕدا بـە سەد نـازەوە ‌ ‌ دەســـــووڕان بــــە دەم ســـاز و ئــاوازەوە

ئـەوەنـدەی لـە بـالاّ لـەریـــن زەردەمـــەم ‌ ‌ دڵـــی ئـــۆقـرە ئـۆقـرەی ئـەمـا زۆر و کەم

بە حیلکــان و چەپــڵەی کچی شۆخ و شەنــگ ‌ ‌ لە پــارێز و تــرسان نــە ڕوو مــا نــە ڕەنــگ

لــــە بـــــەر لاوك و دیـــــــەنـــی لاوی لاو ‌ ‌ نە گوێ گوێی لە کەس ڕادەداشـــت و نە چاو

ناندانەر و خوانەوەرازێن ئەوەندەیان شیو و تاشتی هەمە ڕەنگەی ئیشتیا بـزوێنی لیکـاوتکێن بـە تەنگەی یەکەوە دابوو کە جیکڵدانەی نارەزووی چاوچنۆك و خوازەڵۆکیش بە سـەدیەکی نەدەگەیشت و پارووڕفێنی تامەزرۆ و زگپەرستی دەرفەت ڕەخسێن، لە زەحفیان سامی ڕێدەنیشت و واقی چلێسی وڕ دەما و هەر بە تـەماشامڕ دەبوو.

لە پاش فراوین خارن و بە زیاد کردنی زەوادەکە، نۆرەی پێشکەش و دیـاری هـات. ڕەوە ئەسـپ و کەریە پەز و ئێستـر و وشتـر، بە قەتار پێشکێش کران و گلێنەی پڕ لە بەزمیی مەزنانەیان هـەڵازنی و دەفری دڵی دیاری گری شاهانەیان وا ئاخنی کە خەنی بـوو؛ فەرمانڕەوانامـەی بـدلیس و زۆر خـەڵاتی گرانبایی دابە میر وسەربەرزی کرد.

جاری دووەم: شائیسماعیل زستانی لە خۆی ڕادەبوراد. میرشەرەف و مەلیك خەلیلی حەسەنکێف و شاعەلی بەگی بۆتـانی و میـــری جزیـر و مـیرداودی خیزانـی و عـەلی بـەگی ساسـۆنی و یازدەپیــاو ماقولیتریش لە میـرەکانی کوردستان، بۆ ڕامووسانی سەر ڕێـــەی بارەگـای شاچوونە خۆیـە و بـە ماچی سەردەرانەکەی سەرفراز بوون. دەپێشدا زۆر ڕێزیان لێنان. مـحەمەدخان سەرپەرشتی دیاریەکر، کورد زۆریان بە سەر هێنابوو نازاری لە دەستیان دیبوو. بۆ نـموونە دەڵێن کاتێ مـحەمەدخان ڕوو بـە

دیاریەکر دەچوو لە دێی پانشیـن -کە سەر بە ناوچەی بدلیسە- داوەزیبوو؛ کارگوزاری ئەمیرشەرەف - کە شێخ میـری بلباسی بوو- چووە دیدەنی و کاتێ هەستا بـە گۆپاڵەکـەی چـەند جارێـك تەپـەی لـە قاڵیچە هێنا و بە تووڕەیی تێی ڕاخوڕی نۆمـحەممەد بەگ! گەرەکە چاڤێن خـۆ وەکـەی؛ تەبــخۆ شـان مرۆیێن تە د بدلیسێوە ببوورن بە زۆر گیسکێك لە ڕۆژەکیەکی بستێنن، لە چنگی من ڕزگار نابن.

شاقولی سوڵتان ئیستاجلوو چاوشلوو -کە دوایە والی هیـرات بوو- بۆ نووسەری ئەم ڕووپەڕانـەی گێڕاوە، گوتی: باوکم پیاوی ئەو مـحەممەدخانە بوو؛ دەگەڵی دەچووە دیاریەکرێ. لە هـەموو ڕێ و بـە تایبەتی لە لای بدلیس بێ تۆشەیی کارێکی کرد کە هەموو کـەس ئەسـپ و چـەکی خـۆی فرۆشـت و بەنانیان دا. باوکم لە دۆڵی کیفەندور ئەسپەکەی خۆی بە چوارنانی گارس فرۆشت و کەس نەیدەکرا بـە خۆڕایی مەنە جۆیەك یاخۆ نانەکی بتەرسی لە بۆرەپیاگان بستێنێ. شتی لەمانەش پیسـتری بـە چـاو دیبوو کە لە میـرانی دەزانی و لێرە بیلێم دەبێتە درێژدادڕی. جا کە زانی وا میـرە کورد بە سەرجەمی چوونە بەر بارەگای شایی، لە دیاریەکرەوە ڕایسپارد ئەگەر فـەرمانی شـاهانەی بـێ چـەند و چـون بـۆ گرتنی ئەو میـرە کوردستانیانە بێتە دانێ، بەڵێن دەدەم ئەو شوێنانەی کوردستانیش کـە هـیچ کـاتێ نەهاتوونە بەر کەمەندی پادشایانی لە مێژینەش، مـن بـە ماوەیـەکی زۆر هنـدك بیگـرم و بیخەمـە مشتت. کاتێ ئەم پێشنیارەی ئەو لە بەردەمی شادانرا، لە سەر گفتی ئەو کافرە بەرهەڵدایە -جیا لـە شامـحەممەد شێرۆمیی و عەلی بەگی میـری ساسۆن- خەرمچوون هەموویان پێچان و هـەر یـەك لـەوان درانە دەست ئەمیـرێك لە قزڵباشان. میرشەرەفـی دابە ئەمیـرخان مووسڵو.

لەشکری شاگەلێك پتـر لە دەنکی بارانی غووڕەم کۆ بوونـەوە و بوونـە سـێ قـۆڵ: قۆڵێـك چـاپان سوڵتان بردی کە بدلیسی پێ بستێنێ. دێو سوڵتان ڕۆملووش بە قۆڵێـك ڕووی کردەناوچـەی هـەکاری. یەکان بەگی قۆرچی باشی تکلووش بە تیپە لەشکرێکەوە ڕەوانەی سەر جزیر کـرا. دیـسان باسـی ئـەو گیـرانە و ڕزگار بوونی هێندێك میـران -خودا یار بێ- بە نۆرەی خۆیان لێی دەدوێم.

پوختەی مەبەست:

ماوەیەك ئەو ئەمیرانە لە گرتووخانە مانەوە و ڕۆژێك لە پڕ دەنگ داكەوت كە شەیبەك‌خانی نوزبەكی بە لەشكرێ بێدادەوە لە ناوی جەیحوون پەڕیوە و دەیەوێ خوراسان بگرێ. بە بیستنی ئەم هەواڵە شائیسماعیل شاش و واش بوو؛ لە گرتنی میر وەمزنانی كوردستان تووشی پەشیمانی بوو. هێندێكی لێ ئازاد كردن؛ لێشی پرسین سەردار و پێشەواتان كێن؟ هەموو بە دەستی‌جەم گوتیان میرشەرەف و مەلیك خەلیل. ئەوانی دی هەموو بەردا و ئەو دوانەی بە بەندی هێشتن و دەگەڵ خۆشیا بەرەو خوراسانی بردن.

محەممەدئاغای كەلهۆكی[1] و دەروێش مەحموود كەڵەچێری -كە بە بیری كۆكەرەوەی ئەم پەڕانە بۆ دڵسۆزی و ئاكارچاكی لە ناو هۆزی ڕۆژەكیدا و بگرە لە هەموو كوردستان وەك ئەو دوانە دەس ناكەون- بە بێ ئەوەی كەس بیانناسێ ڕەگەڵ هۆردووی شادەكەون و دەچنە عیراق. هەر لە دۆزی چەند ڕۆژێكدا میوە و خۆراك هەڵدەگرن و دەچنە چادری توركمانان و سەر لە میرشەرەف دەدەن و كەمین و بەبینی خۆ دەكەن كە چۆن ڕاكا و كەنگێ هەڵێ.

لەشكری شاله چاڵیكولی سەر بە ڕەی وچانی گرت. محەممەدئاغا و دەروێش مەحموود زانیان هەلە و هەڵكەوتووە؛ چەند ئەسپێكیان بە زینەوە لە ئەدیوی هۆردوو ڕاگرت. محەممەدی میرئاخوری پرتاقی -كە لە بەرگی دەروێشاندا خزمەتكاری میرشەرەف بوو- لە شوێنی میرشەرەف خەوت و میرشەرەفیان لە ناو چادری دەست بە سەری هێنا دەر و سواریان كرد و چەند پیاوێكی زۆر بە كاری ڕەگەڵ كەوتن و كوردستانیان كردەووگە. بۆ بەیانی لای نیوەڕۆ توركمانان پێیان زانی و لە خۆبوردوویی و بە جەرگی محەممەدی میرئاخوریان بە لاوە زۆر پیاوانە بوو؛ بە ئەترسی خۆیان بەخشی و چیان لێ نەكرد.

محەممەدئاغا و دەروێش مەحموود و میرشەرەف هاتنە مەڵبەندی هەكاری و چوونە گوندێك كە شێخ ئەمیری بڵباسی لە بەر گێچەڵی قزڵباش لە زێدی خۆی تەرە ببوو، لەو گوندەدا خۆی مات دابوو؛ خەریكی گارس چاندن بوو. لەو دەمەدا كە ئەوان چوون، بێڵێكی بە دەستەوە بوو پەڵە

---

[1]- لە فارسیەكەی چاپی میسر، لێرە «یارمحەممەدئاغایە» بەڵام دوایی هەر «محەممەد»ی بێ یارە. هەژار

گارسەکەی ناو دەداشت. مــحەممەدئاغا و دەرویــش مەحــموود لــەو لای تەختــە گارســەکەوە قــاوی لێدەکەن و دەڵێن: وەرە مژدانیمان دەیە تا میرشەرەفت نیشان دەین. باوەڕ ناکا و دەڵێ ئەوە لە ئــاوەز بە دوورە. دەڵێن خوا دەرفەتی داوە و لە بەنــدیێ ڕزگــار کــراوە و دەگــەڵ خۆمانـــمان هێنــاوە و هــیچ گاڵتەمان دەگەڵ ناکەین. بێڵی ئاودێری هەڵداشت و سوژدەی شوکرانەی خــوای بــرد و ڕایکــرد خــۆی گەیاندەمیر وکەوتە سەر خاك و پایەوە و فرمێسکی شادی هەڵوەراند. مینا یــاقوب، کــە لــە گۆشــەی غەمــخانەدا لە سۆیی یوسف سۆمای نەما و بە بۆی کراس بینا بۆوە، ئەویش بە ماچی دەست و پــای میــری هەرە خۆشەویستی، چاوی دڵ و دڵی چاوی ڕوون بوونەوە و بە گەشکە داریەوە دەیگوت:

سوپــاسم بــۆ خــودا وا بەختەیارم　　لەمــەولا ڕێــك و پێــکن کــاروبارم

لە ئاسۆ تیشــکی دڵشادی پەیا بوو　　شەوی دەرد و کەسەر تەفروتونا بوو

شەو و ڕۆژێك لەوێ مان و لە سپێدێکدا -کە میــری ئیقلیمی چوارەم لە خێوەتی گرتووخانەی شەو دەرکەوت و لە ئاسۆی کۆساران هەڵات و تاری لە کوردستان تاراند- ئەو کۆســوارە ئەســپیان تــاودان و چوونە ناو هۆزی ئیسپایرد. شەرەف بەگی ئیسپایردی پێشوازی گەرمی لێ کردن و تا چەند ڕۆژێك بــۆ پشوودان و میوانی لەو نێوانەدا مانەوە. شێخئەمیرەدەگەڵ چەند کەسێك بە پێشڕەویی چوونە بدلیس کــە مزگێنی هاتنەوەی میراگەیــەنن. تــا میرگەیــشتە بــەرەوە، ئــاپۆرە و حەشــاماتێ زۆر چــاوەڕێی مــیر وفەرمان بوون. دەستە و لەجێ دەورەی قەڵای بدلیس درا.

کورد بەگ شەرەفلوو -کە لە سەر بدلیس و عەدلــجەواز و ئــەرجیش گزیــری شائیســماعیل بــوو- کاتێ زانی وا شێخ ئەمیربە دوو هــەزار چــەکدارەوە دەوری قــەڵای بدلیــسی دا، دەگــەڵ قزڵباشــەکانی ناوچەی بارگیــری و ئەرجیشدا پەلاماری شــێخ میــری داو لــە گــۆك مەیــدانی بدلیــسێ دوو لەشــکر دەگژیەك ڕاچوون. زۆر ئەمابوو شنەی شادی ســەرکەوتنێ بــەرەو ڕۆژەکیــانی هــەڵکا، کــە لــە پڕێکــا مــحەممەد بەگی پازۆکی ولامی نارد: من لە قزڵباش بێزاوم و دێمە هیمدادی خزمانــم. بە گزیکــاری و ڕێوی بازی فریوی شێخ ئەمیــری داو لە جەنگەی جەنگ و تەنگانە -کە تــینی بلێــسەی شــەڕێ مــوی عاســمانی هەڵدەبرووزاند- دەگەڵ پێنجسەد کەس پازۆکی لە ئەسکەندەر بۆلاغیەوە هات و پشتی لــە شێخ میــری سەند و بە شیــر دەرۆژەکیان بەربوو!

ڕۆژەکی کە تا ئەو دەمە وەکووو لیزگەی کۆ لێك کۆ بوون، بە دەردی حەوبراڵە چوون و لێـك بـڵاو بوون! بەختی بنەتەمی کورد بەکی وەك ئەستێرەی کاروانکـوژەی لای شـەوەکی گەشـەی کـرد و چـاوی ورەی ڕۆژەکیانی بە شەوارە لە سۆ خست و بە پانەود شاڵاوی برد.

شێخ میرەوەك هەسێرەی بنە لە سێرە کرتن نەکەوت و لە مەیدانێ تاوا نەبوو؛ خەزای کرد و هـەرای کرد تا وێڕای عەلیاغای کوڕی، بەرگی شەهیدانیان پۆشی و مەردانە لە مەیدان کەوتن. قزڵباشـان کـە شێخ میـریان ناو لێنابوو: قەرمیەزید، لاشەی ئەو و کوردەکەیان لە ناو کۆك مەیداندا سووتاند.

دوای ئەو بەڵا دڵتەزێنە، دۆز لە میرشـەرەف ئالۆزا و دیـمی دڵخواز لە پـشت پـەردەی ناهومێـدی خۆی مەڵاس داو تا چارەسازی بێچاران دەرەتانی بۆ نەرەخساند، کرێ کوێرەی ڕەها نەبوو.

هۆی سێهەم:

چیـرۆکی بدلیس ساندنەوە و دوا بەسەرهاتی میرشەرەف

خـودادای پـاڵ دەوە! هـەرگا خودا دای	لە ناو مەڵبەندی هاتان خێو و کوێخای
دەبەر ئاوزەنـگی تۆدان خـێر و خـۆشی	لە سەر خـەرمانی سووری بێ کلـۆشی
هەمـوو شوێنـێـك لە تـۆڕا ئـاوەدانـە	مەلیـش ڕاسـت دەبـن بـێ ئاو و دانە

میرشەرەف کە لەو هەلەدا بۆی نەرەخـسا بدلیسێ دەسخاتەوە و بە شـوێن چـارەدا دەگـەڕا، کـاتێ زانی کە خونکاری سەرزەمیـنگر (سولتان سەلیمخان) بە نیازە بازێك بەرەو ئێران باوێ و داگیـری کـا، ئەویش وێڕای شۆڕەسواری دنیادیدەو پەسندیدەی هونـەروەران و سـەرتەریدەی بەختـەوەران و شـارەزای هەموو ڕێ و شوێنان و مامۆستای سپی وەخوێنان، لە کڕ و ئەخشی دینداریدا تەونگـەری کـرژێس و ئەوەی خواناسانی بدلیس (حەکیم ئیدریس) و دەگەڵ ئامۆژگاری هەڵبژاردەی خانەدانی ناس و دیاردەی (زیانەدین مـحەمەد ئاغای کەلـهۆکی) پەیـمان و گفتی دڵسۆزی و سۆزی دوور لە گەرد و تۆزیان بـە ئاسانەی دەوڵەتـخانەی بەرەی عوسـمانی ڕاگەیاند و بۆ ئـەم مەبەسـتە بیـست کەسـیان لـە مـەزن و میـری کوردستان دەگەڵ خۆدا کردەهەمدەست و نامەی بەندەواری خۆیان بە هۆی مـەولانا ئیـدریس و مـحەمەدئاغای کەلـهۆکی بـۆ ئاسـتانەی هـات هێلانـەی سـولتان ڕەوانـە کـرد و سـولتانی دۆسـت

لاوێنەوەی دژ و نەیار تاوێنەوە، لە سەر بیر و پێشنیاری میر ومەزنانی کوردستان، بەرەو عەجەمستان بزووت و بۆ نەرمەن و ئازربایجان بوو بە بزووت و لە سەر سارای چالدیرانێ، شائیسماعیلی بەرخۆ داو تێکیشکاند. میرشەرەف و چەند سەردارێکی کوردستان، جلەوداری کامیاری سوڵتانی بەخت لەبار بوون. خانمحەمەد -سەرپەرشتی دیاربەکر- لەو شەڕە سەری تێداچوو؛ سێ برای بوون: قەرەخان و عیوەز بەگ و ئولاش بەگ. قەرەخان بوو بە جێگری و کرا بە والی دیاربەکر و بدلیس درا بە عیوەز و فەرمانڕەوایی جزیرێش، دیوانی شانایە بەر چەنگی ئولاش بەگ.

کە ئالای بەرێزی سوڵتان لە تەورێزەوە بۆ لای ڕۆم ڕووی وەرگێڕا، حەکیم ئیدریس بە سوڵتانی خاوەن شکۆی پێشنیار کرد کە میرەکانی کوردستان لە بەزمی شاهانەتان چاوەنێرن، ولکەی باب و باپیرانیان پێ ببەخشێ و یەکێکیشیان هەر لە خۆیان بۆ بکەی بە سەرداری گشتی و بە تێکڕایی هێرش بەرنە سەر قەرەخان و لە دیاربەکری دەربەرێنن. سوڵتانی هەموو دنیاگر لە وەرامیاندا فەرموویان هەر کام لەو میر ومەزنانەی کوردستانێ بۆ میری میران دەست دەدا با بۆ خۆیان ناودێری کەن و دابنێ و میرە کوردەکانیتریش دەژێر فەرمانی ئەودا بن و کۆشش بکەن قزڵباش لە ناو بەرن. حەکیم ئیدریس جوابیداوە کە ئەوانە زۆربەیان هێند خۆپەرستن هیچیان سەریان بۆ ئەویتر ناچەمێنێ و ئەگەر تۆ چاوت لەوە بێ قزڵباشان لە ناو بەری، وا باشترە نۆکەرێکی بەر بارەگای دنیا پەنا ئەم پلەی پێ بسپێردرێ تا سەردارە کوردەکانیش زوو بێنە بەر فەرمانیەوە و ئەم کارە زووتر کۆتا بێ! لە سەر پێشنیاری مەلا چاوش، محەمەدئاغا -کە بیقلومحەمەدیان پێ دەگوت- کرا بە میری میرانی دیاربەکر و سوپاسالاری کوردستان بۆ گرتنی دیاربەکری ڕەوانە کرد. هەر دوو لەشکر لە قوچحەسار -کە لە ئالی نوسەیبینە- وەك هەوری بە شریخە و گرمە بەرانبەر بە یەك ڕیزیان بەست. یەکەم دەستەی بەر لە هەرکەس بوونە دەستەچیلەی شەڕێ، ڕۆژەکی بوون. ئەوان زووتر هێرشیان کرد و تاج ئەحمەد و قاسم ئەنداکی و میرشاحوسێنی کیسانی و میرسەیفەدین و عومەر جاندار -کە قارەمانی ڕۆژگار و پالەوانی هەرە بەکار بوون- لەو ڕۆژەدا شەهید کران.

زۆربەی ئاغای ڕۆژەکیانیش بە تایبەتی میرمحەمەد ناسرەدینی و سەیسەلمانان قەوالیسی و قەرابادگار و زۆری دیش -کە دادی مەردایەتیاندا- لە مەیدانێدا زامار بوون. قەرەخان لە شەڕدا

کوژرا و لەشکری قزڵباش شکا و زۆربەی زۆریان بە دیل گیـران.

سەری دوژمنانیـان نەوی کـردەوە   پەری بەختی سلێیان کەوی کردەوە

وڵاتـی گراویـان بە شیـر ساندەوە   برینیـان بە سەربەستی برژانـدەوە

ئەوسا کە هەر میـرە کوردێك بۆ گرتنی مەڵبەندی خۆیـان بـزوتن، میـرشەرەفیش بـە هاوکـاری مـحەمەد بەگی حەزرەمی و میـرداودی مـەزنی خێـزان و میرشامـحەمەدی شێـروەیی و میـرانی مەکس و ئیسپایرد، دەوری قەڵای بدلیسیان دا. نابلۆقەدان زۆری کێشاو دژدارە قزڵباشەکان لە قـەڵادا زۆریان بۆهات. گوتیان ئەگەر مـحەمەد بەگی غەرزانی و میرشامـحەمەدی شێروەیی دەستەبەر بن - کە خوێن و ماڵ و منداڵمان دەپارێزن- قەڵا بە دەستەوە دەدەین. لە سەر ئەو مەرجە پێـك هـاتن و میرشەرەف ئەو دژدارانەی بە دوو میـرەکە ئەسـپارد و گەیاندیانـنە سـەر سـنووری ئـەرجیش و وان و ڕەوانەی ئێرانیان کردن.

ئیتـر هـەتا دێرزەمـانێ لـە دیـوانی سـوڵتانەوە و لـە دوای ئـەویش لـە لایـەنی سـوڵتان سولەیمانخانەوە، پارێزگاری ئەو سنوور و کەوشەنانە بە میـرشەرەف سپێرابوو؛ ئەرکی خۆشی زۆر بە باشی ئەنـجام دەدا و هەر دوو لاشی دڵ ڕاگرتبوون و نەیهێشت هیچ لای لێ بڕەنـجێن.

هەتا ئەو سەروبەندانە کە چوها سوڵتان تکلو بـووە کوێخـا و هەمـەکارەی شاتۆمـاسـب و ئۆڵمـە تکلوی خزمی کرا بە سەرپەرشتی ئازربایـجان و بۆ پارێزگاری کەوشەنان زۆرتر کاتی لـە وان و وسـتان ڕادەبوارد. کاتێ حوسێنخانی شاملو دەگەڵ چەند قزڵباشێکدا لە کوێـستانی کەنـدمانی ئیـسفەهانێ، چۆها سوڵتانیان لە ناو برد و خێڵی تکلو لێیـان شـێوا، ئۆڵمـە لـە تـەورێز یـاغی بـوو؛ گەنـجینەی شـاهانەی پـوڕکرد و دارای تـەوریزی ڕووت کـردن و بـە ملـهوڕی مـاڵی زۆری کـۆ کـردەوە و ڕووی کردەمەڵبەندی وان و نامەی تۆی لە کوێلەتی و بەڵێنی زۆر دڵخۆشکەرەی بە پیاوی ڕازداری خۆیدا، بۆ بارەگای سوڵتان سولەیـمانخانێ نارد. کاتێ دەنگ و هەواڵی ناو نامە، وەبەر گوێچکەی خاوەن شکۆی سوڵتان کەوت، بە فەرمانی بێ چەند و چوون میرشەرەف بە لەشکرەوە ڕووی کردەوان کە ئۆڵمە و ماڵ و منداڵ و پیاوەکانی بنێرێتە ئاستانە. ئۆڵمە دەگەڵ دووسەد سوارێك لە پیاوانی هۆزی تکلـو تـا خرکـوم هاتە پێشوازی و لە سەر ڕەخی چۆمی خرکوم چاویان بە یەك ودوو کەوت. ئۆڵمە ڕوی لە میرشەرەف نا

کە لە قەڵای وان میوان بێ و ببێتە میوانی ئوڵمە و پاش چەند ڕۆژ بچنە بدلیسێ. لەم بەینەدا هێندێك خەڵکی وان و وستان بە میریان گوت: ژنی ئوڵمە دایەنی شائۆماسبە و دەگەڵ برایەکی خۆیدا ناردویەتە لای شای ئێران کە ئێوانیان خۆش کاتەوە. ئەوەك ئوڵمە بەگزیکاری ئەو میوانداریەی ساز دابێ و تۆ و ئاغایانی بەردەستت بکاتە دیاری دەستی خۆ و بە بەرتیل بتاندا بە شا. میرشەرەف لەو باس و خواسە تاسا و کەوتە دڵخورتیەوە و خۆی لە چوونە قەڵا گرت و هەرچەند ئوڵمە تکای لێ کرد بەهرەی نەدا و زۆر بەهانەی هێنانەوە.

لە ئەنجامدا بڕیار درا ئوڵمە سوڵتان و میرشەرەف لە گوندی خرکوم بمێنن و ئەمیرە بەگی مەحموودی و چەند پیاوێکی ئوڵمە بچن ماڵ و منداڵ و بارخانەی ئوڵمە و دەست و پێوندانی لە قەڵای وانێ دەرخەن و پێکەوە بچنە بدلیسێ. میرەبەگ و هاوڕێکانی لە شوێندا گەینە وانێ و برای ئوڵمە و چەندێکیتر دەروازەیان قایم کرد و ڕێیان نەدا میرەبەگ و پیاوی ئوڵمە بچنە ژوورێ. میرشەرەف کە ئەمەی زانی پێی وابوو چوونە سەر قەڵا و دەورەدانی کەڵکی نیە و لەوانەشە قزلباشی دەوروبەریان لێ کۆوە بن و ئوڵمەش سەری تێدا بچێ. چاری ناچار ئوڵمە و نزیکەی دووسەد کەس لە پیاوانی -کە بە پیر میرەوە هاتبوون- خستە تەك خۆ و بەرەو بدلیس ڕەوانە بوون.

ئوڵمە و هاوڕێکانی ئوڵمە ماڵ و منداڵیان بەجێ ما و عاشتەبایان بۆ دەرنەچوو. هەر بەو کەل و پەلی بەریان و بەو پاییزی سارد و زریان، هەناو بریان و چاو بەگریان و بە ئەسپی بێ زین و لغاو، بوونە هاوڕێی میرشەرەفێ.

محەممەدشەحنەمان قەوالیسی -کۆنە لەلەم- بۆی وەگێڕام گوتی: ئەوسا کە ئوڵمە و چەند ئاغایەکی هاوکاری هاتنە بەر دەرگای خێوەت و گوتیان کارێکی گرینگمان لە خزمەت میرشەرەف هەیە و دەمانەوێ عەرزی بکەین، میرشەرەف فەرمووی بێنە ژوور و لێی پرسین کارەکەو چیە؟

گوتیان ئوڵمە لە دوای سڵاو عەرزت دەکا: میرەدەزانێ کە ئەو برا و خزمانەی من چەند بە نەرمی جووڵانەوە و دەستیان بە سەر ماڵ و منداڵی مندا گرت و ئێستاش ئاوا وەك سڵقی ڕووت بچینە بەردەمی سوڵتان نە بۆمە جوانە نە بۆ تۆ. یان فەرمان دەمن و هەموو هەواڵانم سەرزێ کەن و سەرەکەمان بکە دیاری و بۆ ئاستانەی خونکاریان بەرێ بکە، یاخۆ بەرماندەبەرەو وان بگەڕێینەوە ئەو ناکەسانە تەمبێ کەین و ماڵ و منداڵەکان بێنین و ئەوسا بە دڵی خاترجەم ڕوو بکەینە خزمەت

سوڵتان و بە سەربەرزی خۆمان ڕانێین.

میرشەرەف زۆری بۆ ڕاما و فەرمووی: فەرموودەی خودا و پێغەمبەرانیشە کە بۆ کاران ئامۆژگاری بە دۆست و هاوکاران بکرێ. ئێمەش تەگبیرمان دەنێرینە خزمەت سوڵتان. پیاوی ئۆڵمە گەڕانەوە و هەر لەو شەوەدا میرشەرەف چەند ئاغای جێ باوەڕی خۆی کۆکردنەوە و مەبەستەکەی خستە بەریان و هەر کەس چی پێ باش بوو گوتی.

لە دواجار میرشەرەف فەرمووی: لە ڕاستیدا ئەم کابرایەی بەم بیچمەوە بنێرینە خزمەت سوڵتان، دەیکەینە دوژمنی خۆمان. من بە لامەوە وا باشە سێسەد کەسێك پیاوی ئازا و لاوی بەکار بنێرینە سەر ڕێ وان و ڕێگەی ئۆڵمەش بدەین بڕوا. کاتێ کەمێك دوور کەوتەوە هەرا بکەین: ئۆڵمە هەڵات! هێندێك پیاویشی شوێن بخەین و ئۆڵمە و چەند کەسێکی هاوڕێ بکوژین و سەرەکانیان بە خەبەری ناخۆشەوە بنێرینە ئاستانە و ئەو بەڵایەی لە کۆڵ دنیا بکەینەوە. ئەمینا ئاوا ئۆڵمە بڕوا و بگاتە بارەگای سوڵتان، ئێمە کردەیشمان و تووشی گێچەل و هەرا دێین. هێندێك گوتیان تۆ ڕاست دەکەی؛ بەڵام هێندێك ملیان نەدا و گوتیان: میر وچاوەشی بێگانە و سەر بە دەوڵەت لە ناو لەشکرماندا زۆرن، ئەگەر سبەی ئاشکرا بێ کاری مەیە، سزای زۆر گەورەمان دەدەن و پاکانەی خۆمان پێ ناکرێ. ئیتر نە بەردانی ئۆڵمە و نە پلانی میرشەرەفی بەجێ هاتن. ئۆڵمە وەك دۆڵمەی هەڵوەشاو هاتە بدلیس و لەوێ پوشتەیان کردەوە و بەوپەڕی ڕێز و قەدرەوە ڕەوانەی ئاستانەیان کرد.

ئۆڵمە کاتێ لە بەردەکونەی بدلیسێ چوو بەودیوا، بوو بە دێوێك کە لە ناو غارێ دەرچوبێ یان حەزیایەك کە تامەزرۆی خوێنمژین بێ، ڕك و کینەی لە میرشەرەف لە ناو سینە جێ کردەوە و هەر گەیشتە بەردەم سوڵتان ڕشایەوە و گلە و گازندەی هەڵڕێشتن و گوتی: چونکە دۆستی هەرە باشی قزلباشە، سووکایەتی بە سەر هێنام و تەنانەت نیازیشی وابوو بۆ دڵخۆشی شاتۆماسب من بکوژێ. لە بەزمییت چاوەنۆڕم میرشەرەفێ لە کار بخەی و بدلیس بە بەندەبسپێری و خوا یارم بێ هەموو وڵاتی عەجەم و مەڵبەندی ئازربایجان خۆناگرن و بە زوێکی زوو دەیاندەمە دەست پیاوی تۆ و ئەو کارەش هەریە من دەکرێ و لە لام وەك ئاوخواردنەوەیە. بۆ ڕاست و درۆی قسەشم بنێرن لە دووی میرشەرەف باوەڕ ناکەم بە قسەو بکا. لەو دەمەدا عەلیسەیدان -کە پیاوێ قەوالیسی بوو- دەگەڵ ئۆڵمەیان

ناردبوو؛ هەر لەوێ بوو. ناردیان هێنایانە دیوان و لێیان پرسی: لە ئاستانەی سوڵتانەوە لە میــرەکەت بگێڕنەوە دێ یان نایە؟ کوردی دڵساف و بێگزی گوتی: ئێستا و لەم کاتە هاتنیان بۆ دەرگای بارەگـای بەرز، شتێ لە ئاوەز بە دوورە. وەزیران و کاربەدەستان وەرامی عەلی سـەییدانیان کردەبەڵگـەی ڕاسـتی ئۆڵمە و هەرچۆن پیسە، وایان بردەبەردەم سوڵتان و ئەم قـسەیان بە نیشانەی یاغی بوون و شۆڕش زانـی و گوتیان دیارە قزڵباشی لە عوسـمانی پێ باشتـرە. لە سەر ئەمە هەر ئەو دەمــە بـدلیس بـە ئۆڵمــە بەخشرا و زۆر چەکداری ینگیچەری و تازە شەڕکەر بۆ ئۆڵمە کۆ کرایەوە کە بدلیـسی دەگـەڵ بگـرن و فیل یاقوب پاشای میـری میـرانی دیاربەکریان کردەسەرداری لەشکر و ئەویش سیهەزار چەکداری لـە دیاربەکر و کوردستان و مەرعش و حەڵەبێ دەنگ داو بردنیە بدلیس گرتنێ.

میرشەرەف لەو دەنگ و باسە ئاسانی بە سەردا هات و ئارام و حەجـمینی نەما. هەر چەند دیـاری و پاکژیننامەی ناردەبەر بارەگای بەرزی سوڵتان، سوودی نەدا. گەورە وەزیری ئەو دەمە ڕکی کۆنی لـە میرشەرەف دەدڵدا بوو؛ میرشەرەف ئەسپێکی باشی لە شەڕی هۆزی پازۆکی دەگـەڵ تـالانێ هێنــابوو، سەرەڵەوەزیر رووی لێ نابوو کە ئەسپەی پێشکەش بکا، نەیدابوویــە! ئـەویش تۆڵــەی خـۆی کـردەوە و گوێی بە داد و بێداد نەدا و بەهانەی ئەسپەکەی پێگرت.

میرشەرەف کە ناهومێد بوو، چاری ناچار قەڵای بدلیسی دابەست و سێـسەد پیـاوی خـاوەن نـاوی مــەرگکڕی پڵنگـدڕی ڕۆژەکیـانی خـستە بەردەسـت ئیبــراهیم ئاغـای بڵباسـی و میـرمــحەمەد ئاسرەدینی، کە پارێزگـاری بـدلیس بـن و ئەسـپاباتی قـەڵاداری و ئێـروی ڕۆژی تـەنگانان و هـەموو پێداویستی دانێ. میرشەمسەدینی کوڕی خۆی دەگەڵ ماڵ و خێزانیدا ناردەقەڵای ئەختمار و قـەڵاکانی مووش و ئەخلات و کیفەندور و ئاموروك و کەلـهۆك و فەیرووز و سەلـم و گوڵخار و ئاتیك و سـوی - کە ئەو زەمان ئاوەدان بوون- هەمووی ڕۆژەکی لێ دانان و بۆ خۆشی وەك گوتوویانە «دوامیـــن چـارە داغ کردنە»، چەند کەسی دەگەڵ خۆی برد و خۆی گەیاندەئاسـتانەی شاتۆماسـب؛ کـە ئـەو سـایە لـە تەورێز بوو؛ پەنای پێ برد و داخوازی هیمداد و کۆمەگی لێ کـرد و شـائەو پـەڕی ڕێـزی لـێ گـرت و هەرچی میرگوتی، نەیگوت نا.

فیـل یـاقوب و ئۆڵمــە سـاڵی ٩٣٨.ك (١٥٣٢.ز) هـاتن دەورەی بدلیـسیان داو شـەڕ و هـەڵا

هەڵایسا و گڕ و بڵێسە و کوانوی شەڕ لە پشت هەورانیش دایسا. هەموو ڕۆژان کە پاشای شەڕی تۆغڵەمەی قەڵای عاسمان کەمەندی تیرێژی بە تاو دەبورج و بارووی کونگرەی مەکۆی ئەستێران دەگێڕاند، گڕمەڵای نایەری جەنگیش دەخزایە ناو گەرمەلان و دەبووە شەڕی پاڵەوانان. هەرگا هەیڤی عاسمان پێو، لە ناسۆی کێو دەردەکەوت و پاسەوانی دەشتەپانی عابی ڕەنگی بەر دەکەوت و ترێفەی لە سەر کێفەوە پشوودانی ڕادەگەیاند، مەردانی دڵ بەرد و نەبەردانی دەشتی نەبەرد، خورووی سەریان دادەمرکا و دەستیان لە شەڕ هەڵدەگرت و پایان لە گەڕ دەحەساوە و لەشیان دەخستە سەر هەرد و مۆزڵیان تێك دەپەڕاند و پیلوویان بە چاودا دەدا و خەونیان بە خوێنەوە دەدیت. ماوەی سێ مانگ واگوزەرا، بورج و کۆنگرەی شوورەکان بە تۆپی قەڵاڕمێن و مەنجەنیقی کەفر سوتێن وەك ددانی پیرەمەنکان پڕ بوون لە کەلایی و کولێن و هێند نەمابوو کە قەڵا سەر بچەمێنێ، شاتۆماسب لە پاتەختی تەورێزەوە بۆ ڕێزگرتنی میرشەرەف بۆ خۆی ڕووی کردەبدلیس و کاتێ خەبەری هاتنی شالە ئەخلات و عەدلجەواز بڵاو بۆوە، فیل یاقووب و تۆڵمە بە جووت دەستیان لە بدلیس هەڵگرت و ڕێ هەڵاتنیان ڕەچاو کرد. بە جۆرێك سەریان لێ شێوا، زۆربەی زۆری گرانبار و خێوەت و دوو تۆپی گەورە -کە لە لای ڕۆژهەڵاتی شار هەمبەری دەرگای تەلیسم، دابەسرابوون و دار و دیواری قەڵایان بەو دوو تۆپانە دەتەپاند -لە دەشتی شەڕگە بەجێ مان. دەگێڕنەوە قەرایادگار کە لە دوایە دورەك[1]یان بە نازناو دایە، هەر بە سواری لە قەڵاوە بازی برد و بە چوار ناڵە ئەسپی تاو داو لە ئەخلاتێ هەواڵی دوژمن هەڵاتی بە بارەگای شاهی گەیاند و بە لاواندنەوەی شاهانە و بە بەخششی شایانی خۆی سەرفراز و بێ نیاز کرا.

میرشەرف بۆ پێشکەشی شا و دیاری هەواڵ و یارانی، فەرمانیدا کە دەر و دووی ماڵ و داهات و مەڕانە و پاتاڵانەی هەموو هۆز و خێڵەکانی ناوچەی بدلیس و هەر شوێنێك کە دەبەردەستی ئەودایە - چ کافر و چ موسوڵمان- هەمووی دەبێ کۆ کرێتەوە. باج ئەستێنی زۆر قیڕسیچمە و زیر و تێژی وە ناو خستن و بە سێ ڕۆژان دراوێکی بێدادیان بۆ وەسەر یەکنا. لە ئەخلاتێ بە خۆشی هاتنی شاوە، میوانداریەکی وای سازدا و ئاهەنگێکی وای بەرپا کرد کە هیچکەس وێنەی نەدیوە. حەوتەوانە لەو

١- باز، بەڵام بازی مەل، ناو بازی پەل. هەژار

عاسمانه به هەر حەوتان لە دەنگی مانگیان دەدا و بانگیان دەدا و بانگیان لە ئەستێرە دەکرد بێنە سەیرێ. زوهرە وە سەما کەوتبوو؛ خۆی بادەدا. لەیل و مەجرووم بەیتی خۆیان لە بیر چووبوو؛ بەو ئاهەنگەیان هەڵدەگوت. جووتەی کەوان، کەوان ژەن و قرژانگ بە دوو سەر دەهات و سەری خۆی بە شاباش دەدا. گەلاوێژ گلەیی دەکرد کە خۆر رێگەی لێ بڕیوە و رێ نادا ستێرانەك بێژێ. کاروانکوژە بە واق وڕی دەکاروانچیانی دەخوڕی کە لەو خوانەدا بەشدار بن. تای تەراز و بە دوو سەرە هەر میوەیان هەڵدەکێشاو هێشوی پیرۆ لە خوای دەویست هێشوەو ترێیەکی وا با، کە لەو کۆیەدا خورابا. رۆژی گەورە دامێن-دامێن باوەش-باوەش خەڵات پەخشانی زێڕی بوو؛ بەریکی دارودەوەنی ئاخنیبوو؛ ورچی زل و ورچە چوکە -بۆ مل و مۆی تیکە بەرماو- پاسەوانی خێوەتان بوون. بە هەزاران چاو لە کادز لە بەرد و کەڵی ئاورگی بەریەرۆشان پرووش بوون و ئاویان دەکرد. ڕەشماڵی سەد ئەستوندەکی و خێوەتی هەشتا چەڵاکی و کۆنی لە بان چیغی تازەی ئاوریشمچن، هەمر یەك بۆ زۆر خۆ نیشاندان، قوتکەی گوڵینگەی کوڵاویان دەورگی عاسمان گیرابوو. لە بەر تەختی زێڕ و زێو و مرواری بەند -کە کەس نەیدەزانی چەندن- هەر ڕێ ڕێداریش نەمابوو. لە هەردەران و دەوەران، داری عود و ئەسپەندەری چاوزاران، لە سەر سکڵان هەڵدەقرچان و بێڵل و کەپۆی میوانانیان دەئاخنی و بۆ پێ هەڵکاڵان لەمپەر بوون. سەتان لاوی قەد لاولاوی چاوەمەست و لە دڵ هەنگێوە بە پیانی زێڕ و زێوەوە و زەردەخەنە بە لێوەوە، هەرای فەرموو بخۆرەوەیان گاڵەی دەکرد و بە تیلەی چاو، خواپەرستی لە زەبریشیان وەردەگەڕاند. گۆرانی بێژانی دەنگخۆش ژانی دڵانیان دەڕەواند و خەمیان بەرەوڕوو دەکەواند و ڕەگی کەسەریان دەخەواند. سەماکەران لە دڵتەڕان و دڵبەران بە بەر دەف و دەمەگەوە و بە جلکی هەمەرەنگەوە، تەنگی دڵیان دەڕەتاند و ئیشتیای گراویان دەبزواند:

چلۆن بانگێشتنێك؟ مەر خوا بزانێ	چ کەس نەیدیگە ئاوا نان و خوانێ
ئەمەندەرێز کرابوو جۆرە ماسی	گەری دەریا و چەمیش کەمیان دەناسی
لە ناو ڕۆنـدا مەلەی قاز و مراوی	بە کوژراوی و بەشی سوورەو کراوی
مریشك هەر نەپرسە چەی بە سەر هات	قرانی پۆیە لار و هێلکەکەر هات
کەفۆك و کەو ئەوەندە بڕابوو	گەمە و قاسپە لە سەر دنیا نەمابوو

قورینگ و پۆڕ و چێرگ و بۆقلە و سیش / چزین و هەلکزانیان بوو لە سەر شیش

لە بەر پیری ئەگەر گۆشتی خورابا / دەبوو گای ژێر زەویش پەل پەل کرابا

پلاو ساوار نەبەس گۆشتی لە بەر بوو / کلاوی دووگەبەرخیشی لە سەر بوو

تەنانەت کار و بەرخی عاسمانێ / وەیان زانی خوراون دێر زەمانێ

گولاو و ماست و دۆ و دۆشاو و خۆشاو / گز و قەندەر بەزار و بێڤل و چاو

سجوق و مێوژ و هەنگوینی شانە / مەلا و شێخیان دەخستە سەر بەهانە

ترێ و گندۆر و شفتی و خۆخ و هەرمێ / لە خۆرایان دڕاند ڕووبەندی شەرمێ

تا سێ ڕۆژان بەزم و ئاهەنگ لە ئارا بوو. لە ناو میوانان کەس نەما لە بەخشش گیرفان پڕ نەکا و هیچ تامەزرۆیەکیش نەبوو لە چێژەی خۆش، خۆی مڕ نەکا. ئەو جار نۆرەی پێشکەشی شاهانە پێشێ. شتی وایان لە کۆڕ دانا و دیاری وایان هێنا گۆڕێ، کە تا ئێستا نە هیچ چاوێك ئەوەندەی پێکەوە دیوە، نە هیچ گوێیەك باس و خواسی نایابی وای بە بەرگوێدا تێپەڕیوە. دەستە دەستە مەلی ڕاوی لە سەقر و واشەوە بگرە تا شاهێن و تەرلان و باز، ئەسپی کەحیل بەزینی قەڵتاغ زێڕەوە، کموڵەوشەگ، پارچەی حەوڕەنگ، مەخمەر و زێربافتی فەرەنگ، لە بەر چاوی شارێزکران و چاوی پڕ بەزمی شاهانە بە خۆشیەوە سەیری کردن. ئەویش کەمبەرە شیرێکی زێڕ و گەوهەر وێ خراو و خەفتانی ئاوریشمی چوار توێی زێڕدۆزی بە خەلات دایە و نازناوی خانیشی لێ نا و یەکجاری سەرفرازی کرد و پلەی سەرداری لەشکر و میری میرانی کوردستانیشی پێ بەخشی و فەرمانی پیرۆز و جوانی لەو بارەوە بۆ خستە کار کە وا لێرە ڕای دەگوێزین.

ڕوونووسی فەرمان

چونکە نیازی بنەڕەتی دەسەڵاتی خونکارانی ئاکار تەرز و هەموێنی بەرەوژوور چوونی کاروباری پادشایانی خاوەن شکۆ، چاوەدێری و ڕاهێنانی کۆمەڵێك لە سەروەرانە کە ئەوانە دایم و دەرهەم لە پێناوی بیر و بڕوا تێکۆشاون و لە بەر هیچ کۆسپ و لەمپەرێك دانەماون و لە مەیدانی ماندوو بوونێ و بۆ نەترسان لە تێچوونێ گۆی چالاکیان لە ئامپایان بردۆتەوە، لە ڕای خزمەت گوزاریدا و لە باری

فیداکاریدا هەر سوور بوون و لە خاوی و گزی دوور بوون و هەموو سەرمایەی ژیانیان بۆ دەرگای جیهان پەنامان و بارەگای گەردوون ناسامان بەخت دەکەن و بە گیانبازی و لە خۆبوردن، کەند و کۆسپی سەر ڕێ ئێمە تەخت دەکەن، لەو بارەوە پالاّوی فەرمانڕەوایی و گەشەدەری دام و دەزگای ترۆپ بەرزی حکومەتمان، سەروەری میرانی مەزن و پوختەی بنەماڵەی گەورە، ژێهاتوی دەستەلاّتداری و بەختیاری دین و دنیا (شەرەفخان) زۆر بە دڵسۆزی و بڕواوە بەم خانەدانە بەرزەمان -کە هێلانەی سەربەرزانە- پەناهێنە و وازی لە دوژمن هێناوە و داوێنی چاکە و بەزەیی و پیاوەتی ئێمەی باداوە و وە زوان حاڵ پێمان ئەوشێ:

هاتنی من نە لەبەر ڕێـزە نە زێـڕوزێوە   ترسی دوژمن منی پێچاوەتە ماڵی ئێوە

بە کۆڕی بەرز و پیرۆزمان سەرفراز بوو. بێگومان بەزەیی و چاکەی بێ ئەندازەی شاهانەمان ورەی دڵ و هێز و ڕێزی پێ دەبەخشێ و وەك زانایان بە ڕەوانی فەرمووگیانە:

پەسیو و پەنای بێکەسە ماڵی من   کەسێك خۆ بهاوێتە بن باڵی من
لە کەس با نەترسێ بە سوێند و بەڵێن   وەناکەم لە گوڵ کاڵتری پێ بڵێن

وا ئەو میرە پەنابەرە لە ژێر سێبەری دووبەر و بەرپانی ئێمەدا ڕێگەی درا و پلە و پایەی نازناوی «خان»ی پێدراو ناومان لێ ناوە «شەرەفخان». پێشەوایی کۆیلەکانی دیوانی بەرزیشمان پێدا و لە ڕێزی خان و میرانی خودان شانی بەر بارەگای سەربڵندا حەساو کرا و کراش بە میری میران و فەرمانڕەوای هەموو میرانی کوردستان. بدلیس و ئەخلات و موش و خەنووس -وێڕای ئەو شوێنانەیتریش کە ژێردەستەی میری دەسنیشان کراو بوون- بە زەمینی پارێزراوی بریکارانی پیرۆزی شاهانەی خۆمانن زانی و بەو پیاوە شایستەمن بەخشی و سەر هەوساری بگرە و بەردەو گیروداری دنیاداری و دارایی ئەو وڵاتەمان دەناو مشتی گرێ گشتی ئەو میرە نا؛ تا هەمیشە وەك دبێژن: «بە چاکە کۆیلە پەیداکە» ئەویش چاکەی لە بەرچاو بێ و لە شارێی خزمەتی شادا ئەمەگدار و دەس بەکار بێ و وەك نۆکەری چاك و دڵسۆز، با چاکی لێ بکا بەلادا و بێ هیم پتەوی و هەمرەنگی، ئەوەند هەوڵ و تەقەلادا کە میر ومەزنانی هاوسای گشتیان لاسای ئەو وەکەن و لە سایەی ئەم فیداکاریەی، دەم لە

دوو دەم لە بەرچاومان پەسندتر و لامان خۆشەویستتر دەبێ.

لە سەر هەموو میر وگزیران و سەرکردانی کوردستانە، کە ئەم خانە ناو دراوە، بە میری میران بزانن و سەرکزی بەرفەرمانی بن و هیچ کات و سات و زەمانێ لە بەر فەرمانی دەرنەچن و خاوەخاویشی لێ نەکەن و گوێ بۆ جارەکانی شل کەن و هەر پێداویستێکی بوێ -کە بۆ دەوڵەت بەهرەی بوێ- بۆی پێك بێنن. پادشایان و کۆیخان و بۆرەپیاگ و دانیشتوانی ئەو ناوچانە و سەرکۆمار و خێڵەوار و ناژەڵداری سەر بەوێنە، گەرەکە خانی ناوبراو بە ئەمرخانی شابزانن و فەرمانڕەوایان خۆیەسی و هەرچی ئێژێ وەگوێ بکەن و لاری و چەوتی دەگەڵ نەکەن. ئەرکی سەرشانی خانیشە ئەڕای مسکێن و ژێردەستان ڕەفتاری ئەوەندەخاسوێ، ئڕای بەخێری بۆ بکەن. زۆردار، بێزۆر بەرخۆنەدا و لاسار، هەژار دانەکرۆژێ؛ تا میری دەوروداوسێش چاولێکەری ڕەچاوکەن و بەسەر شۆپی ئەودا بڕۆن.

هەرگا ئەم فەرمانە جوانە بە ئیمزای بەرز و پیرۆزمان ڕازایەوە و نەخشێندرا، ئەوا فەرمان سەپێندرا. بە فەرمانی بەرزمیانە خوای بەرز بەرزتری کا و هەتا هەتایە بیهێڵێ و هەمیشەش دەرمێندا بێ و دەستی کەسی پێ ڕانەگا.

لە بیستی سەفەرە مانگی ئاخر خێر و لە باو خۆشی ساڵی نۆسەد و سی و نۆ نئیسەرا.

دوای وەی کە سەرچاوەی بەزەی ڕەوان و ڕوونی شاهانە ئەو فەرمانە جوانەی دەڵاند، شەرەفخان جگەرگۆشەکەی -کە میرشەمسەدینی ناوبوو- لە ئیختیمارەوە هێنا و ڕەگەڵ پیاوەکانی شای خست. ئاڵای لەشکری پادشا ڕووی کردەئازربایجان و لە پاتەختا حەسایەوە.

لەو بەینەدا خەبەریانا کە عوبێدخانی ئوزبەکی، خوراسانی بەرخۆ داوە و وا نزیکەی ساڵێکیشە لە دەورەی شاری هێراتە و بارام میرزای خستۆتە ناو تەنگانەوە و پیاوەکانی بارام میرزا لە برسانا هەر چەرمی کولاو دەجاون! بەو باسە چەرەم برژێنە، شا شڵەژا و میرشەمسەدینی ناردەوە و نامەی پڕ لە دڵدانەوەی بۆ شەرەفخانی نووسین و کاروباری ئازربایجانی پێ سپارد. هێندێك میری قزڵباش وەك: هەڵهەل سوڵتان عەرەبگیرلوو و نوەیس سوڵتانی پازوکی و ئەجەل سوڵتانی قاجار و ئەمیرەبەگی مەحموودی و مووسا سوڵتان -کە سەرپەرشتی تەورێز بوو- ڕایسپاردن کە ببنە یار و هاوکاری و

هەرگا لە دوی هەرکامی نارد و کۆمەگی لە کێ داوا کرد، زۆر زوو بە دەنگیەوە بچن. خۆیشی بۆ کێشەی عوبێدخان ڕووی کردە ئالی خوراسان.

لە باوکی خۆم بیست دەیفەرموو: کاتێك کە من مالآوایم لە شاتۆماسبێ دەخواست، فەرمووی: بچۆ بە باوکی خۆت بلێ هەتا نێمە لە لای خوراسان دینەوە، هەر چۆنێك بێ دەگەل عوسمانیاندا ڕێك بێ و تێکی نەدا؛ چونکە ئۆلەمە دوژمنیەتی و لە بێ‌فەری و کەمتنگێری و دووزمانیدا لە دنیادا بێ‌وێنەیە. لەبەر چاومە دنەی عوسمانی لێدەدا و تووشی گێچەلێکی دەکا. بەلآم شەرەفخان گوێ نەدا بەو ئامۆژگاریە باشانە و ویستی تۆلە لەو کوردانە بکاتەوە کە هاوسای بوون و وەختی خۆی چووبوونە لای فیل یاقووب پاشا و ئۆلەمەی و هاتبوونە بدلیس گرتنێ. چووە سەر میرداودی خێزانی و ناوچەکەی لێ تالآن کرد و سێ ڕۆژانیش دەوری قەلآی خێزانی دا؛ کە میرداودی تێدابوو. لە هەر دوو لا چەند بریندار و کوژراویش هەبوون. لە پڕ دەنگ و باس داکەوت: ئۆلەمە گەیشتە بدلیس. شەرەفخان قەلآی خێزانی واز لێ هێنا و گەڕایەوە. لە سەر ئەوە میرە خەیانەت بارەکان تەواو لە شەرەفخان سلێ بوون و بە کۆمەل چوونە لای ئۆلەمەی. هەر لە ناو ڕۆژەکیانیشدا ئەمیربداغی کیسانی و برایماغای بلباسی کوڕ شێخ ئەمیر وقەلەندەراغای فرزەندی محەمەداغای کەلهۆکی و دەرویش مەحموود کەلەچێری لە شەرەفخانێ زیز بوون و تەکیانداوە تەك ئۆلەمەوە.

پوختەی ئەمەس: دیسانەوە دەهەزار چەکداری پیادەو سوار و تفەنگوان و کەوان بەشان بە سەرکردایەتی ئۆلەمە و بە کۆمەگی فیل یاقووب و بە هاوکاری ئەو کوردانە، دەپایزی سالی ٩٤٠.ك (١٥٤٣.ز)دا بە ڕێگەی ناوچەی خێزاندا لەشکریان بەرەو تاتیك هات و لەو دەمەشدا چەکدارانی شەرەفخانی لە پێنج هەزار پتر نەبوون. ڕاسپێری شاتۆماسبی هاتە بیری؛ ویستی ڕوو بکاتە ئالەتاغ و ئەلشکوردێ و پیاو بنێرێ مووسا سولتان و میرێتر لە تەورێزڕا کۆمەگ و هیمداد بنێرن و ئەوسا دەگۆ ئۆلەمە ڕاچێ. بەو بیرە ئاغای ڕۆژەکی ملیان نەدا و بە تایبەتی سەیدی عەلیاغای پرتاقی -کە لەو دەمەدا هەمەکارەی شەرەفخان و ڕیش چەرموگی ڕۆژەکیان بوو- بە سەرڕەقی و هیچ نەزانی لە کۆڕی دیواندا گوتی: ڕۆژەکی ئەگەر دەخۆیان ڕانەبینن کە بەگۆ ئۆلەمەدا بچن، من فەلە و هەرمەنیەکانی ولآتی بدلیس کۆم دەکەم و هەر بەوان ئەو شەڕەی دەکەم! شەرەفخان لەمەڕ زانیاری

ڕەصل و نەستێـرە ناسیەوە دەستێکی زۆر باڵای هەبوو؛ گوتی لە ڕەمڵم ڕوانیوە، ئەمـجار پلەی بەختی ئۆڵمە زۆر لە سەرە و چارەنووسـمان بەرەوژێرەو داکەوتووە؛ بە هیچ جۆرێك ڕەوا نیە لەم دەمەدا دەگۆی ڕاچین. بەڵام چەنە بازی زۆر و هەر و گیلی ئەو کوردانە ئامۆژگاری وەبن خۆ دان و پێیان چەقاند کـە بەو لەشکرە کەمەوە دەگۆ ئەو هەزارە زیلەی ئۆڵمە و فیلە و کوردان ڕاچن!

ئۆڵمە گەیشتە تاتیکێ – کە سەر بە ناوچەی بدلیسە- و هەر دوو لەشکر لەوێنندەرێ تووشی یـەك بوون. ئۆڵمە پشتی لەشکری خۆی دابووە کەژ و پێشەکەشی زەمینێك بوو هەرزنی لێدا چنابوو. شـەوێ ناوی تێکردبوو، ببووە قوڕ و ڕیزی لەشکری خۆی ڕانا، ینگیچەری و کەوانداری کردبووە دوو قۆڵ و لـە ناو دڵی لەشکریدا جێ کردبۆوە.

شەرەفخانیش لە هەمبەر دوژمنی خۆیدا ڕیزی لەشکری خۆی ڕانا و چەکدارەکانی ڕۆژەکی بە بـێ ئەوە زۆری دژ و ڕژدی جێگەی بێننە بەرچاو، بە فیـز و دەخۆڕادیـوی هێرشـیان بـرد و لـە هـەردوو لا لاوانی لە شەڕ سەرخۆش و کفن پۆش و شیـر وەشێن و شێر گوزێن، لەو دەشـتەدا مەحـشەریان بـەرپا کردبوو. تۆز و تینی شەڕ و گەڕان ببووە هەور و خوێنی گەرمی لێ دەباری.

لـــە دوو لاوە لاوانـــی کـــوردی نـــەبەز	بـــەگــژ یـــەکترا چون لە دەشت و ڕەوەز
سـی یەکــــمان نـــاگــری هـــەڵدەکرد	لـەهی خوێنی گەش لاش و کەللەی دەبرد
کــــەمـــــنـــد هـــەژدیها بو دەهاڵا لە مل	وەبەر خۆی دەدان هــــەر هەلەی سی و چل
مــــەتـــاڵ ببـــووە سندانی ئاسنـــگــــەران	درینگەی دەبیـــــــرا لـــە زۆر هـــەندەران
لە بەر ڕێژەو و گێژەوی تـیــر و شــیـــــر	ئـەگـەر مار هەبا دەچوە ناو پەلکە سیـر
تـــفـــەنگ دووکەڵی ببووە هەورێك لە بان	برووســکـــی دەدا دووخـــی تیـــخی دەبان
لـــە گــــشـلا مــــەرگ دادەبـاری بە تــــاو	لە گەرمی شەڕێ توانەوە جــــەرگ و نـــــاو

لە جەنگەی ئەو هەنگامەدا و لەو تەنگانە بە سامەدا -کە هەموو مەردێکی گـەڕناس لـێ ڕاببـوو یان سەری خۆی بدۆڕێنێ یان ئەو شەڕەی بەرێتـەوە- ئەمیربـەگی مەحـــموودی کــە سـەرکردەی بـاڵی ڕاستی لەشکری شەرەفخانی بوو، کوردەناموسی بەرپێدا و پەرۆی شینی بێئاموسی لە دوو هەنیـەی خۆی گرێدا

ئەمەگیان هەر نەبوو یان تۆمی فەوتــا   پــڕ و پووچــە ئەگــەر دیشت لــە خــەوتا

بە خۆی و هاوکارانیەوە لە شەرەفخان هەڵگەڕاوە و گەیشتە سوپاگەی ئۆڵەمەی! بە هەڵکەوت لـەو دەمەشدا گوللەی تفەنگ شانی چەپی خانی پێکا و تێك هەڵگلا و خۆی لە سـەر ئەسـپ بـۆ نـەگرا و دەستی جڵەوی شل بۆوە. ڕۆژەکی کە ئەمەیان دی، هەر یەك بە لایەکدا هەڵات. لـەو ڕۆژەدا حەوسـەد پیاوی پاڵەوان و لەشکرشکێن دەخوێنی خۆدا شەلاڵ بـوون؛ پێنجسـەدیان لـە ئەمیـرزادەو ئاغایـانی ڕۆژەکی بوون کە دەگەڵ سەیدی عەلیاغای بریکار سەریان تێدا چوو. سەکر بەگی کوڕی و هێندێك لـە ڕۆژەکیان بە دیل گیـران. ئۆڵەمە لە پاش شەڕ بردنەوە، هەر لـەوێوە ڕووی کـردەوان و وسـتانێ و پێـی ئەناپە ناوچەی بدلیس. منداڵ و مەزنی ڕۆژەکیان ئەم کارەساتە گەورەیان لە سەیدی عـەلیاغا زانـی و بە تووك و نەفرین و جوێنان بەری بوونێ و نزای خەڵکی لێ گیـرابوو بۆرە خزمێشی فـەوتان و هـەموو کەسیان دوابڕاو بوون.

شەرەفخان کە شەهید کرا، تەمەنی لە چل بەولاوەو تەکی دابـوو بـە پەنـجاوە. سی سـاڵ پتـر فەرمانڕەوای سەربەخۆ بوو؛ مەیشەمسەدین تاقانەی بوو؛ کە لە کیژی عەلی بـەگی ساسـۆنیەوە خـودا دابووی. بووکەکەشی کەنیشکی مـحەمەد بەگیحەزوی بوو؛ کە خۆی بۆی خواست. حەو شەووڕۆژ بەزم و ئاهەنگی بۆ گێڕا و ئاهەنگ لە گۆك مەیدان گیـرا؛ ئەمیهێشت هیچ شتی ناڕەوا و پێچەوانەی دیـن و ئاییـن لەو بەزمەدا بێتە کایە و هەرچۆنی شەرع فەرمووبووی و شوێنی موسوڵمانەتی بوو، ئـاوا کـرا. بەڵام تەرزە نان و خوانێك ڕازایەوە کاکێشانەکەی ئەو سەرە هەزاران چاوی داچەقاند و لە دوورەوە تێـی ڕادەما و هەسیرەی جگەرگۆشەی خۆی بۆ شاباش پێشنیار دەکرد و گوڵ ئەستێرەی دادەباراند. خێوەت و کۆن بە هەزار جۆر نەخش و نیگار خەمڵێنرا بوون و هـەزاران بـۆ گـوڵ و ڕیـحان بـۆ بـۆ وبەرامـە چێنرابوون و بە سەتان تام شێو لێنرابوون. میـرانی مـەزنی کوردسـتان سەیدمـحەمەدی هـەکاری و شاعەلی بەگی بۆتانی و مەلیك خەلیلی ئەییوبی و حەسەن بەگی پالوهی لەو زەماوەندەبەشدار بـوون و زۆری پێ گەش و دڵشاد بوون. ئەو سەردەمە گەمەی لاوانی کوردسـتان گۆیێن و کاشۆبازی بوو؛ یا خـۆ

کاڵتەی قەبەقێن[1] بوو. هەروا یاڵتە بەکەمزێ بوو بە شاباش و بەخشش دەدرا. لە پاش تەواوبوونی گۆوەند، پێشکەش و جیازی زۆر نایاب درا بەو مێر وەمزنانە و بە دڵخۆشی گەڕانەوە.

مەوشەرەفخان خراپەی لە بیر نەدەچوون؛ هەر کەس لە ساڵ و زەمانان دەگەڵ باب و کاڵانیشی ناهەنجاری لێ رووداب، دەسەریانەوە نەدەچووا تۆڵەی خۆی لێ دەکردنەوە. بۆ نموونە شائیسماعیل چۆلاقخالیدی پازۆکی کردەسەرداری کوردستان و ئەویش مەڵبەندی ئۆچکانی لە ناوچەی مووشێ دابڕی و خستیە سەر ناوچەی خەنووس و دای بە ڕوستەم بەگی برای و زۆری زۆری لە هۆزی ڕۆژەکی دەرکرد و زستانان لە ئۆچکان دەژیا. ساڵی نۆسەدوبیستودوو لە چلەی زستان و سەرمادا، تفت هەڵاویتبا دەیبەست و هاڵاو لە دەم دەرکەوتبا هەردەم و دەست وەهای دەبەست بە ئەمردێن و سێڵەوە خلەی دەهات، سەوزە ئیزنگی دێنا و بەراز پووشی سەر یەك دەنا و قەقنەس باڵی بۆ لێك دەدان، کە ئاوری دزانە هەلکەن و تۆزێکیان گەرم بێتەوە، مەوشەرفخان کێسی هێنا و هەزاروپێنجسەد جحێڵی ڕۆژەکیانی تەیار کرد و هەموو لاکان[2]یان کردەپا و ڕوستەم بەگیان پەلامار دا. ڕوستەم بەگیش و دوو کوڕی و چوارسەد زەلامی پازۆکی زۆر ئازایان لە ناو بردن. کوت و کوێرم ناپارێزم، شیر و خەنجەریان هەڵکێشاو بەربوونە گەورە و گچکەیان و جوقەواریان لێ نەهێشتن. هێندێك لە دەستیان دەرچووبوون، چووبوونە ئەشکەوتێکەوە کە لە لای قەڵای ئۆچکانە. ئەوانیشیان بەدووقانگ داو لە دووکەڵدا خنکاندیانن. نووسەری ئەم ڕووپەڕانە لە دۆستانی خۆی بیستووە گۆیا تەنیا پیرێژنێك چووبووە بن هەمبانێکەوە و لەو پازۆکی قڕانەدا تەنیا هەر ئەو ڕزگار بووە. تا بەم جۆرە سزای کردەوەی ناڕەوای ئەو پازۆکیانەی دایەوە؛ ماڵ و مناڵیان هەرچی بوو بە دیل و تاڵان هێنانی و بە بێزیان گەڕایەوە.

ساڵی سی و نۆ[3] لێ بڕابوو قەڵای ئیختیمار وەستێنێ. ئەو قەڵایە لە مابەینی دەریاچەی وان و

١- دەڵێ «قبق انداختن» واتا: کوولەکە هاویشتن؛ کە ئەم گەمەیە نەبیسراوە. ڕەنگە هەر تێرێنی نیاز بووبێ. هەژار

٢- لاکان پێلاوێکە بۆ سەر بەفر لە شوڵ دەیچنن و وەك ئاڵێکی گەورە وایە و ئەوەیە «ئیسکی»یەکە؛ بۆتانی «لەپان»ی پێ دەڵێن. هەژار

٣- لە ماکە فارسیەکەدا: تسع و ثلاثین واتا: ٣٩ نووسراوە. عەونی ٩٣٩ی نووسیوە. ڕۆژبەیانی دەڵێ ڕەنگە ٩٣٩ بێ. من لام وایە «تسع‌مایە و ثلاثین» بووە و مەبەستی ساڵی ٩٣٠ بێ؛ چونکە مێژووی فەرمانی شا ٩٣٩یە و دەڵێ هەر چووە سەر خێزان و لە بەر تۆڵەی وازی هانی و لە چلیشدا کوژرا. دەشڵێ ساڵی ٩٢٨ کوڕی ئاردەمێختیمار ←

ئەرجیشە و هەر زۆر لە مێژینەشەوە بە دەست ڕۆژەکیانەوە بووە. پاشان میرەکانی شەنبۆ دەستیان بە سەردا گرتبوو. چەند کەشتیەکی ئامادەکرد و بە زۆرداری قەڵاکەی لە دەست دەرێنان. ڕوستەم بەگی کوڕ مەلیك بەگی هەکاری -کە فەرمانداری قەڵا بوو- گوللەیەك پێکای و کوژرا. فەرمانڕەوای بۆتی بە زۆر ئەسعەردی وەبەر خۆ دابوو، شەرەفخان لێی ئەستاندەوە و دایەوە مەلیك خەلیلی فەرمانڕەوای حەسەنکێفا. هەر وەك بەرێش لە چیرۆکی ڕێك و پێکدا باسی کرا، ناوچەی ئەرزەنی لە چنگی مەلیك خەلیل ڕزگار کرد و نایە مشتی مەحەمەد بەگی ساسۆنی. ئەوساش کە هۆزی مەحموودی بە کۆمەگی قزڵباشان چوونە سەر عیززەدین شێری هەکاری، شێخ بلباسی نارد و مەحموودی لە کۆڵ کردەوە. وەك گوتیشمان کاتێ کە ئورکەمز سوڵتان سەرکردەی قزڵباشی وان، عیوەز بەگی مەحموودی گرت، بە زۆری پێی بەرهەڵدا کرد.

بۆ خێر و خێرات کردنیش مزگەوتێکی زۆر لەبار و فێرگەیەکی زۆر تەیار و دەروێشدانێکی نازداری هەر لە بدلیس بنیاد ناوە و ناوی ناون «شەرەفییە» و ڕاستەبازاڕ و خانێکی دوو نهۆمی گەورە و چەند گوند و مەزرای زۆر باش و چەند دووکان و ئاشێکی هەمیشە گەڕ و بەهرە فرەی کردەوەقف و سەرپەرشتی ئەو وەقف و زەوی و زارانەی داوە بە وەچی نێرینەی، هەتا دنیا دەبڕێتەوە. لە لای مزگەوتە گەورەکەی شەرەفییە جێ گۆڕی بۆ خۆ دیاری کرد و کە مرد، شابێگی خاتوونی ژنی -کیژی عەلی بەگی ساسۆن- گونبەزێکی لە سەر کرد و سەریشی گرت. لە درآوی مەوقووفەجاتێ، قورعان خوێن بە کرێ گیراون هەموو بەیانی و ئێواران لە سەر گۆڕە پیرۆزەکەی خەریکی قورعان خوێندنن.

هۆی چوارەم:

ژیننامەی میرشەمسەدین، کوڕی شەرەفخان

ئەوانەی پیتۆڵ و ژیرن و دوور دەبینن و لە سەر بیرن و بە چاوی دڵ تیشکی بەزەی خوایان دیوە و مێشکیان بەژەکی یەزدانی پەروەریوە، لایان ڕوونە هەر کەس خودا دەستی بگرێ و نیازی بێ بەرزی کاتەوە و وەی لاوێنی و دڵخۆشی کا و خەمی لە بیر بباتەوە، هەروا لە چاولێکنانێکدا تاجی بەختی

→ کە دیارە هی خۆی بووە. هەژار

لە سەر سەر و لە سەر تەختی کامڕەوا بوونی ڕادەنێ و لە بەرچاوی هەموو کەسێ خۆشەویست و جوان و ڕندەو جێی بڵندی بۆ دادەنێ و خودا بە دەستی توانای خۆی، ڕایدێنێ و دەیسەروەرێنێ و کە فەرموویە «چل بەیان هەر بە دەستی خۆم قوڕی ئادەمم شێلاوە»، ئەم نیازە دەگەیەنێ کە بۆ مرۆ جوانی و شکۆ و بەختەوەری و تێری و نێز، خاکەسەری و کرژی و خاوی و لەز و سستی و بەزەوقیــن و بەرزی و پەستی و تۆڵە و بەخشین، ساردی و گەرمی و خۆشی و ترشی پەیدا دەبن. گشتی هەر دەسکاری وین و بۆ فەرمانی ئەو سەرنەوین.

کە فەرموویە «بۆیەم ناردی کە دنیات لە بەر وەحسێ»، فەرمووشیەتی «هیچ شتێك بە دەس تۆ نیە»، مانگی چاردەبەو جوانیە -کە نۆبووکی عاسمانیە- کیران و پەڵەی دێتە سەر. بەهاری واخۆش و ڕەنگین پاییزی سارد و خەمگینی بە شوێنەوە و ڕنوی بەفران -کە ڕێ دەبڕن- بە بای بەهار دەتوێنەوە و پنجە پووشی بابردەڵە لە زەنوێران دەڕوێنەوە. ئەوانە پەندن بۆ ئێمە و پەندەکەش زەحفە نەکێمە. دەستێکی لە پێوار هەیە ژاری و تەیاری بەش دەکا و بەختیاریت کاری ئەوە و ئەویشە چارەت ڕەش دەکا.

ژیننامەی پڕ لە هەنگامەی میرشەمسەدین، پاژێکە لەم مەبەستەمان. دەمێشدا لە شوێنی باوکی، بوو بە فەرمانڕەوای بدلیس و لە ئەنجامدا بەخت کۆمەگی نەکرد و سوڵتانی خەزاکەر ڕەنجا و لە نیشتمان ئاوارە بوو. درێژەی باسیش ئەمەیە:

لە دوای ئەوەی کە میرشەرەف لە تاتیکێ شەهید کرا، هۆزی ڕۆژەکی چوونە دووی و لە قەڵای ئیختیمارەوە هاوردیانەوە بدلیس و کردیانە فەرمانڕەوای خۆ و سەریان وەبەر باری هێنا و گیرودار و کاروباری دنیاداری خرا ناو لەپی لەباری حاجی شەرەف، کوڕی محەمەدئاغا کەلهۆکی. لە پاش ساڵێك و شەش هەیڤان کە فەرمانڕەوایی دەکرد، لە برانەوەی ساڵی ٩٤١.ك (١٥٣٤و١٥٣٥.ز) لە سەر دنەدانی تۆڵمە، بە فەرمانی سوڵتان سولەیمانخان، ئیبراهیم پاشای سەروەزیر کرا بە سەردار لەشکر و ڕەوانەی ئازربایجان بوو.

کاتێ ئاڵای بەرزە باڵای لەشکری هەمیشە لە سەر، دیاربەکریان ڕۆشن کردەوە، شەمسەدین بەگ دیاری و پێشکێشی زۆر باشی بە پێشوازی پاشاوە برد. کاتێ گەیشتە سوپاگەی عەسکەری هەرگیز نەبەز و لە خزمەت پاشادابەزی، پاشاگەلێکی ڕێز لێ نا و بۆ خۆی لە بریکاری سوڵتان فەرمانی

فەرمانڕەوایی بدلیسی بۆ ئیمزا کرد و دەگەڵ لەشکری قەت نەشکاو ئەویش ڕووی کردەتەورێزێ. شاتۆماسب کە زانیەوە وا عوسمانی هاتوونە سەر، دەستی لە خوراسان بەردا و بە هەڵەداوان هاتەوە ئازربایجان. کە ئیبراهیم پاشابیستی شالە خوراسانەوە هات، زۆر بە پەلە پیاوی ناردەئاستانەی عاسمان ئاسایی سوڵتانی و پەیکی پاشاوەك ڕەشەبا ڕێی دەپێوا و بە نامەوە خۆی گەیاندەبەر بارەگا. لە نامەکەدا نووسرابوو: شاتۆماسب خۆی دێتەوە و چەتری عاسمان ڕووشێنی تۆش لە عەجەمستان بێ باشە. ئیتر سوڵتانی خەزاکەر بۆ شەڕی ئێران کەوتە خۆ و لەشکری ئەوەندەساز داکە لە ئەستێرەی عاسمان و لە ڕەمڵ و گەڵای دارانیش زۆر پتر بوو. لە پاتەختی بێ چاوێنی ئەستەمبوڵێ وەدەرکەوت و بەرەو تەورێز جووڵەی فەرموو. هەردوك پاشالە مانگێکدا گەیشتنە ئازربایجان. ئەوسا سوڵتانی خەزاکەر -لە سەر دەستووری عوسمانی- پیکی وەسەر زوڕنای شەڕ خست و وای تێ توڕاند کە پەردەی گوێی فریشتەی عاسمانیان دڕاند. دەهۆڵی تورکی شەڕانی، دار و بەردی دەهەژاند و زار و زورهانی دەبزداند. سوڵتان بە گوێی میرە زەلامەکانی کرد؛ ئەو کەسانەی کە زۆر جاران لە زۆر شەڕان سەرکەوتوون و کارامەن و لە کڵی مەیدانێ دەرکەوتوون، هەمووی کردن بە پێشەنگی لەشکری بە زەبروزەنگی تا بە هەڵپە و گوڕ و تاویان و شیری جەوهەرداری تازەساویان زراوی عەجەمان بەرن و زۆر زوو بێ سەرەوبەریان کەن. ڕاستە و چۆپە و دوڕ لەشکری وەك شوورەی ئەسکەندەرتەنی و بە هەوای عیراق دەنگیدان. شاتۆماسب هات گەیشتە سوڵتانییە و سەر ڕێی سوپای سوڵتانی گرت. لەو دەمەدا قزڵباشان هەر خۆ بە خۆ تێك بەر ببوون؛ سەر و خەیان لێ شێوابوو؛ لە هەشت هەزار سواری پتر دەگەڵ شای ئێراندا نەبوو. لە بەر ئەوە بۆی نەدەکرا خۆ لە بەر سوپای وەك دەریای سوڵتان سولەیمان ڕابگرێ و بۆ شەڕ کردن پێ دابگرێ، ناچار بەرەو دەرگەزێن و هەمەدان چوو. پلەی سەرما لە حاندی پلەی تەرازوو شازدەدەرەجە تێپەڕی. لەشکری بەفر و کرێوە و بادەوە و بۆران و تۆفان -کەی کەم ئیسەی کەم- داباری و ڕێگە و بانی واتاخنیسن کە لەشکری پێ و قەدەم خێری عوسمانی ئەیدەتوانی هەنگاو بنێ و لە سەرمانا -سەرلە بەریان- وەك مێوژۆکە هەڵدەلەرزین. زیندەوەرێکی زۆر بێداد لە ڕۆمی و ئەسپ و کەر و چارەوێ و پەرواری لە هۆردووی پیرۆزی سوڵتان کەسیرە بوون و لە بەر سەرما و بەستەڵەك و بەفری زۆر و بژیوی کەم، بە هیلاك چوون. چونکە عەسکەری ئیسلامێ چاوێنی

کاری لێ کردن!

سوڵتان ناچار بێگیچەری و گرانباری لە تەورێز لە لای ئۆردوو بەجێ هێشت و بەرەو نارامگەی بەغدایە وەڕێ کەوت. محەمەدخان شەرەفەدین ئۆغلی تکلو -کە سەرپەرشتی بەغدا بوو- هەر کە بیستی سولەیمان هات، وەك میروولە عەجەمانە کەوتە پەلە و پەلی ماڵ و منداڵی گرت و بەرەو شوشتەر و دەزفوولێ قاچاندی و ئاوڕی نەداوە. بە بێ هیچ شەڕ و خوێنڕێژیی، سوڵتان بەغدای هاتە دەست و زستانی لەوێ گوزەراند.

شەمسەدین بەگ -کە ئەو بەینە هەر دەگەڵ سوڵتانێدا بوو- لە بەغدایە ئیزنی خواست و بەرەو بدلیس گەڕایەوە.

کاتێ سوڵتانی خەزاکەر لە خاکەلێوەی بەهاردا لە خەتی ئاڵتون کۆپریەوە ڕووی کردەئازربایجان و دەنگ و باسی گەڕانەوی بەرەو بارەگای شکۆدار لە گونبەزی ڕەنگاوڕەنگی عاسمانێ دەنگی دایەوە، لە پشت ئەخلات چیغ و چادری بەسبات و سەیوان و ساباتی پڕهات سەریان دەمانگ و ڕۆژ هەڵسوون. لە سۆنگەی گۆڵمەزی ئۆڵمە و وەزیرە پایەبەرزەکان، لە دووی شەمسەدین بەگیان نارد و لە دیوانی سولەیمانی تێیان گەیاند کە پادشاوای نیازە لێت بخوازێ دەست لە بدلیسێ هەڵگری و ناوچەی مەلاتیە و مەرعیش بە مولکایەتی وەرگری. شەمسەدین بەگ وەرامی دانەوە و فەرمووی: موڵك و سەر و ماڵی ئێمە هی پادشایە.

مەحموودعیمادان بایەکی -ئاغایەکی سەرناسی هۆزی ڕۆژەکی- کە لەو کۆڕەدا ئەمەی بیست، ڕووی کردەشەمسەدین بەگ و هەر بە کرمانجی دواندی و گوتی: ئەگەر بدلیس داگیر کەن و ئاگردانی خانەدانمان کوێر کەنەوە، ڕۆژەکی ژینیان بۆ چیە؟ میرم ئەگەر تۆ لێمگەڕێی هەر ئێستە ئیبراهیم پاشای گەورە وەزیر بەم خەنجەرەم دەهەنجنم. هەر ئەمڕۆ و لەم دیوانەدا سەدوپەنجا ڕۆژەکی هەن؛ هەموومان لە ڕێی ئێوەدا گیانی خۆمان بەخت دەکەین و ژیانی دیلی و ناوی زیند و بەجێ دێڵین. میرشەمسەدین جوابی داوە: پادشاو وەزیر خراپەم دەربارە ناکەن سوچ و تاوان لە ئۆڵمەیە.

لە دوژمن بەخت و هات یەکلایەتی کرد   دەنا فەرهاد گەلێك ئازایەتی کرد

بەکر بەگی ڕۆژبەیانی -کە سەرۆکی کۆیلەکانی دیارەکر بوو؛ لەو دەمەشدا بە سنجەقی عەدلجەواز ڕادەگەیشت- کە هەڕەشە و گەفی کابرای بە گوێ گەیشت، ئەویش هەر بە کوردی گوتی: نەکەی بە قسەی کوردی نەزان بەڵایەك بە سەر خۆت بێنی؛ بدلیسیش لەدەس بچێ. هەر خۆت بێمزەڕەت بمێنی، زۆر پێ ناچێ دیسانەوە دەیسێنیەوە.

کاتێ جوابی دڵسۆزانەی شەمسەدین بەگ بە خزمەت پادشاگەیشت، خەڵاتی شاهانە و ئەسپی بەزین و لغاو و ڕەشمە و زریزەی زێڕەوە و پسوولەی فەرمانڕەوایی مەڵاتیەی بۆ هاتە دەر؛ بدلیسیش درا بە ئۆڵمە. شەمسەدین بەگ قەڵاکانی وڵاتی بدلیسی چۆڵ کرد و دایە مشت کارگوزارانی سوڵتان. پازدەکەسی لە سەرناسانی ڕۆژەکی پێش خۆی ناردەمەڵاتیە. دوای وەی کاروانی بەودەمی بارخانەی سوڵتان کۆچی کرد، شەمسەدین بەگ ماڵ و خاو و خێزانی برد و نیازی بوو بە ڕێی ساسۆندا بەرەو مەڵاتیە بچێ؛ ئەو سەردەمە سولەیمان بەگی عەززانی -میری وڵاتی ساسۆن بوو- چوونەکەی شەمسەدین بەگی بە دڵ نەبوو. کاتێ کە هەر خۆ بە خۆ بوون پێی گوت: لە خانەدانی ئێوەدا هەر تۆ ماوی کەلەبەرێ پڕکاتەوە. ڕۆمی بڵحن؛ جێی متمانە و باوەڕیە نین. ئەگەر شرت و گومیان کردی، ئەوسا خانەدانی بدلیس ئاسەواریان دەبڕێتەوە. ئەو قسانە ترسێکی زۆری وەبەر نا و لە مەڵاتیەی دوودڵ کرد.

وا هەڵکەوت لەو دەمەشدا شاتۆماسب لە ئەرجیش بوو؛ مونتەشاسوڵتان و عەبدوڵلاخان و بەدرخانی ئیستاجلووی هەر سێك ناردن مووش و ئەخلاتی تاڵان کەن. ترس هەبوو کە لەشکری قزڵباش دەربێکی باش لە هۆزی ڕۆژەکی بدەن. ناچار بیری مەڵاتیەی گۆڕی و یەکسەر بەرەو قزڵباشی باداوە و هاتە بەر بەیداغی شاوە؛ ڕوی کۆچی خستە ئەوریزێ و شەش ئاغای هۆزی ڕۆژەکیش ڕەگەڵ کەوتن. کە ئۆڵمە بەم کارەی زانی، ترسا و بدلیسی بەجێ هێشت و لە شوێن سوڵتانی خەزاکەر خۆی گەیاندەدیاربەکرێ تا ماوەیەك قەڵای بدلیس بێ خاوەن و دژدار ماوە. پاشان لە سەر پێشنیاری ئۆڵمە، هەر چوار ناوچەی ئامورەك و خوێت و پوغناد و کرنج، لە بدلیس جوێ کرانەوە و ناوی سنجەقیان لێ نرا و دران بە ئیبراهیم بەگی کوڕی شێخ میری بڵباسی. ئیبراهیم بەگ قەڵاکانی ئامورەك و کەلهۆك و پوغنادی وەرگرت؛ بەڵام بەختەکوێتی نەیگرت، دڵی ئاغای ڕۆژەکیانیش وەخۆ بگرێ.

قەلەندەراغای لێ ڕەنجا و بە هاوکاری میرمحەممەد ناسرەدینی و دەدەبەگی قەوالیسی و چوارسەد چەکداری ڕۆژەکی، لە مەولیواکەی بدلیسیێ یاخی بوون و خێزان و ماڵیان بار کرد و لە زێدیان ئاوارە بوون و ئەویش بۆ ئازربایجان چوون.

لە پاش هاتنی ئەمانە شاتۆماسب ناوی لە شەمسەدین داوە و ناوی نا شەمسەدینخان و وەکوو میرە مەزنەکانی دەخوێندەوە. سەراب و چەند شوێنیتری پێ سپارد و پاشان ناردیە سەر مەراغە و سەردەمێکیش دەماوەند و دارەلمەرزی دایە و سەرئەنجام بەهرەی جەهروود و گریهروود و فەراهانی عیراقی بە مووچە لە بۆ بریەوە. شەمسەدینخان زۆربەی کاتی -لە زۆزان و گەرمەسێران- لە خزمەت شادا ڕادەبوارد. نزیکەی سەتوپەنجا کەس لە ڕۆژەکیان چوونە ڕیزی پاسەوانە گەورەکان و نۆبەچیە خاوەن پایەکان. دوو لەوانە -کە شێخ ئەمیری بلباسی و دەدەبەگ قەوالیسی بوون- پایەی بەرزی سەرلقایەتیان درایە و بەو پلە سەرفراز کران.

دوای کۆچی قەلەندەراغا و دەدەبەگ و میرمحەممەد، خوسرەوپاشامیری میرانی دیاربەکرێ لە ئیبراهیم بەگ دردۆنگ بوو؛ ناردی کە بێتە دیاربەکرێ. ئیبراهیم بەگ لە خۆی ترسا و خۆی لە قەرەی پاشانەدا و قەڵاکانیشی دابەستن. کاتێ ئەم دەنگ و هەواڵە دەدەورویەری بەریێچکی تەختی خودان بەخت هاڵا، فەرمانی لە بان سەرانی بۆمیرانی کوردستان نارد هەموو وێکڕا بچنە سەر ئیبراهیم بەگ و دەردەستی کەن. ئەو میرانە لە سۆنگەی ئەو فەرمانەوە، دەوری قەڵای کەلهۆکیان داو دەبرایم بەگیان هەڵپێچا و هێچکیان لێ وێلک هێنایەوە و هێندیان تەنگە پێ هەڵچنی خۆی کردەدۆستی دوژمنی و داوای ئاشتی و هێمنی کرد و قاسماغای برای خۆشی نارد کە بچێتە لای خوسرەوپاشاو داوای بەخشینی بۆ بکا. پاشافەرمووی: خۆی بێتە لام تا بیبەخشم. برایم بەگ زاتی‌نەکرد خۆی دەداوی پاشابخا. ئەمجارە شێخ میری برای ناردەلای ئەو ئەمیرانە کە دەوری قەڵایان دابوو. ڕووی لێ نابوون کە شێخ میری بگەیەننە خوسرەوپاشاو پێشی بڵێن کە چەند ڕۆژێک مەودا بدەن و دەوری قەڵاکەم چۆڵ بکەن ئەوسا بە خزمەتی دەگەم و هەر چۆنی فەرمووی وادەکەم. ئەمیرەکان لەو بارەوە پرسیان لە خوسرەوپاشاکرد. ملی نەدا و قاسماغای بە سزادانەوە لە شاری دیاربەکرێ کوشت و فەرمانی بۆ میرەکان نارد کە شێخ ئەمیری براشی بە دەردی قاسماغا بەرن و

دەستیش لە قەلاّ هەڵنەگرن. شێخ میرلە دۆستانی خۆی بیست کە دەبێ چی دەگەڵ بکرێ، نوێژی شێوان بە بیانووی دەسنوێژ هەڵگرتن لە کۆڕی میران دەرکەوت و خۆی هاویشتە مێشە و لێڕ و ڕای کرد و چووە ناو هەکاریان و لەوێشەوە بەرەو قزڵباشان ڕەوی.

برایم بەگ کە زانیەوە قاسماغای برای کوژیاوە و شێخ میرلەو ناوە نەماوە، لە کەلەهۆکێی گوێزایەوە و چووە ناو قەلاّی نامورەك و لەوێش حەجیمی بۆ نەما و ڕای ئێرانی گرتە بەر و پەنای بە قزڵباش هاورد. گەمارۆ دراوەکانیش دەستە و دامانی میران بوون کە دەس لە خوێنیان بشۆرن. بە هۆی بەهائەدین بەگی حەزۆ، چاویان لە تاوانیان پۆشی و بە سلامەتی دەریانکردن و هەر سێك قەلاّ وێران کران.

شاتۆماسب و شەمسەدینخان ڕوویان بە برایم بەگ نەدا. لە دوای دوو ساڵ هەمیسان هاتەوە ڕۆمێ و شیروکفنی دەستۆ کرد و خۆی هاویشە ژێر سەر ڕێسمەی دەرگای سوڵتانی خەزاکەر (سولەیمانی دووەم). لە بەر تیشکی بەزەی سوڵتان گوناهەکانی توانەوە و سنجەقێکیان لە ناوچەی ڕۆژێلی دایە و هەتا مابوو هەر لەوێ بوو؛ لە دواییدا چەند کۆیلەکی خۆی کوشتیان.

شێخ ئەمیرسەر لە هەموولێ زۆری چاکە دەگەڵ کرا و یەکجار زۆری ڕێز لێ نرا و کرا بە سەرلقی بەرزی پاسەوانەکانی شایی و لە دواییدا ئەوەندەی تریاك دەکێشا بە جارێك تامی خۆی بڕی و لە بەرچاوی شاو سوپایی و هۆز و خزم و خۆیی کەوت و هەموو کەس لێی دەتەکیەوە. ساڵی ٩٦٥.ك (١٥٦١.ز) کە منی هەژار کردبوومە بریکاری خۆم، لە شیروان عەمری خودای کرد. دەدەبەگیش لە سەرلقی قۆڵچی تارانیان دەرکرد و وێڕای چڵ قۆڵچی ڕۆژەکی بریکاری و خزمەتکاری باوکی بەرێزمی دەکرد و ساڵی ٩٥٦.ك (١٥٥٥.ز) لە کوردستان شەهید کرا.

شەمسەدینخان یەکجارەکی لە هەمدەمی شاوەرەز بوو؛ خۆی کردەگۆشەنشین و وای نەدەکرد کەس بیبینێ. سەد تمەن -کە دەکاتە دووسەد هەزار ناقچەی دراوی عوسمانی- لە باجی شاری ئیسفەهان بە مووچە بۆی بڕایەوە؛ حوکمی تەرخانیشیان دایە. بکە و مەکەی لە سەر نەبێ، دەساڵ لەو شارەدا ڕایبوارد.

کە شائیسماعیلی دووەم لە دژی قەهقەهە دەرکەوت و لە قەزوێن نیشتە بان تەختی پادشایی ئێران

زەمیـن، ناردیە شوێن باوکی بەرێزم و بردیە قەزوێن. تەواوێك بە ناودا چووبوو؛ شێستوحەو پلەی لـە پەیژەی تەمەنی وەبەر خۆ دابوو. زۆربەی کـاتی مـــمبارەکیان بــە کــوڵ و کەســەر دەبــووری و دەردی سوختە و شیلە و نیگار و تریاك کێشانیش مێشکیان وشك هەڵێنابوو؛ نەیدەپەرژا هاودەمی خونکاران بکا و تێکەڵی کەسی نەدەکرد و هەر هۆگری تەنیایی بوو.

هەتا دڵ بیـری تۆی بێ، کێی لە بیـرە؟ دڵ و مێشـك بـــە بـیـری تـۆوە گیـرە

تەمی لێك دووری و جودایی کوڕ و کیژان و خزمان و هەموو هۆزی ڕۆژەکیانی لێ هاڵابوو؛ ژیانیان لێ تاڵ کردبوو. بە هەڵکەوت ئەو کاتەی کە هاتــە قـەزوێن، زار و زیـچی گـەورە و گـچکە و پیـاوی سەرناسی ڕۆژەکی لە قەزوێن بوون. پێیان شاد و شوکور بۆوە و بە دیداریان گەشایەوە.

هەر لەو سەروبەندانەشدا بەرەبەرە دایە باری زەبوون بوون و هێز و گوڕی بە ناسازی باری کرد و لـە کەنەفتی پەکی کەفت و بانگەوازی «وەگەڕێ بۆ لای خودای خۆت! ڕازیت دەکا»ی بــە گۆشـی هۆشـی شنەفت و مزگێنی «ژیانی خۆشە و ها لە بەهەشتی بەرزدا»ی بە دڵ بیست و گەلێکی لە گیانی خۆش هات و هەر لە قەزوێن غەمنامەی ژینی سوتاند و لە سیایی بەهەشتدا نووسرا.

کـەس ناشێ لە چنگ مەرگ ڕەها بێ وا هـاتـــووە، هـەر نـەشێ وەهـا بێ
ئـەم ڕێـگـەیە ڕێـرەوی هــــەمــانــە گـۆڕخـانـەیـە کـۆڕی هـاودەمـانــە
ئـەو گــەیـیە بەهەشت و جێگەخۆشە بۆ ئێمە ئــەمـانی جێـی پـەرۆشـە

دوو کوڕی هەبوون: یەکیان شـەرەف کـە ئـەم پەڕانـە دەنووسـێ، دووەم خەڵـەف بـەگی نـاوە کـە سەردەمێك نۆبەچی شانیسماعیل بوو؛ چەند ساڵێکیش بە شانازی پلەی سـەرلقی درایـە. زۆر دۆسـتی هەمزەمیـرزاش بوو؛ لە پاش ئەوەی میـــرزا کـوژا، سـەری هێنـا بـەر فـەرمانی سـوڵتان مرادخـانی خودابەخشیو. بە پلە و پایەی سنجەقداری ئەلشگورد و مەلازگردێ سەرفراز بوو.

کۆتایی

ژیننامەی منی هەژاری شکستەباڵی ژیانتاڵ، لە ڕۆژی لە دایکبوونەوە هەتا نەمرۆ، کە مێژووی کۆچ لە ساڵی هەزاروپێنج دایە.

منم وەك گۆ لە مەیدانی جیهانا   بەرانبەر چارەنووس بێهێز و توانا

تلاوتلمە و لەبەر کاشۆ دەکەم ڕەو   نە ئارامم هەیە ڕۆژ و نە شەو خەو

بە بیرما دێ بەسەرهاتی ژیانم   هەلێك دڵخۆش و سەد جار دڵ بە ژانم

منداڵ بووم خۆ نەگرتوو شلك و ساوا   بە ناز دەژیام لە باوەش دای و باوا

لە پشتی بێشکە نەمدەتوانی هەستم   گوناهیشم نەبوون، دەستیان دەبەستم

چەچەم هێزی نەبوو بیکەم لەمەم گیر   دەمم ڕاهێندرا بۆ مژتنی شیر

بە گاگۆلکە لە ڕۆیین ڕادەهاتم   بەرەو پیری بەرەو پیری دەهاتم

بە پا ڕامیان نەگرت بۆ دارە دارە   کەم و کوڕ ڕادەوستام لارە لارە

بە پەیتی بوومە خێوی باز و هەنگاو   لە خاوم خستە دەر بەژن و لەشی خاو

درامە دەستی مامۆستا کە فێر بم   وەکوو بەرخێك نەبم بمخۆن و شێر بم

ئەلف بێ تازە بێنە و کۆنە لابە   ڕەوانت بێ و لە بەرکە ناری بابە

بە داری ئەو لە زانین بوومە دارا   لە بەرچاوم تەمی تاریکی تارا

لە سیپارە و لە وردەو پردەدەرچوو   زەمانی سوختەییشم زوو بە سەرچوو

هەمووم زانین لە زانستی دیاردە   هونەرمەندێك ڕەنێو هاتم بژاردە

***

دڵم کورکاندی بۆ دەروێشی کردن   کە لێم ڕوون بن دەراوی ژین و مردن

بەزەی خواهات و ڕایکێشادەسی دڵ   لە گڵ دەرچووم و گوڵ بووم چوومە سەر چڵ

***

ئەوێستەش چاوەڕێی کۆچباری مەرگم | بەرەو گۆڕ تێک ئەراوە ساز و بەرگم
لە هێز و تاوی لاوی بەش براوم | مەنەی کز بوون دەکا سۆمایی چاوم
لە دوورادوور دەهۆڵی گوێ تەپەی دێ | کوتەی مەرگە و دپەیڤێ هەیدێ! کەی دێ؟
ددان دەمیان بە جێهێشتم تەك و تووك | لە ناو وێرانە ورتەی دێ پەپووی پووك
ڕەشانگی ریشی داپۆشیم کرێوە | لە لای خۆم لاوە لای لاوان دزێوە
لە کرنوش بۆ ئەمان پشتم چەماوە | لە ناواتی ژیان چم لا نەماوە!

هەموو ژیر و زیدەزان و میرزا چاك و خوێندەوارانی لە زەبر و زیت و دەبنەوەبڕ و دیمەن کڕ، لێم تێدەگەن کە نیازم لە ڕیز کردنی ئەم چەند کوچکە پێبازانە، شارەزا بوونی ڕێبوارە تا لە بواری زرێباری پڕ کوڵ و خەم و پەژارەی منی ژاری بێبەروبۆ، نەرەونەوە و بیەرنەوە و لەو ڕۆژەوە دنیای ڕوونم بە چاو دیوە و بوومە هەودا و لە تەونی بێ ڕاهێلّ و پۆی رووی ئەم جیهانە کەوتەدا تێوە دراوم و تێوە گلاوم، هەتا وێستام کە لە شەکەتیان وەستاوم و چاوەنۆڕم کەی دەمکاتە بەڕە و بڕست و تاوم لێ دەبڕێ و هەڵدەوەرم، لە بەر چاوانی ڕانێم و ژیننامەی پڕ لە هەنگامە و سەمەرەی من، لە ناو گۆرکی کۆڕی گەرمی پیرەپیاوان، خەمرەوێن و لە شەونشینی لاواندا، خەوزڕێن بێ.

کاتێ باوی خاوەن ناوی منی هەژار، چارەنووس پاڵی پێوەنا و لە نیشتمانی دڵگیر و زێدی باب و باپیرانی هەڵوەدابوو، کەوتە عەجەمستانەوە؛ کیژی ئەمیرخان موسلوی خواست؛ کە ئەو ژنە دایکی منە. ئەمیرخانی بابی داکم کوڕی گولابی بەگ، کوڕی ئەمیربەگ تۆقات بایەندوڕە؛ کە زەمانی دەسەڵاتی حەسەن بەگی بایەندوری میرێکی پایە پتەو و گەوێکی ئەو زنجیرە بوو. کە حەسەن بەگ لە قەرەباغ دەگەڵ سوڵتان ئەبووسەعیدی کورەکان بوو بە شەڕیان و ئەوجارەش کە دەگەڵ سوڵتان محەمەدخانی خەزاکەر لە سەر سارای بایبۆرتی پێك هەڵپڕژان، باپیرم لە هەردوك شەڕان زۆر عەگید و گەڕناس بووە و کرابووە میری ئەرزنجان. هێمان شوێنەواری باشی -لە مەر مزگەوت و فێرگەوە- لەو شارۆکەدا هەر ماون.

ساڵی نۆسەدوچلونۆ (١٥٤٣.ز)، کە ساڵیش کەروێشکەساڵ بوو، ژینی دەربەدەری باقۆ تەمەنی حەوساڵانە بوو. ئەم مرۆجاوە بێکارە و ئەم قەلەندەر و هەژارە لە ناوچەی قومی عیراقێ لە شارۆکەی

گریهڕودیّ ڕۆژی بیستی ناو جیژنانیّ لە مالّی قازی ژدیّ بووم. بەرەی ئەو مالّە قازیانەی گریهـڕوودی دەچنەوە سەر قازی شووڕەیـحی کووفەیی و لەوەتا ئاوارە بوون و لەو ناوەدا گیـرساونەوە، هەمیشە پیاوی زۆر زانا و بەناوبانگیان لیّ هەلکەوتوون. من کە هەر لە شلکیمەوە تا ئێستا، کە پلەی ژینم چۆتە ئەو دیوی پەنجاوە و پالّی بە شەستەوە داوە، هۆگری خوێندەوارانـم و هاونـشینی زانیارانـم و هەرگیز خۆم لیّ هەلّنەواردوون، لە پیتی نزای پیـرۆزی ئەو بە ودمانەی دەزانم.

هەستە بە لەز خۆ بتەکێنە لە خاك   ڕێت بخە سەر شوێن و ڕچەی پیاوی چاك

کێیە زیانبار بیّ لە لای پیاوی مەرد؟   پاکژی لای پاکە نە گەردە و نە دەرد

پادشاهی خوالێخۆشبوو شاتۆماسب کردبوویە خوو، منالّی میر ومەزنانی لە تەمەنی بەرایی‌دا دەناردەناو ئەندەروونی تایبەتی دەرباری خۆی و شانبەشانی شازادەو نەجیمزادەکان -لە ژێر چاوەدێری خۆیدا- دەبا پەروەردەبوونایە و لەویّ پێیان بخوێندرایە. بە فێرکاری بە ئاکار و دیندار و پسپۆڕ و زانا و دلّسۆزی دەسپاردن و لە تێکەلّی پیاوی هەرزە و دەست و دامێن پیس و نەگریس و زوان شڕی دەپاراستن. تا شلك بوون فێری قورعان و نایین و خەت و سیوادیان دەکردن. کە لە خەمیش دەرەخسین و دەگەینە پلەی خۆناسین، فێری سوارچاکی و چالاکی و تیـرئەندازی و شیـروەشێنی و دام و دەستووری سوپایی و ڕەفتاری فەرمانڕەوایی و گەمە و یاری هونەراوی وەك جلیت و شەقێن دەکران. دەیفەرمەوو: نیگار بکێشن! دەس ڕەنگینی هونەرێکی بە بەهرەیە و فێرە سەلیقەتان دەکا:

خێـوی دلّی پاك بەسـەرتکاتەوە   شـادی بە پێك هاتنی ئاواتەوە

چاویّ بگێـڕیّ لـە زەوی پیـاوی چاك   گولّ لە درك دەردەچیّ، گەوهەر لە خاك

تیشکی بەزەی پیاوی خودات ویّ کەویّ   ڕام بـووە بەخـت و لـە بـەرت نـاڕەویّ

بە پێی ئەو باوە گۆڕینە، کە تەمەنی مـنی هەژار پای نایە ناو نۆ سالّیەوە، یانیّ لە سالّی نۆسەدوپەنجاوهەشتا (١٥٥٢.ز) بریامە ئەندەروونەوە و شوێنی تایبەتیم پێدرا و ماوەی سیّ سالّ لە ژێر سایەی ئەو پادشاڕەوشت پاکە و لە ڕیزی خزمەتکارانی بە ئاکاریدا ڕامانبوارد.

سالّی نۆسەدوشەستویەك باوکی پایەبەرز و گەورەم خۆی لە خزمەتی شابوارد و گۆشەنشینی

هەڵبژارد. گەلەکۆی هۆزی ڕۆژەکی ڕوویان لە شاتۆماسب نا کە منیان بەسەرۆ دانێ. پاشالە سەر تکای ئەوان -هەرچەند دوازدەساڵانەش بووم- پلەی میرایەتی دامێ و سالیان و مەحموودابادی لە ناوچەی شیروان پێ بەخشیم. سێ ساڵان لەو ناوەدا مام. کاتێ شێخ میری بڵباسی -کە لەلە و بریکارم بوو- عەمری خوای کرد، سالیانیشم لێ گۆڕدرا. منی هەژار لە هاوینەواری حەمرقان[1] چوومە لای شا. ئەویش منی بە محەممەد بەگی لالۆم سپارد؛ کە حاکمی هەمەدان بوو. خاڵم -کە لە جێی باوکم بوو- کیژی خۆی لێ مارە کردم و ڕەگەڵ کوڕانی خۆی خستم. شاتۆماسب مووچەی من و بژیوی هۆزی ڕۆژەکی لە ئالی هەمەدان دەدا. سێ ساڵانیش لە هەمەدانێم گوزەراند.

لە هەرای سوڵتان بایەزید، کە هاتبووە لای شاو گیرا و هاتوچۆکەر لە ڕۆمەوە زۆر دەهاتن، ناردیانە شوێنی باوکم و بردیانە شاری قەزوێن و زۆریان دڵخۆشی دایەوە و دیسان کردیانەوە بە میری هۆزی ڕۆژەکی و گریهڕوودی سەر بە قومیان دایە دەست و ناردیانە وێ. بەڵام باوکم میرایەتی وای نەدەویست؛ پاش چەند ساڵێك دایە دواوە. شای بەهەشتی دیسانەوە ئەم هەژارەی کردەوە میری ڕۆژەکی و مووچە و نێروی پیاوەکانی لە باجی ئیسفەهان دەدا و منیش لە قەزوێن مامەوە و دوو ساڵان هەر لە لای خۆی بووم. لە ئەنجامدا خوا وای ڕەخساند خانئەحمەدی گەیلانی والی «بیە» گرا و شالێ برا ولاتەکەی داگیر بکا. منی دەگەڵ چەند میرێکی قزڵباشدا نارد کە بە بیە ڕابگەین. ئەمیرە قزڵباشەکان کارێکی وایان نەدەکرد کە دڵی شای پێ وەحەسێ؛ زۆریان دەستدرێژی دەکرد و خەڵکیان وەزاڵە هێنابوو. جگە لە من کە خەڵك و خوام ڕازی دەکرد.

پیاوانێ کە کاربەدەستی خوونکارانن	چاکیان ئەومە کە هەوری دوو بارانن
گا بەردن و سەرشکێنی زۆردارانن	گا مەڵحەمی زامی دڵ برینداران

چاوەدێری دڵسۆزانەی بۆرەپیاگ و ژێردەستانی ئەو ناوەم کرد و هەمیشە تەقالام دەدا کە شادڵی بە من شابێ و بە ئاواتیشم گەیشتم. چەند جارێك بریکاری شافەرمانی جوانی بۆ ناردم دەیانفەرموو: تۆ پیاوێکی دادگەر و گەلپەروەری و ئازایەتی و ئەبەردیشت دیاری داوە؛ ڕووسووری هەر دوو دنیا بی.

١- ڕەنگە خەرەقان بێ کە لە ئوستانی خوراسانە. هەژار

پوختەی وتار لە سۆنگەی نزای پادشای دادپەروەرم کـارم گەیـشتە جێگەیـەك مـن چوارسەدوپەنـجا چەکداری سوار و پیادەم بوو، شازادەیەکی گەیلانی -کە نـاوی سـوڵتان هاشـم بـوو- بـە هەژدەهـەزار کەسەوە هاتە سەرم و دەگژی ڕاچووم. خودای گەورە یاریدەیدام و شکاندم. هەزاروهەشتـسەد گـەیلانی لەو مەیدانەدا تـخێڵ بوون. سێ کەڵەکم لە سەرەکانیان هەڵچنی. جگە لەوەش زۆر جاری دیش بـەزەی خودا خوێندمیەوە و لە زۆر کاران هاتە هانام و سەرکەوتم و زۆر وەرمێـن و بەرەوکەوتم.

هەوای گەیلان زۆر ناخۆش بوو؛ نەخۆشینی زۆر تێدابوو. زۆربەی پیاوی هەرە نازای ڕۆژەکـی لـەوێ لە ناو چوون. منی هەژار گەیلانـم لە بەر بێزابوو. ئەو بێزاریە و پێشیناری جێهێشتنم دەشاگەیاند. لە دوای حەوساڵ کە لەوێ بووم، ئیزنی دەرکەوتنم بۆ هات و هاتـمە قەزوێن و پادشام لەوێ چاو پێکـەوت و فەرمووی: هەر دەگەڵ خۆمدا دەبـی. قزڵبـاش لێیـان گۆڕابـوو؛ ببوونـە هـەر کـەس هـەر کـەس و دووبەرەکیان دەنایەوە. شاتۆماسب پیـری کەنەفتی کردبوو؛ هاری پـێ زەوت نـەدەبوون. زۆر وێدەچـوو زۆر پێ نەچێ تێك بەر بن و ئاژاوە بتەنێتەوە. بەلامەوە هیچ باش نەبوو بـمێنمەوە؛ لێم داوا کـرد کـە بۆ لایەك لە وڵاتی پارێزراویم بەرێ بکات. ئەویش لە وڵاتی شیـروانێ چەند جێگەیەکی پێ بەخـشیم و ئازووقەی هۆزی ڕۆژەکی لە باجی مەڵبەندەکانی سەر بە شیـروانێ بڕیەوە. ئەو شوێنانەش تـەراکمان و ئەرش و ئاقداش و قباله و باکو و کەناراب بوون.

منی هەژار چوومە شیـروان. هەشت مانگ بوو لە شیـروان دەژیام، کە شامرد و هەرا لە قەزوێندا ڕوویدا و سوڵتان حەیدەرمیـرزا کوژرا و ئیسماعیل میـرزا لـە قـەڵا دەرکـەوت و گەیـشتە پاتـەختی قەزوێن. لە سەر فەرمانی پیـرۆزی چوومە قەزوێن و لەوێنە بە پلەی میـری میـرانی کـورد سـەرفراز بووم. بڕیاریدا کە هەمیشە بە دیداری بەختیار بـم و فەرمانڕەوا مەو وەمەزنانی کوردستان و لوڕسـتان و گۆران و هەموو کوردی دیش، هەرکێ کاری بە پادشایە، بێتە لام و هەموو کارێك لە سەر دەستی ئـەم هەژارە بـبڕێتەوە. هێندەی دەستی قەدری لێ نام کە لە ئەندازە دەرچووبوو. پیاوی چاونەزێر و چنۆك و نەخوازا قزڵباشەکان گشیان ئێرەییـان پێم دەبرد. تا سەرئەنـجام کەتنگێڕان، شایان وا تێگەیاندبوو کـە گوایە من و قزڵباش نیازمان وایە سوڵتان حوسێنمیـرزای برای بکەینە شا. هەر خۆی پیـاوێ وازوازی بوو. لە دواییشدا لە قەڵادا فێری تلیاك کێـشان ببـوو؛ ئـارەزی تـەواو تێـك چـووبوو. دەگـەڵ کەسـا

نەیدەتوانی مانگێك هەڵکا. بەم هۆیەوە گفتی درۆی دوو زمانانی دەربارەی بەندەقۆزیەوە. هێنـدێ لـە قزڵباشانی سزا دان و خنکاندنی و هێندێکی لە کار وەدەر نا و بەندی کردن و منیشی بەو بەهانەوە کە نەخچەوانـم دەداتێ لە دەوری خۆی دوور خستەوە. پسوولەم دەسـەرم چـەقاند و ڕەوانـەی ئازەربایـجان بووم. هەر ئەمە خۆی لە لای خواوە بۆ شادی بەڵگە و نیـشان و هـەوری پـێش ڕێژنـەباران و مـزگێنی دینی یاران و هاتنەوە بۆ نیشتمان بوو. دوای ئەوەی سـاڵێك و چـوار مـانگ فـەرمانڕەوای نەخـچەوان بووم، لە سۆنگەی خوسرەوپاشاوە -کە میـری میـرانی وان بوو- لە زەینەل بـەگی هـەکاری و حەسـەن بەگی مەحـموودی ڕا مژدەم بۆ هات کە لە دەرگانەی خونکاری دنیاداری بـەختیار و دادگـەر و هـەژار بەخێوکەر و قەدرزان بەهەشتی سوڵتان مرادخانی خودا لێخۆشبووی نورانیەوە، فەرمانی فـەرمانڕەوایی بدلیـسیان پێ ڕەوا دیوی و لە سایەی بەزەیی زۆر و بێ ئەندازەی شاهانەوە، مەزنایەتی خانەدانی باب و کالآن هەر بە خۆت بەخشرایەوە و بە بێ دوودڵی و بەخۆشـی بگـەڕێوە نیـشتمانت. وەك فـەرموودەی «هەموو شتێك بەرەوماکی وەردەگەڕێ»، سێهەم ڕۆژی شەشەکانی سـاڵی ٩٨٦.ك (١٥٧٥.ز) دەگـەڵ چوارسەد کەسی هاوڕێم -کە دووسەدیان ڕۆژەکـی بـوون- لـە نەخـچەوانێ دەرچـووین و بـە یاریـدەی عەسکەری وان و بە کۆمەگی میر وەمەزنانی کوردسـتان گەیـشتینە شـاری وان و خوسرەوپاشـام چـاو پێکەوت. پێشوازی گەرمی لێ کردم و هەتا بلێی ڕێـزی گرتـم و هاوردمیـە نـاو شـارەوە و خـەوەری هاتنی منی بە پێچکی تەختی بە بەختی شکۆداری سوڵتان گەیاند.

فەرمانی فەرمانڕەوایی بە خەڵاتی شاهانەوە و شیـرێکی زێـر کـە لـە خەزنـەی سـوڵتان قـەدوانی چەرکەسی والی میسرێ[1] گەیشتبووە خەزێنەی دارماڵی سـوڵتان، دەگـەڵ نامـەی پیـرۆزبایی وەزیـرە پایەبەرزەکان، بە تایبەتی نامەی وەزیری هەرمزل مـحەممەد پاشاشم بۆ هات و مـستەفاچاوەش هێنانی. سەرەڕای ئەمانە هەموو، مستەفا پاشای سەرداری لەشکری هەمیشە لە سەر، شیـری زێـر و خـەڵاتی زۆر گرانبایی بۆ ناردم و لە ناو هەواڵ و ئامپایان شانازیم بـە خـۆم دەکـرد و بـە دڵـشادی و کـامڕانی هاتـمەوە بنکەی سـەرداری باب و باپیـرانی مەزن.

١- هیچ «قەدوان» ناو لە چەرکـسان نەبۆتە شا. نۆیەم پاشای کۆیلەکانی دەریایی لە میسرێ «فلاوەدون» بوو. لەوانەیـە فلاوەدون بوویێتە قەدوان. جەمیل

خوا پێـکی هێنـا نـاوات و نیـازم　　کاری ڕاست هێنا و گەیـمە دڵخوازم

لەو دەمەوە کە سولتانی خاوەن شکۆ سـوپای هەمیـشە لـە سـەری بـۆ شیــروان و گورجـستان و مەڵبەندی ئازربایـجان نارد، دەساڵان بێ پسانەوە لە زۆربەی شـەڕ و هێرشـاندا منـیش وەك بـەخت و پیـرۆزی پا بەپا دەگەڵدا بووم و هەرچیەکم پێ سپێراوە، بە دڵ و داو پێکم هێناوە و هێندم دڵـسۆزی و گیانبازی لە خۆمەوە پیشانداوە کە سولتانی بە هەشـتەلان لـە بنووسـی گەوهەرباریـمەوە مـرواری بـۆ باراندوم و هەر بە خەتی ڕەنگینی خۆی چوار جاران منی دواندووە و بە سەردێڕی «دۆستی بـە ڕاسـتیم شەرەفخان» خوێندوومیەوە و درکاندووشیە کە دڵـسۆزی و خزمـەتکاریت لـە بەرچـاو و دڵـی ڕوون و تیشکدەرمان ئاشکرایە و بە ڕاشکاوی چاوەنۆڕی ئەوپەڕی چاوەدێریم بە.

ساڵی نۆسەدونەوەدویەك (١٥٨٢.ز)، کاتێ فەرهادپاشای سەردار یەریوانی خستە دەست و قەڵایەکی لێ بنیادنا، منی دەگەڵ حەسەن پاشای میـری میـرانی شامێدا ناردەتفلیس و گورجستان کە ئازووقـە و خەزنە بەرین. لەو سەفەرە هێندێك خزمەت لە دەس منی هەژار هاتن. لە پاداشاناوچـەی مـووش و چەند گوندێکی مولکی خاسەم بۆ خرایە سەر بدلیس و دووسەد هەزار ئاقچەشم بۆ بڕایـەوە و مووچـەم گەیشتە چوارسەدودەهەزار ئاقچەی عوسـمانی.

لە ڕۆژگاری دەسەڵاتی خونکاران و پادشایانی خانەدانی عوسـمانیدا هیچ میر وفەرمانڕەوایـەك بـە قەی من ڕەپێش نەخراوە و چون خۆم تـەماشای نەکراوە.

وا ئیمڕۆش کە مێژووی کۆچی لە کلکەی مانگی قوربانی ساڵی هەزار و پێـنج دایـە، لـە سـایەی شای سـایەچـەور و گـەورە (ابوالـمظفّر) سـولتان مـحەممەدخانەوە- خـودای مـەزن بـێـبەڵای کـا- فەرمانڕەوایی چەند ساڵە لە دەست ئەم هەژارە دایە و ئەرکی دنیاداریەکەشم بە فرزەندی کار پەسـند و نۆبەرەی بە بەروبومم ئەبولـمەعالی شەمـسەدین بـەگ سـپاردووە! خـوا دەسـت دەبـن بـاڵی گـرێ و هەمیشە باڵا دەستی کا.

جا وەك باوی نووسـەرانە، بـە ئـەرکی بـاو و فرزەنـدی، هەنـدێ پەنـد و ئامۆژگـاری لـە کتـێبی «*خردنامه*»ی مەولانای جامی خوابەخشیو ڕادەگوێزم:

وەرە لامـەوە کـۆرپـە شـیـرینەکـەم!　　گەشەی باغی ژیـن و گـوڕ و تـینەکـەم

دڵت بێنە سەر هەست و گوێ شلکە بۆم — بە برواپە دڵسۆز و خەمخۆری تۆم
هەموو پەندی من وەك دوڕ و گەوهەرە — ئەگەر ژێری گوێ بێنە گەوهەر بەرە
کە بە گوێم بکەی، دەبیە مەردێکی ڕەند — پەسەندی و لە لای هیچ کەسێ نابیە پەند

***

خودای گەورە ڕاستە و گەرکیە بە بست — لە ڕێی ڕاستی خۆی لانەدا خواپەرست
دەسی ڕاست بەشی هێز و پرکاریە — گەرای ڕاستی ماکی ڕزگاریە
هەتا خوات لە بیرە لە بیری خودای — دەسی پێتەوە و خۆشەویستی لە لای
کەسێ خوا لە بیر کا کلۆڵ هەر ئەوە — هەوا پێوەر و داری بێ بەر ئەوە

***

لە چاو و لە دڵ کوێرە نەخوێندەوار — خودا ناوی بردوون لە ریزەی دەوار
گەرەکتە کە باش هەڵکەوی و سەرکەوی — لە فێربوون و خوێندن گەرەك نەسرەوی
هەچی فێرکراشی دەکاری کەوە — بە کار نایە خوێندن بە بێ کردەوە
ئەگەر خوێندەوار ڕێ لە خۆ خوار دەکا — کەرێکە و کتێبان لە خۆ بار دەکا

***

لە مێژووی بەسەرهاتی ڕابردووان — بپرسێ چیان بۆ لوا و چۆن لوان؟!
ئەوەند میر وخونکار و زۆردارە هات — ئەوەند چەوت و بێبار و لاسارە هات
ئەوەند دەستەڵاتدار لە سەر ڕووی زەمین — بە نابووتی هاتن، بە ڕووتی ڕەوین
هەژاران هەزاران کە چەوسانەوە — لە بێکار بە بێ نان بە لێدانەوە
سەرنجێ بدەی گەر لەوان و لەمان — لە ژێر خاکی ڕەش بوونە تۆز و نەمان
ئەوی ماوە هەر ناوە بۆ پیس و پاك — بە دوویانەوە تا هەیە ناو و خاك
لکا ناوی بەدفەڕ بە سەد جوێنەوە — هەزار تووك و نەفرینی بە شوێنەوە
بەشی پیاوی باش ئافەریم و نزان — لە خۆشی ژیاندان کە خۆشیان ڕزان
لە خۆت چاکتران هەڵبژێرە بە دۆست — ئەوان نایەڵن بێتە ڕێت کۆسپ و کۆست
هەواڵی هەواڵانی بێفەڕ مەبە — برای ڕژدی فێری گزی و گەڕ مەبە

چ هـــاســان و زوو خۆی خراب فێر دەبــی | بەرەو شیــوی شــێــوان ســەرەوژێر دەبی
ئــەگــەر کـــا لـــە پـــاڵ گـــا ببەسرێتەوە | بـــەســـەزمان لە تووش تووشی دەگرێتەوە
وەخۆ مەگــرە دۆســتـــی قـزە و نارەسەن | بە زێڕیان بکێشی هەر ئەو نــاکــەســـن
کــەســێــکـــی بـــڵــێ دوویشك پەروەرم | لە دیزەی ئەشێ ئەبڕێ مـــاســتـــی گـەرم
گــەزنــدەگــەزیـــن بـــۆ تـــۆ ناکا ڕەها | ئــەگەر گــەورە بـــێ مـار دەبێتە زەهــا

***

پـــشـــوو ســـواری کـــار و کرت تێــك دەدا | سەری بەرد و هێلکــەی مـرت لـێك دەدا
بە توورەییەوە هەر کێ خـــۆی هــەڵمساند | بـــەن و ریـــســی ژیــری و بــەبیـری پساند
لــە ســـەرخـــۆیــی ئـــاڵۆزی یەك لا دەکـــا | گـــرێ ڕادەکـــا و دەردی دڵ چـــا دەکـــا
بــە بێــهــنــی فــرەهە دارە گوێز دێتە بەر | بە فیتووی نـــەرم مـــار لـــە کـون دێتە دەر

***

بـــە کـــار و بـــە کۆشش پلەت سەر بـخە | بە باهۆ و مەچەك نـــانـــی خۆت دەر بـخە
بەری ڕەنجی خۆت، گــەنجی سەربەستیە | بەشی چاو لە دەس، ســووکــیــە و پەستیە
لە پۆرگی دەسی دەسکەنەی نیــسك و نۆك | نــەویتـــر دەوەســـتـــێ ملــی خــوازەڵۆك
ببەخشە و بـخۆ هەرچی خوا داویـــە بــەش | شتێکــیـــشی پــاشـقــڵ دەبــۆ ڕۆژی ڕەش
ئەوەك پەیکی مردن درەنـــگ بێــتە دووت | کــوڵ و دەردەپیــری و هەژاری بە جــووت
بنـــووســـم لـــە نـــووسیــن زمـــانی سوا | ڕەشـــاوی لــە دەم هـــات و مــووی لێ ڕوا
وشەی باش گەلێکە و لە لای زۆر کــەمــە | ئــەگـــەر تێگــەیشتووی ئەوەندەت بەسە

خوای گەورە یاریدەی دام و بنووسە وردەکارەکەم، بەرمۆزی دوڕ و مرواری سەر بهۆرد و ناسەواری مەزنەکانی کوردەواری، زۆر بە دانستە و لە باری پێوەکرد و لیزگەی ڕێك و تەرز و جوانی سەروەرانی کوردستانی لە بەر خوێندەواران ڕانا و لێرەش پێوە -وەك لـە دیباچە لێـی دواوم- نیازمـە خامـەی دەمهەراش و نامەی ڕەوان و پاراوم بۆ ڕووداوی دوانەبراوی سوڵتانەکانی عوسـمانی و شـاهانی ئێـران و تووران تەرخان بکەم.

خۆشە باسی کورد و کوردستانی خۆم   باسی خزم و خوێش و خانە و لانی خۆم
زۆر سوپاس کە خوا گەیاندی و ڕێکی خست   چوومە ڕیزەی نامەنووسی کوردپەرست
پێتی دەردانم لە دڵ کووژایەوە   سیس ببوو چیرۆکی کورد، بووژایەوە
چی لە دەستم هات و هاتە بەر وزەم   ئەرکی خۆم هێنایە دی و دەرچووم لە خەم
دێری کۆتابوون و پیتی دوایییە   بشمرم چش پێنچی مالآوایییە

شەرەفنامە لێرەدا دوایی هات

شەرەفخان لێرەی بڕیەوە. ئەمین زەکیش نەیکراوە بیخاتە سەر. بەڵام دەڵێ ساڵی ١٠٦٦.ك (١٦٧٦.ز) مەلیك ئەحمەدپاشای والی وانێ، بڕیەهانەی دۆزیەوە و بە لەشکرێکی زۆرەوە چووە سەر عەبدالخانی میری بدلیس. زۆربەی لەشکرەکەشی کوردی دەوری بدلیس بوون. شەڕی پێ فرۆشت و وڵاتی پێ بەجێ هێشت و تالآنی کرد و ئەو سامان و گەنجینەی -کە دەمێك بوو تورکان چاویان بڕیبوویە- هەمووی هێنا و ئەو میرنشینیەی لە ناو برد. ئەولیا چەلەبی دەگەڵ لێژنەی تالآن نووسەدا بووە و دەڵێ: «حەو باری وشتر کتێبی بوون. کتێبخانەی تایبەتی میر، پتر لە چوارهەزار دەسنووسی زۆر نایاب و بەهاداری تێدا هەبوو کە هەموو دەبەرگ گیراو و نەخشێنراو بوون و لەمەڕ ئایین و تاریخ و زمان و جانەوەر وگیا وگۆ و بژیشکی و «تشریح» و پێوودانی شێعر و قافیە بوون و دیوانە شێعریش گەلێك بوون. زۆریش وێنە و نەخشە و تابلۆی نایابی هەبوون. هەر میربۆخۆی ٧٦ کتێب و ١٠٥ نامیلکەی بە فارسی و عەرەبی دانابوون».

ڕەنگە هەر ئەو میرە بووبێ کە جیهانگەڕی فەڕانسی «مسیۆ بارن تاوانیە» چاوی پێ کەوتووە. لە نێوان ساڵانی ١٠٤٥و١٠٧٠.ك (١٦٣٥و١٦٦٠.ز) لە دەورانی شاسەفی و شاعەباسی دووەم و شاسولەیماندا -بە بازرگانی- هاتۆتە خاوەرزەمین. مسیۆ بارن دەڵێ: «کە لە بدلیسێ دابەزیم، گورجێ حاکم پێی زانی و ناردیە شوێنم. دەشمزانی چۆن دەبێ بچم بۆلای میر؛ دوو تۆپ ئەتلەسی خەتخەتی هەودا زێڕین و زێوین و هێندێك دەسرەی ئاوریشم و دوو شەوکڵاوی تورکانە و دەستێ جلی شەوانەم بۆ برد. زۆری وەبەردڵ کەوتن و ئەویش دوو مەڕی قەڵەو و هێندێك خواردەمەنی تێر و تراوی دامێ و هێشوە ترێیەکی تازەشیان بۆ هێنام؛ کە لەو کۆەدا زۆر پێم سەیر بوو هەیە.

لەو دەمەدا کە لە لای بووم، ئەمیری حەڵەب ناردبووی بۆیشکێکی برینگەری فەرانسی بۆ بنێرنەوە؛ کە لە شەڕی کانادیا دیل کرابوو؛ لە حەڵەبەوە ڕایکردبوو پەنای بە بدلیس هێنابوو. میربە کابرای ڕاسپاردەی گوت ئەگەر سپاردەنەبای زۆر بە بێ زەلەتی دەمکوشتی؛ بەڵام ڕاسپاردەناکوژرێن. بۆ میری حەڵەبی نووسی دەبێ سوڵتان بەو بێ‌ئەدەبیەت بزانێ. ئەگەر ئەویش سزات نەدا، خوا دەمزانێ بۆ خۆم تۆڵەت لێدەستێنم. لە ڕاستیشدا میرێکی زۆر بە برشتە؛ ئێرانی و تورکی لێ دەترسێن و دیاری بۆ دەنێرن. چونکە زۆر باش لە دەستی دێ ڕێگەی نێوان حەڵەب و تەورێز ببەستێ. عوسمانیش بە بدلیسدا نەبێ ڕێگەیان نیە بچنە وان. دۆڵی بدلیس لە هەموو شوێنی دنیا سەختترە. دەکەس بیگرن، هەزار کەسیان دەرۆست نایە. دوو کەژی ڕژدی هەڵەمووت دەورەی بدلیسیان گرتووە. قەڵاش لەو ناوەندەدایە و لە سەر کێوێکی خڕ و لووس هەڵکەوتووە و تەنیا ڕێیەکی بۆ دەچی و بە سێ شوورە دەورە دراوە؛ دوانیان نێوانیان هەراوە و شوورەی سێهەم تەنگەبەرە و کۆشکی میری دەناودایە. بۆ سەرکەوتنی قەڵایە، دەبێ ئەسپت زۆر بەکار بێ؛ بەڵام هەر میر ومیراخوڕ دەتوانن بە سواری بیچنێ. سەرەڕای قەڵای قایمیشی، دەتوانێ بیست تا بیست و پێنج هەزار سوار و زۆریش پیادەی چەکدار ئامادەکا».

کتێبی *القضیةالکوردیة*، ڕووپەڕ ٤٩ دەڵێ: «هەتا ساڵی ١٣٣١.ك (١٩١٣.ز)ش خەڵکی بدلیس کۆڵیان نەدا و داوای سەربەخۆ بوونیان کرد. دوامین شۆڕش مەلاسەلیم و شەهاب و عەلی هەڵیانگیرساند و سەرنەکەوتن. مەلاسەلیم پەنای بە قونسولخانەی ڕووس برد و لەوێدا ما هەتا تورك و ڕووس بە شەڕ هاتن. عەسکەری تورك ڕژانە ناو قونسولخانە و مەلاسەلیمیان دەرێنا و لە خەیابانی بدلیسێ هەڵیانواسی. جەمیل

سەعات حەوتان حەوت کەمی پاش نیوەڕۆی ڕۆژی هەینی، بیستونۆهەمی مانگی ئاب، ساڵی ٦٩ی زایینی -کە حەوتی خەرمانان دەکا- لە گوندی حاجی‌تۆمەران، وەرگێڕانی شەرەفنامە کۆتایی هات. خوا یارمەتی دام! زۆر شوکور.

هەژار

شەوی هەینی، حەڤدەهەمی مانگی ئەیار، ساڵی ١٩٧٠ -کە وەخت دوو سەعاتونیو لە نیوەشەو تێپەڕیبوو- لە جێ‌هەواری بێخۆڵان، لە لای گوندی مەمی‌خەلان، لە ناوچەی باڵەکایەتی، وەرگەڕاوی شەرەفنامەکەم نووسیەوە. بەختیارم کە خوای گەورە دەرفەتی داو ئەوەندە وشە کوردیەم لە سەر کاغەز جێ‌کردەوە. بەهومێدم لە ناو نەچن و منالانی دواڕۆژی کورد بەهرەیەکی لێ ببینن. خوا گەورەیە.

هەژار

سەعات یەك و پێنج دەقیقەی بەیانی، بیستوحەوتەمی ئاداری ساڵی ١٩٧٣ز، واتا حەوتی خاکەلێوە، بۆ دووەمیـن جار منی هەژار شەرەفنامەم پاکنقیس کرد.

بەغدا، گەڕەکی نیسکان، هەژار

مامۆستا زیا شەرەفخان نەوەی شەرەفخانی مەزن، ئێستا لە بێروتی دەژی. زستانی ساڵی ١٩٧٢ بە هۆی مامۆستا نەجمەدینەوەی پرسیارم لێ کرد: مەرگی شەرەفخان لە چ ساڵێکدا بووە؟ لە وەرامدا ئەم نامە کلیشەکراوەی بە تورکی بۆ مامۆستا نەجمەدین نووسیوە، کە وەرمگێڕاوەتە سەر کوردی. هەژار

برای خۆشەویست و بەڕێزم!

ئەمڕۆ نامە و بەستەکەم وەرگرت؛ سوپاسی پەیوەندیت دەکەم. هێندەی کە بە نەساغیت دڵتەنگ بووم، هێندەپتر بە چا بوونەوەت شادم. حەجیشت پیرۆز. ئاواتمە تەمەن درێژ و لەشساغ بی.

خێزانم ئێستا لە ماڵ نیە؛ بەڵام سڵاوی ئەویشتان لێ دەکەم. سەلامم بۆ خانم ئەفەندی بەڕێزتان و چاوی ئازادی کوڕتان ماچ دەکەم. هەر کەس لێمان دەپرسێ و دۆستە، سەلامی لێ دەکەم.

بە داخەوە ئەو مابەینە کە لەوێ بووم هەژاری شاعیری هێژام نەدی. سوپاسی هەستی دۆستانەی دەکەم و سەرکەوتنی دەخوازم. هەر پرسێکی دەربارەی باپیری خوالێخۆشبوم و خانەدانەکەمانیەوە کردووە ئەوەندەی دەیزانم وەرامی دەدەمەوە و ئەگەر کەم و کوڕیشی تێدابێ لە قەستان نیە و دەبێ بمبەخشن. بەر لە هەموو شتێك دەمەوێ لەو بابەتەوە بدوێم کە شەرەفخان بە نیازی پێلکهێنانی دەوڵەتیکورد ئەوکتێبەی نووسیوە. چونکە لەو خانەدانەدا -بەر لە شەرەفخان و دوای شەرەف خانیش- زۆر پیاوی سیاسی و بەنرخ هەڵکەوتوون (*دەستنووسی ناساندنی تورکی، بەشی بتلیس*).

دەسەڵاتی خانەدان لە ڕۆژگارێکدا گەیشتبووە ئازربایجانیش؛ سکەیان بە ناوی خۆیان لێداوە و خودبەیان بە ناو خوێندراوەتەوە. بیستودوو فەرمانڕەوای سەربەخۆیان بە شوێن یەکدا هاتوون. (تورکجە حیات ئەنسقلوپیدسی، سلیمان دولتلری کلیمەسی).

خوالێخۆشبوو شەرەفخانی پێنجەم، مانگی قوربانی ساڵی ١٥٤٣.ز لە شاری قوم -کە سەر بە گریهروودی عیراقە- لە دایك بووە و ساڵی ١٦٠٣و ١٦٠٤.ز وەفاتی کردووە.

شاعیری بەڕێز دڵنیابێ کە ئەم نووسراوە ڕاستە و جێی گومان نیە. چاوەنۆڕی هەواڵی دەکەم. دیسان و دیسان چاوتان ماچ دەکەم، برای خۆشەویستم!

براتان: زیا شەرەفخان